Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba

Papazoglu, Fanula

1969.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/baeef3c4-79e4-46b9-9134-72b09d1d57a2

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

KNJIGA XXX

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 1.

FANULA PAPAZOGLU

SREDNJOBALKANSKA PLEMENA U PREDRIMSKO DOBA

SARAJEVO
1969

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

KNJIGA XXX

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 1.

FANULA PAPAZOGLU

SREDNJOBALKANSKA PLEMENA U PREDRIMSKO DOBA

ANU BiH АНУ БиХ

SARAJEVO
1969

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

KNJIGA XXX

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 1.

FANULA PAPAZOGLU

SREDNJOBALKANSKA PLEMENA U PREDRIMSKO DOBA

(TRIBALI, AUTARIJATI, DARDANCI, SKORDISCI I MEZI)

ANU BiH
АНУ БиХ

Redakcioni odbor:
ALOJZ BENAC i BORIVOJE ČOVIĆ

Urednik
ALOJZ BENAC,
redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO
1969

ACADEMIE DES SCIENCES ET DES ARTS DE BOSNIE-HERZEGOVINE

MONOGRAPHIES

TOME XXX

CENTRE D'ETUDES BALKANIQUES

Livre 1.

FANOULA PAPAZOGLOU

LES TRIBUS INDIGENES DE L'INTERIEUR BALKANIQUE A L'EPOQUE PREROMAINE

ANU BiH АНУ БиХ

Comité de Rédaction:
ALOJZ BENAC et BORIVOJ ČOVIĆ

Rédacteur en chef
ALOJZ BENAC,
membre de l'Académie des sciences et des arts de Bosnie-Herzégovine

SARAJEVO
1969

SADRŽAJ

Uvod 5

TRIBALI 11

I. Politička istorija 11
Odnosi s odriskom kraljevinom. Pohod na Abderu 12 — Tribali u doba Filipa II 16 — Aleksandrov pohod na Tribale 23 — Tribali pod makedonskom vlašću 35 — O tobožnjoj seobi Tribala 38 — Slabljenje i postepeno izumiranje tribalske zajednice u helenističko doba 43

II. Teritorija 47
Teritorija Tribala u rimsko doba 51

III. Etnička pripadnost 54

IV. O reči ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ *kod Atinjana* 64

AUTARIJATI 69

I. Politička istorija 71
Domovina Autarijata i problem njihove seobe 71 — Autarijati između 335. i 279. godine 86

II. Etnička pripadnost i ime 97

DARDANCI 101

I. Politička istorija 104
Dardanija u senci Makedonije 104 — Dardanija u doba velike keltske najezde 106 — Odnosi s Antigonidima. Dardania gens infestissima Macedoniae 111 — Dardanija — rimski saveznik protiv Filipa 119 — Bastarni ugrožavaju Dardaniju 124 — Dardanci u poslednjem rimsko-makedonskom sukobu 129 — Dardansko-rimsko susedstvo 133 — *Bellum Dardanicum* Skribonija Kuriona 137 — Razuzdanost rimskih namesnika i poslednji trzaji poluzavisne Dardanije 140

II. Teritorija 143

III. Etnička pripadnost 161
Antički pisci o etničkoj pripadnosti Dardanaca 161 — Jezički materijal: a) Glose 167 — b) Onomastika 168 — c) Toponomastika 189 — d) Etnika 201 — Arheološki materijal 202

SKORDISCI 209

I. Politička istorija 210
Velika najezda Kelta i naseljavanje Skordiska oko ušća Save 210 Ἡ κάτω Γαλατία. Skordisci u planovima Filipa V protiv Rima 215 — Prvi sukobi s Rimljanima 218 — Kimbri i Skordisci 221 — — Letajski natpis 224 — Skordisci ne daju mira Makedoniji 226 — Doba zatišja 234 — Pohod Kornelija Scipiona Azijagena 241 — Skordisci i Boirebista 255 — Pokoravanje Skordiska 261

II. Etnička pripadnost i ime 265
III. Teritorija 272

MEZI 299
I. Evropski i azijski Mysoi 299
II. Ime i etnička pripadnost 307
III. Politička istorija 312
Mezi ulaze u interesnu sferu Rimljana 312 — Pohod Marka Krasa 316
IV. Teritorija 328

POLITIČKO UREĐENJE, DRUŠTVENI I EKONOMSKI ODNOSI SREDNJOBALKANSKIH PLEMENA 334

OBIČAJI I VEROVANJA SREDNJOBALKANSKIH PLEMENA . . 373

ZAKLJUČAK 395

REZIME: LES TRIBUS INDIGENES DE L'INTERIEUR BALKANIQUE A L'EPOQUE PREROMAINE 399

IZVORI 407
Tribali (T 1 — T 88) — 409, Autarijati (A 1 — A 26) — 422, Dardanci (D 1 — D 108) — 426, Skordisci (S 1— S 53) — 442, Mezi (M 1 — M 55) — 454

Spisak izvora 464
1. Antički pisci 464 — 2. Natpisi 470

BIBLIOGRAFIJA 472
Skraćenice 472 — Tribali 473 Autarijati 475 — Dardanci 476 — Skordisci 478 — Mezi 481 — Političko uređenje, društveni život i običaji 482

REGISTAR 485

KARTA: Geografski prostor na kome se odvijala istorija srednjobalkanskih plemena

UVOD

Dva osnovna elementa opredeljuju karakter srednjobalkanskog područja: njegov centralni položaj, koji ga čini sponom između grčko-makedonskog juga, ilirskog zapada i tračkog istoka, i velika transverzala koja ga, spajajući Podunavlje sa jugom Balkanskog poluostrva, preseca upravo po sredini. Po svom položaju srednjobalkansko područje moglo je postati kolevka jedinstvene etničko-kulturne zajednice, kao što je to bilo docnije u srednjem veku. Međutim, geografski uslovi deluju u raznim epohama različito u zavisnosti od ekonomskog razvitka. U ranoistorijsko i antičko doba konfiguracija terena i mreža vodenih putova učinili su od srednjobalkanskog prostora koridor kojim su se spuštale seobe i kretali ratnički i pljačkaški pohodi. Prirodni putovi olakšavali su, naravno, i miroljubiv saobraćaj među narodima i njihovo mešanje. Međutim, pošto nije bilo uslova za obrazovanje države koja bi bila u stanju da zagospodari celom oblašću i da izvlači koristi od takve saobraćajnice kao što je bio put od Dunava ka Egejskom moru, plemena su se na srednjebalkanskom prostoru potiskivala, mešala su se sa starincima i preslojavala jedna preko drugih, tako da je, uprkos svom centralnom položaju, ovo uvek nemirno područje postalo u stvari granična sfera ilirskih i tračkih zemalja.

Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi nisu činili jednu celinu ni u etničkom ni u političkom smislu. Zajednički su im bili samo geografska sredina u kojoj su živeli i privredni i istorijski uslovi pod kojima su se razvijali. Tribali su bili bliži Tračanima nego Ilirima, ilirski Dardanci su obuhvatali jake tračke elemente, a Skordisci su bili keltski došljaci. Međutim, njihove sudbine bile su tako isprepletene da se moraju proučiti zajedno. Autarijati upadaju u srednjobalkanski prostor dolazeći s ilirskog zapada i za kratko vreme njihova se istorija meša s istorijom ostalih tamošnjih naroda. Mezi, s druge strane, pripadaju tračkoj porodici naroda i uglavnom izlaze iz okvira srednjobalkanskog područja. Ali oni su bili u takvom teritorijalnom odnosu prema Tribalima da je teško povući granicu između njih. Njihovo uključivanje u istoriju srednjobalkanskih plemena bilo je utoliko nužnije što su oni dali ime provinciji koja je u rimsko doba obuhvatala najveći deo zemalja tih plemena. Blisko susedstvo, slični uslovi materijalnog života, savezi i neprijateljstva, zajednički pohodi i međusobne otimačine, najzad, ratovi protiv Makedonaca i Rimljana, povezali su sudbine Tribala, Dar-

danaca, Autarijata, Skordiska i Meza. Iako etnički raznorodni, oni su bili bliži jedni drugima nego narodima koji su ih okružavali. I njihov odnos prema grčko-makedonskom svetu bio je sličan: nasuprot južnoilirskim plemenima i Peoncima, koji su vrlo rano osetili uticaje helenske kulture, srednjobalkanska plemena nisu podlegla privlačnosti više civilizacije i ostala su van dometa heleniziranja.

Uzeta u celini, istorija srednjobalkanskih plemene obuhvata period od V do I veka pre n. e Na istorijsku pozornicu ovi narodi ne stupaju istovremeno. Najranije ulaze u horizont Grka, već tokom V veka, Tribali, verovatno putem tračke obale. Sredinom IV veka ratovi Filipa II Makedonskog sa severnim susedima, Ilirima, Peoncima i Tračanima, dovode Tribale, a isto tako i Dardance, u neposredan dodir sa grčko-makedonskim svetom. Iz tog vremena potiču i naše najstarije vesti o Autarijatima, koji pred kraj IV veka ulaze u srednjobalkanski prostor. Za Tribale i Autarijate to je doba najvećeg uspona. Oba ta naroda gube politički značaj u vremenu posle Aleksandra Velikog, a Autarijati uskoro i sasvim nestaju. Keltska seoba početkom III veka izbacuje na površinu Dardance i dovodi u srednjobalkansku oblast Skordiske. U III i II veku ova plemena gospodare zemljama između Makedonije i Dunava. Utvrđivanje Rimljana u Makedoniji, sredinom II veka, i njihovo nadiranje na sever, tokom I, prekida slobodan razvitak srednjobalkanskih plemena. Tek početkom I veka, u vezi s rimskim osvajanjima, pojavljuju se u našim izvorima Mezi, za koje je već Homer znao. Njihova istorija traje najkraće.

Prostorni okviri istorije srednjobalkanskih plemena ne mogu se bliže odrediti. U toku nekoliko vekova, koliko je proteklo od prvih vesti s kojima oni izlaze iz mraka bezimene prošlosti do njihovog pada pod rimsku vlast, Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi bili su izloženi čestim i ponekad vrlo dubokim promenama, tako da nismo u stanju da odredimo šta se u datom trenutku krije iza njihovih imena. Pitanje je da li su ikada imali jasno omeđene teritorije. Grubo uzevši mogli bismo reći da su se njihove zemlje podudarale sa teritorijom poznije rimske provincije Gornje Mezije. Ali ova podudarnost ne samo da je nepotpuna (Autarijati se prvobitno nalaze izvan ove oblasti, a Mezi ulaze u nju samo svojim zapadnim delom) već njeno naglašavanje moglo bi navesti na to da se istorija srednjobalkanskih plemena posmatra kao predistorija te rimske provincije. A to bi bilo suštinski pogrešno, jer rimska provincija nije bila rezultat slobodnog razvitka srednjobalkanskih plemena, već je stvorena onda kada je rimska okupacija učinila kraj tom razvitku.

Narodi, kao i pojedinci, nadživljuju svoj fizički nestanak u delima i sećanjima koja ostave za sobom. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi nisu imali ni velikih gradova ni trajnih građevina, koji bi odoleli zubu vremena, ni umetničkih tvorevina u kojima bi bili utisnuti njihovi likovi, izražene njihove misli i verovanja. Oni nisu stvorili dela koja bi mogla da privuku pažnju radoznalih suseda i namernika i da se na taj način sačuvaju od zaborava. Nisu imali ni književnost koja bi s pokolenja na pokolenje prenosila njihova predanja, njihova iskustva i životne poglede. Za razliku od mediteranskih naroda, oni nisu klesali

kamen, nisu vajali, nisu slikali. Nisu ostavili za sobom nijednu svoju likovnu predstavu, nijednu ispisanu reč.

Što ta plemena ipak nisu ostala anonimna za sva vremena, za to se ima zahvaliti okolnosti što njihove zemlje nisu bile jako udaljene od žarišta klasične civilizacije i što su prilično rano ušle u horizont grčkih istoričara i geografa. Međutim, na nivou na kome su se nalazila srednjobalkanska plemena ratni pohodi bili su jedini događaji koji su mogli da ostave trajniji istorijski trag. Mirna vremena protiču u takvim društvima nečujno i bezbojno. Stoga, ogromna većina podataka koje su nam antički pisci sačuvali o Tribalima, Dardancima, Autarijatima, Skordiscima i Mezima odnosi se na njihovu spoljnu istoriju, njihove međusobne odnose i sukobe, ratove s Makedoncima i Rimljanima, dok je sasvim malen broj onih koji osvetljavaju njihove institucije, privredni, društveni život i običaje. U tom pogledu nema izgleda da će se naša dokumentacija ikada znatnije izmeniti.

Jedini domen u kome se možemo nadati proširenju naših znanja o srednobalkanskim plemenima je materijalna kultura. Arheologija će, svakako, novim nalazima i sistematskim studijama jasnije osvetliti ekonomske uslove života ovih plemena. Zasada, međutim, arheološki materijal je tako oskudan — o eposi koja nas interesuje — i tako nedovoljno obrađen da je, obično, nemoguće utvrditi kome etničkom elementu su pripadali pojedini objekti. Novine i iznenađenja mogu se u tom pogledu očekivati svake godine, sa svakom novom arheološkom kampanjom. Možda će se jednog dana otkriti i neki umetnički spomenik koji bi se mogao pripisati Dardancima ili Skordiscima. Takvo otkriće otvorilo bi nove vidike, jer ono što nam najviše nedostaje, to su upravo podaci o duhovnoj kulturi srednjobalkanskih plemena. Danas jedva možemo da vidimo opšti nivo njihovog razvitka, a ono što čini bit jednog naroda, njegovu individualnost, to ostaje skoro sasvim izvan našeg domašaja. Ponešto znamo o tome kako su, na primer, Atinjani gledali na Tribale i šta su Makedonci i Rimljani mislili o Skordiscima i Dardancima, ali šta su ti narodi mislili o sebi, o svojim susedima, o svetu koji ih je okružavao, o tome jedva da možemo nešto sigurno reći. Ponekad nam se čini da u nekom običaju ili ritualu otkrivamo divljake, koji, možda, nisu ni imali šta da kažu o sebi; drugi put, opet, susrećemo se sa jakom vojničkom organizacijom, koja je mogla da prkosi i Makedoncima i Rimljanima. Pitanje je da li će se u tom pogledu ikad moći jasnije sagledati stvari.

U pisanju istorije, kao i u umetnosti, materijal diktira oblik koji će se dati jednom delu. Ova knjiga treba da bude sinteza naših znanja o srednobalkanskim plemenima. Međutim, stepen razvitka tih plemena i karakter izvora kojima raspolažemo ne pružaju osnove za stvaranje jedne prave sinteze.

Istorija nije bila podjednako naklonjena svim narodima. Plemena čiju prošlost izlažemo u ovoj knjizi nisu uspela da se razviju neometano i da izrastu u narode sa samosvojnom kulturom. Kratkotrajna nit njihova istorijskog života presečena je ekspanzijom Makedonaca i Rimljana. S izuzetkom Dardanaca, ona nisu stvorila trajniju političku organizaciju, te nisu ni imala pravu političku istoriju. Proučavanje primitiv-

nih naroda spada pre u sociologiju i etnologiju nego u istoriju, i kada bismo mogli da posmatramo naša plemena neposredno, iznutra, naš prikaz bi bio, svakako, pre sociološko-etnološke nego istorijske prirode. Međutim, pošto smo upućeni na tradiciju sačuvanu kod antičkih pisaca, naša obaveštenja o uređenju i društvenim odnosima srednjobalkanskih plemena, o njihovom načinu života i mentalitetu, su više nego oskudna. S druge strane, i ono što se u ovoj knjizi pojavljuje kao politička istorija, i to su u stvari vesti napabirčene iz dela o makedonskoj ili rimskoj istoriji, podaci iz izveštaja o borbama koje su Makedonci i Rimljani vodili s njima, bilo da su se branili od njihovih upada ili da su sami nadirali i osvajali njihove zemlje.

Ovakvo stanje izvora dalo je mojoj knjizi izrazito istraživački karakter. Ne gubeći iz vida krajnji cilj svakog istorijskog rada, morala sam da stavim težište na minuciozno filološko i istorijsko pretresanje izvorne građe. Tek na sigurno ustanovljenim i hronološki pouzdano razvrstanim činjenicama mogu se iskonstruisati osnovne crte razvitka naših plemena. Literarna tradicija o srednjobalkanskim plemenima odavno je poznata i o pojedinim njenim podacima raspravljano je mnogo puta u nauci. Ali ona dosada nije bila obrađena u celini i zato nije ni bila iskorišćena u potpunosti. Interpretirajući grčko-rimske izvore, nastojala sam da ne podlegnem njihovom uticaju u ocenjivanju karaktera i značaja srednjobalkanskih naroda i da ne zaboravim da mi njih vidimo očima kojima su ih videli njihovi kulturniji susedi.

U nastojanju da sačuvam i istaknem što jače individualnost pojedinih srednjobalkanskih plemena, posvetila sam svakome od njih poseban odeljak. Zajednički sam obradila u zasebnom poglavlju, rukovodeći se, opet, kako stanjem izvora, tako i samim predmetom, političko uređenje, društveni život i običaje ovih naroda. Na tom planu najviše dolazi do izraza srodnost koju rađa život u istoj eposi, na istom tlu i pod istim uslovima. Malobrojni podaci kojima raspolažemo o tim problemima međusobno se dopunjuju i osvetljavaju. U tom poglavlju najbolje će se videti šta je vezivalo i šta razdvajalo srednjobalkanska plemena.

Drugi deo knjige sadrži Zbornik izvora. U njemu su data u originalnom tekstu, na grčkom, odnosno latinskom, sva mesta iz antičkih pisaca i s antičkih natpisa u kojima se pominju naših pet naroda. Težila sam da ne samo obuhvatim doista sve što je zabeleženo o ovim narodima, do najmanjih i najpovršnijih pomena, već i da tu građu rasporedim tako kako bi što bolje došla do izraza genetska veza između pojedinih podataka. Po tome se moja zbirka razlikuje od drugih sličnih zbirki. Ona nije običan dodatak knjizi, već njen organski deo.

Obrađujući svedočanstva o srednjobalkanskim plemenima i pišući na toj osnovi njihovu istoriju, uvidela sam od kakve je važnosti da ta svedočanstva budu raspoređena po sadržaju, a ne po nekom spoljašnjem, slučajnom i za samu stvar irelevantnom načelu, kao što je, na primer, azbučni red imena autora, koji se obično primenjuje u takvim zbirkama. Sadržinski raspored nametao se utoliko pre što, u ogromnoj većini slučajeva, vesti kojima raspolažemo ne potiču od savremenika, već su uzete iz dela poznijih pisaca, i što se kod tih pisaca često nalaze, jedan pored drugog, podaci koji se odnose na razna vremena i odraža-

vaju razna stanja. U toku rada potvrdila se ispravnost ovog načela. Često sam morala da premeštam u zborniku pojedine podatke, bilo zato što sam bolje shvatila njihovu sadržinu, bilo zato što mi se, upravo njihovim poređenjem, time što sam im dala njihovo pravo mesto, jasnije pokazalo njihovo poreklo.

Raspored gradiva u Zborniku odgovara u osnovnim linijama redu izlaganja u prvom delu knjige. Najpre dolaze, za svaki narod posebno, istorijske vesti, datirane kad god je to moguće i sređene hronološki. Zatim slede svedočanstva koja se odnose na teritoriju, na ime i poreklo plemena, na njegove običaje i druge strane njegova života. U svakoj grupi podaci su raspoređeni prema unutrašnjoj vezi. Naravno, sprovođenje ovog logičnog principa grupisanja nije bilo uvek i svuda moguće. Ponekad, naročito u slučaju geografsko-topografskih podataka koji se vremenski ne mogu razvrstati, pretpostavila sam da ih grupišem po autorima. Nastojala sam da ne bude ponavljanja, ali je u izvesnim slučajevima to bilo neizbežno: podaci koji se odnose na dva ili više naroda pojavljuju se na odgovarajućem mestu kod oba naroda, bilo u celini bilo na taj način što je na jednom mestu dat ceo tekst, a na drugom samo odlomak od neposrednog interesa za taj narod.

Po pravilu, svedočanstva koja se tiču srednjobalkanskih plemena u doba carstva nisu ušla u ovaj Zbornik, sem ukoliko nisam smatrala da mogu biti korisna za rešavanje problema iz predrimske prošlosti. To je, na primer, slučaj sa nekim geografsko-topografskim podacima. Bilo bi, naravno, sasvim nesvrsishodno da sam skupila sve pomene Dardanaca i Dardanije u rimsko vreme, ali u slučaju naroda koji nestaju sa rimskim osvajanjima, kao na primer Tribali, zanimljivo je bilo pratiti svaki njihov trag, pa je i u tom pogledu cilj diktirao izbor.

Fragmenti su obeleženi početnim slovom imena plemena i tekućom numeracijom za svako pleme posebno. Tako su citirani u prvom delu knjige. Doslovni prevodi, odnosno parafraze i interpretacije ovih tekstova, mogu se naći na stranicama koje su ispod svakog fragmenta označene u uglastim zagradama. Na kraju odeljka dat je alfabetni spisak autora i natpisa odakle je uzeta izvorna građa, uz naznaku brojeva datih fragmenata, tako da je i sa te strane omogućen uvid u dokumentaciju.

U toku rada na istoriji srednjobalkanskih plemena uverila sam se u to koliko je važno imati stalno pod rukom tekstove na kojima se zasniva izlaganje. To me je navelo na misao da sakupim ovu građu i da je učinim dostupnom svakome. Kombinacija sinteze i zbornika izvora može, po mom mišljenju, dati bolje rezultate nego ekscerpiranje i komentarisanje vesti o pojedinim narodima kod svakog pisca posebno. Jer, sve u svemu, podataka o srednjobalkanskim plemenima ima tako malo i oni imaju tako uzgredno mesto u opštem izlaganju antičkih dela iz kojih su uzeti da se samo njihovim približavanjem i upoređivanjem može steći jasna predstava o njihovoj pravoj vrednosti. Prirodno je da se pri tome ne sme gubiti iz vida karakter izvora. Sinteza nas primorava da o tome stalno vodimo računa.

Nisu sva razdoblja ljudskog razvitka podjednako zahvalan materijal za istoričara. Radeći na ovoj knjizi nekoliko godina, često sam se pitala da li će njena korisnost odgovarati uloženom trudu. U pogledu

jedne stvari se nisam nikad dvoumila, a to je da samo iscrpno, temeljno istraživanje čitavog raspoloživog materijala može uroditi dobrim plodom. Pregledi u kojima se proizvoljno bira građa i nekritički ponavljaju poznate stvari — a takvih pregleda ima u poslednje vreme sve više u našoj struci — ne samo da ne unapreduju nauku već su često i štetni, jer doprinose ukorenjivanju i daljem širenju starih zabluda. Sakupivši na jednom mestu i pretresavši iznova sve što je o srednjobalkanskim plemenima zapisano od antike do danas, zapazila sam mnoge stvari koje ne vidi oko neupućenog. Na kraju dugog i mukotrpnog puta čini mi se da su likovi naših Tribala, Dardanaca i njihovih suseda postali mnogo jasniji nego što su bili dosada, mnogo opipljiviji i življi. Nadam se da to nije samo iluzija.

ANU BiH
АНУ БиХ

TRIBALI

Tribali su živeli duboko u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva, između donjeg toka Južne Morave i Iskera[1], daleko od civilizatorskih uticaja heleniziranih obala Egejskog i Crnog mora. Pa ipak svedočanstva o njima iz druge polovine V veka pokazuju da su već tada oni bili prilično dobro poznati Grcima. Nije jasno kojim su putevima Grci došli u dodir s ovim udaljenim narodom, ali, svakako, ne treba pripisati slučaju što su najraniji pomeni o njima vezani za Atinu. Sredinom V veka moralo je u Atini biti dosta robova-Tribala da bi u očima Atinjana Tribal postao oličenje primitivnosti, divljaštva, nastranih običaja i neobičnog izgleda. Ovo roblje moglo je dospeti u Atinu bilo putem tračkih luka, koje su bile članice Atinskog pomorskog saveza, bilo putem odriske kraljivne, koja je takođe održavala prijateljske i savezničke odnose s Atinom. Nije isključeno, međutim, da su već tada, primamljeni bogatstvima grčkih kolonija u egejskom primorju, Tribali preduzimali daleke pljačkaške pohode (kao što znamo da su to činili u IV veku) i da je i to bio razlog što se o njima govorilo i pisalo.

Vreme kada grčki pisci beleže prve vesti o Tribalima podudara se, koliko možemo videti, s vremenom njihovog najvećeg procvata. Njihova istorija, međutim, ne traje dugo. Oni nestaju s istorijske pozornice u nemirnim vremenima, posle Aleksandrove smrti, koja su kulminirala u keltskoj katastrofi. Nekoliko uzgrednih pomena iz poznijeg vremena pokazuju da se sačuvalo sećanje na Tribale kao na nekada najmoćnije i najveće pleme u srednjem delu Balkana. Time se objašnjava činjenica što su mnogo vekova docnije učeni vizantijski pisci, tražeći antički naziv za Srbe, izabrali ime Tribala kao najpodesnije.

I. POLITIČKA ISTORIJA

Politička istorija Tribala ne može se više rekonstruisati čak ni u osnovnim crtama. Ono što znamo o strukturi tribalske političke zajednice i o njenim spoljnopolitičkim odnosima suviše je malo da bismo mogli da stvorimo celovitu sliku o ovom narodu. U razmaku od nešto više od jednog veka, koji zahvataju naši izvori, zabeleženo nam je svega

[1] Her. IV, 49 (T 1); Thuk. II, 96 (T 2), v. dalje poglavlje o teritoriji.

nekoliko događaja iz tribalske prošlosti. To su prilično krupni i zanimljivi događaji, ali svaki od njih stoji izolovano. Ipak u sklopu opštih prilika na Balkanskom poluostrvu u V i IV veku, naročito u njegovom srednjem i istočnom delu, može se brižljivom analizom sačuvanih izvornih podataka baciti nešto svetlosti na mesto i ulogu koju su u istoriji toga vremena imali Tribali.

ODNOSI S ODRISKOM KRALJEVINOM — POHOD NA ABDERU

Prva istorijska vest o Tribalima, sačuvana kod Tukidida, odnosi se na doba peloponeskog rata. U njoj se Tribali pojavljuju kao susedi odriske kraljevine. Za vlade moćnog Sitalka, Odrizi su ujedinili sva tračka plemena na severu do planine Balkana, na zapadu do gornjeg toka Strume. Kao prijatelj i saveznik Atine, odriski kralj se i sam direktno umešao u veliki rat koji je Grčku podelio u dva tabora. To je dalo povoda Tukididu da govori o njemu i njegovoj državi. Opisujući granice te države, Tukidid pominje Tribale kao narod sa kojim se na reci Iskeru dodiruju Treri i Tilataji, najzapadnija plemena koja su ulazila u sastav odriske kraljevine[2]. U vreme Sitalkova pohoda na Makedoniju (429) Tribali su bili nezavisni αὐτόνομοι. Nekoliko godina docnije Sitalk je u ratu s njima. Tukidid kaže da je Sitalk, zaratio na Tribale i bio pobeđen u bici, a da je umro otprilike u ono vreme kada se dogodio sukob kod Deliona (424)[3]. Osnovna činjenica koju možemo izvući iz ove kratke vesti o odrisko-tribalskom ratu jeste to da su se Tribali za Sitalkove vlade nalazili u defanzivi prema svom jugoistočnom susedu. To ne znači, međutim, da je tako moralo biti i pre toga, a znamo da se uskoro posle toga stanje izmenilo u korist Tribala.

Sledeći događaj iz tribalske istorije o kome čujemo pada oko pola veka docnije. To je znameniti pohod Tribala protiv Abdere 376/5. godine. Ova ekspedicija, koja je Tribale dovela do pod zidine bogate grčke kolonije na obalama Egejskog mora, nije, svakako, bila ni prvi ni jedini njihov poduhvat takve vrste. Ako imamo u vidu rasulo koje je zahvatilo odrisku kraljevinu u vreme Sitalkovih naslednika, naročito posle smrti njegovog sinovca Seuthesa,[4] možemo sa dosta uverenosti pretpostaviti da su Tribali, koristeći se takvim stanjem, preduzimali pljačkaške pohode u zemlje svojih suseda i pre 376, pa su, po svoj prilici, i sami doprineli slabljenju odriske kraljevine. Napad na Abderu imao je veći odjek i ostavio trajniji trag nego ostale njihove najezde zbog toga što su, između ostalih, i Atinjani bili njime pogođeni. Tri decenije kasnije na-

[2] Ibid.

[3] Thuk. II, 101, 5 (T 3). Tukididov tekst mogao bi se shvatiti i tako da je Sitalk poginuo u ratu s Tribalima; cf. *Beloch.* III. 1, 218. Pretpostavila sam drukčiju interpretaciju zbog toga što se sukob kod Deliona odigrao u prvim zimskim mesecima (cf. *A. W. Gomme*, A Historical Commentary on Thucydides, Oxford 1956, 558), pa mi se učinilo malo verovatnim da je u to vreme Sitalk zaratio na Tribale, jer su ti meseci u severnim predelima Balkana nepovoljni za ratovanje. Da pomenemo uzgred da je u Filipovom pismu Atinjanima, koje nam je sačuvano među Demostenovim govorima (Dem. XII, 9), zabeležena verzija prema kojoj je Sitalk pao kao žrtva atentata.

[4] Za odrisko kraljevstvo v. *B. Lenk*, Thrake, RE, Zw. R., VI (1936) 421 i d.

lazimo aluziju na ovaj događaj u Isokratovim rečima da su Tribali uništavali ne samo svoje susede nego i sve one do kojih su mogli stići.[5]

Iscrpan izveštaj o pohodu Tribala protiv Abdere sačuvan nam je kod Diodora. Dosta opširno govori o ovom događaju i Ajneja, pisac Taktikona iz II veka n.e., navodeći ga kao primer taktičke greške Abderićana. Sem ova dva izvora, koji se, kao što ćemo videti, razlikuju u ponečemu, rat Tribala s Abderom pominje i beleška jednog sholijaste. Evo kako se, prema Diodoru, odigrao ovaj napad:

»U to vreme, gonjeni nerodicom, Tribali krenuše u masama (πανδημεί) preko granica i počeše sa tuđih zemalja sakupljati hranu. Preko trideset hiljada njih upadoše u susednu Trakiju i stadoše pustošiti teritoriju Abdere, spokojno i neometano. Domogoše se velikog plena i krenuše natrag neorganizovano, ne misleći na opasnost. Tada se Abderićani listom digoše na noge, napadoše Tribale dok su se ovi povlačili rastureni u grupama, bez reda, i poubijaše preko dve hiljade. Na to varvari, razbešnjeni zbog toga, da bi se osvetili Abderićanima, upadoše ponovo u njihovu zemlju. A ovi, poneseni svojom prvom pobedom i uzdajući se u pomoćni odred koji su im susedni Tračani poslali, postroje se u bojni red da se tako suprotstave varvarima. Dođe do žestokog okršaja, u kome se Tračani iznenada okrenuše protiv Abderićana, tako da su ovi, ostavši sami, opkoljeni mnoštvom varvara, poginuli skoro svi koliko ih je učestvovalo u boju. Upravo kada su Abderićani zapali u takvu nevolju, a moglo im se desiti da budu i opsednuti, pojavi se Atinjanin Habrija s vojskom i oslobodi ih od svake opasnosti. Varvare izbaci iz njihove zemlje, a u gradu ostavi znatnu posadu. Desilo se, međutim, da je sam pao kao žrtva nekakvog atentata.«[6]

Nešto kraće, Ajneja izlaže tok događaja ovako: „Kada su Tribali upali u njihovu zemlju, Abderićani su, izašavši ispred svojih zidina i postrojivši se, postigli izvanredan uspeh: sudarivši se (s neprijateljem), oni mnoge poubijaše i savladaše brojnu i ratobornu gomilu. Ogorčeni onim što se dogodilo, Tribali se povukoše, prikupiše snage i ponovo upadoše u zemlju; postavivši zasede, oni opustoše teritoriju Abderićana do pod sam grad. Abderićani pak, poneseni postignutim uspehom, krenuše užurbano na njih i udariše svom snagom i s velikim poletom, ali ih Tribali navukoše na zasede. Tamo je, kako se priča, za vrlo kratko vreme poginuo najveći broj građana ovog doista velikog grada. Jer, ne znajući za smrt onih koji su prvi izašli iz grada, ostali građani nisu prestajali da pritiču u pomoć, već su naprotiv podstičući jedan drugoga hrlili da pomognu onima napolju sve dotle dok nije grad opusteo i ostao bez muške glave.«[7]

Kao što vidimo, Ajneja ne pominje povlačenje Tribala s plenom i pripisuje pobedu Abderićana isključivo okolnosti da su oni dočekali Tribale složno i organizovano. Isto tako, on ne pominje ni pomoć Tračana, odnosno njihovo izdajstvo u toku bitke, zbog koga je, prema Diodoru, došlo do katastrofe. Ajneja, očigledno, smatra da su Abderićani učinili taktičku grešku što su tako nesmotreno svi odreda napustili svoje zidine i izašli da se bore s nepriiateljem. On ne govori ni o pomoći

[5] Isocr. *Panath.* XII, 227 (T 78), v. 374.
[6] Diod. XV, 36, 1—4 (T 4).
[7] Aen. *Tact.* XV, 8—10 (T 5).

atinskog stratega Habrije, koji je, prema Diodoru, spasao grad od potpune propasti. Međutim, jedna beleška sholijaste Aristida retora (*Panathen.* p. 275) potvrđuje ovaj Diodorov podatak.[8] Iz nje saznajemo da je Habrija pritekao u pomoć Abderićanima kada su ih napali Tribali i Maroneja. Ona nam je sačuvala i ime tadašnjeg tribalskog poglavice: zvao se Hales.

Razlike između Diodorova i Ajnejina teksta nisu takve prirode da bi, sa stanovišta tribalske istorije, vredelo na njima se naročito zadržati. Čini mi se da Diodorova verzija zaslužuje potpuno poverenje. Neka odstupanja kod Ajneje — npr., izostavljanje posebne okolnosti u kojoj su Abderićani odneli pobedu nad Tribalima — mogu se objasniti skraćivanjem prvobitnog izvora. Da su pak Tribali doista naišli na podršku nekih od suseda Abdere, govori nam, kao što smo videli, i sholijast. Oba naša izvora, Diodor i Ajneja, slažu se u tome da je poraz koji su Tribali naneli Abderi u drugom naletu bio katastrofalan. Numizmatički nalazi potvrđuju da se ovaj doista veliki i bogati grad nije nikada više oporavio od ovog udara.[9]

Dva su pitanja od naročitog interesa za nas u vezi s ovim događajem: 1. da li je ovaj pohod Tribala bio običan pljačkaški pohod ili neka vrsta seobe? 2. šta je navelo Tribale da krenu iz svoje zemlje? Ova pitanja se moraju posmatrati povezano.

Diodor kaže da su Tribali krenuli πανδημεὶ i da ih je bilo preko trideset hiljada. Ako bismo izraz πανδημεὶ shvatili doslovce, mogli bismo zaključiti da je reč o seobi. Međutim, ni po čemu se iz Diodora ne vidi da su Tribali imali nameru da promene svoja staništa. Naprotiv, Diodor navodi kao razlog zbog koga je došlo do ovog pokreta nestašicu hrane (σιτοδεία). Tribali su, dakle, krenuli u susedne zemlje da tamo nabave namirnice koje su im nedostajale, a kada su se nagrabili plena, oni su se povukli natrag. Većini naučnika koji su se bavili ovim pitanjem činilo se, ipak, da je morao postojati i neki drugi razlog za tribalski pohod. Jedni su ovo kretanje Tribala doveli u vezu s dolaskom Kelta na Balkansko poluostrvo, drugi sa seobom Autarijata u pravcu istoka.[10] Prvo mišljenje je danas napušteno, jer su arheološka ispitivanja pokazala da se ne može govoriti o pritisku Kelta tako rano u IV veku. Međutim, kao što ćemo videti, ni seobu Autarijata nije moguće staviti u prvu polovinu IV veka, jer se upad Autarijata u zemlju Tribala morao dogoditi

[8] Schol. in Aristid. *Panathen.* 172, 7, ed. Dindorf. p. 275 (T 6).

[9] Up. RE I (1893), 22 i d. *Polaschek*, ibid. s. v. Triballi, Zw. R., VI (1937), 2394.

[10] Većina starijih naučnika, na primer, *Tomaschek*, 88, *Zippel*, 33, *Schütt*, 37 (za ostale v. *Polaschek*, Triballi, 2395), uzimaju pritisak Kelta kao uzrok ovog pokreta. Mišljenje da su Autarijati bili izazivači tribalskog pohoda zastupa u poslednje vreme Polašek, n. d., 2395. On smatra da su se Autarijati u vreme Aleksandrovog pohoda na Tribale, 335, nalazili na reci Iskeru, ali nisu više bili vojnički tako jaki kao ranije. Stoga on pretpostavlja da su oni već u prvoj polovini IV veka izvršili jak pritisak na Tribale i da su se ovi tada iselili preko Hema ka Dunavu, Sličnog mišljenja je i Gerov, Проучвания II, 23. Polazeći od toga da su Tribali prvobitno živeli na srednjem toku Morave, u dolini Nišave i Sofijskom polju, on smatra da u vreme kada jedan deo Autarijata kreće na jug protiv Abdere, drugi prelazi preko Stare planine i Balkana na donji tok Iskera i dalje na istok. Izazivači ovog raseljavanja Tribala bili su, po njegovom mišljenju, Autarijati, na koje su vršili pritisak Kelti. O ovim kombinacijama, koje mi se čine nezasnovane, v. dalje, str. 38 i d.

posle Aleksandrova pohoda na Tribale. Ostaje, dakle, da se prihvati objašnjenje koje nam daje Diodor. Nema ničeg neobičnog u tome što su Tribali, bez namere da se sele, prešli veliko rastojanje koje razdvaja njihovu zemlju od Abdere. Znamo iz poznijeg vremena da je takvih pohoda bilo i da oni nisu predstavljali ništa nemoguće. Skordisci su često prelazili, isključivo u pljačkaške svrhe, daleki put od Dunava do Makedonije i Grčke. A da je na primitivnom stupnju razvitka proizvodnih snaga na kome su se nalazili Tribali moglo doći do nerodice i gladi koje su stanovništvo gonile da traži hrane izvan svojih granica, to nije potrebno naročito objašnjavati. Ne vidim, dakle, razloga da se σιτοδεία ne prihvati kao uzrok tribalske ekspedicije. Iako Diodor kaže da su Tribali krenuli πανδημει, njihov napad na Abderu nije bio ništa drugo do običan pljačkaški pohod.[11]

Reč πανδημεί ne treba shvatiti u bukvalnom smislu i na osnovi nje zaključiti da su svi Tribali napustili svoju zemlju. Diodor je njome, svakako, želeo da podvuče masovnost ovog pokreta. Teško je reći da li su i porodice išle za vojskom, ali to nije isključeno s obzirom na to da je njihovo izdržavanje u zemlji bilo otežano. Čini mi se, međutim, da broj zabeležen kod Diodora može da se odnosi samo na tribalske ratnike, bez obzira na to da li će se on smatrati za verodostojan ili ne. U svakom slučaju on nije nemoguć, ne odudara od sličnih podataka kojima raspolažemo. Dardanci su, na primer, 280. godine ponudili Ptolemeju Keraunu pomoć od 20 000 vojnika,[12] a odriski kralj Sitalk podigao je protiv Makedonije vojsku od 150 000 ljudi.[13] Naročito je značajno da nam je ovu poslednju cifru zabeležio Tukidid, pisac koji je dobro poznavao prilike u Trakiji i bio izuzetno oprezan u davanju brojnih podataka. Nismo u mogućnosti da proverimo da li je njegov podatak o tračkoj vojsci tačan. Možda je i preuveličan, ali je važno to da ga Tukidid nije smatrao za nemoguć. U toj svetlosti i podatak Diodorov o 30 000 Tribala izgleda sasvim prihvatljiv.

Da to nije bila mala vojska, već doista masovni pokret, može se indirektno zaključiti i po postignutom uspehu. S obzirom na nadmoćnost hoplita nad svakom varvarskom vojskom, tribalske snage su morale daleko premašati grčke da bi ih mogle savladati. Znamo, međutim, da je Abdera bila jedan od najvećih gradova u Trakiji: u V veku, kao član Atinskog pomorskog saveza, ona je plaćala najpre 15, a docnije 10 talenata forosa. Mogla je, prema tome, imati dvadeset, pa i više hiljada građana.[14] I sa te strane posmatran, broj od 30 000 Tribala, koji nam daje Diodor, ne izgleda nemoguć. Može li se na osnovi njega izvući kakav zaključak o veličini tribalskog naroda? Ne verujem. Jer niti znamo niti možemo znati koji je procenat ukupnog stanovništva predstavljalo onih trideset hiljada.

---

[11] Neredi u odriskoj kraljevini mogli su takođe namamiti Tribale na preduzimanje pljačkaških pohoda. U svakom slučaju, nepostojanje čvrste vlasti u Trakiji olakšavalo je njihovo kretanje do Abdere; cf. *Beloch*, III, 1, 218,

[12] Iust. XXIV, 9—11, v. str. 107.

[13] Thuk II, 98; cf. *J. Beloch*, Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt (1886), 214.

[14] Diodor (XIII, 72) za nju kaže: πόλιν ἐν ταῖς δυνατωτάταις οὖσαν τότε τῶν ἐπι Θρᾴκης, cf. *Beloch*, n. d., 214. Beloch pretpostavlja da je Milet, koji je plaćao 10 talenata forosa, imao nekoliko desetina hiljada građana (n.d., str 229), a Efes, čiji je doprinos iznosio samo 6—7½ talenata, oko 25 000 građana *(ib.*, 231).

Posle Abdere ponovo nastaje nekoliko decenija potpunog mraka u istoriji Tribala. Treba se spustiti do vlade Filipa II pa da ponovo čujemo o njima.

Filip Makedonski imao je, kako se čini, više dodira s Tribalima. Najpre su ovi vršili upade u Makedoniju, a zatim ih je Filip primorao da priznaju njegovu vlast. Na žalost, o ovim događajima nemamo konkretnih podataka — s izuzetkom jedne epizode s kraja Filipove vlade — već samo aluzije koje mogu više da zagolicaju nego da zadovolje našu radoznalost.

U znamenitim govorima koje je održao, najpre na reci Hifazisu, kada mu je iscrpena vojska odrekla poslušnost i odbila da krene dalje u Indiju, a zatim u Opisu, kada su makedonski veterani dali oduška svome ogorčenju što ih njihov vođa otpušta i želi da vrati u domovinu, Aleksandar Veliki, predočavajući vojnicima šta su sve njegov otac i on učinili za njih i načinili od njih, evocira sliku Makedonije pre Filipova vremena: to je bila zaostala i siromašna zemlja, koja se s mukom branila od agresivnih suseda, Ilira, Tribala i Tračana.

»Filip vas je zatekao — kaže Aleksandar u drugom govoru — kao bedne nomade koji, zaodenuti većinom u kože, pasu po planinama svoje malobrojne ovce i bore se oko njih, bez mnogo uspeha, s Ilirima, Tribalima i susednim Tračanima. Filip vam je dao da nosite hlamide mesto koža, on vas je s planina spustio u ravnice i učinio da u boju budete ravni susednim varvarima... Od robova i podanika on vas je učinio gospodarima onih istih varvara koji su vas ranije odvodili u ropstvo i plenili vaše blago, i on je veliki deo Trakije pripojio Makedoniji.«[15]

U govoru održanom na reci Hifazisu Aleksandar, bodreći svoje vojnike, ističe da je vredno uložiti i najveće napore ako oni vode slavi. Šta bi bilo od Makedonaca da ih Filip i on nisu poveli putom, istina napornim i punim pogibli, ali jedinim putom kojim se moglo doći do gospodstva nad celim svetom? »Šta bismo lepog i dostojnog slave izvršili da smo ostali u Makedoniji i zadovoljili se time da bez napora branimo svoja ognjišta, odbijajući tračke susede, ili Ilire, ili Tribale, ili one Grke koji nam nisu naklonjeni?«[16]

Kao što se vidi, na oba mesta Tribali se pominju kao narod koji je ugrožavao bezbednost i opstanak Makedonije, ništa manje nego Iliri ili Tračani. Ne vidim razloga da se posumnja u reči koje Arijan stavlja

[15] Arr. VII 9, 2 —3 (T 7).

[16] Arr. V, 26, 6 (T 8). Odjek uverenja da su Tribali u rana vremena bili jedan od glavnih varvarskih neprijatelja Makedonije nalazimo u izvesnom smislu u rečima koje retor Dion Hrisostom stavlja u usta mladog Aleksandra u jednoj fingiranoj diskusiji s Filipom o vrednosti Homerova i Heziodova pesništva (Dion. Chrys., *or.* II, 9): pesme o pastirima i težacima ne mogu biti od koristi, kaže Aleksandar, »ni nama (tj. Filipu i njemu) ni sadašnjim Makedoncima, već onim nekadašnjim, koji su obrađujući njive i pasući stoku robovali Ilirima i Tribalima« (T 9). U istu vrstu svedočanstava spada pseudo-Euripidovo pismo (Ps. Eurip. *epist.* V) u kome tragičar kaže: »jer niko neće reći da smo u želji da dobijemo purpur i žezlo ili da se, preuzevši komandu nad utvrđenjima kod Tribala, nazovemo komandantima, prevalili put do Arhelaja, već jasno (da će nam prebaciti) da smo to učinili radi obogaćenja« (T 10).

u usta Aleksandru, iako drugi izvori (Diodor, Justin) navode samo Ilire i Tračane kao neprijatelje od kojih je Filip morao da brani svoju zemlju. Ovu razliku nije teško objasniti. Prema Diodoru, Iliri su držali Makedoniju porobljenu u vreme kad je Filip došao na makedonski presto, a nekoliko godina docnije, kako nam pokazuje i jedan atički natpis, stvorena je protiv Filipa koalicija Ilira, Peonaca i Tračana, koju su podržavali i Atinjani.[17] Tribali se u to vreme ne pominju zato što tada, na početku Filipove vlade, nisu imali zajedničke granice sa Makedonijom. Tek pokorenjem Peonije i Dardanije oni postaju susedi Makedonaca[18] i tek tada je moglo doći i do onih upada Tribala u makedonske zemlje koje Aleksandar pominje u svojim govorima. Karakter ovih tribalskih akcija ne podleže sumnji. Kao i u slučaju napada na Abderu, to nisu bili osvajački ratovi, već obični pljačkaški pohodi, u kojima su Tribali odvodili iz Makedonije ljude, stoku i razno drugo blago.

Filip je ne samo učinio kraj ovim upadima već je Tribalima, kao i ostalim bližim i daljim susedima Makedonije, nametnuo svoju vlast. O tome kako se i kada to dogodilo nema direktnih podataka u izvorima. Na osnovi Demostenove rečenice u kojoj se kaže da je Filip »idući tamoamo pokoravao Ilire, Tribale, kao i neke Grke, i na taj način sticao veliku moć« može se pretpostaviti da je makedonski kralj preduzeo pohod i u tribalsku zemlju. Kod mnogih poznijih pisaca sačuvan je odjek o »pokorenju Tribala«. U jednom fragmentu koji se pripisuje Porfiriju Tirskom (III vek n.e.), a sačuvan je kod vizantijskog hronografa Sinkela (IX vek), stoji da je »Filip pokorio i Tribale«. U retorskoj vežbi »Pokuda Filipa« (Ψόγος Φιλίππου) Libanijeva učenika Sirijca Aftonija čitamo da je Filip, pošto je porobio svoje sunarodnike, počeo da osvaja susedne oblasti i da je »pokorio Peonce, Ilire i zauzeo zemlju Tribala«. Porobljeni telom, ovi su narodi, međutim, dodaje Aftonije, ostali slobodni duhom i sanjali o ustanku. I u anonimnoj biografiji Demostenovoj koja se obično pripisuje Zosimu pominje se potčinjavanje Tribala i Peonaca. A kod Libanija, u njegovoj retorskoj deklamaciji »Demosten sam sebe optužuje« stoji da je Demosten plakao »nad Ilirima, nad Tribalima, nad Amfipoljem i Potidejom ...«, dok u »Demostenovoj apologiji« čitamo da su »Iliri, Peonci i Tribali takođe doprineli da Demosten bude zarobljen«. Svi ovi podaci pokazuju da se u poznoj antici o pokoravanju Tribala znalo mnogo više nego što mi znamo. Najzad, i Arijan govori o pobuni Ilira i Tribala posle Filipove smrti, iz čega takođe sledi da su oni priznavali vlast velikog makedonskog kralja.[19] Pitanje je samo da li je to pokoravanje izvršeno ranije ili tek 339. godine, u vezi sa skitskim pohodom (v. dalje).

---

[17] *Diod.* XVI, 4; *Iust.* VII, 67; *Frontin.* II, 3, 3. Ugovor ilirskog kralja Graba, peonskog Likpeja i tračkog Ketripora s Atinom: *IG* II², 127.

[18] U Isokratovoj besedi *Philippos*, napisanoj neposredno posle Filokratova mira 346, pominju se među zemljama koje je makedonski kralj podvrgao svojoj vlasti Peonci i »mnoštvo Ilira, sem onih koji žive kraj Jadrana«. Nema ni Dardanaca ni Tribala, Isocr. *Phil.* 21.

[19] Dem. XVIII, 44 (T 11); Porphyr. Tyr. FHG III, p. 691 (= *Synkell. Bonn.* 501) (T 12); Aphthon. progymnasmata p. 29, 17 sq. (T 13); Demosth. vita II, ed. C. Müller, II, p. 526 (T 14); Liban. *decl.* XX, 16 *(Demosthenis se incusantis oratio)* i *decl.* XXIII, 78 *(Demosthenis apologia)* (T 15 i 16); Arr. I, 1, 4 (T 23).

Na osnovi Demostenova podatka Šefer je zaključio da je Filip zaratio na Tribale 344/3, kada je, prema Diodoru (XVI, 69,7), vođen rat s Ilirima. Ed. Majer smatra ovaj zaključak pogrešnim. On misli da se ne može očekivati potpuna preciznost kod Demostena i da je govornik pomenuo Tribale, pored Ilira, zato što su mu oni bili na umu u vezi s pohodom 339. Svedočanstvu Porfirija Tirskog Majer ne pripisuje nikakav značaj. Polašeku, naprotiv, Šeferova pretpostavka se čini vrlo verovatna. Rešenje ovog hronološkog problema možemo, možda, naći u pomenu Tribala u Isokratovoj Panatenajskoj besedi. Ovaj je govor napisan između godine 342. i 339, a način na koji stari retor govori o Tribalima kao o složnom i moćnom narodu dopušta da se nasluti da oni u to vreme još nisu priznavali makedonsku vlast[20].

Pored ovih opštih ukazivanja na veze Tribala i Filipa, sačuvan nam je i jedan konkretan podatak o njihovom sukobu. »Kada se Filip vraćao od Skitâ — čitamo kod Justina — presretnu ga Tribali i stave mu do znanja da mu neće dati slobodan prolaz ako im ne ustupi deo plena. Nastade svađa i uskoro dođe do bitke u kojoj je Filip bio tako ranjen u bedro da je kroz njegovo telo ubijen konj. Svi su mislili da je poginuo i plen je izgubljen. Tako skitska pljačka, kao neko prokletstvo, umalo nije postala kobna za Makedonce.«[21]

Ovaj incident dogodio se 339. godine. Justin ga nadovezuje na izlaganje o sukobu Filipa II i skitskog kralja Ateje u oblasti ušća Dunava, sukobu koji se završio sjajnom pobedom Makedonaca. Predistorija ovog skitsko-makedonskog rata interesantna je i sa stanovišta Tribala. Ona će nam pomoći da utvrdimo mesto gde su Tribali mogli da zaustave makedonsku vojsku i da joj oduzmu plen.

Prema Justinu, do rata je došlo s ovih razloga. Pritešnjen od nekakvih Histrijana, Ateja zatraži pomoć od Filipa obećavši mu da će ga uzeti sebi za naslednika. Filip je u to vreme (340/339) uzalud pokušavao da opsadom osvoji Bizant i stoga se rado odazvao pozivu, želeći da novim uspesima popravi rđav utisak nesrećnog poduhvata. U međuvremenu umro je kralj Histrijana i Skiti su se oslobodili opasnosti. Ateja je javio Filipu da mu pomoć nije više potrebna, a ni naslednik, pošto ima sina. Filipa je to uvredilo i on zatraži naknadu za izigravanje, na što mu Ateja odgovori novim uvredama i podsmehom. Makedonski kralj tada povede vojsku duž Crnomorskog primorja i negde oko ušća Dunava pobedi Skite i odnese im silan plen. U boju pogibe sam Ateja, kome je tada bilo preko devedeset godina.[22]

Teško je, kada se raspolaže samo takvim trećerazrednim izvorom kao što je Justin, prozreti prave motive zbog kojih je Filip krenuo u

---

[20] Isocr. *Panath.* 227 (T 78); v. dalje str. 374, Ovo svedočanstvo nije uzimano u obzir u diskusiji o ovom pitanju, cf. *Schäfer*, II, 346. 1. *Ed. Meyer*, Isokrates' zweiter Brief an Philipp und Demosthenes' zweite Philippika, Sitzungsber. d. Preuss. Akad., Berlin 1909, 760, nap. 2; Polaschek, Triballi, 2396 i d.

[21] Iust. IX, 3, 1—3 (T 17).

[22] Iust. IX, 2. Lucian. *Makrob.*, 10 (215), ed. C. Jacobitz (1913): Ατέας δὲ Σκυθῶν βασιλεὺς μαχόμενος πρὸς Φίλιππον περὶ τὸν Ἴστρον ποταμὸν ἔπεσεν ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη γεγονώς.

pohod na Skite.[23] Uostalom, u našem slučaju motivi i nisu važni. U Justinovom izlaganju ima dve stvari koje zadržavaju našu pažnju. To je pomen Histrijana i njihova kralja *(rex Histrianorum)*, s jedne strane, i okolnost da Justin ne pominje tribalsko-skitski rat, koji nam je iz drugih izvora poznat, s druge. Najzad, iz njegovog teksta se ne vidi zašto su Tribali tražili od Filipa da im ustupi deo plena.

Odavno je izraz *rex Histrianorum* izazivao podozrenje naučnika. Grčka kolonija *Histria*, južno od ušća Dunava, na koju se može odnositi etnikon *Histriani*, nije imala kralja. Tri rešenja su predložena za razumevanje ovog mesta kod Justina: 1. umesto *Histriani* i *Histrianorum rex* treba čitati *Triballi* i *Triballorum rex*;[24] 2. Histrijani nisu bili stanovnici grčkog grada, već poluhelenizovano getsko domorodačko stanovništvo u današnjoj Dobrudži, koje je svoje ime dobilo bilo po reci Istru, bilo po gradu Histriji;[25] 3. *Histriani* su bili stanovnici grčkog grada, a njima su pritekli u pomoć Tribali, koje je predvodio kralj.[26]

Nije lako odlučiti se za bilo koju od ovih kombinacija. Svaka od njih ima svoje slabe tačke. Druga ima prednost pred ostalim dvema po tome što zadržava neizmenjen tekst izvora, ali ona stavlja u igru jedno nama inače nepoznato pleme i ostavlja neobjašnjen zahtev Tribala da dobiju deo plena iz rata u kome nisu učestvovali. S druge strane, ispravku *Triballi* i *Triballorum rex*, umesto *Histriani* i *Histrianorum rex*, teško je odbraniti sa paleografske strane, ako se misli na grešku prepisivača, jer se obično nepoznata imena zamenjuju poznatim, a ime Tribala je bilo poznato prepisivaču pošto ga sam malo dalje pominje. Ako se pak pretpostavi da je na prvom mestu stajalo *Histriani*, a na drugom *Triballorum rex*, dobija se tekst kome nedostaje unutrašnja veza: Ateja je bio pritešnjen od strane Histrijana, a kad je uskoro posle toga umro kralj Tribala, Skiti su oslobođeni opasnosti! Očigledno je da je epitomator skraćivanjem iskvario prvobitnu opširniju verziju, u kojoj je moralo biti reči i o Histrijanima i o Tribalima, i da ju je sada nemoguće rekonstruisati.

---

[23] O ratu Filipa sa Skitima v. *A. Momigliano*, Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario, Athenaeum N. S. XI, 1933, 4, 336 sqq. Momiljano tumači skitsku ekspediciju kao neželjenu posledicu borbe makedonskog kralja i grčkih gradova na čelu sa Bizantom oko prevlasti na crnomorskoj obali. Prema *P. Alexandrescu*, Ataias, Studii Clasice IX, 1967, 85 sqq., novac s natpisom ΑΤΑΙΑΣ pokazuje da je Ateja, čija se kraljevina prostirala južno od Dunava, držao jedno vreme Kalatis pod svojom vlašću.

[24] Prvi je na to pomislio već *Thirwall*, History of Greece (1839) 52; njegovu ispravku prihvatili su, između ostalih, *Droysen*, Hellenismus I, 1², 116, pr. 1; *Schaefer*, II, 488; *Zippel*, 34; *Beloch*, III-2² 354 (unter den Histriani doch offenbar die Triballer zu verstehen sind).

[25] Ovo je rešenje predložio *V. Pârvan*, Getica (1926), 52. *Histriani* su, po njemu, bili neki Μιξέλληνες, kao »Borysthenitae«. *P. Nicorescu*, La campagne de Philippe en 339, Dacia II (1924), 24 i pr. 6, usvaja Parvanovo mišljenje, ali već pravi mala odstupanja: *Histriani* su za njega Grci i domoroci; u tekstu je, možda, stajalo *dux* a ne *rex*. Ukazujući na veze Bizanta i Istrije, *Momigliano*, n. d., 343 i d., insistira na ispravnosti lekcije *Histriani*. Kao *rex Histrianorum* mogao je da bude obeležen bilo neki grčki tiranin bilo neki autohtoni dinasta koji je zavladao gradom.

[26] *Polaschek*, Tribali, 2396. Polašek uopšte ne pominje Parvanovu pretpostavku. — *Weiss*, RE VII, 1332, s.v. Getae, misli potpuno nezasnovano da su *Histriani* Geti.

Jedna stvar ipak izgleda sigurna, a to je da su Tribali morali imati važnu ulogu u ovom sukobu. Ako je Ateja i bio zauzet ratovanjem sa Histrijanima, Tribali su bili ti koji su ga, upavši u njegovu zemlju, kao saveznici Histrijana[27] ili za svoj račun, doveli u takvu situaciju da je morao da se obrati za pomoć Filipu. Smrt njihova kralja primorala ih je da se povuku a da nisu završili preduzeti poduhvat. Kada se uskoro posle toga pojavio Filip i razbio Skite, Tribali su s pravom mogli da smatraju da im pripada jedan deo Filipova plena, jer bi oni i sami do njega došli da su mogli rat da privedu kraju. Ne treba gubiti iz vida da Tribali nisu izvršili napad na makedonsku vojsku, već su je zaustavili i zatražili da im se ustupi deo opljačkanog blaga. Ova činjenica pokazuje da su oni smatrali da imaju pravo na to,[28] a to se može objasniti samo pretpostavkom da su pre toga i sami ratovali s Atejom.

No pored ove okolnosti, koja govori u prilog tome da su upravo Tribali, svojim pritiskom na Skite, primorali Ateju da se obrati Filipu, za pomoć, postoje i druga direktna svedočanstva o njihovom ratovanju sa Skitima za vlade Atejine, što je i pobudilo naučnike da ime Histrijana u Justinovom tekstu zamene imenom Tribala. U Polijenovoj i Frontinovoj zbirci ratnih lukavstava sačuvane su nam beleške o jednom sukobu Tribala i Skita. Prema Polijenu, »Skiti su, spremajući se za bitku, naredili svojim ratarima i odgajivačima konja da se, čim primete da počinje okršaj s neprijateljem, pojave izdaleka terajući ispred sebe krda konja. Ovi to učine, a Tribali, videći ogromno mnoštvo ljudi i konja kako u daljini diže prašinu i graju, pomisle da onostrani Skiti pristižu u pomoć i, u strahu, dadu se u bekstvo«.[29] Nešto drukčije stoji kod Frontina: »Ratujući sa brojnijom vojskom Tribala, skitski kralj Ateja naredi da žene, deca i svo neboračko stanovništvo izađu i, držeći ispred sebe uzdignuta koplja, poteraju krda magaraca i goveda do začelja neprijateljskih redova; zatim pusti da se pronese glas da mu tobože pristiže pomoć od onostranih Skitâ. Neprijatelj je u to poverovao i povukao se«.[30]

Ne ulazeći u razlike u prikazivanju ove strategeme u našim izvorima, pokušaćemo da iz njih izvučemo one konkretne činjenice koje

---

[27] Slično mišljenje zastupa *Nicorescu*, n.d., 27. Da takvi pohodi nisu predstavljali ništa nemoguće u to vreme, pokazuje i sama Filipova ekspedicija u Skitiju. Ako su Makedonci mogli da prokrstare celim Balkanom od Bizanta do ušća Dunava i natrag do Makedonije, i da iz Skitije pošalju u Makedoniju dvadeset hiljada pastuva za priplod i mnogo drugog plena, koji se uglavnom sastojao od roblja i stoke, (Iustin. IX, 2, 15—16) zašto ne bi Tribali bili u stanju da iz svoje zemlje dođu do Skitije i vrate se natrag, bez ikakve namere da se tamo nasele?

[28] Slično i *Nicorescu*, n.m.

[29] Polyaen. VII, 44, 1 (T 18).

[30] Frontin. II, 4, 20 (T 19). — *Columba*, I Triballi, 207, odriče svaku istorijsku vrednost ovim anegdotama. Njemu izgleda neverovatno da su se Tribali zbog nekog ratnog lukavstva vratili natrag pošto su prethodno prevalili tako ogroman put. Pokušaj da se utvrdi da li je strategema doista bila primenjena ili je izmišljena čini mi se da je prazno naklapanje. Ništa ne dokazuje protiv njene autentičnosti činjenica da je ista strategema — zastrašivanje neprijatelja pomoću mase neboračkog stanovništva — zabeležena i u vezi s Filipom i Minucijem Rufom (Frontin. II, 4, 3; Iust. IX, 2, 12). Usp. i *Vulić*, Alexandre, 192, pr. 5 sa prethodne strane.

mogu biti od interesa za istoriju Tribala.[31] Pre svega, prilično je jasno da se sukob odigrao u skitskoj zemlji i da su Tribali bili napadači. U prilog tome govori angažovanje neboračkog stanovništva, mogućnost s kojom se računa da susedni Skiti priteknu u pomoć i, najzad bekstvo Tribala. Nije nam poznato dokle je na zapadu dopiralo Atejino carstvo, ali bez obzira na to nema potrebe da se pošto-poto nađu neke dodirne tačke između njegove i tribalske teritorije. Kao što su 376/5. Tribali dospeli do Abdere, tako su i sada mogli, dolinom Dunava, da se spuste do ušća Dunava. Kao i onda, tako je i sada bio u pitanju običan pljačkaški pohod, a ne seoba.[32] I ovoga puta tribalske snage su bile brojnije od skitskih, ali se njihova ekspedicija završila neuspehom i oni su se povukli praznih ruku.

Ni Frontin ni Polijen ne daju nam odgovora na pitanje kada je došlo do sukoba Tribala s Atejom. Kao što smo videli, Ateja je dugo živeo i, po svoj prilici, isto tako dugo vladao. Prema tome, sukob o kome nam govore zbirke strategema mogao se odigrati kako 80-ih godina IV veka, tako i pred sam kraj Atejine vladavine. Na povezivanje tribalsko-skitskog rata sa napred izloženim događajima, koji su prethodili Filipovoj ekspediciji u Skitiju, upućuje nas pre svega okolnost da su Tribali tražili deo plena, iz čega smo zaključili da su oni pre toga morali ratovati sa Skitima. Ništa nije prirodnije nego identifikovanje ovog rata s ratom o kome govore Frontin i Polijen, u kom slučaju bi se u Justinovom tekstu moralo emendirati *rex Histrianorum* u *rex Triballorum*. Izvesnu teškoću vidimo samo u činjenici da je, prema Justinu, razlog povlačenja bila smrt tribalskog kralja, a ne ratno lukavstvo. Izlaza, naravno, ima i ovde, bilo da se pretpostavi zabuna u vezi s dvostrukim značenjem glagola *decedere* (= odstupiti, umreti), bilo da se dopusti da su bila dva uzastopna događaja: povlačenje Tribala zastrašenih skitskom strategemom i smrt njihova kralja kao razlog prekida daljeg ratovanja.

Rezimirajući napred rečeno mogli bismo, prema tome, ovako ukratko rekonstruisati tok ovih događaja: Dok je Ateja ratovao sa Histrijom, Tribali preduzmu napad na Skite. U nemogućnosti da se sam brani od nadmoćnijeg neprijatelja, Ateja se obrati Filipu za pomoć. Istovremeno primeni ratno lukavstvo kojim primora Tribale na povlačenje. Uskoro posle toga smrt kralja Tribalâ oslobodi Skite od tribalske opasnosti. Ateja javlja Filipu da mu nije potrebna nikakva pomoć i odbija njegov zahtev za materijalnu odštetu. Filip zarati na Ateju, pobedi

---

[31] Ovaj skitsko-tribalski rat je jedan od dva glavna argumenta na kojima se zasniva teza o preseljenju Tribala u oblast oko ušća Dunava početkom IV veka. O tome v. dalje str. 38 i d.

[32] *Zippel*, 33, smatra da su Tribali pre 380. godine doprli do Dobrudže i da su se, odbijeni od Ateje, naselili u oblast između Balkana i Dunava. Tada su, po njegovom mišljenju, Tribali preuzeli i pohod na Abderu. U oblasti između Balkana i Dunava sačekali su Filipovu vojsku, a posle Atejine smrti ponovo su napali Skite i naselili se oko ušća Dunava, gde ih je zatekao Aleksandar. Izvori ne daju osnove za ove kombinacije. Sve se mnogo prostije može objasniti ako se pretpostavi da je posredi bio pohod, a ne seoba. — Vulić u svojim ranijim radovima, verovatno pod uticajem Cipela, takođe stavlja skitski pohod Tribala otprilike u isto vreme kada i napad na Abderu (Alexandre le Grand sur le Danube, 193—194), ali docnije vezuje ovaj pohod za Filipovo ratovanje u Skitiji 339. godine (Le sedi dei Triballi, 118). *Momigliano*, n. d., 346, lokalizuje borbe između Tribala i Atejevih Skita na granicama Dobrudže, prihvatajući tezu o seobi Tribala.

skitsku vojsku i odnese velik plen. Na povratku sačekaju ga Tribali i zatraže od njega da im ustupi deo opljačkanog blaga. U okršaju koji je usledio Filip je ranjen, a Tribali su se dočepali traženog plena.

Ostaje nam još da raspravimo o pitanju da li se ovaj prepad Tribala na makedonsku vojsku odigrao u njihovoj zemlji, kako se obično uzima. Put od Donje Skitije ka Makedoniji nije vodio kroz tribalsku zemlju, a kako se Filip kretao s velikim plenom, koji se uglavnom sastojao od robova i stoke,[33] bilo bi prirodno pretpostaviti da je izabrao najkraći put i da se, prema tome, i sukob s Tribalima odigrao van njihove zemlje, bilo da su oni, znajući za njegov povratak, krenuli njemu u susret i dočekali ga negde u tuđinskoj zemlji, bilo da su se i oni još uvek nalazili u Skitiji, ili na granici Skitije, i tu presreli makedonsku vojsku i oteli joj plen. Postoje, međutim, indicije koje navode na misao da je Filip, vraćajući se iz Skitije, prošao kroz teritoriju Tribala. Govoreći o trima teškim povredama koje je makedonski kralj zadobio u ratovima, Demostenov komentator Didim kaže da je on treći put ranjen sarisom u desno bedro, od čega je ostao hrom, »za vreme upada u tribalsku zemlju« (κατὰ τὴν εἰς Τριβαλλοὺς ἐμβολήν).[34] I kod Plutarha stoji, povodom istog događaja, ἐν Τριβαλλοῖς.[35] Dakle, ako se pokloni poverenje ovim, istina, ne prvorazrednim izvorima, Filip je ranjen »kod Tribala«, a ne samo »od Tribala«. Možda treba dovesti u vezu s njegovim povratkom iz Skitije i uzgredno sačuvanu vest o njegovom prijateljstvu s getskim kraljem Kotilom, prijateljstvu zapečaćenom i bračnim vezama. Na putu iz Skitije u Tribaliju Filip je morao proći kroz zemlju ovostranih Geta i, verovatno tom prilikom, Kotila mu je ponudio darove i ruku svoje kćeri Mede.[36] Razlog za ovaj zaobilazni put mogla je da bude želja da se demonstrira moć makedonskog oružja među podunavskim plemenima i da se učvrsti vlast nad ranije pokorenim Tribalima.

Jer, kao što smo videli, izvori govore o »pokoravanju« Tribala, tako da su oni u vreme skitskog pohoda važili kao narod koji priznaje Filipovu vlast. Možda su oni doista smatrali da su, ratujući protiv Skita, postupili kao saveznici Filipovi i doprineli njegovoj pobedi, pa su na tome i zasnivali svoje pretenzije na deo plena. Incident koji je izbio pokazuje koliko je ovo priznavanje vrhovne vlasti bilo efemerno. Iznuđeno jednom pobedom, ono je prvom prilikom moglo biti opovrgnuto.

Na kraju, postoji još jedna vest o Filipu i Tribalima. U spisu *Pohvala Demostena* Lukijan stavlja Filipu u usta sledeće reči: »Više bih voleo da imam kraj sebe čoveka (kao što je Demosten) za koga moć ubeđivanja i snaga mišljenja nisu manje važne od sile oružja, nego konjanič-

---

[33] Usp. Iust. IX, 2, 15—16: »*XX milia puerorum ac feminarum capta, pecoris magna vis, auri argentique nihil... XX milia nobilium equarum ad genus faciendum in Macedoniam missa.*«

[34] Didymi *de Demosth. comm.* 13, 3—7 (T 20).

[35] Plut. *de Alex. virt.* I, 9 (T21)

[36] Cf. Iord. *Get. X, 65:* »*Philippus quoque, pater Alexandri Magni, cum Gothis amicitias copulans Medopam Gudilae regis filiam accepit uxorem, ut tali affinitate roboratus Macedonum regna firmaret.*« Satyros ap. Athen. XIII, 5, p. 557 d: καὶ τὴν Θρᾴκην δὲ ὅτε εἶλεν, ἦκε πρὸς αὐτὸν Κοθήλας ὁ τῶν Θρᾳκῶν βασιλεὺς ἄγων Μήδαν τὴν θυγατέρα καὶ δῶρα πολλά. Γήμας δὲ καὶ ταύτην ἐπεισήγαγεν τῇ Ὀλυμπιάδι. I *Beloch*, III, 2², 70, datuje ovaj događaj u 339. godinu.

ke odrede Ilira i Tribala i svu ostalu najamničku vojsku.«[37] Kad ova rečenica ne bi poticala iz jednog retoričkog spisa kao što je Lukijanov *Enkomion*, mogli bismo na osnovi nje tvrditi da su Tribali služili kao najamnici u Filipovoj vojsci. Ovako, bez drugog sigurnijeg svedočanstva, ostaje otvoreno pitanje, kao i za Aleksandrovo vreme, da li su tribalski odredi u službi makedonskog kralja bili najamnički, ili su to bili kontingenti koje mu je tribalski poglavica slao kao izraz pokornosti i zalogu vernosti. U svakom slučaju, Lukijanov podatak pokazuje indirektno značaj koji su varvarske čete imale u vojsci tvorca makedonske moći. Zanimljivo je da se govori o konjaničkim odredima, dok su u Aleksandrovoj vojsci Tribali ubrojeni među pešake.

ALEKSANDROV POHOD NA TRIBALE

Kao i ostali susedi Makedonije, i Tribali su se uskomešali na glas o Filipovoj smrti.[38] Nije sasvim jasno, videli smo, u kakvom su se položaju zavisnosti oni nalazili i u čemu se sastojalo njihovo odmetanje. Da li su odbili da plate danak ili su se spremali da upadnu u Makedoniju? U svakom slučaju, sa zrelošću pravog državnika, mladi Filipov naslednik smatrao je da ne sme da se upusti u rat s Persijancima pre nego što će prisiliti na pokornost susedna plemena. Pohod protiv Tribala u proleće 335. bio je prvi njegov veliki ratni poduhvat. Za Tribale, ma kako bio koban, to je bio događaj koji ih je uveo u svetsku istoriju. Jer ko god se interesovao za slavnog makedonskog osvajača, u antici i danas, on nije mogao a da se ne osvrne, makar malo, i na varvarsko severnobalkansko pleme uz čije ime se vezuje njegov pohod na Dunav. U istoriji Tribala, onakvoj kakvu je mi možemo sagledati, rat s Aleksandrom zauzima centralno mesto. Iako su uzroci njihova opadanja bili drugi, otpor koji su Tribali pružili Aleksandru bio je izgleda poslednji zamah snage ovog mnogoljudnog i moćnog naroda.

O Aleksandrovom ratovanju s Tribalima prilično smo dobro obavešteni. U Arijanovoj *Anabazi* sačuvan je opširan, mada u pojedinostima ne uvek jasan, izveštaj o njemu, zasnovan na prikazu koji je dao veliki savremenik i učesnik Aleksandrovih ratova, osnivač makedonske dinastije u Egiptu, Ptolemej Lag.[39] Upoređeni s ovim prvorazrednim izvo-

---

[37] Lucian. *Demosth. encom.* 34 (T 22). Mislim da se reči τὴν Ἰλλυριῶν ἵππον καὶ Τριβαλλῶν καὶ πᾶν τὸ μισθοφορικὸν mogu shvatiti samo tako da se ἵππος odnosi i na Ἰλλυριῶν i na Τριβαλλῶν, i da su ilirska i tribalska konjica samo deo najamničke vojske kojom raspolaže Filip, tako da reči καὶ πᾶν τὸ μισθοφορικὸν ne isključuju, već obuhvataju ono što prethodi (»i sve ostale najamnike«).

[38] Usp., pored Arr. *Anab.* I, 1, 4 (T 23): ὅτι νεωτερίζειν ἐπύθετο Ἰλλυριούς τε καὶ Τριβαλλούς. Diod. XVII, 8 1 (T 25): πολλὰ μὲν ἔθνη Θρᾴκια ταραττόμενα ...πολλοὺς τῶν κατοικούντων βαρβάρων ἀφεστηκότας... Justin (XI, 1, 6) kaže da su se posle Filipove smrti, njegovi prijatelji bojali ne samo nereda u zemlji već i pobuna u nedavno pokorenim oblastima: »...*nunc Illyrios, Thracas et Dardanos ceterasque barbaras gentes fidei dubiae et mentis infidae; qui omnes populi pariter si deficiant, sisti nullo modo posse.*«

[39] Arijan se samo na jednom mestu poziva u ovom odeljku na Ptolemeja (I, 2, 7), ali je već *Schwartz*, RE II (1896), 1 238, primetio da »ovaj citat otkriva izvornik celog odeljka«, a *Kornemann*, Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I von Aegypten (1935), 43-46, ubedljivo je pokazao da je ceo prikaz dunavskog pohoda — sem kratkog dodatka o Dunavu i narodima

rom, uzgredni pomeni tribalskog pohoda kod Plutarha, Strabona i Diodora izgledaju vrlo mršavi. U njima nećemo naći ništa naročito novo.[40] Od interpretacije Arijanova teksta zavise uglavnom odgovori na neka sporna pitanja koja i do danas, iako se o njima mnogo raspravljalo, nisu dobila zadovoljavajuće rešenje, kao što je, na primer, pitanje o pravcu kretanja Aleksandrove vojske, mesto gde su Tribali živeli u njegovo vreme, mesto gde je Aleksandar izbio na Dunav. Stoga ćemo početi naše izlaganje s njegovim izveštajem.[41]

Pošto je ukratko objasnio kako se odigrala promena na makedonskom prestolu posle Filipove smrti, Arijan nastavlja:

»Čim je granulo proleće, krenu Aleksandar u Trakiju protiv Tribala i Ilira, jer je čuo da su se Iliri i Tribali pobunili, a i zbog toga što mu se činilo da ih kao susede ne sme ostaviti a da ih sasvim ne pokori, s obzirom na to da mu je predstojao put koji će ga odvesti tako daleko od domovine. Krenuo je iz Amfipolja i upao u Trakiju takozvanih autonomnih Tračana imajući s leve strane grad Filipi i planinu Orbel. Pošto je prešao reku Nest, kažu da je desetog dana stigao do planine Hema.«

U tesnacu koji vodi kroz planinu pokušali su autonomni Tračani da mu prepreče put. Spremili su se da na mestu gde je put bio najstrmiji sjure kolima sa neke uzvišice na makedonsku falangu i razbiju je. Aleksandar je, međutim, video da drugi prolaz ne postoji i da mora rizikovati. Naredio je vojnicima da, ukoliko je to prostor dozvoljavao, skaču naglo u stranu i propuštaju neprijateljska kola. A tamo gde je to bilo nemoguće, da brzo legnu na zemlju i pokriju se štitovima, tako da kola projure preko njih. Uspeh je bio neverovatan. Nijedan Makedonac nije nastradao pod kolima. Aleksandar je prešao u protivnapad i naneo Tračanima velike gubitke, pohvatao im žene i decu i odneo velik plen.

»Aleksandar odasla plen natrag u gradove na moru, predavši ga na rukovanje Lisaniji i Filoti. A sam, prevalivši vrh, nastavi put po planini Hemu do zemlje Tribala i stigne na reku Ligin, koja je udaljena tri dana hoda kada se od Istra ide ka Hemu. Kralj Tribala, Sirmo, koji je već odavno čuo za Aleksandrov pohod, pošalje žene i decu Tribala na Istar i naredi im da pređu preko reke na neku dunavsku adu (ta se ada zove Peuke). Na to ostrvo prebegoše, kada se već Aleksandar približavao, i Tračani, susedi Tribala, i sam Sirmo pobegne tuda sa svojom pratnjom. A mnoštvo Tribala pobegne natrag na reku, odakle je prethodnog dana bio krenuo Aleksandar. Kad ču za njihov pokret, Aleksandar se i sam vrati i povede vojsku na Tribale. Zatekne ih kako podižu logor. Iznenađeni, oni se postroje ispred šume koja se pruža uz reku. Rasporedivši falangu u dubokim redovima, Aleksandar krenu s njom, a strelcima i praćkašima naredi da istrče napred i da iz lukova i praćki gađaju varvare ne bi li ih nekako izmamili iz šume na čistinu. Kad se nađoše pod

---

koji žive na njegovoj desnoj obali, 3, 1-2, koji je Arijanov — uzet iz Ptolemeja, naravno, u jako skraćenom vidu. *Jacoby*, F.Gr.H.IIB, Nr. 138, prihvata takođe tu mogućnost i unosi u svoju zbirku kao fr. 1, odlomak Arijanov I, 2—3, 4. Međutim, Korneman je svakako, u pravu kad smatra da je ptolemejevsko i ono što prethodi ovom odlomku, kao i ono što sledi (rat s Getima, napad na ostrvo gde su se sklonili Tribali, poslanstva). Poreklo podatka o poslanstvima potvrđeno je i Strabonovim svedočanstvom, v. prim. 42.

[40] Str. VII, 3, 8 (c. 301) (T 24); Diod. XVII, 8, 1 (T 25).

[41] Arr. I, 1, 4—4, 7 (T 23).

udarcima strela, ovi istrče i napadnu strelce da bi ih navukli na borbu izbliza, jer su strelci bili nenaoružani. Aleksandar pak, pošto ih je izmamio iz šume, naredi Filoti da sa gornjomakedonskim konjanicima napadne desno krilo, koje je najviše izbilo napred. Heraklidu i Sopolisu naredi da povedu botijejske i amfipoljske konjanike protiv levog krila. A sam udari sa falangom pešaka i ostalom konjicom koju je bio rasporedio ispred falange na centar. Sve dotle dok se gađalo izdaleka, Tribali nisu bili gori od Makedonaca. Ali kada je zbijena falanga snažno udarila na njih, a konjanici nisu više bacali koplja, već su na konjima navaljivali gurajući se tamo i amo, Tribali pobegoše kroz šumu na reku. U bekstvu ih je poginulo tri hiljade, a živih je ovog puta malo pohvatano, jer je šuma ispred reke bila gusta i noć koja se spustila oduzela je Makedoncima mogućnost uspešnog proganjanja. Makedonaca je poginulo, po rečima Ptolemeja, jedanaest konjanika i oko četiri stotine pešaka.«

Trećeg dana posle ove bitke Aleksandar stigne na Istar. Tu preuzme duge lađe koje su mu rekom stigle iz Bizanta preko Crnog mora. Napunivši ih strelcima i hoplitima, doplovi do ostrva gde su se bili sklonili Tribali i Tračani i pokuša da se iskrca. Varvari su presretali makedonske lađe na reci gde god bi se one približile. Lađa je bilo malo, vojska u njima nije bila velika, a i obale ostrva bile su uglavnom strme za napad, struja vode uz ostrvo, kako to biva u kanalu, brza i nezgodna za plovidbu. Stoga Aleksandar povuče lađe i odluči da pređe Istar i udari na Gete.

Kada se vratio na Dunav, »stignu mu poslanstva od ostalih slobodnih plemena koja žive u blizini Istra i od Sirma, kralja Tribala«. Tom prilikom došlo je i do poznatog susreta Aleksandra s »Keltima koji žive oko Jonskog mora«.[42]

Ovim se završava Arijanov izveštaj o tribalskom pohodu. Na povratku Aleksandar prolazi kroz zemlju Agrijana i Peonaca, idući u pravcu Ilirije, gde je u međuvremenu takođe bilo došlo do odmetanja od makedonske vlasti. Na putu stigne mu vest da Autarijati imaju nameru da ga napadnu.[43]

*

* *

Najrazličitije pretpostavke iznete su o tome kojim se putovima kretao Aleksandar u ovom svom pohodu, na kome je mestu prešao preko Balkana i na kome mestu izbio na Dunav. Uzeti su u kombinaciju svi prevoji (Sv. Nikola, Trojanova vrata, Šipka, Gvozdena vrata) i ceo tok Dunava od ušća Morave do samog njegovog ušća (ušće Morave, Vidin, Oescus, Svištov, Ruščuk, Silistrija, ušće Dunava).[44] Već sama okolnost

[42] Poslanstvo Kelta pominje, kao što smo rekli, i Strabon, VII, 3, 8 (c. 301); usp. (T 24): φησὶ δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου κατὰ ταύτην τὴν στρατείαν συμμῖξαι τῷ Ἀλεξάνδρῳ Κελτοὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀδρίαν φιλίας καὶ ξενίας χάριν. Usp. i dalje odeljak o Skordiscima, str. 210 i pr. 6 i 8.

[43] Arr. I, 5, 1—4: αὐτὸς δὲ ἐπ' Ἀγριάνων καὶ Παιόνων προϊχώρει... Οἱ δὲ καὶ τοὺς Αὐταριάτας ἐπιθήσεσθαι αὐτῷ κατὰ τὴν πορείαν ἐξήγγελον..., usp. dalje str. 79.

[44] Literatura o Aleksandrovom pohodu na Dunav je vrlo obimna. Tu dolaze pre svega opšta dela kao što su Drojzenovo, Nizeovo, Belohovo, zatim monografije o Aleksandru: *U. Wilcken*, Alexander der Grosse (1931), *W. W. Tarn*, Alexander the Great (1948); studije iz ilirske istorije *(Zippel)*, o Getima *(Pârvan)*, o germanskim plemenima *(Müllenhoff)*, Tračanima *(Kacarov, Wie-*

da je toliko pisano o ovom problemu i sa tako oprečnim mišljenjima pokazuje da nedostaju elementi za njegovo sigurno rešenje. Ipak broj mogućnosti nije tako neograničeno velik. Neke od iznetih pretpostavki očigledno se zasnivaju na rđavo interpretiranom tekstu i nedovoljnom poznavanju etničkih odnosa u Podunavlju u vreme Aleksandrovog pohoda.

Naročito su dva podatka navela naučnike na pogrešan put prilikom rešavanja ovog problema: pomen grada Φιλίππους πόλιν koji je, prema Arijanu, bio Aleksandru s leve strane kada je iz Amfipolja išao u zemlju »takozvanih autonomnih Tračana«, i ostrvo Peuke, na koje je tribalski kralj Sirmo sklonio žene i decu Tribala, a zatim i sam prebegao sa svojom pratnjom. Od gradova koji su nosili Filipovo ime dva su naročito bila poznata u antici: Filipi na podnožju Pangajske gore i Filipopolj u Trakiji, na gornjem toku Hebra, današnji Plovdiv. Prirodno je da su skoro svi naučnici smatrali da Arijan, odnosno njegov izvor Ptolemej, ima u vidu prvi od ova dva grada,[45] i da su, na osnovi toga, bez ikakvog kolebanja zaključili da se Aleksandrova vojska, pošavši iz Amfipolja, kretala najpre Pijerijskim primorjem u pravcu Nesta. U pogledu daljeg kretanja mišljenja se razilaze. Prema jednima, Aleksandar je prešao Nest kod ušća, ili blizu ušća, i nastavio put njegovom levom obalom. Prema drugima, on je skrenuo na sever pre nego što je prešao reku i kretao se njenom desnom stranom.[46] Vulić je vrlo ubedljivo pokazao zašto je neprihvatljiva pretpostavka da je prelaz preko Nesta izvršen kod ušća i pobio argumente koji su navođeni u njen prilog[47]. Da je Aleksandar došao do ušća Nesta i tamo prešao preko reke, ne bi Arijan mogao da kaže da mu je s leve strane bila planina Orbel. Niko se, međutim, koliko mi je poznato, nije zapitao kakvog smisla ima zaobilaženje Filipa i zašto bi, polazeći iz Amfipolja, Aleksandar izabrao put koji je išao prema istoku i tek posle skrenuo na sever. Štaviše, ako se pretpostavi da je išao drumom koji je u rimsko doba postao deo via Egnacije — obal-

---

sner, Gerov) i velik broj specijalnih istraživanja: *York von Wartenburg*, Kurze Übersicht der Feldzüge Alexanders des Grossen, 1879; *R. de Bovis*, Alexandre le Grand sur le Danube, 1908; *G. M. Columba*, Le sedi dei Triballi, Studi storici per l'antichità classica, III, 1910, i I Triballi dell'età romana, ibid. IV, 1911; *Г. Н. Кацаров*, По въпроса за похода на Александра Велики към Дунава, Периодическо списание XXI, 1909, 469—472; *Vulić*, Alexandre le Grand sur le Danube, Xénia, Athènes, 1912, 181 sqq.; *isti*, Alexanders Zug gegen die Triballer, Klio 9 (1909) 490 sq.; *W. Jacobs*, Militärisch-philologische Untersuchungen zum Feldzug Alexanders gegen die Triballer, Münster 1920; *R. Vallois*, BCH, 55 (1931), 312-314; *W. Neubert*, Alexanders des Grossen Balkanzug, Petermann's Mitteilungen, 80 (1934), 281 sqq.

[45] Izuzetak čini *Pârvan*, Getica 43, koji misli da je Aleksandar išao »istočno od Orbela i Filipopolja«.

[46] Nemoguće je nabrojati sva mišljenja. Da navedemo samo neka: *Droysen*, Hellenismus, I², 1, 119, stavlja prelaz kod Buka ili dalje uzvodno kod Nevrokopa. *Niese*, I, 53, a za njim *Beloch*, III, 2², 352, smatraju da Aleksandar išao najpre istočnom Trakijom nedaleko od obale, a zatim prema Jedrenu i Tundži; prema Bovisu, n. d., 1-2, prelaz je izvršen kod ušća, a zatim se išlo levom obalom Nesta i skrenulo prema Sofiji; *Wilcken*, Alexander der Grosse, 60: »an der Küste entlang bis zum Nestos«. *Columba* (Le sedi, 212 sq.) dovodi Aleksandra i do Abdere (»da quando Alessandro ha passato il Nesto, vale a dire da Abdera...«. To je karakteristično za njegovo proizvoljno i olako tretiranje izvora. On se i ne pita kakvu je svrhu mogao imati put od Amfipolja do Abdere.

[47] *Vulić*, Alexandre, 181—182.

ski put od Amfipolja do Neapolja, svakako, ne dolazi u obzir — on bi prošao kroz same Filipe, a ne bi grad imao s leve strane.[48] Međutim, sve postaje jasno kada se zna da je sem znamenitih Filipa i dalekog Filipopolja postojao još jedan grad koji je nosio Filipovo ime. Taj se grad nalazio u Parorbeliji, na podnožju planine Orbela, tj. u oblasti zapadno od Strimona, južno od Belasice.[49] Ovaj parorbelijski Filipopolj posvedočen nam je, istina, samo kod Strabona, ali u vreme kada je Ptolemej pisao istoriju Aleksandrovih ratova, vreme vrlo blisko vremenu osnivanja svih »Filipovih« gradova, nije moglo biti neke razlike u veličini i značaju tih tek stvorenih naselja. Niko nije tada mogao da predvidi da će Filipi na Pangajskoj gori zaseniti istoimeni grad u Parorbeliji. Prema tome, ako se odustane od identifikovanja Arijanove Φιλίππους πόλιν s poznatim Filipima, interpretacija njegovog teksta postaje vrlo laka i kretanje Aleksandrove vojske u prvoj etapi sasvim logično. Iz Amfipolja Aleksandar je nastavio put dolinom Strimona u pravcu severa, imajući s leve strane grad Filipopolj (u Parorbeliji) i planinu Orbel. Zatim je prešao preko Nesta.

Nije jasno kada Aleksandar dolazi u zemlju autonomnih Tračana, da li pre ili posle prelaza preko reke.[50] Arijan kaže da je on »upao u Trakiju takozvanih autonomnih Tračana imajući s leve strane grad Filipi i planinu Orbel«, a zatim, u sledećoj rečenici, dodaje: »pošto je prešao reku Nest, kažu da je desetog dana stigao do planine Hema«. Tu, u klancu koji vodi preko ove planine, preprečili su mu put autonomni Tračani. Na osnovi prve Arijanove rečenice reklo bi se da su ovi Tračani živeli južno ili jugozapadno od gornjeg toka Nesta. Međutim, iz daljeg izlaganja proizlazi da su oni bili na planini Hemu. Tukidid naziva autonomnim Tračanima ona najzapadnija tračka plemena koja nisu ulazila u sastav odriske kraljevine.[51] Ona su živela oko Rodopa i dalje na zapadu prema

[48] *P. Collart*, Philippes, ville de Macédoine, Paris, 1937, 187, pr. 1, smatra da je Aleksandar išao obalskim putom, da je prošao pored Filipa i prešao preko Nesta kod ušća. On ne uvažava razloge koje je *R. Vallois*, *BCH* 55 (1931), 312 i d., naveo protiv prihvatanja ovakve maršute (nepostojanje pogodnog puta uz levu obalu Nesta na donjem njegovom toku; pomen autonomnih Tračana pre prelaza Nesta; činjenica da se prelazom preko ušća Nesta okreću leđa Filipima i da se ne može više reći da su oni s leve strane).

[49] Usp. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 260 i d. Tu sam prvi put ukazala na potrebu da se Arijanovo Φιλίππους πόλιν identifikuje s parorbelijskim Filipopoljem. — Ne postoji saglasnost u pogledu identifikovanja planine Orbela, koja se, prema antičkim piscima, nalazila na makedonsko-tračko-peonskoj (ili dardanskoj?) tromeđi, v. *ibid.* 257 i d.

[50] Naravno, nemoguće je tražiti autonomne Tračane s ove strane Nesta, ako se pretpostavi da je prelaz preko reke izvršen blizu njenog ušća. Zato ne shvatam rečenicu *B. Lenk*-a, Thrake, 427: »Arrian anab. I 1 erzählt, dass er nach dem Aufbruche von Amphipolis zunächst die Küste entlang in dem Thrakien der sog. königslosen Thraker zog (gemeint sind wohl die Dier und ihre Verwandten in der Rhodope), dann den Nestos überschritt und ...« Kako se može duž primorja, ne prešavši Mestu, upasti u Rodope?

[51] Thuk. II, 96: καὶ τῶν ὀρεινῶν Θρᾳκῶν πολλοὺς τῶν αὐτονόμων καὶ μαχαιροφόρων, οἳ Δῖοι καλοῦνται, τὴν Ῥοδόπην οἱ πλεῖστοι οἰκοῦντες (dalje na zapadu sve do Strimona žive već peonska plemena Agrijani i Lajaji); II, 101, 3: ... καὶ οἱ πέραν Στρυμόνος πρὸς βορέαν Θρᾷκες, ὅσοι πεδία εἶχον, Παναῖοι καὶ Ὀδόμαντοι καὶ Δρῶοι καὶ Δερσαῖοι· αὐτόνομοι δ'εἰσὶ πάντες. Na ove Tračane misli i Xen. *Hell.* V, 2, 17: Ἀλλὰ μὴν καὶ γείτονες γ' εἰσὶν αὐτοῖς (tj. Olinćanima) Θρᾷκες οἱ ἀβασίλευτοι, usp. komentar izdavača Hatzfelda, ad l. c., p. 79, 2: »D'après Thucydide (II,

Strumi. Ove Tračane, čini mi se, ima u vidu i Ptolemej. Prema tome, Aleksandar je mogao naići na njih i pre prelaska preko Nesta, a i na svom putu od Nesta do Hema. Time se, možda, i objašnjava ne tako precizno izražavanje Arijanovo. U svakom slučaju, podatak o tome da je Aleksandar na početku svog puta upao u zemlju autonomnih Tračana govori takođe protiv identifikovanja Φιλίππους πόλιν s pangajskim Filipima, pa prema tome i u prilog severnom pravcu kretanja makedonske vojske. Rečenica »prešavši reku Nest, kažu da je desetog dana stigao na planinu Hem« ne stvara teškoća jer je vremensko razdoblje od deset dana izračunato, svakako, od polaska, od Amfipolja, a ne od prelaza preko reke.[52]

Ako je pomen Filipa stvorio pogrešnu predstavu o prvoj etapi kretanja Aleksandrove vojske, pomen ostrva Peuke imao je kao posledicu ne samo pretpostavku da je Aleksandar izbio na Dunav negde u blizini njegova ušća već i razne kombinacije o iseljenju Tribala iz stare postojbine. Peuke se zvalo ostrvo u dunavskoj delti. Kod Strabona nalazimo opis toga ostrva.[53] Ali Strabon pominje ostrvo po imenu Peuke i u vezi s Aleksandrovom ekspedicijom: »Aleksandar, Filipov sin — kaže on — u svome pohodu protiv Tračana s one strane Hema upao je u zemlju Tribala. Videći da oni dopiru do Istra i njegovog ostrva Peuke, a da se na ostrvo ne može iskrcati zbog malog broja lađa (jer je Sirmo, kralj Tribala, koji se tamo sklonio, pružao otpor svakom pokušaju iskrcavanja), on se prebaci kod Geta, osvoji njihov grad i užurbano se vrati u domovinu, primivši darove od raznih naroda, pa i od Sirma.«[54] Postavlja se pitanje: da li je ostrvo o kome je ovde reč istovetno s ostrvom Peuke na ušću Dunava?

Pretpostavka da su bila dva istoimena ostrva, jedno kod ušća, drugo dalje uzvodno, više je nego neverovatna.[55] Postoje, čini mi se, samo dve mogućnosti: ili je ostrvo na koje su se Tribali sklonili i koje Aleksandar nije uspeo da osvoji poznata Peuke, ili je to ostrvo pogrešno nazvano tim imenom. Sumnja u tačnost sačuvanih svedočanstava u ovom slučaju je potpuno opravdana, jer mnogi razlozi govore protiv pretpostavke da je Aleksandar došao do ušća Dunava, a ništa sem imena Peuke ne govori u njen prilog. Pre svega, Peuke je tako daleko od tribalske teritorije da je neshvatljivo zašto bi i kako Tribali mogli tamo da dovedu svoje žene i decu. Pretpostavka pak da su Tribali u Aleksandrovo vreme živeli negde oko ušća Dunava (a ne zapadno od Iskera) ne rešava prob-

---

96, 2; 101, 3), il semble qu'il ait eu deux groupes de Thraces ἀβασίλευτοι, ou, comme dit Thucydide, αὐτόνομοι: ceux du Rhodope et ceux de la rive Nord du Strymon, dont dépend précisément la région du Pangée.« Od Tukididova i Ksenofontova vremena stanje se izmenilo utoliko što su plemena oko Pangajske gore u Filipovo vreme postala deo makedonske države, tako da se Ptolemejev podatak može odnositi samo na oblast dalje na severu uz Strimon. — *Pârvan*, Getica, 43, pogrešno smatra da se autonomnim Tračanima zovu Odrizi.

[52] Naravno sasvim je nezasnovana Bovisova pretpostavka, n.d. 2—3, da je Aleksandar upotrebio 10 dana da očisti oblast Nesta od autonomnih Tračana. Kako je već Vulić primetio, kod Arijana ne stoji da je 10 dana trajao put dolinom Nesta (Alexandre, 183).

[53] Str. VII, 3, 15: πρὸς δὲ ταῖς ἐκβολαῖς μεγάλη νῆσός ἐστιν ἡ Πεύκη.

[54] Str. VII, 3, 8 (c. 301) (T 24).

[55] Tako već *Vulić*, Alexandre, 200.

lem jer je i sama zasnovana na podatku o ostrvu Peuke.[56] Parvan je skrenuo pažnju na jednu okolnost koja nedvosmisleno pokazuje neodrživost mišljenja da je Aleksandar izbio na Dunav u blizini ušća. Iz Arijana, a naročito iz Strabona (v. gore), vidi se da Aleksandar nije naišao na Gete s ove strane Istra. Međutim, sasvim je sigurno da je istočni deo prostora između Balkana i Dunava, bio nastanjen Getima,[57] kao što je, s druge strane, sigurno da su s one strane Dunava, u blizini ušća, živela ne getska, već skitska plemena.[58]

Odbacujući, s pravom, hipotezu o preseljenju Tribala na ušće Dunava, Vulić je pokušao da spase autentičnost pomena ostrva Peuke na taj način što je pretpostavio da je Aleksandar izbio na Dunav negde zapadno od Iskera, u zemlji Tribala, a docnije se spustio do ušća i tamo pokušao da se iskrca na ostrvo Peuke.[59] U diskusiji o ovom pitanju zaboravlja se, međutim, jedan važan podatak. Dok je neboračko stanovništvo, ili bar jedan njegov deo, smešteno na ostrvo, kaže Arijan, mase Tribala »vratile su se natrag na reku odakle je prethodnog dana bio krenuo Aleksandar«.[60] Prema tome, ostrvo nije moglo biti daleko od reke Ligina, na koju je Aleksandar izbio kada je prešao planinu Balkan, a ta reka, kao što smo videli, bila je udaljena tri dana hoda od Dunava. Ostrvo se, dakle, moralo nalaziti u blizini puta koji sa te reke vodi na Dunav. Identifikovanje Ligina sa nekom od reka koje se u Crno more ulivaju južno od Dunava našlo je, doduše, pristalica, ali se ono mora odbaciti s obzirom na ono što smo malopre rekli o Getima i položaju njihove zemlje[61], a to znači da ni ostrvo na koje su prebegli Tribali ne može biti Peuke.

---

[56] O tobožnjem preseljenju Tribala u oblast oko ušća Dunava v. niže, odeljak o teritoriji.

[57] *Pârvan*, Getica, 45, pr. 1. — Sudeći po Teopompovom fragmentu, Athen. XIV, 627e, Filip je došao u dodir s Getima prilikom svog ratovanja kod Odesosa (Jord. *Getica* X, 65, govori o Getima i tamo gde je reč, očigledno, o Tračanima, a ne o Getima; kralj Gudila bio je, prema Athen. XIII, 557 d, ὁ τῶν Θρᾳκῶν βασιλεὺς). To su, naravno, Geti s ove strane Dunava. Usp. napred pr. 36.

[58] Skiti se uopšte ne pominju u vezi s Aleksandrovim pohodom na Dunav, sem kod Plut. *de fort. Alex.* II, 11 (T 28). Ne verujem, međutim, da iko može pridati značaja ovom podatku iz jednog retorskog spisa, tim pre što Plutarh u Aleksandrovoj biografiji kaže da je došao do Istra, ali ne i do Skita.

[59] *Vulić*, Alexandre, 200 sqq.

[60] Arr. I, 2, 3 (T 23).

[61] Kao osnovni razlog zašto bi Ligin morao biti crnomorska pritoka navodi se obično to da reka od koje se računa odstojanje do Dunava ne bi mogla da bude pritoka Dunava, već bi morala biti paralelna s njim. Razlog nije bogzna kako jak, jer je odstojanje dato od mesta gde je Aleksandar izbio na reku i ne mora značiti da je ova celim svojim tokom bila podjednako udaljena od Dunava. Ali, čak ako se i dopusti da reka za koju se kaže ἀπέχει ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ne može da teče u pravcu Istra, nigde ne stoji da to mora biti neka od velikih dunavskih pritoka. To je mogla biti neka manja reka koja se uliva u neku od tih pritoka. Naravno, sve kombinacije sa crnomorskim pritokama su u krajnjoj liniji posledica uverenja da je Aleksandar išao u pravcu ušća Dunava, gde se nalazilo ostrvo Peuke. Međutim, *Beloch*, III, 2², 352, zalažući se za identifikovanje Ligina s Kamčikom, primećuje da nijedna crnomorska pritoka nije tako blizu ušća da bi se to odstojanje moglo preći za tri dana hoda. Stoga smatra da je Aleksandar od Kamčika krenuo u pravcu Ruščuka, koji je udaljen oko 100 km. Na taj način se, međutim, odustaje od Peuke, koja je bila, kao što smo videli, glavni razlog što se ušće Dunava

Protiv traženja tog ostrva kod ušća Dunava govori još nekoliko stvari. Pre svega, da je Aleksandar došao do ušća, to bi, verovatno, bilo istaknuto u našim izvorima. Zatim, Makedonci su na povratku prošli kroz zemlju Agrijana i Peonaca, koji su živeli oko gornje i srednje Strume. Ne vidim zašto bi s ušća Dunava Aleksandar potegao čak do gornje Strume i, da je to učinio, zašto to ne bi posebno bilo naglašeno tim pre što je njegov povratak bio užurban zbog događaja u Iliriji. Najzad, poslednji, ali, svakako, ne i najslabiji, argumenat koji se može navesti protiv identifikovanja tribalskog ostrva s ostrvom Peuke jeste neslaganje opisa koji nam daje Arijan — καὶ τῆς νήσου τὰ πολλὰ ἀπότομα ἐς προσβολήν, καὶ τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ τὸ παρ' αὐτήν, οἷα δὴ ἐς στενὸν συγκεκλεισμένον, ὀξὺ καὶ ἄπορον προσφέρεσθαι — s izgledom ostrva Peuke u peskovitoj dunavskoj delti. Zbog toga ne preostaje nam drugo do da podatak Arijana i Strabona o tome da se ostrvo na koje su prebegli Tribali zvalo Peuke smatramo greškom. Kad bi bila u pitanju samo Arijanova kratka, umetnuta rečenica, mogli bismo pomisliti da je posredi glosa, ali je ta mogućnost isključena s obzirom na Strabonov tekst. Moramo priznati da je teško objasniti kada je i kako došlo do te greške.[63]

Isto tako treba odbaciti i one kombinacije koje dovode Aleksandra do ušća Timoka, ili čak do ušća Morave. Identifikovanje Ligina s Nišavom je isto tako neprihvatljivo kao i njegovo identifikovanje s nekom crnomorskom pritokom.[64] Kako je to Vulić lepo pokazao, Ligin ne može biti južno od Hema i on se mora nalaziti na teritoriji Tribala.[65] Izlišno je ovde ponoviti svu diskusiju oko ove inače nepoznate reke. Nema dovoljno elemenata za njeno identifikovanje, ali je jasno da se ona ne sme tražiti ni na krajnjem istoku ni na krajnjem zapadu. Pominjanje prelaza preko Nesta čini nužnom pretpostavku da je Aleksandar prešavši ovu reku nastavio put u pravcu sever-severoistok. Ali kada se probio kroz klanac, on se kretao »po planini Hemu do zemlje Tribala«, što znači da je sada išao u pravcu zapada.[66] Prema tome, i reka Ligin se morala nalaziti u istočnom delu tribalske zemlje. Opšti zaključak do koga je došao

---

uzima kao krajnja tačka Aleksandrovog pohoda. — Smatram izlišnim da ovde nabrojim različite identifikacije koje su predložene za Ligin, s obzirom na to da nema dovoljno elemenata da se dođe do sigurnog mišljenja (*Polaschek*, Triballi, 2 397, s pravom smatra da je položaj Ligina i Peuke »unbestimmbar« ali on greši kad misli da su se reka i ostrvo sigurno nalazili istočno od Iskera).

[62] Već je *Droysen*, Hellenismus I, 1², 122, pr. 3, istakao nepodudaranje opisa i zbog toga odbacio identifikovanje tribalskog ostrva s ostrvom Peuke u delti. Identifikaciju prihvataju *Niebuhr*, *Zippel*, *Müllenhoff*, *Roos*, *Columba*, *Weiss*, RE VII (1910), 1333, s. v. Getae; odbacuju ga, pored Beloha, *Grote*, *Niese*, *Schaefer*, *Neubert*, *Jacoby*, i drugi; cf. *Polaschek*, s. v. Peuke, RE XIX (1938), 1 384.

[63] *Beloch*, III, 2², 354, dopušta da je grešku mogao da učini Ptolemej ili neki njegov prepisivač. Usp. *Jacoby*, *FGrH*, nr. 138, Komm. 501 sq.

[64] *Bovis*, n. d., 11—16. — *Vulić*, Alexandre, 196, navodi i mišljenje *R. Röslera* (Rumänische Studien, 1871), koji je Ligin identifikovao s Ljigom!

[65] *Vulić*, l.c.

[66] Tako i *Pârvan*, Getica, 44. Ogromna većina naučnika smatra da je Aleksandar prešavši Nest zaobišao Rodope s istoka i nastavio u pravcu istoka. Autoritet Drojzena i Beloha doprineo je da ovo mišljenje preovlada; usp., između ostalih, *Wilcken*, Alexander der Grosse, 60, *W. W. Tarn*, Alexander the Great, 5, *H. Bengtson*, Griechische Geschichte, 325.

Vulić u pogledu pravca Aleksandrova kretanja može se u osnovi prihvatiti kao tačan.[67] Ne možemo, kaže Vulić, tačno utvrditi ovaj put, ali je najverovatnije da je Aleksandar prešao preko zapadnog Balkana i izbio na Dunav negde između Iskera i Timoka. Bilo bi, možda, tačnije reći da je prešao preko zapadnog dela srednjeg Balkana i izbio negde bliže Iskeru nego Timoku.

O imenu Ligina i njegovoj lokalizaciji izneo je nedavno ugledni bugarski lingvista Vl. Georgijev jednu duhovitu kombinaciju, koja zaslužuje da bude posebno pomenuta.[68] Na jednom natpisu iz Glava Panege, kod Botevgrada, posvedočen je toponim Longinopara *(ex vico Longinopara);* a u istoj oblasti postoji danas čitav niz mesnih imena, Лъжене, Лажнѣц, Лажене, Ланджовица, u kojima je sačuvano tračko *Longinopara.* Georgijev je naziv Λύγινος ποταμὸς (tačnije Λύγ(γ)ινος) protumačio kao prevod tračkog *Longinopara,* pri čemu je reč *-para,* koja se tako često javlja u tračkim imenima mesta, izveo od *ie. *bora,* sa značenjem »bara, potok«. Λύγ(γ)ινος ποταμὸς se morala zvati ne samo reka već i naselje na njoj. Tako se može objasniti i podatak o odstojanju od tog mesta do Dunava. Prema Georgijevu, dakle, Ligin se nalazio u oblasti Botevgrada: to je mogao biti ili Mali Isker ili neka njegova pritoka. Ovo rešenje je potpuno u skladu sa zaključkom do koga sam ja došla u pogledu pravca kretanja Aleksandrove vojske. Na žalost, njegovo obrazloženje se ne može prihvatiti bez ograda. Jer, s jedne strane, sačuvani oblik imena glasi Λύγινος, a ne Λύγγινος, dok, s druge strane, Arijan nekoliko puta pominje reku ἐπὶ τὸν Λύγινον ποταμόν, ἐπὶ τὸν ποταμόν, παρὰ τὸν ποταμόν), a nijednom naselje, iako bi u opisu bitke za to mogao da ima prilike.

Ostali izvori niti protivureče onome što smo zaključili na osnovi Arijana (i Strabona) o pravcu Aleksandrova pohoda niti donose nešto novo u tom pogledu. Diodor govori samo u najopštijim crtama o pohodu »na Trakiju« i o pokoravanju »mnogih tračkih plemena« koja su se bunila i završava s napomenom da je Aleksandar nametnuo makedonsku vlast »svim obližnjim varvarima« (ὑπηκόους πάντας τοὺς πλησιοχώρους βαρβάρους ἐποιήσατο). I kod Plutarha se govori o »varvarskim susednim plemenima« (τὰ βάρβαρα καὶ πρόσοικα γένη) koja nisu htela da trpe ropstvo i težila su da obnove svoja kraljevstva. Aleksandar je ugušujući ove pokrete oštrim i brzim napadom doveo vojsku do Istra i tamo je »u velikoj bici pobedio kralja Tribala Sirma«.[69]

Kod Arijana je, kao što smo videli, sačuvan prilično detaljan opis velikog sukoba koji se odigrao između Makedonaca i Tribala na reci Liginu.[70] Na žalost, ovaj opis sadrži više podataka o makedonskoj nego o tribalskoj vojsci. Iz njega se ne vidi ni kako su bile organizovane ni kako naoružane tribalske čete. Pada u oči da se ne pominje tribalska konjica, ni u ovom ratu, kao ni u ranijim. Teško je verovati da je Tribali nisu

---

[67] *Vulić,* Alexandre, 203.

[68] *Вл. Георгиев,* Тракийската дума *para* и походът на Александър Македонски към Истрос, Известия на Института за български език IX (1962), 3 и д.

[69] Diod. XVII, 8, 1 (T 25); Plut. *Alex.* XI (T 27). Parska hronika beleži Aleksandrov pohod na Tribale i Ilire pod 335/4. godinom (za Euainetovog arhontovanja (T 29). Pošto atinska godina počinje u julu, početak pohoda pada u 336/5. atinsku godinu.

[70] Arr. I, 2, 4—7 (T 23), prevod v. napred, str. 24.

uopšte imali, ali ona, očigledno, nije kod njih imala onu ulogu koju ima konjica kod Skita i nekih tračkih plemena. To je utoliko čudnije što nam je postojanje tribalske konjice direktno posvedočeno kod Nikole iz Damaska. U njegovoj zbirci »Zanimljivi običaji« zabeleženo je da su Tribali u bitkama postrojavali svoje snage u četiri bojna reda (»falange«): napred su išli oni najslabiji, za njima najsilniji, potom konjanici i na kraju žene, koje su grdnjama i proklinjanjima sprečavale bekstvo vojnika.[71] Pod »slabima« i »jakima« podrazumevaju se po svoj prilici, lako i teško naoružani vojnici, mada se iz opisa bitke s Aleksandrom ne vidi da su postojali razni rodovi pešadije, pa bi se izrazi »ἀσθενεῖς i κράτιστοι« mogli uzeti i u pravom, a ne prenesenom smislu. Arijan kaže da su Tribali kad su ih napali makedonski strelci i praćkaši izašli iz šume da se s njima bore prsa u prsa ὅπως ἐς χεῖρας ξυνμίξειαν γυμνοῖς οὖσι τοῖς τοξόταις), a kada je na njih navalila falanga i konjica, sve dotle dok se borba vodila izdaleka (ἔστε μὲν ἀκροβολισμὸς παρ'ἑκατέρων ἦν), oni nisu bili ništa gori od Makedonaca. Tek kada su konji provalili u njihove redove i zbijena falanga udarila na njih, oni su se dali u bekstvo.[72] Očigledno, nisu bili dorasli za borbu sa teško naoružanim i odlično uvežbanim makedonskim hoplitima. Nikola iz Damaska govori, doduše, o tribalskoj »falangi«, ali to, verovatno, ne znači ništa više do da su se postrojavali u borbene redove, a da nisu nastupali kao nepovezana, slobodna masa, kako to obično čine varvari. Sem strela i kopalja za bacanje morali su imati i oružje za borbu izbliza. Arijan nam je sačuvao (prema Ptolemeju) i brojke o gubicima na jednoj i drugoi strani: 3 000 palih Tribala, 11 konjanika i oko 40 pešaka makedonskih. Velika nesrazmera objašnjava se delimično činjenicom da je tribalska vojska bila razbijena i primorana na bekstvo. Preuveličavanje neprijateljskih gubitaka u cilju isticanja junaštva Makedonaca nije, međutim, retko kod Ptolemeja, tako da ovi brojevi ne moraju biti tačni.

Za prelaz preko Dunava i pokušaj iskrcavanja na ostrvo gde su se Tribali bili sklonili Aleksandar je upotrebio ratne brodove koje su mu iz Bizanta poslati Crnim morem i Dunavom. Ova okolnost ne može se upotrebiti kao argumenat u prilog tezi da je Aleksandar izbio na Dunav blizu njegovog ušća. Vreme potrebno da lađe doplove iz Bizanta je irelevantno, jer je jasno da je Aleksandar morao dati nalog za njihovo odašiljanje još dok je bio u Makedoniji, pa su one mogle da krenu u isto vreme kad i on, pa i ranije.[73] Sem toga, susret s makedonskom vojskom na Dunavu nije morao da se odigra odmah po njenom dolasku. Aleksandar je krenuo iz Amfipolja u proleće, a kad je ratovao s Getima, žetva je bila stasala (λήϊον ἦν σίτου βαθύ).[74] On se, dakle, morao zadržati duže vremena u tribalskoj zemlji, a i put do Tribala nije se, svakako, sastojao samo od marševa i kraćih odmora. Posle pobede nad autonomnim Tra-

[71] Nicol. Damasc. *mor. mirab.* fr. 116 J (T 84).

[72] Arr. I, 3, 3—4.

[73] Prema Arijanu, Aleksandar je trećeg dana posle bitke kod Ligina stigao na Dunav. Iako se na to nadovezuje rečenica ἐνταῦθα καταλαμβάνει αὐτῷ ἡκούσας ναῦς μακρὰς ἐκ Βυζαντίου (podaci o Dunavu i narodima koji žive na njegovoj levoj obali su dodatak samog Arijana), ne treba zaključiti da je on odmah krenuo u opsadu ostrva. Uostalom, brodovlje je moglo da stigne i ranije i da ga čeka.

[74] Arr. I, 4, 1.

čanima, koji su pokušali da mu prepreče put kroz balkanski klanac, Aleksandar je, kaže Arijan, plen poslao natrag u primorske gradove.[75] Iz Arijanova teksta dobija se utisak da je reč o plenu sa bojišta; međutim, sama činjenica o njegovom odašiljanju pokazuje da je to moralo biti pozamašno blago. Stoga, iako se nigde ne govori o pljačkanju naselja i polja, prirodno je pretpostaviti da se i u ovom ratu postupalo kao i obično. Pobeda na bojnom polju otvarala je vrata u nezaštićenu zemlju i pružala mogućnost otimanja robova, stoke i druge pokretne imovine. U datim uslovima to je bio jedini način da se nametne tuđinska vlast i da se obezbedi pozadina za dalji pokret. Zato mislim da put od Amfipolja do Dunava ne treba svesti na one dane hoda koje su nam izvori zabeležili.

Za prebacivanje vojske preko Dunava Aleksandar je upotrebio, pored ratnih lađa, i čamce (μονόξυλα πλοῖα) koje je rekvirirao od okolnog stanovništva.[76] Arijan kaže da je tih čamaca bilo mnogo, jer su se varvari služili njima kako za ribolov, tako i za prelaženje na drugu obalu u cilju pljačke, što se, očevidno, nije retko dešavalo. Ova vest pokazuje da su Tribali raspolagali rečnom flotilom. Da je prelaženja preko reke, u jednom i drugom pravcu, bilo mnogo, i često u velikim razmerama, saznajemo i iz drugih svedočanstava, o kojima će biti reči dalje.

U Arijanovom izveštaju operacijama protiv Tribala nije dato više mesta nego borbama s tračkim plemenima i prekodunavskim Getima. Štaviše, u završnom delu izveštaja, epizoda s keltskim poslanstvom potiskuje u zasenak zaključenje mira s Tribalima. Iz drugih izvora, međutim, vidi se da je Aleksandrov pohod na Dunav smatran u prvom redu pohodom protiv Tribala. Tako je kod Atinjana, koji su iskoristili Aleksandrovo udaljavanje iz Makedonije da zajedno s Tebancima pokušaju da zbace makedonsku vlast, rat na Dunavu bio vezan za ime Tribala. Prema Plutarhu, kada se spremao da krene u Grčku i uguši ovu pobunu, makedonski kralj je izjavio da želi da se pred Demostenom, »koji ga je nazvao dečakom dok je bio kod Ilira i Tribala i mladićem dok je bio u Tesaliji«, pokaže kao zreo čovek, ispred atinskih zidina. U Justina čitamo da je Demosten tvrdio »da su Tribali uništili makedonsku vojsku zajedno s njenim kraljem i da je doveo pred skupštinu čoveka koji je izjavio da je i sam bio ranjen u bici u kojoj je kralj poginuo«. I Demad je zajedljivo govorio da su »Demosten i Likurg, bijući boj rečima pobedili Makedonce u tribalskoj zemlji i samo što nisu izložili Aleksandra mrtvog na tribinu da ga svi vide«.[77] Ovi podaci anegdotskog karaktera

---

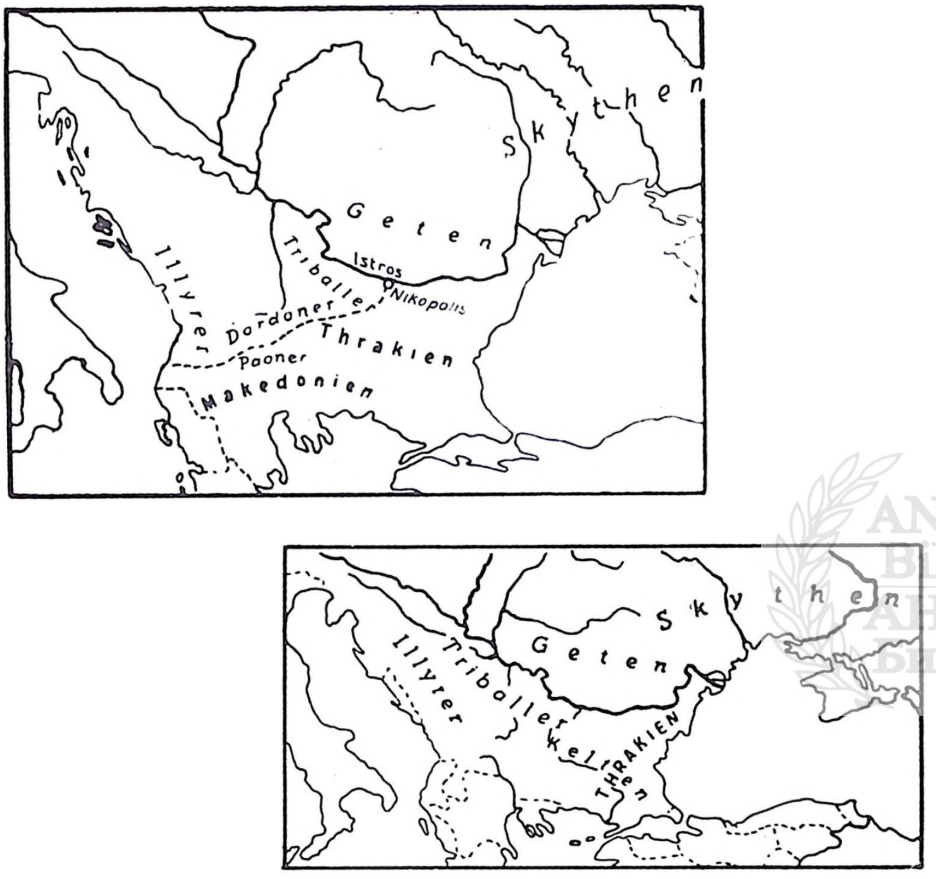
[75] Arr. I, 2, 1: Ἀλέξανδρος δὲ τὴν μὲν λείαν ὀπίσω ἀπέπεμψεν ἐς τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ θαλάσσῃ... Sasvim je proizvoljan zaključak koji se izvodi na osnovi ovog podatka da se Aleksandar morao nalaziti blizu crnomorske obale. Prilog ὀπίσω pokazuje da je reč o egejskim lukama, u prvom redu Amfipolju, odakle je krenula ekspedicija.

[76] Arr. I, 3, 5: καὶ ὅσα μονόξυλα πλοῖα ἐκ τῆς χώρας ξυναγαγών — ἦν δὲ καὶ τούτων εὐπορία πολλή, ὅτι τούτοις χρῶνται οἱ πρόσοικοι τῷ Ἴστρῳ ἐφ' ἁλιείᾳ τε τῇ ἐκ τοῦ Ἴστρου καὶ εἴποτε παρ' ἀλλήλους ἀνὰ τὸν ποταμὸν στέλλοιντο καὶ ληστεύοντες ἀπ' αὐτῶν οἱ πολλοί.

[77] Plut. *Alex.* XI (T 27); Iust. XI, 2, 8 (T 33); Demad. § 17 (T 30). Prema Arr. I, 7, 2, u Grčkoj je kružio glas da je Aleksandar poginuo kod Ilira (τεθνηκέναι Ἀλέξανδρον ἰσχυριζόμενοι ἐν Ἰλλυριοῖς). To ne menja ništa u zaključku koji smo izveli na osnovi Demadova i Justinova podatka, jer je za nas u ovom slučaju bitna činjenica da se pohod na Dunavu vezuje uz Tribale. Rat s Ilirima je nešto posebno.

pokazuju da su savremenici u Tribalima videli glavnog Aleksandrovog protivnika na Dunavu.

Iako pokušaj iskrcavanja na ostrvo nije uspeo, iako tribalski kralj i snage koje su ga pratile nisu bili poraženi, prelaz na levu obalu reke i ratovanje s Getima učinili su takav utisak na sva okolna plemena da su

Sl. 1.

Granice Aleksandrova carstva (odsečak) i Helenistički svet oko 185. godine pre n.e. (odsečak), prema *Bengtson-Milojćić*, Grosser historischer Weltatlas, br. 17 i 22. Na prvoj skici Tribali se nalaze između Morave i Iskera, izvan granice Aleksandrove države. Na drugoj oni su pomereni (verovatno omaškom) daleko na zapad. Up. nap. 81.

ona pohitala da zatraže Aleksandrovo prijateljstvo. Sirmo je takođe poslao mladom makedonskom kralju darove, što jezikom primitivnih naroda znači da mu je formalno izrazio pokornost. Arijan kaže da je Aleksandar izmenjao izjave vernosti sa svim plemenima koja su mu uputila poslanike.[78] Rečenica kojom se završava izlaganje o keltskom poslanstvu — »i njih je nazvao prijateljima i učinio saveznicima« — pokazuje da je odnos prijateljstva i savezništva sklopljen i s drugim narodima,

[78] Arr. I, 4, 6 (T 23): καὶ πᾶσιν ἔδωκε πίστεις Ἀλέξανδρος καὶ ἔλαβε.

pa prema tome i s Tribalima. Strabon govori takođe o sklapanju prijateljstva i vidi u tom što Sirmo »nije dozvolio Aleksandru da se iskrca na ostrvo, a sam mu je poslao darove i zatražio njegovo prijateljstvo«[79] znak primitivnosti tribalskog kralja. Međutim, iako su Arijan i Strabon saglasni (obojica su podatke crpeli iz Ptolemeja), ne smemo zaključiti da je položaj Tribala bio sličan položaju onih naroda u Podunavlju sa kojima Aleksandar nije ratovao, ili pak položaju dalekih Kelta. Ostali izvori pokazuju da je Aleksandar Tribale smatrao pokorenim narodima, a stanje u kome ih je zatekla njegova smrt to potvrđuje. Aleksandar redovno navodi i Tribale među balkanskim narodima koje je potčinio kad god govori o svojim vojničkim uspesima i dometu svoje vlasti. »Pokorio sam Trakiju i Ilire, gospodarim Tribalima i Medima«, kaže on na jednom mestu u Kurcija Rufa. A na drugom: »da i ne govorim o Ilirima, Tribalima, Beotiji, Sparti, Ahajcima, Peloponezu, koje sam pokorio, neke sâm, povevši na njih vojsku, druge pomoću svojih vojskovođa«.[80] Kad bi tribalski pohod bio završen samo sklapanjem prijateljstva, ova mesta se ne bi mogla objasniti. Pri tome nije, naravno, važno da li ćemo govor Aleksandrov, iz koga su uzeta ova mesta, smatrati autentičnim ili ne. Važno je da su Tribali važili kao pokoren narod. Zato mislim da bi na kartama Aleksandrova carstva severna granica morala da obuhvati i tribalsku teritoriju.[81]

TRIBALI POD MAKEDONSKOM VLAŠĆU

Dok su novoosvojeni posedi u Trakiji stavljeni još za Filipa pod komandu posebnog stratega, Tribali su, kako se vidi iz podele upravnih područja posle Aleksandrove smrti, neposredno potčinjeni makedonskom kralju, odnosno, posle njegovog odlaska na Istok, njegovom namesniku. Ova značajna činjenica pokazuje između ostalog, jasnije nego bilo koji drugi podatak, da su Tribali živeli zapadno od Iskera, u susedstvu Agrijana, Peonaca i Dardanaca, koji su takođe bili neposredno vezani za Makedoniju. Polašek je pokušao da objasni ovu okolnost na način koji je vrlo karakterističan za upornost kojom se izvesne zablude održavaju

[79] Str. VII, 3, 8 (T 24).
[80] Curt. IX, 6, 30 (T 34); VI, 3, 2 (T 35).
[81] Na karti Aleksandrova carstva koju donosi *Bengtson* u svojoj Griechische Geschichte, str. 326 (isto *Bengtson-Milojčić*, Grosser historischer Weltatlas I, Vorgeschichte u. Altertum, str. 17), granica ide Dunavom od njegova ušća do Nikopolja (ad Istrum), zatim skreće jugozapadno obuhvatajući teritoriju Meda i Peonaca, ostavljajući izvan carstva najveći deo Tribala (koji su zabeleženi s jedne i druge strane Iskera), Agrijane i Dardance (čija se teritorija proteže na istok do Iskera!). Na ovoj karti Geti i Skiti zabeleženi su samo severno od Dunava. Međutim, na karti koja prikazuje porast Makedonije za vlade Filipa II Geti zauzimaju oblast između Balkana i Dunava istočno od Iskera, a Tribali su najvećim delom zapadno od ove reke. Ako Filip nije trajno pokorio oblast ovostranih Skita i Geta, Aleksandar to, svakako, nije učinio. Stoga ne vidim na osnovi čega granica njegovog carstva može dopirati do ušća Dunava, naročito ako Tribali ostanu van nje (sl. 1). Sve je pogrešno na prostoru koji nas interesuje na karti *G. Glotz—R. Cohen*, Alexandre et le démembrement de son Empire, Paris, 1945, str. 64: Tribali su zabeleženi između Balkana i Dunava prema Crnom moru; Taulanti na Moravi, severno od Dardanaca; Autarijati u Panoniji; Peonci na Rodopima; Agrijani istočno od Amfipolja do Hebra!

u nauci. Umesto da iz nje izvuče nužan zaključak da je tobožnja tribalska seoba izmišljotina savremene nauke, on istupa sa pretpostavkom da su se Tribali prilikom sklapanja ugovora o miru s Aleksandrom morali odreći hegemonije nad svojim istočnim posedima (drugim rečima da su se vratili tamo gde su oduvek bili!)[82] Nije nimalo verovatno da je posle Aleksandrove pobede došlo do teritorijalnih promena kod Tribala s obzirom na oblik zavisnosti u koju su pali. Ratovanje Filipa i Aleksandra na severnim granicama Makedonije nije imalo za cilj proširenje države, već jačanje njene vlasti i sticanje bogatstva. Pokorena plemena — Tribali, Iliri, Dardanci, Peonci, Agrijani — sačuvala su svoje domaće vladare i neizmenjeno političko uređenje. Njihova potčinjenost makedonskom kralju izražavala se u preuzimanju raznih obaveza (davanje vojske, plaćanje danka i sl.), što je, uz plen koji su joj sami ratovi donosili, za Makedoniju predstavljalo značajan izvor materijalnih blaga.

Tribali su učestvovali s jednim kontingentom pešaka u Aleksandrovom pohodu na Istok. Kod Diodora je zabeleženo da je u vojsci s kojom je Aleksandar prešao u Aziju bilo, pored 12 000 Makedonaca, 7 000 grčkih hoplita i 5 000 najamnika, i »7 000 Odriza, Tribala i Ilira, 1 000 strelaca i takozvanih Agrijana, tako da je ukupno bilo trideset (i dve) hiljade pešaka«.[83] Ostali izvori, uključujući Arijana, daju samo ukupan broj pešaka i konjanika tako da Diodorove podatke možemo proveriti jedino indirektnim putem.[84] Drojzen im je osporio svaku vrednost, ne verujući da Diodorov spisak može poticati iz nekog vojničkog izvora. Na sumnju ga je navela i činjenica da se u tom spisku vojska nabraja po narodnostima, a ne po vojnim rodovima. Međutim, Beloh je zapazio da se vojni rodovi u stvari podudaraju sa narodnostima: grčki saveznici bili su hopliti, najamnici su bili lakonaoružani pešaci, Agrijani strelci, a Odrizi, Tribali i Iliri bili su, po svoj prilici, takođe jednako naoružani, najverovatnije kratkim kopljima za bacanje.[85] Sa nekim manjim izmenama Diodorov spisak se danas prihvata kao tačan.[86] Jedna od ispravki odnosi se na broj Odriza, Tribala i Ilira: njihov se broj smanjuje na 5 000, da bi se broj najamnika mogao podići na 7 000, jer se iz drugih izvora vidi da je

---

[82] *Polaschek*, Triballi 2398: »Ethnisch und politisch sind daraus gewisse Schlüsse zu ziehen, ethnisch insofern, als die Triballer damals als Illyrier gegolten zu haben scheinen, politisch hinwiederum in dem Sinne, dass sie durch ihren Vertrag mit Alexander gegen Osten hin Einbüssen ihrer Oberhoheit erlitten haben dürften.« Slično i *B. Lenk*, Thrake, 431, »... sie (sc. die Triballer) sind nach einer vorübergehender Ausbreitung nach Osten durch das makedonische Vordringen wohl zurückgedrängt worden«. Za etničku stranu problema v. str. 61 i d.

[83] Diod. XVII, 17, 3—4 (T 36).

[84] Kod Arijana (I, 11, 3) stoji da je Aleksandar poveo nešto preko 30 000 pešaka i preko 5 000 konjanika; kod Justina (XI, 6, 2) — 32 000 pešaka i 4 500 konjanika. Za ostale izvore v. *Berve*, Alexanderreich I, 178 sq. Diodor daje kao ukupnu cifru Aleksandrove pešadije 30 000. Međutim kad se saberu brojke pojedinih kontingenata kako ih on navodi, dobija se 32 000. Zbog toga su neki naučnici mislili da treba smanjiti od 7 000 na 5 000 broj Odriza, Tribala i Ilira *(Griffith*, Mercenaries, 13). Mnogo je prihvatljivija pretpostavka da su na kraju Diodorova teksta ispale reči καὶ δισχιλίους i da su pojedinačne cifre tačne, s obzirom na to da se kao ukupan zbir pešaka pojavljuje brojka 32 000 i kod Justina, cf. *Beloch*, III, 2², 324.

[85] *Droysen*, Hermes, 2 (1877), 226 i d., cf. *Beloch*, l. c.

[86] *Berve*, Alexanderreich I, 177 i d.

već na početku pohoda bilo više najamničkih trupa.[87] Nemamo nikakvih indicija na osnovi kojih bismo mogli odrediti veličinu tribalskog kontingenta. Ako pretpostavimo jednako učešće tri plemena, onda je iznosio oko 1 500 vojnika. Mogao je, naravno, biti i manji i veći.

Sem na ovom mestu, tribalski vojnici se više nigde ne pominju u izveštajima o Aleksandrovom ratu. Ali to nije razlog da dovedemo u sumnju Diodorov podatak, jer, kako je primetio Berve, i Iliri su samo jednom, uzgred, pomenuti kod Arijana, a iz Kurcijeva izlaganja znamo da su učestvovali u bitkama kod Ise i Gaugamele i da je 330/29. godine stigao u Areju nov kontigent od 3 000 ilirskih pešaka.[88] Treba li Tribale, Odrize i Ilire smatrati najamnicima ili su to bile savezničke trupe koje su pokorene varvarske poglavice bile obavezne da šalju makedonskom kraju? Berve naginje mišljenju da su Tribali i Iliri bili pravi najamnici zbog toga što su njihove zemlje, kako on misli, sa formalne strane bile manje potčinjene Makedoniji nego Odrizi ili Agrijani.[89] Grifit misli da su se oni vremenom pretvorili u najamnike čak iako su iz početka bili mobilisani kao saveznici.[90] Ne bih rekla da se u izvorima vidi neka razlika u pogledu stepena potčinjenosti Agrijana i Odriza, s jedne strane, Ilira i Tribala, s druge. Tribali su, kao i Iliri i Agrijani, smatrani delom makedonskog carstva i posle Aleksandrove smrti. Stoga mi izgleda verovatnije da su Tribali bili obavezni na slanje određenih kontingenata. Činjenica da ih Diodor odvaja, zajedno s Odrizima i Ilirima, od najamnika govori takođe u prilog ovom mišljenju.

O sudbini Tribala posle 323. ostala nam je samo jedna jedina vest. Prilikom prve podele satrapija i strategija, izvršene uskoro posle smrti velikog kralja u Vavilonu, odlučeno je da se evropski delovi carstva dadu na upravu Lizimahu i Antipatru.[91] U povećem fragmentu Arijanova spisa τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον, koji je naš osnovni izvor za ovo pitanje, čitamo: »... nad oblastima Europe, Trakije i Hersonesa i onih naroda koji graniče s Tračanima sve do Salmidesa i Crnog mora, vlast je predata Lizimahu; zemlje s one strane Trakije sve do Ilira, Tribala i Agrijana, kao i sama Makedonija i Epir i Grci ..., dodeljeni su pak Krateru i Antipatru.« To isto, u nešto kraćoj i izmenjenoj formi, kaže i Deksip, crpeći informacije, očigledno, iz Arijana: »U Evropi postavljen je za stratega autokratora Trakije i Hersonesa Lizimah; a (za stratega autokratora)

[87] *Ibid.*, 178

[88] *Ibid.*, 139.

[89] *Ibid.* 136: »Anders dürfte es mit den gelegentlich genannten Illyriern und Triballern sein, deren Länder kaum unterworfen, jedenfalls nicht wie die eigentlich thrakischen Gebiete Makedoniens in Form der Strategie angegliedert waren: hier wird höchst wahrscheinlich an Söldner gedacht und dementsprechend mit einer lockeren Organisation gerechnet werden müssen.« Usp. i str. 139: »man darf vermuten, dass sie (sc. die Triballer) als Söldner, nicht als pflichtmässiges Kontingent ihrer Heimat dem makedonischen Heere angehörten«. Ovo mišljenje prihvata kao verovatno i *Bengtson*, Strategie I, 29, nap. 1.

[90] *Griffith*, l. c., *Polaschek*, Triballi, 2398, misli da se na ovo pitanje ne može odgovoriti.

[91] U stvari Antipatar je još za Aleksandrova života, kao njegov namesnik u Evropi, imao nadzor kako nad Makedonijom, tako i nad Trakijom. Prilikom podele 323. godine, Perdika se pobrinuo da ograniči njegovu vlast time što je odvojio Trakiju u posebnu strategiju koja je dodeljena Lizimahu, usp. *Bengtson*, Strategie 1, 24 i 40 i d.

svih Makedonaca, Grka, Ilira, Tribala, Agrijana i naroda Epira — Antipatar.«[92]

Formulacija ὡς ἐπὶ Ἰλλυριοὺς καὶ Τριβαλλοὺς καὶ Ἀγριάνας, iako neobična, mora se shvatiti onako kako ju je shvatio i Deksip. Svi ovi narodi uključeni su u Antipatrovo područje.[93] Problem je u drugome. Redovno se smatra da, nasuprot Trakiji, koja je još za Filipa bila prisajedinjena makedonskoj državi i organizovana kao posebna strategija,[94] Iliri, Tribali i Agrijani nisu ulazili u sklop makedonskog carstva, već su kao slobodna plemena ugovorom o savezništvu bili vezani uz Makedoniju.[95] Ne vidim pravog razloga za takvo mišljenje. Berve uzima kao kriterij za određivanje stepena potčinjenosti pojedinih plemena njihovo učešće u Aleksandrovoj vojsci s određenim kontingentom. Polazeći od tog kriterija on smatra da su Agrijani, Peonci i Odrizi bili u trajnom odnosu zavisnosti od Makedonije. Tribale stavlja u drugu kategoriju, formalno nezavisnih plemena, i njihove trupe u Aleksandrovoj vojsci smatra najamničkim. Međutim, kao što smo videli, Tribali se u Diodorovom spisku pojavljuju zajedno s Odrizima i Ilirima. Ako su Odrizi bili saveznici, to su mogli biti i Tribali.[96] S druge strane, za Ilire raspolažemo jasnim i izričitim izveštajem Arijanovim o porazu koji je Aleksandar naneo njihovom kralju Klitu.[97] Arijan, doduše, ne kaže ništa o tome šta je bilo s Ilirima posle Klitova bekstva, ali se samo po sebi podrazumeva da je narod čiji je vladar morao da napusti zemlju bio pokoren. Sigurno je da je Aleksandar i njih smatrao delom svog carstva. Činjenica da su Iliri, Tribali i Agrijani pomenuti u sporazumu o podeli carstva među Aleksandrovim naslednicima govori, čini mi se, prilično jasno protiv mišljenja da oni nisu formalno bili potčinjeni makedonskoj državi.

O TOBOŽNJOJ SEOBI TRIBALA

Ratovi Tribala sa skitskim kraljem Atejom 339, njihov napad na Filipa prilikom njegova povratka iz Skitije iste godine, pomen ostrva Peuka kao pribežišta Tribala u vreme Aleksandrova pohoda 335 — sve je to dalo povoda da se govori o iseljenju Tribala iz oblasti između Morave i Iskera i njihovom nastanjivanju oko ušća Dunava u prvoj polovini

---

[92] Arr. *succ.* fr. 1a, 7R (T 37); Dexipp. *succ.* fr. 1b, 3R (T 38).

[93] V. *Bengtson*, Strategie I, 27, pr. 4.

[94] *Ibid.* I, 39. i d.

[95] O odnosu Antipatra, kao στρατηγὸς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης καταλελειμμένος i stratega Trakije, *Bengtson*, n. d., 38 i d. *Berve*, Alexanderreich I, 320 i d., ostavlja severnobalkanska plemena izvan granica Aleksandrove države. O položaju potčinjenosti u kome su se nalazili Agrijani govori, možda i izraz καὶ κελεύσαντος Ἀλεξάνδρου ἐσβάλλει, Arr. *I*, 5 (po Aleksandrovom nalogu Langar upada u zemlju Autarijata). Langar je međutim i ranije dolazio Aleksandru na dvor, razmenjivao s njim darove i Aleksandar mu je obećao svoju sestru za ženu. Agrijani u Aleksandrovoj službi pominju se kod Arijana (V, 13) i Diodora (XVII, 17).

[96] Ne vidim u stvari nikakve bitne razlike u položaju Tračana i Tribala, iako je postojao poseban trački strateg. Usp. šta kaže *Lenk*, Thrake, 428: »Der makedonische Kommandant in Thrakien erhielt den Titel στρατηγὸς ἐπὶ Θρᾴκης (*Berve* I, 227); die Stämme behielten ihre Häuptlinge, mussten aber zinsen und Heeresfolge leisten.«

[97] Arr. I, 5, 5—6, 11.

IV veka. Izlažući pomenute događaje pokazala sam kako se oni mogu objasniti a da se ne pribegne pretpostavci o seobi. Međutim, zbog važnosti koja se ovom pitanju pridaje u naučnoj literaturi o Tribalima ne bi bilo izlišno da se još jednom pretrese ova teza u celini i da se pojedinačno preispitaju argumenti koji su izloženi u njenu korist.

Navedena već kod Nibura (koji je napad na Abderu smatrao etapom u kretanju Tribala ka novim staništima u oblasti između Balkana, mora i Dunava),[98] pretpostavka o iseljenju Tribala postala je, tako reći, opšte mesto u nauci. Naročito se za nju zalagao i u dvema raspravama temeljno je obrazložio Gaetano Kolumba.[99] Jedini istoričar koji se suprotstavio prihvatanju ove teze bio je N. Vulić. On se u više navrata bavio ovim pitanjem i uporno branio mišljenje da nije bilo nikakve seobe Tribala u vreme pre Filipa i Aleksandra, i da su Tribali ostali u starom kraju sve do rimskog vremena.[100] U člancima koje je napisao kao odgovor na Kolumbinu tezu došla je do izraza njegova uvek oštroumna analiza izvornih podataka i kritičnost kojom je nepogrešivo pogađao slabe tačke svojih protivnika. Kao što će se videti iz narednih izlaganja, malo šta ima da se doda onome što je on rekao o pitanju tribalske seobe. U novije vreme pojavila se druga varijanta teze o seobi: govori se ne toliko o preseljavanju koliko o širenju hegemonije Tribala do Male Skitije i o njihovoj vlasti nad celom desnom obalom donjeg Dunava u vremenu između Atejine smrti 339. i Aleksandrova pohoda 335.[100a] Vremensko ograničenje ove »hegemonije« na 4 godine samo po sebi je dovoljno da se uvidi na kakvim je krhkim nogama stajala teorija o seobi Tribala na ušće Dunava. Ono predstavlja pokušaj da se spase osnovna premisa ove teorije, a to je uverenje da su se Filip i Aleksandar sukobili s Tribalima u oblasti ušća. Nova varijanta dovodi, međutim, do novih nelogičnosti. Zemlja kojom su Tribali gospodarili svega nekoliko godina ne može da se smatra tribalskom zemljom, pa se pitamo zašto bi makedonski kraljevi napali Tribale u oblasti koju su oni tek bili osvojili? I da li je uopšte prihvatljiv pojam »hegemonije« nad tako velikim prostorom, u primitivnim odnosima koji su vladali u ta rana vremena?

Vratimo se, međutim, na staru tezu o seobi.

Polazna tačka Kolumbine argumentacije bio je rat Tribala s Atejom. Pošto je skitska kraljevina, koja se prostirala na teritoriji današnje Dobrudže, bila na stotine kilometara udaljena od Iskera, Kolumba misli da bi za objašnjenje tribalsko-skitskog sukoba trebalo pretpostaviti da su se Tribali već pre 339. godine bili preselili na istok i nastanili u neposrednoj blizini Dobrudže.[101] Vulić je dao jednostavnije objašnjenje: kao što su četrdeset godina pre toga napali Abderu, tako su i sada Tribali mogli da preduzmu običan rat-

[98] *Niebuhr*, Kleine Schriften I (1828), 374 sq. Usp. i *Zippel*, 31; *Müllenhoff*, III, 134 i d.; *Schaefer*, II², 521.

[99] *G. M. Columba*, Le sedi dei Triballi, Studi storici per l'antichità classica 3 (1910), 203 sq.; *idem:* I Triballi dell'età Romana, ib., (1911), 188 sqq.

[100] *Vulić*, Alexandre-Grand sur le Danube, Xénia, 1912, sqq; *idem*, Le sedi dei Triballi, Studi Romani I, 1913, 234 sqq. Usp. i ranije radove: Die Sitze der Triballer zur Römerzeit, Wiener Studien 1902, i sqq.; Alexanders Zug gegen die Triballer, Klio, 9 (1909), 490 sq. Vulić se još jednom vratio ovom pitanju, rezimirajući svoje ranije poglede u članku: Le sedi dei Triballi, REB 2 (1936), 118 sqq.

[100a] Usp. *Polaschek*, Triballi, 2395 sq.; *Геров*, Проучвания, II, 25 i d.

[101] *Columba*, Le sedi, 203 sq.

nički pohod na Skite, iako nisu s njima graničili.[102] Istina, Kolumba i ostali branioci teze o tribalskoj seobi dovode napad na Abderu u vezu s tom seobom.[103] Ali to nije nikakav dokaz. Kao što smo videli, pohod na Abderu se može odlično objasniti i na drugi način.

Kolumba uzima kao utvrđenu činjenicu identifikovanje Peuke s poznatim ostrvom u dunavskoj delti. On, očigledno, ne polaže mnogo na razlike u opisima ostrva na ušću Dunava i ostrva na koje su se povukli Tribali, jer samo uzgred napominje da su Tribali svakako morali izabrati onaj deo ostrva koji se najlakše mogao braniti.[104] Njemu i ne pada na pamet da se pita da li je uopšte moguće da su se Tribali, bežeći ispred Aleksandra, sklonili na jedno skitsko ostrvo. Naprotiv, on ističe da je ostrvo Peuke moralo biti skitsko, a ne tribalsko, kako se može zaključiti iz Strabonova teksta. Pošto se tribalska teritorija dodirivala sa skitskom duž zapadne ivice Dobrudže, a ostrvo bilo udaljeno tri dana hoda od reke Ligina, na kojoj se odigrala glavna bitka između Tribala i Makedonaca, Kolumbo zaključuje da se ova reka morala nalaziti na granici Dobrudže, jer bi se inače moralo pretpostaviti da je reč o nekom drugom ostrvu istog imena, a takvo ostrvo, kaže Kolumba, nije bilo poznato antičkim piscima.[105]

Vulić takođe smatra da je Peuke ostrvo u delti i da je Aleksandar došao do ušća. Ali se on nikako ne slaže s tim da je Ligin mogao biti pritoka Crnog mora. Za problem prostiranja Tribala pomen ostrva Peuka nema, po Vuliću, nikakvog značaja, jer se ono nije nalazilo u tribalskoj zemlji, dok je Ligin bio tribalska reka i prema tome ga moramo tražiti zapadno od Iskera. Za vreme ovog boravka u Tribaliji Aleksandar je imao dovoljno vremena, misli Vulić, da preduzme pohod niz Dunav do njegove delte i da se ponovo vrati.[106] Ni Vuliću, začudo, ne izgleda neobično povlačenje Tribala na teritoriju Skita, (sa kojima su nekoliko godina pre toga bili u ratu!) Međutim, kao ni većina naučnika, ni Vulić nije obratio pažnju na činjenicu da odeljak u kome se govori o Liginu i ostrvu predstavlja zaokruženu celinu: Ligin je udaljen tri dana hoda od Istra, kaže Arijan: Sirmo je već ranije bio sklonio žene i decu na dunavsku adu i sam tamo prebegao kad se Aleksandar približio; a ostalo mnoštvo Tribala vratilo se na reku odakle je prethodnog dana bio krenuo Aleksandar.[107] Dakle, Ligin i ostrvo ne mogu biti daleko jedno od drugoga. Da nije imena *Peuke*, svako bi rekao da se ostrvo na koje su se povukli Tribali nalazilo otprilike na onom mestu gde je izbijao trodnevni put od Ligina do Dunava. Vulićeva kombinacija o posebnom pohodu na deltu mora se, dakle, odbaciti.

Kao poseban argumenat Kolumba navodi žrtve koje je Aleksandar prineo Heraklu, Zevsu i Istru. Po njegovom mišljenju, one se mogu shvatiti samo ako se ima u vidu tradicija prema kojoj je Filip imao nameru da podigne spomenik Heraklu na ušću Dunava (Just. IX, 2, 10: *vovisse se statuam Herculi ad quam in ostio Histri ponendam se venisse...*). Ova tradicija, kaže Kolumba, morala je proisteći iz vesti o Aleksandrovim žrtvama legendarnom rodonačelniku makedonske dinastije. Drugim rečima, ona dokazuje da je Alek-

---

[102] *Vulić*, Le sedi, 234; Alexandre, 193 sq.; usp. i REB 2 (1936), 118 i d.

[103] *Columba*, Le sedi, 214. V. o tome napred str. 14 i d.

[104] *Columba*, ibid., 209 pr. 1.

[105] *Columba*, Le sedi, 210—212.

[106] *Vulić*, ibid., 202—3. Izvesnu ulogu u diskusiji o ostrvu Peuke igra tumačenje podatka o tome da su na ostrvo sklonili γυναῖκας μὲν καὶ παῖδας τῶν Τριβαλλῶν, Arr. I, 2, 2 (T 23). Ako se, kaže Vulić (Klio, 1909, 491), podrazumevaju »sve žene i deca«, onda nije nimalo verovatno da bi Peuke mogla da se nalazi kod ušća Dunava. Ali, dodaje, to su mogle biti samo žene i deca uglednih Tribala. (Tako i *Columba*, Triballi, 211, pr. 2). Mislim da bi bilo izrično rečeno kad bi se radilo samo o porodicama tribalskih prvaka. Ali, i pod pretpostavkom da je ovo tumačenje tačno, lokalizovanje ostrva kod ušća ne dobija u verovatnoći. Jer, ako su Tribali bili zapadno od Iskera, teško je verovati da je njihov kralj sa pratnjom potražio utočište čak na ušću Dunava.

[107] Arr. I, 2, 3: τὸ δὲ πολὺ πλῆθος τῶν Τριβαλλῶν ἔφυγεν ὀπίσω ἐπὶ τὸν ποταμόν, ἔνθενπερ τῇ προτεραίᾳ ὡρμήθη Ἀλέξανδρος.

sandar došao do ušća Dunava.[108] Iako je i sam verovao da je tradicija o ostrvu Peuke autentična i da je Aleksandar došao do ušća Dunava, Vulić je s pravom odbacio ovo Kolumbino mišljenje i ukazao na činjenicu da reči ἐπὶ τῇ ὀχθῃ τοῦ Ἴστρου nikako ne mogu značiti »na ušću Istra«[109]. Kako smo već ranije naglasili, čini nam se da bi Aleksandar, da je došao do ušća Dunava, istakao i obeležio jedan takav događaj tako da bi to moralo ostaviti jasne tragove u našoj tradiciji.

U prilog mišljenju da je Aleksandar prešao preko istočnog dela Balkana (i da su, prema tome, i Tribali živeli istočno od Iskera) Kolumba navodi činjenicu da se na tom delu puta makedonski kralj nije morao obezbediti od Autarijata i da je tek na povratku prvi put došao u dodir s Agrijanima i čuo za nameru Autarijata da napadnu njegovu vojsku.[110] Kolumba misli da se može dokazati da su Autarijati 335. zauzimali zemlje zapadno od donjeg toka Iskera,[111] Ali, niti on pokušava da to dokaže niti se to, naravno, može dokazati. Vulić, naprotiv, podvlači da su, prema Strabonu, Autarijati pokorili, ali ne i isterali, Tribale i da su Tribali koje su Autarijati pokorili morali biti zapadno od Iskera. S pravom ističe da nije verovatno da je sva tribalska zemlja bila pokorena i da nemamo razloga da mislimo da su Autarijati bili na Iskeru kada se Aleksandar vraćao sa Dunava. Štaviše, pošto Apijan kaže da su Skordisci istrebili Tribale, moralo je biti Tribala u staroj domovini i posle autarijatske seobe.[112]

Izvestan »iskrivljen i izmenjen odjek« tradicije o tribalskoj seobi prema ušću Istra Kolumba vidi u Apijanovim rečima ὡς Τριβαλλῶν εἴ τι ὑπόλοιπον ἦν ἐς Γέτας ὑπὲρ Ἴστρον φυγεῖν.[113] Nije teško, međutim, uveriti se da se ova rečenica odnosi na drugo doba i na drugi događaj. Apijan govori o borbama Tribala sa Skordiscima, dakle o III veku, i naglašava da su Tribali u Filipovo i Aleksandrovo vreme bili na vrhuncu svoje moći (γένος ἀκμάσαν μέχρι Φιλίππου τε καὶ Ἀλεξάνδρου). On govori o prelazu Tribala preko Dunava, a ne o nekom seljenju u pravcu istoka. I što je najvažnije, pominje kao susede Gete, što nikako ne bi moglo biti da je u pitanju oblast ušća jer su tamo živeli Skiti.

Kolumba se poziva i na podatak iz Demostenova govora *O vencu* o pohodima Filipa II protiv Ilira i Tribala, insistirajući na izrazu περιιών, koji bi, po njegovom mišljenju, pokazivao da je Demosten želeo jednom rečenicom da obuhvati sve Filipove ratove između 343. i 339. u Iliriji, Tesaliji, Trakiji i na ušću Dunava i da se stoga u njoj Iliri i Tribali »pominju kao dve krajnje tačke u ovom kružnom pohodu oko makedonskih granica.[111] Vulić se nije osvrnuo na ovaj argumenat. I meni nije jasno u čemu je njegova dokazna moć.

Kao što vidimo, nema nijednog uverljivog dokaza o seobi Tribala na istok. Naprotiv, ima podataka koji nedvosmisleno govore u prilog tome da je teza o seobi neodrživa. Izmedu ostalog, to su i malobrojne, ali značajne, vesti o Tribalima u ranohelenističko doba, koje ni Vulić ni Kolumba nisu uzeli u obzir u svojim razmatranjima.

---

[108] *Columba*, Le sedi, 210.

[109] *Vulić*, Alexandre, 200.

[110] *Columba*, Le sedi 212 sq.

[111] *Columba*, I Triballi, 199.

[112] *Vulić*, Le sedi. 235. i pr. 1. i 2 (»Ko misli da su se Tribali preselili do Dobrudže moraće da dopusti da su se i Autarijati raširili dotle, što je nedopustivo«).

[113] App. *Ill.* (T 42). Kolumba (Le sedi 214) je tražio u ovom podatku samo potvrdu o nestanku Tribala, a nije se pitao kako su Skordisci mogli da pokore i istrebe Tribale ako su se ovi iselili još pre Aleksandrovog vremena. Vulić (Le sedi, 239), kome je bilo stalo da dokaže da je Tribala bilo i u rimsko vreme, nije takođe obratio pažnju na ovaj hronološki raskorak i Kolumbi odgovara primedbom da je Apijan nebrižljiv pisac i da se njegov podatak ne može uzeti kao tačan, jer bismo inače morali pretpostaviti da su Skordisci došli do Dobrudže.

[111] *Columba*, Le sedi, 214—215.

Vrlo ubedljiv dokaz da su se Tribali u Filipovo i Aleksandrovo doba nalazili na istom mestu gde i ranije, predstavlja po mom mišljenju činjenica da se oni u to vreme uvek pojavljuju kao susedi Makedonaca, susedi koji, kao i Iliri, stalno uznemiravaju Makedoniju. Da su Tribali živeli blizu dunavskog ušća, zar bi Aleksandar govorio svojim vojnicima da ih je njegov otac zatekao κακῶς μαχομένους Ἰλλυριοῖς τε καὶ Τριβαλλοῖς καὶ τοῖς ὁμόροις Θρᾳξί? [115] Zar bi mogao da im kaže da ne bi učinili ništa veliko i dostojno slave da su ostali u Makedoniji »odbijajući susedne Tračane, Ilire, Tribale i Grke koji im nisu prijateljski naklonjeni«?[116] Tribali su, očigledno, bili jedan od onih varvarskih suseda koji su svojim čestim upadima u Makedoniju izazivali protiv sebe makedonsku silu. To se za njih ne bi moglo reći da su oni bili napustili svoja sedišta između Morave i Iskera. Nije, svakako, slučajno što se oni u to vreme redovno pojavljuju uz Ilire ili Tračane. Arijan kaže da je Aleksandar krenuo »u Trakiju protiv Ilira i Tribala« i podvlači da su ovi bili susedi (ὅμοροι) Makedonije i da zbog toga Aleksandar nije hteo da pređe u Aziju pre nego što ih umiri.[117] Diodor isto kaže da je Aleksandar zaratio na Trakiju jer su se mnoga tračka plemena pobunila, a pokorio je i druge susede.[118] Tračani se pojavljuju kao susedi Tribala i u vesti o dunavskom ostrvu, na koje su se, pored Tribala, sklonili i »susedni Tračani«.[119] Plutarh takođe govori o τὰ βάρβαρα καὶ πρόσοικα γένη obuhvatajući tim izrazom i Tribale. Čini mi se da svakome mora biti jasno da ma koliko Filip proširio makedonsku vlast, jedva da bi se o jednom plemenu na granici Dobrudže moglo govoriti kao o susedu Makedonije. A još je manje verovatno da bi taj sused mogao biti opasan po Makedoniju. To vreme i takvu situaciju imao je pred očima i pisac iz koga je Plinije crpeo svoj podatak o tome da su »Peonija i Pelagonija štitile Makedoniju od Tribala«.[120] Isto tako pomen »utvrđenjâ prema Tribalima« u pseudo-Euripidovom pismu[121] može se shvatiti samo kao odraz uverenja da su Tribali bili jedan od stalnih neprijatelja Makedonije. Projiciranje ovog stanja u Arhelajevo vreme je, naravno, delo poznijeg sastavljača ovih pisama.

Odlučujući dokaz da su Tribali u vreme Filipa i Aleksandra živeli na istom mestu gde i ranije pruža nam podatak sačuvan kod Arijana i Deksipa o podeli vlasti nad evropskim delovima Aleksandrova carstva posle njegove smrti.[122] Dok su Trakija i zemlje duž Crnog mora pripale Lizimahu, »Iliri, Tribali, Agrijani, sama Makedonija itd.« potpali su pod

---

[115] Arr. VII, 9, 2 (T 7).

[116] Arr. V, 26, 6 (T 8).

[117] Arr. I, 1, 4 (T 23): ἐπὶ Θρᾴκης ἐς Τριβαλλοὺς καὶ Ἰλλυριοὺς... καὶ ἅμα ὁμόρους ὄντας.

[118] Diod. XVII, 8, 1 (T 25): ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θρᾴκην καὶ πολλὰ μὲν ἔθνη ταραττόμενα καταπληξάμενος ὑποταγῆναι κατηνάγκασεν.

[119] Arr. I, 2, 3: ἐς ταύτην δὲ τὴν νῆσον καὶ οἱ Θρᾷκες οἱ πρόσχωροι τοῖς Τριβαλλοῖς... συμπεφευγότες ἦσαν i I, 3, 3: ἵνα οἱ Τριβαλλοὶ καὶ οἱ Θρᾷκες ξυμπεφευγότες ἦσαν. Nikako se ne može prihvatiti pretpostavka da se ovde pod Tračanima misle Skiti, usp. *Columba*, Le sedi, 211, pr. 1: »io non so si egli abbia voluto comprendere sotto questa denominazione anche gli Sciti di qua del Danubo, che qualche volta son confusi coi Geti« (ali ne i sa Tračanima!).

[120] Plut. *Alex.* XI (T 27); Plin. IV, 33 (T. 53).

[121] Ps.-Eurip. *epist.*, 5 (T 10).

[122] Arr. τὰ μετὰ Ἀλέξ. fr. 1a, 7R (T 37); Dexippi τὰ μετὰ Ἀλέξ. (fr. 16, 3R (T 38).

Antipatrovu vlast. Upravo je neshvatljivo da niko nije dosada ovu jasnu i sigurnu vest upotrebio u rešavanju problema tobožnje tribalske seobe. Da su Tribali bili blizu Dobrudže, oni bi, svakako, ušli u Lizimahovo, a ne u Antipatrovo područje. Pomen Agrijana pored njih pokazuje kako otprilike treba zamisliti granicu ova dva područja: ona se morala kretati linijom Isker-Nest.

Podaci iz helenističkog vremena o kojima će biti reči u sledećem poglavlju potkrepljuju ovaj presudni dokaz protiv teze o seobi Tribala. Sukobi Tribala s Autarijatima i Keltima na početku III veka, istrebljivački ratovi sa Skordiscima tokom III i II veka, pohod Minucija Rufa protiv njih 109/8. godine i prodor Bastarna 29. u zemlju Tribala i Dardanaca ne mogu se shvatiti ako se dopusti da su Tribali živeli u oblasti istočno od Iskera.

SLABLJENJE I POSTEPENO IZUMIRANJE TRIBALSKE ZAJEDNICE U HELENISTIČKO DOBA

Doba Filipa i Aleksandra odgovara vremenu najvećeg rascvata tribalske moći. Što su i oni, kao toliki narodi, podlegli makedonskoj vlasti, to ne treba uzeti kao znak slabosti. Naprotiv, činjenica da je Aleksandar smatrao nužnim da, pre nego što se udalji iz Evrope, još jednom demonstrira snagu makedonske falange i učvrsti svoj suverenitet nad njima govori jasno o tome da su oni više nego ijedan drugi narod severnog Balkana predstavljali ozbiljnu opasnost za Makedoniju.

Opadanje tribalske zajednice počinje tek u sledećoj eposi. Najezda drugih plemena, sa zapada, severa i istoka, prouzrokovala je njeno postepeno slabljenje i izumiranje tribalskih plemena. Zauzeti mnogo značajnijim poslovima, odmeravanjem svojih snaga u borbi oko Aleksandrova nasleđa, dijadosi nisu bili u stanju da pruže potrebnu zaštitu severnim delovima carstva. Pobune i odmetanja izbili su u Trakiji još za Aleksandrova života, a uskoro posle njegove smrti Tribali su se našli pod udarcima Autarijata. Bežeći iz svoje zemlje u pravcu istoka, Autarijati su pregazili tribalsku zemlju i pokorili Tribale, koji su, prema ne sasvim jasnim Strabonovim rečima, »dopirali od Agrijana do Istra, na dužini od petnaest dana hoda«.[123] Ne zadirući zasada u teritorijalni problem koji pokreće ovaj podatak, potrebno je ukazati na veoma uslovno značenje koje u ovom slučaju može imati glagol »pokoriti«. Jer, suprotno onome što bi se očekivalo, niti Tribali iščezavaju posle autarijatske seobe niti se Autarijati nakon toga pominju. Kako će se videti iz dalje navedenih svedočanstava, u vreme velike keltske najezde početkom III veka, Tribali važe još uvek kao jedan od poznatijih naroda srednjeg Balkana.

Prema Pauzaniji, Kelti su se polazeći na jug (oko 280) podelili u tri skupine: »Keretrije je trebalo da povede jedan deo na Tračane i tribalski narod; oni koji su pošli u pravcu Peonije imali su za vođe Brena i Akihorija; a Bolgije je krenuo na Makedonce i Ilire...«[124] Ovaj citat pokazuje da su 80-ih godina III veka Tribali predstavljali još uvek narod

[123] Str. VII, 5, 11, *c.* 318 (T 39); usp. str. 50.
[124] Paus. X, 19, 7 (T 41).

dostojan pomena. Na isti zaključak navode nas i Justinove reči: »Gali koje je poglavica Bren polazeći u Grčku ostavio da čuvaju granice plemena, da ne bi izgledalo da samo oni sede skrštenih ruku, naoružaše petnaest hiljada pešaka i tri hiljade konjanika i, razbivši vojske Geta i Tribala, zapretiše i Makedoniji...«[125] Tribali su, prema tome, bili među prvim narodima koji su osetili udarce Kelta. Iz toga sledi da ih Autarijati nisu sasvim podvrgli svojoj vlasti, inače se ne bi pominjala njihova vojska i njihova zemlja. Treba li zaključiti da su Autarijati pregazili tribalsku teritoriju ne ostavljajući trajnijih političkih tragova svog prolaza?

Izvesnu sumnju u ovo mogu izazvati sledeće Strabonove reči, koje se nadovezuju na pomenuti podatak o širenju Autarijata na račun Tribala, Tračana i Ilira: »... Pokoreni su pak najpre od strane Skordiska, a potom od Rimljana, koji su i same Skordiske potčinili posle jednog dužeg perioda u kome su ovi bili moćni«. Rečenica »pokoreni su... (κατελύθησαν δ'ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον) normalno bi se morala povezati s imenicom οἱ Αὐταριᾶται, koja je podmet u prethodnoj rečenici. A to bi značilo da su, prema Strabonu, Skordisci prilikom naseljavanja oko ušća Save u Dunav naišli na Autarijate, a ne na Tribale. Drugim rečima, ovako tumačenje dovelo bi nas do zaključka da su Autarijati doista uništili tribalsku zajednicu i zauzeli njeno mesto. Međutim, s obzirom na to da se Autarijati u ovom kraju inače ne pominju, a o Tribalima ima i poznijih vesti, mogla bi se pretpostaviti izvesna gramatička nehatnost u navedenoj rečenici i Strabonova misao protumačiti ovako: Autarijati su pokorili Tribale..., a definitivno su ih (tj. Tribale i Autarijate) uništili najpre Skordisci, a onda Rimljani.[126]

Ratove Tribala sa Skordiscima pominje i Apijan. Izloživši genealogiju ilirskih plemena, on nastavlja: »Prepustimo to, međutim, onima koji se bave dalekom prošlošću. Sada pak postoji mnogo, i to vrlo znamenitih, ilirskih plemena, što je prirodno u tako velikoj zemlji, i ta plemena žive na prostranoj teritoriji Skordiska i Tribala, koji su se međusobno do te mere istrebljivali ratovima da su Tribali, ukoliko su preživeli, prebegli preko Dunava Getima — tako je ovaj narod koji je do Filipova i Aleksandrova vremena bio moćan postao pusto i za tamošnji živalj bezimeno pleme, — a Skordisci...«[127] U ovoj rečenici sažet je dug i složen proces čije je pojedine etape teško razabrati. Ali je u njoj nesumnjivo akcenat stavljen na dugotrajne i istrebljivačke skordičko-tribalske ratove. Ne vidim kako bi takva tradicija mogla da ponikne da su Tribali u vreme keltske najezde i povratka Skordiska u Podunavlje bili iščezli iz ovih krajeva.

Ima još jedno mesto u Strabona koje se odnosi na tribalsku teritoriju kao na poprište međuplemenskih sukoba u helenističko vreme.

---

[125] Iustin. XXV, 2—3 (T 42). To su one galske čete koje je 277. razbio Antigon Gonata kod Lizimahije, čime je otvorio sebi put na makedonski presto.

[126] Neprihvatljivo je Kolumbino (Le sedi, 203 sq.) mišljenje da je reka Isker bila najpre granica Tribala i Autarijata, a zatim Tribala i Skordiska, tj. da su Tribali živeli istočno od ove reke, a da su se Autarijati i Skordisci raširili do nje. U tome ima nelogičnosti. Jer da su se Tribali bili iselili istočno od ove reke, Autarijati i Skordisci, koji su s njima ratovali, bi morali takođe da pređu s one strane Iskera.

[127] App. *Ill.* 3 (T 44).

Govoreći o Mezima i njihovom mešanju s Getima, koji su često prelazili preko Dunava, Strabon kaže da se »to isto dogodilo i s tračkim plemenom Tribala. I k njemu su se doseljavali drugi narodi, jer se obližnja plemena redovno sele na zemlju slabijih suseda: oni s one strane Dunava činili su to stoga što su Skiti, Bastarni i Sauromati često bili tako nadmoćni da su zajedno s potisnutim stanovništvom i sami prelazili reku pa su se neki od njih i nastanili na ostrvima ili u Trakiji; a ovostrana plemena prelazila su (na drugu obalu) pod pritiskom Ilira.«[128] Prema tome, tribalska teritorija postala je sklonište Geta, koji su bežali ispred Skita, Bastarna i Sauromata, dok su sami Tribali, potiskivani od Ilira, tražili utočište severno od Dunava. Koje Ilire ima u vidu Strabon? Svako će pomisliti najpre na Autarijate, mada se vremenski teško može dovesti u sklad Strabonov podatak, koji se, očigledno, odnosi na III, a, možda, i na II vek, s autarijatskom seobom koja se odigrala krajem IV veka. Pod imenom Ilira mogu se u ovom podatku kriti i Dardanci, koji su, ne znamo tačno kada ali, verovatno, pre nego što je počela ekspanzija Skordiska na jug, zaposeli jedan deo tribalske teritorije.[129]

Sumirajući sve što je rečeno na osnovi dosta nepreciznih Strabonovih i Apijanovih svedočanstava, mogli bismo, čini mi se, ovako rekonstruisati sudbinu Tribala posle Aleksandrove smrti.

Seoba Autarijata nije morala zahvatiti celu tribalsku teritoriju niti uništiti tribalsku političku zajednicu. Kada su se početkom III veka keltske horde stavile u pokret, Tribali su im bili među prvima na udaru. Oslabljeni prolazom Autarijata i Kelta, Tribali su tokom III i II veka bili izloženi napadima Skordiska i Dardanaca, s jedne strane, Geta i naroda koji su sa njima prelazili preko Dunava, s druge. Oblast u kojoj su se prvobitno nastanili Skordisci bila je, po svoj prilici, tribalska i bila je samo delimično zahvaćena autarijatskom seobom. Tribalska ravnica — dolina Južne i Velike Morave — predstavljala je, verovatno, put kretanja Autarijata; u III veku ona potpada pod vlast Skordiska i Dardanaca. Dokle su se na istoku raširili Skordisci nismo u stanju da kažemo. Najezde prekodunavskih plemena slabile su takođe Tribale. Ipak pritisak je bio jači sa juga i zapada, sudeći po tome što Apijan kaže da su Tribali bežali preko Dunava u getsku zemlju. Na taj način, na kraju helenističke epohe, stanovništvo prostrane zemlje koju su nekada nastanjivali Tribali bilo je sastavljeno od najraznorodnijih elemenata: tribalskih, ilirskih, keltskih i getskih.

Da li su ova etnička pomeranja, praćena ratnim sukobima i iseljavanjem autohtonog stanovništva, dovela do potpunog istrebljenja Tribala? Kako treba shvatiti Apijanove reči da su nekada moćni Tribali »sada pusto... i bezimeno pleme« (γένος... νῦν ἔρημον καὶ ἀνώνυμον τοῖς τῇδε εἶναι)? Teza o iščeznuću Tribala branjena je uglavnom u vezi s njihovom tobožnjom seobom na ušće Dunava u vremenu koje je prethodilo njihovim ratovima sa Filipom i Aleksandrom, pri čemu je potezan i Apijanov podatak o bežanju Tribala preko Dunava i o tome da su oni postali γένος ἀνώνυμον za svoje najbliže susede.[130] Međutim, mislim da je

[128] Str. VII, 3, 15 c. 305 (T 43).

[129] *Polaschek*, Triballi, 2399, smatra ovaj podatak pogrešnim i misli da je Strabon imao na umu Skordiske, a ne neke Ilire.

[130] *Columba*, I Triballi, 202, pr. 1 i 209, pr. 1.

izlišno dokazivati da Apijanove reči ne mogu imati nikakve veze sa seobom koja se odigrala oko pola milenija pre njegova vremena, jer on kaže da su Tribali νῦν ἔρημον καὶ ἀνώνυμον γένος, a to se može odnositi samo na njegovo doba. Podaci o ratovima Tribala sa Keltima, Skordiscima i Getima, o kojima je bilo reči, pokazuju da su oni i posle Aleksandrova vremena živeli na starom mestu. Pitanje se dakle postavlja samo da li su oni postojali ili ne kao organizovana zajednica u vreme rimskog nadiranja na sever Balkanskog poluostrva. Pre nego što odgovorimo na ovo pitanje, zadržaćemo se na još nekim svedočanstvima o njima iz vremena pozne republike.

U Eutropija je zabeleženo da je 109/8. godine konzul Minucije Ruf vojevao u Makedoniji sa Skordiscima i Tribalima.[131] O Rufovom dvogodišnjem ratu sa severnim susedima provincije biće opširnije govora u odeljku o Skordiscima. Ovde će biti dovoljno da se napomene da se u ostalim izvorima Tribali ne pojavljuju kao rimski protivnici, usled čega su neki naučnici osporili tačnost Eutropijeva podatka.[132] Sumnja je bila izazvana i ovog puta uverenjem da su Tribali u vreme Rufovog pohoda živeli negde daleko u Dobrudži, a ne u susedstvu Makedonije. Jasno je da rimska vojska u to doba nije mogla da prodre do Dobrudže. Međutim, ako se uzme da su Tribali živeli u istom kraju gde i ranije, oni su mogli da napadnu Makedoniju zajedno sa Skordiscima i u tom slučaju njihovo ratovanje sa Minucijem Rufom prestaje da bude neobično, odnosno nemoguće.

Najjači dokaz da su se Tribali održali na starom mestu sve do vremena rimskog osvajanja pruža nam Dion Kasije u svom prikazu mezijskog pohoda Marka Krasa. On kaže: »Bastarni, koje s pravom smatraju Skitima, i tada pređoše preko Dunava i osvojiše Meziju, koja se nalazi preko puta njihove zemlje, a zatim Tribale, koji su njeni susedi, i Dardance koji žive u zemlji ovih. Sve dok su to činili, nisu imali nikakva posla s Rimljanima. Ali, kad pređoše planinu Hem i upadoše u zemlju tračkih Denteleta...«[133] Ovo mesto predstavlja ujedno poslednje istorijsko svedočanstvo o Tribalima. Ono je tako jasno i precizno da se njegova autentičnost ne može dovesti u sumnju. Bastarni su, godine 30/29, prodrli isprva u Meziju, pa su idući prema zapadu došli u zemlju Tribala i Dardanaca koji žive u toj zemlji. Zanimljivo je i značajno da je savremeni izvor od koga je Dion Kasije direktno, ili indirektno, preuzeo podatak znao i za takvu pojedinost kao što je činjenica da su neki Dardanci živeli na tribalskoj teritoriji. U Dionovo vreme stanje je bilo sasvim drukčije. U okviru provincije Mezije živela su, prema Dionovim rečima, »mnoga druga plemena i oni koji su se nekada zvali Tribali i Dardanci, koji se i sada tako zovu«.[134] Ima još jedno mesto kod istog pisca u kome se pominju Tribali i ono će nam pomoći da tačno shvatimo njegovu misao i pravilno protumačimo navedenu rečenicu. Dion kaže da su Dačani živeli u njegovo vreme s obe strane Dunava: »Oni koji žive s ove strane, prema Tribaliji, deo su provincije Mezije i zovu se Mezi

[131] Eutr. IV, 27 (T 45).

[132] *Columba*, Le sedi, 217, pr. 1; I Triballi, 199.

[133] Cass. Dio. LI, 23, 3—4 (T 46).

[134] Cas. Dio. LI, 27, 2—3 (T 47): καὶ οἱ Τριβαλλοί ποτε προσαγορευθέντες...

(sem od strane najbližih suseda); a oni preko nazivaju se Dačanima.«[135] Na prvom mestu Dion govori o onima »koji su se nekada zvali Tribali«, što znači da je on smatrao da u njegovo vreme nije bilo Tribala, bilo da su oni istrebljeni, ili da su promenili ime. Na drugom mestu on spominje »tribalsku zemlju« imajući u vidu isto tako svoje vreme, a ne prošlo. Ovo neslaganje moglo bi se izgladiti pretpostavkom da je Dion, u nedostatku savremenog, upotrebio staro ime za obeležavanje oblasti u kojoj su nekada živeli Tribali. Postoji, međutim, i ona umetnuta rečenica koja nas obaveštava da su sem zajedničkog imena »Mezi«, koje je preovladalo za svo stanovništvo provincije Mezije, postojala i pojedinačna plemenska imena, koja su se upotrebljavala samo u uskim, lokalnim okvirima. Takvo jedno ime moglo je biti i tribalsko.

Upadljiva je činjenica da, sem kratke Eutropijeve vesti o ratovanju Minucija Rufa sa Skordiscima i Tribalima, nemamo drugih podataka o rimskom osvajanju tribalske teritorije. U Dionovom prikazu Krasova mezijskog pohoda 29. i 28. godine, gde bismo to ponajpre očekivali, nema ni reči o nekom otporu Tribala ili njihovom pokoravanju. Mada moramo računati sa nepotpunošću naših izvora, nećemo pogrešiti, čini mi se, ako zaključimo da u I veku pre n.e., kada su Rimljani nadirali iz Makedonije prema Dunavu, Tribali nisu predstavljali nikakvu organizovanu silu. Vekovno ratovanje s agresivnijim i moćnijim susedima oslabelo ih je toliko da su oni postepeno istrebljeni, raseljeni i najzad pretopljeni u druge narode. Time se jedino može objasniti što nam nije sačuvana tradicija ni o kakvim rimskim ratovima na tribalskoj teritoriji.

II. TERITORIJA

Teritoriju Tribala u V veku možemo prilično tačno utvrditi na osnovi podataka koje nam o njoj daju Herodot i Tukidid. Govoreći o Dunavu i njegovim pritokama, Herodot pominje iza reke Σκίος (Isker), idući od istoka ka zapadu,[136] reke Angro i Brongo. On kaže: »Iz ilirske zemlje teče prema severu reka Angro i utiče u tribalsku ravnicu i u reku Bron-

[135] Cass. Dio. LI, 22, 7 (T 48): οἱ μὲν ἐπὶ τάδε αὐτοῦ καὶ πρὸς τῇ Τριβαλλικῇ οἰκοῦντες . . .

[136] *R. Marić*, Prilozi antičkoj istoriji Srbije, Starinar 3—4, 1955, 31 i d., osporava ovu očiglednu i opštepriznatu činjenicu. Interpretacija Herodotovih podataka o pritokama Dunava koju on daje je neprihvatljiva. Zar se može zamisliti da bi Herodot od pritoka Dunava u Skitiji prešao na Bosnu, ili čak na Kolubaru, a da ne pomene velike severne pritoke Dunava, koje su mnogo bliže njegovom ušću i samim tim bolje poznate Grcima? Herodot kaže da sa vrhova Hema teku *još* tri velike reke, *Auras, Atlas i Tibisis*. Znači da i neposredno pre toga pomenuta reka *Maris* (=Moriš) izvire iz te planine. Prema tome pod Hemom se ovde misle Karpati i pomenute tri reke su leve pritoke Dunava. Izraz πρὸς βορέην ἄνεμον' ne znači samo »u pravcu severa« već i »severno«, »sa severne strane«. Nekoliko rečenica ranije, kada nabraja skitske pritoke Dunava, Herodot kaže za jednu od njih da teče πρὸς ἠῶ, za drugu πρὸς ἑσπέρης μᾶλλον, a za ostale tri διὰ μέσου τούτων. Jasno je da tu nikako ne može biti govora o pravcu tečenja, već o međusobnom položaju reka. *Ph. E. Legrand*, Hérodote IV, Paris, 1960, str. 77, pr. 1, ukazuje takođe na neophodnost da se πρὸς ἠῶ ῥέων prevede »à l'Est«, a ne »vers l'Est«. Međutim, i on, kao i svi, smatra da su *Auras, Atlas* i *Tibisis* desne pritoke Dunava i prevodi πρὸς βορέην ἄνεμον kao »vers le Nord«, umesto »au Nord«, iako, kako sam kaže, pritokama koje Dunav prima istočno od Jantre ne pristaje epitet μεγάλοι.

go, a Brongo (se uliva) u Istar; tako Istar prima obe ove velike reke.«[137] Angro možemo identifikovati s Južnom Moravom ili sa Zapadnom, ili s Ibrom i Zapadnom Moravom uzetim zajedno.[138] To ne menja ništa ili skoro ništa u pogledu utvrđivanja »tribalske ravnice«. Jer Angro se uliva u Brongo, a Brongo je, očigledno, Velika Morava (rimski *Margus*), tako da se tribalska ravnica može lokalizovati oko sastava ove dve reke. Nevolja je samo u tome što kod Stalaća, gde se Južna i Zapadna Morava spajaju, nema neke veće ravnice dostojne pomena. Stoga mislim da bi Herodotovoj rečenici Ἄγγρος ποταμὸς ἐσβάλλει ἐς πεδίον τὸ Τριβαλλικὸν καὶ ἐς ποταμὸν Βρόγγον trebalo dati smisao »Angro se uliva u Brongo, koji teče kroz tribalsku ravnicu«, drugim rečima, da bi tribalsku ravnicu trebalo identifikovati s dolinom Velike Morave. Ovo rešenje mi izgleda bolje nego pretpostavka da je Herodot imao u vidu ne sastav Angra i Bronga, već ušće Bronga u Dunav,[139] u kom slučaju se tribalska ravnica vezuje za Podunavlje umesto za Pomoravlje. Naravno, predstava koju je Herodot, odnosno njegov izvor Hekatej[140], mogao imati o unutrašnjosti Balkanskog poluostrva bila je isuviše neodređena da bismo mogli očekivati tačne i jasne podatke o prostiranju Tribala.[141] Svaki pokušaj da se ma šta preciznije kaže o ovom pitanju čini mi se uzaludan.

Tukidid nam pruža neke elemente za utvrđivanje jugoistočne granice tribalske teritorije krajem V veka. Opisujući odrisku kraljevinu za Sitalkove vlade, on kaže da je ova obuhvatala na zapadu, prema nezavisnim Peoncima, plemena Agrijana i Lajaja, koja žive oko Strimona, »a prema Tribalima, koji su takođe bili autonomni, granicu su činili Treri i Tilataji; ovi žive severno od planine Skombra, a na zapadu dopiru do reke Oskija«.[142] Σκόμβρος ili Σκόμιος, je, po opštem uverenju, Vitoša pla-

[137] Her. IV, 49 (T 1).

[138] Obično se smatra da je Angro Zapadna Morava, ili Ibar sa Zapadnom Moravom od njegovog ušća kao jedna reka, usp. RE, s. v. Angros *(Tomaschek)*, a Brongo Južna i Velika Morava zajedno, cf. Kiepert, FOA, XVII. Međutim, s obzirom na reči ῥέων πρὸς βορέην ἄνεμον, *Vulić*, Klio, 9 (1909), 490, pr. 6, i Alexandre 184, misli da bi bilo bolje Angro identifikovati sa Južnom Moravom, a Brongo sa Zapadnom i Velikom Moravom kao jednom rekom. Kao kuriozitet samo beležimo Niburovo identifikovanje Bronga sa Savom i Angra sa Drinom i lokalizovanje Tribala u panonskoj niziji, *Niebuhr*, Kleine Schriften I (1828), 374. Začudo i Herodotov izdavač, *Legrand* piše, ad Her. l. c.; »Ne pourrait-on songer à la Save et à la Drina?«

[139] Tako *Columba*, Le sedi, 203. Vulić, Alexandre, 184, pr. 5, primećuje da dolina Morave nije tako beznačajnih razmera da se o njoj ne bi moglo govoriti kao o ravnici. On s pravom ocenjuje kao potpuno nezasnovanu Bovisovu pretpostavku da su Tribali dopirali na Zapad do Maljena. — Identifikovanje »tribalske ravnice« sa Kosovom poljem, koje nalazimo u starim geografskim delima: *Mannert*, Geographie der Griechen und Römer VII, 11, i *Smith*, Dictionary of Greek and Roman Geography III, 1 228, potpuno je bezvredno.

[140] Vrlo je verovatno da je Hekatej bio Herodotov izvor za podatke o Dunavu i Podunavlju, v. *Jacoby*, RE Suppl. II, 432.

[141] *Polaschek*, Triballi 2393, računa takođe s eventualnom greškom kod Herodota u pogledu »tribalske ravnice«. Međutim, u vezi s Tukididovim podatkom o Tribalima (v. dalje), on primećuje da su Tribali držali dolinu Nišave i Dragomanski klanac, koji vodi iz sofijske oblasti u Pomoravlje, i stoga misli da bi dolina Južne i Velike Morave s obeju strana ušća Nišave mogla da bude »tribalska ravnica«.

[142] Thuk. II, 96 (T 2). Ὄσκιος je očigledno identičan s Herodotovim Σκίος ποταμός.

nina, južno od Sofije.[143] Prema tome, Treri i Tilataji pružali su se severno od nje sve do Iskera, a severno i zapadno od njih živeli su Tribali.[144] Na taj način, na osnovi Herodota i Tukidida, teritorija Tribala u V veku može se opredeliti dvema graničnim rekama, Moravom i Iskerom. Nemoguće je reći da li su na severu Tribali dopirali do Dunava. Postavljanje takvog pitanja uostalom je iluzorno i zbog toga što nam sadržaj pojma »Tribali« ne može biti jasan. Tim imenom je, verovatno, obeležavan skup srodnih plemena, bez stalnih i utvrđenih granica.[144a] Čini mi se da nije mogla postojati politička zajednica koja bi ujedinjavala sva ta plemena. Ali jačanjem političke organizacije kod Tribala njihovo ime se moglo preneti i na druga plemena, kao što se, obrnuto, njenim slabljenjem u helenističko vreme (a to je proces koji smo u stanju da pratimo) etničko-geografski pojam Tribala sve više sužavao.

Dok je položaj tribalske zemlje u V veku u opštim konturama poznat, u sledećem periodu, u IV i III veku, nemamo konkretnih podataka na osnovi kojih bismo mogli sigurno ustanoviti njihovu rasprostranjenost. Kao što smo videli. svedočanstvo o Tribalima kao susedima koji ugrožavaju Makedoniju u Filipovo vreme i na početku Aleksandrove vla-

---

[143] Usp. *Oberhummer*, RE III, A 567, s. v. Skomios i *Fluss*, RE VI, *A* 1 034, s. v. Tilataioi. Identifikovanje s Vitošom prihvataju i *Vulić*, Alexandre, 185, i *Polaschek*, Triballi 2 393. Podaci antičkih pisaca o ovoj planini nisu tako precizni ni saglasni da bismo mogli biti potpuno sigurni da je ova identifikacija tačna. Plinije je stavlja između Rodopa i Orbela. Ovoj poslednjoj odredbi bolje bi odgovarala planina Rilo. Tukidid u nastavku pomenutog mesta kaže: ῥεῖ δὲ οὗτος (tj. reka Ὄσκιος) ἐκ τοῦ ὄρους ὅθεν περ καὶ ὁ Νέστος καὶ ὁ Ἕβρος· ἔστι δὲ ἔρημον τὸ ὄρος καὶ μέγα, ἐχόμενον τῆς Ῥοδόπης. Zbog toga što se ne kaže koja je to planina, obično se uzima da je reč o Skombru, o kome se govori u prethodnoj rečenici. Međutim, ni jezički, a ni sadržinski, ova interpretacija nije sigurna. Tukididovi izdavači *Jones-Powel* primećuju u aparatu da je *Meinecke* iza τοῦ dodao Ὀρβηλοῦ. Ako se dopusti da je ime planine ispušteno, onda treba misliti ne na Orbel, već opet na Rilo-planinu, čiji je antički naziv bio *Dunax* (cf. Pol. XXXIV, 10, 15: Δοῦναξ, Liv. XL, 58,2: *Donuca*).

[144] Nije sasvim jasno kako treba shvatiti reči καὶ παρήκουσι πρὸς ἡλίου δύσιν μέχρι τοῦ Ὀσκίου ποταμοῦ s obzirom na to da Isker u svom gornjem toku teče istočno od Vitoše (i od Rila). Čini mi se da je Isker mogao biti istočna granica Tribala samo u svom donjem toku, severno od Balkana, s obzirom na to da Sofijsko polje, koje je bilo naseljeno Trerima i Tilatajima, predstavlja jednu geografsku celinu.

[144a] *Геров*, Проучвания II, 55 i d., u ekskurzu posvećenom teritoriji Tribala, razvija svoju misao da su se Tribali u prvoj polovini IV veka iselili iz svoje prvobitne postojbine, koja je, po njegovom mišljenju, obuhvatala srednji tok Morave, Sofijsko polje i dolinu Nišave, i prešli preko Stare planine ka Dunavu i donjem toku Iskera. Uskoro posle toga oni su prešli i dalje na istok i potčinili celu desnu obalu donjeg Dunava. O ovom drugom pokretu bilo je ranije reči. Što se tiče preseljenja Tribala iz centralnog dela Balkana u Podunavlje, ne vidim potrebu za takvom pretpostavkom, s obzirom na to da nam nije ništa poznato o njihovom prostiranju na severu u doba Herodota i Tukidida. Osnovno je ne gubiti iz vida da nije u pitanju jedna formirana politička zajednica, već skupni naziv prilično neodređenog sadržaja. Gerov s pravom ističe, ibid 22, da u poznije vreme nema Tribala u Pomoravlju, bar ne u vidu organizovanih zajednica. Ali do njehovog iščezavanja nije došlo seobom. To je bio, kao što smo pokazali, dug proces koji počinje najezdom Autarijata krajem IV veka, dostiže svoj najveći intenzitet u skordičko-tribalskim istrebljivačkim ratovima i traje do pojave Rimljana krajem II veka. Tribali se ne sele, već se postepeno, pod pritiskom raznih plemena, među kojima i Dardancima pripada značajna uloga, povlače iz zapadnog dela svoje prvobitne teritorije, da se na kraju održe samo oko Iskera.

de otklanjaju pretpostavku o njihovoj seobi. Činjenica da su oni posle Aleksandrove smrti, zajedno s Agrijanima, ušli u područje koje je dodeljeno na upravu Antipatru neosporno dokazuje da je Isker ostao njihova severoistočna granica. Njihova teritorija prostirala se na jugu, po svoj prilici, sve do peonskih granica, tako da su posle prisajedinjenja Peonije Makedoniji postali neposredni susedi makedonske države.

Seoba Autarijata, najezda Kelta, doseljavanje Skordiska i širenje Dardanaca izmenili su krajem IV i tokom III veka izgled tribalske zemlje. Velike teškoće čini tumačenje Strabonova podatka o pokorenju Tribala od strane Autarijata: καταστρεψάμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριᾶται Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριάνων μέχρι τοῦ Ἴστρου καθήκοντας ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν ἐπῆρξαν καὶ τῶν ἄλλων Θρᾳκῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν· κατελύθησαν δ'ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον ...[145] Nije jasno na koga treba da se odnosi odredba ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδόν. Obično se ona vezuje uz Tribale pa se traži tačka na Dunavu, koja bi bila petnaest dana hoda udaljena od Agrijana i koja bi predstavlja istočnu granicu tribalske teritorije.[146] Tumačen u tom smislu, ovaj podatak poslužio je kao argumenat u korist teze o seobi. Međutim, ako bi se odredba ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν odnosila na Tribale, bilo bi prirodnije da ona stoji ispred καθήκοντας: Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριάνων μέχρι τοῦ Ἴστρου πεντεκαίδεκα ὁδὸν καθήκοντας, ἐπῆρξαν... Stoga se pitam nije li, možda, pravilnije staviti zarez ispred ἡμερῶν, a ne ispred ἐπῆρξαν, i prevesti kraj rečenice »i zavladali su na dužini od petnaest dana hoda i drugim Tračanima i Ilirima«.[147] Ali, i ovako rečenica ne izgleda korektna. U svakom slučaju ne vidim kako bi se teritorija Tribala mogla prostirati na dužini od petnaest dana hoda od Agrijana do Dunava, a nije jasno ni odakle bi podatak takve vrste mogao da potiče. Ako pretpostavimo da je uzet iz nekog izveštaja o povratku Aleksandra sa Dunava kroz zemlju Agrijana,[148] onda je najverovatnije da je podatak iskvaren. Možda je u primarnom izvoru stajalo da je Aleksandar upotrebio 15 dana da sa Dunava dođe, kroz zemlju Tribala, Agrijana i Peonaca, do Ilirije, kuda je žurio da uguši ustanak.[149] U tom slučaju, ovaj podatak ne bi bio merodavan ni za teritoriju Tribala ni za širenje Autarijata.

Sem Autarijata koji su naseljeni oko planine Orbela i onih koji su nastavili put do ušća Dunava, bilo je, verovatno, autarijatskih skupina koje su ostale u tribalskoj zemlji i pomešale se sa tribalskim življem. Ali one nisu stvorile političku zajednicu koja bi ugrozila tribalsku. Drukčije stoji sa Skordiscima. Oni su naneli znatne gubitke Tribalima i doprinele sužavanju tribalske teritorije. Severozapadni deo zemlje, dolina

---

[145] Str. VII, 5, 11 (T 39).

[146] *Polaschek*, Triballi, 2396: »Rechnet man 15 Marschtage (σταθμοί) zu 30 km, so heisst das, die triballische Oberhoheit reichte im J. 335 aus der Gegend um Sofija bis in den Raum Rustčuk-Silistria.

[147] Sličnu interpretaciju daje i *Геров*, Проучвания II, 25, prim, 4; usp. dalje, str. 86, prim. 55.

[148] Prema Polašeku, n. m., Strabon je ovaj podatak mogao uzeti iz Ptolemejeve istorije Aleksandra.

[149] Tako se, na primer, i podatak da je Aleksandar desetog dana, δεκαταῖος, stigao na planinu Hem (v. napred prim. 52) treba shvatiti tako da je put trajao deset dana od polaska iz Amfipolja, a ne od prelaza preko Nesta. Prema Tukididu (II, 97), najbliži suvozemni put od Abdere do Istra trajao je 11 dana, a od Bizanta do Lajaja i Strimona 13 dana.

Velike Morave i oblast između Morave i Timoka potpali su pod vlast ratobornih Kelta. Približno u isto vreme dolina Južne Morave je takođe otrgnuta od Tribala. Širenje Dardanaca prema istoku pada, najverovatnije, u III vek.[150] Najzad, izgleda da su neka tračka plemena (Medi, Denteleti) potisla Tribale sa granica Makedonije i Peonije.

Na ovo vreme, III—II vek, odnosi se, verovatno, Strabonov podatak o tome da su se Tribali pružali istočno od Malih Skordiska, koji su živeli na desnoj obali Velike Morave.[151] Starije vreme, naprotiv, ima u vidu Plinije (odnosno njegov izvor) kada kaže da su »severni deo Makedonije štitile od Tribala Peonija i Pelagonija«,[152] jer posle III veka, Tribali nisu mogli da dopiru tako duboko na jug da bi ugrožavali severnu granicu Makedonije.

Ima pokušaja u nauci da se nejasnoće i neslaganja u izvorima u pogledu prostiranja Tribala otklone na taj način što se pravi razlika između tribalske zemlje u užem smislu, tj. oblasti koju su naseljavali Tribali, i teritorije koju su oni potčinili svojoj vlasti. Polašek, na primer, pretpostavlja da se do Ruščuka i Silistrije prostirala vrhovna vlast Tribala (Oberhoheit) i da su u toj oblasti Tribali bili vojni gospodari tračkog podjarmljenog stanovništva.[153] Aleksandrov pohod, kaže on, učinio je kraj ovoj tribalskoj vladavini; oni su izgubili svoju Oberhocheit i bili ponovo ograničeni na svoju osnovnu teritoriju. Ratovi među plemenima, o kojima nam govore izvori, dovodili su, svakako, i do nametanja vlasti jednog plemena drugome. Ali naše poznavanje političke zajednice Tribala je tako oskudno da mi pretpostavka o nekakvoj »hegemoniji« na prostoru od Makedonije do donjeg Dunava izgleda bez ikakvih osnova.[154] Politička zajednica takvih razmera ostavila bi bila sasvim drukčije tragove. Zato mi se čini da je u većini slučajeva bolje da pojmu »Tribali« damo etno-geografski, a ne politički, sadržaj.

TERITORIJA TRIBALA U RIMSKO DOBA

Problem prostiranja Tribala pod Rimljanima vezan je za problem njihovog delimičnog ili potpunog nestanka. Izvori u više mahova govore o istrebljenju Tribala. Prema Apijanu, kao što smo videli, Tribali su, ukoliko su preživeli ratove sa Skordiscima, morali da napuste svoju zemlju i prebegnu preko Istra tako da su postali γένος ἔρημον καὶ ἀνάνυμον τοῖς τῇδε[155]. I Strabon ubraja Tribale među ona nekada moćna plemena u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva koja su, najpre u među-

[150] V. dalje, str. 111 i str. 186 i d.
[151] Str. VII, 5, 12 (T 49, 50).
[152] Plin. IV, 33 (T 53). Isti podatak kod Solina (T 54).
[153] *Polaschek*, Triballi, 2398.
[154] Ova koncepcija leži u osnovi Močijeva članka Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter, Acta antiqua 14 (1966), 87—112. Moči naglašava potrebu da se razlikuje područje življenja od područja vlasti (Macht- und Siedlungsgebiet) i misli da se na taj način može objasniti pojava pojedinih plemena na različitim udaljenim tačkama a da se ne mora pribeći pretpostavci o njihovoj seobi. Prema Močiju, Tribali su imali ogromno područje koje su držali pod svojom vlašću (riesiges Machtgebiet). Ono je na prelazu iz V i IV veka zahvatalo celu teritoriju poznije Gornje Mezije, pa i više. U II veku ta se oblast našla pod vlašću Skordiska.
[155] V. napred str. 44—46.

sobnim ratovima, a docnije pritisnuta od Makedonaca i Rimljana, τελέως ἐταπεινώθησαν καὶ ἐξέλιπον, a Dion Kasije kaže da stanovništvo Mezije u njegovo vreme sačinjavaju mnoga plemena καὶ οἱ Τριβαλλοί ποτε προσαγορευθέντες.[156]

Povlačeći konsekvencije svoje teze o iseljenju Tribala na istok, Kolumba je ova svedočanstva interpretirao u smislu potpunog iščeznuća Tribala u području koje su nekad nastavali.[157] U istom duhu on je pokušao da nađe objašnjenje i za ona mesta kod antičkih pisaca u kojima se Tribali pominju kao postojeći narod (Strabon, Plinije, Ptolemej i dr.). Međutim, posle pronicljive kritike koju je dao Vulić, Kolumbina teza se mora odbaciti.

Tribale pominje Plinije kao narod provincije Mezije. Iako je kod ovog geografa često nemoguće razlikovati novo od staroga, više je nego verovatno da je podatak u kome se kaže da se provincija Mezija prostirala duž Dunava od Panonije do Ponta, da je počinjala kod ušća Save i da su u njoj živeli »Dardani, Celegeri, Tribali, Timahi, Mezi, Tračani i, duž Ponta, Skiti«[158] uzet iz zvaničnog izvora i da odražava stanje u vreme formiranja rimske provincije. I drugo mesto u Plinija, u kome se Tribali pojavljuju kao susedi Dardanaca i Meza,[159] odnosi se na isto vreme, s obzirom na to da izrazi za orijentaciju »*laevi latere praetenduntur*«, »*a fronte iungitur*« i skretanje za 90° indiciraju Agripinu kartu rimskog carstva kao uzor. Kolumba govori o »Plinijevoj belešci«, koju, po njegovom mišljenju, ne treba uzimati u obzir jer je obična istorijska reminiscencija.[160] Vulić je, pre svega, ukazao na ono mesto iz Plinijeve Geografije gde se nabrajaju narodi između Hema i Dunava (IV, 41: *Aversa eius* — sc. *Haemi — et in Histrum devexa Moesi, Getae, Aedi, Scaugdae, Clariaeque et sub iis Arraei Sarmatae... Scythaeque et circa Ponti litora Moriseni Sitonique)* i podvukao da se među tim narodima ne nalaze Tribali.[161] Da su Tribali već od IV veka živeli istočno od Iskera, pita se s pravom Vulić, zar ne bi bilo prirodnije da ih jedna istorijska reminiscencija stavi između ove reke i Dobrudže, a ne zapadno od Iskera? I meni nije jasno da li Kolumba misli da se Plinijev podatak može odnositi na vreme pre Filipa. Koji bi izvor u to vreme mogao da zna za Timahe, Celegere, Meze?

U pregledu geografskih zona (segmenata ili paralela, kako su ih Grci zvali) koje Plinije donosi na kraju 6. knjige svoje *Naturalis historia* Tribali se nalaze u sedmom segmentu. Ovaj je počinjao od Kaspijskog jezera, »išao preko Kalatisa, Bospora, Boristena, Toma, onostrane Trakije, Tribala, preostalih delova Ilirika, Jadranskog mora, Akvileje itd.«[162] Da bi se dobila koliko-toliko jasna predstava, potrebno je reći da je prethodni, šesti segmenat obuhvatao između ostalog »Hersonez... Besiku, Trakiju, Mediku, Peoniju, Ilire, Dirahij itd.«. Upoređivanje ovih zona pokazuje da je Plinije Tribalima dao središnji položaj između ilirskih zemalja (tačnije, severnog dela Ilirika) i onih zemalja uz Dunav i Pont

[156] Str. VII, 5, 6, c. 315 (T 40). Cass. Dio. LI, 27 2—3 (T 47).
[157] *Columba*, I Triballi dell'età Romana, 196 i d.
[158] Plin. III, 149 (T 51).
[159] Plin. IV, 3 (T 52). V. poglavlje o Dardancima, str. 145.
[160] *Columba*, n. d., 207, nap. 1 i 208.
[161] *Vulić*, Le sedi, 238.
[162] Plin. VI, 218 (T 55).

koje su »nasuprot Trakiji«. To je uopštena slika, u kojoj se, začudo, meša stara predstava o Tribalima, kao jednom od najznačajnijih naroda severnog Balkana, sa posve novim pojmom rimskog Ilirika.

Nedvosmisleno jasan i, koliko je to uopšte moguće, hronološki opredeljen je Ptolemejev podatak o tome da su »zapadni deo provincije Donje Mezije zauzimali Tribali». Njega potkrepljuje i naziv grada Οἶσκος Τριβαλλῶν.[163] Reka Isker, na čijem se ušću nalazio Oescus, pomenuta je, kao što znamo, još kod Tukidida kao istočna granica tribalske teritorije. Nije, svakako, slučajno što i početkom II veka n.e. Tribale nalazimo opet oko ove reke. Pošto Ptolemej ne pominje Tribale u Gornjoj Meziji, obično se uzima da su oni u njegovo vreme živeli između reke Cibrice i Iskera, mada provincijska granica nije morala nužno da se podudara s etničkom.

Ptolemejev podatak o Tribalima kao stanovnicima zapadnog dela Donje Mezije reprodukuje i vizantijski pisac Ceces.[164] Komentar Eustatija Solunskog o susedstvu Troglodita i Tribala, mogao je takođe da poniknе iz Ptolemejeva podatka, prema kome su zapadni deo Donje Mezije zauzimali Tribali, a istočni, prema ušću Dunava, Trogloditi.[165] U sholijama uz Dionisija Periegeta, vizantijski učenjak navodi Tribale među značajnijim narodima Trakije, »koja se pruža od Makedonije i Peonije do Skitije«.[166]

Zemlja Tribala pominje se i na nadgrobnom natpisu Gaja Bebija Atika, iz vremena cara Klaudija (41—54), koji je pored ostalog bio i *praefectus civitatium Moesiae et Treballiae*.[167] Ne manje značajan je i pomen imena *Triballis* u supskripciji jedne konstitucije careva Diokleci-jana i Maksimijana iz 291. godine.[168] Mesto gde je izdat ovaj carski ukaz mora biti Οἶσκος Τριβαλλῶν. Ova dva svedočanstva dokumentarne prirode neosporno pokazuju da je ime Tribala postojalo kroz ceo carski period i da je bilo vezano za oblast oko ušća Iskera.[169]

---

[163] Ptol. III, 10, 4 i 5 (T 56 i 57).

[164] Tzetz. *Hist.* 11, 935 (T 58).

[165] Eust. *Comm.* 180 (T 59); usp. i Str. VII, 5, 12 (T 50)

[166] Eust. in Dionys. 323 (T 60). — Ni Kolumba, koji je u duhu svoje osnovne teze o iseljenju Tribala želeo da dokaže da u rimsko vreme nije uopšte postojao narod tog imena, nije mogao da ospori autentičnost Ptolemejeva svedočanstva, o. c., 208—9. Ipak on smatra da treba dati prednost Apijanu, koji je, u isto vreme kad i Ptolemej, govorio o Tribalima kao o iščezlom narodu.

[167] *CIL* V, 1838 (T 61).

[168] *Cod.* Iust. VIII, 47, 5 (T 62).

[169] Ne znam kako treba shvatiti i stoga mi se čini sumnjivim podatak Aurelija Viktora o tome da je Maksimin Tračanin, pre nego što je postao car, bio *praesidens Trebellicae* (T 61). Iz Herodijana (VI, 8, 1) znamo da je pre svog izbora Maksimin imao στρατοπέδων ἐπιμέλεια, što se prevodi sa *praefectura legionis*, i ἐθνῶν ἀρχάς, što bi odgovaralo provincijskoj prokuraturi ili prefekturi *gentium*. *Hohl*, RE, X (1917) s. v. Iulius (Verus) No. 526, misli da se u prilog ovog poslednjeg tumačenja može navesti izraz *praesidens Trebellicae* kod Aurelija Viktora, koji podseća na ranocarski *praefectus civitatium Moesiae et Treballiae*. Međutim, situacija na donjem Dunavu je, svakako, bila drukčija u vreme Klaudija nego što je bila u III veku. Šta je u Maksiminovo vreme mogla da znači *Trebellica?* Da li je u okviru provincije Mezije postojala posebna prefektura plemena Tribala? Ne čini mi se verovatnim. Pre će biti da je Maksimin komandovao legijama i varvarskim odredima u

Ne znam da li vredi raspravljati o mišljenju da Tribali koji se pominju u rimsko doba i nisu bili pravi Tribali, već se jedino njihovo ime sačuvalo i prenelo na druga plemena koja su zauzela njihovo mesto u njihovoj staroj postojbini. Ništa u izvorima, čini mi se, ne opravdava ovu pretpostavku, koja je, u krajnjoj liniji, izdanak neuspele teze o seobi Tribala. Strabon kaže da su potpuno iščezli τελέως ἐξέλιπον ne samo za Tribale već i za Skordiske, Ardijejce (čije postojanje u rimsko doba niko ne dovodi u sumnju), pa čak i za Dardance. Jasno je da se ne smeju uzeti doslovce ovakva tvrđenja. Pisac rimske epohe mogao je i da ne zna za malobrojne i beznačajne ostatke nekada velikog naroda, o kome je čitao u starim izvorima. A i da je znao, mogao je s pravom ubrojiti Tribale među plemena koja su međusobnim ratovima dovela sebe do istrebljenja.

III. ETNIČKA PRIPADNOST

Antički pisci govore o Tribalima kao o posebnom narodu i vrlo retko opredeljuju bliže njegovu etničku pripadnost. Izuzetak čini, s jedne strane, Strabon, koji izričito ubraja Tribale među Tračane (τὸ τῶν Τριβαλλῶν ἔθνος, Θρᾳκικὸν ὄν, i Θρᾳκῶν δὲ Τριβαλλοί,)[170] i s druge, Stefan Vizantijski, koji kaže da su ilirsko pleme (Τριβαλλοί ἔθνος Ἰλλυρικόν).[171] Strabonovom svedočanstvu obično se pripisuje veća važnost pa je, uglavnom na osnovi njega, nastalo uobičajeno mišljenje da su Tribali bili Tračani. Nije, međutim, zapostavljena ni druga mogućnost: tribalsko ime je našlo svoje mesto i među ilirskim etnikonima.[172] Kao etničko opredeljenje može se shvatiti i pomen Tribala u genealoškom stablu ilirskih plemena kod Apijana.[173] Dosadašnja istraživanja etničke pripadnosti Tribala išla su za tim da dokažu ispravnost jedne ili druge od ovih dveju tradicija. Međutim, pitanje je da li je nužno i pravilno vezati Tribale bilo za Ilire bilo za Tračane. U izvornim vestima koje smo proučili u prethodnim poglavljima Tribali se redovno pojavljuju kao odvojena etno-politička skupina. Izričito pominjanje »Tribala i Ilira«, »Tribala i Tračana« u Arijanovom izveštaju o Aleksandrovom pohodu

---

tribalskom Eskusu. Nije mi jasna ni beleška u kritičkom aparatu (ed. Pichlmayr): *rei bellicae Nic. Faber* (iz *Praefatio* se ne vidi o kome je reč), *Treballicae alii Triballes Isauriae?*

[170] Str. VII, 3, 13 (T 43); VII, 5, 6 (T 40). Usp. i *Lex. rhet. Bekk.*, p, 307, 3 (T 76).

[171] Steph. Byz. s. v. (T 64).

[172] Tračku pripadnost Tribala zastupali su: *Tomaschek*, I, 90: »in diesem unstreitig thrakischen Volk...«; *Usener*, Rhein. Mus. 58 (1903), 357; *Jokl*, Ebert's Reallexicon I, 91, XIII, 279. *Brandenstein*, RE VI A (1936) 410; *Detschew*, s. v., str. 523 i d. Ilirski karakter Tribala brane, između ostalih: *Polaschek*, Triballi, 2394: »sie traten damals als Repräsentanten der Illyrier in den Gesichtskreis der Athener, wie es scheint nicht zuerst bei Aristophanes, sondern bei Kratinos...«; *Kerényi*, Glotta XXII (1933), 41. *Keyssner*, s. v. Triballos, RE VIA (1937), 2401 sq., ostavlja nerešeno pitanje da li ih treba računati u Tračane ili u Ilire, ali prihvata Kerenjijevo objašnjenje imena Tribala i njegovo dovođenje u vezu s rasprostranjenim kultom Pana kod Ilira.

[173] App. *Ill.* 2 (T 66).

potvrđuje opšti utisak da su oni predstavljali posebnu, ne samo političku već i etničku grupu, smeštenu između Ilira i Tračana.[174]

Da su Tribali od najranijih vremena smatrani posebnim narodom, pokazuje, između ostalog, i činjenica da se na jednom atičkom natpisu s kraja V ili početka IV veka, koji sadrži popis brodske posade, među robovima-veslačima nalazi, pored više Tračana, Dačana i Geta, i jedan Tribal: Τρίβαλλος 'Αριστα[...].[175] Rob nosi etnikon umesto ličnog imena, a ime robovlasnika zamenjuje mu patronimik. Uostalom i ono specifično značenje koje ima pojam Τρίβαλλος u atičkom svakodnevnom govoru upućuje na isti zaključak (v. dalje). Nije, dakle, reč o odvojenoj političkoj zajednici, već o etnički svojeobraznoj skupini.

Nije teško objasniti povezivanje Tribala s Ilirima. Stefan Vizantijski bio je, verovatno, zaveden činjenicom da je kod Aristofana, čije stihove on citira, stajalo da su tribalski bogovi vikali »kao Iliri«.[176] Ovo poređenje lako je moglo dovesti do identifikacije Tribala s Ilirima. I danas neki naučnici navode Aristofana kao svedočanstvo o ilirskom karakteru Tribala.[177] Međutim, ako se za nekoga kaže da viče »kao Ilir«, to još ne znači da je on Ilir. Iliri su bili poznati po graji koju su dizali u bojevima i zato je mogao Aristofan da za izgladnele i buntovnički nastrojene varvarske bogove kaže da se »deru« »kao Iliri«. Što se tiče pak Apijanova genealoškog stabla, uključivanje Tribala u nj moralo je biti poznijeg datuma. Nije, svakako, slučajno što se heroj eponim Tribala pojavljuje u poslednjem pokolenju: on je sin Panonijev (ili Peonov?), koji je opet sin Autarijatov. Naknadno proširenje genealogije izvršeno je, po svoj prilici, u vreme kada je celo područje provincije Gornje Mezije smatrano ilirskim.

Do povezivanja Tribala s Tračanima moralo je doći na drugi način. Tribalski robovi pristizali su u Grčku preko Trakije i najstarije vojničke akcije Tribala bile su upravljene ka tračkoj obali. Grci su putem Trakije došli u dodir s ovim plemenom, putem Trakije saznali za njega. Kada Diodor kaže da su »u Trakiji« Tribali, gonjeni nerodicom, krenuli iz svoje zemlje u potrazi za hranom, to ne znači da su Tribali bili deo Trakije, već da se glavni događaj ovog pokreta, borba oko Abdere, odigrao u Trakiji. (U Aristidova sholijasta stoji, kao što smo videli, da je Habrija pomogao Abderičanima, koje su »u Trakiji« napali Tribali i Maroneja.) Trakija se dakle javlja kod Diodora kao šira oblast u koju je, u okviru opšte istorije, mogao da smesti ovaj događaj.[178] U istom smislu mogao je Arijan da kaže da je Aleksandar krenuo »u Trakiju, na Tribale i Ilire«

---

[174] (T 7, T 23). Usp. i Paus. X 19, 7 (T 41): ἐπὶ μὲν Θρᾷκας καὶ τὸ ἔθνος τὸ Τριβαλλῶν. I podatak o razgraničenju područja potčinjenih Lizimahu i Antipatru posle Alexandrove smrti (T 37, 38) pokazuje da Tribali nisu bili obuhvaćeni pojmom Trakije. Zajedno s Agrijanima i Ilirima oni su bili dodeljeni Antipatru, dok su tračke oblasti pripale Lizimahu.

[175] IG II-2, Nr. 1951 b, 23 (T 86). *A. Wilhelm* je naginjao datovanju ovog natpisa u V vek, cf. *Busolt-Swoboda*, Griech. Staatskunde II, 1207, nap. 2. U redovima 138, 382, 390, 394 i 405: Θρᾷιξ Νικοβόλο, Θρᾷιξ Πειθαγό..., Θρᾷιξ Ἱπποδάμα, Θρᾷιξ Μικο..., Θρᾷιξ Ἀρχίο...; red 16: Γέτας Ἀλεξίππο, r. 124: Δᾶος Φάνο.

[176] Arist. *Av.* 1520—22 (T 77): οἱ δὲ βάρβαροι θεοὶ πεινῶντες ὥσπερ Ἰλλυριοὶ κεκριγότες ἐπιστρατεύσειν φάσ' ἄνωθεν τῷ Διί... Stefan citira stihove 1528—29.

[177] Tako, na primer, Polašek, v. napred napom. 172.

[178] Diod XV, 36, 1 (T 4); Schol. in Arist. *Panath.* 172, 2 (T 6).

(ἐπὶ Θρᾴκης ἐς Τριβαλλοὺς καὶ Ἰλλυριούς), tim pre što je put do Tribala vodio preko tračkih zemalja. Činjenica da se govori o Tribalima i Ilirima pokazuje jasno da ne treba uzeti striktno izraz »ἐπὶ Θρᾴκης». I Diodor lokalizuje Aleksandrov pohod u Trakiju. Do kakvih deformacija mogu dovesti slična opredeljenja, najbolje se vidi iz beleške Jovana Lidijskog, prema kojoj je Arijan, u svom spisu o Aleksandru, tobože Bese (tj. Tračane) nazvao Tribalima.[179] Da nam nije sačuvano Arijanovo delo, bogzna kakve bi se kombinacije izrodile iz ovog podatka. Naravno, kod pisaca koji pojmu Trakije daju najšire okvire, obuhvatajući pod njim sve zemlje od Makedonije do Skitije, i zemlja Tribala se pojavljuje kao tračka.[180] Ali podaci takve vrste ne mogu biti merodavni za rešenje problema etničke pripadnosti Tribala. Mnogo je zanimljivija, mada se ne može vremenski opredeliti, beleška Stefana Vizantijskog o brdu *Temenites* (Τεμενίτης λόφος) »u Trakiji prema Tribalima«.[181] U njoj se jasno pravi razlika između tračke i tribalske teritorije.

Kao što se vidi, od antičkih pisaca jedini Strabon može imati izvesnu težinu u diskusiji o etničkoj pripadnosti Tribala. Ne znamo odakle je on uzeo svoje podatke o tračkom karakteru Tribala, ali je u njegovom slučaju teško pretpostaviti da je posredi greška, kao kod Stefana Vizantijskog, ili nesmotreno uopštavanje, kao kod Diodora ili Arijana. U njegovim podacima su, možda, došli do izražaja, s jedne strane, uverenje, koje deli većina antičkih pisaca, da su oblasti istočno od Vardara i Morave bile naseljene tračkim stanovništvom, s druge strane, situacija nastala posle rimske okupacije balkanskih zemalja, kada su se Tribali (odnosno njihovi ostaci) našli u istočnoj, tračkoj polovini poluostrva.

Drukčijeg je karaktera podatak iz zbirke metamorfoza Antonina Liberalisa.[182] Prema toj belešci, »Tereine, Strimonova kći, i Ares rodili su kćer Tračanku (Θρᾴσσα); njome se oženio Tribalov sin Hiponus i ona mu rodi kćer po imenu »Polifonta«. Ova genealogija otkriva pre svega rano ulaženje Tribala u svet Grka. Ona odražava, s druge strane, uverenje o dalekim mitskim vezama Tribala i Tračana, mada Θρᾴσσα i Τριβαλλὸς nisu bili istog roda.

Rezimirajući prednje izlaganje, rekla bih da u svetlosti antičkih svedočanstava veza Tribala s Tračanima izgleda i starija i jača nego njihova veza s Ilirima. Ali podaci starih pisaca ne daju nam pravo, uprkos Strabonu, da Tribale jednostavno ubrojimo u Tračane. Još manje ćemo u antičkim izvorima naći oslonca za povezivanje Tribala uz severnu tračku grupu, uz Dačane ili Gete. Svi ovi narodi pojavljuju se u našim pisanim izvorima kao posebne etno-političke skupine i jedino jezička istraživanja mogla bi da utvrde stepen njihove srodnosti.

Međutim, jezička zaostavština Tribala je isuviše oskudna da bi mogla doprineti rešenju ovog problema. U stvari ona obuhvata, pored samog etnikona Τριβαλλοί, imena dva tribalska kralja: Χάλης i Σύρμος. Ovome

---

[179] Arr. I, 1, 4 (T 23); Diod. XVII, 8, 1 (T 25); Ioan. Lyd. *de mag.* 1, 47 (T 71).

[180] Tako, npr., Eustatije Solunski u komentaru uz Dionisijeve reči αὐτοί τε Θρῆικες, ἀπείρονα γαῖαν ἔχοντες kaže da su »istaknuta tračka plemena bili Sitoni, Tribali, Bistoni i drugi« (T 60).

[181] Steph. Byz. s. v. Τέμενος (T 65).

[182] Ant. Lib. *metam.* 21 (T 67).

bi se, možda, moglo dodati još nekoliko hidronima sa teritorije koja se može smatrati tribalskom, kao što su Βρόγγος, *Timachus*, Τίμακον, Σκίος, Ὄσκιος, *Oescus*, Κίαβρος, Κέβρος i toponim Ναΐσσός, *Navissum*.

Ostaci tribalskog jezika proučavani su dosada u okviru tračke jezičke građe ili pak pojedine reči odvojeno. Evo uglavnom rezultata lingvističkih istraživanja:

Za ime Τριβαλλοί predložene su razne etimologije. Hahn, koji je Tribale smatrao Ilirima, razložio je njihovo ime na *tri-ballę* i objasnio ga kao »sa tri vrha«, »troglav«, tj. »narod koji je okrenut na tri strane«, ili »narod koji potiče od tri roda« (tako je ovu etimologiju shvatio Taloči, pri čemu on Tribale obeležava kao Tračane).[183]

Tomašek navodi Hanovu etimologiju, ali smatra da je moguće i drukčije tumačenje. Za njega bi *tri-bala* moglo da znači »veoma moćan«, »neizmeran«, od ie. **bhel: bhal-*, grč. φάλλος, gaell. *ball*, »*penis, membrum*«.[184]

Drukčije deli ime Τριβ-αλλοι Jokl.[185] On smatra da je koren reči *trib-* nastao od ie. **trb-*, kao i reči *Trib-unium* (Trebinje), *Trib-ulium* (u Liburniji), sa -l- i -n- sufiksom, i u imenu galskog plemena *A-treb-ates*. *Trb-*, *trib-*, *treb-* značilo bi u ovim imenima »selo«, anglosaks. *þorp*, nem. »*Dorf*«; cf. lat. *trabs* »greda«, lit. *trobà* »zgrada«, pa bi prema tome i naziv Τριβ-αλλοί trebalo da znači »*Dörfler*«, »*Siedler*«, »seljani«. Ovu etimologiju prihvata kao najverovatniju i Georgijev i smatra da je istog porekla i ime tračkog plemena Ἐντριβαί, koje je, prema Hekateju, zabeleženo kod Stefana Vizantijskog.[186] Rusu se takođe opredeljuje za Joklovo tumačenje imena *Triballi* i ukazuje na lokalitet *Tribanta* u Frigiji (*Ptol.* V, 1, 27) kao analogiju.[187]

Ime Tribala dele na *Tri-ballos* i dovode ga u vezu s grčkim oblikom τρίφαλλος Krečmer, Usener i Kerenji.[188] Prvi deo složenice *tri-* značio bi brojku »tri«, koja služi pre za pojačavanje sledećih reči *ballos* = φάλλος (kao analogije su navedene *tripotens*, *Tribacelus* i *Triphallus* iz komedija i satire) nego kao pravi brojni izraz (slično epitetima Hekate τρικάρηνος, τριπρόσωπος).[189] Ovakav za jedan narod neobičan naziv objašnjava se širokom rasprostranjenošću kulta nekog božanstva sličnog grčkom Panu kod Ilira. I pogrdno značenje koje je ime Tribala dobilo kod

---

[183] *L. von Thallóczy*, Illyrisch-albanische Forschungen I, München, 1916, str. 14 (»der Name der thrazischen Triballen bedeutet drei Gipfel oder aus drei Familien Stammendes«).

[184] *Tomaschek*, I, 90.

[185] *N. Jokl*, Ebert's Reallexicon, s. v. Thraker XIII (1929), 288, cf. ibid., I, 91, s. v. Albaner.

[186] *Георгиев*, Българска етимология и ономастика, Sofija 1960, 94. Georgijev stavlja pod znak navoda opredeljenje plemena Ἐντριβαί kao »tračko«, jer misli, verovatno, da bi ono, s obzirom na vezu s Tribalima, moglo da bude pre »dako-mezijsko« nego tračko. Međutim, on ne navodi izvor odakle je crpeo vizantijski gramatičar. Ako je Hekatej rekao da su Entribe tračko pleme, onda se teško može pretpostaviti da se to pleme nalazilo negde duboko u unutrašnjosti, u oblasti u koju Georgijev lokalizuje »Dako-mezijce«. O Dako-mezijcima i dako-mezijskom jeziku v. dalje.

[187] *I. I. Russu*, Limba traco-dacilor, Bukurušt, 1959, 79.

[188] *P. Kretschmer*, Glotta, 22 (1933), 103, nap. 1; *Usener*, Rhein. Mus. 58 (1903), 357; *K. Kerényi*, Pannonia, Glotta, 22(1933),40, usp. i *Brandenstein*, s. v. Thrake, RE VIA (1936), 411.

[189] Cf. *K. Keyssner*, Triballos, 2401.

Atinjana (»pederast«, »sladokusac«) govorilo bi u prilog takvom tumačenju.[190] Iako podvlači da nije jasno da li treba Tribale računati u Tračane ili Ilire, Kejsner prihvata Kerenjijevo povezivanje tribalskog imena uz ilirski kult Pana i ukazuje na dosta čestu pojavu složenica sa *tri-* u ilirskoj onomastici, između ostalog i na ime *Tricornenses* u neposrednom susedstvu Tribala.[191]

Dečev dovodi u sumnju ovu etimologiju.[192] On dopušta da su Grci zbog sličnosti reči βαλλος i φάλλος dali tribalskom imenu značenje τρίφαλλος, što objašnjava i dalju sudbinu ove reči u delima atičkih komediografa i svakodnevnom govoru Atinjana. Međutim, to ne mora biti i pravo značenje reči. Dečev ukazuje na to da se druga polovina reči -βαλλοι, s uprošćenom geminatom, nalazi u nizu ličnih imena kao Αρει-βαλλος, Βαζο-βαλος, Ουαστο-βαλος, Δεκε-βαλος, koja nemaju nikakve veze s falosom. Na osnovi imena Κερσι-βαυλος i Αυλου-πορις ~ Αλλο-πορις Dečev zaključuje da je λλ u -βαλλοι postalo asimilacijom od υλ i da bi prema tome reč βαλλοι trebalo dovesti u vezu s ie. *baulo* — »sjajan, svetao«.

Kao što se vidi, razilaženje stručnjaka čini sve predložene etimologije imena Tribala nesigurnima. Uostalom nijedna od njih ne daje pouzdan odgovor na pitanje da li su Tribali bili Iliri ili Tračani. Ma za koju od njih se mi odlučili, obe mogućnosti ostaju otvorene. Ime Τριβαλλοι ne pokazuje fonetske osobenosti koje bi bile tipične bilo za ilirski bilo za trački jezik. Od indoevropskog korena *trb-*, sa prelazom samoglasnog *r* > *ri*, izvode se, pored *Trib-alloi*, *Trib-unium* i *Tri-bulium* u Iliriji, *Entrib-ai* u Trakiji, *Trib-anta* u Frigiji. S druge strane, složenice sa *tri-* poznate su i kod Ilira (npr. *Tri-teuta; Tri-cornenses* može biti tračko ili keltsko?) i kod Tračana (usp. i Τρι-κάσβος u Frigiji).

Od ličnih imena Χάλης i Σύρμος imamo isto tako malo koristi. Dečev je uveo Χάλης u svoj rečnik tračkih imena i izvodi ga od ie. **qal-* »lep, zdrav«, grč. καλός. Međutim, analogije za ovo ime nalazimo samo u Egiptu (4 potvrde), a jednom se na natpisu iz Olbije javlja oblik Χαλαις.[193] Nema ni u tračkoj onomastici ni u ilirskoj nijednog imena koje bi sadržao elemenat χαλ-. To mora da izazove sumnju, tim pre što nam je ime tribalskog vođe Χάλης posvedočeno samo u sholijama uz Aristidov Panatenajski govor.[194]

Ime kralja Sirma je, naprotiv, sigurno, jer je zapisano u Arijana, Strabona i Plutarha.[195] Nalazimo ga kako u Dečevljevom, tako i u Majerovom rečniku.[196] Majer navodi kao analogiju ime *Surco*, koje nosi jedan

---

[190] *Kerényi*, n. d., 40.: »bei Stammesverwandten der Illyrier dieses Landes fanden wir menschliche »Pane«, Verehrer einer nach dem Vorbild des griechischen Pans dargestellten Gottheit.« Ibid. 41: »Dass ein ganzes Volk einen Namen mit dieser Bedeutung haben konnte, dafür bieten die mit den Paionen in engster Beziehung stehenden Τριβαλλοι ein naheliegendes Beispiel.« Kerenji govori o »das panische Ideal des Illyriertums«, nasuprot σωφροσύνη helenskog ideala.

[191] *Keyssner*, Triballos, 2401 sq.

[192] *Detschew*, 526.

[193] *Detschew*, s. v.

[194] Schol. in Aristid. *Panathen.* 172, 2 (T 6).

[195] Arr. I, 2; I, 4, 6 (T 23); Str. VII, 3, 8 (T 24); Plut. *Alex.* 11 (T 27).

[196] *Detschew*, s. v.; *Mayer*, s.v.

Breuk, i *Surio*, koje ima jedan Panonac. Dečev ne daje nikakva objašnjenja uz ovo ime. Ima li ono kakve veze sa tračkim hidronimom *Syrmus?*

Zanimljivo je da se *Syrmus* javlja zajedno sa hidronimom *Bargus*. Tako su se, prema Pliniju, zvale dve pritoke Marice: *flumina in Hebrum cadentia Bargus, Syrmus.*[197] Βάργος se, međutim, zvala i Morava. Tomašek smatra da je Βάργος prelazni oblik između Βρόγγος, prvobitnog imena Morave, i Μάργος, koji je posvedočen u rimsko doba.[198] Kod Strabona su zabeležena oba oblika: καὶ τοῦ Μάργου (τινὲς δὲ Βάργον φασίν).[199] Βρόγγος tumače kao tračku reč, navodeći toponime *Brunca, Brunga* u Bitiniji, Jokl i Dečev.[200] Međutim, prema Dečevu, ime Maričine pritoke *Bargus* moglo bi biti od istog korena od kojeg je i složeno lično ime Βαργιδενθης, koji on smatra keltskim. Teško je presuditi da li ti udaljeni hidronimi, Βρόγγος, Βάργος, Μάργος i *Bargus*, imaju etimološke veze. Ako je imaju, osnova može biti samo tračka (a ne tribalska, u užem smislu, s obzirom na položaj pritoke Marice).

Syrmus se javlja docnije, u *Passio S. Alexandri*, kao Σέρμη (od toga u vizantijsko doba Σέρμιον, Σίρμιον, Στρέαμος i danas u bugarskom, sa metatezom, Serma > Srema > Стряма i zbog toga se dovodi u vezu s tračkim toponimima Σέρμη, na Termajskom zalivu, i Σερμύλη, na Halkidiku.[201] Međutim, čini mi se da se prednost mora dati obliku sačuvanom kod Plinija, kao starijem, jer se i *Sirmium* u poznoantičkim i vizantijskim izvorima pojavljuje kao *Sermium* (Polemije Silvije), *Sermiensium civitas* (Enodije), *Sermio* (Jordanis), Σέρμιον (Hijerokle), *Sermensis* (u natpisu iz 612. godine iz Salone), Σέρμιον (Konstantin Porfirogenit), što je metatezom dalo današnje »Srem«.[202] *Sirmium* i *Syrmus* ne mogu se svesti na isti koren. Itacističkim izgovorom oni su se izjednačili i dalje doživeli sličan razvitak.

Reka *Syrmus* nalazila se izvan teritorije Tribala, u čisto tračkoj oblasti. Prema tome, ako je njeno ime etimološki u vezi s imenom tribalskog kralja Σύρμος, to je moralo biti opet na tračkoj osnovi. Međutim, analogije koje je naveo Majer *(Surco, Surio)* navode nas na opreznost u donošenju konačnog suda.

Za naziv Iskera — Ὄσκιος, Σκίος, *Oescus* — navodi Dečev mišljenje Mladenova da bi on mogao biti srodan s irskim *usce, uisce,* »voda« i da bi prema tome, po svom korenu, mogao biti i tračko i keltski. Georgijev pak smatra ga tračkim, bilo da se izvede od ie. **ud(e) s-kjo, *udes-kjo,* od **udes* »voda«, ili od **wis-ko-s,* staroind. *visa-m,* »voda« (srodno sa *Visla, Weser* i dr.).[203]

Ime Timoka, *Timachus (Plin.)*, Τίμακον *(Ptol.)*, izvodi se, s ukazivanjem na Crni Timok, od ie. **tem-ək*ᵘ*ā*[3] »tamna voda«. Holder je smatrao ime keltskim, Tomašek, Dečev, Georgijev tračkim.[204] Ali Majer je i ovaj hidronim uneo u svoj ilirski rečnik, jer smatra da je oblast u ko-

---

[197] Plin. IV, 50.
[198] *Tomaschek*, II, 2, 94.
[199] Str. VII, 5, 12 (c. 318).
[200] *Jokl*, Ebert's Reallexicon, 13, 1929, 278; *Detschew*, s. v.
[201] *Detschew*, s. v.; *Георгиев*, Българска етимология, 42 i 100.
[202] *Mayer*, s. v. Sirmium; *Georgiev*, Thrace et illyrien, БЕ 6,1963,72. stavlja zajedno *Syrmus* i *Sirmium*.
[203] *Detschew*, s. v.; *Георгиев*, Българска етимология, 28 sq.
[204] *Tomaschek*, II, 2, 97; *Detschew*, s. v.; *Georgiev*, n. d., 34.

joj teče Timok, bar svojim gornjim tokom, bila dardanska. Upućuje i na ime *Timavus*, koji nosi reka na granici Istre i Venecije.[205]

Κίαβρος, Κέβρος, današnja Cibra, može, prema Georgijevu biti latinka ili tračka (dako-mezijska) reč. S obzirom na ime reke i grada Κεβρὴν u Troadi, gde su takođe živeli Tračani i Mezi, Georgijev smatra da se ovaj hidronim može uzeti kao sigurno trački, odnosno dako-mezijski (**kēbr-(a)-* od ie. **(s)krē(i)-bhro-s* »bistar, jasan«). Dečev ga smatra tračkim, od ie. **geu-ro-*, grč. γυρόω, »viti se, savijati se«.[206]

Najzad, antičko ime Nišave glasilo je, prema opštem uverenju, iako nam nije izričito posvedočeno, Ναϊσσός, *Navissus*, i po njemu je grad dobio ime. Holder i Tomašek dovodili su ovaj naziv u vezu s keltskim hidronimom *Nava i Navios*.[207] Međutim, Dečev i Georgijev smatraju da je reka nosila to ime i pre keltske invazije i da je ono, prema tome, tračko. Izvode ga od ie. **(s)naw-ĭsjo*, staroind. *snauti* »kaplje, teče«, grč. νᾶμα' »tok«.[208] Majer ga je uveo u svoj rečnik, bez ikakvog objašnjenja, na osnovi toga što je *Naissus* docnije ulazio u Dardaniju.

To bi bila sva »građa« koja stoji na raspoloženju lingvistima za utvrđivanje karaktera tribalskog jezika. Nema u njoj nijednog presudnog elementa. Ima se utisak da je polazna tačka u jezičkom opredeljenju hidronima geografski položaj. Nejasnoće koje postoje u odnosu ilirskog i tračkog dopuštaju da se u oblastima čija etnička pripadnost nije utvrđena isti toponim protumači kao ilirski ili kao trački. A tamo gde je manje-više sigurno da je stanovništvo bilo tračko, traži se i nalazi odgovarajuća etimologija koja bi to potvrđivala. Geografsko načelo je naročito jasno u Majerovom delu, ali je ono prisutno i u delima lingvista koji su se bavili tračkim jezikom. Uz tako oskudan materijal, pri tome i uz ne uvek sigurnu tradiciju, teško je izvući neke fonetske odlike koje bi morale biti osnova jezičkog opredeljenja.

Takva jedna osobenost jeste otvorenije izgovaranje samoglasnika *o* i *e* u severnom delu tračkih zemalja, za koje se kao primer obično navodi Μάρις - *Moriseni*, Κάρπις - Κορπίλοι.[209] Po mišljenju nekih naučnika, ova osobina severnotračkih dijalekata vidi se i u ono nekoliko reči koje u komediji *Ptice* Aristofan stavlja u usta boga Tribala. To su u stvari komično iskvarene grčke reči kojima je komediograf karikirao grub izgovor varvara. Prema kontekstu, σαυ νακα βακταρι κρουσα treba da znači σοῖ νάκος βακτηρίῳ κρούσω, καλανι κορυνα και μεγαλα βασιλιναν — καλὴν κόρην καὶ μεγάλην βασιλείαν.[210] Treba li u otvorenom izgovaranju vokala videti specifičnost tribalskog jezika, koju su Atinjani mogli da zapaze kod svojih tribalskih robova, ili bi slično zvučale ove reči i u ustima jednog Skita ili Persijanca, ili nekog drugog varvarina?

Na osnovi imena Tribala izvedena su, kao što smo videli, druga dva fonetska načela za tribalski jezik, već prema tome kako se protumači samo ime. Etimologija Τρι-βαλλος nameće zaključak da je tribalski jezik

---

[205] *Mayer*, s. v. Timachus.

[206] *Georgiev*, n. d., 45 sq.; *Detschew*, s. v.

[207] *Tomaschek*, I, 90; II, 2, 95; *Holder*, II, 693—695; cf. *Detschew*, s. v.

[208] *Detschew*, s. v.; *Georgiev*, n. d., 35.

[209] Cf. *Brandenstein*, s. v. Thrake (Sprache), RE VI A, 1936, 407 sq.; *Jokl*, n. d., 284 sq.

[210] Arist. *Av. 1629* sq. (T 77). Cf. *Brandenstein*, l. c. 410.

menjao staru *media aspirata* u *media* (βαλλος, nasuprot grč. φάλλος), dok bi izvođenje *Trib-alli* od korena *trb-* pokazivalo da se samoglasno *r̥* kod Tribala pretvaralo u *ri*. Nesigurnost etimologije čini i fonetske zaključke nepouzdanim.

To bi bilo uglavnom, koliko sam mogla da vidim, ono što su lingvisti imali da kažu o tribalskom jeziku. Pre nego što zaključim ovo poglavlje, potrebno je da se osvrnem na tezu s kojom je nedavno istupio Vl. Georgijev o posebnom dako-mezijskom jeziku, u koji bi spadao i tribalski.

Prema uglednom bugarskom lingvisti, dako-mezijski, trački i frigijski predstavljali su tri posebna indoevropska jezika, sa posebnim fonetskim sistemima, koji se ne mogu svesti na jedan. Na balkanskom prostoru odvojena su dva područja: severno, ili dako-mezijsko, i južno, ili tračko u užem smislu. Ovi jezici se razlikuju i po načinu na koji menjaju, odnosno zadržavaju nepromenjene, indo-evropske suglasnike i u refleksu indoevropskih vokala.

Odvajanje dačkog od tračkog kao posebnog jezika je, nesumnjivo, od značaja sa lingvističkog stanovišta. Za istoričara taj značaj je mnogo manji, jer su Dačani kao narod oduvek jasno razlikovani kako u antičkim izvorima, tako i u savremenoj istorijskoj literaturi. Za nas bi od naročitog interesa bilo opredeljivanje pripadnosti stanovništva u prelaznom pojasu između dačke i tračke etničke skupine. U tom pogledu, međutim, kod Georgijeva ima toliko kolebanja da se njegovi rezultati ne mogu iskoristiti onako kako su formulisani a da se ne unese još veća zabuna u i onako zamršeno pitanje.

Georgijev kao da i sam nije načisto s tim šta obuhvata njegova severnotračka jezička grupa i kako je tačno treba nazvati. U brojnim radovima u kojima je razradio svoju tezu ili je, polazeći od nje kao od već dokazane činjenice, nju upotrebio za dalje kombinacije,[211] on se stalno koleba između pojmova »dački« i »dako-mezijski«, tako da nije jasno da li ih treba shvatiti kao identične ili samo kao delimično podudarne. U svom glavnom delu Българска етимология и ономастика, u kome je najdetaljnije izložena ova teza, govori o tri jezika, »dačkom, tračkom i frigijskom«, ali dalje u tekstu manipuliše izrazima »dako-mezijski«, »(dako)mezijski«, odnosno »dako(mezijski). U rubrike »dačka« imena, »dački« toponimi i »dačke« glose stavlja etnikone Δάρδανοι, Τριβαλλοί, i dardansku glosu *sopitis*, iako o dardanskom i tribalskom jeziku govori kao o dako-mezijskim ili dako-(mezijskim) jezicima, a ne o dačkim.[212] S druge strane, raspravljajući o etimologiji bugarskih hidronima, obeležava kao »tračka« antička imena reka Isker, Nišava, Timok i Cibrica, koje teku na nekada tribalskoj teritoriji.[213] Treba li tribalski jezik, prema svemu tome, računati u dački, dako-mezijski ili trački?

Ovo kolebanje nije samo terminološke prirode. U izdvajanju osnovnih crta fonetskog sistema »tračkog« jezika G. se koristi i etimologijama hidronima Ἄθρυς, Ἀρτάνης, Ἄτλας, *Utus*, *Timachus*, tj. građom iz oblasti severno od Hema, iz Mezije i Tribalije.[214] Opet postaje nejasno da li je stanovništvo nase-

---

[211] Koristila sam se sledećim radovima Georgijeva: Българска етимология и ономастика, София, 1960; Днешното състояние на проучванията върху тракийски език, Археология (София) II—2, 1960, 13. i d. (to je u stvari jedno poglavlje prethodne knjige); Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch, БЕ 2 (1960) 1 i d.; Sur l'ethnogénèse des peuples balkaniques: le dace, l'albanais et le roumain, Studii clasice 3 (1961), 23 sq.; Le problème de l'union linguistique balkanique, 1er Congrès international des études balkaniques. Sofija, 1966, str. 5 i d.

[212] Usp. Българска етимология, str. 107 (dački), str. 108 i d. (dakomezijski); 88 i d.; o Dardancima — str. 91 i 94 (dopušta da *darda* može biti i tračka reč).

[213] Българска етимология, str. 29 sq. (Isker), 34 (Timok), 35 (Nišava) 45 (Cibrica).

[214] Ibid. 97 sqq. To su južne pritoke Dunava: Ἄθρυς je Jantra, Utus teče između Iskera i Jantre, a Artanis i Atlas između Jantre i Crnog mora.

ljeno između Dunava i Balkana govorilo jezikom tračkim ili dačkim (ili dako-mezijskim, da se i mi poslužimo istim izlazom iz zamršene situacije)? Toponimi na *-dava*, koji su najtipičniji ostaci dačkog, sreću se »u Dakiji, Gornjoj Meziji i Dobrudži« ili »u Dakiji i dvema Mezijama«.[215] Međutim, među primerima koje Georgijev navodi u tekstu i na priloženoj karti ne vidim nijedan iz Gornje Mezije. Oblasti Sofije, Pirota i Ćustendila nisu nikad bile mezijske. U ranocarsko doba one su ulazile u sastav provincije Trakije, a docnije u Sredozemnu Dakiju.

Georgijev, očigledno, računa Tribale, Meze i Dardance u »Dako-mezijce« (zato je i stvorio taj izraz), ali argumenti na kojima zasniva ovo inače nedovoljno razrađeno mišljenje su dvosmisleni. Time se i objašnjava terminološka neujednačenost. Karakteristično je da se u njegovim radovima ne pojavljuje uopšte pojam »Geti«. Da li ga on poistovećuje s pojmom »Dačani«? To bi bilo sasvim neprihvatljivo, jer su, kao što je poznato, od najstarijih vremena kod Atinjana bili posvedočeni Δῶοι i Γέται (kao i Τριβαλλοί, uostalom)[216] i to očigledno pokazuje da su to bili pripadnici tri različita naroda. Kod antičkih pisaca se govori, kao što ćemo videti, o mešanju Meza i Geta u oblasti južno od Dunava, a isto tako su se i Tribali mešali s Mezima i Getima, koji su s one strane Dunava prelazili u Meziju i tribalsku zemlju. Dačani se pojavljuju na istorijskoj pozornici mnogo docnije, i to u zapadnom delu donjeg Podunavlja.

Veoma mnogo polaže Georgijev na geografski raspored toponima sastavljenih sa *-dava* i *-para*. Dave su tipične za Dakiju, a nalazimo ih i južno od Dunava, između Dunava i Hema, kao i u pirotskom, sofijskom i ćustendilskom kraju. To je, verovatno, jedan od osnovnih razloga što je Georgijev ubrojio u »Dako-mezijce« Meze, Tribale i Dardance. Međutim, stvar nije tako jednostavna. Ako se malo bolje zagleda, zapaziće se da su svi toponimi iz zapadnog područja (Pirot-Sofija-Ćustendil), sa jednim izuzetkom, zabeleženi samo kod Prokopija: Λιαδάβα (P r o c. *de aed.* IV, 123, 26, u oblasti Remezijane), Ἰταδέβα (i b., IV, 122,5, u Dakiji Mediteraneji), Κουμούδεβα (IV, 123,29, oblast Remezijane), Βρεγεδάβα (IV, 121,33, u Dakiji Sredozemnoj, Δανεδέβαι (IV, 121,28, oblast *Kavetzos*).[217] A to znači da su se ovi toponimi mogli pojaviti tek kasnije, u vreme doseljenja Dačana iz prekodunavske Dakije u Sredozemnu Dakiju i da, prema tome, nemaju nikakvu dokaznu moć za odnos tračkog i dačkog u ovoj oblasti. Izuzetak čini *Desudaba*, koja je posvedočena u II veku pre n.e. u Livijevom izveštaju o dolasku bastarnskih četa u Makedoniju. Ali Desudaba nije dardansko, već medsko naselje! A Medi su bili, po opštem priznanju, tračko pleme. Uz Desudabu ide i *Pulpudeva*, znameniti Filipov grad *Philippopolis*, podignut u samom srcu Trakije. Mada je oblik *Pulpudeva* zabeležen tek kod Jordanisa, može se pretpostaviti da je on nastao odmah po osnivanju grada, kao prevod grčkog naziva. Ali, ako je i docnije nastao, to ne menja stvar jer, bez obzira na vreme kada se pojavio, ostaje činjenica da je ime dobio od domorodaca koji su bili Tračani. Georgijev pokušava da objasni pojavu ovog imena na *-deva* u čisto tračkom kraju na jedan vrlo čudan način: on kaže da je naziv prenet »sa zapada« i da je bio ne »trački«, već »dako-mezijski ili makedonski«.[218] Nije jasno otkuda »dako-mezijski« naziv u srcu Trakije, a što se tiče makedonskog, to bi bio jedinstven slučaj da su Makedonci nazvali jedan grad

---

[215] Ibid. 85. Usp. i Le problème de l'union linguistique balkanique, str. 12 (»en Dacie et dans les deux Mésies«).

[216] Usp. napred, nap. 6.

[217] Kod Georgijeva su zabeležena na karti još dva takva toponima: *Zisnudeba* u oblasti Sofije, nedaleko od Kumudeve, koju Prokopije stavlja u remezijansku oblast, i *Buteridava* u ćustendilskom kraju. Ove lokalizacije date su, istina, pod znakom pitanja, ali ni u tom vidu nema razloga da se Zisnudeba i Buteridava stave u pomenuto zapadnotračko područje. Ζισνούδεβα je bila, prema P r o c. *de aed.*, 148, 19, utvrđenje Μυσίας παρὰ μὲν ποταμὸν Ἴστρον, nalazila se dakle u donjoj, pridunavskoj Meziji. *Detschew*, 192, stavlja je »im Hämusgebiet«, i to je, verovatno, zavelo Georgijeva. Buteridava pak poznata je (vidi *Detschew*, 84) iz jednog natpisa u kome stoji: *inter* [*?B*]*essi Ampudi* [*vil*]*lam et vicano*[*s*] *B*[*?u*]*teridavenses* (Histria, 4, 196, 633, Nr. 30). Ne vidim na osnovi čega se može lokalizovati ovo selo.

[218] Българска етимология, 86.

»*dava*«. Pojavu Desudabe tako daleko na jugu Georgijev ne smatra za potrebno da objasni. Međutim, *Pulpudeva* i *Desudaba* ne dopuštaju da se na osnovi nesumnjive koncentracije *dava* u Dakiji i *para* u Trakiji izvede zaključak da su ti toponimi pripadali dvama različnim jezicima. Naprotiv, da bi se objasnila pojava Desudabe i Pulpudeve na tračkom području, treba pretpostaviti da je reč *dava* bila razumljiva i Tračanima iako su je oni retko upotrebljavali. Možda je *dava* kod Tračana dobila značenje utvrđenog grada, ili velikog grada, dok je *para* označavala obično otvoreno naselje? Sasvim je obična pojava da se na istom jezičkom području jedan tip toponima javlja češće ili čak isključivo u jednom kraju, drugi u drugom (Knjaževac, Aranđelovac, Kragujevac itd. u Srbiji, Ugrinovci, Banovci, Šimanovci itd. u Sremu). Toponimi na *-diza*, kojih, prema Georgijevu, ima 11, ograničeni su samo na istočni deo Trakije,[219] a to, svakako, ne indicira posebnu jezičku oblast.

I zaključak Georgijeva da se prvobitno *deva* promenilo u vremenu između V i I veka pre n.e. u *daba*[220] stoji, čini mi se, na slabim osnovama. Tačno je da su najstarije posvedočene dave iz II i 1 veka (*Desudaba, Argedava)* i da *Pulpudeva* može biti iz IV veka pre n.e. Ali, svi napred navedeni toponimi iz Prokopija imaju oblik *deva*, a oni su, kao što smo rekli, po svoj prilici, nastali u vreme prelaza Dačana u Dakiju Mediteraneju, tj. u III veku, n.e. Kad ne bi bilo Desudabe, postojala bi mogućnost da se i Pulpudeva veže za dačke doseljenike (nije mi poznato da li postoje druge indicije koje bi ukazivale na prisustvo Dačana u oblasti Filipopolja), jer ostaje pomalo čudno da je tek u Jordanisa prvi put ovo ime zabeleženo.

Ima i drugih stvari koje izazivaju moje nepoverenje prema tezi o dako-mezijskoj pripadnosti Tribala i Dardanaca. Tako, na primer, Georgijev drži da je Λε(γ)γινος ποταμὸς prevod tračkog *Longinopara*.[221] Međutim, ako se *Longinopara* nalazila na tribalskoj teritoriji, onda ovaj tribalski toponim govori u prilog tračkoj, a ne dačkoj pripadnosti Tribala, jer su Dačani, prema G., ie. *bora*, sa značenjem »bara, potok«, izgovarali *bara*, a ne *para*. Zatim, ime grada na Dunavu u Dobrudži, Ἀξιόπολις (P t o l.), Ἄξίοπα (P r o c.), danas *Cernavoda* (bugarski Černa voda), tumači Georgijev kao dakijski toponim izveden od ie. **n-ksei-no*, »taman, crn«, i **upā*, »voda«. Etimologija je potpuno ubedljiva s obzirom na današnji naziv, koji je prevod antičkog. Kod Elijana se pominje i pritoka Dunava u toj oblasti Ἄξιος. Na osnovi toga izvlači Georgijev zaključak da je ie. *n* prešlo u dačkom u *a* ili *a(n)*. Međutim, postoji reka Ἄξειος i u Makedoniji i njegova pritoka se danas takođe zove Crna reka. Očigledno se radi o istoj reči. Prema Georgijevu, ime makedonskog Aksija bilo je »dako-mezijsko (dardansko)«, dok je naziv Βαρδουάριος, Οὐαρδάριος, Βαρδάριος (koji se najranije pominje u sholijama uz Ptolemeja III, 13, 14, a značio je takođe »crna voda«) mogao biti »trački, makedonski ili ilirski«.[222] Čini mi se potpuno neverovatnim da se kod Makedonaca i Grka (od Homerova vremena) odomaćio dardanski naziv za najveću makedonsku reku, utoliko manje što je ova samo svojim gornjim tokom dodirivala dardansku teritoriju. Oko ušća Aksija, na njegovom donjem toku, živeli su u starija vremena Tračani i Peonci i ništa nije prostije, čini mi se, nego u tom imenu, kao i u imenu Ἄξίοπα na Dunavu, videti tračke reči.

Na kraju moram dodati da me sasvim zbunila napomena koju je Georgijev učinio u jednom drugom članku. Objavljujući nedavno pronađeni natpis iz Kjolmena, on primećuje da su u VI veku pre n.e. trački i dako-mezijski bili veoma bliski, ne zato što su srodni indoevropski jezici, već zato što su jako međusobno uticali, tako da se u tom arhajskom natpisu teško mogu odvojiti. Štaviše, čak i za trački i grčki Georgijev kaže da su »tako bliski da ih je ponekad teško razlikovati«.[223] Ako se ne mogu razlikovati dva jezika od kojih je jedan tako dobro poznat kao što je grčki, pitam se kako će se razlikovati dva nepoznata jezika, od kojih imamo samo bedne ostatke, kao što su

---

[219] Usp. *Vl. Georgiev*, Thrace et illyrien, BE 6, 1963, 72, i kartu »Raspored dako-mezijskih i tračkih mesnih imena« u knjizi Българска етимология.

[220] Българска етимология, 92 i 111 sq. Usp. i Studii clasice 3, 1961, 25.

[221] V. napred. str. 31.

[222] Българска етимология, 83 sq., 92.

[223] *Vl. Georgiev*, Die Deutung der altertümlichen thrakischen Inschrift aus Kjolmen, BE 11, 1 (1966), 23.

tračkі i dako-mezijski, tim pre ako su se oni već u VI veku pre n.e. međusobnim uticajima bili tako zbližili.

To su razlozi sa kojih sam smatrala da raspravljajući o etničkoj pripadnosti srednjobalkanskih naroda treba i dalje da operišem tradicionalnim pojmovima »tračkog« i »ilirskog«, iako sam potpuno svesna neodređenosti tih pojmova, iako su mi dobro poznate rezerve koje su u poslednje vreme izražene u tom pogledu i zahtevi za reviziju svega što je dosada urađeno. Mislim da je Georgijev potpuno u pravu kada ističe razliku između tračkog i ilirskog i ustaje protiv izraza »tračko-ilirski«.[224] Ovaj izraz u stvari nije ništa drugo do priznanje naše nesposobnosti da pojedine indoevropske elemente u balkanskoj toponimiji i onomastici opredelimo kao tračke ili ilirske. U svim slučajevima obilja građe jezička raznolikost se pokazuje mnogo većom nego što se obično pretpostavlja. Računati sa prostranim jezičkim i etničkim zajednicama u tim ranim epohama znači prikriti nedovoljno poznavanje realnog stanja. Jer, pre nego što se utvrdi srodnost dva jezika, potrebno je koliko-toliko poznavati njihove osobenosti.

Zaključujući ovu glavu možemo konstatovati da je teško bilo šta određenije reći o etničkoj pripadnosti Tribala. Jezički materijal nas ostavlja isto tako u nedoumici kao i antički pisci. Sigurno je samo toliko da je njihova teritorija u antici smatrana tračkom, da je njihova veza s Tračanima bila starija i jača nego veza s Ilirima i da su se u istorijsko doba izmešali i s tračkim i s ilirskim elementima. Jedino kad bismo raspolagali jezičkim materijalom za koji bismo bili koliko-toliko uvereni da potiče iz vremena pre ovog mešanja, mogli bismo se nadati da će jednog dana njihov etnički položaj biti bolje osvetljen. Takav materijal međutim ne postoji i zato je najbolje zadržati prvi utisak koji se na osnovi narativnih izvora dobija, a to je da su Tribali predstavljali posebnu etno-političku grupaciju u severnom delu središnjeg Balkana.

IV. O REČI »ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ« KOD ATINJANA

Ime Tribala doživelo je vrlo neobičnu semasiološku sudbinu kod Atinjana. Još u najstarije vreme — u vreme kada su Herodot i Tukidid zapisali prve vesti o tribalskoj zemlji — reč Τριβαλλὸς dobija pogrdno značenje u atičkom govoru. U jednom Kratinovom fragmentu, zabeleženom kod Lukijanovog sholijasta, dva brata Kerkopi, čovečuljci poznati po nestašluku, nevaljalstvu i verolomstvu, nose imena Σίλλος i Τριβαλλός.[225] Iako na drugom mestu nije posvedočeno ime Τριβαλλὸς za Kerkopa, nema razloga da se dovede u sumnju ispravnost tradirane lekcije.[226] Moguće je da ga je veliki preteča Aristofanov prvi upotrebio računajući na određeni efekat kod gledalaca. Kerkopi su, prema Hezihiju, bili du-

[224] Cf. BE 6, 1963, 71.

[225] Schol. Luk. *Alex.* 4 = Kratinus, fr. 12, Kock (T 68).

[226] Prema sholijastu, i kod Diotima (T 68) su se Kerkopi zvali Σύλλοι τε Τριβαλλοί τε δύο βαρυδαίμονες ἄνδρες. Međutim, misli se da je ime Τριβαλλὸς greškom preneto iz prethodne, Kratinove rečenice u Diotimov fragment, cf. *Adler*, RE XI, 1921, 312, s. v. Kerkopen: »Σίλλος καὶ Τριβαλλὸς kann sicher zu dem gleich nachher zitierten Kratinos gezogen werden; die sprechenden Namen sind wohl von ihm erfunden. Durch einen Substitutionsfehler sind sie in das darauf folgende Fragment des Diotimos eingedrungen (*Bergk*, Comment. de Comoed. ant. 25) . . .« Prema Sudi, stajalo je Ὦλός τ' Εὐρύβατός τε δύο βαρυδαίμονες ἄνδρες. Ranija pretpostavka da je Τριβαλλὸς obična prepisivačka greška umesto Εὐρύβατος nije ubedljiva.

gorepi, a njihovo ime se može izvesti od reči κέρκος, koja znači »rep« i »muški ud« (κέρκος· ἀνδρεῖον αἰδοῖον, H e s y c h.).[227] Asocijacija koju je ime Tribala moralo izazvati kod Atijana je jasno: Τρι-βαλλός je Atinjanima zvučalo kao Τρι-φαλλός (usp. βαλλία = φαλλία, deminutiv od φαλλος, βαλλίων, reč od milošte, kao πόσθων »dupence«, *U. v. Wilamovitz*, Aristoteles u. Athen II, 17, nap. 19; bratstvo Ἰθύφαλλοι zvalo se u Atini i Τριβαλλοί, up. *Usener*, Götternamen, Bonn, 1929², str. 359, i *K. Schmidt*, Griechische Personennamen bei Plautus, Hermes, 37, 1902, 179), pa je i inovacija Kratinova posve razumljiva.

Kod komediografa Eubula (prva polovina IV veka) nalazimo ime Tribala upotrebljeno u sličnom značenju. Od njegove komedije Ὀρθάνης (prema Fotiju, Ὀρθάνης je bio Πριαπάδης θεός, neka vrsta Pana, boga plodnosti njiva i stada) sačuvan je fragment u kome se kaže da u Ortanovim svetkovinama učestvuje svaka lepa strastvena žena i »mladići sladokusci koje je Pan odgajio u požudi — τριβαλλοπανόθρεπτα«. Izraz τριβαλλοπανόθρεπτα je potpuno jasan i nema potrebe da se ispravi u τριβαλλοποπανόθρεπτα (od πόπανον, hlepčić za žrtvene obrede), kako je to u svoje vreme predložio Casaubonus.[228]

Ova dva primera iz atičke komedije mogu nam objasniti kako je došlo do toga da je naziv Τριβαλλὸς dobio kod Atinjana značenje »raspusnik«, »pederast«. U Demostenovom govoru *Protiv Konona* nalazimo najstarije svedočanstvo takve upotrebe imena Τριβαλλὸς i ujedno sadržaj tog pogrdnog epiteta: »Čujem da su se neki Bakhije, ... i Aristokrat, ... i drugi njima slični, pa i ovaj ovde Konon, kao momčići podavali i dobili nadimak »Tribali«; oni proždiru i žrtve posvećene Hekati, i mošnice od svinja kojima se vrši kultno čišćenje prilikom inicijacije, međusobno se pozivaju na gozbe i lakše im je zakleti se i pregaziti zakletvu nego bilo šta drugo.«[229] Iako ne raspolažemo drugom potvrdom iz klasičnog ili helenističkog vremena za upotrebu naziva Τριβαλλὸς u značenju »pederast«, beleške poznoantičkih gramatičara i srednovekovnih sholijasta pokazuju da je taj termin kod Atinjana bio rasprostranjen. Zanimljiv je u tom pogledu podatak iz spisa *De magistratibus* Jovana Lidijskog: »Rimljani zovu *tirones* propalice, koji se kod nas nazivaju Tribali.« Ne znam kako treba shvatiti reči »kod nas«, pre će biti da je to znak učenosti našeg pisca, nego potvrda da se epitet Τριβαλλὸς održao do pozne antike. Eshinov sholijast smatra kao identične izraze ἄγριοι, Κένταυροι, Τριβαλλοί, i objašnjava da se tako zovu oni koji suviše luduju za dečacima, opasni pederasti. *Etymologicum Magnum* tumači naziv Τριβαλλὸς kao obeležje onih koji »neobuzdano provode vreme u kupatilima, ili besciljno traće svoj život«. A u Milerovim dodacima uz *Etymologicum Magnum* pominju se »najbludniji među Tribalima u Atini, od kojih nijedan ne bi u pijanstvu prezao ni od sopstvene matere«.[230]

---

[227] H e s y c h. s. v.

[228] E u b u l. fr. 75, Kock, II, p. 190 sq. (T 69). τριβαλλοπανόθρεπτα prevodi Meineke *»adulescentuli delicatis opsoniis adsueti«*, a celu rečenicu zajedno *»conveniunt mulierculae et adulescentuli libidinosi Orthanae sacra facturi«*. Za izraz τριβαλλοπανόθρεπτα kaže Kock *rectissime.*

[229] D e m o s t h. LIV, 39 (T 70).

[230] I o a n n. L y d. *de magist.* 1, 47 (T 71); S c h o l. A i s c h i n. 52 (T 72); Etym. M., s. v. Τρίβαλλοι (T 73); Etym. M. Miller, p. 285 (T 74).

Kod Hezihija i u Bekerovim retorskim rečnicima izraz Τριβαλλὸς ima takođe značenje sikofanta, denuncijanta. Prema Hezihiju, »Tribalima se zovu sikofanti, a neki pisci tako zovu laskavce, one koji svoje dane provode u kupatilima i sami sebe pozivaju na gozbe«. U *Lex. rhet. Bekk. p.* 307, 3, zapisano je samo značenje sikofanta. Ovo značenje mora biti sekundarnog porekla; ne može imati direktne veze sa samim imenom Tribala.[231]

U posebnu grupu treba odvojiti one podatke u kojima je ime Tribala upotrebljeno kao simbol grubosti i primitivnosti. Ne verujem da se ovo značenje može dovesti u vezu s faličkim prizvukom tribalskog imena, niti da u tom oštrom sudu o tribalskoj naravi treba videti običnu karakteristiku jednog varvarskog plemena. Prve predstave o Tribalima dobili su Atinjani po robovima koje su preko tračkih luka dopremali u Atiku. Postojanje tribalskih robova u Atini u V veku direktno nam je posvedočeno. Na jednom spisku veslača atinske flote, na natpisu koji se datuje u kraj V ili početak IV veka, zabeležen je i Τρίβαλλος Ἀριστα (...). A iz druge polovine IV veka sačuvana je nadgrobna stela s natpisom Τρίβαλλος χρηστός (χρηστὸς treba shvatiti kao epitet, a ne kao ime).[232] Istina, ne vidimo zašto bi se ovi tribalski robovi morali razlikovati, fizičkim izgledom i držanjem, od svoje sabraće Skita, Geta, Tračana, ali je činjenica da su Tribali postali oličenje »varvarstva«, »varvarske ćudi«, i to ne samo kod komediografa već, kao što ćemo videti, i kod pisaca kod kojih nema nikakve tendencije ka komičnim efektima.

U Aristofanovim »Pticama« pojavljuju se »tribalski bogovi« kao »najvarvarskiji od svih bogova«, u scenama kojima se atinska publika morala od srca smejati.[233] Kada je obrazovana Nefelokokigija, ptičja država u oblacima, bogovi su počeli gladovati jer para i miris od žrtava nisu više dolazili do njih. Među tim bogovima bili su i Tribali. Prometej saopštava Pistheteru da »varvarski bogovi, gladni i vičući kao Iliri, prete da će zaratiti na Zevsa ako im on ne ostavi slobodna tržišta da mogu uvoziti iseckane utrobe«. — »A kako se zovu ti varvarski bogovi?« pita Pistheter. — »Kako? odgovara Prometej »Tribali.« — »A, tako«, primećuje Pistheter,« sad znam zašto se kaže ἐπιτριβείης (= da bog da slomio vrat)!«[234]

U drugoj epizodi jedan bog Tribal pojavljuje se na sceni. On dolazi sa Posejdonom i Heraklom u Nefelokokigiju da pregovara sa Pistheterom. Sam njegov izgled izaziva podsmeh i veselje. Posejdon mu se obraća rečima: »Ej, ti, šta to radiš? Zar se tako na levu stranu nabacuje hiton? Hoćeš li ga prebaciti na desnu? Bedniče, zar si i ti kao Laispodias? O, demokratijo, kuda ćeš nas odvesti ako su takvog tipa bogovi rukopoloži za boga! Hoćeš li biti miran? Teško tebi! Doista, od svih bogova koje sam video ti si najvarvarskiji!«[235]

Najzad, u trećoj sceni, kada Pistheter postavlja bogovima svoje uslove za sklapanje mira, Tribal dobija reč. Pistheter objašnjava Posej-

[231] Hesych. s. v. Τριβαλλοί (T 75); Lex. rhet. Bekk., p. 307, 3 (T 76).
[232] IG II, 2, Nr. 1951, b. 23; IG II, 2 Nr. 12822 (T 86, 87).
[233] Arist. *Av.*, 1520—31, 1567—73, 1615 sq. 1627—29, 1676—83 (T 77).
[234] Igra rečima Τριβαλλὸς i ἐπιτριβείης, koju je nemoguće prevesti.
[235] Laispodias je bio atinski strateg. On je, da bi pokrio nekakve prišteve na levoj nozi, puštao da mu ogrtač visi s leve strane, umesto s desne, kako je bilo uobičajeno.

donu i Heraklu kakve bi koristi bogovi imali ako bi pticama prepustili vladavinu na zemlji. U svakom spornom slučaju oni se obraćaju Tribalu za mišljenje i Tribal odgovara svojim varvarskim, grubim govorom, u kome se u stvari mogu prepoznati iskrivljene grčke reči, koje Pistheter i Herakle namerno prevode onako kako im to konvenira. Kada, na primer, Herakle kaže da on glasa za to da se pticama preda kraljevsko žezlo, Posejdon mu kaže: »A Tribal? Pitaj njega šta on veli!« Herakle, preteći toljagom, obraća se Tribalu: «Ej, Tribale, imaš li volje da vičeš?« Tribal: »Ti ne štap udarati«. Herakle: »Kaže, da dobro govorim«. Nešto docnije, kada Pistheter traži da mu se mlada »Basileja« (kraljevstvo) da za ženu, Herakle opet pristane, ali Posejdon glasa protiv. Pistheter tada kaže da sve zavisi od Tribala i obraća se Tribalu: »Šta ti kažeš?« Tribal: »Lepa devojka velika kraljica ide ptice predajem«. Herakle: »Kaže da je predamo«.[236] Posejdon: »Ne, tako mi Zevsa! Kaže da je predamo ako ne ide kao laste«. Pistheter: »Prema tome, kaže da je predate lastama«, itd., itd. Sasvim je moguće da je Aristofan izabrao Tribale kao najvarvarskije od svih bogova zato što je računao s efektom koji će postići samim njihovim imenom. Moralo je, međutim, biti i drugih razloga zbog kojih su Atinjani gledali na Tribale ne samo kao na krajnje primitivno pleme već i kao na narod kod koga je zakonito ono što kod ostalih izgleda nemoguće.

Atenej nam je sačuvao jedan fragmenat komediografa Aleksida (sredina IV veka) koji počinje rečima: »Čak ni kod Tribala takve stvari nisu dozvoljene« (οὐδ' ἐν Τριβαλλοῖς ταῦτά γ'ἐστιν ἔννομα), koje odlično ilustruju shvatanje o Tribalima koje je vladalo u Atini. Pri tome, nije važan običaj o kome je reč, već način na koji se naglašava: »čak ni kod Tribala«.[237] Veoma je karakteristična u tom pogledu i sledeća Isokratova rečenica: »Mi (Atinjani) ponosimo se i uobražavamo da smo bolji od drugih, a u stvari lakše bismo ustupili bilo kome tu našu plemenitost nego Tribali i Lukanci njihovu niskost«.[238] Pominjanje Tribala zajedno sa Lukancima baca izvesnu svetlost na problem koji nas zanima. Kao što su južnoitalski Grci imali vrlo neprijatna iskustva sa svojim lukanskim susedima, tako su i Atinjani, na tračkoj obali, upravo u Isokratovo vreme, imali prilike da izbliza upoznaju Tribale. Vest o nastranim običajima ovih Balkanaca ne mogu se vezati za tribalske robove u Atini, već za njihovu postojbinu. Tribali su bili prvi srednjobalkanski narod s kojim su Atinjani došli u neposredan dodir kada su 376. godine pomogli Abderi da se odbrani od njih. Postoji, najzad, još jedan podatak koji

---

[236] Prvi odgovor Tribala Ναβαισατρευ (st. 1616) nema nikakvog smisla. Niko ga ne razume, ni Posejdon ni Herakle, i zato Herakle može da ga protumači kao pristanak, što ispada vrlo smešno. U drugom odgovoru, st. 1267—8, Σαυ νακκ βακταρι κρουσα, mogu se jasno razaznati reči σύ, νά (negacija), βακτηρία, κροῦσαι. Tribal se uplašio Heraklove toljage i to mu je jedino važno. Treći odgovor, st. 1678—9: καλαν κοραναν και μεγαλα βασιλιναυ ορνιτο παραδίδωμι, je takođe jasan; Posejdon je od reči βασιλιναυ zapamtio βασις, što znači hodanje, i otuda njegova i Pistheterova smešna replika. Usp. napred. tekst uz nap. 210.

[237] Alexid. fr. 241 (= Athen. XV, 671) (T 82). O nastranim običajima v. odeljak VII.

[238] Isocrat. 8, 50 (T 78).

svedoči o nepovoljnom mišljenju o Tribalima. To je odlomak iz jednog pisma koje se pogrešno vezuje za ime Heraklita Efešanina. U njemu se govori o tome kako su Lakedemonjani vrli ljudi i po tome što kod njih za sticanje spartanskog građanstva nije potrebna pismena odluka, već poseban odgoj. Ako, na primer, dođe neki Skit ili Tribal, ili Paflagonac, ili neko kome se ne zna ni poreklo, i podvrgne se Likurgovom strogom odgoju, on će postati Lakonac.[239] Ovde je, dakle, Tribal stavljen u isti red sa Skitom i Paflagoncem, kao čovek najnižeg porekla, koji se može usporediti s onim kome se ne zna ni rod.

ANU BiH АНУ БиХ

[239] Ps. Heracl. Ephes. *epist.* IX (T 83).

AUTARIJATI

Možda će se neko začuditi kad vidi da se u ovoj knjizi raspravlja o Autarijatima. Doista, mišljenje da je ovo veliko ilirsko pleme prvobitno živelo oko gornjeg toka Neretve, gde se, tobože, dodirivalo s drugim velikim ilirskim plemenom, Ardijejcima, tako se ukorenilo u nauci da sam se i sama dugo kolebala da li da ga uzmem u obzir u svome radu ili ne. Autarijati su najpre privukli moju pažnju po tome što se smatra da su negde krajem IV veka preplavili Pomoravlje, ali nisam smatrala da je to dovoljan razlog da im posvetim posebno poglavlje u ovoj knjizi, tim pre što nisam znala da li su se duže zadržali u tim krajevima ili su samo prošli kroz njih. Međutim, istražujući malobrojne podatke koji su nam sačuvani o ovom narodu, došla sam do uverenja da se njegova postojbina morala nalaziti znatno istočnije nego što se obično misli i da je, po svoj prilici, zahvatala jedan deo onog srednjobalkanskog područja koje je predmet mog istraživanja. To je bio razlog što sam odlučila da ispitam sve što nam je ostalo zabeleženo o Autarijatima, isto tako svestrano i detaljno kao što sam to učinila i za ostale srednjobalkanske narode.

Izučavanje i izlaganje prošlosti Autarijata stavlja nas pred teškoće drukčije prirode nego što su teškoće na koje nailazimo u istoriji Dardanaca ili Tribala. Problem etničke pripadnosti, koji nam kod Dardanaca zadaje najviše muka, ovde uopšte ne postoji. Ne samo saglasnost antičkih pisaca po tom pitanju već i oblast gde su oni živeli nedvosmisleno govori u prilog njihovoj ilirskoj narodnosti. Osnovni problem s kojim se sukobljavamo kod Autarijata je problem teritorije, kao i kod Tribala. S tom razlikom što se kod Tribala postavlja pitanje da li su se oni uopšte selili i da li se tokom vremena menjala njihova teritorija, dok je pitanje seobe Autarijata utvrđena činjenica, a sporna ostaje polazna tačka te seobe, tj. njihova prvobitna postojbina.

Da bismo utvrdili gde su Autarijati živeli u vreme kada prvi put čujemo za njih, potrebno je utvrditi hronološki odnos podataka, što nije nimalo lako s obzirom na to da od dvadesetak podataka kojima raspolažemo svega tri se mogu sigurno datovati. Kombinovanje hronoloških i topografskih činjenica je u ovom slučaju utoliko složeniji posao što se u nekim svedočanstvima Autarijati vezuju za Ardijejce, čija je teritorija takođe predmet neslaganja naučnika, dok se u drugima Autarijati pominju u vezi s Tribalima, kod kojh se, kao što smo rekli, isto tako postavlja pitanje promene sedišta. Međutim, zahvaljujući upravo postojanju tako

isprepletanih veza moguće je na osnovi na izgled nedovoljno određenih podataka doći do manje-više sigurnih rezultata, pod uslovom da se uvek ima pred očima sva građa. Pogrešne predstave o teritoriji Autarijata koje se povlače u nauci objašnjavaju se time što se dosada niko nije specijalno pozabavio ovim plemenom, već se o njemu pisalo uzgred, u vezi s nekim arheološkim ili filološkim problemima s ovog područja, pa se u slučaju takvog jednostranog posmatranja izdvajao čas jedan čas drugi momenat iz njihove istorije, a celina gubila iz vida.

Istorijski život Autarijata bio je neobično kratak. Od svih srednjobalkanskih naroda, s izuzetkom Meza, oni su imali najmanje dodira sa grčko-makedonskim svetom. Zbog toga se zna tako malo o njima. Samo što su ušli u vidokrug grčkih istoričara, oni već nestaju s istorijske pozornice. Kada se 335. godine vraćao sa Dunava u Makedoniju, Aleksandar Veliki nije bio čuo za njih. Ovaj podatak, koji potiče od Ptolemeja, Lagova sina, ličnosti bliske mladom makedonskom kralju i učesnika u tribalskom pohodu, dovoljan je da nas uveri da do tog vremena Autarijati nisu imali nikakve veze s Makedonijom. Iz toga, naravno, ne proističe da nijedan podatak o njima ne može biti stariji od 335. godine, jer su vesti o njima mogle dopreti drugim kanalima do grčkih geografa i istoričara. Ali je to, svakako, činjenica koja nas obavezuje da budemo oprezni kad je reč o događajima za koje se misli da su prethodili ovoj godini. Posle 335. godine vesti o Autarijatima tiču se uglavnom njihove seobe izazvane najezdom žaba. A početkom III veka gubi im se trag. Ostaje samo predanje o tome da su oni nekada bili najveće i najmoćnije ilirsko pleme i da su čak jedno vreme zagospodarili Tribalima i drugim ilirskim i tračkim plemenima.

Obično se uzima da su stariji od 335. godine oni podaci po kojima se Autarijati pojavljuju kao susedi Ardijejaca. Pošto su, prema vladajućem uverenju, Ardijejci živeli na Primorju severno od ušća Neretve, smatra se da je i teritorija Autarijata prvobitno morala na zapadu obuhvatiti gornji tok ove reke, iz čega bi dalje sledilo, s obzirom na to da se s njima srećemo 335. godine u Pomoravlju, da su oni, oko sredine IV veka, napustili svoja stara sedišta i doselili se u Pomoravlje. Dolazak Autarijata sa Neretve na Moravu postao je, tako reći, ključni događaj u istoriji Autarijata. Ja sam i sama počela svoja istraživanja ne sumnjajući ni najmanje u njegovu realnost. U toku rada, međutim, postalo mi je jasno da i to može biti jedna od onih zabluda koje se lakše uvuku u nauku nego što se iz nje mogu izbaciti.

Polaznu tačku zablude čini lokalizovanje Ardijejaca severno od ušća Neretve. U posebnom članku pokazala sam da je ovo lokalizovanje zasnovano isključivo na jednoj umetnutoj rečenici kod Strabona, koja je u suprotnosti ne samo sa svedočanstvima ostalih pisaca o Ardijejcima već i s onim što sam Strabon na drugom mestu govori o njihovom položaju.[1] Analiza svih raspoloživih izvora o Ardijejcima dovela me je do

[1] *Papazoglu*, Ardijejci 71 i d. — Neće biti suvišno da navedemo Strabonov podatak na kome se zasniva lokalizovanje Ardijejaca severno od ušća Neretve, s obzirom na značaj koji ima i za opredeljivanje autarijatske teritorije. To je *Str.* VII 5, 5: εἶθ'ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Ἱλληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἡ μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη καὶ πόλις Κνιδίων κτίσμα, τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἡ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον· Παρίων γάρ ἐστι κτίσμα. »Zatim dolazi reka Naron i Daorizi koji žive pokraj nje, i Ardijejci

zaključka da teritoriju ovog plemena treba tražiti bliže južnoilirskom području, negde u oblasti današnje Crne Gore. Pišući o Ardijejcima dodirnula sam uzgred i pitanje teritorije Autarijata, ali tada još nisam bila svesna toga kakve posledice može imati za pravilno sagledavanje autarijatskog problema novo lokalizovanje Ardijejaca.[2] Verovala sam još uvek u seobu koja je Autarijate dovela sa zapada u Pomoravlje. Tek kad sam ispitala sve izvore o Autarijatima, došla sam do uverenja da se seoba o kojoj govore antički pisci mora datovati posle Aleksandrova pohoda i da nema veze sa njihovom pojavom u Pomoravlju. Postalo mi je jasno da je uobičajena predstava o prvobitnoj domovini Autarijata pogrešna. Dalje izlaganje će pokazati da li sam u pravu ili ne.

I. POLITIČKA ISTORIJA

DOMOVINA AUTARIJATA I PROBLEM SEOBE

1.

Najstarijim podacima o Autarijatima smatraju se oni podaci koji govore o susedstvu Autarijata i Ardijejaca. Na njima se zasniva mišljenje da je postojbina Autarijata dopirala na zapadu do gornjeg i srednjeg toka Neretve.

U Pseudo-Aristotelovoj zbirci περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων pominju nekakvi slani izvori koji su se nalazili na granici autarijatske i ardijejske teritorije: »Kažu da kod Ilira koji se zovu Ardijejci, na granici njihovoj prema Autarijatima, postoji velika gora i kraj nje stena iz koje izbija voda, ne uvek, već s proleća, i to vrlo obilna. Tu vodu hvataju i čuvaju je tokom dana pod krovom, a noću pod vedrim nebom. To rade pet do šest dana i voda se stegne i daje odličnu so, koju paze naročito za stoku. Kod njih se naime so ne uvozi pošto žive daleko od mora i ne mešaju se s drugim narodima. Najviše se koriste tom solju za stoku, jer u toku godine ovu dvaputa nahrane solju. Kad to ne učine, događa se da im ugine skoro sva stoka.«[3]

Od Strabona saznajemo da su pomenuti izvori soli bili predmet stalnih sukoba dva susedna naroda: »Autarijati behu nekada najveće i najmoćnije pleme Ilira. Ranije su stalno ratovali s Ardijejcima zbog soli koja se dobijala negde na njihovoj granici, iz vode koja je u proleće tekla ispod neke stene; grabili su tu vodu i ostavljali je da stoji pet dana: iz nje se iskristalisala so. Bili su se sporazumeli da se naizmenično koriste ovom solanom, pa su ratovali kad god bi se desilo da prekrše dogovor.«[4]

---

i Plerejci; od ova dva plemena jednima (tj. Plerejcima) je najbliže ostrvo zvano Crna Korkira i (istoimeni) grad koji su osnovali Kniđani, drugima, Ardijejcima — *Pharos*, koji se ranije zvao *Paros* pošto su ga osnovali Parani.« Strabon opisuje našu obalu od severa prema jugu, deo po deo, odvajajući kao posebne celine: najpre istarsko primorje, onda japodsko i liburnsko; zatim dalmatinsko, koje se pruža do Neretve; pa primorje od Neretve do Rizonskog zaliva. Sa rekom Neretvom počinje nov odeljak i sve što se pominje u njemu mora biti južno od ove reke. U citiranom tekstu zbunjuje to što se ardijejsko primorje vezuje za ostrvo Hvar. Drugi deo rečenice u kome se pominje Hvar očigledno je umetak nekog poznijeg prepisivača, jer je Strabon o ovom ostrvu govorio tamo gde mu je mesto, u odeljku o liburnskim i dalmatskim ostrvima.

[2] Ibid., 74—84; 79, pr. 36.

[3] Ps. Arist. *de ausc. mir.* 138 (A 1).

[4] Str. VII, 5, 11 (A 2).

Ratove Autarijata s Ardijejcima pominje uzgred i Apijan. On ne navodi uzroke tih sukoba. Govoreći o međusobnom istrebljavanju Tribala i Skordiska, on dodaje: »Na isti način su i Ardijejci, ljudi vrsni na moru, na kraju bili uništeni od strane Autarijata, koji su se odlikovali na kopnu, iako su i oni njima naneli mnogo zala.«[5]

Iz navedenih mesta vidi se samo toliko da su se teritorije Autarijata i Ardijejaca dodirivale. U njima nema indicija na osnovi kojih bismo mogli odrediti gde se nalazila ta granična oblast. Sastavljač zbirke περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων ističe da su plemena koja su se borila oko slanih izvora živela daleko od mora i da se nisu mešala sa drugim narodima, i to nam je jedini direktan podatak. Međutim, u dosadašnjim pokušajima da se utvrdi teritorija Autarijata presudnu ulogu je igralo, kao što sam već rekla, uverenje da je položaj ardijejske zemlje sigurno poznat. Pošto su Ardijejci — tako se smatralo — živeli severno od ušća Neretve, slani izvori o kojima nam govore Strabon i Pseudo-Aristotel morali su se nalaziti negde u slivu ove reke. Taloči i Pač identifikovali su ove izvore sa »Slanim vodama« kod Orahovice, 9 km severozapadno od Konjica.[6] Dobijaš je uzgred, u jednoj napomeni, nabacio misao da bi pre mogli biti u pitanju slani izvori kod Gornjeg Vakufa na Vrbasu, jer su oni daleko bogatiji solju nego izvori kod Orahovice.[7] U oba slučaja ukazivano je na činjenicu da su izvori daleko od mora, što je, nesumnjivo, važno s obzirom na ono što nam o njima kažu izvori. Međutim, previđena je jedna stvar. Da bi se shvatilo zašto je Autarijatima i Ardijejcima toliko bilo stalo do slanih izvora, nije dovoljno da njihova granična oblast bude daleko od mora. Nužno je pretpostaviti da su oba plemena živela u unutrašnjosti, a to uostalom stoji izričito kod Pseudo-Aristotela. Međutim, ako se Ardijejci stave, kao što se redovno čini, u Primorje severno od Neretve, za njih se ne bi moglo reći da su bili daleko od mora. Cipel je uvideo ovu teškoću i izrazio mišljenje da se Pseudo-Aristotelov navod odnosi samo na Autarijate, a ne i na Ardijejce.[8] Ali ovom proizvoljnom interpretacijom izvornih podataka ne dobija se ništa. Jer su za stalno ratovanje morale biti zainteresovane obe strane, a Ardijejci ne bi imali razloga da se bore oko slanih izvora ako su živeli na moru.

Postoji još jedna okolnost koja se protivi pretpostavci da su se teritorije Ardijejaca i Autarijata dodirivale oko gornje Neretve. Obično se smatra da su se Ardijejci tek negde između 370. i 360. godine doselili sa severozapada u primorje severno od ušća Neretve. Da oni ranije nisu mogli biti u ovoj oblasti, zaključuje se na osnovi toga što se u Pseudo-

[5] App. *Ill.* 3 (A 3).

[6] *L. Tallóczy*, Über die Bedeutung des Namens Bosna, WMBH, I(1893), 335; *C. Patsch*, Arch.-epigr. Untersuchungen zur Gesch. der römischen Provinz Dalmatien, WMBH, 9 (1904), 241, 12(1912), 79; *idem*, Herzegowina 43, pr. 4.

[7] *Dobiaš*, 21, pr. 16 (poziva se na članak *A. Riicker*, Salzquellen in Bosnien und Herzegowina, WMBH, 1 (1893), 336 i d.)

[8] *Zippel 37:* »Wenn weiterhin gesagt wird, das Salz sei den Anwohnern viel wert, denn zu ihnen werde kein Salz gebracht, weil sie für die Fremden unzugänglich wären und weit vom Meere wohnten, so dürfen wir nicht an die Ardiäer denken, welche in der Zeit, aus welcher wir allein bestimmtere Kunde über sie haben, am Meere wohnten, sondern nur an die unmittelbaren Anwohner der Salzquellen, und besonders wohl an die Autariaten.«

Skilakovom Periplu pominju kao njeni stanovnici Maniji i Nesti.[9] Činjenica da Peripl ne zna za Ardijejce je vrlo značajna, ali se, na žalost, ne može bez daljeg iskoristiti pošto vreme postanka ovog spisa nije tačno utvrđeno.[10] Međutim, ako se pretpostavi da su se Ardijejci tek oko 360. naselili u područje oko Neretve, onda njihovo susedstvo s Autarijatima nije trajalo više od dve do tri decenije, budući da su ovi već 335. godine bili na Moravi. Cipel je doista smatrao da su ova dva plemena živela jedno pored drugog na Neretvi »otprilike jedan ljudski vek«.[11] Može li se zamisliti da je u tako kratkom vremenskom razmaku mogla da nastane tradicija o njihovom stalnom otimanju oko slanih izvora, sa tako dalekim i trajnim odjekom? Meni se, naprotiv, čini da sve ukazuje na to da u vreme kada su ratovali s Autarijatima, Ardijejci nisu živeli na moru i da ih, prema tome, u to vreme nikako ne možemo lokalizovati u primorje severno od Neretve. Time pak otpada prvi i osnovni razlog zbog koga su i Autarijati stavljani oko gornjeg toka Neretve.

Protiv tvrđenja da Ardijejci, u vreme o kome je reč, nisu bili pomorski narod mogao bi se neko pozvati na Apijana, koji, kao što smo videli, govoreći o njihovim ratovima s Autarijatima, kaže za njih da su bili »vrsni na moru«. Međutim, to nije jedina stvar koja nas može zbuniti u pomenutom Apijanovom navodu. Apijan kaže na istom mestu da su Autarijati uništili Ardijejce, a mi znamo da Ardijejci doživljavaju svoj apogej u vreme kad od Autarijata nema više ni pomena. I ovde, kao i na više mesta u knjizi o Ilirima, Apijan pokazuje svoje nesnalaženje u ilirskoj istoriji i nespretnu upotrebu raznih izvora. On je i u ovom slučaju spojio stvari koje ne idu zajedno. Uništenje Ardijejaca nema veze s njihovim ratovima s Autarijatima. Ardijejce su uništili Rimljani, mnogo i mnogo docnije. I njihova snaga na moru ne ide uz ratove s Autarijatima. U doba kada su se oni krvili sa svojim susedima oko slanih izvora oni nisu mogli biti pomorski narod. To su postali tek docnije.

---

[9] *Zippel*, 35: »Halten wir damit zusammen, dass wir in dem Teile des illyrischen Küstenlandes, welcher später von den Ardiäern besetzt war, noch bei Skylax Νέστοι und Μάνιοι finden, so gewinnt es an Wahrscheinlichkeit, dass die Ardiäer durch einen keltischen Angriff veranlasst wurden, aus nördlicheren Gegenden in ihre spätere Wohnsitze zu ziehen«; *Schütt*, 16; *Tomaschek*, RE II (1896), s. v. Ardiaioi. *Patsch*, Herzegowina, 47, pr. 1, smatra, naprotiv, da su Ardijejci već odranije, pre najezde Kelta, bili na Neretvi. Način na koji on objašnjava zašto ih ne pominje Pseudo-Skilaks je vrlo neubedljiv (»Die Manier sassen auch damals an der Narenta, aber unter ardiäischer Herrschaft, und ihr Name wird den griechischen Seeleuten schon wegen des Manischen Meerbusens geläufiger gewesen sein als der der Ardiäer«): *Suić*, Skilakovo jezero, 122 i pr. 83, takođe smatra da »ne može biti sumnje da su (Ardijejci) već u doba, u koje se smješta postanak Peripla, nastavali uz more oko ušća Neretve« i »da su se oni ovdje naselili pod pritiskom keltske provale i već oko godine 359/8 zauzeli područje, koje naš Periplus pridaje Nestima i Manijcima«. Suić ostavlja bez objašnjenja činjenicu da se Ardijejci ne pominju u Periplu.

[10] O karakteru i datovanju ovog za naše Primorje tako značajnog spisa v. rad *M. Suića*, Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilakovu Periplu, Rad JAZIU knj. 306, 1955, 121 i d.

[11] *Zippel*, 37—38: »Die Kämpfe zwischen Ardiäern und Autariaten müssen gleich nach der Einwanderung der ersteren begonnen haben; etwa ein Menschenalter, können wir annehmen, wohnten beide Stämme hier neben einander.«

Sem pomenutih Strabonovih i Pseudo-Aristotelovih svedočanstava, jedno mesto iz Pseudo-Skilakovog Peripla upotrebljavano je takođe redovno za lokalizovanje Autarijata u oblasti gornje Neretve. U poglavlju u kome opisuje obalu od ušća Narone do Buthue autor Peripla kaže: »Posle Nesta dolazi reka Naron; ulaz u Naron nije uzak: u nj mogu uploviti i trijera i teretne lađe sve do gornjeg emporija, koji je udaljen od mora 80 stadija. Ovi su Manijci ilirski narod. U zaleđu emporija nalazi se veliko jezero, i to jezero se pruža do Autarijata, ilirskog naroda. Na jezeru ima ostrvo od 120 stadija. To ostrvo je veoma plodno. Od tog jezera ističe reka Naron.«[12]

Ovaj tekst je sam po sebi jasan, iako daje mogućnosti za razne interpretacije: uzvodno od ušća Neretve, kaže nam Pseudo-Skilaks, na 80 stadija od mora, nalazio se emporij do koga su mogle doploviti i velike lađe; u zaleđu tog emporija bilo je veliko jezero koje se protezalo prema zemlji Autarijata; iz jezera je isticala reka Naron. Kako u slivu Neretve nema nijedne vodene površine koja bi se mogla nazvati »velikim jezerom«, stariji istraživači su pomišljali na mogućnost da Hutovo blato, ili Mostarsko blato, identifikuju s Pseudo-Skilaksovim jezerom.[13] O tome je dosta pisano, ali je ova diskusija postala bespredmetna posle izvrsnog rada M. Suića, u kome se ubedljivo dokazuje da »veliko jezero« može biti samo Skadarsko jezero.[14] Suić je pokazao zašto je i kako moglo doći do toga da u Periplu ovo jezero bude vezano za Naron umesto za Drilon (Drim), gde mu je mesto, i čini mi se da se njegovo objašnjenje mora prihvatiti. Podatak o velikom jezeru mora biti pozniji umetak prerađivača Peripla. Ispitivanje izvora koji pominju legendu o Kadmu i Harmoniji pokazuje da je postojala tradicija o nekom »velikom jezeru« na južnoj periferiji ilirskog područja. Pseudo-Skimnova Periegeza, čiji opis jadranske obale ima mnogo zajedničkog s Pseudo-Skilaksom, naziva »velikim jezerom« Lihnidsko (Ohridsko) jezero, a drugi pisci mešaju Labeatsko (Skadarsko) jezero, iz koga otiče reka Drilon (odnosno Barbanna = Bojana), sa Lihnidskim, odakle počinje ova reka. Prerađivač Peripla strpao je u isto poglavlje sve lokalitete uz koje antički pisci vezuju legendu o Kadmu i Harmoniji — Drilon, Naron, Buthuu, Enhelejce i »veliko jezero«. Ime Drilona pominje se u ovom poglavlju četiri puta u iskvarenom obliku Ἀρίων, koji se tako malo razlikuje od imena Δρίλων da je pozni prerađivač mogao lako da ih zameni i da »veliko jezero« stavi uz Naron, umesto uz Drilon.

Što se tiče Autarijata, Suić vidi u podatku o pružanju jezera prema Autarijatima[15] »odraz starije tradicije, zabilježene u Strabona, pre-

[12] Ps. Skyl. 24 (A 4).

[13] *W. Radimsky*, Der Narenta-See des Skylax, WMBH, 4 (1896), 129 i d., identifikuje »veliko jezero« sa Mostarskim blatom; *Patsch*, Pseudo-Skilakovo jezero, Prinos povijesti donjeg poriječja Neretve, GZM 1906, 367 i d., — s Hutovim blatom. Iscrpan istorijat ovog problema daje Suić u radu koji citiramo u sledećoj napomeni.

[14] *M. Suić*, Gdje se nalazilo jezero iz 24. pogl. Pseudo-Skilakova Peripla, GZM 8 (1953), 111 i d.

[15] Izraz ἀνήκει ἡ λίμνη εἰς Αὐταριάτας može značiti »pruža se prema Autarijatima« i »dopire do Autarijata«. Ako bi se prihvatilo drugo značenje, Autarijati bi se morali staviti uz samo Skadarsko jezero, što je, po mom mišljenju, isključeno. *Suić*, Skilakovo jezero 124, pr. 88, smatra da oba značenja

ma kojoj se Autarijati vezuju uz Drilon«.[16] Po njegovom mišljenju, teritorija Autarijata dodirivala se s Dardanijom oko reke Drilona.[17] Držeći se tradicionalnog lokalizovanja Ardijejaca severno od ušća Neretve, Suić smatra da se na Drimu nalazila jugoistočna granica autarijatske teritorije i da se ova odatle širila prema zapadu, u pravcu gornje Neretve. Pitanje autarijatske granice prema Ardijejcima Suić dodiruje uzgred i smatra da je jedini pouzdani oslonac za rešavanje ovog pitanja Plinijev navod,« koji kaže da poslije obale koja se pruža iza rijeke *Titius* slijedi: »*Autariatarum antiqua regio*«, a taj kraj kasnije postaje domovina Ardijejaca«.[18] Na karti koju donosi u svojoj raspravi, Suić je Autarijate zabeležio između gornjeg toka Neretve i donjeg toka Drima, a Ardijejce nije uopšte uneo, tako da njegov stav o ovom pitanju nije sasvim jasan.

Osnovni zaključci do kojih je Suić došao u svome značajnom radu otklanjaju drugi, i poslednji, argumenat na kome se zasnivalo vezivanje Autarijata za Neretvu. Pošto se Pseudo-Skilaksovo veliko jezero nije nalazilo uz Naron, već uz Drilon, i pošto Ardijejci nisu živeli severno od ušća Neretve, nestaje svaka veza između ove reke i Autarijata. U svim dosadašnjim lokalizovanjima — koja su, ponavljamo, vršena bez nekih specijalnih istraživanja — gornja Neretva se pojavljuje kao jedina konstantna tačka na autarijatskoj teritoriji. Dovoljno će biti da navedemo nekoliko primera pa da se vidi u kojoj je meri ovo pogrešno uverenje uhvatilo korena. Prema Cipelu, Autarijati su živeli »u planinama oko gornje i srednje Neretve, u jugozapadnim delovima Bosne i severnim delovima Hercegovine«.[19] Pač ograničava njihovu teritoriju na pojas uz Neretvu između Hutova blata i Konjica.[20] Na Kipertovoj karti Autarijati su zabeleženi od gornje Neretve do gornjeg Lima.[21] Od svih starijih naučnika Tomašek je Autarijatima dao najširu teritoriju. Ali i kod njega ona ide »od gornjeg Narona istočno do granice Dardanije i Agrijana«.[22]

»pristaju stvarnom odnosu tog naroda prema jezeru«. Moguće je da je poznji prerađivač Peripla imao pred očima kartu na kojoj je severno od velikog jezera bilo ispisano, kao jedino veliko pleme u unutrašnjosti, ime Autarijata.

[16] *Suić*, Skilakovo jezero, 128.

[17] Ibid., 123—124.

[18] Ibid., 123, pr. 84.

[19] *Zippel*, 37: »in den Gebirgen um die obere und mittlere Narenta«; ... im südwestlichen Teile von Bosnien und im nördlichen Teile der Herzegowina«.

[20] *Patsch*, WMBH, 12(1912), 79—80: Mit dem See haben wir auch die Wohnsitze der Autariaten... genauer als es bis jetzt möglich war, festgelegt... Sie begannen demnach am Hutovo Blato. Da auch ein zweiter Punkt ihres Siedlungsgebietes, die Salzquelle welche zu steten Fehden zwischen den Autariaten und deren Nachbarn, den Ardiäern, Anlass gaben, in Orahovica, nordwestlich von Konjica fixiert zu sein scheint, so erstreckt sich das Autariatengebiet vom See längs des linken Narentaufers durch die gegenwärtigen Bezirke Stolac und Mostar bis Konjica.«

[21] *Kiepert*, F.O.A. XVII.

[22] *Tomaschek*, Autariatae, 2593: »im Hinterlande der Manioi und Ardiaioi, vom oberen Naron ostwärts bis zu den Grenzen der Dardanoi und Agrianes«. — I kod Schütta su Autarijati zabeleženi na karti na velikom prostoru od gornje Neretve do Zapadne Morave i Ibra, s naznakom da se tamo nalaze oko 380. godine. U tekstu, međutim, ima mnogo protivurečnosti: na jednom mestu, str. 18, Schütt kaže, na osnovi Pseudo-Skilaka, da su Autarijati živeli na granici Bosne i Hercegovine i da su se tek docnije raširili prema Istoku.

Najzad, i Suić, kao što smo videli, zadržava gornju Neretvu kao pouzdan elemenat za utvrđivanje autarijatske teritorije. Vreme je, čini mi se, da se oslobodimo ove zablude. Tekstovi koje smo dosada proučavali pokazali su nam da su Autarijati bili susedi Ardijejaca, ali oni ničim ne indiciraju oblast Neretve kao mesto dodira. Naprotiv, dok se neki od njih bolje mogu razumeti ako se Ardijejci stave južnije i dublje u unutrašnjost, drugi direktno ukazuju na oblast poviše Skadarskog jezera kao na mesto gde treba tražiti Autarijate.

Plinijevom podatku »*dein Autariatarum antiqua regio et castellum Tarione*«[23] ja ne bih pripisala značaj koji mu daje Suić. I to ne toliko iz formalnih koliko iz stvarnih razloga. Cipel je doveo u sumnju Silligovu konjekturu »*Autariatarum*«, koja se zasniva na jednom rukopisu, dok svi ostali imaju »*dein Tariotarum*«.[24] I Detlefsen je odbacio ovu konjekturu. Meni ona ne izgleda sama po sebi sumnjiva, ali je, čak i sa stanovišta onih koji su Autarijate stavljali oko gornje Neretve, nemoguće prihvatiti tradiciju da se njihova *antiqua regio* nalazila na obali južno od Krke *(Titius)*.[25] Stoga mi se čini da grešku treba pripisati ne prepisivaču, već samom Pliniju. Kombinujući razne izvore, Plinije često stavlja jedan pored drugog geografsko-etnografske pojmove koji su dosta udaljeni. Podatak o *Autariatarum antiqua regio* morao je Plinije naći u nekom starijem izvoru i nije umeo da ga stavi na pravo mesto. Možda ga je zavela i sličnost imena Autariata s imenom kastela *Tarione*. Greška bi se laške objasnila ako bi se pretpostavilo da je imenom Autarijata bila obuhvaćena cela jedna prostrana oblast u zaleđu Jadranskog primorja, tj. ako se tome imenu prizna karakter skupnog imena, a ne imena pojedinačnog plemena. O tome će još biti reči dalje.

U prilog lokalizovanju Autarijata »u zaleđe« Skadarskog jezera mogu se navesti još dva mesta iz Strabonove Geografije u kojima se Autarijati pojavljuju kao susedi Dardanaca.

Šematizirajući svoju predstavu o Balkanskom poluostrvu ili »Evropi s ove strane Istra«, kako sam kaže, Strabon deli severni, negrčki deo Poluostrva u dva dela odvojena »lancima ilirskih, peonskih i tračkih planina, koji se kao neka prava linija skoro paralelna s Dunavom protežu od Jadrana do Crnog mora«. Prema Crnom moru najviša u tom nizu planina je gora *Haemus* (Balkan), »prema Jadranu se diže *Ardia*, dok se između njih nalazi Peonija, koja je i sama veoma visoka. S jedne strane, njenu granicu prema Trakiji čine Rodopi, koji su najviša planina posle Hema, s druge strane, prema severu, ilirske zemlje, zemlja Autarijata i Dardanija.«[26]

Nešto dalje, na osnovi Strabona i istog Skilaka, kaže da su se graničili s Dardancima i Besima. Na istoj strani on zastupa mišljenje da su Kelti tek 310. godine potisli jedan deo Autarijata, na sledećoj — da su Autarijati najpre živeli između Liburna i Hileja i da su se postepeno pod pritiskom Kelta pomerali prema jugu. Jednom rečju, ne bi se reklo da on ima prečišćeno i jasno mišljenje po ovom pitanju.

[23] Plin. III, 141 (A 5).

[24] *Zippel*, 37.

[25] To mišljenje, kao što smo videli, zastupa *Schütt*, 19. On smatra da su »*Tariotae*«, sigurno, ostatak Autarijata, bilo da se ime stvarno promenilo, ili da je iskvareno u rukopisima.

[26] Str. VII, 5, 1 (A 6).

Na drugom mestu, u opisu ilirskih zemalja duž jadranske obale. Strabon kaže: »Posle obale Ardijejaca i Plerejaca je Rizonski zaliv i grad Rizon, i reka Drilon, uz koju se može ploviti na istok sve do Dardanije... kao i Autarijati i Dasareti, ἄλλοι κατ'ἄλλα μέρη συνεχεῖς ἀλλήλοις ὄντες καὶ τοῖς Αὐταριάταις.[27]

Naravno, bilo bi iluzorno kada bismo na osnovi tako opštih ukazivanja pokušali da povučemo granicu između pomenutih naroda. Najviše što možemo postići, to je utvrđivanje njihovog opšteg položaja i međusobnog odnosa. Peonija se nalazila između gornjeg toka Aksija i srednjeg toka Strimona. Prema tome, Rodopi su sačinjavali njenu istočnu granicu. Stoga, kad Strabon kaže da je Peonija »s druge strane, prema severu »(ἐπὶ δὲ θάτερα πρὸς ἄρκτον) graničila s Ilirima, Autarijatima i Dardancima on je mogao imati u vidu pre zapadnu, ili severozapadnu, nego severnu granicu. Moguće je da izraz πρὸς ἄρκτον pokazuje pravac kojim se na zapadnoj granici navode plemena »od juga prema severu«: najpre Iliri, pa Autarijati i Dardanci. Ne znam da li bi iz toga trebalo zaključiti da su, prema Strabonovoj predstavi, Autarijati imali direktan kontakt s Peonijom. Dardanska i ilirska teritorija dodirivale su se oko Drima i tako zaokružavale sa severozapada peonsko-makedonsku teritoriju da ne vidim mogućnosti da se između njih nađe mesta za Autarijate. Staviše, pitanje je da li je Peonija imala neposrednog dodira i s Ilirima, s obzirom na to da u drugom fragmentu Strabon kaže da je Dardanija sa juga graničila »s makedonskim i peonskim plemenima«, što odgovara stvarnosti ako se Deuriop i Pelagonija smatraju makedonskim, a ne peonskim oblastima. Stoga mi se čini da se na osnovi prvog Strabonovog podatka ne može ništa više zaključiti do da se zemlja Autarijata nalazila između Dardanije i ilirske zemlje, odnosno između Dardanije i ardijejske zemlje pošto, kako sam pokazala u ranije navedenom članku, τὰ Ἰλλυρικὰ znači ovde isto što i ἡ Ἀρδία ili οἱ Ἀρδιαῖοι.[28]

U drugom fragmentu Strabon nabraja, od zapada prema istoku, obalu Ardijejaca i Plerejaca, Rizonski zaliv, reku Drilon, Autarijate i Dasarete. Ako bismo se striktno držali teksta, morali bismo da zaključimo da su Autarijati istočno od Drima, a Dasareti još dalje na istoku. Međutim, svakome će biti jasno da je takva interpretacija nemoguća. I kad bismo Autarijate stavili uz samo Skadarsko jezero i reku Drim, kako to čini Suić, ne bismo mogli nikako da ih približimo Dasaretima, koji su, kako se zna, živeli u oblasti oko Ohridskog jezera i južno od njega. Jedina veza između Autarijata i Dasareta može biti Drim, ali dok su Dasareti bili naseljeni oko izvorišta Crnog Drima, Autarijati su bili daleko na severu, severnije od izvorišta Belog Drima, koji je, i u ranijim vekovima verovatno kao i docnije u rimsko vreme, tekao kroz dardansku zemlju.

I iz ovog fragmenta, dakle, kao i iz onog prvog, proističe kao sigurno jedino to da su Autarijati bili severoistočni susedi Ardijejaca i zapadni susedi Dardanaca. Postavlja se pitanje na koje se vreme odnose

---

[27] Str. VII, 5, 2 (A 7). Kraj rečenice nisam prevela jer je, očigledno, iskvaren. Smisao mu nije jasan. ἄλλοι se može odnositi ili samo na Dasarete, ili na Autarijate i na Dasarete zajedno: »Dasareti, koji se nadovezuju jedni na druge i na Autarijate« ili: »Autarijati i Dasareti se nadovezuju jedni na druge i na Autarijate«. Ni u jednom ni u drugom slučaju rečenica nema smisla.

[28] *Papazoglu*, Ardijejci, 78—79.

ovi podaci, koji zajedno sa svedočanstvima o ardijejsko-autarijatskim ratovima (Pseudo-Aristotel, Apijan, Strabon, VII, 5,11) i Pseudo-Skilaksovim pomenom Autarijata uz »veliko jezero« predstavljaju, nesumnjivo, stariju tradiciju o ovom plemenu. Bilo bi prirodno ove vesti staviti u vreme kada su Autarijati u staroj postojbini, tj. pre kraja IV veka. To bi, bez daljeg, moglo da se učini sa prvim podatkom, ali ne i sa drugim, jer se u ovome sukobljavamo s izvesnom hronološkom kontradikcijom: ne verujem, naime, da bi pomen ardijejskog i plerejskog primorja, pa ni Rizona i Dasareta, mogao da bude stariji od sredine III veka. Da li je u pitanju anahronizam nastao kontaminacijom izvora iz raznih vremena, ili treba pretpostaviti, ipak, da i posle seobe ime Autarijata nije sasvim iščezlo u starom kraju? U nedostatku drugih potvrda, pretpostavljam zasada prvu mogućnost.

Ima još dva mesta kod Strabona u kojima se Autarijati pominju kao susedi Peonaca. U njima, međutim, oni zauzimaju sasvim drugi položaj nego što je onaj koji smo dosada ustanovili. U jednom od tih pasusa Strabon govori o tračkom plemenu Besa i kaže da je ovo veliko pleme zauzimalo najveći deo planinskog masiva Hema i da je graničilo s Rodopima i Peoncima,« a od Ilira s Autarijatima i Dardancima«. U drugom fragmentu reč je opet o granicama Peonije i tu stoji da je ona bila južni sused Autarijata, Dardanaca i Ardijejaca.[29] Kao što se vidi, redosled navođenja severnih peonskih suseda je ovde drukčiji nego na ranije pomenutom mestu: tamo su Autarijati između Ilira (tj. Ardijejaca) i Dardanaca, ovde su Dardanci između Ardijejaca i Autarijata. Da li se u ovim podacima odražava stanje posle 310. godine, kada je makedonski kralj Kasandar naselio 20 000 Autarijata na istočnoj granici Makedonije, oko planine Orbela?[30] Jedna od najvećih teškoća u upotrebi Strabonove nepotpuno sačuvane VII knjige jeste upravo vremensko opredeljivanje pojedinih podataka, jer veliki geograf navodi retko svoje izvore, a njih ima i iz klasičnog, i iz helenističkog, i iz rimskog, Strabonu savremenog, doba. Međutim, već sama činjenica da se o granicama Peonije govori na dva razna mesta i na dva razna načina pokazuje da su u pitanju dva različita izvora. Stoga nema, mislim, razloga da se podatak o Autarijatima kao istočnim susedima Dardanaca objasni nebrižljivošću ili neprecizношću autora.[31]

2.

Teza o seobi koja je Autarijate dovela oko 335. godine u oblast Pomoravlja zasnovana je na dvema premisama: na uverenju da su Autarijati živeli oko Neretve u vreme kada su bili susedi Ardijejaca i na činje-

[29] Str. VII, 5, 12 (A 8). Str. VII, fr. 4 (A 9).

[30] Diod. XX, 19; Just. XV, 2, v. str. 88.

[31] *Zippel*, 39 i d., ne razlikuje ova dva sloja kod Strabona. On smatra, nije mi jasno zašto, da sva četiri mesta stavljaju Autarijate istočno od Dardanaca, tj., po njegovim rečima, oko Južne Morave »gde ih nalazimo u vreme Aleksandra Velikog.« Ne postavljajući uopšte pitanje Strabonovih izvora, on vidi u ovim podacima dokaz da se jedan deo Autarijata i posle 310. godine zadržao »oko Južne Morave«. Jedino za fragmenat u kome se govori o granicama Besa (VII, 5, 12) on dopušta da bi se mogao odnositi na Autarijate naseljene kod Orbela. Njegova interpretacija i zaključci su ne samo nedovoljno obrazloženi nego i, očevidno, netačni.

nici da su posvedočeni u Pomoravlju 335. godine. O prvoj premisi bilo je govora u prethodnom odeljku. Da vidimo sada kako stvar stoji s drugom.

Prvi istorijski pomen Autarijata sačuvan nam je kod Arijana, u početnom delu njegove »Anabaze«, u kome je izložena istorija ratova Aleksandra Velikog s Tribalima i Ilirima 335. godine. Vraćajući se sa Dunava, po završenom tribalskom pohodu, Aleksandar je, kaže Arijan, »nastavio put kroz zemlju Agrijana i Peonaca. Tamo mu stignu glasnici i jave da se Klit, sin Bardilisov, pobunio i da mu je prišao i Glaukija, taulantski kralj; oni mu saopšte i to da će ga Autarijati napasti na prolazu. Zbog toga on odluči da brzo krene dalje. Međutim, Langar, kralj Agrijana, koji je još za života Filipova bio poznat po svojoj privrženosti Aleksandru i njemu lično dolazio, nalazio se tada u njegovoj pratnji sa najboljim i i najbolje naoružanim svojim gardistima. Kad je čuo da se Aleksandar raspituje o Autarijatima, ko su oni i koliko ih je, on mu saopšti da ne vredi o njima da se brine jer su oni od svih tamošnjih naroda najneratoborniji, a on će sam upasti u njihovu zemlju da bi im tamo zadao posla. I doista, kad mu je Aleksandar to naložio, on je udario na njih i prodrvši u njihovu zemlju, opljačka je i opustoši. Tako su Autarijati ostali u svojim granicama. A Langaru Aleksandar ukaza velike počasti obdari ga svime što jedan makedonski kralj smatra najvrednijim; i sestru Aleksandrovu Kinu, i nju obeća Aleksandar da će mu dati kad dođe u Pelu. Ali Langar, vrativši se kući, umre od bolesti.«[32]

U poglavlju o Tribalima videli smo kako je teško odgovoriti na pitanje kojim se putem kretao Aleksandar Veliki u svom pohodu na Dunav, i koliko se razilaze rešenja koja su pojedini naučnici predložili. Nije lako sa sigurnošću povući ni njegovu maršrutu u povratku iako su nam poznate neke od oblasti kroz koje je on tada prošao. Kako se vidi iz citiranog odlomka, put sa Dunava u Makedoniju vodio je preko zemlje Agrijana i Peonaca. Na tom delu puta stigla je Aleksandru vest o ustanku Ilira. On nije morao da promeni pravac, već je samo odlučio da ubrza korak. Iz daljeg Arijanova izlaganja saznajemo da je Aleksandar iz Peonije nastavio dolinom Erigona (Crne reke) u pravcu ilirskog grada Peliona, u kome se bio utvrdio Klit.

Od zemlje Agrijana, oko gornje Strume, do ušća Crne u Vardar vodio je put koji je docnije spajao gradove Serdiku, Pautaliju i Stobi. Tim se putem, po svoj prilici, kretao i Aleksandar. Istina, ovaj put prolazi kroz teritoriju tračkog plemena Denteleta, čiji je glavni grad upravo bila Pautalija. Ne znam da li bi zbog toga što Arijan ne pominje ovo pleme trebalo dovesti u pitanje pravac kretanja makedonske vojske. Sem ovog puta, postoji samo još jedan prirodni put koji sa Dunava vodi u Peoniju: put dolinom Nišave i Južne Morave. Ne izgleda mi nimalo verovatno da je Aleksandar izabrao ovaj zapadniji put. Radije bih pretpostavila da je teritorija Agrijana, u to rano vreme, obuhvatala i neke krajeve koji su docnije postali denteletski. Jer, između poznije Denteletike i Serdike ostaje isuviše malo prostora za Agrijane, a taj skučeni prostor ne odgovara značaju koji je ovo pleme imalo u prethelenističko vreme. Isto tako je nejasno dokle su na zapadu dopirali Agrijani i da li je iz-

[32] Arr. *Anab.* I 5, 1—5 (A 10).

među njih i Dardanaca bilo u to doba mesta za Tribale, ili su oni držali i jedan deo doline Južne Morave.[33]

Arijanov tekst je vrlo neodređen u pogledu mesta gde je glas o pobuni Ilira i nameri Autarijata stigao Aleksandru: to je moglo biti kod Agrijana, ali i u Peoniji. Zbog uloge koju je Langar odigrao u osujećivanju autarijatskog plana moglo bi se pomisliti da su glasnici došli Aleksandru dok se on nalazio u zemlji Agrijana. Ovaj zaključak, međutim, ne mora biti tačan s obzirom na to da je Langar bio u Aleksandrovoj pratnji pa je mogao biti s njim i izvan granica svoje zemlje. Arijan nas ostavlja bez odgovora i u pogledu oblasti gde su se u to vreme nalazili Autarijati, a isto tako ne kaže ništa ni o tome otkada su oni tamo bili. Moderni naučnici izneli su nekoliko pretpostavki o ovom pitanju.

Cipel misli da su u vreme Aleksandrova pohoda Autarijati bili severni susedi Agrijana i da su živeli oko Južne Morave.[34] Na osnovi toga on zaključuje da su oni »već 335. godine, iako ne mnogo pre toga, bili prognani iz svoje ranije domovine, po svoj prilici od Kelta, koji su prema tome oko 335. bili zaposeli zapadni deo Bosne«.[35] Pač takođe smatra da su Autarijati pod pritiskom Kelta sredinom IV veka najvećim delom napustili svoju prvobitnu domovinu oko Neretve i krenuli prema »centralnom delu Balkana«.[36] Polašek ide još dalje: po njegovom mišljenju, kada se 335. godine Aleksandar vraćao dolinom Iskera, Autarijati su bili »nedaleko od (srednjeg?) Iskera«. Pošto ih Langar karakteriše kao ἀπολεμώτατοι, doba njihove moći — tako rezonuje Polašek — je bilo prošlo, što znači da su oni ranije, još početkom IV veka, morali pokoriti zemlju Tribala i isterati ove preko Hema ka Dunavu.[37] Podržavajući pretpostavku da su Autarijati provalili u Pomoravlje početkom IV, a možda čak i krajem V veka, istupio je u najnovije vreme i M. Garašanin, tražeći u njoj objašnjenje za pojavu poznohalštatskog ilirskog materijala u ovoj oblasti. I on smatra da se na osnovi epiteta ἀπολεμώτατοι koji Langar daje Autarijatima može zaključiti da su ovi već duže vremena u ovim krajevima. Autarijatsko osvajanje novih teritorija moralo se odigrati ranije, i to dosta ranije, da bi i vojna slava njihova mogla pasti u zaborav.[38]

---

[33] Najstariji pomen Denteleta imamo kod Stefana Vizantijskog prema 48. knjizi Teopompovih »Filipika«, u kojoj se govorilo o događajima 340/339. godine. Posle toga, o ovom plemenu čujemo tek 184. godine, u vezi s pohodom Filipa V u Trakiju. Nasuprot tome, o Agrijanima nam govori već Tukidid, a 169. godine pre n.e. ovo pleme nestaje iz naših izvora. Moguće je da su Denteleti bili ogranak Besa koji se raširio prema zapadu na račun Peonaca (Agrijana). — O ovim plemenima v. *Б. Гerов*, Проучвания I, 226 i d., 231 i d. Gerov ne prečišćava teritorijalne odnose ovih plemena u raznim epohama.

[34] *Zippel*, 38—39: »Die Agrianen wohnten im Quellengebiet des Strymon (Thuc. 2, 96); da wir die Autariaten hier als deren nördliche Grenznachbarn sehen, so müssen dieselben damals um die bulgarische Morawa gewohnt haben.«

[35] Ibid.

[36] *Patsch*, Herzegowina, 47 i d. — Pač se, između ostalog, poziva i na *Niese*, Geschichte, 1, 304, i II, 13. Međutim, Nize ima u vidu seobu Autarijata 310. godine i za nju kaže da je, možda, bila izazvana Keltima. Pominjući Langarovo ratovanje s Autarijatima (I, 55), on uopšte ne ulazi u problem njihovog porekla ni njihovog položaja.

[37] *Polaschek*, s. v. Triballi, RE, Zw.R. 6(1937)), 2395.

[38] *Garašanin*, Mramorac, 135.

U postavljanju hipoteza o doseljenju Autarijata epitet ἀπολεμώτατοι igra, kao što se vidi, važnu ulogu. Međutim, ima još nekoliko činjenica kod Arijana, ne manje značajnih, koje su dosada ostale neiskorišćene: 1. Aleksandar nije ranije čuo za Autarijate, on ne zna ni ko su oni ni koliko ih je; 2. Langar napada Autarijate na njihovoj grudi, pljačka i pustoši njihovu zemlju; 3. nema nikakve aluzije na to da su Autarijati u to vreme bili u pokretu ili da su odskora u tim krajevima. Da vidimo kako se prema ovim činjenicama odnose teze o seobi Autarijata.

Ako bismo pretpostavili, kako to čine Cipel i Pač, da su Autarijati stigli u Pomoravlje malo pre 335. godine, to bi nam donekle objasnilo zašto Aleksandar nije ranije čuo za njih. Ali će nas u tom slučaju iznenaditi činjenica da o tome nije ništa izričito rečeno. Arijan kaže da je Langar upao u zemlju Autarijata. Da su se Autarijati nalazili u zemlji koju su tek pre nekoliko godina bili osvojili, i to upravo od Tribala, sa kojima je Aleksandar ratovao, zar to ne bi bilo napomenuto? Zar je moguće da je Aleksandar ratovao s Tribalima a da nije znao da su oni nedavno morali da ustuknu pred drugim neprijateljem? Uostalom, i sam njegov pohod gubi svoj smisao ako se pretpostavi da su Tribali pre toga bili pokoreni. Jer je Aleksandar krenuo u rat da bi, pre nego što pođe na Istok, obezbedio Makedoniju od njenih najopasnijih severnih suseda. Zar bi se moglo reći za Tribale da ugrožavaju Makedoniju kad bi neposredno pre toga oni bili pokoreni i prognani iz svoje zemlje? Svakako, nije slučajno što naš izvor o tome ćuti: niti kaže da su se Tribali morali iseliti niti tvrdi za Autarijate da su bili u pokretu.

Međutim, pokoravanje Tribala od strane Autarijata nije izmišljena stvar. Strabon govori o tome izričito: »Bilo je jedno vreme kada su Autarijati, pokorivši Tribale, koji se pružaju od Agrijana do Istra na dužini od 15 dana hoda, zavladali i drugim Tračanima i Ilirima.«[39] Problem je samo u tome da li nadiranje Autarijata na tribalsku teritoriju treba staviti pre ili posle Aleksandrova pohoda. Meni se čini da je ovo drugo jedino moguće, jer su Tribali, na koje su zaratili Filip i Aleksandar, bili moćno pleme, a to oni, svakako, ne bi više bili da su malo pre toga postali žrtve autarijatske najezde.

Ako se prihvati druga teza, prema kojoj su Autarijati došli u Pomoravlje početkom IV, ili čak krajem V veka, navedeni prigovori otpadaju. Njihova seoba nije morala ostaviti traga u sačuvanim nam izvorima i Tribali su imali vremena da se oporave od njihovog udara. Ova teza, naravno, pretpostavlja trajno iseljavanje Tribala na istok i trajno naseljavanje Autarijata na ranije tribalskoj teritoriji.[40] O neodrživosti hipoteze o tribalskoj seobi bilo je ranije govora. Ovde ćemo se zadržati na nekim drugim problemima koje pokreće pretpostavka o doseljenju Autarijata u Pomoravlje na prelazu iz V u IV vek.

Ako pomerimo seobu Autarijata u rani IV vek, kao što to predlažu Polašek i Garašanin, ne možemo više smatrati da su Kelti bili izazivači ovog pokreta. Kao najstarije svedočanstvo o ilirsko-keltskim sukobima uzima se obično priča o ratnom lukavstvu kojim su se poslužili

[39] Str. VII, 5, 11 (A 2). O interpretaciji ovog mesta v. str. 50.

[40] Tako, na primer, zamišlja stanje *Columba*, Le sedi 203 sq.: granica između Autarijata i iseljenih Tribala postala je reka Isker; Autarijati su živeli između Morave i Iskera, a Tribali od Iskera do ušća Dunava.

Kelti da bi savladali Ardijejce, zabeležena kod Ateneja prema II knjizi Teopompovih *Filipika*.[41] Ista priča nalazi se i u Polijenovoj zbirci *Strategemata*, s tom razlikom što se ovde kao žrtve keltskog lukavstva pojavljuju Autarijati, a ne Ardijejci.[42] Pošto je Teopomp u II knjizi *Filipika* govorio o ilirskim ratovima Filipa II 359/8. godine, smatra se da se i sukob Kelta s Ilirima, na koji se aludira u Polijenovoj i Atenejevoj belešci, morao odigrati te godine, ili čak ranije. Ne treba, čini mi se, naročito insistirati na tome koliko je sumnjiva istoriska vrednost takvih anegdota. Već sama činjenica da se keltska strategema vezuje čas uz jedno čas uz drugo ilirsko pleme čini je praktično neupotrebljivom. Pišući o makedonsko-ilirskim ratovima 359/8. godine Teopomp je mogao da ubaci u svoje izlaganje opšta rasuđivanja o neobuzdanosti Ilira u jelu u piću i da u vezi s tim ispriča priču o lukavstvu koje se moglo dogoditi — ako se uopšte dogodilo — i dve-tri decenije docnije.

Protiv datiranja početka keltske invazije k unutrašnjosti ilirskih zemalja u prvu polovinu IV veka govori činjenica da su 335. godine Kelti još uvek bili na Jadranu. Arijan i Strabon su zabeležili, nesumnjivo prema Ptolemeju Lagu, podatak o keltskom poslanstvu koje je Aleksandar primio za vreme svog boravka na Dunavu. Kao sedište tih Kelta oni navode Jadransko primorje: παρὰ Κελτῶν τῶν ἐπὶ τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ ᾠκισμένων (Arijan); Κελτοὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀδρίαν (Strabon).[43] To je pouzdana istorijska vest, koja zaslužuje potpuno poverenje. Na osnovi nje se može tvrditi da Kelta nije bilo u Podunavlju i na srednjem Balkanu pre 335. godine.[44] Imajući upravo nju u vidu Cipel je oprezno formulisao

---

[41] Athen. X p. 443 (= Theop. fr. 39. 40, Jacoby). Atenej najpre govori o tome kako se Iliri rado odaju piću i jelu; na to nadovezuje podatak o 300 000 prospelata (zavisnih seljaka sličnih helotima) koje su Ardijejci držali pod svojom vlašću, što im je (tako to, verovatno, treba razumeti) omogućavalo da iz dana u dan sede na gozbama i pijankama. Iza toga dolazi priča o ratnom lukavstvu koje su Kelti, znajući za tu njihovu slabost, primenili da bi ih lakše savladali. — Podatak o prospelatima nalazi se na još jednom mestu kod Ateneja (VII, 271. E). Ime plemena u rukopisima glasi, u prvom slučaju, ἀριαῖοι, u drugom, ἀρκαδίους, ἀρκάδας. *Casaubonus* je predložio emendaciju Ἀρδιαῖοι, koja je opšte prihvaćena. Nedavni predlog Močija, Vorgeschichte Obermösiens 90 sq., da se umesto Ἀρδιαῖοι čita Αὐταριᾶται (oblik Αὐταριᾶτοι nije posvedočen), s obzirom na to da Polijen pominje isto ratno lukavstvo u vezi s Autarijatima (v. sled. prim.), neprihvatljiv je ne samo iz paleografskih razloga već i stoga što je ime Ardijejaca povezano kod Ateneja s podatkom o prospelatima (a ne o ratnom lukavstvu), koji se pojavljuje, kao što smo videli, na dva odvojena mesta.

[42] Polyaen. VII, 42 (A 11): »Kelti zaratiše na Autarijate i rat beše dug. Stoga Kelti zagade namirnice i vino otrovnim travama i ostavivši ih u šatorima, noću se povuku. Autarijati pak, misleći da su oni od straha pobegli, zauzmu šatore i ne sluteći ništa navale na hranu i vino i smesta iznemognu od nezadrživog proliva. Kelti u to naiđu i pobiju ih, onako kako su ležali nemoćni.« Kao što se vidi, anegdota se unekoliko razlikuje od Atenejeve, jer se u njoj ne ističe posebno neumerenost Autarijata prema jelu i piću.

[43] Arr. I, 4, 6; Str. VII 3, 8 = F. Gr. H, 138, fr. 2: φησὶ δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου κατὰ ταύτην τὴν στρατείαν συμμῖξαι τῷ Ἀλεξάνδρῳ Κελτοὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀδρίαν φιλίας καὶ ξενίας χάριν... Iz Strabona se vidi da podatak potiče od Ptolemeja Laga. Pozniji naziv Jadranskog mora, koji je ušao u upotrebu u helenističko vreme, pokazuje da se Strabon nije direktno koristio Ptolemejem, već je podatak uzeo od Posejdonija; cf. *Beloch*, II, 2², str. 352; *E. Kornemann* Die Alexandersgeschichte Königs Ptolemaios I. von Aegypten (1935), 45—46.

[44] V. o tome str. 211. — Teza o proširivanju teritorije okupirane od Kelta u vreme Aleksandrova pohoda »od Jadrana do Dunava«, o čemu nalazimo kod

datovanje dolaska Autarijata u Pomoravlje: »pre 355, iako ne mnogo pre toga«, a Pač neodređeno uzeo »sredinu IV veka«, mada su obojica smatrali polazeći od Teopompova fragmenta da je keltsko nadiranje sa primorja u unutrašnjost počelo već oko 360.[45]

Prema tome, ako autarijatsku seobu povežemo sa keltskom invazijom, ne možemo je datovati u početak IV veka. Istina, seoba je mogla imati nama nepoznate uzroke. Ali, bez obzira na to, datovanjem u kraj V veka mi ovu seobu Autarijata odvajamo potpuno od njihove seobe krajem IV veka, koja je kao što ćemo videti sigurno posvedočena. Naučnici koji su provalu Autarijata u Pomoravlje stavljali kratko vreme pre 335. videli su u stvari u tim dvema seobama dve etape jednog istog pokreta povlačenja od zapada prema istoku, koji je trajao dvetri decenije.[46] I ovo vremensko razdoblje je prilično dugo za jednu seobu takve vrste. Produžiti ga pak na nekoliko generacija čini mi se nemogućim. Isto je tako nemoguća pretpostavka o dvema odvojenim seobama, jednoj na prelazu iz V u IV vek, drugoj krajem IV veka.

Na taj način dolazimo do zaključka da ni jedna ni druga teza o seobi Autarijata pre 335. godine ne mogu da izdrže kritiku. Postavlja se pitanje da li je samo po sebi nužno pretpostaviti postojanje te seobe? Ako se oslobodimo predubeđenja o prostiranju teritorije Autarijata na zapadu do gornje Neretve, moći ćemo objasniti i bez seobe njihovo prisustvo u Pomoravlju 335. godine.

Ne vidim zašto se ne bi moglo prihvatiti mišljenje da su Autarijati, u vreme kada se pojavljuju u našim izvorima, zauzimali ceo prostor od Lima i Tare na jugu, gde su se dodirivali s Ardijejcima — južna granica njihove teritorije opredeljena je njihovim položajem »više« Skadarskog jezera i njihovim susedstvom s Ardijejcima — do Zapadne Morave na severu, gde su bili susedi Dardanaca i Tribala. Tomašek je ime Autarijata doveo u vezu s imenom reke Tare.[47] Ime planine Tare moglo bi biti istog porekla. S druge strane, oblast severno od Dardanije — dolina Zapadne Morave i južni deo zapadne Srbije između Drine i Velike Morave — predstavlja čistinu na etnografskim kartama antičkog vremena. Arheološka istraživanja su, međutim, pokazala da je u halštatsko doba ovde cvetala materijalna kultura srodna kulturi zapadno od Drine i da se ta kultura nadovezuje na bronzanodopsku bez vidnog pre-

---

Bervea, Das Alexanderreich I, 321 (Kelten, angesessen an der Adria, also wohl von der Donau zur Adria hin; usp. i str. 326, pr. 1: die in Serbien angesessenen), je potpuno nezasnovana. I neki stariji istraživači (na primer, *Contzen*, cf. *Zippel*, 38) su pretpostavljali da su Kelti u to vreme već bili u Srbiji zbog toga što im se činilo da je od jadranske obale do ušća Dunava, gde se, po njihovom mišljenju, nalazio Aleksandar kada mu je stiglo keltsko poslanstvo, isuviše veliko odstojanje.

[45] *Zippel*, 34 i d.; *Patsch*, Herzegovina, 47; usp. i *Vulić*, Kelti 74 i d.

[46] Usp., na primer, *Schütt*, 57 i d.: Autarijati su oko 360. još uvek živeli u južnoj Bosni i Hercegovini kao istočni susedi Ardijejaca; oko 335. oni su već naseljeni u »južnoj Srbiji i u oblasti Šar-planine«. Njihova seoba na istok izazvana je neprestanim nadiranjem Kelta u tom pravcu. 310. godine pritisak Kelta primorava ih da pređu granice Peonije.

[47] *Tomaschek*, Autariatai, 2593: »Mitten in ihr Gebiet floss die Tara... Vielleicht hiessen die Autariaten so als »Anwohner der Tara«, wobei au- als Präposition gefasst wird.« V. dalje str. 98.

kida.[48] Karakterističan oblik sahranjivanja u ovoj oblasti predstavljaju tumuli sa nabačenim kamenim gomilama. Između Drine i Morave postoji na stotine i hiljade tih tumula, u većim ili manjim grupama, većinom sa skeletnim grobovima, ponekad sa ravnim grobovima u kojima je mesto spaljivanja ograđeno kamenjem i pokriveno humkom. Ovi se tumuli datuju od rane bronze do razvijenog halštata. Naročito su dobro ispitivani tumuli kod Ražane, blizu Kosjerića, i u Krivoj Reci kod Čajetine iz halštata C-D. Kako po obliku, tako i po materijalu nađenom u njima (oružje u muškim grobovima: vrhovi kopalja. mačevi, bojna sekira, krivi noževi, šlem; bogati nakit u ženskim: fibule, toke, spiralne narukvice i dr.; i keramika — u svima) ovi tumuli pokazuju veliku srodnost sa nekropolama glasinačkog tipa.[48a] Na vezu s Glasincem ukazuju i nalazi kao što su pojasovi i grivna iz Mramorca, koji su naveli Garašanina na pretpostavku da su Autarijati već krajem V veka došli u oblast Srbije. Prema tome, lako je moguće da su nosioci celog ovog kulturnog kompleksa bili obeležavani imenom Autarijata. Ako bismo Autarijatima pripisali tu kulturu, mi bismo ih time približili Tribalima, te bi postalo razumljivije zašto su upravo Tribali postali žrtve autarijatske ekspanzije. Da se širenje Autarijata na račun Tribala odigralo upravo u ovoj oblasti, može se sa sigurnošću zaključiti na osnovi Strabonova podatka prema kome su Autarijati, pošto su pokorili Tribale, sami podlegli Skordiscima.[49] Teritorija na kojoj su se početkom III veka naselili Skordisci pripadala je, prema tome, dobrim delom Autarijatima, bilo da je ona od starine bila njihova, bilo da su je nedavno bili oduzeli od Tribala. Najzad, susedstvo Autarijata i Tribala čini razumljivijom i njihovu nameru da napadnu Aleksandra na njegovom povratku sa Dunava.[50]

---

[48] Usp. za ono što sledi: *M. Garašanin-D. Garašanin*, Neue Hügelgräberforschung in Westserbien, Arch. Jug. 2, 1956, 11 i d., i: *Garašanin*, Mramorac, 126 i d. *D. Garašanin*, Starinar XI, 1960, 90 i d., odbija povezivanje pojave pojasova mramoračkog tipa s autarijatskom seobom, ukazujući na datiranje pojasova u kraj VI i V veka. M. Garašanin se o tom izjasnio poslednji put u članku Istočna granica Ilira, Simpozijum I, 148, i pr. 87.

[48a] U jednom svom ranijem radu (*Papazoglu*, Ardijejci, 79, prim. 36), raspravljajući o teritoriji Ardijejaca, izložila sam uzgred pretpostavku da bi Autarijati mogli biti žitelji Glasinca, jer mi se činilo da bi inače neshvatljiv nagli preokret koji se zapaža u glasinačkoj kulturi oko sredine IV veka, nestajanje starih oblika i krajnje osiromašenje koje karakteriše poslednju fazu ove kulture, kao i njeno potpuno izumiranje posle dve-tri generacije, oko 250. godine, mogli da se objasne iseljenjem Autarijata. Nedavno sam sa zadovoljstvom videla da su i arheolozi, oslobodivši se pogrešnog uverenja da su Autarijati bili ograničeni na prostor između Neretve i Tare, mogli da konstatuju da arheološki materijal na jednom širem području koje obuhvata severoistočni deo Crne Gore, jugozapadnu Srbiju i delove jugoistočne Bosne, otkriva kulturnu, a, verovatno, i etničku srodnost stanovništva, i to u jednom kontinuiranom razvoju koji vodi od bronzanog doba, preko VI i V veka, kada se dostiže vrhunac, do latenske epohe. A to je upravo oblast koja se može pripisati Autarijatima. Usp. *B. Čović*, O izvorima za istoriju Autarijata, Godišnjak CBI, V (3), 1967, 103 i d. Na taj način moja pretpostavka, koju sam ranije okarakterisala kao primamljivu, ali nedokazivu, počinje da dobija realnije osnove.

[49] Str. VII, 5, 11 (A 2): καταστρεψάμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριᾶται Τριβαλλούς... κατελύθησαν δ'ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον...

[50] Kao što smo napred rekli, nemamo mogućnosti da utvrdimo iz kog su pravca i na kom mestu Autarijati mogli da preseku put Aleksandru. Mišljenje Šitovo, v. napred prim. 46, da su Autarijati u to vreme bili naseljeni oko Šar-planine je, koliko je meni poznato, potpuno usamljeno i ni na čemu nije

Nema izgleda da ćemo ikada moći bliže da opredelimo prostiranje Autarijata. Kad bismo bili sigurni da se dardanska teritorija u svom zapadnom delu nije promenila od ranoistorijskog do rimskog vremena, onda bismo na osnovi dardanske granice u doba rimskog carstva mogli da utvrdimo i istočnu granicu autarijatske teritorije: pošto su Dardanci držali Metohiju i dolinu Ibra (bar njen južni deo)[51], Autarijati nisu mogli da idu dalje na istok od linije koju sačinjavaju masivi Prokletija, Mokre gore i Golije. To je ,međutim, samo jedna mogućnost koju izlažem sa najvećom rezervom s obzirom na to da je doba kada nam je dardanska zapadna granica sigurno poznata udaljeno više od pola milenija od vremena o kome govorimo. Dardanci se u stvari pojavljuju na istorijskoj pozornici u vreme kada Autarijati silaze sa nje.[52] Možda bi trebalo računati i sa mogućnošću da je ilirski elemenat koji je učestovao u formiranju dardanskog etnosa bio »autarijatski«. Ovde nemamo u vidu saživljavanje već formiranih Autarijata i Dardanaca i asimiliranje prvih od strane drugih, s kojim računa, na primer, Tomašek i do koga je doista moglo doći u III veku posle raseljavanja velikog dela Autarijata, o čemu će biti reči dalje.[53] Pomišljam na mogućnost da je u najranijem razdoblju ilirske istorije ime Autarijata bilo upotrebljavano ne kao pojedinačni plemenski naziv, već kao skupno ime za obeležavanje neodređenog broja nepoznatih plemena, svih onih plemena koja su živela duboko u unutrašnjosti ilirskih zemalja, u zaleđu Ardijejaca i Dardanaca. Ograničeno prostiranje imena »Iliri« u to rano vreme govorilo bi u prilog jednoj takvoj pretpostavci.[54] Ako se da takvo značenje imenu Autarijata, onda se i problem njihovih granica pojavljuje u drugoj svetlosti. Dardanija je, kao što ćemo videti, bila najvećim delom izrazito ilirska. Ukoliko dardanski etnos nije bio formiran u vreme kada čujemo za Autarijate, onda je njegova ilirska komponenta, po svoj prilici, bila autarijatska. Možda će nam arheološka istraživanja pomoći da jasnije sagledamo ove odnose.

Što se tiče severne i zapadne granice prostiranja Autarijata, one se ne moraju ni tražiti ako se prihvati hipoteza o skupnom značenju njihovog imena. Uostalom, ovi daleki predeli bili su u to vreme još potpuno nepoznati antičkim piscima, tako da bi bilo iluzorno činiti ma kakve pretpostavke o tim granicama.

Skupno ime »Autarijati« ne mora se nužno zasnivati na postojanju plemenskog saveza ili natplemenske organizacije, mada materijalni razvitak V i IV veka dopušta i takvu mogućnost. To je moglo biti ime kojim su bliži ili dalji susedi obeležili žitelje jednog većeg područja ne prejudicirajući time nikakvo političko jedinstvo. Međutim, vojna ekspanzija

---

zasnovano. Mnogo je verovatnije, s obzirom na njihovo poznije širenje, da su Autarijati i tada mislili da pregaze tribalsku teritoriju i da se dolinom Južne Morave spuste prema zemlji Agrijana ili prema Peoniji.

[51] V. str. 149 i d.

[52] Sem usamljenog i stoga ne sasvim sigurnog Justinovog podatka o ratovanju Filipa s Dardancima, nemamo drugih vesti o Dardancima pre keltske najezde 280. godine. V. str. 105—106.

[53] *Tomaschek*, Autariatai, 2593: »Andere Teile gingen in den Dardanoi, Enetoi und zum conventus Naronitanus gehörigen dalmatischen Stämmen auf und so verschwind der Name.«

[54] O imenu Ἰλλυριοί, koje je imalo i šire geografsko značenje i uže političko, usp. moj članak Etat illyrien, 143 i d.

ostvarena pod imenom Autarijata već pretpostavlja postojanje jedne jače centralne vlasti vezane upravo za ovo ime. Kada je docnije došlo do slabljenja autarijatske zajednice i do masovnog iseljenja Autarijata iz zemlje, izbila su na površinu, na teritoriji koju su nekada zauzimali Autarijati, manja, ranije nepoznata plemena, pod sopstvenim imenima — Dindari, Dezitijati, Glinditioni i dr.

AUTARIJATI IZMEĐU 335. i 279. GODINE.

Prema Strabonu, »Autarijati behu jedno vreme najveći i najmoćniji ilirski narod«. Ova karakteristika odnosi se, svakako, na vreme kada su oni, kako nešto dalje kaže Strabon, »pokorivši Tribale, koji se pružaju od Agrijana do Istra u dužini od 15 dana hoda, zavladali i drugim Tračanima i Ilirima«.[55] Dve činjenice, koje smo i ranije istakli, nameću zaključak da se osvajanje tribalske teritorije od strane Auatrijata dogodilo posle Aleksandrova pohoda na Dunav: 1. Tribali, od kojih je Aleksandar smatrao za potrebno da obezbedi Makedoniju pre nego što se upusti u daleki pohod protiv Persijanaca, u njegovo vreme bili su još uvek onaj moćni narod koji je i Filipu mogao da prkosi; 2. Autarijati su se 335. godine nalazili u svojoj zemlji. Moguće je da je upravo pobeda Aleksandrova nad dotada najvećim narodom srednjeg Balkana postala povod da se Autarijati stave u pokret i pregaze zemlju svojih istočnih suseda. Do tog vremena ἀπολεμώτατοι, oni sada razvijaju veliku vojnu moć i pokoravaju ne samo Tribale već i druga susedna plemena.

Nemamo razloga da mislimo da su Autarijati okupirali celu tribalsku teritoriju i da su se raširili na istoku do Iskera. Naprotiv, Strabonovo ukazivanje na sukob Autarijata sa Skordiscima (κατελύθησαν δ'ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον, ὕστερον δ'ὑπὸ Ῥωμαίων, οἳ καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησαν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντας) navodi na zaključak da je samo zapadna polovina tribalske zemlje bila zahvaćena autarijatskom ekspanzijom. Skordisci se naseljavaju, kao što znamo, posle keltskog poraza kod Delfa 279. godine, duž Dunava s jedne i druge strane Velike Morave. U ovoj su oblasti oni pokorili Autarijate, koji su pre toga iz nje, ili bar njenog istočnog dela, bili prognali Tribale.

Autarijati dakle smenjuju Tribale kao vodeći narod u severnom delu središnjeg Balkana. Kakve je razmere uzela njihova hegemonija, nemoguće je reći. Ne znamo na koja druga plemena i koju oblast misli Strabon kad kaže da su Autarijati »zavladali i drugim Tračanima i Ilirima«. Naročito čini teškoće podatak o prostiranju vlasti na odstojanju od 15 dana hoda, jer nije jasno da li ga treba vezati za Tribale i smatra-

---

[55] S t r. VII 5, 11 (A 2). Za interpretaciju ovog mesta v. dalje i str. 50. *Гeров*, Проучванията II, 25, prim. 4, predlaže takođe da se u rečenici: καταστρεψάμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριάται Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριάνων μέχρι τοῦ Ἴστρου καθήκοντας ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν ἐπῆρξαν καὶ τῶν ἄλλων Θρᾳκῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν, reči ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν povežu uz ὑπῆρξαν, a ne uz καθήκοντας, i misli da ih treba protumačiti u tom smislu da su Autarijati zavladali Tribalima i drugim plemenima u Trakiji i Iliriji na prostoru od 15 dana hoda, jer je tribalska teritorija, po njegovom mišljenju, bila ograničena na sofijsku oblast i donji tok Iskera, što čini dužinu 7—8 dana puta, pa bi drugu polovinu autarijatskih poseda trebalo tražiti na zapadu, prema ilirskim oblastima.

ti da je tribalska zemlja imala takvu dužinu, ili za Autarijate.[56] Verovatno je drugog porekla podatak o dvadeset trodnevnom putu koji su Autarijati prevalili do zemlje Geta. U svakom slučaju, širenje Autarijata nije išlo samo prema istoku već i prema jugu, dolinom Južne Morave, u pravcu Peonije.

Srećno doba Autarijata bilo je kratkog veka. Dvadesetak godina posle Aleksandrovog povratka sa Dunava njihovu zemlju je snašlo veliko zlo: na nju se sručilo takvo mnoštvo žaba da je stanovništvo moralo da beži i da traži nova staništa. To je bio početak opadanja Autarijata. Evo šta nam izvori kažu o ovom događaju:

Agatarhid sa Knida, geograf sredine II veka pre nove ere,[57] u delu Περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, govoreći o plemenu Akridofaga, koje je živelo na obalama Crvenog mora, pominjao je u susedstvu ovog plemena oblast koja je bila nenastanjena iako je obilovala raznovrsnom pašom zbog toga što je neviđeno mnoštvo nekakvih škorpija, koje su se od kiša namnožile i ojačale, nateralo stanovnike da potraže spas u bekstvu. Agatarhid je znao i druge slične slučajeve iznenadnih prirodnih nesreća zbog kojih su čitave oblasti opustele. Među njima on je naveo i slučaj Autarijata, koje su žabe primorale da napuste svoju domovinu. Agatarhida ekscerpirao je Fotije, koji je u stvari samo pribeležio, među primerima štetočina zbog kojih su se ljudi selili iz svoje zemlje, »žabe, kao što se dogodilo kod Autarijata«. Kratku belešku o tome nalazimo i u Elijanovom spisu περὶ ζώων[58], svakako prema istom izvoru: »Nedorasle žabe, pavši iz vazduha u velikom broju, preselile su Autarijate iz njihove zemlje u drugi kraj.« Najzad, Agatarhid je, očigledno, poslužio kao izvor i Diodoru, koji je nešto opširniji: ».... a takozvane Autarijate primorale su žabe koje su se izlegle u oblacima i padale mesto obične kiše da napuste domovinu i da beže u onaj kraj u kome i danas žive«.[59]

Isti događaj imao je, po svoj prilici, u vidu stariji savremenik Agatarhidov[60], istoričar Heraklid sa Lemba, kada je u XXI knjizi svoje *Istorije* pisao: »U Peoniji i Dardaniji padale su s neba kao kiša žabe i bilo ih je tako mnogo da su se kuće i ulice njih napunile. Prvih dana ljudi su nekako izdržali tamaneći ih i zatvarajući svoje domove. Ali, pošto nisu time ništa postigli, već im se posuđe punilo žabama pa su ove kuvane i pečene s hranom, niti su mogli da se posluže vodom, ni nogom da kroče na zemlju zbog njihovog mnoštva, a smetao im je i zadah od leševa, oni napustiše svoju domovinu.«[61]

Od svih pisaca koji su zabeležili ovaj retki fenomen Heraklid je najstariji. Njegov opis je ujedno i najopširniji, sa mnogo slikovitih pojedinosti, koje čine razumljivim bekstvo stanovništva i pokazuju kakvu pustoš može izazvati jedna takva najezda inače bezopasnih vodozemaca. Iako nema sumnje da je reč o istom događaju o kome govori i Agatarhid

---

[57] Phot. ed. Bekker. p. 443 b, GGM I, 151, F. Gr. H. II, Nr. 86, Komm. II C, 150 (A 12); *Schwartz*, RE I (1893), 739

[58] Aelian. περὶ ζώων, 17, c. 41 (A 13).

[59] Diod. III, 30, 3 (A 14).

[60] Heraklid je živeo sredinom II veka, dok se Agatarhidovo delovanje stavlja nešto ranije.

[61] FHG III, 168 = Athen. VIII, c. 333 A (A 15, D 101).

i ostali potonji pisci, Heraklid se ne može smatrati njihovim izvorom jer se kod njega ne pominju Autarijati, već se najezda žaba stavlja neodređeno »negde u oblasti Peonije i Dardanije«. Po izvesnim pojedinostima blizak je Heraklidu Apijanov tekst o kome će niže biti reči.[62]

Jedna druga grupa izvora omogućuje nam da seobu Autarijata izazvanu najezdom žaba stavimo u određene istorijske okvire.

Izlažući događaje u 3. godini 117. olimpijade, Diodor piše: »U Makedoniji Kasandar je pritekao u pomoć peonskom kralju Audoleontu, koji je ratovao s Autarijatima: spasao ga je opasnosti, a Autarijate sa decom i ženama koji su ih pratili — bilo ih je oko dvadeset hiljada — naselio je kraj gore Orbela.«[63] Kao što se vidi, Diodor na ovom mestu ne pominje razlog zbog koga su Autarijati u pokretu i napadaju Peoniju. Međutim, kod Justina nalazimo spojene vesti o žabama kao uzročniku autarijatske seobe i podatak o Kasandrovom kontaktu s Autarijatima, koje Diodor donosi odvojeno. »Vraćajući se iz Apolonije«, kaže Justin, »Kasandar je udario na Autarijate, koji su, pošto su napustili rodnu grudu zbog mnoštva žaba i pacova, tražili da se nastane; plašeći se da ovi ne zaposednu Makedoniju, on s njima sklopi ugovor i primi ih za saveznike, te im dodeli zemlju na samoj granici Makedonije.«[64] Identično u osnovi, ali ipak nešto bogatije sadržine tako da ne bih znala reći da li se može smatrati da je uzeto direktno iz Justina, je sledeće mesto iz Orozijeve Istorije: »Kada se Kasandar, pošto ga je Ptolemej učinio učesnikom u pobedi,[65] vraćao u Apoloniju, udario je na Autarijate; napustivši rodnu grudu i iselivši se iz svojih starih prebivališta zbog nepodnošljivog mnoštva žaba i miševa, ovi su tražili nova sedišta. Međutim, znajući moć i veličinu ovog plemena, da se ne bi desilo da priterani nuždom oni ratom uznemire Makedoniju i provale u nju, Kasandar ih primi za saveznike i smesti ih na krajnjim granicama Makedonije.«[66]

Ako se najpre zadržimo na hronologiji događaja, zapazićemo neslaganje između Diodora, s jedne strane, koji Kasandrov dodir s Autarijatima stavlja u 310. godinu, i Justina i Orozija, s druge strane, koji ovaj događaj vezuju za Kasandrovo ratovanje s Apolonijom. Štaviše, između Justina i Orozija postoji takođe izvesna razlika: dok prvi kaže

---

[62] *Dobiaš*, 38, daje paralelu odgovarajućih mesta kod Heraklida i Apijana.

[63] Diod. XX 19 (A 16). Rečenica τοὺς δὲ Αὐταριάτας σὺν τοῖς ἀκολουθοῦσι παισ καὶ γυναιξὶν ὄντας εἰς δισμυρίους κατῴκισεν može se shvatiti dvojako, već prema tome da li se ὄντας εἰς δισμυρίους odvoji zapetama ili ne: »Autarijata je zajedno sa ženama i decom bilo oko 20 000«, ili »Autarijata je bilo oko 20 000 i oni su sa porodicama naseljeni oko Orbela«. Ovo drugo mi izgleda verovatnije, jer se brojevi odnose obično na vojnike, a ne na neboračko stanovništvo.

[64] Iustin. XV, 2, 1 (A 17).

[65] Ovde se misli na mirovni ugovor iz 311. godine kojim je privremeno okončana borba između koalicije Ptolemeja, Lizimaha i Kasandra, s jedne strane, i Antigona Jednookog i njegovog sina Demetrija, s druge strane. Od 315. godine Antigon je bio ne samo strateg Azije već i kraljevski namesnik. Za uspeh koalicije naročito je bio zaslužan Ptolemej, koji je 312. godine naneo težak poraz Demetriju kod Gaze. I Kasandar je uživao plodove ove pobede. On se oslobodio Antigona kao namesnika. Mirovnim ugovorom bilo je predviđeno da će on upravljati Makedonijom do punoletstva Aleksandra IV. Da bi obezbedio sebi vlast, Kasandar je 310/9. godine dao da se ubije nejaki kraljević i njegova majka Roksana.

[66] Oros. *adv. pag.* III, 23, 26 (A 18).

da je Kasandar naišao na Autarijate na svom povratku iz Apolonije, po drugome se to dogodilo kad se on vraćao u Apoloniju. Ova razlika ne bi smela da se ignoriše pod izgovorom da je Orozije prepisivao Justina i da je prema tome greška mogla biti samo njegova. Na sreću, ovaj hronološki problem može lako i sigurno da se reši na osnovu onoga što nam o ratovima Kasandra s Apolonijom kaže Diodor.

Kasandar se borio oko baza na Ilirskom primorju s ilirskim kraljem Glaukijem, koji se, zavladavši celom južnom Ilirijom, toliko osilio da je mogao da se uhvati u koštac s Makedonijom. 314. godine Kasandar je zauzeo Apoloniju, pobedio Glaukija i osvojio i Epidamn. Ostavivši jake posade, on se potom povukao, a Glaukija je pokušao, ali bez uspeha, da zauzme Apoloniju. 312. godine Korkirani su isterali makedonske garnizone iz dva grčka grada: Apolonija je tada proglašena slobodnom, a Epidamn je ustupljen Glaukiju. Te godine vratio se Kasandar u Iliriju s namerom da se ponovo dočepa Apolonije, ali je bio do glave potučen. Posle toga nije više dolazio u Apoloniju.[67]

Ovi događaji izloženi su u XIX knjizi Diodorove *Istorije*, koja obuhvata i celu 312. godinu. Pošto se o Kasandrovom susretu s Autarijatima govori ne u ovoj, već u sledećoj, XX knjizi, 312. godina postaje *terminus post quem* za datiranje ovog događaja. Time se i Orozijevo *cum Apolloniam rediret* pokazuje kao pogrešno, s obzirom na to da se Kasandar posle 312. nije više vraćao u Apoloniju. Uostalom, ako se uporede Justinovo i Orozijevo izlaganje, dolazi se do istog zaključka. Justin govori o Kasandrovom povratku iz Apolonije odmah posle bitke kod Gaze (312. godine), dok Orozije vezuje ova dva događaja u rečenici: *Cassander Ptolemaeo in victoria particeps factus cum Apolloniam rediret* ..., koja jasno pokazuje da događaj o kome je reč treba staviti posle 312. Kao *terminus ante quem* može nam poslužiti 309. godina, kada je Kasandar, pošto je prethodno uklonio maloletnog kralja Aleksandra IV i kraljicu Roksanu, dao da se likvidira i nezakoniti sin Aleksandra Velikog Herakle i njegova majka Barsine. Ovo umorstvo Justin pominje neposredno iza epizode s Autarijatima.[68]

Justinove reči *ab Apollonia rediens* ne moraju protivurečiti Diodorovom datovanju provale Autarijata u Peoniju u 310. godinu. Nije potrebno da bi se ovo neslaganje objasnilo pretpostaviti, s Drojzenom,[69] da je Justin pogrešno antidatirao ovaj događaj, niti, sa Šitom,[70] da je, naprotiv, Kasandrov poraz kod Apolonije stavio ranije za dve godine i da ga je pogrešno doveo u vezu s upadom Autarijata. Isto tako je nepotrebno i neosnovano pretpostaviti, sa Nizeom,[71] da je 310. godine Kasandar preduzeo još jedan pohod na Apoloniju. Kako je Dobijaš pravilno primetio,[72] jakim skraćivanjem svog uzora, Pompeja Troga, Justin je do-

[67] Diod. XIX, 67, 5—7; XIX, 70, 7; XIX, 78, 1 i 89; Diod XX, 28, 2; Iustin. XV, 2. Usp. *Papazoglu*, Etat illyrien, 160 i d.

[68] I kod Orozija se ubistvo malog Herakla pominje odmah iza epizode s Autarijatima.

[69] *Droysen*, Hellenismus, II, 2, 79, prim. 110. Po Drojzenu, Justin je antidatirao za 4 godine provalu Autarijata u Peoniju.

[70] *Schiitt*, 58.

[71] *Niese*, Geschichte I, 305, pr. 1. Nije mi jasno zašto *Miillenhoff* II, 264, pr. 1, datuje naseljavanje Autarijata na Orbelu u 299. godinu.

[72] *Dobiaš*, 41 i d.

veo u neposrednu vezu dva događaja koji nisu sledili jedan za drugim. Za ekscerptora kao što je on to nije ništa neobično. Možemo, dakle, mirne duše uzeti 310. godinu, koju nam daje Diodor, kao tačnu.

Te godine je oko dvadeset hiljada Autarijata prodrlo u Peoniju, a zatim se, po dogovoru s Kasandrom, nastanilo oko planine Orbela. Ne vidim razloga da se dovede u sumnju najezda žaba kao uzrok ove seobe. Neki su naučnici smatrali da su Autarijati nastavili svoje kretanje pod pritiskom Kelta i kao dokaz navodili činjenicu da je Kasandar ratovao s Keltima negde na planini Hemu.[73] Ovo svedočanstvo, zabeleženo u Plinija i Seneke prema Teofrastu, ne sme se prenebreći. Međutim, ono ne daje nikakvih hronoloških indikacija.[74] Kasandar je mogao da se sukobi s Keltima 310. godine, ali i znatno kasnije. Pauzanije takođe pominje jedan pohod Kelta koji je prethodio velikoj seobi i koji je zaustavljen u Trakiji, ali ni on ne kaže kada je to bilo.[75]

Uostalom, provala Kelta ne isključuje najezdu žaba. Prirodna nesreća pogodila je, kako se vidi iz Heraklida, južne oblasti autarijatske zemlje, bliske Peoniji i Dardaniji, dok za Kelte — po svemu sudeći, to su bile manje grupe podunavskih Kelta, koji su sa severa prodirali u pravcu Hema — ne možemo biti sigurni da su dodirnuli autarijatsku teritoriju. Tek dve decenije docnije Kelti će se u velikim masama sručiti preko celog Balkanskog poluostrva.

O pustoši koju su žabe izazvale kod Autarijata govori i Apijan, u vezi s drugim događajima, u četvrtom poglavlju Ilirske knjige. Ovo poglavlje čini odvojenu epizodu, bez veze s prethodnim i potonjim tekstom. U njemu je nekoliko međusobno udaljenih događaja isprepletano u jednu celinu u obliku legendi o kaznama koje su snašle skrnavitelje Apolonova svetlištva u Delfima. Kelti su bili glavni vinovnici ovih zala i o njima se mnogo govori u ovom poglavlju, tako da je Dobijaš smatrao da je celoj epizodi mesto pre u Keltskoj nego u Ilirskoj knjizi.[76] Ipak, u prvoj polovini ovog uprkos mnogih zbrka interesantnog Apijanovog teksta, Autarijati se nalaze u centru pažnje:

»Zbog svetogrđa Apolona Autarijati su dopali krajnje nevolje. Oni su, naime, sa Molistomom i Keltima koji se zovu Kimbri, zaratili na Delfe pa je većina njih nastradala odmah, pre nego što su uspeli da izvedu svoj poduhvat, od kiša, oluje i munja koje su se sručile na njih, dok je na one koji su se vratili napadalo beskrajno mnoštvo žaba, koje su crkavajući zagadile sve vode. I iz tla su izbili nekakvi čudni gasovi tako da su kuga i pomor harali kod Ilira, i naročito kod Autarijata. Bežeći iz svojih domova, ovi su raznosili sobom bolest i niko nije hteo da ih prihvati iz straha od zaraze. Tako se desilo da su oni prevalili put od dva-

[73] *Zippel*, 40; *Schütt*, 59.

[74] Plin. XXXI, 5 (30): Nascuntur fontes decisis plerumque silvis, quos arborum alimenta consumebant, sicut in Haemo obsidente Gallos Cassandro, cum valli gratia silvas cecidissent. Theophr. ap. Senec. nat. quaest. III, 11, 3: fuit aliquando aquarum inops Haemus, sed cum Gallorum gens a Cassandro obsessa in illum se contulisset et silvas cecidisset, ingens aquarum copia apparuit quas videlicet in alimentum suum nemora ducebant.

[75] Paus. X 19, 5: ὑπερόριον μὲν οἱ Κελτοὶ στρατείαν πρώτην ὑπὸ ἡγεμόνι ἐποίησαν Καμβαύλῃ· προελθόντες δὲ ἄχρι τῆς Θρᾴκης τὸ πρόσω τῆς πορείας οὐκ ὠπεθάρθησαν, καταγνόντες αὐτῶν ὅτι ὀλίγοι τε ἦσαν καὶ οὐκ ἀξιόμαχοι κατ'ἀριθμὸν Ἕλλησιν. *Beloch*, IV, 1, 559, smatra da je Lizimah zaustavio ove Kelte u Trakiji.

[76] *Dobiaš*, 31.

deset tri dana hoda i naselili se u močvarnim i nenastanjenim predelima Geta, u susedstvu Bastarna.«[77] U nastavku, Apijan se ponovo vraća na Kimbre (koje zove Keltima) i govori o kazni koju im je Apolon poslao za svetogrđe, o zemljotresima, njihovom lutanju preko mnogih zemalja sve do Pireneja i o njihovim ratovima s Rimljanima, koji su na kraju slomili njihovu moć.

Apijan je u ovom odlomku, očigledno, spojio nekoliko događaja. Po tome što govori o Kimbrima, moglo bi se pomisliti na prvi pogled da je reč o njihovom pohodu 113. godine.[78] Međutim, priča o provali oblaka s munjama i gromovima koji su desetkovali i rasterali bogohulne varvare, koji su se spremali da opljačkaju Apolonovo svetilište u Delfima, zabeležena je kod Pauzanije u vezi sa znamenitim pohodom Kelta 279. godine. S druge strane, kazna božja koja je snašla Autarijate i prinudila ih da se isele — najezda velikog mnoštva žaba — dobro nam je poznata: ona se dogodila, kao što smo videli, nekoliko decenija ranije.

Teškoće pred koje nas stavlja ovo Apijanovo poglavlje su, tako reći, nepremostive. Ipak, jedna stvar mi izgleda van svake sumnje: Autarijati nemaju veze s najezdom Kimbra. Upravo je neshvatljivo kako je Cipel mogao tako nešto da dopusti.[79] Rekonstrukcija događaja koju on daje polazeći od Apijanovog podatka o zajedničkim akcijama Kimbra i Autarijata, po mom mišljenju, je neprihvatljiva. Prema Cipelu, Kimbri su, kada su 114. godine udarili na Skordiske, stavili u pokret i Autarijate. Jedan deo ovih pridružio se Kimbrima i Skordiscima i s njima izvršio napad na Delfe, dok su drugi pošli prema ušću Dunava i usput pokorili Tribale (koji su, po Cipelovom shvatanju, živeli u toj oblasti). A 109. godine, kada su bili potučeni od Rimljana na reci Hebru, Skordisci su, navodno, pobegli na sever, napali Autarijate i isterali ih preko Dunava u močvarne predele Geta. Kao potvrdu za Apijanovo kazivanje o naseljavanju Autarijata u pustim i močvarnim krajevima Geta pred kraj II veka Cipel je naveo znamenitu olbijsku psefizmu u čast Protogena, koja govori o galskoj opasnosti kojoj su bili izloženi i sama Olbija i plemena koja žive oko nje, pa se među varvarima koji žele da u zidinama grada nađu zaklona od surovosti Galata pominju i neki, inače nepoznati, Saudarati: ... τῶν δὲ αὐτομόλων ἐπαγγελόντων Γαλάτας καὶ Σκίρους πεποιῆσθαι συμμαχίαν καὶ δύναμιν συνῆχθαι μεγάλην καὶ ταύτην τοῦ χειμῶνος ἥξειν ἐπαγγελόντων, πρὸς δὲ τούτοις Θισαμάτας καὶ Σκύθας καὶ Σαυδαρᾶτας ἐπιθυμεῖν τοῦ ὀχυρώματος, δεδιότας ἀσαύτως καὶ αὐτοὺς τὴν τῶν Γαλατῶν ἀμότητα....[80] Ukazujući na varijante Ἀρδιαῖοι - Σαρδιαῖοι, Cipel je ove Saudarate identifikovao s Autarijatima i smatra da se u Protogenovom natpisu odrazio jedan momenat one borbe na život i smrt između ilirskih Autarijata i galskih Skordiska koja

---

[77] App. *Ill.* 4 (A 19).

[78] O Kimbrima: *Müllenhoff*, II², 292; IV, 1900, 29 i d.; 445 i d. *Ed. Norden*, Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania, Berlin, 1923³, 67—80. *L. Schmidt*, Geschichte der deutschen Stämme, II, 1, 1911, 1—22. — O odnosima Kimbara i Skordiska v. dalje str. 221 i d.

[79] *Zippel*, 140 i d.; 154.

[80] *Syll.*³ (1915), br. 495, v. 102—108 (= *Latyšev*, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae, I², 1916, br. 32, komentar str. 52 i d.)

se, po njemu, odigrala pred sam kraj II veka pre n.e., negde oko ušća Dunava.[81]

Sve je u ovoj rekonstrukciji neodrživo: 1. nemamo nikakvih indicija koje bi govorile o prodoru Kimbra na jug Balkanskog poluostrva i njihovom napadu na Delfe; 2. nijedan izvor ne pominje Autarijate kao saveznike Skordiska u njihovim mnogobrojnim pohodima na jug krajem II veka pre n.e.; 3. da su Autarijati pokorili Tribale tek oko 113. godine, a već 109. sami podlegli Skordiscima, ne bi se kod Strabona govorilo o pokoravanju Tribala kao o jednom događaju koji pokazuje porast moći Autarijata; 4. upravo mi čudovišno izgleda da se borbe Skordiska s Autarijatima lokalizuju negde oko ušća Dunava, umesto da se stave u oblast Pomoravlja, gde znamo da su ova plemena živela. Što se pak tiče identifikovanja imena Saudarata i Autarijata, ono se može učiniti privlačnim zbog toga što se oblast jugozapadno od Olbije, gde su živeli Saudarati, kod Strabona zove ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία,[82] što, nesumnjivo, podseća na Apijanovo τὴν Γετῶν ἐλάδη καὶ ἀοίκητον. Ipak većina naučnika smatra ovu identifikaciju problematičnom.[83] Sličnost imena je ne jednom zavela istraživače. Naročito smeta Cipelovoj pretpostavci činjenica da se ime Saudarata može objasniti kao skitsko.[84] I datovanje Protogenova natpisa u kraj II veka pokazalo se pogrešnim. Doduše, nije postignuta saglasnost o ovom pitanju, ali postoji izrazita tendencija povišavanja datuma. Kolebanje se uglavnom kreće između kraja III veka i prve polovine istog veka, dok kraj II veka niko više ne smatra mogućim.[85] Pomeranje Pro-

[81] *Zippel*, 151 i d.

[82] Str. VII, 3, 14 (*c.* 305): μεταξὺ δὲ τῆς Ποντικῆς θαλάττης τῆς ἀπὸ Ἴστρου ἐπὶ Τύραν καὶ ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία πρόκειται πεδιὰς πᾶσα καὶ ἄνυδρος . . .

[83] Usp., na primer, *Dobiaš*, 41 i d.; *Vulić*, Les Celtes dans le Nord de la Péninsule balkanique, Le Musée belge, 30 (1926), 242—243.

[84] *E. Minns*, Scythians and Greeks, Cambridge, 1913, 104, daje sledeću etimologiju imena Saudarati: *sau* = crni, *daras* = odelo. Mins ne smatra za potrebno ni da pomene Cipelovu kombinaciju.

[85] Treba reći da je osnovna sadržinska indikacija na kojoj se zasniva datovanje ovog značajnog natpisa upravo pomen Galata. Ko su bili ti Galati? Skordisci ili maloazijski Gali? Ili Kelti iz tilijske kraljevine u Trakiji? Ili Bastarni? Ili, najzad, Kelti iz vremena velike najezde? Sva su ova mišljenja našla zastupnike. Zanimljivo je pri tom da su paleografske odlike natpisa pominjanje uvek u potvrdu svake od ovih teza. *Boeckh* (CIG, 2058), *Duchesne* (Mission au Mont Athos 92—93), *Dittenberger* (u izdanju svoje Sylloge) bili su za Skordiske iz Panonije. *W.A.S. Schmidt* (Das olbische Psephisma zu Ehren des Protogenes, Rhein. Mus. f. Phil. IV, 1835—36, p. 357 sqq. 571 sqq.) istupio je s mišljenjem da to mogu biti samo trački Kelti i da prema tome natpis mora poticati iz vremena između 278. i 213. godine, kada je uništena kraljevina Tylè. Ditenberger i *Latyschev*, IOSPE, I² br. 32, pridružili su mu se u drugom izdanju svojih zbirki. *P. Perdrizet* (Inscriptions de Delphes, BCH, XX, 1896, 488 i d.) vratio se na Skordiske, ali se on razlikuje od Cipela po tome što stavlja napade Skordiska na crnomorske gradove u prvu polovinu II veka, u vreme kada su ovi bili na vrhuncu svoje moći. *Minns* (n. d., 125—126) smatra da su i Skordisci i Komontorijevi Kelti isuviše daleko od Olbije. S druge strane, Galati sa natpisa ne smeju se identifikovati sa Bastarnima, jer su Bastarni bili Germani, a Galati to ne mogu biti s obzirom na izraz Γαλάτας καὶ Σκίρους. Mins smatra da se mora pretpostaviti jedan istovremeni pokret spuštanja keltskih plemena iz severne Mađarske i germanskih plemena prema crnomorskoj obali na početku II veka. *L. Schmidt* (Geschichte der deutschen Stämme, Die Ostgermanen, München, 1941², 88 i pr. 8) i *C. Patsch* (Beiträge, 6 i d.) vide, naprotiv, u Galatima s olbijskog natpisa Bastarne i datuju prma tome spomenik u kraj III veka. *D. M. Pippidi* (Hi-

togenova natpisa u prvu polovinu III veka, a možda, i na početak ovog veka, kako neki naučnici dopuštaju — približava nas vremenu kada su se Autarijati, prema već proučenim izvorima, iselili iz svoje zemlje.[86] Iako je njihovo identifikovanje sa Saudaratima, očigledno, plod mašte i slučaja, treba reći da Apijanov podatak o preseljenju Autarijata u zemlju Geta nalazi indirektne potvrde u nekim drugim vestima o kojima će dalje biti govora. Te vesti će nam pomoći da odredimo i vreme ove seobe.

Vratimo se ponovo na Apijanov tekst. Očigledno je da je Apijan pogrešio kada je Autarijate doveo u vezu s Kimbrima. Ako i dopustimo da su se neke horde Kimbra pridružile Skordiscima u njihovom pohodu na jug, nemamo nikakvih indicija da su oni doprli do Delfa. Antički pisci znaju samo za dva napada varvara na Apolonovo svetilište: onaj poznati napad iz 279. godine, i drugi iz osamdesetih godina I veka pre n.e. Dobijaš s pravom naglašava da *argumentum ex silentio* u ovom slučaju ima priličnu dokaznu moć, pošto je svaki napad na Delfe morao imati velik odjek i ostaviti traga u antičkoj literaturi.[87] U Apijanovom izlaganju misao vodilja je prokletstvo koje proganja Kelte i Ilire zbog svetogrđa. Pojedinosti o samom napadu — podatak o tome da su varvari još pre nego što su uspeli da sprovedu svoj plan satrti kišama i munjama koje je Apolon na njih bacio — pokazuju da je njegov izvor govorio o znamenitom keltskom napadu 279. godine. Nije teško objasniti kako je moglo doći do greške kod Apijana kad se zna da su, s jedne strane, antički pisci sve do Cezara smatrali Kimbre Keltima[88] i da je, s druge strane, najezda Kimbara u rimskoj tradiciji uzročno povezana sa velikom galskom invazijom, čije je užase još jednom oživela: tolozansko zlato, koje je rimski vojskovođa Caepio našao na dnu Tolozanskog jezera i koje je postalo uzrok katastrofalnih poraza Rimljana u prvim sukobima s Kimbrima, bilo je, prema verovanju Rimljana, ono isto prokleto zlato koje su Tektosagi, jedno od galskih plemena koja su u Delfima »osetila moć boga više nego moć neprijatelja« *(in quo maiorem vim*

---

stria şi Callatis in sec. III—II î.e.n., Contribuţii la istoria veche a Romîniei, Bukurešt, 1958, 19) ističe da ozbiljni paleografski i jezički razlozi govore u prilog ranijem datovanju Protogenova natpisa i smatra da Olbijci nisu mogli da jedan dotle nepoznat narod — Bastarne — nazovu Galatima u vreme kada su Galati-Kelti bili i te kako poznati na celom Balkanskom poluostrvu. U početak III veka stavlja natpis *M. Rostovcev* (CAH VIII, 573, pr. 3, i SEHHW I, 594. i 599) i dovodi ga u vezu s velikom keltskom najezdom. Usp. i najnoviji pokušaj datiranja ovog spomenika na osnovi paleografskih odlika, *Т. Н. Книпович*, К вопросу о датировке ольвийского декрета в честь Протогена. ВДИ, 1966, 2, 142 i d. (druga polovina II veka).

[86] Dobijaševa napomena (str. 41) da se hronološki razlozi ne bi mogli navesti protiv povezivanja Protogenova natpisa s Autarijatima, pošto će natpis, ma kako se rano datovao, uvek biti pozniji od vremena u koje literarni izvori stavljaju iseljenje Autarijata, je samo delimično tačna. Jer, ako je natpis znatno pozniji od autarijatske seobe — što bi bio slučaj ako bi se seoba stavila u početak III veka, a natpis datovao pod kraj II — smanjuje se, pa čak i nestaje, verovatnoća da se pod Saudaratima kriju Autarijati. Cipela je svakako, privukla okolnost što je, po njegovom mišljenju, postojala upadljiva vremenska podudarnost između dva događaja.

[87] *Dobiaš*, 36.

[88] Apijan smatra Kimbre keltskim plemenom i u *Emph.* I, 29, 130.

numinis quam hostium senserant), dovukli sa sobom u domovinu i, progonjeni kugom, bacili u jezero da bi se spasli nevolje.[89]

Ako je, dakle, tačna tradicija prema kojoj su Autarijati učestvovali u nekom napadu na Apolonov hram, to je moglo biti samo 279. godine. Apijan kaže da su Autarijati zaratili na Delfe »sa Molistomom i Keltima, koji se zovu Kimbri«. Rečenica Μολιστόμῳ γὰρ αὐτοὺς καὶ Κελτοῖς τοῖς Κίμβροις λεγομένοις ἐπὶ Δελφοὺς συστρατεῦσαι tako je formulisana da ostaje nejasno da li je Molistom, koji, inače, nije posvedočen, bio autarijatski ili keltski vođa. Ovo drugo mi izgleda verovatnije.[90]

Posle pohoda na Delfe, Autarijati su, prema Apijanu, morali da napuste svoju zemlju i nakon dugih stranstvovanja naselili su se u getskoj pustinji. Da li iz toga treba zaključiti da je, sem seobe koja nam je sigurno posvedočena 310. godine, bila još jedna posle 279?

Pre svega, treba reći da su onih dvadeset hiljada Autarijata koje je Kasandar smestio kod Orbela predstavljali, bez sumnje, samo jedan deo ovog velikog naroda. Pod pritiskom Kelta, ili zbog žaba, Autarijati su morali isprazniti neke krajeve svoje prostrane zemlje. Međutim, Strabonovo svedočanstvo da su Autarijati bili uništeni od Skordiska ne može se shvatiti ako se ne pretpostavi da je, i posle seobe krajem IV veka, ostalo Autarijata u oblasti koju su nekada naseljavali Tribali, a koju su docnije zauzeli Skordisci. Upravo činjenica da je Autarijata moralo biti u zemljama kroz koje su Kelti prolazili na svome putu u Grčku može, možda, objasniti tradiciju o učešću autarijatskih četa u keltskoj najezdi na Delfe. Nije li i iseljavanje Autarijata u zemlju Geta, o kome nam govori Apijan, u vezi sa keltskom najezdom i sa nastanjivanjem Skordiska oko ušća Save u Dunav?

Apijanov podatak o dvadeset trodnevnom putu koji su prevalili Autarijati do getske zemlje na ušću Dunava sadrži elemente koji mogu izazvati sumnju.[91] Međutim, kao što ćemo videti, zahvaljujući njemu mi

---

[89] Usp. Iust. XXXII, 3. O ovoj »delfijskoj verziji galskih ratova«, koja objašnjava Apolonovom osvetom propast raznih keltskih i ilirskih plemena, v. *A. S. Reinach*, Delphes et les Bastarnes, BCH 24 (1910), 311, pr. 4 i d., koji smatra da je Posejdonije poslužio kao izvor Apijanu, i: *Dobiaš*, 63 i d. i 252, koji ukazujući na Posejdonijev fragmenat FHG III, 261, fr. 27 = Str. IV, 1, 13 (c. 188), odbacuje Renakovo mišljenje i poređenjem Apijanovog teksta s Justinovim dolazi do zaključka da im je zajednički izvor, verovatno, bio Timagen.

[90] Prema Renaku, Molistom je bio keltski vođa. Da bi objasnio zašto se kod Apijana vođa Kelta zove Molistom, dok je kod Posejdonija (Athen. VI, 25, v. (S 3) i dalje str. 212) zabeleženo ime Bathanat, Renak izlaže pretpostavku da se Apijan koristio ne samo znamenitim Posejdonijem iz Apameje već i manje poznatim Posejdonijem iz Olbije, čije delo περὶ τοῦ ὠκεανοῦ καὶ τῶν κατ'αὐτόν pominje Suda s (n. d., 311, nap. 3). Međutim, na str. 329 (addenda) Renak kaže da je Filarh (FHG I, 325, 4) bio jedan od izvora Apijanove fantastične priče i da, verovatno, od njega potiče i ime Molistoma, »vođe Gala 279. godine, koga ostali zovu *Brennos*... *Molistomos* je deformacija ili ličnog imena ili imena *Brennos* i *Bathanatos*, koja su bila pre titule nego lična imena.« Kao što se vidi, Renak i sam nije mogao da izađe na kraj sa svojim kombinacijama. Bren i Bathanat ne mogu, naravno, biti ista ličnost, jer je Bren izvršio samoubistvo posle delfske katastrofe, a Bathanat vratio Kelte u Podunavlje. S druge strane, malo je verovatno da su oba ova imena titule i da nam je samo kod Ateneja zabeleženo lično ime Brena. Za Bathanata v. dalje.

[91] Tako, na primer, Apijan kaže da su se Autarijati naselili u susedstvu Bastarna παρὰ τὸ Βαστερνῶν ἔθνος. Bastarni se, međutim, pojavljuju na ušću

možemo objasniti drugi podatak, a to je ujedno provera tačnosti Apijanovog iskaza. Reč je autarijatskim vojnicima u službi Lizimahovoj. Ovaj podatak, dobro poznati i sa raznih gledišta pretresan, nije dosada bio iskorišćen za problem autarijatske seobe na istok.

Prema Diodoru, zimi 302/1. godine, uoči velikog okršaja kod Ipsa, kada su se vojske Lizimaha i Kasandra već okupljale u Maloj Aziji, »neki Lizimahovi vojnici, dve hiljade Autarijata i oko osam stotina Likijaca i Pamfilijaca, prebegoše iz zimskog logora Antigonu. Antigon se pokazao vrlo ljubazan prema njima, dade im plate koje im je, kako su oni govorili, Lizimah dugovao i počastovao ih darovima«.[92] Hronološki ne tako precizna je beleška koju čitamo u Polijenovoj zbirci Strategematon: »Kada su Autarijati u bici kod Lampsaka protiv Demetrija izgubili svu svoju pratnju i prtljag, Lizimah, bojeći se da se varvari ne pobune zbog toga što su izgubili sve što su imali, izvede ih izvan jarka tobože radi deljenja žita i na dati znak sve pobije. Bilo ih je pet hiljada.«[93]

Otkuda ovi Autarijati u Lizimahovoj vojsci? Niko, koliko mi je poznato, nije postavio ovo pitanje.[94] Ne znamo tačno kako je išla zapadna granica Lizimahove kraljevine, ali ona nikako nije mogla da obuhvati oblasti u kojima su živeli Autarijati pre nego što su se iselili na donji Dunav. Planina Orbel nalazila se izvan Lizimahove teritorije, sudeći već po tome što je Kasandar bio taj koji je u njenoj blizini naselio izbegle Autarijate. Prema Tarnu, kada je 302. godine došlo do obrazovanja nove koalicije protiv Antigona i Demetrija, Kasandar je dozvolio Lizimahu da vrbuje na njegovom području Autarijate.[95] Ovu misao ugledni engleski istoričar helenizma nije razvio ni obrazložio. Ona mi ne izgleda ubedljiva. Zašto bi Lizimah uzimao najamnike sa Kasandrove teritorije kada mu je cela Trakija stajala na raspolaganju? Izvori govore samo o vojnim kontingentima na čelu sa Prepelajem koje je Kasandar poslao svome savezniku kao pojačanje. Autarijati nisu bili u njihovom sastavu. Stoga mi se čini da je jedini način da se objasni prisustvo Autarijata u Lizimahovoj vojsci pretpostavka da je on došao u dodir s njima na donjem Dunavu, u toku jednoga od svoja dva getska pohoda.

Nije ovde mesto da raspravimo o prilično zamršenoj istoriji Lizimahovih odnosa s Getima.[96] O njoj je dosta pisano, a i ja ću se osvrnuti na nju u posebnoj raspravi. Činjenica da je 302. godine Lizimah imao

---

Dunava tek pred kraj III veka. Ovaj se podatak ne može drukčije shvatiti do kao anticipacija pisca koji je navikao da za stanovnike ove oblasti smatra Bastarne.

[92] Diod. XX, 113, 3 (A 21).

[93] Polyaen IV, 12, 1 (A 22). — Izraz ἀποσκευαί obuhvata ne samo prtljag već i sva lica koja su pratila jednu helenističku vojsku (Polyaen. IV, 6, 13: τὴν ἀποσκευήν, ἐν ᾗ γυναῖκες ἦσαν αὐτῶν καὶ τέκνα, καὶ παλλακαί, καὶ οἰκέται, καὶ χρυσός, καὶ ἄργυρος, καὶ ὅσα ἄλλα ἐκτήσαντο ἀπὸ τῆς μετὰ Ἀλέξανδρον στρατείας); *Rostovcev*, SEHHW III, str. 1334, pr. 71.

[94] Oba navedena podatka su dobro poznata u nauci. O njima se raspravlja u svim opširnijim istorijama helenizma i naročito u monografijama o Lizimahu: *B. Possenti*, Il re Lisimaco di Tracia, Torino, 1901; *W. Hünerwadel*, Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien, Zürich, 1900; *F. Geyer*, Lysimachos, RE XIV (1928), 1—31; *Giovanna Saitta*, Lisimaco di Tracia, Kokalos I (1955), 62—154.

[95] *W. W. Tarn*, *CAH* VI (1927), 502.

[96] Osnovni izvor su dva Diodorova fragmenta iz XXI knjige njegove Istorije (XXI, 11, i XXI, 12). Od njih se razlikuje Pauzanije (I, 9, 7).

Autarijate u svojoj službi rešava, po mom mišljenju, definitivno sporno pitanje o vremenu njegovog prvog pohoda protiv Geta.[97] Na donjem Dunavu, u zemlji Geta, Lizimah je naišao na Autarijate, koji su se nedavno bili doselili iz svoje daleke domovine u ove puste krajeve i koje, svakako, nije bilo teško nagovoriti da se uvrste kao najamnici s obzirom na nevolje koje su pretrpeli i na teške uslove života u novoj postojbini.[98] Verolomstvo Autarijata o kome govori Diodor i nepoverenje koje je Lizimaha nagnalo da pobije pet hiljada svojih najamnika možemo takođe smatrati dokazom da Autarijati nisu odavna bili u Lizimahovoj službi.

S druge strane, prisustvo Autarijata u Lizimahovoj vojsci 302. godine pokazuje da ne smemo pomeriti datum preseljavanja Autarijata iz Pomoravlja na donji Dunav posle ove godine. 310. godine Autarijati su bili, kao što smo videli, u pokretu zbog elementarne nesreće koja je zadesila njihovu zemlju. Nemamo razloga da pretpostavimo da je sem ove seobe bila još jedna 279. godine, kako bi proisticalo iz Apijanova teksta ako se on primi kao tačan. Naprotiv, sva je verovatnoća da je i ovde Apijan pogrešio kada je seobu Autarijata na donji Dunav — u čiju istoričnost bismo, verovatno, posumnjali kad ne bi bilo podataka o Autarijatima u službi Lizimahovoj — povezao uz keltsku najezdu. Da su oni tek posle 279. stigli u zemlju Geta, ne bismo ih imali u Lizimahovoj vojsci.

Prema tome, tradicija koja propast autarijatskog plemena objašnjava njihovim učešćem u pljački delfijskog hrama ne nalazi potvrde u drugim izvorima. Raseljavanje Autarijata oko 310. godine, izazvano elementarnom nesrećom, vremenski blisko pojavi Kelta u srednjem Balkanu, s jedne strane, i legenda o Apolonovoj kazni koja je zadesila ne samo Kelte već i Ilire, s druge strane, su osnove na kojima je izrasla ova tradicija. Apijan je kombinovao svedočanstvo o najezdi žaba na autarijatsku zemlju s pričom o Apolonovom prokletstvu. Istu priču ponavlja Apijan i nešto dalje u vezi sa Skordiscima.[99] I ovi su zbog napada na delfijsko svetilište bili osuđeni na istrebljenje, i kada je Lucije Scipio udario na njih, »niko od suseda nije hteo da ratuje na strani skrnavitelja svetinja, već su ih rado bez pomoći prepuštali Scipionu, jer su pamtili nesreću koja je zbog Autarijata zadesila sve Ilire.« U ovako razgranatoj legendi teško je odvojiti istorijsko od neistorijskog.

O propasti Autarijata postoji i druga verzija, sačuvana kod Strabona. Suprotno Apijanovoj, ona nema u sebi ničeg legendarnog, već se odlično uklapa u opšte prilike toga vremena. Prema Strabonu, Autarijati su »najpre bili pokoreni od strane Skordiska, a zatim od strane Rimljana, koji su i same Skordiske, dugo vremena veoma moćne, savladali«.[100] Ovaj podatak nam otkriva uzroke slabljenja i nestanka nekada moćnih plemena: međusobne ratove i ratove s Rimljanima. Autarijati koji su ostali u zemlji i preživeli veliku nesreću koja ih je zadesila oko 310. godine bili su, nekoliko decenija docnije, izloženi napadu Skordiska,

---

[97] Usp. literaturu navedenu napred u nap. 94.

[98] Podsetimo još jednom na to da Strabon naziva oblast s one strane Dunava u koju je Lizimah bio lukavstvom primamljen za vreme svog drugog rata protiv Geta, »ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία«, a da su se, prema Apijanu, Autarijati naselili u τὴν Γετῶν ἐλώδη καὶ ἀοίκητον.

[99] Usp. (A 20) i odeljak o Skordiscima str. 242.

[100] Str. VII, 5, 6 (A 23).

koji su, povlačeći se iz Grčke, došli da se nasele oko ušća Save u Dunav. Ovo je u stvari poslednja istorijska vest o Autarijatima koja nam je sačuvana. Posle toga im gubimo trag.

Činjenica da Autarijati, za koje Strabon kaže da su bili τὸ μέγιστον καὶ ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος, nestaju na ovaj način govori takođe, čini mi se, u prilog pretpostavke koju sam ranije iznela: da se tim ime nije zvalo jedno pleme, već čitav skup plemena. Jer, niti su se svi Autarijati iselili niti su mogli svi da budu istrebljeni. Nova, plemenska imena izbila su na površinu i staro, skupno ime je zaboravljeno.

II. ETNIČKA PRIPADNOST I IME

O etničkoj pripadnosti Autarijata nema šta mnogo da se kaže. Iskazi Strabona (Αὐταριᾶται τὸ μέγιστον καὶ ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος (VII, 5, 11), Ἰλλυριῶν δὲ Αὐταριᾶται καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Δαρδάνιοι (VII, 5, 6) i τῶν Ἰλλυριῶν τοὺς τε Αὐταριᾶτας καὶ τοὺς Δαρδανέας (VII, 5, 12), Pseudo-Skilaksa (εἰς Αὐταριάτας ἔθνος Ἰλλυρικόν) i Apijana (*Ill.* 4: λοιμὸς ἦν Ἰλλυριῶν καὶ φθόρος Αὐταριέων μάλιστα i *Ill.* 5: μνήμῃ τῶν δι Αὐταριέας ἐς πάντας Ἰλλυριοὺς συμπεσόντων)[101] o tome su nedvosmisleni: Autarijati su bili ilirsko pleme. U Apijanovoj genealogiji Ilirâ Autarijej se nalazi u prvoj generaciji Ilirove dece: Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχελέα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι.[102]

Sin Autarijejev bio je Panonije, eponim Panonaca. Ako bi se na osnovi ovakvih konstrukcija smelo nešto zaključiti, rekli bismo da Autarijati spadaju u ona plemena koja su rano obuhvaćena skupnim imenom Ilirâ, dok su Panonci docnije dodati ovoj genealogiji, i to putem Autarijata, koji su bili najseverniji u skupini starih ilirskih plemena i njima najbliži.

Kod Stefana Vizantijskog Autarijati su zabeleženi kao ἔθνος Θεσπρωτικόν[103]. Nema sumnje da je posredi greška, i to ne greška samog Stefana, koji se poziva na tri pisca kao izvore za svoju belešku, već greška nekog od potonjih prepisivača.

Ime Autarijata zabeleženo je u dva oblika. Najčešći je oblik Αὐταριᾶται. Njega upotrebljavaju Pseudo-Skilaks, Agatarhid, Diodor, Nikola iz Damaska, Strabon, Arijan, Polijen, Elijan, a prema Stefanu Vizantijskom, on se nalazio i u delima Haraksa, Favorina i Eratostena.[104] Jedino se kod Apijana pojavljuje oblik s grčkim nastavkom Αὐταριεῖς, Αὐ-

---

[101] Usp. tekstove Strabonove (A 2, A 23, A 8), Pseudo-Skilaksove (A 4), Apijanove (A 19, A 20).

[102] App. Ill. 2 (A 24).

[103] Steph. Byz. s. v. Αὐταριᾶται (A 25). Ne shvatam šta *Suić*, Skilakovo jezero, 124, hoće da kaže kad piše da se granica Autarijata na jugoistoku određivala rekom Drimom i da se tako »može i protumačiti vijest koju je zabilježio St. Bizantinac gdje kaže da su Autarijati ἔθνος Θεσπρωτικόν». Ne izgleda mi verovatno ni mišljenje *H. Treidler-a*, Alte Völker der Balkanhalbinsel, Arch. f. Anthropologie, N. F., 12, 1913, 105, koji ovaj podatak ubraja u dokaze o ilirskoj invaziji na jug Poluostrva.

[104] *Mayer*, s. v., ima i oblik Αὐταριετῶν. To je, svakako, omaška, jer rukopisi Ps. Arist. *mir. ausc.* 138, beleže *variae lectiones* αὐθαριάδων, αὐταριτῶν. O oblicima *Audaristenses*, *Audariatai*, v. dalje, za Σαυδαράται — v. tekst na str. 91 i pr. 80—85.

ταριέων, Αὐταριέας (ovo poslednje je, kako se vidi iz kritičkog aparata, Švajghojzerova konjektura na osnovi Kandidina latinskog prevoda iz XV veka: *fama est Autarios)*.[105]

Majer (I, 70) beleži i oblik *Autarii* koji je našao u Propercijevom distihu: *Et dicam, »licet Autariis considat in oris, licet Hylleis, illa futura meast«* (P r o p., I, 8, 25—26). Pesnik se jada u ovoj elegiji što se Kintija sprema da ga ostavi i da pođe u Iliriju, sa njegovim suparnikom, koji je postavljen za pretora te provincije. Ali on ne da svoju dragu. On se neće umoriti da pita mornare znaju li koja luka drži zatočenu njegovu devojku i govoriće: »neka bude i na autarijskoj obali, neka bude i na hilejskoj, ona će biti moja«. Prema ovom Propercijevom stihu, ušao je etnikon *Autarii* i u rečnike. Kod Georges-a stoji pod *Autarii, orum:* »Illyrische Völkerschaft, wovon *Autarius*, autarisch, poet. = illyrisch«.

Ovo mesto mora izazvati sumnju kod svakoga koji koliko-toliko poznaje istoriju Autarijata. Više stvari smeta. Prvo, Autarijati nisu bili pomorski narod, već su živeli duboko u unutrašnjosti. Zatim, oni nestaju prilično rano i u helenističkoj književnosti nema nijednog pomena koji bi učenom pesniku Properciju mogao da posluži kao uzor. Najzad, Justin je jedini latinski pisac koji na jednom mestu o njima govori (ako ostavimo po strani poznog Orozija).

I doista, dovoljno je pogledati kritički aparat i uveriti se da lekcija *Autariis* nije autentična. Najbolji rukopis Propercijevih pesama, Neapolitanus, ima *Atraciis*, a *Autariis* spada u one mnogobrojne ispravke koje su talijanski kritičari XV veka izvršili u rukopisnoj tradiciji rimskih lirika.[106] Zanimljivo je podsetiti da je *Candida*, koji je takođe živeo u XV veku, u svome prevodu Apijanova dela upotrebio oblik *Autarii* (prema Apijanovom Αὐταριεῖς), a ne *Autariatae*.[107] Možda je to izvor pomenutih emendacija.

Iako je lako razumeti zašto su učeni Talijani smatrali za potrebno da neobično *Atraciis* zamene imenom velikog ilirskog plemena, njihova ispravka je neprihvatljiva. Ne znam da li rukovodeći se razlozima koje smo gore naveli, tek noviji izdavači se vraćaju na lekciju *Atraciis (C.* Hosius, Teubner, 1922; D. Paganelli, coll. G. Budé, 1947), mada i njeno tumačenje stvara teškoće. Obično se ovaj pridev vezuje za reku *Atrax* u Etoliji.[108] Međutim, sem kod Plinija (IV, 6), takva reka se nigde više ne pominje pa je i njeno postojanje sumnjivo.[109] Pridev *Atracius* pojavljuje se kod drugih rimskih pesnika u značenju »tesalski«, prema gradu *Atrax* u Pelazgiotidi, poznatom po borbama koje su vođene 198/7. i 191. godine.[110] Možda ga i Propercije upotrebljava u istom značenju?

Za ime Autarijata predloženo je više tumačenja. Prema jednom, *Autariatai* je izvedeno od hidronima *Tario* (srpskohrv. *Tara)* i prefiksa *au-*, »oko, pri, kod«, i označavalo bi, prema tome, »stanovnike oko reke

[105] V. (A 19).

[106] Usp., na primer, Catullus, Tibullus, Propertius, ed. *L. Müller*, Leipzig, 1870, Praefatio (uz Propercija) p. XX,: *Autariis* Itali, *Atraciis* N (o pojmu *Itali* usp. predgovor uz Katula p. XV).

[107] V. napred tekst uz nap. 105.

[108] *Paganelli*, ad l. c.: »*Atrax*, rivière d'Étolie«.

[109] *Oberhummer*, RE II (1896), 2137, s. v. *Atrax* Nr. 2: »beruht wohl auf Missverständnis«.

[110] *Oberhummer*, ibid. Nr. 1.

Tare«.[111] Ovo Tomašekovo objašnjenje naišlo je takoreći na opšte odobravanje. Prihvatili su ga Krečmer, Krae, Majer, Švicer i dr.[112] Krečmer je prefiks *au-* doveo u vezu sa srpskohrvatskim »u«, sa značenjem »kod, pri«, a Krae ukazao na ilirizirani oblik *Aufustianis* za lat. *ad Fusciana*, u kome bi *au-* bilo prevod lat. *ad*.

Budimir dopušta dve mogućnosti. Ako je etnikon Σαυδαράται varijanta poznatijeg oblika *Aut/dariatae*, onda se ovo ime može objasniti leksičkom grupom */s/teuta/tauda*, koja znači »mnoštvo, masa, narod, zajednica«. Ako se pak ime Aut/darieus odvoji od pontskog imena ono se može dovesti u vezu sa sinonimnom leksičkom grupom koja je dala lat. *uber* i grč. οὔθαρ.[113]

Rusu je istupio sa drugom etimologijom.[114] On drži da je neprihvatljiva podela *Au-tari-atai* jer se ilirski etnikoni grade obično bez prefiksa, npr. *Delm-atai*, *Desidi-atai* i dr. Sem toga, ime Tara je posvedočeno vrlo pozno, tek kod Kinama (XII vek). Po njegovom mišljenju, prvobitni, korektni oblik etnikona glasio je *Audariatai*, i on to ime izvodi od korena *Aud-ar-*, od koga potiču i imena *Aud-arus*, *Aud-ata* itd., i sa promenom *d/t*, Αὐτολέων, Αὐδαλέων, ie.*audh- »sreća, bogatstvo«.

U jednom novijem članku Krae je pretresao ovo pitanje iznova, u celini.[115] Ostajući pri svom prvobitnom tumačenju, on je odbacio Rusuovu etimologiju i pobio argumente na kojima se ona zasnivala. Pre svega, nasuprot dvadeset pet i više potvrda oblika Αὐταριᾶται, nema nijedne pouzdane za oblik *Audariatai*. Plinijevi *Audaristenses* su, svakako, identični sa Ptolemejevim gradom u Pelagoniji Αὐδάριστος i nemaju nikakve veze s Autarijatima. Kod Justina pak (XV, 2, 1) *Audariatas* je emendacija izdavača. Rukopisi imaju *auderiates*, *aureriatas*, *abderitas*. Jasno je da takav ispravljeni oblik ne može biti osnova za etimologiju. Što se tiče pozne pojave imena reke Tare, Krae ističe da ovo ime nema paralele u slovenskim jezicima i navodi mnogo primera iz kojih se vidi da je cela porodica hidronima te osnove predslovenska (Τάρας reka u Kalabriji, po kojoj je dobio ime *Tarentum; Tarus*, pritikoa Poa; *Tara*, pritoka Oaze u Francuskoj; *Thare*, rečica u Saksoniji; *Taranta*, izvor u južnoj Francuskoj itd.). U prilog starosti ovog imena govori toponim *Tariona (castellum Tariona*, Plin. III, 141).[116] Osnova *Tara* prema tome mora biti starija od etnikona *Autariatai*.

---

[111] *Tomaschek*, Mitteil. d. geogr. Gesellschaft in Wien, 23 (1880), id. RE II (1896), 2593, s. v.: »Anwohner der Tara«.

[112] *Kretschmer*, Glotta 14 (1925), 88, nap. 3; *Krahe* BGN, 81 i 16. usp. dalje nap. 115; *Mayer* 1, 71 II, 15; *Schwyzer*, Griech. Gramm. I (1939), 66; *Fluss*, RE IV A, 2 273, *Blumenthal*, Zeitschr. f. Ortsnamenforschung 13, 1937, 256 sq.

[113] *Budimir*, Ilirski problem i leksička grupa *teutā*, Vjesnik dalm. 55(1953),3 i d.

[114] *I. I. Russu*, Etudes illyriennes, 2, Studia in honorem acad. D. Dečev, Sofia, 1958, 107.

[115] *H. Krahe*, Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung, 34. Der Stammesname Autariatae, Indogermanische Forschungen, 65, 1960), 113—123.

[116] V. (A 5) i str. 75—76.

Etimologiju reči *Tara, Tarus* dao je *M. Vasmer,* povezavši je za staroind. *taráni-* »brz, energičan«, *tárasa* »užurbano, letom«.[117] Majer dodaje i staroind. *tarás-* »prodoran, brz«, gr. τορός - »prodoran (o glasu), brz, hitar«.[118]

Rasuđivanjima ovih uglednih lingvista teško je bilo šta dodati. Čudi me jedino što nisam nigde našla ni reči o imenu planine Tare. Ima li kakve veze između ta dva imena? Značenje »brz, hitar« itd. ne odgovara planini. Ali je vrlo moguće da je oblast Tare ulazila u teritoriju Autarijata.

ANU BiH АНУ БиХ

[117] Zeitschrift für Slav. Philologie, 6 (1929), 14. i d.

[118] *Mayer* II, 111. — *I. Popović,* Z. f. Slav. Phil. 28 (1959), 111 sq., smatra ime Tara predindoevropskim. *Majer,* l. c. podvlači da se tako jednostavne glasovne grupe kao *tar-* pojavljuju u raznim jezicima.

DARDANCI

Nijednome od naroda kojima se bavimo u ovoj knjizi ne pristaje tako dobro epitet »balkanski« kao Dardancima. Ne samo zato što se njihova zemlja nalazila u srcu Balkana nego i zato što se oni pojavljuju kao najstabilniji i najkonzervativniji etnički elemenat u području gde je sve bilo izloženo stalnim promenama i što su, vukući korene iz dalekog prethomerovskog doba, nalazeći se na granici ilirskog i tračkog sveta, sačuvali svoju individualnost i jedini od svih plemena u tom kraju uspeli da se održe kao etnos i onda kada su vojnički i politički podlegli rimskom oružju. Dok se Autarijatima još pre pojave Rimljana na Balkanu izgubio svaki trag; dok su Tribali i Mezi svedeni u carsko doba na neznatne ostatke koji se teško mogu identifikovati i lokalizovati, a Skordisci drže samo mali deo svoje nekada ogromne teritorije, dardanske zemlje prostiru se u to isto doba od Drine do Timoka, obuhvatajući gornji tok Vardara na jugu i dolinu Ibra na severozapadu. A kada je, na kraju antike, Balkan bio zahvaćen dubokim etničkim previranjima, Dardanci su od svih srednjobalkanskih plemena imali najvećeg udela u etnogenezi novih naroda koji smenjuju antičke.

*
* *

Dardanci spadaju među najstarija balkanska plemena koja su nam po imenu poznata. Istina, o njima ne postoje direktna svedočanstva iz Homerova doba, kao što je to slučaj s Mezima, ali čitav niz okolnosti pokazuje da su oni živeli na Balkanskom poluostrvu pre tračko-frigijske seobe, koja se, kao što je poznato, datuje u XIII—XII vek pre n.e.

U severnom delu Male Azije, u Troadi, živeli su u homerovosko vreme i docnije Dardani. Njihov heroj eponim, *Dardanos*, opevan je u epu kao rodonačelnik trojanske vladajuće kuće. Na južnoj obali Helesponta, između Iliona i Abida, nalazio se grčki grad *Dardanos*, a, prema tradiciji, postajao je u stara vremena i grad *Dardania*, koji je docnije nestao. Oblast u kojoj su se nalazili ovi gradovi zvala se Dardanija, a po njoj su docnije i moreuzi nazvani Dardanelima.[1]

[1] Usp. *Bürchner*, RE IV (1901), 2157, sq., s. v. Dardania, i, *Thrämer*, s. v. Dardanos, Nr. 3, ibid.

Sem Dardana bilo je u severozapadnoj Maloj Aziji i drugih plemena čija se imena pojavljuju i na Balkanskom poluostrvu: to su Mizi za koje se smatra da su sunarodnici balkanskih Meza, Frigijci, čije je ime, bez sumnje, identično s imenom balkanskih Briga, i drugi. Između Troade i Trakije postojale su etničke veze, koje su zapazili i antički pisci. Tako Strabon beleži u Trakiji pleme *Skaioi*, reku *Skaios* i utvrđenje *Skaion*, a u Troji kapiju koja nosi isto ime: *Skaia;* u Trakiji žive *Xanthoi*, u Troadi se jedna reka zove *Xanthos;* u Trakiji se pritoka Hebra zove *Arisbos*, u Troadi jedna reka *Arisbe;* u Troji postoji reka *Rhesos*, a kod Tračana kralj *Rhesos*.[2]

Veze koje su postojale između balkanskog kopna i severozapadnog dela Male Azije[3] navode na zaključak da je, u ovom ili onom pravcu, dolazilo do seoba. Krajem XIII i u XII veku pre n.e. krupna etnička pomeranja zahvatila su najveći deo jugoistočne Evrope i mnoge prednjoazijske zemlje. Pomeni »naroda s mora« na egipatskim spomenicima i njihovih napada na južne obale Sredozemnog mora i uništavanja mnogih gradova i država su najdalji odjek ovih pokreta. To je nemirno vreme kada bogata Troja pada pod udarcima Ahajaca. Arheološki nalazi pokazuju u to vreme na celom egejsko-anadolskom području nagli prekid starijih visokih civilizacija i njihovu zamenu primitivnijom materijalnom kulturom. Impulsi ovih pokreta dolazili su sa severnog Balkana i zbog toga se u modernoj nauci smatra da su, u vreme te egejske seobe, razni narodi sa Balkanskog poluostrva — Mezi, Frigijci, Dardanci — prešli preko Moreuza i naselili se u Maloj Aziji.[4]

Zanimljivo je da antički pisci, kada govore o vezama između stanovništva Troade i Trakije, ne pominju balkanske Dardance kao srodnike maloazijskih Dardana. Izuzetak čini u tom pogledu Diodor, koji kaže da je *Dardanos* vladao mnogim plemenima u Aziji i »naselio i Dardane koji su s one strane Trakije«.[5] U ovoj tradiciji, međutim, balkanski Dardanci pojavljuju se kao iseljenici iz Troade, umesto da, obrnuto, maloazijski Dardani budu sa Balkana. Sudeći po ostalim izvorima o egejskoj seobi, ova verzija iskrivljuje realne odnose,[6] iako se mnogo vekova kasnije pojavljuje i kod pozno-antičkog pisca Solina, koji kaže za Dardance da su ljudi trojanskog roda koji su podivljali i postali varvari.[7] Nije teško objasniti kako je došlo do tog predanja. Tri moćna naroda antike, Epirci, Makedonci i Rimljani, smatrali su legendarnog Dardana,

---

[2] Str. XIII, c. 590: πολλαὶ δὲ ὁμωνυμίαι Θρᾳξὶ καὶ Τρωσίν, οἷον Σκαιοὶ Θρᾷκές τινες καὶ Σκαιὸς ποταμὸς καὶ Σκαῖον τεῖχος καὶ ἐν Τροίᾳ Σκαιαὶ πύλαι· Ξάνθιοι Θρᾷκες, Ξάνθος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ· Ἄρισβος ὁ ἐμβάλλων εἰς τὸν Ἕβρον, Ἀρίσβη ἐν Τροίᾳ· Ῥῆσος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ, Ῥῆσος δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Θρᾳκῶν.

[3] Usp. i Str. VII, 3, 2 (M 2): »I Frigi su u stvari Brigi, nekakvo tračko pleme, kao i Migdoni i Bebriki, i Maidobithini, i Bithini, i Thini, pa, rekao bih, i Mariandini. Ovi su svi napustili sasvim Evropu, dok su Mezi delimično ostali.«

[4] O egejskoj seobi v. *K. Bittel*, Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens, Tübingen, 1950, 61 i d.

[5] Diod. V, 48 (D 1).

[6] V. *Thrämer*, RE IV (1901), 2177 sq. Zanimljivo je da je i o Peoncima postojala tradicija da su vodili poreklo od trojanskih Teukra (Her. V, 13). Tremer s pravom odbacuje ovu tradiciju kao neistinitu, ali smatra da je u njoj na neki način došla do izraza srodnost Peonaca i Dardanaca, čije su se teritorije na Balkanskom poluostrvu dodirivale.

[7] Solin. II, 51 (D 2).

rodonačelnka trojanske loze, svojim dalekim pretkom, pa im se činilo nedostojnim da se njihovo poreklo vezuje za balkansko pleme koje je bilo poznato po primitivnosti i varvarskim običajima. Ako se ta veza morala priznati, a ona se nametala sama po sebi, to se činilo na način koji je najmanje pogađao čast i dostojanstvo trojanskih Dardana: bilo je manje uvredljivo za njih da divlji Dardanci budu potomci maloazijskih Dardana nego njihovi preci.[8] I rimski car Klaudije II, koji je bio poreklom iz Dardanije, mogao je da se diči svojom trojanskom krvlju i krvnom vezom sa mitskim Dardanom.[9]

U prilog starosti Dardanaca na Balkanskom poluostrvu govori i njihova veza sa nekim plemenima u južnoj Italiji. Kod Strabona su nam zabeležena dva dardanska plemena: Γαλάβριοι i Θουνᾶται.[10] Oba imena imaju svoje najbliže analogije na Apeninskom poluostrvu: *Calabri*, po kojima je nazvana oblast Kalabrija, bili su, verovatno, srodni s dardanskim Galabrijima, a *Daunii*, u Apuliji, s balkanskim Thunatima.[11] Teško je verovati da je posredi slučajna podudarnost imena. Uostalom srodnost stanovništva Apulije i Kalabrije sa stanovništvom Dardanije ne iznenađuje nas, jer se inače zna da su se neka ilirska plemena sa Balkana preselila na Apeninsko poluostrvo.[12] Među njima je moglo biti i Dardanaca. Nije isključivo da i pleme *Dardi* u Apuliji, za koje Plinije kaže da ga je nekada uništio legendarni Diomed,[13] ima veze s Dardancima. A kako prelaz Ilira u južnu Italiju prethodi naseljavanju Grka u toj oblasti (to se vidi i iz tradicije o Diomedovom pokoravanju Darda), on se mora staviti u kraj II milenija ili na sam početak I, tj. približno u vreme kada je bila i tračko-frigijska seoba.

O razlozima koji su naterali Dardance da se delimično isele iz svoje postojbine, jedni u Malu Aziju, drugi na zapad, u Italiju, mogu se činiti samo pretpostavke. Obično se u takvim slučajevima računa sa pritiskom nekih doseljenika. Na Balkanskom poluostrvu počinje, otprilike u XII veku, prelaz od bronzanog ka halštatskom dobu. Ako ime Ilira vežemo za nosioce halštatske kulture, onda bismo mogli smatrati da su Iliri potisli Dardance i naterali ih da se isele. Ali teško da to može biti tačno. Jer, kada se posle pola milenija Dardanci ponovo pojavljuju u našim izvorima, ovaj put kao istorijski posvedočen narod u srednjem delu Balkana, oni su srodni s Ilirima. Ilirskih elemenata konstatovano je i kod maloazijskih Dardana, a *Calabri* i *Daunii* izgleda da se takođe nisu izdvajali iz ilirske sredine u kojoj su živeli. Stoga sve više dobija u verovatnoći teza prema kojoj su Iliri pripadali najstarijem indoevropskom sloju na Balkanskom poluostrvu i arheolozi naginju sve više vezivanju jedinstvene kulture bronzanog doba u srednjobalkanskom području za još neizdiferencirane Iliro-Tračane, ili Pelaste.[14] Prema tome i Dardanci

[8] Tako objašnjava Diodorovu verziju o poreklu Dardanaca iz Male Azije *Thrämer*, n. m.

[9] S H A, *v. Claud.* 11, 9 (D 3).

[10] S t r. VII, 5, 7 (D 81).

[11] P l i n. III, 103—4.

[12] Jugoistočni deo Apeninskog poluostrva bio je naseljen Japigima i Mesapima, koji su Iliri.

[13] P l i n. III, 104: *ita Apulorum genera tria... Diomedes ibi delevit gentes Monadorum Dardorumque...*

[14] O složenom procesu etnogeneze ilirskih plemena, mogućnostima koje pruža lingvistički i arheološki materijal za osvetljavanje tog procesa od eneo-

su mogli pripadati ovim indoevropskim starincima, od kojih su se u prvom mileniju razvila pojedina istorijski posvedočena ilirska plemena, mada postoji i mišljenje da su Dardanci bili ostaci preindoevropskog autohtonog stanovništva. Sredstvima kojima raspolažemo teško da će se ovo tako složeno pitanje ikada moći sa sigurnošću rešiti. Arheološki nalazi mogu baciti nešto više svetlosti na zamršeni proces etnogeneze balkanskih naroda, posebno Dardanaca, ali rešenje etničkih problema ne može se očekivati od arheologije. Lingvistika je ta koja treba da kaže o tome glavnu reč. Pri tome se ne sme smetnuti s uma da etničko poreklo i etnička pripadnost nisu potpuno istovetni pojmovi. Tako etnička pripadnost istorijskih Dardanaca otkriva samo delimično njihovo poreklo. Jer, iako znamo sigurno da je dardansko ime postojalo još u II mileniju pre n.e., verovatno u onoj istoj oblasti u kojoj su Dardanci i docnije živeli, ne moramo iz toga zaključiti da je u dugom vremenskom razmaku od više vekova koji će proteći do prvih istorijskih vesti o njima etnički sastav stanovništva ostao nepromenjen. Ime se može održati i kada se potpuno izmeni sastav onoga što je njime ranije obeležavano.

I POLITIČKA ISTORIJA

DARDANIJA U SENCI MAKEDONIJE

Politička istorija Dardanije osvetljena je u našim izvorima vrlo jednostrano. Za antičke pisce Dardanci su bili interesantni uglavnom kao susedi Makedonije, kao jedan od varvarskih naroda koji su okruživali Makedoniju i na svoj način uticali na njenu sudbinu, ne dajući joj da raskine veze sa svojim balkanskim, kontinentalnim korenima. U početku Makedonija se malo razlikovala od svojih severnih suseda po svom razvitku i po načinu života. Ali, od onog vremena kada se, naročito pod Arhelajem, definitivno uključila u grčki svet, ona se sve više udaljavala od varvarskih naroda na svojim severnim granicama. Politički, ekonomski i kulturni polet koji je doživela pod Filipom potpuno je izmenio njen lik. Od tog vremena njena materijalna bogatstva postaju neodoljiv plen za njene primitivne i siromašne susede.

Dardanci su bili dovoljno daleko od Makedonije da bi ih snašla sudbina Peonaca (koji su se, kao što se zna, s vremenom potpuno helenizirali i pretopili u Makedonce), ali dovoljno blizu da bi mogli da iskoriste svaki trenutak slabosti svog jakog i bogatog suseda. Tako je njima pripala uloga večito nemirnog i uvek neprijateljski prema Makedoniji raspoloženog naroda *(Dardani gens semper infestissima Macedoniae)*[15] i ta uloga se kao crvena nit provlači kroz gotovo sve podatke koji su nam o njima sačuvani. Kao što ćemo videti, politička istorija Dardanaca nije u stvari ništa drugo do istorija dardansko-makedonskih sukoba, bilo da su Dardanci sami upadali u Makedoniju ili da su makedonski vladari dolazili u njihovu zemlju da ih zastraše i obuzdaju. Prijateljskih odnosa

---

lita i bronzanog doba do istorijskih vremena, kao i o načinu na koji treba pristupiti razmatranju takvih problema, v. *M. Budimir*, Iliri i Prailiri, Vjesnik dalm. 53, 1950/51, 7. i d.; *A. Benac*, Prediliri, Protoiliri i Prailiri, Simpozijum I, 1964, 59—73.

[15] Liv. XL, 57, 6 (D 39).

između ova dva naroda nije bilo. Međutim, pad Makedonije, kome su i sami doprineli svim silama, nije Dardancima doneo nikakve koristi. Naprotiv, kao da je sudbina sjedinila u zlu ova dva naroda: i njihova moć slomljena je otprilike u isto vreme kada i makedonska. Makedonija pod rimskom vlašću je srazmerno malo stradala od njih. Posle 168. godine nastupa period kada se tako reći ništa ne čuje o njima. A njihovo pokoravanje zadalo je Rimljanima srazmerno manje muka nego savladivanje drugih balkanskih plemena, iako su Dardanci, kako to pokazuje stanje u doba carstva, ostali jedan od najvećih naroda srednjeg Balkana.

*
* *

Prva istorijska vest o Dardancima odnosi se na vreme Filipa II (359—336). Poznato je da je makedonski vladar primorao, silom ili lukavstvom, sva susedna plemena da priznaju njegovu vlast. Među tim plemenima bili su i Dardanci. Spasen od zaborava, ovaj prvi pomen Dardanaca zabeležen je, na žalost, samo jednom kratkom rečenicom kod Justina: »Pošto je zagospodario situacijom u Makedoniji i sredio unutrašnje prilike«, kaže nam epitomator, »Filip je prevarom savladao i pokorio Dardance i ostale susede«.[16] Sudeći po tome što se podatak nalazi na kraju osme knjige Justinove *Epitome*, pobedu nad Dardancima treba staviti posle pada Olinta (348) i Filokratova mira (346). Možda je ona bila u vezi s pohodom koji je Filip preduzeo protiv Ilira 344/3. godine.[17] U prvim ratovima makedonskog kralja s Ilirima, Peoncima i Tračanima, 359. i 356, o kojima nam nešto opširnije govori Diodor, Dardanci se ne pominju.[18] Prirodno je da je tek prisajedinjenjem Peonije Dardanija ušla u interesnu sferu Makedonije. Pomenuta beleška predstavlja jedini direktan trag pokoravanja Dardanije od strane Filipa II. Njoj bi, možda, trebalo dodati epigram Antipatra iz Sidona, u kome se Filip, s epitetom κεραύνιος, naziva »upropastiteljem Dardanaca« — Δαρδανέων

[16] Iust. VIII, 6, 2 (D 4).

[17] Diod. XVI, 69, 7, govori o jednom snažnom upadu Filipa u Iliriju godine 344/3, kojom prilikom su Makedonci osvojili mnoga ilirska utvrđenja i odneli bogat plen. Demosten *(de cor.* 44) pominje iste godine pored Ilira i Tribale (ὅτε γάρ περιιὼν Φίλιππος Ἰλλυριοὺς καὶ Τριβαλλούς). O ilirsko-makedonskim ratovima v. *Papazoglou*, Etat illyrien, 156 i d. *Beloch*, III, 2, 527 i 528, pr. 1, stavlja takođe Filipov rat s Dardancima u 344/3. godinu.

[18] Diod. XVI, 4 (pobeda nad Bardilisom 359. godine), XVI, 8 (osvajanje ilirskih zemalja do Lihnida), XVI, 22 (pobeda nad savezom Ilira, Tračana i Peonaca 356. godine). *Droysen*, Hellenismus I, 90, prim. 8, pogrešno govori o Parmenionovoj pobedi nad ilirskim Dardancima 356. godine. Drojzenu pripada zasluga što je u svojoj monumentalnoj istoriji helenističke epohe dao Dardancima odgovarajuće mesto, pomno obradivši svaku vest o njima. Svoje poglede na istoriju dardanske kraljevine Drojzen je izložio u posebnom članku »Das dardanische Fürstentum«. Ali, kao većina modernih istoričara, on je smatrao da antički pisci obeležavaju skupnim imenom »Ilira« različite ilirske političke zajednice, te iako sam naglašava da su tri ilirska kraljevstva postojala istovremeno, taulantsko, ilirsko i dardansko, on pojedine vladare koje izvori izričito obeležavaju kao ilirske smatra za Dardance. Tako je i ilirski kralj Grab, koji je 356. sklopio savez s tračkim Ketriporom i peonskim Likpejom i koji se i u atičkom natpisu u kome se pominje ovaj savez zove Ἰλλυριός, IG II/III², I, 127, postao bez ikakvog razloga Dardanac. O tome v. *Papazoglou*, Etat illyrien, str. 155.

ὀλετήρ[19], mada nije isključeno da se epigram odnosi na mnogo docnije doba i da je sidonskog pesnika inspirisala pobeda Filipa V, a ne Filipa II.

U vreme Filipa II pokoravanje Dardanaca nije moglo značiti ništa drugo do obuzdavanje nespokojnih suseda i njihovo primoravanje da priznaju vrhovnu vlast. Kada je 336. godine Filip ubijen, Makedonija se našla ponovo suočena s opasnošću odmetanja svih onih severnih suseda koje je moćni kralj umeo da drži u pokornosti, »Ilira, Tračana i Dardanaca, i drugih varvarskih plemena neverne ćudi« — kako stoji kod Justina — »koji se ni na koji način ne bi mogli zauzdati kad bi se istovremeno pobunili«.[20] I ovog puta Justin jedini pominje izričito Dardance. Ostali izvori govore uopšteno o »varvarskim susedima«, ili o »Peoncima, Ilirima i drugim varvarskim narodima koji su se pobunili«. Diodor pominje Aleksandrovo ratovanje u Peoniji, Iliriji i njima susednim zemljama, u kojima je on zarobio mnoge pobunjene varvare i tako primorao na poslušnost sve varvare koji žive u susedstvu Makedonije«.[21] Pada u oči da nisu pomenuti ni Tribali, iako je o Aleksandrovom pohodu protiv njih bilo vrlo opširnih izveštaja. Ova okolnost nam daje pravo da pretpostavimo da su se i Dardanci nalazili među narodima koji su se posle Filipove smrti pobunili protiv makedonske vlasti i da ne odbacimo Justinovo svedočanstvo kao neverodostojno. A to znači da su Dardanci, kao i ostali makedonski susedi, u vreme kad se Makedonija nalazila u zenitu svoje moći, pod Filipom i Aleksandrom, priznavali njenu vrhovnu vlast.

DARDANIJA U DOBA VELIKE KELTSKE NAJEZDE

Prve vesti o odnosima Dardanaca i Makedonaca za vlade Filipa i Aleksandra stoje usamljene.[22] Oko pola veka posle toga ne čujemo ništa o njima. Sledeći pomeni uvode nas u onu nemirnu atmosferu 80-ih godina III veka kada su zemlje srednjeg Balkana bile zahvaćene razračunavanjem poslednjih dijadoha i, uskoro zatim, preplavljene keltskom lavinom.

[19] Anth. Pal. VI, 115 (D 6). Epigram br. 114, koji prethodi našem epigramu, i br. 116, koji mu sledi u Palatinskoj antologiji, imaju isti sadržaj: Filip posvećuje Heraklu rogove bika s Orbela. U rukopisu stoji da je autor br. 114 poznati gramatičar i pesnik Simija Rodjanin, koji je živeo krajem IV v., a autor br. 116 je Samos, prijatelj Filipa V. Obično se smatra da se sva tri epigrama odnose na kralja Filipa V i da su delo Sama (uključujući i br. 115, koji u zbirci figurira pod imenom Antipatra), cf. *Wilamowitz*, Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos. I. p. 112. n. 3; *Maas*, RE Zw.R.V (1927), 158, s. v. Simias; *C. F. Edson*, The Antigonids, Heracles and Beroia, Harvard Studies in Classical Philology 45(1934), 214 (dovodi epigrame u vezu s Filipovom pobedom kod Bilazore 217. godine). Čini mi se da pitanje nije tako jednostavno. Prilično je čudno da su do nas došle tri varijante iste pesme od istog pesnika pod tri razna imena. Nije isključeno da je stariji epigram poslužio Antipatru kao uzor i da njegova pesma nije prigodni već fiktivni epigram. Epitet κεραύνιος odgovara više Filipu II nego Filipu V.

[20] Iust. XI, 1, 6 (D 5).

[21] Diod. XVII, 8 (D 7).

[22] One su ostale nezapažene u delima koja se bave Dardanijom. Redovno se kao prvi pomen Dardanaca navodi Polijenov podatak o Aristonovom bekstvu iz Peonije u Dardaniju 284. godine (v. dalje). Tako *Tomaschek*, I, 23; *Patsch*, Dardani, 2156.

U to vreme Dardanija se već pojavljuje kao značajan faktor u međunarodnim odnosima ovog dela antičkog sveta.

Izgleda da je, slično Peoniji i drugim susednim zemljama, Dardanija iskoristila nerede koji su nastali posle Aleksandrove smrti i zbacila sa sebe makedonski jaram. U svakom slučaju, u vreme kada se Lizimah dočepao makedonskog prestola i posegao za susednom Peonijom (oko 248), Dardanija je bila slobodna. U Polijenovoj zbirci ratnih lukavstava sačuvana nam je priča o tome kako je Lizimah izigrao Aristona, sina peonskog kralja Audoleonta, i kako se njime poslužio da lakše prodre u Peoniju.[23] On je malog kraljevića doveo u zemlju tobože radi toga da bi ga vratio na očev presto. Međutim, u toku tradicionalne svečanosti krunisanja na reci Astibu (Bregalnici) iznenada su odjeknule bojne trube. Ariston se spasao bekstvom i potražio utočište u zemlji Dardanaca, a Lizimah je osvojio Peoniju.

Dve-tri godine kasnije, posle bitke kod Kurupediona (281), Lizimahovo carstvo se raspalo, a Balkansko poluostrvo doživelo je dane kakvi se neće ponoviti sve do velike seobe, kojom se završava antika, Galske horde, koje su i ranije bez uspeha pokušavale da prodru u Trakiju i Makedoniju,[24] sada su u velikim masama krenule iz Podunavlja na jug. Strah od galskog imena bio je takav, kažu izvori, da su mnogi vladari, ne čekajući da budu napadnuti, nudili ogromne svote novaca svakome ko bi bio spreman da im pomogne da odbrane sebe i svoju zemlju. Stanje je bilo utoliko teže što ni u Makedoniji nije više postojala čvrsta ruka, već su se na prestolu smenjivali pretendent za pretendentom, i unutarnji ratovi slabili su otpornu snagu zemlje. Početkom 279. godine, kada je počela galska najezda, makedonskim prestolom je bio zavladao polubrat egipatskog kralja Ptolemeja Filadelfa, Ptolemej zvani *Keraunos* (Munja).[25] Za njega kažu da se nije uplašio, već je prkoseći opasnosti krenuo u susret galskim četama s vojskom nedovoljno spremnom i nedovoljno brojnom. Nije hteo čak da prihvati ni pomoć koju mu je ponudio dardanski kralj.

»On je«, priča Justin, »s prezirom odbio dardanske poslanike koji su došli da mu ponude pomoć od dvadeset hiljada vojnika i uvredljivo im dobacio da bi zlo bilo po Makedoniju kad bi ona, koja je pokorila ceo Istok, morala sada da se osloni na Dardance za odbranu svojih granica. Jer su njegovi vojnici sinovi onih koji su služili u vojsci kralja Aleksandra i širom sveta odnosili pobede.« Dardanski poslanici vratili su se svojim kućama i saopštili svome kralju Ptolemejev oholi i drski odgovor. Na to je, kaže Justin, dardanski kralj prorekao »da će slavno makedonsko carstvo uskoro propasti zbog nepromišljenosti ovog nezrelog mladića«.[26]

---

[23] Polyaen. IV, 12, 3 (D 8).

[24] Prvi prodor Kelta iz Podunavlja u unutrašnjost Balkanskog poluostrva pada u kraj IV veka. Kasandar se borio s njima na planini Hemu (*Sen. quaest. nat.* III, 11, 3; Plin. *n. h.*, XXXI, 53) oko 310 (v. str. 90, nap. 74 i 75). Nije jasno da li se na isti događaj odnosi Pauzanijev podatak (X, 19, 5) o tome da su Kelti u prvom pohodu van granica svoje zemlje doprli do Trakije, ali nisu smeli da idu dalje jer su uvideli da ih je malo u odnosu prema Grcima. Možda je to pohod za sebe; v. dalje nap. 27.

[25] *Beloch*, IV-1, 247.

[26] Iust. XXIV, 9—11 (D 9). Drugi opširniji izvor za keltsku najezdu na Grčku Paus. X, 19—22, ne pominje Dardance.

Kobno predskazivanje dardanskog vladara ostvarilo se samo delimično. Makedonija nije tada propala. Ona je preživela keltsku krizu. Ali, u prvom naletu Gala makedonske snage predvođene Ptolemejem Keraunom do nogu su potučene i sam makedonski kralj ostao je na bojnom polju (279).[27]

Drojzen, a za njim i neki drugi naučnici,[28] identifikovao je dardanskog kralja koji je Keraunu ponudio pomoć i bio odbijen s ilirskim kraljem Monunijem, za koga u prolozima Pompeja Troga stoji da je u savezu s Lizimahovim sinom Ptolemejem ratovao protiv Ptolemeja Kerauna *(bellum quod Ptolomaeus Ceraunus in Macedonia cum Monunio Illyrio et Ptolomaeo Lysimachi filio)*[29]. Na ovu kombinaciju navela je Drojzena okolnost što je ime *Monunios* bilo poznato u dardanskoj vladarskoj porodici: Monunije se zvao, oko sto godina docnije, dardanski poglavica čijom se kćerkom oženio ilirski kralj Gencije.[30] Naravno, niti bi Drojzen niti iko drugi došao na ideju da Monunija smatra dardanskim kraljem da nije postojalo ukorenjeno uverenje da se pod imenom ilirskog kralja može kriti kralj bilo kog ilirskog plemena.[31] Ilir Monunije s početka III veka pojavljuje se, sem kod Pompeja Troga, i na dvema monetama, jednom dirahijskom novcu i jednoj tetradrahmi tipa koji je bio uobičajen u Makedoniji i Trakiji u doba Aleksandra i dijadoha. Smatrajući ga dardanskim kraljem, Drojzen je, na osnovi dirahijskog novca, zaključio da se dardanska vlast u vreme Monunija raširila nad celom južnom Ilirijom, do Dirahija i gornjeg Aoosa, gde su se, tobože, Dardanci sukobili s epirskim kraljem Aleksandrom, Pirovim sinom.[32] Drojzenova predstava o ogromnoj dardanskoj kraljevini, koja je obuhvatala, pored Dardanije, sve ilirske zemlje do Drača i Vojuše, lišena je realnih osnova. U Pompeja Troga Monunije je nazvan izričito *Illyrius*, a i za ratove Alek-

[27] O hronologiji ovih događaja v. *Beloch*, IV-2, 108 i d. Kao osnova za datovanje keltske najezde služi Polibijev podatak (I, 6, 15) prema kome su Kelti krenuli u pohod koji ih je doveo do Male Azije godinu dana posle početka Tarentiskog (Pirovog) rata, tj. 279. godine. *Niese*, II, 15, razlikuje, međutim, prema Pauzaniju, dve najezde, jednu 280. godine, kada Kelti nisu ni došli do Grčke, i drugu 279, kada je izvršen napad na Delfe. Sukob Kerauna i Belgija Nize stavlja u 280. Ja se držim Belohove hronologije. Neslaganje između Justinovog i Pauzanijevog izveštaja o keltskom pohodu pokušava da osvetli i objasni Vulić, Kelti, 78 i d. Up. i *M. Segre*, La più antica tradizione sull'invasione Gallica in Macedonia e in Grecia (280/79 a. Cr.), Historia I(1927)18 sqq.

[28] *Droysen*, Dard. Fürstentum, 87 i d.; *Zippel*, 42.

[29] Trog. Pomp. prol. 24.

[30] Liv. XLIV, 30, 4; Pol. XXIX, 13, 5, usp. i dalje str. 131.

[31] Odbacujući Drojzenovo identifikovanje Monunija s dardanskim kraljem savremenikom Ptolemeja Kerauna, *Niese*, II, 10, 4, a za njim *Beloch*, IV-1, 250, nap. 3, *Schütt*, 64, i dr. smatraju da je Monunije bio kralj Taulanata, južnoilirskog plemena u zaleđu Dirahiona. I ova je pretpostavka sasvim proizvoljna jer polazi od uverenja da se ilirskim kraljem može zvati vladar bilo kog ilirskog plemena. Kako sam pokazala u već navedenom radu »Etat illyrien«, 143 i d., naziv »ilirski« imao je pored opšteg i vrlo konkretno političko značenje pa se i titula »ilirski kralj« davala samo vladarima ilirske kraljevine. Stoga i Monunija treba smatrati onim što je prema izvorima bio: ilirskim kraljem.

[32] V. *Droysen*, l. c.

sandra Epirskog isti izvor kaže da su se vodili u Iliriji, a ne u Dardaniji.[33] Ne postoje nikakve indicije koje bi ukazivale na širenje Dardanaca, u bilo koje vreme, s one strane planina koje su ih odvajale od Ilira u užem smislu. Prema tome, vladar koji je kovao novac u Dirahiju mogao je biti samo ilirski kralj. I tetradrahma makedonskog tipa mogla je pripadati pre ilirskom nego dardanskom kralju, s obzirom na to da su Dardanci ostali uvek po strani od helenističkih uticaja i da, nasuprot južnoj Iliriji, gde je grčki jezik vrlo rano prihvaćen, ne pokazuju nikakvih tragova helenizacije.

I redosled događaja tokom 280. i 279. godine govori protiv identikovanja dardanskog kralja koji je ponudio Keraunu pomoć s Monunijem. U nastavku gorenavedenog citata iz Prologa Pompeja Troga, u kome se govori o ratu koji je Ptolemej Keraun vodio protiv Monunija, Ilira, i Ptolemeja, Lizimahova sina, stoji: »*utque Arsinoen sororem suam imperii Macedoniarum urbium exuit, ipse cum Belgio Gallorum duce congressus interiit*«.[34] Iz ovog kratkog podatka vidimo da se rat Ptolemeja Kerauna s Lizimahovim sinom morao odigrati neposredno pred pojavu galske opasnosti, tj. krajem 280. godine.[35] Šta je moglo da navede Monunija da ponudi Keraunu pomoć protiv Gala, ako je malo pre toga bio u ratu s njim, i zašto bi on izneverio svog dotadašnjeg saveznika, Lizimahovog sina, koji se još uvek nalazio u Makedoniji: Drojzen pokušava da to objasni na taj način što pretpostavlja da su dardanski poslanici (tj. Monunijevi, po njegovom mišljenju) došli na makedonski dvor da zaključe mir i ponude savez. Međutim, u Justinovom tekstu koji smo napred citirali nema ni traga o nekakvom zaključivanju mira niti o ratnom stanju između dva suseda. Ako se držimo izvora onda je tok događaja bio sledeći:

U drugoj polovini 280. godine, kada je došlo do rata između dva Ptolemeja, Kerauna i Lizimahova sina, ilirski kralj Monunije je stao na stranu ovog poslednjeg. (Dodajmo uzgred da je mešanje u raspre makedonskih pretendenata u to vreme prirodnije za jednog ilirskog kralja nego za dardanskog). Kada je početkom iduće godine došlo do najezde Kelta, dardanski kralj, čije nam ime nije sačuvano, ponudio je Keraunu pomoć. Opasnost koja je Dardaniji pretila isto toliko koliko i Makedoniji čini razumljivom želju Dardanaca da se udruže s Makedoncima i zajednički suprotstave neprijatelju, tim pre što su oni bili prvi na udaru. Ptolemej je odbio savez i platio glavom svoju oholost. Keltima je bio otvoren put na jug.

Epizoda o ponudi dardanske pomoći Keraunu otkriva nam Dardaniju kao već formiranu političku zajednicu s kraljem na čelu. Ona je to,

---

[33] Pomp. Trog. prol. 25: *filiusque eius Alexander Illyricum cum Mitylo bellum habuerit*«. *Droysen*, l. c., misli da treba ime *Mitylos* ispraviti u *Monunios*. O svemu ovome raspravljam opširno: *Papazoglou*, État illyrien, 163 i d.

[34] Pomp. Trog. prol. 24.

[35] Kako se vidi iz prologa i iz Justinova teksta, 24. knjiga Pompeja Troga sadržala je na početku »rat koji je vođen između Antigona Gonate i Antioha Seleukova sina, u Aziji«, a zatim rat Ptolemeja Kerauna s Monunijem i Ptolemejem, Lizimahovim sinom. Antigon je napustio Makedoniju posle poraza koji mu je naneo Keraun u proleće 280. Prema tome njegov sukob s Antiohom u Maloj Aziji mogao se odigrati u drugoj polovini te godine, a rat Kerauna protiv Monunija, koji u izlaganju dolazi posle njega, tek krajem iste godine.

verovatno, bila i ranije, još u Filipovo vreme, čime se može objasniti činjenica da se Dardanci pojavljuju u našim izvorima uvek odvojeno od Ilira, kao poseban narod. Broj vojnika koji su dardanski poslanici ponudili Ptolemeju, dvadeset hiljada ljudi, — čak i ako se ne prihvati kao autentičan — govori, svakako, o veličini i snazi Dardanije u doba keltske najezde.

Put Kelta na jug vodio je kroz dardansku zemlju. Kako Kelti kojima je cilj bila Makedonija i Ilirija, tako i Kelti koji su upali u Peoniju, morali su proći kroz Dardaniju.[36] Pa i oni koji su krenuli u Trakiju verovatno su dodirnuli dardansku teritoriju. Naravno, za horde kojima je krajnji cilj bila pljačka vekovima sakupljenih blaga grčkih hramova Dardanija nije mogla biti naročito privlačna, ali im je ona bila na putu i one su se u njoj zadržale izvesno vreme. Evo šta Livije kaže o tome: »Velika i silovita masa Gala, pokrenuta siromaštvom svoje zemlje ili željom za pljačkom, misleći da joj nijedan od naroda kroz čiju je teritoriju imala da prođe nije ravan u snazi oružja, predvođena Brenom dođe u Dardaniju. Tu izbi razdor: dvadeset hiljada ljudi s poglavarima Lonorijem i Lutarijem odvoje se od Brena i upute u Trakiju.« Ostali, s Brenom, nastave put prema Grčkoj.[37] Ovaj podatak nam jasno predočava ono što bismo i bez njega mogli pretpostaviti: da je Dardanija, bar oni njeni krajevi kroz koje vode putevi iz Podunavlja na jug, morala biti pregažena od Kelta.

Posle poraza kod Delfa (279), razbijene i desetkovane galske čete povlačile su se istim putovima natrag. »Narodi i plemena«, čitamo kod Justina, »kroz čije su zemlje prolazili, otimali su se oko njih kada bi ih našli kako lutaju po poljima iznureni od gladi, zime i napora, kao oko plena.«[38] Da su Dardanci bili jedan od tih naroda koji nije propustio da se iscrpljenom neprijatelju osveti za nedavno pretrpljene žrtve i strah, to nam izričito kaže Diodor: »a kada su prolazili kroz zemlju Dardanaca, svi su uništeni, tako da nije niko ostao ko bi se vratio svojoj kući«.[39] Iako se tvrdnja da niko nije preživeo ovaj povratak ponavlja i kod Justina,[40] ona je, očigledno, preterana jer znamo da su se neki od tih Gala, okupljeni oko Bathanata, probili do Podunavlja i tamo stalno nastanili pod imenom Skordiska.[41]

Prolaz Gala kroz Dardaniju nije, izgleda, ostavio trajnijih posledica. Doduše materijalna kultura latenskog perioda u Dardaniji je isuviše malo istražena da bismo mogli na osnovi nje govoriti o jačini keltskog uticaja. S druge strane, za nekoliko decenija posle keltske najezde ne raspolažemo nijednom vešću o Dardancima, tako da ne znamo koliko im

---

[36] Prema Pauzaniji, X, 19, 7, Kelti su pošli na jug podeljeni u tri grupe. Prvu je predvodio Belgije i ona je imala kao cilj Makedoniju i Iliriju. Druga je pod vođstvom Brena i Akihorija upala u Peoniju, a treća je pošla na Trakiju.

[37] Liv. XXXVIII, 16, (D 10).

[38] Iust. XXIV, 8, 13—16: *gentes quoque nationesque per quas iter habebant palantes velut praedam sectabantur*«.

[39] Diod. XXII, 8 (D 11).

[40] Iust. 1. c.: *nemo ex tanto exercitu... velut ad memoriam tantae cladis superesset.*

[41] Athen. VI, 234; Iust. XXXII, 3, 7; v. dalje odeljak o Skordiscima, str. 212 i d.

je vremena trebalo da se oporave od pustošenja. Međutim, kada o njima ponovo čujemo, oni se pojavljuju kao najmoćniji narod u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva i igraju vidnu ulogu u spoljno-političkom životu tog vremena.

ODNOSI S ANTIGONIDIMA — DARDANIA GENS INFESTISSIMA MACEDONIAE

Za duge vlade Antigona Gonate (276—240/239) ne čuje se ništa o Dardancima.[42] U duhu svoje politike jačanja Makedonije i obnavljanja njenog starog prestiža, Gonata je morao posvetiti veliku pažnju i učvršćenju severne granice svoje države. Iz činjenice da u izvorima nema nijednog pomena Dardanaca možemo sa prilično sigurnosti zaključiti da u njegovo vreme nije bilo onih periodičnih naleta koji su postali »zajednička sudbina« svih njegovih naslednika. Jer da je tih upada bilo, istoričari ne bi propustili da ih zabeleže. Gonata je, očigledno, uspeo da do kraja svoje vladavine obezbedi mir na severnoj granici Makedonije.[43]

Neaktivnost Dardanaca u vreme Antigona Gonate može se objasniti koliko snagom Makedonije, toliko i prilikama u samoj Dardaniji. 70-ih godina Dardanija je, svakako, još osećala posledice keltske invazije, ali sredinom veka ona već razvija ekspanzivnu politiku. U to vreme se ponajpre može datovati njeno širenje na istok, na račun Tribala u dolini Morave i Nišave. Taj događaj izlazio je iz sfere interesovanja antičkih pisaca i nije nigde direktno zabeležen. Ali kontradiktorni podaci geografa o prostiranju dardanske i tribalske teritorije (o kojima će biti dalje govora), odražavajući različita stanja, potvrđuju ono što se na osnovi onomastike mora pretpostaviti: da je oblast od Skoplja do Niša, koja je u rimsko vreme važila kao dardanska, isprva bila tribalska.[44] Ne vidimo u koje bi se drugo vreme, ako ne u sredinu III veka, moglo datovati prisajedinjenje ovog istočnog pojasa Dardaniji. Postoji još jedno objašnjenje za to što se Dardanci ne pominju u to vreme. Makedonija nije graničila s njima. Suprotno mišljenju koje je doskora vladalo u nauci, Peonija, koja se nalazila između Makedonije i Dardanije, nije bila prisajedinjena Makedoniji pod Antigonom Gonatom. Sada znamo da je poslednji

[42] Drojzenove kombinacije (Hellenismus III, 220 sq.) o ratovanju Dardanaca s Aleksandrom Epirskim, Pirovim sinom, na reci Aoosu i u zaleđu Drača i Apolonije, oko 270. godine, zasnivaju se na pogrešnom uverenju da je Monunije bio dardanski, a ne ilirski kralj; v. napred str. 108.

[43] Usp. *W. W. Tarn*, Antigonos Gonatas, Oxford, 1913, str. 201. Ne znam da li nije malo preterana Tarnova tvrdnja da su mere za odbranu severne makedonske granice morale predstavljati najvažniji od svih Antigonovih poduhvata (far the most important of all Antigonos' acts). Tarn misli da Antigon, svakako, nije izbegao »the common lot of his dynasty«, da zbog Dardanaca napušta druga bojišta i hita na sever. Ovo mišljenje nema oslonca u izvorima, koji, kao što sam rekla, Dardance uopšte ne pominju. Pohod na koji se aludira kod Ateneja (VIII, 340f) i koji bi se morao datovati između 276. i 274, kada je pesnik Antagora bio u Gonatinoj pratnji, mogao bi, prema Tarnu, n. m., pr. 111, biti neki pohod na severnoj granici Makedonije, jer u to vreme nije poznato neko drugo ratovanje. S obzirom na to da su u pitanju prve godine Antigonove vlade, ako se i prihvati Tarnova pretpostavka, ovaj pohod ne bi morao da bude upravljen protiv Dardanaca.

[44] V. str. 51 i 186 id.

peonski kralj Dropion, unuk moćnog Audoleonta, bio savremenik Demetrija II i Antigona Dozona.[45] Kada su Dardanci, u naponu svojih snaga, počeli da se šire prema jugu, Peonija je bila prva na udaru. Ne znamo tačno kada se to dogodilo, ali to je moralo biti za vlade Demetrija II (239—229). Na čelu Dardanije se tada nalazio Longar, prvi dardanski vladar koga poznajemo po imenu.[46] Dardanci su zagospodarili Peonijom i peonska dinastija je nestala zauvek.

Poslednjih godina Demetrija II Makedonija je takođe izložena teškim napadima Dardanaca. Iako su podaci kojima raspolažemo o tome krajnje oskudni, postavljeni u opšte okvire, oni postaju ipak razumljivi. U prologu 28. knjige Pompeja Troga čitamo da je u toj knjizi bilo govora o tome »kako je kralj Makedonije Demetrije bio razbijen od Dardanaca i kako je posle njegove smrti namesništvo u ime njegova sina Filipa preuzeo Antigon (Dozon)«.[47] Iz ovoga ne proističe nužno da je Demetrije poginuo u ratu s Dardancima, mada to nije isključeno, tim pre što iz Justina saznajemo da je posle njegove smrti Dozon nastavio ratovanje s njima.[48] Te okolnosti datuju upad Dardanaca u Makedoniju i njihov sukob s Demetrijom II pred kraj njegove vlade, u vreme oko 231. godine, što, naravno, ne znači da nije moglo biti i ranijih najezda.

Od tog vremena dardanska opasnost nadvila se nad Makedonijom kao strašna mora. Dardanski upadi ometali su makedonske kraljeve u njihovim nastojanjima da održe poljuljanu supremaciju u Grčkoj. Poznato je da je vlada Demetrija II bila ispunjena ratovima protiv udruženih snaga Etolskog i Ahajskog saveza. I za njegove naslednike održavanje makedonskih pozicija u Grčkoj predstavljalo je osnovni cilj diplomatskih i vojnih napora. Dardanski napadi, međutim, nisu dozvoljavali Makedoncima da sve svoje snage uprave u tom pravcu. Dardanci su iskorišćavali svako udaljavanje kralja i vojske iz Makedonije, svaku promenu na prestolu i slabljenje vlasti, koje redovno prati takve promene, da pređu granicu i pustoše susedne oblasti. Koliko su puta samo makedonski kraljevi morali da napuste ratne operacije u srednjoj Grčkoj ili čak na Peloponezu, da bi pohitali na sever i isterali neprijatelja! Pritisak

---

[45] Mišljenje da je Antigon Gonata osvojio Peoniju izneo je *Tarn*, n. d., 173, 320 i d., 364 i d. Prihvatili su ga, između ostalih, *Beloch*, Gr. Gesch. IV, 1, 566, i *B. Lenk*, RE XVII (1942), 2406. Nezavisno od njega slično mišljenje je zastupao i *Schütt*, 68. Jedan novootkriveni natpis iz Delfa dao je povoda da se revidira ovo gledište, *J. Pouilloux*, BCH 74 (1950), 22 i d., i *J. Bousquet*, ibid. 76 (1952), 136 i d., ubedljivo su pokazali da je Dropion morao živeti u vreme Demetrija II, čime se mogu objasniti i njegovi dobri odnosi s Etolcima. V. o tome opširnije *Mack*, 154 i d.

[46] Liv. XXXI, 28, 2 (D 13).

[47] Pomp. Trog. *prol. 28* (D 12). *Tarn*, Antigonos, 365, misli da su Dardanci počeli svoje napade na Makedoniju pod pritiskom Bastarna. Na ovu pomisao navela ga je činjenica da u prologu Pompeja Troga, neposredno ispred rečenice u kojoj se govori o porazu koji su Dardanci naneli Demetriju, stoji: *dictique in excessu Basternici motus*. Ne vidim nužnost povezivanja ova dva događaja.

[48] *Tarn*, n d., 201, nap. 111, uzima Demetrijevu pogibiju kao činjenicu. *Beloch*, IV-2, 531, dovodi je u sumnju. *Walbank*, Philip, 10, govori o njoj kao o mogućnosti. Međutim, isti, Polybios, 238, smatra je pogrešnom dedukcijom iz Trogova prologa. Uolbank datuje Demetrijevu smrt u proleće 229, Appendix, III, p. 295.

Dardanaca je paralisao makedonske snage i na izvestan način doprineo slabljenju makedonske države.

Dardanija je imala još jednog suseda koji u vreme Demetrija II stupa na istorijsku pozornicu kao značajan faktor u političkim odnosima grčko-makedonskog sveta. To je ilirska država, koja pod kraljem Agronom (umro 230) doživljuje svoj vrhunac. Agron je postao saveznik Demetrija II u trenutku kada je ovaj, izgubivši svaki oslonac u Grčkoj i pritešnjen Dardancima, okrenuo svoje poglede ka zapadu i pokušao da dâ novi pravac makedonskoj ekspanziji.[49] Dok je Demetrije nastojao da zaustavi nadiranje Dardanaca na severu, ilirske lađe su za račun Makedonaca pustošile zapadnogrčko primorje i vezivale etolske i ahajske snage. Pobeda Agronovih vojnika nad Etolcima kod Medeona u Akarnaniji 231. godine i osvajanje epirskog glavnog grada Foinike sledeće godine od strane gusara koje je posle Agronove smrti poslala njegova udova i naslednica Teuta bili su događaji koji su odjeknuli širom grčkog sveta.[50]

Jačanje ilirske države pod Agronom i Teutom pogađalo je interese Dardanaca i oni su bili spremni da podrže pogranična plemena, kojima je ilirski kralj silom bio nametnuo svoju vlast, u njihovoj borbi za nezavisnost. Jedan od razloga, svakako ne poslednji, što su Iliri napustili svoje odlične pozicije kod Foinike i odustali od odlučujućeg sukoba s etolsko-ahajskom vojskom, koja je pritekla u pomoć Epircima, bio je taj što su se neka plemena odmetnula od Ilira i prešla Dardancima. Na žalost, i u ovom slučaju, kao inače, naš izvor, Polibije, samo ovlaš dodiruje ono što nas najviše interesuje. On kaže da su ilirske trupe kod Foinike, »i inače nezadovoljne zbog nezgodnog terena, kada je stiglo pismo od Teute u kome im je ona saopštavala da je potrebno da se što je moguće pre vrate u domovinu zbog toga što su neki od Ilira prešli na stranu Dardanaca, sklopile primirje s Epircima pošto su prethodno opustošile Epir«.[51] Ova rečenica, iako uzgred rečena, osvetljava dovoljno jasno ulogu koju je Dardanija imala u međunarodnom životu tog vremena.

Iskoristivši nerede koji su izbili posle smrti Demetrija II (proleće 229), Dardanci su ponovili i pojačali napade na Makedoniju. Ali Antigon Dozon, preduzimljivi i sposobni namesnik maloletnog Filipa V koji se ubrzo proglasio kraljem, uspeo je da pobedi i odagna iz zemlje Dardance i uspostavi red i mir.[52] Izlažući, posle jedne pobune na dvoru, pred okupljenim vojnicima svoje zasluge za državu, on je između ostalog rekao »da je sprečio otpadanje saveznika (Grka) i ukrotio Dardance i Tesalce, koji su se digli na noge posle Demetrijeve smrti«.[53] Postoji pretpostavka da je tom prilikom Dozon morao da ustupi Dardancima severni deo Peo-

[49] Usp. *P. Treves*, La tradizione politica degli Antigonidi e l'opera di Demetri II, Rendiconti della R. Academia nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche, vol. VIII, 1932, 166 sqq.

[50] Usp. *M. Holleaux*, Les Romains en Illyrie, Etudes d'Epigraphie et d'Histoire grecques IV Paris, 1952, 76 sqq. (=CAH VII, 1928, 822 sqq.).

[51] Pol. II, 6, 4 (D 14): διὰ τὸ τινὰς τῶν Ἰλλυριῶν ἀφεστηκέναι πρὸς τοὺς Δαρδανεῖς.

[52] O ovim događajima v. *W. Bettingen*, König Antigonos Doson von Makedonien (229—220). Diss. Jena, 1912, 17 sq.

[53] Iust. XXVIII, 3, 14 (D 15).

nije.[54] Ona polazi od uverenja da je Peonija bila prisajedinjena Makedoniji pod Antigonom Gonatom. Međutim, kao što smo videli, Peonija je pod Gonatom bila nezavisna pa se i rezultat Dozonova rata mora drukčije oceniti. On nije izgubio deo Peonije, već je naprotiv, obuzdavši Dardance, pripojio njen južni deo Makedoniji. Tada je, verovatno, podignut i grad *Antigoneia* na Vardaru (južno od Stoba), na peonskoj teritoriji, kao makedonska baza u novoosvojenim oblastima. Kada dvadesetak godina kasnije Filip V zauzme Bilazoru, »najveći grad Peonije«, to neće biti vraćanje ustupljenih zemljišta, već novo širenje makedonske teritorije na račun Dardanije. Pobeda Antigona Dozona nad Dardancima morala je biti odlučujuća s obzirom na to da se do kraja njegove vlade ne čuje o neredima na ovom delu makedonske granice.[55]

Poslednji dani Dozonove vladavine bili su pomućeni borbama s Ilirima. Prema Polibiju, tri dana posle sudbonosne po Grčku bitke kod Selasije (222), dok se još bavio na Peloponezu sređujući odnose sa Spartom, stigla je Antigonu vest da su Iliri upali u Makedoniju.[56] Munjevitom brzinom on pohita na sever i pobedi neprijatelja. Ima naučnika koji misle da se pod imenom Ilira ovde kriju Dardanci.[57] Ne verujem da je to tačno. Polibije upotrebljava uvek naziv »Iliri« u sasvim određenom, političkom smislu, obeležavajući njime plemena koja su ulazila u sastav države Agrona i njegovih naslednika. Nije nimalo verovatno da bi on, znajući da je reč o dardanskom narodu, napisao da su Iliri upali u Makedoniju, jer bi takva nedoslednost u terminologiji mogla da izazove zabunu, ne samo kod nas već i kod njegovih savremenika. Stoga mislim da se ovaj podatak ne odnosi na Dardance.

Dozon je umro uskoro posle bitke s Ilirima. Dugogodišnja vlada njegovog naslednika Filipa V (221—179) predstavlja, bar njena prva po-

---

[54] Tako *Beloch*, IV, 1, 638; *Walbank*, 10.

[55] Naravno ne može biti reči ni o kakvom pokoravanju Dardanije od strane Dozona. Ispravka koju je predložio *W. Kolbe*, Gött. Gelehrte Anz. 1916, p. 461, »*Thessaliam et Dardaniam subiecit*«, umesto očigledno iskvarenog teksta »*Thessaliam, Moesiam, Cariam subiecit*« u 28. prologu Pompeja Troga, ne može se prihvatiti. Treba ostati kod stare, *Niebuhr*-ove konjekture »*Thessaliam et in Asia Cariam subiecit*«, cf.*Bettingen*, n. d., 22.

[56] Pol. II, 70: ... ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἀνέζευξε μετὰ τῶν δυνάμεων ἐκ τῆς πόλεως, προσαγγελθέντος αὐτῷ τοὺς Ἰλλυριοὺς εἰσβεβληκότας εἰς Μακεδονίαν πορθεῖν τὴν χώραν .. Καταλαβὼν δὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς ἐν τῇ χώρᾳ καὶ συμβαλὼν ἐκ παρατάξεως τῇ μὲν μάχῃ κατώρθωσε, τῇ δὲ παρακλήσει καὶ κραυγῇ τῇ κατ' αὐτὸν τὸν κίνδυνον ἐκθέμως χρησάμενος ... μετ' οὐ πολὺ τὸν βίον μετήλλαξε.

[57] Npr. *Niese*, II, 347: »wahrscheinlich die Dardaner«. *J. V. A. Fine*, Macedon, Illyria and Rome, 220—219 B. C., JRS, 1936, 25, smatra da to ne mogu biti ni Iliri Demetrija Hvarskog, jer je ovaj bio Dozonov saveznik i njegove su trupe učestvovale u bici kod Selasije na makedonskoj strani, ni Iliri Skerdilaide, pošto je »Skerdilaida u to vreme, izgleda, vodio istu politiku kao i Hvaranin«. Po njegovom mišljenju, to su bili Iliri koji su živeli dublje u unutrašnjosti i koji su bili čvršće povezani sa Dardancima. Nešto malo iskrivljena, ova misao se nalazi kod *Walbanka*, 18, pr. 2: to je bilo neko drugo pleme srodno i blisko Dardancima. Argumenat koji je Fajn naveo da bi osporio pripadnost Ilira koji su 222. godine izvršili napad na Makedoniju Skerdilaidinoj državi je neubedljiv, ali je tačan njegov zaključak da su u pitanju Iliri koji su živeli u unutrašnjosti, tj. u oblasti oko Ohridskog jezera. Ti su Iliri, međutim, ulazili u sastav ilirske države od davnih vremena; v. *Papazoglou*, Etat illyrien, 143 sqq. i ostali su u njenom sastavu i posle Teutina poraza. To je oblast u kojoj nekoliko godina docnije Skerdilaida ratuje sa Filipom.

lovina, doba najžešćih napada Dardanaca na Makedoniju.[58] Već prvih godina, dok je Filip ulagao maksimalne snage da u tzv. savezničkom ratu (220—217) protiv Etolaca i Sparte sačuva Helenski savez, koji je Dozon osnovao, dardanska opasnost nije davala mira Makedoncima. Te događaje pominje ukratko Justin, a Polibije nam daje nešto više pojedinosti o njihovom toku i značaju. »Dardanci«, kaže Justin, »i ostali susedni narodi koji su gajili, tako reći, besmrtnu mržnju prema makedonskim kraljevima, s prezirom se odnoseći prema Filipovoj mladosti, neprestano su ga izazivali (svojim napadima). Ali on se nije zadovoljio time što je odbivši neprijatelje odbranio svoju zemlju, već je, neizazvan, u svojoj obesti i na Etolce zaratio.«[59]

U leto 219, dok se mladi kralj nalazio na jugu Akarnanije, »stigne iz Makedonije glasnik i saopšti da su Dardanci, saznavši za njegov pohod na Peloponez, sakupljali vojsku i vršili velike pripreme za upad u Makedoniju. Čuvši to, kralj odluči da je potrebno da hitno pomogne Makedoniji. Stoga otpusti ahajske poslanike s obećanjem da će, čim sredi stvari u vezi s onim što mu je upravo javljeno, smatrati svojom najprečom dužnošću da njima pomogne koliko bude mogao. Zatim podiže vojsku i užurbano se vrati istim putom kojim je i došao...[60] Kad je stigao u Makedoniju, u Pelu, Dardanci, saznavši od nekih prebeglih Tračana za njegov dolazak, poplaše se i odmah obustave pohod iako behu već nadomak Makedonije. Filip pak, kad ču da su se Dardanci predomislili, otpusti svoje Makedonce kućama na jesenju berbu voćaka, a sam krenu u Tesaliju i ostatak leta provede u Larisi.«[61]

Ovaj Polibijev izveštaj rečito govori o značaju koji su dardanski napadi imali za Makedoniju. Filip je obustavio ratovanje u Grčkoj i odložio sve druge poslove na glas da se Dardanci spremaju da s velikim snagama upadnu u Makedoniju. Rat u Grčkoj bio je rat za nametanje ili održavanje hegemonije, dok je od Dardanaca trebalo odbraniti rođenu zemlju. Tako je bilo i ranije, tako je i sada.[62] Dardanci nisu ovog puta uspeli da izvrše planirani napad. Oni su, izgleda, izbegavali kad god je to bilo moguće, otvoreni sukob s makedonskom vojskom, i iskorišćavali vreme kada je zemlja ostajala nezaštićena da je opljačkaju i opustoše.

217. godine, pre nego što će krenuti na jug da nastavi rat s Etolcima i Epirom, koji mu je u protekloj godini doneo vidne uspehe, Filip odluči da obezbedi severnu granicu. Od vremena Antigona Gonate to je bio prvi put da se inicijativa na ovom frontu nalazila u makedonskim rukama. Pohod protiv Dardanaca imao je određen cilj: zaposedanjem

---

[58] Osnovnu monografiju o Filipu V predstavlja odlično delo *F. W. Walbank*, Philip V of Macedon, Cambridge, 1940. O odnosima Makedonije, Rima i Ilirije u prvim godinama Filipove vlade usp. Fajnov članak, citiran u prethodnoj primedbi.

[59] Iust. XXIX, 1, 10 (D 16); usp. i Pomp. Trog. *prol.* 29 (D 17).

[60] Kada je Filip prelazio preko Ambrakijskog zaliva, prebegao je k njemu, kod Akcija, Demetrije Hvarski i zatražio azil kod Makedonaca. Izneverivši Rimljane, on se stavio u službu makedonskog kralja. Ovaj na prvi pogled beznačajan događaj imao je vrlo dalekosežne posledice zbog uticaja koji je Demetrije Hvarski izvršio na Filipovu politiku u vreme prvog rimsko-makedonskog rata.

[61] Pol. IV, 66, 1 (D 18).

[62] Usp. *Walbank*, 270: »To any king of Macedon the first and most fundamental question was that of the northern frontiers.«

strateških baza trebalo je onemogućiti stalne upade Dardanaca. »U to vreme«, kaže Polibije, »kralj Filip osvoji Bilazoru, najveći grad Peonije, veoma zgodno postavljen na ulazima iz Dardanije u Makedoniju, i ovim poduhvatom se tako reći oslobodi dardanskog straha. Jer Dardancima nije bilo lako da provale u Makedoniju sve dotle dok je Filip držao pristupe kroz pomenuti grad.«[63] Učvrstivši Bilazoru, Filip užurbano pokupi vojsku i ponovo se uputi na jug.

Zauzeće Bilazore bilo je dovoljno krupan događaj čim je našlo svoje mesto u Polibijevom izlaganju. Ovaj peonski grad, koji se u našim izvorima pominje samo još jednom, 168. godine,[64] nalazio se, verovatno, u dolini Aksija i dominirao prolazima koji su tom dolinom vodili iz Dardanije u Makedoniju. Opšte je mišljenje da je bio kod današnjeg Titovog Velesa.[65] Govoreći o osvajanju Bilazore 217.godine, Polibije ne čini nikakvu aluziju na to da su Makedonci i ranije držali ovaj grad. To je jedan od razloga zbog koga mi se čini da je nezasnovana pretpostavka da je Antigon Gonata prisajedinio Makedoniji celu Peoniju (i njen severni deo sa Bilazorom), a da je docnije Antigon Dozon morao da ustupi Dardancima ovaj najseverniji njen deo.[66] Osvajanjem Bilazore, kaže Polibije, Filip se oslobodio straha dardanskog. Ko god je gospodario ovim gradom držao je vrata Makedonije u svojim rukama. Događaji koji slede pokazuju, međutim, da ta vrata, iako su se Dardanci do tog vremena, očigledno, njima najradije koristili za svoje upade u Makedoniju, nisu bila jedina.

Posle pada Bilazore, nekoliko godina kao da vlada mir na dardansko-makedonskoj granici.[67] Filip je iz godine u godinu bio zauzet na jugu u Grčkoj. Savez s Hanibalom 215. godine dovodi ga u otvoren sukob i s Rimljanima. Situacija na Balkanskom poluostrvu se naročito izmenila zaključivanjem ugovora o savezništvu između Rimljana i Etolaca 212. godine, jer je bilo jasno da će grčki saveznici makedonskog kralja biti glavne žrtve ovog ratnog dogovora. Kada je saznao za sklapanje etolsko-rimskog saveza, u pozno leto 211, Filip se odlučio na brzu akciju.[68] Kao i uvek, prva mu je pomisao bila da, pre nego što krene na jug, obezbedi severnu granicu Makedonije. Iznenada napadne Ilire oko Orikosa i Apolonije, i na reci Aoosu, a zatim, »opustošivši susedne ilirske zemlje,

---

[63] Pol. V, 97 (D 19).

[64] Liv. XLIV, 26, 8: *ad Bylazora — Paeoniae is locus est...*

[65] Usp. Makedonski gradovi, 231 i d.

[66] V. napred str. 111—112.

[67] Prema Uolbanku, možda je i 215. došlo do upada Dardanaca u Makedoniju; *Walbank*, Appendix III. p. 298 sq. U drugom pismu Larisejcima, koji Uolbank datuje u avgust 215, Filip pominje neki pohod u koji se sprema da pođe ἕως ἂν ἐγὼ ἐπιστρέψας ἀπὸ τῆς [στρατ]είας διακούσω .. (Syll³., 543, ll. 37—38). Uobičajeno datovanje pisma u 214. godinu omogućavalo je identifikovanje ovog pohoda s ratovanjem na Aoosu u leto 214, o kome govori Livije, XXIV, 40. Nize i Gajer mislili su da se podatak iz pisma može odnositi na rat protiv Korkire koji pominju Zon. IX, 4, 2, i App. *Mac.* 1, odmah posle zaključenja saveza s Hanibalom. Uolbank radije povezuje pohod koji se pominje u pismu Larisejcima uz neki inače nama nepoznat pohod na severu, preduzet, ili samo nameravan, protiv Dardanaca ili protiv Ilira. Ovo poslednje mi izgleda verovatnije, jer posle osvajanja Bilazore ne očekujemo da bi Dardanci mogli da upadnu u Makedaniju, a ugovor s Hanibalom skrenuo je, svakako, Filipovu pažnju na drugu stranu.

[68] Usp. *Walbank*, 84—85 i 303.

istom brzinom krenu u Pelagoniju i odatle osvoji dardanski grad Sintiju, preko koga su Dardanci mogli da upadnu u Makedoniju«.[69] A onda projuri preko Linkestide i Botijeje do Tempa i odatle natrag u Trakiju, u zemlju plemena Meda, gde osvoji grad Jamforinu. Tek onda se uputi na jug. Ovaj munjeviti Filipov pohod, o kome nam govori Livije, interesantan je sa stanovišta dardanske istorije zbog toga što se u njemu pominje grad *Sintia*. Kad ne bismo imali razloga da posumnjamo u tačnost Livijevog teksta, Sintija bi bila jedini dardanski grad čije je ime došlo do nas. Jedno mesto Σιντία zabeleženo je kod Stefana Vizantinca[70], ali ono, očigledno, ne može imati veze s dardanskim gradom, jer je to naselje istočnomakedonskog plemena Sinta. Stoga mi izgleda dosta privlačna, iako je ostala nezapažena, Tomašekova emendacija »*Dardanorum urbem finitimam*«, umesto »*Dardanorum urbem Sintiam*«.[71]

Postavlja se pitanje gde bi trebalo tražiti ovaj pogranični dardanski grad. Mišljenje da se on mogao nalaziti na putu Prilep-Veles (*Niese*, n. m.) mora se odbaciti s obzirom na to da ova oblast nije bila naseljena Dardancima i da je bila zaštićena Bilazorom. Prošlo je bilo svega šest godina od osvajanja ovog peonskog grada na Vardaru i nemamo razloga da mislimo da ga je u međuvremenu Filip morao da napusti. Prema tome dardanski grad čijim je osvajanjem 211. godine Filip želeo da spreči nove upade Dardanaca u Makedoniju morao se nalaziti na zapadnoj granici Pelagonije, na putu koji je iz tetovske oblasti vodio u Makedoniju. Na to ukazuje kako pravac kojim se u ovom pohodu kretao Filip, tako i činjenica da su Dardanci u to vreme sarađivali s Ilirima.

Na ovaj rat odnosi se, možda, i sledeća posveta kralja Filipa boginji Atini Lindskoj, isklesana u natpisu nađenom na akropolju Lindosa; »Kralj Filip (posvećuje) deset malih štitova, deset sarisa i deset šlemova na kojima je napisano »Kralj Makedonaca Filip (sin) kralja Demetrija, od pobede nad Dardancima (i Medima) Atini Lindskoj.«[72] Ime plemena Meda je dopunjeno i zato se ne može smatrati sigurnim, ma kako odgovaralo veličini lakune; inače bi ono bilo dobra hronološka indicija, jer, koliko nam je iz drugih izvora poznato, protiv Dardanaca i Meda Filip V je ratovao samo 211. godine.

U leto 209,[73] dok se nalazio na Peloponezu, u ahajskom gradu Dime, deleći plen i zarobljenike koje je dobio u sukobima sa snagama antimakedonskog saveza organizovanog nastojanjima Rima, Filipu stig-

---

[69] Liv. XXVI, 25, 3 (D 20).

[70] Steph. Byz., s. v. Σιντία· πόλις Μακεδονίας πρὸς τῇ Θράκῃ, ὡς Εὔδοξος ἐν τετάρτῳ γῆς περιόδου. Οἱ οἰκοῦντες, Σιντοί, ὀξυτόνως. Sintija Stefana Vizantijskog pogrešno je dovedena u vezu s dardanskim gradom: *Niese* II, 78, pr. 3; *Oberhummer*, RE. s. v.; *Geyer*, Makedonia, 748 (»eine Grenzstadt der Dardaner, Sintia, die Kiepert FOA XVI S. 4a nach Petritsch an der Strumitsa legt« (!); *Walbank*, 85, pr. 4 (s napomenom da je Kipertovo lokalizovanje kod Petriča pogrešno). V. *Papazoglu*, Herakleja i Pelagonija, 327. i d.

[71] *W. Tomaschek*, Zur Kunde des Hämushalbinsel, I, Wo lag Scupi die Metropolis von Dardanien (cit. prema *Truhelki*, GSND, 5, 1929, 66 nap. 57). *Fine*, n. d., JRS, 1936, 25, i karta na str. 27, stavlja Sintiju na severnu granicu Pelagonije.

[72] Lindos, Fouilles de l'Acropole II, 1941, n. 2 (FGrH III B, Nr. 532 (42) (D 21).

[73] Livije datuje događaje iz 209. i 208. godine u 208, odnosno 207; v. *Walbank*, 304.

ne glasnik iz Makedonije s vešću da je neki Aerop podmitio komandanta makedonske posade u Lihnidu i osvojio ovaj grad. »Drži i neka sela dasaretska« dodao je glasnik, »i podbunjuje Dardance«. Kada je posle deset dana Filip stigao u Demetrijadu (u Tesaliji), drugi glasnici su javljali o još većem zlu: »Dardanci su preplavili Makedoniju: već drže Orestidu i prodrli su do Argejskih polja, a među varvarima se proneo glas da je Filip poginuo.«[74]

Ovde imamo prvi put konkretne podatke o tome kako su duboko u Makedoniju mogle da prodru, pljačkajući i pustošeći, dardanske čete. Orestida i Argejska polja su današnja kosturska oblast.[75] Pravac kretanja Dardanaca bio je ovom prilikom drukčiji nego ranije, jer se dolina Vardara nalazila pod kontrolom Makedonaca. U Orestidu oni su mogli dopreti bilo preko Pelagonije i Linka (prilepsko-bitoljska oblast), bilo još zapadnijim putom, preko Lihnida (ohridsko-prespanskim krajem).

Vest o prodoru Dardanaca naterala je i ovog puta Filipa da hitno obustavi ratovanje u Grčkoj i krene u odbranu Makedonije. Na ove događaje odnosi se, svakako, Justinov podatak da su »Dardanci počeli da pustoše pogranične oblasti Makedonije i odveli 20 000 zarobljenika, prisilivši time Filipa da napusti rat s Rimljanima i da brani svoju kraljevinu.«[76] Filip se tada nalazio u doista teškom položaju. Svi su od njega tražili pomoć i podršku: grčki gradovi, koje su napadale rimske i pergamska flota; ilirski kraljevi, koji su zahtevali ispunjenje obaveza i plaćanje njihovih usluga; opustošene oblasti Makedonije, koje su vapile za osvetom. Filip je delio obećanja, iako je bio svestan toga da ih neće moći ispuniti.[77] Za njega je tada bilo glavno da privremeno umiri svoje saveznike da bi mogao da krene protiv Dardanaca, »jer su ovi vrebali njegovo odsustvo kako bi još težim ratom zapretili Makedoniji.«[78]

Iz izvora se ne vidi da li je došlo do sukoba ili ne. U svakom slučaju, Filip nije mogao da se potpuno oslobodi dardanske opasnosti. Iduće godine, krajem leta 208, vidimo ga kako ponovo kreće u rat protiv Dardanaca.[79]

U proleće ili početkom leta 206. Filip je opet u ratu s Dardancima. Prošla godina donela mu je mnogo uspeha u Grčkoj. Pasivnost Rimljana pružila mu je prilike da pokaže svoju nadmoćnost i na kopnu i na moru, a zimi 207/6. neutralne sile (Rodos, Egipat) nastavile su posredovanje radi sklapanja mira.[80] U toj situaciji Filip preduzima nov pohod protiv Dardanaca. Za taj rat saznajemo iz jednog natpisa nađenog u selu Oliveni kod Bitolja. Veoma oštećen i izlizan od vremena, ovaj spomenik se može samo delimično rekonstruisati. Jasno se čita datum: »godine 16-e (meseca) panema«, ime kralja Filipa i ime Dardanaca. Smisao poslednjih redova, koji su srazmerno bolje očuvani, bio bi sledeći: Spomenik podižu neki Katlestoni, koji su pod kraljem Filipom ratovali (?) protiv Dardanaca.[81]

[74] Liv. XXVII, 32, 10—33, 1 (D 22).
[75] Usp. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 181. *Walbank*, 92, pr. 2: »the position of Argest camp is uncertain«.
[76] Iust. XXIX, 4, 5 (D 23).
[77] Iust XXIX, 4, 7—9.
[78] Iust. XXIX, 4, 10 (D 24).
[79] Liv. XXVIII, 8, 14 (D 25).
[80] Usp. *Niese*, II, 494 i d.; *Walbank*, 104 i d.
[81] Spomenik 98 (1948), br. 51 (D 26).

Šesnaesta godina Filipove vladavine odgovara 207/6. godini pre n.e.,[82] a kako je panemos bio deveti mesec makedonskog kalendara, spomenik je podignut negde u maju-junu 206. Katlestoni se ovde prvi put pominju. To je moralo biti neko manje gornjomakedonsko pleme, čije ime pokazuje nastavak -ωνες, -ονες karakterističan za ilirsko područje.

Kod Polibija i Livija nema podataka o dardansko-makedonskom ratovanju te godine. Ne znam da li treba dovesti u vezu s tim kratku belešku u ekscerptima iz 28. knjige Diodorove: »zaratio je na Dardance ničim neizazvan, pobedio ih na bojnom polju i uništio preko deset hiljada njih«.[83]

Fragmenat u kome se nalazi ovaj podatak ne može se tačno datovati. U njemu se govori o negativnom i maltene kobnom uticaju koji je Tarentinac Heraklid vršio na Filipa, podbadajući ga na ratove koji su mogli da ga staju kraljevstva, i na kraju se pominje i neizazvani pohod protiv Dardanaca. Obično se ovaj rat stavlja u vreme neposredno pred 200. godinu, tj. pred izbijanje drugog makedonsko-rimskog rata. Heraklid je, međutim, prešao Filipu već oko 209. godine[84] i ne vidim razloga zašto se rat s Dardancima o kome govori Diodor ne bi mogao datovati i ranije.

Intervencija neutralnih sila dovela je, najzad, ujesen 206. godine do sklapanja separatnog mira između Filipa i Etolaca. Makedonci su sada dobili slobodne ruke u Iliriji. Zaokupljeni borbama s Hanibalom, Rimljani su poslednjih godina bili potpuno neaktivni na balkanskom frontu. A kada su se u proleće 205. pojavili s novim trupama na ilirskom primorju, došlo je do mira kod Foinike, kojim je završen prvi makedonsko-rimski rat. Dardanci se uopšte ne pominju u to doba.[85]

DARDANIJA — RIMSKI SAVEZNIK PROTIV FILIPA

Kada su se, ujesen 200. godine, rimske snage pod komandom Publija Sulpicija Galbe iskrcale u Iliriju a njihove prethodnice sa Gajem Apustijem prodrle do Dasaretije, Dardanci su požurili da im ponude svoje usluge. »U rimski logor«, čitamo kod Livija, »dođoše kneževi i poglavice *(reguli ac principes)* makedonskih suseda, Pleurat, Skerdilaidin sin i Ami-

[82] Filip je došao na vlast u leto 221. Druga godina njegove vladavine počinje u leto iste godine; usp. *Walbank*, Appendix III, 295 sqq.

[83] Diod. XXVIII, 2 (D 27).

[84] *Niese*, II, 570, pr. 1.

[85] *Niese*, II, 500 i d., smatra da su godine 207. i 206. »prazne godine«, a da je posle 204. na severnoj granici Filip razvio živu aktivnost. Pomen nekih ilirskih i tračkih mesta u odgovarajućoj knjizi Polibijeve istorije daje povoda da se misli da je te godine Filip ratovao protiv Ilira i Tračana. Rat s Dardancima zaključuje se na osnovi pomenutog Diodorovog podatka i hronološki potpuno neodređene Justinove beleške XXIX, 4, 10 (D 24). *Gèyer*, Makedonia, 751, takođe računa s Filipovim ratovima protiv Ilira, Dardanaca i Tračana 204. i 203. godine. Isto tako i *Walbank*, 111 sq. i 306. Problem ima širi značaj u vezi s Filipovom odgovornošću za izbijanje drugog rimsko-makedonskog rata usp. *J. P. V. D. Baldson*, Rome and Macedone, 205—200 B. C., JRS, 1954, 30 sqq., *St. I. Oast*, Philip V and Illyria 205—200, Class. Phil 1959, 158, sqq. *E. Badian*, Philip V and Illyria: A Reply, Class. Phil., 1960, 182 sqq.; ali izvori nam ne dozvoljavaju da Dardancima damo bilo kakvo mesto u tim događajima.

nandar, kralj Atamana, a od Dardanaca Baton, Longarev sin. Ovaj Longar ratovao je i sam s Demetrijem, Filipovim ocem. Oni obećaše pomoć, a konzul im odgovori da će se poslužiti dardanskim i Pleuratovim snagama čim dovede vojsku u Makedoniju.«[86] Sulpicije je nameravao da sa tri strane izvrši napad na Makedoniju: s istoka, iz Dasaretije, trebalo je da prodre on sam Egnatijevim putom, sa severa bi udarili Dardanci i Iliri, dok bi Etolci upali sa juga preko Tesalije.

U navedenom Livijevom tekstu susrećemo se sa dva dardanska vladara, Longarom i njegovim sinom Batonom.[87] O Longarevom ratu s Demetrijem govorili smo ranije. Nije jasno da li je Longar bio još u životu 200. godine ili je Baton već bio zauzeo njegovo mesto. Iako ne treba, možda, insistirati na izrazima *reguli ac principes*, moguće je da se dodatkom *ac principes* pravila razlika između Batona, kao Longareva naslednika, i Pleurata i Aminandra, koji su bili *reguli*. Longar i Baton su jedine istorijske ličnosti iz dardanske prošlosti koje su nam poznate po imenu.

Drugi rimsko-makedonski rat započeo je operacijama u Pelagoniji i Linkestidi.[88] Filip je u defanzivi. Da bi sprečio pristizanje dardanske pomoći Rimljanima, on šalje vojsku pod nominalnom komandom svog 13-godišnjeg sina Perseja da zaposedne klanac koji vodi u Pelagoniju. Zanimljivo je da se kod Livija dardanskoj pomoći ne pridaje manji značaj nego etolskoj: »Pripremajući svoje suvozemne snage«, kaže Livije, »Filip je verovao da Rimljanima oduzima dve značajne podrške; s jedne strane, podršku Etolaca, s druge, podršku Dardanaca, pošto je njegov sin Persej zatvorio prolaz kroz klanac koji vodi u Pelagoniju.«[89] Kada se govori o klancu koji vodi u Pelagoniju, obično se misli na put koji preko Babune spaja dolinu Vardara s Pelagonijom. Ako se Bilazora nalazila kod Velesa, onda je sa te strane Makedonija bila obezbeđena držanjem ove baze, jer je, kako stoji kod Polibija, Bilazora zatvarala Dardancima put dolinom Vardara. Posle osvajanja Bilazore 217, kretanje Dardanaca uzelo je zapadniji pravac, a ništa u izvorima ne pokazuje da su u međuvremenu Makedonci izgubili ovaj izvanredno važan strateški položaj. Stoga izgleda prirodnije tražiti »klanac koji vodi u Pelagoniju« na severozapadnoj ivici Pelagonije, a ne u blizini Vardara, tim pre što znamo da su u ovim operacijama Dardanci saradivali s Ilirima i Rimljanima.[90]

---

[86] Liv. XXXI, 28, 1—3 (D 28)

[87] *Droysen*, Hellenismus III-2, 27, pr. 1, naziva Batona Dezidijatom (pozivajući se na mesto kod Strabona, VII c. 314, gde se govori o istoimenom vođi Dezidijata u dalmatsko-panonskom ustanku 6—9. godine n.e.) i misli da se na osnovi toga može zaključiti da su se Dezidijati bili ujedinili s Dardancima. Ne treba naročito dokazivati potpunu neosnovanost ove pretpostavke. I u ovom slučaju je veliki naučnik učinio istu grešku kao i s Monunijem: ne može se na osnovi imena odrediti pripadnost jednom plemenu.

[88] O ovim operacijama v. *Kromayer*, Antike Schlachtfelder II, 11 sq.; *Walbank*, 141 sq.; *De Sanctis*, IV—1, 47, i d.; *Niese*, II, 570 sq.

[89] Liv. XXXI, 33, (D 29).

[90] O »klancu koji vodi u Pelagoniju« govorim u knjizi: Makedonski gradovi, 202. Tamo prihvatam mišljenje Venedikova da bi to mogao biti klanac na Babuni, koji iz Velesa vodi ka Prilepu i koji je, prema tome, vezivao Dardaniju direktno sa pelagonskom ravnicom. Sada, kada posmatram pitanje sa drugog stanovišta, čini mi se da moram da odstupim od ovog mišljenja jer se za ovaj klanac teško moglo reći da «otvara put u Makedoniju i Pleuratu i Dardancima« (v. sled. nap.). *Walbank*, 142, s pravom dovodi u sumnju mi-

Persej nije dugo ostao na položaju štiteći Makedoniju od dardanske opasnosti. Kada je došlo do prvih okršaja sa Sulpicijevim legionarima, u pozno proleće 199, Filip se uplašio na pomisao da nije dorastao neprijatelju i da mu se neće moći suprotstaviti postojećim snagama. Strahovito dejstvo španskih mačeva, protiv kojih su Makedonci tada prvi put imali da se bore, prizori osakaćenih telesa, ruku odsečenih do ramena, odrubljenih glava, izazivali su užas makedonskih vojnika, koji su bili navikli na rane od kopalja i strela, ali nisu još videli ovakav pokolj. Zabrinut, Filip je »opozvao svog sina i posadu koja je bila u pelagonskom klancu da bi tim odredima povećao svoje snage. Ali je on time Pleuratu i Dardancima otvorio put u Makedoniju.«[91]

Doista, uskoro stigne kralju glas da su »Pleurati i Dardanci s ogromnim snagama krenuli iz svoje zemlje i da već prelaze u Makedoniju«. »Nije čudo«, kaže nešto dalje Livije, »što je Filip odlučio da okuša sreću, jer kad bi dopustio da ga ove vojske sa svih strana opkole, Rimljanima bi i bez borbe pripala pobeda.«[92] Istovremeni napad Rimljana i njihovih saveznika, sa raznih strana i na raznim mestima, nije bilo lako izdržati. Strah od Dardanaca naveo je, izgleda, Filipa da preduzme nepromišljeni napad na Rimljane kod Otoloba. Poraz koji mu je neprijatelj naneo umalo ga nije stao glave. Koliki je značaj za opšti tok rata imao prodor Dardanaca i Ilira u Makedoniju, vidi se i po tome što je vest o ovom događaju, zajedno s vestima o rimskim uspesima na moru i o bici kod Otoloba, navela etolskog vođu Demokrita da pređe na stranu Rimljana i da na taj način pojača antimakedonsku koaliciju.[93] Invazija Dardanaca dogodila se skoro u isto vreme kad i bitka kod Otoloba, tj. početkom jula.[94] Filip nije bio u stanju da spreči njihov upad. On je najpre pokušao, bez uspeha, da zaustavi Rimljane kod klanca koji iz Linkestide vodi u Donju Makedoniju. Zatim, privučen napadima Etolaca i Atamana, prepustio je Gornju Makedoniju Rimljanima i ovi su po njoj harali i pustošili. To su isto činili i Dardanci. Filip je protiv Dardanaca poslao svog prefekta Atenagoru »s iskusnom pešadijom i najvećim delom konjice, s naređenjem da s leđa napadne neprijatelja u povlačenju i da stalnim uznemiravanjem četa na začelju uspori kretanje njihove vojske u pravcu domovine«.[95] Kako se vidi, Dardanci su se već povlačili kada ih je Atenagora stigao i počeo da napada njihovu zaštitnicu. »Međutim«, kaže Livije, »kada su se Dardanci, okrenuvši bojne znake, postrojili u bojni red, došlo je do prave bitke, koja se završila nerešeno. A kada su Dardanci ponovo počeli da se povlače, kraljevska konjica i lako naoružana peša-

---

šljenje starijih naučnika da bi u pitanju bio klanac kod Velesa ili Demir-Kapije. (*Meloni*, 18—21, poznaje samo stariju literaturu o ovom problemu i u topografskom pogledu ne daje ništa novo). Do istog zaključka došao je nedavno i *I. Mikulčić*, Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza, Skoplje, 1966, 82 i d. Štaviše, zahvaljujući poznavanju terena i arheoloških nalaza on je, može se reći, dokazao da *fauces Pelagoniae* mogu biti samo klanac kod Debrešta, koji je, na severozapadnom rubu Pelagonije, vezivao ovu, preko doline Treske, sa Daradanijom i Ilirijom. Na ulazu u klanac postoji utvrđenje koje se može datovati u kraj III i početak II veka pre n.e.

[91] Liv. XXXI, 34, 6 (D 30).
[92] Liv. XXXI, 38, 7—8 (D 31).
[93] Liv. XXXI, 40, 9—10 (D 33).
[94] O datumu v. *Walbank*, 318.
[95] Liv. XXXI, 40, 7—8 (D 32).

dija neprestano je napadala Dardance, koji nisu imali takav rod vojske i koji su bili pritisnuti teškim naoružanjem. I sam teren im je pomogao. Ubijeno ih je vrlo malo, dok su mnogi ranjeni, a niko nije zarobljen, jer oni ne napuštaju na svoju ruku redove već se zbijeno bore i uzmiču.«[96]

Ništa, čini mi se, ne otkriva tako verno karakter dardanskih napada na Makedoniju kao ovaj rečiti opis borbe. Dardanci su s ogromnim snagama upali u Makedoniju u trenutku kada je makedonska vojska bila vezana na drugoj strani. Osnovni pokretač njihovih pohoda bila je oduvek žeđ za pljačkom, a sad su oni istupali kao rimski saveznici, ispunjavajući primljene obaveze. Njihov napad čini deo Sulpicijeve akcije.[97] I ovog puta Dardanci su želeli da izbegnu direktan sukob s makedonskom vojskom, koja je bila nadmoćna i po naoružanju i po organizaciji. Atenagora ih je prestigao i oni su, pored mnogo žrtava, izgubili, svakako, i najveći deo zaplenjenog blaga.

Sledeće dve godine ne čuje se ništa o Dardancima, mada izgleda sumnjivo da su oni ostali pasivni u izvanredno teškoj situaciji u kojoj se našao Filip kada je u Grčkoj ostao bez prijatelja i saveznika. Bitka kod Kinoskefala, juna 197, odlučila je rimsko-makedonski sukob u korist Rimljana.[98] Na konferenciji održanoj na ulazu u klanac Tempe, Tit Kvincije Flaminin primorao je Filipa da se odrekne svih svojih poseda u Grčkoj i da prihvati i druge teške uslove mirovnog ugovora. Zlo je prevršilo meru kada su Dardanci, saznavši za Filipov poraz u Tesaliji, ponovo upali u Makedoniju (leto 197) i počeli da pustoše njene severne delove. Filipu se učinilo da je to krajnje nipodaštavanje njegove kraljevine i njegove vlasti i, mada je sa svih strana bio pritešnjen jer je zla sreća proganjala i njega i njegove, »smatrao je da je gore i od smrti da bude lišen Makedonije«. Stoga »brzo skupi vojsku po makedonskim gradovima, iznenada napadne neprijatelja sa šest hiljada pešaka i pet stotina konjanika i pobedi ga u blizini Stobâ, u Peoniji. Veliko mnoštvo ljudi pobijeno je u samom boju, a još više njih palo je po poljima, gde su se bili raštrkali u lovu za pljačkom. Oni pak Dardanci koji su lako mogli pobeći vratili su se u svoju zemlju a da nisu ni iskusili bojnu sreću. Tim pohodom, koji je ispao drukčije nego sve što mu je tadašnja sreća dosudila, Filip popravi raspoloženje svojih vojnika; zatim se povuče u Tesaloniku.«[99]

Ovoga puta akcija Dardanaca bila je, izgleda, potpuno samostalna, bez veze s Rimljanima. Oni su hteli da očerupaju dotučenog neprijatelja, a možda to i nije bio običan pljačkaški pohod, već osvajački rat. Poveden sa znanjem ili bez znanja Rima, ovaj pohod trebalo je da pruži nadoknadu za ono što su Rimljani propustili ili namerno nisu učinili: da

---

[96] Liv. XXXI, 43, 1 (D 34).

[97] *Walbank*, 141, takođe smatra da je invazija Dardanaca 199. bila deo rimskog plana. — Dardanska pustošenja pominje i Zonara, IX, 15, 4 (D 35), dovodeći ih pogrešno u vezu s prodorom Apustija.

[98] Karakteristične su — s jedne strane, za odjek koji je imala dardanska invazija, s druge, za rimsko gledanje sa visine na varvarske narode — reči koje Justin stavlja u usta Flamininu. Hrabreći svoju vojsku pred bitku kod Kinoskefala, rimski vojskovođa joj predočava da se neće sukobiti s Makedoncima Aleksandra Velikog, već »s onim Makedoncima koji su ne tako davno bili plen Dardanaca«: Iust. XXX, 4, 12 (D 36).

[99] Liv. XXXIII, 19, 1—5 (D 37).

nagrade Dardance za njihovu pomoć i savezništvo. Ugovorom o miru Rimljani su ilirskom kralju Pleuratu ustupili Lihnid i Partine, ilirske oblasti koje su se nalazile pod vrhovnom vlašću Makedonije, iako o njegovom stvarnom učešću u ratu ne čujemo ništa. Atamani su takođe dobili neke teritorije.[100] Dardanci, naprotiv, iako je njihov udeo u pobedi nad Filipom bio, kao što smo videli, prilično značajan, nisu ništa dobili. Možda je to bio razlog što su, neposredno posle bitke kod Kinoskefala i sklapanja rimsko-makedonskog mira, upali u Makedoniju i pokušali da sami uzmu ono što su smatrali da im pripada, a što saveznici nisu hteli da im ustupe. Ako se složimo s tim da je dardanski pohod 197. imao osvajački karakter, postaće nam jasnije zašto se on kretao dolinom Vardara i zašto je do glavnog sukoba došlo kod Stobâ. Dardanske aspiracije bile su upravljene na severni deo Peonije, koji su nedavno bili izgubili. Nekoliko decenija docnije, kada bude došlo do definitivnog pokoravanja Makedonaca, oni će od Rimljana tražiti upravo te oblasti tvrdeći da su one nekad bile njihove.[101] Filipovom pobedom kod Stoba bio je spasen integritet Makedonije. Dardanci su bili odbijeni i potisnuti u svoje ranije granice. I ovog puta ostaje neizvesno da li je Bilazora ostala i dalje u makedonskim rukama. Ona se pominje ponovo tek potkraj Persejeve vlade (168), kao makedonski posed. Vrlo je verovatno, s obzirom na to da se ne čuje ni o kakvim borbama u ovoj oblasti, da je ovaj peonski grad bio makedonski za sve ovo vreme.

Posle poraza kod Stobâ 197. Dardanci su, čini se, ostali mirni do kraja Filipove vlade (179). Takvo njihovo držanje bilo je diktirano ne toliko porazom koliko opštom rimskom politikom prema Makedoniji u to vreme. Pošto su se jednom uhvatili u kolo s Rimljanima, Dardanci nisu više mogli nesmetano da vode svoju politiku. A možda je i ekspanzija njihovih severnih suseda Skordiska vezivala izvesno vreme njihove snage na drugoj strani.

Na kraju ovog poglavlja treba pomenuti još jednu vest koju je, prema Valeriju Antiatu, zabeležio Livije pod 190. godinom. Kada su, ohrabreni glasovima o rimskim neuspesima, počeli da dižu glave i pripremaju se za otpor Rimljanima, Etolci su »poslali svoje prvake u Makedoniju, Dardaniju i Trakiju da za novac dovedu vojnu pomoć«.[102] Ovaj podatak potvrđuje ono što smo rekli o promeni dardansko-rimskih odnosta posle 197. Iako je reč o najamnicima, jasno je da su se Etolci obraćali narodima kod kojih su mogli računati sa nezadovoljstvom i neraspoloženjem prema Rimljanima.

---

[100] Liv. XXXIII, 34, 11: *Pleurato Lychnidus et Parthini dati... Amynandrum tenere iusserunt castella, quae per belli tempus Philippo capta ademisset*, usp. Pol. XVIII, 47, 12. O nekoj akciji Pleurata u toku ovog rata nije ništa zabeleženo u izvorima, pominje se samo glas koji se proneo na početku da su Pleurat i Dardanci krenuli s velikim snagama na Makedoniju. Moglo bi se pomisliti da su podaci o Pleuratu slučajno izostali. Usporedi, međutim, šta o njemu kaže pergamski kralj Eumen u rimskom senatu 184. godine: »Pleurata, koji jednostavno nije ništa učinio, već je samo ostao vama veran do kraja, učinili ste najvećim među vladarima u Iliriji« (Pol. XXI, 21, 3: Πλευρᾶτον δέ, πράξαντα μὲν ἁπλῶς οὐδέν, διαφυλάξαντα δὲ μόνον τὴν πίστην, μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα δυναστῶν ἀνεδείξατε...).

[101] Liv. XLV, 29, 12: *Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset et continens esset finibus suis*... (D 52), v. dalje str. 132.

[102] Val. Antias *ap.* Liv. XXXVII, 48, 4 (D 38).

BASTARNI UGROŽAVAJU DARDANIJU

O Dardancima čujemo ponovo tek pred kraj Filipove vlade u vezi s Bastarnima.[103] Kada je, uvređen držanjem rimskog senata, odlučio da upotrebi sve svoje snage za pripremanje novog rata protiv Rima, Filip je, uz druge mere, stupio u dodir i s ovim ratobornim plemenom s ušća Dunava. 184. godine uputio je Bastarnima poslanike da ih pridobiju da za njegov račun krenu u Italiju.[104] Dve godine docnije novo izaslanstvo prenelo je Bastarnima obavezu makedonskog kralja da im obezbedi put kroz Trakiju. Raznim poklonima Filip je postigao te su mu poglavice tračkih plemena obećali da će propustiti Bastarne kroz svoju zemlju.[105] I pohod koji je preduzeo protiv Meda i Denteleta 181. godine dovodi se u vezu s ovim njegovim nastojanjima.[106] Namera je bila Filipova da Bastarne dovede u Dardaniju, da ih tamo trajno naseli i da ih odatle pošalje u pohod protiv Rima. Evo šta nam o tome kaže Livije:

»Nameravao je da uništi dardanski narod i da njegovu zemlju ustupi Bastarnima. Dvostruka korist bi se iz toga izrodila, s jedne strane, ako nestane Dardanaca, tih večitih, ogorčenih neprijatelja Makedonije, koji su bili pretnja njenoj bezbednosti u teškim trenucima, s druge strane, ako Bastarni, pošto ostave u Dardaniji žene i decu, budu upućeni u Italiju da je opustoše. Put ka Jadranskom moru i Italiji vodio je kroz zemlju Skordiska: drugim putom nije bilo moguće prebaciti vojsku. Skordisci će lako pristati da propuste Bastarne kroz svoju zemlju, jer im ovi nisu bili tuđi ni po jeziku ni po običajima. I sami će im se, verovatno, pridružiti kada saznaju da se ide u pljačku tako bogatog naroda. Na taj način, namera je izgledala dobra ma kakav ishod uzele stvari: ako se desi da Bastarni budu potučeni od Rimljana — Dardanci će ipak biti

---

[103] O Bastarnima u službi Filipa i Perseja v. *N. Vulić*, Bastarni u našoj zemlji, GSND 2 (1925), 15 i d. Vulić s pravom odbacuje mnoge nezasnovane pretpostavke koje je o ovom pitanju izložio *A. J. Reinach*, Delphes et les Bastarnes. BCH 34 (1910), 249 i d. Usp. takođe *Patsch*, Beiträge, 10—22; *Müllenhoff*, II, 104—112.

[104] Liv. XXXIX, 35: *missis ad accolas Histri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos.* Iako Livije ne imenuje Bastarne, jasno je, po onome što se dogodilo docnije, da se i ovde misli na njih.

[105] Liv. XL, 5, 10: *redierant forte, quos miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia;* Liv. XL, 57, 4: *compositum autem fuerat, transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus praestaret. Id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata pacato agmine transituros Bastarnas.*

[106] Liv. XL, 21. S ovim pripremama dovodi se u vezu i osnivanje Perseide u Deuriopu (Liv. XXXIX, 53, 12—16; v. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 212 i 224) kao makedonske baze prema Dardaniji i preseljavanje stanovništva iz primorskih gradova u unutrašnjost i obrnuto Pol. XXIII, 10, 4—6, i Liv. XL, 3); usp. *Reinach*, n. d., 267 i d., *Walbank*, 242 i d. *Meloni*, 34—38. Međutim, *Vulić*, n. d., 16 i d., je s pravom ukazao na to da Perseida nije nikakva pogranična tačka i da transplantacija stanovništva nije mogla da ima za cilj makedonizaciju pogranične zone, jer je Filip preselio u Ematiju, koja se nekad zvala Peonija (v. o toj oblasti *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 109), a ne u Peoniju, ugledne i, svakako, nepouzdane Makedonce iz primorskih gradova, a na njihovo mesto doveo verne Tračane i druge susedne varvare. Tako se u ovim akcijama ne može govoriti o makedoniziranju doline Erigona i Akcija i jačanju odbrane od Dardanaca. *Mikulčić*, Pelagonija 31—38, pomišlja na identifikovanje Perseide sa »gradištem« kad Crnobukija, petnaestak kilometara severno od Bitolja.

istrebljeni i ostaće plen iz zaostavštine Bastarna i slobodan posed Dardanije; a ako bi Bastarni uspešno izveli stvar, Filip bi mogao, dok pažnja Rimljana bude zadržana bastarnskim ratom, da vrati izgubljene posede u Grčkoj.«[107]

Tekst Livijev je potpuno jasan. Filip želi da postigne dve stvari: da uništi nezgodne susede i da napadne Rimljane u Italiji. Korist je bila obezbeđena u svakom slučaju, Ako Bastarnima pođe za rukom da zadrže rimske snage u Italiji, Filip bi za to vreme mogao da obnovi svoju suprematiju u Grčkoj; a ako bi oni podlegli Rimljanima, Makedoniji bi ostao posed Dardanije, očišćene od Dardanaca, i bastarnski plen. Ne vidim razlog da se ova dva cilja odvajaju. U izvorima nema indicija na osnovi kojih bi se moglo tvrditi da je Filip u početku imao nameru samo da se oslobodi dardanske opasnosti. Naprotiv, govoreći o prvom poslanstvu koji je Filip uputio Bastarnima, Livije kaže da ih je Filip pozvao da upadnu u Italiju. Na osnovi ovog podatka moglo bi se reći da je prvobitna zamisao Filipova bila da Bastarne upotrebi u ratu protiv Rima i da je tek docnije došao na ideju da njih iskoristi za istrebljenje Dardanaca. Istina, može se posumnjati u tačnost Livijeva iskaza. Možda je rimska propaganda, u želji da poveća odgovornost makedonskog kralja, insinuirala ovome namere koje on nije imao.[108] Međutim, činjenica je da je povod za pozivanje Bastarna bilo pogoršanje rimsko-makedonskih odnosa koje je nastupilo 184. godine, a da su Dardanci za sve vreme posle završetka drugog rimsko-makedonskog rata 197. mirovali. Sasvim je moguće da se Filip tada zagrejao za plan napada na Rim sa severa, plan za koji se ne tako davno Hanibal zalagao kod Antioha III, a kojim će se jedan vek docnije zanositi i Mitridat Eupator. U slučaju novog sukoba s Rimom Dardanci su mogli ponovo postati opasni za Makedoniju i stoga je Filip kombinovao pohod Bastarna u Italiju s njihovim prethodnim naseljavanjem u Dardaniju. Prema njegovoj zamisli, Bastarni bi ostavili svoje žene i decu u Dardaniji — pošto, naravno, prethodno istrebe Dardance i osvoje njihovu zemlju — i odatle bi krenuli u Italiju u pljačku. Filip je istovremeno stupio u dodir sa Skordiscima, koje je takođe pridobio za ovaj pohod.[109]

Bastarni su dugo oklevali pre nego što su se odlučili da napuste svoju zemlju. Tako se desilo da su prešli preko Dunava nekoliko dana posle Filipove smrti.[110] Glas o tome stigne ih u Trakiji. Situacija se sa-

---

[107] Liv. XL, 57, 5—9 (D 39).

[108] *Niese*, III, 30, misli da je prvobitna namera Filipa V bila da Bastarne upotrebi protiv Dardanaca, a da se docnije pojavila ideja da ih zajedno sa Skordiscima pošalje u Italiju. *Walbank*, 237, obeležava kao highly improbable mišljenje da je Filip imao nameru da u Italiju upadne sa severa, uprkos tome što i Polibije, XXII, 14 12, pominje ovu nameru (Filip je obećavajući pomoć Bizantu želeo da zastraši razne tračke knezove χάριν τῆς προκειμένης ἐπιβολῆς).

[109] V. dalje str. 216. I kod Justina je zabeležena tradicija da se Filip pripremao za ozbiljan rat s Rimljanima i da je u tu svrhu sklopio savez i sa Skordiscima, Just. XXXII, 3, 5 (S 8).

[110] Liv. XL, 57, 1—2: *Peropportuna mors Philippi fuit ad delationem et ad vires bello subtrahendas. Nam post paucis diebus gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Histrum traiecit.* — Kako podvlači i *Vulić*, Bastarni, 18, pr. 2, iz izvora se ne vidi zašto Bastarni polaze tek 179, kada je sporazum učinjen, izgleda, još 182.

svim izmenila. Tračka plemena kroz čiju su teritoriju prolazili Bastarni nisu se više osećala vezana ugovorom koji su sklopila s Filipom i odbijala su da im pruže potrebne namirnice za izdržavanje. Tada Bastarni stanu pljačkati, a Tračani ih napadati.[111] Bastarni su bili jači i Tračani se povuku na planinu Dunax (Rilo). Kad su Bastarni pokušali da ih napadnu na ovoj visokoj gori, strašna oluja i provala oblaka sruči se na njih i natera ih u bekstvo. Razbijeni kao posle brodoloma, mnogi bez oružja, stanu većati o tome šta treba da rade. »Tada među njima izbi nesloga: jedni su bili za to da se vrate, drugi za to da produže put u Dardaniju. Oko trideset hiljada ljudi pod Klondikom stigne u oblast u koju su se bili uputili, a ostalo mnoštvo krene natrag putem kojim je došlo i vrati se u Apoloniju i Mesembriju.«[112]

Klondik sa svojih tridesetak hiljada ljudi — teško je reći da li ova brojka obuhvata samo vojnike ili i njihove porodice[113] — prodre u Dardaniju ujesen 179. Ali oduzimanje zemlje Dardancima nije bio tako lak poduhvat i Bastarni su se zadržali u tudoj zemlji nekoliko godina. Kako se vidi iz kratkih beležaka o žalbama koje su pristizale rimskom senatu, te su godine bile ispunjene ratom. Novi makedonski kralj Persej nije, izgleda, niti obnovio niti raskinuo sporazum koji je njegov otac bio sklopio s varvarima. Prvih godina svoje vladavine on je nastojao da bar prividno zadrži stav prijateljstva i lojalnosti prema Rimu i, ukoliko je i pomagao Bastarne, to je morao činiti ispod ruke, da Rimljani ne saznaju.[114] Međutim, kako se moglo očekivati, Dardanci su na njega svalili svu krivicu za dolazak Bastarna i optužili ga da ih podstrekava i podržava.

Prema jednom fragmentu iz 25. Polibijeve knjige, 177/6. godine, tj. godinu-dve posle upada Bastarna u Dardaniju, »istupiše pred senat dardanski poslanici i izložiše kako je veliko mnoštvo Bastarna, kakvog su krupnog rasta i odvažni u opasnosti njihovi vojnici. Dalje objasniše kako stvar stoji sa saradnjom Perseja i Galata i izjaviše da se više boje njega nego Bastarna i da zato mole da im se pomogne. Tamo se slučajno zatekoše i tesalski poslanici, koji potvrdiše izjave Dardanaca i sami zatražiše pomoć. Stoga senat odluči da pošalje komisiju koja će na licu mesta ispitati stvar. Odmah je izabran i odaslat Postumije i s njim nekoliko mlađih ljudi.«[115] Komisija se vratila 176. Potvrdila je da se u Dardaniji vodi rat, ali nije mogla da dokaže odgovornost makedonskog kralja. Istovremeno su u Rim stigli i Persejevi izaslanici koji su nastojali da opravdaju Perseja i da uvere senat da on nije kriv za upad Bastarna u Dardaniju i da ih on ne podržava. Senat nije imao materijala na osnovi kojeg bi optužio Perseja, ali ga nije hteo ni osloboditi krivice, već ga je

[111] Liv. XL, 58, 1—2.

[112] Liv. XL, 58, 7—9 (D 40).

[113] *Niese*, III, 101: »30 000 Mann«, *Geyer*, RE XIX (1937), 101, s. v. Perseus, isto. Naprotiv, *Patsch*, Beiträge, 13 pr. 3, smatra da bi tako jaka vojska morala imati veći uspeh u Dardaniji i stoga misli da je verovatnije da su u onih 30 000 ulazile i žene i deca. Ako se ima u vidu da je 168. Persej angažovao 20 000 ratnika bastarnskih, a da su Klondikovi Bastarni bili samo deo (možda, manji deo, cf. *cetera multitudo)* onih masa koje su 179. prešle preko Dunava, Pačova pretpostavka izgleda verovatnija. Mada, s druge strane, o vojsci od 6—7 000 ljudi teško da bi se govorilo kao o velikoj opasnosti, v. dalje.

[114] Usp. *Meloni*, Perseo, 79 sq.

[115] Pol. XXV, 6 (D 41). Antički pisci često nazivaju Bastarne Galatima.

opomenuo da se postara da ne raskine ugovor.[116] Sumnja je ostala, kao što se vidi i iz Livijevih reči »da se već pomišljalo na rat s Makedonijom, pošto se Persej bio umešao u sukobe između Dardanaca i Bastarna«.[117] Dardanci nisu bili jedini tužioci, jer su Bastarni na granici Makedonije predstavljali opasnost za ceo grčki svet. U ahajskoj skupštini čule su se teške optužbe protiv Perseja, koji je za »strah i trepet celog sveta ubacio Bastarne u Dardaniju«. Jer, kad bi se Bastarni stalno nastanili u Dardaniji, »Grčka bi u njima imala opasnije neprijatelje nego što su Gali bili za Aziju«.[118]

Dardanci su se u početku nadali da će se lako osloboditi Bastarna i da će se ovi najzad sami povući iz njihove zemlje. Međutim, meseci i godine su prolazile i već se ulazilo u treću zimu, a napadači su još uvek bili tu. »Kada vide̊še da Bastarni ne samo da se ne povlače iz njihove zemlje, kako su se nadali, već naprotiv svakim danom postaju nesnosniji, jer ih podržavaju susedni Tračani i Skordisci, Dardanci odluče da preduzmu nešto pa makar i rizikovali. Okupe se sa svih strana u jedan grad, koji nije bio daleko od bastarnskog logora. Bila je zima i oni su izabrali ovo godišnje doba jer se tada Tračani i Skordisci vraćaju svojim kućama. Kada se to dogodilo i kad su Bastarni ostali sami, Dardanci podele u dva dela svoju vojsku, s namerom da jedni pođu pravo na neprijatelja i da ga izazovu na otvorenom polju, a drugi da udare stranputicom kroz neke šume i napadnu ga s leđa. Ali do boja dođe pre nego što su ovi stigli da zaobiđu neprijatelja. Dardanci budu pobeđeni i saterani u grad, koji je bio otprilike dvanaest milja udaljen od bastarnskog logora. Pobednici pohitaju za njima i opsednu grad, uvereni da će se neprijatelj idućeg dana ili predati od straha ili biti pokoren. Uto, druga dardanska vojska, koja je bila pošla zaobilaznim putom, ne znajući za poraz svojih, napadne bastarnski logor koji je ostao bez zaštite. . .«[119]

Tu se, na žalost, usred rečenice, prekida ovaj izvanredno zanimljiv i ujedno najopširniji izveštaj iz istorije dardanskih ratova koji je do nas došao. Tako ne saznajemo šta je bilo s bastarnskim logorom ni kako se završila borba oko opsednutog grada.[120] Sudeći po tome što se o Bastarnima ne čuje više tokom sledećih godina, oni su tada bili savladani i isterani. S njihovim povlačenjem preko Dunava dovodi se u vezu Orozijev podatak o katastrofi koju su Bastarni pretrpeli kada su za konzulovanja Lepida i Mucija, tj. 175, prelazi preko zaleđenog Dunava: pod teretom velikog mnoštva ljudi i konja led je popustio i skoro svi nađoše smrt u

---

[116] Liv. XLI, 19, 4—6 (D 42): *senatus nec liberavit eius culpae regem neque arguit; moneri eum tantum modo iussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum habere foedus, quod ei cum Romanis esset, videri posset.* Usp. i App. *Mak.* 11; *Meloni*, 81—83. O datovanju odlaska i povratka komisije, *Brougthon*, I, 403.

[117] Liv. XLI, 19, 4 (D 42): *miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina*«. Usp. i Liv. XLI, 23, 12 (D 43): *Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam inmisit* (sc. *Perseus*).

[118] Liv. XLI, 23, 12 (D 43).

[119] Liv. XLI, 19, 7—11 (D 42). Livije priča o ovom događaju kao događaju za konzulâ 175. godine; usp. *Niese* III, 101, pr. 3.

[120] Nije jasno iz teksta da li je reč o jednom gradu ili su u pitanju dva. Prvo je verovatnije, jer bi inače bastarnski logor trebalo zamisliti između dva dardanska uporišta.

ledenim talasima reke.[121] Istina, prema Oroziju, Bastarni ne odlaze, već dolaze na Persejev poziv *(auctore Perseo Philippi filio praedarum spe solicitata,* sc. *Basternarum gens),* pa bi se moglo pomisliti da je reč o novoj bastarnskoj vojsci, a ne o ostacima Klondikovih četa. Međutim, nije nimalo verovatno da je već 175. Persej tražio nove bastarnske najamnike jer su u to vreme njegovi odnosi s Rimom bili bar prividno korektni (tek 174. dolazi do prve krize, koja nagoveštava budući sukob). Isto je tako malo verovatno da su nove čete Bastarna krenule odmah po povratku onih koji su isterani iz Dardanije. Stoga je opravdano opšte mišljenje da je Orozije pogrešio kad je bastarnsku katastrofu iz 175. godine doveo u vezu s Persejevim pozivom i da se ta nesreća dogodila Klondikovim Bastarnima kada su, posle poraza u Dardaniji, prelazili preko Dunava.[122] Među malobrojnim Bastarnima koji su preživeli ovaj udes bio je i njihov vođa Klondik, koji će nekoliko godina docnije povesti nove čete u Makedoniju.

U Livijevom opisu bastarnsko-dardanskih ratova nema topografskih podataka na osnovi kojih bi se mogao utvrditi put kojim su se kretali Bastarni i mesto gde se odigrala glavna bitka. Sve pretpostavke o tome lišene su realnog oslonca.[123]

Borbe koje su Dardanci imali da izdrže s Bastarnima bile su duge i teške, utoliko teže što su se i njihovi susedi našli na strani napadača. Ipak Dardanci su izašli na kraj s agresorima i zimi 176/5. oslobodili se bastarnske opasnosti. Filipov plan da pomoću Bastarna istrebi Dardance zauvek je propao.

---

[121] Oros. *adv. pag.* IV 34: *Lepido et Mucio consulibus Basternarum gens ferocissima auctore Perseo Philippi filio praedarum spe solicitata et transeundi Histri fluminis facultate sine ulla pugna vel aliquo hoste deleta est. Nam tunc forte Danuvius, qui et Hister, crassa glacie superstratus pedestrem facile transitum patiebatur. Itaque cum improvide toto et maximo simul agmine inaestimabilis hominum vel equorum multitudo transiret, enormitate ponderis et concussione gradientium concrepans gelu et glatialis crusta dissiluit universumque agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus victa tandem et conminuta destituit atque eadem rursus fragmentis impedientibus superducta summersit. Pauci ex omni populo per utramque ripam vix concisis visceribus evaserunt.*

[122] Orozijev podatak vezuju za povlačenje Klondikovih Bastarna, između ostalih, *Niese,* n. m., *Reinach,* Delphes et les Bastarnes, 283, pr. 4; *Walbank,* str. 254; *Patsch,* Beiträge, 15; *Meloni,* 84. *Vulić,* Bastarni, 19 i d., dopušta ovo tumačenje samo kao jednu mogućnost.

[123] *Vulić,* Bastarni, 19, s pravom kritikuje kao nezasnovane Renakove kombinacije o kretanju Bastarna u pravcu Naisa, o Naisu kao prvom gradu u Dardaniji na koji su oni naišli itd. Bastarni su mogli prodreti u Dardaniju preko Serdike, ali isto tako i preko Pautalije. Uostalom ne znamo da li je u to vreme postojao *Naissus* i da li je bio dardanski. Što se tiče mesta gde se nalazio bastarnski logor, ne treba zaboraviti da se događaj o kome priča Livije dogodio dve godine posle upada Bastarna i da su za to vreme ovi mogli da prokrstare kroz celu Dardaniju. *Meloni,* 83, pr. 3, odbija Renakovu pretpostavku da je dardanski grad koji pominje Livije bila »dardanska prestonica« *Naissus,* zbog toga što mu izgleda malo verovatno da bi Bastarni izabrali kao mesto za logor, u koji će smestiti i svoje neboračko stanovništvo, neposredno susedstvo glavnog grada neprijateljskog. S pravom kaže Vulić: »kad izvori ćute, i mi se moramo zadovoljiti sa onim *ignoramus*«.

Bastarnska invazija bila je težak udarac za Dardance. Nekoliko godina posle toga ovi miruju, iako je bilo povoljnih prilika za upade u Makedoniju, što je, nesumnjivo, znak da se još nisu bili oporavili od bastarnskog pustošenja. Kada je 171. izbio novi rat između Makedonije i Rima, Dardanci su svakako, već po tradiciji, stali na stranu makedonskih protivnika. Ali oni nisu preduzeli nikakve akcije. Mišljenje da je, prvih godina rata, 171—170, Persej morao da ratuje na tri fronta: protiv Rimljana, koji su pokušavali da preko Tesalije prodru u Makedoniju, protiv pergamskog kralja Eumena, na moru, i protiv Dardanaca, na severnoj makedonskoj granici,[124] tačno je uz jednu ogradu: Persej je doista ratovao sa Dardancima, ali sudeći po onome što o tome kaže Plutarh, koji je te podatke, očigledno, uzeo od Polibija, ovaj rat mu nije bio nametnut, već ga je on preduzeo »uzgredno« (πάρεργον δὲ τοῦ πολέμου στρατείαν... θέμενος), »omalovažavajući rimsku moć i iz dokolice«.[125] To je bilo demonstriranje makedonske snage jednom neprijatelju koji je oduvek predstavljao pravu moru za makedonske kraljeve, ali u tom trenutku, kako se čini, nije bio naročito opasan. Pohod je izvršen u prvim zimskim mesecima i krunisan je velikim uspehom. Persej je pobio »nebrojeno mnoštvo varvara i zadobio ogroman plen«.[126] Odeljak u kome je bilo govora o ovom ratu u Livija je izgubljen, kako se vidi i iz odgovarajuće periohe. Pobedu nad Dardancima Livije pominje u vezi sa Perzejevim pripremama za novu ratnu sezonu 169. On kaže da je Persej, zimi 170/69, imao dobre odnose s Tračanima i Epircima i da je »Dardance bio obuzdao u nedavnom ratu«, tako da mu je za obezbeđenje zaleđa preostajalo samo da uredi odnose s Ilirima.[127] Dardanci se ne pominju više u trećem makedonskom ratu.

Koliki je značaj Persej pridavao svojoj pobedi nad Dardancima vidi se po tome što je naložio poslanicima, koje je 169. godine poslao ilirskom kralju Genciju radi sklapanja saveza, da ovome izlože »sve što je učinio u ratu protiv Rimljana i Dardanaca, a isto tako i protiv Etolaca i Ilira«.[128] Pod Ilirima se ovde misli na pleme Penesta, na ilirsko-dardansko-makedonskoj tromeđi, koje se, oslanjajući se na Rimljane, otcepilo od ilirske države i nastojalo da sačuva nezavisnost. Nadiranjem Rimljana u južnu Iliriju Gencije je morao biti isto toliko nezadovoljan kao i sam

---

[124] Usp., npr. *E. Kornemann*, Römische Geschichte I, 337; *Bengtson*, Griechiche Geschichte, 475.

[125] Plut. *Aem. Paul.* IX, 6 (D 44).

[126] Mislim da je u ovom slučaju bolje da se izraz μυρίους τῶν βαρβάρων ne uzme kao brojka »deset hiljada«, već u značenju »veoma mnogo«. *Kromayer*, II, 256, i *Meloni*, 273, pr. 1, dovode u sumnju tačnost Plutarhova podatka, dok su ga *Reinach*, Delphes, 292, nap. 2, i *Niese*, III, 130, prihvatili kao verodostojan.

[127] Liv. per. 43 (D 46); *ibid.* XLIII, 18, 3 (D 45). — Kod Diodora, XXX, 4, pominje se u godini 171/0. osvajanje grada Χάλεστρον od strane Perseja. Kako je to već Vulić primetio, Renakova pretpostavka da bi to mogao biti dardanski grad nije nimalo umesna (*Vulić*, Bastarni, 21). Pre će biti, kako je to pretpostavio *Niese*, III, 130, nap. 5, da se Halestron nalazio u Trakiji. *Meloni*, 273, i nap. 2, takođe sumnja da ovaj Diodorov podatak može imati veze s Persejevom pobedom nad Dardancima.

[128] Pol. XXVIII, 8 (D 47); Liv. XLIII, 19, 3 (D 48).

Persej. Zato se Persej nadao da će ga privoleti na savez. Poslanici krenuše iz Stubere (kod Čepigova), koja je bila Persejeva baza u penestinskom ratu 169,[120] »pređoše greben planine Skarda i takozvanu Pustu Iliriju, iz koje su pre nekoliko godina Makedonci bili raselili stanovništvo da bi učinili što težim upade Dardanaca u Iliriju (i Makedoniju)«, i tako stigoše u Skodru.[130]

Rat s Penestima, koji su bili i dardanski susedi, ulazi u sklop obezbeđenja severne granice od varvarskih navala. Akcija stvaranja nenaseljene zone bila je, kako izvori kažu, sprovedena οὐ πολλοῖς χρόνοις ἀνώτερον, možda u vezi s pohodom u Dardaniju zimi 170, ili mu je prethodila za koju godinu. Oblast koju je Persej dao opustošiti može se samo približno odrediti. Vulić je sasvim pravilno ukazao na to da se ova »ilirska pustinja« (*Illyrici solitudines* — kod Livija, ἡ ἔρημος Ἰλλυρίς — kod Polibija) ne može nikako tražiti severno od Šar-planine, sa kojom je, svakako, identična planina Σκάρδον. Polibijev tekst, iako nije sasvim jasan, može se protumačiti tako da je pustinja bila oko Šar-planine, na njenom podnožju i pre nego što se dođe do nje. Ovakvo se tumačenje nameće zbog toga što Makedonija nije nikad dopirala do same Šar-planine i što je opasnost od Dardanaca i Ilira mogla Makedoniji pretiti samo iz oblasti južno od ove planine.[131] Prema tome, najverovatnije je da su opustošeni severni krajevi zemlje Penesta, područje oko Gostivara, kroz koje je vodio put iz Stubere preko Šar-planine u Skadar. Podatak o ilirskoj pustinji potvrđuje pretpostavku da su, posle pada Bilazore pod makedonsku vlast 217. godine, provale Dardanaca u Makedoniju vršene sa severozapada, preko kičevske oblasti.

Nije ovde mesto da govorimo o tome zašto je i kako Persej prevario svog saveznika Gencija, niti o tome zašto su bastarnski najamnici, koje je 169, na njegov poziv, Klondik doveo do makedonske granice, otišli praznih ruku.[132] Ni po čemu se ne bi moglo reći da je Persej imao nameru da Bastarne pošalje u Dardaniju, kao što je to bio učinio njegov otac.[133] Istina, njihovo učešće u ratu moglo je, možda, da odgodi za izve-

---

[120] O ratu s Penestima iscrpno raspravlja *Vulić*, Ratovanje makedonskog kralja Perseja, Glas, 1934, 28—39. Za lokalizovanje glavnog grada Penesta Uskane v. dalje nap. 197.

[130] Pol. XXVIII, 8 (D 47). Skoro doslovce isto stoji i u Livija: »Oni pređu greben planine Skorda i preko ilirskih pustinja, koje su Makedonci namerno opustošili da Dardancima ne bude lako preći u Iliriju ili Makedoniju, stignu najzad u Skadar s velikom mukom.« Li v. XLIII, 20, 1 (D 49).

[131] *Vulić*, n. m., 38.

[132] Usp. *Niese*, III, 140 sqq.; *Geyer*, Perseus, 1 015; *Stählin*, RE VII (1910), 1 200, s. v. Genthius; *Meloni*, 326 sqq., 329 sqq.; *Patsch*, Beiträge, 16 i d. Bastarni — 10 000 konjanika i isto toliko »parabata« tj. pešaka koji su pomagali konjanicima i zamenjivali one koji bi poginuli — došli su do mesta Desudabe u Medici. Tu se zaustave u očekivanju da im se isplati obećana svota. Persej ih pozove da dođu u Bilazoru, ali oni odbiju da se maknu s mesta dok ne dobiju ugovoreno zlato. Persej tada reši da bi mu dosta bilo i 5 000 ljudi i pošalje novu poruku Bastarnima u tom smislu, opet bez novca. Ovi se tada okrenu i vrate na Dunav. — Većina modernih naučnika prihvata antičku tradiciju o tvrdičluku kao razlogu što je Persej izgubio podršku i Gencija i Bastarna. Ima, međutim, pokušaja da se drugim motivima objasni njegovo ponašanje; v. *Meloni*, 332 i d.

[133] Plutarhova vest (Plut. *Aem. Paul.* IX, 7) da je Persej želeo da iskoristi Bastarne za napad na Italiju predstavlja, svakako, pogrešno prenošenje planova njegova oca na njega; usp. *Meloni*, 334, nap. 2.

sno vreme pad makedonske države i da se odrazi i na sudbinu Dardanaca. Činjenica, međutim, da su se oni vratili a da nisu ni stupili na makedonsko ili dardansko tle oduzima ovoj epizodi svaki značaj za dardansku istoriju. Zanimljivo bi za nas bilo u ovom slučaju kada bismo mogli da saznamo nešto o odnosima Dardanaca i Gencija. U prvom i drugom rimsko-makedonskom ratu Iliri i Dardanci su bili na strani Rimljana. Već po tome mogli bismo pretpostaviti da su njihovi međusobni odnosi bili dobri. I doista, bilo je jedno vreme kada su se ove zemlje tako približile jedna drugoj da je došlo do sklapanja dinastičkog braka između ilirskog kralja i jedne dardanske princeze. Prema Polibiju i Liviju, Gencijev brat Plator imao je nameru da se oženi kćerkom dardanskog poglavice Monunija, Etutom, ali je po Gencijevom nalogu ubijen, jer se ovaj plašio da će veza sa dardanskim dvorom ojačati položaj njegovog brata. Ista sudbina snašla je i Platorove prijatelje, što pokazuje postojanje razdora na ilirskom dvoru. Gencije se sam oženio Etutom.[131] Polibije (i, po njemu, Livije) govori o ovom događaju u okviru 169. godine. Međutim, moguće je da je podatak o Gencijevoj ženidbi i ubistvu Platora neka vrsta ekskurza o karakteru i porodičnim odnosima ilirskog kralja, umetnutog na onom mestu izlaganja gde je interesovanje za njegovu ličnost najjače. Drugim rečima, nismo u stanju da utvrdimo kada je Gencije sklapanjem braka pokušao da osigura sebi podršku Dardanaca. Ako pretpostavimo da se to dogodilo oko 169, a ne na početku njegove vlade, onda se postavlja pitanje odnosa Dardanaca i Rimljana. Jer, i Gencije je isprva, kao i njegovi prethodnici, važio za rimskog saveznika i prvi znaci njegova kolebanja u stavu prema Rimljanima pojavljuju se tek oko 171. mada on 170. još uvek stavlja Rimu na raspolaganje jedan kontingent svoje flote. Datovanje Gencijeve ženidbe Etutom u 169. godinu pokreće takođe i pitanje odnosa Dardanaca i Makedonaca. Da li bi se Persej hvalisao Genciju svojim ratnim pohodom protiv Dardanaca 169. godine da se te godine ili neposredno pre toga Gencije bio oženio Dardankom? Uzimajući u obzir ono malo što znamo o odnosima tri suseda — Ilira, Dardanaca i Makedonaca — čini mi se da se Gencijev brak bolje uklapa u vreme pre nego što je raskinuo s Rimljanima i prešao na stranu Perseja nego posle.

Zanimljivo je u vezi s tim istaći da nije zabeležen nijedan pokušaj makedonskih kraljeva da pridobiju Dardance kao saveznike ili bar da izdejstvuju njihovu neutralnost. Nije zabeležen nijedan pokušaj približavanja među njima. Dok su odnosi Makedonije s Ilirima bili promenljivi (i ranije, pod Agronom, dolazilo je do saveza između njih, kao i sada pod Gencijem), sa Dardancima — ako ostavimo po strani ponudu pomoći za rat protiv Kelta koju je Ptolemej Keraun tako prezrivo odbio — odnosi su bili uvek samo neprijateljski. Mržnja koju su Dardanci gajili prema Makedoncima bila je doista, kako to izvori kažu, nepomirljiva, *immortalis*.

Neprijateljstvo Dardanaca prema Makedoniji može se delimično objasniti razlikom u stepenu društveno-ekonomskog razvitka ova dva suseda. Povremene provale dardanskih četa na makedonsku teritoriju imale su za cilj pljačku raznorodnih bogatstava. Dardanci su se nalazili na

[131] Pol. XXIX, 13, 5 (D 50); Liv. XLIV, 30, 4 (D 51). Za ime *Etuta* v. dalje str. 169.

onom stupnju razvitka kada pljačkaški pohodi predstavljaju u izvesnom smislu normalnu »privrednu granu«, a Makedonija, kao zemlja koja je jedno vreme dominirala svetom, obilovala je svakovrsnim blagom, koje je izazivalo pohlepu siromašnih suseda. Ali to ne može biti jedino objašnjenje. Oskudni izvori sa kojima smo se upoznali daju da se nasluti da je agresivnost Dardanaca u doba Antigonida bila vezana za izvesne ekspanzionističke tendencije. To je vreme kada Dardanija doživljava svoje najveće uzdizanje i kada, u naponu snaga, pokušava da se raširi i nametne svoju vlast susedima. Po svoj prilici, tada su tračka plemena u Pomoravlju postala deo Dardanije. Tada je i jedan deo Peonije prisajedinjen Dardaniji. I upravo oko Peonije sukobljavaju se interesi Dardanaca i makedonske kraljevine. Borba oko Bilazore nije bila samo borba za prolaze koji vode u Makedoniju već i borba za Peoniju. To se jasno vidi po zahtevima sa kojima su Dardanci istupili posle sloma Makedonije.

Na saboru predstavnika makedonskih opština okupljenih u Amfipolju 167. godine, Emilije Paul, pobednik poslednjeg makedonskog kralja Perseja, obnarodovao je odluke rimskog naroda i senata o uređenju pokorenih zemalja. Izlažući podrobno uslove mira, Livije između ostalog kaže: »Dardancima, koji su tražili Peoniju, tvrdeći da je ona i ranije bila njihova, i da se neposredno graniči s njihovom teritorijom, saopštio je (Emilije Paul) da će se dati sloboda svima onima koji su bili pod Persejevom vlašću. Pošto nisu dobili Peoniju, dao im je pravo da trguju solju. Naredio je Trećoj oblasti da so dovozi u peonski grad Stobe i utvrdio joj cenu...«[135] Dardanci su, prema tome, smatrali da imaju prava na Peoniju. Dardansko-makedonski sukobi postaju jasniji kad se ima u vidu ovo ukrštavanje političkih interesa. Da nije bilo bastarnske nevolje, koja je, očigledno, paralisala njene snage za duži vremenski period, Dardanija bi, verovatno, odigrala mnogo vidniju ulogu u poslednjem razračunavanju Rima i Makedonije i ponovila bi svoje udarce s leđa, koji su, u svakom slučaju, doprineli slomu makedonske monarhije.

Padom Makedonije i Ilirije pod rimski protektorat 168. godine Dardanija je dobila kao nove susede na jugu i jugoistoku, dve samo prividno samostalne države. U stvari, njena južna granica nalazila se od tog vremena pod prismotrom Rimljana i to je iz osnove promenilo i njen položaj i njenu, ako se tako može reći, spoljnu politiku. Pomažući Rimljanima da pobede Makedoniju, Dardanci su sami sebi zatvorili izvor plena kojim su se vekovima koristili. Po odobrenju Rimljana, one makedonske oblasti *(merides)* koje su graničile s varvarima, »a takve su bile sve sem treće«, mogle su da drže naoružane posade na granici.[136] Prema tome, granica prema Dardaniji bila je zaštićena, i to ne toliko makedonskim posadama, koliko rimskim autoritetom, koji je iza njih stajao. Dardanci

[135] Liv. XLV, 29, 12—13 (D 52). — Posle pobede Emilija Paula nad Persejem kod Pidne (168), odlukom rimskog senata Makedonija je podeljena u četiri oblasti *(merides)*, koje su bile organizovane kao samostalne države pod rimskim protektoratom, bez prava da međusobno održavaju bilo kakve političke ili ekonomske veze. Treća merida obuhvatala je centralni deo Makedonije između donjeg toka Vardara i Bistrice i nije imala direktne granice s Dardanijom. Ova je graničila sa Četvrtom meridom, čiji je administrativni centar bio u Pelagoniji. V. o tome opširnije: *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 58 i d.

[136] Liv. XLV, 29, 13 (D 52).

su pokušali da dobiju Peoniju, oko koje su se borili s Makedoncima tokom jednog veka, ali Rimljani nisu više imali razloga da im izlaze u susret. Od onog trenutka kada su se usidrili u Makedoniji, Rimljanima Dardanci nisu više bili potrebni kao saveznici. Oni su od njih tražili poslušnost. Kada, dvadeset godina docnije, Makedonija bude pretvorena u rimsku provinciju (148), makedonske straže biće zamenjene rimskim legijama.

Nije sasvim jasno u čemu se sastojalo pravo trgovine solju *(salis commercium)*, koje je Emilije Paul 168. dao Dardancima kao neku naknadu za neustupljenu Peoniju.[137] Po tome što Livije kaže da je Trećoj makedonskoj meridi bilo naređeno da so dovozi u Stobe i da je Paul utvrdio cenu soli, moglo bi se zaključiti da su Dardanci bili upućeni na uvoz soli iz Makedonije. Snabdevanje Dardanije ovim važnim artiklom vršilo se, verovatno i ranije preko Peonije, pa je sada, kada je Peonija organizovana kao sastavni deo »slobodne« Makedonije, utvrđeno odlukom senata na koji se način i po kojoj ceni može dozvoliti i prodavati Dardancima so. Šteta je da o tome ne znamo više. Možda je potreba za solju bila jedan od razloga dardanskih upada u Makedoniju, kao što su, prema tradiciji, slani izvori bili predmet dugotrajnih, ponovljenih sukoba između Autarijata i Ardijejaca.

Rimsko-dardanski odnosi, iako nam izvori o tome ne govore, morali su se izmeniti onog momenta kada su Rimljani zagospodarili Makedonijom. Indirektna potvrda za ovu pretpostavku sadržana je u vesti da je jedan od samozvanaca 148. godine, Aleksandar, koji se isto kao i poznatiji Andrisk izdavao za Persejevog sina, pobegao u Dardaniju. On je, sakupivši vojsku, bio zavladao oblašću oko Meste, ali se pred rimskim vojskovođom Metelom dao u begstvo i ovaj ga je gonio »sve do Dardanije«.[138] Ako se ima u vidu da se oblast Meste ne nalazi u neposrednom susedstvu Dardanije, izbor ove zemlje kao utočišta pokazuje, možda, da je begunac smatrao da će tamo biti najsigurniji i da Rimljani neće moći da izdejstvuju kod Dardanaca njegovu predaju. Razume se, ovaj podatak, sačuvan u jednom poznom izvodu, ne dopušta neke šire i sigurnije zaključke, ali se on ipak može uzeti kao indicija da je od uspostavljanja rimske vlasti u Makedoniji nepoverenje moralo potkopati odnose Dardanaca i njihovih novih suseda.

DARDANSKO-RIMSKO SUSEDSTVO

Više od pola veka posle pretvaranja Makedonije u rimsku provinciju ne čujemo ništa o Dardancima. Svakako, ne treba pripisati slučaju što se oni ne pojavljuju među plemenima koja su poslednjih decenija II veka uznemiravala Makedoniju. Niti se može pretpostaviti da su Dardanci promenili ćud niti se kao razlog njihovom mirovanju može navesti

[137] U okviru ograničenja trgovačkih veza između makedonskih merida zabranjena je bila i trgovina solju, L i v. XLV, 29, 11: *et sale invecto uti vetuit* (reč *invecto* je, međutim, konjektura; rukopis ima *INNUCETO, cf. Meloni*, 429, pr. 2). O nejasnoći ove odredbe v. *Niese*, III, 181, pr. 2, *Rostovtzeff*, Social and Economic History II, p. 758, *Meloni*, n. m.; Benecke, CAH, VIII, 274; *Gaebler*, RE, s. v. Makedonia, 763.

[138] Z o n. IX, 28, 8 (D 53).

strah od Rimljana, jer je to bilo vreme kada su rimski konzuli i njihove legije trpeli poraz za porazom od Skordiska i tračkih plemena. Isto tako je malo verovatno da su ih obaveze prema Rimljanima sprečavale da se pridruže drugim narodima u pljačkanju provincije: kao što smo videli, oni su s Rimljanima sarađivali kad je trebalo uništiti makedonsku državu, ali su se posle 168. morali prilično razočarati u njima. Razlog što se o njima ne čuje u to vreme treba tražiti na drugoj strani.

Pre svega, sredina II veka je doba najveće moći ratobornih i sirovih Skordiska. Videli smo kako su oni pomagali Bastarne koji su na Filipov poziv došli u Dardaniju. To je vreme kada su, prema Strabonovim rečima, Skordisci raširili svoju vlast »do ilirskih, peonskih i tračkih gora«. Nećemo pogrešiti stoga ako pretpostavimo da su i Dardanci osetili na sebi jaram keltskih suseda. Ne vidim drugog načina da objasnim mirovanje Dardanaca u vreme kada Skordisci žare i pale. Ne verujem da je u pitanju pravo političko pokoravanje i prisajedinjavanje dardanske teritorije skordičkoj, već će pre biti da su Skordisci svojim ponovljenim napadima zauzdali i oslabili dardansku zajednicu. Ovakvo stanje potčinjenosti trajalo je, verovatno, do pohoda Minucija Rufa 110/9, kada je slomljena moć Skordiska, a, možda, i nekoliko godina posle toga.[139]

Za kraj II i početak I veka postoji još jedan način da se objasni zašto su vesti o Dardancima tako retke. Poznato je da od izvora koji su govorili o varvarskim najezdama na Makedoniju u to vreme postoje samo bedni ostaci. Nije isključeno, dakle, da se pod opštim nazivom »Tračani«, kojim epitomatori obeležavaju ove varvare, kriju ponekad i Dardanci. To postaje utoliko verovatnije što su Dardanci bili susedi Meda, koji su u ovo vreme pružali najžešći otpor Rimljanima. Medi su i ranije, zajedno sa Skordiscima, preduzimali pohode na Makedoniju. Pod kraj II veka, međutim, izgleda da je težište ratova sa varvarskim susedima Makedonije prebačeno u oblast Rodopa i reke Strimona i Medi su postali glavni neprijatelj rimske provincije, a njihova zemlja poprište kaznenih ekspedicija.[140] Zajedničke akcije protiv Makedonije i otpor nadiranju rimskih legija doprineli su, svakako, razvoju prijateljskih, savezničkih odnosa između Meda i Dardanaca.

Prva kratka vest o rimsko-dardanskim sukobima zabeležena je kod Julija Opsekvensa pod 97. godinom: »Za konzulovanja Gneja Kornelija Lentula i Publija Licinija pokoreni su Keltiberi, Medi i Dardanci.«[141] Cipel je ovaj pohod doveo u vezu s Florovim podatkom o rimskom vojskovođi Vulzonu, koji je »prodro do Rodopa i Hema«. Flor pominje Vulzonovo ratovanje posle Minucijevog (110/9), a pre Kurionovog (73/3).[142] U tom vremenskom razmaku nije posvedočena politička ličnost tog imena, ali Cipel s pravom primećuje da je rodopsko-balkanska oblast morala biti pokorena u vreme Lukulova pohoda na Pont 72. godine, a to čini nemogućim identifikovanje Florovog Vulzona s istoimenim namesni-

---

[139] V. odeljak Skordiscima, str. 218.

[140] Pregled osnovnih događaja medske istorije daje *Геров*, Проучвания 1, 168—174.

[141] Iul. Obs. c. 48 (108) (D 54).

[142] Flor. I, 39 (S 18); *Zippel*, 157 i d. I kod Hieronima je zabeležena u 97. godini pobeda Rimljana nad Tračanima.

kom Makedonije 64/3.[143] Treba dodati da se i posle 97. vode ratovi u Medici i s Medima, ali imena rimskih vojskovođa iz tih ratova su nam uglavnom poznata. Ako se prihvati Cipelova pretpostavka, onda je Vulzon ratovao i sa Dardancima.

Nekoliko godina docnije, dok je Gaj Sencije Saturnin bio namesnik u Makedoniji, došlo je do opšte pobune varvara *(omnium barbarorum defectio)*, u kojoj su opet Medi imali glavnu reč.[144] Način na koji izvori govore o ovom pokretu varvara kao o odmetanju, pokazuje da se rimski uticaj bio raširio dosta daleko na sever. Moguće je da su se Dardanci pridružili svojim starim saveznicima Medima, jer se i nad njihovom zemljom u to vreme već bio nadvio preteći oblak rimskog gospodstva.

Iako mu je ratovanje bilo nesrećno *(infeliciter pugnavit*, stoji u Livijevoj epitomi), Saturnin je na kraju uspeo da izbaci iz provincije agresore. Sledećih godina, međutim, napadi su se ponovili.[145] Pokreti srednjobalkanskih plemena dobili su mnogo veći značaj i veći domet kada je izbio sukob između Rima i pontskog kralja Mitridata. Dardanci nisu ostali po strani. Ne znamo, doduše, da li su učestvovali u invaziji koju je, kako izvori kažu, inspirisao Mitridat i koja je kao svoju glavnu metu izabrala drevno Zevsovo proročište u Dodoni,[146] ali su i oni, svakako, bili obuhvaćeni megalomanskim planovima silnog pontskog despota, koji je želeo da baci na Rim ceo Istok.[147] Da su Dardanci, uz Mede, zadavali najviše nevolja makedonskim namesnicima, vidi se po akcijama koje su sledećih godina preduzete protiv njih.

Naravno, ako se uporedi s opasnošću koju je Mitridatova delatnost u Maloj Aziji i Grčkoj predstavljala za Rimljane, vršljanje varvara po Makedoniji i Epiru bilo je od drugorazrednog značaja. Ono se u izvesnoj meri objašnjava zauzetošću rimskih snaga na drugoj strani. Na putu ka Maloj Aziji, gde je trebalo da se sastane s Mitridatom, Sula se zadržao jedno vreme u Makedoniji i ratovao je i sam sa severnim susedima provincije. Ali nije imao vremena da ovom problemu posveti punu pažnju i neredi na ovoj granici provincije nastavili su se i dalje. O njegovim operacijama protiv balkanskih varvara sačuvana su sledeća svedočanstva:

Apijan kaže da je Sula iskoristio predah dok je čekao Mitridatov odgovor na postavljene uslove za mir i »zaratio na Enete, Dardance i Sinte, makedonske susede koji su stalno upadali u Makedoniju, i pokorio ih«.[148] Prema Graniju Licinijanu, za vreme dok su se vodili pregovori sa Mitridatom, »legat Hortenzije je razbio Mede i Dardance, koji su

---

[143] *Zumpt*, Comm. epigr. II, 113, smatrao je da je kod Flora reč o L. Manliju Torkvatu, konzulu 65. i namesniku Makedonije 64/3. godine. — Isto je tako nemoguće misliti na prokonzula Gneja Manlija Vulzona, koji je 188. godine vraćajući se iz Male Azije preko Trakije bio izložen napadima tračkih plemena.

[144] Cic. *in Pis.* 35 § 84; Liv. per. 70; Oros, V, 18, 30; Iul. Obs. c. 53 (113); v. odeljak o Skordiscima, prim. 118. Vredno je zabeležiti da su se u ovim nemirnim vremenima pobunili i sami Makedonci, i da se našao pretendent na presto koji se proglasio makedonskim kraljem, Diod. XXXVII, 5a, ed. Dindorf. To je poslednji pokušaj Makedonaca da se oslobode rimske vlasti.

[145] Liv. *per.* 75, 76, 81; v. odeljak o Skordiscima, nap. 119.

[146] Cass Dio. fr. 101, 2 ibid., nap. 120.

[147] Iust. XXXVII, 3, 6: *omnemque Orientem adversus Romanos armat.* Up. Athen. V, 50, p. 213 c: διὸ καὶ πρὸς τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν μεγάλα πέμπεται στρατόπεδα, καὶ τὰ τῆς Εὐρώπης ἅπαντα μέρη ἀθρόα εἰς αὐτὸν μεταβέβληται.

[148] App. *Mithr.* 55 (D 55).

uznemiravali saveznike. Sula je i sam poveo vojsku u Mediku, pre nego što je prešao u Aziju na sastanak (s Mitridatom). Tom prilikom primio je izraze pokornosti Dardanaca i Denteleta i ostalih naroda koji su napadali Makedoniju.«[149] U sadržaju 88. Livijeve knjige stoji samo da je Sula u mnogim bitkama pobedio Tračane, a Eutropije govori o »Dardancima, Skordiscima, Dalmatima i Medima, koje je on ili pobedio ili bez borbe potčinio«.[150] Najzad, anonimni spis *de viris illustribus* beleži da je Sula razbio Mitridatovu vojsku kod Orhomena i Heroneje, pobedio njegovog generala Arhelaja u Atini, osvojio pirejsku luku i »savladao na putu (u Aziju) Mede i Dardance«.[151]

Kao što se vidi, Granije Licinijan, pominje dva pohoda protiv balkanskih plemena: prvi je poveo lično Sula, pre nego što će poći u Aziju, dok je čekao da se Arhelaj vrati iz Azije sa Mitridatovim odgovorom; drugi je vodio, nešto docnije, za vreme dok je Sula pregovarao s Mitridatom u Dardanu, njegov oficir Lucije Hortenzije. Za Sulu Licinijan kaže da je ratovao u Medici; za Hortenzija — da je zaratio na Mede i Dardance i neprijatelje razbio. U stvari, iako drugi izvori ne sadrže ove pojedinosti, ne postoji protivurečnost između onoga što oni kažu i Granija Licinijana te ne vidim razloga da se posumnja u tačnost njegovih podataka.[152] U prvom Sulinom pohodu u Mediku — Plutarh govori u Sulinoj biografiji samo o ovoj oblasti[153] — došlo je, prema Licinijanu, do svojevoljnog potčinjavanja ostalih susednih plemena, među kojima i Dardanaca. Međutim, kad se veliki vojskovođa udaljio iz Makedonije, došlo je do novog napada varvara, kome se suprotstavio legat Hortenzije. Sasvim je prirodno što izvori koji se sa nekoliko reči osvrću na ove događaje ne pominju Hortenzija. To je utoliko razumljivije što je on vodio rat pod Sulinim auspicijama. Oba ratovanja, i Sulino i Hortenzijevo, treba datovati u letnje mesece 85. godine, pre avgusta, kada je sklopljen mir u Dardanu.

Izraz »*in fidem accepit*«, »*in deditionem recepit*« kod Eutropija i Granija Licinijana, verno odražavaju rezultate ovih na brzu ruku izvedenih akcija, koje su, kako kaže Apijan, imale za cilj ne samo da obuzdaju nemirne susede već ujedno da sačuvaju borbenu kondiciju vojske i donesu rimskom vojskovođi i materijalne koristi. Dardanci nisu u pravom smislu reči bili upokoreni. Oni su samo primorani da obustave svoje upade u Makedoniju, i to ne zadugo. Jer, samo što su se rimske legije udaljile iz provincije, došlo je do nove i još teže invazije varvara. Ovoga puta kao da su Skordisci bili vodeća snaga. Apijan, koji nam o tome govori nešto opširnije, kaže da su »sa Skordiscima krenuli Medi i Dardanci, napali Makedoniju i Grčku, opljačkali mnoga svetilišta, pa i delfijsko,

---

[149] Gran. Lic. XXXV, p. 27 (D 56).

[150] Liv. *per.* 82 i 83 (D 57), Eutr. V, 7, 1 (D 58).

[151] De vir. ill. 75, 7 (D 60).

[152] *H. A. Ormerod*, CAH IX (1932), 257, nap. 1, smatra da je u vreme Arhelajeve misije kod Mitridata, neposredno pred odlazak Sulin u Malu Aziju, diplomatska situacija bila takva da se jedva može pretpostaviti da bi Sula napustio Makedoniju. Zato on stavlja Suline ratove s varvarima ranije, u vreme kada su njegovi poslanici boravili kod Mitridata, a Arhelaj bio u njegovom štabu kao gost. Međutim, i prema Plutarhu, v. sled. nap., ove operacije padaju za vreme Arhelajeve misije, a posle povratka poslanika.

[153] Plut. *Sulla*, 23 (D 59).

ali su tom prilikom pretrpeli velike gubitke.«[154] Varvarima se suprotstavio Kornelije Scipion i uspeo da ih istera iz Grčke i Makedonije. Štaviše, on je prognao Skordiske sve do njihove zemlje i naneo im teške poraze, koji su zauvek učinili kraj njihovoj hegemoniji u zemljama južno od Save i Dunava. S Medima i Dardancima postupio je Scipion drukčije. Ako je verovati Apijanu, »oni su ga podmitili svetim blagom« i on je s njima sklopio sporazum.[155] Svaki pohod bio je za varvarska plemena izvor prihoda. Može se tek zamisliti kakve je količine zlatnih i srebrnih predmeta donela pljačka velikih svetilišta kao što je bilo dodonejsko ili delfijsko, gde su vekovima nagomilavana ogromna bogatstva. Ako je bilo dovoljno »svetog blaga« da se podmiti jedan rimski konzul, moralo je ostati još mnogo tog bogatstva u posedu samih varvara, i to se neizbežno moralo odraziti na privrednom i kulturnom životu zemlje. Arheolozi bi morali da računaju sa takvim pljačkama kada opredeljuju poreklo raznih »importovanih« predmeta, naročito arhajskih. Prodor Dardanaca i njihovih saveznika do Delfa i ofanziva Lucija Kornelija Scipiona datuju se sa najviše verovatnoće u 84. godinu.[156]

BELLUM DARDANICUM SKRIBONIJA KURIONA

Dok su u prethodnim ratovima, koliko se iz sačuvanih izvora može videti, Dardanci imali sporedno mesto, za vreme Gaja Skribonija Kuriona, konzula 76. i namesnika Makedonije od 75. do 73. godine, oni postaju glavna meta rimskog oružja. Već za Apija Klaudija Pulhera, koji je pre Kuriona upravljao makedonskom provincijom, Rimljani su napustili svoj do tog vremena uglavnom defanzivni stav i prešli na sistematsko podjarmljivanje severnih suseda. Apije Klaudije ratovao je 77—76. godine, najviše sa Medima.[157] Ali su i Dardanci imali posla s njima, kako se vidi iz jednog podatka u kome se pominju dažbine koje im je on nametnuo.[158] Nije isključeno da su Dardanci pohitali u pomoć napadnutim Medima, sa kojima ih je vezivalo staro i isprobano savezništvo, i da je to bio povod za rimsku intervenciju na njihovoj teritoriji. Rat s Medima stajao je Rimljane mnogo žrtava a nije doneo trajne rezultate.

Klaudije je umro od bolesti, u provinciji, i Kurion je odmah poslat da preuzme komandu. U jednom Salustijevom fragmentu čitamo da je »te godine, u Makedoniji, Gaj Kurion krenuo u rano proleće sa svom vojskom u Dardaniju i, od koga je god mogao, sakupio danak koji je Apije bio nametnuo«.[159] Maurenbreher, izdavač ostataka Salustijevog dela *Historiae*, primetio je s pravom da je, prema navedenom fragmentu, Kurion preduzeo svoj prvi pohod u Dardaniju već u rano proleće, što znači da je to bilo ne one godine kada je Apije Klaudije

---

[154] App. *Ill.* 5 (D 61).

[155] O ovom pohodu vidi opširno u odeljku o Skordiscima, str. 241—251.

[156] Usp. i podatak Hijeronimove hronike o spaljivanju delfijskog hrama (D 62).

[157] O Apiju Klaudiju v. *Mommsen*, Röm. Gesch. III, 41; *Zippel*, 162 i d.; *Münzer*, RE III (1897), 2 849; *Lenk*, VI A (1936), 411. Za njegove ratove vezuje se pomen makedonskih gradova Lete i Stoba u fragmentima Salustijevih Historija I fr. 133 M, 134 M, i II, fr. 36 M.

[158] Usp. izvor naveden u sled. nap.

[159] Sall. II, fr. 80 M (D 63).

umro i kada je Kurion prešao u Makedoniju, već sledeće, 75.[160] Kurion je došao u Makedoniju kao konzul, 76,[161] ali te godine on, očevidno, nije ratovao s Dardancima, već je ostatak godine upotrebio za dovršavanje rata u Medici i tek sledećeg proleća krenuo u Dardaniju.[162] Maurenbreherova teza potvrđena je činjenicom da se u Frontina, gde se govori o njegovom prelazu iz Italije u Makedoniju, Kurion naziva konzulom.[163] Izvesnu smetnju ovom shvatanju čini Eutropijev podatak da je »za naslednika Apija Klaudija poslan Gaj Skribonije Kurion *post consulatum*«.[164] Međutim, Eutropije nije tako precizan u skraćivanju izvornika i u formulisanju misli da se ova rečenica ne bi mogla shvatiti kao nespretno sažimanje dva uzastopna događaja, Kurionova dolaska u Makedoniju posle Klaudijeve smrti i njegovog zadržavanja tamo, po isteku konzulske godine, u svojstvu prokonzula, kao Klaudijevog naslednika.[165]

O ozbiljnosti i težini poduhvata na koji se Kurion spremao govori, pored ostalog, i broj legija sa kojima je došao u provinciju. Prema Frontinovoj strategemi, on se iskrcao u Dirahij sa pet legija. Tamo se »jedna od tih legija pobunila, odrekla poslušnost i odbila da pođe sa nepromišljenim vojskovođom u težak i pun opasnosti pohod«.[166] Buntovnička jedinica je kratkim postupkom razoružana, rasformirana i njeni vojnici raspoređeni u ostale četiri legije. U Kurionovoj vojsci bilo je, prema tome, oko 30 000 vojnika. Da bi postalo jasno kakvu snagu je ta vojska u ono vreme predstavljala, dovoljno će biti da se setimo da je, dve godine docnije, sa takvom vojskom Licinije Lukul krenuo na Mitridata. Ovo poređenje predočava težinu napora koje su Rimljani morali da ulože da bi

---

[160] *Maurenbrecher*, C. Sallusti Crispi historiarum reliquiae, Prolegomena, fasc. I, Lipsiae, 1891, str. 70, i komentar uz II fr. 80. O ličnosti i karijeri Gaja Skribonija Kuriona, istaknutog besednika i državnika, oca još poznatijeg istoimenog govornika, prijatelja Ciceronovog i Cezarovog saradnika, v. *Münzer*, RE, II A (1921), 862 sl. U pogledu hronologije Kurionovih balkanskih ratova, Mincer se oslanja na Maurenbrehera.

[161] Tako *Broughton*, II, 93: »proceeded befor the end of the year to Macedone as successor of the deceaded proconsul Appius Claudius« *Münzer*, n. m., 864, takođe stavlja dolazak Kurionov na Balkan u leto 76.

[162] Oros. V, 23, 20 (D 67), kaže da je Skribonije poslat za naslednika Apija Klaudija i da je »otklonivši plemena koja su napadala u prethodnom ratu, upravio oružje protiv Dardanije« *(adtemptatarum superiore bello gentium vim declinans, in Dardaniam arma convertit)*. To isto stoji i u Landolfovom prevodu Eutropijeva brevijara (D 65).

[163] Frontin. IV, 1, 43 (D 69): *C. Curio consul bello Dardanico circa Dyrrachium...*

[164] Eutrop. VI, 2 (D 65).

[165] *Maurenbrecher*, n. m., ukazuje na protivurečnost u koju pada Eutropije kada, s jedne strane, kaže da je Kurion došao u Makedoniju *post consulatum* i tamo ratovao tri godine *(intra triennium bello finem dedit)*, s druge, pak, da je Marko Lukul, koji je smenio Kuriona na položaju namesnika Makedonije, započeo trački rat one godine kada je u Rimu izbio robovski ustanak Eutr. VI, 7). Ako bi se Kurionov boravak u Makedoniji datovao prema Eutropiju, on je u Makedoniji proveo vreme od 75. do 72, a robovski ustanak je, kao što je poznato, izbio 73. Stoga Maurenbreher predlaže da se Kurionovo zadržavanje u Makedoniji stavi između druge polovine 76. i kraja 74. Međutim, Lukul nije došao u Makedoniju 73, kako bi ispalo prema Eutropiju, već je te godine bio u Rimu, a tek sledeće dobio makedonsko namesništvo; v. *Broughton*, II, 118, tako da se mora pretpostaviti da je Kurion ostao u Makedoniji do 72.

[166] Frontin. IV, 1, 43 (D 69).

slomili otpor Dardanaca. (Jedna stvar nije jasna u vezi s Kurionovom vojskom. Pošto se njegovih pet legija pominju u Dirahiju, normalno je zaključiti da je to vojska koju je doveo sa sobom iz Italije. Ne čujemo ništa o Klaudijevoj vojsci. Ona je bila razbijena, desetkovana, ali, svakako, ne i sasvim uništena. Da li je vraćena u Rim? To se moglo učiniti samo pošto je prispeo Kurion sa svežim snagama. Ili je povećala i onako jake Kurionove odrede?) Strah vojnika i njihovo odbijanje da pođu u rat protiv Dardanaca rečito govore o tragičnim iskustvima Apija Klaudija i odjeku koji je njegov poraz imao u vojnim krugovima. Način pak na koji je Kurion preduzeo i do kraja sproveo svoj pohod pokazuje da su Rimljani ovog puta ozbiljno rešili da likvidiraju opasnog neprijatelja.

Kurion se krvavo obračunao sa pobeđenim neprijateljem. Mnogo vekova docnije, govoreći o kazni desetkovanja kojom je car Valentinijan kaznio svoje vojnike, Amijan Marcelin kaže da se on »nadmetao sa Kurionom, onim surovim vojskovođom, koji je takvom kaznom slomio obest Dardanaca, koja je slično lernejskoj hidri mnogo puta oživljavala«. Zlonamerni kuditelji cara Valentinijana hvalili su davnašnje delo Kurionovo, ali im se carev postupak činio ružan i krajnje surov. Jer su »Dardanci bili pogubni neprijatelji i zasluženo ih je snašlo ono što su pretrpeli«, dok je prema sopstvenim vojnicima koji su se jednom ogrešili trebalo primeniti blažu kaznu.[167] Da su Rimljani kažnjavali bez milosti neprijatelje koji su pružali otpor i od kojih nisu više očekivali neku korist, to smo znali i bez ovog svedočanstva. Ekspedicije koje su imale za cilj zastrašivanje neprijatelja, kao i ekspedicije koje su preduzimane radi konačnog podjarmljivanja nepokorenih naroda, praćene su redovno pokoljima i paljevinama. Međutim, Kurionov dardanski rat morao je predstavljati nešto izuzetno u tom pogledu čim se predanje o njemu sačuvalo tokom nekoliko vekova. Na kraju odeljka o rimskim ratovima u Trakiji Flor ovako opisuje metode koje su Rimljani primenjivali za pokoravanje varvara: »najsuroviji među tim neprijateljima ukroćeni su onim istim sredstvima koje su sami upotrebljavali. Čak se i nad zarobljenicima orgijalo mačem i ognjem. Ali varvarima se ništa nije učinilo groznije nego što su živima odsecane ruke i što su tako ostavljani da nadžive svoju kaznu«.[168] Nema sumnje, i Rimljani su se mogli ponečemu »naučiti« od raznih naroda sa kojima su ratovali.

U svakom slučaju, kako Florov podatak, koji se može odnositi koliko na tračke Mede i Bese, toliko i na Dardance, tako i kazna desetkovanja koju je zabeležio Amijan Marcelin nedvosmisleno pokazuju da je Kurionov *bellum Dardanicum* bio pravi rat za potčinjavanje Dardanije. Dardanci se i posle toga, tu i tamo, pojavljuju kao rimski neprijatelji, ali se za Kurionov pohod može smatrati da se završio nametanjem rimske vlasti Dardaniji. O njenom prisajedinjenju rimskoj imperiji može se govoriti samo ukoliko se smatra da su granice rimske provincije u to vreme dopirale dotle dokle je dopiralo rimsko oružje. U stvari pravog prisajedinjenja nije bilo, već je Dardanija tada postala — da upotrebimo izraz koji nalazimo kod Diona — ἔνσπονδος χώρα.[169] Naravno, naziv ne

[167] Amm. Marc. XXIX, 5, 22 (D 70).
[168] Flor. I, 39 (D 71).
[169] V. dalje. prim. 174. i tekst uz nju.

treba da nas zavede. Ukoliko je uopšte sklopljen kakav ugovor između Rima i Dardanije, to je mogao biti samo *foedus iniquum*, koji je utvrđivao sve obaveze pobeđenog naroda, a ostavljao slobodne ruke Rimljanima. U tim ugovorima, koji su formalno garantovali nezavisnost pokorenih naroda, postojala je obično znamenita klauzula o veličanstvu rimskog naroda, kojom se svaki neravnopravni saveznik rimski zaklinjao na vernost i poštovanje interesa gospodara *orbis terrarum*. Jednom rečju, to je bila uslovna nezavisnost diktirana pravom jačega. Ne znamo da li su pri tome Dardanci bili obavezni da plaćaju redovne dažbine ili su nameti određivani prema potrebi i po volji namesnika.

Kurion je, očigledno, prokrstario celom Dardanijom i, pošto je savladao Dardance, nastavio dalje preko Mezije do Dunava.[170] Prema tradiciji, on je bio prvi rimski vojskovođa koji je izbio na Dunav. Njegovo trogodišnje ratovanje ovenčano je uspehom i on je proslavio trijumf, verovatno 72. godine.[171]

RAZUZDANOST RIMSKIH NAMESNIKA I POSLEDNJI TRZAJI POLUZAVISNE DARDANIJE

Događaji sledećih decenija pokazuju kako su se teško Dardanci mirili s rimskom dominacijom i u kojoj je meri njihovo pokoravanje bilo nepotpuno. Neograničena vlast koju su rimski namesnici uživali u provincijama pogoršavala je često ionako nestabilne odnose s podjarmljenim narodima. Samovolja, lakomislenost, gramzivost i nadmenost pojedinih namesnika podsticale su na pobunu i osvetu čak i ona plemena koja su bez borbe prišla Rimljanima. Klasičan primer za to je nesreća koju je famozni Kalpurnije Pizon navukao na Makedoniju svojim neodgovornim i verolomnim postupcima prema Denteletima, »tom rimskoj vlasti uvek pokornom plemenu«. Ali, i pre njega, pročuo se svojim grabljivim i ujedno kukavičkim držanjem prokonzul Gaj Antonije Hibrida.

Kolega Ciceronov u konzulatu, Hibrida je dve godine bio na čelu rimskih vojnih snaga na Balkanu.[172] U sadržaju 103. Livijeve knjige stoji, prilično eufemistički rečeno, da je »poslove u Trakiji vodio ne baš uspešno« *(in Thracia parum prospere rem gessit)*.[173] U Diona Kasija čitamo pak da je »kao namesnik naneo stanovništvu provincije (τὸ ὑπήκοον τὸ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ) i plemenima koja su bila u savezu s Rimom (τὸ ἔνσπονδον) mnogo teških zala. Upao je u Dardaniju i susedne ob-

[170] Ruf. Fest. 7, 5 (D 66); Jord. *Rom.* 216 (D 68); v. odeljak o Mezi:ma str. 312. O Kurionovim ratovima govorio je Livije u 92. i 95. knjizi svoje Istorije. Kratke beleške perioha (D 64) interesantne su samo po tome što rat s Dardancima stavljaju u Trakiju: *in Thracia... adversus Dardanos, Dardanos in Thracia domuit.*

[171] Kurionov trijumf pominje Eutropije, sem na napred navedenom mestu, još i u VI, 5, 2: *ita uno tempore multi simul triumphi fuerunt, Metelli ex Hispania, Pompei secundus ex Hispania, Curionis ex Macedonia, Servili ex Isauria*. Usp. i Cic. *in Pis.* 44: *unde his paucis annis Cn. Dolabellae, C. Curionis, M. Luculli iustissimos triumphos vidimus*, i *ibid.*, 58. *Brougthon*, II, 118, smatra da je Lukul bio u Makedoniji i 72. i da se te godine vratio u Rim i proslavio trijumf.

[172] Za Hibridu v. *Broughton*, II, 175, 180; *Klebs*, RE I (1894), 2 577, sq., s. v. C. Antonius Hybrida Nr. 19.

[173] Liv. *per.* 103 (D 72).

lasti i opljačkao ih, a kad su ga varvari napali, nije imao smelosti da prihvati borbu, već je, pretvarajući se da se povlači na drugo mesto, pobegao sa konjanicima, tako da su oni savladali pešake, izbacili ih silom iz zemlje i oduzeli im plen.«[174] S ovim se slaže i ono što kaže Opsekvens: »Pobedivši Katilinu kod Pistorije, Gaj Antonije je svoje lovorovim vencima okićene *fasces* preneo u provinciju. Tamo je, pritisnut od Dardanaca, izgubio vojsku i pobegao; kao da je neprijatelju doneo svoje pobedničke vence, umesto da ih položi na Kapitolu.«[175] Na sličan način, razuzdano i kukavički postupio je Hibrida i sa »saveznicima« u Meziji.[176] Zbog svojih nedela on je morao da odgovara u Rimu i bio je osuđen na izgnanstvo. Revolt »pravdoljubivih« Rimljana izazvale su ne toliko nepravde nanete »saveznicima« i verolomstvo koliko njegova nesposobnost da svoju volju nametne do kraja i sramota kojom je okaljao čast rimskog oružja prepuštajući neprijatelju plen i bojne znake. Neodgovorno upravljanje provincijama — iako, naravno, nisu svi namesnici bili tako neskrupulozni kao Hibrida — je jedan od znakova krize republikanskog sistema. Ono se moralo odraziti na odnose Rima i onih naroda koji su, iako potčinjeni, ostali izvan granica imperije, kao što su bili Dardanci.

Do krajnjeg rasula u provinciji i potpunog bezakonja u njenim odnosima sa susedima došlo je za namesništva Lucija Kalpurnija Pizona 57—55. godine.[177] Ciceron, koji je u to vreme proveo jednu godinu u Tesaloniki i Dirahiju i izbliza video šta se tamo događa, napada Pizona na najžešći način optužujući ga za besramno pljačkanje provincijalaca, iznuđivanje novca od susednih plemena i napuštanje provincije u najgorem stanju.[178] Ciceron je imao ličnih razloga da iskaljuje svoju mržnju na Pizona i nemoguće je svesti na pravu meru pojedine njegove optužbe, ali on nije mogao, u javnim govorima, da izmišlja stvari. U besedi koju je odmah po povratku iz Makedonije održao u odbranu Publija Sestija, on kaže da je Pizon »prodao Tračanima i Dardancima mir za ogromne pare i da im je zatim, da bi im omogućio da dođu do novca, prepustio Makedoniju da je pustoše i pljačkaju.«[179] Na drugom mestu, u govoru protiv Pizona, Ciceron govori samo o Denteletima, protiv kojih je ovaj poveo nepravedan i surov rat i, umesto da u njima ima verne saveznike, postupio s njima kao s najljućim neprijateljima. Njegovo držanje, kaže Ciceron, učinilo je od ovih vernih zaštitnika Makedonije napadače i pljačkaše. »Oni su uneli zbrku u naše poreske prihode, osvojili gradove, opustošili polja, porobili naše saveznike, oteli naše robove, odvukli stoku, a građane Tesalonike primorali da grade zidine u strahu da neće moći da odbrane grad.«[180] Iako se ove reči odnose samo na Dente-

[174] Cass, Dio. XXXVIII, 10, 1—2 (D 74).
[175] Iul. Obs. p. 175, 22 (D 73).
[176] V. dalje odeljak o Mezima, str. 315, pr. 74 i d.
[177] *Brougthon*, II, 202, 210, 218.
[178] Cf. *E. Groag*, RE III (1893), 1388—9, s. v. L. Calpurnius Piso Caesoninus Piso, Nr. 90.
[179] Cic. *pro Sest.* 43, 93 (D 75).
[180] Cic. *in Pis.*, 34, 84: *Denseletis... nefarium bellum et crudele intulisti, eisque cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniae vexatores ac praedatores effecisti; vectigalia nostra pertubarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerant, familias abripuerunt, pecus abegerunt, Thessalonicenses, cum oppido desperassent, munire arcem coegerunt.*

lete, trebalo ih je navesti, jer je sigurno da su Denteleti, izazvani Pizonovim nedelima, učinili ono što su redovno činila sva ostala varvarska plemena, pa i Dardanci, prilikom svojih najezda na Makedoniju. Pustošenje polja, pljačkanje gradova, odvođenje ljudi i stoke — to je bila odmazda varvara. Kakvu su snagu mogle imati ove invazije, slikovito pokazuje okolnost da se grad kao što je bila Tesalonika morao utvrđivati da bi se zaštitio od napadača.

Na položaj Dardanaca sredinom I veka baca nešto svetlosti i podatak iz Cezarovog *Građanskog rata* o Pompejevoj vojsci u bici kod Farsala (48. godine). Među ostalim četama pominju se i Dardanci. Cezar kaže da je njegov protivnik imao ukupno 7 000 konjanika, zatim navodi najznačajnije konjaničke kontingente poimence i sa oznakom broja vojnika, pa nastavlja: »Tome je dodao još Dardance i Bese, koji su bili delom najamnici, delom mobilisani silom ili dobijeni na osnovi prijateljstva *(Dardanos, Bessos partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos)*, zatim Makedonce, Tesalce i trupe ostalih plemena i gradova, tako da je dostigao broj koji smo napred pomenuli.«[181] U kom svojstvu su dardanski konjanici služili u Pompejevoj vojsci? Da li se objašnjenje *partim mercenarios partim imperio aut gratia comparatos* odnosi i na njih ili samo na Bese? Gramatički izgleda kao da je ovo drugo pravilnije, mada ni prvo tumačenje, čini mi se, nije isključeno. U svakom slučaju, Cezarov tekst nas ostavlja u nedoumici. Dardanci su mogli biti obavezni da daju vojsku, ali je isto tako moguće da su, iskoristivši neredovno stanje izazvano građanskim ratom, odrekli poslušnost. Zato ne bi bilo čudno da su se i oni pojavili u rimskoj vojsci kao najamnici ili kao *gratia comparati*.

Desetak godina docnije sa Dardancima ratuje trijumvir Marko Antonije. Antonije je hteo, kaže naš jedini izvor Apijan, da zaposli vojsku pa je »jedne poslao na Partine, ilirsko pleme u susedstvu Epidamna koje je ispoljavalo veliku privrženost Brutu, a druge na Dardance ,drugo ilirsko pleme, koje je oduvek vršilo napade na Makedoniju«.[182] Iz primedbe da su Dardanci uvek napadali Makedoniju ne moramo, naravno, zaključiti da su oni i ovog puta svojim upadima izazvali protiv sebe Antonija, ali uzet u celini, podatak pokazuje da ni u to vreme Dardanija nije bila potpuno pokorena.

Da je dosta dobar deo Dardanije sve do Avgustova vremena bio izvan područ,a neposredno potčinjenog Rimljanima, vidi se i iz sledećeg svedočanstva Diona Kasija uzetog iz njegovog izveštaja o mezijskom ratu Marka Krasa 29. godine. »Bastarni, kaže Dion, prešavši i tada preko Dunava, osvojiše Meziju prekoputa njihove zemlje, a zatim Tribale, koji su njeni susedi, i Dardance koji su živeli u zemlji ovih (tj. Tribala). Sve dotle dok su to činili, nisu imali nikakva posla s Rimljanima; ali,

---

[181] Caes. *bell. civ.* III, 4, 6 (D 76). *Kromayer*, Antike Schlachtfelder II, 439—441, raspravlja o verodostojnosti Cezarovih podataka. On insistira na činjenici da brojke onih kontingenata koje je Cezar poimence naveo daju ukupan zbir od 3 600, a ne 7 000 konijanika. O onome što nas može interesirati ne govori se niti kod Kromajera niti, koliko sam mogla da vidim, kod ostalih naučnika koji su se ovim pitanjem pozabavili.

[182] App. *Emph.* V, 75, 320) (D 77). Posle sklapanja brindizijskog sporazuma 40. godine, istočni deo carstva (istočno od Skodre) pripao je Marku Antoniju. Dardanija je, prema tome, takode ulazila u njegovo područje.

kad pređoše planinu Hem...«[183] Prema ovome, Dardanci koji su živeli na tribalskoj teritoriji bili su izvan sfere rimskih interesa tako da napad Bastarna na njih nije izazvao reakciju Rimljana. Tek kad su Bastarni prešli preko balkanskih gora i udarili na Dentelete, koji su bili rimski saveznici, namesnik provincije Marko Kras odlučio je da krene u pohod. Tribalska teritorija na kojoj su živeli Dardanci može biti samo oblast oko Južne Morave i donjeg toka Nišave, koja je u carsko doba bila deo Dardanije.

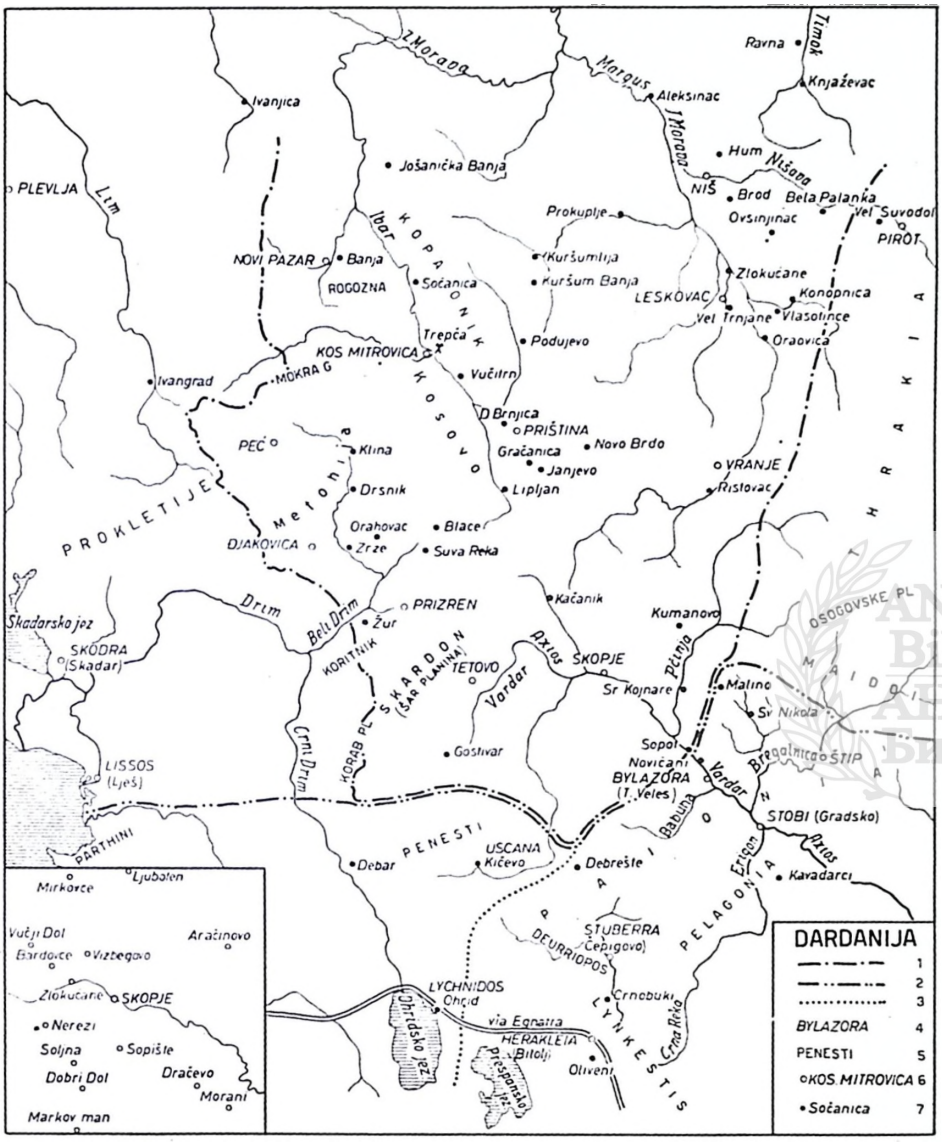
Podatak o napadu Bastarna 30/29. godine je poslednja istorijska vest o Dardancima. Nedostaju nam svedočanstva o prisajedinjenju Dardanije rimskoj državi, o njenom pretvaranju u provinciju. U poluzavisnom položaju Dardanija je provela oko pola veka — od Kurionova do Krasova pohoda. Posle završetka mezijskog rata (28. godine), njena se sudbina nerazdvojno vezuje za zapadnomezijske oblasti, sa kojima će tokom ranocarskog perioda sačinjavati jednu provinciju, Gornju Meziju. O tome kada su rimske legije prešle iz Makedonije u Dardaniju i dalje na sever prema Dunavu ne može se ništa pouzdano reći, jer nedostaju potrebni elementi za rešenje tog pitanja. Isto tako je nesigurna i godina kada je Mezija organizovana kao provincija. Međutim, s obzirom na to da se u srednjem delu Balkanskog poluostrva ne pominju više nikakvi osvajački ratovi, nećemo pogrešiti, čini mi se, ako 28. godinu uzmemo kao kraj dardanske samostalnosti.

II. TERITORIJA

O teritoriji Dardanaca pre njihovog uključivanja u rimsku državu imamo prilično malo podataka, i to skoro isključivo podataka koji se odnose na njenu južnu granicu, s obzirom na to da potiču iz izveštaja o dardansko-makedonskim sukobima. Stoga smo primorani da za utvrđivanje ove teritorije upotrebimo i materijal iz rimske epohe. Kombinirajući podatke uzete iz izvora koji su udaljeni i po nekoliko vekova jedni od drugih, ne smemo, međutim, izgubiti iz vida promene koje su u takvim vremenskim razmacima mogle nastupiti. Kod plemena na niskom stupnju razvitka kao što su bili Dardanci pre pada pod rimsku vlast morali bismo da računamo sa mogućnošću etničkih pomeranja čak i kada ne bi bilo nikakvih indicija za to u izvorima. Međutim, kao što smo videli, antički pisci sačuvali su tradiciju o velikim etničkim perturbacijama u srednjobalkanskom prostoru pre rimskog osvajanja. Dardanska teritorija je pretrpela velike promene tokom III i II veka, kada su Dardanci politički ojačali i potisli svoje susede. Vrlo je verovatno da su tada znatni slojevi tračkog stanovništva bili obuhvaćeni granicama Dardanije. Naročito pak treba imati na umu, kada se govori o teritoriji Dardanaca, da se granice rimske provincije Dardanije nisu morale u svemu poklapati sa teritorijom dardanske zajednice u vreme njene samostalnosti.

---

[183] Cass. Dion. LI, 23, 2 sq. (D 78, 79). V takođe odeljak o Mezima, str. 319 (M 32).

Sl. 2.

1 Granice rimske provincije Dardanije
2 Granice provincije Makedonije
3 Etnička granica Makedonije prema Iliriji
4 Antički gradovi posvedočeni u predrimsko doba
5 Antička plemena posvedočena u predrimsko doba
6 Savremeni gradovi i varošice
7 Arheološka nalazišta

*
* *

Iz opštih, vremenski neopredeljnih i ne uvek jasnih Strabonovih fragmenata, u kojima se Peonija javlja kao južni sused Dardanije, ne možemo mnogo šta izvući. Na jednom mestu Strabon kaže da se Dardanija »graničila na jugu s makedonskim i peonskim plemenima«, dok na drugima Dardaniju pomije u vezi s položajem Peonije i kaže: »severno od Peonije nalazile su se ilirske zemlje, zemlja Autarijata i Dardanija«, odnosno: Peonija se nalazila »južno od Autarijata, Dardanaca i Ardijejaca«. Najzad, govoreći o tračkom plemenu Besa, koje je zauzimalo najveći deo planine Hema, Strabon dodaje da se ovaj narod graničio »s Rodopima i Peoncima, a od Ilira, s Autarijatima i Dardancima.«[184] Kao što se vidi, pored Peonaca i Makedonaca, kao susedi Dardanaca pojavljuju se takođe Autarijati i Ardijejci, pri čemu, ako se pretpostavi da postoji određen geografski redosled nabrajanja, Autarijati se navode čas na istoj strani na kojoj i Iliri (odnosno Ardijejci), čas na suprotnoj strani.[185] Svi ovi podaci potiču, po svoj prilici, iz starijih izvora i odnose se na vreme dardanske i peonske samostalnosti.

Plinije takođe nema jasnu predstavu o položaju Dardanaca premo njihovim susedima. Ako ostavimo po strani njegovu belešku o rimskoj provinciji Meziji, među čijim stanovnicima se pojavljuju i Dardanci,[186] Plinije je iz izvora koji odražavaju razne epohe ispisao nekoliko podataka o Dardancima koje nije lako protumačiti. Na jednom mestu on kaže da se »u zaleđu Epirara pruža slobodno pleme Dasareta, a za njima divlji Dardanci. Dardancima s leve strane prostiru se Tribali i mezijski narodi, a sa čela Medi i Denteleti, na koje se nadovezuju Tračani, koji dopiru do Ponta.« Na drugom mestu čitamo da je Makedonija »uznemiravana napadima Dardanaca«, a da su »Peonija i Pelagonija štitile njen severni deo od Tribala«. Najzad, u odeljak u kome se opisuje provincija Makedonija i nabrajaju njene gradske opštine u unutrašnjosti umetnuta je rečenica: »na toj granici susedi Makedonije su Dardanci, Treri i Pijeri«.[187]

Pada u oči da se kod Plinija kao susedi Dardanaca pojavljuju Tribali, koji se u tom svojstvu ne pominju kod Strabona. Ne vidim drugo objašnjenje za to sem fragmentarnosti i nepotpunosti ovih podataka. Tribali su u starije vreme morali biti istočni, a docnije severoistočni susedi Dardanaca. Ovaj stariji period odražen je u Plinijevoj belešci o tome da su Peonija i Pelagonija štitile Makedoniju od tribalskih napada. U to vreme Dardanija se nalazila severozapadno od Makedonije, odnosno od Peonije i Pelagonije, koje su bile prisajedinjene Makedoniji. Poznije stanje odražava podatak koji stavlja Dardance između Dasareta na jugozapadu i Tribala na severoistoku. Njihovi jugoistočni susedi su sada Medi. Nije sasvim jasan podatak o Trerima. Treri su tračko ili Tračanima srodno pleme koje Tukidid pominje na zapadnoj granici odriske

[184] Str. VII, 5, 7 (D 81); VII, 5, 1 (D 83); VII, fr. 4 (D 85); VII, 5, 12 (D 84).

[185] Usp. i odeljak o Autarijatima str. 77—78.

[186] Plin. III, 149 (D 86).

[187] Plin. IV, 3 (D 87); IV, 33 (D 88); IV, 34 (D 90). Isti podatak i kod Solina (D 89).

kraljevine prema Tribalima. Oni su učestvovali u trako-kimerijskoj seobi pa ih nalazimo i u Maloj Aziji.[188] Pozniji pomeni Trera na Balkanskom poluostrvu ne mogu se bliže opredeliti teritorijalno. Možda su oni jedan od onih tračkih elemenata koji su ušli docnije u sastav Dardanije.

Prema tome, jedini konkretan zaključak koji se može izvući iz Strabonovih i Plinijevih beležaka o dardanskim susedima je sledeći: u ranije, predrimsko doba Dardanija se na jugu graničila s Peonijom i Makedonijom, a na zapadu od nje prostirale su se zemlje Autarijata i Ardijejaca, dve velike skupine plemena, čiji etnikoni οἱ Αὐταριᾶται i οἱ Ἀρδιαῖοι ne mogu imati, kako smo to više puta naglasili, određen politički sadržaj. Drugi izvori će nam pomoći da ove granice preciziramo.

Na južnoj granici Dardanije jedna tačka se može prilično sigurno utvrditi. Iz Polibijevog izveštaja o ratovima Filipa V s Dardancima saznajemo da je Bilazora, veliki peonski grad koji se obično lokalizuje kod današnjeg Velesa, dominirala prolazima koji su iz Dardanije vodili u Makedoniju.[189] S druge strane, znamo da je granica između rimske provincije Makedonije, koja je zahvatala i staru Peoniju, i provincije Gornje Mezije, u čiji sastav je ulazila Dardanija, prolazila na desetak kilometara severno od Velesa.[190] Tuda je otprilike išla granična linija grčke i latinske jezičke sfere, koja je odvajala heleniziranu Peoniju od Dardanije, koja je, ostavši izvan dometa helenskih uticaja, u rimsko doba podlegla romanizaciji. Stoga možemo smatrati da se i u predrimsko doba granica između dardanske i peonske teritorije kretala pomenutom linijom.

Pomeranje dardansko-peonske granice dalje na sever i uključivanje skopsko-kumanovske oblasti u Peoniju, koje je predložio Mak, čini mi se neosnovano.[191] Glavni Makov argumenat čine nalazi damastionskog novca, koji su u pomenutoj oblasti, izgleda, brojniji nego drugde.[192] Bliskost damastionskog novca s peonskim je neosporna, ali je damastionski novac nađen u velikom broju i u kosovsko-metohijskoj oblasti, kao i u dolini Južne Morave (Vranje, Kutina kod Leskovca),[193] a lokalizovanje Damastiona tako daleko na severu ne samo da protivureči Strabonovom svečanostvu o položaju damastionskih rudnika srebra već pokreće i problem grčkog uticaja u tim krajevima u IV veku, kada pada aktivnost damastionske kovnice. Peonija je u to vreme bila poluhelenizovana zemlja i kad bi skopsko-kumanovski bazen bio njeno središte, kako tvrdi Mak,[194] to bi moralo ostaviti jače tragove u njegovoj kulturi kako toga vremena, tako i kasnijoj. Međutim, arheološki ostaci pokazuju da se ovo područje razlikovalo po svojoj kulturi od susednih peonsko-pelagonskih krajeva, a onomastika rimskog doba otkriva nam postojanje jakog tračkog supstrata u celoj dolini Južne Morave, uključujući i skopsku oblast, što takođe govori protiv teze o proširenju peonske teritorije severno od

[188] Cf. *Tomaschek*, I, 53 sqq.

[189] Pol. V, 97 (D 19). O lokalizovanju Bilazore kod Velesa, v. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 232.

[190] *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 81 i d.

[191] *Mack*, 149. Mak se poziva na Strabonov fragmenat VII, *fr.* 36, u kome stoji da reke Strimon i Aksios izviru u Peoniji. Bez obzira na to da li će se skopska oblast pripisati Peoniji ili Dardaniji, izvori Vardara su se nalazili na peonskoj teritoriji.

[192] *Mack*, 159.

[193] Usp. *J. M. F. May*, The Coinage of Damastion, Oxford, 1939, 7—12, 20.

[194] *Mack*, 162: »das Kernstück des Paionen-Gebietes«.

granične linije kod Velesa o kojoj smo govorili. Peonija je jedno vreme pala pod vlast Dardanaca i time se mogu objasniti dardanske pretenzije na ovu oblast posle rimske pobede nad Makedonijom.[195] U tom, ne znamo koliko dugom, saživljavanju Dardanaca i Peonaca leže, svakako, koreni analogija koje se mogu zapaziti u onomastici južne Dardanije i severne Makedonije (nekadašnje Peonije) u rimsko doba.[196]

Nije sasvim jasno kako je izgledala dardanska granica prema gornjomakedonskim plemenima Linkesta, Deuriopa i Pelagonaca. Severno od Linkesta, oko Kičeva, živelo je ilirsko pleme Penesta, koje je povremeno ulazilo u sastav ilirske države.[197] Ima više indicija na osnovi kojih se može zaključiti da je Pelagonija bila pogranična makedonska oblast prema Dardaniji. Kod Livija čitamo da je Filip V, vraćajući se iz Ilirije 211. godine, došao u Pelagoniju i odatle osvojio jedan dardanski grad preko koga su Dardanci mogli lako da upadnu u Makedoniju.[198] U drugom makedonskom ratu Filip je zaposeo pelagonski klanac da bi onemogućio prodiranje Dardanaca i Ilira u Makedoniju.[199] Ovi podaci pokazuju ne samo da je Dardanija graničila s Pelagonijom već nam potvrduju i susedstvo Dardanaca i Ilira. Ostaje nejasno da li je oblast Penesta bila ona najjužnija ilirska oblast koja se dodirivala s Pelagonijom i Dardanijom.

Za prostiranje dardanske teritorije na jugozapadu može se iskoristiti podatak o poznijoj tromedi provincija Makedonije, Mezije i Dalmacije, koja se, po svoj prilici, podudarala sa makedonsko-dardansko-ilirskom tromeđom u predrimsko doba. Prema Ptolemeju, tromeđu triju

---

[195] V. dalje str. 132.

[196] V. dalje str. 187.

[197] *Vulić*, Severna granica, 245 i d.; *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 81. Za lokalizovanje glavnog grada Penestina, Uskane, predložena su dva mesta, Debar i Kičevo. Cipel je najpre pomislio na Debar. Nizeu se učinilo da je odstojanje između Čepigova (Stubere) i Debre isuviše veliko da bi se moglo prevaliti za tri dana hoda, i pretpostavio je Kičevo. Kromajer se vratio na Debar, podvlačeći veličinu Uskane (10 000 građana): takav grad mogao se razviti samo u ravnici kao što je ravnica u kojoj se nalazi Debar. Kromajer je uz to izračunao da se put od Čepigova do Debra može preći za tri dana dobrog marša. Vulić je pak pokazao da se podatak o izaslanstvu koje, idući od Stubere u Skadar, prelazi preko planine Skodre, ne može shvatiti ako se Uskana lokalizuje kod Debra. Jer put Debar—Skadar vodi dolinom Drima, a ne preko Šare, i on je mnogo lakši nego put kojim su išli makedonski poslanici; usp. napred prim. 129. i 130. *Meloni*, 275. i nap. 3, drži se Kromajera, iako mu je Vulićeva rasprava o ratovanju makedonskog kralja Perseja s Rimljanima u našoj zemlji, u Glasu, 160, 1934, poznata. Potpuno je neubedljiv pokušaj *T. Tomovskog*, Auf den Spuren der illyrischen Siedlung Uscana, ŽA 12 (1963), 339 i d., da Peneste lokalizuje u oblasti Debrca u neposrednoj blizini Ohrida. Protiv toga govori mnogo štošta; skučenost teritorije koju on daje ovome po svemu sudeći velikom plemenu; isuviše malo odstojanje između Lihnida i mesta gde, po njegovom mišljenju, treba tražiti glavni penestinski grad Uskanu (kako shvatiti da je rimski legat Klaudije krenuo s vojskom iz Lihnida u pravcu Uskane i da je podigao logor na 12 milja od ovog mesta ako je celo odstojanje iznosilo oko 15 milja?!); za utvrđenje *Oenaeum*, koje Tomovski stavlja na nekoliko kilometara od Uskane, na rubu iste ohridske ravnice, ne bi se moglo reći da je bilo na putu u zemlju Labeata *(transitus ea est in Labeates)*. Nova terenska ispitivanja će, možda, naići na tragove Uskane, koja je morala biti veliko naselje i prema tome se nalaziti u oblasti koja je obezbeđivala ekonomsku bazu njenog značaja.

[198] Liv. XXVI, 25, 3 (D 20).

[199] Liv. XXXI, 33, 3; XXXI, 34, 6 (D 29, 30). V. napred str. 120 i d.

provincija činila je planina Skard.[200] Antički Skard ne može se prosto identifikovati s našom Šar-planinom, jer je očigledno da Makedonija nikad nije dopirala tako daleko na sever. Identifikovanje Skarda stavlja nas pred teškoću sličnu onoj koju čini ubiciranje Orbela, velike planine na istočnoj granici Makedonije. Antički pisci nisu uvek obeležavali istim imenom istu planinu. Predstava o tim graničnim planinama menjala se sa pomeranjem same granice. Zato je najverovatnije da je imenom Skarda bio obuhvaćen ceo jedan kompleks planina, između ostalog i južni ogranci Šare sa Korabom i drugim velikim masivima koji se na njih nadovezuju u pravcu Debra i Kičeva.[201]

O tome da su Dardanci bili susedi ilirske države, govori nam Polibijeva beleška prema kojoj je 230. godine kraljica Teuta morala da opozove svoju vojsku iz Epira zbog toga što su se neki Iliri odmetnuli i prešli Dardancima.[202] Oblast u kojoj su se ove dve zemlje graničile treba, svakako, tražiti oko srednjeg toka Drima. Prema Strabonu, reka Drim je bila plovna od ušća uzvodno do Dardanije,[203] a prema Ptolemeju, Drim su sačinjavale dve reke, od kojih »jedna izvire iz planine Skarda, a druga iz neke druge planine koja se pruža uz srednji deo Gornje Mezije, odakle izvire i druga reka, po imenu Drina, koja se uliva u Savu zapadno od Taurunuma.« Položaj planina utvrđen je koordinatama: Skard se nalazi na 47° geografske dužine i 41° 40' širine, a »druga« planina, severozapadno od njega, na 45°40' dužine i 42°40' širine.[204] Prema tome, planina Skard može biti samo izvorište Crnog Drima, a to potvrđuje ranije navedeno mišljenje da su imenom Skarda obuhvatani i južni ogranci Korаba i drugi obližnji masivi. Naročito je dragocen podatak o Belom Drimu, iz koga saznajemo da se izvor ove reke nalazi na nekoj planini koja se pružala na samoj granici Gornje Mezije, i to u njenom srednjem delu. Ne upuštajući se u nepotrebno identifikovanje ove planine, možemo, čini mi se, smatrati, s obzirom na to da Beli Drim teče sa severozapada, da je na karti koju je Ptolemej imao pred sobom ova reka ulazila u sastav provincije Gornje Mezije.[205] Jer Ptolemej kaže da se planina sa koje je

---

[200] Pto. II, 16, 1; III, 9, 1 (D 91, 92). Cf. III 9, 2 (D 93).

[201] Usp. *Vulić*, Severna granica, 245. i d.; *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 81, v. napred str.

[202] Pol. II, 6, 4 (D 14).

[203] Str. VII, 5, 7 (D 81): καὶ Δρίλων ποταμὸς ἀνάπλουν ἔχων πρὸς ἕω μέχρι τῆς Δαρδανικῆς...

[204] Ptol. II, 16, 4 (D 95): Ῥεῖ δὲ ὁ Δρίλων ποταμὸς ἀπὸ τε τοῦ Σκάρδου ὄρους καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου ὄρους τοῦ κειμένου παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν. Ἀφ' οὗ καὶ ἕτερος ποταμὸς Δρεῖνος ὄνομα ἐνεχθεὶς ἐμβάλλοι εἰς τὸν Σάουον ποταμὸν ἀπὸ δυσμῶν Ταυροένου πόλεως. Izraz παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν je teško prevesti na naš jezik. Znači »uz samu Gornju Meziju u njenom srednjem delu«, »pored srednje Gornje Mezije« Müller prevodi: »ex altero quodam monte iuxta mediam Moesiam Superiorem sito«. — O položaju Skarda v. tekst uz nap. 200.

[205] *C. Müller*, ad Ptol. l. c., misli da je Ptolemej imao pred očima kartu na kojoj nije bilo zabeležena ime »druge« planine, iz koje izvire severni krak Drima. On pominje i emendaciju koju je predložio *Grashof:* ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου, umesto ἀπο τοῦ ἑτέρου. Ne vidim kako bi se za planinu »Adrion«, koju prema *Str.* VII, 5, 7, treba identifikovati sa dinarskim planinskim sistemom, moglo reći da se nalazi παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν. S druge strane, upotreba članka u izrazu ἀπο τοῦ ἑτέρου ὄρους ima svog razloga samo ako se o toj »drugoj« planini ranije govorilo. Pošto to nije slučaj, mislim da je ἑτέρου iskvareno, ali nemamo načina da ga ispravimo i ime planine ostaje nepoznato. Po-

Beli Drim tekao nalazila »uz samu Gornju Meziju παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν», a to znači, s obzirom na položaj ove planine u odnosu prema Skardu, da se tok reke nalazio istočno, a ne zapadno od nje, pa je prema tome pripadao Gornjoj Meziji, a ne Dalmaciji. Ne treba da nas zavede činjenica da Ptolemej govori o Drimu i njegova dva kraka u okviru provincije Dalmacije, jer se ovo njegovo izlaganje nadovezuje na pomen ušća Drima, kojim se završava opis dalmatskog primorja. Domaševski, nesumnjivo, greši kada na osnovi ovog Ptolemejevog podatka stavlja tok Belog Drima u provinciju Dalmaciju.[206]

O zapadnoj granici Dardanije nismo u mogućnosti da sudimo drukčije nego na osnovi onoga što znamo o rimskoj provinciji. Vrlo je verovatno da se ova granica podudarala sa zapadnom granicom Gornje Mezije, u njenom južnom delu. O tome kako se kretala zapadna granica Gornje Mezije pisano je dosta. Naročito su značajni za to pitanje radovi Domaševskog i Vulića.[207] Domaševski je, nasuprot starijem shvatanju da je granica išla Drinom, prvi utvrdio na osnovi epigrafskog materijala činjenicu da je dobar deo zapadne Srbije ulazio u Dalmaciju. Po njegovom mišljenju, i na jugu Dalmacija je išla na istok dalje nego što se ranije smatralo. On stavlja u Dalmaciju dolinu Ibra sa Kosovskom Mitrovicom i celu Metohiju, sem Prizrena, koji je zbog natpisa na kome se pominje jedan beneficijarij mezijske legije *VII Claudia* morao da stavi u Gornju Meziju. Na taj način njegova granica je dobila jako iskrivljenu, neprirodnu liniju.[208] Dva slična spomenika iz Kosovske Mitrovice (sa beneficijarijima IV Flavijeve legije, koja je takođe bila stacionirana u Gornjoj Meziji) navela su Vulića da ispravi Domaševskog i da Kosovsku Mitrovicu takođe stavi u Gornju Meziju. Međutim, jedan natpis iz Prokuplja, o kome će još biti reči, doveo je Vulića do neobičnog i neprihvatljivog zaključka da je na tom mestu granica između Mezije i Dalmacije išla blizu Kuršumlije, ostavljajući prokupački kraj Dalmaciji.

Novi epigrafski materijal dopunjuje i ispravlja rezultate do kojih su došli Domaševski i Vulić. Ja sam još 1957. ukazala na nedavno objavljen spomenik jednog konzularnog beneficijarija VII Klaudijeve legije iz Novog Pazara i na nalaz jednog bakarnog novca s natpisom *DARDANICI* u blizini Trepče (sev. od Kosovske Mitrovice), kao na dokaz da je dolina Ibra pripadala Dardaniji, odnosno provinciji Gornjoj Meziji.[209] Ako sakupimo sav materijal te vrste, dobićemo sledeća mesta u spornoj zoni za koja možemo tvrditi da su bila s ove strane dalmatsko-mezijske granice:

---

ložaj Mokre gore, iz koje izvire Beli Drim, potpuno odgovara onom što Ptolemej kaže za »drugu« planinu. Ona se doista nalazi »blizu srednjeg dela Gornje Mezije«.

[206] *Domaszevski*, Die Grenze von Moesia Superior, 130. Domaševski uzima kao granicu između Dalmacije i Mezije planinski venac koji razdvaja visoravan Peći (Metohiju?) od Kosova polja. — I *Alföldy*, Dalmatien, 32, nap. 51, smatra da je Ptolemej pogrešno stavio tok Drima u unutrašnjost Dalmacije.

[207] *Domaszewski*, n. d.; *Vulić*, Zapadna granica, 56—57.

[208] *Domaszewski*, n. d., 152 i karta na str. 154.

[209] *Papazoglou*, Le municipium Malvesatium et son territoire, ŽA 7, 1957, 122 (note additionnelle).

Prizren:

Spom. 71, br. 321 — *P. Aelius Ingenuus*, konzularni beneficijarij legije *VII Claudia.*
Ibid., br. 325 — *Iulius Firmus*, beneficijarij legije *IV Flavia.*

Orehovac:

Spom. 71, br. 253, Retimnja kod Orehovca — ..., kornikularij kohorte *pri(mae) Dar(danorum).* Kohcrte I i II *Aureliae Dardanorum* bile su ne samo sastavljene od Dardanaca već i upotrebljene uglavnom za održavanje reda u samoj provinciji; usp. Premerstein—Vulić, Jahreshefte 4, 1901, Bbl., 138.

Đakovica:

Spom. 71, br. 117 — *Aelius Paetus*, vojnik četvrte legije *(militi legionis quartae).*

Vučitrn:

Spom. 71, br. 96 — *M. Aurelius Marcianus*, konzularni beneficijarij legije *VII Claudia.*

Kosovska Mitrovica:

Spom. 61, br. 210 i 211 — *C. Valerius Valens* i *Ulpius Martialis*, oba beneficijariji legije *IV Flavia.*

Sočanica:

Spom. 98, br. 223, Slatina blizu Sočanice — posveta *Genio stat(ionis) M. Dard.*, podigao je *Septimius Vitalis*, beneficijarij legije *VII Claudia.*

Kuršumlija Banja:

Spom. 98, br. 221 — ara sa posvetom *Dard(aniae) sac(rum).*

Novopazarska banja:

Starinar 5—6, 1954/55, 357 — *M. Ucenteus*, beneficijarij legije *VII Claudia.*

Ako su Prizren, Orehovac i Đakovica ulazili u sastav Gornje Mezije, vrlo je verovatno, iako zasada nemamo dokaza za to, da je i Peć s okolinom pripadala ovoj provinciji, jer ona čini jednu geomorfološku celinu sa napred pomenutim mestima. Po svemu sudeći, granica između Mezije i Dalmacije podudarala se na ovom delu s današnjom granicom između SR Srbije, s jedne, Albanije i Crne Gore, s druge strane. To je uostalom prirodna granica, jer je Metohija, oivičena na zapadu visokim planinama, okenuta sva prema istoku. To se potpuno slaže sa ranije izloženim zapažanjem da je u doba nezavisnosti Dardanija zahvatala ceo tok Belog Drima i da je zapadno od njega graničila s ilirskom kraljevinom. Izgleda mi skoro sigurno da se na ovom delu teritorija Dardanije nije menjala u rimsko doba i da, prema tome, granicu Gornje Mezije možemo smatrati i granicom predrimske Dardanije.

Od Mokre gore koja sa severozapada dominira metohijskom visoravni, granica se kretala na sever prema Goliji, tako da je gornji i srednji tok Ibra sa Kosovskom Mitrovicom i Novim Pazarom pripadao

Meziji. Sem natpisa beneficijarijâ mezijskih legija, pripadnost doline Ibra Dardaniji potvrđuje i naziv žandarmerijske stanice *statio M. Dard.*, odnosno rudarskog revira *metalla Dardanica*, kao i nalaz novca s natpisom *Dardanici*.[209a]

Dokle su na severu dopirali Dardanci, nemoguće je utvrditi. U ranocarsko doba Dardanija je ulazila u sklop provincije Gornje Mezije bez posebnih administrativnih granica. Kada je pak pod Dioklecijanom obrazovana odvojena provincija Dardanija, ona nije obuhvatala sve dardanske zemlje, već je jedan deo stare Dardanije, severoistočni, kratko vreme pre toga bio pripojen novoobrazovanoj provinciji Dakiji Sredozemnoj.[210] Sve to otežava utvrdivanje etničkih granica Dardanije na severu njene teritorije.

[209a] Prema *Ćerškovu*, Municipium D. D., 183 i d., rimsko naselje kod Sočanice nastalo je kao baza za eksploataciju bogatih rudnika na Kopaoniku i Rogozni. Utvrđivanje statusa i imena ovog grada izgleda da je sa raspoloživim materijalom nemoguće. *Alföldy*, Dalmatien, 28 nap. 53, ukazuje na pr ličan broj Ulpijâ u zapadnom delu Dardanije, za razliku od potpunog njihovog odsustva u istočnoj Dalmaciji, što takođe govori u prilog pripadnosti ovih krajeva Gornjoj Meziji. I Ćerškov i Alfeldi prihvataju pomeranje zapadne granice Dardanije do razvođa slivova Ibra i Drine.

[210] O provinciji Dardaniji, vremenu njenog postanka i opsegu njene teritorije postoje prilično pogrešne predstave u nauci. Od *A. Evansa* (Antiquarian Researches in Illyricum, IV, 134 i d.), koji je, raspravljajući o Justinijavnom poreklu, želeo da dokaže istovetnost Prokopijeve *(de aedif.* IV, 1, 17 *sq.)* Dardanije i Justinijanove *(Nov.* XI) Dakije Mediteraneje, prodrlo je u nauku mišljenje da je Aurelijan 271. godine, pored provincije *Dacia Ripensis*, obrazovao i drugu provinciju u unutrašnjosti, koja je zahvatala istočnu Trakiju i celu južnu polovinu Gornje Mezije, i koja se zvala *Dacia Mediterranea*, ili *Dardania*. Ova dva imena zadržala je tobože ova velika provincija sve do pred kraj IV veka, kada je podeljena u dve manje provincije, od kojih je jedna, zapadna, nazvana *Dardania*, dok je istočna zadržala ime *Dacia Mediterranea*. Ovo shvatanje pojavljuje se i na kartama u *Štajn*-ovoj Geschichte des spätrömischen Reiches: na prvoj karti, koja daje stanje 280. godine, *Dacia Mediterranea* obuhvata južni deo ranije Gornje Mezije (granice Mezije *Superior* pomerene su, već te godine, to znači pre Dioklecijana, tako da obuhvataju docniju Prevalitanu, a na severu idu Drinom); na drugoj karti, 309. godine, ista provincija obeležena je kao *Dardania*, i tek na trećoj, 390. godine, pojavljuje se odvojeno *Dardania*, zapadno od Južne Morave, i *Dacia Mediterranea* sa Naisom i Serdikom. Na Štajna se, svakako, oslanjao, iako u ponečemu od njega odstupa, i *H. Vetters*, Dacia Ripensis, Wien, 1950. I kod njega *Dacia Mediterranea* koju je obrazovao Aurelijan obuhvatala je oblasti Naisa, Serdike, Pautalije, Skupa i Ulpijane (str. 7 i d, i karta na kraju knjige). Ova provincija je pod Dioklecijanom nešto proširena i prekrštena u Dardaniju (str. 20; Vetters se ovde poziva na Štajnovo delo, str. 102, prim. 3, gde se, međutim, govori o Dioklecijanovim reformama, ali nema nijedne reči o Dakiji i Dardaniji). U Konstantinovo vreme (str. 24, prim. 233) ponovo se vraća stari naziv *Dacia Mediterranea*, a naziv *Dardania* daje se novoobrazozanoj provinciji zapadno od Marga. Šta je upravo obuhvatala ta Dardanija, nije jasno, pošto *Vetters*, str. 20, pr. 196. uzima, prema *Not. dign. or. 9, 39.* i d., da su posadu Sredozemne Dakije činile trupe *Timacenses, Scupenses* i *Ulpianenses*.

Vulić, Iustiniana Prima, Glas SAN 155, 1933, 55—58, pokazao je neodrživost Evansove kombinacije. Laterculus Veronens's, naš najstariji izvor o Dioklecijanovoj reorganizaciji provincija zna za provincije *Dacia* i *Dardania*. Polemius Silvius (oko 386. godine) isto tako. Povod za zbrku dao je Rufius Festus (369. godine), koji kaže da je Aurelijan stvorio dve Dakije u oblasti Mezije i Dardanije *(duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt)*, a u popisu provincija u Iliriku ne pominje Dardaniju. Na osnovu toga se zaključilo da je jedna od Dakija u stvari zamenila Dardaniju. Vulić s pra-

U oblasti zapadno od Južne Morave najsevernije utvrđene tačke su Novi Pazar i Kuršumlija. Natpis iz Banje Kuršumlije nedvosmisleno pokazuje da je oblast Kuršumlije ulazila u Dardaniju. Kod Kuršumlije se lokalizuje stanica *ad Fines*, koju Tabula Peutingeriana beleži na 40 milja od Naisusa, na putu *Naissus—Lissos.*[211] O tome koju je granicu označavala ova stanica postoje različita mišljenja. Miler i Domaševski pomišljali su na to da je na ovom mestu bio prelaz iz Mezije u užem

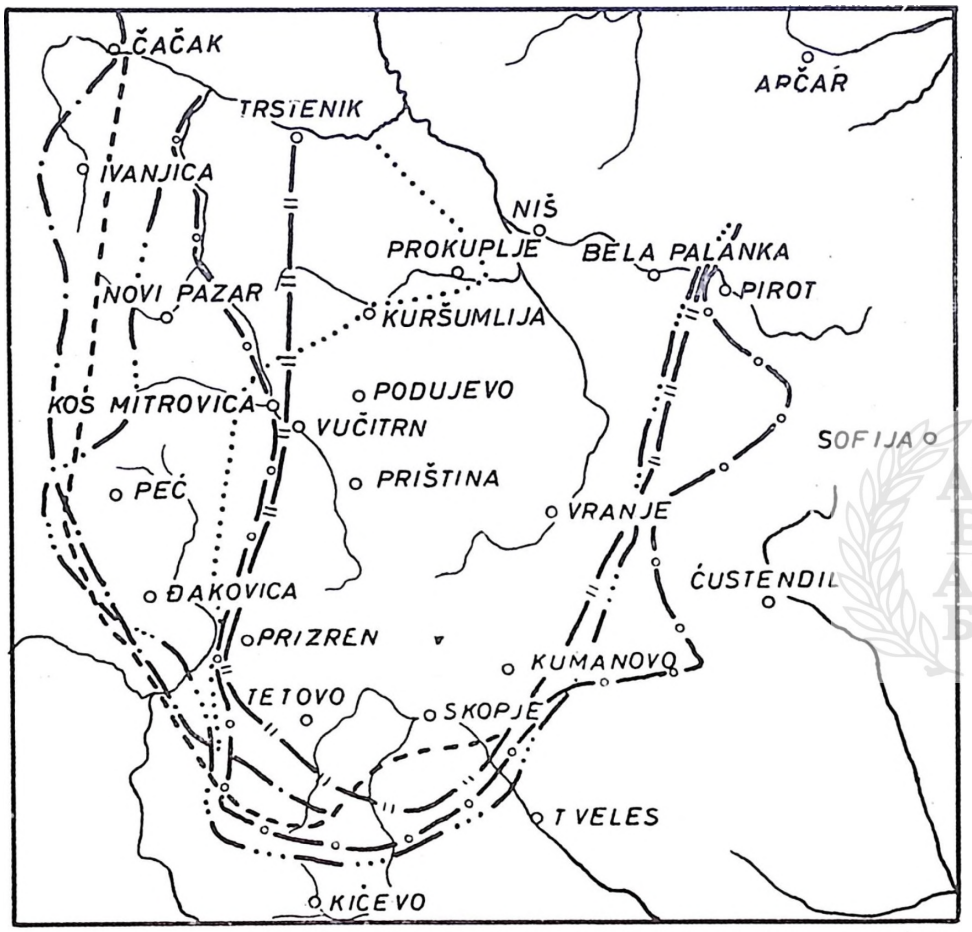
---

vom pretpostavlja, ukazujući na Jordanisa, koji se, očigledno, služi istim izvorom kojim i Fest, da je tekst Festa iskvaren. On donosi još jedan vrlo značajan dokaz da je Dardanija postojala uporedo sa dvema Dakijama: U pismu koje je Sinod okupljen u Serdici 343/4. godine uputio Aleksandrijskoj crkvi stoji da su na tom sinodu bile zastupljene, pored ostalih, i provincije *Dacia, Dardania, altera Dacia (Vulić,* Justinijana Prima, 57).

Kad *Rufius Festus* kaže da je Aurelijan stvorio dve Dakije u oblasti Mezije i Dardanije, to ne znači da su Mezija i Dardanija prestale da postoje kao odvojene provincije. Naprotiv. Nimalo nije verovatno da bi Aurelijan pripojio Dakiji Mediteraneji ceo južni deo Mezije Superior, a još manje verovatno da je već onda pomerena zapadna granica ove provincije sve do Drine i do iza Boke Kotorske. Isto tako je potpuno proizvoljna i neprihvatljiva pretpostavka da se jedna te ista provincija zvala čas Dakija čas Dardanija. Nikad nije Dardanija obuhvatala Serdiku i Pautaliju, kao što se ni Dakija nije protezala na Skupe i Ulpijanu. Ne znamo da li je Aurelijan od samog početka obrazovao dve dačke provincije na Balkanu ili je najpre stvorena jedna, a docnije ova podeljena na dve. *(A. Alföldi,* CAH XII, 153, uzima dve Dakije od početka; glavni grad Sredozemne Dakije bila je Serdika, koja je 271. dobila carsku kovnicu. *H. Mattingly,* ibid. 301, govori o jednoj provinciji Dakiji, koja je zahvatala delove Mezije. Trakije i Dardanije i čiji je glavni grad bila Serdika. *E. Kornemann,* Weltgeschichte des Mittelmeerraumes, München, 1949, 234, zaobilazi teškoću na taj način što govori o jednoj »zweigeteilten Kleinprovinz auf der Grenze von Ober- und Untermösien unter dem alten Namen Dacia (Dacia Ripensis an der Donau, Dacia Mediterranea im Binnenland mit Serdica=Sofia als Hauptstadt.«. Ali je sigurno da ta Dakija nije nikada obuhvatala celu Dardaniju, već samo njen severoistočni deo. Isto tako je sigurno da od Dioklecijanova vremena, pored Mezije *Superior Margensis,* postoji i provincija *Dardania.* Ali ova provincija nije obuhvatala oblast Naisa. U *Itiner. Burd.* 565, 6—8, zabeležena je granica između Mezije i Dakije iza *Horreum Margi: mansio Oromago finis Mysiae et Asiae* (čitaj *Daciae)* — mil. XII — *mutatio Sarmatorum.* Ovaj itinerar, kao što je poznato, potiče iz 333. godine. Početkom 340, kada je došlo do sukoba između Konstansa i Konstancija, Konstans se, prema Zonari, XIII, 5, p. 11 D, nalazio u Dakiji. Međutim, dva edikta iz prvih meseci te godine izdata su u Naisu *(cod. Theod.* XII, 1, 29; X, 10, 5). Ovaj drugi podatak navodi *Fluss,* RE XVI, 1935, s. v. Naissus, 1594, iako malo pre toga, str. 1593, sa Premerštajnom i Vulićem, Jahresh., IV, 1901, Beibl., 138, kaže pogrešno: »Seit Diocletian gehörte dieses Gebiet (tj. teritorija Naisa) grösstenteils der neugebildeten Provinz Dardanien«. Isto je tako pogrešno, iako je Naisus pripadao Dardaniji u geografsko-etničkom pogledu (v. dalje) reći sa *J. Jung*-om (Die romanischen Landschaften des römischen Reiches, str. 373): »in dem von Illyrern bewohnten Dardanien war Naissus Hauptstadt«

[211] Tab. Peut. VII. — Preciznije lociranje naselja *Ad Fines* na osnovi terenskih istraživanja koje predlaže *Dj. Stričević,* Ranovizantiska crkva kod Kuršumlije, Zbornik radova Viz. inst. SAN, 2 (1953), 191—192, a prihvata *Čerškov,* Komunikacije i naselja, str. 67, i Rimski put *Naissus-Scupi* i stanica *Viciano,* GMKiM 6 (1961), 127, nije od većeg značaja za našu temu pošto se radi o razlici 2—3 km. Napomenimo uzgred da se topografska izlaganja takve vrste teško mogu pratiti bez detaljne karte (po Stričeviću, lokalitet se nalazi na levoj obali Toplice nizvodno od Kuršumlije; po Čerškovu, on je 3 km jugozapadno od Kuršumlije; po Stričeviću, Kosanica je pritoka Toplice, po Čerškovu, ona se uliva u Banjsku!). Uostalom, stanica nazvana *Ad Fines* morala se nalaziti u blizini nekog većeg naselja, a ne kod samog naselja.

smislu u Dardaniju.[212] Kad bi to bilo tačno, imali bismo u stanici *ad Fines* jednu tačku na etničkoj granici Dardanije, budući da između Dardanije i Mezije nije bilo administrativnih granica u okviru gornjomezijske provincije. Međutim, to je samo po sebi malo verovatno. Sem toga, treba reći da su Miler i Domaševski imali suprotne predstave o tome šta je Dardanija, a šta Mezija. Dok je Miler mislio da je Naisus u Meziji

Sl. 3

– uprkos Ptolemeju, koji kaže da je to dardanski grad — i da se Dardanija proteže jugozapadno od stanice *ad Fines*, Domaševski je, naprotiv, pretpostavljao upravo suprotan pravac i smatrao da je Naisus dardanski, a da se u Meziju ulazilo posle stanice *ad Fines*. On se uglavnom

[212] *C. Müller*, ad Ptol. III, 9, 4; *Domaszewski*, n. d., str. 151 i pr. 105.

oslanjao na Ptolemeja, koji je gradove Οὐενδενίς i Οὐελλανίς stavio u Gornju Meziju, ali ne i u Dardaniju.[213] Međutim, danas je prilično sigurno da su kako *Naissus*, tako i *Vindenis* i *Viciano* bili na dardanskoj teritoriji.[214]

Isto tako nemoguće je prihvatiti pretpostavku koju je u svom radu o zapadnoj granici Gornje Mezije izložio Vulić. Uveren da je Prokuplje pripadalo Dalmaciji (v. dalje), Vulić je zaključio da je stanica *ad Fines* kod Kuršumlije obeležavala granicu između Mezije i Dalmacije.[215] Nije uopšte jasno kako na jednom putu koji dolazi iz Naisa — a Naisus je, po Vulićevom mišljenju, bio dardanski — stanica *ad Fines* može obeležavati kraj dardanske i početak dalmatske teritorije ako se na tom istom putu sledeće stanice, *Vindenis* i *Viciano*, takođe nalaze na dardanskoj teritoriji. Vulić je, međutim, sam lokalizovao *Viciano* kod Vučitrna (jugoistočno od Kosovske Mitrovice),[216] a Kosovsku Mitrovicu, kao što smo videli, stavio u Gornju Meziju.

---

[213] P t o l. III, 9, 4 (D 94). Činjenica da su Οὐενδενίς i Οὐελλανίς van Dardanije čini Ptolemejev tekst prilično nesigurnim. Moglo bi se pomisliti da je redosled iskvaren, ali i to ne pomaže, jer Ptolemej kaže da zna četiri grada u Dardaniji, (Ναΐσσός, Ἀρριβάντιον, Οὐλπιανόν, Σκοῦποι), a s Οὐενδενὶς i Οὐελλανίς bilo bi ih ukupno šest.

[214] Οὐενδενὶς je, svakako, identično sa stanicom *Vindenis* u Tabuli Pojtingerijani, koja se lokalizuje kod Podujeva *(Čerškov*, Komunikacije i naselja, 68, ustanovio je postojanje većeg antičkog naselja kod sela Glavnik, 5 km južno od Podujeva, koje bi moglo biti *Vindenis)*. Pada u oči da je u Tabuli nastavak *-is* ablativ plurala, dok je kod Ptolemeja *-is* nominativ ženskog roda, iz čega bi se, možda, smelo zaključiti da je Ptolemeju poslužila kao izvor neka karta s karakterom itinerara. Za Οὐελλανὶς se misli da bi moglo biti identično sa stanicom *Viciano* u Tabuli, naročito stoga što se kod Geografa Ravenskog pojavljuje oblik *Beclano*. Međutim, oko identifikovanja i lokalizovanja stanice *Viciano* postoje još uvek velika razmimoilaženja. Odavno je izraženo mišljenje da je *Viciano* iskvareno ime Ulpijane *(Ulpiano*, cf. neutrum Οὐπλιανὸν kod Ptolemeja). Epigrafski posvedočena carinska stanica *Vizianus* unela je nešto zabune u ovo pitanje, jer se smatralo da to mora biti isto što i *Viciano*, a kako je zabeležena u natpisu i *statio Ulp(ianensis)*, identifikovanje *Viciano* s Ulpijanom je postalo neodrživo. Doista, ako je *Viciano* isto što i *Vizianus*, onda se ta stanica morala nalaziti podalje od Ulpijane, koja je i sama bila carinska stanica. Međutim, razlika u pisanju *Viciano* i *Vizianus* nije za nipodoštavanje. Meni izgleda najverovatnije da se u *Viciano* krije *Ulpiana*, a da carinsku stanicu *Vizianus* treba tražiti na drugom mestu. Inače ostaje neobjašnjeno da najznačajnije naselje cele oblasti, *Ulpiana*, nije zabeleženo kao stanica na putovima *Naissus-Lissos* i *Naissus-Scupi*. Složenim pitanjima koja postavlja rekonstrukcija ova dva puta pozabavili su se u najnovije vreme *M. Mirković*, Rimski put *Naissus-Scupi* i stanice *ad Fines*, ŽA (10 (1960), 249 i d., i *E. Čerškov*, n d., i Rimski put *Naissus-Scupi* i stanica *Viciano*, GMKiM 6 (1961), i 123 i d. Dok Mirkovićeva brani lokalizovanje Viciana kod Vučitrna, Čerškov ukazuje na terenske teškoće na koje bi izgradnja puta od Podujeva ka Vučitrnu morala da naide i zastupa mišljenje da je *Viciano* bila mala stanica nedaleko od Ulpijane. Obe kombinacije imaju svojih prednosti, a zajednička im je slaba strana to što ostavljaju Ulpijanu po strani glavnog puta. Ne izgleda mi ubedljivo da bi put *Naissus-Lissos* i *Naissus-Scupi* prolazio na 4—5 km od Ulpijane. Nije li ovo naselje izraslo u glavni grad cele oblasti upravo zbog toga što je bilo saobraćajni čvor? Naravno, ako se identifikuje *Viciano s Ulpianom*, ostaje otvoreno pitanje Ptolemejeve Οὐελλανὶς i *Beclano* Geografa Ravenskog, za čije rešenje nemamo dovoljno elemenata.

[215] *Vulić*, Zapadna granica, 56.

[216] Ibid.; usp. i Jahreshefte 6 (1903), Bbl. 39, Istu identifikaciju predlaže i *Domaszewski*, Die Grenze von Moesia Superior, 146—7.

Moglo bi se pomisliti, najzad, da je stanica ad Fines bila iz poznijeg perioda i da je označavala granicu između Dakije Mediteraneje i Dardanije u vreme kada su formirane ove provincije i kada je severoistočni deo Dardanije sa Naisom bio pripojen Sredozemnoj Dakiji. Ali Domaševski je već ukazao na to da vreme nastanka uzora Tabule Pojtingerijane ne dopušta da se prihvati ova pretpostavka.[217] Stoga, očigledno, stanicu ad Fines ne treba smatrati kao granicu provincija, već kao granično mesto dveju gradskih teritorija. Najverovatnije ostaje, dakle, milšenje koje su pre nekoliko decenija izložili Premerštajn i Vulić i prema kome bi ad Fines obeležavao granicu između teritorija Ulpijane i Naisa.[218] Isto mišljenje zastupaju u zadnje vreme E. Čerškov i Miroslava Mirković.[219] Prihvatajući ga, mi u stvari oduzimamo ovoj stanici svaki značaj za utvrđivanje etničke granice Dardanaca.

Vulićeva pretpostavka da je Prokuplje pripadalo Dalmaciji, sama po sebi malo verovatna, postaje nemoguća posle nalaza natpisa iz Banje Kuršumlije. Prokuplje se nalazi nešto malo severnije od Kuršumlije na putu ka Nišu pa je očigledno da je, ako su dve krajnje tačke tog puta ulazile u Dardaniju, i Prokuplje moralo takođe pripadati Dardaniji. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje kako da se objasni pojava natpisa koja je Vulića navela na pogrešan zaključak da je ovaj kraj ulazio u provinciju Dalmaciju.[220] Vulić je u pravu kad kaže da beneficijarij jedne panonske legije, kao što je bila *I Adiutrix*, nije mogao biti sa službom u Gornjoj Meziji, pošto je ova provincija imala svoju vojnu posadu i njoj nisu bili potrebni beneficijariji iz susednih provincija. Ali, niti je sigurno da je dedikant prokupačke votivne are bio benficijarij[221] niti ako je i bio benficijarij iz toga nužno sledi da je na tom mestu postojala beneficijarna stanica. Dedikant je mogao biti na prolazu kroz to mesto. Natpis je iz 234. godine, kada su se mnogi odredi dunavske vojske vraćali s Istoka, gde su ratovali protiv Parćana.[222] Možda pokupački natpis potiče od nekog od učesnika u tim ratovima.

Samo novi epigrafski nalazi mogu pokazati da li se teritorija Dardanaca prostirala dalje na sever od linije Novi Pazar — Kuršumlija — Prokuplje i da li je dopirala do Zapadne Morave. Srezovi župski, kopaonički, trstenički, rasinski, žički i studenički su krajnje siromašni u pogledu ostataka iz rimskog vremena.[223] Na njihovoj teritoriji nije dosada nađen skoro nijedan antički natpis. I u preistorijskom pogledu ove obla-

---

[217] Ibid., 151, nap. 106.

[218] *Premerstein-Vulić*, Jahreshefte 3 (1900), Bbl. 139, i 4 (1901), Bbl. 128.

[219] *Čerškov*, Komunikacije i naselja, 81; *Mirković*, ŽA 10 (1960), 256.

[220] To je natpis objavljen u Jahreshefte, 4 (1901), Beibl. 141: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) ceterisque diis deabusque omnibus M. Aur (elius) Marcian(us) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) I Severianae Alexandrianae p(iae) v(indicis) Maximo et Urbano co(n)s(ulibus)* (godina 234). Cf. *Vulić*, Zapadna granica, 57—58.

[221] Kako se vidi iz faksimila otiska koji Vulić donosi u Jahreshefte, n. m., u 6. redu, ispred *COS LEG I SE* ima mesta samo za jedno, a ne za dva slova, kao što pretpostavlja Vulićeva dopuna. Možda treba dopuniti *s(trator) co(n)s(ularis)?*

[222] Usp. *Ritterling*, s. v. Legio, RE XIII (1924), 1333 i 1399.

[223] Usp. *M. i D. Garašanin*, Arheološki nalazi u Srbiji, Beograd, 1951; str. 139 (žički), 140 (župski), 150 (kopaonički), 201 (rasinski) 203 (studenički), 208 (trstenički srez).

sti su vrlo malo ispitane i vrlo malo su dosada dale.[224] Zbog toga je nemoguće doneti bilo kakav sud o njihovom položaju u antičko doba.

Istočno od Južne Morave, najseverniju oblast Dardanije činio je grad *Naissus* sa svojom teritorijom. Kod Ptolemeja Naisus je zabeležen kao jedan od četiri grada Dardanije. U komentaru uz Plotemejev tekst Müller je posumnjao u tačnost ovog podatka, smatrajući da je Ptolemej stavio Naisus u Dardaniju samo zato što se prema njegovim (pogrešnim) koordinatama ovaj grad nalazio na istoj geografskoj širini s Ulpijanom i Skupima.[225] Iako Ptolemejev tekst, kao što smo videli, može izazvati sumnju, Milerov zaključak neće biti tačan. Izvesnu potvrdu da je Ptolemej bio u pravu kada je Naisus ubrojio među dardanske gradove imali bismo u Plinijevom podatku prema kome »poznate reke *Margus, Timachus* i *Pingus* teku iz Dardanije«.[226] Istina, ma kako rastezali pojam Dardanije, izvor Peka *(Pingus)* ostaće uvek izvan njenih granica. Međutim, da teritorija Dardanije nije na severoistoku išla dalje od Naisa, ne bismo mogli objasniti otkuda to da Plinije kaže ne samo za Moravu *(Margus)* već i za Timok i Pek da teku iz zemlje Dardanaca. Najzad, i jedan epigrafski fragmenat iz Rima CIL VI, 32 937) kao da potkrepljuje Plinijevo i Ptolemejevo svedočanstvo. U tom natpisu pominje se neki *militiae petitor... Naisso Dardaniae.* Uzet za sebe, svaki od ova tri podatka izgleda nesiguran, ali, svi zajedno, oni pružaju dovoljno osnove da se zaključi da je u ranocarsko doba teritorija Naisa smatrana dardanskom.

U prilog ovog zaključka trebalo bi, možda, navesti i to da je jedna od dveju dardanskih kohorti koje je Marko Aurelije obrazovao kao teritorijalnu miliciju u doba markomanskih ratova, *cohors II Aurelia Dardanorum,* imala svoj centar upravo na teritoriji Naisa.[227] Epigrafska svedočanstva o ovoj kohorti nalažena su najviše u utvrđenjima *Praesidium Pompei* (blizu Aleksinca), i *Timacum minus* (kod Ravne).[228] *Praesidium Pompei* je, verovatno, ulazilo u naisku teritoriju. Ne znam da li se to isto sme reći i za *Timacum minus,* jer je kohorta mogla biti na dužnosti van Dardanije u užem smislu. Međutim, da je oblast u kojoj se pojavljuju spomenici kohorte II *Aurelia Dardanorum* bila vezana u kulturnom pogledu za Dardaniju, to se može zaključiti i na osnovi njenih nadgrobnih spomenika; od Peći i Đakovice, preko Mitrovice i Vučitrna, do Niša, Ravne i Aleksinca, nadgrobni spomenici, po pravilu, pokazuju jedan oblik, koji bismo mogli nazvati dardanskim:[229] višestruko profilirano udubljeno natpisano polje sa svih strana je uokvireno trakom sa lozom i bršljeno-

[224] Usp. ibid., str. 34, 49, 57, 59 i 62. Materijal je uglavnom iz raznih preistorijskih epoha.

[225] *Müller,* ad Ptol. III, 9, 4; usp. kritiku *Domaševskog,* Grenze, 151, pr. 105.

[226] Plin. III, 149 (D 86): *Flumina clara e Dardanis Margus, Pingus, Timachus.*

[227] Usp. *Premerstein—Vulić,* Jahreshefte 4 (1901) Bbl. 138 i d. i 144. U Nišu je nađena i nadgrobna ploča jednog vojnika kohorte *I Aurelia Dardanorum* (CIL, III, 8251). Ova kohorta, međutim, posvedočena je i u zapadnom delu Dardanije, kod Orehovca, Spom. 71, br. 253; v. napred str. 150.

[228] Usp. *Jahreshefte* 4 (1901) Bbl. 134 i 144; Spom. 71(1931), br. 186; 75 (1933), br. 14; 98 (1948), br. 171, 172, 174, 179, 182.

[229] Sistematska studija nadgrobnih spomenika sa teritorije Dardanije dovela bi, uverena sam, do vrlo interesantnih rezultata. Iz velikog kompleksa koji ide od Peći do Knjaževca moći će se izdvojiti razne lokalne varijante dar-

Sl. 4.

Gornji delovi dveju dardanskih nadgrobnih stela iz Peći, cf. Spomenik 71 (1931), br. 276. i 280. Realistički likovi pokojnika sa izrazitim autohtonim crtama prikazuju nam Dardance posle dva veka života pod rimskom vlašću. Up. tekst na str. 158. Fotografije skopskog Arheološkog muzeja, dobijene ljubaznošću drugarice Borke Josifovske.

ANU BiH АНУ БиХ

vim lišćem koje obično izlazi iz jedne velike amfore predstavljene ispod natpisnog polja; iznad natpisnog polja edikula, obično zaobljena gore, ili pod svodom na stubićima, takođe uokvirena lozom i bršljenovim lišćem, a u edikuli poprsja pokojnika u visokom reljefu. Najlepše primerke ovakvih stela dale su upravo krajnje tačke dardanske teritorije, Peć i Ravna.[230] Interesantno je da se u Skupima ovaj oblik javlja izuzetno, dok je većina nadgrobnih stela ovog kraja posebnog oblika (natpisno polje često podeljeno po sredini vertikalnom linijom; gornji deo se završava pod zabatom ili svodom sa rozetom ili drugim ukrasom u plitkom reljefu; okviri su glatki bez ikakvih ukrasa), koji su, možda, kolonisti doneli sa sobom.[231]

Dardanski tip nadgrobne stele se jasno razlikuje od spomenika susednih oblasti: u severnoj Makedoniji (Veles, Kavadarci, Prilep) osnovnu odliku nadgrobnih stela čine jedno ili više polja s reljefima koji predstavljaju po nekoliko figura u stojećem stavu.[232] Na severu, u Požarevcu, Beogradu, Sopotu, susrećemo drukčiji tip spomenika: natpisno polje se nalazi između dva stuba; gornji ukrasni deo spomenika postaje mnogo složeniji, pored glavnog reljefnog polja spomenik ima često i uže trake s reljefnim predstavama i kalkan takođe ukrašen reljefima. Ukrasni elementi su drukčiji nego na dardanskim stelama.[233] Na zapadu, u Kosjeri-

---

danskog tipa nadgrobne stele i hronološki pratiti razvitak pojedinih vrsta. Ovde izlažemo zapažanja koja se nameću i pri najpovršnijem pregledu spomenika, ograničavajući se na one spomenike koje je Vulić objavio.

Peć: Spom. 71, br. 273, 275, 276, 280; 77, br. 47; 98, op. 272—274.
Orehovac: Spom. 71, br. 252, 253; 98, br. 266.
Djakovica: Spom. 71, br. 116, 117.
K. Mitrovica: Spom. 77, br. 34;
Priština: Spom. 71, 514, 520;
Janjevo: Spom. 71, 129.
Vučitrn: Spom. 71, br. 99.
Niš: Spom. 71, 243, 247; 98, br. 255.
Ovsinjinac: Spom. 98, br. 262.
Aleksinac: Jahreshefte 4 (1901), str. 162 i d., sl. 16 i 17.
Ravna: Spom. 75, br. 141, 149; 98, br. 177.

[230] Usp., na primer, stelu Spom. 98, br. 117 iz Ravne, sa stelama Spom. 71, br. 276 i 280 iz Peći. Originalnost pećskih stela čine poprsja koja skoro redovno imaju portretne crte. U predstavama na pećskim stelama ima svoje najbliže analogije i nedavno pronađena mermerna bista žene iz Klokota kod Gnjilana, koja je takođe, očigledno, deo nadgrobnog spomenika (E. *Čerškov*, Antička bista žene iz Klokota, Glasnik KiM, 3 (1958), 187, i d.). Njena nošnja — velika marama prebačena preko glave i masivna ogrlica sa tri medaljona — je karakteristična za ovu oblast.

[231] Spom. 71, br. 558 (dardanskog tipa); drukčije su stele Spom. 98, br. 418, 421, 422, 428—432, 434, 435, 440—442, 447. Nadgrobni spomenik iz Prizrena, Spom. 71, br. 324, predstavlja izvesnu kombinaciju dardanskog tipa sa skupskim (amfora i biljni ornamenat oko natpisnog polja i edikule; u edikuli rozeta, a ne poprsja). Spomenik mešovitog tipa, koji na prvi pogled podseća na skupske stele iako se od njih razlikuje pojedinim elementima, nalazimo u Singidunumu, Spom. 98, br. 12.

[232] Usp., na primer, Spom. 98, br. 27—32 (Veles); ibid., br. 131, 140, 142—144 (Kavadarci); ibid., br. 341, 342, 343, 350, 357 i dr. (prilepska oblast). Sasvim su drukčijeg tipa nadgrobne stele u srednjoj i južnoj Makedoniji.

[233] Usp., npr., Spom. 71, br. 311; ibid., 98, br. 315; Jahreshefte IV, 1901, Beibl. 112, sl. 8, i 124, sl. 14 (viminacijska oblast). Spom. 75, br. 1 i 2 (Beograd). Spom. 71, br. 584, 586 (Sopot). Kao ornamenti pojavljuju se ovnujske glave, košute, delfini, pantere, zatim u glavnim reljefnim poljima mitološke scene.

ćima i Ivanjici, nailazimo na dve nadgrobne ploče, koje se iako imaju pojedine elemente slične dardanskim kao celina ipak razlikuju od ovih.[234] Razlika je veća što se ide dalje prema zapadu: U Ljuboviji na Drini i Plevljima srećemo nadgrobne spomenike u vidu velikih kocki.[235] Plevlja su ipak, izgleda, bila jače povezana sa Dardanijom nego Ljubovija: njihove nadgrobne stele imaju ponekad natpisno polje oivičeno lo-

Sl. 5.

Mermerna bista žene iz sela Klokota kod Gnjilana, sada u Muzeju u Prištini. Vis. 75, š'r. 55, debljina 15 cm. Žena je odevena u stolu i ogrtač. Preko glave ima dugu maramu, čiji krajevi pokrivaju ramena. Oko vrata masivnu ogrlicu sa većim ovalnim medaljonom u sredini i dva manja, okrugla, na liniji ramena. Na ušima nosi grozdolike naušnice. »Jedan od najlepših primeraka pune plastike sa izrazitim autohtonim crtama« *(E. Čerškov*, GMKiM 3, 1958, 187. i d.). Datuje se u II/III v.n.e. Crtež prema fotografije u pomenutoj publikaciji, str. 188.

[234] Usp. Spom. 71, br. 97 (Kosjerić); ibid., 98, br. 103 (Ivanjica).

[235] Spom. 71, br. 203; 75, br. 159 (Ljubovija). Uspor. slične spomenike u obliku paralelopipednih blokova u požeškoj oblasti, Spomenik, 98, br. 324—326, 328. Zatim, u Pljevljima, Spom. 98, br. 294, 303, 307, 308, 309.

zom i bršljenovim lišćem i edikulu sa poprsjima, ali se opštim svojim izgledom ipak jasno razlikuju od dardanskih.[236]

Sudeći dakle po nadgrobnim spomenicima, teritorija severno od Niša, sve do Aleksinca (na putu *Naissus-Viminacium)* i Ravne (dolinom Timoka), predstavljala je jednu kulturnu celinu, vezanu za Dardaniju. Pitanje je, međutim, da li se na osnovi arheoloških spomenika mogu izvesti bilo kakvi zaključci o etničkom sastavu stanovništva ovog kraja. Pitanje se postavlja i za sam Naisus, koji je, kao što smo rekli, u ranocarsko doba smatran dardanskim. Jer analiza onomastičkog materijala pokazuje (v. dalje) da je stanovništvo tog grada bilo pretežno tračko. Slično je i sa Skupima pa, verovatno, i sa celom istočnom Dardanijom između ova dva grada. Izvori nam ne pružaju mogućnosti da sa sigurnošću rešimo pitanje da li su Naisus i Skupi bili prvobitno tračka naselja koja su tek docnije (bilo za vreme širenja dardanske države u III i II veku pre n. e., bilo posle rimskog osvajanja) uključena u Dardaniju, ili je pak proces bio obrnut, pa su u prvobitno dardansku teritoriju prodirali Tračani i postepeno preovladali. Problem postaje složeniji kad uzmemo u obzir činjenicu da su u rano doba oko sastava dveju Morava živeli Tribali. Kod Diona Kasija ima podatak koji nam prilično jasno govori o širenju Dardanaca na račun Tribala. To je ono mesto u kome se za Bastarne kaže da su pokorili Meziju, susedne Tribale »i Dardance koji žive u zemlji ovih«.[237] Kad bismo znali da su Tribali bili Tračani, onda bi bilo najprirodnije sve tračke ostatke u području Južne Morave vezati uz njih. Takvoj pretpostavci, međutim, smeta, s jedne strane, okolnost da su Tribali, očigledno, rano bili istrebljeni i potisnuti iz tog kraja, s druge, nemogućnost da se tipično tračka onomastika koja se nalazi na natpisima rimskog vremena u toj oblasti smatra za tribalsku. Moralo je biti drugih tračkih plemena koja su živela u susedstvu Tribala i koja su zauzela njihovo mesto kada su se ovi povukli prema severu. Mnogo toga ostaje nejasno.

U vezi s istočnom granicom Dardanije imamo Strabonov podatak o dardanskim plemenima Galabrijima i Thunatima. Za Galabrije kaže Strabon da su imali neki stari grad (ime nam, na žalost, nije sačuvano), a za Thunate da su se na istoku graničili s tračkim plemenom Meda.[238] Ako su Thunati bili tračko pleme, kako izgleda po njihovom imenu, onda bi ovo svedočanstvo bilo potvrda da je Dardanija u svom istočnom delu obuhvatala i tračke elemente. Na žalost, nemoguće je reći na koje se vreme odnosi Strabonov podatak pa prema tome ostaje problematičan i položaj Thunata u okviru Dardanije. Posle rimskih osvajanja pojam Dardanije nije bio samo etnički već i administrativno-geografski. Međutim, ako je Strabon uzeo svoj podatak iz nekog starijeg istorijskog izvora, to bi značilo da je plemenski savez Dardanaca obuhvatao i tračka plemena.

---

[236] Spom. 98, br. 285, br. 285, 286. Za veze Pljevalja sa pećskom oblašću v. dalje poglavlje o onomastici, str. 188. Zanimljivo je da je u Beranu (Ivangrad), kraju vrlo bliskom Metohiji, ali odvojenom od nje visokim planinama, nađen jedan grub i primitivan nadgrobni spomenik, vrlo sličan dardanskim, Spom. 71, br. 12.

[237] Cass. Dio. LI, 23, 3—4 (D 78).

[238] Str. VII, 5. 7 (D 81): τῶν δὲ Δαρδανιατῶν εἰσὶ καὶ Γαλάβριοι, παρ' οἷς ... πόλις ἀρχαία οἱ Θουνάται, [οἱ] Μαίδοις ἔθνει Θρικίῳ πρὸς ἕω συνάπτουσιν.

Medi su, po opštem uverenju, živeli na gornjem toku Bregalnice i u kočansko-kratovskom kraju.[239] Severno od njih, u oblasti Pautalije (Ćustendil) bili su Denteleti. U ovom kraju treba tražiti, verovatno, i Trere. Granica ovih plemena prema Dardaniji ne može biti utvrđena s obzirom na to da je istočni deo Dardanije bio takođe trački. Pčinja je u svom donjem toku odvajala peonsko-makedonsku teritoriju od dardanske. Možda je gornjim njenim tokom išla granica između Trakije i Dardanije.

III. ETNIČKA PRIPADNOST

Problem etničke pripadnosti Dardanaca spada, svakako, među najzanimljivija pitanja ove vrste. Centralni položaj koji su Dardanci zauzimali između ilirske i tračke etničke skupine, kao i neke specifične crte njihovog etničkog karaktera, čini da je ovaj problem od posebne važnosti u ispitivanju celog kompleksa pitanja u vezi s odnosima starijeg i mlađeg sloja stanovništva srednjeg Balkana.

Rešavanje ovog pitanja teško je ne samo zbog oskudnosti građe već i stoga što pojmovi pomoću kojih se mora definisati etnička pripadnost Dardanaca nisu sami potpuno jasni i opredeljeni. Kao što se zna, lingvistika i arheologija bore se ponekad sa nerazmrsivim teškoćama kada žele da razgraniče jezička, odnosno kulturna područja. U prelaznim pojasovima, kao što je oblast koju su naseljavali Dardanci, takve teškoće su naročito česte. Da li će se jedno ime ili jedan toponim opredeliti kao ilirski, to ponekad zavisi samo od toga da li se oblast u kojoj se oni javljaju smatra ilirskom. A karakter »ilirskog« se utvrđuje na osnovi takvih odvojenih slučajeva, što čini da se metodski problem međusobne zavisnosti opšteg i pojedinačnog, koji postoji u svim istraživanjima, ovde naročito oštro oseća s obzirom na nedostatak izvornog materijala. To objašnjava zašto je moglo doći dotle da su iznete i branjene tri teze o etničkoj pripadnosti Dardanaca, tri teze koje zastupaju sve tri postojeće mogućnosti: dok su se jedni naučnici opredelili za ilirsko poreklo Dardanaca, drugi smatraju da su Dardanci bili Tračani, a treći, najzad, vide u njima balkanske starince, ostatke supstrata na koji su Iliri i Tračani naišli prilikom svog doseljavanja na jug.

Pored svedočanstva antičkih pisaca, od kojih se prirodno polazi, za rešavanje problema etničke pripadnosti Dardanaca od izvanredne je važnosti njihova jezička zaostavština. Ona se sastoji od dve-tri prilično beznačajne glose, onomastike i toponomastike. Od koristi može biti i arheološki materijal, naročito kada se rezultati njegovog ispitivanja konfrontiraju sa zaključcima do kojih se dolazi na osnovi ostale građe.

ANTIČKI PISCI O ETNIČKOJ PRIPADNOSTI DARDANACA

Tradicionalno mišljenje da su Dardanci bili ilirsko pleme, koje i danas preovlađuje, poniklo je, moglo bi se reći, na temelju iskaza dva pisca — Strabona i Apijana. Dok se u ostalim pisanim izvorima ne opre-

[239] Usp., *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 83 i d. Literarni izvori o Medima sakupljeni su kod *Müllera*, ad Ptol. III, 11, 6, p. 478.

deljuje etnička pripadnost Dardanaca, Strabon i Apijan ubrajuju njih među Ilire.

U fragmentu koji smo često imali prilike da citiramo, gde govori o plemenima koja su nekada bila najmoćnija, a najviše su nastradala u međusobnim ratovima, Strabon kaže da je to bio slučaj i „s ilirskim plemenima Autarijata, Ardijejaca i Dardanaca".[240] Dardanci su, dakle, ovde uvršćeni zajedno s Autarijatima i Ardijejcima među najpoznatija ilirska plemena. Na drugom mestu Strabon kaže da se veliko tračko pleme Besa prostiralo „do Peonaca i do ilirskih Autarijata i Dardanaca".[241] I ovde su Dardanci, slično Autarijatima, obeleženi kao Iliri.

Postoji, međutim, jedan drugi podatak u kome, reklo bi se, Strabon odvaja Dardance od Ilira. Govoreći o položaju Peonije, naš geograf kaže da se Peonija na severu graničila »s ilirskim zemljama (τὰ Ἰλλυρικά), Autarijatima i Dardancima«.[242] Dardanci ovde nisu obuhvaćeni pod pojmom τὰ Ἰλλυρικά, ali to ne mora da znači da oni nisu bili Iliri. Autarijati, koji se pominju uz njih, takođe nisu ulazili u τὰ Ἰλλυρικά, pa ipak niko ne dovodi u sumnju njihovu ilirsku pripadnost. Strabonu je bio dobro poznat »rimski« pojam Ilirije, koji je obuhvatao sve narode od Vojuše na jugu do Istre i Dunava na severu. U tom smislu on upotrebljava izraz τὰ Ἰλλυρικά kada govori o ilirskom primorju ili o ilirskim planinama, koje sa peonskim i tračkim čine, tako reći, jednu liniju od Jadranskog do Crnog mora. Prema ovoj uprošćenoj i ne sasvim jasnoj predstavi, Peonija se nalazila u sredini, između ilirskih i tračkih zemalja.[243] Ali ovaj širi pojam »Ilirije« nije mogao biti upotrebljen u gore pomenutom podatku o granicama Peonije. Činjenica da se u njemu govori o Autarijatima, kojima se gubi trag pre početka rimske intervencije na Balkanu, pokazuje da je on uzet iz nekog starijeg izvora i da ne odražava ni stanje ni poglede Strabonova vremena. O granicama Peonije Strabon govori na još jednom mestu. Ako se usporede ova dva mesta, značenje izraza τὰ Ἰλλυρικὰ objasniće se samo od sebe. Dok u c. 313. stoji, kao što smo videli, da je Peonija graničila »s ilirskim zemljama (τὰ Ἰλλυρικά), Autarijatima i Dardancima«, u fr. 4 (c. 329) Strabon kaže da je ona graničila s »Autarijatima, Dardancima i Ardijejcima«.[244] Prema tome, τὰ Ἰλλυρικά na prvom mestu označavaju ilirske zemlje u užem smislu, koje se identifikuju s Ardijom, zemljom Ardijejaca. Oba podatka uzeta su iz nekog starijeg izvora. Geograf Avgustova vremena koji bi želeo da prikaže njemu savremeno stanje ne bi na taj način govorio o granicama Peonije. Gde je u njegovo vreme bila ἡ τῶν Αὐταριατῶν χώρα i šta su tada predstavljali Ardijejci? Autarijati su već odavno bili iščezli, a Ardijejaca je bilo još veoma malo, daleko od granice Peonije. Uostalom, ni Peonija nije u to vreme postojala kao geografski pojam.[245]

Prema tome, ja ne vidim kontradikciju u Strabonovim podacima o Dardancima. Strabon, neosporno, smatra Dardance Ilirima, ali ne na osnovi sopstvenih istraživanja, već zato što je to našao zapisano u svojim

[240] Str. VII, 5, 6 (D 82).
[241] Str. VII, 5, 12 (D 84).
[242] Str. VII, 5, 1 (D 83).
[243] O svemu što sledi v. *Papazoglu*, Ardijejci, 78 i d.
[244] Str. VII, fr. 4 (D 85).
[245] *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 63, 200, 231.

izvorima. Zato se i ne može reći da je Strabon »prvi antički pisac koji Dardance ubraja među Ilire«.[246]

Do sličnog zaključka dovešće nas analiza Apijanovih podataka o Dardancima. Njih nema mnogo. Posebno mesto među njima zauzima genealogija heroja eponima ilirskih plemena, koju Apijan donosi na početku svoje knjige o Ilirima. Prema tradiciji koju je Apijan izabrao kao najbolju, imajući pred sobom više verzija, ta genealogija je bila zamišljena ovako: »Iliri su dobili ime po Iliru, sinu Kiklopa Polifema i Galatije.... Sinovi Ilira bili su Enhelej, Autarijej, Dardan, Med, Taulant i Pereb, a kćeri Parto, Daorto, Dasaro i druge i od njih potiču Taulanti, Perebi, Enheleji, Autarijati, Dardani, Partini, Dasareti i Daorsiji. Autarijej je imao sina Panonija, ili Pajona, a Pajon sinove Skordiska i Tribala, po kojima su takođe odgovarajući narodi dobili imena.«[247]

Nekoliko stvari pada u oči kada se pažljivo prouči ovo rodoslovlje. Pre svega, Panonije, Skordisk i Tribal navedeni su kao drugo, odnosno treće koleno Ilira, što, čini mi se, ukazuje na izvesno odvajanje plemena Tribala, Skordiska i Panonaca od ostalih ilirskih plemena u užem smislu.[248] Plemena koja su dobila ime po prvoj generaciji Ilirovih potomaka spadaju većinom u grupu tzv. južnoilirskih plemena: Taulanti, Partini, Enheleji, Dasareti. U isti red s njima stavljeni su, iako su živeli dublje u unutrašnjosti i manje su bili u dodiru s Grcima, Autarijati i Dardanci. Iznenađuje nas da vidimo među Ilirovim sinovima Meda, jer se Medi (njihovo ime je izostalo u spisku) smatraju tračkim plemenom.[249] I pleme Pereba, na granici Makedonije i Tesalije, kao da ne spada među ilirska plemena. Nije isključeno, međutim, da su stari pisci poznavali neko predanje o njihovom preseljenju na jug.

U Apijanovom genealoškom spisku nema nijednog od velikih zapadnoilirskih plemena, Ardijejaca, Liburna, Dalmata, Desitijata itd.[250] S druge strane, pominju se Enheleji i Autarijati, plemena čija moć pada nekoliko vekova pre dolaska Rimljana na Balkan.[251] Ova konstatacija nameće zaključak da Apijanova genealogija ne odražava stanje posle rimskog osvajanja, već da potiče od nekog daleko starijeg pisca. Uostalom, Api-

---

[246] *Novak*, Nazionalità, 74.

[247] App. *Ill.* 2 (D 97). Potpun tekst v. (S 47).

[248] Imena Παίονες i Παννόνιοι upotrebljavaju se u doba carstva podjednako za obeležavanje Panonaca, jer se Peoncima u to doba već potpuno izgubio trag. Stoga je Apijan mogao da kaže (Ill. 4) da su Grci zvali Panonce Παίονες, a da je Παννόνιοι latinski naziv. U genealogiji, međutim, lako je moguće da je reč o Peoncima, a ne o Panoncima, jer se Peon javlja kao otac Skordiska i Tribala, a Panonci su vrlo dockan ušli u horizont grčkih geografa, tek posle rimskog nadiranja (sa severozapada a ne sa juga) u njihovu zemlju. Apijan sam kaže da su tek Rimljani ubrojili Panonce među Ilire (Ill. 14: συναριθμούμενοι δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων τῇ Ἰλλυρίδι).

[249] Medi su bili neposredni susedi Dardanaca, v. napred Str. VII, 5, 7 (D 81).

[250] Pleme Darsija (Δάρσιοι) zabeleženo je samo kod Stefana Vizantijskog, prema Hekateju, kao traćko pleme. Rukopisi daju lekcije Δάρσοι i *Darsii*, Δάρσιοι je ispravio *Schweighäuser*. Prema imenu kćeri Ilirove Δαορθώ očekivali bismo pleme Δαόρσιοι, ali su Daorsi (Δαόριζοι kod Strabona, Δαοὐρσιοι kod Ptolemeja, *Daorsei* kod Livija) živeli daleko od ostalih plemena pomenutih kod Apijana, oko ušća Neretve, i prvi put za njih čujemo tek u II veku pre n. e.

[251] O ovim plemenima raspravljam opširnije u radu o političkoj organizaciji Ilira u vreme njihove samostalnosti, usp. Simpozijum II, 11 i d.

jan počinje izlaganje rodoslovlja rečju φασί, »govore«, »priča se«. Nije moguće ustanoviti kojim se piscem on poslužio. Možda je to bio Timagen, koji je prikupio razne verzije o mitskim počecima Ilira.[252] Uostalom, ovo pitanje i nije tako bitno za naš problem, jer genealogija ilirskih heroja eponima po svojoj strukturi pokazuje i sama da je morala nastati u vrlo davna vremena, kada je pojam Ilirije bio ograničen na najbliže susede Grka i Makedonaca. Pošto Dardanci imaju u njoj svoje mesto pored južnoilirskih plemena i Autarijata, možemo smatrati da njihovo ubrajanje među ilirska plemena nije bilo rezultat širenja pojma Ilirije posle rimskih osvajanja.

U Apijanovoj *Illyrikè* Dardanci se pominju još samo na jednom mestu, u vezi s pohodom Kelta na Makedoniju i Grćku. I tu su oni nazvani Ilirima, ali taj podatak nema nikakve težine, tim pre što su u njemu kao Iliri obeleženi Skordisci i Medi (τῶν Ἰλλυριῶν οἱ Σκορδίσκοι μάλιστα καὶ Μαῖδοι καὶ Δάρδανοι).[253] Najzad, u knjizi o Građanskim ratovima Apijan kaže za Dardance Ἰλλυριῶν γένος.[254] I tome podatku ja ne bih pripisala naročiti značaj, ali on, u svakom slučaju, dopunjuje našu dokumentaciju o Dardancima kao Ilirima.

Rezimirajući ono što smo rekli o Strabonovim i Apijanovim podacima, podvući ćemo još jednom da se iz tih podataka vidi da su ne samo u vreme Strabona i Apijana već i mnogo ranije, u vreme kada su pisali njihovi izvori, Dardanci važili kao Iliri. Ima li podataka kod antičkih pisaca koji protivureče ovoj konstataciji?

G. Novak je u jednoj zapaženoj raspravi, koja problem etničke pripadnosti Dardanaca osvetljava sa različitih strana, pokušao da dokaže da stariji pisci do Strabonova vremena nisu Dardance smatrali za Ilire i da se prema tome svedočanstva antičkih pisaca ne mogu koristiti kao potvrda teze o ilirskom poreklu Dardanaca.[255] Treba reći da Novak obuhvata pod pojmom Ilira samo ona plemena koja su Grci u IV veku pre n.e. zvali Ilirima i da on odvaja od njih ne samo Dardance već i sva severozapadna ilirska plemena koja su bila nosioci halštatske kulture u Bosni i susednim krajevima. Odnos južnoilirskih plemena na koja je isprva primenjivano ime Ilira i halštatovaca je problem za sebe. Ovde ćemo se zadržati na svedočanstvima antičkih pisaca koja je Novak suprotstavio Strabonu i Apijanu, tvrdeći da oni ne smatraju da su Dardanci bili Iliri. Radi bolje preglednosti podelićemo ova svedočanstva u dve grupe: prvu čine istoričari koji govore o događajima iz prošlosti i Dardance pominju uz Ilire kao poseban narod; u drugu ulaze oni pisci kod kojih,

---

[252] *Dobiaš*, 13 i d. (rezime: 242 i d.), misli da je prvi izvor bio Timej, ali se Apijan nije njime direktno koristio, već je upotrebio Timagena (I vek n. e.). Timagena pominje izričito kao svoj izvor za genealogiju Gala Amijan Marcelin, pri čemu naglašava da je Timagen prikupio iz raznih knjiga razna mišljenja o poreklu Gala *(sed postea Timagenes... haec, quae diu sunt ignota, collegit ex multiplicibus libris...)*. Vrlo je verovatno da je Apijan imao pred sobom jedno takvo delo u kome su bile sakupljene razne verzije o poreklu Ilira i da je to delo bilo upravo Timagenovo. Da je Timagen pisao o mitskim počecima Ilira, može poslužiti kao dokaz za to Pompej Trog, koji je u VII knjizi govorio o »*Illyriorum et Paeonum origines*«.

[253] App. *Ill.*. 5 (D 61).

[254] App. *Emph.*, V, 75, 320 (D 77).

[255] *Novak*, Nazionalità, 72 i d.

prema Novakovom tumačenju, geografsko-etnografski pojam Ilirije nije mogao da obuhvata i teritoriju na kojoj su živeli Dardanci.

Kod Polibija i Livija ima nekoliko pomena Dardanca u kontekstu koji dozvoljava da se misli da su oni nešto drugo nego Iliri. Tako, govoreći o prvom rimsko-makedonskom ratu, Polibije kaže da su »neki Iliri prešli na stranu Dardanaca« (τινὰς τῶν Ἰλλυριῶν ἀφεστηκέναι πρὸς τοὺς Δαρδανεῖς). Na drugom mestu, u vezi sa poslanstvom koje je makedonski kralj Persej poslao ilirskom kralju Genciju, stoji da je put iz Makedonije u Iliriju vodio preko planine Skarda i tzv. ilirske pustinje, oblast koju su Makedonci bili opustošili nedavno »da bi otežali Dardancima upade u Iliriju i Makedoniju« (εἰς τὸ δυσέργους ποιῆσαι τοῖς Δαρδανεῦσι τὰς εἰς τὴν Ἰλλυρίδα καὶ Μακεδονίαν εἰσβολάς).[256] O istoj stvari govori i Livije: *per Illyrici solitudines, quos de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent.*[257]

U svim navedenim mestima govori se o Dardancima i Ilirima kao o dva odvojena naroda. Da li to znači, međutim, da Polibije, odnosno Livije, koji ga ponekad tekstuelno prevodi, ne smatra Dardance Ilirima, kao što tvrdi Novak? Već je Vulić odbacio takvo tumačenje kao nepravilno. Polibije ne ulazi u pitanje etničke pripadnosti Dardanaca. Imena »Dardanci«, »Iliri« nisu kod njega upotrebljena u etnografskom, već u političkom smislu, s određenim političkim značenjem.[258] U toku nekoliko stoleća Iliri i Dardanci imali su posebne države i istupali u svojim odnosima sa Makedonijom, i kasnije sa Rimom, kao odvojene političke sile.[259] Stoga, navedeni podaci kod Polibija i Livija ne mogu da posluže za utvrđivanje porekla Dardanaca. Prema tim izvorima, Dardanci nisu morali biti Iliri, ali se u njima ta mogućnost ne isključuje.

Sem Polibija i Livija, na koje se poziva Novak da bi potkrepio svoju tezu da antički pisci pre Strabona nisu Dardance smatrali Ilirima,[260] može se navesti još nekoliko mesta iz izvora u kojima se Dardanci pominju uporedo s Ilirima kao dva odvojena naroda. Iako su to pozniji pisci, o pitanju koje nas zanima oni verno ispisuju starije uzore i ne donose svoje poglede ni savremena shvatanja. Tako kod Justina čitamo da su se prijatelji Filipa II posle njegove smrti bojali, između ostalog, da se ne pobune »Iliri, Tračani i Dardanci i druga varvarska plemena«, a kod Pompeja Troga da je Filip V ratovao 219/8. godine »s Ilirima i Dardancima«.[261] Možda je još rečitije izdvajanje Dardanaca i Ilira kod Diona Kasija (odnosno Zonare, koji ga je ekscerpirao) kada kaže da su 200. godine, za vreme rimskog napada na Makedoniju, »Dardanci pustošili susedne oblasti Makedonije — a oni žive severno od Ilira i Makedo-

---

[256] Pol. II, 6 (D 14); XXVIII, 8 (D 47).

[257] Liv. XLIII, 20, 1 (D 49). Usp. i XXVI, 25, 3 (D 20), gde se takođe razlikuje *Illyricum* i *Dardania*.

[258] *Vulić*, Dardanci, 73, s izvesnom rezervom: »Ali može biti i nešto drugo. Naime, da Polibije manje upotrebljava ova imena u etnografskom, a više u političkom smislu.«

[259] O političkom sadržaju pojma Iliri, v. *Papazoglu*, Etat illyrien.

[260] Novak se još poziva na Cic. *pro Ses.*, 43 (93) i Caes. *bell. civ.* IV, 4, 6 (D 75, 76). U oba mesta ime »Dardanci« upotrebljeno je s određenim i jasnim političkim značenjem.

[261] Iust. XI, 1, 6 (D 5); Pomp. Trog. *prol.* 29 (D 17).

naca...[262] Vizantijski komentator Likofrona Ceces takođe je našao u svojim antičkim izvorima da je narod Dardanaca živeo »severno od Ilira i Makedonaca«.[263]

Iz navedenih mesta proističe, doista, kao što je zapazio G. Novak, da se Dardanci od najstarijih vremena, tj. od IV veka pre n.e., kada se prvi put pominju u našim izvorima, odvajaju od Ilira kao poseban narod. Međutim, to odvajanje nema etničko obeležje i stoga nije u kontradikciji sa Strabonovim i Apijanovim podacima. Dardanci su mogli biti ilirskog porekla a da se ipak o njima govori kao o posebnom narodu. Postojanje ilirske kraljevine na severozapadnoj granici Makedonije tokom nekoliko vekova dalo je imenu Ilira konkretno političko značenje. U odnosu prema tim Ilirima Dardanci su bili narod za sebe.

Drugu grupu izvora na koju se poziva Novak, čine stariji pisci kod kojih je geografski pojam Ilirije uži nego kod Strabona i ne obuhvata oblast Dardanije. Na osnovi njih Novak tvrdi da u V i IV veku pre n.e. dardanska teritorija nije ulazila u Iliriju.

Pitanje širenja pojma Ilirije izlazi iz okvira naše rasprave.[264] Novak je, nesumnjivo, u pravu kada tvrdi da je naziv Ilira u početku bio ograničen na najbliže susede Grka i da je postepeno prenošen i na druga susedna plemena, da pod Avgustom obuhvati sve zemlje severno od Epira i Makedonije do Dunava. Ne samo da kod Pseudo-Skilaksa Ilirija počinje južno od Liburna već i Livije, govoreći o događajima s kraja IV veka, nabraja »Istre, Liburne i Ilire«[265] kao tri odvojena naroda. Bez obzira na to da li je i u kojoj meri postojala srodnost između ova tri naroda i da li su antički pisci bili svesni te srodnosti kada su ih docnije obuhvatili zajedničkim imenom Ilira, ovo svedočanstvo predstavlja najbližu analogiju za pominjanje Dardanaca uporedo s Ilirima u gorenavedenim izvorima.

U pogledu Dardanaca Pseudo-Skilaks nema ono značenje koje mu pripisuje Novak. Što se kod njega ne pominju Dardanci, to se može objasniti time da on daje opis primorja, a Dardanci su živeli duboko u unutrašnjosti ilirskih zemalja. Isto tako ne možemo ništa zaključiti po tome što Tukidid navodi kao ilirsko pleme samo Taulante. On uostalom zna i za Ilire na severozapadnoj granici Makedonije, a Dardanci su u njegovo vreme još nepoznati grčkim piscima tako da se ne može reći da li je, po njegovoj predstavi, Ilirija obuhvatala na severu i njihovu zemlju ili nije. Naprotiv, Pseudo-Aristotelovo svedočanstvo o Ardijejcima kao ilirskom plemenu, na koje se Novak poziva kao na još jedan dokaz za ograničenost pojma Ilirije u IV veku, značajno je jer se iz njega vidi da su Ardijejci, a po svoj prilici i Autarijati, koji se s njima pominju važili kao Iliri, a ta dva plemena su bila, kao što smo videli, neposredni susedi Dardanaca.[266] Novak navodi i Herodotov podatak o »ilirskim Enetima«, ukazujući s pravom na to da se tu ne misli na Venete, već na inače malo poznato pleme u susedstvu Makedonije. Ovo svedočanstvo nije bez vred-

[262] *Zon.* IX, 15, 4 *(D* 35).
[263] Tzetz. *ad Lycophr. Alex.* 1128 (D 96).
[264] O tome v. *Stić*, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, Rad JAZIU 306, Zagreb, 1955.
[265] Liv. X, 2, 5.
[266] Usp. *Novak*, Nazionalità, 78.

nosti za naš problem, jer i ono potvrđuje da su sredinom V veka, zemlje severno od Makedonije smatrane ilirskim. Ima, međutim, kod Herodota jedan drugi podatak, na kome je naročito insistirao N. Vulić kao na sigurnom dokazu da je u Herodotovo vreme teritorija Dardanije važila kao ilirska. To je ono mesto iz poznatog odeljka o pritokama Dunava u kome Herodot kaže da reka Angro teče »iz zemlje Ilira«.[267] Kako Angro može biti ili Južna Morava ili Ibar, a obe ove reke svojim gornjim tokom protiču kroz Dardaniju, Vulićev zaključak izgleda prilično opravdan.

Prema svemu što je napred rečeno, svedočanstva antičkih pisaca o etničkom poreklu Dardanaca su prilično saglasna i njihova interpretacija ne čini naročitih teškoća.

Tradicija prema kojoj su Dardanci, isto kao i njihovi susedi Autarijati i Ardijejci, bili Iliri sačuvana nam je kod Strabona i Apijana. Ona mora biti stara, iz vremena kada je susedstvo pomenuta tri naroda postojalo. Kod istoričara starijih od Strabona (Polibije, Livije) i istoričara koji su ispisivali starije izvore (Justin, Pompej Trog) nema ništa što bi protivurečilo tom predanju. Navođenje Dardanaca uporedo s Ilirima pokazuje samo da je ime Ilira, pored šireg etničkog značenja, vrlo rano dobilo i uži politički sadržaj. Prema Herodotu pak, kod koga je ime Ilira moglo imati samo svoje opšte značenje, zemlje severno od Makedonije, oko izvorišta Južne Morave i Ibra, bile su naseljene Ilirima. Ovaj podatak potvrđuje da je antička tradicija smatrala Dardance Ilirima.

JEZIČKI MATERIJAL

a) Glose

Od dardanskog jezika sačuvana su nam samo imena triju biljaka. Dva je zabeležio Pedanije Dioskurid iz Anabarze, znameniti lekar i farmakolog Neronova vremena, u delu o lekovitom bilju (περὶ ὕλης ἰατρικῆς), u kome je pored grčkih imena biljaka zapisao i odgovarajuće izraze iz jezika drugih naroda. Od njega saznajemo da su Dardanci nazivali κιχοῖτις biljku *gentiana* (gorčica, lincura), dok se ἀριστολοχία μακρὰ ili ψλημματῖτις (pelin, apsint) zvala na dardanskom σαπῖτις. Treći dardanski fitonim *cacalia* zabeležen je u Pseudo-Apulejevom spisu *De medicaminibus herbarum*.[268] Ime κακαλία nalazimo i kod Dioskurida, ali ovaj ne kaže za njega da je dardanski naziv. Zanimljivo je napomenuti uz ovaj poslednji apelativ da se lično ime *Cacalia* javlja u Justinijanovom Kodeksu, u jednom reskriptu izdatom 294. u Viminaciju (cod. Iust. V, 16, 21).[269]

---

[267] Her. I, 196: Ἰλλυριῶν Ἐνετούς. IV, 49: ἐξ Ἰλλυριῶν δὲ ῥέων πρὸς βορέην ἄνεμον Ἄγγρος ποταμός... usp. *Vulić*, Dardanci, 75 sq.

[268] Diosc. III, 3; III, 4; IV, 21 (D 106). Apul. 8 (D 107). Cf. *Tomaschek* II, 26 i 30. Plin. *nat. hist.* XXV, 135: *cacalia s've leontice vocatur.*

[269] *Tomaschek*, I, 25, govori samo o dva dardanska fitonima. Međutim, u svom rečniku dačkih fitonima navodi, pored *aloitis* i *sopitis* (II, 26), i *cacalia* (II, 30). *Mayer*, s. v. Dardani, upućujući na Tomašeka (I 25 i II, 26), takođe kaže da su poznata samo dva dardanska fitonima. U njegovom rečniku međutim ne nalazimo ni *sopitis* ni *aloitis*, već samo *kakalia* (str. 176: dardanischer Name einer Bergpflanze). *Budimir*, Dardanci, 23, govori samo o dardanskom botaničkom apelativu — *sopitis*.

Korist od ovih glosa je vrlo malena. Ako sudimo po tome što ih nije uvrstio u svoj rečnik, σωπῖτις i ἀλοῖτις, prema Majeru, ne bi bile ilirske reči. Budimir pak, raspravljajući samo o reči σωπῖτις, vezuje ovaj izraz kako za ilirsko *sabaia*, »*pivo*«, tako i za dačko *seba-* »zova«.[270] Prema tome za *sopitis* možemo bez kolebanja tvrditi da je indoevropska, a ne preindoevropska reč. Duridanov je κακαλία izveo od ie.* *keuk-*, »savijati«,**kauk-al-*, s prelazom *au*>*a* ispred konsonanta, karakterističnim za ilirski.[271] Međutim, bez obzira na to da li će se prihvatiti ili ne, ove etimologije ne mogu poslužiti kao dokaz da je dardanski jezik bio indoevropski, odnosno ilirski. Jer u svakom jeziku ima tuđica pa se na osnovi jedne ili dve reči takve vrste ne može opredeliti njegov karakter.

b) Onomastika

Među izvorima kojima raspolažemo za rešavanje složenog pitanja dardanske etničke pripadnosti onomastika zauzima, bez sumnje, vrlo značajno mesto. Ona u stvari pruža najviše mogućnosti za rasvetljavanje ovog problema zato što je srazmerno bogata. Međutim dosadašnja istraživanja na ovom polju vršena su uglavnom na osnovi pojedinačnih, izdvojenih primera, a ne na celokupnom materijalu, pa su stoga dovela do kontradiktornih zaključaka.[272]

Pobornik teze o tračkoj pripadnosti Dardanaca G. Mateesku, tragajući za tračkim imenima u Dardaniji, našao je takvih imena u oblasti Skupâ, Naisa i Remezijane u tolikom broju da je smatrao da može govoriti o tračkom karakteru stanovništva Dardanije uopšte[273]. Zasnovan isključivo na materijalu iz pomenuta tri grada, njegov zaključak ne može biti tačan. Preovladivanje tračkog elementa u pomenutim oblastima uticalo je i na poglede onih naučnika koji, oslanjajući se na druge izvore, smatraju da su Dardanci bili ilirskog porekla. Tako R. Vulpe govori o održavanju ilirskih elemenata među »trakiziranim« Dardancima rimske epohe. On smatra da je u to vreme etnikon »Dardanac« izgubio svoju etničku sadržinu i da su se Dardancima mogli zvati podjednako i Tračani i Iliri.[274]

Vulić je ustao protiv mišljenja da su Dardanci bili Tračani, ali on nije video da zaključak do kojeg je došao Mateesku mora biti netačan zbog toga što je zasnovan na materijalu koji potiče samo iz jednog dela Dardanije, već je nastojao da opovrgne dokaznu moć samog tog onomastičkog materijala.[275] Ipak veliki trud koji je dosada uložen sa raz-

---

[270] *Budimir*, n. d., 23; *Георгиев*, Българска етимология, 91, od **swop-i-ti* = lat. *sopio, sopire*, »uspavljujem«.

[271] *I. Duridanov*, Illyrische Flussnamen in Serbia, LB VI, 1963, 110.

[272] Dardansku onomastiku obradila sam u posebnoj studiji objavljenoj u Zborniku Filozofskog fakulteta VIII-1, Beograd, 1964, 49—75. Prenosim iz tog rada sve što je bitno, izostavljajući pojedinosti manjeg značaja. Nekoliko natpisa objavljenih u međuvremenu povećali su onomastičku građu, ne menjajući, kao što ćemo videti, osnovne rezultate do kojih smo ranije došli.

[273] *G. Mateescu*, I Traci nelle epigrafi di Roma, Eph. Darcorom. I (1923), 57 i d., naročito 92—94.

[274] *R. Vulpe*, Gli Iliri dell'Italia imperiale Romana, Eph. Dacorom. 3 (1925), 162.

[275] *N. Vulić*, Dardanci, Glas, CLV (1933), 63—76.

nih strana u proučavanju dardanske onomastike nije ostao besplodan. Ma koliko zbunjivali na prvi pogled protivrečni zaključci do kojih su pojedini naučnici došli, nesumnjivo je da se sada može mnogo jasnije sagledati ceo problem i da smo se znatno približili njegovom konačnom rešenju.[276]

Onomastički materijal se može podeliti u dve grupe: a) imena istorijskih ličnosti s kraja III i iz II veka pre n.e., zabeležena kod antičkih pisaca; b) ostala epihorska imena poznata iz natpisa nađenih na teritoriji rimske provincije Dardanije, kao i imena Dardanaca zabeležena na natpisima nađenim izvan Dardanije. U ovoj poslednjoj grupi izdvajaju se dva-tri imena Dardanaca zabeležena van Dardanije u predrimsko doba.

a) Tri dardanska vladara poznata su nam po imenu: *Longarus*, njegov sin *Bato* i *Monunios*, čijom se kćerkom Etutom oženio ilirski kralj Gencije. Sa ženskim imenom *Etuta* imamo u svemu četiri vladarska dardanska imena.[277]

Za ime *Longarus* misli se da je identično s imenom Λάγγαρος, koje nosi kralj Agrijana, savremenik Aleksandra Velikog, i da je ilirsko.[278] Nesumnjivo je ilirsko ime Longarova sina Batona.[279] Ime *Monunios* nosi takođe jedan ilirski kralj početkom III veka, a ono je posvedočeno i na nadgrobnom spomeniku iz Apolonije. Ono je, svakako, ilirsko.[280] Ime *Etuta* ilirolozi takođe ubrajaju među ilirska.[281]

U većini slučajeva etimologija ovih imena nam nije poznata i njihovo opredeljivanje kao ilirskih imena zasniva se ne toliko na jezičkim koliko na geografsko-istorijskim momentima. Tako, na primer, Tomašek navodi kao jedan od argumenata za ilirsko poreklo Agrijana ime njihovog kralja Langara, koje je »echt-illyrisch« zato što je slično imenu Lon-

---

[276] *R. Katičić*, čiji su radovi Illyrische Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiete, ŽA 12 (1962), 95 i d., i Das mitteldalmatische Namengebiet, ibid., 255 i d., dali upravo nov pravac istraživanju ilirske onomastike uopšte, iskoristio je u referatu Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, održanom na Simpozijumu o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Sarajevo, 1964, str. 21—23, materijal i rezultate mog pomenutog rada da još jednom preispita položaj dardanske onomastike u okviru ilirske.

[277] Liv. XXXI, 28, 1—2: *et ex Dardanis Bato Longari filius* (D 28); Liv. XLIV, 30, 4: *Monuni, Dardanorum principis, filiam Etutam* (D 51; cf. Pol. XXIX, 13 (D 50).

[278] Arr. I, 5, 2—5. Ime *Longarus* se obično dovodi u vezu s lat. *longus* i tumači kao »Dugački«; v. *Krahe*, Die Sprache der Illyrier I; Die Quellen, 67; *Budimir*, Dardanci, 23 (pre indoevropskog, tj. ilirskog, nego mediteranskog porekla). *I. Russu*, Etudes illyr ennes II, Studia in honorem D. Dečev, Sofija, 1950, 112, smatra ovu etimologiju pogrešnom i predlaže značenje »Laki, Gipki«, od korena *leng"h-*. Usp. i Limba traco-dacilor, 70.

[279] O etimologiji ovog poznatog ilirskog imena v. *Budimir*, n. d., 12—15 i 23 (=*Celer, Brzi*); *A. Mayer*, Illyr. BATO, Glotta, 32, 1952/53, 302 sq. pr hvata Kraeovu etimologiju u vezi s lat. *battuere*, *Bato* = »Ratnik«, »Borac«, sa semantičkim prelazom u »Brzi«.

[280] Zbog istovetnosti njegova imena s imenom dardanskog vladara s početka II veka proglasili su moderni naučnici i ovog Monunija Dardancem; v. *Papazoglu*, Dardanska onomastika, 52, nap. 12, i Etat illyrien, 163 sqq.

[281] *Krahe*, PN, 49; Die Sprache der Illyrier, 55; *Mayer*, s. v. Prvi deo složenog imena *Et-uta* javlja se i u ilirskim imenima *Et-leva*, *Et-tritus*, *Et-tis* (*Krahe*, l. c.). Mayer smatra oblik *Etuta* kao hipokoristikon *od Etieva*, jer se prema Liv. XLIV, 32, 3 Gencijeva žena zvala *Etleva*.

gara, dardanskog kralja, a Dardanci su, po njegovom mišljenju, bili Iliri.[282] U takvom postupku postoji donekle zatvoren krug. I ime Etuta se smatra ilirskim uglavnom zbog toga što je to ime nosila jedna dardanska princeza. Ali ta teškoća otpada ako se ispostavi da su sva četiri poznata istorijska imena dardanska na ovaj ili onaj način vezana za ilirsku onomastiku. Ostaje jedna druga teškoća: navedena imena nisu morala biti dardanska u užem smislu, pošto se, kao što je poznato, lična imena lako prenose, naročito putem bračnih veza između pripadnika dva susedna plemena. Jedan negativan zaključak se ipak može izvesti. Ova imena ne pokazuju nikakvog traga nečeg tračkog u sebi. Ako se ima u vidu da su to imena vladara i članova porodica i da potiču iz vremena dardanske nezavisnosti, ovaj zaključak dobija velik značaj u rešavanju problema etničke pripadnosti Dardanaca. b) Ostala dardanska lična imena potiču iz rimskog vremena, uglavnom iz II i III veka n.e., i udaljena su prema tome četiri do pet vekova od napred pomenutih istorijskih imena.

Iz helenističkog vremena nemamo nijedno epigrafski sigurno posvedočeno dardansko ime. Jedna Dardanka koja je kao robinja stigla u Delfe i tamo bila oslobođena između 140. i 100. godine nosila je umesto ličnog imena svoj etnikon: σῶμα γυναικεῖον ὄ[ν]ομα Δαρδάνα τὸ γένος Δαρδάναν.[283] To je bio slučaj sa većinom dardanskih robova, kao uostalom i s ostalim robovima, koji su nazivani ili svojim narodnim imenom ili su dobijali ime od robovlasnika. Takav je, na primer, Γλαυκίας τὸ γένος Δάρδανος, koji se pominje takođe u delfskim spiskovima oslobođenika.[284]

U Atici je nađeno više nadgrobnih ploča, uglavnom iz poznorepublikanskog perioda, na kojima se pokojnik obeležava kao Δαρδανεύς, Δαρδανίς, Δαρδάνισσα.[285] U tim Dardancima ne treba, čini mi se, videti pripadnike balkanskog plemena, već maloazijske Dardane. Uostalom, svi sem jednog, nose grčka imena i sa tog stanovišta nisu za nas interesantni. Izuzetak čini epitaf s imenom Ματε[·]α Ὀαδαν θυγάτηρ Δαρδανίς, koji izdavač J. Kirchner datuje u II vek pre n.e. Raspravljajući o imenu Ματις u jednom natpisu iz Sarda, L. Robert je skrenuo pažnju na ovaj spomenik, smatrajući ga kao retko svedočanstvo autentičnih imena Dardanaca, u relativno rano doba.[286] On je pokazao da su imena s osnovom Ματ- rasprostranjena u raznim oblastima antičkog sveta. U Maloj Aziji ona su poznata u Kariji, Pisidiji, Likaoniji, Frigiji. Posebno područje u kome se ova imena javljaju kao epihorska nezavisno od maloazijskog čini Trakija. Žensko ime Ματα posvedočeno je u jednom natpisu iz okoline Drame, a Ματ[.]α je ime jedne Tračanke sahranjene u Eretriji.[287] Robert vezuje za tračku grupu i Ματεια s atičkog epitafa, tim pre što on

---

[282] *Tomaschek*, I, 23.

[283] SGDI, 2194.

[284] Fouilles de Delphes III, 3, 27.

[285] IG II/III², 8471—8476: Βιότη Δαρδάνισσα (rimsko doba), Δάρδανος Ἡρακλέωνος Δαρδανεύς i Δωρόθεος Ἀφροδισίου Δαρδανεύς (I vek pre n. e.), Ἐπαφροδίτα Δαρδανίς (I vek n. e.), Θέσπις Νικήτου Δαρδανεύς (II/I vek pre n. e), Ματε[·]α Ὀαδάνου θυγάτηρ Δαρδανίς (II vek pre n. e.).

[286] *L. Robert*, The Inscription od the Sepulchral Stele from Sardis, AJA, 64 (1960), 53 i d., usp. i Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine, Par s, 1963, 341 sqq. U napomeni br. 6 Robert se poziva na W. Peek-a, koji je u natpisu pročitao Ματεια.

[287] Usp. *Detschew*, s. v.

smatra da se njen patronimik 'Οαδαου, svojim drugim delom, može uporediti s dačkim imenom Δαΐος Kao što ćemo videti, tračka imena u Dardaniji nisu retka, i sa tog stanovišta bi ovo bilo sasvim prihvatljivo. Ako se ipak kolebam da ime ove Μα·εια uvedem u dardansku onomastiku, razlozi su tome ovi: 1. obeležje Δαρδανίς, koliko se može suditi po nedovoljnom materijalu iz tog vremena, ukazuje pre na Troadu nego na balkansku Dardaniju; 2. izgleda mi nemoguće da je u II veku pre n.e. neka Dardanka kao slobodna žena došla u Atinu i tamo umrla, jer odnosi Dardanije s grčkim svetom, posebno s Atinom, u to vreme nisu bili takvi da bi se to moglo pretpostaviti. Stoga mislim da i Troadu treba uvrstiti u one maloazijske oblasti gde je onomastička grupa Ματ- posvedočena, iako priznajem da patronimik 'Οαδαου čini izvesne teškoće.

Ne može biti sumnje, s druge strane, da je sviračica Δαρδανίς koju pominje Aristofan u Osama (*Vesp.* 1381 sq.: αὕτη ποὑ'στί σοί γ'ἡ Δαρδανίς . . . οὐχ ὁρᾷς ἐστιγμένην; *schol., 1371:* ἐπεὶ ἀπὸ Δαρδανίας φέρονται αἱ αὐλητρίδες) iz Male Azije, a ne sa Balkana.[288] U V veku naši Dardanci nisu bili poznati Grcima. Dvoumljenje može izazvati naslov Menandrove komedije Δάρδανος, koji je, svakako, označavao roba Dardanca,[289] jer su u to vreme, posle Filipovih ratova sa severnim susedima Makedonije, dardanski robovi već mogli pristizati u Grčku.

U poznije vreme, kada je Dardanija potpala pod rimsku vlast, postaje skoro sigurno da su dardanski robovi ili oslobođenici koji se pominju kod pojedinih pisaca ili u natpisima bili poreklom sa Balkana. Na primer, oslobođenik Gaja Furnija Dardanus, o kome govori Ciceron u jednom pismu iz 43. godine,[290] ili telohranitelj Junija Bruta Δάρδανος, koga pominje Plutarh.[291] Ne smemo međutim zaboraviti da su ime Δάρδανος nosili i slobodni ljudi, Grci,[292] i da je i u rimsko doba postojao grad Dardan (ὁ δῆμος ὁ Δαρδανέων), te da ovaj etnikon ne mora uvek obeležavati pripadnika našeg balkanskog plemena.[293]

Natpisi sa teritorije rimske Dardanije sadrže velik broj imena, ali su ta imena daleko češće rimska nego domaća. To dolazi otud što su glavna epigrafska nalazišta upravo gradska naselja, u kojima je romanizacija vrlo rano dovela do napuštanja domaće i prisvajanja rimske nomenklature. Podizanje kamenih spomenika je običaj koji prodire sa prihvatanjem latinskog jezika i rimske kulture, što znači da su takve spomenike podizali uglavnom upravo romanizovani krugovi. Sem toga, Dardanija je još i sada malo ispitana oblast. Od njena tri veća centra — Skupi, Naisus, Ulpijana — jedino su Skupi dosada pružili dosta obilan epigrafski materijal.

---

[288] *C. Copalle*, De servorum Graecorum nominibus, Marburg, 1908, 32, i *M. Lambertz*, Die griechischen Sklavennamen I (Program Wien, 1907), 12, ne govore ništa o tome.

[289] Comm. att. fragm., ed. Kock, III, 32. Isti naslov *Dardanus* nalazi se i među delima rimskog komediografa Cecelija Statija. *Copalle*, n. d., 32: »servum ut videtur significans«.

[290] Cic. *ad fam.* X, 25, 3: *Dardanus, libertus tuus.*

[291] Plut. *Brut.* LI, 2; LII, 1: Δάρδανος ὁ ὑπασπιστής

[292] *Robert*, Noms indigènes, 342, nap. 1, ubraja ime Δάρδανος u »quasi-teoforna« imena, tj. imena izvedena od imena heroja, i nagoveštava da će o tome govoriti na drugom mestu.

[293] IGRR IV, 190 (natpis iz Abidosa). Usp. i IGRR I, 852 (=CIL III, 715) iz Samotrake, θεωροὶ Δαρδανέων μύσται εὐσεβεῖς (sve grčka imena). Usp. i dalje.

Pošto je unapred jasno da u Dardaniji mora biti i tračkih i ilirskih elemenata, a, po svoj prilici, i ostataka starosedelaca, od bitne je važnosti teritorijalno razgraničenje pojedinih imena da bi se videlo da li se neko ime javlja na celoj njenoj teritoriji ili samo u nekim njenim delovima.

Na teritoriji rimske Dardanije mogu se izdvojiti sledeće četiri oblasti:

1. oblast Prizren—Đakovica—Orehovac—Peć; uz ovu oblast trebalo bi da budu obuhvaćene tetovska oblast na jugu i novopazarska na severu, koje su ulazile u sastav Gornje Mezije i, vrlo verovatno, pripadale Dardaniji; međutim, krajnje siromašni u epigrafskim nalazima, ovi krajevi nisu dosada dali nijedno epihorsko ime;

2. oblast Priština-Mitrovica; zbog nedostatka materijala nisu obuhvaćene oblasti Vučitrn, Kuršumlija, Prokuplje, koje su, svakako, pripadale Dardaniji;

3. oblast Skoplje—Kumanovo; dolina Morave (Vranje, Leskovac) isto tako nije došla do izražaja zbog nedostatka materijala;

4. oblast Niš—Bela Palanka—Knjaževac; to je oblast koja, verovatno, nije od starine bila dardanska, ali je u rimsko doba pripadala Dardaniji; posebno je nesigurna pripadnost timočke oblasti Dardaniji; u bogatom epigrafskom materijalu iz Ravne epihorska imena su dosta retka.

Evo najpre popisa epihorskih dardanskih imena u azbučnom redosledu:[294]

1. *Ambia*
Spom. 71,566 Mirkovci (Skoplje)

[294] Starija građa uzeta je uglavnom iz Vulićevih publikacija antičkih spomenika Srbije i Makedonije u Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Instituts (= Jh.) i u Spomenicima Srpske akademije nauka (= Spom.) 71(1931), 75(1933), 77(1934) i 98(1948). U napred pomenutom radu, v. napred nap. 272, navela sam imena u potpunom vidu (s eventualnim gentilicijem i patronimikom) i uz njih imena članova porodice, jer se na taj način dobija vernija slika o etničkoj pripadnosti cele porodice i pojedinca. U želji da izbegnem nepotrebna ponavljanja, izostavila sam ovde ove podatke, a isto tako i sva objašnjenja iz napomena koje nisam smatrala neophodnim za sagledavanje celine. Punu dokumentaciju donosim samo uz nova imena. Obogaćenje je proizašlo uglavnom zahvaljujući natpisu iz Sopišta koji je objavila Borka *Josifovska-Dragojević*, Jedan neobjavljeni epigrafski spomenik iz Sopišta, Zbornik Filozofskog fakulteta u Skoplju, knj. 16 (1964), 139. i d. On nam predočava porodicu domorodaca koja je u tri pokoljenja sačuvala verno epihorska imena: *Mesta Didae Site f. vixit anni(s) XX h.s.e. Lucius Dicconis f. coniunx et Dida Site pater et Mescena mater et Sita Mesti avius et Mania avia p(ie) f(aciendum c(uraverunt)*. Značajan je po broju epihorskih imena, mada većinom već poznatih, i neobjavljeni nadgrobni spomenik iz Prištine koji citira *E. Čerškov*, Municipium D. D. kod Sočanice, Priština 1965 (doktorska disertacija u rukopisu) str. 49. i nap. 115 (str. XIII): *D(is) M(anibus) Septimius Dassius vetera(nus) co(h)ortis primae Montanorum et Aelia Nanea coniux eius et Ael(iae) Celsinae que vixit [an] nis XXX et Aeliae Romnae que vixit annis XXV filiabus pientissimis et sibi vivi faciendum curaverunt et Annio Timenti adfini nostro.* U Čerškovljevoj disertaciji pojavljuje se i druga epigrafska građa iz Kosova i Metohije koja bi mogla biti od interesa za dardansku onomastiku. Međutim u većini slučajeva to su nepotpuno sačuvana imena, koja je bolje zasada ne uzimati u obzir, u očekivanju da će natpisi biti propisno publiko-

2. *Amma*

CIL XI, 705 (Bononia)

Za *Ambia* ne znam analogija. Ime *Amma* posvedočeno je nekoliko puta u natpisima Panonije i Norika. Krae i Majer ubrajaju ga među ilirska imena. Moči i Holder smatraju ga keltskim. U natpisu iz Bononije stoji uz ime Amme *nationis utrisque Dardaniae.* Nije jasno da li to treba da znači da su oba roditelja njena bili Dardanci ili da joj je i muž Dardanac. Ovo je ime, možda, u vezi s imenom *Ammia,* koje nije retko u Makedoniji. Robinja Ἀμμία, τὸ γένος Ἰλλυρά, posvedočena je u Delfima, SGDI, 1854 (iz prve polovine II veka pre n.e.)

3. *Andia*

a Spom. 71, br. 325	Prizren
b Spom. 71, 278	Peć
c Jahresh. 6(1903)40, br. 46	Ristovac (Kumanovo)
d Spom. 71, 651	Ovsenica (Niš)

4. *Andio*

Jahresh. 4(1901),90,r.31.	Remezijana

5. *Andinus*

Spom. 71, 182	Kačanik

Imena *Andia* i *Andio* posvedočena su dosada samo na teritoriji Dardanije, i to u raznim njenim krajevima. Porekla su, svakako, ilirskog i u vezi s imenom *Andes, -ntis,* zabeleženim u Dalmaciji. R. Katičić, Das mitteldalmatische Namengebiet, 261 i d., dovodi takođe *Andia* u vezu s *Andes* i smatra da oba imena pripadaju srednjodalmatskom onomastičkom krugu. Od istog je korena, svakako, i ime *Andinus* u natpisu iz Kačanika. Sve to pokazuje da je i božanstvo *Andinus,* u posveti iz Kačanika, CIL III, 8184, domaće, dardansko.

6. *Anna* (robinja) CIL III, 8240 — Prizren

7. *Annus*

a Spom. 75, 166	Ovsenica (Niš)
b Spom. 75, 167	Ovsenica

8. *Atta*

a CIL III, 8249	Niš
b CIL 8144	Lipljan

Anna nekoliko puta posvedočeno u Dalmaciji. Sa jednim »n« — kod Araviska u Panoniji. Usp. SGDI, 2 014, 188. pre n.e.: Ἄνα τὸ γένος

---

vani. Ime *Ael. Cosimus,* koje Čerškov, n. d., nap. 85, navodi kao sigurno objavio je *Vulić,* Spom. 71, br. 204, s napomenom »prema jednom pismu« i ogradom »*Ael. Co(?)simus*«. Sumnjiva mi izgleda i dopuna publikovanog natpisa iz doline Belog Drima, n. d., nap. 92: *Aur. Cas(simus).* U nap. 155. i 186. Čerškovljeve teze pojavljuje se ime *Ania;* međutim i kod Evansa i u CIL III, 8240, na koje se Čerškov poziva, stoji jasno *Anna.* Nisam mogla da opredelim pripadnost imena *Ligris,* sa fragmentovane stele iz Sočanice: *D. M. Titiae Ligridis vix. ann. XXXV Sempronii.* Rimska gentilicija indiciraju, najverovatnije, doseljeničku porodicu.

'Ιλλυρά. *Annus* nije ušlo ni u Kraeov ni u Majerov rečnik, iako je sigurno posvedočeno u dva natpisa iz Ovsenice.

Ni ime *Atta*, posvedočeno u natpisima iz Lipljana i Niša, nije ušlo u rečnike Kraea i Majera. Móscy, Bevölkerung, 165, smatra da su pre Marka Aurelija svi nosioci ovog imena bili Kelti. Međutim, primeri iz Panonije koje on navodi ne potvrđuju njegovo mišljenje. Jedan *Atta* (Mócsy, br. 163/1) je Azal, a trojica (br. 205/39, 186/51 i 181/1) su sa teritorije Eraviska. Za Azale Moči sam kaže da im je onomastika ilirska (str. 55), a kod Eraviska je takođe bilo ilirskih imena (str. 59). Na ranohrišćanskom natpisu iz Mediolanuma, CIL V, 6 183 (= E. Diehl, Inscr. Lat. christ. vet. 2 546 A *adn.)*, takođe se pojavljuje ime *Atta*. Zanimljivo je bilo na ovo ukazati zbog toga što u našem natpisu iz Lipljana ostala onomastika kao da indicira vezu sa severnom Italijom. Možda je reč o jednoj porodici doseljenika, usp. niže pod *Gaurus*.

9. Αὐλούπορις — Spom. 98, 280, r. 7. — Vel. Suvodol (Niš)

10. *Auluzon* — Jahres. 4 (1901), 90, r. 37. — Remesiana

11. *Bithus*
    a Jahresh. 4 (1901), 90, r. 19. — *Scupis*
    b Spom. 98, 280, r. 5. — Vel. Suvodol
    c ŽA 12 (1963), 377. — Ravna

Auluporis, *Auluzon* i *Bithus* su poznata i veoma rasprostranjena tračka imena.

12. *Blicities* — ŽA 6 (1956), 284. i d. — Dračevo (Skoplje)

13. *Bulbita* — Spom. 71, 564 — Mitrovica

14. *Catulla* — Spom. 71, 252 — Orehovac

Blicities bez analogija. *Bulbita*, prema Dečevu, tračko, prema Rusu, Dacia, 1958, 522, lavinsko-rimsko. *Catulla* u natpisu iz Orehovca treba, možda, dovesti u vezu s imenom *Cato, -onis* iz pljevaljskih natpisa.

15. *Celsus*
    a Jh. 8 (1905), 5, br. 11 — Ravna
    b CIL VI, 32 624, d. 6 — *Scupis*

16. *Celsina*
    Čerškov, Municipium D. D., nap. 115, — Priština

v. napred pr. 294: *Ael(ia) Celsina*, otac *Septimius Dassius*, majka *Aelia Nanea*, sestra *Aelia Romna*.

Ime je izvedeno od *Celsus*, sa latinskim nastavkom, kao i sledeće:

17. *Celsinus* — Spom. 75, 161 — Podgrađe (Mitrovica)

Celsus može biti i tračko i ilirsko ime. Mateescu, Eph. Dacor., I (1923), 93, 117. i d., identifikuje *Celsus*, Κέλσος sa Κέρζος, *Cerzus*, i navodi mnoge primere iz Trakije: Δύδης Κέλσου, Σάλας Κέλσου, Τήρης Κέλσου, Σκέλης Κέλσου, Κέλσας Δαληπόρεος, Κέλσος Μου-

καπόρεος i dr. (Pizos na Marici, Pautalija). Usp. i *Dines Celsi*, Jh. 13, 1910, 224, br. 39 (Babe u kosmajskoj oblasti) i Αὐρ. Κέλσινος, AEM XVII, 1893, 219, br. 121 (sofijska oblast). Dečev međutim nije uneo ovo ime u svoj rečnik. Vlahov, Nachträge, 275: »najverovatnije tračko.« Vulić, Dardanci, Glas 155 (1933), 69, ne vidi razloga da se *Celsus* smatra za isključivo tračko ime. Ni Majer ni Krae nemaju međutim to ime. Ipak u srednjodalmatskom području ima *Celso Statica Bubantis liberta* (Danilo); cf. A. i J. Šašel, Inscriptiones, br. 181; u južnom Norikumu (nedaleko od Zidanog Mosta): *Celsilla Maximi*, Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, I, 1938, br. 28.

18. *Cinna* Spom. 71, 116 Đakovica

19. *Cittu, -unis* Spom. 98, 266 Drsnik (Orehovac)

20. *Cocaius* CIL III, 155 Niš

21. *Daizo* Jahresh. 4 (1901), 86, r. 46. *Scupis*

Cinna, možda, treba dovesti u vezu s ilirskim imenom Κύννα, odn. Κυνάνα, kako se zvala kći Filipa II i Ilirkinje Audate. *Cittuni* (dat.) s nastavkom karakterističnim za ženska imena u pljevaljskom kraju, smatra Katičić, Suvremena istraživanja 23, verovatno keltskim. *Cocaius*, prema Dečevu, prošireno od *Coca*, koje se javlja i kod Tračana i kod Kelta. *Daizo* tračko, prema Dečevu i Mateesku; ilirsko, prema Majeru.

22. *Dardanus*

a CIL III, 8197 Mirkovci (Skoplje)

Dardanus se pojavljuje u ovom natpisu kao cognomen: *Iulius Dardanus* bio je sin veterana Gaja Julija Longina. To je jedino svedočanstvo iz Dardanije za ime *Dardanus* i jedino sigurno da nije u pitanju rob ili oslobođenik.

b IG II/III², 11 042 (iz rimskog vremena): Δ]άρδανος ... ιος. Pošto je natpis oštećen, nije jasno da li je reč o robu ili slobodnom čoveku.

c CIL VI, 32 559: *M. Aurelius Dardanus (domu) Ulpia Serdica.* Možda oslobođenik.

d Vjesnik dalm., 55 (1953), 262, br. 12: *P. Terentius Dardanus*, oslobođenik — sevir.

e Dimica, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις, Solun, 1896, br. 124 i 125 (iz Arseni u Makedoniji) = Ph. Petsas, *BCH*, 81 (1957), 389: Κλ[αύδ:]οι Ζήνω[ν κ]αὶ Δάρδανος σὺν τοῖς ἰδίοις Εὐτυχία, Ἐνοδίῳ, Κώτιδι.[295]

---

[295] Dopuna se ne može smatrati sigurnom. Fotografija koju prilaže Pecas pokazuje da ima dovoljno mesta i za Ζήνω[ν ὁ κ]αὶ Δάρδανος, što bi bolje odgovaralo daljem tekstu σὺν τοῖς ἰδίοις itd. Jer Εὐτυχία, Ἐνόδιος i Κώτις mogu biti deca, odnosno žena i deca jednog čoveka, a ne dvojice. I Κλαύδι]οι je nesigurno jer je lakuna nešto veća. Prema tome Zenon bi mogao biti Dardanac oslobođenik koji je dobio grčko ime, ali nosi i plemenski nadimak.

Imena izvedena od *Dardanus* nalaze se u više mahova u ranohrišćanskim natpisima: [Δαρ]δανὶς Ῥοδο[κλέους] (Ćustendil, kraj IV veka); *Dardania* (Rim, dva puta); *Dardanius* (oblast Trevera); *Dardanius* (sev. Afrika). Pitanje je da li su nosioci ovih imena u poznoj antici imali kakve veze s Dardanijom. Usp. i August. epist. 18: *Claudius Postumus Dardanus, praefectus praetorio Galliarum.*

23. *Dasius*

a Spom. 81, 254 — Orehovac
b Ibid. — Orehovac
c Spom. 71, 511 — Gračanica (Priština)
d Spom. 75, 166 — Ovsenica (Niš)

Dassius

e Spom. 71, 278 — Peć
f Ibid. — Peć
g Čerškov, Municipium D. D., nap. 115. V. napred pr. 294. — Priština

Septimius Dassius, veteran kohorte *I Montanorum*, žena *Aelia Nanea*, kćeri *Celsina* i *Romna*.

h Jh 4 (1901), 86, r. 36. — *Scupis*
i Ibid. 90, r. 14. — *Scupis*
j Ibid. 90, r. 29. — *Remesiana*
k Spom. 71, 192 — Ravna

Dasius, Dassius spada među najobičnija ilirska imena.

24. *Delus* Spom. 71, 557 Gornja Solnja (Skoplje)

25. *Dicco, -onis* Sopište (Skoplje)

Josifovska, Zbornik Fil. fak. Skopje, 16 (1964) 140: *Lucius Dicconis f.*, muž *Mesta Didae Site f.*

26. *Dida*

Josifovska, ibid.: *Dida Site f.*, otac *Sita Mesti*, majka *Mania*, žena *Mescena*, kći *Mesta.*

Za *Delus* i *Dicco* nisam našla potvrde. Ime *Dida* nosi jedan ugledan Peonac, Liv. XL, 21, 22, 24; XLII, 51, 52 *(ex praetoribus regiis unus).*

27. *Dinentilla* Jahresh. 6 (1903), 51, br. 60 Ravna

Žensko ime *Dinentilla* sa latinskim sufiksom izvedeno je od poznatog tračkog imena *Dines, -ntis*, posvedočenog i u Gornjoj Meziji; cf. Detschew, s. v.

28. *Dizo, -onis* CIL VI, 32937 *Naisso*
Spom. 98, br. 280, r. 4. Vel. Suvodol (Niš)
Δίζας Ibid., r. 2.

Dizo i *Dizas* su tračka imena, Detschew, s. vv. Krahe, PN, 44, stavlja Dizo pod znak pitanja. Mayer, s. vv., smatra ova imena ilirskim, svakako pogrešno.

29. *Dolens* Jh. 4 (1901),86, r. 44. *Remesiana*

30. *Drutie* Starinar 7—8 (1956—7), 291. i d. Dobri Dol (Skoplje)

31. *Dunnus* Spom. 71, 324 Prizren

Dolens (Doles) je vrlo rasprostranjeno tračko ime. *Drutie,* sa grčkim nominativnim nastavkom, treba približiti imenu *Druti* (u gen.), CIL III, 11304 (oblast Vindobone), koje se javlja zajedno s keltskim imenima *Utto* i *Reusao;* cf. Holder, II, 1 180.

32. *Epicadus* *CIL* VI, 32 605 (=2 845) *ex Dardania ex vico Perdica et ex vico Titis*

Poznato ilirsko ime.

33. *Epicaris* CIL III, 8296 Novi Pazar

Voconia [*Epi*]*caris,* muž *Eros Mae*[*i*] (dopune Momzenove). Ime *Epicaris* nije inače posvedočeno. Podseća na ilirski toponim Ἐπικαρία na putu Lissus-Ulpiana, P t o l., II, 16, 7 (= *ad Picaria,* Tab. Peut.). Stari rimski gentilicij *Voconia* otkriva nam, možda, oslobođenicu. Muž *Eros Maei* (metronimik?), verovatno, doseljenik s Istoka.

34. Ἑπταικένθης
a Spom. 98, 280, r.1. Suvodol kod Niša
b ibid, r. 3.

35. *Ettela* CIL VI, 32 624, c. 29. *Scupis*

36. *Gaurus* CIL III, 8 174, v. *Atta* b Lipljan

Eptaikenthos je obično tračko ime. *Ettela,* po Detschewu, 168, isto što i *Eptela* (dokumentovano u Serdici) i *Eptala* (u Panoniji), u vezi s korenom *epta-.* Jedina analogija koju mogu navesti za *Gaurus* je žensko ime *Gaura* zabeleženo u okolini Carnuntuma (Mócsy, Bevölkerung, 175 i 229). Imena članova porodice *Gaurusa* ukazuju, možda, na to da je reč o doseljenicima.

37. *Maema* Dobri Dol (Skopje)
Starinar 7—8 (1956—7), 291. i sl. Bez analogija.

38. *Mama* Spom. 75, 212 Dobri dol (Skopje)

Sreće se u Trakiji i Dakiji, ali i u drugim provincijama (Grčkoj, M. Aziji, Italiji). U našem slučaju možda je u pitanju grčko ime s obzirom na ime muža *Aphroditus;* cf. Detschew, s. v.

39. *Mania* Sopište (Skopje)
Josifovska, Zbornik Fil. fak. Skopje, 16 (1964), 139. i d.

Muž *Sita Mesti,* sin *Dida;* za ostale članove porodice v. pod *Dida.* Žensko ime Μανία posvedočeno je samo kod X e n. *Hell.* III, 1, 10: Μανία ἡ τοῦ Ζήνιος γυνή, Δαρδανίς καὶ αὐτή (isto i P o l y a e n. VIII, 54). Ova podudaornost je veoma zanimljiva jer potvrđuje ge-

netičku vezu maloazijskih i balkanskih Dardanaca i očuvanost starih elemenata i tradicija. Muško ime *Manius* nosi jedan Denteleta, *CIL* XIII,7 050. Od istog korena Μανης, Μανις u Trakiji; cf. Detschew, p. 285. Ime je raširenо i u Frigiji, Paflagoniji, Likaoniji. Na frigijskom μανία· καλή i μάνιος· λαμπρός, θαυμαστός (glose, prema Detschew, l. c.). Up. i L. Robert, Noms indigènes dans l'Asie mineure gréco-romaine, Paris 1963, 220 i 365.

40. *Mescena* Skopje
Josifovska, Zbornik Fil. fak. Skoplje, 16 (1964), 139 sl.

Muž *Dida Site*, kći *Mesta*, v. napred nap. 294.
Bez analogija.

41. *Messia* *CIL* VI, 6 343: *Dardana quasillaria.*

42. *Messius* Spom. 98, 393 Priština

M. Messius; s njim se pominje *Tata* [*Maxi*]*ma.*
Ime robinje *Messia* pokazuje da ni *Messius* ne treba shvatiti kao gentilno ime, iako se u natpisu iz Prištine javlja u tom obliku *(M. Messius)*. Ime *Messius* nalazimo u Dalmaciji i Panoniji; Krahe, PN, s. v. Mayer, s. v.

43. *Mesta* Skopje (Sopište)
Josifovska, Zbornik Fil, fak. Skoplje, 16 (1964), 139. i d.
Mesta Didae, Site f., muž *Lucius Dicconis f.;* za ostale članove porodice v. napred nap. 294.
Srodno s imenima *Mestus, Mestulas*, v. dalje.

44. *Mestrius*
a Spom. 71, 563 Skopje (Markov Manastir)
b Jh. 4 (1901), 86, r. 12. *Scupis*
c Ibid., 90, r. 42. *Scupis*
d CIL III, 1 682. Niš

45. *Mestrianus*
a Spom. 71, 563 Skopje (Markov Manastir)
b Spom. 98, 435 Skopje (Zlokućane)

Pored gentilnog imena *Mestrius*, koje nalazimo u Makedoniji i koje bi moglo biti rimsko, ime Μέστριος zabeleženo je u istoj provinciji i kao *cognomen* i kao obično ime, što, svakako, ukazuje na njegovo domaće poreklo. Isto tako mi se čini da i *Mestrianus* može biti latinizirano domaće ime. Na indigeni karakter ovih imena ukazuje i činjenica da su njihovi nosioci vojnici-domoroci, koji su rimsko građanstvo dobili u vojsci.

46. *Mestulas*
a Spom. 98, 448 Skopje (Srednje Kojnare)
b Starinar 7—8 (1956—7), 291. Skopje (Dobri Dol)
c Jh. 4(1901), 86, r. 26. *Scupis*
Spom. 71, 557 Skopje (Gornja Solnja)

47. *Mestus* Josifovska, Zbornik Fil. fak. Skopje, 16 (1964), 139. i d. Skopje (Sopište)

Sita Mesti, avius; unuk *Dida*, praunuka *Mesta*, usp. napred nap. 294. Imena *Mestylos, Mestylas* posvedočena su isključivo u Makedoniji u oblastima Kavadarci, Prilep, Veles. Dečev ubraja ova imena među tračka. Ime *Mestus*, Μέστος, Μέστας je mnogo rasprostranjenije; cf. Detschev, s. v. Μέστας.

48. *Momonia* Spom. 98, 448 Skopje (Srednje Kojnare)

Ime glasi *Momonia*, ili *Momonio*. Verovatno je u vezi sa Μωμώ, Μωμώς, koje nalazimo u tračkom delu Makedonije (oblast Strimona i u Solunu; cf. Detschev, 325).

49. *Moca*

a CIL V, 898 *Aquileia)* *natus in Dardania, vico Zatidis*
b Spom. 98, 280, r. 4—5. Suvodol (kod Niša)
c Ibid., r. 5—6. Isto
d Jh. 4 (1901), 90, r. 5. *R(emesiana)*

50. *Mucatral(is)* Jh. 4 (1901), 90, r. 19. *R(emesiana)*

51. *Mucatus* Spom. 71, 557 Skopje

Složena imena sa *Muca-* spadaju među najrasprostranjenija tračka imena. Često je takođe i prosto ime *Muca*, ili *Moca*.

52. *Nanea*

a Spom. 71, 116 Đakovica
b Jh. 6 (1903), 33, br. 40 Lipljan
c Spom. 71, 219 Sočanica (Mitr.)
d) Čerškov, Municipium D.D. prim. 115. Sočanica

Aelia Nanea, muž *Septimius Dassius*, kćeri *Celsina* i *Romna;* v. napred nap. 294.

Nanea se pojavljuje dosada isključivo u natpisima iz Dardanije. Prema Vlahov, Nachträge, 254, Νανα, Νανεα, Νανους, Νανας mogu biti maloazijska imena.

53. *Ninis* Lipljan

Neobjavljeni natpis, prema fotografiji Miroslave Mirkovnć.

54. *Pasades* Spom. 71, 276 Peć

55. *Pitta* Spom. 71, 324 Prizren

Za *Ninis, Pasades* i *Pitta* nemamo nikakvih analogija. Verovatno su epihorska imena.

56. *Plannius* Spom. 75, 167 Niš

S jednim »n« ime *Planius* je posvedočeno kod dačkih Pirusta i u Nauportu, cf. Mayer, s. v. U vezi je s ilirskim imenom *Plana, Planus*, koje se javlja u srednjodalmatskoj onomastičkoj oblasti, Katičić, ŽA 12 (1963), 273.

57. *Posis* Spom. 71, 557 Skopje (Gornja Solnja)

Detschew, 376, drži da je ime *Posis*, koje je Tomašek smatrao tračkim, a Bechtel grčkim, bilo zajedničko i grčkom i tračkom. Patronim našeg Posisa, *Mestylu*, ukazuje na Makedoniju kao najverovatnije mesto porekla. Prema Russu, Dacia, 2,1958,530 sq., grčko.

58. *Romna*

Čerškov, Municipium D. D., prim. 115. Sočanica

Aelia Romna, otac *Septimius Dassius*, mati *Aelia Nanea*, sestra *Aelia Celsina;* v. napred nap. 294.

Bez analogija. Možda u vezi s tračkim imenima sa Ῥοιμη-, Ῥοιμα-, *Rome-* itd., cf. Detschew 400. i d.?

59. Σαικελ(?)εήους Spom. 98, 280 Vel. Suvodol (Niš)

Usp. sa Σαικιθης, G. Mihailov, Inscriptiones Graecae II, 765. Detschew, 441, smatra da je Σαικιθης postalo od Ζαικε-, cf. Ζαικεδένθης, *Zecapor*. Način na koji je u našem natpisu napisano Σαικελεήους, pokazuje da početni glas ovog imena nije potpuno odgovarao ni sigmi ni zeti.

60. *Sausa* Jh. 4 (1901), 86, r. 43. *Sc(upis)*

Bez analogija. Može li imati kakve veze s imenom našeg vojnika iz Skupa žensko ime *Sausa* na jednoj nadgrobnoj ploči u katakombama Hadrumetuma (Afrika), Diehl, Inscr. Lat. christ. vet. 3 998 *adn.?*

61. *Scerulaedus* Spom. 71, 254 Orehovac

62. *Sita*

a Spom. 71, 254 Orehovac
b Spom. 71, 252 Orehovac
c Josifovska, Zbornik Fil. fak. Skopje, 16 (1964), 139 i d. Skopje (Sopište)

Sita, Mesti, avius, žena *Mania*, sin *Dida*, unuka *Mesta;* v. napred prim. 294.

Ime *Sita* (gr. Σιτᾶς) je poznato tračko ime posvedočeno i u severnoj Makedoniji. Postoji međutim potpuno identično keltsko ime *Sita, Sitas; Holder*, II, 1589—90.

63. *Surus*

a Spom. 71, 232 Prizren
b Spom. 71, 528 Skopje (Aračinovo)
c Jh. 4 (1901), 90, r. 34. *R(emesiana)*

Rasprostranjeno u skoro svim balkanskim zemljama; može se s podjednakim pravom smatrati i tračkim i ilirskim, a i keltskim.

64. *Tata* Spom. 98, 393 Priština

65. *Tatta* Čerškov, Municipium D. D., 49. Gračanica

Neobjavljen natpis: *Tatta Silvani f.*

Žensko ime *Tata* posvedočeno je u pljevaljskom kraju i drugim delovima provincije Dalmacije, kao i u Panoniji, cf. Mayer, 329. *Tatta* posvedočeno u Nevesinju, Stocu, kod Bileća, u Karanu kod Požege. Mayer, 330.

66. *Teres*

a Spom. 71, 534 Skopje (Bardovci)
b Spom. 71, 535 Skopje (Bardovci)
c Spom. 98, 280, r 4. Vel. Suvodol (Niš)

Veoma rasprostranjeno tračko ime, Detschew, 500—3. Slično ilirsko ime javlja se u srednjodalmatskom onomastičkom području *Terent-*, cf. Katičić, ŽA 12 (1963), 277.

67. *Times, -ntis*

a Spom. 77, 268 Peć

b Čerškov, Municipium D. D., pr. 115; Priština

neobjavljeni natpis: *Annio Timenti adfini nostro,* v. napred nap. 294.

c Spom. 77, 31 Kumanovo

Novi natpis iz Prištine donosi nam još jednu potvrdu ovog inače nepoznatog imena. I ovde, kao i u natpisu iz Sočanice, Spom. 71, 220: *C. Annius C. l. Ursio,* žena *Annia Fortunata,* ime *Annius* je gentil, svakako rimski.

68. *Torcula* CIL VI, 32 536 d, II, 8. *Scupo*

Sačuvano [*Tor*] *cula.* Dopunu izvršio Mateescu, I Traci nelle epigrafi di Roma, Eph. Dacor. I (1923), 82, nap. 2. i 93, nap. 2.

Prema Detschewu, 514, *Torcula* je deminutiv od *Torkos* i posvedočen je samo u natpisima iz severoistočne Makedonije (Seres).

69. *Turannis* Spom. 98, 442 Skopje (Morane)

70. *Turellius*

a Spom. 98, 273 Kos. Mitrovica (Klina)
b Ibid. Unuk prethodnog: *Turellius.* Isto

Imena *Turannis, Turelius, Turellius* izvedena su, svakako, od ilirskih imena *Turo, Turus,* cf. Mayer, 345—7. *Turellius* može biti i latinsko ime, ali je verovatnije da je u našem slučaju latinizirano epihorsko ime. *Turelius* nalazimo u Dalmaciji, Panoniji, Venetiji; cf. Mayer, s. v. Ime *Turannis,* koliko mi je poznato, nije inače posvedočeno.

71. *Tuta* ŽA 6 (1956), 279 i d. Skopje (Dračevo)

Detschew, 516 i 507, identifikuje Τουτα iz jednog natpisa iz Varne (zajedno sa drugim grčkim imenima) s imenom Τιουτα koje se na-

lazi u nekoliko natpisa iz Trakije. Ime *Tutius* posvedočeno je kako kod Tračana (Detschew, 516), tako i kod Kelta (Holder, II, 2 023), a Tutia u Panoniji (Krahe, PN 121) smatra ga ilirskim. Usp. i *Tutula Breuci filia Azala*, Mócsy, Bevölkerung 246, br. 20, koje može biti pre ilirsko nego keltsko.

72. *Tzitzis* CIL III, 1 682. Niš

Bez analogija.

73. *Vanno*

a Spom. 71, 511 Gračanica
b Starinar 7—8 (1956—7), 290. Skopje (Dobri Dol)

U ovom obliku ime *Vanno* nije posvedočeno. Mayer ga nije uneo u svoj rečnik, pored *Vannius, Vano (Mayer* 352), s kojim ga, svakako treba dovesti u vezu. Katičić, Suvremena istraživanja, 28, možda keltsko.

74. *Varanus*

a Jh. 6 (1903), 33, br. 40 Lipljan
b CIL, III, 8251 Niš
c Jh. 6 (1903), 26, br. 33 Lipljan

Cognomen *Varanus* nosi u ovom natpisu ugledni Rimljanin *M. Pontius M. f. Pup(inia) Varanus Sabinus v(ir) c(larissimus)*. Ime *Varanus*, koliko mi je poznato, nije posvedočeno van Dardanije. Zanimljivo je da se u natpisu iz Lipljana pod a) *Varanus* pojavljuje zajedno s imenom *Nanea*, koje takođe ne nalazimo izvan Dardanije. Nosilac imena *Varanus* iz Niša bio je otac jednog vojnika dardanske kohorte. *Varanus* nije ušlo u rečnike Kraea i Majera. Nema ga ni kod Šulca, Zur Geschichte der latein. Eigennamen, gde, na str. 248, ima italski cognomen *Varenus*, posvedočen i u Skopju, CIL III, 8 219.

75. *Varanilla*

Čerškov, Municipium D. D., nap. 155. Lipljan

Natpis CIL III, 8 169 = Jh. 6 (1903) 28, br. 35: *F[ur]iae Ti... Va[ra]ni c(larissimae) [f(eminae)]*, ispravlja Čerškov na osnovi revizije natpisa u: *Fla[v]iae T. f. Varanillae c. f.*

Ime je izvedeno od *Varanus*, v. prethodno.

76. *Varidius* Spom. 71, 562 Skopje (Ljuboten)

Ovo ime stoji potpuno usamljeno; cf. Mayer, s. v.

77. *Utinadius* Lipljan

Neobjavljen natpis, prema fotografiji Miroslave Mirković; usp. napred pod *Ninis*.

Ne znam analogija.

Ako sakupljeni onomastički materijal rasporedimo po oblastima, onako kako smo ih napred utvrdili, dobićemo sledeću tabelu*:

	I oblast	II oblast	III oblast	IV oblast	Neodređeno
1.			o *Ambia*		*Amma*
2.					
3.	o+ *Andia* (2)		o+ *Andia*	o+ *Andia*	
4.				o+ *Andio*	
5.			o+ *Andinus*		
6.	+ *Anna*				
7.				o+ *Annus* (2)	
8.		*Atta*		*Atta*	
9.				— *Auluporis*	
10.				— *Auluzon*	
11.			— *Bithus*	— *Bithus* (2)	
12.			o *Blicities*		
13.		o *Bulbita*			
14.	o+ *Catulla*				
15.			— *Celsus*	— *Celsus*	
16.		o— *Celsina*			
17.		— *Celsinus*			
18.	o+ *Cinna*				
19.	o+ *Citto*				
20.				o— *Cocaius*	
21.			— *Daizo*		
22.			*Dardanus*		*Dardanus* (4)
23.	+ *Dasius* (2) + *Dassius* (2)	+ *Dasius* + *Dassius*	+ *Dassius* (2)	+ *Dasius* + *Dassius* (2)	
24.			— *Delus*		
25.			+ *Dicco*		
26.			— *Dida*		
27.				o— *Dimentilla*	
28.				— *Dizas* — *Dizo* (2)	
29.				— *Dolens*	
30.			*Drutie*		
31.	*Dunnus*				
42.					+ *Epicadus*
33.		o+ *Epicaris*			
34.				— *Eptaikenthes* (2)	

* Krstićem (+) su obeležena ilirska imena, crticom (—) tračka, a kružićem (o) imena koja nisu posvedočena van Dardanije. Brojevi u zagradi pokazuju koliko je puta posvedočeno ime o kome je reč.

	I oblast	II oblast	III oblast	IV oblast	Neodređeno
35.			o— *Ettela*		
36.		*Gaurus*			
37.			o *Maema*		
38.			*Mama*		
39.			— *Mania*		
40.			o *Mescena*		
41.					+ *Messia*
42.		+ *Messius*			
43.			o *Mesta*		
44.			*Mestrius* (3)	*Mestrius*	
45.			*Mestrianus* (2)		
46.			*Mestulas* (4)		
47.			*Mestus*		
48.			o— *Momonia*		
49.				— *Mucco* (3)	— *Moca*
50.				— *Mucatralis*	
51.			— *Mucatus*		
52.	o *Nanea*	o *Nanea* (3)			
53.		o *Ninis*			
54.	o *Pasades*				
55.	o *Pitta*				
56.				+ *Plannius*	
57.			*Posis*		
58.		o *Romna*			
59.				— Σαικελείους	
60.			o *Sausa*		
61.	o+ *Scerulaedus*				
62.	*Sita* (2)		*Sita*		
63.	*Surus*		*Surus*	*Surus*	
64.		+ *Tata*			
65.		+ *Tatta*			
66.			— *Teres* (2)	— *Teres*	
67.	o+ *Times*	o+ *Times*	o+ *Times*		
68.			— *Torcula*		
69.			o+ *Turannis*		
70.		+ *Turelius* (2)			
71.			*Tuta*		
72.				o— *Tzitzis*	
73.		o+ *Vanno*	o+ *Vanno*		
74.		o+ *Varanus* (2)			
75.		o+ *Varanilla*		o+ *Varanus*	
76.			o+ *Varidius*		
77.		o *Utinadius*			

ANU BiH АНУ БиХ

Upoređena sa tabelom koju sam sastavila pre tri godine, ova tabela sadrži 12 novih imena:[296] *Celsina, Celsinus, Dicco, Dida, Epicaris, Mania, Mescena, Mesta, Mestus, Romna, Tatta, Varanilla,* i po jednu ili više novih potvrda za imena *Dassius, Nanea, Sita, Times, Varanus.* Povećanje je za ovako kratko vreme doista znatno i daje nade da će uskoro, s novim epigrafskim nalazima, postati još veće. Ova građa nije donela nikakvo iznenađenje, ali ipak omogućuje izvesna preciziranja i nijansiranja u ranijim zaključcima.

Analizirajući materijal izložen u tabelarnom pregledu, možemo zapaziti sledeće:

1. U III i IV oblasti broj tračkih imena je vrlo velik. Pored imena o čijem karakteru ne postoji saglasnost, susreću se i poznata opštetračka imena kao *Auluporis, Auluzon, Bithus, Daizo, Dizas, Eptaikenthes, Mucco, Mucatralis, Teres.* U Remezijani nas ova imena neće iznenaditi jer je to, očigledno, bila oblast naseljena tračkim stanovništvom. Međutim, i u Skupima tračka imena se javljaju u takvom broju da se ne sme poreći da je i stanovništvo ovog grada — domorodačko, naravno — delimično, ako ne i pretežno, bilo tračko. Nedavno pronađeni natpis iz Sopišta otkrio nam je jednu brojnu porodicu u kojoj skoro svi nose tračka imena.

2. U I i II oblasti onomastika je, naprotiv, ilirska. To su ili imena opšteilirskog karaktera, ili lokalna imena koja se ne susreću van Dardanije, ali su pre ilirskog nego tračkog karaktera. Ipak ne možemo više tvrditi da je onomastika ovog zapadnog dela Dardanije isključivo ilirska, kao što smo ranije činili. Nova građa otkrila nam je u ovoj oblasti nekoliko ilirskih imena *(Epicaris, Tatta, Times, Varanilla),* ali i neka koja mogu biti tračka *(Celsina, Celsinus).* Za ime *Sita,* koje je poznato u Trakiji, rekli smo da se u Orehovcu javlja u jednoj ilirskoj porodici (otac *Dassius,* sin *Scerulaedus).* Sada, međutim, to ime nalazimo u natpisu iz Sopišta (Skoplje) u porodici s tračkim imenima.

3. Znatan broj imena u prednjoj tabeli nije posvedočen van Dardanije. Neka od tih imena izvedena su od poznatih ilirskih korena, ali imaju oblik koji je, izgleda, bio tipično dardanski *(Andia, Andio, Annus, Catulla, Cinna, Turannis);* druga, naprotiv, oblikom podsećaju na imena iz susednih ilirskih oblasti *(Citto, -unis, Scerulaedus, Dicco, -onis);* neka, opet, manje brojna, imaju svojih analogija u tračkom *(Celsina, Cocaius, Momonia, Mucatus).* Izvestan broj imena stoji, međutim, potpuno usam-

[296] U prednji popis dardanskih imena nisu ušla neka imena iz natpisa iz Dardanije koja se u literaturi ponekad navode kao indigena. U raspravi Dardanska onomastika, 65. i d., navela sam razloge zbog kojih sam izostavila imena *Annius, Catius, Vesidia, Masclus Licconis* i dr. S druge strane, u ovaj spisak su ušla neka imena koja će novi nalazi, možda, pokazati kao nedardanska. Imam u vidu na prvom mestu imena *Atta i Gaurus,* koja, sigurno, ukazuju na veze sa severozapadnim oblastima, s Norikom i Panonijom. Što sam ih ipak unela u spisak, razlog je, između ostalog, i taj što kod imena kao što su *Dunnus* i *Drutie,* čije jedine meni poznate analogije takođe potiču iz tih severnih krajeva, svedočanstva iz Dardanije su takve vrste da je teško pretpostaviti da je reč o doseljenicima. Ime *Nanea,* koje je isključivo posvedočeno u oblasti Kosova i Metohije, i to četiri puta, svakako je domorodačko. Međutim, u jednom slučaju ono se javlja s patronimom *Galli.* Problem keltskog elementa u Dardaniji ostaje dakle otvoren.

ljen, bez ikakvih analogija *(Blicities, Ambia, Nanea, Ninis, Pasades, Pitta, Romna, Times, Varanus, Varidius, Utinadius).*

4. Jedino ime koje se javlja u sve četiri oblasti je ilirsko ime *Dasius.* Ono i po broju svedočanstva stoji daleko ispred svih ostalih (posvedočeno je 11 puta). Potvrde za ovo ime su sve takve prirode da ne može biti sumnje da su u svim slučajevima nosioci tog imena domoroci, a ne doseljenici. To je naročito potrebno naglasiti za lica iz III i IV oblasti: dva Dasija iz Skupa i jedan iz Remesijane su domoroci koji su služili u rimskoj vojsci u II veku n.e. i u vojsci dobili rimsko građansko pravo. I za ime *Andia* se može reći da je bilo rasprostranjeno u celoj Dardaniji: ono je posvedočeno u I, III i IV oblasti; svakako se ima pripisati slučaju što nam nije sačuvano i u II oblasti. I ovo ime, i njemu srodna muška imena *Andius, Andinus,* takođe su ilirskog karaktera, ali se ona ne pojavljuju u ovom obliku izvan Dardanije, pa se ima utisak da su to domaća dardanska imena. Na to ukazuje i ime božanstva *Andinus,* kome je podignut žrtvenik u Kačaniku.

5. I većina ostalih imena koja se javljaju i u zapadnom (I i II) i u istočnom delu (III i IV) Dardanije su, očigledno, ilirskog porekla: *Anna-Annus, Atta (?), Times, Turelius-Turannis, Vanno, Varanus.* Ilirska imena u III i IV oblasti su kako opšteilirska *(Dasius),* tako i ilirska imena lokalnog karaktera *(Andia, Andio, Andinus, Annus, Dico, Atta, Plannius, Times, Turannis, Vanno, Varanus, Varidius).* Iz III oblasti je, po svoj prilici, bio poreklom i vojnik *Epicadus,* čije se rodno mesto zvalo *Perdica.* Njegovo ime, doduše, upućuje pre na jugozapadne predele Dardanije, ali imajući u vidu, s jedne strane, da je oblast Skupa bila domovina velikog broja rimskih vojnika, a s druge, da su opšteilirska imena kao *Dasius* posvedočena u toj oblasti upravo među vojnicima, možemo pretpostaviti da se selo *Perdica* nalazilo negde na granici skupske oblasti i Makedonije.

6. Ilirsko ime *Messia* nosi jedna robinja Dardanka. Robovi su najčešće dobijali ime od svojih gospodara i ta imena nisu morala imati nikakve veze s njihovim poreklom: *Iacinthus unctor Dardanus* (CIL VI, 6 343) nosi grčko ime; oslobođenik *Aurelius Timavius Dardania genitus* (CIL XIII, 8 371) ima severoitalsko ime, koje je, svakako, dobio kao rob od svog gazde. Ime *Messius* je međutim posvedočeno u Dardaniji kao ime slobodnog čoveka. Ova okolnost čini verovatnom pretpostavku da je ovo ime epihorsko, ilirsko, i da je to ime robinja Dardanka ponela od kuće.

7. Posebnu grupu imena čine *Dida, Mesta, Mestus, Mestrius, Mestrianus* jer ona vezuju oblast Skupâ s Makedonijom, odnosno starom Peonijom. Teško je reći da li ih treba pripisati tračkoj ili ilirskoj onomastici.

Na osnovi prednjih zapažanja možemo izvesti sledeći opšti zaključak:

Istočni deo Dardanije, od Skupâ do Naisa i Remezijane, bio je u rimsko doba naseljen pretežno tračkim stanovništvom. To je činjenica koja jasno proizlazi iz analize onomastičkog materijala. Pokušaji da se na ovaj ili onaj način ospori dokazna moć ovog materijala ne mogu se smatrati uspelim. Vulić je insistirao na tome da imena ne kazuju uvek narodnost, da se mnoga strana imena u jednoj oblasti mogu obja-

sniti pozajmljivanjem od suseda i sl. U principu, ove Vulićeve primedbe su tačne. Tako se, na primer, za imena *Mestylus, Mestrius, Mestrianus* može smatrati da nisu dardanska jer su mogla biti pozajmljena iz susedne Makedonije, gde su takođe zabeležena. Međutim, kada je reč ne o jednom ili dva imena, nego o većini imena u jednom kraju — kao što je slučaj sa tračkim imenima u oblasti Skupâ, Naisa i Remezijane — onda je prirodnije pretpostaviti da su ta imena indigena nego da su sva prodrla sa strane. Nemoguće je da su sva ona brojna lica iz natpisa iz ovih krajeva koja nose tračka imena bila u stvari ne-Tračani. Rasprostranjenost tračke onomastike u istočnoj Dardaniji nameće zaključak da je postojalo tračko stanovništvo u njoj.

O postojanju tračkog stanovništva u Skupima i njegovoj oblasti govore i dva spomenika posvećena tračkom bogu Zbeltiurda, od kojih je jedan nađen u Kačaniku, a drugi u Ljubencu kod Skopja. I u ovom slučaju, čini mi se, Vulić nije bio u pravu kada je potcenjivao dokaznu moć ovih spomenika i ukazivao na lako širenje stranih kultova. Posvete Zbeltiurdu ne stoje usamljene u ovom kraju, već dopunjuju ono što nam otkriva onomastika, te stoga i u njima treba videti svedoke tračke pripadnosti većine stanovništva ovog područja.

Uostalom, Vulić je i sam uvideo da su svedočanstva o tračkom elementu u Dardaniji isuviše brojna da bi se mogla sva objasniti pozajmljivanjem ili stranim uticajem, pa je dopustio da je u pograničnoj oblasti pored Ilira moglo biti i Tračana, pa čak »da je jedan deo Dardanije po jeziku bio sasvim trački«. Na taj način on je došao do jedinog pravilnog zaključka koji nameće onomastički materijal.

Preovlađivanje tračkog življa u istočnom delu Dardanije je neosporna činjenica. Iz toga, međutim, nikako ne sledi da su Dardanci bili Tračani, ili »pre Tračani nego Iliri«, niti da su nekada ilirski Dardanci u rimsko doba do te mere tracizirani da je u carsko doba tračk elemenat u Dardaniji preovlađivao nad ilirskim. Naprotiv. Etnikon *Dardanus* nije, kako misle mnogi naučnici, izgubio svoju sadržinu. Pod imenom Dardanca nije se mogao kriti podjednako Ilir kao i Tračanin.

Veliki značaj pripisao je Mateesku, u dokazivanju tračkog karaktera Dardanaca, natpisu na kome beneficijarij *T. Aur. Gaius, Fl(avia) Scupis* kaže za sebe da je bio *nat(ione) Bessus*. Mateesku vidi u ovom epigrafskom svedočanstvu odlučujući dokaz da su Dardanci bili Tračani: jedan vojnik iz Skupâ obeležava sebe kao Besa, a Bes ovde ne znači ništa drugo do Tračanin; prema tome stanovništvo Skupa je bilo tračko. Zaključak ne izgleda nimalo ubedljiv. Ako se i prihvati šire značenje etnikona *Bessus* koje pretpostavlja Mateesku — a može se pomisliti i na to da je u pitanju doseljenik ili potomak doseljenog Besa — ovaj natpis ne dokazuje ništa više nego da je u oblasti Skupâ bilo Tračana, u šta, kao što smo rekli ne može biti sumnje.

Međutim, svedočanstvo o Besu Titu Aureliju Gaju u Skupima dobija sasvim drugi značaj ako mu se suprotstave druga svedočanstva, u kojima se pojedinci poreklom iz Dardanije obeležavaju kao Dardanci. *Iacinthus unctor Dardanus (CIL* VI, 6 343), *Messia Dardana quasillaria (CIL* VI, 6 343), *Darda(nus) Aurelius Paetinia(nus) (CIL* VI, 32 559), *M. Aur. Paulo nat(ione) Dardanus (CIL* VI, 32 800). Ova četiri primera

pokazuju da naziv *Dardanus* nije bio geografsko, već etničko obeležje. Prema tome, ako neko poreklom iz Dardanije kaže za sebe da je *natione Bessus*, on time jasno podvlači da nije Dardanac. Drugim rečima, natpis u kome je Mateesku video potvrdu tračkog karaktera Dardanaca dokazuje, po mom mišljenju, upravo suprotno: da su *Bessus* (Tračanin) i *Dardanus* dva pojma koji se međusobno isključuju.

Na pitanje otkada je i zašto ova tračka teritorija počela da se smatra delom Dardanije nije lako odgovoriti. Vulićeva pretpostavka da je do jačanja tračkog elementa u pograničnim oblastima Dardanije moglo doći pod kraj III veka n.e., posle preseljenja Dačana na ovu stranu Dunava i osnivanja provincija Dakije *Ripensis* i Dakije *Mediterranea*, mora se odbaciti jer je epigrafski materijal sa tračkom onomastikom iz ranijih vremena. Imena otpuštenih vojnika sa viminacijskog spiska iz 195. godine pokazuju da su sredinom II veka n.e. većina mladića koji su vrbovani u vojsku u Skupima, Naisu i Remezijani bili Tračani. Kako smo ranije rekli, vrlo je verovatno da je dolina Južne Morave u početku pripadala Tribalima i da su je negde u III veku pre n.e. Dardanci osvojili i prisajedinili svojoj teritoriji. Ali ova pretpostavka ne rešava sve teškoće. Jer, vezivanje tipično tračkih imena, u tako velikom broju, uz Tribale implicira s jedne strane, tračku pripadnost Tribala, a s druge, njihovo održavanje u ovom području i u poznohelenističko i carsko doba. Međutim, kao što smo videli, niti možemo Tribale jednostavno ubrojiti u Tračane, ma koliko bili bliski njima, niti nam ono što znamo o njima dozvoljava pretpostavku da su se oni održali u masama tako daleko na jugu. Zato, možda, treba računati sa širenjem nekih tračkih plemena (Meda, Trera?, Denteleta?) prema zapadu u vreme kada su se Tribali povlačili, ili nešto docnije u doba rimskog nadiranja. Bliža istraživanja tračke onomastike moći će, možda, uneti nešto više svetlosti u ovo pitanje.

Da Dardanci nisu bili Tračani, jasno proističe i iz činjenice da skoro i nema tračkih imena u dvema zapadnim oblastima Dardanije, Priština—Mitrovica, Prizren—Peć. Pogrešna predstava o preovlađivanju tračkog elementa u Dardaniji i identifikovanje tog elementa s Dardancima posledica je propusta da se u proučavanju etničkog pitanja uzme u razmatranje materijal sa cele teritorije Dardanije, a ne samo iz njenih istočnih krajeva. Slika koju nam pružaju sistematski sakupljen i po oblastima rasprostranjen materijal sasvim je drukčija. Činjenica da i u istočnim delovima Dardanije, gde preovladava tračka elemenat, ima kod domorodaca ilirskih imena je od velikog značaja. Dardanci su po svom poreklu, svakako, vezani uz ilirsku etničku grupu, a ne uz tračku.

Zanimljivo je u tom pogledu zapažanje R. Katičića: dardanska ilirska onomastika pokazuje veze kako sa jugoistočnim, tako i sa srednjodalmatskim onomastičkim područjem. Imena članova stare dardanske vladalačke kuće *Longarus, Bato, Monunios, Etuta*, a isto tako i poznije zabeležena imena *Epicadus, Scerulaedus, Tuta, Times i Cinna* pripadaju, po njegovom mišljenju, jugoistočnoj ilirskoj onomastici, dok se, s druge strane, *Andia, Andius, Andinus, Anna, Annus, Dasius, Plannius* vezuju uz srednjodalmatsku. Katičić primećuje da su imena srednjodalmatskog tipa ona imena koja su najčešća u dardanskoj onomastici i koja su potvrđena i u istočnom delu Dardanije. On misli da se to može

objasniti na taj način što će se pretpostaviti da je onomastika zapadne Dardanije i dardanske vladarske kuće bila prvobitno jugoistočnog tipa, a da je još pre rimskog osvajanja došlo do jakog uticaja srednjodalmatske onomastike, verovatno u vezi sa pomeranjima stanovništva, i da je taj uticaj zahvatio i istočnu Dardaniju.

Iako se veze dardanske onomastike sa jugoistočnom i srednjodalmatskom ne mogu osporiti, nemoguće je, čini mi se, ipak svesti ilirsku, ili tačnije, netračku antroponimiju u Dardaniji na ove dve komponente. Pre svega, kako sam već ranije podvukla, postoje imena koja, mada izvedena od poznatih ilirskih korena, imaju u Dardaniji poseban oblik, koji je sudeći po dosada poznatom materijalu, ograničen samo na nju. Sem toga, dosta su brojna i imena koja nemaju svojih analogija van Dardanije. To važi i za neka imena koja bismo radije okarakterisali kao tračka nego kao ilirska. Zatim, ima u dardanskoj onomastici i očigledno keltskih elemenata. Zasada nije moguće presuditi da li je reč o porodicama doseljenim u rimsko doba ili se pak radi o nekim sirvivalima u onomastici koji ne moraju indicirati prisustvo keltskog stanovništva. Najzad, postoji i priličan broj imena čiji se karakter ne da opredeliti. Treba li pretpostaviti da su to tragovi starosedelaca? Iz svih tih razloga zmatram da Dardanija čini posebno onomastičko područje.

c) Toponomastika

Toponomastika nas stavlja pred drukčije probleme i zahteva posebno istraživanje. Jezička pripadnost imena jednog mesta ne određuje automatski i jezičku pripadnost njegovih stanovnika. Imena mesta često nadživljuju etničke promene i stoga su često vremenski neopredeljiva. Da bi se utvrdio njihov odnos, potrebni su drugi elementi i druga svedočanstva.

U Dardaniji, odnos ilirskog i tračkog postavlja se i u toponomastici kao bitan, ali nedostatak analogija često čini opredeljivanje jezičke pripadnosti pojedinih toponima još nesigurnijim nego što je to slučaj s ličnim imenima. U mnogim slučajevima teritorijalni princip odlučuje. Majer i Dečev uključili su određena geografska imena u svoje rečnike ponekad samo zato što su bili uvereni da pripadaju tračkoj, odnosno ilirskoj teritoriji. Ipak, uprkos ovim teškoćama i slabostima, moguće je, čini mi se, ako se sakupi i sredi celokupna toponomastika i sve što je o njoj rečeno, doći do izvesnih zapažanja od interesa za problem etničkog porekla Dardanaca.

I o toponomastici dardanskoj, isto kao i o onomastici, raspravljalo se dosada parcijalno. Ovde je prvi put učinjen pokušaj da se izdvoji sve što se na nju odnosi i sistematski pretrese. Veliki broj dardanskih toponima poznajemo samo iz spiskova tvrđava, podignutih ili obnovljenih za Justinijanove vlade, koje nam daje Prokopije u *de aedificiis*. Smatrala sam da bi metodski bilo nepravilno, jer će svojim brojem iskriviti opštu sliku, da ove pozno zabeležene toponime, od kojih se većina ne mogu identifikovati ni bliže lokalizovati, pomešam s toponimima poznatim iz drugih izvora. O njima će biti posebno reči.

Evo, sada, u alfabetskom redu, ostalih toponima, sa nužnim objašnjenjima o njihovoj jezičkoj pripadnosti i lokalizaciji[207]:

1. *Anausaro* M. K.

Tab. Peut.; Rav. IV, 15 (205, 5): *Nausaro.* Pogrešno zabeležen kao stanica na putu Skupi—Stobi. Smatrajući da je put Naisus—Skupi išao dolinom Morave, raniji istraživači *(Hahn, Miller, Vulić)* tražili su A. severno od Skupâ, negde kod Vranja. *M. Mirković,* Rimski put *Naissus—Scupi* i stanica *ad Fines,* ŽA 10 (1960), 249. i d., stavlja A. na put koji se kod Vučitrna odvajao od puta Lisos—Naisus u pravcu Skupâ. — *Mayer,* 43: *an-au-, *ser-. Krahe,* 58, 79, 82: *An-aus-aro,* kao *An-derva, An-asamo, Mus-aro.*

2. Ἀρριβάντιον M. K.

Ptol. III, 9, 4. Pored Skupâ, Naisa i Ulpijane, to je jedini grad u Dardaniji koji se pominje kod Ptolemeja; usp. napred str. 154, pr. 213. Po tome bi se moglo zaključiti da je A. bio znatno naselje. Njegov položaj nam je nepoznat. — *Mayer,* 60: *ar-, bantia; Krahe,* 53 (element *-nt-),* 82 i 112: *bant-,* kao Βαντία, *Scar(a)bantia; Lj. Crepajac,* Zeitschr. f. Balkanologie, 1966, 20 sq.: Ἀρρι-βάντιον, s osnovnim elementom *bant-,* koji se često javlja u čisto ilirskim oblastima.

3. *Margus,* Βρόγγος, Βάργος T. D. M.

Her. IV, 97: Βρόγγος. Str. VII, 5, 12: Μάργος i Βάργος. Plin. III, 149: *Margus.* Tab. Peut.: *Margum fl. Tomaschek,* II, 2, 94: *Margus* kelt., Βάργος — prelazni oblik između Βρόγγος i *Margus. Detschew,* 90: nije keltsko; cf. *Bargus,* pritoka Hebra. *Mayer,* 219, uključuje ovo ime u svoj rečnik, ali, II, 74, misli da je pre tačko nego ilirsko. V. napred str. 189. *C. Poghirc,* LB, 6, 1963, 97 sq., izvodi Μάργος-Βάργος - Morava od *i.e. *meregh-* »kvasiti, orositi, žuboriti«. Георгиев, Българска етимология, 39, dačko?, keltsko?; idem LB, I, 13 — (dako) mezijsko ili ilirsko; cf. *Vlahov,* Nachträge, 252.

4. *Cavadinus*

Vicus Cavadinus, toponim zabeležen u nadgrobnom natpisu nedavno otkrivenom kod mesta Kavgalija kod Skoplja; *B. Josifovska,* ŽA 16, 1966, 266 sq. Izdavač ukazuje na mogućnost da se ovo ime izvede od korena *Cav-,* koji postoji u imenu ilirskog plemena *Cavii* (Liv. 44, 30; Plin. III, 143), i sufiksa *-ad, inus;* ili da se u njemu vidi složenica s istim radikalom u prvom redu reči i korenom *Din-* u drugom; *cf.* dardanski kastel *Dinion,* str. 195.

5. *Creveni* M. K.

Tab. Peut.; Rav., IV, 15 (206, 7): *Grebenis.* Stranica na putu *Lissos—Ulpiana,* prema *Hahn-u,* Alb. Studien, 96, na Drimu, na mestu gde se put iz Skadra račva prema Đakovici i Prizrenu. *Krahe,* GN 19, upoređuje ga sa dasaretskim mestom Κρεάντιον. *Mayer,*

---

[207] T. = *Tomaschek,* Die alten Thraker II, 2; D. = *Detschew,* Die thrakichen Sprachreste; M=*Mayer,* Die Sprache der alten Illyrier, I, II; *K.=Krahe,* Die alten balkanillyrischen geographischen Namen.

198, prihvata mogućnost prelaza *ve>vo* (kao *Doarsi: Daversi)*, ali ističe geografsku udaljenost Kreoniona od Dardanije.

6. *Dasminum* M.
Tab. Peut.: *presidio Dasmini*, na putu *Naissus—Viminacium;* Rav. IV, 7 (192, 2): *Dasmiani*. Pominje se i na natpisu iz Peći, Spom. 7, br. 52: *Fl. Kapitoni liberto qui casu Viminacium (pergens) Dasmini a latronibus atrocissima(m) mortem (per)pessus est. Mayer*, 114: od kor.* *das-*, kao *Dasmenus, Dastidius;* identično sa Δούσμανες, Proc. IV, 4 (122,47), v. dalje str. 197. Isto *Russu*, Dacia, 2 (158), 530 sq.

7. *Draudacum* M. K.
Liv. XLIII, 19, 4: *castellum*, na putu kojim se kretalo poslanstvo koje je Persej iz Stubere uputio Genciju u Skadar. *Vulić*, Glas, 160, 1934, 28 sq., lokalizuje D. kod Gostivara. *Mayer*, 128; II, 39: od korena **derv-*, »drvo, šuma«. *Krahe*, GN, 23, 72, 87: *Draud-ac-um* (ili *Drau-dac-um?)*.

8. *Gabulium* M. K.
Tab. Peut.: *Gabuleo*. Rav. IV, 15 (206,6): *Gebulion*. Stanica na putu *Lissus-Naissus*. *Patsch*, RE VII (1910), 433, lokalizuje ga kod Đakovice, *Miller*, Itin. Rom., 557, između Đakovice i Prizrena. *Mayer*, 147, i II, 60 sq. od kor. **kebala*, »glava« (kao *Cibalae). Krahe*, GN 24, 61, 76, 84: *Ga-bul-eo*, kao *Tri-bul-ium*, mada *ga-* izgleda neobično.

9. *Gavisa* M.
Marcell. *chron. ad. 518*, MG, Chron, min. II, 100. Oblast Dardanije gde se nalazio kastel *Sarnunto*. *Mayer*, 148.

10. *Gramrianae* M.
Tab. Peut.: *Gramrianis*, Rav., VI, 7 (191, 17) *Crambianis*. Stanica na putu *Naissus—Viminacium*, lokalizuje se kod Aleksinca.

11. *Hammeum* M.
Tab. Peut.: *Hammeo*, Rav. IV, 15 (206, 1): *Acmeon*. Druga stanica na putu *Naissus—Lissos*, koja se lokalizuje kod Prokuplja. *Mayer*, 153.

12. *Lamud-* M.
Spom. 75, br. 155: *ser(vus) sc(rutator) stat(ionis) Lamud (...); ibid.*, p. 48 (Spom. 71, br. 200): *ser(vus) (contra)sc(riptor) stat(ionis) Lamud(...), Mayer*, 204.

13. Μηρίων
Hier. *Synecd.*, 656, 1. *Not. dign., or.* IX, 45, p. 29, ed. Seeck: *Merenses. Seeck*, l. c. = Βερμέζιον, Proc., IV, 4 (120, 47)?

14. *Mediana*
Amm. Marc. XXVI, 5, 1. Μεδιανα Proc. IV, 4 (123, 2). Predgrađe Naisa. *Mayer*, 224.

15. *Naissus* T. D. M.
Ptol.: III, 9, 4: Ναϊσσός. CIL III, 461: *Naisso* (abl.). Ammian. Marc. XXI, 10: *Naessus* (ostala svedočanstva v. *Detschew*, 326 sq.). *Consentii Ars*, ed. Keil, Gramm. Lat. V, 346, 6: *in nominibus quoque urbium idem hoc evenit ut pleraque incerti generis sint,*

...vel inter femininum et neutrum, ut hoc Navissum et haec Navissus. Oblik *Navissus* smatra *Tomaschek*, II, 2, 95, keltskim i dovodi u vezu s drugim toponimima u toj oblasti *(Remesiana;* v. dalje, *Meldis*, stanica između Remezijane i Sardike), koji svedoče o prisustvu Kelta. *Dečev*, l. c. smatra da je N. tračka, a ne keltska, reč i objašnjava je pomoću i.e. **snau-*, »teći« (*Navissus* je bilo prvobitno ime Nišave, a grad je po njemu dobio ime). Istu etimologiju prihvata *Russu*, Limba traco-dacilor, 72, *Mayer*, 238, bez etimologije. *Georgiev*, Българска етимология, 35, smatra etimologiju sigurnom, a ime tračkim ili dakomezijskim.

16. *Perdica* M.

CIL VI, 32 605: *miles ex Dardania ex vico Perdica; Mayer*, 264.

17. *Remesiana* T. D.

Itin. Anton., 135, 1: *Remisiana.* Itin. Hier., 566, b: *mansio Romansiana.* Tab. Peut.: *Romesiana.* Hier. *Synecd.*, 654, 7: Ῥεμεσιανά. Proc. IV, 4 (123, 3): ἐν χώρᾳ Ῥεμισιανισίᾳ. *Tomaschek*, II, 2, 69, dovodi u vezu R. s imenom keltskog plemena Ῥῆμοι. *Detschew*, 391, odbija ovo tumačenje i smatra da je toponim trački i izveden od ličnog imena **Remesis*, **Romesis* (kao *Turesis*, ime vođe tračkih pobunjenika; Tac. *Ann.* IV, 50).

18. *Sarnuntum* M. K.

Marcell. com. *chron. ad 518* (Chron, min. II, 200); *castellum regionis Gavide, quod Sarnunto dicitur.* Grad Σαρνοῦς, Steph. *Byz.*, Σαρνούσιοι, Poliaen. IV, 2, 12, morao se nalaziti blizu makedonske granice. Možda je identično i *Carnuntem munitam urbem*, Liv. 43, 1, 2. *Krahe*, GN, 53 sq. 97, 112, navodi kao analogije: *Sarnacle*, Σαρνοῦτες, *Sarn-us. Mayer*, 205, od kor. **ser-*, kao *Sarnacla, Sarniensis*, Σαρνοῦτες.

19. *Scardus* M. K.

Σκάρδον ὄρος. Pol. XXVIII, 8, 3. *Scordus mons*, Liv. XLIII, 20, i XLIV, 31. Σκάρδον, Ptol. II, 16. *Mayer*, 311 sq., i II, 107, od korena **skerd-*, **skard-*, »oštar, strm« (kao *Scardona, Scerdilaedus). Krahe*, 35, 77, 99 (isto).

20. Σκοῦποι, *Scupi* D. M.

Ptol. III, 9, 4: Σκοῦποι (ostala svedočanstva v. *Detschew*, 61 sq.). Prema Dečevu, l. c., od indoevr. korena **sqeup-*, **sqeub(h)-: squp-, squb-*, od koga su u raznim germanskim jezicima izvedene reči sa značenjem »nastrešica, zaklon, štala«. *Mayer*, 316 sq. bez etimologije. *Georgijev* (cf. *Vlahov*, Nachträge, III): frigijski.

21. *Sintia* D. M.

Liv. XXVI, 25, 3: *Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam. Mayer*, 306, prema tračkom plemenu Sinta. *Detschew*, 447, ukazuje na ovaj toponim u vezi s plemenom Sinta, navodeći Tomašekovo mišljenje (I, 61) da u Livijevom tekstu treba čitati *finitiman*, umesto *Sintiam*. Usp. napred str.

22. *Theranda* M.

Tab. Peut., Rav. IV, 15 (206), 5). Stanica na putu *Lissos—Naissus*, 30 milja iza *Gabuliuma*, 25 ispred *Ulciana (Ulpianum)*. Juž-

no od Đakovice: *Miller*, Itin. Rom., 557, kod mesta Dulje; *Vulić*, Glasnik Skopskog naučnog društva 19 (1938), 11, nešto zapadnije kod Suve reke. *Mayer*, 336.

23. Θερμίδαυα D. M.

Ptol. II, 16, 7. Grad u unutrašnjosti Dalmacije, naveden između Skodre i Siparuntuma. *Domaszewski*, AEM, 13, 1890, 151, i *Jelić*, WM 7, 204, misle da je Θερμίδαυα iskvareno Θεράνδα (-AN->-MI-, a δα produženo u δαυα, prema tračkom *-dava*, »grad«). *Mayer*, 337, ne prihvata. *Patsch*, Jahreshefte 10, 1907, 169 i d., video je u Termidavi ostatak ranijeg tračkog stanovništva. *Detschew*, 202, objašnjava ime kao hibridnu tvorevinu od grč. θερμός i trač. δαύα. *Georgiev*, Въпроси на българската етимология, Sofija, 1958 (cf. *Vlahov*, Nachträge, 248): »Graezisierte Form statt (*Γερμίδαυα>**Dzermidava>) *Zermidava* (i.e. *gʷhi*>dakomös. *g*, späterer *dz*>*z* oder *đ*)«.

24. *Titis* M.

CIL VI, 32 605: *miles ex Dardania ex vico Titis*. *Mayer*, 339, dovodi u vezu s ovim toponimom lično ime *Titus*.

25. Οὐελλανίς M.

Ptol. III, 9, 4. Rav. IV, 15 (206, 3): *Beclano*. Grad u Gornjoj Meziji pomenut zajedno sa *Horreum Margi*, *Timacum* i Οὐενδενίς. Izrečena je pretpostavka da je identičan sa stanicom *Viciano* u Tab. Peut., u kom slučaju bi se nalazio na teritoriji Dardanije. *Mayer*, 355. V. napred str. , nap. 214.

26. Οὐενδενίς M.

Ptol. III, 9, 4. *Vindenis*, Tab. Peut. *Vindinis*, Rav. IV, 15 (206, 2). Stanica na putu *Lissos—Naissus*, iza *Therande* i Vicijana (v. dalje), ispred *Ad fines* i *Hammeum*. Lokalizuje se kod Podujeva; *Čerškov*, Komunikacije i naselja, 68. *Mayer*, 356, od korena **vend-* (kao lična imena *Vendes*, *Vendo*). *Russu*, Limba traco-dacilor, 80, smatra ovaj toponim tračko-dačkim.

27. Οὐλπιανόν M. K.

Ptol. III, 9. 4. Proc. *bell. goth.* IV. 25: Οὐλπίανα, Hier. *Synecd.*, 656, 2: Οὐλπιάνα. Verovatno, identično sa stanicom *Viciano* u Tab. Peut. *Krahe*, GN, 81, 101 i 112, i *Mayer*, 349, pomišljaju na mogućnost da je originalni ilirski oblik glasio *Ulcianum*, pri čemu Krae računa sa promenom *k* > *p*, kao kod Λύκκειος, Λύππειος, a Majer sa promenom imena izvršenom u čast cara Trajana.

28. *Vizianus* M.

Spom. 75. 155 (iz Kumanova): *co(ntra)sc(riptor) stat(ionis) Vizi(ani)* i monogram *Vizianus*. Iako slično sa *Viciano*, njihovo identifikovanje nije verovatno. *Vulić*, Glas, 160, 1934, 54, lokalizuje ga kod Vučitrna, identifikujući ga sa *Viciano*. Isto *M. Mirković*, ŽA 10, 1960, 249 i d. *Mayer*, 361: *Vizianum* = *Ulzianum* = *Ulpianum*. V. napred str. 154, napom. 214.

29. *Zatidis* M.

CIL V, 898 (iz Akvileje): *signifer . . . natus in Dardania, vico Zatidis*. *Mayer*, 363, s primedbom: »Nominativ Zatis oder Zatidis?«

Ako ostavimo po strani ime *Sintia*, čija autentičnost je više nego nesigurna,[298] i *Thermidava*, koje takođe ne uliva poverenje, ne samo zbog sličnosti sa *Theranda* već i zbog elementa *dava* u jednoj nesumnjivo ilirskoj sredini, ostaje nam u prednjem popisu ukupno 27 toponima. Od toga samo su 4 našla svoje mesto u Dečevljevom rečniku: *Naissus, Remesiana, Skupoi* i Βρόγγος-*Margus*, dakle, imena tri poznata grada u istočnom delu Dardanije, — čije je stanovništvo, kako nam je onomastika pokazala, bilo dobrim delom, ako ne i pretežno, tračko, — i ime reke Morave. Majer je, sa svoje strane, uvrstio u svoju zbirku gotovo sve dardanske toponime (nedostaju samo *Margus* i *Merion)*, u uverenju da su Dardanci bili Iliri. Drukčije je postupio Krae, koji Dardaniju ne ubraja u ilirsku oblast u užem smislu. On je obeležio kao ilirske 8 toponima: *Anausaro, Arribantion, Draudacum, Gabuleum, Creveni, Scardus, Sarmuntum* i *Ulcinium*. Njegov izbor je prilično ubedljiv, jer je on za sve ove reči, odnosno za njihove radikalne i sufiksalne elemente, naveo analogije koje potkrepljuju njegovo mišljenje. Prema tome, na četiri sigurno tračka ima najmanje osam sigurno ilirskih imena.[299] Dakle odnos kakav bismo mogli da očekujemo na osnovi rezultata do kojih smo došli ispitujući onomastiku. I u ovom slučaju, tračka imena su ograničena isključivo na istočni deo Dardanije (dolina Južne Morave), dok se ilirska nalaze uglavnom u zapadnoj polovini, ali ne samo u njoj. Novi toponim *Cavadinum (vicus)*, o kome će lingvisti imati da kažu svoju reč, čini mi se zanimljiv i sa stanovišta etničkog problema. Pošto radikal *Cava-* nije posvedočen ni u tračkom ni u ilirskom, a *Cavadinus (vicus)* je, najverovatnije, adjektivni oblik, moguće je da ovo ime treba raščlaniti u *Cav-ad-inus* i radikalni deo *Cav-* dovesti u vezu s imenom ilirskog plemena *Cavii* (Liv. XLIV, 30; Plin. III, 143). Da li je pridev *Cavadinus* izveden od ličnog ili porodičnog imena, ili pak od nekog toponima, teško je reći. Kod Filipopolja u Trakiji zabeležen je *vicus Carbrinus*, i Dečev misli da je *Carbrinus* adjektivni oblik od ličnog imena *Car-bris* (up. Βιο-βρις, Καρ-δενθης).[299a] Ako bismo za *Cavadinus* pretpostavili osnovu *Cavadis*, mogli bismo ga po nastavku uporediti s dardanskim imenima *Ninis, Posis, Turannis*. Međutim, izgleda mi verovatnije da je osnova glasila *Cavadius* (usp., na primer, ime *Utinadius)*, odnosno u množini *Cavadii*, i da je *Cavadis*, kao *Zatidis, Titis*,

[298] V. napred tekst uz nap. 71. — U Brambahovoj zbirci natpisa iz rajnske oblasti nalazi se i natpis iz Mongotiacum-a *(Brambach*, Inscr. rhen. 1077), u kome se pominje vojnik VII legije roden u dardanskoj oblasti *Scrina: »natus provincia M[oe]sia superiore reg[io]ne Scrina: Da[r]dana me genuit, tenuit...«*. Nisam našla da iko govori o ovom toponimu. S obzirom na to da je reč o oblasti a ne o nekom selu, moguće je da je posredi pogrešno čitanje SCRINA umesto SCUPINA (sa event. ligaturom UP). Pošto nisam mogla da proverim Brambahovo čitanje, ostavljam ovo pitanje otvoreno.

[299] Ni Dečev ni Krae nisu se izjasnili o imenima: *Dasmini, Gavisa, Hammeum, Theranda, Mediana, Perdica, Titis, Vellanis, Vendenis, Vizianum, Zatidis*. U kojoj su meri ona ilirska ili tračka, nije na meni da sudim. Svakako, treba računati i sa trećim elementom, lokalnim (predindoevropskim?).

[299a] *Detschew*, 228, s. v. Carbrinus. U istom natpisu, CIL, VI, 32543, zabeleženo je još nekoliko sela iz okoline Filipopolja čiji su nazivi, verovatno, izvedeni od ličnih imena: *vicus Tiutiamenus, vicus Vevocasenus, vicus Ardicenus;* usp. *Vlahov*, Nachträge, rečnik obrnutih reči *(Rückwörterbuch)*, pod nastavcima *-inus, -enus*.

ablativni oblik toponima koji je u stvari jedno rodovsko obeležje.[299b] Prema tome, imali bismo sela nazvana *Zatidii* (posvedočeno je *ex vico Zatidis)*, *Titii (ex vico Titis)*, *Cavadii*, odnosno latinizirano *vicus Cavadinus*, i imena, lična i porodična, *Zatidius, Titius, Cavadius*. Ako je naše tumačenje tačno, onda toponim *Cavadinus*, odnosno ime od koga je izveden, spada u lokalna dardanska imena ilirskog karaktera. Činjenica da je on zabeležen u skopskoj oblasti daje tome poseban značaj.

Pređimo sada na toponime iz Prokopijeva spisa *de aedificiis*. Uzimam spiskove triju oblasti: Dardanije, Naisa i Remezijane. Ostale delove Dakije Mediteraneje (Germane, Pautalija i neke čiji nam položaj nije poznat) nisam smatrala za potrebno da obradim. Preglednosti radi rasporedila sam imena po alfabetskom redu, zadržavajući podelu po oblastima, koja može da bude, kao što ćemo videti, vrlo rečita, i izostavljajući kako očigledno latinske toponime, tako i toponime o kojima se lingvisti nisu izjasnili.[300]

U DARDANIJI:

1. Ἄζετα (120,15)			M.	Cf. *Azetium* u Apuliji, M.
2. Ἄρσα (120,43)	T.	D.	M.	Srp. *Rasa*? T. Cf. Ἀρσαζα i Ἀρσενα. Od istog korena od koga i ime *Arsaius*, koje suprotno K r a h e-u, PN 10, nije ilirsko; cf. kelt. *Arsacius, Arsacus*, D. Kor. **ars-*, kao *Arsaius, Arsa*, i hidronim *Arsia* (Raša); odgovara srp. *Ras*, M.
3. Βέρζανα (120,41)	T.	D.	M.	Ilir.? T. Od istog korena od koga i *Bersovia*, D.
4. Βερμέζιον (120,47)		D.		
5. Βεσίανα (119,54)		D.		Možda u vezi sa Βεσσοί, Βησσοί.
6. Βεσσαΐνα (120,42)		D.		Isto.
7. Βλεζῶ (120,44)	T.			Βλέτζος, T.
8. Γένζανα (120,2)			M.	Prema biljci *gentiana*, M.
9. Γέρματζα (120,13)		D.		Γερμ- kao u Γερμανία, D. Isto, R u s s u Limba traco-dacilor, 69.
10. Δάβανος (120,11)	T.	D.		
11. Δαρδάπαρα (120,27)	T.	D.	M.	„Dardanermarkt, Birnbaummarkt", T. „Marktsiedlung des Dardas", cf. H e s y c h., δάρδα· μέλισσα, i grčki koren δειραδ-, D. Od ilir. kor. **darda-*, oblik trački, nalazi se u graničnoj ilirsko-tračkoj oblasti, u kraju koji su Dardanci ispraznili prilikom seobe u Malu Aziju i j. Italiju, M. Δαρδαπαρα, „Krušova bara", od ie. **g'herdā*; cf. alb. *dardhë*, „kruška", i ie. **bora*, „bara, potok", Г е о р г и е в, Изв. на Инст. за бълг. език, 9, 1962,17.
12. Δίνιον (120,33)	T.	D.	M.	Od hč. im. *Dinus*, Δεινις, D.
13. Δροῦλλος (119,48)	T.	D.		Prema Holderu, keltsko, D.

[299b] Možda i *Vellanis, Vendenis?*

[300] Usp. i Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Posebna izdanja Vizantološkog instituta SAN, t. I, Beograd, 1955, 60 sqq. *(Fr. Barišić).*

14. Ἔμαστος (120,35)	T.	D.	M.	Cf. Βεμάστη, T.; od korena **man-*, M.
15. Ζυσβάες (120,1)	T.	D.		
16. Κάτταρος (120,7)			M. K.	Kao Decaderon, Δεκάτερα, M. K.
17. Κατταρηκός (120,8)			M.	Isto.
18. Κατταφέτερος (120,10)			M.	Κάτταρος ἕτερος, H a u r y, M.
19. Κούσινες (120,18)		D.	M.	Koren kao u lič. im. *Cusaia, Cusides* (Pann. inf.) i Κουσίας (Histria), D. Cf. *Cusum* u Pann. inf., M.
20. Κουινώ (120,40)			M.	
21. Κοβενγκλίες (120,50)	T.	D.		
22. Μασκᾶς (119,55)		D.		Dečev, s. v. Μασκιοβρία; cf. Mascavicus i lič. im. *Mascaius, Maskarus, Mascius*, H o l d e r, II, 450 sq., D.
23. Πετρίζην (120,3)		D.		
24. Πρισκούπερα (120,25)	T.	D.		Prema G e o r g i j e v u, Изв. на Инст. за бълг. език 9, 1962, 22, - περα= παρα (*Druzupara*, Δριζυ-περα, Δριζι-περα), a prvi deo reči Πρίσκου može biti srodan s nem. *frisch* „presan, svež". od ie. **pri-s-ko-*, ili lično ime.
25. Ῥαβεστόν (119,44)			M.	
26. Σέρετος (120,38)			M. K.	Od ilir. kor. *ser-*, *Seretes*, Σερέτιον, M. K.
27. Σούρικον (120,17)		D.		Od lič. im. Surus, Σουρις, D.
28. Τεζούλη (119,52)		D.	M.	

Ostalo je još dosta imena u ovoj oblasti koje naši ugledni trakolozi i ilirolozi nisu uneli u svoje onomastičko-toponomastičke rečnike. Neka od njih su, očigledno, latinska, druga liče na latinska ili imaju klasični prizvuk. Među imenima na *-iana*, koja su, najverovatnije, označavala vile i majure, većina je izvedena od rimsko-grčkih ličnih imena — Κέλλεριανά, Εὐτυχιανά, Βικτωριανά, Βαλλεισιανά, Βερινιανά, Μαρκελλιανά, Πριμονιανά, istog su karaktera, iako drugog oblika, Βικτωρίας, Κυίντον) ali ih ima i takvih koja su izvedena od ličnih imena čija pripadnost autohtonom elementu je očigledna ili bar vrlo verovatna — Τουττιανά, Μανιανά, Δουρβουλιανά, Κεσιανά, Οὐσίανά — te nije jasno zašto nisu ubrojena među lokalne toponime. U grupu grčko-latinskih toponima možda bi trebalo uračunati i: Λαβέριον, Κάστιμον, Μουλτώ, Βήλλα, Πτωχεῖον, Καστελλῶνα, Καστέλλιον, dok su ostali svi verovatno, indigenog porekla: Ἀκρέντζα, Τεριάς, Λίστη, Βελὰς, Πέντζα, Κούβινος, Κατρέλατες, Κασύελλα, Μιλετής, Κέσουνα, Λάσβαρος, Ἐδετζίω, Κέκωλα, Καπόμαλβα. Λάβουτζα, Κατράσεμα, Ῥοτοῦν, Παμίλινος, Αρία. Nekima od ovih toponima nalažene su analogije u tračkom. Tako Mateesku približava Κατρελάτες, s jedne strane, i Δερζελάτης, s druge, isto kao i Κατράσεμα i Κετρίπορις, *Cetrila*, Κετρήσεις, a Κασύελλα i Κασίγνακες, Κασεήρα itd.[301] Drugi toponimi dovode se u vezu s toponimima na ilirskom prostoru: (Καπόμαλβα *Capedunum* i *municipium Malv(esatium)* kod sela Visibabe, u okolini Uzičke Požege), dok su ostali potpuno bez analogija.[302]

---

[301] *G. Mateescu*, Graniţa de apus a Tracilor, Anuarul Institului de Istoria Nationale, Cluj, 1925 (prema *N. Vulić*, L'origine ethnique de l'empereur Justinien, Actes du IVe congrès international des Études byzantines, Sofia, 1935, p. 404). Članak Mateeskua mi nije bio dostupan.

[302] Usp. *Barišić*, Vizantijski izvori I, 60, pr. 131a.

U OKOLINI GRADA NAISA:

1. Ἄλδανες (122,31)	T.	D.		
2. Ἄρσαζα (122,41)	T.	D.		V. napred uz Ἄρσα.
3. Ἄρσενα (122,34)	T.	D.		Isto.
4. Βερκάδιον (122,37)	T.	D.		
5. Βούρδωπες (123,8)	T.	D.		Βούρδ-ωπες, *ór, ap*, „voda, potok“, T.
6. Βράρκεδον (122,35)	T.	D.		Βράρ-κεδον, *brar* < *braer* „brat“, T.
7. Βράτζιστα (122,48)	T.	D.	M. K.	Možda od kor. „*bratl-*“, kao *Bratlia* (Brač); kod Const. Porph. Βράτζης; Rav.: *Brazia*, K.
8. Γάρκες (122,45)	T.	D.		
9. Γούρβικον (122,54)	T.	D.	M.	Usp. *Gurbita*, sev. od Stobâ; Tab. Peut., T.
10. Γράνδετον (122,51)	T.	D.		
11. Γρόφφες (112,44)	T.	D.		
12. Δέδβερα (123,11)	T.	D.		Δέρβερα, Δέβρερα, uz Δέβρη, kastel u Hemimontu; Proc. 147, 34, T.
13. Δουλίαρες (123,1)	T.	D.		Od kor. **dul-*, kao *Dules, Dula*, D.
14. Δούσμανες (122,47)	T.	D.	M.	Usp. pers. *dušman*, sanskr. *durmânas*, grč. δυσμενής, T. Identično sa *Dasminum*, Tab. Peut.; M. Russu, Dacia, 2 (1958), 530 sq.: ilirsko.
15. Κάνδιλαρ (122,40)	T.			Cf. Κανδαραί tvrđava na gornjem Strimonu, u oblasti Germane, Proc. 122,10; maked. κάνδαρος· ἄνθραξ i Κανδαῖος = Ares, na ilirsko-peonskom, T. Dečev stavlja krst pred Κάνδιλαρ, uz objašnjenje da je to, sigurno, isto što i lat. *candelaber*.
16. Μεδίανα (123,2)			M.	
17. Μιλλάρεκα (123,10)	T.	D.		
18. Νώγετο (122,53)	T.	D.		Russu, Limba traco-dacilor, 46, lat. *Nucetum*.
19. Ὀλόδορις (122,49)	T.	D.		
20. Οὐρβρίανα (122,52)	T.	D.		Od lič. im. Οὐρβρίας (usp. kelt. *Urus*, pamfil. Οὖρος)? D.
21. Πίστες (122,46)	T.	D.	K.	Cf. Πίστου φρούριον, između Marcijanopolja i Zaldape; Theoph. Sim. p. 273, T.
22. Σαβινίριβες (122,38)	T.	D.		Σαβινιβρίες T.
23. Στρανβάστα (122,30)	T.	D·		Στραβάναστ(ρ)α T.
24. Τιμίανα (122,39)	T.	D.	M.	Τιμ(β)ίανα T. Možda od grč. imena Τιμίας, Τίμος, D.
25. Τιούγκωνα (123,3)	T.	D·		Τιούνκανα, Τιούνκωνα T.
26. Χεσδούπαρα (123,12)	T.	D .		

Grčko-latinski trebalo bi da budu u ovoj oblasti toponimi: Καλβετία, Ἐραρία, Βικούλεα, Καστέλλιον, Κασσία, Καστέλλιον, Ἔρκουλα, Μουντζιανικάστελλον, kojima treba pribrojiti i jasno Σάρματες. Ostaju bez analogija Φαράνορες, Βαραχτέστες, Λαύτζονες, Κάλις.

U REMESIJANSKOJ OBLASTI:

1. Αἰδάβα (123,26)	T.	D.		cf. 'Αέ-δαβα izmedu *Augustae* i *Oescus*, Proc. p. 130 H. I. Duridanov. Изв. на Инст. за бълг. език, XVI, 1968,65, od ie. kor. **au(ə)-* „orositi, nakvasiti, teći" i dačkog *dava (deva)*.
2. Βουρδόμινα (123,40)	T.	D.		
3. Βρίπαρο (123,35)	T.	D.		Isitomeni kastel i u oblasti Sardike, Proc., 121. 5. Георгиев, Изв. на Инст. за бълг. език. 11(1962),16, navodi sa rezervom tumačenja Βρί-παρον — „Gradska bara", od βρία „grad", i πάρα, bara, potok". Russu, Dacia 2(1958),530 sq., misli da treba ispraviti *Brittaro*.
4. Βρίττουρα (123,14)	T.	D.		„Sicher keltisch", D.
5. Γραῖκος (123,42)	T.	D.		Mihailov, verovatno grčko, cf. Vlahov, Nachträge, 243.
6. Γριγκιάπανα (123,41)	T.	D.		
7. Δαρδάπαρα (123,39)	T.	D.	M.	Verovatno istovetno s istoimenim kastelom u Dardaniji; Proc. 120, 7.
8. Δεύριας (123,30)	T.		K.	Δεύριαι, usp. jerm. *diur* „ravan, lak, prikladan"; ilirski Δευρίοπες, možda „zanatlije", lat. *fabri*, T. Od korena **deur-*, **derr-*, kao *Deuri*, Δέρριοι, Δευρίοπες, K.
9. Δέστρεβα (123,27)	T.	D.		
10. Δρασίμαρκα (123,43)	T.	D.		
11. Κούας (123,24)	T.	D.		Κοῦαι, T.; Russu, Dacia 2(1958),530 sq., ne može biti tračko; ili lat. ili koruptela.
12. Κουμούδεβα (123,29)	T.	D.		Κουιμέδαβα: Proc. IV,1,32: πόλιχνια δὲ τούτων δὴ μεταξὺ ἐδείματο τρία, Κρατίσκαρά τε καὶ Κουιμέδαβα καὶ 'Ρουμισίανα. Jedva da su u pravu Tomašek i Jokl, koji ovaj toponim dovode u vezu s lat. *quies, quietus*; neodrživa je pretpostavka Hauryeva da je Κουιμέδαβα = *Cui me dabam?*, D.
13. Λούτζολο (123,31)	T.			Δουτζολος, T.
14. Πρετζουρίες (123,38)	T.	D.		Russu, Dacia 2,1958,530 sq., lat.-rom.
15. 'Ρεπόρδενες (123,32)	T.	D.		'Ρεπο-δέρνες, koren: **reip-*, „čupati", T.
16. Σκοῦμβρο (123,34)	T.	D.		Cf. Σκόμβρος T., D.
17. Σούβαρας (123,15)	T.	D.	M. K.	Za prvi deo složenice usp. Σουα-(Σουάβαστας, *Sua-vithus*, etc.). Od iste reči i Σύβερος, grad u Iliriji, i Σύβαρις, reka i grad u Brutiji. Pre tračkog nego ilirskog porekla, ove reči pokazuju da su Tračani naseljavali i zapadni deo Balkanskog poluostrva i prešli s Ilirima u južnu Italiju, D. Od kor. **syb-*, sa sufiksalnim *-er-*: Σύβερος, *Suberadona?* Σύβερις, K. Lat. *sub aras?* Beševliev, Izv. BAI 19(1955),II, 301. Σούβαρας, kao Ζουρόβαρα (Ptol., III, 2,4, kod Temišvara), od ie. **bora,*

„potok, bara", Σύβαρις, „Zusammenfluss" (ilirsko βάρα = tračko *para*), I. Duridanov, Illyrische Flussnamen in Serbien, LB,6,1963,10.

18. Στρόγγες (123,17)	T. D.	Russu, Dacia 2,1958,530 sq., lat.-rom.
19. Τζερτεζνούτζας (123,24)	T. D.	
20. Τόμες (123,22)	T. D.	Cf. Τόμοι na getskom primorju, T. D.
21. Τόπερα (123,23)	T. D.	Cf. Τόπειρα, T. D.

Izostali su iz ovoga spiska kao grčko-latinski toponimi: Λαμπωνίανα, Πριμίανα, Φρερραρία, Στένες, Σπελόγκα, Λογγίανα, Λουποφοντάνα, Δάλματες. Nejasan je prvi deo složenice Τουλκόβουργο.

Kao što se vidi iz prednjega, ogromna većina kastela novopodignutih i obnovljenih za vreme Justinijana, prema Prokopijevim spiskovima, nosi, po oceni stručnjaka, tračka imena. To naročito važi za oblasti Naisa i Remezijane, koje se vidno razlikuju od Dardanije u užem smislu.

U remezijanskoj oblasti ima samo jedno neopredeljeno ime; ostala su skoro sva (ne računajući 8 latinskih) tračka. U Tomašekovom rečniku nalaze se svi, dok je Dečev izostavio, sem sumnjivog Λούτζολο, koje Tomašek piše Δούτζολος, još i Δεύριας, smatrajući da je verovatno ilirsko. Rusu je izdvojio kao latinsko-romanske još i toponime Πρετζουρίες, Τζερτζενούτζας, a možda i Κούας, dok Mihailov smatra kao verovatno grčki toponim Γραῖκος. Δευρίας je, svakako, slučajno izostao iz Majerova rečnika, dok je Δαρδάπαρα, bez obzira na etimologiju prvog dela složenice, neosporno trački toponim. Za Σούβαρας Dečev ne prihvata Kraeovo mišljenje. Nova, ubedljiva etimologija koju je nedavno izneo Duridanov tumači ovo ime kao ilirsko.

U okolini grada Naisa ima 4 imena bez analogija i 9 grčko-latinskih (računajući i potpuno jasno Σάρματες). Od preostalih 26, Tomašek uzima 25, Dečev 24 (smatrajući Κάνδιλαρ kao sigurno latinsko). Rusu svodi na 23 broj tračkih imena, time što je Νάγετο objasnio kao latinsku reč. Broj toponima koji mogu biti ilirski je u ovoj oblasti nešto veći nego u remezijanskoj. Kod Kraea su zabeležena samo dva imena (Βράτζιστα i Πίστες), ali Majer, izostavljajući Πίστες, unosi druga 4 u svoj rečnik. Δούσμανες je, i prema Rusuu, ilirski toponim.

Ako pak pogledamo spisak kastela u Dardaniji, zapazićemo da je na njoj oznaka »M.« skoro isto tako česta kao i oznaka »T.« i »D.«. Od 28 imena, 11 ih je zabeleženo kod Tomašeka, 19 kod Dečeva i 15 kod Majera. Istina, Krae ima samo dva (Σέρετος i Κάτταρος), ali taj bi se broj lako mogao povećati dodavanjem toponima Κατταρηκος i Κατταρέτερος, koji, očigledno, idu uz Κάτταρος, zatim ime Ἄρσα, s obzirom na moguću vezu s ličnim imenom *Arsaius*, koje Krae smatra ilirskim, pa Βέρζανα, za koje i Tomašek dopušta mogućnost da je ilirsko, Γένζανα, čija je veza sa *gentiana* ubedljiva. U svakom slučaju, uočljivo je da su trakolozi u slučaju toponima ove oblasti bili mnogo uzdržljiviji i od ukupno 62 imena, odnosno 46 (ako se ne računaju grčko-latinska), samo 20 okarakterisali kao tračka. Ovome broju bi se, doduše, mogla dodati i neka od imena na *-iana* (Τουττίανα, Μανίανα, Δευρβουλίανα, jezička pripadnost Κεσίανα i Οὐσίανα nije jasna), i imena Κατρελάτες, Κατράσεμα i Κασύελλα, koje Mateesku smatra tračkim, tako da bi ih ukupno bilo 26 prema 15 ilirskih. Dosta je velik i broj neopredeljivih imena u ovoj oblasti.

Ima još dva dardanska toponima kod Prokopija koja treba ovde pomenuti, iako se ne nalaze u gorenavedenim spiskovima. To su Βεδερίανα i Ταυρίσιον. Prema *de aedif.* IV, 1, 17, oba su se mesta nalazila u Dardaniji, jedno blizu drugog. Βεδερίανα je bio kastel, a Ταυρίσιον selo u kome se rodio Justinijan i koje je docnije izgrađeno u velelepni grad Justinijanu Primu. Βεδερίανα se pominje i u *Hist.arc.*, VI, 2, kao Justinovo rodno mesto, a isto tako i kod Malale (ed. Bonn. p. 410, 425), Agatije (ed. Bonn., p. 324) i Jovana Antiohijskog (FHG V, p. 31), koji ga stavlja nedaleko od Niša.[303] Poznato je da Justinijan, u svojoj Noveli o uspostavljanju arhiepiskopije Justinijane Prime, kaže da je poreklom iz provincije Dakije Mediteraneje.[304] Ali to u ovom slučaju nije važno, jer je ova provincija obuhvatala dardansku teritoriju. Nije mi poznato da je obelodanjeno bilo kakvo mišljenje o jezičkoj pripadnosti imena Βεδερίανα. Izvedeno je nastavkom *-iana*, kao i mnoga druga imena kastela, ali je radikalni elemenat *Beder-*, izgleda, nepoznat. Ταυρίσιον Majer dovodi u vezu sa *Taurunum, Taurisci*, od korena **-tauro-*.[305]

Ograničila sam se na ispitivanje odnosa ilirskog i tračkog u Prokopijevoj toponomastici, jer je on bitan za pitanje etničkog porekla Dardanaca. Jasno je da u ovoj toponomastici postoje tragovi i drugih etničkih elemenata koji su u poslednjim vekovima antike prodrli na Balkan (Goti, Huni i dr.; up. Σάρματες, Δάλματες, Τουλκόβουγο), ali njihovo svestrano istraživanje može izvršiti samo lingvista.[306]

Ako se prednja analiza uporedi s rezultatima do kojih nas je dovelo proučavanje starije toponomastike u Dardaniji, primetiće se izvesno preovlađivanje tračkih imena kod Prokopija. Moguće je da to odražava stvarno stanje i da je doista tokom poznorimskog perioda došlo do jačanja tračkog elementa na račun ilirskog. Ali, računajući s tom mogućnošću, ne smemo zaboraviti da nismo u stanju ni vremenski ni teritorijalno da opredelimo toponime posvedočene kod Prokopija. Koliko je među njima bilo starih imena? Koliko iz zapadnog, koliko iz istočnog dela Dardanije? Iako je pretresanje ovog materijala, bilo neophodno, mo-

---

[303] Usp. *Barišić*, Vizantijski izvori I, 53 i 55 nap. 118; *Vulić*, L'origine ethnique de l'empereur Justinien, 400 i d.

[304] O ubiciranju Justinijane Prime (i samim tim Taurisiuma i Bederijane), v. *Barišić*, n. m. i Dosadašnji pokušaji ubikacije grada Justinijana Prima, Zbornik Filozofskog fakulteta (Beograd), VII, 1, 1963, 127—141.

[305] *Mayer*, 332.

[306] Uzgred možemo pomenuti, iako to za našu temu nije od interesa, da su neki Prokopijevi toponimi tumačeni kao slovenski. Tako je *L. Niederle* Βέριζανα doveo u vezu s imenom makedonskog slovenskog plemena Βερζῆτα (Verziti), kao i s ličnim slovenskim imenom *Berzana (=Brzana?)*; Λάβουτζα je identifikovao sa slovenskim nazivima Labuda, Labudnica; Βράτζιστα je doveo u vezu s toponimom Vraca u Bugarskoj i Vrace u Hrvatskoj, a Μιλλάρεκα tretirao kao čisto slovenski toponim. Usp. *Barišić*, Vizantijski izvori I, 61 i d., pr. 132, 135, 142. i 135. Barišić smatra da je to nesigurno i naglašava da je teško pretpostaviti da bi neki Justinijanovi kasteli u Iliriku mogli nositi slovenska imena. *Георгиев*, Въпроси на българската етимология, София, 1958, ide još dalje i obeležava kao slovenska ili verovatno slovenska čitavih dvadesetak toponima na području koji nas interesuje, i to: Ἄλδανες, Βέρζανα, Βεσίανα, Βερκάδιον, Βουρδόμενα, Βούρδωπες, Βρίπαρον, Δάβανος, Δέδβερα, Δουλίαρες, Ζυσβάες, Κοβέγκιλες. Μιλλάρεκα, Νώγετο, Οὐρβρίανα, Πίστες, Πρετζουρίες, Σούβαρας, Στρανβάστα, Στρόγγες, Τζερτζενούτζας, Τιμίανα. Up. *Vlahov*, Nachträge III (bez zauzimanja stava). Istoričar se ne može složiti s tim da je u Justinijanovo vre ne samo novih već i starih, obnovljenih kastela sa slovenskim nazivima.

ramo priznati da za problem koji nas interesuje on ne pruža nikakve nove elemente. Čitav jedan milenij razdvaja Prokopija od vremena kada se Dardanci pojavljuju na istorijskoj pozornici, a to je isuviše velik razmak da bi se njegovo svedočanstvo moglo iskoristiti za rešavanje pitanja njihovog porekla. U svakom slučaju, gornja zapažanja ne protivureče zaključcima do kojih smo došli na osnovi ostalog materijala.

d) Ethnika

Etnika u prvobitnom značenju reči, a ne u značenju koje su ona dobila u rimsko-grčkom svetu, zauzimaju posebno mesto u onomastici jednog naroda. Kod Dardanaca poznata su nam tri takva imena: pored skupnog imena samog naroda, i imena dva njegova plemena, Galabrija i Thunata.

Ime Dardanaca zapisano je u nekoliko oblika: Δαρδανεῖς (Polibije, Agatarhid, Nikola iz Damaska, Plutarh, Apijan, Antologija palatinska, paradoksografi, natpis iz Olevena?), Δαρδάνιοι (Polibije, Strabon, Kasije Dion, Ceces, natpis iz Linda?), Δαρδανιᾶται (Strabon), Δάρδανοι (Diodor, Ptolemej, Apijan, Kasije Dion, Zonara, prevodilac Eutropija) i, kod Rimljana, *Dardani* (Salustije, Ciceron, Cezar, Livije, Pompej Trog, Justin i dr.). Oblik Δαρδανιᾶται posvedočen je samo na jednom mestu kod Strabona, u tekstu u kome se javlja i Δαρδάνιοι, tako da se može smatrati kao prepisivačeva greška nastala pod uticajem imena Αἰταριᾶται, koje se pominje neposredno ispred toga.[307] Što se pak tiče oblika Δάρδανοι, Δαρδανοί (akcenat varira kod istih pisaca), očigledno je da su ga Grci preuzeli od Rimljana, jer se on javlja samo kod poznijih pisaca. Ostaju dakle, kao autentični, grčki nazivi Δαρδανεῖς i Δαρδάνιοι i latinski *Dardani*.

Ako ove nazive uporedimo s imenom troadskih Dardanaca, zapazićemo da se za ove upotrebljavaju oblici Δάρδανοι odn. Δαρδάνια,[308] a da etnikon Δαρδανεύς, Δαρδανίς, obeležava samo građane grada Δάρδανος: ὁ δῆμος ὁ Δαρδανέων (IGRR IV, br. 190), θεωροὶ Δαρδανέων (IGRR I, br. 852).[309] Ljudi koji se u helenističkim i rimskim natpisima nazivaju Δαρδανεὺς ili Δαρδανὶς bili su građani troadskog Dardana. Nemamo zasada nijedno sigurno svedočanstvo o upotrebi ovih oblika za balkanske Dardance, kao pojedince. Naši najstariji natpisi s pomenom Dardanaca potiču, doduše, tek s kraja II veka pre n.e., tj. iz vremena kada su Rimljani već gospodarili Grčkom, i možda se time objašnjava da su u njima pripadnici našeg plemena obeleženi kao Δάρδανος, odn. Δαρδάνα, iako, kao što smo rekli, stariji pisci narod kao celinu zovu Δαρδανεῖς ili Δαρδάνιοι. Oblik Δάρδανοι odomaćio se tek u rimsko doba, jer su Rimljani upotrebljavali isto ime *Dardani* i za maloazijske i za balkanske Dardance.

Ime Dardanaca objašnjava se obično pomoću albanske reči *dardhë*, »kruška«, od ie. *g'hordā, ili g'herdā*, gr. ἄχερδος, »divlja kruška«, odno-

[307] Usp. Str. VII, 5. 7 (D 81). Kod Dečeva, 118, zabeleženi su samo oblici Δαρδανεῖς, Δαρδανιάται i Δάρδανοι.

[308] Vidi *Bürchner*, RE IV (1901), 2157 sq., s. v. Dardania.

[309] V. napred str. 101 i d. Za razlikovanje maloazijskih i balkanskih Dardanaca v. *L. Robert*, Noms indigènes de l'Asie Mineure gréco-romaine, Paris 1963; 341, nap. 7, i REG Bull. épigr. 1961, p. 265.

sno *dardhán*, »odgajivač krušaka«, »zemljoradnik«, tako da bi Δαρδανία trebalo da znači »zemlja u kojoj rastu kruške ili se gaje kruške«, ili »zemlja težaka«.[310] Nedavno je, međutim, predložena nova etimologija ovog imena, koja ga vezuje za ie. *-dher-*, »vezati, držati zajedno«, pa bi *Dardania*, prema tome, značila »zajednica, grupa plemena«.[311] Ni za jednu od ovih etimologija ne može se reći da je sigurna. Poslednja izgleda prihvatljivija po smislu, ali ne znam koliko je lingvistički pouzdana. Možda je od istog korena makedonsko ime Δέρδας,[312] a svakako je u vezi s imenom Dardanaca toponim Δαρδάπαρα.

Jezička pripadnost etnikona ne mora biti presudna za etničko poreklo naroda, jer je poznato da se ime može preuzeti od zemlje u koju se jedno pleme doselilo ili od pokorenog naroda. Značajnija je za opredeljenje etničkog karaktera Dardanaca činjenica da se među plemenima u Apuliji, gde je moglo biti ilirskih, ali ne i tračkih elemenata, javlja neko pleme *Dardi* P l i n. III, 104), čije se ime mora dovesti u vezu s imenom Dardanaca. Utoliko pre što je susedna oblast Kalabrija dobila ime po plemenu *Calabri*, koji su, verovatno, srodni s dardanskim Galabrijima.

Galabriji se pominju, zajedno sa Thunatima, kod Strabona: τῶν δὲ Δαρδανιατῶν εἰσὶ καὶ οἱ Γαλάβριοι, παρ' οἷς ... πόλις ἀρχαία, καὶ οἱ Θουνᾶται, [οἳ] Μαίδοις ἔθνει Θρᾳκίῳ πρὸς ἕω συνάπτουσιν.[313] Način na koji se o njima govori pokazuje da su to morala biti veća, poznatija plemena. Dok Galabrije svi smatraju Ilirima, upravo zbog italskih Kalabra, pristalice teze o tračkoj pripadnosti Dardanaca ističu vezu imena Thunata s imenom tračkih Θυνοί, Βιθυνοί. Tračko poreklo Thunata nas neće iznenaditi ako imamo u vidu naša ranija zapažanja o tračkom elementu u istočnom delu Dardanije. Iz toga, međutim, nikako ne sledi »da su Dardanci prvobitno bili Tračani«.[314] Potpunosti radi treba navesti i mogućnost da se ime Thunata poveže s etnikonom *Daunii*, koji je posvedočen u južnoj Italiji, zajedno s etnikonima *Calabri* i *Dardi*.[315]

ARHEOLOŠKI MATERIJAL

Ostaje nam da vidimo da li arheologija može štogod reći o poreklu Dardanaca i njihovoj etničkoj pripadnosti.

---

[310] *Tomaschek* 1, 25; *P. Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 245 sq.; *Bürchner*, l. c.; *Mayer*, II, 33. *Krahe* nema ime Dardanaca u svom leksikonu ilirskih geografskih imena.

[311] *I. I. Russu*, Studi illirice II, Omagiu lui Constantin Daicoviciu, Bukurešt, 1960, sq. *Detschew*, 118, smatra takođe kao verovatnije da Δάρδανος ima isti koren kao i ime tračkog božanstva Δαρζαλας i objašnjava ga putem i. e. **dheregh-*, »držati«. *Георгиев*, Българска етимология, 94, prihvata staru etimologiju kao »vrlo verovatnu«.

[312] Ovo je ime posvedočeno i u Epiru; cf. *Krahe* PN 41.

[313] S t r. VII, 5, 7 (D 81). Galabrije ima u svom rečniku Mayer, str. 147. I Krahe, koji Dardaniju ne smatra ilirskom oblašću, Galabrije dovodi u vezu s italskim Kalabrima i njihovo ime ubraja u ilirske etnikone; cf. *Krahe*, GN 103. i 112. Kod Dečeva, naprotiv, Galabriji nedostaju, iako je skoro sav dardanski materijal uzet u obzir kao dardanski.

[314] *Detschew*, 203: »Die dardanischen, Θουνάται sind kaum von den thrakischen Θυνοί zu trennen. Mann kann daraus folgen, dass die Dardaner ursprünglich Thraker waren.«

[315] P l i n. III, 103.

Mogućnosti arheologije u rešavanju etničkih problema su prilično ograničene. Ona utvrđuje područja materijalne kulture i njihove međusobne veze i uticaje, ali kulturna područja ne moraju se podudarati s etničkim, jer se predmeti svakodnevne upotrebe, koji čine većinu arheološkog materijala (posuđe, alat, nakit, i dr.), lako prenose od jednog naroda drugome, mnogo lakše nego imena. Elementi materijalne kulture koji se mogu smatrati koliko-toliko pouzdanim obeležjem određene etničke skupine su vrlo malobrojni i nije ih uvek lako odvojiti od drugih. Ipak, u periodima za koje raspolažemo pisanim izvorima arheološka dokumentacija je neophodna kao dopuna i kao sredstvo za proveravanje tačnosti određenih postavki.

Na žalost, teritorija Dardanije je u arheološkom pogledu još uvek malo istražena. To naročito važi za poznije preistorijske epohe, koje su za naš problem od interesa. Područje Kosova i Metohije tek je poslednjih godina počelo da otkriva svoja blaga.[316] Pomoravlje takođe. I najseverniji deo današnje Makedonije, koji je ulazio u sastav antičke Dardanije, dao je dosada vrlo malo materijala iz I milenija pre n.e. Na celoj teritoriji Dardanije ima svega nekoliko lokaliteta gde su vršena sistematska ispitivanja. Inače materijal potiče uglavnom od slučajnih nalaza koji se teško mogu iskoristiti za pitanje koje nas interesuje. Naročito se oseća nedostatak materijala s kraja II i početka I milenija, iz prelaza iz bronzanog u gvozdeno doba, kada je, kako se misli, došlo do migracija, koje su doprinele formiranju onih plemena u središnjem delu Balkanskog poluostrva sa kojima se susrećemo u istorijsko doba.

Hronološko razvrstavanje tako oskudnog materijala nije bilo moguće izvršiti sa sigurnošću. Ima praznina u materijalnom razvitku Dardanije koje se protežu na celu jednu epohu i za koje je teško naći objašnjenje. Nema lokaliteta na kome bi se mogao pratiti razvoj od bronze, preko halštata, do latena, iako sve govori u prilog kulturnom kontinuitetu u tom vremenu. Koliko mi je poznato, na teritoriji Dardanije zabeleženo je dosada samo jedno nalazište — Široko kod Prizrena — koje je dalo materijala kako iz bronzanog, tako i iz dva gvozdena doba.[317] Međutim, materijal s ovog nalazišta, slučajno otkopan, dospeo je u muzej bez neophodnih podataka o uslovima nalaza koji bi omogućili donošenje zaključaka o hronološkom odnosu predmeta iz raznih epoha. Tako je tipološko i hronološko razvrstavanje arheološkog materijala Dardanije izvršeno uglavnom na osnovi spoljnih analogija.

Oskudnost materijala je, svakako, razlog što dosada nije dat sintetički pregled materijalne kulture Dardanije u doba halštatskog perioda i latena.[318] To jako otežava zadatak istoričara, koji se ne može lako snaći

---

[316] Istraživanje Kosova i Metohije, koje je u stvari započelo tek posle drugog svetskog rata, naročito se intenzivno sprovodi u poslednje vreme u okviru plana za kolektivno proučavanje prošlosti autonomne pokrajine.

[317] Usp. *R. Galović*, Praistorija Kosova i Metohije, GMK M, 1 (1956), 214, i *E. Čerškov*, Arheološka zbirka Muzeja Kosova i Metohije, ibid., 371. *Dašić*, Preistorijsko naselje na Širokom, GMKiM 2 (1957), 249.

[318] Nedostaje sintetički pregled za halštat sličan onome koji je M. *Garašanin* dao za neolitik i bronzano doba u Srbiji i Makedoniji (Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 39. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1958, 1 i d.). Usp. i njegovo: Stand, Probleme u. Aufgaben der Vorgeschichtsforschung im serbischen Morava Gebiet, Actes du IIIe Congrès des sciences préhistoriques et protohistoriques 1950. — Hronološki

u mnoštvu pojedinačnih publikacija. Ipak je neophodno, čini mi se, da iznoseći mišljenja arheologa o etničkom poreklu Dardanaca u osnovnim crtama pretresemo ono što se zna o njihovoj materijalnoj kulturi i da formulišemo nekoliko pitanja na koja istoričari očekuju odgovore od arheologa.

Od istorijski posvedočenih Dardanaca — od kraja IV veka do početka naše ere — ima neobično malo nalaza. Sem nekoliko importovanih predmeta (helenistička keramika u Jošaničkoj Banji i Oraovici, atička keramika na Velikoj humskoj čuki kod Niša i u Donjim Nerezima kod Skoplja),[319] ima nešto latenskih nalaza (keramika, mačevi i koplja iz Širokog kod Prizrena, koji su dospeli u muzej zajedno s halštatskim i bronzanim materijalom, fibula Laten- II iz okoline Skoplja, latenska keramika II—III iz Gradca kod Zlokućana, keltska fibula iz Bele Palanke, nesigurni ili nedovoljno tipični latenski ostaci iz Hisara kod Leskovca i Broda kod Niša), i, u Pomoravlju, tipično dako-getski materijal (Stol kod Niša, Veliko Trnjane kod Leskovca i Pirot).[320] Da li je moguće da je to sve čime raspolažemo, u pogledu arheološkog materijala, za tri veka dardanske istorije? Šta u stvari predstavljaju ovi latenski nalazi? Da li u njima treba videti ostatke dardanske materijalne kulture, ili su to objekti koji su doprli u Dardaniju s Keltima? Najzanimljiviji je, nesumnjivo, nalaz iz Širokog, u vezi s kojim je rečeno: »na latenskoj keramici se oseća uticaj sa strane, poglavito grčki, dok je prisustvo Kelta u naselju nesumnjivo«.[321] Može li se razlikovati ono što je keltsko od onog što je dardansko u to vreme? U Pomoravlju, Garašanin je skrenuo pažnju na sve češće nalaze dako-getskog karaktera iz poznolatenskog doba, u kojima, po njegovom mišljenju, treba videti ostatke autohtone kulture.[322]

---

sistemi za gvozdeno doba u Makedoniji i Srbiji izrađeni su tek nedavno; v. *Garašanin*, L'âge du fer en Macédoine, 173 i d., i Istočna granica Ilira, Simpozijum, I str. 140. i nap. 36. — Treba dodati da je upotreba rezultata arheoloških istraživanja otežana time što se arheolozi u svojim radovima drže savremenih granica i oblast Skoplje—Kumanovo obrađuju u okviru Makedonije.

[319] *D. Vučković—Todorović*, Helenistička keramika iz Jošaničke Banje, Starinar 12 (1961), 123. i d. Dva fragmenta helenističke keramike iz Jošaničke Banje kod Novog Pazara, jedan stariji firnisovan s kraja IV ili iz II veka i jedan deo megarske vaze s kraja III ili prve polovine II veka, nađeni su u unutrašnjosti jednog suhog zida ilirske gradine. Prema *Čerškovu*, Municipium D. D. kod Sočanice (Priština, 1965), 6 i nap. 29, helenistički materijal je nađen i na Suvoj Reci, kao i u dolini Laba i u ostacima naselja pored rudarskih jama kod Novog Brda. Ovakvi nalazi ulivaju nade da će jednog dana postati jasnije veze Dardanije sa helenističkim svetom.

[320] Usp. *Garašanin*, Iz istorije Kelta, 10 i d. *Isti*, Contributions a la connaissance des Dardaniens à l'époque de la Tène, ŽA 8 (1958) 124.

[321] *E. Čerskov*, Arheološka zbirka Muzeja Kosova i Metohije, GMKiM 1 (1956), 371; *isti*, Komunikacije i naselja, GMKiM 2 (1957), 80. Materijal iz ovih prvih nalaza uglavnom je uništen. Novija istraživanja, Arheološki pregled, 1963, 47—48, još nisu obrađena i publikovana.

[322] *Garašanin*, n. m. Usp. i *isti*, Istočna granica Ilira, Simpozijum I, 147: »... u dardanskom području, oblasti sigurno ilirskoj, prema podacima pisanih izvora, i u kojoj keltski Skordisci nisu izgleda uhvatili dubljeg korena, postoji znatan dački uticaj, koji se manifestuje u tračko-dačkim elementima materijalne kulture... Pojava ovih elemenata ne može, prema pisanim izvorima, biti povezana sa bilo kakvim promenama u etničkom sastavu, čak ni sa eventualnom dominacijom Boirebiste... Otuda izgleda da u ovoj fazi materijalna kultura političkí jačeg elementa prelazi njegove etničke granice i ne može biti dovedena u vezu sa dubljim promenama u etničkom sastavu«.

Nema sumnje da takvi tragovi mogu poticati i od ilirskog stanovništva ovog kraja, ali ostaje činjenica da arheološki nalazi u ovom slučaju potkrepljuju zaključak izveden na osnovi ostalih izvora da je u dolini Južne Morave trački elemenat bio jače izražen nego ilirski. Ostaje, međutim, nejasno koje materijalne ostatke treba vezati za Dardance helenističkog vremena.

Ako se ide unatrag, u IV i V vek, konstatovaće se potpuni nedostatak bilo kakvog arheološkog materijala.[323] Treba doći do 500. godine da bismo naišli na jedini skupni nalaz iz halštata D, znamenitu ostavu iz Novog Pazara, u kojoj pored grčkih predmeta ima i mnogo objekata domaćeg porekla. U ovaj period spadaju i Trkačica iz Prizrena, Menada iz Tetova, kao i drška ogledala sa Kosova. Uvoz luksuznih predmeta predstavlja opštu pojavu u doba halštata D i objašnjava se procvatom plemenske aristokratije.[324] Međutim, u vezi s tim postavlja se pitanje zašto nije uticaj grčke kulture, ako su tako rano počele njene veze s Dardanijom, ostavio vidnije tragove u poznijim vekovima dardanske istorije.

Od mlađih preistorijskih epoha najbolje je zastupljen u Dardaniji halštat C, koji ovde počinje oko 700. godine i traje do sredine VI veka. Halštatu C pripadaju značajne ostave iz Janjeva i Kumanova, kao i nalaz iz Konopnice kod Vlasotinaca, za čije je datovanje uzet kao *terminus post quem* VIII vek, zbog toga što votivne ostave sa sličnim predmetima, nađene ispod nekih grčkih hramova, ne mogu biti starije od VIII veka.[325] Nakit iz Janjeva ima ornamentiku istovetnu s ornamentikom koja se pojavljuje na materijalu iz Gučeva, Barajeva, Brajkovića (kod Kosjerića) i drugih ranohalštatskih nalazišta iz Srbije i koja se može smatrati degenerisanim izdankom geometrijske ornamentike dubovačko-žutobrdske keramike iz vremena bronza B-halštat A.[326] Materijal iz pomenutih ostava pokazuje, dakle, analogije s ilirskim zemljama i veze s Grčkom.

Na Kosovu i Metohiji zabeležen je veliki broj gradina koje su slične gradinama glasinačkog tipa. Gradine su se, izgleda, ovde pojavile već u neolitu, održale se kroz celo bronzano doba i u halštatu postale domi-

---

[323] Usp. *Garašanin*, n. d., 148. Nisam našla u stručnoj literaturi koja mi je poznata nijedan predmet koji bi se datovao u ovo vreme.

[324] *M. Garašanin*, Ilirsko-grčki šlem iz Ražana, Vesnik Vojnog muzeja JNA, 4 (1957), 46 i d., konstatuje jačanje veza s Grčkom tokom halštata D ne samo u ilirskim zemljama već i u Trakiji (Duvanli, Kazanlik), i kod drugih varvarskih naroda (Vix, Heuneburg). Bilo je više puteva prodiranje grčkih uticaja u ilirske zemlje. Zanimljivo je da u slivu Morave zasada nedostaju tragovi takvog uticaja.

[325] *D. Garašanin*, Studije iz metalnog doba Srbije, IV. Ostava iz Janjeva na Kosovu, Starinar 9—10 (1958/9), 37. i d. O ostavi iz Kumanova i Konopnice v. *M. Garašanin*, Razmatranja o makedonskom Halštatu, Starinar 5—6 (1956), 29 i d.

[326] Ključno mesto u istraživanju gvozdenog doba u Srbiji zauzima njegova veza sa dubovačko-žutobrdskom kulturom u Panoniji. Ova se obično datuje u kraj II milenija, kraj bronzanog doba (bronza B), pa se u zavisnosti od nje i neke ostave iz ranogvozdenog doba datuju u halštat A—B, zato što pokazuju srodnost u ornamentici. Smatra se da postoji neposredna veza između dubovačko-žutobrdske kulture i Grčke, iako zasada nisu utvrđeni tragovi koji bi ukazivali na puteve kojima su se kretali nosioci ove kulture u jednom ili drugom pravcu. Usp. o tome, pored članka D. Garašanin, navedenog u prethodnoj napomeni, i M. Garašanin, Rad Vojvođanskih muzeja, 2 (1953), 67. i d.

nantni oblik naselja.[327] Bilo da su nedovoljno istražene, ili da ne daju dovoljno materijala za hronološku kategorizaciju, gradine svedoče o postojanju ilirskih elemenata u zapadnom delu Dardanije, ali ne pružaju i odgovor na pitanje vremena kada je došlo do prodiranja tog elementa.

U Vučjem Dolu kod Skopja nađeni su grobovi od kamena i pokriveni kamenjem koji, prema mišljenju stručnjaka, imaju analogije u makedonskim nalazištima Bohemice, Čaušice, Ostrova, Langade i Radanja kod Štipa. Nakit iz ovjh grobova sličan je nakitu iz Radanje, Kumanova i Konopnice kod Leskovca, on ukazuje, dakle, na veze s Makedonijom i Pomoravljem.[328]

Jedino sistematski istraženo i, svakako, najznačajnije nalazište razvijenog halštata u Dardaniji je nekropola u Donjoj Brnjici kod Prištine.[329] Ona pripada tipu ravnih polja s urnama. Dosada su otkrivene tri grupe grobova, većinom pojedinačnih, ali ima i nekoliko dvojnih i jedan porodični. Slične nekropole konstatovane su i na nekim drugim lokalitetima. Istraživač donjobrnjičke nekropole smatra da je teško na osnovi materijala iskopanog u Donjoj Brnjici izvući bilo kakav zaključak o poreklu Dardanaca pošto on pokazuje jednu već formiranu kulturu. On vezuje ovu nekropolu, s jedne strane, uz starije srednjoevropske i panonske kulturne grupe Stillfried — Val — Dalj — Batina i vidi u njoj zakasneli izdanak Urnenfelder-kulture, koji stavlja u halštat B^2/C. S druge strane, izvesna srodnost u oblicima vezuje, po njegovom mišljenju, brnjički materijal uz Troadu i severnu Egeju, gde se ti elementi pojavljuju na prelazu iz drugog u prvi milenij, dakle, ranije nego u Dardaniji. To bi bilo u kontradikciji s antičkom tradicijom o balkanskom poreklu maloazijskih Dardana. Međutim, o odnosu polja s urnama i halštata A/B prema egejskom svetu u doba protogeometrijskog i geometrijskog stila nije dat definitivan sud. Zanimljivo je da istraživač donjobrnjičke nekropole dopušta, pored tradicionalnog mišljenja o srednjoevropskom poreklu nekih elemenata ove kulture, i suprotan pravac dejstvovanja, što dovodi do jakog sniženja apsolutne hronologije podunavske (dubovačko-žutobrdske), pa i dardansko-halštatske kulture.[330] Donjobrnjički materijal pokazuje, međutim, i vrlo jaku lokalnu komponentu, izraslu na bronzanodopskim tradicijama, što je od posebnog značaja. Treba li ovu da tako kažemo autohtonu kulturu vezati uz Ilire, ili su pak Iliri bili nosioci kulturnih elemenata koji su na kraju drugog i početku prvog milenija stigli sa severozapada?

Arheolozi ističu kao jedan od opštih zaključaka koji se sa prilično sigurnosti može izvući iz celokupnog dosada poznatog materijala pripadnost dardanske teritorije u užem smislu (bez Pomoravlja) jedinstvenom bosansko-makedonskom području, ili ilirskoj materijalnoj kulturi u vre-

---

[327] *E. Čerškov*, Municipium D. D. kod Sočanice, Priština, 1965, 3 (u rukopisu).

[328] *Ć. Truhelka*, Grobnica iz Halštatskog doba u Vučjem Dolu, GSND 5 (1929), 63. *M. Garašanin*, Razmatranja o makedonskom Halštatu, Starinar 5—6 (1956), 29.

[329] *D. Srejović*, Nekropola u Donjoj Brnjici, GMKiM 4—5 (1959/60), 83—137. Sondažna ispitivanja izvršena pod rukovodstvom J. Glišića 1957. dala su izvanredne rezultate. Iskopavanjima u 1958. godini rukovodio je D. Srejović.

[330] Usp. pored rada navedenog u prethodnoj napomeni i: *D. Srejović*, Tri praistorijske ostave iz Istočne Srbije, Starinar 11 (1960), 47. i d.

me halštata.[331] Izdvajajući kao »centralno ilirsko područje« teritoriju u kojoj se »Iliri, kao pleme ili grupa plemena, pominju u najstarijim izvorima i krajeve na koje su se u toku pomenutog procesa nazivi »Iliri«, »ilirski«, »Ilirida« najprije proširili«, B. Čović je uključio u to centralno područje i jugozapadnu Srbiju, iako se, kako kaže, na nju ne može ovaj kriterij sasvim pouzdano primeniti, zbog toga što sam arheološki materijal pruža dovoljno indicija za to.[332] Na kartama koje prilaže svome članku, Čović je obuhvatio granicama tog centralnog ilirskog područja i oblasti Novog Pazara i Širokog kod Prizrena, tj. najzapadniji deo Dardanije. U ovom slučaju nije bitno da li je pravilno vezati naziv »ilirski« u užem smislu uz kulturno područje Bosne i Dalmacije, s obzirom na to da najstariji izvori daju ovo ilirsko ime plemenima koja su živela mnogo južnije, u neposrednom susedstvu Makedonije (antičke Makedonije, naravno; često se zaboravlja na to da je antička Makedonija obuhvatala samo relativno mali deo naše današnje Makedonije!). Problem je u tome da li treba smatrati da je kultura, čije je osnovna obeležja tako dobro izdvojio Čović, stigla u Dardaniju s »Dardancima«, ili »Dardance«, tj. prvobitne nosioce tog imena i srodnike maloazijskih Dardana, treba vezati uz stariji kulturni sloj, uz ono stanovništvo od koga su nam ostala polja s urnama donjobrnjičkog tipa. Drugim rečima, da li su Dardanci starinci na koje su nosioci halštatske kulture bosanskog tipa naišli prilikom doseljavanja, ili Dardance treba identifikovati sa halštatovcima?

Poznato je da je već odavno G. Novak istupio protiv identifikovanja nosilaca halštatske kulture glasinačkog tipa s Ilirima, tj. s onim plemenima koje su Grci u IV veku nazivali Ilirima. S druge strane, polazeći od veza troadskih i balkanskih Dardanaca, on je i Dardance odvojio od nosilaca halštatske kulture i smatrao ih starinskim, mediteranskim stanovništvom do koga je stigao samo slab talas halštatske invazije.[333] U osnovi ova teza je, možda, tačna, samo što ona ne vodi računa o činjenici da su se tokom vremena Dardanci jako približili Ilirima, kako pokazuju antička svedočanstva i sačuvana onomastika.

Na arheolozima je da reše hronološke odnose i međusobne veze prethalštatskih i halštatskih slojeva u Dardaniji i susednim zemljama. Kulturna strujanja između Podunavlja i Egeje išla su upravo preko zapadnog dela Dardanije (a ne dolinom Morave, kako se ranije mislilo)[334] pa se možemo nadati da će nova istraživanja na teritoriji Kosova i Metohije osvetliti veze Dardanije sa Troadom, s egejskim svetom i sa južnoilirskim područjem i tako, sa svoje strane, doprineti rešenju problema porekla Dardanaca.

---

[331] *M. Garašanin*, Istočna granica Ilira, Simpozijum I, 147.

[332] *B. Čović*, Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području, Simpozijum, I, 95 i d.

[333] *G. Novak*, Nacionalità, 82 i 88.

[334] *Garašanin*, n. d., 145: »U velikoj egejskoj seobi, u njenom delu orijentisanom u pravcu juga, vidnu ulogu igrao je zapadni Balkan, preko oblasti današnjeg Kosova. Otuda se i može smatrati da je, bar hipotetično, dobar deo tipičnih keramičkih oblika, kasnije karakterističnih za Peonce, zajedno s određenim metalnim oblicima, preko Kosova prodro u pravcu juga, ostavljajući, verovatno, po strani moravski put.«

*
* *

Ako na kraju ovog dugog izlaganja pokušamo da izvedemo opšti zaključak iz svega što je napred rečeno o etničkoj pripadnosti Dardanaca, on bi se mogao formulisati ovako:

Antički pisci ubrajali su Dardance u Ilire. Sudeći po jezičkim ostacima, ilirskom elementu pripada doista presudna uloga u formiranju dardanskog etnosa. Znatne mase tračkog stanovništva uključene su u dardansku zajednicu tako da je u istorijsko doba istočni deo Dardanije imao izrazito tračke karakter. Politički razvitak doprineo je izdvajanju Dardanaca kao posebnog naroda.

ANU BiH АНУ БиХ

SKORDISCI

279. godine razuzdane horde galskih ratnika predvođene Brenom sručile su se kao lavina iz Podunavlja preko Balkanskog poluostrva do srednje Grčke, vukući za sobom porodice i mase pobeđenih. Dugo i dugo posle toga pričalo se o pustoši i užasu koji su oko sebe širili. Nisu prezali ni pred kakvom svetinjom, klali su i zlostavljali žene i decu, otvarali grobove, obesvećivali hramove, pljačkali, palili. Ništa nije moglo da stane na put toj neustrašivoj navali konjanika i pešaka koji su, s mačem u ruci, s pesmama koje su ličile na divlje urlikanje i bojnim poklicima jurili besomučno napred. »Strah od Gala« (ὁ ἀπὸ Γαλατῶν φόβος) ostaće tokom vekova kao trauma u duši naroda koji su osetili njihov bes.

Samo bogovi su mogli da spasu grčki svet od ove opasnosti. I doista, pred Apolonovim hramom u Delfima Brenove čete doživele su katastrofu koja je odjeknula širom cele Grčke. Predanje kaže da su oni bili poraženi i desetkovani više silom bogova nego ljudi *(bello adversus Delphos infeliciter gesto, in quo maiorem vim numinis quam hostium senserant)*.[1] Na dugom i tegobnom putu povlačenja kroz krajeve koji su nosili još sveže tragove njihova nedavna pustošenja keltske horde istrebljene su u masama. Mali broj njih je ipak uspeo da se spase. Istim putom vratili su se natrag u Podunavlje i naselili se trajno oko ušća Save u Dunav: ti Kelti su nazvani Skordiscima.

Skordisci pokazuju istu nemirnu, agresivnu prirodu. Tokom skoro dva veka oni su stalno u pokretu, gaze i pokoravaju svoje susede, uznemiravaju pljačkaškim pohodima daleke bogate krajeve. To tako traje sve dotle dok nisu najzad, istrošeni stalnim naporima, i sami postali plen nadmoćnijeg neprijatelja. Strabon upoređuje sudbinu Skordiska sa sudbinom Tribala, Autarijata i drugih velikih balkanskih naroda. Svi su oni imali svoje doba prevlasti i svi su, oslabljeni međusobnim ratovima, na kraju podlegli udarcima Makedonaca i Rimljana.[2] Poređenje Skordiska sa Tribalima i Autarijatima otkriva nam moć i značaj koji su malobrojni keltski došljaci uspeli da steknu u političkom životu srednjeg Balkana u III i II veku pre n.e. Da to poređenje nije neopravdano, možemo se i sami uveriti. Jer, dok nam izvori više nagoveštavaju nego

[1] Iust. XXXII, 3, 6 (S 2).
[2] Str. VII, 5, 6 (S 1).

što pokazuju snagu Tribala i Autarijata, s obzirom na to da ova plemena stupaju na istorijsku pozornicu u vreme kada upravo počinje njihovo opadanje, pojava Skordiska pada u puno istorijsko vreme i mi smo u mogućnosti da pratimo njihovu aktivnost tokom skoro tri veka njihove samostalnosti.

I. POLITIČKA ISTORIJA

VELIKA NAJEZDA KELTA I NASELJAVANJE SKORDISKA OKO UŠĆA SAVE

Već od kraja IV veka, u vezi s Aleksandrovim pohodom protiv Tribala i sa širenjem makedonske vlasti nad plemenima srednjeg Balkana, interesovanje antičkih pisaca za podunavske oblasti znatno se povećava. Iz tog vremena potiče prva sigurna vest o Keltima u Podunavlju: 335. godine, kada se Aleksandar nalazio na Dunavu, »Kelti sa obala Jadrana« (τοὺς περὶ τὸν Ἀδρίαν Κελτούς, παρὰ Κελτῶν τῶν ἐπὶ τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ ᾳκισμένων)[3] pošalju mu poslanstvo da sklope s njim prijateljstvo. Dvadesetak godina kasnije srećemo se s Keltima u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Oko 310. godine Kasandar se sa njima sukobio na planini Hemu.. I Pauzanije pominje provalu Kelta u Trakiju koja je prethodila velikoj keltskoj najezdi.[4] U međuvremenu keltske horde su bile zaposele Panoniju. Prema Justinu, Kelti koji su se naselili u Panoniji bili su deo onih tri stotine hiljada Kelta koji su krajem V veka napustili svoju domovinu i prešli preko Alpa. Jedan ogranak tih Kelta spustio se u Italiju i 387. godine dopro do Rima. Ostali »čineći pokolj u zemljama kroz koje su prolazili *(per strages barbarorum)*, prodreše do ilirske obale i nastaniše se u Panoniji. Beše to surovo, smelo i ratoborno pleme, prvi ljudi koji su posle Herkula... savladali nesavladive prevoje Alpa i njihove neizdržive mrazeve. Pošto su pokorili Panonce, oni su tamo tokom mnogo godina *(per multos annos)* ratovali sa susedima.«[5]

Nije ovde mesto da se pozabavimo problemom vremena kada su Kelti došli u Panoniju i interpretacijom Justinovih reči o njihovom dugogodišnjem ratovanju sa susedima.[6] Niti smo pozvani da rešimo pita-

---

[3] Str. VII, 3, 8 (c. 301); Arr. I, 4, 6.

[4] Plin. XXXI, 5(30); Theophr. *ap.* Senec. *nat. quaest.* III, 11, 3; Paus, X, 19, 5; v. napred odeljak o Autarijatima str. 90, nap. 74. i 75.

[5] Just. XXIV, 4: *Namque Galli abundante multitudine, cum eos non caperent terrae, quae genuerant, CCC milia hominum ad sedes novas quaerendas velut ver sacrum miserunt. Ex his portio in Italia consedit, quae et urbem Romam captam incendit, et portio Illyricos sinus ducibus avibus... per strages barbarorum penetravit et in Pannonia consedit. Gens aspera, audax, bellicosa, quae prima post Herculem... Alpium invicta iuga et frigora intractabilia locum transcendit. Ibi domitis Pannoniis per multos annos cum finitimis varia bella gesserunt.* O ovoj seobi govorio je Trog Pompej u 24. knjizi svoje Istorije *(prol.* 24: *repetitae inde Gallorum origines, qui Illyricum occuparunt).*

[6] *Vulić*, Kelti, 74. i d., stavlja dolazak Kelta u Podunavlje pred kraj V i na početak IV veka. *Gavela*, Židovar, 49. i d., zalaže se za poznije datovanje ovog događaja. On smatra da su se Kelti držali jadranske obale iz straha od Aleksandra i da su tek posle njegove smrti krenuli ka Grčkoj. Prema *Jullian*, Histoire de la Gaule I, 299, »strah ili poštovanje« prema makedonskom vladaru zadržali su keltske mase na obalama Dunava. O Keltima na jadranskoj obali v. dalje.

nje da li su oni došli u Panoniju iz zapadnoilirskih oblasti, ili pak iz Norika, odnosno srednje Evrope, dolinom Dunava. Neophodno je, međutim, da se zadržimo na podatku o keltskom poslanstvu Aleksandru. Izrazi Κελτοὶ οἱ περὶ τὸν Ἀδρίαν, Κελτοὶ οἱ ἐπὶ τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ ὡκισμένοι ne treba shvatiti tako kao da su se Kelti bili raširili duž jadranske obale. Poznato je da su se Kelti bojali mora i da su izbegavali primorske oblasti. Na Jadransko more oni su izbili na samom njegovom vrhu i tu ih poznaje i Pseudo-Skilaks. Odatle, iz severne Italije, raširili su se u unutrašnjost ilirskih zemalja, u oblast Japoda. Što se tiče dalmatsko-ardijejske zemlje, uprkos Teopompovom podatku o sukobu Ardijejaca i Kelta, nedostatak znatnijih keltskih tragova govori protiv pretpostavke da su se Kelti tamo trajno zadržali.[7] Prema tome, ako bismo izraz »jadranski« Kelti uzeli u bukvalnom smislu, onda bismo morali zaključiti da u vreme Aleksandra još nije bilo Kelta u Podunavlju. Nije, međutim, isključena i drukčija interpretacija. Pojmu »jadranski Kelti« može se dati mnogo šire značenje. Obeleživši tim imenom Kelte za koje su čuli preko Jadranskog mora, grčki pisci IV veka mogli su da obuhvate pod nazivom »jadranskih Kelta« sve Kelte na severozapadu Balkanskog poluostrva i u Podunavlju da bi ih razlikovali od njihovih saplemenika u Galiji i na Apeninskom poluostrvu. Prema tome, pretpostavka da su Kelti u Aleksandrovo vreme već bili stigli u Podunavlje nije nemoguća. Ona čak postaje verovatna ako se ima u vidu da su Kelti zatražili prijateljstvo makedonskog kralja, jer ih je na ovaj korak morao navesti strah od makedonske opasnosti, što znači da oni u to vreme nisu mogli biti daleko od zemlje Tribala, gde se Aleksandar nalazio. Naravno, ne treba posebno dokazivati da pomen Panonije i Panonaca u vezi s pojavom Kelta u Podunavlju predstavlja običnu anticipaciju: Panonci nisu bili poznati Grcima pre II veka. Pompej Trog, koga Justin ekscerpira, ili, još verovatnije, sam Trogov izvor, imao je pred očima Panoniju svoga vremena. Pisac koji je prvi pisao o keltskoj najezdi nije mogao pominjati Panoniju.[8]

279. godine Panonija je postala polazna tačka velike keltske invazije. Trakija, Peonija, Tribalija, Dardanija, Ilirija, Makedonija i Grčka bile su preplavljene četama surovih ratnika, opustošene i opljačkane. A kada se kod Delfa dogodilo »čudo«, kada su oluje i provale oblaka više nego snaga grčkih hoplita demoralisale sujeverne varvare, koji su se samo jed-

---

[7] *Garašanin*, Pisani i arheološki izvori o Keltima, 19. Nije mi jasno zašto *Mócsy*, Pannonia, 527, zove ove Kelte podunavskim iako smatra da se nisu naselili u Panoniji (»die bei Theopompos fr. 41, Str. VII, 3, 8, bezeugten donauländischen Kelten haben sich ober nicht in Pannonien niedergelassen«).

[8] Naši osnovni izvori o velikoj keltskoj najezdi su Justin XXIV, 4, i Pauzanija, X, 19. Njihova izlaganja u mnogo čemu se ne slažu, v. *Vulić*, Kelti, 77 sl. Obično se uzima da je Timagen bio izvor Pompeja Troga za keltsku istoriju; v. napred str. 94, nap. 89. i 90. i dalje str. 267. Time, međutim, nije rešeno pitanje prvog izvora. Ukazivano je na Timeja, Hijeronima iz Kardije, Agatarhida iz Knida i druge pisce, up. *Jullian*, Histoire de la Gaule I, 301, nap. 6 .Atenejev neposredni izvor bio je, možda, Posejdonije, koga on pominje u podatku koji neposredno prethodi svedočanstvu o naseljenju Skordiska (v. dalje nap. 13). Prema *M. Segre*, La più antica tradizione sull'invasione Gallica in Macedonia e in Grecia (280/79 a. Cr.), Historia I (1927), 18 sqq., Pauzanija nam je sačuvao najstariju tradiciju o keltskom pohodu na Grčku i Delfe (prema Hijeronimu). Diodor i Justin zavise, u nekim podacima, od nešto poznije verzije koju je zabeležio Timej.

ne stvari bojali na svetu, »da nebo ne padne na njih«,[9] Bren je pretpostavio slobodnu smrt ropstvu. Njegove obezglavljene i razbijene čete krenuše natrag putevima kojima su došle.

Justin, koji nam o tome priča, nastavlja ovim rečima: »Nisu bili bolje sreće ni oni koji su bežali, jer od straha nisu mogli da provedu nijednu noć pod krovom, nijedan dan bez napora i opasnosti. Stalne kiše i mrazevi, glad i zamor i, iznad svega, najveće od svih zala, noćno bdenje satrli su one malobrojne bednike koji su preživeli zlokobni rat. Narodi kroz čije zemlje su prolazili otimali su se oko njih kada bi naišli na njih kako lutaju po poljima, kao oko plena. Tako se desilo da od tolike vojske, koja je još nedavno, uzdajući se u svoje snage, prkosila i bogovima, nije niko preživeo da sačuva sećanje na ovu katastrofu.«[10]

Diodor takođe kaže da su Brenovi Kelti prilikom povlačenja kroz Grčku i Makedoniju bili izloženi takvim napadima i takvoj nestašici hrane da su mnogi izginuli, a preostali su istrebljeni u Dardaniji, tako da nije ostao niko ko bi se vratio kući (καὶ οὐδεὶς ὑπελείφθη ἀπελθεῖν οἶκον).[11] Dobro je poznato da je Kelta bilo posle delfijskog poraza ne samo u Trakiji i Maloj Aziji već i na srednjem Balkanu. Jedan deo te razbijene vojske bili su upravo i naši Skordisci. Stoga, ne može se primiti kao bukvalno tačno tvrđenje da su svi Kelti do jednoga uništeni posle delfijskog poraza. To je preterivanje kojim treba da se pojača opšti utisak o strahovitoj katastrofi koja je zadesila one koji su bili uzročnici tolikih zala i o neočekivano srećnom ishodu najveće opasnosti koja je Grke ikada snašla od varvara.[12]

Na drugom mestu Justin drukčije govori o povlačenju Kelta iz Grčke: »Posle nesrećnog rata protiv Delfa, u kome su više osetili silu boga (Apolona) nego moć neprijatelja, Gali su, ostavši bez vođe Brena, pobegli tražeći spasa jedni u Aziju, drugi u Trakiju. Odatle su putevima kojim su bili došli krenuli natrag u staru domovinu. Neki od njih *(manus quaedam)* nastane se kod sastava Dunava i Save i nazovu se Skordiscima.« Tradicija o pojavi Skordiska u Podunavlju sačuvana nam je i kod Ateneja. Po njegovim rečima, Skordisci su »ostatak onih Gala koji su sa Brenom izvršili napad na delfijsko proročište (λείψανον τῶν μετὰ Βρέννου στρατευσαμένων ἐπὶ τὸ Δελφικὸν μαντεῖον Γαλατῶν). Njih je poveo i naselio u oblasti oko Dunava neki Bathanat. Po ovome se i put kojim su se vratili zove Bathanatov put, a i njegovi potomci se i danas

---

[9] Strabon VII, 3 8 (prema Ptolomeju), kaže da su keltski izaslanici, kad ih je Aleksandar upitao čega se najviše plaše, očekujući da će mu reći da se njega plaše, odgovorili: οὐδὲν πλὴν εἰ μὴ ὁ οὐρανὸς αὐτοῖς ἐπιπέσοι.

[10] Iust. XXIV, 8, 13—16: *Sed fugientibus fortuna commodior fuit, siquidem pavidis nulla tectis acta nox nullus sine labore et periculo dies; adsidui imbres et gelu nix concreta et fames et lassitudo et super haec maximum pervigiliae malum miseras infelicis belli reliquias obterebant. Gentes quoque nationesques, per quas iter habebant, palantes velut praedam sectabantur. Quo pacto evenit, ut nemo ex tanto exercitu, qui paulo ante fiducia virium etiam deos contemnebant, velut ad memoriam tantae cladis superesset.*

[11] Diod. XXII, p. 302, ed. Wesseling; v. odeljak o Dardancima, str. 110 (D 11).

[12] *Jullian*, Histoire de la Gaule I, 301, smatra da je u pitanju završna formula koja je redovna u epskom prikazivanju velikih katastrofa i ukazuje na sličnu rečenicu kod Tita Livija: *ne nuntius quidem cladis relictus* (V, 49).

zovu Bathanati.«[13] Atenej i Justin su jedini pisci koji pominju ovaj događaj. Iako su, možda, građu crpeli iz raznih izvora, čime se mogu objasniti razlike u pojedinostima, u osnovnom se oni uglavnom slažu: Skordisci su bili deo Gala koji su preživeli delfijsku katastrofu.

O tome koliki je mogao biti broj tih Kelta nemoguće je praviti ikakve kombinacije. Justinove reči *manus quaedam* ne treba uzeti doslovce. »Šaka« ljudi bili su Skordisci u poređenju sa nebrojenim mnoštvom koje je godinu dana pre toga krenulo iz Panonije na jug. Ali ta šaka ljudi morala je biti dovoljno jaka i dovoljno brojna da bi se mogla održati u tuđoj sredini i da bi, relativno brzo, započela širenje i nametanje svoje vlasti susednim narodima. Da li ih je bilo nekoliko desetina hiljada ljudi — boraca, slugu, žene i dece? Izvori nam ne pružaju nikakve brojeve, niti je tih brojeva moglo biti pošto su u pitanju ostaci jedne razbijene vojske.

U navedenim podacima Justina i Ateneja ima još dve stvari na kojima se vredi zadržati. Justin kaže: *Scordiscosque se appellari voluit* (tj. ona *manus* keltskih ratnika koja se naselila oko ušća Save). Ova rečenica pokazuje, s jedne strane, da ime Skordiska nije ranije postojalo, s druge, pak, da Skordisci nisu bili jedinstveno keltsko pleme, već preživele grupe raznih rodova koje su se sjedinile u novoj postojbini i tu dobile ili same uzele zajedničko ime Skordisci.[14] Vrativši se u Podunav-

---

[13] Iust. XXXII, 3, 6—8 (S 2); Athen., VI, 25, c. 234b (S 3). *Jullian*, n.d., 302, nap. 2, s pravom odbacuje hipotezu Zeussa i Contzena da je država Skordiska prethodila pohodu u Delfe i bila njegova polazna baza. (Izraz »država« na francuskom, u delu jednog starog pisca, ne zvuči tako čudno kao, na primer, kod *Gerova*, Проучвания II, 33: »plemenski savez i država (sic!) Skordiska«).

[14] Sasvim je nešto drugo pojam »Mischvolk«, koja se ponekad pogrešno primenjuje i na Skordiske, kao na narod koji je tobože postao mešanjem keltskih i domorodačkih, ilirskih i tračkih elemenata. — *Hubert*, Celtes, 51, takođe smatra da su Skordisci bili sastavljeni od raznovrsnih keltskih četa (»des bandes composites«). To ne važi samo za Skordiske. Na str. 79. on ističe da, za razliku od Kelta koji su prodrli u Italiju, Kelti koji su se bacili na Makedoniju i Grčku nisu bili organizovani po plemenima, već su to bile čete pokupljene odasvuda, bez političkog jedinstva. Ulogu predvoditelja imali su, po mišljenju Ibera, pripadnici plemena Belga, kojih je bilo i među maloazijskim Galatima i kod podunavskih Kelta. Iber navodi sledeće dokaze u prilog ovog mišljenja: ime *Bolgios* nosi jedan od vođa u pohodu 281. godine; *civitas Belgites* zabeležena je u Panoniji kod Plinija, III, 148; na nekoliko spomenika predstavljeni su Gali iz podunavskih trupa u dugačkim, širokim čakširama kakve su nosili severni Gali, posebno Belgi; prema svedočanstvu sv. Jeronima, maloazijski Galati govorili su još u njegovo vreme jezikom sličnim jeziku Trevera, koji su u stvari Belgi. *Jullian*, Histoire de la Gaule I, 300, nap. 2, takođe je uveren da je u Brenovim bandama sem podunavskih Kelta bilo i Belga. On ukazuje na činjenicu da početak seobe odgovara otprilike vremenu invazije Belga na Galiju. Među Skordiscima je takođe moglo biti Belga. Nemamo za sada, međutim, nikakvih direktnih potvrda za to. Ima još jedno galsko pleme za koje se smatra da je jednim delom ušlo u sastav Skordiska. To su Tektosagi. *Pink*, Die Münzprägung der Ostkelten, 87, nalazi analogija za neke elemente na jednoj istočnokeltskoj moneti kod Tektosaga i primećuje da se pripadnici ovog plemena sreću u Slovačkoj i u Panoniji, i da su »sačinjavali jedan deo Skordiska«. *I. Cremošnik*, v. dalje nap. 351. i 352, takođe konstatuje da se za pojave keltskog karaktera na spomenicima u našoj zemlji najviše analogija može naći kod Belga i Tektosaga (GZM 11, 1956, 122). Strabon, IV, 1, 13, navodi Tektosage među keltskim plemenima koja su učestvovala u napadu na Delfe, a Justin, XXXII, 38, 9, sačuvao nam je malo verodostojnu tradiciju prema kojoj su se Tektosagi s opljačkanim

lje, učesnici delfijskog pohoda naišli su tamo na one svoje saplemenike koje je Bren bio ostavio da čuvaju njihovu zemlju. Justin kaže da su ti Gali »da ne bi izgledalo kako samo oni sede dokoni, naoružali petnaest hiljada pešaka i tri hiljade konjanika i pošto su razbili getske i tribalske vojske, zapretiše i samoj Makedoniji«.[15] Njihov pohod završio se potpunim porazom, ali, dodaje Justin, »u to vreme Gali su imali tako brojnu omladinu da je ona kao roj napunila i Aziju«.[16] Nije nimalo verovatno da su svi Gali koje je Bren ostavio u Panoniji, kada je krenuo u Grčku, učestvovali u ovom pljačkaškom pohodu. Mnogi su, svakako, ostali u Podunavlju, gde je već nekoliko decenija bila njihova nova postojbina. I ovi Kelti ušli su u novu zajednicu, koja je pod imenom Skordiska obrazovana posle dolaska »ostataka Brenove vojske«.[17]

Atenej pominje Bathanata, vođu koji je doveo Kelte iz Grčke u Podunavlje i po kome je put kojim su se vratili nazvan Bathanatovim, i dodaje: »a i njegove potomke još dan-danas nazivaju Bathanatima«. Ovaj podatak, očigledno, ne može da se odnosi na Atenejevo vreme (II vek n.e.). Atenej ponavlja reči koje je našao u svom izvoru (Posejdoniju?), koji je pisao u vreme kada su Skordisci bili još nezavisni i imali svoje vođe. Iz daljeg izlaganja političke istorije Skordiska videće se da nam nije sačuvano ime nijednog njihovog vladara, niti je ijednom pomenut neki njihov kralj. Postoji mišljenje da *Bathanatos* i nije bilo ime određenog vođe, već titula kojom su Skordisci obeležavali svoje poglavice.[18]

Koji se put zvao Bathanatovim? Da li je to bio put dolinom Morave? Teško je išta o tome reći. Prema Justinu, Kelti su posle Brenova samoubistva pobegli jedni u Trakiju drugi u Malu Aziju; odatle *(inde)* krenuli su natrag u staru domovinu istim putevima kojima su bili došli.[19] Kad znamo da su se Kelti zadržali i u Trakiji i u Maloj Aziji, nije jasno koje Kelte i koje puteve ima u vidu Justin. Štaviše, ako se setimo da su, prema Diodoru, Kelti koji su prošli kroz Dardaniju bili formalno istrebljeni, moraćemo zaključiti da se nije moglo uvek ići najkraćim putom i da nije postojao samo jedan put povratka: lutajući po Makedoniji, Tra-

---

svetim blagom vratili u svoju zemlju, pokopali blago u Tolozansko jezero, a da su docnije, progonjeni morom, ponovo napustiti domovinu i došli da se nasele u Iliriju. Usp. i Iust. XXXII, 3, 12—15: *ex gente Tectosagorum non mediocris populus praedae dulcedine Illyricum repetivit spoliatisque Histris in Pannonia consedit.*

[15] Iust. XXV, 1, 2 (S 4).

[16] Iust. XXV, 2, 8: *quamquam Gallorum ea tempestate tantae fecunditatis iuventus fuit, ut Asiam omnem velut examen aliquod implerent.*

[17] *Gavela*, Iliri i Kelti, 23, smatra da su »Taurisci bili, najverovatnije, oni Kelti koji su ratovali protiv Tribala i Geta (v. Justin XXV, 1) i koji su bili najraniji keltski stanovnici Singidunuma«. Kritiku njegovih argumenata dala sam u članku Prilozi istoriji Singidunuma, 313. i d. Mišljenje da su Boji i Taurisci živeli u našem delu Podunavlja zastupa i *Graf*, Geographie von Pannonien, 19—20, ali on, prirodno, računa sa njihovim dolaskom u ove krajeve mnogo posle Skordiska. Tek u II veku Taurisci, a za njima Boji, pod pritiskom Rimljana kreću sa zapada prema Dunavu, gde se sukobljavaju sa Dačanima. Graf smatra da je Taurunum najistočnija tačka do koje su došli Taurisci. V. o tom još na str. 279 i 283.

[18] Tako već *Perdrizet*, Inscriptions de Delphes, 485 sl., nap. 4; *Reinach*, Delphes, 329. V. o tome napred str. 94, nap. 90, i str. 339—340.

[19] Usp. *Vulić*, Kelti, 81.

kiji, Peoniji, Dardaniji, krijući se i bežeći od osvete ozlojeđenog i napaćenog stanovništva, Kelti su se raznim putevima povlačili prema severu, dok se jedna njihova grupa nije okupila oko ušća Save u Dunav i tamo trajno nastanila.

Ἡ ΚΑΤΩ ΓΑΛΑΤΙΑ — SKORDISCI U PLANOVIMA FILIPA V PROTIV RIMA

Teritorija na koju su Skordisci došli da se nastane početkom III veka bila je naseljena ilirskim i tračkim življem. Borbe sa starosedeocima, koje su, svakako, ispunile prvo vreme njihova boravka u novoj postojbini, nisu posebno zabeležene u delima antičkih istoričara jer su se nalazile izvan domašaja i interesa Makedonaca. Ipak, dve-tri vesti omogućuju nam da nešto konkretno kažemo o ratovima za podjarmljivanje suseda koje su Skordisci vodili u prvoj polovini III veka. Već smo pomenuli da su, još u vreme velike seobe, Kelti koje je Bren ostavio u Panoniji da čuvaju zemlju napali Gete i Tribale.[20] Od Strabona pak saznajemo da su i Autarijati iskusili njihovu snagu: »Pošto su pokorili Tribale i zavladali i drugim tračkim i ilirskim plemenima, oni (tj. Autarijati) su i sami podlegli najpre Skordiscima, a zatim Rimljanima.«[21] Apijan zna takođe za međusobno istrebljivanje ovih plemena. »Razna plemena«, kaže on »živela su na teritoriji koju su nekad nastanjivali Skordisci i Tribali; jer ova dva naroda, u stalnim ratovima, tako su jedni druge upropastili da su Tribali, ukoliko je nešto od njih ostalo, prebegli preko Istra kod Geta..., a Skordisci, i sami jako oslabljeni, doživeli docnije istu sudbinu od strane Rimljana...«[22] Prema tome, Geti, Autarijati, Tribali su narodi sa kojima su Skordisci imali da se bore da bi se održali u oblasti koju su izabrali kao novu domovinu. Naravno, kada se raspolaže sa tako šturim vestima, mnogo štošta ostaje nejasno. Ne možemo znati, na primer, koji Geti su u pitanju, da li se misli na Gete s one strane Istra ili se pod tim imenom podrazumevaju plemena južno od Dunava?[23] S druge strane, prema Strabonu, Autarijati su već bili pokorili Tribale kada su se pojavili Kelti, dok su, prema Apijanu, Tribali bili jedan od glavnih neprijatelja novodoših Skordiska. Ovo neslaganje je, svakako, posledica uprošćavanja nedovoljno poznatih složenih procesa. Jasno je da pojam istrebljivanja ne treba uzeti doslovce; Tribali nisu nestali s autarijatskom najezdom. Ali pojava Skordiska povlači za sobom nestanak i Autarijata i Tribala sa političke pozornice. Ova dva nekada tako moćna naroda gube ubuduće svaki politički značaj. Štaviše, Autarijatima se u to vreme gubi svaki trag, dok Tribali, oslabljeni, postepeno se povlače iz zemlje na kojoj su se naselili Skordisci prema istoku dok nije na kraju njihovo ime ostalo vezano samo za jednu sasvim malu oblast oko Iskera. To, međutim, ne znači da je i ilirski i tračk živalj nestao sa teritorije kojom su zavladali Skordisci. Naprotiv, dva veka posle njihova

---

[20] Iust. XXV, 1, 2: *fugatisque Getarum Triballorumque copiis* (S 4).

[21] Str. VII, 5, 11 (S 5).

[22] App. Ill., 2 (S 6).

[23] Potpuno je nezasnovano Renakovo mišljenje, Delphes, 262, da bi to bio jedan od najstarijih pomena Bastarna.

naseljavanja, govori se o Skordiscima još uvek kao o Keltima koji žive »izmešani s Ilirima i Tračanima«. Ne treba smetnuti s uma, prvo, da na onom stupnju društveno-ekonomskog razvitka na kome su se nalazila ova plemena pokoravanje znači često nametanje vlasti koja ne zadire duboko u život potčinjenih; a zatim, da su imena »Autarijati«, »Tribali« — a to važi, verovatno, i za ime »Geti« — bila, po svoj prilici, skupna imena sa prilično neodređenom etničkom i političkom sadržinom. Tako se samo može razumeti činjenica da je, uprkos nestanku »Autarijata« i »Tribala«, na teritoriji na kojoj su živeli Skordisci bilo i docnije Ilira i Tračana.[24]

Pošto su se učvrstili u Podunavlju, Skordisci su došli u kontakt s Dardancima, a putem ovih s Makedonijom. Dardanci su i sami posle keltske najezde tako ojačali da je Makedonija morala da računa s njima. Krajem III veka i početkom II, u vreme rimskog nadiranja, Skordisci su uvučeni u ratne kombinacije makedonskog kralja Filipa V. Dok Dardanci, kao večiti neprijatelji Makedonaca, postaju rimski saveznici, Skordisci, čijoj je daljoj ekspanziji moćna Dardanija stajala na putu, prihvataju Filipov poziv da mu pomognu u ratu protiv Rimljana.

Posle poraza kod Kinoskefala (197), ne gubeći nadu da može slomiti svog rimskog protivnika, Filip je počeo kovati planove o proširenju rata u Italiji. Kao oruđe trebalo je da mu posluži ratoborno pleme Bastarna, koje se negde u to vreme bilo naselilo oko ušća Dunava i koje je bilo spremno da za novac stupi u njegovu službu. Filip je pri tome imao još jedan cilj. On je hteo da upotrebi Bastarne za uništavanje Dardanaca, koji su svojim upadima, u najkritičnijim trenucima, sputavali makedonske kraljeve u sprovođenju bilo kakvih zamašnijih političkih planova. Trebalo je, prema Filipovom planu, da Bastarni istrebe ove omrznute susede i da se, umesto njih, nasele u Dardaniji.[25] Tamo bi ostavili svoje žene i decu i onda krenuli u Italiju. Međutim, »put ka Jadranskom moru i Italiji«, kako kaže Livije, »vodio je kroz zemlju Skordiska, drugim putom se vojska nije mogla prebaciti«, pa je Filip i Skordiske uzeo u kombinaciju u svojim planovima za invaziju Italije. On je računao da će »Skordisci lako pustiti Bastarne da prođu, jer im ovi nisu tuđi ni po jeziku ni po običajima, a da će se i sami njima pridružiti

[24] *Mócsy*, Pannonia, 535, izlaže mišljenje koje je blisko mome, iako ne sasvim identično. On smatra da »podaci antičkih pisaca postaju upotrebljivi i shvatljivi samo ako imena naroda i plemena ne shvatimo kao nazive zatvorenih etničkih grupa, već kao obeležja za područje prevlasti (die Machtsphäre) datog naroda«. Primer kojim Moči ilustruje svoju misao, čini mi se, međutim, neobičan. »Tako«, kaže on, »postaje razumljivo da se ponekad Skordisci pojavljuju u Makedoniji a da nismo ništa čuli o nekoj njihovoj seobi«. Nije jasno šta on ima u vidu. Skordisci se često pojavljuju u Makedoniji, ali uvek u običnim pljačkaškim pohodima, tako da nije ni potrebno da se misli na neku seobu. U Makedoniji su posvedočeni i drugi Kelti (Liv. XLV, 30, 5: *Gallos ... impigros cultores)*. To su, međutim, ili ostaci keltskih četa iz vremena velike najezde ili, što je verovatnije, keltski najamnici koje su makedonski kraljevi pretvorili u ratare. Oni ne mogu imati nikakve veze sa područjem prevlasti Skordiska. Što se tiče samog »područja prevlasti«, mislim da ono ne mora biti identično sa teritorijom koju su antički pisci obuhvatali skupnim imenom jednog naroda, ne znajući ništa bliže ni o njegovom sastavu ni o njegovom prostiranju.

[25] V. napred odeljak o Dardancima, str. 124 i d.

kada shvate da se ide u pljačku na najbogatiji narod«.[26] Livije ne govori direktno o savezu između Filipa i Skordiska. Kod Justina, međutim, stoji da je Filip »sklonio Gale Skordiske na ratno savezništvo... i da bi bio naneo težak rat Rimljanima da nije umro«.[27] Smrt je doista sprečila Filipa da preduzme pohod preko Balkana u Italiju, kojim se zanosio u poslednjim godinama svog života. Kada su 179. godine Bastarni stigli u Dardaniju, on je već bio umro. Njegova predviđanja da će Skordisci pomoći Bastarnima pokazala su se tačna. Oko tri godine zadržali su se Bastarni, boreći se s Dardancima i pokušavajući da ih podjarme. Skordisci su bili na strani napadača, ne toliko zbog saveza s Filipom (jer ako je i došlo do formalnog sklapanja saveza, Filipovom smrću on je gubio snagu), koliko zbog sopstvenih interesa.[28] Preko zime, njihove čete su se povlačile u zemlju, kao i čete drugih tračkih suseda, koji su takođe pomagali Bastarnima. Dugotrajna borba završila se, uprkos tolikom broju neprijatelja, pobedom Dardanaca i isterivanjem Bastarna. Dardanci su ostali i dalje južni susedi Skordiska.

Ekspanzivna moć Skordiska toliko raste u prvoj polovini II veka da su oni jedini narod u Podunavlju koji izvori u to vreme poznaju. Kod Plutarha čitamo da se Persej takođe zanosio mišlju da Bastarne prebaci u Italiju, preko »donje Galatije« — διὰ τῆς κάτω Γαλατίας. Podatak verovatno, nije tačan, već predstavlja odjek planova Persejeva oca.[29] Ali to u ovom slučaju nije važno. Važan je izraz ἡ κάτω Γαλατία, koji pokazuje značaj koji su Skordisci imali u to vreme. Pogrešno bi bilo ipak na osnovi ovog zaključiti da su Skordisci raširili svoju vlast nad celom savskom dolinom sve do Jadranskog mora, ili da se Panonci zbog toga ne pominju što su priznavali njihovu vlast.[30] Kada Livije kaže da je put ka Jadranskom moru i Italiji vodio *per Scordiscos*, on, svakako, ne misli da je ceo put išao kroz zemlju Skordiska. To isto važi i za Plutarha kada kaže da je Persej nameravao da pošalje Bastarne u Italiju διὰ τῆς κάτω Γαλατίας. Panonci su u to vreme još nepoznati, a Skordisci su bili najznačajniji narod u Podunavlju, pa se time i objašnjavaju pomenuti izrazi.[31]

---

[26] Liv. XL, 57, 7 (S 7). Antički pisci smatrali su da su Bastarni Kelti. Zbog toga Livije kaže da su Bastarni bili bliski Skordiscima po jeziku i običajima. Danas većina naučnika ubraja Bastarne u germanska plemena.

[27] Iust. XXXII, 3, 5 (S 8). *Meloni*, 88, pr. 3, suprotstavlja ovom podatku prol. XXXII: *concitatique ab eo Bastarnae transire conati in Italiam*, i smatra da nije verovatno da je Justin pogrešio i umesto Bastarna stavio Skordiske, već se on služio drugim izvorom, koji je van polibijevske tradicije. I *Walbank*, 284, nap. 7, navodi ovaj primer kao dokaz da je Justinovo delo, u poređenju sa Diodorovim, »dalje od Polibija i manje brižljivo«. Ja ne vidim naročitog neslaganja između Justina i Prologa; razlika se može objasniti različitim skraćivanjem istog teksta. Oba podatka odnose se na kraj Filipove vlade i početak Persejeve. Kad je Filip umro, Persej je preuzeo sve narode koje je njegov otac bio organizovao protiv Rima.

[28] Liv. XLI. 19, 7—8 (S 9). *Perdrizet*, Inscriptions de Delphes, 490, i *Reinach*, Delphes, 271, pr. 1, smatraju da Skordisci nisu napadali Makedoniju pre 148. godine zbog ugovora koji su sklopili s Filipom.

[29] Plut. *Aem. Paul.*, 9 (S 10).

[30] Tako *Mócsy*, Pannonia, 353: »Put za Jadransko more *per Scordiscos*, Liv. XL, 57, 7, vodio je i kroz teritoriju Panonaca, ali kao gospodari ove oblasti, pominju se samo Skordisci.«

[31] Identifikovanje Skordiska s Galatima koji su izvršili napade na crnomorsku Olbiju, bez obzira na vreme u koje će se datovati psefizma u Proto-

Između Skordiska i Dardanaca moralo je biti ratova i pre pojave Bastarna, kao što ih je bilo i posle njihova povlačenja. Možda u jačanju Skordiska i njihovom širenju na jug treba videti jedan od uzroka što se od sredine II veka ne čuje više o dardanskim napadima na Makedoniju. Jer, iako su Dardanci bili na strani Rimljana kada je trebalo oboriti omrznutu makedonsku monarhiju, oni nisu mogli biti zadovoljni svojim novim susedima na jugu. Strah od rimskih legija mogao je izvesno vreme da spreči njihove uobičajene upade u Makedoniju, ali se teško može objasniti zašto se oni ne pridružuju Skordiscima i drugim tračkim plemenima kada ovi zajednički napadaju rimsku provinciju ako se ne pretpostavi da su oni i sami trpeli pritisak od strane Skordiska. Neki naučnici čak misle da su Dardanci u to vreme bili potčinjeni Skordiscima i da je to razlog što se oni ne pominju.[32] U izvorima nema direktnih indicija koje bi ukazivale na podvlašćeni položaj Dardanaca u odnosu prema Skordiscima, ali pritisak severnih suseda, bez obzira kakav je vid uzeo, je jedini razlog koji vidimo za mirovanje Dardanaca tokom nekoliko decenija.

Rimska pobeda nad Makedonijom 168. i obrazovanje rimske provincije Makedonije, dvadeset godina docnije, približili su Skordiske Rimljanima. Samim tim raste i broj događaja iz istorije ovog plemena koji su spaseni od zaborava. Ma koliko ove beleške bile suvoparne i šture, doba ratova Skordiska s Rimljanima je najbolje osvetljen period skordičke istorije.

PRVI SUKOBI S RIMLJANIMA

Lapidarni zapis Julija Opsekvensa o tome da su za konzulovanja Lucija Lentula i Gaja Marcija (156) »savladani Dalmati i Skordisci« *(Dalmatae Scordisci superati)*[33] je jedini trag prvog dodira Skordiska i Rimljana koji nam je poznat. Dok smo o rimsko-dalmatskom ratu 156/5. godine manje-više dobro obavešteni,[34] o sukobu Skordiska s Rimljanima iste godine možemo praviti samo pretpostavke. Obično se smatra da su Skordisci pritekli tom prilikom u pomoć Dalmatima i da su se s Rimljanima sudarili kao saveznici Dalmata. Uzeta je takođe u kombina-

genovu čast, u kojoj se govori o tim napadima (v. str. 91), i uprkos činjenici što je prihvaćeno od strane naučnika kao što su *Böckh, Dittenberger, Latyšev, Perdrizet, Zippel*, spada u sferu fantazije. Ma kolika bila pokretljivost i prodornost Skordiska, ma kako velik bio radijus njihovih ekspedicija, do crnomorskih obala oni nisu stigli, a još manje do Olbije. Ne vidim kako bi se mogla prihvatiti Cipelova kombinacija, prema kojoj je do prodora Skordiska ka Crnom moru došlo pred kraj II veka u vezi s najezdom Kimbara (*Zippel*, 154, ovako rekonstruiše zbivanja: pod pritiskom Kimbara Skordisci beže na jug, povlačeći za sobom i neke grupe Kimbara, udaraju na Autarijate, pokoravaju ih i, zajedno s nekima od njih, kreću dalje na Tribale, pokoravaju i ove i povedu sa sobom i jedan deo njih; dolaze do Hebra, gde ih napada i primorava na bekstvo Minucije Ruf; neki od njih beže preko Dunava). O pohodu Minucija Rufa v. str. 230 i d.

[32] *Alföldy*, Scordisques, 112.

[33] Iul. Obs. c. 16 (S 11).

[34] O ovom ratu govore Polibije i Apijan; pominju ga takođe Livije, Strabon, Flor i Zonara; usp. *Zippel*, 130. i d. Rat je započeo 156. godine konzul Gaj Marcije, a nastavio ga je i završio iduće godine Kornelije Scipion Nasika.

ciju i mogućnost da su Skordisci izvršili napad na rimsku Iliriju i da su time izazvali protivakciju Rima. Predložena je, najzad, i treća pretpostavka, prema kojoj je do skordisko-rimskog sukoba došlo u vezi s prvim panonskim ratom, koji se, kombinacijom raznih fragmentarnih vesti, takođe datuje u 156. godinu.[35] Na sva ova rešenja mogu se staviti primedbe. Savezništvo Dalmata i Skordiska iznenađuje samo po sebi zato što su teritorije ova dva plemena prilično udaljene jedna od druge i što su skordički pokreti obično bili upravljeni u drugom pravcu, ka jugu ili jugoistoku, a ne prema zapadu. Ista zamerka se može staviti i drugoj pretpostavci: Ilirija je takođe ležala zapadnije od uobičajenog puta kojim su se kretale najezde Skordiska. Sem toga, 156. godine Rimljani nisu imali pravih poseda na Balkanskom poluostrvu pa ni stalne vojske. Makedoncima su 168. godine dozvolili da na granicama drže vojne posade radi zaštite zemlje od varvarskih suseda.[36] Slično su, verovatno, postupili i sa Gencijevim Ilirima: pošto su ih proglasili slobodnim i povukli svoje trupe, oni su im morali odobriti držanje odreda neophodnih za odbranu od spoljnih neprijatelja. Prema tome, 156. nije postajala rimska teritorija koju bi Skordisci mogli da ugroze, mada nije isključeno da bi eventualni upad varvara u Iliriju mogao da izazove rimsku intervenciju.[37]

Treća pretpostavka, prema kojoj su Skordisci došli u sukob s Rimljanima u toku panonskog rata, izgleda po svemu najprirodnija. Skordisci su bili najbliži susedi Panonaca i mogli su lako da budu umešani u bilo koji rimsko-panonski sukob. Ovom rešenju smeta jedino to što rimsko-panonski rat 156. godine nije sigurno posvedočen i što izvori koji govore o prvom prodoru Rimljana u Panoniju ne pominju Skordiske. Ne vidimo odakle je Opsekvens uzeo svoj podatak i zašto je, ako je u izvoru našao da se govori o Panoncima i Skordiscima, dao ovim

---

[35] Usp. *Zippel*, 132; *Gäbler*, Makedonien als römische Provinz, 160; *Mócsy*, Pannonia, 527. — Pošto je Polibije govorio o nekom panonskom ratu (fr. 64), a kod Livija ne nalazimo ništa o tome, zaključuje se da se ovaj prvi rimsko-panonski sukob morao odigrati pre 146, a posle 167. godine. App. Ill. 14, pominje, s druge strane, pohod nekog Kornelija na Panonce, u kome su Rimljani pretrpeli takav neuspeh da su se posle toga rimske vojskovođe dugo kolebale kad je trebalo da preduzmu neku akciju protiv ovog naroda. Na drugom mestu Apijan kaže da su Rimljani pre Oktavijanovog ilirskog rata dva puta upali u teritoriju Segestike (Siscije). Pošto nam je poznat samo napad na Sisciju 119. godine, prvi prodor se morao odigrati još ranije. Sve ovo ukazuje na to da je 156. godine moglo doći do rimsko-panonskog sukoba. Kornelije o kome govori Apijan mogao bi biti konzul 156. godine G. Kornelije Lentul Lup, o čijoj delatnosti inače nismo obavešteni. Dok je njegov kolega Gaj Marcije ratovao s Dalmatima, on je mogao povesti rimsku vojsku protiv Panonaca. O svemu tome v. *Zippel*, 133. i d.

[36] Cf. Liv. XLV, 29, 14 (o Makedoniji): *regionibus, quae adfines barbaris essent... permisit* (sc. Aemilius Paulus), *ut praesidia armata in finibus extremis haberent.* Liv. XLV, 26, 12 (o Ilirima): *praesidia* (tj. rimske garnizone) *ex omnibus oppidis, arcibus, castellis sese deducturum* (sc. L. Anicium).

[37] *Zippel*, 128, skrenuo je pažnju na izraz »*pro agro Illyrio esse*«, koji je kao tehnički termin bio upotrebljen u 5. knjizi Katonovih *Origines* (Aul. Gell. *noct. Att.* XI, 3, 3), verovatno u vezi sa diskusijom u senatu o podjarmljivanju Roda. Ovaj izraz dozvoljava da se zaključi da su Iliri, iako u to vreme nisu bili pod neposrednom rimskom upravom, predstavljali sasvim zavisnu oblast.

veću važnost i pomenuo samo njih. I ova pretpostavka je, dakle, vrlo krhka. Uz ovakvo stanje izvora svako dalje kombiniranje postaje nemoguće. Mišljenje da su se Panonci u toku ovog rata nalazili pod vlašću Skordiska[38] nije ničim zasnovano, jer da su Skordisci bili glavni neprijatelji Rimljana, Polibije i Apijan ne bi imali razloga da umesto njih pominju Panonce. Apijan jasno kaže da su »Panonci ulili strah Italicima«.[39] Skordisci su mogli biti samo saveznici Panonaca.

148. Makedonija je pretvorena u rimsku provinciju sa prokonzularnim namesnikom na čelu i stalnom vojnom posadom, a već u 141. zabeležen je poraz koji su Skordisci naneli Rimljanima. To nije morao biti prvi upad Skordiska u rimsku teritoriju. Naša dokumentacija o ovom periodu je tako oskudan da moramo računati sa dosta praznina. Zapaženo je da Skordisci nisu ozbiljno ugrožavali Makedoniju pre nego što je postala provincija, pa je čak kao objašnjenje naveden njihov dogovor sa Filipom.[40] Čini mi se da nemamo razloga da smatramo da su se Skordisci uzdržavali od napada na Makedoniju iz nekih savezničkih ili prijateljskih osećanja. Njihove obaveze, da ih je bilo, prestajale su uostalom sa padom makedonske dinastije, a to se dogodilo ne 148, već dvadeset godina ranije. Ako nije bilo napada na Makedoniju pre sredine II veka, razlog su mogle biti samo borbe sa Dardancima. Međutim, nikako ne možemo biti uvereni da su nam sve njihove najezde poznate. Za sukob koji se odigrao 141. saznali smo zahvaljujući otkriću Oksirinškog papirusa sa sadržajima *(periochae)* oko desetak Livijevih knjiga.[41] U periohi 53. i 54. knjige čitamo: »Za konzulovanja Gneja Cepiona i Kvinta Pompeja, Kvint Fabije Maksim, razbivši Luzitance, natera u bekstvo Virijata. Konzul Pompej poražen je od Numantinaca. Kod Skordiska — pretrpljen poraz.« Izdavači papirusa, Grenfel i Hant, misle da bi poraženi vojskovođa o kome je ovde reč mogao biti konzul Cepion.[42] Ta pretpostavka, međutim, nije ni na čemu zasnovana. Verovatnije je da se sa Skordiscima sukobio makedonski pretor za 142/1. godinu, D. Iunius Silanus Manlianus.[43] Jer, kao što ćemo videti, tek se docnije pojavljuje potreba da se u Makedoniju šalju konzularne vojske radi sprečavanja i savlađivanja varvarskih najezda.

Sledeći sukob između Skordiska i Rimljana odigrao se, bar koliko je nama poznato, 135. godine. Prema kratkoj belešci u sadržaju 56. Livijeve knjige, »pretor Marko Koskonije ratovao je sa Skordiscima u Trakiji«.[44] Livije stavlja ovaj događaj u godinu u kojoj je konzul Fulvius

[38] Prema *Mócsy*, Pannonia, 528, ili su Skordisci bili saveznici Panonaca ili se njihova vlast protezala nad panonskom teritorijom sve do Siscije. Druga mogućnost izgleda Močiju verovatnija zbog toga što je, po Liviju, *iter ad mare Adriaticum* vodio kroz skordičku zemlju (v. o tome str. 216). Međutim, iz Str. VII, 5, 12, ne proističe, kako misli Moči, da je teritorija Skordiska dopirala na zapadu do Segestike.

[39] App. Ill. 14: κακῶς ἀπαλλάξας μέγα δέος Παιόνων Ἰταλοῖς ἐνεποίησε *(sc.* Κορνήλιος); usp. napred nap. 35.

[40] *Perdrizet*, Inscriptions de Delphes V, 490; *Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 271, pr. 1.

[41] *B. P. Grenfell* and *A. S. Hunt*, Epitome of *Livy*, XXXVII—XL and XLVIII—LV, The Oxyrhunchus Papyri, IV, London, 1904, 90 sqq., Nr. 668.

[42] Ibid., str. 100, red. 170—175 (S 12); str. 113.

[43] Usp. *Geyer*, Makedonia, 764.

[44] Liv. per. LVI (S 13).

Flaccus pokorio Ardijejce, tj. u 135. O tome gde je došlo do sukoba između Skordiska i Koskonijevih legija ne bi se moglo ništa određeno reći. Skordisci su, možda, doprli i do Trakije u užem smislu, ali rat se mogao odigrati i u zapadnijim oblastima, u dolini Morave, na primer, pa da se opet za njega kaže da je bio u Trakiji.[45] Vrlo je verovatno da su izazivači rata bili Skordisci i da je Koskonije uspeo da izbaci njihove čete izvan granica rimske provincije.

To su prvi nagoveštaji one opasnosti koja će se uskoro nadviti nad rimskom Makedonijom kao prava mora. Oni pokazuju da se na ovo vreme, na sredinu II veka, odnose Strabonove reči o jačanju Skordiska i njihovom širenju do ilirskih, peonskih i tračkih planina (ἐπὶ τοσοῦτον δ' ηὐξήθησαν, ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυρικῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρᾳκίων προῆλθον ὀρῶν).[46] Pošto su obuzdali svoje neposredne susede Dardance, Agrijane i druge nepoznata plemena i pošto su opustošili njihove zemlje tako da su se pretvorile u prostor pokriven neprohodnim šumama na odstojanju od po nekoliko dana hoda,[47] Skordisci su otvorili sebi put u bogatu i civilizovanu Makedoniju. Oko 120. godine počinju njihovi učestali i veoma opasni naleti na rimsku provinciju. Talas ovih najezdi sručio se sa takvom snagom i takvom redovitošću na Makedoniju da je ozbiljno zabrinuo i zaokupio rimske vlastodršce. Koliki je značaj Rim u to vreme pridavao makedonskom ratištu, pokazuje činjenica da se u periodu između 119. i 108. godine, u operacijama protiv Skordiska, umesto provincijskih namesnika, pojavljuju konzuli sa redovnom konzularnom vojskom.[48] Porazi rimskih legija, pustošenja i pljačkanja koja su zahvatila ne samo pogranične oblasti već i unutrašnjost Makedonije zadali su takav strah rimskim okupatorima i stanovništvu provincije da se o divljaštvu i surovim običajima ovog keltskog naroda pričalo mnogo stoleća docnije kao o nečem nečuvenom i neponovljenom.[49]

KIMBRI I SKORDISCI

Početak ovog niza ponovljenih naleta Skordiska u pravcu juga podudara se vremenski sa pojavom Kimbara u srednjem Podunavlju. To je navelo na pomisao da može postojati uzročna veza između ovih dveju pojava. Cipel i Gebler smatrali su, na primer, da je upad Kimbara primorao Skordiske da beže prema jugu i da pređu rimsku granicu.[50] Međutim, u izvorima nema direktnih podataka o tome da li su se Kimbri zadržali u zemlji Skordiska, da li je došlo do borbi između njih, koliko je vremena proteklo od njihovog dolaska u Podunavlje do znamenite bitke kod Noreje, 113. godine, kada su germanske horde nanele prvi

[45] *Zippel*, 139; usp. i *Vulić*, Ratovi rimski, 80. i d.
[46] Str. VII, 11—12 (S 5).
[47] Ibid. U rečenici μεταξὺ δὲ τούτων τε καὶ τῶν Ἀρδιαίων οἱ Δασσαρήτιοι εἰσὶ καὶ Ἀγριᾶνες καὶ ἄλλα ἄσημα ἔθνη, ἃ ἐπόρθουν οἱ Σκορδίσκοι iznenađuje pomen Dasareta. Zamenica τούτων odnosi se pre na Bese, o kojima je reč u prethodnim rečenicama, nego na Dardance, koji se pominju neposredno ispred ove zamenice.
[48] *Gäbler*, Makedonien als röm. Provinz, 167.
[49] Amm. Marc. XXVII, 4, 4 (v. dalje nap. 76).

težak poraz rimskim legijama.[51] Ne znajući sve to, teško možemo stvoriti jasnu predstavu o odnosima između ova dva plemena. U stvari, jedino što znamo pouzdano o tome sadržano je u sledećoj Strabonovoj rečenici, napisanoj na osnovi Posejdonija: »Kažu da su Boji ranije živeli na Herkinskoj gori. Kad su Kimbri udarili na ovu oblast, Boji su ih odbili i oni su se spustili na Istar i Galate Skordiske, a zatim na Teuriste i Tauriske, koji su takođe Galati, pa onda na Helvećane...«[52] Sve ostalo je kombinacija i pretpostavka.

Samo po sebi ne izgleda nemoguće da su Kimbri izazvali Skordiske da preduzmu pohode na rimsku teritoriju. Međutim, koliko se iz izvora može videti, ovi pohodi nemaju karakter seobe, već su to obične pljačkaške ekspedicije, koje polaze u proleće i pred zimu se vraćaju u svoje baze.[53] Otuda se ne može govoriti o potiskivanju Skordiska od strane Kimbara, već pre, možda, o impulsu koji su oni dobili gledajući kako Kimbri krstare po tuđim zemljama. Postoji i suprotno mišljenje koje ratove Skordiska sa Rimljanima stavlja ispred najezde Kimbara. Prema tom mišljenju, oslabljeni ratovima s Rimljanima, Skordisci nisu bili u stanju da odbrane svoju severnu granicu od prodora Germana. Tako Momzen govori o nepredviđenim posledicama koje su rimske pobede nad Skordiscima imale po rimsku državu, jer, su, oslabivši njihovu moć, olakšale invaziju Kimbara.[54] Međutim, ova pretpostavka, kao i druga, njoj slična, prema kojoj su Skordisci sami pozvali u pomoć Kimbre zbog ratova s Rimljanima, ne može se dovesti u sklad sa hronologijom događaja: u vreme kada se Kimbri pojavljuju u Podunavlju, Skordisci nisu bili pritešnjeni od Rimljana, već su, naprotiv, sami doveli Rimljane u vrlo težak položaj. Tek 108. godine njihovo nadiranje na jug je bilo privremeno zaustavljeno. Izgleda prilično sigurno da su uzročnici sukoba s Rimljanima bili Skordisci. Njihova teritorija se nalazila daleko od rimske provincije, i, krajem II veka, oni ne bi bili zahvaćeni rimskom osvajačkom politikom da nisu sami, večito nemirni i primamljeni bogatstvima civilizovanih južnih zemalja, preduzimali ekspedicije koje su u toku mnogo godina vezivale rimske vojne snage na Balkanu.

Postoji, najzad, i treća pretpostavka, prema kojoj su Kimbri, kada su 114. upali u zemlju Skordiska, naišli tamo na jak otpor i bili poraženi. Protiv nje govori činjenica da su iste godine Skordisci naneli teške gubitke rimskoj vojsci. Teško je verovati da je njihova moć bila takva da su se oni uspešno mogli boriti na dva fronta. Prirodnije bi bilo pretpostaviti da oni ne bi bili krenuli protiv Makedonije da su ih napali Kimbri.

Postoji u kretanju Kimbra jedna neobjašnjiva okolnost koja je dala povoda da se govori o njihovim ratovima sa Skordiscima. Spušta-

---

[50] *Zippel*, 140 sq.; *Gäbler*, Makedonien als röm. Provinz, 162.

[51] Cipel uzima letajski natpis (v. dalje) kao *terminus ante quem* za upad Kimbara u zemlju Skordiska. To bi značilo da su se Kimbri zadržali u ovom delu Podunavlja najmanje 6 do 7 godina, pošto je natpis iz 119. godine (v. nap. 62). a bitka kod Noreje se odigrala 113.

[52] Str. VII, 2, 2, c. 293 (S 14).

[53] Napad iz 119. godine, za koji Cipel smatra da je bio neposredno izazvan najezdom Kimbara, bio je, kako se lepo vidi iz letajskog natpisa, obična ratna ekspedicija, a ne seoba.

[54] *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 174.

jući se sa severa dolinom Dunava do Panonije, Kimbri nisu nastavili, kako bi se moglo očekivati, prema jugu, ka Grčkoj, koja je svojim bogatstvima privlačila sve varvare, već su preko zemlje Tauriska krenuli na zapad i, što je još čudnovatije, umesto da posle pobede kod Noreje prodru u Italiju, oni su pošli dalje na zapad. Milenhof je smatrao da su Skordisci preprečili put Kimbrima i da su tako spasli Balkan od nove najezde varvarske. »Time su — kaže on — nekoliko godina pre svoje propasti Skordisci otkupili stare grehe.«[55] Korneman je takođe mislio da je Balkansko poluostrvo moralo biti prvobitni cilj Kimbara i da ga je otpor dunavskih Kelta spasao od te invazije.[56] Na žalost, ova na prvi pogled vrlo privlačna ideja ne može se potkrepiti izvornim podacima. Namere Kimbara ostaju nam nepoznate, a isto tako i dejstvo koje je njihov prolaz kroz zemlju Skoridska mogao da ima na njihovo kretanje.

Posejdonijevim svedočanstvom o Kimbrima koristi se Moči za svoju tezu o vladajućem položaju Skordiska u Panoniji.[57] Osnovni argumenat koji Moči navodi u prilog svoje pretpostavke jeste nepominjanje Panonaca među narodima kroz čije su zemlje Kimbri prošli. Prema Posejdoniju, kao što smo videli, Kimbri, odbijeni od Boja, upadaju u zemlju Skordiska, a odatle u zemlju Tauriska. Zaključak koji Moči izvodi iz ovoga ne čini mi se da je nužno tačan. Mi ne znamo dokle su se na jug spustili Kimbri, ni kojim su se putom upravo kretali. Možda su dodirnuli samo severne delove skordičke teritorije pa nisu ni morali proći kroz panonske zemlje. Ne treba zaboraviti da, sem Andizeta, sva ostala panonska plemena koja se pominju u Strabona žive oko Save ili južno od nje. Pojam Panonije u to vreme je vrlo nejasan.[58]

Potpuno nezasnovan čini mi se dalekosežni Močijev zaključak da su »Skordisci zadržali svoje pozicije vlasti u Dalmaciji i u vreme kada se orijentišu prema Makedoniji«.[59] Nije mi jasno na osnovi čega on tvrdi da su 119. godine, kada su Rimljani po drugi put napali Sisciju, Skordisci bili, kao i 156, njihovi neprijatelji. Videli smo kako stvar stoji s pohodom 156. U tom ratu Polibije pominje Panonce pa, prema tome, Skordisci nisu mogli da budu njihovi gospodari. O napadu pak na Sisciju 119. ima samo kratka beleška kod Apijana, u kojoj se ne pominje ni jedno ni drugo pleme.[60] Ne vidim na osnovi čega se može tvrditi da su pa-

[55] *Mühlenhoff*, II, 291.

[56] *E. Kornemann*, Weltgeschichte des Mittelmeerraumes, München, 1948, 376.

[57] *Mócsy*, Pannonia, 528—530.

[58] *Mócsy*, n. m., navodi kao potvrdu za to da su u Panoniji poznata samo tri plemena, Boji, Taurisci i Skordisci, Strabonovo mesto, VII, 3, 2 (S 48), uz napomenu da se u njemu ovi narodi lokalizuju s one strane Istra, πέραν Ἴστρου. Čini mi se da to ne proističe iz tog teksta. Strabon, naime, kaže da su skitska plemena »i u njegovo vreme živela izmešana sa Tračanima, a isto tako i bastarnska plemena, uglavnom sa Tračanima s one strane Istra, ali i s ovostranim. Sa ovima (tj. ovostranim) žive izmešani i keltski narodi Boji, Skordisci i Taurisci...« Ne može biti dvoumljenja da Strabon zna za ove narode samo s ove strane Dunava.

[59] *Mócsy*, n. d., 528: »Die Skordisker haben ihre dalmatinische Machtposition auch während ihrer makedonischen Orientierung behalten.«

[60] App. *Ill.*, 10: καὶ ἐοίκασιν οἱ Ἰάποδες αὐτοῖς ὑπακοῦσαι, ἐοίκασι δὲ καὶ Σεγεστανοὶ Λουκίῳ Κόττᾳ καὶ Μετέλλῳ, ἀμφότεροι δ'οὐ πολὺ ὕστερον ἀποστῆναι.

nonska plemena sve do Siscije bila potčinjena Skordiscima. Nesumnjivo, sredinom II veka, Skordisci su razvili veliku ekspanzivnu moć, ali ništa nam ne daje pravo da u njima vidimo vlastodršce nad ogromnim prostranstvima, od Siscije i Dalmacije, na zapadu, do Hebra i maltene do Ponta, na istoku!

LETAJSKI NATPIS

Prvi u nizu napada kojima su Skordisci krajem II veka ugrozili bezbednost rimske Makedonije posvedočen nam je u velikom natpisu iz 119. godine, nađenom u selu Ajvati (12 km severno od Soluna).[61] Ovaj jedinstveni po značaju makedonski spomenik sadrži odluku grada Lete da se kvestoru Marku Aniju ukažu razne počasti, za njegove mnogobrojne zasluge, a naročito za pobedu koju je izvojevao nad varvarima. Natpis je datovan 29. godinom makedonske provincijske ere.[62] Evo njegove sadržine:

Marko Anije, Publijev sin, brinuo se i ranije o opštim interesima Makedonaca i pokazivao posebnu blagonaklonost prema gradu Leti. »Sada pak, kada su Gali nagrnuli u velikom mnoštvu i utaborili se oko mesta Arga, pošto je protiv njih krenuo pretor Sekst Pompej sa svojom vojskom i zametnuo boj, ali je sudbina htela te je on poginuo u bici, pa su vojnici jako klonuli duhom zbog toga, istupi kvestor Marko sa četama koje su mu bile podređene, natera protivnika u bekstvo, domogne se leša (poginulog pretora) i mnoge od njih pobi; mnogo je konja i oružja palo u njegove ruke. Da bi spasao straže u isturenim položajima, pozvao ih je da se povuku u utvrđenje. Kada se, nekoliko dana docnije, galski konjanici okupiše u još većem broju, a s njima dođe i Tipa, poglavica Meda, sa velikim mnoštvom, (Marko) izdrža snažnu navalu varvara i ne nađe za potrebno da od Makedonaca zatraži da dignu na oružje nove vojnike; jer nije hteo da gradove optereti izdacima za izdržavanje trupa, već je radije ostavio narod da obavlja svoj posao, a sam krenu s vojnicima koje je imao u tvrđavi, ne prezajući ni pred kakvim opasnostima i naporima, postroji vojsku i s pomoću bogovâ pobedi neprijatelja: mnoge je od njih pobio u borbi prsa u prsa, druge je zarobio, a zaplenio je i mnogo konja i oružja.« Na taj način Marko Anije je uklonio opasnost i sredio prilike u provinciji. Zbog svega toga, veće i narod grada Lete odlučili su da kvestora Marka Anija ovenčaju maslinovim vencem i da u njegovu čast uvedu takmičenja koja će se slaviti svake godine u mesecu Dajsiju, kada se održavaju igre posvećene dobrotvorima, i da mu upute delegaciju da ga pozdravi i da mu čestita, njemu i njegovoj vojsci. Ova odluka i venac treba da budu istaknuti javno na trgu, o čemu treba da se pobrinu politarsi i gradski blagajnici.«

Velika je, dakle, i vrlo ozbiljna bila opasnost od koje je Marko Anije spasao Makedoniju. Situacija je bila tako teška da se očekivalo

[61] Natpis je prvi objavio *Duchesne*, Revue archéologique, 1875, 6. i d. Sada *Ditt.* Syll.[3], 700 (S 15).

[62] Računanje provincijske ere od 146. godine pokazalo se netačnim (*Kubitschek*, Jahrzählung und Jahranfang im römischen Makedonien, AEM, 13 (1890), 120 i d.), te i datovanje letajskog natpisa u 117. godini pre n.e. treba odbaciti kao zastarelo.

da će rimske vlasti mobilisati i Makedonce. Aniju se pripisuje u posebnu zaslugu što to nije uradio. Natpis pominje dve bitke. Prva se odigrala u oblasti Arga,[63] južno od Stoba. U njoj je poginuo namesnik provincije, pretor Sekst Pompej. Na njegovo mesto stao je kvestor Marko Anije, sa svojom vojskom, i nagnao neprijatelja u bekstvo. Posle nekoliko dana dođe do novog sukoba — nije rečeno da li na istom mestu ili drugde — i u njemu je Anije ponovo pobedio, iako je sada imao protiv sebe ne samo Gale, koji su se okupili u još većem broju, već i tračke Mede, koje je predvodio njihov poglavica Tipa. Moguće je da su posle prve bitke varvari prodrli dublje u unutrašnjost Makedonije dolinom Vardara, i da su se približili gradu Leti, čime bi se objasnilo oduševljenje i olakšanje s kojim je njegovo stanovništvo primilo vest o njihovom porazu.

Natpis nam ne daje ime galskog plemena koje je izvršilo prodor u Makedoniju. Vrlo primamljiva bila je ideja da se Gali iz letajskog natpisa identifikuju sa Kimbrima, s obzirom na to da, kao što je poznato, antički pisci, sve do Cezarova vremena, nisu razlikovali Germane od Gala pa su i Kimbre redovno smatrali i nazivali Galima. Ipak ova pretpostavka se mora odbaciti. Ne samo zbog toga što Kimbri nisu ratovali na konjima — u natpisu se, međutim, izričito govori o konjaničkim odredima — već i zato što bi bilo čudno da antička tradicija nije sačuvala sećanje na sukob Rimljana sa do tog vremena nepoznatim varvarskim narodom. Bitka kod Noreje važila je uvek kao prvi dodir Rimljana sa Kimbrima.[64] Stoga je već odavna prihvaćeno mišljenje da se pod imenom Galata u letajskom natpisu kriju Skordisci. Činjenica da se govori jednostavno o Galatima, bez bližeg opredeljenja, kao o jednom određenom, poznatom galskom plemenu (τὸ τῶν Γαλατῶν ἔθνος) upućuje na zaključak da je to bilo ono galsko pleme koje je bilo najbliže Makedoncima, dakle Skordisci.[65] Savez s Medima takođe govori u tom smislu. Kao što ćemo videti, Medi se i docnije vrlo često pojavljuju kao saveznici Skordiska u njihovim pohodima protiv Makedonaca.

Letajski natpis je od posebnog značaja jer nam otkriva karakter tih pohoda. Skordisci su prikazani kao konjanici i opravdano je na osnovi toga zaključiti da su oni većinom ratovali na konjima. U jednom Justinovom podatku, o kome je već bilo reči i koji se odnosi na početak III veka, govori se o petnaest hiljada pešaka i tri hiljade konjanika koje su panonski Gali naoružali i poslali na Makedoniju. Ne verujem da je u pitanju razlika u načinu ratovanja. Pre će biti da razlika leži u karakteru samih pohoda. Galski pokreti na jug, početkom III veka, imali su

[63] Već *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 170, i pr. 1, pravilno lokalizuje Arg nedaleko od Stobâ. Cipel je (str. 145), na osnovi toga što su Medi mogli za nekoliko dana da priteknu u pomoć Skordiscima, izložio pretpostavku da se Arg morao nalaziti nedaleko od teritorije Meda, možda u oblasti Strumice. *Vulić*, Ratovi rimski 82, kritikuje ovo shvatanje. Nalazi natpisa u oblasti južno od Stobâ omogućuju sada sigurno lokalizovanje Arga; usp. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 232—234; *B. Josifovska*, Prilog lokalizovanju grada Argosa u Peoniji, ŽA 15, 1965, 117—135.

[64] Usp. *Tac. Germ.* 37: *primum Cimbrorum audita sunt arma Caecilio Metello et Papirio Carbone consulibus.*

[65] Objavljujući letajski natpis *Duchesne* je s pravom zaključio da je reč o Skordiscima, pošto u blizini Makedonije nije u to vreme bilo drugog galskog plemena. Usp. takođe *Zippel*, 145; *Gäbler*, n. d., 165 sq.; *Geyer*, Makedonia, 766; *Vulić*, Rimski ratovi, 82.

karakter seobe i zbog toga je i broj pešaka u njima bio velik. Pohod 119. godine, kao i svi pohodi koji mu slede, krajem II i početkom I veka, bio je pljačkaška ekspedicija, koja nije imala za cilj zaposedanje novih zemalja, već prisvajanje pokretnih blaga. Iz svojih sedišta oko ušća Save u Dunav galski konjanici mogli su za tren oka da se stvori u Makedoniji ili u Trakiji. Ovi naleti, koji se ponekad ponavljaju iz godine u godinu, zahtevaju veliku pokretljivost i brzinu, jer to nisu bili pogranični upadi, već pohodi u daleke zemlje. Zahvaljujući letajskom natpisu mi znamo da je osnovna udarna snaga Skordiska bila konjica.

Letajski natpis uvodi nas, sem toga, neposredno u ono stanje nesigurnosti i straha koje je približavanje varvarskih odreda izazivalo kod stanovništva pojedinih makedonskih gradova. Snaga ovih najezda bila je takva da i redovna rimska vojska nije mogla lako da izađe na kraj s njima. Bila su potrebna tri okršaja pre nego što je neprijatelj savladan 119. godine. Leta, svakako, nije bila jedini makedonski grad čija je bezbednost tako ozbiljno bila ugrožena upadom Skordiska te godine. Puka je slučajnost što nam je sačuvana psefizma koju su njeni organi izglasali tim povodom svome spasiocu. Konjanički odredi sejali su smrt i pustoš kroz polja i sela. U ovoj jedinoj u to vreme rimskoj provinciji na Balkanskom poluostrvu rimske vlasti su imale težak zadatak da štite i stanovništvo i svoje pozicije od ratobornih severnih suseda. Skordisci su bili, izgleda, neprijatelj broj jedan, jer, iako najudaljeniji, oni su u to vreme bili glavni pokretači pohoda na Makedoniju. Ozbiljnost situacije otkriva nam, kao što smo već rekli, odluka Rimljana da u Makedoniju šalju konzularne vojske. Počev od 119. godine, tokom jedne decenije i više, operacijama protiv Skordiska rukovode konzuli i prokonzuli. Makedonija doživljava u to doba jedan veoma nesrećan period svoje istorije. Pošto je izgubila političku slobodu, ona je postala baza rimske ekspanzije na Balkanu i meta pljačkaških pohoda svih srednjobalkanskih naroda. Tek će joj Carstvo, kao i drugim unutrašnjim provincijama, obezbediti mir i blagostanje.

SKORDISCI NE DAJU MIRA MAKEDONIJI

Posle bitaka o kojima nam govori letajski natpis, dve-tri godine ne čujemo ništa o Skordiscima. A onda počinju upadi u Makedoniju koji su se ponavljali, tako reći, iz godine u godinu. Za rekonstrukciju ovog tako zanimljivog odeljka iz istorije Skordiska i rimske Makedonije imamo, na žalost, uglavnom mršave izvode iz dela koja su o tome bila napisana. Gubitak odgovarajućih Livijevih knjiga upravo je nenadoknadiv u ovom slučaju. Sačuvani sadržaji tih knjiga *(periochae)* i veoma kratki pregledi *(epitomae)* koje su na osnovi Livijeve Istorije sastavili Eutropije, Flor, Fest, a, prema njima, još pozniji pisci Orozije i Jordanis, sadrže, u najboljem slučaju, pomene događaja iz ovog nemirnog vremena, ali bez ikakvih pojedinosti. Jednoličnost ovih hroničarskih zapisa prekida jedino tradicija o divljačkoj svireposti Skordiska, koju, sa više ili manje retorskih primesa, prenose svi epitomatori. Amijan Marcelin, koji je takođe pomenuo skordičko-rimske ratove, ne razlikuje se u ovoj materiji ni po čemu od ostalih pisaca. Za utvrđivanje redosleda događaja od

koristi su takođe beleške o rimskim pobedama nad Skordiscima u trijumfalnim aktima. Najzad, postoje iz tog vremena i dva natpisa posvećena Municiju Rufu, koja su značajna kao dokumentarno svedočanstvo, ali i ona ne sadrže nekih posebnih, zanimljivih podataka.

Uz ovakvo stanje izvora ne možemo biti sigurni da nam neki od mnogobrojnih sukoba između Skordiska i Rimljana krajem II i početkom I veka nije ostao nepoznat. S druge strane, od takvih izvora ne može se izvući više nego što oni daju: hronika ratnih događaja koju dalje donosimo ostaje nužno i suvoparna i nepotpuna. Ipak ona ubedljivo ilustruje značajno mesto koje je borba sa Skordiscima zauzimala u nastojanjima Rimljana da učvrste svoju vlast u središnjim oblastima Balkanskog poluostrva. Upornost pak sa kojom su Skordisci svake godine ponovo kretali na jug otkriva nam ne samo ratobornost već i žilavost ovog galskog plemena. Rimljani su se, doduše, hvalili kako se nijedan konzul nije vratio iz Makedonije a da nije trijumfovao.[66] Ali, kao što ćemo videti, mnogi među njima su skupo platili svoje trijumfe. Nije, svakako, slučajno što se upravo sećanje na divljaštvo Skordiska tako dugo sačuvalo. Žrtve na rimskoj strani morale su biti teške. I, što je još važnije, čak i kada se ratovalo izvan provincijskih granica, ovi ratovi bili su nametnuti Rimljanima. Tek pred kraj ovog perioda počinje pokoravanje srednjobalkanskih plemena u pravom smislu te reči i prisajedinjenje njihovih teritorija provinciji Makedoniji.

Za konzula 116. godine, Kvinta Fabija Maksima Eburna, misli se da je ratovao u Makedoniji, i kao konzul i sledeće godine, kao prokonzul.[67] Ako je ova pretpostavka, koja se zasniva isključivo na interpretaciji jednog fragmentarnog grčkog natpisa, tačna, onda je Fabije, po svoj prilici, ratovao sa Skordiscima, jer se oni javljaju kao glavni neprijatelji Makedonije i sledećih godina. Činjenica da se njegovo ime ne nalazi u trijumfalnim aktima daje nam pravo da zaključimo da je Fabijev pohod — ukoliko je postojao — bio isto tako neuspešan[68] kao i pohod njegovog naslednika na položaju komandanta rimskih vojnih snaga u Makedoniji, Katona.

---

[66] *Cic. in Pis.*, 16 (38): *Quis unquam provinciam cum exercitu optinuit, qui nullas ad senatum litteras miserit? Tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam praesertim, quam tantae barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus idem fines provinciae fuerint qui gladiorum atque pilorum; ex qua aliquot praetorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui incolumis fuerit, quin triumpharet!*

[67] Ovu pretpostavku izložio je *A. W. Zumpt* De Macedoniae Romanorum provinciae praesidibus, Commentationum epigraphicarum vol. II, Berlin, 1854, 167—171, na osnovi natpisa CIG, 1543 (= Syll.[3], 684), iz ahajskog grada Dyme, na kome se pominje kao namesnik Ahaje (pa, prema tome, i Makedonije) neki Fabije. *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 170, pr. 2, ukazuje na ovu mogućnost. *Gaebler*, Makedonien als römische Provinz, 167, a prema njemu i *Geyer*, Makedonia, 764, ubrajaju Fabija Maksima Eburna u namesnike Makedonije. *Münzer*, s. v. Fabius. Nr. 111, RE VI (1907), 1796—8, ne pominje uopšte Cumptovu kombinaciju. Ni *Broughton*, I, 532, nema ništa o tome, ali u dodatke uz II tom, p. 664, on uključuje Fabija Maksima kao namesnika Makedonije za 115. i 114. godinu.

[68] Tako već *Mommsen*, n.m., ukazujući na Ciceronovo tvrđenje da se nijedan konzul nije vratio iz Makedonije a da nije trijumfovao. *Gaebler*, n. m., takođe kaže da je Fabije podlegao u ratu sa Skordiscima. *Zumpt*, naprotiv, računao je s uspehom Fabijeva pohoda. Objašnjenje koje on daje, n.d., 172 — 173, za odsustvo Fabija iz trijumfalnih akata nije prihvatljivo.

Gaj Porcije Katon ratovao je sa Skordiscima 114/113. godine isto tako u svojstvu konzula i prokonzula. Livije i Eutropije kažu da je ratovao rđavo, sramotno (*male pugnavit, ignominiose pugnavit*), a prema Floru, »vojska koju je poveo Katon bila je ne samo razbijena od Skordiska već — što liči na znamenje — potpuno uništena«. I Dion Kasije pominje »tešku nesreću« Katonovu (τὴν Κάτωνος συμφοράν), a Amijan Marcelin je tako shvatio svoj izvor da je mislio da je propala ne samo vojska već i njen komandant. Katon nije poginuo u ovom ratu, ali je, u svakom slučaju, jedva izvukao čitavu glavu.[69]

Sledeće 113/112. godine konzul Gaj Cecilije Metel Kaprarije imao je više sreće i proslavio trijumf. Ovaj trijumf je docnije pominjan zbog toga što je istog dana trijumfovao, za svoje pobede u Sardiniji, i brat Gajev, Marko Cecilije Metel.[70] U toku sledeće dve godine, 112. i 111. boravio je u Makedoniji, najpre kao konzul, a onda kao prokonzul, Marko Livije Druz, poznati protivnik Gaja Graha iz 122. godine i otac još znamenitijeg tribuna iz 91. godine. Njegovo ratovanje sa Skordiscima bilo je srećno (*feliciter pugnavit*) i završilo se takođe trijumfom.[71] Fest i Marcelin kažu da je Druz »zadržao neprijatelja u njegovim sopstvenim granicama«, a Jordanis — da ih je »satro na njihovim planinama«. Kod Flora čitamo čak da »ih je oterao dalje i zabranio im da prelaze Dunav.«[72] Ovo poslednje je, svakako, netačno jer će Rimljani, kao što ćemo videti, tek posle nekoliko decenija izbiti na Dunav.[73] Uspesi Marka Druza izgledali su u poređenju sa Katonovom nesrećom mnogo veći nego što su bili u stvarnosti i slava koju su mu doneli prevazilazila je njegova dela.[74] U trijumfalnim aktima pominje se sem pobede nad Skordiscima i pobeda nad Makedoncima.[75] Pobuna Makedonaca, pokorenih pre skoro četrdeset godina, bila je, po svoj prilici, izazvana spoljnom invazijom. Zato nećemo pogrešiti ako pretpostavimo da su i ovom prilikom Skordisci prodrli u Makedoniju i da je Marko Kras, tek pošto ih je izbacio iz provincije, nastavio ratovanje na njihovoj teritoriji.

Kao poprište ovih sukoba sa Skordiscima navodi se Trakija.[76] Livije kaže i za Katona kao i za Druza da su ratovali »u Trakiji« (*adversus*

---

[69] Liv. *per.* 63 (S 16), Eutr. IV, 24 (S 17), Flor. I, 39 (S 18), Dio. Cass. fr. 88 (S 27), Amm. Marc. XXVII, 4, 4 (S 21); v. i dalje prim. 76. O Katonovoj sudbini usp. *Miltner*, s. v. Porcius, Nr. 5, RE XII (1953), 105. Ovaj unuk Katona Cenzora i Emilija Paula bio je osuđen na tešku globu zbog malverzacija u provincijama i završio je život u izgnanstvu.

[70] *Fasti triumph.* 111 (S 23). Metel je bio konzul 113, a trijumfovao je 111. godine; v. *Münzer*, s. v. Caecilius, Nr. 84, RE III (1897), 1208. Vell. II, 8, 2: *circa eadem tempora duo Metelli fratres uno die triumphaverunt.* Eutr., IV, 25: *Gaio Caecilio Metello et Gnaeo Carbone consulibus Metelli fratres eodem die alterum ex Thracia alterum ex Sardinia triumphum egerunt.* Eutropije pogrešno stavlja trijumf u godinu konzulovanja, umesto u 111.

[71] Liv. *per.* 63 (S 16); *Fasti triumph.* a. 110 (S 23); usp *Münzer*, s. v. Livius, Nr. 17 RE XIII (1926) 856 sq.

[72] Fest. (S 19); Amm. Marc. XVII, 4, 10 (S 20); Iord. 219 (S 22); Flor. I, 39 (S 18), v. dalje prim. 76.

[73] V. dalje str. 250, i naročito str. 312—314.

[74] Usp. Cass. Dio. fr. 88 (S 27).

[75] *Fasti triumph.* a. 110 (S 23): [... *de Scordist*]*eis Macedonibusq.*

[76] Usp. (S 16, S 17, S 18, S 19, S 20, S 21, S 22). Izvore koji se odnose na ratove između 116. i 100. godine nisam rasparčala po pojedinim pohodima, već sam ih donela u celini, jedan iza drugog, da bi se bolje uočio njihov

Scordiscos in Thracia male, odn. *feliciter pugnavit)*, a kod Eutropija je zabeleženo da je jedan od braće Metela trijumfovao *ex Thracia*. U Florovoj Epitome ratovi sa Skordiscima stavljeni su pod poglavlje *Bellum Thracicum*. Fest, koji je vrlo blizak Floru, iako za ovu partiju nije mogao iz njega da crpe podatke, i Jordanis počinju svoje izlaganje o Trakiji napomenom da je prelaz Rimljana u Trakiju bio u vezi s makedonskim ratovima. Ali dok Flor kaže da su se Tračani, koji su nekad priznavali makedonsku vlast, digli na oružje i napali kako susedne, tako i udaljenije krajeve i time izazvali intervenciju Rimljana, kod Festa i Jordanisa to nije tako jasno rečeno. I oni, doduše, kažu da su Tračani (a među njima Fest, kao i Flor, poimence pominje samo Skordiske, dok Jordanis

---

međusobni odnos i zavisnost. Kontinuirani prevodi tih odeljaka olakšaće praćenje daljeg izlaganja.

Flor. I, 39: *Trački rat:* »Posle Makedonaca — tako su bogovi hteli — pobuniše se Tračani koji su nekada bili potčinjeni Makedoncima. Nije im bilo dosta što su upadali u susedne oblasti, već su došli i do Tesalije i Dalmacije, pa čak i do Jadranskog mora. Zaustavljeni tamo pošto im je priroda stala na put, oni su prelomljena koplja bacali u samo more. Za sve ovo vreme nije bilo nijednog vida svireposti kojim oni nisu iskalili svoj bes nad zarobljenicima: žrtvovali su bogovima ljudsku krv, pili je iz lobanja, skrnavili su smrt rugajući joj se svakojako, i vatrom i dimom, i čak su plodove trudnih žena čupali iz utrobe kopljima. Od svih Tračana najsvirepiji bili su Skordisci, kod kojih se prepredenost pridružila snazi: planinski i pošumljeni teren odgovarao je njihovoj ćudi. Tako se desilo da je ne samo razbijena i naterana u bekstvo već — to liči na znamenje — potpuno uništena vojska koju je bio poveo Katon. Didije je odagnao nazad u Trakiju ovo pleme, koje se skitalo u slobodnim, neorganizovanim bandama. Druz ih je oterao još dalje i zabranio im da pređu Dunav. Minucije ih je isterao iz cele oblasti Hebra, izgubivši, istina, mnogo ljudi kada je na konjima prelazio preko podmuklo zamrznute reke.«

Fest. IX: »U Trakiju se prešlo u vezi s makedonskim ratom. Tračani su bili najsuroviji od svih naroda. U predelima Trakije živeli su Skordisci, isto tako svirepi i lukavi. O surovosti ovih naroda priča se mnogo nečuvenog; na primer, da su nekad svojim bogovima na žrtvu prinosili zarobljenike, da su imali običaj da iz lobanja piju ljudsku krv. Rimska vojska je često nastradala od njih. Marko Didije je obuzdao Tračane koji su tumarali, Marko Druz ih je prisilio da ostanu u svojim granicama, Minucije ih je satrao na zaleđenoj reci Hebru. Prokonzul Apije Klaudije pobedio je one koji su živeli u (provinciji) Rodopi.«

Amm. Marc. XVII, 4, 4: »Jedan deo Trakijâ naseljavali su Skordisci, kojih već odavno nema u tim oblastima. To su bili, kako nas uče stari pisci, surovi i divlji ljudi, koji su svoje zarobljenike prinosili na žrtvu Beloni i Marsu i pohlepno pili ljudsku krv iz ispražnjenih lobanja. Često uznemiravani njihovim divljaštvom, Rimljani su, posle mnogih ratnih neuspeha, izgubili naposletku čak i celu vojsku sa komandantom. *Ibid.*, XVII, 4, 10. Doduše kada je ojačala rimska država, dok su još bili na vlasti konzuli, Marko Didije je zaustavio s ogromnim naporom ova plemena, koja su dotle bila nepokorna i lutala ne znajući za zakone i uređen život. Druz ih je vratio u njihovu zemlju, a Minucije pobedio u bici na reci Hebru, koja teče sa visokih odriskih planina, i satrao. Posle njih Apije Klaudije je preduzeo ekspediciju i uništio preostale.«

Oros. V, 23, 17. (Od svih vojskovođa koji su ratovali sa tračkim plemenima krajem II i početkom I veka Orozije pominje samo Apija Klaudija, koji, kako nam je poznato, nije ratovao sa Skordiscima. Inače se njegov tekst podudara s ostalim): »U međuvremenu Klaudiju je poveren rat u Makedoniji. On je razna plemena koja su živela rasturena na Rodopskim planinama i koja su tada na najsvirepiji način pustošila Makedoniju — između ostalih zločina koje su vršili nad zarobljenicima (grozno je govoriti i slušati o tome) oni su, kad im je bila potrebna čaša, uzimali ljudske lobanje još krvave

navodi i Hemimontije i Astike) često razbijali rimske vojske, ali se samo iz opšteg njihovog izlaganja vidi da su ova plemena upadala u rimsku provinciju. Skordisci su, očigledno, bili duša ovih pokreta. Ali oni nisu bili sami, niti se svi pohodi koji se pominju kod epitomatora moraju vezati za njih. Saglasnost svih izvora u stavljanju ratova sa Skordiscima u Trakiju pokazuje da je reč o autentičnoj tradiciji. Ova tradicija se može lako objasniti a da se ne mora pribeći pretpostavci da su ovi ratovi vođeni u Trakiji u užem smislu. Letajski natpis otkrio nam je pravac nadiranja Skordiska u Makedoniju: Argos i Lete nalaze se u dolini Vardara, kuda je put iz zemlje Skordiska vodio samo dolinom Morave. Tim putom su se, verovatno, kretali Skordisci i prilikom drugih svojih pohoda na Makedoniju. Prema tome, umesto da Skordiske tražimo tamo gde ih, očigledno, nije bilo, moramo na osnovi ovih izvora zaključiti da je pojam Trakije bio u doba pozne republike širi i da je obuhvatao i zemlje oko Južne Morave.[77] Uostalom te zemlje su i docnije bile naseljene pretežno tračkim stanovništvom, tako da u tome nema ničeg neobičnog. S druge strane, savezništvo Skordiska sa tračkim plemenima Meda, Besa i drugim moglo je takođe doprineti da se njihovi ratovi s Rimljanima posmatraju kao deo ratova za pokoravanje Trakije.

Kao i njegov prethodnik Marko Druz, i Marko Minucije Ruf došao je u Makedoniju kao konzul 110. i ostao da upravlja njome i sledeće, 109. godine. U Rim se vratio tek 106, kada je i trijumfovao.[78] O ratovanju Minucija Rufa sa Skordiscima ostalo nam je nešto više svedočanstava pa su i karakter i značaj ovog rata jasniji. Pre svega sačuvana su dva natpisa koja slave njegove pobede. Jedan od tih natpisa bio je uklesan u postolje konjaničke statue koju su Delfi podigli u čast rimskog prokonzula.[79] Drugi potiče iz makedonskog grada Europosa.[80] Sadržina im je sko-

---

i pokrivene kosom, čije su unutrašnje šupljine još bile oblivene rđavo istresenim mozgom, i iz njih su pili, pohlepno i bez odvratnosti, kao iz pravih čaša: od tih naroda najkrvoždniji i najsvirepiji bili su Skordisci — njih je, dakle, kao što sam rekao, Klaudije pokušao da izbaci iz makedonskih granica i navukao na sebe velike nevolje.«

I o r d. 219: »Nije bilo drugog povoda da se pređe u Trakiju do makedonski rat. Tračani su, naime, strašni ljudi i od svih naroda najdivljiji, a isto tako su surovi i Skordisci i Hemimontiji i Astici, o čijoj nečovečnosti su Rimljani pripovedali mnoge strašne stvari. U čestim sukobima (s njima) rimska vojska je razbijena. Najzad, Marko Didije pokorio ih je i njihove zemlje, pretvorene u provinciju, prihvatile su rimski jaram. Jer Marko Druz ih je saterao u njihove planine, a Minucije mnoge od njih pobio na reci Hebru i pobedio. Stanovnike Rodope pobedio je Apije Klaudije...«

[77] V. o tome i dalje str. 268.

[78] Usp. *Münzerov* članak u RE XV (1932), 1962.

[79] *Ditt.* Syll.[3] 710 (S 24). Natpis se sastoji iz tri fragmenta koji nisu nađeni istovremeno, tako da je i njegova rekonstrukcija vršena u nekoliko navrata; v. *Perdrizet*, Inscriptions de Delphes (1896), 484. i d.; *Pomtow*, Berl. Phil. Woch., 1909, 796; *Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 1910, 305, i pr. 1, i add. 327. i d. U Delfima je nađena i votivna ploča koju je Apolonu posvetio brat našeg Rufa, Kvint Minucije Ruf, *Ditt.* Syll.[3], 710 D. On je kao legat pratio svoga brata u njegovim pohodima na Balkanu; cf. *Frontin.*, II 4, 3 (S 28). O delfijskom spomeniku Marku Minuciju v. *F. Schober*, RE, Suppl. V (1931), 78 sq. i Hiller v. *Gaertringen*, s. v. Delphoi, RE IV (1901), 2576.

[80] Σ. Β. Κουγέας, Νίκη Ῥωμαίου στρατηγοῦ τιμωμένου ὑπὸ Μακεδονικῆς πόλεως, Ἑλληνικά 5 (1932), 5—16 (S 25). O natpisu iz Demetrijade, IG IX-2, 1135, za koji su *J.* i *L. Robert*, Bull. épigr. 1954, n. 152, i 1955, n. 136 a, pomišljali da bi se mogao odnositi na M. Minucija Rufa, v. dalje str. 251 i d.

ro identična, s tom razlikom da delfijski natpis sadrži pored grčkog teksta i latinski prevod, a isto tako i zapis s imenima dvojice umetnika — Beoćana Menekrata i Sopatra — koji su izradili spomenik.[81] Iz natpisa saznajemo da su Delfi (ἡ πόλις τῶν Δελφῶν) odnosno Europos (Εὐρωπαίων ἡ πόλις), ovekovečili ovim spomenikom, zbog njegovih zasluga i dobročinstava, »Marka Minucija, Kvintova sina, Rufa, prokonzula rimskog, koji je pobedio u ratu protiv Gala Skordiska i protiv Besa i ostalih Tračana«. Ni jedan ni drugi natpis ne sadrže hronološke indicije, ali je prirodno pretpostaviti da su oba podignuta oko 106. godine, kada je Minucije trijumfovao.[82]

Iako su oba spomenika oštećena, rekonstrukcija natpisa je pouzdana jer se primerci međusobno dopunjuju. Od posebnog je interesa za nas mesto u kome se navode Rufovi neprijatelji. Delfijski primerak se razlikuje od europskog po tome što stavlja ispred imena Besa član i predlog: τὸν πρὸς Γαλάτας Σκορδίστας καὶ τὸν πρὸς Βεσσοὺς καὶ τοὺς λοιποὺς Θρᾴκας πόλεμον (u natpisu iz Europosa stoji: τὸν πρὸς Γαλάτας Σκορδίστας καὶ Βεσσοὺς καὶ τοὺς λοιποὺς Θρᾴκας πόλεμον) i time pokazuje da je reč ne o jednom ratu, već o dvema odvojenim akcijama: jednoj protiv Skordiska, drugoj protiv Besa i ostalih Tračana.[83] I trijumfalni akti pokazuju da je Minucije vodio dva rata. Jer, mada nisu u njima sačuvana imena naroda nad kojima je on trijumfovao, veličina lakune pokazuje da su morala stajati dva imena — *de Scordisteis et Thraecibus*.[84] Konstatacija da je Minucije vodio, pored rata sa Skordiscima, i poseban rat sa Tračanima od velike je važnosti, kao što ćemo odmah videti, u raspravljanju o mestu Minucijevog sukoba sa Skordiscima.

Sem natpisa i trijumfalnih akata, ratovanje Minucija Rufa pominju i svi nama već poznati epitomatori i Amijan Marcelin, a isto tako i Frontin u svojoj zbirci „Strategemata". Dok perioha 65. Livijeve knjige beleži samo da je Minucije »uspešno ratovao protiv Tračana«, Eutropije kaže da je pobedio »u Makedoniji Skordiske i Tribale«. Kod Frontina pak kao brojno nadmoćni neprijatelji protiv kojih je Minucije upotrebio ratno lukavstvo navedeni su »Skordisci i Dačani«.[85] Flor, Fest, Jordanis i Amijan Marcelin zabeležili su samo pobedu koju je Ruf odneo na reci Hebru.

---

[81] Usp. *G. Klaffenbach*, Klio, 20 (1926), 88.

[82] *Fasti triumph.*, a. 106 (S 23). Marko i Kvint posetili su Delfe 107. godine i tim povodom je, verovatno, grad izglasao odluku o podizanju spomenika; v. *Schober*, n. d.

[83] *Degrassi*, ILLRP-1, 337, odvaja zapetom *Galleis, Scordisteis* ne dajući nikakvo objašnjenje za ovo odstupanje od ostalih izdanja. Međutim, upotreba člana i sveza u grčkim tekstovima delfijskog i europskog natpisa, ali i u latinskom, pokazuje da Γαλάτας ima atributivno značenje i da se nikako ne može shvatiti kao ime nekog posebnog plemena. Inače bi moralo stajati τὸν πρὸς Γαλάτας καὶ Σκορδίστας *etc.*, umesto τὸν πρὸς Γαλάτας Σκορδίστας καὶ τὸν πρὸς Βέσσους, odnosno *Galleis et Scordisteis et Besseis reliqueisque...*, umesto *Galleis Scordisteis etc.* Isto tako, kao što su to primetili i *J.* i *L. Robert*, Bull. épigr. 1959, n. 2, nema nikakvog smisla ni tačka koju Degrasi stavlja u r. 6. ispred 'Απόλλωνι

[84] Starija izdanja imaju *de Scordisteis et Triballeis*, prema Eutropiju, koji kaže da je Minucije pobedio Skordiske i Tribale, v. dalje tekst uz sledeću primedbu. Epigrafski spomenici čine verovatnijom dopunu *de Scordisteis et Thraecibus*, koji nalazimo i kod Degrasija (Inscr. Ital. XIII, 1, 561), Fasti Capitolini p. 107).

[85] Liv. *per.* 63 (S 16); Eutr. IV, 27, (S 17); Frontin. II, 4, 3 (S 28).

Rat je vođen zimi, reka je bila zaleđena i Rimljani su izgubili mnogo vojnika kada su sa konjicom prelazili preko reke.

Bitka na Hebru, jedini nama poznati događaj iz dvogodišnjeg ratovanja Minucija Rufa, dala je povoda da se učine razne pretpostavke o Skordiscima. Smatrajući da su glavni neprijatelji Rufovi bili Skordisci, a da su ostala tračka plemena bila samo njihovi saveznici, naučnici koji su se ovim pitanjem bavili doveli su i bitku na Hebru u vezu sa Skordiscima. To je pak pokrenulo pitanje: otkud Skordisci tako daleko na istoku, u srcu tračkih zemalja? Momzen, koji je sasvim pravilno smatrao da je dolina Morave onaj prirodni put kojim su se morale kretati najezde Skordiska na Makedoniju, pomišljao je na mogućnost da je Flor pogrešio i napisao *Hebrus* umesto *Margus*, i da je od Flora, onda, greška prešla u ostale epitome.[86] Cipel je pokušao da zadrži tekst epitomatora neizmenjen. Po njegovom mišljenju, pojava Skordiska na reci Hebru mogla bi se objasniti pretpostavkom da se jedan deo ovog plemena, pod pritiskom Kimbara, iselio iz Podunavlja i naselio u Trakiji.[87] Vulić je odbacio oba objašnjenja i smatra da su Skordisci mogli dopreti do Hebra u jednom običnom ratničkom pohodu, kakve su često preduzimali, ali je on računao i s mogućnošću da se teritorija ovog plemena prostirala na zapad do gornjeg toka Hebra.[88]

Međutim, delfijski i europski natpis su pokazali da su ova objašnjenja i proizvoljna i potpuno nepotrebna. Jer nigde u izvorima ne stoji da je Ruf na Hebru porazio Skordiske. U poglavljima gde se nalazi podatak o bici na Hebru, Flor, Fest, Jordanis i Marcelin govore o ratovima protiv Tračana uopšte, a ne samo o ratovima protiv Skordiska.[89] Kod Flora to, možda, i nije tako jasno jer se reči *»itaque non fusus modo ab his...«*, kojima počinje nabrajanje pojedinačnih pohoda, mogu gramatički da vežu uz Skordiske, o kojima je reč neposredno pre toga. Međutim, kod ostalih epitomatora ne može biti dvoumljenja. Festove reči *»multa de saevitia praedictorum fabulosa memorantur«* i *»saepe per eos Romanus est caesus exercitus«* odnose se, očigledno, na sve Tračane, a ne samo na Skordiske. Isto tako kod Jordanisa *»ob quorum inmanitatem Romani multa et gravia pertulerunt«* stoji ne samo za Skordiske već i za Hemimontije i Astike i ostale Tračane. I Amijan Marcelin, kad kaže *»has gentes... Marcus Didius ingenti destinatione pressit, Drusus intra fines continuit proprios, Minucius prope amnem Hebrum... superatos proelio stravit«*, ne može da ima na umu samo Skordiske već sve Tračane, o kojima je govorio u prethodnom odeljku. I sledeća rečenica u kojoj se kaže da je Apije Klaudije uništio preostale (*post quos residui ab Appio Claudio... deleti*) ima smisla samo ako se podrazumevaju »preostali Traćani«, a ne »preostali Skordisci«, tim pre što znamo da je ovaj vojskovođa ratovao u oblasti Rodopa.

---

[86] *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 171, pr. 1: »Da nach Frontinus (2, 4, 3), Velleius und Eutrop die von Minucius besiegte Völkerschaft die Skordisker waren, so kann es nur ein Fehler von Florus sein, dass er statt des Margos (Morawa) den Hebros (die Maritsa) nennt.«

[87] *Zippel*, 149. i d.

[88] *Vulić*, Ratovi rimski, 81. i d.

[89] Za sve što sledi usp. tekstove S 18, 19, 20, 21 i 22 i njihove prevode, pr. 76.

Prema tome, ako izvori ne kažu da je Minucije Ruf na Hebru potukao Skordiske i ako, s druge strane, počasni natpisi i trijumfalni akti govore o dva njegova rata, a ne o jednom, nemamo razloga da Skordiske tražimo oko Hebra, niti da *Hebrus* menjamo u *Margus*.[90] Bitka na Hebru, očigledno, ne spada u rat sa Skordiscima. Borbe na Hebru vodene su ili protiv Besa ili protiv nekog drugog tračkog plemena. Rat sa Skordiscima morao se odigrati, kao uvek, bilo u samoj Makedoniji — Europos se nalazi u dolini Vardara isto kao i Argos i Lete — bilo severno od nje, u dolini Morave.

Kao neprijatelji rimski u ovim ratovima pominju se još, kao što smo videli, pored Besa i Tribala (Eutropije) i Dačani (Frontin). Iz kratke Eutropijeve beleške ne može se, naravno, ništa dalje izvući. Međutim, u Frontinovoj priči o lukavstvu koje je upotrebio Ruf da bi rasterao nadmoćnijeg neprijatelja, Dačani i Skordisci istupaju zajedno (*cum a Scordiscis Dacisque premeretur...*),[91] iz čega bi se dalo zaključiti da su se Dačani pridružili Skordiscima u njihovom pohodu na jug. To bi bio u stvari najraniji pomen Dačana.[92] Istoričnost ovog podatka potvrđuje se činjenicom da koncem II veka počinje u istočnom Banatu, u oblasti Dačana, kovanje imitacija Filipovih tetradrahma, što je moralo biti u vezi s nekakvim prodorom Dačana na jug.[93]

Delfijski i europski natpisi su kratki počasni spomenici. U njima nema, kao u letajskom, pojedinosti koje ocrtavaju tešku atmosferu straha i patnji koje je izazvala najezda varvara. Ali, već sama činjenica da su Delfi našli za potrebno da izraze svoju blagodarnost rimskom prokonzulu za pobede izvojevane nad Skordiscima i Tračanima pokazuje koliko su se ne samo Makedonci već i Grci bojali varvarskih plemena sa severa. Delfijsko svetilište nije moglo da zaboravi užase Brenovog pohoda. A da strah od novih prodara do njegovih riznica nije bio neopravdan, pokazaće skora budućnost.

Uspeh Minucija Rufa imao je velik odjek. Oko sto i pedeset godina posle toga Velej Paterkul kaže da je Munucije slavno trijumfovao nad Skordiscima.[94] Koliko se može suditi po našim oskudnim izvorima, izgleda da su tada postignuti prvi pozitivni rezultati u ratu Rimljana sa severnim susedima Makedonije. Jer, posle Minucijeva pohoda nastupa zatišje u odnosima sa Skordiscima, koje traje skoro dve decenije.

---

[90] Momzen i Cipel nisu mogli da znaju da je Minucije vodio dva odvojena rata. Karakteristično je, međutim, da se i posle objavljivanja delfijskog natpisa njihova mišljenja prenose od jednog do drugog naučnika. Tako *Fluss*, RE II A (1921), 834, govori, prema Cipelu, o nastanjivanju Skordiska na Hebru posle njihovog povlačenja iz Grčke, gde su, tobože, zajedno sa Kimbrima izvršili napad na Delfe; *Münzer*, RE, XV (1932), 1962, kaže: »Der Hauptschlag war also jedenfalls der am Hebros gegen die Skordisker geführte.« U najnovije vreme *Alföldy*, Scordisques, 113, takođe govori o porazu Skordiska na Hebru.

[91] Frontin. II, 4, 3 (S 28).

[92] Ukoliko se ne želi pretpostaviti da Frontin naziva Dačanima ovostrane Gete. Da su se pod imenom Dačana mogli kriti Bastarni, kako misli *Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 304, čista je fantazija.

[93] *Pink*, Münzprägung der Ostkelten, 41 i 124.

[94] Vell. Pat. II, 8, 3 (S 26): ... *clarus ... ex Scordiscis triumphus fuit.* Od ratnog plena Minucije je izgradio u Rimu znamenit trem *porticus Minucia.*

DOBA ZATIŠJA

Oko dve decenije posle Minucijeve ekspedicije Skordisci se ne pojavljuju u našim izvorima. Istina, ratovi u Trakiji traju i dalje pa se moramo pitati nisu li u nekom od pohoda iz tog vremena koje su izvori zabeležili pod zajedničkim imenom Tračana, uzeli učešća i Skordisci. Od odgovora na ovo pitanje zavisi umnogome i ocena značaja Rufova ratovanja.

Činjenica da se Skordisci ne pominju nijednom sve do Sulina vremena i da se, s druge strane, Dardanci, o kojima se dugo nije ništa čulo, sada pojavljuju među varvarima koji uznemiruju rimsku provinciju, pokazuje da je, posle Minucijeva pohoda, došlo do promena u odnosima snaga na severnoj granici Makedonije. Skordisci su morali da napuste svoje gospodareće položaje i da se povuku u svoju zemlju. Daleko od granica rimske provincije, oni nisu mogli u to vreme da budu zahvaćeni rimskom ekspanzijom, ukoliko nisu sami svojim upadima izazivali rimske legije protiv sebe. Stoga mi se čini da u periodu koji nastupa posle Rufove pobede Rimljani imaju posla uglavnom s Tračanima u užem smislu i da je i najznačajniji od pohoda ovog vremena, pohod Tita Didija, bio upravljen protiv njih, a ne protiv Skordiska, kako se obično smatra.

Ratovanje Tita Didija vezuje se uz Skordiske iz istih razloga iz kojih je i bitka na Hebru dovedena u vezu s ovim plemenom. Flor, Fest, Amijan i Jordanis pominju Didija među vojskovođama koji su obuzdali tračka plemena.[95] Mada oni, očevidno, i Skordiske ubrajaju među Tračane, nemamo razloga, kao što smo već rekli, da smatramo da su svi ratovi koje oni pominju vođeni protiv Skordiska. Pošto se, međutim, takvo uverenje ukorenilo u nauci, potrebno je da u svim pojedinostima pretresemo i slučaj Didija.

Ciceron pominje Tita Didija kao jednu od poznatijih ličnosti koje su na povratku iz Makedonije proslavile trijumf.[96] Didije je bio konzul 98. godine, trijumfovao je po drugi put 93. godine *ex Hispanis*.[97] Bio je to *homo novus*, koji je svoje trijumfe zaslužio uspešnim ispunjavanjem zadataka koje mu je nametala poverena magistratura.[98] Pošto se njegovo ime ne nalazi u sačuvanim fragmentima trijumfalnih akata do 104, njegova pretura u Makedoniji i njegov prvi trijumf morali su biti u vremenu između 104. i 98. Didijevo ratovanje u Makedoniji dovedeno je u vezu s podatkom iz Eusebijeve hronike, prema kome su 100. godine Rimljani odneli pobedu nad Tračanima,[99] i na osnovi toga je zaključeno da je

---

[95] V. (S 18, 19, 20, 21 i 22) i prevod, napred, pr. 76.

[96] Cic. *in Pis.* 25, 61 (S 29).

[97] Za namjeru T. Didija usp. *Broughton* 1, 571 i 574, pr. 1; *Münzer*, RE V (1903), 407 sq. s. v. Didius, Nr. 5.

[98] Cic. *pro Plancio*, 25, § 61: *Profers triumphos T. Didii et C. Marii, et quaeris, quid simile in Plancio. Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharint, et non, quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent, propterea triumpharint.* Cic. *pro Mur.* § 17: *Quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas generis obiceretur, meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis fortissimis viris novis hominibus, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis commemorandis iacebant.«*

[99] Hier., p. 133 f, Schöne (S 30).

Didije mogao upravljati Makedonijom 101. godine, pošto je, s obzirom na to da je konzul bio 98, ovo najniži termin koji dopušta *lex Villia annalis*.[100] Međutim, u Opsekvensa nalazimo za 104. godinu sličan podatak o pobedi rimskoj nad Tračanima[101] pa bi i ova godina mogla doći u obzir za Didijevu preturu, jer bi u tom slučaju njegov trijumf pao u 103. ili 102. godinu, dakle, u vreme za koje nam akta nisu sačuvana.

Datovanje Didijeva namesništva u Makedoniji bilo u 101. ili u 104. godinu kao da je u suprotnosti s tekstom epitomatora. Kod Flora i ostalih pisaca koji zavise od njega ili njegovog izvora podatak o Didiju nalazi se odmah iza podatka o Katonu, a ispred pomena Druza i Minucija. Sem toga, Fest, Amijan i Jordanis daju Didiju ime *Marcus* (kod Flora nema *praenomena)*, dok se kod Cicerona, kao što smo videli, Didije zove *Titus*, a isti je slučaj i s trijumfalnim aktima za 93. godinu. To je dalo povoda da se pretpostavi da su bila dva namesnika u Makedoniji iz porodice Didija, jedan po imenu Marko, koji je 113. godine ratovao bez trijumfa (pošto ga nema u trijumfalnim aktima), i drugi Tit, koji je ratovao 101. ili 104. i trijumfovao.[102] Međutim kako je napred rečeno, snagama rimskim u Makedoniji komandovao je 113. godine konzul Cecilije Metel, tako da između Katona i Druza nema mesta za namesništvo nekog Marka Didija. Izgleda mi prilično verovatno da je *praenomen Marcus* omaška nekog od epitomatora (ostali su ga preuzeli od njega), utoliko verovatnije što se i Druz zvao Marko. Što se pak tiče redosleda kojim su rimske vojskovođe navedene u kratkim pregledima epitomatora, on se može, čini mi se, lako objasniti ako se obrati pažnja na Jordanisov tekst. Ovaj hroničar, isto kao i Flor, Fest i Amijan, pominje Didija ispred Druza i Minucija, ali se vidi da on smatra Didijev pohod kao završnu operaciju, kojom je, posle mnogih nevolja i poraza, najzad *(ad postremum)* nametnut rimski jaram strašnom neprijatelju.[103] Ratovi Druza i Minucija navedeni su iza toga (sa svezom *nam*, koja objašnjava prethodnu rečenicu) kao dva najznačajnija i najpoznatija od mnogobrojnijih ranijih sukoba.[104] Stoga mislim da treba Marka Didija definitivno izbrisati iz naših kombinacija kao nepostojeću ličnost i da za godinu Titova namesništva treba birati ili 104. ili 101.

Datovanje Didijeve pretore u poslednje godine II veka pre n.e. nalazi potvrde i u tzv. Zakonu o gusarima, grčkom prevodu jednog rim-

---

[100] *Gaebler*, Makedonien als römische Protinz, 169; *Münzer*, RE V (1903), 408, s. v. Didius, Nr. 5.

[101] Iul. Obs. c. 43 (S 31); *Thraces a Romanis subacti sunt.*

[102] *Zippel*, 147 sq. i 158; *Vulić*, Ratovi rimski, 86. i d. — *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 170, stavlja Didija odmah iza Katona (»Mühsam schirmte der Praetor M. Didius die römische Grenze«.

[103] Jord. 219 (S 20): *Ad postremum a Marco Didio et ipsi subacti et loca eorum in provinciam redacta, iugum excepit Romanum. Nam Marcus Drusus intus...*

[104] *Münzer*, RE V (1903), 408, objašnjava redosled kod Flora na drugi način. On smatra da rimske vojskovođe nisu navedeni hronološki, već prema tome koliko je koji od njih duboko prodro u neprijateljske zemlje. Međutim, podaci Flora i drugih izvora su tako neprecizni i nesigurni u tom pogledu (Flor, na primer, kaže za Didija »*intra suam repulit Thraciam*«, a Jordanis »*Marcus Didius intus eos in montibus eorum contrivit*«, dok kod Amijana i Festa ima to isto za Druza: »*Drusus intra fines continuit proprios*«, »*Marcus Drusus intra fines proprios continuit*«) da se ništa ne može po njima zaključiti u tom smislu. Usp. *Vulić*, Ratovi rimski, 86. i d.

skog zakona, koji je nađen u Delfima i u kome se pominje i Tit Didije.[105] Međutim, suprotno mišljenju uglednih istraživača koji su proučavali ovaj spomenik, meni se ne čini da se podatak o Didiju može iskoristiti za bliže utvrđivanje datuma kada je izdat Zakon, niti, se, obrnuto, na osnovi ovog Zakona može rešiti dilema o godini Didijeva namesništva.[106]

Delfijski natpis, jedan od najinteresantnijih epigrafskih spomenika na grčkom jeziku za rimsku istoriju, govori o raznim merama koje treba da preduzmu rimski namesnici u dvema u to vreme jedinim rimskim provincijama na Istoku, Aziji i Makedoniji, u cilju ograničavanja gusarstva i obezbeđenja slobodne plovidbe, kao i radi redovnog pritcanja propisanih dažbina. Na žalost, natpis je tako oštećen da se ne mogu sigurno utvrditi ni intencije zakonodavca. U jednom većem odlomku govori se o gusarstvu — zbog toga je i ceo dokumenat nazvan *Lex Delphica de piratis persequendis* — ali to je, svakako, u vezi s organizacijom rimske vlasti u nedavno pokorenim maloazijskim oblastima Kilikiji, Pamfiliji, Likiji i Likaoniji, čija se imena mogu dešifrovati na početku natpisa. Međutim, kako je s pravom naglašeno, ugušivanje gusarstva nije bio jedini predmet donetih zakonskih mera.[107] Odlomak koji se odnosi na Makedoniju, od koga je sačuvan samo mali deo, nije mogao da ima veze s gusarstvom. Već sam pomen Tita Didija i njegovih osvajanja pokazuje da je pažnja zakonodavca u ovom slučaju bila upravljena u drugom pravcu. Možemo samo žaliti što lakune koje sadrži ovaj odlomak čine svaku njegovu rekonstrukciju nesigurnom, inače bismo u njemu imali jedno zaista jedinstveno svedočanstvo o rimskoj politici prema pokorenim narodima na severu Makedonije na prelazu iz II u I vek pre n.e. Ali, i ovakva kakva je, rečenica u kojoj se pominje Tit Didije dopunjava naše znanje o ovom makedonskom namesniku.

Prema rekonstrukciji koju je predložio glavni izdavač delfijskog natpisa Kolen *(G. Colin)* i koja je s nekim manjim varijantama opšteprihvaćena, ova rečenica u prevodu glasi: »Neka isto tako namesnik konzul ili prokonzul, koji shodno ovom zakonu, bio to plebiscit ili zakon, dobije kao provinciju sledećih godina Makedoniju, odmah po stupanju na dužnost krene u Trakiju, koju je Tit Didije za vreme svog namesništva pokorio.«[108] Kraj rečenice, koji je za nas najinteresantniji, je najviše oštećen, ali njegova rekonstrukcija izgleda prilično ubedljiva: εὐ[θύς, ὅταν εἰς ἀρχὴν εἰσέλθῃ, εἰς Θρά]ικην, ἣν Τίτος Δείδιος ἡγούμενο[ς]

---

[105] Natpis je uklesan na stubu Paula Emilija. Fragmenti natpisa nađeni su već krajem XIX veka, ali, mada se o njemu pisalo i ranije, tek je dvadesetih godina ovog veka ovaj značajni epigrafski spomenik postao predmet naročite pažnje naučnika. Bibliografiju publikacija i članaka koji su mu u to vreme posvećeni donosi *G. Colin*, Fouilles de Delphes III, 4 (1930), 34. Poslednje kritičko izdanje daje isti pisac, ibid., 35. i d., sa prevodom (str. 41. i d.) i komentarom (str. 47. i d.). Tekst natpisa može se naći i u poznatoj zbirci *Riccobono*, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani, I (1940), 121. i d.

[106] V. dalje.

[107] Usp., pored navedenog Kolenovog dela, str. 50, i *J. Carcopino*, Sur la loi romaine du Monument de Paul-Emile à Delphes, Mélanges Glotz I (1932), 114—120.

[108] Fouilles de Delphes, III, 4 (1930), 37, col. B. ll. 27—29 (S 32). Nastavak je još više oštećen tako da se ne može rekonstruisati. Vidi se samo toliko da je reč o sprovođenju mera u provinciji, uterivanju prihoda i sl.

ἐκράτησεν, πορευθήτω. Iako osporavana,[109] dopuna [εἰς Θρά]ικην čini mi se jedino moguća. I imperativ πορευθήτω i umetnuta rečenica ἧς Τίτος Δείδιος... ἐκράτησεν ukazuju na to da je na ovom mestu moralo stajati ime neke zemlje, a to može biti, kako po sačuvanom kraju reči ...ικην, tako i po onome što inače znamo o ratovanju Tita Didija, samo Trakija.

Citirani odlomak delfijskog natpisa otkriva nam u vezi s Didijem jednu značajnu stvar: da je on pokorio deo Trakije i nametnuo mu trajno rimsku vlast. Istina, i Jordanis kaže da je »najzad Marko (čitaj: Tit) Didije njih (sc. Tračane) pokorio i zemlju njihovu pretvorio u provinciju i nametnuo joj jaram rimski *»(ad postremum a Marco Didio et ipsi subacti et loca eorum in provinciam redacta, iugum excepit Romanum)*, ali autoritet poznog hroničara suviše je malen da bismo samo na osnovi njegovog iskaza tvrdili da je pod Titom Didijem došlo do proširenja teritorije potčinjene rimskom namesniku u Makedoniji. Iz natpisa se, međutim, vidi da je doista tako bilo, jer se budućim namesnicima Makedonije stavlja u dužnost da po dolasku u provinciju odmah krenu u novoosvojenu oblast. To daje naročiti značaj Didijevom uspehu i objašnjava ugled koji je stekao u ovom ratu.

Kada je donet Zakon o gusarima, Didijev pohod je već bio završen. Kako se može iskoristiti ova hronološka indikacija? Terminus post quem za donošenje Zakona daje nam pomen ekspedicije protiv kilikijskih gusara pretora M. Antonija (102) i pomen konzulskog para za 100. godinu, G. Marija i L. Valerija.[110] Prema tome, natpis je mogao biti donet najranije novembra 101, kada je izvršeno designiranje konzula. Kad bismo znali da je Didije upravljao Makedonijom 101, imali bismo samim tim još jedan, niži, terminus post quem. Zakon bi u tom slučaju bio iz 100. godine. Tako se obično i smatra.[111] Karkopino, štaviše, tumači izraz ἡγούμενος ἐκράτησεν tako da na osnovi njega zaključuje da je Didije u vreme donošenja Zakona još na položaju namesnika.[112] Međutim, nepravilno je odvojiti ἡγούμενος od ἐκράτησεν. Particip ἡγούμενος pokazuje samo da je Didije pokorio Trakiju za svoga namesništva. To je moglo biti i 104. godine pa da se opet o ovom događaju govori kao o nečem sasvim bliskom. Kao što smo već rekli, nema mogućnosti da se sa sigurnošću reši pitanje godine Didijeva namesništva.

---

[109] *Colin*, n. d., 44, pr. 3. Dopuna νίκην, koju je predložio *Pomtov*, Klio, 17 (1922), 172, čini mi se neprihvatljiva.

[110] Usp. *Colin*, n. d., IV, 47, i *Carcopino*, n. d., 118.

[111] Istraživači delfijskog Zakona nisu uopšte uzimali u obzir 104. godinu. Smatrajući da treba da biraju između 113. i 101, oni su, naravno, u Zakonu videli nov dokaz da treba odbaciti prvu godinu. Tako im je 101. godina, kao godina Didijeve preture, postala jedan od elemenata za datovanje samog Zakona. Usp. *Colin*, n. d., IV, 44, pr. 4, i IV, 49; *Carcopino*, n. d., 119.

[112] *Carcopino*, n. d., 119: »Ako se ima u vidu da delfijski Zakon govori o ishodu Didijevog rata u prošlom vremenu (ἐκράτησεν) a da obeležava sadašnjim vremenom komandujući položaj koji je Titu Didiju omogućio ovu pobedu (ἡγούμενος) moraće se zaključiti da je glas o njegovom uspehu bio još sasvim nov i da se on sam, imajući još uvek *imperium*, nije bio vratio u Rim da trijumfuje« (u vreme donošenja Zakona). *Broughton*, II, 3, i pr. 11, beleži T. Didija i pod 99. godinom kao promagistrata, uz napomenu da su *Degrassi* (Inscr. Ital., XVII, p. 562) i *Passerini* (Athenaeum 12 (1934), 134 sq.) skloni da Didijev odlazak iz Makedonije i njegov povratak u Rim stave u 100. godinu.

Ratovanje Tita Didija predstavlja preokret u odnosima Rima i varvarskih naroda na granici Makedonije. Dok su napori njegovih prethodnika bili upravljeni na odbijanje najezda i razbijanje pljačkaških hordi, Didije je prvi trajno potčinio rimskoj vlasti neke tračke oblasti. To je u stvari prvo proširenje prema severu provincije Makedonije, početak onog procesa koji će granice ove provincije pomeriti do samog Dunava.

Način na koji je organizovana vlast u novoosvojenoj oblasti ostaje nam nepoznata. Pozniji tok događaja pokazuje da nije došlo do pravog prisajedinjavanja ove oblasti provinciji Makedoniji, već je, po svoj prilici, u njoj uvedena neka vrsta vojne uprave koja je obezbeđivala priznavanje rimskog suvereniteta od strane pokorenih plemena. Odluka da se makedonski namesnici po dolasku u provinciju odmah upute u ovu pograničnu zonu bila je, svakako, diktirana nestabilnošću tamošnje situacije. Da li se iza svega toga krila i namera da se pripremi teren za jednu akciju širokih razmera protiv Mitridata, kako misle neki naučnici, teško je reći.[113]

Da se vratimo sada na pitanje koje je za nas od bitne važnosti: ima li razloga da se smatra, kao što se obično čini,[114] da su Skordisci bili ono »tračko« pleme protiv kojeg je Didije ratovao i koje je pokorio? Videli smo, u slučaju Minucija Rufa i bitke kod Hebra, šta u stvari može da leži u osnovi ovog uverenja: rđavo interpretiran tekst epitomatorâ, koji, ističući Skordiske kao najsvirepije među Tračanima, ne nabrajaju samo pohode koje su razne rimske vojskovođe preduzimali protiv njih već i ratove s ostalim Tračanima. Kao što smo pokazali, Minucijeva pobeda na Hebru nema veze sa Skordiscima. U poglavlju u kome Flor i drugi epitomatori govore o tome možemo naći nekoliko rimskih vojskovođa koji su ratovali u Trakiji. Tu su Volson, Apije Klaudije, Kurion, Lukul.[115]

---

[113] Tako misle *Colin*, n. d., IV, 51. i d.; *Carcopino*, n. d., 130. i d.

[114] Nemoguće je nabrojati sva dela u kojima se Didije pominje kao pobednik nad Skordiscima. Da navedemo samo nekoliko: *Gaebler*, Makedonien als römische Provinz, 169; *Münzer*, RE V (1903), 408, s. v. Didius, Nr. 5 (smatra da je Didije završio ratove sa Skordiscima); *J. Carcopino*, n. d., 119 (njegovo ubeđenje da je Didije ratovao sa Skordiscima je takvo da Karkopino, pozivajući se na C i c. *in Pis.*, 25, § 61, i *pro Plancio*, 25, § 61, kaže da smo već, po Ciceronu, znali da je Didije trijumfovao nad Skordiscima; međutim, kod Cicerona (v. napred pr. 96. i 98), ne pominju se ni Skordisci niti neko drugo pleme; *Broughton*, I, 571 (»he defeated the Scordisci in Thrace, and returned... to celebrate a triumph, *Cic. Pis.* 61«, dakle, u suštini isto što i Karkopino). Zanimljivo će biti da se navedu i reči koje ovome posvećuje *E. Kornemann* u svojoj popularnoj Rimskoj istoriji (Römische Geschichte, Stuttgart, 1938, 481): »Von allen Feldherren, die dort gekämpft haben, war keiner so erfolgreich wie der eben erwähnte T. Didius, der die immer unruhigen Skordisker während seiner Prätur (101) geschlagen und dafür bereits einen wohlverdienten ersten Triumph gefeiert hatte. Er hat auch Teile von Thrakien gewonnen und zur Provinz geschlagen.« Poslednja rečenica predstavlja nesvestan Kornemanov ustupak: zemlja koju je Didije pripojio provinciji nije mogla biti zemlja Skordiska, već deo Trakije. Jedini, koliko znam, koji ne deli ovo uverenje je Cipel. On smatra (str. 158) da je Didije mogao da pokori delove odriske teritorije ili njihove susede, s obzirom na to da je ova tračka oblast bila pod rimskom vlašću u vreme Lukulovog pohoda, a o njenom osvajanju nije sačuvana nikakva direktna vest. Tradicionalno mišljenje o Didijevoj pobedi nad Skordiscima nalazi se i u najnovijim sintezama iz rimske istorije: *H. H. Scullard*, From the Gracchi to Nero, A History of Rome 133 B. C. to A. D. 68, London 1965, i *H. Bengtson*, Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde, München 1967.

Vrlo je rečit način na koji Orozije, govoreći o Klaudijevom ratovanju, ubacuje u svoje izlaganje primedbu o divljačkim običajima Tračana koja se završava poznatim rečima da su »od svih njih najsvirepiji, najnečovečniji bili Skordisci«[116] — mada u vreme Klaudijeva pohoda (78—76) Skordisci nisu više predstavljali nikakvu opasnost za rimsku provinciju. Prema tome, činjenica da se kod hroničara Didije pominje uz Katona, Druza i Minucija Rufa ne daje nam pravo da zaključujemo da je i on ratovao sa Skordiscima. Ako pak uzmemo u obzir karakter i rezultate njegovog rata, moći ćemo sa mnogo sigurnosti zaključiti da Trakija koju je on pokorio nije mogla biti zemlja Skordiska. Skordisci su živeli isuviše daleko od granica rimske Makedonije da bismo pretpostavili da su oni prvi srednjobalkanski narod koji je priznao vrhovnu vlast Rima. Poraženi od Minucija Rufa, oni su se povukli u svoju zemlju, gde su, bar za izvesno vreme, bili izvan dohvata rimskih legija.

Prvi put posle sukoba s Minucijem, Skordisci se spominju izričito tek u Sulino doba. U međuvremenu ratovi na severnoj granici rimske provincije nisu prestajali. 97. godine zabeležene su borbe s Medima i Dardancima,[117] a nekoliko godina docnije, za vreme namesništva Gaja Sentija Saturnina, sručila se na Makedoniju prava lavina neprijateljskih hordi. Ciceron govori o »odmetanju svih varvara«. O kojim se plemenima upravo radi, izvori ne kažu. Poimence se pominju samo Medi, koji su, možda, imali glavnu ulogu u ovoj najezdi. Jedini su ostali verni, kao i uvek, Denteleti i oni su pomogli Saturninu da odbrani Makedoniju.[118] Pustošenja su morala biti strašna: *cruente vastavit* — stoji u Opsekvensa, *cunctos Macedoniae fines depopulatus est* — kaže Orozije za tračkog vođu Sotima. Varvari su tada prodrli i u Grčku i opljačkali svetilište u Dodoni. Pomen Denteleta, koji su živeli oko gornje Strume, i izraz »odmetanje« *(defectio)*, koji upotrebljava Ciceron za obeležavanje ovog pokreta varvara, pokazuju da je moć rimskog oružja bila doprla, na prelazu iz II u I vek, daleko na sever i da su Rimljani polagali pravo suvereniteta nad ovim zemljama.

Trački napadi nastavljaju se osamdesetih godina I veka tako reći bez prekida iz godine u godinu. U sadržajima izgubljenih Livijevih knjiga u kojima je bio obrađen ovaj period ponavlja se kao refren rečenica: »sem toga sadrži (ova knjiga)upade Tračana u Makedoniju«.[119]

---

[115] O Vulzonu se ne zna skoro ništa; usp. *Zippel*, 158. Ali za Apija Klaudija niko i ne pomišlja da bi mogao imati veze sa Skordiscima. Fest za njega kaže: *per Appium Claudium proconsulem hi, qui Rhodopem incolebant, victi sunt;* Jordanis: *Rhodopeni per Appium Claudium devicti sunt.* Isto tako dobro je poznata i oblast gde su ratovali Kurion i Lukul, v. 312 i d.

[116] Oros. V, 23, 17 (S 21), v. nap. 76.

[117] Iul. Obs. c. 48: *Celtiberi, Medi, Dardani subacti.*

[118] Cic. *in Pis.* 35 § 84: *Denselelis, quae natio semper oboediens huic imperio etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedoniam C. Sentio praetore tutata est...* Usp. i Liv. *per.* 70: *C. Sentius praetor adversus Thracas infeliciter pugnavit.* Iul. Obs., c. 53: *Medorum in Macedonia gens provinciam cruente vastavit.* Oros. V, 18: *rex Sothimus cum magnis Thracum auxiliis Graeciam ingressus cunctos Macedoniae fines depopulatus est: tandemque a C. Sentio praetore superatus redire in regnum coactus.*

[119] Liv. *per.* 75 (89. godine): *Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet; per.* 76 (88. godine): *praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet; per. 81* (86. godine): *praeterea excursiones Thracum in Macedoniam continet; per.* 82. (85. godine):

Da li su u ovim pohodima učestvovali i Skordisci? Nije isključeno, naročito ne za poslednje godine ovog dvadesetogodišnjeg razdoblja u kome se Skordisci ne pominju. Jer, osamdesetih godina, iza organizovanih, čestih zajedničkih napada varvara na Makedoniju stoji vešta ruka pontskog kralja Mitridata, koji je u svojoj ekspanziji na Balkansko poluostrvo i u sukobu s Rimljanima umeo da stavi u pokret sve neprijatelje Rima.[120] Na žalost, nije nam sačuvano mnogo podataka o njegovim odnosima s plemenima koja nas interesuju. Ali ima razloga da se misli da je u Keltima imao verne i aktivne saveznike, i to kako u Bastarnima, koje su antički pisci takođe smatrali Keltima i čije nam je savezništvo direktno posvedočeno, tako i u Skordiscima. Moguće je da se upravo na Skordiske odnosi Apijanov podatak prema kome je Mitridat, pod kraj života, kada je uprkos starosti i potpunoj izolovanosti kovao planove o jednom napadu većih razmera na Rim, »pomišljao da pređe Keltima, koji su mu odavna bili i ostali prijatelji, i da zajedno s njima upadne u Italiju«.[121] Doduše, bilo bi isto tako opravdano videti u ovim Keltima Bastarne, tim pre što su Skordisci, sedamdesetih godina, kada je zalazila Mitridatova zvezda, i sami bili znatno oslabljeni rimskim nadiranjem prema Dunavu. U svakom slučaju, teško je verovati da su Skordisci ostali po strani kada je početkom osamdesetih godina Mitridat podbunio srednjobalkanska plemena protiv rimske Makedonije i da se nisu njemu pridružili kada je 87. i 86. okupirao Trakiju i dobar deo Makedonije.[122] Njihovo učešće u ovim ratovima postaje utoliko verovatnije što se oni pominju, istina samo kod jednog pisca, među plemenima koja je Sula pobedio 85. godine.

U proleće 85, dok je čekao da se iz Azije vrati Arhelaj sa Mitridatovim odgovorom na uslove za sklapanje mira koje je predložio, Sula je

---

incursiones Thracum in Macedoniam referuntur; per. 83 (85. godine): *Syllas compluribus proeliis Thracas cecidit.* — Za sve ovo vreme nalazi se na čelu rimskih snaga u Makedoniji Gaj Sentije Saturnin, u svojstvu propretora; cf *Münzer*, s. v. Sentius, Nr. 3. RE II A (1923), 1509—10. Po Minceru, on je bio u Makedoniji od 92. do 88. Po Brautonu (II, 15), od 93. do 87. Njegovo dugo namesništvo objašnjava se prilikama u Italiji (savezнички rat) i provinciji (trački napadi podstaknuti od Mitridata). On je zaustavio nadiranje Mitridatovih snaga iz Trakije u Makedoniju, a njegov legat Bretije Sura zadržao je Arhelaja kod Heroneje, P l u t., *Sulla*, 11, 4: ἐνταῦθα γὰρ αὐτῷ (Arhelaja, Mitridatovog vojskovođu) Βρέττιος Σούρρας ἀπήντησε πρεσβευτὴς μὲν ὢν Σεντίου, τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας. Datovanje onih događaja ne može se izvršiti sa potpunom tačnošću i sigurnošću, ali oni, svakako, ulaze u 88. i početak 87. godine. (Prihvatajući Sentija kao namesnika Makedonije 88. godine, Mincer protivureči onome što je rekao o Scipionu Azijagenu, RE IV (1900), 1484: »Im J. 666 = 88 wurde Scipio Augur. In demselben Jahre verwaltete er als Praetor Makedonien und Achaia, besiegte die Skordisker, die im Bunde mit den Maidern und Dardanern in Griechenland einbrochen waren und beendigte die Kämpfe mit ihnen, indem er sie bis über die Donau zurücktrieb.«)

[120] *Th. Reinach*, Mithradates Eupator, König von Pontos, Leipzig, 1895, 65. i d. Usp. C a s s. D i o. fr. 101, 2, ed. Dindorf: ὅτι οἱ Θρᾷκες ἀναπεισθέντες ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου τήν τε Ἤπειρον καὶ τἄλλα τὰ μέχρι τῆς Δωδώνης κατέδραμον, ὥστε καὶ τὸ τοῦ Διὸς ἱερὸν συλῆσαι.

[121] A p p. *Mithr.* 109: ... ἀλλ'ἐς Κελτούς, ἐκ πολλοῦ φίλους ἐπὶ τῷδε οἱ γεγονότας, ἐπενόει διελθὼν ἐς τὴν Ἰταλίαν σὺν ἐκείνοις ἐμβαλεῖν.

[122] A p p. *Mithr.* 55: καὶ Σύλλας τὴν ἐν τοσῷδε ἀργίαν διατιθέμενος, Ἐνετοὺς καὶ Δαρδανέας καὶ Σιντούς, περίοικα Μακεδόνων ἔθνη, συνεχῶς ἐς Μακεδονίαν ἐμβαλλόντα, ἐπιὼν ἐπόρθει, καὶ τὸν στρατὸν ἐγύμναζε, καὶ ἐχρηματίζετο ὁμοῦ.

iskoristio predah i zaratio protiv plemena koja su stalno uznemiravala Makedoniju. Kako Apijan kaže, on je od tog rata imao trostruku korist: jedno što je plemena pokorio, drugo što je vojsku uvežbao i treće — novca sebi stekao. Apijan pominje kao neprijatelje samo Dardance, Enete i Sinte, dok Plutarh kaže da je Sula upao u Mediku i tamo osvajao.[123] Kod Eutropija pak čitamo da je »u to vreme Sula što pobedio što primio na veru Dardance, Skordiske, Delmate i Mede«.[124] Pomen Skordiska kod Eutropija daje, možda, za pravo onima koji predlažu da se ime ovog plemena pročita i u fragmentu Granija Licinijana u kome se govori o ovom Sulinom pohodu. »Dok se pregovaralo o uslovima za mir — stoji kod Licinijana — legat Hortenzije razbio je Mede i Dardance, koji su uznemiravali saveznike, a Sula sam povede vojsku u Mediku, pre nego što će preći u Aziju na sastanak s Mitridatom. *Quo Dardanos et Denseletas caesis hostibus, qui Macedoniam vexabant, in deditionem recepit.*[125] Emendacija poslednje, očigledno iskvarene, rečenice koju je dao Momzen — *Dardanos quoque et Denseletas ceterosque, qui Macedoniam vexabant...* — potpuno je ubedljiva, ali s obzirom na Eutropija i ispravka »*Scordiscosque*« umesto »*ceterosque*« je takođe prihvatljiva.[126] Prema tome, slično Apijanu, i Licinijan izdvaja pohod u Mediku kao nešto posebno, a od plemena kojima je Sula nametnuo rimski suverenitet nabraja Dardance i Dentelete, i, možda, Skordiske.

POHOD KORNELIJA SCIPIONA AZIJAGENA

Da su Skordisci učestvovali u svim ili u većini pohoda koje su varvari preduzeli protiv Makedonije osamdesetih godina I veka, možemo zaključiti i po tome što su, iako su bili dalje od Makedonije nego Medi, Dardanci i Denteleti, pre ovih izazvali protiv sebe silu rimskog oružja. U vreme ratova s Mitridatom i građanskog rata u Rimu došlo je do novog upada Skordiska, Meda i Dardanaca u Makedoniju i Grčku. Ovog puta dogodilo se ono od čega su Delfi odavna strepili: varvari su prodrli do njihovog svetilišta, opljačkali ga i spalili. Događaj, koji je odjeknuo širom grčko-rimskog sveta, postao je sudbonosan za Skordiske, jer je vojskovođa Lucije Kornelije Scipion bacio na njih sve svoje snage i, ako ne uništio, kako to izvori kažu, ono, svakako, za dugo vremena slomio njihovu moć.

O ratu Skordiska s Kornelijem Scipionom govori nam nešto opširnije samo Apijan. Njegovo je izlaganje, međutim, takvo da nam stvara razne teškoće i dopušta različite interpretacije. Otuda i velika razmimoilaženja među naučnicima u pogledu kako datovanja ovog pohoda, tako

---

[123] Plut. *Sulla* 23: ἐπὶ τούτοις ἐκπέμψας ἐκεῖνον (sc. τὸν Ἀρχέλαον) αὐτὸς εἰς τὴν Μαιδικὴν ἐνέβαλε, καὶ τὰ πολλὰ διαπορθήσας πάλιν ἀνέστρεψεν εἰς Μακεδονίαν..

[124] Eutr. V, 7 (S 34). Dalmati su, svakako, pogrešno navedeni umesto manje poznatih Denteleta. Liv. *per.* 83 (S 35), govori samo uopšteno o Tračanima.

[125] Grani Liciniani XXXV, p. 27, ed. Elemisch (S 33).

[126] Usp. kritički aparat u izdanju Flemiša (v. pret. prim.). O ovom ratu govorim opširnije u odeljku o Dardancima.

i njegovog ishoda.[127] Apijan najpre pominje Skordiske kao jedno od nekada najmoćnijih ilirskih plemena i kaže da su zbog ratova sa susedima i sa Rimljanima skoro potpuno istrebljeni. Zatim ubacuje priču o pohodu Kelta (koje on brka sa Kimbrima) i ilirskih Autarijata na Delfe i o kazni koju im je Apolon poslao zbog skrnavljenja njegovog svetilišta,[128] te nastavlja:

»Takav je, dakle, kraj bezboštvu Ilira i Kelta učinio bog. Ali se oni i posle toga nisu libili da skrnave svetinje, već su ponovo, od Iliraca najviše Skordisci, ali i Medi i Dardanci, zajedno s Keltima, upali u Makedoniju i Grčku i mnoga su svetilišta opljačkali, među kojima i delfijsko, pretrpevši i tom prilikom mnogo žrtava. Rimljani pak, pošto je to bila već trideset i druga godina od njihovog prvog sukoba s Keltima i pošto su otada s vremena na vreme ratovali s njima, zarate na Ilire zbog ovog svetogrđa pod vodstvom Lucija Scipiona — jer su u to vreme oni već upravljali Grčkom i Makedonijom. I kažu da se susedi nisu pridružili bezbožnim napadačima, već su ih namerno prepustili Scipionu, bez pomoći, imajući na umu nevolje koje su sve Ilire snašle zbog Autarijata. Scipion je Skordiske uništio i, ukoliko je nešto i preostalo od njih, pobegli su i naselili se oko Dunava i na njegovim ostrvima. S Medima pak i Dardancima sporazumeo se, jer su ga oni podmitili svetim zlatom. A neko je rekao, od italskih pisaca, da su zbog toga građanski ratovi kod Rimljani uzeli maha posle Lucija i doveli do samovlade.«[129]

Osnovnu teškoću prilikom upotrebe ovog teksta predstavlja identifikovanje vojskovođe Lucija Scipiona i datovanje njegovog pohoda. Apijan kaže da se rat odigrao trideset i druge godine posle prvog sukoba koji su Rimljanima imali s Keltima (ἔχοντες ἤδη δεύτερον καὶ τριακοστὸν ἔτος ἀπὸ τῆς πρώτης ἐς Κελτοὺς πείρας) i da su se Grci i Makedonci tada nalazili pod rimskom vlašću (ἤδη τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων προστατοῦντες οἱ Ῥωμαῖοι). Ove dve stvari se, očigledno, ne mogu dovesti u sklad ako se pod Keltima podrazumevaju Gali i ako se trideset druga godina računa od 390, ili 387/6. godine, kada su oni izvršili svoj prvi, znameniti napad na Rim. Postoje dva izlaza: ili se pod Keltima misli na drugi narod — Kimbre, Skordiske — i prema tome i datum od koga se računaju trideset dve godine je drugi, ili je broj godina pogrešan. I jedna i druga mogućnost iskorišćene su u nauci i dale su razne kombinacije.

Predloženo je da se umesto δεύτερον καὶ τριακοστὸν čita διακοσιοστὸν ἔτος i da se tako, računajući od 390. godine, dobije 190.[130] Te godine je Lucije Kornelije Scipion, brat velikog Afrikanca, vraćajući se iz Male Azije s vojskom kroz Trakiju i Makedoniju na svom putu bio napadnut od nekih tračkih plemena. Nije li to Apijanov Lucije Scipion? Iako su to pretpostavili ugledni naučnici, kao Drojzen, za svakoga ko

---

[127] Vrlo iscrpnu analizu i kritiku Apijanova teksta, uz pretresanje svih problema koje on postavlja, daje *J. Dobiaš* u V glavi svojih Studie k Appianově knize Illyrské, str. 47—67: Třetí vyplenění Delf a porážka Skordisků. Na njega upućujem za sve pojedinosti koje nisu u neposrednoj vezi s našim predmetom istraživanja.

[128] O tome v. u odeljku o Autarijatima, str. 90 i d.

[129] App. *Ill.* 5 (S 36).

[130] Tako, npr., *Droysen*, Dard. Fürstentum, 90. Ovu ispravku prihvatio je i izdavač Apijana *Schweighäuser*, v. krit. apar. u izd. *Mendelssohna*. Usp. i *Lenk*, s. v. Maidoi, RE XIV (1928), 541.

malo bolje poznaje istoriju Skordiska ova je kombinacija nemoguća. Uostalom, ona je u protivurečnosti s Apijanovim iskazom da su se Grci i Makedonci u vreme Scipionova pohoda nalazili pod rimskom vlašću.

Iz istih razloga mora se odbaciti i emendacija δεύτερον καὶ τριακοστὸν καὶ διακοσιοστὸν,[131] jer ona daje, ako se pođe od iste, 390. godine, godinu, koja takođe prethodi pokoravanju Makedonije i Grčke. Ne vidim kako se ova godina uopšte mogla ozbiljno uzeti u obzir za pohod Scipiona protiv Skordiska. Te godine je L. Kornelije Scipion Nazika ratovao sa Dalmatima i trijumfovao nad njima, ali to ne može imati nikakve veze s događajima o kojima govori Apijan u citiranom odlomku.

Od iste polazne tačke, galskog napada na Rim 390, dolazi se, ako se broj godina ispravi u δεύτερον καὶ τριακοσ⟨ιοσ⟩τὸν ἔτος, u Sulino doba, 88. godinu.[132] Ovu emendaciju prihvata, pored ostalih, i odlični poznavalac Apijanove Ilirske knjige Dobijaš. Ali on smatra da se i kod Apijana može uzeti kao godina galskog napada na Rim 387/6,[133] pa bi se oduzimanjem tri stotine i dve godine od ovog datuma dobila 84. godina, koja je, kao što ćemo videti, po njegovom mišljenju, i iz drugih razloga najverovatnija.

Međutim, nije nimalo sigurno da je Apijan, govoreći o prvom sukobu Rimljana s Keltima, mislio na galski napad na Rim. Konstrukcija umetnute rečenice Ῥωμαῖοι δ' ἔχοντες ἤδη δεύτερον καὶ τριακοστὸν ἔτος ἀπὸ τῆς πρώτης ἐς Κελτοὺς πείρας, ἐξ ἐκείνου πολεμοῦντες αὐτοῖς ἐκ διαστημάτων, ἐπιστρατεύουσι... ne dozvoljava da se misli na događaj koji je bio nekoliko vekova udaljen od onoga o kome je reč i koji nije bio u neposrednoj vezi s predmetom izlaganja. Reči ἔχοντες ἤδη, koje treba prevesti sa »pošto je već bila...«, ukazuju na jedan period čestih sukoba s istim plemenom. Stoga se pretpostavka da je u Apijanovom tekstu godina pogrešno data mora primiti sa rezervom.

Apijan ne zove Keltima samo Gale. On upotrebljava isti naziv — u pasusu koji prethodi ovom — i za Kimbre.[134] S druge strane, kad kaže da su Skordisci, Medi i Dardanci izvršili napad na Makedoniju zajedno s Keltima ἅμα τοῖς Κελτοῖς, jedva da je mogao da misli na Kimbre. Jer, prvi sukob Rimljana s Kimbrima bio je 113. godine i trideset dve godine posle toga ne čuje se ništa više o ovom germanskom plemenu. Uostalom, Kimbri nisu nikad ni došli do Delfa. Apijanove reči ἅμα τοῖς Κελτοῖς ne mogu se odnositi na njih. Ostaje samo jedno rešenje: ako narod koji Apijan na ovom mestu zove Keltima nisu ni Gali ni Kimbri, to onda mogu biti samo Skordisci. Istina, on izričito naziva Skordiske Ilirima, i ovde i ranije,[135] ali to je upravo i razlog što je došlo do zabune. Jer su Skordisci u vreme svojih najezda na Makedoniju smatrani Kelti-

[131] Usp. *Dobiaš*, 48, gde su navedena imena pisaca koji su se opredelili za ovu emendaciju.

[132] Ovu ispravku predložio je prvi *H. Pomtow*, Die drei Brände des Temples zu Delphi, Rhein. Mus. f. Phil., 51 (1896), 369. i d.

[133] *Dobiaš*, 54 i d. Apijan datuje prvi prodor Gala do Rima rečima ὀλυμπιάδων τοῖς Ἕλλησιν ἑπτὰ καὶ ἐνενήκοντα γεγενημένων (*Kelt. 2, 1*). One se mogu shvatiti tako da se to dogodilo u toku 97. olimpijade, tj. izmedu 392/1. i 389/8. godine, ali je verovatnije, kako je *Ed. Meyer*, Geschichte des Altertums V, 1902, 152, pretpostavio, da znače »po isteku 97. olimpijade«, tj. na početku 98. olimpijade.

[134] App. *Ill.* 3—4; v. o tome opširnije str. 90—91.

[135] V. dalje str. 265, 267.

ma i izvori kojima se koristi Apijan govorili su često o upadima Skordiska ne navodeći njihovog posebnog imena. Smatrajući Skordiske Ilirima, Apijan je pomenuo Kelte kao da se radi o drugom narodu. Tako se jedino može objasniti neobično ἅμα τοῖς Κελτοῖς.[136] Ovo objašnjenje ne isključuje mogućnost da se u drugoj rečenici Apijanovog izvešta a o pohodu Skordiska, Meda i Dardanaca u Makedoniju i Grčku, u kojoj se određuje godina Scipionovog rata, pod prvim sukobom Rimljana sa Keltima misli upravo na njihov sukob s Kimbrima. U tom slučaju dobija se, ako se od 113. godine oduzmu trideset dve, 82/1. godina kao godina Scipionova pohoda.[137]

Ako se pak uzme da je Apijan, odnosno njegov izvor, imao u vidu prvi sukob Rimljana sa Skordiscima, godina Scipionovog rata znatno bi se pomerila unazad, jer se prvi sukob Rimljana sa Skordiscima koji nam je poznat dogodio već 141. godine, a moguće je da to i nije bio prvi.[138] Mogla bi se, doduše ne bez natezanja, uzeti kao polazna tačka za izračunavanje tražene godine velika najezda Skordiska i Meda koju pominje letajski natpis iz 119. godine.[139] Ovaj je događaj, sudeći po trago-

---

[136] *Zippel*, 141, 147. i 160, razlikuje dva pohoda Skordiska na Delfe, jedan posle 114. u zajednici s Kimbrima, drugi 80-ih godina. Ali on ne daje analizu Apijanovog teksta iz koje bi se videla opravdanost ovog zaključka. Apijan doista govori o dva pohoda na Delfe, ali prvi, onaj zbog koga je Kelte (odnosno Kimbre, kako Apijan kaže) i Autarijate snašla Apolonova kazna, svakako je identičan s poznatim pohodom na Delfe 279. godine. Drugi pak pohod, o kome je reč u navedenom odeljku, predstavlja neposredni povod za odmazdu Scipionovu. Za nekakav pohod 114. sa Kimbrima ili u vezi s njihovom najezdom nema mesta.

[137] Ovo mišljenje zastupa u jednom svom ranijem članku *H. Pomtow*, Philologus, 54 (1895), 368, a njega uzima kao moguće i *A. Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 320; cf. *Dobiaš*, 49. i d. Između ostalih i *Niese*, Röm. Gesch., 1923[3], 214, pr. 5, uzima 81. godinu kao godinu Scipionova pohoda protiv Skordiska.

[138] *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 171, pr. 2, smatra da se ne može tačno utvrditi godina Scipionova pohoda pošto nam nije poznato kada se odigrao prvi sukob Rimljana sa Skordiscima. Po njegovom mišljenju, to se moralo desiti uskoro posle 146. Međutim, ako se pođe od 146. kao najranije moguće godine, dobija se 114. godina, kada je Porcije Katon bio poražen od Skordiska. *Daux*, Delphes 394, pr. 3, ukazuje na to da je verovatno, takvim računanjem *Hugh Last*, CAH, IX (1932), 108, mogao doći do zaključka da je »poraz koji su Skordisci naneli konzulu Katonu bio tako potpun da je neprijatelj bio u stanju da prodre u Grčku sve do Delfa«. Momzen nije, svakako, ovo pitanje prečistio, jer on uzima kao *terminus ante quem* savezнički rat (91), ne vodeći računa o tome šta Apijan kaže o zavođenju samovlade. S druge strane, kaže da se pohod mogao dogoditi u vremenu između 104. i 98 (ukoliko se završio trijumfom), što, opet, ostavlja u vazduhu razmak od trideset dve godine koji daje Apijan.

[139] *Zippel*, 176. i d., smatra da se kao prvi sukob s Keltima može uzeti rat za koji smo saznali iz letajskog natpisa. Datujući po staroj hronologiji ovaj natpis u 117. godinu, on stavlja Kornelijevo namesništvo u 85. Ovu godinu prihvata i *N. Vulić*, Izgnanje Skordiska, 36. Na drugom mestu, Ratovi rimski, 92. i d., Vulić naglašava da nemamo prava da pođemo od 118. godine, jer je pohod te godine bio, možda, samo prvi poznati pohod u nizu ratova koji ispunjavaju poslednje decenije II veka i početak I veka pre n.e., ali ne i prvi uopšte. Kritikujući ubedljivo Momzenovo, Cipelovo i Mincerovo (RE IV (1900), 1483, s. v. Cornelius) mišljenje o ovom pitanju, Vulić ne dolazi do određenog rezultata. Izgleda kao da mu nisu bile poznate emendacije brojke u Apijanovom tekstu, jer je verovatnije da je Mincer 88. godinu dobio na taj način što je od 390. odbio 302 nego da je pogrešio u računu i od 118. odbivši 32, dobio 88, umesto 86, kako piše Vulić. *Broughton*, II, 58. i pr. 2, opredelju-

vima koji su do nas došli, duboko potresao grčki svet i možda je kod grčkih pisaca i bio zabeležen kao prvi sukob sa Skordiscima. Ako se to prihvati, onda dobijamo 88. godinu kao godinu Scipionova pohoda.

Treba, najzad, reći da je i 114. godina, godina nesrećnog rata M. Porcija Katona sa Skordiscima, uzimana kao godina prvog sukoba Rimljana sa Keltima. Sada, kada znamo za rat iz 119, ova kombinacija nam izgleda najmanje opravdana.

Kao što se vidi, polazna tačka od koje treba izračunati godinu Scipionovog pohoda protiv Skordiska ne može biti sigurno utvrđena. Ipak, ako ostavimo na stranu rešenja koja nisu vodila računa o tome da je 146. godina *terminus ante quem non*, sva ostala uglavnom nas vode u osamdesete godine I veka: u 88. godinu ako od 390. odbijemo 302 godine ili ako od 120/119. odbijemo 32; 84. godinu ako od 387/6. odbijemo 302; najzad, 81. godinu ako od 113. odbijemo 32. Na istu epohu ukazuje i podatak koji je zabeležen na kraju Apijanovog odlomka, prema kome je podmićivanje Lucija Scipiona ukradenim svetim zlatom imalo za posledicu, po mišljenju nekog italskog istoričara, rasplamsavanje građanskog rata u Rimu i uspostavljanje samovlade (μοναρχία). Izrazom μοναρχία mogla je da se obeleži samo Sulina diktatura.[140] Potpuno su u skladu s tim i dva druga svedočanstva o spaljivanju delfijskog svetilišta. Plutarh kaže da su »hram u Delfima spalili Medi za vreme Mitridatovih ratova i građanskog rata u Rimu«,[141] a kod Hijeronima je u okviru 84/3. godine zabeleženo da je »po treći put spaljen delfijski hram od Tračana i u Rimu Kapitolij«.[142] Osamdesetih godina postoji i ličnost koju možemo identifikovati sa Lucijem Scipionom Apijanovim: to je L. Kornelije Scipion Azijagen, konzul 83. godine. Da vidimo da li se, imajući u vidu opštu si-

jući se za 85. godinu, kaže da se ta godina može dobiti kada se od 387. odbije 302, ili od 117. »godine trijumfa Metela Delmatika«, 32 godine (otherwise it may refer to the triumph of Metellus Delmaticus 32 years before in 117). Trijumf Metele Delmatika ne može imati nikakve veze s događajima u Makedoniji, a 117. godina je, kao što smo videli, uzimana u obzir kao polazna tačka za računanje godine Scipionova pohoda zbog toga što se po starom računanju smatralo da je letajski natpis iz te godine. (Brautonu je na istom mestu promakla još jedna omaška: članak o Makedoniji u Pauly-Wissowa je iz Gajerovog, a ne Geblerovog, pera.)

[140] *Dobiaš*, 59. i d., s pravom odbija pomisao Renaka, Delphes et les Bastarnes, 314, pr. 2, da bi prevrat o kome govori Apijan mogao biti pad republike i uspostavljanje monarhije pod Avgustom. Dobijaš navodi mesta iz Apijanove knjige o građanskim ratovima (*Emph.* 1, 82, i I, 3, 9), u kojima se za Sulu upotrebljava isti izraz: μόναρχον ἑαυτὸν ἀπέφηνε. I za razbuktavanje građanskog rata μετὰ Λεύκιον, kako stoji u odlomku iz Ilirske knjige koji proučavamo, Dobijaš nalazi analogiju u *Emph.* I, 95, 441, gde Sula objavljuje u komicijama da će kazniti sve one koji su saradivali s neprijateljem »posle onog dana kada je konzul Scipion prekršio nijhov sporazum«.

[141] Plut. *Numa*, 9: ἐν Δελφοῖς δὲ τοῦ ναοῦ καταπρησθέντος ὑπὸ Μήδων περὶ δὲ τὰ Μιθριδατικὰ καὶ τὸν ἐμφύλιον Ῥωμαίων πόλεμον ἅμα τῷ βωμῷ τὸ πῦρ ἠφανίσθη. Očigledno je da Μήδων stoji umesto Μαίδων (neki stariji pisci dovodili su ovo mesto u vezu s persijskim ratovima, v. *Dobiaš*, 51).

[142] Eus. *Chron.*, ed. R. Helm., p. 151: *Templum tertio apud Delfos a Thracibus incensum et Romae Capitolium.* — Poslednji pretresa sve probleme koje postavlja pljačkanje i spaljivanje delfijskog hrama od strane Meda i njihovih saveznika *G. Daux*, Delphes aux IIe et au Ie siècles, 1936, 392—397. Odbacujući datovanje u kraj II veka, Do ističe da bi u to vreme i Delfi i Atina našli sredstava da obnove porušeno svetilište. 80-ih godina je to već bilo nemoguće pa se moralo čekati na obnovu do vremena carstva.

tuaciju u Rimu i u provinciji i njegovu ličnu karijeru, može bliže utvrditi godina kada je ratovao sa Skordiscima.

Kao konzul Lucije Scipion je 83. bio na čelu otpora koji je senat pružio Suli i izvršilac njegovog *consultum ultimum*. Posle Suline pobede bio je proskribovan i pobegao je u Masaliju, gde je uskoro i umro.[143] Prema tome, posle 83. on nije mogao biti na položaju niti rukovoditi kakvom akcijom. Time se vremenski razmak u koji se može datovati njegovo ratovanje sa Skordiscima sužava na godine 88—84. Pretpostavke koje njegov pohod stavljaju u 81. godinu moraju se odbaciti kao nemoguće. S druge strane, pošto se zna da je Sula 85. ratovao s istim plemenima sa kojima i Scipion, postavlja se pitanje da li je Scipion bio u Makedoniji i ratovao sa Skordiscima pre ili posle Sule. Mišljenja o ovom pitanju su upravo podeljena: jedni datuju Scipionov pohod 88. godinom i smatraju da je od 88. do 86. Azijagen upravljao Makedonijom kao pretor; drugi, naprotiv, stavljaju njegov pohod posle Sulina odlaska iz Makedonije i datuju ga u 84. godinu.[144]

Nekoliko momenata se moraju imati u vidu kada se raspravlja o ovom pitanju. Poznato je da je Sula 86. godine, da bi se izvukao iz finansijskih teškoća u koje je bio zapao, ispraznio riznice delfijskog, epidaurskog i olimpijskog hrama.[145] Da li bi za njega ostalo štogod da su varvari godinu-dve dana pre toga opljačkali i spalili delfijsko svetilište?[146] Mnogo je verovatnije, samo po sebi, da je Sulina akcija prethodila varvarskom napadu. Ni iz čega se ne vidi da je Sula postigao neke trajnije rezultate. Više je harao i zastrašivao susede koji su uznemiravali Makedoniju nego što ih je pokorio. Nema ničeg neobičnog u tome što su plemena koja su mu izrazila pokornost iskoristila njegov odlazak iz Makedonije da bi se osvetila za nedela rimskih legionara i što su našla dovoljno snage da prodru čak do Delfa.[147] Da je zaista tako bilo i da je

---

[143] *Münzer*, Cornelius, 1484.

[144] Pre Sulinog boravka u Makedoniji i njegovog ratovanja sa varvarima koji su uznemiravali provinciju datuju Scipionov pohod: *Gaebler*, Makedonien als römische Provinz, 170; *Geyer*, Makedonia, 766; *Vulić*, Ratovi rimski, 36; *Münzer*, Cornelius, 1484; *Perdrizet*, Inscriptions de Delphes, 494. Usp. i *Mócsy*, Pannonia, 530; *Alföldy*, Scordisques, 113. Posle Sule: *Pomtow*, Die drei Brände des Tempels zu Delphi, Rhein. Mus., 51 (1896), i d.; *Hiller v. Gaertringen*, s. v. Delphi, RE IV (1900), 2577; *Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 315. i d.; *Dobiaš*, 57. i d.; *Daux*, Delphes, 395. Usp. i *Б. Геров*, Проучвания I, 21.

[145] Plut. *Sulla*, 12: Ἐπεὶ δὲ καὶ χρημάτων ἔδει πολλῶν πρὸς τὸν πόλεμον, ἐκίνει τὰ τῆς Ἑλλάδος ἄσυλα, τοῦτο μὲν ἐξ Ἐπιδαύρου, τοῦτο δὲ ἐξ Ὀλυμπίας τὰ καλλιστα καὶ πολυτελέστατα τῶν ἀναθημάτων μεταπεμπόμενος. Ἔγραψε δὲ καὶ τοῖς Ἀμφικτύοσιν εἰς Δελφούς, ὅτι τὰ χρήματα τοῦ θεοῦ βέλτιον εἴη κομισθῆναι πρὸς αὐτόν ἢ γὰρ φυλάξειν ἀσφαλέστερον ἢ καὶ ἀποχρησάμενος ἀποδώσειν οὐκ ἐλάττω... Diod. XXXVIII i XXXIX, 7: Ὁ Σύλλας χρημάτων ἀπορούμενος ἐπέβαλε τὰς χεῖρας τρισὶν ἱεροῖς ἐν οἷς ἀναθημάτων ἀργυρῶν τε καὶ χρυσῶν πλῆθος ἦν, ἐν μὲν Δελφοῖς... ἐν Ἐπιδαύρῳ.. ἐν Ὀλυμπίᾳ... Πλεῖστα δὲ ἔλαβεν ἐξ Ὀλυμπίας διὰ τὸ μεμενηκέναι τὸ ἱερὸν τοῦτο ἄσυλον ἐξ αἰῶνος· τῶν γὰρ ἐν Δελφοῖς χρημάτων Φωκεῖς τὰ πλεῖστα διεφόρησαν ἐν τῷ ἱερῷ κληθέντι πολέμῳ.

[146] Ovaj argumenat prvi je izneo *Pomtow*, Die drei Brände, 372, i d. Prihvatili su ga *Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 317, i *Dobiaš*, 53 (ovaj poslednji s rezervom).

[147] *Perdrizet*, Inscriptions de Delphes, 494, naveo je kao osnovni razlog za datovanje Scipionova pohoda pre 85. to da bi bilo teško objasniti jedan takav pohod posle uspešnih Sulinih ratova. *Daux*, Delphes, 395, pr. 4, s pravom odbacuje Perdrizeovu primedbu.

delfijski hram spaljen posle 86, pokazuje i činjenica da Diodor i Plutarh, govoreći o Sulinom rekviriranju delfijskih bogatstava, ne pominju ovaj događaj. Prema Diodoru, Sula je »najviše dobio u Olimpiji, jer je tamošnji hram bio netaknut od pamtiveka, dok su delfijska blaga najvećim delom bili odneli Fokidani u takozvanom svetom ratu«. Da li se može dopustiti da bi u ovakvom kontekstu bila prećutana pljačka koja se dogodila godinu ili dve pre toga?[148] Plutarh takođe, navodeći ciničnо Sulino izgovaranje da će »ako ga treba čuvati, u njegovim rukama blago biti najsigurnije«,[149] ne bi propustio da pomene da je svetilište nedavno nastradalo od varvara da je to doista bio slučaj. Najzad, i sam Sula, ma kako okoreo bio, jedva da bi imao smelosti da stavi ruku na jedan opustošen, opljačkan i razoren hram.[150]

Još jedna okolnost govori u prilog datovanju Scipionova pohoda posle 85. Poraz koji je Scipion naneo Skordiscima bio je tako težak, kažu nam izvori, da su ovi morali da se povuku na dunavska ostrva i levu obalu Dunava. Da se to dogodilo 88, da li bi se oni pominjali među susedima koji uznemiravaju Makedoniju 85? Sve što znamo o upadima Skordiska u Makedoniju krajem II i početkom I veka govori u prilog tome da je njihov sukob sa Scipionom Azijagenom bio poslednji u nizu sukoba sa rimskim snagama, da se njime završava jedno poglavlje njihove istorije. Kao takav, ovaj rat se morao odigrati posle Suline akcije 85.

Protiv datovanja Scipionova pohoda u 88. godinu govori najzad i činjenica da se 88, a možda i 87. godine, na položaju namesnika Makedonije nalazio još uvek pretor Gaj Sentije Saturnin.[151] Kao Sulin protivnik, Scipion Azijagen je mogao da dobije namesništvo u Makedoniji u vremenu kada je u Rimu uzde vlasti držao Cina (86—84). Moguće je isto tako da je na Balkan prešao sa predstavnicima antisulanske stranke, koji su, na čelu sa konzulom L. Valerijem Flakom, krenuli s vojskom da se obračunaju sa Sulom. U svakom slučaju, krajem 85, Sula je napustio Makedoniju i uputio se u Malu Aziju, i otada nije imao više upliva na događaje na granici makedonske provincije. Scipion je mogao u to vreme da ratuje sa Skordiscima a da s njegove strane ne bude ničim ometan. Na putu u Rim, godinu dana docnije, Sula je, možda, prošao kroz Makedoniju, krećući se via Egnacijom od Tesalonike do Dirahija, ali je on tada bio zaokupljen mnogo hitnijim i važnijim poslovima da bi ratovanje jednog stranačkog protivnika sa spoljnim neprijateljima moglo da zadrži njegovu pažnju. Uostalom, u to vreme Scipion je mogao biti već u Rimu, gde mu je predstojala kandidatura za konzulski položaj za sledeću godinu. Uspešno završena ekspedicija protiv Skordiska mogla je samo da doprinese njegovom izboru, s obzirom na ratne okršaje koji su se očekivali u 83. godini.[152]

---

[148] *Dobiaš*, 53, smatra ovaj argumenat odlučujućim.

[149] Plut. *Sulla*, 12: ἢ γὰρ φυλάξειν ἀσφαλέστερον, v. napred pr. 145.

[150] Prihvatajući sve ranije navedene argumente u korist datovanja Scipionova pohoda posle Sulinog rata, *Daux*, Delphes, 395, pr. 4, je prvi skrenuo pažnju i na ovu okolnost.

[151] V. napred nap. 119.

[152] O karijeri Kornelija Scipiona v. *Münzer*, RE IV (1901), 1483. i d. Scipion Aziagen je bio član kolegija tresviri monetales između 104. i 90. godine. Međutim, prema *E. Babelon*, Monnaies de la République romaine I, 399 sq.,

Tako, 84. godina ima najviše izgleda da bude godina Scipionova pohoda, iako moramo priznati da se sa potpunom sigurnošću ovaj hronološki problem ne može rešiti. Jer, s jedne strane, protiv 84. godine kao da govori prilično kratak vremenski razmak u koji se moraju staviti Scipionov dolazak u Makedoniju, pohod Meda i Skordiska na Delfe i odmazda Scipionova. S druge strane, ako želimo da na neki način uvažimo hronološku indiciju koju nam daje Apijan, moramo, da bismo dobili 84. godinu, uzeti kao polaznu tačku ἀπὸ τῆς πρώτης ἐς Κελτοὺς πείρας,

Sl. 6.

Denar sa iseckanom ivicom Lucija Scipiona Aziagena. Na prednjoj strani ovenčana Saturnova glava okrenuta u levo; na naličju, Jupiter na kvadrigi s munjom i žezlom, ispod toga natpis L. SCIP. ASIAG. (prema *E. Babelon*, Monnaies de la République romaine I, 339). Jedan primerak tog novca nađen je u vinogradima na putu Kuršumlija—Prokuplje, cf. Jahreshefte IV (1901), Bbl. 117.

galski napad na Rim 387/6, i računati s ispravkom datog broja proteklih godina (δεύτερον καὶ τριακοσ⟨ιοσ⟩τὸν ἔτος). Ipak, pošto se 88. i 81. godina moraju odbaciti, ova kombinacija ostaje najbolja. Njoj u prilog govori i to što je Scipionov pohod, kao poslednji, odlučujući sukob Rimljana sa Skordiscima, morao biti posle Suline ekspedicije; a svakako je prethodio rasplamsavanju građanskog rata u Rimu i uspostavljanju diktature.

Mnogo više nego sama godina kada se pohod odigrao za istoriju Skordiska je značajan ishod Scipionova rata. Apijan, u navedenom odlomku, govori o uništenju Skordiska i njihovom povlačenju prema Dunavu i njegovim ostrvima.[153] Na drugom mestu kaže da su se „Skordisci i Tribali međusobnim ratovima tako uništili da su Tribali, ukoliko je nešto od njih i preostalo, prebegli preko Istra k Getima,... a Skordisci, i sami time oslabljeni, doživeli su docnije istu sudbinu od strane Rimljana i pobegli na ostrva iste reke. Kroz izvesno vreme, međutim, neki su se od njih vratili i nastanili u pograničnim oblastima Panonije;

---

denar sa Saturnovom glavom na prednjoj strani i izreckanim ivicama kovao je kao kvestor, po ovlašćenju senata, u nekoj provincijskoj kovnici. Jedan primerak takvog denara nađen je u Kuršumlijskoj oblasti, dakle, u kraju, kuda su verovatno prošle njegove legije za vreme njegovog pohoda protiv Skordiska (sl. 6).

[153] App. *Ill.* 5 (S 36): Σκιπίωνα δὲ Σκορδίσκους μὲν διαφθεῖραι, καὶ εἴ τι λοιπὸν αὐτῶν ἦν, ἐς τὸν Ἴστρον καὶ τὰς νήσους τοῦ ποταμοῦ μετοικῆσαι φυγόντας.

otuda i danas (tj. u Apijanovo vreme) pleme Skordiska među Panoncima.«[154]

Ovi Apijanovi podaci dali su povoda da se stvori predstava o izgnanju Skordiska iz Gornje Mezije, o njihovom preseljavanju iz oblasti južno od Save u Panoniju. Cipel je prvi formulisao mišljenje da su Skordisci posle Scipionovog pohoda bili ograničeni na levu obalu Save.[155] Od toga je samo korak dalje do tvrdnje da su Skordisci najpre živeli na teritoriji docnije Gornje Mezije, između donjeg toka Save i Morave, i da su se pod pritiskom Rimljana preselili iz Mezije u Panoniju.[156] Time je slika pravog zbivanja potpuno iskrivljena.

Apijan kaže da je poraz koji je Scipion Azijagen naneo Skordiscima bio prava katostrofa za ovo pleme. Nemamo razloga da to ne primimo kao tačno, ali ipak reč διαφθεῖραι ne treba uzeti doslovce i govoriti o istrebljavanju Skordiska. Fizičko istrebljenje jednog naroda je može se postići jednim pohodom, ma kako ovaj bio strašan. A da je Skordiska bilo i posle Scipiona, o tome imamo više svedočanstava, a i sam Apijan kaže da su se oni održali sve do njegovog vremena.

Postavlja se, dakle, jedino pitanje da li su Skordisci pod pritiskom Rimljana promenili staništa i kako treba shvatiti Apijanove reči καὶ εἴ τι λοιπὸν αὐτῶν ἦν, ἐς τὸν Ἴστρον καὶ τὰς νήσους τοῦ ποταμοῦ μετοικῆσαι φεύγοντας.

U izvorima nema ni reči o nekom preseljenju Skordiska preko Save.[157] Štaviše ova se reka uopšte i ne pominje u ovoj vezi. Apijan na oba mesta govori o povlačenju Skordiska prema Dunavu i njegovim ostrvima. To samo znači da su se oni, bežeći ispred Rimljana, skoncentrisali u Podunavlju, što opet ne znači da ih i pre toga nije u tim oblastima bilo. Materijalni ostaci iz Srema nedvosmisleno pokazuju da su Kelti zaposeli oblast između Dunava i Save odmah po svom doseljenju na severni Balkan. Panonija je bila oblast odakle su krenuli njihovi pohodi na jug, u Grčku, Makedoniju i Trakiju. Panonija je bila oblast u kojoj su se okupili razbijeni ostaci njihovih hordi. Između Skordiska i Tauriska nema drugog keltskog plemena koje bi živelo duž Dunava u današnjem Sremu, pa je normalno sve nalaze latenskog karaktera iz te oblasti vezati za Skordiske. Uostalom, i Apijanove reči da su se neki Skordisci »vratili« u Panoniju dokazuju da su oni i pre toga živeli u oblasti severno od Save. Prema tome, nepravilno je govoriti o preseljenju Skordiska iz Mezije u Panoniju. Scipionov pohod imao je za posledicu njihovo bežanje ispred nadmoćnijeg neprijatelja i povlačenje prema severu. Južno Pomoravlje, koje je bilo najviše ugroženo rimskim nadiranjem, svakako je najranije delimično ili potpuno evakuisano. Novija istraživanja su, međutim, pokazala da se keltski elemenat održao uz Dunav i u rimsko vre-

[154] App. *Ill.* 3 (S 6): ... Σκορδίσκους δὲ ἀσθενεστάτους ἀπὸ τοῦδε γενομένους ὑπὸ Ῥωμαίων ὕστερον ὅμοια παθεῖν καὶ ἐς τὰς νήσους τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ φυγεῖν, σὺν χρόνῳ δέ τινας ἐπανελθεῖν καὶ Παιόνων ἐσχατιαῖς παροικῆσαι· ὅθεν ἔστι καὶ νῦν Σκορδίσκων γένος ἐν Παίοσιν.

[155] *Zippel*, 177.

[156] *Vulić*, Izgnanje Skordiska, 26, i d.; *isti*, Ratovi rimski; *Fluss*, Scordisci 832.

[157] Usp. *Papazoglu*, Prilozi istoriji Singidunuma i Srednjeg Podunavlja u antičko doba, III. O sedištima Tauriska i Skordiska, Istorijski časopis 7 (1957), 313. i d.

me, i, ma koliko da je materijal na kome se zasniva ova konstatacija oskudan, moramo s njom računati.[158] S druge strane, i vesti iz vremena dačke hegemonije u ovim oblastima, o kojima će biti reči u sledećem poglavlju, ukazuju na postojanje Skordiska u oblasti docnije provincije Gornje Mezije i posle Scipionova pohoda.

Nedavno je G. Alfeldi obelodanio tezu da su samo tzv. Mali Skordisci,koji su živeli istočno od Morave, bili primorani Scipionovom ekspedicijom da promene staništa i da su tada prešli na levu obalu Dunava, a da su se Veliki Skordisci, uprkos gubicima, održali na teritoriji koju su i ranije zauzimali.[159] O problemima koje pokreće ova teza biće govora u poglavlju o teritoriji Skordiska.[160] Ovde će biti dovoljno da se osvrnemo na prvi od argumenata na kojima se ona zasniva. Alfeldi primećuje da konzul Skribonije Kurion, koji je 75/3. kao prvi od rimskih vojskovođa izbio na Dunav, nije naišao na svom putu na Skordiske. Pošto se on kretao dolinom Timoka, gde su živeli Mali Skordisci, moramo pretpostaviti, kaže Alfeldi, da ih u njegovo vreme tamo nije bilo, odnosno da su se pre toga morali iseliti preko Dunava. Ovaj zaključak bi bio tačan kad bismo znali da su oko Timoka doista živeli Skordisci. Međutim, to je oblast u kojoj nalazimo Meze, koji se pominju prvi put upravo u vezi s pohodom Skribonija Kuriona. Na osnovi ovoga podatka u stvari i određujemo pravac kretanja ovog vojskovođe, jer znamo da je on pobedivši Dardance i Meze izbio na Dunav, a prirodan put iz Dardanije preko zemlje Meza na Dunav vodio je, svakako, dolinom Timoka. Kojim je pak putem nadirala rimska vojska pod Scipionom Azijagenom, ostaje nam nepoznato. Možemo samo pretpostaviti da je to bila dolina Morave.

Poseban problem predstavljaju ostrva na Dunavu, na koja su se, po Apijanovim rečima, Skordisci sklonili ispred neprijatelja. Ostavljajući po strani sasvim nezasnovanu i neverovatnu pretpostavku da su se Skordisci povukli na ostrvo Peuke, na ušću Dunava,[161] pomenućemo Cipelovo mišljenje da se pod ostrvima podrazumeva oblast između Drave, Dunava i Save, koju su docnije naseljavali Skordisci.[162] Nije teško uočiti slabe strane ove teze. Apijan govori, kao što smo videli, o Dunavu prema kome beže Skordisci, a ne o Savi; on pominje »povratak« Skordiska u Panoniju, gde ih i docnije nalazimo.[163] Najzad, on govori o ostrvima, u množini, a ne o jednom ostrvu.[164] Dunav ima u svom srednjem toku mnoge velike ade, koje su mogle da posluže kao pribežište i privremeno utočište progonjenim Skordiscima.[165] Naravno, pleme koje je nekada gospo-

[158] V. *Miroslava Mirković*, Rimski gradovi na gornjomezijskom limesu str. 130. i d.

[159] *Alföldy*, Scordisques, 116—121.

[160] V. dalje str. 277.

[161] Tako *Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 321.

[162] *Zippel*, n. m.

[163] Cipel smatra da je Apijan izmislio podatak o vraćanju Skordiska da bi objasnio postojanje ovog plemena u donjoj Panoniji, koju on nije mogao da smatra ostrvom.

[164] Postoji i pretpostavka da se imenom »ostrva« obeležavaju oblasti severno od Dunava, na primer, deo Banata između Tise i Tamiša, v. dalje str. 282.

[165] Mišljenje da se pod »ostrvima« misli na prava rečna ostrva zastupa i *Dobiaš*, 58. i d. On podseća na Plinijev podatak »*insula in Sao Metubarbis*,

darilo prostranom teritorijom od Dunava na severu do ilirskih, peonskih i tračkih planina na jugu nije moglo da se smesti na rečnim ostrvima, ma koliko velika i brojna ona bila. Ali, pre svega, u pitanju su ostaci ovog nekada moćnog plemena, koje se u toku poslednjih decenija iscrpelo stalnim ratovima i pretprpelo više poraza pre nego što će biti desetkovano od Scipiona. A sem toga, bežanje na ostrva imalo je karakter privremenog sklanjanja, jer su se, kada je prošla opasnost od Rimljana, Skordisci vratili na desnu obalu Dunava, gde su i ranije živeli. Moguće je, naravno, da su pojedine grupe ovog keltskog plemena prešle i na levu obalu Dunava i tamo se trajno nastanile, iako nam to nije direktno posvedočeno.[166]

Uspešne operacije Scipiona Azijagena nisu dovele do okupacije zemlje Skordiska od strane Rimljana. Desetak godina docnije Gaj Skribonije Kurion biće prvi rimski vojskovođa koji će izbiti na Dunav. Azijagenovo ratovanje predstavlja prekretnicu u odnosima Skordiska i Rimljana u tom smislu što je tada zanavek slomljena ofanzivna moć ovog izrazito ratobornog plemena. Povukavši se što dalje od rimskih granica oni se dugo vremena neće više usuditi da napadnu rimsku provinciju.[167]

Pre nego što zaključimo ovu glavu, potrebno je da se osvrnemo na još jedan dokumenat koji, možda, ima veze s pohodom Kornelija Scipiona. To je jedan veoma oštećeni epigram iz tesalske Demetrijade, u kome se govori o nekoj pobedi nad Galatima.[168] Natpis je prvi put objavljen 1882. godine i uskoro posle toga je nestao.[169] Međutim, zahvaljujući otisku koji je načinio njegov izdavač Loling, postoji danas, sem vrlo nepotpune Lolingove publikacije, nekoliko poznijih čitanja koja omogućuju bar delimično razumevanje njegove sadržine. Sačuvani delovi natpisa sadrže više interesantnih podataka koji otkrivaju značaj ovog spomenika, ali su lakune u tekstu takve da se većina izdavača uzdržava od njegove rekonstrukcije.

Pre desetak godina K. Korbato je izvukao iz zaborava ovaj dokumenat i dovodeći ga u vezu s određenim događajima i ličnostima poku-

---

amnicarum maxima« (III, 148) i na činjenicu da je Marko Aurelije 180. zabranio Jazigima, koji su živeli između Dunava i Tise, da se približavaju dunavskim ostrvima (Dio. Cass. LXXI, 19, 2: τοῦ τῶν νήσων τῶν ἐν τῷ Ἴστρῳ ἀπέχεσθαι.

[166] *Mommsen*, Röm. Gesch. II[8], 171, pr. 2, misli da Skordisci posle toga nestaju na teritoriji današnje Srbije. *Tomaschek*, I, 62, i *Fluss*, Scordisci, 835, govore takođe o povlačenju Skordiska preko Dunava.

[167] *Broughton*, II, 89, i II, 94, kaže da je Apije Klaudije, namesnik Makedonije 77—76. godine, uspešno ratovao protiv Skordiska. To je očigledna omaška, jer niti izvori pominju Skordiske u to vreme niti je oblast u kojoj je ratovao Klaudije imala neke veze sa Skordiscima v. str. 137. Ne znam na koga se Lukula i na koju Herakleju odnosi sledeća Frontinova strategema: »Kada je Lukul bio postavljen za komandanta posade dvaju odeljenja (?) u Heraklei, konjanici Skordisci pretvrajući se da odvode stoku izazovu ispad: zatim pretvarajući se da beže navuku Lukula u zasedu i pobiju zajedno s njim još osam stotina vojnika«, (Front. III, 10, 7, v. (S 39).

[168] IG IX, 2. n. 1 135 (O. Kern) (S 38).

[169] *Lolling*, Mitteilungen aus Thessalien, Athen. Mitt., 1882, p. 234, n. 5. A. Wilhelm ga nije više našao 1889. godine, cf. Athen. Mitt., 1890, p. 340, niti ga je video Kern kada je pripremao tesalske natpise za IG. *W. Peek* (v. nap. 171) je 1960. godine takođe bez uspeha pokušao da uđe u trag ovom spomeniku.

šao da ga istorijski interpretira.[170] On se oslonio na ranija izdanja i neke sugestije za čitanje koje mu je poslao V. Pek na osnovu provere Lolingova otiska. Međutim, nedavno je sam Pek istupio s novim izdanjem i predložio potpunu rekonstrukciju teksta sa pretencioznošću koju ne može da ublaži njegovo završno ograđivanje da se ova rekonstrukcija ima smatrati samo kao »neobavezni pokušaj«.[171]

Epigram se sastojao od četiri distiha. U njemu su veličani vojni uspesi (st. 7: ἔργα φίλοπλα) nekog rimskog vojskovođe, koji je bio, ili postao, posle ratnog pohoda o kome je reč u epigramu, konzul (st. 8: κοιρανίαν ὕπατον).[172] Najznačajniji elementi sadržani su u drugom distihu. U njemu se pominje neko ko je video granice Istra (st. 3:δεδορκότα τέρμονας Ἴστρου) i navodi podvig vojskovođe, apostrofiranog sa σὺ δὲ na početku distiha: »ti si.... izbacio Galata« (st. 4: ἐξέβαλες Γαλάταν). Sledeći distih sadrži, u sačuvanim završnim delovima stihova, dve rečenice s participom: συναγε]ίρας ἀμφὶ σὲ λαούς (»sakupivši oko sebe narode«) i πέμ]ψας ἄπαργμα Διί (»poslavši Zevsu žrtvene darove«).[173] Najzad, dopune Ῥώμ[η] i ἵ]ρεν [ἐπὶ κλεινάν] koje je predložio Pek za kraj 1. i početak 2. stiha, daju vrlo ubedljiv smisao: »... Rim (te) uzdigao na slavno sedište (komandanta) nad bezbroj (doslovce, deset hiljada) naoružanih ljudi«.[174] Ostale dopune i konjekture su potpuno nesigurne, tako da kompozicija epigrama u celini ostaje nejasna.[175]

---

[170] *C. Corbato*, Un iscrizione di Demetriade, Rivista di Filologia, 31 (1952), 132—142.

[171] *W. Peek*, Ein unbekannter Besieger der Galater, Klio, Beiträge zur alten Geschichte, 42 (1964), 319—327.

[172] Korbato (str. 134) stavlja interpunkciju ispred ἔργα φίλοπλα i prihvata, uz beznačajnu izmenu [μεγάλα]ν umesto κ[λεινά]ν. Pekovo čitanje poslednjeg reda: [ἦ]κ'ἐπὶ τὰν [μεγάλα]ν κοιρανίαν ὕπατον on prevodi, uz napomenu da bi, možda, na početku reda trebalo dodati elidirani oblik akuzativa lične zamenice drugog lica σ': »le imprese amiche dell'armi (ti) elevarono alla (grande) potestà consolare (o proconsolare)«, tj. »ratnički podvizi podigli su te do (velike) konzulske (ili prokonzulske) vlasti«. Nije mi jasna upotreba glagola ἥκω kao prelaznog glagola; i ἥκω ne znači »podižem«, već »dolazim«, »sledim nešto«, »zavisim od nečega«. Ako se prihvati Pekovo čitanje (u Klio, 327, on ima κλειτάν umesto κλεινάν), trebalo bi prevesti: »ratnički poduhvati usledili su posle slavnog konzulskog položaja (odgovarali su slavnom konzulskom položaju)«. Ipak dopuna ἥκω nije sigurna (iako Pek uzima slovo κ kao čitljivo, na slici otiska koji donosi ono se ne može razabrati).

[173] συναγείρ]ας IG; πέμ]ψας, IG, Peek.

[174] Iskonstruisana složenica μυριοτευχές poznata je samo još po Evripidovoj *Iphig. Taur.*, v. 141. *Wilamowitz*, čije je razne konjekture iskoristio Kern u svom izdanju, mislio je da se ovaj izraz u našem epigramu odnosi na trofej. Korbato i Pek vezuju ga sa više prava uz brojne vojne snage koje su stajale na raspolaganju rimskom komandantu.

---

[175] [Κοδ]ρᾶτον, Wilamowitz; π]ρᾶτον, IG, Corbato — poč. r. 1; πυρσ[οκομῶν]? Corbato — r. 5; Διὶ [Κα]ίσαρι γνω[τὸν], Wilamowitz, Kern — r. 6—7; θε]ὶς ἀρίγνω-[τον]? Corbato — r. 7; ἡγή]τωρ, αὐτοκρά]τωρ? Corbato, μήσ]τωρ, IG, Peek, γενέ]τωρ, IG — sred. r. 7. Pekova više nego smela rekonstrukcija izgleda ovako:

[Γί]νατο μ[ὲν Πέ]διός σε, δαϊ[κ]ράντειρα δὲ Ῥώμ[α]
[ἦ]ρεν ἐπ[ὶ κλεινὸν μ]υριοτευχὲς ἔδος,
[Γ]αῖε, σὺ δ'ε[ὐρείταο δ]εδορκότα τέρμονας Ἴστρο[υ]
[λο]ιγὸν Παιο[νίας ἐξέ]βαλες Γαλάταν·
[καὶ] πυρ[σοὺς ἄψας κἀγί]ρας ἀμφὶ σὲ λαούς
τ]ὸ ζῶμ' ὑψίστῳ πέμ]ψας ἄπαργμα Διί

Spominjanje Galata i Dunava, s jedne strane, rimskog konzula ili prokonzula, s druge, pruža indikacije na osnovu kojih se može pokušati istorijska interpretacija ovog spomenika. Prema Kernu, oblik slova kojima je natpis ispisan pripada I veku pre n.e.[176] Pek se izjasnio, naprotiv, za I vek n.e., ali, iako se i on poziva na oblik pisma, na ovakvo pozno datovanje naveli su ga, kao što ćemo videti, drugi razlozi.[177] Fotografija otiska koju prilaže svome članku govori pre u prilog Kernovom mišljenju: ukazaću posebno na *omege* i *omikrone*, nešto manje od ostalih slova, na karakterističan oblik *kappe* i *sigme*, koji više odgovaraju poznorepublikanskom nego carskom dobu.

Korbato je pomenuo dve ličnosti na koje bi se mogao odnositi epigram: Sulu i Marka Lukula.[178] On ima pre svega u vidu slavu ovih vojskovođa, što objašnjava uzvišeni i pohvalni ton poslednjeg distiha, i domašaj njihovih vojnih operacija, koji opravdava epitet μυριοτευχές. Sula je umeo da okupi oko sebe narode koji su ostali verni rimskoj stvari, a i Lukul je sklopio savezničke sporazume sa nekim crnomorskim gradovima. Stoga obojici pristaju reči συναγείρας ἀμφὶ σὲ λαούς. Što se tiče Istra i izgnanja Galata, Korbato ih objašnjava ovako: ako pretpostavimo da je Sula u pitanju, onda bi Istros bio pomenut kao oblast odakle je pretila ekspanzija Mitridatovih saveznika, a pobeda nad Galatima mogla je da se odnosi bilo na pobedu nad raznolikom Mitridatovom vojskom u Grčkoj, u kojoj je bilo i Galata, bilo na pobedu nad balkanskim saveznicima pontskog kralja. Ukoliko pak uzmemo da je reč o Lukulu, kaže Korbato, znamo da je ovaj izbio i sam na Dunav, a što se tiče Galata, on je ratovao u oblasti Hema sa raznim tračkim plemenima, među kojima je bilo i ostataka galskih, tako da je oslobađajući provinciju pritiska ovih naroda on doista ἐξέβαλεν Γαλάτας.

Korbatu treba odati priznanje što je ukazao na mogućnost da se ovaj interesantan natpis iskoristi kao istorijski izvor. Međutim, način na koji on objašnjava reči ἐξέβαλες Γαλάτας malo će koga zadovoljiti, one su ipak najkonkretniji podatak u natpisu i od njih mora poći svaka interpretacija. Za nas koji se bavimo istorijom najznačajnijeg keltskog plemena na Balkanu ne može biti sumnje da se ime Galata nije moglo primeniti ni na raznorodnu Mitridatovu vojsku ni na tračke narode s ko-

---

Κ]αίσαρι γνωτ[ὸς αἰ μή]στωρ κλυτός, ἔργα φίλοπλα
[ἦ]κ'ἐπὶ τὰν κ[λειτὰ]ν κοιρανίαν ὕπατον.

Ne smatram za nužno da u pojedinostima analiziram njegove dopune. Primetiću samo da o dopuni r. 7: [Κα]ίσαρι γνωτός, koja može biti presudna za datiranje natpisa, nema nijedne reči objašnjenja u Pekovim komentarima. U r 64. τ]ὸ ζῶμ je nemoguće, jer se na fotografiji otiska koju donosi Pek jasno vidi da je uspravna crta ispred *omikrona* tako blizu ovog slova da nije mogla pripadati slovu *tau*. U r. 4. Παιονία treba da stoji umesto Μακεδονία. Takva zamena, koliko mi je poznato, nije posvedočena.

[176] »... primo a. Chr. n. saeculo neque anteriores nec posteriores esse videntur.«

[177] *Peek*, n. d., 326: »Die Inschrift gehört nach den Schrift am ehesten in das I. Jh. v. Chr.« To je sve što Pek kaže o datovanju natpisa i on i ne pokušava da objasni svoje razmimoilaženje s Kernovim datovanjem.

[178] *Corbato*, n. d., 137. i d. Ibid. 138: »potrebbe referirsi alle vittorie di Silla in Grecia sul multiformo esercito mitridatico, in cui... figuravano anche i Galati« (upućuje na App. Mithr., 41, gde se, međutim, govori o maloazijskim Galatima); ... »alle popolazione balcaniche legati a Mitridato«. Za Lukula v. ibid., 140.

jima je ratovao Lukul. Već su J. i L. Robert, beležeći u svom epigrafskom biltenu Korbatov članak, istakli, ovaj nedostatak njegove interpretacije. Po njihovom mišljenju, rimski vojskovođa u čiju je čast podignut spomenik u Demetrijadi mogao bi biti M. Minucije Ruf. Kako pokazuju natpisi iz Delfa i Europa, Minucije Ruf je doista pobedio Galate Skordiske i ne bi bilo nimalo čudno da mu i jedan tesalijski grad ukaže počast koju su mu ukazali Delfi i makedonski Europos.[179]

Ima dva razloga zbog kojih mi se učinilo da bi jedna druga ličnost mogla biti vojskovođa koga slavi naš epigram: spomen Istra, za koji ne vidim objašnjenje u vreme pohoda Minucija Rufa, i završne reči [ἦ]κ' ἐπὶ τὰν κ[λεινὰν] κοιρανίαν ὕπατον, koje, čini mi se, treba da izraze ovo: da je pobednik Galata posle svojih vojnih uspeha dobio konzulsku vlast. Od svih rimskih vojskovođa koji su ratovali sa Skordiscima — ne treba naročito insistirati na tome da reč može biti samo o Skordiscima — samo Kornelije Scipion je odmah po povratku u Rim bio izabran za konzula. Istina, ni on nije dopro do samog Dunava (tradicija je ovaj podvig vezala za ime Skribonija Kuriona), ali su čete Skordiska, bežeći ispred njegovih trupa, bile saterane na dunavske ade i primorane da prelaze na levu obalu reke. Najzad, za Scipiona se može reći, pre nego za bilo koga drugog vojskovođu rimskog, da je »izbacio« Galate, jer je njegovom ratu prethodio jedan od najstrašnijih prodora varvara u Makedoniju i Grčku, koji se mogao osetiti i u Demetrijadi.

Ne vodeći računa o istorijskim okolnostima u kojima je mogao da ponikne naš epigram, V. Pek je došao do iznenađujućeg zaključka: da je natpis iz I veka n. e. Istina, nije mu pošlo za rukom da identifikuje prokonzula Makedonije u čiju je čast spomenik podignut i prepustio je boljim poznavaocima rimske prosopografije I veka carstva da pronađu ličnost koja je proterala Galate.[180] Pek se nije pitao o kakvim bi to Galatima moglo biti reči u to vreme, niti da li bi makedonski namesnik ratovao na Dunavu u vreme kada su legije iz Makedonije bile prebačene u Meziju. Nije se pitao koji bi to varvari mogli da ugroze Makedoniju u I veku n.e. da bi Demetrijada odlučila da jednim spomenikom ovekoveči svoju zahvalnost pobedniku i spasiocu. Očigledno, filološki i istorijski posao ne smeju ići u raskorak.

Kao što će se videti iz daljeg izlaganja, posle invazije u Grčku 84. godine, koja je izazvala protivakciju Kornelija Scipiona, Skordisci se ne spominju u našim izvorima kao napadači sve do 16. godine pre n.e., kada su, u zajednici s Denteletima, još jednom — poslednji put — opustošili Makedoniju. Ovaj događaj mogao je takođe biti povod za podizanje demetrijadskog spomenika. U to vreme još nije bila organizovana mezijska vojna komanda i proterivanje varvara je, svakako, bilo delo

---

[170] REG, Bull. épigr., 1954, n. 152: »Corbato n'explique pas rigoureusement dans l'un et l'autre sens, les mots ἐξέβαλες Γάλαταν.« Ibid., 1955, n. 136 a: (uz ukazivanje na postojanje počasnih natpisa Minuciju Rufu u Delfima i Europosu): »un monument à Demetrias ne serait pas déplacé.«

[180] *Peek*, n. d., 326. Kao »mogućeg kandidata« Pek navodi namesnika Makedonije iz vremena Flavijevaca *C. Salvius Liberalis Nonius Bassus* (RE IA, 1920, 2 029, s. v. Salvius, Nr. 15). Ne vidim, sem prenomena Caius — Pek dopunjuje na početku 3. reda Γαῖε, σὺ δὲ... što je za svu njegovu rekonstrukciju presudno — šta se može navesti u prilog ove pretpostavke.

makedonskog namesnika.[181] Ipak, s obzirom na tradiciju koja je sačuvana o Scipionovom pohodu i, možda, na izgled pisma, zbog koga bismo natpisi stavili pre u početak I veka nego u Avgustovo doba, meni izgleda verovatnije vezivanje spomenika iz Demetrijade uz prodor Skordiska 84. godine pre n.e.

SKORDISCI I BOIREBISTA

60-ih godina I veka, posle Mitridatove smrti i sloma njegovih isuviše zamašnih planova, jedna nova sila se pojavljuje na severu Balkanskog poluostrva. Pod vođstvom veštog i energičnog Boirebiste dako-getska plemena ujedinila su se u jednu ogromnu kraljevinu i, podvrgnuta sistematskim naporima i vojnoj disciplini, razvila za kratko vreme neobičnu ekspanzivnu moć. Na zapadu Boibebista prelazi preko Tise i širi svoju vlast nad keltskim plemenima Boja i Tauriska. Na istoku, pošto je opasne i ratoborne Bastarne pridobio za saveznike, potčinjava sve zapadnopontijske gradove od Apolonije do Olbije. Na jugu, njegova se kraljevina prostirala do planine Balkana, obuhvatajući i getska plemena između ove planine i Dunava. I Skordisci, čija je teritorija graničila sa dačkim zemljama, nisu ostali pošteđeni sile velikog dačkog kralja.[183]

O odnosima Skordiska i Boirebiste postoje samo dva kratka podatka kod Strabona. Govoreći o uzdizanju dačke države, Strabon kaže da je Boirebista »već bio strašan i za Rimljane, jer je slobodno prelazio preko Dunava, pustošio Trakiju sve do Makedonije i Ilirije i pokorio Kelte koji žive izmešani s Tračanima i Ilirima; Boje pak, koje je predvodio Kritasir, i Tauriske sasvim je uništio.«[184] »Kelti koji žive pomešani s Tračanima i Ilirima« mogu biti samo Skordisci i ovaj podatak, pored ostalog, nedvosmisleno pokazuje da su za Boirebistine vlade Skordisci živeli s ove strane Dunava, verovatno ne samo u Panoniji već i u oblasti poznije provincije Gornje Mezije.[185]

---

[181] Kada bi dopuna [Κα]ίσαρι na početku 7. reda bila sigurna, morala bi se ova mogućnost uzeti u kombinaciju. Na fotografiji otiska koju donosi Pek ne može se razaznati trag slova koje je prethodilo ioti. Dok je Kern čitao Κα]ίσαρι, Pek uzima *alpha* kao vidljivo i o tome, kao što sam rekla, ne daje nikakvo objašnjenje u komentarima. Stoga je, najblaže rečeno, neshvatljivo što on na str. 319, pr. 2, odbija »kandidate« Korbata i Roberovih s jednostavnom napomenom da njih »der Schriftcharakter (o tome v. napred nap. 177) und Καίσαρι absolut unmöglich macht«.

[183] O Boirebisti v.: *Pârvan*, Getica, 78—84; *Brandis*, s. v. Dacia, RE IV (1901), 1958. i d.; *Patsch*, Beiträge, 42—51; i novije radove: *Т. Златковская*, Племенной союз гетов под руководством Биребисты, ВДИ, 1955, 2, 73. i d.; *М. Макря*, Буребиста и кельты на среднем Дунае, Dacia, 2 (1958), 143. i d.; *R. Vulpe*, Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains, Dacia 4 (1960), 309. i d.

[184] Str. VII, 3, 11 (c. 304) (S 40). — Ime keltskog vođe Kritasira nalazimo na jednoj srebrnoj moneti koja se pripisuje njegovom sinu: »*Gesatorix rex Ecritusiri regis filius*«; usp. *Kubitschek*, Jahreshefte 9 (1906), 70. i d. Ovaj novac je, međutim, po mnogo čemu izazvao sumnju stručnjaka; v. *Pink*. Wiener Präh. Zeitschr. 1937, 74. i d. *Mócsy*, Pannonia, 691.

[185] Na ovaj podatak, kao dokaz da je i posle Scipionova pohoda bilo Skordiska južno od Dunava, ukazuje i *M. Garašanin*, Iz istorije Kelta, 6; *isti*, Archéologie et histoire des Scordisques, 175. Isto tako i *Alföldy*, Scordisques, 117.

I na drugom mestu Strabon govori o ratovima Dačana s Bojima i Tauriscima i pominje Skordiske. »Jedan deo ove zemlje, kaže on, opustošili su Dačani ratujući s Bojima i Tauriscima, keltskim plemenima pod vlašću Kritasira, tvrdeći da je ovo njihova zemlja, iako je razdvaja Patisos, koji sa planina teče i uliva se u Istar u oblasti Gala koji se zovu Skordisci; ovi žive izmešani sa Tračanima i Ilirima. Dačani su one (Boje i Tauriske) uništili, dok su im ovi (Skordisci) često bili saveznici.«[186] Kao što se vidi, Skordisci se ovde pojavljuju ne kao neprijatelji, već kao saveznici Dačana. Tačnije, Strabonov tekst nam predočava da oni nisu uvek bili neprijatelji Dačana, već da su im πολλάκις (više puta) bili i saveznici. Već smo imali prilike da govorimo o zajedničkom ratu ova dva suseda protiv Minucija Rufa pred sam kraj II veka[187] i vrlo je verovatno da su se savezнички odnosi održali sve dok se Skordisci nisu našli na putu ekspanzionističkim prohtevima velikog dačkog kralja.

Da li su Skordisci pomagali Boirebistu u ratu protiv Boja i Tauriska? I kada su oni pokoreni?

Sasvim mi izgleda neprihvatljivo mišljenje da su Skordisci, tek pošto su pobeđeni, postali dački saveznici.[188] S takvim shvatanjem kosi se sam izraz »saveznici«, koji pretpostavlja koliko-toliko slobodan odnos između dva naroda. Sve dotle dok su smatrani saveznicima, Skordisci nisu bili potčinjeni Boirebisti. Protiv koga je bio upravljen njihov savez s Dačanima? Strabon ga pominje, kao što smo videli, kada govori o dačkim ratovima s Kritasirom, ali ga izričito ne dovodi u vezu s tim ratovima. Stoga neki naučnici smatraju da Skordisci nisu učestvovali u pokoravanju svojih saplemenika na Dunavu, već su se Dačanima pridruživali u njihovim pohodima na jug Balkanskog poluostrva.[189] Ako bi se prihvatilo ovo mišljenje, onda bi veze Skordiska s Boirebistom bile svedene na kratko vreme pred kraj njegove vlade, jer Strabonov podatak u kome se kaže da je dački kralj postao opasan i za Rimljane pa se kao objašnjenje navodi prelaženje preko Dunava, pustošenje Trakije i pokoravanje »Kelta koji žive izmešani sa Tračanima i Ilirima« jasno pokazuje da su ovi događaji morali biti vremenski najbliži nameravanoj rimskoj odmazdi.

Hronologija Boirebistinih osvajanja vrlo je nesigurna. Redosled pohoda za koji ćemo se odlučiti zavisi donekle od toga da li ćemo Boirebistu smatrati Getom ili Dačaninom, odnosno da li ćemo matičnom oblašću njegove kraljevine smatrati Transilvaniju ili Vlašku.[190] Ako je pola-

---

[186] Str. VII, 5, 2 (c. 313) (S 41).

[187] V. napred str. 233.

[188] Tako *Mócsy*, Pannonia, 530—531.

[189] *Patsch*, Beiträge, 44, pr. 6, misli da Skordisci nisu pomagali Dačane u svim ratovima protiv Boja i Tauriska, već da su s njima kao i ranije preduzimali pljačkaške pohode na jug Balkanskog poluostrva.

[190] Među rumunskim naučnicima koji se bave istorijom dačke države još uvek postoje dva oprečna mišljenja o užoj Boirebistinoj postojbini. Nedavno je *M. Makrea*, Dacia 2 (1958), 145, izučavajući Boirebistine odnose sa podunavskim Keltima, zastupao gledište da je Boirebista bio prvobitno poglavica nekog dačkog plemena na srednjem Murešu u jugozapadnoj Dakiji. Tako je mislio pre njega i *Pârvan*, Getica, 81, koji je Boirebistinu kraljevinu okarakterisao kao podunavsku državu i smatrao da se njena prestonica Argedava nalazila na mestu poznije Arcidave (Ptol., III, 8, 3 i Tab. Peut.) u severoistočnom Banatu. Usp. i *Patsch*, Beiträge, 43 (Teilfürst in südwestlicher Dacia«) i 46, pr. 1 (Argedava = Arcidava). Međutim, *R. Vulpe*, Dacia 4 (1960),

zna tačka bila Transilvanija, onda je prirodno pretpostaviti da je Boirebista najpre hteo da oslobodi zapadnodačke oblasti od keltske prevlasti i da se tek onda okrenuo zapadnopontijskim gradovima.[191] Ako se pak, naprotiv, uzme da je centar njegove države bio bliže ušću Dunava, onda je i širenje prema Pontu moralo biti prva etapa njegove ekspanzionističke politike.[192] Oba ova mišljenja postoje u nauci i vrlo je teško opredeliti se. U prilog dačkom Boirebistinom poreklu govori, čini mi se, činjenica da se središte dačke kraljevine docnije, za vreme Decebala i u rimskoj provinciji Dakiji, nalazilo na zapadu, u brdovitoj Oreštiji. I jedan od prethodnika Boirebistinih, Rubobostes, za čije je ime vezan najstariji pomen Dačana,[193] bio je, po svoj prilici, vladar u Transilvaniji. S druge strane, okolnosti o kojima govori poznata psefizma iz Dionisopolja u Akornionovu čast[194] kao da daje za pravo onima koji prestonicu Boirebistinog oca, Argedavu, traže u dolini Argeša, kod mesta Popešti-Novaci. Misli se, naime, da je Akornionov odlazak u Argedavu na dvor Boirebistinog oca imao za cilj pridobijanje dačkog vladara za borbu protiv Rimljana, koji su 61. godine, s Antonijem Hibridom na čelu, okupirali Dionisopolj i naneli mnoga zla i ovom i drugim zapadnopontijskim gradovima. Malo je verovatno da bi, u slučaju da se Argedava nalazila u Banatu, kako se ranije mislilo, a i danas još mnogi misle, Akornion potegao iz Dionisopolja da od Boirebistinog oca traži pomoć. Možda se oba mišljenja mogu pomiriti na taj način što će se, ne napuštajući tezu o dačkom poreklu dinastije, pretpostaviti da je već Boirebistin otac izvršio ujedinjenje dako-getskih plemena i imao jednu od svojih rezidencija u Argeda-

311, pr. 10, kaže da se Makrejevo mišljenje da je Boirebista bio poreklom iz Transilvanije ne zasniva ni na čemu. On smatra da je Boirebista bio Get, da je njegova država gravitirala prema Pontu i da se Argedava nalazila u dolini reke Argeša, kod mesta Popešti, blizu Bukurešta, gde je iskopan jedan *oppidum* s bogatim materijalom iz II—I veka pre n.e., koji ukazuje na postojanje na ovom mestu značajnog ekonomskog i političkog centra. Cf. *R. Vulpe*, Argedava, Omagiu lui Const. Daicoviciu, Bukurešt, 1960, 557—566. — O imenima »Get« i »Dačanin« usp. *Т. Златковская*, ВДИ, 1955 2, 74—75; *М. Макря*, Dacia 2 (1958), 143. i d.; *C. Daicoviciu*, Istoria Romîniei I (1960), 257. i d.

[191] Tako *Macrea*, n. d. On stavlja rat s Bojima i Tauriscima na početak Boirebistine vlade, oko 60. godine, a osvajanje pontijskih gradova između 55. i 48. godine.

[192] Usp. *Vulpe*, n. d.

[193] Kao najstariji pomen Dačana — ako se izuzmu imena robova *Daos* i *Davus* kod Menandra i Terencija — uzima se obično mesto kod Cezara, *de bell. Gall.*, VI, 25, 2. Međutim, kod Frontina se pominje, kao što smo videli (napred, str. 050), savez Skordiska i Dačana protiv Minucija Rufa. Na još ranije vreme, početak ili sredinu II veka, odnosi se podatak iz prologa Pompeja Troga da se u 32. knjizi njegove Istorije govorilo o *»incrementa Dacorum per Rubobosten regem«*. Ne treba naročito insistirati na činjenici da je emendiranje imena ovog inače nepoznatog dačkog vladara u ime poznatog Boirebiste, na koje se češće pomišljalo, nemoguće s obzirom na vremenski razmak između epohe o kojoj je reč kod Pompeja Troga i Boirebistinog vremena; v. Izvoare privind istoria Romîniei I, Bukurešt, 1964, 361, pr. 46, i *C. Daicoviciu*, Istoria Romîniei. U Justinovom odgovarajućem tekstu iste knjige *Rubobostes* se ne spominje, ali se govori o Dačanima kao potomcima Geta (Iust., XXXII, 3, 10: *Daci quoque suboles Getarum)*. Ovi škrti podaci dopuštaju da se zaključi da su tokom II veka zapadnodačka plemena toliko ojačala da su preuzela vodstvo u dako-getskoj zemlji

[194] *Ditt.* Syll.[3], 726 (= IGRR I, 662).

vi — Popešti.[195] Ovo »srednje« rešenje je najverovatnije, ali nas ono lišava jednog od elemenata za odgovor na pitanje da li su ratovi sa keltskim plemenima na Dunavu prethodili ratovima na Pontu ili ne, što je za nas od bitne važnosti.

Za rešenje ovog pitanja ostaje nam još jedan momenat, koji se, na žalost, isto tako ne može sigurno utvrditi, a to je: vreme kada su Boji došli u Panoniju i kada su preko Dunava počeli da nadiru u dačke zemlje. Ako su se, kako misle neki stručnjaci,[196] tek oko 60. godine spustili iz stare postojbine na jug, u oblast zapadne Slovačke na srednjem Dunavu, i, pošto su se kratko vreme tamo zadržali, tek 50-ih godina krenuli zajedno s Tauriscima na istok u potrazi za novim staništima, njihov sukob s Boirebistom ne bi nikako mogao da se datuje oko 60. godine. Kraj 50-ih godina je, možda, najverovatniji termin za datovanje dačko-keltskih ratova, koji su se završili uništenjem oba keltska plemena i proširenjem dačke kraljevine na severozapadu do velike okuke Dunava kod Budimpešte.[197] U to vreme je Boirebista, po svoj prilici, već bio zagospodario zapadnopontijskim gradovima.[198]

Sledeću etapu u širenju dačke države predstavlja pustošenje Trakije i pokoravanje Skordiska. Strabon, kao što smo videli, pominje ove događaje kao objašnjenje za strah koji je Boirebistina moć ulila Rimljanima. Po tome smo i zaključili da se oni moraju datovati u kraj Boirebistine vlade. Ovom našem zaključku ne smeta što na istom mestu Strabon podseća i na uništenje Boja i Tauriska. Ova plemena živela su u oblasti koja se u to vreme nalazila izvan sfere neposrednih rimskih interesa i ratovi Dačana s njima nisu morali da izazovu nespokojstvo Rima.[199] Očigledno je da je Strabon dodao podatak o uništenju Boja i Tauriska ne kao događaj istovremen sa pokorenjem Skordiska, već po drugoj asocijaciji. Boji i Taurisci su bili keltski narod kao i Skordisci i

[195] Da se uticaj Boirebistinog oca prostirao i na istočna, getska, plemena, mora se zaključiti i ako se ostane pri lokalizovanju Akornionove Argedave u Banat, v. *Златковская*, n. d., 84.

[196] *Pink*, Die Münzprägung der Ostkelten, 114—115.

[197] Ibid. 115: »Beide Völker gehen zugrunde, etwa um dieselbe Zeit, als Gallien seine Freiheit an die Römer verliert.« — Da Strabonove reči o potpunom uništenju Boja i Tauriska, iako su dva puta podvučene (usp. pored napred navedenih citata i Str. V, 1, 6: ἀπώλοντο πανεθνεί) ne treba shvatiti doslovce, dokazuje pored ostalog i postojanje jedne civitas Boiorum u carsko doba, cf. *Móczy*, Pannonia, 533.

[198] Treba reći da ne postoji saglasnost ni u pogledu godina Boirebistine vladavine. Starije, svakako pogrešno, mišljenje da je Boirebista već bio na vlasti u doba Sule (Iord. *Get.*, XI, 67) danas je potpuno napušteno. Većina naučnika stavlja početak Boirebistine vlade posle pohoda Antonija Hibrida 62—1. godine, s obzirom na to da se u dionisopoljskom natpisu u to vreme pominje Boirebistin otac. Međutim, *C. Daicoviciu*, Istoria Romîniei, p. 286, pomera ovaj početak u 70. godinu. Što se tiče godine smrti velikog dačkog kralja, tradicionalno mišljenje, zasnovano na Strabonu (VII, 3, 5), prema kome je Boirebista ubijen otprilike u isto vreme kada i Cezar, pokušali su da pobiju *A. Alföldi*, Zur Geschichte des Karpathenbeckens, 1942, i *R. Paulsen*, Die Münzprägung der Boier, 1933. Oni su za to da se rat s Bojima datuje oko 40. godine. Njihova teza nije naišla na odobravanje; usp. *Mócsy*, Pannonia, 531, i *Macrea*, n. d., Dacia, 2 (1958), 150—154, gde su navedeni i opovrgnuti argumenti na osnovi kojih su Alfeldi i Paulsen stavili kasnije datum Boirebistine smrti i njegov rat s Bojima i Tauriscima.

[199] Rimljanima je smetalo širenje Dačana prema Pontu i u Trakiji; usp. Suet. *Caes.*, 44: *Dacos qui se in Pontum et Thraciam effuderant coercere.*

doživeli su približno istu sudbinu budući da su postali žrtve ekspanzije Dačana. Drugi odeljak Strabonov koji se odnosi na iste događaje objašnjava asocijaciju još bolje: na tom mestu Strabon ne kaže direktno da su Skordisci pokoreni; on daje da se to nasluti time što napominje da su Dačani uništili Boje i Tauriske, a Skordisci su im ne jednom bili saveznici. Čini mi se da konfrontiranje ova dva Strabonova pasusa potkrepljuje pretpostavku da su Skordisci bili saveznici Boirebistini upravo u njegovom ratu s Bojima i Tauriscima. U prilog ovoj pretpostavci govori i činjenica da se tako lakše može objasniti i obrt u odnosima dva suseda: kada je, postigavši maksimalno proširenje svojih granica prema istoku i zapadu, Boirebista počeo da vrši napade na Trakiju, Skordisci su mu bili prvi na udaru. Oni mu više nisu bili potrebni kao saveznici pa su morali da priznaju njegovu vlast.

Poraz koji im je naneo Scipion Azijagen, pritisak sve moćnijih Dačana, savezništvo s njima u ratovima protiv Boja i Tauriska i, najzad, priznavanje dačke vlasti objašnjavaju zašto se Skordisci tokom nekoliko decenija ne pominju među narodima s kojima su Rimljani ratovali.

Boirebistinom smrću slomljena je i moć dačke kraljevine i Skordisci su ponovo stekli nezavisnost. Dačka okupacija njihove zemlje trajala je isuviše malo da bi mogla da ostavi trajnije tragove. Materijalni ostaci dačkog karaktera konstatovani na desnoj obali Dunava u Sremu i Srbiji[200] morali bi se objasniti pre kulturnim uticajima u toku jednog dužeg vremenskog perioda nego političkom zavisnošću.

Oktavijanov ilirski rat (35—33) približio je Rimljane Skordiscima i sa druge strane, sa severozapada. Osvajajući Sisciju, Oktavijan je imao nameru da od nje stvori bazu za rat protiv Dačana.[201] Tako nam bar izvori kažu, iako je razvoj opšte situacije i njegovih odnosa s Markom Antonijem u toku sledećih godina primorao Oktavijana da odustane od ostvarenja pohoda koji je još Cezar planirao. Uspostavljanje diplomatskih i prijateljskih odnosa s jednim od Boirebistinih naslednika, o kome nam svedoči podatak uzet iz memoara Marka Antonija,[202] ulazilo je, svakako, u okvir ovih planova.

Skordisci se direktno ne pominju u izvorima za ovo vreme, ali ima jedan podatak koji bi se, možda, mogao na njih odnositi. Govoreći o borbi za Sisciju i opisujući položaj ovog grada, koji je sa tri strane zaštićen Savom i Kupom, Dion Kasije kaže da je Avgust uzeo lađe koje su mu izradili tamošnji saveznici (πλοῖα παρὰ τῶν ταύτῃ συμμάχων ποιηθέντα) i Dunavom ih preveo u Savu, a Savom u Kupu i tako napao Sisciju istovremeno i pešadijom i lađama. O tome ko su οἱ ταύτῃ σύμμα-

[200] V. dalje str. 294.

[201] To kaže App. *Ill.* 22. — Nije ovde mesto da izložimo problem o opsegu Oktavijanovih osvajanja u toku ratova 35—33. godine, o kome se toliko diskutovalo; usp. *Mócsy*, Pannonia, 538. i d., gde je navedena najvažnija inostrana literatura. Kod nas su pak Vulić, u više navrata, i *S. Josifović*, Oktavijanovo ratovanje u Iliriku, ŽA 6 (1956), 138. i d. (gde su navedeni i Vulićevi radovi), zastupali mišljenje da je Oktavijan tada osvojio celu Bosnu i zapadnu Srbiju. Meni izgleda isključeno da je donji tok Save već 35—33. godine došao pod rimsku vlast.

[202] Suet. *Aug.* 63: *M. Antonius scribit primum eum* (tj. Oktavijan) *Antonio filio suo despondisse Iuliam, dein Cotisoni Getarum regi, quo tempore sibi quoque in vicem filiam regis in matrimonium petisse.* Usp. *Patsch*, Beiträge, 59. i d.

χοι postoje različita mišljenja.[203] Fajt je pokazao neodrživost Cipelove pretpostavke da su lađe dopremljene Oktavijanu iz Norika, Dunavom i Savom.[204] On smatra da su lađe mogle biti izgrađene kod Nauporta i Savom prevezene do Siscije. Ovim rešenjem, koje samo po sebi izgleda najprirodnije, dovodi se, međutim, u sumnju tačnost Dionova podatka da su lađe išle najpre Dunavom, pa Savom. Stoga je Pač predložio da se Dačani smatraju kao saveznici koji su Avgustu poslali lađe; tačnije, jedan od dačkih kraljeva, Kotizon, s kojim je Avgust imao prijateljske veze.[205] Ova interpretacija je, svakako, najbolja, pod uslovom da se primi kao tačno ono što Marko Antonije kaže o odnosima Oktavijana i Kotizona i da se pretpostavi da je ovaj poslednji, radi rešenja unutrašnjih teškoća, tražio oslonac u Rimljanima.

Postoji, međutim, i druga mogućnost. Između Dačana i Panonaca, s kojima je ratovao Oktavijan, bili su Skordisci i njihova teritorija na zapadu, oko ušća Drave u Dunav, nije bila tako daleko od ratnog poprišta da ne bi bili zainteresovani za ishod rata. Pod njihovom vlašću se, verovatno, još uvek nalazio jedan deo panonskih plemena[206] i nije isključeno da su oni pristali da pomognu Rimljane u osvajanju panonskog uporišta — Siscije.[207] Možda su Rimljani tražili savez Skordiska i zbog predstojećeg sukoba s Dačanima. Skordisci, koji su se i sami nedavno bili oslobodili dačke prevlasti, mogli su biti skloni takvom savezu. Naravno, sve to ostaje samo obična pretpostavka, ni gora ni bolja od onih koje su drugi izneli. Njoj u prilog, možda, govori i to da Dion Kasije ne imenuje saveznike. Da su Dačani u pitanju, očekivali bismo da on to kaže, umesto da govori neodređeno o tamošnjim saveznicima. Pa, i opredeljenje „ταύτῃ" bolje odgovara Skordiscima, koji su bliže Sisciji, nego Dačanima.

---

[203] Dio. Cass. XLIX, 37, 5 (S 42).

[204] *Zippel*, 230 sq.; *G. Veith*, Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien, Wien, 1914, 56.

[205] *Patsch*, Beiträge, 59. i d.

[206] Nemamo razloga da mislimo da je posle sloma dačke prevlasti došlo do širenja Panonaca na račun Skordiska, kako to čini *Mócsy*, Pannonia, 530. i 534—6, koji smatra da su se Panonci oslobodili vlasti Skordiska posle pohoda Scipiona Azijagena i da su u doba Mitridata predstavljali »jedini faktor na Savi«, a posle povlačenja Dačana se raširili do Dunava. *Origines Pannioniorum*, koje se u prol. XXXII Pompeja Troga pominju uporedo s *incrementa Dacorum* ne mogu s tim imati nikakve veze pošto se odnose na II vek pre n.e. (v. napred pr. 193). Da su Panonci predstavljali kakvu silu, o njima bi se čulo za vreme Boirebiste. Međutim, unutar panonskih plemena nisu zabeležene veće političke organizacije koje bi bile u stanju da se nametnu i okolnim narodima. Apijan (Ill., 22) direktno govori o ἀναρχία kod njih. Po tome pak što Strabon, VII, 5, 2 (S 41), kaže da su oni zauzimali »ostale zemlje do Segestike i Dunava na severu i istoku« ne smemo zaključiti, kako to čini Moči, da su oni jedno vreme podjarmili Skordiske, jer se u istom odeljku Skordisci pominju oko ušća Tise u Dunav. Odredba »na severu i istoku do Dunava i Segestike« ne može se interpretirati na Močijev način, pošto se Segestika ne nalazi ni na severu ni na istoku panonske teritorije, već na zapadu. Prema tome, Dunav je bio severna i istočna granica Panonaca uzvodno od Podunavlja u kome su živeli Skordisci. Usp. Str. VIII, 5, 10 (S 50), gde stoji da se Panonci pružaju na severu do Dunava, na istoku do Skordiska.

[207] I dvadesetak godina docnije Skordisci pomažu Tiberiju u pokoravanju Panonaca; v. dalje str. 262—263.

O Skordiscima ne čujemo ništa ni u vezi s ekspedicijom Marka Krasa 29. godine, koja se završila potčinjavanjem Meza. Moguće je da njihova zemlja uopšte i nije bila zahvaćena ovim pohodom, koji, verovatno, nije išao dalje na zapad od Timoka.

POKORAVANJE SKORDISKA

16. godine pre n.e. Skordisci su još jednom, zajedno sa Denteletima, opustošili Makedoniju.[208] Kratka Dionova beleška ne sadrži nikakve dalje podatke o ovom događaju. Čitavih sedam decenija je bilo prošlo od njihovog poslednjeg upada u rimsku provinciju. Možda nije slučajna podudarnost što su te iste, 16, godine Panonci i Norici prodrli čak u Istru.[209] Kao da su se svi varvarski narodi na severnoj granici Italije i Makedonije uskomešali i osmelili da dignu oružje protiv Rima. Protivudarci nisu izostali, ni novi ustanci sledećih godina, sve dok nisu alpske i podunavske oblasti definitivno pokorene.

Tok događaja u Panoniji se može bolje pratiti nego odnosi Skordiska i Rimljana. Nedostatak konkretnih podataka primorava nas da u pogledu Skordiska pravimo pretpostavke i kombinacije. Upad Skordiska u Makedoniju 16. godine morao je izazvati reakciju Rima. Možda je on bio povod što su u to vreme preduzete mere za stabilizaciju vojne vlasti u prostranoj rimskoj provinciji Makedoniji, koja je tokom I veka toliko narasla da je obuhvatala ceo centralni deo Balkanskog poluostrva. U Eusebijevoj Hronici zapisano je da je 15. godine pre n.e. Tiberije »pokorio Vindelike i ostale narode koji su susedi Trakije«.[210] Podatak ovakve vrste ne spada u najpouzdanije, ali se on ne može prenebreći. U njemu je, možda, poslednji slabi odraz učvršćenja rimske vlasti u Meziji, jer se neodređeni izraz »susedi Trakije«, οἱ λοιποὶ παρακείμενοι τῇ Θρᾴκι, *qui Thraciarum confines erant*, najbolje može primeniti na ona plemena zapadno od tračke kraljevine — Dentelete, Mede, Dardance, Tribale i Meze — koja se još nisu nalazila pod direktnom rimskom vlašću, iako su već ranije bila vojnički pokorena.[211] Moguće je da je u to vreme ova oblast izdvojena iz provincije makedonskog namesnika i formirana kao posebna vojno-administrativna jedinica.[212]

Kako se vidi iz podatka o kome ćemo odmah govoriti, Skordisci nisu bili obuhvaćeni ovim merama, iako su ih, možda, sami izazvali.

---

[208] Dio. Cass. LIV, 20, 3 (S 43).

[209] Dio. Cass. LIV, 20 2.

[210] Euseb. *chron.* p. 393, ed. R. Helm: Τιβέριος Καῖσαρ Οὐινδικοὺς καὶ τοὺς λοιποὺς παρακειμένους τῇ Θρᾴκῃ ὑπέταξεν (=Synkell. 593, 15); versio Armenia: *Caesar Tiberius Vindicenses et omnes qui circa Thraciam erant, subegit;* Hier. p. 166, Helm: *Tiberius Vindelicos et eos qui Thraciarum confines erant Romanas provincias facit* (S 44).

[211] Usp. *Zippel*, 24ó, koji pravilno povezuje ovaj podatak uz Meziju. Iako izgleda čudno da je Tiberije iste godine ratovao protiv Vindelika i sa susedima Trakije, ne može se pretpostaviti da u tekstu hroničara stoji pogrešno Thraecia, umesto Raecia, jer je osnovni tekst bio grčki, a na grčkom je razlika između Θρᾴκη i Ῥαιτία isuviše velika da bi moglo doći do slučajne zamene ova dva naziva (*Zippel*, n.m.).

[212] O tome kada su premeštene legije iz Makedonije na sever, u Meziju, i kada je obrazovana posebna vojna komanda u Meziji, v. *M. Mirković*, Rimski gradovi na gornjomezijskom limesu, str. 21. id.

Oni su sačuvali svoju nezavisnost, ali su bili primorani na poslušnost i savezništvo. Govoreći o pokoravanju Panonaca 13—12. godine, Dion Kasije kaže: »Njih je pokorio Tiberije, zauzevši mnogo zemalja i nanevši mnogo zala ljudima; u tome su mu od velike koristi kao saveznici bili Skordisci, koji su susedi Panonaca i naoružani na isti način.«[213] Ovaj podatak je tako jasan i izričit da ne dopušta nikakvu sumnju u to da se 12. godine, kada je Tiberije ratovao protiv Panonaca, Skordisci nisu nalazili pod neposrednom rimskom vlašću. Inače se za njih ne bi moglo reći da su »saveznici«.[214] Neshvatljivo je kako je upravo na osnovi ovog podatka izveden suprotan zaključak: da su Skordisci morali biti pokoreni pre 12. godine.[215] R. Sajm je formulisao ovakvu alternativu: pošto su Skordisci 16. godine izvršili napad na Makedoniju, a 12. godine su na strani Rimljana protiv Panonaca, »oni su u međuvremenu morali biti nekako urazumljeni ili pokoreni«.[216] Međutim, tu i nema alternative. Oni su morali biti urazumljeni, ali nisu mogli biti pokoreni pre 12. godine.

Jedini direktan podatak o prisajedinjenju Skordiska rimskoj državi sačuvan nam je kod Veleja Paterkula. Dajući kratak pregled teritorijalnog razvitka rimskog carstva od punskih ratova do svog vremena, Velej kaže da je »Tiberije Cezar iznudio Ilirima i Dalmatima konačno priznanje pokornosti, kao što ga je njegov otac iznudio Hispancima. Reciju pak i Vindelike, Norike, Panoniju i Skordiske priključio je kao nove provincije našem carstvu. Kao što je ove oružjem, tako je Kapadokiju ugledom svojim prisilio na plaćanje dažbina rimskom narodu.«[217] Ovo izvanredno značajno svedočanstvo ne sadrži nikakvih hronoloških indicija. Bilo bi pogrešno na osnovi njega zaključiti da su Skordisci pokoreni u isto vreme kad i Panonci, ili da su Skordisci priznali rimsku vlast 15. godine, kada i Recija i Vindelici.[218] Panonski rat 13—12. godine Velej, na žalost,

---

[213] Dio. Cass. LIV, 31, 3 (S 45).

[214] Već je *Vulić*, Oktavijanov ilirski rat, 32, skrenuo pažnju na to da Skordisci nisu bili pokoreni 12. godine ako se zovu saveznicima.

[215] 12. godinu uzimaju kao *terminus ante quem* za pokoravanje Skordiska, *Zippel*, 303; *Premerstein*, Anfänge, 159; *Fluss*, Scordisci, 835; *Patsch*. Beiträge, 84; *R. Syme*, v. sled. nap.; *Mócsy*, Pannonia, 540 (»Da die Skordisker während der Eroberung Pannoniens Verbündete des Tiberius waren (Cass. Dio. LIV, 31, 3), muss ihre Unterwerfung früher erfolgt sein«).

[216] *R. Syme*, Lentulus and the Origine of Moesia, JRS, 24 (1934), 117: »In 16 B. C. the Scordisci... attacked and devastated Macedonia. In 12 B. C., however, the Scordisci appear as allies of Rome and help Tiberius to reduce Pannonian Breuci. It would therefore appear that the Scordisci had somehow been brought to reason or subjugated in the meantime.«.

[217] Vell. Pat. II, 39, 3 (S 46).

[218] *Premerstein*, Anfänge, 158. i d. je prvi doveo u vezu ovaj podatak Velejev s Eusebijevom vešću da je Tiberije 15. godine pokorio »one koji žive u susedstvu Trakije« i na osnovi toga zaključio da je Tiberije u svojstvu prokonzula Makedonije te godine pokorio Skordiske. *Patsch*, Beiträge, 84. i d., govori o kaznenoj ekspediciji koju je Tiberije 15. godine poveo protiv Skordiska iz Panonije, kojom je prilikom sproveo i vojnu reorganizaciju u Meziji. *Syme*, Lentulus, 118, je ukazao na nemogućnost jedne akcije iz Panonije protiv Skordiska pre pokoravanja Panonaca i vraća se Premerštajnovom mišljenju da je rat u kome su Skordisci pobeđeni organizovan sa juga, iz Makedonije. 15. godinu kao godinu pokoravanja Skordiska uzima i *Mócsy*, Pannonia, 540. Sasvim je pogrešno tvrđenje *A. Stajna* (Legaten, 12) da su kod Veleja »Skordisci navedeni zajedno s Retima, Videlicima, Noricima i Panoncima, među narodima koje je Tiberije pobedio 15. godine.« Panonci su pokoreni 12. godine. Redosled kojim su navedeni narodi koje je Tiberije prisajedinio

samo pominje u daljem izlaganju glavnih događaja rimske istorije, jer je, kako kaže, imao nameru da o tom velikom i strašnom ratu *(magnum atroxque bellum)* napiše posebno delo, u kome bi opisao zemlju i narod i izložio brojne i sjajne Tiberijeve pobede.[219] Za naše je pitanje, međutim, važno da Velej na ovom mestu navodi kao rimske neprijatelje Panonce i Dalmate, ali ne i Skordiske, što je u skladu sa Dionovim podatkom da su Skordisci pomogli Tiberiju u savlađivanju Panonaca.

Pokoravanje Skordiska pre Panonaca — mnogi naučnici, kao što smo videli, stavljaju ovaj događaj u 15. godinu pre n.e. — malo je verovatno već i zbog geografskog položaja Skordiska. Zaratiti sa severozapada na Skordiske a da se ne dira u Panonce, prosto je nemoguće.[220] Tek savlađivanjem plemena Breuka 12. godine Rimljani su dobili kontrolu nad kopnenim putom koji je dolinom Save vezivao Italiju sa srednjim Balkanom.[221] Pre 12. godine pokoravanje Skordiska je moglo da se izvede samo sa juga, iz Makedonije. Vrlo je verovatno, kao što smo rekli, da su nekakve akcije preduzete protiv Skordiska posle njihovog upada 16. godine, ali se one (kako to pokazuje podatak o savezništvu Skordiska i Tiberija 12. godine) nisu završile prisajedinjenjem zemlje Skordiska rimskoj državi, možda zbog njenog isuviše isturenog položaja, budući da je glavnina ovog plemena u to vreme bila skoncentrisana u današnjem Sremu.

Ako bismo posle 12. godine tražili priliku koja se Rimljanima mogla učiniti pogodnom da definitivno privežu Skordiske uz rimsko carstvo, neće nam biti teško da je nađemo. Uprkos sjajnim pobedama koje je 12. godine Tiberije izvojevao, novoosvojene zemlje se nisu lako predavale. 11. godine Tiberije je ponovo morao da savlada otpor Dalmata i Panonaca, koji su se digli na oružje. Tom prilikom je organizovana nova provincija *Illyricum*, koja je obuhvatala sve zemlje između Jadranskog mora i Dunava.[222] 10. godine Dačani su prešli preko zaleđenog Dunava i opu-

---

rimskoj državi od zapada prema istoku podudara se s hronologijom njihovog podjarmljivanja: Reti, Vindelici i Norici pokoreni su 15, Panonci 12, a Skordisci posle 12. godine. Ne treba gubiti iz vida, ukoliko se koristimo ovim Velejevim podatkom, karakter odlomka u kome se nalazi. To je, kao što sam rekla, pregled teritorijalnog širenja rimske države, u kome se navodi čijim je zaslugama koja provincija stečena.

[219] Vell. II, 96, 2—3: *Subinde bellum Pannonicum, quod inchoatum ab Agrippa Marcoque Vinicio, . . ., consulari, magnum atroxque et quam vicinum imminebat Italiae, per Neronem gestum est. Gentes Pannoniorum Delmatarumque nationes, situmque regionum ac fluminum numerumque et modum virium, excelsimasque et multiplicis eo bello victorias tanti imperatoris alio loco explicabimus.* — Izgleda da ovaj spis nije ni ugledao sveta.

[220] Tako već *R. Syme*, n m.; usp. i njegov članak Bellum Pannonicum, JRS 23 (1933), 70—1. *Mócsy*, Pannonia, 540, takođe kaže da se Tiberijev pohod 15. godine protiv Skordiska ne može zamisliti ako se najveći deo doline Save u to vreme nije nalazio u rimskim rukama. Međutim, on ostaje pri tome da je ovaj pohod izveden iz Panonije, iako se na karti koju daje na str. 531. lepo vidi kako Breuci i Amantini zatvaraju put Skordiscima sa zapada, a ova su plemena pokorena tek 12. godine, v. sled. prim.

[221] Suet. *Tib.*, 9: *exin Raeticum Vindelicumque bellum, inde Pannonicum, inde Germanicum gessit. Raetico atque Vindelico gentes Alpinas, Pannonico Breucos et Dalmatas subegit.* Usp. i Ruf. Fest. 7, 8, kod koga se pominje pokoravanje Amantina. Međutim, s obzirom na to da se govori o panonskom kralju Batonu, nije sigurno da Fest ne meša, možda, panonski rat s panonskim ustankom.

[222] Dio. Cass. LIV, 34.

stošili Panoniju. Tiberije je pozvan iz Galije da preduzme komandu, a Avgust je, kao i 12. godine, došao u Akvileju da bude bliže frontu. Ove mere pokazuju koliko je ozbiljan morao biti ovaj rat, iako o njemu ima samo kratka beleška kod Diona.[223] I sledećih godina, 9. i 8. dolazilo je do ustanaka Panonaca i Dalmata, i tek se posle toga stanje za izvesno vreme smirilo.[224]

U tom nemirnom vremenu izvršeno je i pripajanje teritorije Skordiska rimskoj državi. U nedostatku bilo kakvih pomena Skordiska u ovo vreme, nismo u mogućnosti da kažemo da li se to desilo 11. godine, kada je obrazovana provincija Ilirik, ili 10, prilikom borbi s Dačanima. Ove dve godine pretpostavljam sledećim dvema (9. i 8), mada se ni one ne mogu isključiti. To je sve što se može reći o godini kada su Skordisci pokoreni.

U doba carstva Skordisci ulaze u sastav provincije Panonije. Međutim, kao što smo videli, Velej pominje posebno Panonce i Skordiske *(Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias)*. Treba li iz toga zaključiti da su oni prvobitno sačinjavali posebnu administrativnu jedinicu? Teško je reći. Skordisci imaju prema Panoniji isti odnos kakav i Vindelici prema Reciji. I Vindelici su bili pobeđeni u posebnom ratu a docnije spojeni sa Retima u jednu provinciju. Reč *provincia* ima kod Veleja svoje osnovno značenje oblasti koja pripada rimskom narodu i kojom se upravlja putem namesnika. Tako su, na primer, Norik i Kapadokija, iako su za Avgustove vlade bile kraljevine, smatrane rimskim provincijama jer su u njima zasedavali carski prokuratori. Na koji je način rešeno pitanje upravljanja tek osvojenim oblastima Panonaca, a zatim Skordiska, ne možemo reći. Panonija takođe nije u početku predstavljala zasebnu provinciju, već je 11. godine ušla u sastav Ilirika i tek je za vreme dalmatsko-panonskog ustanka 6—9. godine n.e. izdvojena iz Dalmacije najpre kao *Illyricum Superius*, a onda kao *Pannonia*. Vrlo je verovatno da je i teritorija Skordiska ušla odmah po osvajanju u sastav provincije Ilirik i da je docnije bila stalno uz Panoniju. Činjenica da Velej pominje Skordiske i Panonce posebno pokazuje da su Skordiski u vreme kada su priznali rimsku vlast još uvek bili dovoljno značajno i prostrano pleme. I to što on kaže da ih je Tiberije oružjem *(armis)* pokorio pokazuje da su bili u stanju da mu pruže otpor. Njihovo prisajedinjenje nije, dakle, izvršeno mirnim putom, iako su oni bili saveznici Rimljana.

U rimsko doba ime Skordiska vezano je samo za jugoistočni vrh donje Panonije.[225] Rimsko osvajanje i administrativno preuređenje koje je ono sobom donelo imali su kao posledicu, s jedne strane, raspad dotadašnje zajednice Skordiska na manje jedinice, s druge, oslobađanje ilirskih starosedelaca i njihovo organizovanje u posebne plemenske ili kvazi-municipalne *civitates*.[226] Tako se može objasniti da se pod rimskom okupacijom pojavljuju na teritoriji na kojoj su se dotle pominjali samo Skordisci: *Andizetes* na donjem toku Drave, *Cornacates* u istočnoj Sla-

[223] Dio. Cass. LIV, 36, 2.

[224] O svim ovim ratovima usp. *Patsch*, Beiträge, 98. i d.; *Mócsy*, Pannonia, 541.

[225] Ptol. II, 15, 2 (S 52).

[226] O raspadu plemenskih saveza i rasparčavanju plemenskih teritorija pod Rimljanima u Panoniji v. *Mócsy*, Pannonia, 606 i d.

voniji (Podunavlje, Šotin), *Amantini* u sremskoj Posavini i *Tricornenses* u severozapadnom delu Gornje Mezije (Sopot—Ritopek).[227] Dok su Kornakati i Trikornenzi bili možda delovi Skordiska, nazvani po utvrđenjima *Cornacum*, odn. *Tricornium* (usp. *Picenses* od *Pincum*), dotle su Andizeti i Amantini bili ilirska plemena zabeležena još u predrimsko doba. *Civitas Scordiscorum* nije direktno posvedočena, ali na jednom nedavno objavljenom natpisu iz Slankamena, s kraja I ili početka II veka n.e., pominje se *princeps praefectus Scordiscorum*, iz čega se zaključuje da je jedan deo Skordiska, u oblasti gde su oduvek bili najgušće naseljeni, sačuvao svoje ime i samoupravu.[228] Malobrojni natpisi kojima raspolažemo pokazuju da je ilirizacija u svim delovima nekadašnje teritorije Skordiska uzela velikog maha u doba carstva, iako keltska imena, koja tu i tamo nose poneki pripadnici Kornakata i Trikornenza, odaju keltsko poreklo tih zajednica.[229]

II. ETNIČKA PRIPADNOST I IME

Različita mišljenja o etničkoj pripadnosti Skordiska zasnovana su, s jedne strane, na neslaganju antičkih pisaca, s druge strane, na postojanju dveju varijanata imena: Σκορδίσκοι i Σκορδίσται. Kod Justina i Ateneja sačuvana je tradicija da su Skordisci bili ostatak onih Gala koji su sa Brenom izvršili napad na delfisko svetilište.[230] Strabon takođe zove Skordiske Galatima (τοὺς Σκορδίσκους Γαλάτας, τὰ... Κελτικά, οἵτε Βόϊοι καὶ Σκορδίσκοι καὶ Ταυρίσκοι,... κατὰ τοὺς Σκορδίσκους καλουμένους Γαλάτας,... Γαλατῶν μὲν Βοῖοι καὶ Σκορδίσται[231], a Livije kaže za njih da su »pleme koje vodi poreklo od Gala« *(gens a Gallis oriunda)*.[232] Međutim, Apijan ubraja Skordiske u Ilire. U genealogiji ilirskih plemena heroj-eponim Skordisk je, kao i Tribal, sin Panonija, a ovaj sin Autarijata.[233] Kod Flora, pak, nalazimo, sasvim neočekivano, treću verziju, prema kojoj su Skordisci biti Tračani *(saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere)*.[234]

---

[227] Andizete stavlja Moči u oblast docnije Murse, *Mócsy*, Bevölkerung, 74. — Za Kornakate i Amantine v. *ibid.*, i 76. — Za Trikornenze v. dalje str. 290.

[228] *Mócsy*, Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien, Historia, 6 (1957), 488. i d. (S 53). Teritorijalni odnos Amantina i Kornakata, s jedne strane, i Skordiska, s druge, nije sasvim jasan.

[229] Kornakat s ilirskim imenom *Dasentis Dasmeni f.* (CIL XVI, 2) ima kćer koja se zove *Turuna*, *Mócsy*, Bevölkerung, 237/1. Za Trikornenze s keltskim imenima v. dalje str. 283. Jedini Skordisk koji nam je poimence poznat nosi ilirsko ime *Terso Precionis f.*, up. nap. 250.

[230] Iustin. XXXII, 3, 6—8 (S 2); Athen. IV, 25 (c. 234. b), (S 3) i v. str. 212—213.

[231] Str. VII, c. 293, 296, 313. i 316. (S 14, S 48, S 41, S 1).

[232] Liv. *per.* 63 (S 16).

[233] App. *Ill.* 2 (S 47): Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Παννόνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι U Apijanovo vreme učeni grčki pisci često su upotrebljavali ime Παιονία kao sinonim za naziv Παννονία. I podatak Flegonta, savremenika cara Hadrijana, sačuvan kod Stefana Vizantijskog prema kome su Skordisci bili ἔθνος Παιονίας (S 53), mora se samo tako shvatiti. Ovaj podatak, po svoj prilici, potiče iz neke Flegontove beleške o boravku cara Hadrijana u Panoniji.

[234] Flor. I, 39 (S 18).

Postojanje ovako kontradiktornih vesti otkriva neupućenost većine antičkih pisaca u pitanja etničke pripadnosti srednjobalskanskih plemena: pojam Ilira i Tračana bio je i ostao, kad god je bila reč o graničnim oblastima ove dve velike etničke grupe, nejasan i neodređen. U ovom slučaju nije teško, međutim, presuditi koji je od pisaca u pravu. Zato neće biti potrebno da one koji izlažu drukčije podatke proglasimo manje pouzdanim. Neslaganje se može objasniti na drugi način.

Ono što nam Justin i Atenej kažu o dolasku Skordiska u Podunavlje posle delfijskog poraza ne dopušta sumnju u to da je osnovno jezgro Skordiska, njihov gospodareći sloj, bilo keltsko. Tih keltskih ratnika nije moralo biti veliko mnoštvo, jer oni, zavladavši relativno prostranom teritorijom, nisu istrebili starosedeoce, već su živeli pored njih, izmešani s njima. To izričito kaže Strabon: »Galati, zvani Skordisci, koji žive izmešani s Ilirima i Tračanima«.[235] Ovo mešanje ipak ne treba zamisliti tako kao da su Skordisci izgubili svoje etničko obeležje i da su predstavljali mešavinu raznih etničkih elemenata te da bi se za njih moglo reći podjednako da su bilo Iliri, bilo Tračani.[236] Naprotiv, oni su to obeležje sačuvali netaknuto i dva veka posle svog doseljavanja, kako se vidi iz jednog drugog mesta kod Strabona gde stoji da je Boirebista pokorio »Kelte, koji žive izmešani sa Tračanima i Ilirima«.[237] Da to ne treba shvatiti samo kao jedan Strabonov način izražaja, pokazuje karakteristika Japo-

---

[235] Str. VII, 5, 2 (c. 313): κατὰ τοὺς Σκορδίσκους καλουμένους Γαλάτας· καὶ γὰρ οὗτοι τοῖς Ἰλλυρικοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς Θρᾳκίοις ἀναμὶξ ὤκησαν (S 41). — *M. Pavan*, La provinzia romana della Pannonia Superior, Roma, 1955, 376, pr. 5, pogrešno citira Σκορδίσκους τοὺς καλουμένους Γαλάτας, »Skordiske koji se zovu Galati«, i na osnovi tako iskrivljenog teksta zaključuje da je Strabon, možda, razlikovao keltske Skordiske od južnih Skordiska, koji su prvobitno bili Iliri pa su keltizirani u dodiru s Tauriscima i Bojima. Ništa o tome nema kod Strabona. U istom delu mogu se naći i ove greške: na str. 376. stoji da je Skordiska bilo i izvan Panonije, »južno od Moriša, u Trakiji (a sud di Maros, nella Tracia), a na str. 375: da su na jugu Panonije Superior, živeli Agrijani (pozivajući se na App. *Ill.* 14, gde se pominju Agrijani τῆς κάτω Παιονίας kao moćan narod u doba Filipa II, i na Vell. Pat., II, 115, gde o Agrijanima nema ni pomena! Isto tako je netačan navod da se Skordisci nazivaju Keltima kod Arijana. Mesto koje citira Pavan, *Anab.* I, 4, 6, odnosi se na keltsko poslanstvo Aleksandru 335, kada Skordisci nisu ni postojali. Vrlo je neodređeno, i nepotpuno takođe, teritorijalno opredeljenje Skordiska, prema kome su oni izvan panonske oblasti ostavili tragove »južno od Maroša, u Trakiji«.

[236] Slično *Fluss*, Scordisci, 832, »ein Mischwolk«, i *Mócsy*, Pannonia, 528: »s vladavinom nad Ilirima i Tračanima počelo je iliriziranje i trakiziranje Skordiska, Str. VII, 5, 2. Kao Tračane obeležava ih Flor. III, 4, kao Kelte pomešane s Ilirima i Tračanima Str. VII, 3, 11, kao Ilire Str. VII, 3, 2, Appian. Illyr. 3.« Kao što se vidi iz teksta koji sam navela u napomeni 235, Strabon, VII, 5, 2, ne govori ni o iliriziranju ni o trakiziranju Kelta, već o tome da keltski Skordisci žive izmešani s Ilirima i Tračanima. Ako je u ovom slučaju reč o nepravilnoj interpretaciji, tvrđenje da Strabon VII, 3, 2, obeležava Skordiske kao Ilire je očigledna omaška. Tamo stoji jasno da kao što se skitska plemena i Bastarni mešaju s Tračanima s one i s ove strane Dunava, tako se s ovima (Tračanima) mešaju i »keltska plemena, Boji, Skordisci i Tauriści...«; v. (S 48).

[237] Str. VII, 3, 11 (c. 304) (S 40): τούς τε Κελτοὺς τοὺς ἀναμεμιγμένους τοῖς τε Θρᾳξὶ καὶ τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐξεπόρθησε. Uostalom i ranije pomenuti podatak Strabonov (napred pr. 235) takođe se odnosi na širenje daćke države pod Boirebistom, ali je u njemu rečenica o tome da Skordisci žive izmešani s Ilirima i Tračanima umetnuta, tako da se vremenski ne mora vezati za Boirebistino doba.

da koju daje isti pisac kao »plemena istovremeno keltskog i ilirskog«.[238] Japodi su, prema tome, bili jedno keltsko-ilirsko pleme, pleme u kome je bilo došlo do stapanja dva etnička elementa, što se ne može reći i za Skordiske, koji su, po Strabonu, bili Kelti, ali živeli na teritoriji na kojoj je bilo i Ilira i Tračana.

Prema tome, Strabon je, kao Atenej i Justin, takođe smatrao da su Skordisci Kelti. Kako objasniti da Apijan i Flor za njih kažu da su Iliri, odnosno Tračani?

Uzimajući keltsko poreklo Skordiska kao nepobitnu činjenicu, Cipel je odbacio Apijanovu genealogiju kao potpuno bezvrednu, podvlačeći pri tome i druge momente koji protivureče pouzdanim svedočanstvima, kao što je, na primer, ubrajanje tračkih Tribala i Meda među Ilire. Prema Cipelovom mišljenju, »Apijanova genealogija nije zasnovana, očigledno, na zapažanjima o jeziku i običajima dotičnih naroda, niti na nekom nacionalnom predanju, već duguje svoj postanak, verovatno, mašti nekog beznačajnog grčkog mnogoznalca«.[239] Dobijaš takođe poriče svaku vrednost Apijanovoj genealogiji kao istorijskom izvoru.[240] Ali time nije sve rečeno. I zablude imaju svoje razloge, i za njih treba naći objašnjenje. Svaka mašta ima u sebi ponečeg realnog. U Apijanovoj genealogiji pada u oči da se Skordisk ne nalazi u prvoj generaciji Ilirovih sinova, već je Autarijev unuk i Panonijev sin, kao i Tribal. Iz toga se, čini mi se, može zaključiti da su Panonci (koje su grčki pisci upoznali tek sredinom II veka pre n.e.), Skordisci i Tribali naknadno uneti u genealogiju ilirskih plemena. Svakako, ne treba misliti da je Apijan bio tvorac, odnosno prerađivač genealogije. Apijan priznaje i sam da vrlo malo zna o prošlosti Ilira i njegovo izlaganje rodoslovlja ilirskih plemena počinje rečju φασί, koja jasno pokazuje da on prenosi tuđa mišljenja. Činjenica da se Illyrios, Keltos i Galas pominju kao sinovi kiklopa Polifema i Galatije navela je Dobijaša na zaključak da genealogija potiče od Timeja i da je neposredni Apijanov izvor bio Timagen, kojim se i Pompej Trog koristio za staru ilirsku istoriju. Ako se ovo prihvati, onda bismo Timagenu mogli pripisati uvrštavanje Panonaca i Skordiska među ilirske narode, s obzirom na to da je on pisao u vreme kada su Panonci i Skordisci već odavna bili ušli u vidokrug Grka i Rimljana.[241]

Na Apijanov račun, naprotiv, treba staviti obeležavanje Skordiska kao Ilira u izveštaju o njihovom pohodu protiv Delfa osamdesetih godina I veka n.e.: Ἰλλυριῶν οἱ Σκορδίσκοι μάλιστα καὶ Μαῖδοι καὶ Δάρδανοι τὴν Μακεδονίαν ἐπέδραμον ὁμοῦ καὶ τὴν Ἑλλάδα. Apijan tu prosto prenosi ono što je našao u genealogiji, a to je mogao da učini utoliko lakše što sam nije znao za tradiciju koja je pojavu Skordiska u Podunavlju vezivala uz keltsku najezdu na Grčku[242] i što je u njegovo doba teritorija

---

[238] Str. VII, 5, 2 (c. 313): μέχρι τῶν Ἰαπόδων, Κελτικοῦ ἅμα τε καὶ Ἰλλυρικοῦ ἔθνους.

[239] *Zippel*, 113.

[240] *Dobiaš*, 13. i d.

[241] *Dobiaš*, n. m. O Timagenu v. *R. Laqueur*, RE Zw. R. VI (1936), 1063. i d., i napred str. 211.

[242] Kao što smo videli (str. 91), Apijan meša veliku keltsku najezdu sa provalom Kimbara.

na kojoj su ranije živeli Skordisci bila obuhvaćena pojmom Ilirije.[243] Tako bi to, s jedne strane, bilo teritorijalno opredeljenje pripadnosti Skordiska, s druge pak ubrajanje Skordiska u ilirska plemena, zbog njihove veze s Panoncima, u vreme kada su Panonci postali poznati grčko-rimskom svetu.

Drukčije stoji stvar s Florom. Ovaj retor iz II veka n.e. ekscerpirao je razne starije pisce, među kojima i Livija. Moguće je da mu je Livije bio izvor za poglavlje u kome govori o Skordiscima. To se, na žalost, ne može sa sigurnošću tvrditi jer nisu sačuvane one knjige Livijeve istorije u kojima su bili obrađeni ratovi Rimljana sa Skordiscima. Ima, međutim, nešto što ukazuje na zavisnost Flora od Livija. Pomenuto poglavlje u kome se govori o Skordiscima nosi kod Flora naslov *»Bellum Thracicum«*. Iz sadržaja pak odgovarajućih Livijevih knjiga vidi se da se ti ratovi uvek stavljaju u Trakiju: *M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis pugnavit* (per. 56); *Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit* (per. 68). Ratovi Rimljana sa Skordiscima čine deo rimskog nadiranja iz Makedonije prema Dunavu. Međutim, zemlje severno i severoistočno od Makedonije smatrane su tračkim (usp. npr. Liv. per. 92: *res ab Curione proconsule in Thracia gestas adversus Dardanos continet)*[244], a Skordisci su sem toga skoro redovno preduzimali svoje napade protiv rimske provincije Makedonije u zajednici sa tračkim plemenima Meda, Denteleta i drugima. Zbog toga je kod epitomatora mogla nastati pogrešna predstava o Skordiscima kao tračkom plemenu.

O ratovima Rimljana u Trakiji i sa Skordiscima, o kojima nam govori Flor u gorenavedenom poglavlju, raspolažemo sa još nekoliko kratkih pregleda, od kojih je za naše pitanje naročito interesantan Breviarium Festa (IV veka n.e.), jer i on u krajnjoj liniji potiče od Livija. U njemu ne stoji da su Skordisci Tračani, najsuroviji među Tračanima, kako kaže Flor, već da su »u oblastima Trakije živeli i Skordisci, koji su bili isto tako svirepi i lukavi (kao i Tračani)« — *in Thraeciae regionibus etiam Scordisci habitarunt, pariter crudeles et callidi.* Sa Festovim tekstom slažu se skoro doslovce i Amijan Marcelin *(et partium earum habitavere Scordisci, longe nuc ab iisdem provinciis disparati)* i Jordanis *(diri namque homines omniumque gentium ferocissimi sunt Thraces, quorum saevitiam pariter habent et Scordisci et Emimontii...)*.[245] Očigledno je dakle da se u izvorniku ovih sumarnih izvoda govorilo o ratovima u Trakiji, koji su izbili kao prirodna posledica rimskog pokora-

[243] App. *Ill.* 1: »Grci smatraju Ilirima sve one narode koji žive s one strane Makedonije i Trakije, od Haonaca i Tesprota (na jugu) do reke Istra (na severu). To je naime dužina ove zemlje, a u širinu (ona se pruža) od Makedonaca i Traćana brđana do Peonaca, Jonskog mora i podnožja Alpa.« — »Peonija« i ovde, naravno, znači »Panonija«. Usp. Illyr. 6 i 14, gde Apijan kaže da su Rimljani ubrajali Panonce u Iliriju, isto kao i Meze, o kojima Apijan takođe nalazi za potrebno da govori u Ilirskoj knjizi.

[244] Zanimljivo je da je Vulić jedini, koliko mi je poznato, ukazao na ovu rečenicu da bi na osnovi nje zaključio da je Livije »zapadnu granicu Trakije pomakao dalje na zapad« (Ratovi rimski, 80). Ali on u tome vidi Livijevu osobenost i ne uopštava zaključak. Florov iskaz da su Skordisci bili Tračani smatra običnom greškom (Kelti, 83).

[245] Ruf. Fest. IX (S 19); Amm. Marc. XVII, 44 (S 20); Iord. 219 (S 22).

vanja Makedonije, i o svireposti i divljaštvu tračkih plemena, a kako su borbe sa Skordiscima, bilo da su oni napadali, ili da je rimska vojska prodirala na njihovu teritoriju, sačinjavale deo ovih pohoda, to se i o njima govorilo na istom mestu. Tako je moglo doći do Florovog podatka da su Skordisci Tračani.[246]

Da je Livije, odnosno njegov stariji izvor, razlikovao Skordiske od Tračana, vidi se po knj. XLI, 19, 20, gde se kao susedi Dardanaca pominju Tračani i Skordisci. Ovo mesto sačuvano u originalnom tekstu pomaže nam da tačno interpretiramo podatak iz sadržaja izgubljene LXIII knjige: »*Scordiscos, gentem a Gallis oriundam*«. Ne verujem da se ovom rečenicom hoće naglasiti da Skordisci nisu više Gali,[247] već se njome pravi aluzija na poznatu tradiciju da su Skordisci biti »ostatak« Brenovih Gala.

Najjači dokaz da su Skordisci bili Kelti, ne samo u vreme njihovog prvog pomena kod ušća Save, već i krajem II veka pre n.e., kada su bili u stalnim ratovima s Rimljanima, pružaju nam dva natpisa podignuta u čast pobede koju je 109. godine pre n.e. M. Minucije Ruf odneo nad Skordiscima i nekim tračkim plemenima. U oba natpisa Skordisci se izričito nazivaju Galima i odvajaju se od ostalih tračkih plemena: ...*Galleis Scordisteis et Bessis reliqueisque Thraecibus devicteis* ...; νικήσαντα τὸν πρὸς Γαλάτας Σκορδίστας καὶ τὸν πρὸς Βέσσους καὶ τοὺς λοιποὺς Θρᾴκας πόλεμον (koji je pobedio Gale Skordiske i Bese i ostale Tračane).[248]

Ova svedočanstva zvaničnog karaktera pokazuju, ako ništa drugo, da su Rimljani, u vreme kad su sa Skordiscima dolazili u najbliži dodir, smatrali ove Keltima.[249] U kojoj meri su oni sačuvali etničku »čistotu«,

---

[246] Samo delimično je tačno zapažanje Alfeldija, Scordisques, 112. i pr. 13, da Skordiske zovu Tračanima zbog toga što su oni vršili napade prema zapadnoj Trakiji, dolinama Strimona i Hebra. Fest i Amijan Marcelin, na koje se Alfeldi poziva, ne nazivaju Skordiske Tračanima (kao što to čini Flor), već kažu da su oni živeli u oblastima Trakije, što nije sasvim isto.

[247] *Gavela*, Skordisci, 276, na osnovi ove rečenice zaključuje da »u Livijevo vreme Skordisci nisu bili toliko etnički čisti i strogo odvojeni od autohtonih da bi se za njih moglo reći da su samo Gali«. — Livije nje govorio o Skordiscima u svoje vreme; on je jednostavno preuzimao ono što su njegovi izvori govorili o pojavi Skordiska u Podunavlju.

[248] Cf. delfijski natpis, D i t t. *Syll.*[3], *710* (S 24), i natpis iz makedonskog grada Europosa, Σ. Β. Κουγέας, Ἑλληνικά 5 (1932), 5 (S 25). Grčki tekstovi ova dva natpisa se međusobno dopunjuju tako da je rekonstrukcija oštećenih mesta potpuno sigurna. Nije potrebno naročito dokazivati da je nepravilno odvajanje Galata od Skordiska kao posebnog plemena (tako na primer *A. Degrassi*, ILLRP I, br. 337: ... *Galleis, Scordisteis et Besseis reliqueisque Thraecibus devicteis;* νικήσαντα τὸν πρὸς Γαλάτας, Σκορδίστας καὶ τὸν πρὸς Βέσσους καὶ τοὺς λοιποὺς Θρᾴκας πόλεμον). Sveze i članovi u grčkom tekstu jasno pokazuju da reč Γαλάτας ima atributivno mesto uz Σκορδίστας.

[249] Ne vidim kako se svedočanstvu ovakve dokazne moći kao što su dva savremena natpisa mogu suprotstaviti na nekoliko vekova pozniji i iskrivljeni podaci jednog Flora ili Apijana; usp. *A. Graf*, Geographie von Pannonien, 18, pr. 3. Graf smatra da su Skordisci bili ilirsko pleme koje se keltiziralo u dodiru sa Tauriscima, kod kojih je, opet, proces bio obrnut: oni su bili Kelti koji su se ilirizirali. — Vredno je pomena i mišljenje odličnog poznavaoca keltske numizmatike *K. Pinka*, Münzprägung der Kelten, 128: »Die Alten hielten sie (sc. die Skordisker) für Kelten und wir können uns schon auf Grund unserer Forschungsergebnisse dieser Ansicht anschlissen. Es ist möglich, dass der Name ein Sammelname verschiedener Völker wurde«. Nije

neće se nikad moći utvrditi. Samo po sebi se razume da se pod njihovom vlašću nalazilo brojno domorodačko stanovništvo i da je do izvesnog mešanja među njima moralo doći.[250] Ali ratnici koji su zadali toliko muka Rimljanima i čija je svirepost postala skoro poslovična biti su, neosporno, Kelti.

Najzad, ima još jedan momenat koji govori u prilog keltskom karakteru Skordiska: to su imena njihovih »gradova«. Ne mislimo tu na brojne keltske toponime na Dunavu i uzvodno i nizvodno od ušća Save, već na imena dva grada koja su nam kod Strabonova zabeležena kao naselja Skordiska: Heorta i Kapedunum.[251] Ako o prvom nismo u mogućnosti da sa sigurnošću utvrdimo da je keltsko, a ne domaće ilirsko, ime, u slučaju drugog je barem to sigurno.[252] Pleme čiji se jedan od glavnih gradova zvao Kapedunum moralo je biti keltsko.

*

* *

Ovaj zaključak, naravno, ne rešava pitanje samog imena Skordiska. Ono može biti ilirsko, kako većina naučnika to danas smatra.[253]

Sufiksalni elemenat *-isko*, koji neki lingvisti smatraju tipično keltskim, ne može u ovom slučaju da posluži kao dokaz da ime Skordiska nije ilirsko[254] jer nam je njihovo ime posvedočeno i sa drugim, tipično ilirskim, sufiksom *-istai*. Oblik Σκορδίσται nalazimo kod Ateneja verovatno prema Posejdoniju, i na dva mesta kod Strabona, po svoj prilici takođe prema Posejdoniju, dok na ostalim mestima Strabon upotrebljava oblik Σκορδίσκοι.[255] Značajno je da se i kod Ateneja i kod Strabona

---

jasno da li misli da su imenom Skordiska bila obuhvaćena razna keltska plemena ili da se to ime protezalo i na nekeltsko stanovništvo, u kom slučaju bi se za Skordiske moglo doista reći da su »Mischvolk«. Međutim, u svom delu, na koje ćemo imati još prilike da se osvrnemo, Pink tretira Skordiske isključivo kao Kelte.

[250] *Mócsy*, Pannonia, 528, navodi kao dokaz da su se Skordisci ilirizirali onomastiku rimskog vremena koja je bila »potpuno ilirska«; usp. *ibid.*, 536, gde se kaže da su »Skordisci često označavani kao Kelti iako su njihova lična imena ilirska«. Na osnovi jednog jedinog natpisa s indigenim imenima (CIL III, 3 400: *Terso Precionis f. Scordiscus*, usp. *Mócsy*, Die Bevölkerung, 78. i 255, br. 189/2) ne bi se smeo izvlačiti ovakav kategorički opšti zaključak. Međutim, čak i kad bi to bilo tačno za epohu rimskog carstva, to nas ne ovlašćuje da smatramo keltsko-ilirskom mešavinom Skordiske u III i II veku pre n.e.

[251] Str. VII, 5, 12 (c. 318) (S 5).

[252] *Mayer*, I, 137, uvrstio je ime Ἑόρτα u svoj ilirski rečnik i doveo ga u vezu s imenom Ἑορταιος, zabeleženim na jednom novcu iz Drača, koje je, verovatno, samo varijanta makedonskog plemenskog imena Ἑορδαῖος. *Krahe*, BGN, nema ni toponim Eorta niti drugo kakvo ime sličnog korena. *Vulić*, Eorta, Glas, 114 (1925), 84, pogrešno smatra da je Heorta identična sa Hijeroklovom Eordejom, v. dalje.

[253] *Krahe*, BGN, str. 7, 70. i 99; *M. Budimir*, Ilirski problem i leksička grupa *teutā*, Vjesnik dalm. LV (1953), 33; *Mayer*, I, 316, s. v. Σκορδίσκοι.

[254] Usp. *Budimir*, n. m., Budimir naglašava veliku rasprostranjenost sufiksa *-isko*, koji se, po njegovom mišljenju, može smatrati opšteindoevropski.

[255] Str. VII, c. 296 i c. 315 (S 48, S 1). Naročito je zanimljivo prvo mesto, koje potiče iz jednog odlomka zasnovanog na Posejdoniju. U njemu Strabon nabraja keltska plemena Boje, Skordiske i Tauriske i dodaje da neki Skordiske zovu Skordistima, a Tauriske Tauristima i Teuriscima. Nije jasno da li pod »nekima« Strabon misli na Posejdonija, kod koga je našao oblik koji se razlikuje od onog koji bio uobičajen u njegovo vreme.

kaže da su ti Skordisti Kelti. Osim toga oblik Σκορδίσται zabeležen je. kao što smo videli, i u natpisima iz Delfa i Europosa: *Galleis Scordisteis*, Γαλάτας Σκορδίστας. Izgleda kao da je oblik Σκορδίσται stariji, a Σκορδίσκοι mlađi.[256] Flegont, koji nam je ostavio poslednji savremeni pomen Skordiska, iz vremena Hadrijanova putovanja po Panoniji, ima takođe oblik Σκορδίσκοι, iako mu je i drugi bio poznat.[257] Na osnovi ovoga bi se, možda, smelo zaključiti da je kod samih Skordiska bio u upotrebi oblik *Scordisci*, i da je to keltizirani oblik prvobitno ilirskog imena.

Što se tiče korena imena Scordiska, koji je u izvesnom smislu važniji od sufiksalnih formansa, njega lingvisti obično dovode u vezu s antičkim imenom Šar-planine Σκάρδον ὄρος (P t o l. III, 9, 1), lat. *Scordus mons* (L i v. XLIII, 20; XLIV, 31) i smatraju ga takođe ilirskim.[258] Radikalni elemenat *Scord-*, *Scard-* je rasprostranjen na ilirskoj teritoriji, ali on ne mora biti ilirski; može biti i starobalkanski. U prilog ilirskog govorila bi njegova eventualna veza s ilirskim imenom Σκερδιλαΐδας, *Scerdilaedus*.

Uspostaviti neku direktnu vezu između imena Skordiska, koji su nastanjeni oko ušća Save, i planine Skardos, koja se nalazi daleko na jugu, izvan njihove teritorije, čini mi se i neopravdano i nepotrebno.[259] Vrlo je moguće da su keltski ratnici koji su se nastanili u oblasti oko ušća Save, s obzirom na to da su bili ostaci jedne razbijene vojske i da

---

[256] Tako *Krahe*, BGN, 7 i 70. *R. Marić*, Skordisci i antičko ime Rudnika i Kosmaja, Starinar 3—4 (1952—53), 39, misli da je oblik Σκορδίσται grčki, a Σκορδίσκοι latinski. Moguće je da je grčkim piscima bio prisniji prvi, a rimskim drugi oblik, ali se ne sme prevideti činjenica da obe varijante imena nalazimo i kod Tauriska, koji su kao i Skordisci keltsko pleme na ilirskoj teritoriji. Zato je Kraeovo mišljenje verovatnije. Postoje mnogi drugi etnikoni na *-istai, -estai (Lyncestae, Penestae, Orestae* itd.) uz koje nije zabeležen drugi oblik.

[257] Flegontova zabeleška sačuvana je kod Stefana Vizantijskog, s. v. Σκορδίσκοι καὶ Σκίρτιοι, ἔθνη Παιονίας, ὡς Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάδων ιε'. U članku *Steph. Byz.*: Σκορδίσκοι καὶ Σκίρτιοι, objavljenom u Zborniku filozofskog fakulteta u Beogradu, IX—1, 1967, 61. i d., pokazala sam da reč Σκίρτιοι ne može biti ime nekog panonskog plemena, kako se obično mislilo, već je to iskvarena skraćenica druge varijante skordiskog imena Σκορδίσται. Zato se oba imena nalaze kod leksikografa pod istom lemom.

[258] *Krahe*, BGN, 7, kaže samo da je po korenu srodan s imenom planine *Scordus; Mayer*, 311, s. v. Σκάρδον i 316, s. v. Σκορδίσκοι, misli da su Skordisci nazvani po ovoj planini. Kod njega nalazimo netačno tvrđenje, koje se može sresti i kod nekih drugih naučnika (usp. npr. *Fluss*, Scordisci, 832; *Marić*, Starinar 3—4 (1953), 39), da je tobože »već Ptolemej, V, 6, 8, doveo u vezu ime planine Skarda s imenom keltskih Skordiska«; usp. njegov članak u Serta Hoffilleriana (1940), 190: »a Scardo monte... eos cognomen cepisse Ptolemaeus testatur V 6, 8«. To je jedna od onih omaški koje se prenose od jednog do drugog a da se i ne proveri izvor. Na pomenutom mestu, tačnije V, 6, 7, Ptolemej pominje, među planinama prednjoazijskim, i planinu Skordiskos ὁ Σκορδίσκος τὸ ὄρος, ali niti ona može imati kakve veze s našim Skordiscima niti to Ptolemej igde kaže. Uostalom, izdavač *Müller* (Claudii Ptolemaei Geographica. rec. C. Müllerus, vol. I pars I, Parisiis, 1883, p. 870 sq.) misli da je naziv planine iskvaren i da bi trebalo čitati Σκοιδίσκος ili Σκοιδισσός.

[259] Pretpostavka da su se Skordisci, pre nastanjivanja u Podunavlju, zadržavali duže vremena na jugu, oko Skarda (*Gavela*, Skordisci, 275), ili da su zaposeli zemlje od Skarda do Dunava, (*H. Hubert*, Les Celtes, 51), zasniva se, s jedne strane, na zabludi u vezi s Ptolemejem o kojoj sam govorila u prethodnoj primedbi, s druge strane, na isto tako pogrešnom tumačenju izraza ἔθνος Παιονίας kod Flegonta; v. napred pr. 233.

je među njima bilo pripadnika raznih plemena, uzeli u novoj postojbini novo ime. Na to ukazuje i Justinova rečenica: *Scordiscos se appellari voluit.* Ali to ime nije moralo biti niti ime nekog pobeđenog ilirskog plemena[260] niti pak ime konstruisano po nekoj lokalnoj toponimiji,[261] već je to moglo biti potpuno novo ime koje su domoroci dali osvajačima, jedan apelativ kojim su oni obeležili strance, koji su se razlikovali od njih i svojim fizičkim izgledom i svojim naoružanjem. Time bi se objasnio ilirski koren imena (ukoliko je ilirski), a isto tako i ilirski, odnosno keltski, sufiks *(-istai, -iskoi)* kojim je ime obrazovano.

III. TERITORIJA

Kao što pokazuje pregled političke istorije Skordiska, teritorija koju je ovo pleme držalo u toku svog skoro trovekovnog samostalnog postojanja bila je podložna dosta čestim i prilično jakim promenama. Zbog toga se i ne može govoriti o teritoriji Skordiska uopšte, već samo o njihovoj teritoriji u određenim etapama njihove istorije. Sem toga, kada govorimo o teritoriji Skordiska, moramo, koliko je to moguće, razlikovati teritoriju u užem smislu, tj. oblast u kojoj je ovo keltsko pleme bilo nastanjeno »izmešano s Ilirima i Keltima«, od teritorije u širem smislu: onih zemalja kojima su Skordisci za duže ili kraće vreme nametnuli svoju vlast.

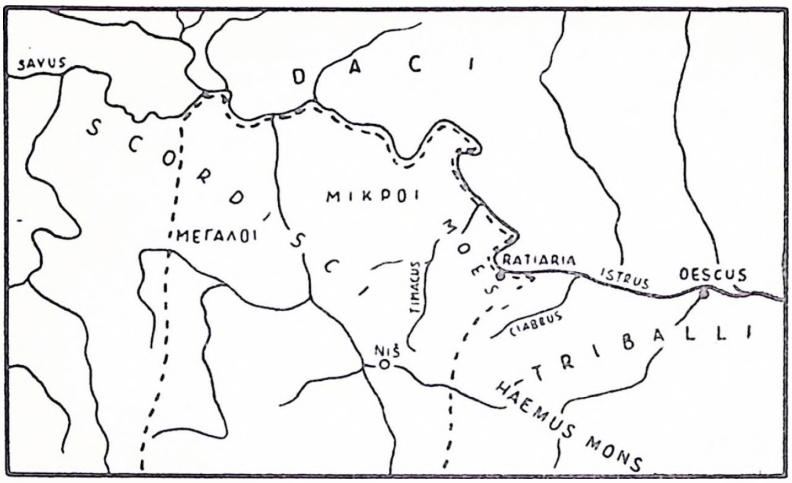
Da počnemo najpre od ove druge, šire teritorije. Kad Strabon kaže: ἐπὶ τοσοῦτον δ'ηὐξήθησαν ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυρικῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρᾳκίων προῆλθον ὀρῶν[262] mi možemo reći ἐπὶ τοσοῦτον δ'ηὐξήθησαν prevesti sa »toliko su se umnožili da... »i iz toga zaključiti da su se Skordisci etnički raširili na celo područje od Dunava do ilirskih, peonskih i tračkih gora, ali je mnogo verovatnije da glagol ηὐξήθησαν ima značenje »osilili su se« i rečenica kazuje da su Skordisci zavladali svim zemljama severno od Makedonije. Realni istorijski odnosi govore, svakako, u prilog ovom drugom tumačenju. Jer, da je došlo do proširenja keltskog elementa na celo ovo područje, tragovi keltiziranja bili bi mnogo vidniji, pa i proterivanje Skordiska iz tih krajeva ne bi moglo da se izvede tako lako i korenito kako je to stvarno bilo. U istom poglavlju, nešto dalje, Strabon kaže da su »između Besa (?) i Ardijejaca živeli Dasareti, Agrijani i druga manje značajna plemena koja su

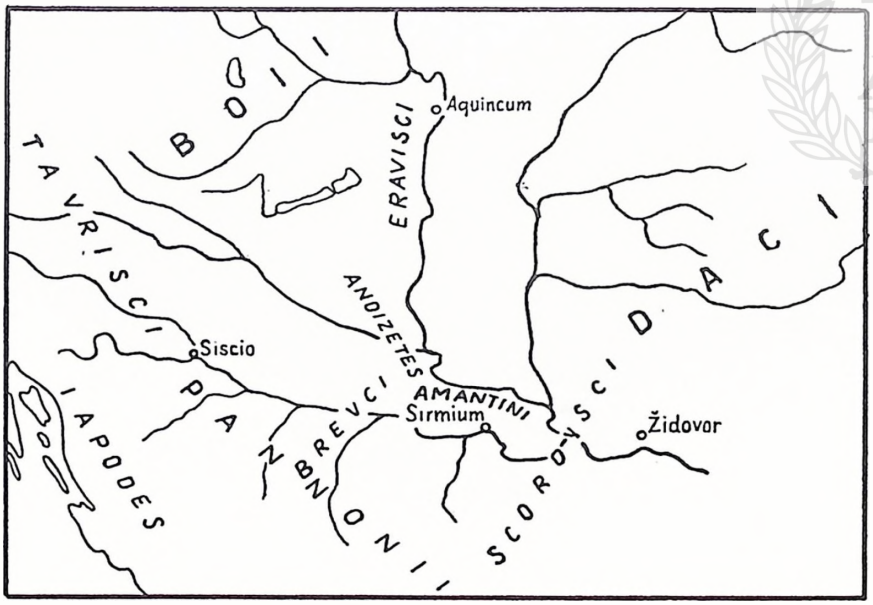
[260] Kao da to ima u vidu *M. Budimir*, n. v., Vjesnik dalm. LV (1953), 33, kad kaže: »na ilirsko poreklo Skordiska, koji su, razume se, izvesno vreme mogli da budu pod keltskim rukovodstvom, ukazuje i dubleta Σκορδίσται.» *Graf*, Geographie von Pannonien, 18. i d., pr. 3, takođe smatra, kao što smo već rekli, da su Skordisci prvobitno bili ilirsko pleme i da su keltizirani. On se vraća Katančićevom mišljenju (Istri Adcolae, I, 1798, 100) da su Skordisci bili »indigenae« i da »Scordiscis Celtarum nomen adhaesit, quod ii potissimum adessent Gallis.«

[261] *R. Marić*, n. d., Starinar 3—4 (1952—53), 39, pretpostavlja da su Skordisci dobili ime po nekoj od većih planina na njihovoj teritoriji, Rudniku ili Kosmaju. Ta planina se u antici morala zvati *Σκορδις. Nije jasno šta hoće da kaže *Mayer*, 312 s. v. Σκάρδον, kad, nasuprot *Vuliću* (Kelti 82) koji se izjasnio protiv povezivanja imena Skordiska s imenom Skarda, pomišlja na mogućnost »da se ime Skarda u antici prostiralo mnogo dalje na sever, pošto je i put iz Dardanije prema Jadranu i Italiji vodio preko Skordiska...«

[262] Str. VII, 5, 12 c. 318 (S 5).

Skordisci napadali dok nisu opustošili ove krajeve tako da se moglo hodati danima a da se nailazi samo na neprohodne šume«. Reč je, svakako, o istom dobu i istom procesu nametanja političke vlasti plemenima koja su živela severno od Makedonije, između velikih naroda Meda i Besa, na

Sl. 7.

Položaj Skordiska prema Močiju. Na prvoj skici, A. Mócsy, Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter. Acta antiqua 14, 1966, 88 (odsečak), Skordisci se pružaju s obe strane Morave, južno od Save i Dunava. Na drugoj, id., Pannonia, RE Suppl. IX, 1962, 531 (Podunavlje u I veku pre n.e.), Skordisci se šire i severno od Dunava, zahvatajući mali deo istočnog Srema.

istoku, i ilirskih Ardijejaca, na zapadu.[263] »Manje značajna« plemena, kroz čiju su zemlju Skordisci otvorili sebi put ka Makedoniji. bila su, verovatno — s obzirom na to da je prirodan put vodio dolinom Morave — delovi razbijenih Tribala i Autarijata, a, svakako, i delovi Dardanaca. Nije isključeno, kao što smo videli, da je i Dardanija u celini priznavala jedno vreme vlast Skordiska.[264]

Na isti način moglo bi se postaviti i pitanje prevlasti Skordiska nad Panoncima.[265] Teritorija na kojoj su se prvobitno nastanili Skordisci bila je panonska. Kako je tekla njihova granica prema slobodnim Panoncima? Moči je u poslednje vreme istupio sa pretpostavkom da su Skordisci u II veku bili gospodari većeg dela Panonije.[266] On zasniva svoje mišljenje na sledećim podacima: 1. U vezi s namerom Filipa V da Bastarne pošalje na Rim, Livije kaže da je jedini put kojim se mogla vojska prebaciti u Italiju i na Jadransko more vodio preko zemlje Skordiska, *(per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum Italiamque; alia via traduci exercitum non posse).*[267] 2. Prema Strabonu, tzv. Veliki Skordisci (v. o tome dalje) prostirali su se između reka Noara, koji protiče kraj Segestike (τοῦ τε Νοάρου τοῦ παρὰ τὴν Σεγεστικὴν ῥέοντος), i Marga;[268] Moči uzima ovaj podatak kao potvrdu da su se Skordisci prostirali do Segestike (Sisak). 3. Govoreći o najezdi Kimbra, Posejdonije je naveo samo tri naroda u Podunavlju: Boje, Tauriske i Skordiske.[269] Iako je reč o panonskoj zemlji, i ovde se Panonci ne pominju, kao ni u Livijevom podatku, i na osnovi toga Moči zaključuje da su se Panonci tada nalazili pod vlašću Skordiska. Nijedan od ovih argumenata, kao što ću pokušati da pokažem, nije ubedljiv. Ako se kaže da je put vodio kroz zemlju Skordiska, time nije rečeno da on nije prolazio i kroz teritoriju drugih plemena. Uostalom u vreme Filipa V, na koje se odnosi ovaj podatak, poznavanje podunavskih zemalja bilo je još tako slabo da je pitanje da li se tada uopšte znalo za Panonce. I docnije, pred kraj II stoleća, kako se vidi iz Strabona, predstava o putu koji je iz Tergeste dolinom Save vodio na Dunav bila je sasvim pogrešna.[270] Njena dužina, prema starijem

---

[263] Ibid.: μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τῶν Ἀρδιαίων οἱ Δασαρήτιοι εἰσὶ καὶ Ἀγριᾶνες καὶ ἄλλα ἄσημα ἔθνη, ἃ ἐπόρθουν οἱ Σκορδίσκοι μέχρι ἠρήμωσαν τὴν χώραν καὶ δρυμῶν ἀβάτων ἐφ'ἡμέρας πλείους ἐποίησαν μεστήν.

Cela rečenica formulisana je tako da ne možemo biti sigurni u tačnost prevoda. Da li se zamenica τούτων odnosi na Δαρδανίοις, kojima se završava prethodna rečenica, ili na Bese, koji su glavni podmet u toj rečenici? Da li se zamenica ἃ odnosi samo na καὶ ἄλλα ἄσημα ἔθνη, ili i na Dasarete i Agrijane? Pomen Dasareta ionako zbunjuje na ovom mestu, jer su oni živeli prilično daleko na jugu.

[264] V. napred, str. 134.

[265] Mnoga pitanja u vezi sa teritorijom Skordiska, između ostalog i značenje koje treba dati pojmu »Panonija« u antičkim izvorima, pretresla sam u raspravi Prilozi istoriji Singidunuma, 313. i d., poglavlje: O sedištima Tauriska i Skordiska.

[266] *Mócsy*, Pannonia, 527. i d.

[267] Liv. XL, 57, 7 (S 7).

[268] Str. VII, 2, 2 (S 14), v. i str. 276—279.

[269] Str. VII, 5, 12 (S 5).

[270] Str. VII, 2, 2: ὁδὸς δ'ἀπὸ Τεργέστε ἐπὶ τὸν Δανούιον σταδίων ὅσον χιλίων καὶ διακοσίων. ἐγγὺς δὲ τῆς Σεγεστικῆς ἐστι καὶ ἡ Σισκία φρούριον καὶ Σίρμιον ἐν ὁδῷ κείμεναι τῇ εἰς Ἰταλίαν. Usp. *U. Kahrstedt*, Studien zur politischen und Wirtschafts-Geschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus, Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1927, 2. i pr. 1.

izvoru kojim se koristi na ovom mestu Strabon, iznosila je svega 1 200 stadija, tj. 200 km, umesto stvarnih 600. A da ni Strabonu samom nisu bila jasna odstojanja na ovom putu, vidi se po tome što on dodaje da se »u blizini Segestike nalazi tvrđava Siscija i Sirmijum«. Jasno je, prema tome, da nam Livijeva rečenica o putu koji preko zemlje Skordiska vodi na Jadransko more ne daje pravo da išta zaključimo o samostalnosti ili nesamostalnosti Panonaca. Livija (odnosno, njegov izvor — Polibija) interesirali su prvenstveno Skordisci, zato što je to bio narod od koga je Filip očekivao pomoć za ostvarenje svoje zamisli. To može biti razlog što su oni pomenuli samo Skordiske.

Ni činjenica da se o Panoncima ne govori u vreme najezde Kimbara ne dokazuje, po mom mišljenju, njihovu potčinjenost Skordiscima. Kako smo već ranije podvukli (str. 223), ime Panonaca bilo je prvobitno vezano uz plemena oko Save i južno od Save, pa je moguće da to područje Kimbri nisu ni dodirnuli. Međutim, Polibijev fragment u kome se pominju ratovi Rimljana s Panoncima[271] dokazuje, nasuprot tome, da su Panonci postojali kao samostalan narod sredinom II veka, posle vlade Filipa V (na koje vreme se odnosi prvi Močijev argumenat), a pre kimbarske najezde (za koju je vezan drugi). Nimalo nije verovatno da su se u tom međuvremenu Panonci bili oslobodili, da uskoro posle toga ponovo podlegnu Skordiscima!

Što se tiče Strabonova podatka o reci Noaros, koja protiče kraj Segestike, ne vidim zašto bi iz njega proisticalo da su se Skordisci prostirali do ovog grada. O ovom podatku će još biti reči dalje. Zasada možemo da zaključimo da u izvorima nemamo indicija koje bi ukazivale na neku hegemoniju Skordiska nad Panoncima. Znači li to da te hegemonije doista nije bilo ili je pak rđava obaveštenost antičkih pisaca o Podunavlju u II veku razlog što o položaju Panonaca ne znamo više, teško je reći. Izgleda ipak da je ekspanzija Skordiska bila uglavnom upravljena na drugu stranu, prema jugu, prema Makedoniji.[272]

Ako sada pređemo na utvrđivanje teritorije Skordiska u užem smislu, osnovni izvor će nam biti Strabon. Govoreći o Autarijatima Strabon kaže da su njih uništili najpre Skordisci, a onda Rimljani, koji su pokorili i same Skordiske, pa nastavlja: »Skordisci su živeli kraj Istra, podeljeni u dva dela; jedni su se zvali Veliki Skordisci, a drugi Mali. Prvi su živeli između dve reke koje se ulivaju u Istar, Noara, koji teče kraj Segetike, i Marga — neki je zovu i Bargos — dok su Mali Skordisci živeli s one strane ove reke, graničeći se sa Tribalima i Mezima. Skordisci su držali i neka ostrva. A toliko su se osilili da su prodrli i do ilirskih, peonskih i tračkih gora. Držali su (kao što smo rekli) i većinu ostrva na Istru, a imali su i gradove Heortu i Kapedunon. Posle zemlje Skordiska pruža se duž Istra zemlja Tribala i Meza...«[273]

Kao što vidimo, Strabon razlikuje zemlju maticu Skordiska od prostrane teritorije zahvaćene njihovom docnijom ekspanzijom. Kao Atenej, koji stavlja prvobitnu teritoriju Skordiska u Podunavlje (εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον τόπους),[274] i Justin, koji je stavlja oko ušća Save u Dunav

[271] V. napred str. 219 i d.
[272] V. napred str. 221.
[273] Str. VII, 5, 12 (S 5)
[274] Athen, VI, 25 (S 3).

(in confluente Danuvii et Savi),[275] i Strabon govore o njoj kao o zemlji περὶ τὸν Ἴστρον, zemlji koja se pružala uz Dunav s jedne i druge strane Marga (Morave). Veliki Skordisci bili su nastanjeni zapadno od Morave i prostirali su se uz Dunav do ušća njegove pritoke Noara. Mali Skordisci živeli su istočno od Morave i bili su susedi Tribala i Meza.

Osnovnu teškoću prilikom interpretiranja ovog Strabonovog teksta predstavlja identifikovanje reke Noara. Noaros se pominje samo na još jednom mestu kod Strabona, i nigde više. »Reka Korkora, kaže Strabon, uliva se u Savu, ova u Dunav, a ova opet u Noaros kod Segestike. Odavde već Noaros raste primivši u sebe reku Kolapis, koja sa Albijske gore teče preko zemlje Japoda i uliva se u Dunav u oblasti Skordiska.«[276] Oštroumni pokušaji da se učini razumljivom veza između pojedinih reka (Save, Drave, Noara) koje Strabon pominje na ovom mestu i da se ovaj, očigledno, iskvaren tekst dovede u sklad sa stvarnošću nisu doveli do ubedljivog rezultata. Obelodanjeno je nekoliko mišljenja. Po jednom, reka Noaros bila bi današnji Rab, antički Arabo, koji se kod Ptolemeja zove Ναραβών. Zbrka kod Strabona objasnila bi se mešanjem dva puta, kopnenog puta Akvileja—Dunav, koji je išao preko Save, Drave i Raba, i vodenog puta iz Akvileje do ušća Save u Dunav. Pisac kojim se na ovom mestu koristio Strabon morao je imati pred sobom neku kartu na kojoj su bila ucrtana ova dva puta i sa nje je pogrešno ispisao svoje podatke. Ovo duhovito rešenje, koje predlaže Polašek,[277] zasniva se na sličnosti imena Νόαρος i Ναραβών, ali ono ne vodi računa o tome da je, po Strabonu, Noaros prolazio kroz Segestiku, niti, što je naročito važno, objašnjava odnos Noara i Skordiska (jer je, naravno, nemoguće pretpostaviti da se teritorija Skordiska prostirala na severu do ušća Raba u Dunav).

Ako se pak prihvati da je Strabon pišući Noaros imao u vidu Savu, bez obzira kako će se objasniti nastanak greške, dolazi se u stvari do mišljenja koje je najrasprostranjenije o ovom pitanju, a prema kome je Noaros identičan sa donjim tokom Save. Ovo identifikovanje nameće se samo po sebi ako se ima u vidu Strabonov podatak da je Noaros proticao kraj Segestike i ulivao se u Dunav u oblasti Skordiska.[278] Ali i ovo

---

[275] Iustin. XXXII, 3, 8 (S 2).

[276] Str. VII, 5, 2 c. 314 (S 49).

[277] *Polaschek*, Noaros, RE XVII (1936), 783. i d.

[278] Poslednji je ovo mišljenje branio *R. Marić*, Skordisci i antičko ime Rudnika i Kosmaja, Starinar 3—4 (1952—53), 40. i d. On smatra da su se kod Strabona pomešala tri sloja: najstariji pisci kojima se on koristio nazivali su Ἴστρος ne samo Dunav već i Savu, tako da »kada (Strabon) kaže da Skordisci žive pored Istra, on, očevidno, tu misli i na Posavlje, a ne samo na Podunavlje«; nešto mlađi pisci nazivaju donji tok Save od Siska do ušća Νόαρος, a treći, najmlađi, izvor Strabonov »zna da i donji tok Save ima to ime«. Prema Mariću, podatak da Veliki Skordisci stanuju između Noara i Marga može se shvatiti samo ako se pod Margom podrazumevaju Zapadna i Velika Morava zajedno, tako da je sa juga i istoka njihova teritorija bila ograničena ovim dvema rekama, a sa severa Noarom, tj. Savom i Dunavom. Van svake je sumnje da se Strabon koristio i starijim i mlađim izvorima. Ipak je malo čudno da se u istoj rečenici donji tok Save pojavljuje i kao Istros i kao Noaros (Skordisci su stanovali pored Istra — po Mariću, Save-Dunava — i između pritoke Istra — ovde, očigledno, samo Dunav! — Noara (Save!) i Marga!) Identifikovanje Noara s donjim tokom Save od Siscije do ušća prihvata kao najverovatnije i *W. Aly*, Strabon von Amaseia, Bonn, 1957, 297. i d., iako priznaje da je interpretacija Strabonove rečenice VII, 5, 2 (v. prethodnu primedbu) skoro nemoguća. On misli da bi trebalo čitati οὗτος μὲν οὖν εἰς τὸν

rešenje postaje prilično nesigurno kad se uzme u obzir drugo Strabonovo mesto prema kome su Veliki Skordisci živeli između ove reke (Noara—Save) i Marga (Morave). Ograničavanje prvobitne teritorije Skordiska na zemlje južno od Save nije u skladu sa činjenicom da su materijalni ostaci latenskog karaktera daleko brojniji u Sremu nego južno od Save. I toponomastika u Sremu, naročito duž Dunava od Murse do Singidunuma, pokazuje dosta jasne keltske tragove. Ni jedno ni drugo se ne bi moglo objasniti pretpostavkom o preseljenju Skordiska osamdesetih godina I veka iz oblasti južno od Save u današnji Srem, jer su materijalni ostaci, bez sumnje, starijeg datuma, a keltska toponomastika takođe ukazuje na duži boravak Skordiska severno od Save. Uostalom, kako smo već pokazali raspravljajući o pohodu Scipiona Azijagena,[279] izvori ne govore ni o kakvom preseljenju Skordiska, već samo o njihovom povlačenju ka Dunavu i njegovim ostrvima. Pretpostavka o seobi Skordiska nastala je, kao što smo rekli, zbog toga što se interpretacijom pomenutog Strabonovog podatka o Velikim Skordiscima došlo do uverenja da su oni prvobitno živeli samo južno od Save (»između Noara i Marga«). Međutim, potvrde da je Skordiska bilo i severno od Save, mogli bismo naći i kod samog Strabona. On kaže, na primer, za reku Patisos (Tisu) da se uliva u Dunav u oblasti Skordiska[280]. I podatak o Kimbrima, koji su spuštajući se dolinom Dunava došli do Skordiska i odatle prešli u zemlju Tauriska, takođe ukazuje na to da je Skordiska bilo severno od Save i da su se oni uz Dunav širili na zapad do Slavonije, gde su se dodirivali sa Tauriscima.[281]

Nedavno je učinjena i treća pretpostavka: Noaros bi bila reka Drina.[282] Prema toj hipotezi, Strabon je mislio da je donji tok Save od ušća Drine produženje reke Drine i zato je rekao da se Sava uliva u Noaros. Ovo rešenje predstavlja u stvari samo varijantu drugog, jer nas u suštini ostavlja pred istom teškoćom: i ono ograničava teritoriju Skordiska na zemlje južno od Save. Ne shvatam kako je Alfeldi, koji je izložio ovu pretpostavku, mogao da zaključi svoje istraživanje o Strabonovim Skordiscima konstatacijom da je njihova teritorija obuhvatala »zapadne delove Srbije između donjeg toka Drine i donjeg toka Morave, i sem toga Srem, koji Strabon zbog grešaka u vezi sa rečnom mrežom nije umeo da ograniči, zatim severoistočnu Srbiju, istočno od Morave bar do reke Timoka, i, najzad, levu obalu Dunava prekoputa Beograda«.[283] Alfeldi je

---

Σαῦον ἐμβάλλει ἐντεῦθεν δ'ἤδη ὁ ⟨Σαῦος καλεῖται⟩ Νόαρος, ⟨ὃς⟩ πλήθει προσλαβὼν τὸν διὰ τῶν Ἰαπόδων ῥέοντα ἐκ τοῦ Ἀλβίου ὄρους συμβάλλει τῷ Δανουβίῳ κατὰ Σκορδίσκους, pri čemu bi ἐκεῖνος δ'εἰς τὸν Δράβον, ὁδ'εἰς τὸν Νόαρον κατὰ Σεγεστικήν bilo marginalni dodatak. Najviše smeta pomen reke Δράβος, koju bi, možda, trebalo identifikovati s Dravom, mada bismo očekivali da stoji Δραῦος. Najzad, i kraj teksta kako ga rekonstruiše Ali nije ispravan jer sadrži dva glagola u sličnom glagolskom obliku (πλήθει, συμβάλλει) koja nisu povezana veznikom.

[279] V. napred str. 249.

[280] Str. VII, 5, 2 (c. 313): καίπερ ποταμοῦ διείργοντος τοῦ Παρίσου, ῥέοντος ἀπὸ τῶν ὀρῶν ἐπὶ τὸν Ἴστρον κατὰ τοὺς Σκορδίσκους καλουμένους Γαλάτας, v. (S 41).

[281] Str. VII, 2, 2 (c. 293): ἀποκρουσθέντας ὑπὸ τῶν Βοίων ἐπὶ τὸν Ἴστρον καὶ τοὺς Σκορδίσκους Γαλάτας καταβῆναι, εἶτ'ἐπὶ Τευρίστας καὶ Ταυρίσκους καὶ τούτους Γαλάτας, v. (S 14).

[282] *Alföldy*, Scordisques, 110—111.

[283] *Ibid.*, 111.

uključio, uostalom dosta nespretno, Srem u zemlje Skordiska zbog toga što je, s pravom, verovao da je Skordiska bilo i severno od Save. Međutim, kada je u svome članku o teritoriji Skordiska nastojao da dokaže da je Skordiska ostalo južno od Save i posle njihovog potiskivanja 80-ih godina I veka, on kao da ne dovodi u sumnju postojanje Skordiska severno od Save i pre tog vremena. Međutim, identifikovanje Noara sa Drinom, koje on predlaže, nije u skladu s ovim shvatanjem. Jer u celom ovom pitanju bitno je samo jedno: da li reku Noaros treba uzeti kao severnu granicu prvobitne teritorije Skordiska, drugim rečima, da li je Skordiska bilo samo južno od Save ili i severno od nje. Ako teritoriju Skordiska ograničimo Savom, onda je identifikovanje Noara s donjim tokom Save, koje prihvataju Marić i Ali, mnogo bolje od njenog identifikovanja sa Drinom, koje ne vodi računa o tome da Noaros protiče kroz Segestiku i teže može objasniti umetanje Drave između Save i Noara.

Noaros ostaje jedna nerazrešiva zagonetka. Ne znam koliko je korisno izložiti još jednu pretpostavku, ali mi se čini da bi ušće reke Drave ponajpre moglo da se smatra severnom granicom teritorije Skordiska.[284] Ostaci materijalne kulture nedvosmisleno pokazuju da je oblast Srema bila naseljena keltskim elementom u jednom dužem vremenskom periodu pre rimskog osvajanja. Ako odbacimo nezasnovanu hipotezu o preseljenju Skordiska iz Gornje Mezije u Panoniju[285] i vratimo se onome što nam izvori kažu, da je naime oblast u kojoj su se oni prvobitno naselili bila deo Panonije, a ne Mezije, onda ćemo morati tražiti drukčije rešenje i zbrkanom Strabonovom tekstu. Teškoće su, istina, i u ovom slučaju nepremostive. Mislim da Polašekova pretpostavka da je došlo do mešanja dva puta, Akvileja — Dunav i Tergeste — ušće Save, mora biti tačna. I splet reka u toj oblasti, Drave i Mure, s jedne strane, i Save s njenim prvim pritokama, s druge, morao je biti tako ucrtan na karti kojom se služio Strabonov izvor da je došlo do pogrešne predstave o spajanju ova dva sliva kod Segestike. Pada u oči da se ne pominje nijedna od velikih pritoka Save posle Kupe (Kolapis), koja se u nju uliva upravo kod Segestike. Kad bi Noaros bio donji tok Save, bilo bi dosta čudno da se za nju kaže da nadolazi primajući vode Kolapisa i uliva se u Dunav. Možda se treba vratiti Cipelovom mišljenju da se u Νόαρος krije ime

[284] I *Zippel*, 116, je takođe računao sa donjim tokom Drave kao severnom granicom Skordiska. — Nemamo nikakvo direktno svedočanstvo da je kolonija Mursa podignuta na teritoriji Skordiska, kako kaže *Fluss*, Scordisci, 835, pozivajući se na članak *P. v. Bienkowski*, Über eine Kaiserstatue in Pola, Wiener Studien, 34 (1912), 272—281. U stvari to je zaključio *W. Weber*, Untersuchungen zu Geschichte des Kaisers Hadrian, Leipzig, 1903, 73 sq., na osnovi toga što se zna da je o Skordiscima govorio istoričar i pratilac Hadrijanov Flegont; v. napred str. 265 i pr. 257. Preme Veberu, Hadrijan je u toku sarmatskog rata došao u dodir sa Skordiscima i 118. godine podigao na njihovoj teritoriji, na ušću Drave, koloniju *Aelia Mursa*. Bijenkovski je uglavnom oslanjajući se na Vebera zaključio da je zarobljeni varvarin, predstavljen na jednom fragmentu carske statue, Skordisk i da je ovaj okovani Skordisk simbolizirao Hadrijanovu pobedu u sarmatskom ratu. Skordisci su više od jednog veka bili podanici rimskog carstva. Zašto bi se sada jedan njihov predstavnik pojavio u ulozi pobeđenog neprijatelja?

[285] V. napred. str. 249 i d.

Mure,[286] s tim što bi se i donji tok Drave, posle njenog sastava s Murom, smatrao produžetkom Mure i, prema tome, takođe zvao Noaros. Δράβος bi, onda, bio gornji tok Drave do ušća Mure. Kako se Sava (recimo, Savinja) uliva u Dravu, a ova u Noaru, i to kod Segestike, to ostaje naravno, zagonetka oko koje možemo uzalud lomiti glave.

Zaključujući raspravu o Noaru, možemo u najmanju ruku reći da je Strabonov podatak takve vrste da ne protivreči uverenju koje se stiče na osnovi ostalih izvora da se teritorija Skordiska prostirala i preko Save, u sremskom Podunavlju. Ušće Drave u Dunav moglo bi biti najzapadnija tačka na toj teritoriji.

Ima još nešto što ukazuje, čini mi se, na to da su Skordisci uz Dunav dopirali dalje na zapad nego što se obično misli, da su, sem Srema, zahvatali i deo Slavonije. To je poznati Plinijev podatak: *mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci.*[287] Opšte je uverenje da je *mons Claudius* planina čije je ime, po svoj prilici, vezano za neku Tiberijevu pobedu u panonskom ratu, neka od slavonskih gora.[288] Pitamo se, dakle, da li bi se moglo reći za Skordiske da žive s ove strane ove planine kad bi njihova teritorija bila ograničena na istočni Srem?

I materijalni ostaci; kao što ćemo malo dalje videti, pokazuju da je na desnoj obali Dunava od oblasti oko ušća Drave pa do ušća Save i dalje na istok, sve do velike okuke Dunava kod Djerdapa, postojao jedan homogen keltski elemenat, a to mogu biti samo Skordisci. Obelodanjeno je, doduše, mišljenje da su Taurisci u svom nadiranju od zapada prema istoku zahvatili i Srem i doprli čak do ušća Save. Graf je izneo nekoliko razloga zbog kojih misli da su keltski stanovnici Srema bili Taurisci.[289] Pored imena *Taurunum*, koje on dovodi u vezu s ovim plemenom (v. dalje str. 282), glavni mu je oslonac jedno mesto kod Strabona, gde stoji da je zemlja koju su Boji i Taurisci morali da napuste posle katastrofe koja ih je zadesila u sukobu s Dačanima pripadala Iliriji... ἀπώλοντο πανεθνεί. τὴν δὲ χώραν οὖσαν τῆς Ἰλλυρίδος μηλόβοτον τοῖς περιοικοῦσι

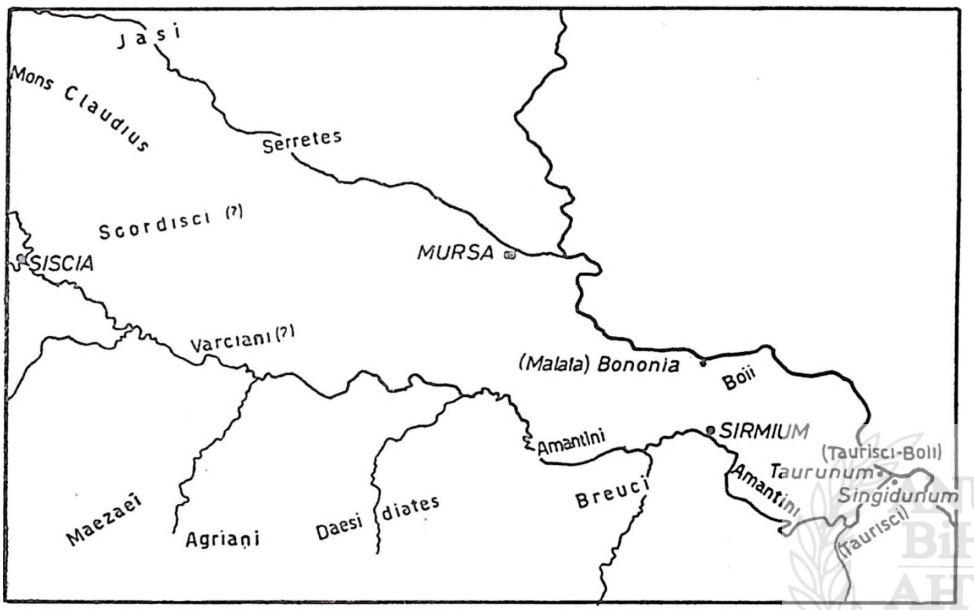
[286] *Zippel*, 115—116. Cipel primećuje: »es folgt daher aus Strabos Worten keineswegs, dass die Skordisker bis an die Mur sich erstreckt hätten; vielmehr ist unter dem Noaros hier der untere Lauf der Drau oder der Save zu verstehen«.

[287] Plin. III, 148. *Mons Claudius* pominje se još samo kod Veleja Paterkula (II, 110, 5).

[288] Usp. *Mócsy*, Pannonien, 527. A. von *Premerstein*, Die Anfänge, 159, dovodi ime u vezu s Tiberijevom pobedom nad Skordiscima. *R. Rau*, Zur Geschichte des pannonisch-dalmatinischen Krieges der Jahre 6—9, Klio, 19, 1925, 327, pr. 2, pomišljao je na to da bi ime *Claudius* moglo biti latinizirani oblik nekog domaćeg naziva. Činjenica da Velej pominje ovu goru govori pre u prilog prvoj pretpostavci. *Graf*, Geographie von Pannonien 17—19, navodi različita mišljenja koja su izložena o identifikovanju ove planine. Usp. i *E. Köstermann*, Der pannonisch-dalmatinische Krieg 6—9 n. Chr., Hermes, 81, 1953, 360, id. Ništa se sigurno, naravno, ne može utvrditi, ali je jasno da se samo za kompleks slavonskih gora može reći da su se nalazile na granici teritorije Tauriska i Skordiska; usp. *Mócsy*, Pannonien, 526 (U potpunoj protivurečnosti s ovim je ono što je Moči ranije govorio o *mons Claudius* i teritoriji Skordiska u vreme rimskog osvajanja; v. Historia, 6, 1957, 489). Fruška Gora je isuviše odvojena od slavonskih gora da bi s njima mogla da bude obuhvaćena kao jedan kompleks (takvo rešenje predlaže *Graf*, n. m.).

[289] *Graf*, Geographie von Pannonien, 19—21.

κατέλιπον.[200] Zaključak koji Graf izvodi na osnovi ove rečenice nije nimalo obavezan. Jer, iz celokupnog izlaganja Strabonovog vidi se da je on Panonce smatrao Ilirima, što je u njegovo vreme uostalom bilo sasvim normalno, a on izričito kaže, govoreći upravo o ratovima Dačana sa Bojima i Tauriscima, da su se Panonci prostirali na severu i istoku do

Sl. 8.

Položaj Skordiska, Tauriska, Boja i susednih plemena u Sremu i Slavoniji prema *A. Graf*, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Budapest 1936. Taurisci i Boji se vezuju uz Taurunum, odnosno Bononiju, a Skordisci se stavljaju u zapadnu Slavoniju, blizu Siska.

Dunava τὸ δὲ λοιπὸν ἔχουσι Παννόνιοι μέχρι Σεγεστικῆς καὶ Ἴστρου πρὸς ἄρκτον καὶ ἕω.[201] Uostalom i da nije tako, teško bi se moglo prihvatiti da su Taurisci bili keltski stanovnici Srema. Tome se ne samo protivi sve što o njima inače znamo[202] — između ostalog i podatak o *mons*

[200] Str. V, 1, 6, (c. 213)

[201] Str. VII, 5, 2 (S 41). Usp. i Str. VII, 5, 10 (S 50): ὀροπέδια δ'ἐστὶ ταῦτα ἃ κατέχουσι οἱ Παννόνιοι,... πρὸς ἄρκτον δὲ ἐπὶ τὸν Ἴστρον τελευτῶντα...

[202] Da su se Taurisci i Boji sukobili s Boirebistom u Sremu, ne bi Strabon govorio o Tisi, koja razdvaja njihovu teritoriju od dačke. Graf navodi pretpostavku *R. Paulsena* (Die Münzprägung der Boier, 1933, 1) da se sukob odigrao oko ušća Tise. Medutim, Strabon kaže izričito da se Tisa uliva u Dunav u oblasti Skordiska (S 41). *Mócsy*, Pannonia, 529—530, s pravom smatra da se Segestika nalazila na istočnoj granici Panonaca prema Tauriscima. Ali on pada u drugu krajnost kada oblast koju su zahvatili Skordisci proteže na zapad do Segestike (»demnach gehörte zum pannonisch-skordisk'schen Gebiet das Savetal von Siscia talabwärts«). Pinkova karta, na koju se poziva, pokazuje oblast Slavonije, gde se traži *mons Claudius* kao jedan prazan prostor na kome nije bilo nalaza keltskog novca. Taj prostor razdvaja zapadno područje noričkog novca od istočnog, sremskog, koji se pripisuje Skordiscima *(Pink*, Die Münzprägung des Ostkelten, Karta nalaza, na kraju knjige).

Claudius o kome smo upravo govorili — već i činjenica da bismo morali računati sa vrlo kratkim vremenom njihovog boravka u ovom kraju, najviše s nekoliko decenija, s obzirom na to da su se mogli pojaviti tek početkom I veka, a već 50-ih godina ih je Boirebista satrao. Drugim rečima, oni bi morali doći u Srem otprilike u ono isto doba kada su, prema raširenom mišljenju o kome smo malo pre govorili, i Skordisci, bežeći ispred Scipiona Azijagena, prebegli u tu oblast. Ako bi se prihvatile ove, očigledno, pogrešne teze, onda bi se teško mogli objasniti i keltski toponimi i materijalni ostaci keltskog karaktera, koji kao što ćemo videti, nigde nisu tako brojni kao upravo u Sremu.

Na istoku Skordisci su zahvatali deo istočne Srbije uz Dunav, gde su se, kako kaže Strabon, dodirivali sa Tribalima i Mezima (συνάπτοντες Τριβαλλοῖς καὶ Μυσοῖς). Na prvi pogled vrlo jednostavan i jasan, ovaj podatak dovodi nas, u pokušaju da ga sagledamo u svetlosti realnih odnosa, u ne malu nezgodu. Pre svega, pomen Meza primorava nas da se pitamo da li i ova rečenica potiče iz istog izvora odakle je Strabon uzeo podatak o Velikim i Malim Skordiscima, ili je to dodatak samog Strabona. Na sumnju da je podatak o Tribalima i Mezima kao susedima Skordiska pozniji navodi nas činjenica da se Mezi inače ne pominju u našim izvorima pre sedamdesetih godina I veka, kada Rimljani prodiru u njihove krajeve.[293] Na kraju odeljka koji analiziramo Strabon još jednom ponavlja istu misao, ovog puta u sadašnjem vremenu, a ne više u perfektu: μετὰ δὲ τὴν τῶν Σκορδίσκων χώραν παρὰ μὲν τὸν Ἴστρον ἡ τῶν Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν ἔστιν, uz napomenu da je o Mezima već govorio (ὃν ἐμνήσθην μὲν πρότερον). Međutim, sve što je znao o njima da nam kaže odnosi se ili na Homerove Μυσοὶ ili na Meze njegovog doba.

Sem ovog vremenskog problema, podatak o susedstvu Skordiska, Tribala i Meza postavlja i geografski problem. Da li su se Skordisci direktno dodirivali i sa Tribalima i sa Mezima, ili samo s jednim od ova dva naroda? Po opštem shvatanju, Mezi su živeli oko Timoka; za Tribale je prema tome bilo mesta samo istočno od njih. Međutim, Strabon pominje Tribale, pa onda Meze. I Plinije navodi ova plemena istim redom, idući od zapada prema istoku: Tribali, pa Mezi.[294] Teritorijalni odnos ova dva naroda je krajnje zamršen. O njemu raspravljam detaljno na drugom mestu.[295] Ovde ću dodati samo još ovo: u Strabonovoj rečenici μετὰ δὲ τὴν τῶν Σκορδίσκων χώραν παρὰ μὲν τὸν Ἴστρον ἡ τῶν Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν ἔστιν odredbu παρὰ τὸν Ἴστρον ne treba shvatiti bukvalno i zaključiti da su i Tribali i Mezi morali biti pored samog Dunava. Oni su bili παρὰ τὸν Ἴστρον u odnosu prema »Agrijanima, Dasaretima i drugim malo značajnim plemenima« koja su bila susedi Skordiska na jugu, u unutrašnjosti. Prema tome, mogli bismo zamisliti položaj Tribala i Meza tako da su Tribali bili južni, ili, bolje, jugozapadni i jugoistočni susedi Meza (izbijajući na Dunav oko ušća Iskera). U svakom slučaju, reč može biti samo o ostacima velikog naroda Tribala, koji se pod udarcima Autarijata i Skordiska raspao i delimično raselio, delimično pretopio u druge etničke elemente.

---

[293] V. odeljak o Mezima str. 312.

[294] Plin. III, 149: *Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces.*

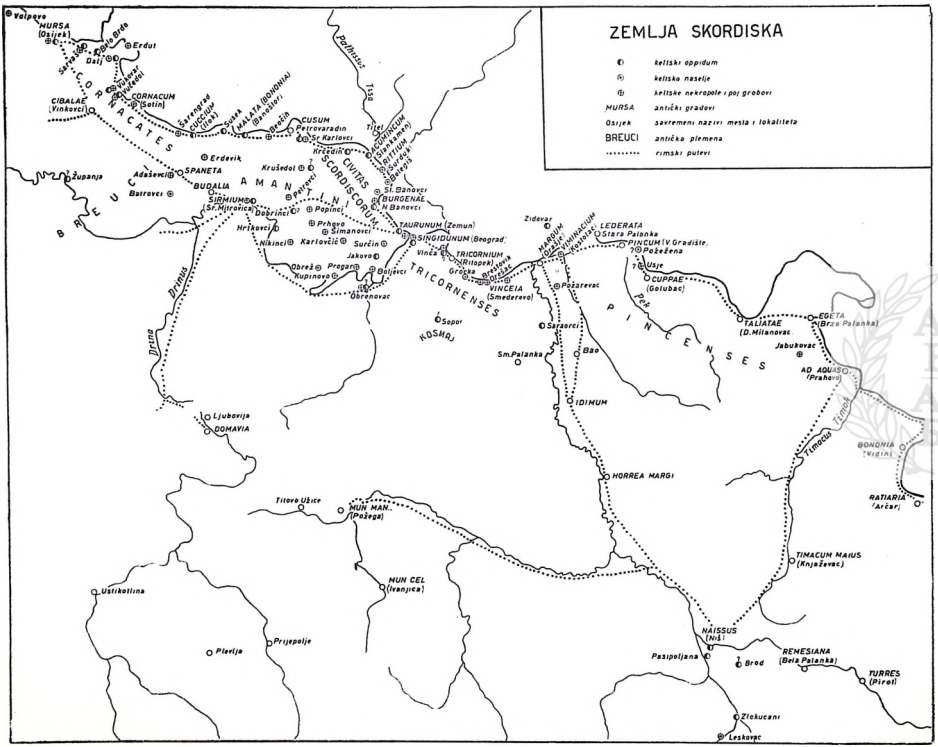
[295] V. str. 307.

Strabon pominje i neka ostrva koja su držali Skordisci: εἶχον δὲ καὶ τῶν νήσων τινὰς οἱ Σκορδίσκοι. Zanimljivo je da se i ovaj podatak, slično onome o susedstvu s Tribalima i Mezima, ponavlja, nešto izmenjen, još jednom u sledećoj rečenici: κατέσχον οὖν καὶ τὰς νήσους τὰς ἐν τῷ Ἴστρῳ τὰς πλείονας, ἦσαν δὲ καὶ πόλεις αὐτοῖς Ἴόρτα καὶ Καπέδουνον. Ima se utisak kao da su spojena, dosta nevešto, dva izvora. Ostrva Skordiska pominje i Apijan u vezi s pohodom Scipiona Azijagena. Skordisci su, kaže on, ukoliko su izbegli katastrofu, pobegli na Dunav i njegova ostrva, a zatim su se vratili i nastanili u pogranične oblasti Panonije (ἐς τὰς νήσους τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ φυγεῖν, σὺν χρόνῳ δέ τινας ἐπανελθεῖν καὶ Παιόνων ἐσχατιαῖς παροικῆσαι).[296] Pominjanje rečnih ada kao pribežišta plemena ne mora da izazove sumnju. Nisu li se i Tribali pred Aleksandrom povukli na ostrvo »Peuke«? Nema razloga, čini mi se, da se misli da se pod imenom »ostrva« kriju oblasti severno od Dunava — na primer, Baranja, Bačka ili deo Banata između Tamiša i Tise — a još manje to može da bude Srem, koji se nalazi s ove strane Dunava. Nije isključeno, naravno, da su Skordisci prelazili i na levu obalu Dunava i da su se manje grupe ovog plemena tamo trajno nastanile. Ali direktnih podataka o tome nemamo.[297]

Posebno je teško ogdovoriti na pitanje koliko je širok bio pojas uz Dunav koji su zauzimali Skordisci, ili, drugim rečima, dokle su oni dopirali na jugu, u unutrašnjosti Srbije. Videli smo da su oni u doba svoje najveće moći nametnuli vlast mnogim plemenima sve do makedonskih granica, ali je pitanje koji je deo te prostrane oblasti bio naseljen većim grupama ovog keltskog plemena tako da bi se mogao smatrati njegovom teritorijom u užem smislu. U antičkih pisaca ne možemo naći odgovor na ovo pitanje. Toponomastika, onomastika iz rimskog vremena — jer iz vremena samostalnosti Skordiska nije nam zabeleženo nijedno ime — i arheološki nalazi su jedina sredstva kojima raspolažemo za utvrđivanje rasprostranjenosti keltskog elementa u unutrašnjosti Srbije.

Od Murse do Racijarije bilo je mnogo toponima na Dunavu koji se smatraju keltskim. Holder je u svoju »Riznicu starokeltskih imena« uključio: *Cornacum, Cuccium, Bononia, Malata, Cusum, Acumincum, Rittion, Burgenae, Taurunum, Singidunum, Tricornium, Vinceia, Viminacium, Lederata, Pincus, Taliata, Egeta.*[298] Neka od ovih imena su, sigurno, keltska, druga to mogu biti. Na žalost, nestručnjak ne može o ovom pitanju imati nikakvo određeno mišljenje, pošto toponomastika ovog kraja nije još bila predmet specijalnih istraživanja. Većinu navedenih toponima Majer je uveo u svoju zbirku ilirskih imena, ali i njegova zbirka, kao i Holderova, drži se pre teritorijalnog načela nego lingvističkog kad su u pitanju periferni krajevi sa mešovitm stanovništvom, tako da nas ostavlja u potpunoj nedoumici.[299] Prepuštajući keltolozima i ilirolozima

[296] App. *Ill.* 3.
[297] O svemu ovome v. napred 250.
[298] *A. Holder*, Alt-celtischer Sprachschatz, *Leipzig*, 1896—1914, s. vv.
[299] *Mayer*, I. s. vv. Od nabrojanih toponima kod Majera se ne pojavljuju *Bononia* i *Singidunum*, zatim *Viminacium* (prema *P. Skoku*, Zeitschrift für Ortsnamenkunde 7, 1931, 35, nap. 2, latinski naziv), *Lederata, Egeta* i *Taliata*, koje su se nalazile na teritoriji koja je smatrana tračkom. Do koje mere je sve ovo nesigurno, pokazuju sledeći primeri: dok je za Holdera *Pincus* kelt*ski* (II, 1 004, gde se upućuje na ime *Pinci, -acus* u Galiji), za Majera, n. d.,

ZEMLJA SKORDISKA
keltski oppidum
keltsko naselje
keltske nekropole i pojedinačni grobovi
MURSA antički gradovi
Osijek savremeni nazivi mesta i lokaliteta
BREUCI antička plemena
rimski putevi
Valpovo
MURSA (Osijek)
Erdut
Dalj
CORNACUM (Sotin)
CIBALAE (Vinkovci)
SARATA (BONONIA) (Banoštor)
CUSUM (Petrovaradin)
TAURUNUM (Zemun)
SINGIDUNUM (Beograd)
BURGENAE
SPANETA
BUDALIA
SIRMIUM (Sr. Mitrovica)
Adaševci
Bosutovci
Dobrinci
Hrtkovci
Nikinci
Karlovčić
Surčin
Jakovo
Obrež
Prnjavor
Obrenovac
Grocka
VINCEIA (Smederevo)
TRICORNIUM (Vrčin)
Vinča
Zidovar
LEDERATA (Stara Palanka)
PINCUM (V. Gradište, Požarevačka)
CUPPAE (Golubac)
Požarevac
Sapor
KOSMAJ
Sarorci
Sm. Palanka
Bač
Jabukovac
EGETA (Brza Palanka)
ALIATAE (D. Milanovac)
AD AQUAS (Prahovo)
IDIMUM
HORREA MARGI
BONONIA (Vidin)
RATIARIA (Arčar)
TIMACUM MAIUS (Knjaževac)
NAISSUS (Niš)
Pasjopljana
Brod
RENESIANA (Bela Palanka)
TURRES (Pirot)
Zlokucani
Leskovac
Titovo Užice
MUN MAN (Požega)
MUN CEL (Ivanjica)
Ustikolina
Prijepolje
Pljevlja
Ljubovrija
DOMAVIA
Drina
Drina
Timok
Timok
CORNACATES
BELLOVACI
AMANTINI
SCORDISCORUM CIVITAS
TRICORNENSES
PINCENSES

da presude u svakom pojedinom slučaju na čijoj je strani istina, zadovoljićemo se konstatacijom da su keltski elementi u toponomastici ovog dela Podunavlja dovoljni da bismo zaključili da je keltski živalj imao u njemu dugu istoriju.

Snagu keltskog življa u naseljima uz Dunav otkriva nam takođe i činjenica da je u tim gradovima bilo Kelta i u rimsko doba. Keltska imena pojavljuju se u natpisima iz Singidunuma (*Cutia, Soso, Nunnio, Ediuna*),[300] Trikornijuma (*Strambus, Bo*[*nio?*], *Alia, Pusia, Gresa*),[301] Viminacijuma (*Cutius*),[302] Racijarije (*Cusia, Subre*),[303] i to većinom u poznije vreme, krajem II i u III veku naše ere, što se objašnjava sporim uključivanjem domorodaca u život rimskih municipija izraslih od vojničkih kanaba.[304] S izuzetkom Racijarije, koja je isuviše daleko od teritorije Skordiska da bismo u njenim Keltima videli pripadnike ovog plemena, u ostalim mestima (*Taurunum, Acumincum, Singidunum, Tricornium, Viminacium*) moramo računati s naseljem Skordiska iz vremena pre rimskog osvajanja.

Što se više udaljavamo od Dunava, toponimi koji se dovode u vezu s Keltima postaju sve ređi. U donjem Sremu Holder je zabeležio kao keltske stanice *Budalia* i *Spaneta*,[305] u oblasti koja inače u rimsko doba odaje pre ilirski nego keltski karakter. Majer oba ova toponima smatra ilirskim.[306] Dublje u unutrašnjosti možemo pomenuti samo stanicu

269, i Kraea, BGN, 55, 95, je ilirski, a za Dečeva, Die thrakischen Sprachreste, 368, trački. Isto tako, *Egeta* je, po Holderu, I, 1 408, keltska, po *Tomašeku*, II, 2, 53, i *Dečevu*, n. d.,, 164 — tračka. *Krahe*, BGN, nema *Taurunum, Cusum, Acumincum, Rittion*, dok *Budimir*, Antički stanovnici Vojvodine, I, Amantini, Glasnik ist. dr. u Novom Sadu 2 (1929), 169. i d., smatra *Cusum* i *Acumincum* ilirskim imenima; isto i *Taurunum*, usp. *Budimir*, Taurunum—Zemun, Glasnik ist. dr. N. Sad 4 (1931), 190. i d. Toponimi *Bononia* (kod Banoštora) i *Taurunum* (Zemun) služe *Grafu*, Geographie von Pannonien, 19—20, kao jedan od dokaza da su plemena Boja i Tauriska prodrla na istok do ušća Save. Međutim, sremska *Bononia* ne mora imati nikakve veze s istoimenim gradom u severnoj Italiji, iako su obe keltskog porekla. Nizvodno na Dunavu bila je još jedna *Bononia* (Vidin), u oblasti gde nije moglo biti Boja. Što se tiče Taurunuma, Graf navodi mišljenje istaknutih lingvista Krečmera i Kerenjija da je to predindoevropski naziv. — *I. Duridanov*, LB VI, 1963, 110 tumači *Cuccium* kao ilirsku reč (od istog korena od koga i dardanski fitonim *cacalia*).

[300] *M. Mirković*, Rimski Singidunum u svetlosti epigrafskih izvora, Zbornik Fil. fakulteta u Beogradu V—1, 1960, 341—344.

[301] *Strambu*[*s*]... *Tricorni*[*ensis*] je posvedočen u natpisu iz Viminacija, Jahreshefte 4 (1901), *Bbl.* 117, br. 27; *Bo*[*nio p(rae)p(ositus)*] — na opeci iz Ritopeka, Spomenik 75 (1933), 30, br. 5; *Aia Atti filia* i *Gresa Dasantis* — u natpisu iz Sopota, Jahreshefte, 3(1900), *Bbl.* 159, br. 55; *Pusia* — u natpsiu iz Lisovića, Jahreshefte 15 (1912) *Bbl.* 238, br. 42. O oblasti Trikornenza v. dalje str. 290.

[302] CIL III, 8117; usp. *M. Mirković*, Rimski gradovi na gornjomezijskom limesu, str. 130—1.

[303] CIL, III, 14 507 (Spisak vojnika VII legije otpuštenih 196. godine, nađen u Viminaciju): *M. Aur. Cusia Rat(iaria);* CIL III, 6 129 c; usp. *M. Mirković*, n.d.

[304] To su rezultati do kojih je došla Miroslava Mirković u svom napred navedenom radu, na koji upućujemo za sve dalje potankosti.

[305] *Holder*, I, 627, i II, 1 623, prvo kao nesigurno, a drugo s ukazivanjem na imena *Spani-acus* u Galiji i *Spanilia*. V. o ovim toponimima *M. Mirković*, Sirmium u rimskim i vizantijskim izvorima (u rukopisu).

[306] *Mayer*, I, s. vv.

Bao,[307] koja je zabeležena u Tabuli Pojtingerijani negde blizu Ćuprije, ime poznatog grada *Remesiana*, koje je Tomašek mislio da može da dovede u vezu s imenom galskog plemena Remi.[308] Za *Navissus* (Nišava?) Tomašek je takođe smatrao da je keltskog porekla i da je od njega nastalo ime grada *Naissus*.[309] Sve je to vrlo hipotetično, mada u ovom kraju — oko sastava Nišave i Morave — gde i materijalni ostaci ukazuju na keltske elemente, postojanje keltskih toponima ne bi moglo da nas iznenadi.

Za razliku od sada navedenih toponima, čiji je položaj poznat, ali ne i poreklo, za mesta Ἑόρτα i Καπέδουνον znamo da su bila skordički gradovi,[310] ali dosadašnji pokušaji da se utvrdi oblast u kojoj su se nalazili ne mogu se smatrati uspelim. U slučaju Heorte ne postoje nikakvi elementi za opredeljivanje njenog položaja,[311] a lokalizovanje Kapedunuma kod Titova Užica, koje je predložio Pač, krajnje je nesigurno.[312] Pač je s imenom *Kapedunum* doveo u vezu skraćenicu *Cap*..., koja se kao epitet Liberu pojavljuje u jednom natpisu iz Titova Užica,[313] i na osnovi toga zaključio da je teritorija Skordiska morala da se prostire mnogo dalje na jugozapad nego što se obično misli. U jednom svom ranijem radu pokazala sam zašto epitet *Cap*... ne može biti izveden od imena rimskog naselja kod Užica.[314] Isti epitet, u skraćenom vidu, zabeležen je u još jednoj posveti Liberu iz Titova Užica, ali isto tako i u dva natpisa posvećena Jupiteru, nađena izvan uže oblasti ovog grada.[315] *Cap*... je, po svoj prilici, bio naziv nekog manjeg plemena. U istom smislu kao da govori i poznoantički toponim Καπόραλβα zabeležen kod Prokopija,[316] u kome su spojena imena nekadašnjeg glavnog grada ove

---

[307] *Holder*, I, 343 (toponim *Baon* u južnoj Galiji).

[308] *Holder*, II, 1 115; *Tomaschek*, I, 90; II, 2, 69. *Detschew*, 391, smatra ovaj toponim tračkim.

[309] *Tomaschek*, I, 90; II, 95.

[310] *Str.* VII 5, 12 (S 5).

[311] *Patsch*, Heorta, RE VIII (1912), 288, smatra da je položaj Heorte delimično utvrđen položajem Kapedunuma (o kome v. dalje). *Vulić*, Eorta, Glas, 114 (1925), 84. doveo je u vezu Heortu Skordiska s Eordejom, koju pominje Hijerokle. Međutim, Eordeja je poznati makedonski grad i u Hijeroklovom spisku nalazi se na svom mestu među gradovima provincije *Macedonia Prima;* v. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 127—128.

[312] *Ć. Patsch*, D'e Städte Mal... und Cap... in Ostdalmatien, Jahreshefte 5 (1902), Bbl. 41—42.

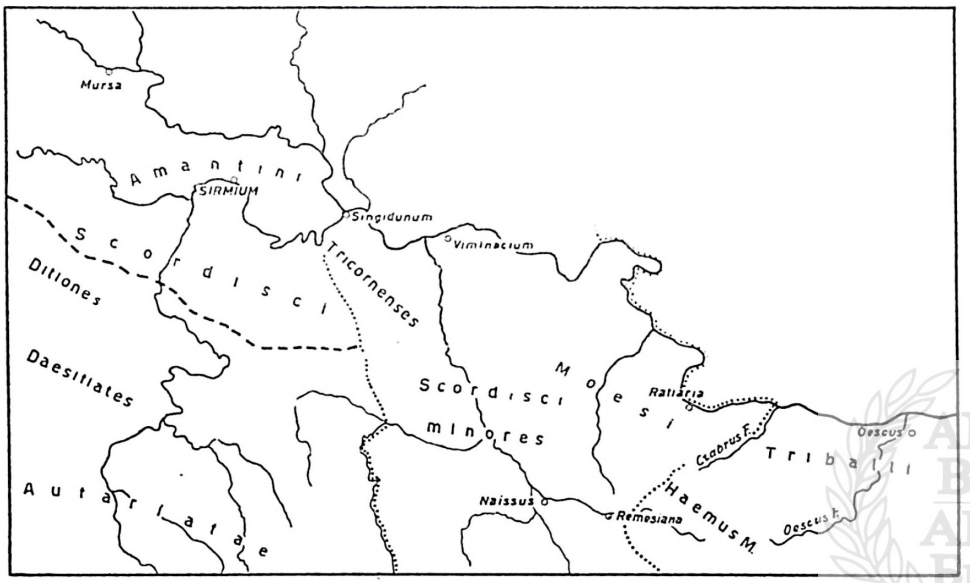
[313] CIL. III, 8 345 = Spomenik 98 (1948), 248, br. 487. Domaševski je (u n. m. CIL) natpis pročitao na sledeći način: *L(aribus) p(ublicis) Cap... T. Aur(elius) Provincialis ob honorem II viratus v. s. l. m.* To je dalo povoda da se govori o municipiju *Cap*... Međutim, Hiršfeld je u CIL, Suppl. b., p. 1486, pravilno dopunio *L(ibero) p(atri) Cap*... itd., što je potvrđeno i docnije nađenim natpisom Spomenik 71 (1931), br. 598, koji sadrži istu posvetu: *Lib(ero) p(atri) C*...

[314] *F. Papazoglu*, Le municipium Malvesatium et son territoire, ŽA 7 (1957), 114—122.

[315] O natpisima iz Titova Užica v. nap. 313. Posvete Jupiteru potiču jedna iz sela Gorobilja, jugoistočno od Visibabe, Spomenik 98 (1948), br. 321: *Io(vi) C... T. Aur(elius) Proculus l. p.*, druga iz Radoinje, severno od Nove Varoši, Spomenik 71 (1931), br. 251: *I(ovi) O(ptimo) C... s(acrum) P. Ael(ius) Pla[tor...] men[sor?] p(osuit).* — Oblast Užica ulazila je u teritoriju rimskog grada municipium Malvesatium, čiji je centar bio kod sela Visibabe, blizu Požege.

[316] Proc. *de aed.* IV, 4, p. 120, 37, ed. Haury.

oblasti, municipija *Malvesatium*, i plemena *Cap*..., koje je živelo u njegovoj blizini. Naravno, i kao etnikon, *Cap*... bi se mogao dovesti u vezu sa Strabonovim Καπέδουνον da užičko-požeška oblast nije tako daleko od područja na kome su Skordisci posvedočeni. Jer je prirodno pretpostaviti da su do antičkih pisaca došla imena upravo onih naselja Skordiska koja su bila najznačajnija, a ta se naselja, svakako, nisu nalazila na periferiji, već u centru njihove teritorije.

Sl. 10.

Položaj Skordiska, Autarijata, Meza i Tribala prema karti *K. Kiepert*, Formae orbis antiqui XVII. Skordisci su u jugoistočnom uglu Donje Panonije, južno od Save, a Mali Skordisci oko sastava dveju Morava. Položaj Autarijata određen je prema reci Tari. Mezi se nalaze u istočnom delu gornjomezijske provincije, a Tribali oko Iskera, u zapadnom delu Donje Mezije (prema Ptolemeju).

Pretpostvka da su Skordisci živeli na donjem toku Drine i oko izvorišta Zapadne Morave, iako je u početku izrečena s izvesnom rezervom,[317] vremenom je postala, tako reći, dokazana činjenica, na kojoj su se gradile nove pretpostavke i zasnivala nova proširenja skordičke teritorije.[318] Tako Irma Čremošnik, istražujući keltske elemente u simbolici

[317] *Patsch*, n. d., Jahreshefte 5 (1902), Bbl. 42: »Ist dies richtig (tj. da je (Cap... = Capedunum), so haben wir einen geographischen Anhaltspunkt zur Bestimmung der Wohnsitze des Volkes. Darnach wären sie noch etwas mehr nach Süden (bis in das Quellgebiet der Morawa) auszudehnen, als es Kiepert FOA XVII, vgl. Beibl. 6 Anm. 69 gethan hat.« Kipert je, kao što se vidi iz priložene karte, granicu Panonije stavio dosta daleko na jug od Save pa je, saglasno izvorima, i Skordiske smestio u jugoistočni deo Panonije.

[318] Usp. *Patsch*, WMBH, 11 (1909), 158: »Das Auftreten keltischer Namen im Drinatale befremdet nicht, da am Unterlaufe des Flusses und bis in

i nošnjama na reljefnim predstavama nadgrobnih spomenika u našoj zemlji, govori o Skordiscima na Drini i oko pritoka Drine kao o nečem utvrđenom i pripisuje Skordiscima čak i oblast Prijepolja i Ustikoline.[319]

U tim radovima treba tražiti korene teze sa kojom je nedavno istupio mladi mađarski istoričar G. Alfeldi.[320] Iako odbacuje lokalizovanje Kapedunuma kod Titova Užica,[321] što je bilo, kao što smo videli, polazna tačka Pačove pretpostavke, Alfeldi takođe smatra da su Skordisci zauzimali celu zapadnu Srbiju do Drine i Zapadne Morave, pa i preko ovih reka, i da su se tamo održali i posle Scipinova pohoda, pa i posle konačnog pada pod rimsku vlast. Po Alfeldijevom mišljenju kada su Rimljani osvojili ove krajeve, pleme Skordiska se raspalo na tri dela: jedan njihov deo ušao je u sastav provincije Dalmacije i pominje se docnije u natpisima pod imenom Dindara; drugi su pripali Meziji, i to su bili Celegeri; i samo treća grupa, koja je živela u donjoj Panoniji, zadržala je staro ime, »verovatno zato što su bili najbrojniji«.[322]

Pored nekoliko mesta iz literarnih izvora, čija je interpretacija prilično problematična,[323] Alfeldi navodi kao svoj osnovni argumenat po-

---

das Quellgebiet der serbischen Morava d'e Skordisker sassen. In Užice, ostsüdöstlich von Skelani, scheint sich einer ihrer Hauptorte Capedunum, befinden zu haben.«

[319] Usp. *I. Čremošnik*, Narodna simbolika na rimskim spomenicima u naš'm krajevima, GZM 12 (1957), str. 221 (»na Drini kod Skordiska«), str. 231 (na Drini oko Užica i pritoke Drine — Kelti), str. 234 (»na prijepoljskim spomenicima koje možemo pripisati Skordiscima na Drini«). I. Čremošnik govori u ovom članku o keltskoj simbolici u oblasti Skordiska na Drini, ali jedini primer te simbolike koji navodi je predstava bršljana između dveju bista na reljefu nadgrobnih spomenika iz Prijepolja. U drugom članku, Panonska nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i u drugim našim krajevima, GZM 13 (1958), 147, I. Čremošnik ukazuje na keltsku nošnju na jednom spomeniku iz Ustikoline na Drini, na kojoj se, međutim, po njenim rečima, vidi i uticaj grčkog hitona. Delove keltske nošnje ona nalazi i na dva spomenika iz Sopota i na jednom iz Peći. Ako su elementi na koje ukazuje I. Čremošnik doista keltski, oni će se morati objasniti drukčije nego povezivanjem uz Skordiske. O pećkoj nadgrobnoj steli v. napred str. 158, nap. 230.

[320] *Alföldy*, Scordisques, 117—127.

[321] *Ibid.*, 111, nap. 10.

[322] *Ibid.*, 126—127.

[323] Strabon, VII, 5, 10 (S 50), kaže da je »zemlja koju su zauzimali Panonci planinska i da se na jugu prostirala do Dalmata i Ardijejaca, na severu se završavala Dunavom, a na istoku dodirivala sa Skordiscima«. *Alföldy*, Scordisques, 117, skraćuje ovu rečenicu (»planinska oblast koju su naseljavali Panonci... graničila je na istoku sa Skordiscima«) i nastavlja: pošto je, prema predstavi Strabona i njegovih savremenika, teritorija koju su naseljavali Panonci dopirala daleko na jug u provinciju Dalmaciju, sve do linije Dinarskih Alpa, planinska oblast o kojoj govori Strabon može biti samo severna Dalmacija, koja ide skoro do Morave; prema tome, Panonci i Skordisci dodirivali su se južno od Save, negde oko donjeg toka Drine, što znači, dalje, da su Skordisci, i u vreme Avgusta, koje ima u vidu Strabon, živeli između Drine i Zapadne Morave. — Lanac misli ne čini mi se naročito čvrst. Navodeći granice Panonije, Strabon nema u vidu samo njene planinske predele; inače ne bi rekao da se na severu završavala Dunavom. Njemu su, svakako, bolje poznate južnopanonske oblasti, koje su planinske, ali to ne znači da govori samo o njima. Međutim, čak ako dopustimo da je on mislio samo na južni deo Panonije, koji je išao daleko na jug od Save, otkud Drina kao granica između Panonaca i Skordiska kada, po Ptolemeju, znamo da je Panonija graničila sa Mezijom kod ušća Save? Da je Drina bila tako izrazita plemenska granica pre rimskog osvajanja, ona bi to, verovatno, ostala i posle. Međutim, Strabon na citiranom mestu ne kaže ništa drugo nego ono što znamo iz drugih izvora: da

stojanje keltskih imena u natpisima iz rimskog vremena u užičko-požeškoj oblasti i susednom Podrinju. Prikupio je 13 imena iz ovog područja i 3 iz kosmajske oblasti za koja misli da su keltska.[324] Ukazivanje na ova imena je, svakako, interesantno, samo što je, na žalost, Alfeldi samo ovlaš zahvatio u ovu građu: izdvojio je pojedina imena umesto da kompleksno istraži celokupnu onomastiku dotičnog kraja, što jedino može dovesti do pouzdanih rezultata. Mnoga od ovih imena nisu inače posvedočena[325] pa i njihova pripadnost keltskoj onomastici, zasnovana na većoj ili manjoj rasprostranjenosti korena imena (često jednosložnog) u keltskim zemljama, ne može biti sigurna.[326] Alfeldi konstatuje da su

---

su Skordisci bili istočni susedi Panonaca, a to su oni mogli biti i u oblasti između Dunava i Save, i južno od Save. Da li je i koliko njihova teritorija prelazila s ove strane Save, to se iz Strabona ne vidi.

Alfeldi nalazi i u Plinijevoj rečenici *mons Claudius, cuius in fronte Scordisci in tergo Taurisci* (III, 148) potvrdu da su Skordisci živeli i u rimsko vreme južno od Save, čak na Moravi. Planina koja se na ovom mestu pojavljuje pod imenom koje je, očevidno, dobila po Tiberiju ne može biti sigurno identifikovana, ali niko ne sumnja da to mora biti neka planina u Slavoniji (v. napred pr. 288) Isto je tako izvesno da je pisac od koga je Plinije uzeo ovaj podatak posmatrao događaje o kojima je pisao sa juga, odnosno jugoistoka, recimo iz Makedonije. Zbog toga je rekao da su Skordisci »s ove strane«, a Taurisci »s one strane« planine *Claudius*. Ne vidim zašto bi se na osnovi toga moralo zaključiti da su Skordisci živeli južno od Save, oko gornjeg toka Morave. Piscu koji piše u Makedoniji ili posmatra stvari odatle Skordisci su prosto bliži nego Taurisci, i to je dovoljno da se objasni Plinijeva formulacija.

Najzad, treći podatak kojim Alfeldi potkrepljuje svoju tezu je Velejeva rečenica: *Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro iunxit provincias* (II, 39, 3). o kojoj je već bilo reči u poglavlju o pokoravanju Skordiska (str. 264). Alfeldi misli da Velej ima u vidu Panoniju kao provinciju i da, po tome što Skordiske pominje odvojeno, treba zaključiti da je sem Skordiska koji su ulazili u sastav Panonije, Tiberije pokorio i druge Skordiske, Skordiske južno od Save. Zaključak je nategnut. Tiberije je pokorio Panonce i Skordiske. Da li su Skordisci odmah ušli u sastav provincije Panonije ili docnije, to se iz ovog podatka ne vidi. I Vindelici ulaze u sklop provincije Recije, pa ipak su navedeni odvojeno. Alfeldi dalje kaže, pozivajući se na podatak iz Hijeronimove hronike (v. napred strč 261), prema kojoj je Tiberije pokorio susede Tračana (*eos qui Thraciarum confines erant*), da su to mogli biti samo Skordisci iz Mezije. A šta je onda sa Skordiscima iz provincije Dalmacije? Da li se o njihovom pokoravanju govorilo posebno?

[324] *Alföldy*, Scordisques, 124: *Aur. Aioia, Aur. Baeta, Ulp. Ma[rci f.] Bidn[a], Aur. Calv[us], Cl. Catta i Ulp. Ca[t]a, Aur. Dussona, Ulp. Enena, Aurelia Iaca, Aurelia Madu[sa], Sept. Matisa, Aurelia Nindia, Sarnus(?), Totia* — iz Podrinja i užičko-požeške oblasti; *Aia Atti filia, Bella i Pusia* — iz kosmajsko-guberevačke oblasti. U drugom radu, objavljenom iste godine, Die Namengebung der Urbevölkerung in der römischen Provinz Dalmatia, Beiträge zur Namenforschung, 15 (1964), 55 sqq., Alfeldi je u svoj spisak keltskih imena uključio imena *Andetia, Seius i Pinenta* (s izvesnim kolebanjem), a izbacio *Calvus;* usp. i Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest, 1965, 54 sq.

[325] Npr. *Dussona, Enena, Nindia, Aioia.*

[326] Alfeldi se uglavnom oslanja na Holderovu zbirku. Nije ovde mesto da se upustim u detaljnu kritiku onomastičkog materijala za koji sumnjam da ima veze sa Skordiscima. Ima mnogo nesigurnog u njemu. Na primer, ime *Bidna* rekonstruisano je u jednom veoma oštećenom natpisu, Spomenik 75, 1933, br. 159, u kome stoji *ULPMA...BI DN.AFILIO...* Onomastička formula *Ulp. Marci f. Bidna* za ženu, po mom osećanju, je nemoguća. — Zašto je *Aur. Calvus* Kelt? Ime je, kaže Alfeldi, naročito rasprostranjeno u keltskim

imena koja je on izdvojio kao keltska isključivo ženska imena i dodaje da je to slučaj i s ilirskim imenima, mada tu ima izuzetaka.[327] Drugim rečima, on smatra da su muškarcima davana rimska imena, a devojkama domaća ilirska ili keltska. Već samo ovo zapažanje primorava nas da budemo oprezni. Tačno je da su muškarci, kao vojnici ili civilna lica, bili pre zahvaćeni romanizacijom nego žene. Ali teško možemo verovati da je jedan romanizirani Ilir ili Kelt svojim sinovima davao rimska imena, a kćerima domaća. Pada u oči da sva imena koja navodi Alfeldi imaju rimski *gentilicium*. Kad bismo znali kako su se zvali muževi tih žena, njihovi roditelji, njihova deca, mogli bismo bolje i sigurnije suditi o njima. Ali ja ne verujem da ova imena — i pod pretpostavkom da su keltska, ili bar neka od njih — mogu imati veze sa Skordiscima: u svakom slučaju, ne onako kako to zamišlja Alfeldi.[328] Evo zašto.

Pre svega, da bismo pretpostavili da su Skordisci zauzimali celu zapadnu Srbiju i Podrinje od III veka pre n.e. do III veka n.e., morali bismo imati sigurnih materijalnih tragova njihovog prebivanja. Jer, drukčije se ne bi moglo objasniti njihovo održavanje posle viševekovnog života u jednoj ilirskoj sredini nego samo pretpostavkom da su predstavljali brojno jak sloj stanovništva, a to bi se neminovno odrazilo i na materijalnoj kulturi, naročito prvih vekova posle njihovog dolaska u novu sredinu. Međutim, u području o kome je reč nisu zabeleženi, koliko mi je poznato, nikakvi keltski (latenski) ostaci niti nalazi keltskog novca (v. dalje).[329]

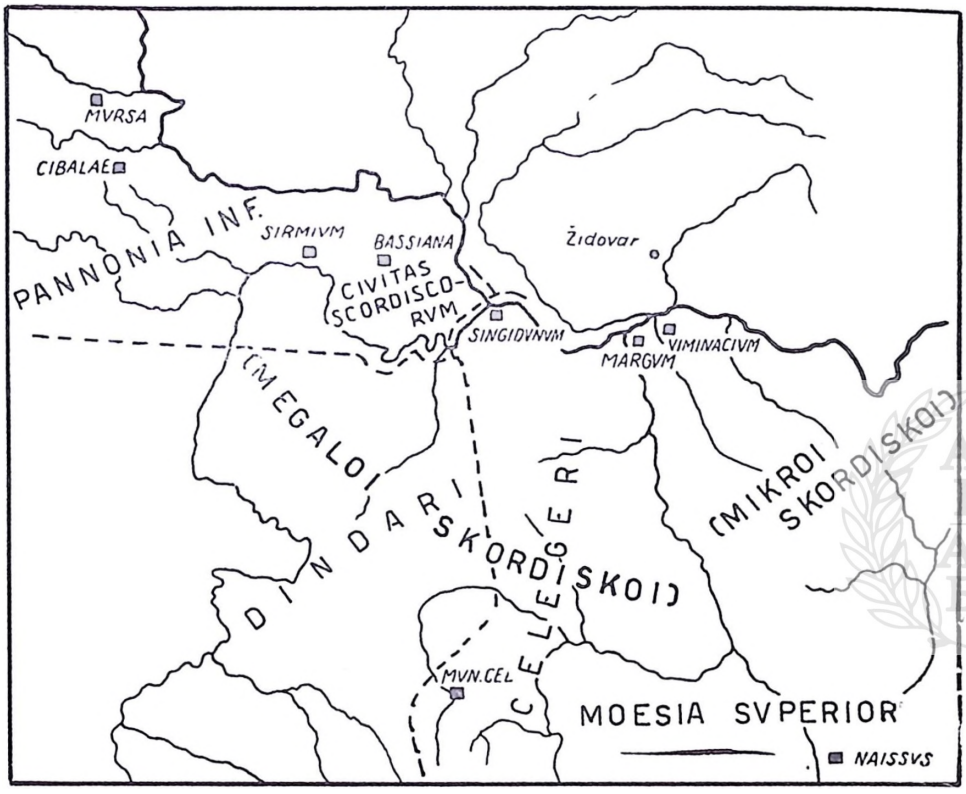
provincijama, severnoj Italiji, Galiji, Španiji. Ako je doista Kelt, zar ne bi mogao biti doseljenik? — Zašto je *Sarnus* keltsko ime? Uostalom ovo ime nije sigurno posvedočeno. Ako se pogleda Pačovo izdanje, WMBH, 11, 1909, 161, br. 32, videće se da se radi o majušnom fragmentu na kome nema ništa više sem... *arnus*. Pač ga je dopunio kao *?S]arnus*, što je, u najmanju ruku, problematično. Za ime *Bella*, iz natpisa iz Ivanjice, Alfeldi se poziva na Holdera i Močija. Međutim, *Móczy*, Bevölkerung, 166, kaže da to ime može biti keltsko, ali skreće pažnju i na mesto kod Livija XLIV, 31, 9, gde se jedan ilirski prvak zove *Bellus (ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis)*. — Ovaj odeljak je bio završen kada mi je došla do ruku rasprava *R. Katičića*, Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, Godišnjak Naučnog društva Bosne i Hercegovine, III, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo, 1965, 53. i d., u kome je, str. 64. i d., podvrgnut svestranoj oceni etnički karakter svakog pojedinog imena iz Alfeldijeva spiska. Naš poznati stručnjak za ova pitanja dolazi do sledećeg zaključka: *Catta, Iaca* i *Totia* su sigurno keltska; *Aioia, Bidna, Matisa* i *Nindia* mogu biti, ali nije najverovatnije da su keltska; *Sarnus* i *Seius* mogu biti isto toliko keltska koliko i ilirska; ostala imena nisu keltska.

[327] *Calvus* i *Sarnus(?)* nisu ženska imena. Pitanje je da li se radi o izuzecima. Onomastička građa iz ovog kraja nije tako brojna da bi se dva ili tri slučaja obeležila kao izuzeci.

[328] U napred navedenom radu, v. nap. 326, *Katičić* dolazi do zaključka da onomastički materijal nije ni po broju ni po karakteru takav da bi se na osnovi njega moglo govoriti o keltskom onomastičkom području u oblasti Podrinja i Užica, pa je i pripisivanje ove oblasti Skordiscima nesigurno, utoliko pre što je i identifikovanje Noara s Drinom nesigurno. »Keltska imena između Drine i provincijske granice mogla su pripadati i nekom delu stanovništva doseljenom u doba Carstva« (*ibid.* str., 68).

[329] *Alföldy*, Scordisques, 115, i sam uviđa da je to jedini deo skordičke teritorije, kako je on zamišlja, gde tih nalaza nije bilo (»il n'y a qu'une seule région d'ailleurs considérable du territoire scordisque délimité d'après les documents écrits qui ne coïncide pas avec les frappages monétaires: la collec-

Ime Skordiska vezano je u rimsko vreme za donjopanonsku oblast. Tu ih pominju i antički pisci, tu su oni potvrđeni i epigrafskim nalazima. Prema Alfeldijevoj tezi, to je bio samo jedan deo plemena Skordiska, jedini koji je sačuvao staro ime »verovatno zato što je bio brojniji«. Međutim, ako bacimo jedan pogled na kartu koju Alfeldi prilaže svome radu, zapazićemo da je prostor koji on daje Dindarima i Celegerima, u

Sl. 11.

G. Alföldy, Les territoires occupés par les Scordisques, Acta antiqua, XII, 1964, 109 (odsečak sa izostavljenim pojedinostima). Skordisci se pružaju na celom prostoru između Drine i Timoka, južno od Save i Dunava. Dinari i Celegeri su ostaci Skordiska u rimsko vreme, a isto tako i *civitas Scordiscorum* u jugoistočnom Sremu.

kojima vidi potomke Skordiska, nesrazmerno veći od male *civitas Scordiscorum* (koji iz nepoznatih razloga ograničava samo na donji Srem). A ako malo bolje pogledamo na čemu se zasniva lokalizovanje Dindara

tion de Pink ne relève pas de pièces »Bartkranzavers« ni d'aucune autre monnaie celtique au sud de la Save et à l'est de la Morava, c'est-à-dire près de la Drina inférieure et à l'est de celle-ci«. Usp. *ibid.*, 120, gde se konstatuje da i novac tzv. »sremske grupe«, koja se sigurno vezuje uz Skordiske, takođe nedostaje u zapadnoj Srbiji. Objašnjenje koje Alfeldi daje — nedovoljna istraženost terena — jedva da može nekoga zadovoljiti kad se ima u vidu odsustvo drugih materijalnih ostataka keltskog karaktera u ovoj oblasti.

i Celegera u ovu oblast, videćemo na kakve je slabe noge postavljena cela hipoteza. Za Dindare se ranije smatralo da su živeli u zapadnoj Bosni, sve dok nije pronađen jedan natpis u Skelanima na Drini, u kome se pominje *princeps civitatis Dindariorum*[330] Objavljujući ovaj natpis, Pač je podvukao da bismo, možda, u njemu imali indiciju za lokalizovanje Dindara u istočnoj Bosni, ukoliko se ne pretpostavi da je njihov *princeps* živeo izvan svoje zajednice i umro daleko od nje. Na osnovi ovoga je Alfeldi pripisao Dindarima dobar deo Podrinja i celu užičko-požešku oblast, i proglasio ovo nesumnjivo ilirsko pleme keltskim. Ništa bolje ne stoji stvar ni sa Celegerima. Celegere pominje samo Plinije u zapadnom delu Gornje Mezije. Možda ima kakve veze s njim *mun(icipium) Cel(...)*, posvedočen u natpisu iz Ivanjice.[331] Ali oblast Ivanjice dala je dosad vrlo malo epigrafskog materijala tako da nam etnički sastav njenog stanovništva nije poznat. Da li je moguće, na osnovi jednog jedinog imena *Bella*, koje uz to ne mora biti keltsko, smatrati da su Celegeri keltsko pleme potomci Skordiska?

Između Dindara i Celegera, kako ih je Alfeldi zamislio (v. kartu), i donjopanonskih Skordiska ostaje prostor na kome nije upisano nijedno etničko ime. U tom prostoru se nalazi i kosmajska oblast, gde je zabeleženo nekoliko keltskih imena.[332] Kome je ona pripadala? Nalazeći se blizu Dunava, mogla je sačinjavati deo teritorije Skordiska. U rimsko vreme, međutim, ovde se pominju *Tricornenses*,[333] u čijem je imenu s jedne strane, prefiks *tri-*, koji nalazimo i u imenu Tribala, a s druge strane, koren *corn-*, koji susrećemo i u toponim *Cornacum* u Sremu. Možda su Trikornenzi ostaci Skordiska, nazvani po imenu lokaliteta *Tricornium?* Nije lako rešiti ovo pitanje, jer je u ovom rudarskom kraju u rimsko vreme bilo dosta doseljenika pa je moguće da su i Kelti bili stranci, a ne domoroci.[334]

*
* *

Materijalni ostaci potvrđuju u svemu rezultate do kojih smo dosada došli u pogledu uže teritorije Skordiska.[335] Kelti su doneli u novu postojbinu materijalnu kulturu koja se jasno razlikovala od kulture domorodaca. Već činjenica da svi keltski nalazi u Podunavlju i Srbiji pri-

[330] Usp. *Patsch*, WMBH 11 (1909) 156—157.

[331] Tu sam pretpostavku izložila uzgred u svom radu Le municipium Malvesatium et son territoire, ŽA 7 (1957), 114, pr. 1.

[332] Pored imena koja je naveo Alfeldi, *Aia i Pusia*, keltsko je, verovatno, i ime *Gresa* (iz Sopota, Jahreshefte 3 (1900), 159, br. 55), v. napred nap. 301.

[333] Ptol. III, 9 2: κατέχουσι δὲ τῆς ἐπαρχίας (sc. τῆς ἄνω Μυσίας) τὰ μὲν πρὸς τῇ Δαλματίᾳ Τρικορνήσιοι.

[334] Odavno se oseća potreba da se ovo u mnogom pogledu interesantno područje kompleksno ispita. Epigrafskih spomenika nema mnogo, ali i ono što postoji rastureno je u raznim publikacijama tako da nema jasnog pregleda. Između ostalog, i složeno pitanje panonsko-dalmasko-mezijske granice možda će svoje rešenje naći upravo u materijalu iz tog kraja.

[335] Poznavanje materijalnih ostataka Kelta u Podunavlju i Srbiji unapređeno je znatno u poslednje vreme kako novim sistematskim iskopavanjima latenskih lokaliteta, tako i sintetičkim radovima kojima se proučava latenska kultura ovog područja u celini i istražuju problemi koje postavljaju odnosi Kelta i starosedelaca u ovoj oblasti. Istraživanjima na Židovaru, *B.*

padaju fazi laten II—III[336] u potpunom je skladu s onim što nam pisani izvori govore o vremenu dolaska Kelta. I rasprostranjenost lokaliteta s latenskim materijalom u Sremu i Srbiji podudara se s onim što iz pisanih izvora saznajemo o teritoriji Skordiska. Iako se, naravno, svaki latenski nalaz ne može pripisati Skordiscima, jer predmeti svakodnevne upotrebe ne znaju za etničke granice, ipak veći broj takvih nalaza na jednom određenom području, svakako, indicira postojanje keltskog elementa.

Najgušću mrežu latenskih nalaza ima oblast između donjeg toka Save i Dunava. U Sremu i istočnom delu Slavonije poznato je nekoliko desetina lokaliteta, gde su nađeni tragovi naselja, oružje (gvozdeni mačevi, koplja, noževi), gvozdene i srebrne fibule, delovi pojasova i, vrlo retko, pokoji komad alata. Najvećim delom, reč je o slučajnim nalazima koji potiču iz grobova sa spaljenim mrtvacima i za koje se smatra da pripadaju latenskoj kulturi.[337] Naročito su značajni lokaliteti u kojima

---

Gavela (Keltski oppidum Židovar, Beograd, 1952) oživeo je interesovanje za ovu najpoznatiju fazu gvozdenog doba kod nas i pokrenuo niz pitanja koja nisu još dobila definitivno rešenje. Iskopavanja na lokalitetu Gomolavi kod Hrtkovaca na obali Save (*R. Rašajski*, Gomolova kod Hrtkovaca, Rad Vojvođanskih muzeja 3, 1954, 187. i d.) otkrila su ostatke naselja koje je, izgleda, trajalo od početka III veka pre n.e. do II veka n.e., sa zgradama sličnim zgradama na Židovaru, sa keramikom u kojoj je zastupljeno nekoliko vrsta i s izvesnim elementima dako-getske kulture (»dačko ognjište«) koji postavljaju pitanje odnosa keltskih došljaka i domorodaca. Do vrlo interesantnih i značajnih rezultata dovela su istraživanja nekropole na Rospi-Ćupriji kod Beograda (*J. Todorović*, Godišnjak muzeja grada Beograda 3, 1956, 27. i d.). Ona su potvrdila postojanje keltskog naselja u oblasti ušća Save u vremenu od dolaska Kelta do početka rimske vladavine, a isto tako i postojanje autohtone etničke sredine čija se materijalna kultura razlikovala od kulture Skordiska. — Sintetičkim istraživanjem latenske kulture u Podunavlju i širem području Srbije bavio se, pored *B. Gavele* (v. osobito njegov rad Iliri i Kelti u Podunavlju i na Balkanu, Godišnjak grada Beograda 7, 1960, 5. i d.), naročito *M. Garašanin* (Iz istorije Kelta u Srbiji, Istoriski glasnik 1953, 3—4, 3. i d.; Ka problematici kasnog latena u donjem Podunavlju, Zbornik Matice srpske, 1957, 3. i d.; Ka imenu Singidunuma, Zbornik Filozofskog fakulteta Beograd, VII—1, 1963, 45. i d.; Contributions à l'archéologie et à l'histoire des Scordisques, A Pedro Bosch-Gimpera (zbornik radova posvećenih Boš-Gimperi), *México*, 1963, 173. i d.; usp. i Civilisation des Dardaniens, ŽA 8 (1958), 121. i d. Najzad, ova plodna aktivnost našla je svoj prirodni ishod u jednoj doktorskoj disertaciji. *J. Todorović* je u tezi: Kelti u srednjem Podunavlju i na severnom Balkanu, Beograd, 1965 (u rukopisu), sakupio je i obradio u celini arheološki materijal koji se vezuje uz Kelte u srednjem Podunavlju. Todorović je sastavio i iscrpan katalog latenskih nalazišta, obuhvativši pored Vojvodine, istočne Slavonije i Srbije, i susedne oblasti, severnu Bosnu, zapadnu Bugarsku i Olteniju. U svakoj od tih oblasti odvojio je nalazišta u kojima su konstatovani tragovi naselja, zatim gradove i nekropole i pojedinačne nalaze tako da, zahvaljujući ovom radu, imamo jasan uvid u sve što je dosada rađeno na tom polju. Up. kartu sl. 12. — Zahvaljujem i ovom prilikom drugu J. Todoroviću što mi je ljubazno dozvolio da iz rukopisa preslikam ovu kartu.

[336] *Garašanin*, Iz istorije Kelta, 13, primećuje da je laten I izuzetno konstatovan kod Kladova, ne dajući objašnjenje za ovu pojavu. Reč je u stvari o bronzanoj statueti (*D. Garašanin*, Katalog metala, Preistorija I, 1954, 80, tab. 1), koju *R. Vasić*, ŽA 12 (1962), 165. i d., tumači kao predstavu sarmatskog jahača u oklopu od krljušti.

[337] Prvi pregled latenskih nalaza u Sremu i istočnoj Slavoniji dao je *V. Mirosavljević*, Materijalna kultura Skordiska, Zbornik Fil. fak. Sveučilišta u Zagrebu I, 1955, 101. i d. Njegova lista sadrži sledeće lokalitete: *Gardoš* kod Zemuna, *Novi Banovci*, *Karlovčić*, *Kupinovo*, *Surčin*, *Surduk*, *Inđija*, *Pla-*

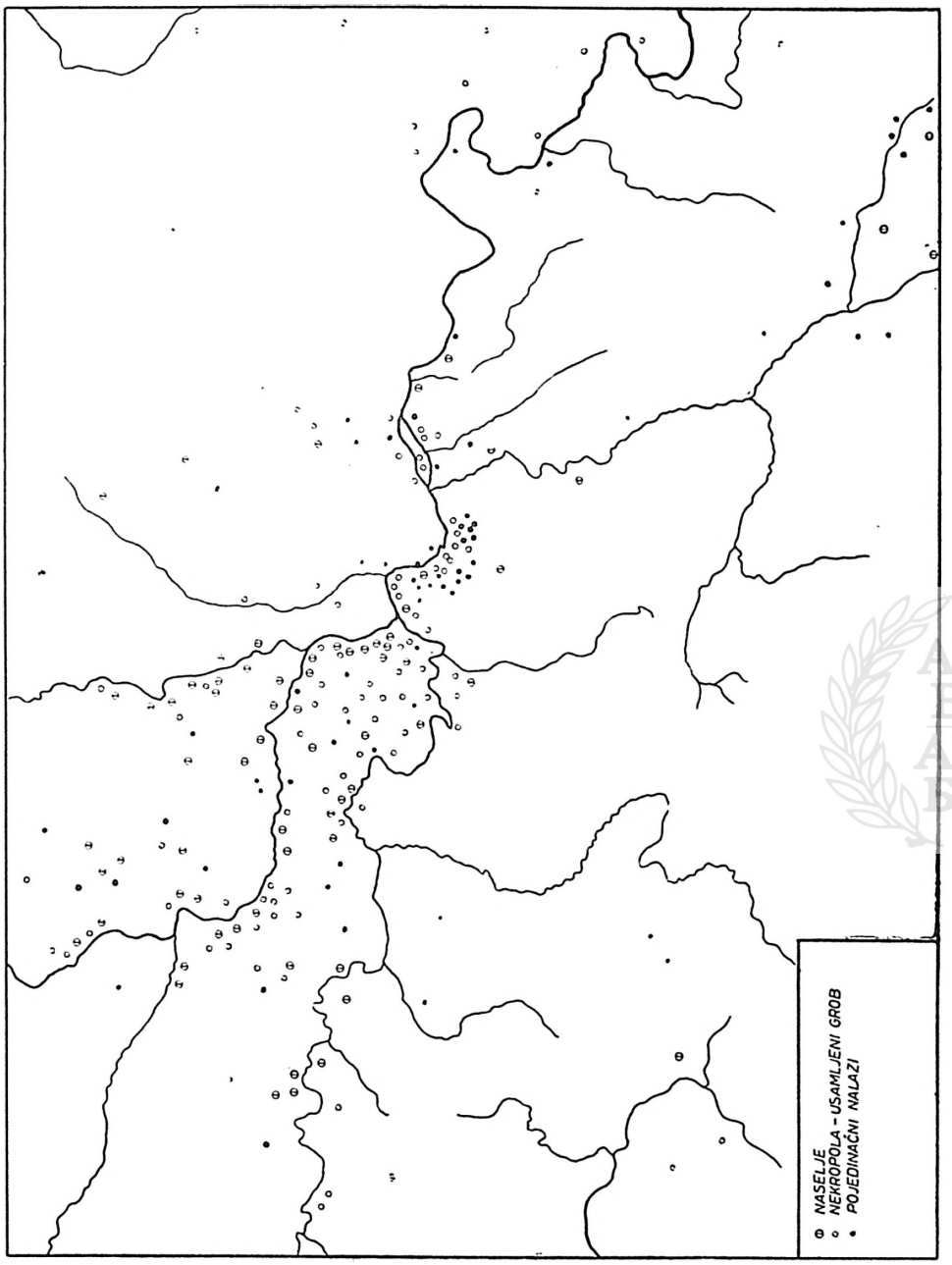
su utvrđeni ostaci naselja, utvrđenog (*oppidum*) ili otvorenog naselja. Njihov broj je znatno porastao poslednjih godina. Keltska naselja nižu se pretežno uz Dunav i Savu. To su, idući od ušća Save prema zapadu, duž Dunava: dva ili tri lokaliteta kod *Zemuna*, *Stari* i *Novi Banovci*, *Belegiš*, *Slankamen*, *Krčedin*, *Karlovci*, *Banoštor* i *Susek* u Sremu; zatim *Ilok*, *Stari Vukovar*, *Vučedol*, *Donja Bebrina*, *Dalj* i više lokaliteta kod *Osijeka*, u istočnoj Slavoniji; najzad, duž Save i u donjem Sremu: *Jakovo*, *Obrež*, *Hrtkovci*, *Dobrinci*, *Mitrovica*, *Batrovci*.[338] Iako istraživači govore sa rezervom o nekim od tih naselja, ostaje ipak činjenica da je broj latenskih lokaliteta u Sremu i istočnoj Slavoniji neobično velik.

U nekim od pomenutih nalazišta latenski predmeti nađeni su uporedo sa poznohalštatskim, pa se postavilo pitanje da li su to ostaci dveju sukcesivnih epoha ili dveju istovremenih kultura koje su živele jedna pored druge. Sistematska iskopavanja koja su poslednjih godina izvršena u Slankamenu i na lokalitetu Gomolava kod Hrtkovaca, na Savi, pokazala su, s druge strane, pored čisto latenskog materijala, i elemente dako-getske materijalne kulture. Ne treba da nas iznenadi, čini mi se, što na ovom području, koje je najduže bilo naseljeno Skordiscima, nalazimo uporedo s keltskim ostacima i materijal koji ukazuje na održavanje drugog etničkog sloja. Poznato nam je da su u vreme rimskog osvajanja na jugu Srema živeli ilirski Amantini, a zapadno od njih drugo veliko ilirsko pleme, Breuci. Vrlo je verovatno čak da je u nekom od grobova sa latenskim inventarom bio sahranjen Ilir, a ne Kelt. Etničko opredeljivanje na osnovi materijalnih ostataka je vrlo nesigurno u takvim slučajevima mešovitog stanovništva. Na koji će se način objasniti dako-getski elementi, zavisi od toga šta će buduća istraživanja pokazati: ukoliko se uspostavi da to nisu bile usamljene pojave, moraće se računati s infiltracijom stanovništva s one strane Dunava, ili s proširenjem

---

tičevo (kod Rume), *Petrovci*, *Mitrovica*, *Jarak* i *Kuzmin* (kod Mitrovice) — u donjem Sremu, *Adaševci* (kod Šida); *Šarengrad* (kod Iloka), *Sotin* na Dunavu, *Vinkovci*, *Novi Vinkovci*, *Novi Jankovci*, *Bogdanovci*, *Erdut* (kod ušća Drave) i *Dalj*. Skoro sve ove nalaze objavio je *J. Brunšmid* u Vjesniku Hrv. arheol. društva, i oni se danas čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *Garašanin*, Iz istorije Kelta, 13, napom. 44, podvlači da su neki od tih nalaza iz halštata (tako ih je uostalom klasificirao i Brunšmid *(Novi Banovci, Surčin, Petrovci, Kuzmin, Adaševci, Vinkovci, Bogdanovci)* i navodi novo latensko nalazište *Moravac kod Surčina*. *Ksenija Vinski—Gasparini*, Keltski ratnički grob iz Batine, Arheološki radovi i rasprave I, 1959, 281. i d., nabraja sve lokalitete gde su nađeni keltski mačevi. Pored *Batine*, to su *Dalj*, *Sotin*, *Sremska Mitrovica*, *Šimanovci*, *Kupinovo*, *Popinci*, *Karlovčić*, *Boljevci*, *Inđija*, *Mikluševci*, *Novi Banovci*, *Sremski Karlovci*, *Šarengrad*, *Bežanija*, *Gardoš*. Izvan slavonsko-sremskog područja navedeni su *Brestovik* (v. dalje), *Odžaci* u Bačkoj i *Vršac*. Usp. i kartu lokaliteta s nalazima ukrašenih korica keltskih mačeva u Jugoslaviji, na tab. VII, na kojoj se jasno odvaja podunavska skupina od zapadnokeltske. *Todorovićeva* lista obuhvata veći broj nalazišta: *Banoštor*, *Belegiš*, *Stari Banovci*, *Batrovci*, *Erdevik*, *Dobrinci*, *Hrtkovci*, *Krušedol*, *Obrež*, *Slankamen*, *Susek*, *Nikinci*, *Beočin*, *Progar*, *Prahovo*, *Popinci*, i *Krčedin*, gde su nađene dve velike, neobjavljene, ostave keltskog novca iz II—I veka pre n.e. Ovi, možda ne sasvim potpuni, podaci pokazuju koliko je poslednjih godina arheologija učinila na upoznavanju materijalne kulture Skordiska.

[338] Prema *J. Todorović*, Kelti u srednjem Podunavlju, Katalog, str. 213. i d.

Sl. 12.

Karta keltskih lokaliteta (odsečak) prema *J. Todoroviću*, Kelti u Južnoj Panoniji i severnom Balkanu, Beograd 1965 (u rukopisu, stavljena na raspoloženje ljubaznošću autora). Na njoj se jasno vidi koncentracija keltskih opida i naselja duž obala Dunava i Save u Sremu, istočnoj Slavoniji i zapadnom delu srpskog Podunavlja. Leva obala Dunava i donji tok Tise pokazuju takođe znatne keltske tragove. Oblast Židovara, prema ovoj karti izgleda povezana sa srbijanskim kompleksom. Posebno područje pretstavlja dolina Nišave i J. Morave.

ANU BiH АНУ БиХ

dako-getskog kulturnog kompleksa na stanovnike s ove strane reke; u suprotnom, govorićemo o običnim kulturnim uticajima.[339]

U Srbiji, latenski nalazi su takođe najčešći duž Dunava. Nekoliko lokaliteta kod Beograda (*Gornji grad, Karaburma, Rospi-Ćuprija, Guberevac, Ada Ciganlija*), zatim *Vinča, Ritopek, Brestovik, Grocka, Orešac,* kod Smedereva, *Saraorci* kod Smederevske Palanke *Stojnik* (Sopot), *Miloševac* kod Smedereva, *Ostrvo* (Požarevac), *Veliko Gradište, Usje* kod *Golupca,* i, s one strane Djerdapa, *Jabukovac* (srez krajinski) dali su uglavnom, isto kao i većina sremskih lokaliteta, oružje i nakit keltskog karaktera i ponešto keramike.[340] Zapadno od Beograda, na Savi, Obrenovac je zabeležen kao latenski lokalitet. Neki od tih lokaliteta pokazuju i tragove naselja. Jedino sistematski istraženo nalazište, nekropola kod Rospi-Ćuprije, potvrdilo je kontinuitet između faza laten II i III i uporedno postojanje keltskog i autohtonog materijala, koje se moglo konstatovati i na drugim lokalitetima. Nosioci keltske komponente u materijalnoj kulturi ovih naselja na Dunavu bili su Skordisci.[341] Oni nisu nigde sasvim potisli starosedeoce, već su živeli izmešani s njima.

Poseban problem pokrenut je istraživanjem utvrđenja kod Židovara u Banatu.[342] Neslaganje koje postoji u pogledu karaktera arheološkog materijala s ovog lokaliteta otežava nestručnjaku da se njime koristi u rešavanju istorijskih problema.[343] Da li je Židovar bio keltski ili dački oppidum? Dok se arheolozi ne slože o ovom pitanju, istoričar mora uzeti u obzir obe mogućnosti. Ako je utvrđenje bilo dačko, ono za naš rad nije od interesa. A ako je bilo keltsko, onda je od bitne važnosti utvrditi da li se ono može i mora vezati za Skordiske, drugim rečima, da li ono može da posluži kao dokaz da je Skordiska bilo i na levoj obali Dunava.

Istraživač Židovara, B. Gavela, smatra da su Skordisci prešli preko Dunava krajem II veka pod pritiskom Rimljana i da su se tamo održali do 15. godine, kada ih je pokorio Tiberije. Pregled političke istorije Skor-

---

[339] *Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 13, misli da bi se dakogetski elementi u materijalnoj kulturi Srema latenskog doba mogli objasniti na dva načina: ili njihovim dovođenjem u vezu sa Boirebistinim osvajanjem (što bi značilo da su ti elementi iz poslednjih nekoliko decenija pre rimskog osvajanja), ili pak mešovitim karakterom samih Skordiska, koji su živeli izmešani sa starosedeocima. U svakom slučaju, jasno je da, pored keltske, mora postojati i druga komponenta u materijalnoj kulturi ove oblasti u latensko doba, komponenta starosedelaca. Ne predstavljaju li dako-getski nalazi treću komponentu, koja se vremenski najpoznije pojavljuje?

[340] Prema Todoroviću, n.d.

[341] *Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 7. i 17, ističe kontinuitet između grobova faza laten II—III kao jedan od dokaza da su se Skordisci održali južno od Dunava i posle Scipionova pohoda.

[342] *B. Gavela*, Keltski oppidum Židovar, Beograd, 1952.

[343] Dok istraživač Židovara, *B. Gavela* smatra da je poslednji sloj Židovara čisto keltski, *M. Garašanin*, naprotiv (usp. *Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 15. i d., i: Iz istorije Kelta, 7. i pr. 23), nalazi da židovarska kultura ima dako-getski karakter i smatra da Židovar predstavlja jedno dačko utvrđenje. Međutim, on ukazuje i na analogije koje židovarski materijal nalazi u keramici sa lokaliteta na desnoj obali Dunava, na primer u Saraorcima (*Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 8). Novija iskopavanja na Židovaru, Arheološki pregled 1964, 39—45, nisu dala, prema Gaveli, »nijedan elemenat koji bi dozvolio ili zahtevao eliminisanje Kelta, najverovatnije Skordiska, kao stanovnika latenskog naselja«. Ona su potkrepila njegovo uverenje da se Dačani nisu prostirali u oblasti Židovara.

diska koji smo gore dali pokazao je, čini mi se, dovoljno ubedljivo da se pre pohoda Scipiona Azijagena ne može računati s takvim pritiskom Rimljana koji bi naterao Skordiske da traže pribežište s one strane Dunava. Tek u vezi s ofanzivom Kornelija Scipiona došlo je do masovnog povlačenja Skordiska na sever preko Dunava, a to znači 80-ih godina pre n.e. U to vreme oni su mogli da žive u Banatu i Bačkoj, i, verovatno, iz tog vremena potiču i latenski ostaci u tim krajevima. Međutim, vremenski razmak u koji treba datovati poslednji sloj Židovara time je jako smanjen.[344] Garašanin je, sem toga, primetio da je postojanje skordičkog opiduma na dačkoj teritoriji u vremenu kada su Skordisci saveznici Dačana (kraj II i prva polovina I veka) malo verovatno.[345]

Osnovno je pitanje, s istorijskog stanovišta, da li je neophodno da se svi latenski tragovi na srednjem Podunavlju — a njih ima na mnogo većem prostoru nego što je teritorija na kojoj su nam posvedočeni Skordisci, i u predrimsko i u rimsko doba — vežu za Skordiske? U susednim delovima Rumunije, u dolini Moriša, u Olteniji ima ne manje keltskih ostataka nego u našem Podunavlju.[346] Čini mi se da bi bilo u protivurečnosti s istorijskim izvorima kada bi se svi ovi nalazi smatrali skordičkim. To isto važi i za nalaze u severnoj Bugarskoj i za nalaze u Bosni i zapadnoj Slavoniji. U svakom slučaju, to je problem koji još treba proučiti.[347]

Južno od Podunavlja najveća koncentracija keltskih nalaza zapaža se u oblasti Niša. Na većem broju lokaliteta u niškoj oblasti *(Gornja Trnava, Jelasnica, Paripoljani, Babušnica, Držanovac, Toponica)* nađeni su pojedinačni predmeti ili su konstatovani ostaci naselja. Keltskih ostataka ima i u okolini *Pirota* i *Bele Palanke*, a isto tako i kod *Leskovca* i *Aleksinca*.[348] Sva se ova mesta nalaze u dolini Morave, kojom su se kretali prodori Skordiska u pravcu juga. U opredeljivanju porekla ovih nalaza postoji veliko kolebanje među stručnjacima: *Gradac* kod Zlokućana spada u značajnija nalazišta zbog toga što je na njemu zabeleženo naselje, a i zato što je nađena nesumnjivo keltska keramika, dok ostali latenski nalazi mogu, po Garašaninu, pripadati i dako-getskoj kulturi *(Stol, Bela Palanka, Pirot, Brod, Hisar)*.[349] Problem identifikacije stanovništva latenskog utvrđenja kod Graca postoji od pre pola veka, kada je M. M. Vasić na njemu vršio iskopavanja.[350] Smatrajući da je područje Zlokućana pripadalo teritoriji Dardanaca, Vasić je pomišljao na mogućnost da

---

[344] *Alföldy, Scordisques*, 120, prihvatajući u osnovi gledišta *B. Gavele*, pomera početak utvrđivanja u 88. godini, tj. u godinu kada se, po njegovom mišljenju, odigrao Scipionov pohod.

[345] *Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 16.

[346] Usp. naročito *C. S. Nicolaescu-Plopşor*, Antiquités celtiques en Olténie, Dacia 11—12 (1945—47), 17. i d.; posebno kartu lokalieta na str. 32.

[347] *Todorović*, n. d., 153, naglašava da treba odvojiti keltske nalaze u Transilvaniji od nalaza u južnom Banatu, jer ne čine jednu celinu. Ističe takođe da u rumunskom delu Banata nedostaju keltski nalazi. On vezuje nalaze u Banatu uz keltske lokalitete u Srbiji, zapadno od Morave, pripisujući ih Velikim Skordiscima.

[348] *Todorović*, n.d.

[349] Usp. *Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 8—11; Archéologie et histoire des Scordisques, 177, pr. 18.

[350] *M. M. Vasić*, Gradac, Glas LXXXVI, 1911, 97. i d. Cf *Garašanin*, Kasni Laten u Donjem Podunavlju, 9. i d., 18; Civilisation des Dardaniens, 124.

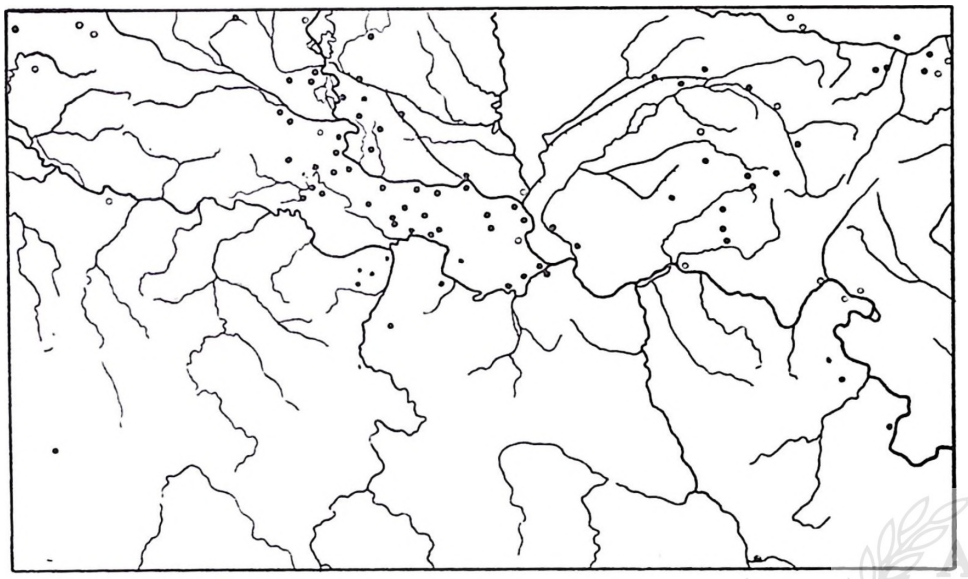
je keltski materijal s ovog nalazišta bio import iz oblasti Skordiska ili pak domaći proizvod sa jakim pečatom skordičkog uticaja. Garašanin smatra da bi kasnolatenski nalazi sa Graca mogli stajati u vezi sa prolazom Skordiska u nekom od njihovih pohoda ka jugu u toku I veka pre n.e. Ali on dopušta i mogućnost da je utvrđenje kod Graca bilo dardansko i da su Dardanci preuzeli od Kelta način obrade keramike koja je tipična za poslednju fazu latena. Rešenja koja predlažu Vasić i Garašanin diktirana su njihovim uverenjem da je područje Graca — i ostalih latenskih lokaliteta u dolini Morave i Niša — pripadalo teritoriji Dardanaca i da tamo nije bilo trajno naseljenih Skordiska. Međutim, kako smo pokazali u prethodnim istraživanjima istorije Dardanaca i Skordiska, na etničke odnose u ovom kraju treba drukčije gledati. Osnovno stanovništvo Pomoravlja bilo je u vreme kada su Rimljani prodirali iz Makedonije prema severu — tračko. Dardanski (ilirski) elemenat širi se u tom kraju, verovatno tokom III i II veka pre n.e., kada su Dardadanci bili na vrhuncu svoje moći, a već od sredine II veka dolazi do jačanja Skordiska i njihovog gospodarenja nad svim zemljama od Dunava do Makedonije. Tada su, kao što smo rekli, Skordisci morali imati baza van svoje uže teritorije. Možda je takvo jedno naselje bilo i utvrđenje Gradac.

Sasvim drukčije stoji stvar sa Podrinjem i užičko-požeškim krajevima, za koje, kao što smo videli, neki naučnici takođe smatraju da su bili naseljeni Skordiscima. Latenskih nalaza u tim krajevima nije zabeleženo dosad, koliko je meni poznato. Međutim, ukazano je na izvesne keltske elemente u materijalnoj kulturi ove oblasti u rimsko vreme na osnovi kojih bi se moglo zaključiti da je postojalo keltsko stanovništvo. Reč je o specijalnoj likovnoj obradi figuralnih predstava na nadgrobnim spomenicima, o držanju ruku, delovima odeća i raznim kultnim simbolima koji imaju nesumnjive analogije u spomenicima iz keltskih zemalja. Irma Čremošnik, kojoj pripada zasluga da je skrenula pažnju na relativnu rasprostranjenost ovih elemenata na teritoriji Jugoslavije, dovodi ih u vezu sa Japodima i Skordiscima.[351] Međutim, upravo činjenica da spomenici na kojima su zabeleženi keltski uticaji potiču iz međusobno prilično udaljenih tačaka ne dozvoljava da se oni pripišu pomenutim plemenima, tim pre što se sva mesta koja Čremošnik pominje u svojim radovima kao nalazišta takvih spomenika nalaze izvan užih teritorija tih plemena: Glamoč, Livno, Ljubuški, Zenica su isto tako daleko od Japoda kao Ustikolina, Priboj, Prijepolje, Peć, Đakovica, Skoplje, Veles i Kavadarci od Skordiska.[352] Da bi se pojave na koje je ukazala I. Čre-

[351] *Irma Čremošnik*, Reljef Silvana i Nimfa iz Založja (Bihać), GZM 11 (1956), 111. i d.; ista, Narodna simbolika na rimskim spomenicima u našim krajevima, GZM 12 (1957), 217. i d.; ista, Panonska nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i drugim našim krajevima, GZM 13 (1958), 147. i d.

[352] *I. Čremošnik* uzima kao činjenicu ono što bi njeni spomenici morali upravo dokazati. Ona piše: »Pošto su ovi reljefi nađeni upravo u krajevima koje su nekada držali Kelti i to u predjelima Japoda, Skordiska na Drini i oko Užica, i u Makedoniji oko Velesa i Kavadara, to moramo za to pretpostaviti da su te pojave survivance-i osvajača Kelta iz latenskog doba, a ne ostaci kasnijih doseljenih Kelta u rimsko doba.« (Reljef Silvana i Nimfa, 120—121). U pogledu Japoda ona ostavlja otvoreno pitanje da li bi se njima mogli pripisati spomenici sa keltskim elementima iz Hercegovine i Bosne. U pogledu Skordiska, međutim, kao da ne postoji sumnja da su oni živeli ne samo oko Užica i u susednom Podrinju (u tome I. Čremošnik se oslanja na

mošnik mogle dovesti u vezu sa Skordiscima i da bi se na osnovi toga moglo zaključiti da su Skordisci nekada naseljavali i Podrinje, pa čak i severnu Makedoniju (za nalaze iz Metohije se ne kaže kome bi ih trebalo

Sl. 13.

Nalazi keltskog novca prema *K. Pink*, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, Budapest 1939 (odsečak bez natpisa). Pokazuje izrazitu koncentraciju nalaza keltskog novca na teritoriji Skordiska.

pripisati),[353] potrebno je pre svega da takve pojave ustanovimo u onoj oblasti gde su Skordisci sigurno posvedočeni i u predrimsko i u rimsko doba. Ako toga nema, onda se mora naći drugo objašnjenje. Ne smemo

---

Pačovu pretpostavku, v. napred nap. 319) već i oko gornjeg toka Drine (usp. Narodna simbolika na rimskim spomenicima, GZM 12 (1957), 224: »na prijepoljskim spomenicima koje možemo pripisati Skordiscima oko Drine«; za Ustikolinu v. GZM 1958, 147, za Priboj — GZM 1956, 113).

[353] Vrlo je ubedljivo povezivanje svojevrsnih spomenika iz kavadarskog kraja, koji se po svemu razlikuju od spomenika ostale rimske Makedonije, uz neke keltske doseljenike. *I. Čremošnik* (GZM 1956, 122) ukazuje na Livijev podatak o keltskim kolonistima u Makedoniji, Liv. XLV. 30, 5: »*Tertia regio nobilis urbes Edessam et Beroeam et Pellam habet et Vettiorum bellicosam gentem, incolas quoque permultos Gallos et Illyrios, inpigros cultores.*« Međutim, ti kolonisti nisu živeli oko Edese, Pele i Beroje, već u onom delu Peonije koji je bio pripojen Trećoj makedonskoj oblasti, 167. godine (usp. Liv. XLV, 29, 8: »*Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occasu cingunt; ad septentrionem Bora mons obicitur; adiecta huic parti regio Paeoniae, qua ab occasu praeter Axium amnem porigitur; Edessa quoque et Beroea eodem concesserunt.*«), koji je obuhvatao upravo Povardarje južno od Velesa, pa i oblast Kavadaraca (v. *Papazoglu*, Makedonski gradovi, 61—62). Oni ne mogu imati nikakve veze sa Skordiscima, jedino što i sami potiču od onih Gala koji su 279. upali u Grčku. Bilazora (Veles) ulazila je u sastav Makedonije i, prema tome, ona nije mogla biti skordičko naselje. Galske čete koje su pritekle u pomoć Perseju, a koje I. Čremošnik pominje pozivajući se na Nizea (*Niese*, III, 153), u stvari su Bastarni, a ne Kelti.

gubiti iz vida da nadgrobne spomenike na kojima se javljaju keltski simboli ili keltska nošnja, ili keltska imena, razdvaja od vremena doseljenja Kelta u unutrašnjost Balkanskog poluostrva oko pola milenija i da bi trebalo računati sa vrlo brojnim grupama doseljenika da bismo pretpostavili da su se one mogle održati u jednoj tuđoj sredini, razštrkane na jednoj tako prostranoj teritoriji kroz tako dugo vreme.

Da je teritorija Skordiska bila ograničena uglavnom na Podunavlje, dokazuju i nalazišta keltskog novca. Prema Pinku, Skordiscima se mogu pripisati monete s takozvanim »Bartkranzaversom«, koje su kovane krajem II i početkom I veka pre n.e., i u poznije vreme monete takozvanog »sremskog tipa«. Prva grupa ima mnogo veću oblast prostiranja, od Mađarske i Austrije na severu do Srbije na jugu, ali najveću koncentraciju dostižu nalazišta tog novca u Sremu i susednim oblastima, isto kao i nalazišta novca »sremskog tipa«, što jasno govori u prilog njihovoj pripadnosti Skordiscima.

Zaključak do koga nas dovodi istraživanje uže teritorije Skordiska može biti samo sledeći:

Skordisci su bili i ostali ratnici, sve do onoga trenutka kada su podlegli Rimljanima i postali podanici rimskog carstva. Stalni ratni napori, i onda kada su Skordisci bili u ofanzivi i doživljavali uspehe, nisu mogli pogodovati porastu stanovništva. Stoga i ne treba misliti da su pohodi koji su ih učinili gospodarima prostrane teritorije od Dunava do ilirskih, makedonskih i tračkih granica bili praćeni seobom neboračkog stanovništva. Jačanje njihove moći manifestovalo se u nametanju volje silom oružja, u prigrabljivanju pokretnih dobara, a ne u prisvajanju zemljišta i njegovom trajnom naseljavanju. Tu i tamo, na pojedinim ključnim, strateški važnim tačkama bilo je, svakako, keltskih doseljenika, ali su oni, u svakom slučaju, bili tanak društveni sloj, koji nije uticao na etničku sliku date oblasti.

Jedino područje u kome su Skordisci činili znatan procenat stanovništva bilo je Podunavlje između ušća Drave i velike okuke Dunava kod Djerdapa. U tom području Skordisci su se održali i posle Scipionova pohoda i posle rimskog osvajanja. Ali, sem možda u nekim delovima sremskog Podunavlja, oni nisu nigde predstavljali etnički čistu sredinu, već su svuda bili izmešani s ilirskim, tračkim ili dačkim starosedeocima.

U unutrašnjosti, jedina oblast u kojoj je bilo keltskog stanovništva u većem broju bila je dolina Morave. Koliko je bio jak i koliko je duboko na jug Pomoravlja dopirao ovaj keltski sloj, pokazaće dalja arheološka istraživanja. Što se tiče keltskog elementa u Podrinju i užičkom kraju, o njemu je teško bilo šta reći pre nego što se svestrano prouči celokupna onomastika, osvetli sastav pojedinih porodica, brojni odnos keltskog i ilirskog elementa, itd., na osnovi čega bi se, onda, moglo rešiti pitanje da li je reč o domorocima ili o doseljenicima. Po onome što se dosada zna, mislim da će pre biti u pitanju doseljenici.

MEZI

Ime Meza redovno budi u nama sliku nekog drevnog i velikog naroda. S jedne strane, to je stoga što su Mezi jedino pleme u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva koje se pominje kod Homera. S druge, značaj ovog naroda otkriva nam okolnost da je po njemu nazvana prostrana rimska provincija koja je zahvatala sve zemlje na Dunavu od ušća Save do Crnog mora.

Međutim, istorija nije bila naklonjena Mezima. Vekovima obavijeni tamom, oni izlaze na istorijsku pozornicu u trenutku kada se nad njima već nadvila rimska opasnost. U stvari, malobrojni izvorni podaci koji su do nas došli osvetljavaju samo njihovu uzaludnu borbu za očuvanje nezavisnosti. Prva istorijska vest o Mezima odnosi se na poraz koji su im Rimljani zadali 70-ih godina I veka pre n.e., a već 29. godine pre n.e. oni su pokoreni, u znamenitom pohodu Marka Krasa, i uskoro postali deo rimske imperije. Prema tome, njihova istorija — ako se to može nazvati istorijom — trajala je samo nekoliko decenija.

Prošlost Meza suočava nas s jednim teškim problemom: kako objasniti da se ovo pleme ne pominje nijednom ni u klasično ni u helenističko doba? Znači li to da su izvori u kojima je o njima bilo reči nestali igrom slučaja, ili su Mezi doista bili, sve do pojave rimskih legija u Pomoravlju, izvan vidokruga antičkih pisaca? Stvar postaje još čudnija kad se ima u vidu da su Mezi pomenuti u jednom stihu Ilijade. Pogledajmo najpre šta se zna o tim najstarijim Mezima.

I. EVROPSKI I AZIJSKI ΜΥΣΟΙ

XIII pevanje Ilijade počinje ovim stihovima[1]:

> Kada Hektora Div i Trojce dovede do lađa,
> on u besprekidnoj muci i bedi ostavi borce,
> a sam blistave oči on obrne natrag i stane
> motriti kraj, u kojem konjodržni Tračani žive,
> Mižani, borci izbliza, i ponosni još Hipemolzi,
> svi mlekopije, i još Abiji pravedni vrlo;
> a na Troju više ne okrene oči u sjajnih...

[1] *Il.* XIII, 1—9 (M 1). Prevod dra Miloša Đurića, izd. Matice srpske, Subotica, 1965.

Ko su ovi »Mižani, borci izbliza« — Μυσοί τ'ἀγχέμαχοι — koje pesnik pominje zajedno s Tračanima, Hipemolzima i Galaktofagima? Da li su to maloazijski Mizi, susedi Trojanaca, dobro poznati kroz celu antiku, ili pak Mezi koji su živeli u dalekoj zemlji kraj Istra?

O tome su sporili već antički pisci. U jednom povećem ekskurzu koji je umetnuo u svoje izlaganje o Getima Strabon nam je sačuvao osnovne elemente kontroverze koja je povodom pomenutog Homerovog stiha izbili među grčkim učenjacima. Zanimljiv kao primer antičke istorijsko-filološke kritike i eksegeze, ovaj ekskurz će nas najbolje uvesti u sam problem.[2]

Pošto je izložio opšte uverenje da su neka maloazijska plemena, među kojima i Mizi, poreklom iz Trakije — »Grci su Gete smatrali Tračanima; Geti su živeli na obe strane Istra kao i Mizi (Μυσοί), koji su i sami Tračani, a danas se zovu Mezima (Μοισοί); od ovih su se odvojili i oni Mizi (Μυσοί) koji danas žive između Lidijaca, Frigijaca i Trojanaca. Pa i sami Frigijci su Brigi, tračko pleme, kao i Migdonci i Bebriki, Maidobitini, Bitini i Tini, a, rekao bih, i Marijandini. Ovi su se svi potpuno iselili iz Evrope, a Mizi su delom ostali«[3] — Strabon prelazi na Posejdonijevu interpretaciju Homerovih stihova, koja čini osnovu cele diskusije.

»Čini mi se, piše Strabon, da je Posejdonije u pravu što smatra da Homer ima u vidu evropske Mize (mislim na tračke) kada kaže αὐτὰς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινά, νόσφιν ἐφ'ἱπποπόλων Θρηκῶν καθορώμενος αἶαν Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων. Jer, kad bi se uzelo da je reč o Mizima u Aziji, izlaganje bi bilo bez veze. Ako bi, naime, neko rečima »okrenu pogled od Troje prema tračkoj zemlji« obuhvatio zemlju Miza koji nisu daleko od Troade, već su njeni susedi i žive u njenom zaleđu i s jedne i s druge njene strane, a odvojeni su od Trakije širokim Helespontom, to bi značilo da brka kontinente i da njegove reči nemaju smisla. Jer izraz πάλιν τρέπεν znači upravo »okrenu unatrag«, a ako ko iz Troje baca pogled na one koji su u njenom zaleđu ili na njenim stranama, on pogled prenosi dalje, ali ne unatrag. A i ono što sledi (iza tih reči) dokazuje to isto — to da je pesnik stavio zajedno s Mizima i Hipemolge, Galaktofage i Abije, koji nisu ništa drugo do Skiti nomadi i Sarmati, jer i danas ovi narodi žive izmešani s Tračanima i Bastarnima, naročito s one strane Istra, ali i s ove.«

»Posejdonije kaže da se Mizi uzdržavaju od životinjske hrane, pa i od stoke, iz pobožnosti. Hrane se medom, mlekom i sirom i žive u miru, zbog čega ih nazivaju bogobojažljivim i zanesenjacima (θεοσεβεῖς τε καὶ καπνοβάτας). Neki Tračani žive bez žena i njih je pesnik nazvao Ἄβιοι, tj. ljudima koji ne žive punim životom, jer je život neženje polovičan. Mize je pak nazvao borcima izbliza, želeći time da kaže da su nepobedivi kao dobri ratnici. A trebalo bi (dodaje Posejdonije) da se u trinaestom pevanju napiše Μοισῶν τ'ἀγχεμάχων umesto Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων.«[4]

Iako u suštini prihvata Posejdonijevo gledište da kod Homera nije reč o maloazijskim, već o balkanskim Mizima, Strabon se ne slaže

[2] Donosim u tekstuelnom prevodu pasuse koji se neposredno tiču Meza; ostalo u manje ili više sažetom izvodu.

[3] Str. 3, 2 (M 2). O tračkim plemenima koja su se preselila u Malu Aziju v. dalje str. 304 i d.

[4] Poseid. fr. 104 J (M 2).

s njegovim predlogom da se izmeni grafija samog imena u epu. »Dirati u pisanje koje se odomaćilo posle toliko godina možda je nepotrebno, jer je mnogo verovatnije da su se oni (tj. evropski Mezi) prvobitno zvali Μυσοί a da su svoje sadašnje ime dobili docnije.« Što se pak tiče epiteta ἄβιοι, Strabon je mišljenja da on bolje pristaje onima koji žive bez ognjišta, u kolima, nego neženjama. A poznato je da su Tračani neobuzdani u mnogo čemu, pa i u pogledu žena. Strabon navodi potvrde za to da su Geti imali po deset i više žena i da je kod njih smatran siromašnim i bednim onaj ko ih je imao samo nekoliko. Mišljenje da oni koji žive bez žena važe kao bogobojažljivi i zanesenjaci protivi se jako uobičajenim shvatanjima, jer svi smatraju da su žene te koje muškarce navode na pobožnost...

Zatim Strabon nastavlja:

»O svemu ovome može se s pravom raspravljati u vezi s onim što pesnik kaže o Mizima i ponosnim Hipemolzima. Ali ono što je Apolodor rekao u svom uvodu (προοίμιον) II pevanja o lađama, to se nikako ne može reći.« Apolodor, koga Strabon ovde uvodi u diskusiju, imao je sasvim drukčije mišljenje o istorijskoj vrednosti pomenutih Homerovih stihova. On se pridružuje Eratostenu, koji je smatrao da su Hipemolzi, Galaktofagi i Abiji izmišljeni narodi, slaže se s njim u omalovažavanju geografskih znanja Homera i drugih starijih grčkih pisaca. Strabon iznosi opširno sve primere »neznanja« o dalekim krajevima koje su Eratosten i Apolodor prebacili pesniku Ilijade, Heziodu, Hekateju i čitavom nizu drugih starih pisaca i zaključuje: »Tačno je da su pozniji Grci imali veća iskustva i bolje poznavali udaljene krajeve nego stari, ali Apolodor i Eratosten preteruju i, kad je u pitanju Homer, podmeću ovome stvari zato što i sami ne znaju mnogo šta. O tome će još biti reči na odgovarajućim mestima.«[5]

Strabon prelazi sada na konfrontiranje ova dva gledišta. »Govorili smo o Tračanima i o »Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων καὶ ἱππημολγῶν, γαλακτοφάγων ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων«, želeći da usporedimo ono što smo ja i Posejdonije rekli s onim što kažu oni (tj. Apolodor i Eratosten).« Kažu da pesnik ne pominje Skite, već izmišlja neke nepostojeće pravedne ljude, ponosne Hipemolge i čedne Galaktofage. Tvrdeći tako nešto, Apolodor i Eratosten pokazuju svoje neznanje. »Zar nisu, kaže Strabon, narodi koji su živeli dalje na severu od Miza, Tračana i Geta, bili hipemolzi, galaktofagi i abiji?[6] Ta oni i danas postoje i zovu se ἀμάξοικοι[7] i nomadi, žive od sitne stoke, od mleka i sira, naročito kobiljeg, ne znaju ni za sakupljanje blaga niti za trgovinu, sem u vidu razmene.« Strabon navodi primere iz kojih se vidi da je Homer doista imao u vidu Skite. Tako Heziod direktno zove Skite »hipemolzima«. I drugi stari pesnici i istoričari znali su za jednostavan način života ovog naroda, koji je u svojoj jednostavnosti i siromaštvu bio i veoma pravedan. Sve to pokazuje da Homer nije izmislio galaktofage i abije, već da su svi stariji pis-

---

[5] Str. VII, 3, 4—6 (M 2). Jedna od stvari koje Eratosen i Apolodor ne znaju jeste postojanje balkanskih Meza, v. dalje.

[6] Ἱππημολγοί, tj. odgajivači konja; γαλακτοφάγοι — ljudi koji su se hranili pretežno mlečnim proizvodima; ἄβιοι — ljudi bez pravog života, čiji život nije život, siromašni.

[7] ἀμάξοικοι — koji žive na kolima, nemaju svojih stalnih staništa.

ci smatrali da nomadi koji žive daleko od ostalih ljudi vode takav jednostavan život i da njima pristaju epiteti »hipemolzi, galaktofagi i abiji«.[8]

Zanimljivo je i značajno da Apolodor, sudeći po Strabonovom izlaganju, nije bio zauzeo stav o pitanju Homerovih Miza. Galaktofage i Hipemolge bilo je lako proglasiti izmišljenim, nepostojećim narodima. Ali šta s Mizima?

»Što se tiče Miza, nastavlja Strabon, Apolodor je dužan da se izjasni o onome što stoji u epovima: da li smatra da su i Mizi izmišljeni kada pesnik kaže »Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν ἱππημολγῶν, ili misli da je reč o azijskim (Mizima)? Ako se odluči za azijske Mize, onda krivo tumači pesnika, kao što smo već rekli, a ako kaže da su izmišljeni i da u Trakiji nema Miza, govori suprotno stvarnosti. Jer, još u moje doba Elije Kat je preselio s one strane Istra pedeset hiljada ljudi, od Geta koji govore istim jezikom kojim i Tračani, u Trakiju. Oni i danas tamo žive pod imenom Meza (Μοισοὶ καλούμενοι), bilo zato što su se i ranije tako zvali a u Aziji su promenili svoje ime i nazvani su Mizi (ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ Μυσῶν μετονομασθέντων) ili su se — što više odgovara i istori i i pesnikovom iskazu — i u Trakiji nekada zvali Mizima.«

Ovim rečima Strabon završava svoj dugi ekskurz, u kome je suprotstavio mišljenje Eratostena i Apolodora, s jedne strane, mišljenju Posejdonijevom i svome, s druge. Osnovni predmet Strabonove kritike su tvrdnje Eratostena i Apolodora da su Homer i stari Grci imali vrlo slabe predstave o udaljenijim zemljama i da su Galaktogafi, Hipemolzi i Abiji, koji se pominju u 5. i 6. st. XIII pevanja Ilijade, izmišljeni narodi. U tom okviru Mizi čine poseban slučaj.

Dok su imena Hipemolga, Galaktofaga i Abija, očigledno, izmišljena — bez obzira na to što se, kako je objasnio Strabon, njima, svakako, obeležavaju postojeća skitska plemena — ime Miza bilo je svima dobro poznato. Niko nije sumnjao u postojanje Miza, ali su svi znali da oni žive (i da su živeli) u susedstvu Troade. Ono što je činilo teškoću, to je bila činjenica da Homer pominje Mize zajedno s Tračanima, Galaktofagima i Hipemolzima i da, prema tome, ti Mizi nikako nisu mogli biti maloazijski Mizi. Posejdonije je pravilno shvatio i objasnio Homerov stih: ako Zevs skreće pogled sa Troje unatrag prema Tračanima, Mizima, Hipemolzima itd., on ne može tim pogledom da obuhvati maloazijske Mize, koji su bili susedi Trojanaca. Zato je Posejdonije predložio da se u 13. pevanju Ilijade napiše Μοισῶν umesto Μυσῶν, jer samo na tom mestu Homer govori o balkanskim Mizima.[9] Njegovom argumentu možemo dodati i

---

[8] Str. 3, 7 (M 2).

U nabrajanju ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν γλακτοφάγων, Ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων teško je odvojiti epitete od kvazi-etnikona. Kolebanja su postojala i u antici, naročito oko reči ἄβιοι. U *Lidell-Scottu* čitamo s.v. »ἄβιοι in *Il.* 13, 6, as epitheton of the Ἱππημολγοί, simple in life and manners, Ἱππημολγῶν γλακτοφάγων ἀβίων τε but probably Ἀβίων, as a proper noun, is the true reading; it certainly was so used in the time of Alexander v. Schol. Ven.« *Hentze* u svom izdanju (Teubner, 1896) stavlja Ἱππημολγῶν γλακτοφάγων, Ἀβίων τε, δικαιοτάτων . . . , a *J. K. Voss* prevodi »und trefflicher Hippomolgen, dürftig, von Milch genährt, der gerechtesten Erdebewohner«.

[9] Usp. napred tekst uz. nap. 4. *Jacoby*, Komm. ad fr. 104, p. 205, kaže: »Das ungewöhnliche Zitat mit Buchzahl erklärt Thrämer, Pergamos 307, damit, dass »Poseidonios nur an dieser einen Stelle die Textänderung in Μοισοί eintreten lassen wollte, während er an allen anderen, die asiatischen Myser anerkannte.«

ovo: kada pesnik kaže da je otac bogova svoj pogled preneo od Troje prema Trakiji i drugim narodima, on je time hteo da kaže samo to da su misli Zevsove odlutale daleko od grčko-trojanskog bojišta. Zevs nije tražio ništa određeno svojim pogledom: Mizi, Galaktofagi, Hipemolzi i Abiji navedeni su samo kao daleki, malo poznati narodi.

Ne može, dakle, biti sumnje da je Homer znao za balkanske Mize. Kako to da jednom Eratostenu i jednom Apolodoru to nije bilo jasno? I zašto je Posejdonije morao da dokazuje ono što je bilo očigledno, a Strabon smatrao za nužno da kao dokaz za postojanje evropskih Miza navede preseljavanje 50 000 Geta u Meziju pod Elijem Katom?[10] Ovo izgleda utoliko čudnije što je u antičko doba bila još uvek živa tradicija koja je govorila o balkanskom poreklu nekih maloazijskih plemena. Frigijci, Mizi, Bitini, Tini i Bebrikes važili su kao doseljenici iz Trakije.[11] Prema verziji koju je zabeležio Strabon, ne navodeći ime svog izvornika, Frigijci i Mizi pripadali su starijem sloju imigranata. Njihova seoba prethodila je trojanskom ratu, a vreme posle ovog rata bilo je doba njihovog najvećeg procvata.[12] Drugi talas kolonista doveo je sa Balkana u Malu Aziju Bitine i Tine, koji se, potisnuvši Mize, nastanjuju u istoj oblasti. Arijan je u svojoj *Istoriji Bitinije* takođe govorio o ovim plemenima i njihovom doseljenju iz Trakije.[13] I prema tradiciji koju nam je on sačuvao, Frigijci i Mizi su predstavljali stariji sloj imigranata, koje su docnije iz Bitinije potisli drugi Tračani.[14] Interesantan je i podatak o tome da se Bosporski moreuz prvobitno zvao Μύσιος Βόσπορος po Mizima, koji su živeli »preko puta Trakije«, a docnije je nazvan Θρᾴκιος Βόσπορος, po

---

[10] *Ibid.*: ἔτι γὰρ καὶ ἐφ'ἡμῶν Αἴλιος Κάτος μετῴκησεν ἐκ τῆς περαίας τοῦ Ἴστρου πέντε μυριάδας σωμάτων παρὰ τῶν Γετῶν... εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτόθι Μοισοὶ καλούμενοι. Ovaj događaj nije sigurno datovan. *Patsch*, Beiträge, 113. i d., stavlja ga u 5 .godinu n.e. (Elije Kat je bio konzul 4. godine), ali *R. Syme*, JRS, 24 (1934), 126—128, misli da je mogao biti i ranije i znatno docnije. Usp. i *Stein*. Legaten, 17.

[11] Usp. napred tekst uz nap. 3. V. i Plinije, V, 145 (M 9): »ima pisaca koji tvrde da su Mezi, Brigi i Tini prešli iz Evrope i da su po njima nazvani Mizi, Frigijci i Bitini«. Dardanci su takođe jedan od naroda koji su sa Balkana prešli u Malu Aziju, iako se u ovim izvorima ne pominju; v. napred str. 101 i d.

[12] Str. XII, 3, 3 (c. 541): οἱ μὲν οὖν Βιθυνοὶ διότι πρότερον Μυσοὶ ὄντες μετωνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τῶν Θρᾳκῶν τῶν ἐποικησάντων, Βιθυνῶν τε καὶ Θυνῶν, ὁμολογεῖται παρὰ τῶν πλείστων, καὶ σημεῖα τίθενται τοῦ μὲν τῶν Βιθυνῶν ἔθνους τὸ μέχρι νῦν ἐν τῇ Θρᾴκῃ λέγεσθαί τινας Βιθυνούς, τοῦ δὲ τῶν Θυνῶν τὴν Θυνιάδα ἀκτὴν τὴν πρὸς Ἀπολλωνίᾳ καὶ Σαλμυδησσῷ. Καὶ οἱ Βέβρυκες δὲ οἱ τούτων προεποικήσαντες τὴν Μυσίαν Θρᾷκες, ὡς εἰκάζω ἐγώ. Εἴρηται δ'ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Μυσοὶ Θρᾳκῶν ἄποικοί εἰσι τῶν νῦν λεγομένων Μοισῶν. Str. XII, 8, 4 (c. 572): τά τε περὶ τῶν Φρυγῶν καὶ τῶν Μυσῶν λεγόμενα πρεσβύτερα τῶν Τρωικῶν ἐστίν... Ibid. 4, 6 (c. 565): καὶ γὰρ Φρύγες ἐπεκράτησαν καὶ Μυσοὶ μετὰ τὴν Τροίας ἅλωσιν, εἶθ'ὕστερον Λυδοί...

[13] Fragmenti iz Arijanovog dela Βιθυνικά koji se odnose na ovo pitanje sačuvani su u Eustatijevim komentarima uz Periegezu Dionisija Vizantijskog.

[14] Arrian. *Bithyn.* fr. 19 R. (Eustath. *ad Dionys.* 322 p. 274, 30: Ὅτι Θρᾷκες οὐ μόνον Εὐρωπαῖοι ἀλλὰ καὶ Ἀσιανοί, κατὰ τὴν Ἀρριανοῦ ἱστορίαν, λέγοντος ὥσπερ Φρύγας καὶ Μυσοὺς οὕτως δὴ καὶ Θρᾴκας ἐξ Εὐρώπης διαβῆναι εἰς Ἀσίαν μετὰ Πατάρου τινὸς ἡγέμονος, ὅτε οἱ Κιμμέριοι τὴν Ἀσίαν κατέτρεχον, οὓς ἐκβαλόντες ἐκ Βιθυνίας οἱ Θρᾷκες ᾤκησαν αὐτοί. Usp. fr. 11 R (M 7): Ὅτι οὐ μόνον Εὐρωπαῖοι Μυσοὶ ἀλλὰ καὶ Ἀσιανοί. Ὁ δὲ Ἀρριανὸς τῶν Εὐρωπαίων Μυσῶν ἀποίκους λέγει τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ὀλυμπηνοὺς Μυσούς...

Tračanima.[15] Ovaj podatak otkriva nam pravac kojim se kretala seoba ovog plemena, a, možda, i njegovu rasprostranjenost u istočnom delu Balkanskog poluostrva sve do Moreuza.

Herodot je smatrao Mize maloazijskim narodom, lidijskim kolonistima. Prema karskoj tradiciji, on je zabeležio da su Lidijci, Karci i Mizi bili bratska plemena.[16] I lidijski istoričar Ksantos smatrao je Mize potomcima Lidijaca i time objašnjavao i njihovo ime — μυσὴ na lidijskom znači »bukva« — i njihov polulidijski-polufrigijski jezik.[17] Prema ovoj tradiciji, prapostojbina Miza nalazila se oko planine Olimpa (otuda naziv Μυσία Ὀλυμπηνὴ i Ὀλυμπηνοὶ Μυσοί.)[18] Potisnuti od Frigijaca, oni su se širili prema Lidiji i tako su primili u sebe i lidijske elemente.

Herodot pominje nekakav veliki pohod Miza i Teukra »koji su, pre trojanskog rata, prešli preko Bospora u Evropu i pokorili sve Tračane, spustili se na Jonsko more, a na jugu doprli do reke Peneja«. Pod njihovim pritiskom su neka tračka plemena sa obala Strimona prešla u Malu Aziju i tamo su nazvana Bitinima.[19] Ovaj pokret Miza i Teukra pomenut je i kod Dionizija iz Bizanta: »kažu da su tuda (tj. preko Bospora) prešli pre trojanskog rata Mizi sa Teukrima i doprli do Tesalije, zagospodarivši celim prostorom koji su držali, a u vreme trojanskog rata (tim putom je prošao) Asteropej, kralj Peonaca sa reke Aksija.«[20]

Moderna nauka se opredelila uglavnom za prvu verziju, prema kojoj su Mizi sa Balkana prešli u Malu Aziju. Oni bi predstavljali najstariji sloj tračkih doseljenika, možda i stariji od frigijskog.[21] Ali bilo kako

---

[15] Str. XII, 4, 8 (c. 566): Διονύσιος ὁ τὰς κτίσεις συγγράψας (Dionisije iz Halkide, živeo u IV veku; usp. RE V (1903) 929, s. v. Nr. 107 i FHG IV, 393—396), ὃς τὰ κατὰ Χαλκηδόνα καὶ Βυζάντιον στενά, ἃ νῦν Θρᾴκιος Βόσπορος καλεῖται, πρότερόν φησι Μύσιον προσαγορεύεσθαι. Arrian. *Bithyn.* fr. 36 R: πορθμὸς ὁ κατὰ Χαλκηδόνα καὶ Βυζάντιον, ὅ ποτε Μύσιος διότι Μυσοὶ ἀντιπέραν ὤκουν ποτὲ τῆς Θρᾴκης, ὕστερον δὲ Θρᾴκιος Βόσπορος, ἐπὶ τῇ συμφορᾷ τῆς Ἰοῦς... Usp. i latinski prevod Periegeze Dionisija Vizantijskog, koji je u XV veku sastavio *Petrus Gillius*, GGM II, p. 7: »*Arrianus fretum Mysium a Mysiis populis, cum id Mysi accolerent, deinde Thracium a Thracibus accolis*«, Najzad, i *schol. ad Apoll. Rhod.* II, 168: δύο δέ εἰσι Βόσποροι, Κιμμέριος καὶ Θρᾴκιος, ὁ πάλαι Μύσιος καλούμενος.

[16] Ista tradicija, zaodenuta u priču, zabeležena je kod Nikole iz Damaska: lidijski kralj Alijates, zadivljen prizorom neke žene koja je išla sa krčagom na glavi i ujedno prela i vukla za pojas privezanog konja, saznavši da je ta žena Mižanka i da je poreklom iz Trakije, zamoli tračkog kralja Kotisa da dozvoli jednom delu svojih podanika-Miza da se isele i pređu u Lidiju, Nic. Damasc. fr. 71 (M 8).

[17] Her. VII, 74: οὗτοι (sc. Μυσοὶ) δέ εἰσι Λυδῶν ἄποικοι. I, 171: u prastarom svetilištu Zevsa Karskog u Milasi imaju udela pored Karaca i Lidijci i Mizi, τὸν γὰρ Λυδὸν καὶ τὸν Μυσὸν λέγουσι εἶναι Καρὸς ἀδελφεούς. Usp. i Hezihijevu glosu *s.v.* Λυδίῳ νόμῳ· Μυσοί εἰσιν Λυδῶν ἄποικοι καὶ μαντικώτατοι.

[18] Usp. Str. XII, 8, 3 (M 6). Za jezik i etimologiju imena v. sledeće poglavlje.

[19] Usp. i Str. XII, 8, 1 (M 5) i napred pr. 14.

[20] Her. VII, 20 (M 10), i VII, 75 (M 11).

[21] Dionys. Byz. *Anapl.*, p. 23, 3—8 (M 12).

[22] *Tomaschek*, I, 47. i d., primećuje da tradicija o srodstvu Miza, Lidijaca i Karaca odražava njihovo saživljavanje tokom vremena, a ne zajedničko poreklo. Živeći na teritoriji koja je delimično bila lidijska, ili je to postala, Mizi su mogli da prime u svoj jezik mnogo lidijskih elemenata. Njihova veza sa Frigijcima bila je, međutim, mnogo starija; poticala je još iz vremena kada su živeli na Balkanskom poluostrvu. *Ed. Meyer*, Gesch. d. Altertums I-2, 1926[5], 692, smatra takođe da su Mizi tračko pleme koje je pre Frigijaca

bilo, za nas je važno da je i u klasično doba i docnije postojala tradicija o Mizima kao nekadašnjim stanovnicima Balkanskog poluostrva. Zanimljivo je da je i Helanik, dajući genealogiju Makedonaca, zapisao da su »tada Makedonci živeli sami s Mizima«,[22] što, ako dobro shvatamo ovu rečenicu znači da su, u davna legendarna vremena, Makedonci i Mizi bili jedini veći narodi na severnoj periferiji Grka.

Kako onda objasniti, uz postojanje ovakve tradicije, da Homerov stih u kome se pominju Mizi nije bio pravilno shvaćen i da je Posejdonije morao da obrazlaže, kao novu, interpretaciju koja se sama po sebi nametala?

U stvari, iza spora oko evropskih i maloazijskih Miza krije se jedna činjenica koja nije dovoljno uočena ni u savremenoj nauci: posle Homera, o balkanskim Mizima kao postojećem istorijskom narodu ne čuje se ništa sve do I veka n.e., kada su Rimljani prodrli u donje Podunavlje.[23] Posejdonije je doživeo prve pohode Rimljana protiv Meza[24] i nije isključeno da je otkriće ovog dotada nepoznatog plemena, s imenom koje je bilo vrlo slično imenu Homerovih Miza, navelo velikog istoričara na ideju da identifikuje ova dva naroda i da pruži jedino pravilno tumačenje Homerova stiha. Strabon pak, u čije vreme su Mezi prisajedinjeni rimskoj imperiji i koji je o njima znao mnogo više, mogao je sa mnogo uverenosti da prihvati Posejdonijevo gledište. On je išao čak dotle da je tvrdio, sporeći s Apolodorom, koji je Homeru prebacivao da ne poznaje nijednu od velikih reka koje se ulivaju u Crno more, pa ni Istar, da »Homer zna za Istar pošto pominje Mize, trački narod koji živi kraj Istra«,[25] što, naravno, ne mora biti tačno jer su Mezi u homersko doba, verovatno, zahvatali mnogo veći deo Trakije nego docnije, a, možda, dopirali i do moreuza koji je nosio njihovo ime. Upravo je čudno da Strabonu nije palo u oči da niko od starijih pisaca ne pominje balkanske Meze. Eratosten nije mogao da zna za njih, pa ni Apolodor.[26] Prema Strabonovom izlaganju, dobija se utisak da je Posejdonije prvi skrenuo na njih pažnju, što bi odgovaralo činjenici da se prvi dodir Rimljana s Mezima koji nam je posvedočen odigrao 70-ih godina I veka pre n.e. Međutim, na jednom drugom mestu kod Strabona zapisano je da je i Artemidor, veliki geograf koji je živeo oko 100. godine pre n.e., govorio da su »Miziju Olimpenu, koja

došlo u Aziju i iz oblasti Olimpa se širilo prema lidijskoj teritoriji. Starosedeoci, koji su bili srodni Karcima i Lidijcima, preuzeli su ime od indoevropskih doseljenika Miza. *A. Götze*, Kleinasien (Kulturgeschichte des Alten Orients, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft), München, 1933, 187. i d., identifikuje Mize s narodom Muška, koji pominju asirski izvori, i smatra ih najbližim srodnicima Frigijaca.

[22] Hellan. fr. 74 (M 15).

[23] Nema, koliko znam, nikakvih pomena balkanskih Meza iz tog vremena, ni kao naroda ni kao pojedinaca. Nekoliko epigrafskih i papiroloških potvrda koje *Detschew*, s. v. Moesi, navodi za ime Μυσός odnosi se, očigledno, na maloazijske Mize (SGDI, Nr. 2065, iz Delfa: σῶμα ἀνδρεῖον, ᾧ ὄνομα Ἀπολγώνιος τὸ γένος Μυσός, CIG 5 165, iz Kirenaike: Πεισίστρατος Μυσοῦ, *Preisigke*, Sammelbuch der griechischen Urkunden aus Aegypten, III, 6 988: Κλεωνὸς Μυσοῦ). Isto važi i za Mize s atičkih nadgrobnih stela, IG II/III², 9 976—9 980, kao i za roba veslača u IG II/III², 1951, l. 121: Μῦς Πολέμωνος.

[24] Posejdonije je umro posle 50. godine.

[25] Str. I, 1, 10 (M 3).

[26] Čuveni gramatičar iz Atine živeo je, kao što se zna, sredinom II veka pre n.e.

se graniči s Bitinijom i (Frigijom) Epiktetom, naselili Mizi s one strane Istra«.[27] Ovaj nezapaženi podatak pomera — ukoliko se prihvati kao tačno datovanje Artemidorove Geografije oko 100. godine[28] — za dve-tri decenije vreme »otkrivanja« balkanskih Meza od strane Rimljana. Vrlo je verovatno da su za vreme čestih pohoda koje su pod kraj II veka preduzimali protiv Skordiska i njihovih tračkih saveznika Rimljani čuli i za Meze i da je Artemidor, pre Posejdonija i ne od njega, saznao za njih. Prve vesti morale su biti dosta neodređene; otuda, možda, i netačno lokalizovanje Meza »s one strane« Dunava kod Artemidora.

Od Homera do prodora rimskih legija u dolinu Istra proteklo je mnogo vekova. Izgleda doista neshvatljivo da jedan narod sa Balkanskog poluostrva, i to narod koji će biti dovoljno veliki da dâ svoje ime jednoj rimskoj provinciji, ostane nepomenut ne samo u klasično već i u helenističko doba,[29] kada su makedonske trupe ne jednom prešle preko planinskih prevoja Balkana u pravcu Dunava. I ne samo nepomenut već i nepoznat, jer iz svega što je napred rečeno jasno proizlazi da nedostatak svakog pomena o Mezima u tom međuvremenu ne treba pripisati slučaju. Kako objasniti da se za Meze nije saznalo putem crnomorskih kolonija? Da Herodot, koji je znao za Moravu i druge pritoke Dunava, koji je zapisao razne pojedinosti o Agatirsima i poznavao mnoge udaljenije narode, nema nijedne reči o Mezima? Da se o njima nije čulo ni u vezi s Aleksandrovim pohodom na Tribale ni docnije, za vreme Lizimahovih ratova na Dunavu i u Trakiji? Kad ne bi bilo Homerovih balkanskih Miza, skoro da bismo posumnjali da je veza između podunavskih Μοισοί i maloazijskih Μυσοί delo poznije učenosti zasnovano na slučajnoj sličnosti imena. Ali Homerov stih je nedvosmisleno svedočanstvo o postojanju Miza u Trakiji i stoga moramo tražiti drukčije objašnjenje za njihovo zaista neobično »iščezavanje« u sledećim vekovima. Ne možemo računati ni s tim da su bili potisnuti od drugih naroda i sabijeni u jednu malenu oblast, izolovanu od ostalog sveta, jer se docnije, kada se o njima ponovo čuje, pojavljuju kao grupa plemena koja ispunjava najveći deo prostora između planine Balkana i Dunava. Preostaju, koliko vidim, dve mogućnosti: ili su bili politički potčinjeni nekom drugom narodu i predstavljali sloj bespravnog stanovništva o kome se nije vodilo računa u međuplemenskim odnosima, ili su bili poznati pod drugim imenom.

U oblasti u kojoj nailazimo na Meze u I veku pre n.e. pominju se u ranijim vekovima Tribali i Geti. Opisujući dosta opširno odrisku kralje-

---

[27] Str. XII, 8, 1 (M 5). Ἐπίκτητος je naziv jednog dela Frigije.

[28] O Artemidoru iz Efesa, najvećem grčkom geografu u vremenu između Polibija i Strabona, zna se vrlo malo; v. *Berger*, RE II (1896), 1 329—30, i *Stählin-Schmidt*, Geschichte der griechischen Litteratur, II, 1 (1920⁶), 423. Marcijan iz Herakleje, koji se koristio njegovim geografskim spisom za svoj Peripl, kaže za njega: Ἀρτεμίδωρος δὲ ὁ Ἐφέσιος γεωγράφος κατὰ τὴν ἑκατοστὴν ἑξακοστὴν ἐννάτην Ὀλυμπιάδα γεγονώς, GGM I, 566; usp. i *ibid.*, Prolegom. p. CXXII sq. To je jedini hronološki podatak kojim raspolažemo. 167. hlimpijada odgovara godinama 104—100. pre n.e. To ne znači da je njegovo geografsko delo tada već bilo napisano, a još manje da se i podatak o Mezima mora datovati u to vreme.

[29] *Tomaschek*, I, 47, je jedini naučnik kod koga sam našla konstataciju da su Mezi ponovo »otkriveni« tek u Posejdonijevo vreme (Artemidorov podatak Tomašek ne pominje): »... als sie (die Alten) mit den Moesen des Haemusgebietes bekannt wurden, also seit Poseidonius...«, ali on kao da ne vidi ništa neobično u tome.

vinu u vreme Sitalka (druga polovina V veka), Tukidid pominje zapadno od Iskera sve do Dunava Tribale, a istočno od ove reke Gete.[30] U to vreme Tribali su bili vrlo moćno pleme i svakako je veliki deo mezijske teritorije bio pod njihovom vlašću. Tek slabljenje političke moći Tribala, koje počinje u III veku seobom Autarijata i dolaskom Skordiska u podunavske krajeve,[31] omogućilo je, verovatno, i Mezima da dođu do izraza. Ovakvo shvatanje odnosa Tribala i Meza može objasniti i onu čudnu isprepletenost njihovih teritorija u rimsko vreme koje moderne naučnike stavlja pred nerazrešive teškoće. Odnos Geta i Meza možemo zamisliti na sličan način, tj. pretpostaviti da su Mezi živeli u sastavu raznih getskih kraljevina. Izvesna razlika, međutim, postoji. Dok Tribale i Meze izvori ne dovode ni u kakvu vezu, imena »Geti« i »Mezi« se docnije često upotrebljavaju kao dva sinonima,[32] tako da se pitam nije li ime Geta i ranije označavalo i Meze. Drugim rečima, možda su Grci sa crnomorske obale obuhvatali imenom Geta sva plemena između Balkana i Dunava i tek je sa rimskim nadiranjem u ovu oblast naziv Meza ponovo ušao u upotrebu. Dobija se utisak kao da je naziv Μυσία imao više geografsko nego etničko ili političko značenje. Možda u tome leži ključ za razumevanje njegove neobične sudbine.

II. IME I ETNIČKA PRIPADNOST

Ime Meza javlja se u dva osnovna oblika: Μοισοί - *Moesi* i Μυσοί -*Mysi*.[33] Raspravljajući o maloazijskim i evropskim Mezima, Strabon ne može ni sam da odluči koji od ova oblika treba smatrati prvobitnim. Ipak, čini mu se verovatnijim, s obzirom na Homerov stih, da su se i balkanski Mezi prvobitno zvali Μυσοί, kao i njihovi saplemenici u Maloj Aziji, i da se docnije njihovo ime izmenilo u Μοισοί. Ali on ne isključuje

[30] Thuk. II, 96: ... ἔπειτα τοὺς ὑπερβάντι Αἷμον Γέτας καὶ ὅσα ἄλλα μέρη ἐντὸς τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ πρὸς θάλασσαν μᾶλλον τὴν τοῦ Εὐξείνου πόντου κατῴκητο. Na severozapadu odriske kraljevine, zapadno od Iskera žive Tribali. Treba istaći da je u starija vremena naziv Αἷμος označavao istočni deo Balkanskih gora. Planinski masivi zapadno od gornjeg toka Iskera tek su docnije shvaćeni kao deo Hema.

[31] V. napred odeljak o Tribalima, str. 43 i d.

[32] V. dalje str. 310, 311, 316.

[33] Ostavljam ovde na stranu sekundarne oblike koji se javljaju u rimsko doba i izvedeni su od imena provincije, kao *Moesiacus*, *Mesacus*, Μύσιος, Μυσιακός i dr. *Detschew*, 306—310, s. v. Moesi, sakupio je sve potvrde za ovo ime, polazeći isključivo sa stanovišta jezičkog oblika, ne razdvajajući svedočanstva koja se odnose na maloazijske Mize od onih koja se tiču evropskih Meza i ne vodeći računa o vremenu na koje se odnose ili iz koga potiču. Ovo potpuno ignorisanje istorijskog momenta zamračuje, umesto da istakne, probleme koji se u vezi s ovim imenom postavljaju.

U našem jeziku, kao i u većini evropskih jezika, odomaćio se oblik »Mezi«, »Mezija«, izveden od lat. Moesi, Moesia, s izmenjenim intervokalnim sibilantom. Prof. M. Đurić je upotrebljavao, na primer u prevodu Homera, oblike »Mišani«, »Misija«, koji su, nesumnjivo, bliži grčkom Μυσοί, Μυσία. Međutim, striktno sprovođenje jednog načela u transkripciji antičkih imena je nemoguće. Stoga pretpostavljam da se u slučaju oblika koji su već našli svoje mesto u našoj nauci pridržavam tradicije i izbegavam inovacije. Jedino kada je reč o legendarnim vremenima ili o maloazijskom ogranku plemena, upotrebljavam naziv »Mizi«, vodeći računa o postojanju dva grčka oblika Μυσοί i Μοισοί.

i drugu mogućnost: da je promena imena nastala tek kod maloazijskih Miza.[34] Posejdonije je, međutim, sudeći po onome što nam Strabon o tome kaže, bio drukčijeg mišljenja. On je predlagao da se u epu ispravi grafija i da se umesto Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων čita Μοισῶν τ'ἀγχεμάχων[35] Kontroverza dvojice učenih Grka otkriva nam činjenicu da su balkanski Mezi, u vreme kada su za njih saznali antički pisci, nazivani Μοισοί. Ovaj oblik nalazimo kod Salustija i Livija koji, uz Posejdonija i Strabona, predstavljaju jedine naše izvore savremene epohi rimskog nadiranja u Meziju.[36] Prema tome, sasvim je opravdano smatrati da je naziv Moesi - Μοισοί bio primaran kod balkanskih Meza.

Tek učena diskusija koja se posle otkrića evropskih Meza razvila oko Homerova stiha i utvrđivanja odnosa maloazijskih i tračkih Miza (Μυσοί) dovela je do mešanja ova dva imena. Već Strabon, kao što smo videli, pomišlja da bi se ime Μυσοί moglo primeniti i na balkanske Meze, jer su se oni, verovatno, tako zvali u davna vremena. On to i čini u nekim slučajevima.[37] Pozniji pisci, naročito grčki, očigledno, pretpostavljaju ovaj oblik. Ptolemej i Apijan pišu Μυσοί, Dion Kasije takođe.[38] I provincija se kod njih zove Μυσία, a kod Diona uža oblast Meza Μυσίς[39]. Koliko je tradicija bila jaka, vidi se i po tome što i u vreme kada su maloazijski Mizi izgubili svaki značaj i kada su se dve velike provincije na Dunavu zvale Mezije, balkanski Mezi su bili ti koje je trebalo bliže odrediti Μυσῶν τῶν ἐν Εὐρώπῃ, Μυσοὺς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ — čitamo kod Apijana.[40] I Klaudije Elijan objašnjava da nema na umu Mize koji su živeli u Telefovom Pergamu, »već one prema Pontu, donje, koji su nedaleko od skitske zemlje i odbijaju njihove napade...«[41] U V veku, Prisk piše: τῶν ἐν Ἰλλυρίᾳ Μυσῶν.[42] Plinije, naravno, razlikuje balkanske *Moesi* od maloazijskih *Mysi*, ali već kod Solina nalazimo, kao krajnju konsekvenciju ovog mešanja, to da se za maloazijske Mize kaže *Moesi*.[43] Kod nekih

[34] Str. VII, 3, 4 (M 2): πολὺ γὰρ πιθανώτερον ὠνομάσθαι μὲν ἐξ ἀρχῆς Μυσούς, μετωνομάσθαι δὲ ὡς νῦν, — VII, 3, 10 (M 2): καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτόθι Μοισοὶ καλούμενοι, ἤτοι καὶ τῶν πρότερον οὕτω καλουμένων, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ Μυσῶν μετονομασθέντων, ἢ ὅπερ οἰκειότερόν ἐστι τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἀποφάσει τοῦ ποιητοῦ, τῶν ἐν τῇ Θρᾴκῃ Μυσῶν καλουμένων πρότερον.

[35] Poseid. fr. 104 J (Str. VII, 3 3 (M 2); v. napred nap. 9.

[36] Sall. IV, fr. 18 (M 26); Liv. *per.* 134 (M 30).

[37] Str. VII, 3, 12 (M 42). I Ovidije (M 38) kaže: *Mysas gentes.*

[38] Ptol. III, 9, 2, i 9, 3 (M 48, 49); App. *Ill.* 6 i 30 (M 17, M 37); Dio. Cass. LI 22—27 (M 39, M 41).

[39] Dio. Cass. LI, 23, 2 (M 32).

[40] App. *Prooem.* 3 (M 16), *Ill.* 6 (M. 17).

[41] Aelian. *nat. anim.* XIV, 25 (M 20). Elijan dodaje da ima u vidu Mize koji žive »blizu Herakleje i reke Aksija, nedaleko od grada zvanog Tomi«. Sudeći po imenu grada Axioupolis na Dunavu, reka je bila pritoka Dunava, u zaleđu Tomâ. Nije mi jasno na koju Herakleju misli Elijan. Očigledno je neka zabuna posredi.

[42] Prisc. p. 277, 1 sq., 280, 23 sq. (M 21).

[43] Plin. V, 145 (M 9); usp. i V, 125: »*supra Aeolida et partem Troadis in mediterraneo est quae vocatur Teuthrania, quam Mysi antiquitus tenuere...*«, zatim IV, 41, IV. 3 i III, 149. Iul. Sol. 10, 7 (M 47), o evropskim Mezima, i 40, 20 (p. 170, 1—2), o maloazijskim: »*mediterranea quae sunt supra Troadis partem Teuthrania tenet regio, quae prima Moesorum fuit patria*«. Solin, kao što je poznato, prepisuje Plinija. Utoliko je upadljivije što piše *Moesi* tamo gde Plinije ima *Mysi*. Isti oblik nalazimo i kod Marcijana Kapele (Marc. Cap., 6, 686): »*supra Troadem in mediterraneo Teutrania est, quae regio Moesorum fuit*«.

poznijih geografa nije lako rešiti da li rečju Μυσοὶ obeležavaju stanovnike provincije Mezije ili pak govore, prema nekom izvoru, o narodu Meza. Tako, na primer, Dionisije Perieget kaže da su južno od Istra živeli »Panonci, Mezi, severnije od Tračana, i sami Tračani, koji imaju beskrajnu zemlju«, pišući pri tome, naravno, Μυσοὶ, a ne Μοισοί.[44]

Identičnost ova dva imena ne dovodi se u sumnju. Tomašek ukazuje na kolebanje između samoglasnika οι, υ, *u*, *i*, koje postoji u tračkom jezičkom području,[45] kojom se može objasniti razlika između Μυσοὶ i Μοισοί. Dosad nije predložena etimologija imena Μοισοί. Antički pisac Ksant, koji je, kao Lidijac, morao dobro poznavati maloazijske Mize — on je između ostalog zabeležio i to da je njihov jezik »polulidijski-polufrigijski« — doveo je ime Μυσὸς u vezu s lidijskom rečju μυσή, μυσός, koja znači »bukva«.[46] Tomašek je odbacio ovu etimologiju ističući da ime jednog naroda može biti izvedeno od imena drveta, ali ne može biti identično s njim. Sem toga, on je smatrao da se ime Meza koji su bili balkanskog porekla ne može objasniti sredstvima jednog maloazijskog jezika kao što je lidijski, već da mu značenje treba tražiti u indoevropskoj leksici. Nije sasvim jasno kako treba shvatiti navođenje etimologije albanske reči »*mušk*« = mazga, od Μυσικός (u Miziji je, tobože, bilo mnogo mazgi), jer ona objašnjava eventualni postanak imena mazge, a ne i Mizijaca.[47] Budimir se vraća na etimologiju μυσός = »bukva«. Ukazujući na alternaciju b/m, karakterističnu za ilirsko-tračko jezičko područje (Βάργο/ /Μάργος, Ἀβυδών/ Ἀμυδών, *Bendis/Mendis, Tibisis/Timisis*, Παίονες/ Μαίονες, i dr.), Budimir izvodi *βυσός od korena **bha(n)ĝ, bhəng-bheng, bheng/bheneg*, od koga su nastali i apelativi φηγός, *fagus*, i naše »bukva«, i zaključuje da je ime Mezija značilo isto što i »Bukovina«, ili »Šumadija«.[48] Najzad, Georgijev identifikuje ime Μυσοί s imenom naroda koji

---

[44] Dionys. *Perieg.* 320 sqq. (M. 19). U komentaru svog izdanja *Müller* piše: »at si Mysorum nomine provinciam Romanam indicari sumamus, itd.« (GGM II, *p.* 121), što znači da ne isključuje onu drugu mogućnost. (Vredi uporediti Dionisijeve stihove 321—3. s Apijanovom rečenicom *Ill.* 29 (*M* 18): sličnost, možda, govori u prilog emendacije nepoznatog etnikona Γέρραι kod Dionisija u Ῥαιτοί, cf. *Müller*, l. c.). Niko, naravno, ne može odrediti pravi sadržaj etnikona nabrojanih u spisu Lucija Ampelija: »*In Europa clarissimae gentes: Scythae, Sarmatae, Germani, Daci, Moesi, Thraces, Macedones, Dalmatae, Pannonii, Illyrii, Graeci, Itali, Galli, Spani*« Luc. Amp. lib. mem. VI, 4, ed. E. Wölfflin, Lipsiae, 1879).

[45] *Tomaschek*, I, 48: »Moesus und Μυσοί sind offenbar gleich; auf thrakischem Sprachboden wechselt oi mit υ, *u*, i.« Georgijev smatra promenu ū> u′ ili oi > ü> e, kao karakterističnu pojavu mezijskog jezika. Sve etimologije polaze od osnove *mys-* kao prvobitne.

[46] Str. XII, 8 3 (M 6); usp. i Arr. *Bithyn.* fr. 11 *R* (M 7), i Steph. Byz. s. v. Μυσία· χώρα καὶ πόλις· Λύδοι καὶ τὴν ὀξύην μυσήν φασι· λέγονται καὶ Μυσοὶ καὶ Μύσιοι καὶ Μυσάδιοι Αἰολικῶς.

[47] *Tomaschek*, I, 48. (*Detschew*, s. v. Μοισοί, str. 310, citira Tomašeka, ne donoseći nikakav svoj sud. Uopšte, mehaničkim sakupljanjem i nabrajanjem izvornih podataka o Mezima ničim on ne unapređuje naše znanje o nj'ma.) Usp. i *Tomaschek*, n. m.: »Das albanische Wort für Maultier »mušk, f. muške (venez. musso)« will G. Meyer mit Rücksicht darauf, dass, wie die Eneter, so auch die Myser Maultierzucht betrieben, aus Μυσικὸς ableiten.«

[48] *M. Budimir*, Antički stanovnici Vojvodine, Glasnik Ist. dr. u N. Sadu, 2 (1929), 168. Budimirovu etimologiju prihvatili su, između ostalih, *Walde-Hofmann*, Lateinisches etymologisches Wörterbuch I³, 445, i *Mayer*, II, str. 190. (Prema Majeru, ibid. 192, alternacija *b/m* se ne javlja u ilirskom, već je ograničena na tračku jezik, pa se mora smatrati kao posledica dejstva predindogermanskog supstrata.)

se u prednjoazijskim spomenicima od XII veka pre n.e. naovamo pominje između Propontide i Melitene i koji je bio u najtešnjoj vezi sa Frigijcima: asirski »muški«, grčki - Μόσχοι, Μέσχοι, lat. - *Moschi*. Ime tog naroda je, verovatno, glasilo *Muš-*, a nastavak *-k^e*, koji se javlja u asirskom, grčkom i latinskom nazivu, bio bi u stvari jermenski nastavak za obeležavanje množine.[49]

Ispitujući malobrojne ostatke toponomastike i etnikona, Tomašek je ukazao na upadljive podudarnosti između evropskog mezijskog područja i maloazijskog mizijsko-frigijskog. Ime mezijskog plemena Ἀρτάκιοι i reke Ἄρτακος (koju su Odrizi zvali Τόνζος = Tundža) ima svoje analogije u toponimu Ἀρτάκη i rečici Ἀρτάνας blizu Bospora na maloazijskoj strani.[51] Mezijskoj reci Κέβρος[52] i plemenu Κεβρήνιοι, u kome je naročito bila poštovana Hera, koja je, izgleda, bila vrhovno božanstvo i ostalih mezijskih plemena,[53] odgovara reka Κέβρης u Troadi. Zanimljivo je da kod Polijena zabeleženo da se prvosveštenik Herin, koji je ujedno bio i poglavar plemena, zvao Κοσίγγας, a to isto ime Κοσιγγίς nosi prva žena bitinskog kralja Nikomeda I, koja je bila Frigijka. Σκαιαὶ πύλαι u Troji imaju svoje analogije u Σκαιὸς ποταμὸς i Σκαιὸν τεῖχος na evropskoj strani. Strabon, kod koga nalazimo ove primere,[54] zna i za nekakvo tračko pleme Σκαιοί, koje je, svakako, u vezi sa plemenom Σκαιβόαι, o kome govori Polijen na istom mestu gde i o Kebrenijima.[55] Stanica *Scaidava* zabeležena je u itinerarijima između *Novae* i *Trimammium* (nedaleko od Dunava između ušća Jantre i Loma). Od značaja je za problem odnosa Meza i Geta, koji smo već dodirnuli i na koji ćemo još imati prilike da se vratimo, Tomašekova konstatacija da se tragovi mezijske nomenklature mogu naći i na getskoj teritoriji. Tako Herodot (IV, 49) zna za reku Ἀρτάνης kod Geta, a poznati grad Kios, na ušću Askanija u Frigiji, ima svoju analogiju u toponimu Κίον, ili *Cium*, na Dunavu, u Dobrudži.[57] Tomašek smatra getskom i teritoriju između Jantre i Loma, gde smo zabeležili stanicu *Scaidava*.

Prema Tomašekovoj klasifikaciji tračkih plemena, Mezi su pripadali frigijsko-mizijskoj grupi i predstavljali ostatke najstarijeg tračkog stanovništva u severoistočnom delu Balkana, koje je dolaskom mlađe,

---

[49] *Георгиев*, Балг. етимол., str. 127, pr. 3. i 4. Gruzinci nazivaju Jermene *so-mex-i*; »*so*« označava »zemlju«, »oblast«, a *-mex-*, od *-*mesx-*, je isto što i Μέσχοι, Μόσχοι. Prema tome, u gruzinskom nazivu za Jermence bilo bi sačuvano ime Μυσοί.

[50] O ovom plemenu v. dalje str. 322 i d.

[51] Za sve ove analogije v. *Tomaschek*, I, 50. i d.

[52] O reci *Kebros* v. dalje str. 320 i d.

[53] Polyaen. VII, 22: Θρᾴκια ἔθνη Κεβρήνιοι καὶ Συκαιβόαι. Παρὰ τούτοις νόμος τῆς Ἥρας τοὺς ἱερεῖς ἡγεμόνας ἔχειν. Ἦν αὐτοῖς ἱερεὺς καὶ ἡγεμὼν Κοσίγγας...

[54] Str. XIII, 1, 21, c. 590, v. str. 102, pr. 2.

[55] Polyaen. VII, 22 (v. napred nap. 53). Etnikon Συκαιβόαι ostavio je izdavač Polijena *H. Melber* prema kodeksu Florentinu, kome on daje prednost. Međutim, u kritičkom aparatu zabeležen je oblik Σκαιβόαι, koji se nalazi u cod. Monacensis, za koji u predgovoru, p. XV, Melber kaže: »cui Woelfflinus maximam auctoritatem attribuerat« (Melber je pripremio izdanje prema Velflinovoj recenziji), i u Vultejevom latinskom prevodu (cf. p. XXII: »ubi Vulteii versio latina a cod. Florentini lectione discrepat, hoc ipsius Vulteii coniecturae vel emendationi tribuendum est«).

[56] Itin. Ant., 222, 1. — *Kiepert*, FOA XVII, ima slučajnom omaškom *Sacidava*.

[57] *Tomaschek*, l.c.

»trakijske« grupe — u koju Tomašek ubraja Dako-Gete, Tribale i Tračane u užem smislu — razbijeno i potisnuto na periferiju.[58] Prema ovoj podeli, koja je naišla na ozbiljnu kritiku, ali nije zamenjena novom,[59] Geti i Mezi pripadali su različitim slojevima tračkog stanovništva; Geti su bili bliži Tribalima nego Mezima. Opšte je mišljenje da je doseljenje Tračana na jug trajalo duže vremena i da je imalo nekoliko talasa. Odnosi su međutim isuviše složeni da bi se mogla rekonstruisati istorija tih migracija. U prilog starosti frigijsko-mizijske grupe plemena govori činjenica da je preseljavanje jednog dela tih plemena u Malu Aziju moralo prethoditi trojanskom ratu i velikoj egejskoj seobi.[60] Tračani (οἱ Θρᾷκες) su, međutim, isto tako poznati Homeru i nije nimalo sigurno da su oni posle Miza i Frigijaca došli na Balkan.[61] Što se pak tiče Geta, oni su mogli doista, kako je mislio Tomašek, da zagospodare jednim delom Mezije (kao što su Tribali zagospodarili zapadnim) i da tako nametnu svoje ime. Time bi se ob'asnilo što Mezi nisu pominjani tokom celog klasičnog i helenističkog perioda. Ali nije isključena, čini mi se, ni druga mogućnost, na koju dosada lingvisti nisu obratili pažnju: da su naime Geti i Mezi predstavljali isti etnički elemenat i da je getsko ime, prvobitno vezano za neka istočnija plemena, upotrebljavano od pontijskih Grka za obeležavanje i ostalih »mezijskih« plemena. Jedan od argumenata koji su navedeni protiv Tomašekove klasifikacije je činjenica da ime Γέτας nosi jedan edonski kralj, a Edonci sa donjeg toka Strimona su, prema Tomašeku, takođe predstavljali ostatke frigijsko-mizijske grupe plemena.[62] I ovo, kao i ranije pomenuti tragovi mezijske nomenklature na getskoj teritoriji, ukazuje na etničku bliskost Geta i Meza.

Od mezijskog jezika ostale su nam samo dve, i to nesigurne, glose. Jedna je zabeležena u poznatoj Dioskuridovoj zbirci fitonima: μένδρουτα

[58] Ne možemo se ovde upuštati u izučavanje tračkih seoba i svih problema koji su u vezi s njima. Tomašekova istraživanja predstavljaju i dan-danas vrlo sigurnu osnovu, ma koliko da su kritikovana i ispravljana. O pitanju Meza, koje nas posebno zanima, treba reći da ono posle Tomašeka nije naročito unapređeno. Usp. *Joklov* članak u Ebertovom Reallexicon der Vorgeschichte, s. v. Thraker (1929), 278. i d., gde je navedena i starija literatura. *B. Lenk*, Thrake (Stamme), 404. i d., ne obuhvata ni Meze ni Gete, kojima su posvećeni posebni članci u Realenciklopediji. Usp. i *G. Kazarow*, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo 1916, 4. i d. Pregled tračkih plemena sa osnovnim podacima o njihovom položaju, kretanjima i međusobnom odnosu može se naći i u najnovijoj monografiji o Tračanima *J. Wiesner*, Die Thraker, Stuttgart, 1963, 13—23.

[59] Usp., na primer, *Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache 213: »dialektische und sonstige ethnologische Unterschiede werden unter den thrakisch-phrygischen Stämmen gewiss schon auf europäischem Boden bestanden haben, aber in allmählicher Abstufung nach Norden hin, nicht in einer Anordnung zu zwei Gruppen, von welcher die antike Uberlieferung nicht weiss«. Tomašek je, međutim, pravilno zapazio da se ostaci onih tračkih plemena koja susrećemo i u Maloj Aziji (Mizi, Frigijci-Br'gi, Treri, Eneti, pa i Dardanci, koje izdvaja u posebnu peonsko-dardansku grupu) nalaze na zapadnoj i severnoj ivici tračkog područja, što, svakako, ukazuje na njihovo potiskivanje od strane drugih plemena centralne tračke grupe.

[60] To su znali, kao što smo videli, i antički pisci; v. napred tekst uz pr. 12—15.

[61] Izgleda da je u najstarije doba ime Tračana bilo vezano za jugozapadni deo tračkog područja (Egejsko primorje, Halkidik, deo Makedonije), gde su Tračani izgubili mnogo oblasti, potisnuti od Makedonaca i Ilira.

zvali su Mezi biljku koja se kod Dačana zvala δάκινα. Tomašek je približio pod znakom pitanja ovo ime jermenskim rečima *manr, mandr,* »mali, fini«, *manrel,* »umanjiti«; *mandrōt,* »umanjen«. Kod Dečeva, međutim, glosa μένδρουτα se uopšte ne pojavljuje.[62a]

Druga reč koju Tomašek smatra mezijskom glosom je κτίστα. Tako su se, prema Posejdoniju, nazivali neki Tračani koji su živeli bez žena. Nije sigurno da se ovaj podatak odnosi na mezijska plemena.[62b]

III. POLITIČKA ISTORIJA

MEZI ULAZE U INTERESNU SFERU RIMLJANA

Teško je ustanoviti kada su Mezi prvi put došli u dodir s Rimljanima, kada se prvi put saznalo za njih. Prvi fragmentarni pomeni u antičkih pisaca o njima odnose se na 70-e godine I veka pre n.e., ali su takve prirode da ne možemo biti sigurni da je reč doista o plemenu Meza i da njihovo ime nije upotrebljeno u onom širem smislu koje je dobilo posle formiranja provincije Mezije. Nejasnoća koja postoji i u pogledu teritorije koju su naseljavali Mezi u užem smislu povećava nesigurnost naših zaključaka. S druge strane, Artemidorov podatak o tome da su Mezi »s one strane« Dunava kolonizirali maloazijsku Miziju kao da ukazuje na postojanje nešto ranijih dodira između Rimljana i Meza. Prirodno je pretpostaviti da se u Rimu saznalo za ovaj narod desetak-dvadeset godina pre nego što su prve rimske legije kročile na njegovo tlo. Stoga nećemo pogrešiti ako uzmemo početak I veka pre n.e. kao vreme uspostavljanja rimsko-mezijskih odnosa.[63]

Prema tradiciji koja je do nas došla samo putem Brevijarija jednog Rufija Festa i isto tako pozne i slabašne Jordanisove Rimske istorije, »prokonzul Kurion potčinio je Dardance i Meze *(Moesiacos)* i bio prvi rimski vojskovođa koji je prodro do Dunava«.[64] Znamo da je glavni predmet Kurionove vojničke aktivnosti za vreme njegovog trogodišnjeg namesništva u Makedoniji (75—73) bila Dardanija i da on nije birao sredstva da ukroti ove agresivne susede. Meze ostali izvori ne pominju, ali se vest o njemu kao prvom rimskom vojskovođi koji je izbio na Dunav, koji je »došao do granica Dakije«, ponavlja i kod nekih drugih pisaca i ona indirektno potvrđuje i njegov rat s Mezima, jer je put iz Dardanije na Dunav vodio kroz teritoriju ovog plemena.[65] Tako, i bez nekog oslonca u izvorima, možemo pretpostaviti da je Kurion, pošto je savladao Dar-

[62] *Jokl,* Ebert's Reallexicon, s. v. Thraker, 278.

[62a] Dioscur. IV, 16 (M 55), cf. *Tomaschek* II, 1, 29. *Detschew* 545 sq., s.v. δάκινα, ima u Dioskuridovom tekstu Μάρσοι μένδρουτα umesto Μυσοί μένδρουτα.

[62b] *Tomaschek,* II, 15; *Detschew,* 269; usp. dalje str. 381, nap. 32. i 33.

[63] Kako smo napred rekli (str. 306), poznat nam je samo jedan datum iz Artemidorova života — 169. olimpijada, ili 104—100. godine pre n.e. Podatak o Mezima može, naravno, biti i iz znatno docnijeg vremena. Artemidor je boravio u Rimu kao član delegacije svog rodnog mesta Efesa i za svoje zasluge dobio je zlatnu statuu. Str. XIV. c. 642.

[64] Ruf. Fest. VII, 5 (M 22); Iord. *Rom.* 216 (M 23).

[65] Flor. I, 39 (M 24): *Curio Dacia tenus venit;* Eutr. VI, 2 (M 25): *usque ad Danuvium penetravit.* Usp. napred odeljak o Dardancima str. 137 i d. U fragmentima Salustijeve *Hist.* III, fr. 79 M i 80 M pominje se takođe Dunav, ali *Maurenbrecher* (u komentaru svog izdanja) smatra da to nije bilo u vezi s Kurionovim mezijskim ratom, kako su neki naučnici ranije mislili.

dance, krenuo dolinom Morave u pravcu Timoka, oko koga su živeli Mezi. Da je nastavio dolinom Morave ka Dunavu, on bi bio upao u zemlju Skordiska. O ovima se, međutim, ne čuje ništa u vezi s njegovim pohodom.

Ono što može da izazove izvesnu sumnju u ovom slučaju je oblik imena *Moesiacos* koji upotrebljava Fest. Ovaj pozni oblik, koji se razvio od imena provincije Mezije, nije Fest mogao da nađe u svome izvoru. Kod Jordanisa, opet, imamo oblik *Mysos*, koji takođe nije bio primaran i prema tome nije mogao poticati od prvog autora koji je o ovom pohodu pisao. Da li je podatak o Kurionovom ratu s Mezima postojao u izgubljenih delima odakle su podatke crpli pozni epitomatori, ili je neko od ovih iskombinovao ovaj rat polazeći od toga da je Kurion došao do Dunava? Ma kako bilo, ostaje činjenica da je Kurion morao proći kroz zemlju Meza. Izraz *subegit, edomuit*, kojim Fest i Jordanis označavaju rezultate Kurionove aktivnosti, kako u Dardaniji, tako i u Meziji, ne treba shvatiti bukvalno, bar što se tiče Meza.

Upravo suprotan je slučaj izveštaja o ratovima sledećeg namesnika Makedonije Marka Terencija Varona Lukula, mlađeg brata Licinija Lukula, koji je ratovao s Mitridatom.[66] Izvori ovog puta govore o Mezima *(Moesi)*, ali pravac njegovog kretanja čini malo verovatnim zaključak da je on svojim operacijama zahvatio i zemlju Meza u užem smislu.

Na prvom mestu treba pomenuti jedan fragmenat iz Salustijevih Historija. Poznati komentator Enejide Servije zabeležio je sledeće: »Geti su važili kao divlji narod i kod starih pisaca; oni su naime Mezi; za njih kaže Salustije da ih je Lukul pokorio.«[67] Sem ovog postoji i Apijanovo svedočanstvo: »Na Meze pak zaratio je Marko Lukul, brat Licinija Lukula, koji je ratovao s Mitridatom, a dopro je i do reke gde se nalazi šest grčkih gradova u susedstvu Meza, Istrija, Dionisopolis, Odesos i Mesembrija...«[68] Uz ovakva dva svedočanstva, od kojih je jedno savremeno, nema mesta sumnji da je Lukul ratovao s Mezima. Međutim, ostali izvori koji opširnije govore o njegovim ratovima ne samo da ne pominju Meze već daju konkretne podatke koji pokazuju da je poprište njegove aktivnosti bila srednja i istočna Trakija i pontska obala. Eutropije, Orozije, Amijan, Fest, Eusebije ističu pokoravanje Besa kao prvu etapu njegova pohoda.[69] Osvojeni su gradovi Filipopolis, Uskudama (docnije Hadrijanopolis), u dolini Marice, i Kabile, u dolini Tundže. Odatle se Lukul spušta prema Dunavu i osvaja, jedan za drugim, sve grčke gradove od Istrije na severu do Mesembrije i Apolonije na jugu.[70] Kako uklopiti u ovaj pohod ratove s Mezima?

---

[66] O Marku Liciniju Lukulu, po adopciji Marku Terenciju Varonu Lukulu, v. RE XVII (1926), 417 s. v. Licinius, Nr. 109 *(Münzer)*.

[67] Sall. IV fr. 18 M (Serv. ad Aen 604) (M 26).

[68] App. *Ill.* 30 (M 27). ἐς τὸν ποταμὸν ἐμβαλὼν znači isto što i kod Eutropija »*usque Danubium penetravit*«, ili Festa: »*ad Danuvium usque perveniens*«; v. sled. nap. *Dobiaš*, 221 sq., odbacuje emendaciju ἐς τὸν Πόντον ἐμβαλών, koju je predložio *B. Pick*, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien I, Berlin, 1898, 64. nap. 4.

[69] S obzirom na to da se kod Salustija *(Hist.* III, fr. 51 M) pominju gradovi *Aenum* i *Maronea*, pretpostavlja se da je Lukul krenuo s egejske obale i da se kretao dolinom Marice prema zemlji Besa.

[70] Eutr. VI, 10: *Alter autem Lucullus qui Macedoniam administrabat Bessis primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio in Haemo*

Cipel i Pač su pretpostavili da je Marko Lukul na kraju svog pohoda 72. godine, pošto je pokorio Bese i preko Hema izbio na Dunav, krenuo uz Dunav do zemlje Meza, a da se iduće godine uputio pravo na Crnomorsko primorje.[71] Iako to ne kažu direktno, oba naučnika, očigledno, imaju u vidu oblast Timoka kao zemlju Meza. Cipel, štaviše, ističe da »u to vreme ime Mezije, verovatno, nije davano današnjoj Bugarskoj, odnosno njenom donjem delu«. Međutim, Timok je daleko od teritorije Besa i sasvim po strani od oblasti u kojoj se razvijala Lukulova osvajačka aktivnost. Ekspedicija u zemlju Meza nije mogla da bude jedna uzgredna akcija između dva pohoda. A da je za nju upotrebljeno mnogo vremena i mnogo snaga, ona bi morala biti posvedočena i u drugim izvorima i na drugi način.

Ako pažljivije pogledamo šta nam Apijan kaže o Lukulovim ratovima, primetićemo da on Meze smatra susedima grčkih gradova na crnomorskoj obali (Ἑλληνίδες ἓξ πόλεις Μυσοῖς πάροικοι). Ovo je dovoljno da izazove sumnju u značenje koje treba dati Μυσοί u njegovom tekstu. Apijan je bio — to smo videli — slabo obavešten o Mezima. On ne zna, na primer, za Krasov pohod na Meze, svakako najznačajniji događaj u istoriji rimsko-mezijskih odnosa, a kada pominje evropske Meze (τοὺς ἐν Εὐρώπῃ Μυσούς), on ničim ne pokazuje da mu je bilo poznato da je pojam Μυσοί mogao imati uže značenje. Možda je Apijan u svom izvoru našao da je Lukul ratovao s Mezima i imajući pred očima Meziju svog vremena doveo grčke gradove u vezu s njima? Ili naprotiv, u izvorima kojim se koristio nije bilo reči o Mezima, već o plemenima

---

monte superavit. Oppidum Uscudamam quod Bessi habitabant eodem die quo adgressus est vicit, Cabylen cepit, usque Danuvium penetravit. Inde multas supra Pontum positas civitates adgressus est.« Oros. VI, 3, 4: *»Atvero M. Lucullus, qui Curioni in Macedonia successerat, totam Bessorum gentem bello adpetitam in deditionem recepit.«* Amm. Marc. XXVII, 4, 11: *»advenit post hos imperator Lucullus qui cum durissima gente Bessorum conflixit omnium primus, eodemque impetu Haemimontanos acriter resistenses oppressit. Quo imminente Thraciae omnes in dicionem veterum transiere nostrorum, hocque modo post procinctus ancipites rei publicae sex provinciae sunt quaesitae.*

Ruf. Fest. c. 9: *»Marcus Lucullus per Thracias cum Bessis primus conflixit. Ipsam caput gentis Thraciam vicit, Haemimontanos subegit, Eumolpiadam quae nunc Philippopolis dicitur, Uscudamam, quae modo Hadrianopolis nominatur, in dicionem nostram redegit, Cabylen cepit. Supra Pontum positas civitates occupavit, Apolloniam, Calathum, Parthenopolim, Tomos, Histrum; ad Danuvium usque perveniens Romana Scythis arma monstravit. Ita dicioni rei publicae sex Thraciarum provinciae sunt adquisitae: Thracia, Haemimontus, Moesia inferior, Scythia, Rhodope, Europa.«* Eus.-Hier. *p.* 152, Helm: *»M. Lucullus de Bessis triumphavit capta Cabyle et Tomis et ceteris vicinis urbibus.* Liv. *per. 97: M. Lucullus procos. Thracas subegit.«*

[71] *Zippel*, 166: »Vorher ist er wahrscheinlich eine Strecke an der Donau hinaufmarschiert; denn nur so werden wir es erklären, dass er nach Sallust hist. 4, fr. 38 auch die Möser besiegte, weil der Name Mösien damals dem heutigen Bulgarien, namentlich dem unteren Teile desselben, wahrscheinlich nicht zukam.« *Patsch*, Beiträge, 36 sq.: »von hier (Cabyle-Sliwen) aus wird das Heer den Balkan... überschritten und sich in Donaubulgarien donauaufwärts gewendet haben, da gemeldet wird, dass Lucullus auch die bereits von Curio angegangenen Möser, im Anlande des Timok, bekriegt habe«. *Fluss*, Moesia, 2369, ponavlja, ono što kaže Cipel, iako je sam raspravljajući o imenu Meza, *ibid.*, 2365. i d., došao do zaključka da to ime nije bilo ograničeno samo na oblast oko Timoka; v. dalje str. 329. *Dobiaš*, 222, ne izjašnjava se o ovom pitanju.

koja su živela u istočnom delu docnije provincije Mezije, pa je on, skraćujući svoj uzorak, sam nazvao Mezima ova plemena? Apijanovo izlaganje razlikuje se od ostalih sačuvanih izvora i nije lako ustanoviti odakle je on crpeo svoje podatke.

Onakvo kakvo je, Apijanovo svedočanstvo o Lukulovom ratovanju s Mezima moglo bi se ignorisati da nije Salustijeva fragmenta, u kome, kao što smo videli, takođe stoji da je Lukul savladao Meze. Ovaj fragment pak, po svemu sudeći, ne dopušta drukčiju interpretaciju: Servije je iščitao kod Salustija da je Lukul ratovao s Mezima. Ipak, pretpostavka da je Lukul iz oblasti Besa krenuo na zapad da bi negde oko Timoka napao Meze izgleda mi neprihvatljiva i mislim da se mora naći neko drugo rešenje problema koji nam Salustijev fragmenat postavlja. To je uostalom problem mnogo većeg zahvata nego što se na prvi pogled može učiniti. Njega rešiti znači u stvari odgovoriti na pitanje šta je pojam »Meza« obuhvatao u vreme kada su Rimljani došli s njima u dodir.

O ovom zaista složenom pitanju biće raspravljeno opširno u posebnom poglavlju.[72] Ovde će biti dovoljno da kažemo da ima i drugih izvora koji pokazuju da nije pravilno tražiti Meze samo u zapadnom delu Bugarske i istočnoj Srbiji, kako se to redovno čini. U vreme rimskog osvajanja, kako je to naročito jasno istaknuto kod Diona Kasija, Mezi su zajedno s Getima zauzimali ceo prostor između planine Balkana i Dunava, a kako je odnos ova dva naroda — tačnije, njihovih imena — često neodređen, neće biti pogrešno ako se o Mezima govori i u istočnom delu tog prostora, u oblasti koja je docnije postala Mezija Inferior.[73] To je područje u koje je Lukul upao, posle pokorenja Besa, odakle je nastavio, iste ili iduće godine, ka Crnomorskom primorju.

U istom smislu upotrebljava izraz Μυσία i Dion Kasije kada govori o ratovima po zlu poznatog namesnika Makedonije Gaja Antonija Hibride.[74] Hibrida je, umesto da dalje učvršćuje i širi rimsku vlast, istresao svoju moć nad provincijskim stanovništvom i susednim narodima koji su se već nalazili pod rimskom dominacijom. Upao je u Dardaniju, opljačkao je, ali nije izdržao napad Dardanaca, već je, ostavivši svoju pešadiju da se sama snalazi kako zna i izgubivši plen zbog koga se i upustio u ovaj verolomni pohod, sramno pobegao.[75] To što je uradio u Dardaniji ponovio je i sa saveznicima u Meziji (τοὺς συμμάχους τοὺς ἐν τῇ Μυσίᾳ), a »kada su ga Skiti Bastarni, koje su građani Istrije pozvali u pomoć, napali, bio je poražen i dao se u bekstvo«.[76] Iz izveštaja o docni-

[72] V. dalje str. 328 i d.

[73] Prema Festu (v. nap. 70), Lukul je prisajedinio rimskoj državi teritoriju šest poznocarskih provincija: Trakije, Hemimonta, Mezije Inferior, Skitije, Rodope i Europe. Isto kaže i *Amm. Marc.* XXVII, 4, 12. Provincija Mezija Inferior obuhvatala je gradove *Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum, Durostorum* i *Odessos.*

[74] Antonije Hibrida, stric trijumvira Marka Antonija, bio je kolega Ciceronov u konzulatu 63. godine. Ciceron mu je dragovoljno ustupio provinciju Makedoniju, koja je njemu bila dodeljena. Hibrida je otišao u Makedoniju 62. godine, pošto je najpre početkom te godine pobedio Katilinu. Tokom 61. opozvan je, a po povratku u Rim optužen i, uprkos Ciceronovoj odbrani, osuđen na izgnanstvo. Otišao je na ostrvo Kefaloniju i, prema Strabonovim rečima (X, 2, 13, c. 455), »držao je celo ostrvo kao ličnu svojinu«.

[75] V. napred str. 140.

[76] Cass. Dio. XXXVIII, 10, 2 (M 28). Usp. LI, 26, 5.

jem ratu Marka Krasa u ovim oblastima saznajemo da je Hibrida ostavio i rimske bojne znake u neprijateljskim rukama. Obično se smatra da se pod »saveznicima u Meziji« ovde misli na grčke gradove koje je Lukul bio primorao da priznaju rimsku vlast.[77] S obzirom na epizodu s Istrijom, o kojoj nam jedino govori Kasije Dion, ovo je tumačenje vrlo verovatno. Ne mislim, međutim, da je naš pisac ovde upotrebio ime Μυσία u značenju poznije provincije Mezije, jer sam kaže da je sve, pa i imena, zabeležio onako kako je našao u izvorima, iako su ona vremenom promenila značenje.[78]

Kurionov, Lukulov i Hibridin rat su jedini događaji iz istorije Meza koji se u našim izvorima pominju pre sudbonosnog za njih Krasovog pohoda. A samo prva od tih ekspedicija zahvatila je, kao što smo rekli, zapadnu oblast, u kojoj su Mezi u užem smislu posvedočeni u carsko doba. Ne vidim stoga kako i zašto bi se pojam Mezije proširio i na istočne oblasti, gde su Lukul i Hibrida ratovali, da nisu već u njihovo vreme Mezima nazivani stanovnici celog prostora između Balkana i Dunava. Pada u oči takođe činjenica da se Mezi ne pominju ni u vezi s Boirebistinim carstvom. Bez obzira na to da li je ono trajno zahvatalo i oblast južno od Dunava ili ne, Mezi su morali na ovaj ili onaj način osetiti njegovu vlast.[79] Isto tako je čudnovato što se Mezi ni jedanput ne pojavljuju među plemenima koja napadaju Makedoniju bilo radi pljačke ili da bi se osvetili za makedonska nasilja. Ja vidim samo jedno objašnjenje za ovo upadljivo nepominjanje Meza, i to: da su ih antički pisci, pre nego što su Rimljani došli u dodir s njima, nazivali Getima, a kada su posle toga otkrili njihovo pravo ime, ime Geta se održalo i dalje i dovodilo do zabune i same antičke pisce.

POHOD MARKA KRASA

Jedini događaj iz istorije Meza o kome znamo nešto više je pohod Marka Krasa 29. i 28. godine, koji se završio pokoravanjem kako zapadnih, tako i istočnih Meza. Izazvan prodorom Bastarna, ovaj pohod je dobio široke razmere borbe za obezbeđenje rimskih poseda u Makedoniji

[77] Usp. *Patsch* Beiträge, 39.

[78] Cass. Dio. LI, 27, 2 (M 39). Usp. dalje str. 324, 329. Ništa u ovom pogledu ne doprinosi kratka beleška iz Livijevih perioda (M 29) o neuspešnom ratovanju Antonijevom »u Trakiji«.

[79] U izvorima nema nikakvih podataka na osnovi kojih bi se moglo sa sigurnošću zaključiti da je Mezija ulazila u sastav Boirebistine države. Savremeni naučnici kao da zaobilaze ovo pitanje: *Brandis*, s. v. Dacia, RE IV (1901), 1958. i d., ne kaže ništa o Mezima; *Pârvan*, Getica, 80, uzima kao južnu granicu dačke kraljevine »planine Autarijata i Dardanaca, do kojih je Boirebista dopro pokoravanjem Skordiska i Iliro-Tračana koji su živeli izmešani s njima, a dalje Hemus planinu, do koje je došao potčinivši ostatke Tribala i ostale Tračane i Trako-Bastarno-Skite sve do Crnog mora »(ovde su i Geti obuhvaćeni opštim pojmom Tračana); *Златковская*, Племенной союз Гетов в I в. до н.э., ВДИ, 1955, 2, 73. i 75, i Мезия, 8, uzima balkanske planine kao južnu granicu Geta i govori o velikom savezu tračkih plemena pod Boirebistom na teritoriji Dakije i Mezije, ali direktno nigde ne kaže da je oblast »Mezije u užem smislu«, koju ona ograničava na područje oko reke Cibrice, bila obuhvaćena ovim savezom. Međutim, iz njenog izlaganja proizlazi da je zapadna granica Geta bila reka Asamus, te prema tome Mezi ne bi mogli biti obuhvaćeni pojmom Geta.

i Trakiji.[80] Uspešno vođen i srećno završen, on je od svih ratova koji su u to vreme vođeni na granicama raznih provincija — u Galiji, Španiji, Africi — imao najjači odjek u Rimu[81] i predstavljao i sa stanovišta opšte rimske politike na Balkanu vrlo značajan događaj. Time što mu je dodeljena komanda u ovom ratu, ukazana je Marku Liciniju Krasu, unuku trijumvira Krasa, koji je na vreme, tj. pre bitke kod Akcija, napustio protivnički tabor i prešao na stranu Oktavijana, posebna čast i poverenje.[82] On je ne samo opravdao nade koje su u njega polagane već mu je ratna sreća bila više naklonjena nego što je Cezarov usvojenik i naslednik mogao to da dopusti: pošto je u boju svojom rukom ubio bastarnskog kralja Deldona, Kras je polagao pravo na najvišu počast prinošenja *spolia opima* Jupiteru Feretriju, počast koju su posle Romula doživela samo dva Rimljanina. Plašeći se za svoj lični prestiž, Oktavijan je osporio to pravo Krasu, kao što mu je osporio i titulu imperatora, i ovaj slučaj, svakako, nije ostao bez uticaja na mere koje je prvi čovek u državi preduzeo da bi ozakonio svoj položaj vrhovnog komondanta nad svim vojnim snagama rimske imperije.[83]

---

[80] *Groag*, Crassus, 275, ističući surevnjivost Oktavijanovu prema Krasu, primećuje da je inicijativa za rat protiv Bastarna morala biti Oktavijanova, jer je ovaj još 35/4. godine imao u planu rat s Dačanima i Bastarnima, a strah od dačke invazije lebdeo je nad Rimom za sve vreme građanskog rata (usp. H o r. *carm.* III, 6, 13: *»paene occupatam seditionibus delevit urbem Dacus et Aethiops«).* Međutim, obim koji su dostigle operacije nije mogao da bude po volji Oktavijanu. Prenošenje rata na mezijska, tračka i getska plemena izvršio je Kras na svoju ruku. *E. Swoboda*, Forschungen am obermösischen Limes, Wien, 1939, 108—113, zastupa drukčije mišljenje. Krasov pohod bio je nastavak politike dobijanja povoljnih baza za obračun s narodima s one strane Dunava, koju je Oktavijan konsekventno sprovodio još u vreme svog rata u Iliriji. Dostizanje linije Dunava postavljeno je kao cilj ne iz strateških, već iz ekonomskih razloga. Interesantan i značajan, ovaj problem izlazi iz okvira naših istraživanja.

[81] Cf. *Charlesworth*, CAH X (1952), 117.

[82] Kras je u prvoj polovini 30. godine zauzimao, zajedno s Oktavijanom, položaj konzula. U Makedoniju i Ahaju upućen je kao prokonzul. Tada on nije morao da bude i legat Oktavijanov da bi komandovao provincijskim legijama (v. *Premerstein*, Anfänge, 154). Takvo stanje uvedeno je tek 27. Oktavijan je, međutim, naknadno osporio Krasu pravo da ratuje *suis auspiciis;* v. sled. nap.

[83] Način na koji je Oktavijan okrnjio Krasova prava predstavlja tipičan primer sredstava kojima se tvorac principata služio da bi sačuvao svoj autoritet. Pravo prinošenja *spolia opima* — zaplenjene ratne opreme ubijenog protivničkog vođe — priznato je bilo svega trojici Rimljana: Romulu, Aulu Korneliju Kosu, koji je u V veku ubio kralja Veje Larsa Tolumnija, i Klaudiju Marcelu, koji je 222. godine kod Klastidija u dvoboju ubio galskog prvaka Virdomara. Oktavijan, koji se nije mogao dičiti ratnom slavom, nije smeo dozvoliti da, kao neki Romul, Kras, uđe u Rim s takvim trofejom. Falsifikovao je i predanje, prema kome je Aul Kos bio običan *tribunus militum* kad je ubio Tolumnija, i učinio od njega konzula da bi mogao da se pozove na običaje predaka u tvrđenju da samo nosilac najvišeg imperijuma ima pravo na takvu počast. Lišio je Krasa i titule imperatora i sam uzeo, povodom Krasove pobede, po sedmi put tu titulu, kao što će ubuduće skoro redovno činiti u slučaju pobede svojih legata. Sve je to bilo protivzakonito i, mada u ovom slučaju diktirano pre svega izuzetnom, ne samo državnopravnom, već i sakralnom važnošću *spolia opima*, karakteristično za prelazni period 29—28. godine u konsolidovanju Oktavijanove vlasti i vesnik novog režima 27. godine. O ovom incidentu v. *H. Dessau*, Gesch. d. Röm. Kaiserzeit I, 1924, 57—60, i, u novije vreme, *P. Grenade*, Essai sur les origines du Principat, Paris, 1961, 166—181

Pohod Marka Krasa proučen je i obrađen, kako to i zaslužuje po svome značaju, u svim istorijama Avgustova vremena. Njemu je posvećeno odgovarajuće mesto i u radovima koji se bave prošlošću Bastarna, Dakije i Trakije ili Balkana uopšte. Najzad, on je u centru pažnje i onih naučnika koji se bave počecima rimske provincije Mezije.[84] Drugim rečima, o njemu je kazano sve što se imalo i moglo reći. On i ne postavlja neke naročito probleme, sem u nekim detaljima, s obzirom na to da se naša znanja zasnivaju na jednom jedinom opširnijem izvoru, Kasiju Dionu, koji daje jasan i povezan tok događaja.[85] (Od Livija, koji je u 134. i 135. knjizi svoje Rimske istorije opširno govorio o ovom ratu, ostala je, sem lapidarnih beležaka u periohama, samo jedna epizoda anegdotskog karaktera kod Flora.)[86] U daljem izlaganje zadržaćemo se uglavnom na onim momentima Krasova rata koji se neposredno tiču Meza, nastojeći da sa stanovišta ovog plemena izvučemo sve što je moguće iz naših izvora.

Kasije Dion počinje svoj prikaz Krasova pohoda vremenskom odredbom — »u vreme kada se to dogodilo« — koja bi sama po sebi bila dovoljna da se u prethodnom tekstu ne govori najpre o događajima iz 29, a onda iz 30. godine pre n.e.[87] Međutim, danas je usvojeno kao sigurno da je Kras prešao u Makedoniju i krenuo u rat na Bastarne u proleće 29.[88] Prema uvodnoj Dionovoj rečenici, Kras je ratovao »s Dačanima i Bastarnima«, Livijeve periohe beleže rat »protiv Bastarna, Meza i drugih plemena« i rat »protiv Tračana«, dok se u trijumfalnim aktima govori o njegovom trijumfu »nad Tračanima i Getima«.[89] Kasije u daljem izlaganju ne pominje više Dačane, iz čega se vidi da je u ovoj rečenici, koja ne počiva direktno na izvoru, upotrebio termin uobičajen u njegovo vreme.[90] Ono što je mnogo neobičnije i teže objasniti jeste činjenica da se

[84] *H. Schiller*, Gesch. d. römisch. Kaiserzeit I-1, 233—235; *V. Gardthausen*, Augustus u. seine Zeit III-1, 1 050—1 055; III-2, 662 sq.; *Dessau*, n. m.; *Charlesworth*, CAH X (1952), 117. i d. — *E. Sehmsdorf*. Die Germanen in den Balkanländern bis zum Auftreten der Goten. Leipzig, 1899, 24—31; *Müllenhoff*, Deutsche Altertumskunde III; *Zippel*, 238—242; *Pârvan*, Getica, 85—91; *Patsch*. Beiträge 69—82; *Stein*, Legaten, 10. i d.: *Златковская*, Мёзия 26—29. Najpotpuniji je prikaz u Groagovom članku u RE XIII (1926), 270—286. s. v. Licinius Nr. 58. Usp. i CAH X (1952), 117—119 (Crassus in the Balkans) i 125—126 (Grassus and the spolia opima), od *M. P. Charlesworth*-a.

[85] Cass. Dio. LI, 23—27 (M 32).

[86] Liv. *per.* 134 i 135 (M 30), Flor. II, 26 (M 34), Jord. Rom. 245 (M 35). — Dion nije crpeo iz Livija. Prema *Groagu*, Crassus, 272, sve što znamo o ovom pohodu potiče, u krajnjoj liniji, od referata koji je Kras podneo senatu. Opširan prikaz Dionov sažeo je Zonara, X 32 (M 33), jednu rečenicu: »Tih god'na je Marko Kras, poslan u Makedoniju, Grčku i Trakiju, ratovao s mnogim plemenima i neka je pobedio a druga pridobio.«

[87] U *c.* 22 Dion govori o proslavi trostrukog Oktavijanovog trijumfa 13—15. avgusta 29. godine, a zatim se vraća na osvećenje pozorišta Statilija Taura 30. godine. Zbog toga je *Zumpt*, I, 45, mislio da treba staviti početak Krasovog rata u 30. godinu. *Ritterling*, 1220, pogrešno datuje rat od 29. do 27. Dion pominje samo jednu ratnu zimu, 29/28; prema tome, 27. se nije ratovalo.

[88] V. *Groag*, Crassus 272.

[89] Cf. Cass. Dio. LI, 23, 2 (M 32); Liv. *per.* 134 i 135 (M 30); *Fasti triumph.* a. 27 (M 31).

[90] *Pârvan*, Getica, 85 i *Patsch*, Beiträge, 70, zaključuju na osnovi ovog pomena Dačana da su i neki Dačani sa leve obale Dunava prešli preko reke zajedno s Bastarnima 29. Međutim, upravo u prethodnom poglavlju Dion Ka-

u trijumfalnom spisku ne pominju ni Bastarni ni Mezi. Vratimo se, međutim, zasada na Dionovo izlaganje o toku rata.

»Bastarni — a oni se s pravom smatraju Skitima — prešavši i tada preko Dunava, osvojiše Meziju, koja se nalazi prekoputa njihove zemlje, a zatim Tribale, koji su njeni susedi, i Dardance koji su živeli u zemlji ovih (tj. Tribala). Sve dotle dok su to činili, nisu imali nikakva posla s Rimljanima; ali kad predoše planinu Hem i provališe u zemlju tračkih Denteleta, koji su bili rimski saveznici, tada Kras, nešto zbog toga što je hteo da zaštiti denteletskog kralja Situ, koji je bio slep, ali najviše stoga što se bojao za Makedoniju, krenu na njih i zastrašivši ih samim svojim približavanjem, bez borbe ih izbaci iz zemlje. A zatim, kad su odatle krenuli svojim kućama, goneći ih Kras osvoji takozvanu Segetiku τὴν Σεγετικὴν καλουμένην i upadne u Meziju (ἐς τὴν Μυσίδα). Opustošio je zemlju i približio se jednom utvrđenom mestu. U prvom sukobu koji su njegove prethodnice imale s neprijateljem pretrpeo je najpre neuspeh (jer su Mezi, misleći da ih je malo, izašli iz zidina), ali kada je on pritekao u pomoć s ostalom vojskom, ne samo da ih je potukao već je, opkolivši ih, osvojio utvrđenje. Dok je on to radio, Bastarni su prekinuli bekstvo i zadržali se oko reke Kedra (πρὸς τῷ Κέδρᾳ ποταμῷ), čekajući da vide šta će biti. A kada, pobedivši Meze, Kras krenu i na njih, oni mu poslaše poslanike tražeći da ih ne progoni jer tobože nisu ništa zlo učinili Rimljanima.«[91]

Borbe s Bastarnima o kojima se dalje priča, iako se odigravaju u mezijskoj zemlji, u blizini ušća reke Kedra u Dunav(?), ne mogu nas ovde bliže interesirati.[92] Skrenućemo samo pažnju na okolnost da je Krasu pomogao u savlađivanju Bastarna getski kralj Roles, jedan od nekolicine vladara koji se u ovo vreme pominju u dako-getskim zemljama. »Pošto je pobedio Bastarne, Kras se ponovo okrenu Mezima i pokori ih sve, sem vrlo malog broja njih, neke ubeđivanjem, druge zastrašivanjem, a donekle i upotrebom sile, ne bez napora i opasnosti. I tada se, s obzirom na to da je već bila zima, uputi u oblast koju je smatrao prijateljskom, ali nastrada mnogo od studeni i još više od Tračana, kroz čiju se zemlju, kao prijateljsku, vraćao. Stoga mu se učini da treba da se zadovolji onim što je bio postigao. Odluke o žrtvama zahvalnicama i prazniku pobede su već bile izglasane (u Rimu), i to ne samo za Cezara već i za njega.«[93]

Međutim, čim se rimska vojska udaljila, Bastarni su ponovo prodrli u zemlju Denteleta da im se osvete što su pozvali Rimljane u pomoć.

---

sije kaže da Dačani žive s obe strane Istra (LI, 22, 7: οἱ δὲ (Δακοὶ) ἐπ'ἀμφότερα τοῦ Ἴστρου νέμονται) i to, pored ostalog, pokazuje da on upotrebljava nazive »Dačani« i »Geti« kao jednake. Tako i *Groag*, Crassus, 272, *Stein*, Legaten, 10.

[91] Dio. Cass. LI, 23, 3—24, 2 (M 32).

[92] *Cass. Dio.* 24, 3—7; v. kratak sadržaj (M 32). Bastarni su pokušali da izbegnu bitku s Rimljanima, ali ih je Kras na prevaru namamio u nekakav šibljak i tamo ih razbio. Tada je rimski vojskovođa izvršio podvig kojim se proslavio: svojom rukom ubio protivničkog kralja Deldona. Bastarni beže na razne strane, mnogi od njih ginu u vodama Dunava. Pomen Dunava ovde je važan jer pokazuje da se borba odigrala u blizini ove reke. Kako je već bilo toplo vreme i led na Dunavu se otopio, varvari nisu mogli više da pređu na onu stranu, u svoju zemlju. O borbama s Bastarnima raspravljaju opširno *Patsch*, Beiträge, 72—73, i *Pârvan*, Getica, 87—88.

[93] *Ibid.*, 25, 1—2.

To natera Krasa da žurno opet krene u rat. Savladavši Bastarne, »pošto se već bio latio ponovo oružja, zaželi da kazni Tračane koji su ga napali kada se vraćao iz Mezije; a već se bilo raščulo da se oni utvrđuju i pripremaju za rat. Mede i Serde pobedi u bitkama i pokori ih, ne bez truda, pošto je dao da se zarobljenicima odseku ruke. Sve ostalo, sem zemlje Odriza, pregazi i opustoši.«[94] Ali to još nije bio kraj njegove ekspedicije. Pozvan da pomogne Rolesu, koga je napao drugi getski kralj, Dapiks, on krenu na sever prema Dunavu i tamo odnese više pobeda nad Getima. Između ostalog osvoji utvrđenje Genuklu, gde su čuvani rimski bojni znaci koje su Bastarni bili oteli zlosrećnom i kukavičkom Antoniju Hibridi. »To je uradio u getskoj zemlji, a što se tiče Meza, one mezijske oblasti koje su ranije bile pokorene pa su se u međuvremenu pobunile ponovo osvojiše njegovi oficiri, na Artakije pak i neke druge koji ranije nisu bili potčinjeni niti su sada bili voljni da mu priđu, pa su se zbog toga ne samo razmetali od samopouzdanja već su i druge izazivali na otpor i pobunu, zarati sam i njima zagospodari nešto silom, jer je otpor bio prilično jak, a nešto i strahom koji je njegov postupak sa zarobljenicima izazivao.«[95]

Pokoravanjem slobodoljubivih i gordih Artakija i njihovih suseda završava se, prema Dionu Kasiju, dvogodišnje ratovanje Marka Krasa u Trakiji, Meziji i getskoj zemlji. Kada je 29. godine krenuo da zaštiti slepog denteletskog kralja, Kras, sigurno, ni sam nije mogao da zamisli da će njegova ekspedicija uzeti takve razmere. Jedna akcija povlačila je za sobom drugu i tako je ratoborni, odlučni i surovi rimski vojskovođa prokrstario uzduž i popreko celim severnim delom Balkanskog poluostrva. To je bio pravi osvajački rat, u kome su potčinjene mnoge nove oblasti. U zapadni deo Mezije rimske legije nisu bile zakročile posle Kuriona, a Lukulovi uspesi u istočnoj Meziji, ukoliko su i doveli do sklapanja kakvih »saveza« s mezijskim plemenima, bili su anulirani Hibridinom kobnom delatnošću. Jačanje dačke države pod Boirebistom je, u svakom slučaju, uklonio i poslednji trag nekog rimskog uticaja u prostoru severno od Balkanskih gora. To jasno proizlazi iz onoga što Dion kaže na početku navedenog odlomka, tj. da Rimljani nisu polagali, pre Krasova pohoda, neka formalna prava ni na Meziju ni na Tribaliju, i da je tek prodor Bastarna u zemlju Denteleta poslužio Krasu kao izgovor za preduzimanje jedne odavno planirane akcije.

Prva stvar koja treba da zadrži našu pažnju u vezi sa pokoravanjem Mezije jeste utvrđivanje oblasti u koju je Kras prodro, goneći Bastarne na početku svog pohoda. Dionov tekst sadrži nekoliko topografskih indicija na osnovi kojih se može ovo pitanje rešiti. Polazna tačka Krasovog pokreta bila je Denteletika, oblast oko gornjeg toka Strimona.[96] Iz Denteletike Kras ulazi u zemlju koja je u rukopisima Diona Kasija zabeležena kao Σεγετική, a odatle u Meziju (ἐς τὴν Μυσίδα). Bastarni su se pak povukli prema reci Kedru (πρὸς τῷ Κέδρῳ ποταμῷ), nedaleko od njenog ušća u Dunav, kako se vidi iz opisa bastarnskog pokolja. Ni oblast Σεγετική ni reka Κέδρος nisu inače poznate. Predložena su za svaki od ova toponima dva rešenja. Reku Κέδρος identifikuju svi, s izuzetkom Par-

[94] *Ibid.*, 25, 4—5.
[95] *Ibid.*, 27, 1.
[96] O položaju Denteleta v. *Геров*, Проучвания, I, 74.

vana, s pritokom Dunava Cibricom, koja se kod Ptolemeja pojavljuje kao Κίαβρος, i predlažu da se kod Diona napiše Κέβρος umesto Κέδρος.[97] Parvan, međutim, smatra da Κέδρος treba ispraviti u Κέρβος ili Κέρβης kako se zvala rečica koja se uliva u jezero Mangalia,[98] u pontskom primorju, i navodi u prilog svoje identifikacije činjenicu da se za Bastarne kaže da su se vraćali u svoju zemlju οἴκαδε ἀναχωροῦντας, pa je prema tome prirodnije pretpostaviti da su se kretali ka istoku, prema ušću Dunava, nego prema Srbiji.[99] Što se tiče nepoznate Σεγετική, jedni smatraju da je treba ispraviti u Σελετική i identifikovati sa poznijom στρατηγία Σελληττική, koja se nalazila u istočnom delu Balkana, u oblasti između gradova Nicopolis ad Istrum i Marcianopolis.[100] Drugi, opet, pretpostavljaju emendaciju Σερδική, jer se Serdika, zemlja plemena Serda, nalazi upravo na putu iz Denteletike u Meziju.[101]

Kao što se vidi, od toga hoćemo li prihvatiti jedno ili drugo rešenje zavisi da li će se prvi sukobi Krasa s Mezima staviti u zapadnu ili istočnu Meziju. Razlog koji je Parvan naveo za istočni pravac kretanja Bastarna u bekstvu je prilično jak, ali je teško verovati da su ovi varvari prevalili prostor od Denteletike do crnomorske obale da bi se zaustavili tek kod reke Kebra, blizu Kalatisa. Sem toga, od ove reke do Dunava je daleko, a Dion, kao što smo rekli, pominje davljenje mnogih Bastarna u vodama Dunava posle poraza koji im je Kras naneo.[102] I identifikovanje Σεγετική sa Seletikom je manje prihvatljivo nego identifikovanje sa Serdikom, jer se ne vidi kako bi i zašto iz Denteletike Kras došao u daleku Seletiku, dok mu je Serdika bila upravo na putu. U prilog Serdike najzad govori i to što je Kras i na povratku prošao kroz njihovu oblast tobože kao kroz zemlju »prijatelja«, ali su ga oni napali, za što im se on sledeće godine osvetio. Sve u svemu, najverovatnije izgleda da su se Bastarni iz Dentelitike povlačili najkraćim putem u pravcu Dunava i da je Kras, idući za njima, preko Serdike izbio u zapadnu Meziju. Međutim, ako se i prihvati kao tačno da su se Bastarni zadržali na reci Cibrici, iz toga ne sledi da se poprište prve Krasove kampanje protiv Meza

[97] Ptol. III, 9, 1. *Müller*, ad Ptol. l.l., ukazuje na kastel Κέβρον na ušću istoimene reke koji beleže Prokopije, Notitia dignitatum i itinerariji; usp. i *Tomaschek*, II, 100, i *RE* III (1899), 1 820. Identifikaciju reke Κέδρος s Cibricom prihvataju *Zippel*, 239, *Müllenhoff*, III, 153, *Tomaschek*, I, 51, *Boissevain*, ad Cass. Dio. Ll, 24, 1, *Mommsen*, R. G. V, 12, *Premerstein*, Anfänge, 149, *Stein*, 11, pr. 5.

[98] *Pârvan*, Getica, 86. *Müller*, ad Ptol. III, 10, 3 napominje da se po reci Κέρβης i grad *Kallatis* ranije zvao *Kerbetis*.

[99] Parvan smatra da je Μυσία u koju su Bastarni provalili (τὴν κατ' ἀντιπέρας σφῶν) bila istočno od Tribala, dakle istočno od Iskera. Stoga, ako su se vraćali istim putem, Bastarni su se morali kretati prema istoku. V. niže str. 324.

[100] Ptol., III, 11, 8. Za položaj ove strategije v. *Б. Геров*. Изв. БАИ, 17 (1950), 27. Ispravku Σελετική predložio je *Müllenhoff*, 153, a prihvata je i *Tomaschek*, 1, 86. Ono što piše *Zippel*, 239: »»das sogenannte Segetike«, vielleicht das Land der bei den Triballern wohnenden Dardaner«, — neshvatljivo je i ostalo je bez odjeka.

[101] *Mommsen*, R. G. V, 12, pr. 1, shvatio je Σεγετική kao ime grada i kaže: »Wenn Dio sagt (51, 23): τὴν Σεγετικὴν καλουμένην προσεποιήσατο καὶ ἐς τὴν Μυσίδα ἐνέβαλε, so kann jene Stadt wohl nur Serdica sein, das heutige Sofia, am oberen Oescus, der Schlüssel für das mösische Land.« Pre će biti da je reč o oblasti; tako *Patsch*, Beiträge, 71, *Stein*, Legaten, 11, *Златковская*, Мёзия, 26.

[102] V. napred pr. 92.

nalazilo zapadno od ove reke. Takvo mišljenje nametnulo se samo zbog toga što se smatra da je pleme Meza u užem smislu živelo oko Timoka,[103] ili između Timoka i Cibrice. što je, kao što ćemo videti u sledećem poglavlju, u osnovi pogrešno. Ograničavanju ratnog poprišta na jednu tako usku i zabačenu oblast protivi se i ono što Dion kazuje o trajanju pohoda. Ratujući s Mezima Kras se zadržao u Meziji do zime,[104] što znači da je na savlađivanje njihovog otpora upotrebio više meseci. Dok je Bastarne razbio u jednom sukobu, koji se pretvorio u veroiomni pokolj, za potčinjavanje Meza morao se poslužiti i diplomatijom i zastrašivanjem, i silom. Reči ἐπιπόνως δὲ δι᾽ καὶ ἐπικινδύνως κατεστρέψατο, svakako, nisu retorsko preuveličavanje. One nam otkrivaju veličinu i snagu mezijskih plemena.

Ima još jedan podatak u Dionovom prikazu koji jasno pokazuje da su mezijska plemena s kojima je Kras ratovao zahvatala skoro ceo prostor između planine Balkana i Dunava. 28. godine, vrativši se iz dalekih getskih krajeva, gde se sukobio s Dapigovim i Ziraksovim Getima,[105] Kras mora ponovo da pokorava mezijska plemena koja su odrekla pokornost i da potčinjava dotle nepokorena. Među mezijskim plemenima koja su tada prvi put iskusila snagu rimskog oružja Dion pominje poimence Artakije,[106] koje sa dosta sigurnosti lokalizuju u takozvanoj Hemimontani, oko gornjeg toka reke Tundže.[107] Dovesti u sumnju mezijsku pripadnost Artakija može samo neko ko je a priori ubeđen u to da

[103] Tako već *Zippel*, 239: »Mysien ist also nach Dionischen Erzählung nur das nordwestlich vom Pass von Sofia gelegene Land, etwa das heutige Serbien.« Ova poslednja odredba smatrana je netačnom (usp. *Groag*, Crassus, 276: Μυσίς nicht das heutige Serbien«, jer se Kras ne bi tako udaljio od Bastarna), ali se ostalo na lokalizovanju Krasovih borbi zapadno od Cibrice. Takvom shvatanju najviše je doprineo *Premerstein*, čija je rasprava Die Anfänge der Provinz Mösien, imala velik uticaj na poznija istraživanja o ovom pitanju. Po Premerštajnovom mišljenju (n. d., str. 149), Ptolemej i Dion Kasije su saglasni u tome da su Mezi živeli zapadno od Cibrice, a Tribali između ove reke i Iskera. Dalje na istok stavlja Premerštajn Gete. Teritorija Meza i Tribala zajedno odgovarala je, po njegovom mišljenju, ranocarskim *civitates Moesiae et Triballiae*, odnosno poznocarskoj provinciji *Dacia ripensis* (ibid., 147). *Patsch*, Beiträge, 72, mislio je da je Kras krenuo prema severozapadu u uverenju da su tamo Bastarni. Teško je poverovati takvoj zabludi. *E. Swoboda*, Forschungen am obermösischen Limes, 112, pr. 401, objašnjava Krasovo skretanje prema zapadu kao namernu akciju za obezbeđenje zaleđa. Tako već *Zippel*, 240; usp. i *Groag*, Crassus, 276 (da Bastarni ne uzmaknu na severozapad), *Златковская*, Мёзия, 26. I Štajn stavlja rimsko-mezijski rat zapadno od Cibrice (Legaten, 11: »es folgt der Kampf gegen die Moesi, der verheerende Streifzug durch ihr zu beiden Seiten des Timavus (sic!) (Timok) gelegenes Land«.

[104] Cass. Dio. LI, 25, 1: χειμὼν γὰρ ἦν. Odlučujuća pobeda nad Bastarnima morala se odigrati u pozno proleće ili rano leto, jer je tog leta, na povratku s Istoka, Oktavijan primio u Korintu getskog kralja Rolesa, koji je pomogao Krasu i tom prilikom ga nazvao rimskim saveznikom *(amicus et socius populi Romani)*; cf. *Groag*, Crassus, 285. Pretpostavka da je Kras poslao u Rim one dačke zarobljenike koji su se borili na igrama priređenim povodom Oktavijanovog trijumfa 13—15. avgusta 29 (Cass. Dio. LI, 22) nije nimalo sigurna; cf. Groag, n. m.

[105] O ovim ratovima v. *Patsch*, Beiträge, 77—79, *Pârvan*, Getica, 88. i d.

[106] Cass. Dio. LI, 27, 1 (M 32): Ταῦτα μὲν ἐν Γέταις ἔπραξε, τῶν δὲ δὴ Μυσῶν τοὺς μὲν ἐκ τῶν κεχειρωμένων ἐπαναστάντας δι᾽ἑτέρων ἀνεκτήσατο, ἐπὶ δὲ Ἀρτακίους ἄλλους τέ τινας οὔθ᾽ἁλόντας ποτὲ οὔτ᾽αὖ προσχωρῆσαι οἱ ἐθέλοντας... αὐτός τ᾽ἐπεστράτευσε...

[107] *Tomaschek* I, 50; id. RE III (1899), 1 304.

je ime Meza oduvek bilo ograničeno na usku oblast koju im daje Ptolemej.[108] Tekst Dionov je, međutim, potpuno jasan i ne dopušta kolebanja: kada je završio ratovanje s Getima, Kras se okrenuo Mezima; pokoravanje onih koji su se u međuvremenu odmetnuli (τοὺς μὲν... ἐπαναστάντας) prepustio je svojim oficirima, a na Artakije i druge (ἐπὶ δὲ Ἀρτακίους ἄλλους τέ τινας) oborio se sam. Veznici μὲν i δὲ povezuju oba dela rečenice uz glavni objekat τῶν δὲ δὴ Μυσῶν.

Gde su se nalazila plemena koja su se bila pobunila i koja su Krasovi oficiri umirili? Pretpostavimo da je reč o plemenima na krajnjem zapadu mezijske teritorije, plemenima između Timoka i Cibrice. Treba samo pogledati na mapu pa videti koliko je ova »mezijska oblast u užem smislu« udaljena od poprišta rata 28. godine. Teško je verovati da bi se Kras 29. godine zadovoljio pokoravanjem te malene i zabačene zemlje a zatim se upustio u daleku ekspediciju na granici Skitije a da nije prethodno pomerio na centralnom i najvažnijem delu granicu rimske vlasti do Dunava. To je utoliko manje verovatno što je on i prve i druge godine krenuo u rat iz Denteletike pa se ne vidi zašto bi zaobišao upravo onaj mezijski kraj koji mu je, tako reći, bio na putu.

Uostalom, krajnji rezultat dvogodišnjeg rata je prilično siguran i niko ga ne osporava: Kras je potčinio rimskoj vlasti celu današnju severnu Bugarsku i Dobrudžu. Neslaganje postoji samo oko toga šta se u toj prostranoj oblasti naziva Mezijom. Premerštajn, Pač i drugi naučnici koji smatraju da je ime Meza prvobitno bilo ograničeno na područje Timok-Cibrica pripisuju sve zemlje istočno od Iskera Getima.[109] Kada Dion Kasije kaže da su Bastarni najpre upali u Meziju, a odatle u tribalsku zemlju i Dardaniju, on upotrebljava, po njihovom mišljenju, naziv Μυσία u smislu poznije provincije Mezije,[110] jer Bastarni prelaze preko Dunava istočno od Iskera. Prema tome shvatanju, Kras je 29. godine ratovao zapadno od Cibrice s Mezima i Bastarnima, a sledeće godine na istoku s Getima i, na kraju kampanje, ponovo s Mezima (zapadno od Cibrice?) i s Artakijima i drugim plemenima. Očigledno je da ograničavanje imena Meza na krajeve između Timoka i Cibrica dovodi do toga da prostrana oblast od Cibrice do Artakija ostaje nekako izvan okvira ratnih operacija. Pač je pretpostavio da je pod utiskom nepobedivosti rimskog oružja 28. godine došlo do potčinjavanja mnogih plemena bez borbi, ali on pri tome ne misli na mezijska plemena, već na Dardance, Tribale i crnomorske gradove.[111] Njegova pretpostavka nalazi donekle

[109] Prema Paču, Beiträge, 80, pr. 2, protiv uobičajenog shvatanja da su Artakiji mezijsko pleme govori »ausser der Lage ihrer Wohnsitze, dass sich im J. 29 nahezu alle Möser gefügt hatten (upućuje se na *Cass. Dion*, LI, 27, 1; v. napred pr. 95), die Artakier dagegen noch völlig frei und ein viel zu bedeutender Stamm waren, als dass sie etwa unter den πάνυ ὀλίγων verstanden werden könnten«.

[110] V. napred pr. 103.

[111] *Patsch*, Beiträge, 71, pr. 1: »Hier bei Dio, LI, 23, 3, nicht ethnisch gemeint, sondern im Sinne der späteren Provinz Mösien: τήν τε Μυσίαν τὴν κατ'ἀντιπέρας σφῶν.«

[111] *Patsch*, Beiträge, 80. i d.: »dazu kam aber sicherlich noch eine Reihe unter dem Eindruck der Unwiderstehlichkeit der römischen Waffen erfolgter unblutiger Unterwerfungen und Anschlüsse, wie der Dardaner (zwischen Makedonien und den Mösern), der Triballer (an der Donau zwischen den Mösern und Geten) und der griechischen Küstenstädte am Pontus«. *Groag*, Crassus, 278, stavlja pokorenje Tribala u prvu godinu Krasovog rata.

potvrde u samom Dionovom tekstu, gde stoji, kao što smo videli, da je Kras »zagospodario (Artakijima i ostalima) nešto silom..., a nešto i strahom, koji je njegov postupak sa zarobljenicima izazivao«. Ali se ona teško može primeniti na celu oblast između Cibrice i Artakija. Meni se čini da je i Dionovo izlaganje o Krasovom ratu razumljivije ako se imenu Meza da ono šire značenje koje se nameće, kao što smo videli, i u interpretaciji podataka o Lukulovom i Hibridinom pohodu.

Na žalost, do potpune jasnoće nemoguće je doći. Teritorijalno razgraničenje Meza i Tribala u ovo vreme, činjenica da se o potčinjavanju Tribala ne govori u vezi s Krasovim pohodom stavljaju nas pred nerazrešive teškoće.[112] Isto tako ostaje prilično zagonetna formulacija *ex Thraecia et Geteis* u trijumfalnim aktima, sa prećutkivanjem Bastarna i Meza, kojima u ovom ratu pripada značajnije mesto nego što su ga imali Tračani i Geti.[113] Niko, koliko mi je poznato, nije se zapitao zašto Kras nije trijumfovao nad Bastarnima i Mezima? Čini mi se da jedno svedočanstvo dokumentarnog karaktera kao što je ovo zaslužuje svu pažnju. Ono u sebi, svakako, krije jednu stranu istine. Ne znamo kako je glasila odluka senata o odobrenju trijumfa Krasu koja je doneta krajem 29. godine. Tada Kras još nije bio zaratio na Gete, a njegova pobeda nad Bastarnima predstavljala je, svakako, glavni događaj njegove ekspedicije. Možda je upravo nesvakidašnji njegov uspeh, koji mu je davao prava na počasti koje su mogle da okrnje Oktavijanov autoritet, i spor koji je oko toga izbio razlog što se 27. godine, kada je trijumf proslavljen, prešlo ćutke preko pobede nad Bastarnima. Razlog takve vrste, međutim, nije postojao za prećutkivanje pobede nad Mezima. Niti čini mi se može biti reči o prećutkivanju. Mislim da je u stvari ime Geta obuhvatalo i Meze i da je zato bilo dovoljno da se kaže *e Geteis*.[114] U vezi s tim nije, možda, bez interesa primetiti da nam je poznato mnogo getskih kraljeva iz tog vremena, a nijedan mezijski.[115] I to navodi na misao koju smo već ranije izrekli, da je naziv Μυσία bio pre geografskog nego etničkog ili političkog karaktera.[116]

---

[112] Naravno, treba videti običnu grešku u onome što kaže *E. Sehmsdorf*, Die Germanen in den Balkanländern, str. 28: »Diese »Möser« können nur die keltischen Triballer sein.« Prema Zipelu, Bastarni i prvi i drugi put prodiru preko tribalske zemlje u Denteletiku. Očekivali bismo da ih Kras tamo napadne i da, u vezi s tim, Tribali ili sami od sebe priđu ili budu pokoreni. I *Groag*, Crassus, 276, kad kaže da se pod Μυσία ἡ κατ'ἀντιπέρας σφῶν podrazumeva »der Westen des späteren Untermösien« pretpostavlja prolaz Bastarna kroz tribalsku zemlju. Nije, međutim, sve jasno u ovoj konstrukciji, jer ako se Tribali stave u zapadni deo poznije Donje Mezije, gde su doista posvedočeni, onda je Μυσία morala biti istočnije.

[113] *Fasti triumph.* a. 27 (M 31). Usp. napred tekst uz nap. 89.

[114] *Pârvan*, Getica, 90, misli da su Mezi obuhvaćeni pod pojmom Tračana. On primećuje da Mezi »nisu predstavljali jednu jedinstvenu snagu dobro etnografski determinisanu«, već su bili mešavina getsko-tračka, a smatrani su bližim Tračanima nego Getima. Ovo poslednje nije tačno; i sam Parvan ukazuje na elemente koji otkrivaju »dačko poreklo stanovništva s ove strane Dunava« (toponim *Utus* u Meziji i *Utidava* u Dakiji; v. *Tomaschek*, II, 94).

[115] Sem Rolesa, rimskog *socius et amicus*, koji je pomagao Krasu, pominju se južno od Dunava Dapiks i Zirakses. Nema elemenata za utvrđivanje oblasti gde su se nalazila njihova kraljevstva. Možda je Roles bio vladar nad jednim delom Mezije.

[116] V. napred str. 315.

Pod zaglavljem »Bellum Moesicum« Flor nam je od svakako opširnog Livijevog izveštaja o Krasovom ratu sačuvao samo jednu anegdotu. Ona pokazuje gordo slobodoljublje primitivnih naroda i nadmenost s kojom su Rimljani na njih gledali. »Grozno je reći«, kaže Flor, »koliko su Mezi bili divlji, koliko surovi, koliko varvari nad varvarima. Jedan njihov poglavica, pre bitke, dade znak da se stišaju i upita: »Ko ste vi?« Odgovoriše mu: »Rimljani, gospodari sveta.« A on će na to: »To ćete biti ako nas pobedite!« Marko Kras prihvati izazov. A oni smesta zaklaše konja ispred bojnog reda i zavetovaše se da će utrobama ubijenih vođa počastiti i bogove i sebe. Rekao bih da su to bogovi čuli: jer ni znak bojnih truba oni nisu mogli izdržati. Ne malo straha zadao je varvarima centurion Komidije svojim prilično varvarskim i budalastim, ali kod takvih ljudi efikasnim trikom: on je, naime, noseći na vrhu kacige malo ognjište, koje se pokretalo sa svakim pokretom tela, razbacivao oko sebe plamen kao da mu se glava upalila.« Početak ove priče sačuvan je skoro doslovce i kod Jordanisa. Nedostaje podatak o zakletvi i o centurionu.[117]

Nemoguće je utvrditi na kom mestu svog izlaganja je Livije mogao da ispriča epizodu koja je tako impresionirala njegove epitomatore da su nju jedinu, kao neki simbol celog rata, sačuvali od zaborava. Flor, kao što smo videli, stavlja ovu anegdotu pod zaglavlje »Mezijski rat« i govori u njoj izričito o Mezima. Ima, međutim, naučnika koji misle da divljaci o kojima je reč mogu pre biti Bastarni nego Mezi. Kao razlog za takvo mišljenje navedena je činjenica da je žrtvovanje konja bilo germanski običaj.[118] Gardhauzen je Florovu priču doveo u vezu s povlačenjem Bastarna prilikom prvog prodora rimskih legija u Meziju 29. godine, ali je Groag odbacio ovu pretpostavku jer su Bastarni, kako je s pravom naglasio, tom prilikom počeli da beže na sam glas o približavanju Rimljana te nije ni došlo do postrojavanja protivničkih snaga za bitku.[119] Povezivanje događaja o kome govori Flor s Bastarnima je malo verovatno zbog toga što su antički pisci uvek dobro razlikovali Bastarne od Meza i Geta. Čak ako se uzme da izraz »Mezi« kod Flora nema jasno etničko značenje, već obeležava stanovnike onog područja koje je docnije obuhvatala provincija Mezija — što nije nimalo sigurno jer je Flor, verovatno, upotrebio izraz koji je našao kod Livija — Bastarni se opet ne mogu uzeti u obzir, jer su oni u Meziji bili na prolazu, a ne stalno nastanjeni.

Postoje i drugi pokušaji da se identifikuje mezijsko pleme koje je ovekovečilo svoju borbu za nezavisnost prkosnim izazovom dobačenim rimskom vojskovođi. Groag je mišljenja da je anegdota uzeta iz prikaza sukoba Rimljana s getskim kraljem Dapigom. Ova bi pretpostavka bila prihvatljiva kad bismo znali da se sukob odigrao u blizini Hema (na toj planini se, prema Groagu, nalazi pećina Keiris u koju je Kras zazidao prebegle Gete), jer bi samo u tom slučaju Geti mogli da budu obuhvaćeni pod pojmom Mezije. Međutim, Parvan lokalizuje sukob sa Dapigom

[117] Flor. II, 26 (M 34); Jord. *Rom.* 245 (M 35).

[118] *E. Selmsdorf*, Die Germanen in den Balkanländern bis zum Auftreten der Goten, Leipzig, 1899, 30. *B. Kacarov*, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916, 47. i nap. 2, ne smatra da je prinošenje konja na žrtvu bilo tuđe Tračanima, iako, izgleda, nije znao da navede drugi primer sem onog iz naše anegdote. Usp. i *Fluss*, Moesia, 2393, koji se slaže s Kacarovim.

[119] *Gardthausen*, Augustus II, 662; *Groag*, Crassus, 276.

u severnu Dobrudžu.[120] Pač, s druge strane, smatra da Florova epizoda najbolje odgovara gordoj ćudi plemena Artakija (koje, uzgred rečeno, on ne računa u Meze).[121] On je previdео da se u priči sukob završava žalosnim bekstvom domorodaca, dok znamo, po Dionu Kasiju, da su Artakiji pružili vrlo uporan i jak otpor. Kao što vidimo, nedostaju elementi za identifikovanje plemena koje je, iako poraženo, ostavilo za sobom tako lep i trajan pomen. Nemamo razloga, međutim, da smatramo da to nije bilo mezijsko pleme.

U Florovom izlaganju naglasak je stavljen ne na ono što nama izgleda najlepše, na slobodoljubivi prkos Meza, već na njihovo divljaštvo i svirepost.[122] Rimljani su se grozili običaja naroda na koje su naišli u severoistočnom Balkanu. Za nas, koji znamo da je jedenje ubijenog neprijatelja magijski ritual, koji ne podleže etičkom sudu, ti običaji su samo svedočanstva niskog kulturnog stupnja na kome su se nalazili ovi narodi. Sasvim je druge prirode bila svirepost kojom su Rimljani, gospodari sveta, nosioci klasične civilizacije, lomili otpor tih divljaka. Kada su Medi i Serdi napali Marka Krasa, krajem 29. godine, kada je na povratku iz Makedonije prolazio kroz njihovu zemlju, rimski vojskovođa poslužio se najgroznijim sredstvom da bi sprečio širenje antirimskih akcija: naredio je da se zarobljenicima odseku ruke do ramena i pustio ih da se tako vuku po svetu kao opomena svakome ko bi pomislio da se pobuni.[123] Nad Mezima je takođe primenjena ova »efikasna« mera. »Strah koji je njegov postupak sa zarobljenicima izazvao« olakšao je Krasov zadatak.[124] Otpor Meza slomljen je zauvek. Borba je bila isuviše neravnopravna. Četiri do pet legija, koje je Kras stavio u igru u ovom ratu,[125] predstavljale su u rukama dobrog vojskovođe, tako reći, nepobedivu snagu. Što se pri tome morao služiti i raznim lukavstvima i svirepim merama, to samo pokazuje kako su očajnički varvari branili svoju slobodu. Jer se za Meze ne može reći da su bili ratoboran narod i da su Rimljane izazvali protiv sebe. Ne pominju se, bar ne pod svojim imenom, ni u jednom agresivnom pohodu.

Posle 28. godine ne čujemo više ni o kakvim ratovima s Mezima. Ni u kritičnim godinama velikog dalmatsko-panonskog rata 6—9. godine kada se cela Ilirija digla na noge, nije došlo u Meziji ni do kakvih pokreta. Pokorenje Meza od strane Marka Krasa bilo je definitivno. U jednom govoru održanom 27. godine Avgust je mogao da se pohvali da je osvojio Meziju.[126]

Međutim, provincija Mezija se ne pominje za Avgustove vladavine. Nje nema među provincijama koje su 13. januara 27. podeljene između principesa i senata — što uostalom i nije čudnovato, jer je Kras trijum-

[120] *Groag*, n. m.; *Pârvan*, Getica, 89.

[121] *Patsch*, Beiträge, 78, nap. 1.

[122] O svireposti Tračana sačuvano nam je kod antičkih pisaca, od Herodota i Tukidida do savremenika rimskih osvajanja, mnogo primera; usp. *Kacarov*, n. d., 101. i d.

[123] Dio. Cass LI, 25, 5: Καί σφων Μαίδους μὲν καὶ Σερδοὺς μάχαις τε κατακρατῶν, καὶ τὰς χεῖρας τῶν ἁλισκομένων ἀποτέμνων, οὐκ ἀπόνως μὲν, ἐχειρώσατο δ'οὖν.

[124] Cass. Dio LI, 27, 1: Καί σφας τὰ μὲν βίᾳ ... τὰ δὲ καὶ φόβῳ τῶν ἁλισκομένων προσηγάγετο.

[125] *Ritterling*, RE, XII (1924). 1 220—1 221.

[126] Cass. Dio. LIII, 7, 1 (M 36).

fovao tek 4. jula iste godine — niti se o njoj išta govori u Avgustovim Res Gestae. Prvi njen pomen odnosi se na 15. godinu, prvu godinu Tiberijeve vladavine;[127] mlađi je, dakle, za skoro pola veka od pada Meza pod rimsku vlast. Šta je bilo s Mezijom u tom međuvremenu? Kada je stvorena provincija? Na ovaj zamršeni, ili tačnije, nerazmrsivi problem vremena i načina organizovanja rimske vlasti u Meziji upotrebljeno je mnogo napora i oštroumlja a da se nije došlo do jednog opšteprihvaćenog rešenja. Dovoljno će biti da kažemo da su kao godine kada je uprava nad Mezijom odvojena od Makedonije predložene: 27 (Riterling), 15 (Cipel i Pač), 13—11 (Momzen, Desau), 1. pre n.e. — 6. n.e. (Premerštajn, Flus, Sajm, Štajn), 9—12. n.e. (Filov, Rau), pri čemu definitivno organizovanje provincije mnogi stavljaju u početak Tiberijeve vlade.[128]

Vrlo značajno mesto dato je u svim ovim kombinacijama Apijanovoj tvrdnji »da Mezi nisu bili podvrgnuti plaćanju tributa ni za Avgustove vlade« i da ih je »potčinio (ὑπήχθησαν) Tiberije, koji je posle Avgusta postao rimski car«.[129] Reč ὑπήχθησαν, koja se u prvoj rečenici javlja s odredbom ἐς φόρον, tumači se različito. Ona može da znači da su Mezi bili »podvrgnuti porezu«, isto kao i u prvoj rečenici, ali i da su »bili pokoreni«. Naravno, niko ne misli da su Mezi bili pokoreni za Tiberijeve vlade, iako Apijan, u istom tekstu, nešto dalje to izričito kaže: Μυσούς... Τιβέριος εἶλε κατὰ τὴν μόναρχον ἐξουσίαν. Grešku je, čini mi se, najbolje objasnio Dobijaš.[130] U autobiografiji Avgustovoj, koja mu je, kako je poznato, bila glavni izvor za ilirsku istoriju pred kraj republike, Apijan nije našao ništa o Mezima. Otuda je zaključio da oni nisu bili primorani da plaćaju dažbine za Avgusta, već tek za Tiberija. A što je Tiberiju pripisao osvajanje Mezije, to je mogao da učini samo zabunom, znajući za Tiberijeve ratove na donjem Podunavlju 15. godine pre n.e. Međutim, većina naučnika polaže mnogo na Apijanov iskaz jer smatra da je on kao carski finansijski činovnik mogao da zna kada je Mezija podvrgnuta porezu. Pri tome se zaboravlja da Apijan sam priznaje da nije u svojim izvorima našao ništa o nekim ratovima s Mezima posle Lukula i da on ni jednom rečju ne pominje Krasov pohod, za čije postojanje, oči-

---

[127] Tac. *ann.* 1, 80: *Prorogatur Poppaeo Sabino provincia Moesia, additis Achaia ac Macedonia.*

[128] *Ritterling*, RE XII (1924), 1219; Zumpt, II, 253. i d.; *Zippel*, 245. i d.; *Patsch*, Beiträge, 85. i d., 126 i d.; *Mommsen*, R. G. V. 13, pr. 1; *Dessau*, Gesch. d. Röm. Kaiserzeit, I, 395; *Marquardt*, Staatsverw. I, 302; *Premerstein*, Anfänge, 162; *Fluss*, Moesia. 2371—75. i 2387—88; *Syme*, Lentulus and the Origin of Moesia, JRS, 24 (1934), 122 sq., 130 sq.; *Stein*, Legaten, 16 sq.; *B. Filow*, Die Legionen der Provinz Moesia, Klio, Beiheft, 1906, 2; *R. Rau*, Zur Geschichte des pannonisch- dalmatischen Krieges der Jahre 6—9 n. Chr., Klio, 19 (1924), 320. *Златковская*, Мёзия, 44. i d., dopušta da je organizovanje provincije moglo biti oko 15. godine, ali smatra da nema mogućnosti da se to utvrdi.

[129] App. *Ill.* 30 (M 37).

[130] *Dobiaš*, 225. i pr. 20.

[131] *Marquardt*, Staatsverwalt. I, 302, pr. 6, takođe vrlo kategorički kaže da je Apijanov podatak pogrešan i navodi sve razloge zbog kojih se osvajanje Mezije ne može pripisati Tiberiju. Pokušaj da se Apijanu da za pravo na taj način što će se pretpostaviti da je Tiberije pokorio Meze, ali ne za svoje, već za Avgustove vlade, nemoguć je već zbog toga što Apijan sam na kraju poglavlja ponavlja da je Lukul kao republikanski vojskovođa udario na Meze, a da ih je Tiberije kao car, osvojio: καὶ Μυσοὺς Λεύκολλός τε τῷ δήμῳ στρατηγῶν ἐπέδραμε καὶ Τιβέριος εἶλε κατὰ τὴν μόναρχον ἐξουσίαν.

gledno, nije znao. Jer iako uzima 30. godinu (osvajanje Egipta) kao kraj republikanskog doba i donju hronološku granicu za izlaganje u prvom delu knjige, u kome su događaji raspoređeni po narodima,[132] on ne bi mogao da kaže da je Tiberije osvojio Meziju da je znao za rat 29—28. godine. Avgust nije imao razloga da u svojim *Hypomnemata* piše o Krasu, koga je, kao što smo već rekli, posle 27. godine progutao mrak, i prema tome, ako pišući svoju *Illyrike* Apijan nije posegnuo za drugim izvorom, značajni i uspešni Krasovi ratovi morali su mu ostati nepoznati.

Apijanov podatak iskomplikovao je problem još i time što se, u vezi s njegovom tvrdnjom, postavilo pitanje šta treba uzeti kao osnivanje provincije.[133] Ako je Mezija tek 15. godine n.e. uključena u rimski finansijski sistem, ona je mogla i, svakako, morala ranije biti izdvojena kao vojno-administrativna jedinica. Tako su i ponikli svi oni datumi koje smo napred nabrojali kada su, po mišljenju raznih naučnika, makedonske legije stavljene pod komandu posebnog carskog legata. Međutim, komandovanje vojnim snagama je jedno, a upravljanje pokorenim oblastima drugo. Ukoliko nisu uvedeni rimski administrativni organi, morali bismo pretpostaviti da su zadržani u — nazovimo to tako — vazalnom odnosu domaće plemenske starešine. Takvu je pretpostavku izrazio svojevremeno Momzen, odbijajući kao nemoguće mišljenje nekih naučnika da je Mezija posle Krasovog pohoda ušla u sastav provincije Ilirika.[134] Izvesni delovi Mezije, na primer, oblast vernog rimskog saveznika Rolesa, ostali su, svakako, u tom poluzavisnom položaju. Ali je to teško dopustiti za ona plemena koja su ognjem i mačem potčinjena. Tako, bez obzira na datum koji će se usvojiti za stvaranje vojne komande u Meziji, problem njenog uređenja ostaje potpuno nejasan. Jedno je sigurno, da 28. godina obeležava kraj nezavisnosti mezijskih plemena i, prema tome, kraj njihove političke istorije.

IV. TERITORIJA

U prethodnom poglavlju, obrađujući rimsko-mezijske ratove, imali smo u više mahova prilike da govorimo o tome gde su živeli Mezi. Videli smo koliko ima nesigurnosti u interpretiranju pojedinih istorijskih podataka i kako se razlikuju mišljenja naučnika u pogledu lokalizovanja vojnih operacija. Problem, međutim, nije time iscrpen. Postoje, za utvrđivanje teritorije Meza, i svedočanstva geografa iz rimskog vremena pa je potrebno da se ovim problemom i posebno pozabavimo.

U doba rimskog carstva ime Meza vezano je za severoistočni deo provincije Gornje Mezije. Prema Ptolemeju, koji nam daje, kao što je poznato, stanje na početku II veka n.e., »u provinciji Gornjoj Meziji žive Trikornenzi prema Dalmaciji, Mezi prema reci Kijabru, Pikenzi između njih, a Dardanci prema Makedoniji.«[135] Oblast Meza je, kao što se vidi,

---

[132] App. *Ill.* 30 (M 37).

[133] Iako je Tacitov podatak (v. napred, pr. 127) koji se odnosi na 15. godinu n.e. najstariji pomen provincije Mezije, iz njega ne samo da ne sledi da je ova provincija organizovana tek 15. godine već, naprotiv, glagol »prorogatur« pokazuje da je provincija te godine postojala. Da je bila reč o novom namesničkom položaju, Tacit bi se drukčije izrazio.

[134] *Mommsen*, R. G. V, 13, pr. 1. Up., međutim, App. Ill. 29 (M 18).

[135] Ptol. III, 9, 2 (M 48).

vrlo ograničena. Time što je između njih i Trikornenza stavio Pikenze, Ptolemej je odredio zapadnu granicu Meza; jer su Pikenzi, očigledno, živeli oko reke Peka (Pincum). Istočnu njihovu granicu čini Kijabros, koji je ujedno i provincijska granica s obzirom na to da su zapadni deo Donje Mezije, prema Dunavu, zauzimali Tribali.[136] Racijariju na Dunavu Ptolemej obeležava kao mezijski grad.[137]

Ptolemej je imao, svakako zbog toga što daje tako precizne podatke, presudan uticaj na shvatanja modernih naučnika o teritoriji Meza. Svesno ili nesvesno, stanje koje on daje za doba carstva prenosi se u ranija vremena tako da mnogi naučnici, i kad govore o rimskim osvajanjima, lokalizuju Meze jednostavno »oko Timoka«.[138] Ovakvo sužavanje teritorije Meza ne samo da otežava, kao što smo videli, interpretaciju pojedinih istorijskih podataka već čini neshvatljivom činjenicu da je po njima nazvana provincija koja se prostirala od Marguma do Crnog mora. Jer je prirodno pretpostaviti da je pleme koje je dalo ime provinciji bilo veliko i značajno, najznačajnije u oblasti za koju je vezano obrazovanje rimske administrativne jedinice.[139]

Nije teško pokazati da je ograničavanje Meza u vreme rimskog osvajanja na oblast oko Timoka pogrešno. Teže je utvrditi tačan obim njihovog prostiranja. Obratićemo se ponovo Dionu Kasiju, koji na kraju svog opširnog izlaganja o Krasovom ratu daje jedno objašnjenje koje je od izvanredne važnosti za problem koji nas interesuje. »To se desilo pre mnogo vremena, kaže naš pisac, a ja to izlažem onako kako sam našao da je zapisano, u svakom pogledu, pa i u pogledu imena. Jer, nekada su Mezi i Geti zauzimali ceo prostor izmedu Hema i Istra, ali su vremenom neki od njih promenili imena, a zatim se desilo i to da su pod imenom Mezije obuhvaćene i sve one zemlje severno od Dalmacije, Makedonije i Trakije koje Sava, ulivajući se u Dunav, odvaja od Panonije. U tim krajevima žive i druga plemena, a i oni koji su se nekad zvali Tribali, kao i Dardanci, koji se i danas tako zovu.«[140]

Bolje svedočanstvo ne bismo mogli poželeti. U njemu je dato stanje u vreme rimskog osvajanja i promene koje je ime Mezije doživelo. Činjenica da je Kasije Dion našao za potrebno da učini ovu napomenu

---

[136] O Trikornenzima v. str. 283, 290; o Tribalima — str. 53.

[137] Ptol. III, 9, 3 (M 49).

[138] *Patsch*, Beiträge, 35: »die Möser, die beiderseits des Timok sassen«; 71: »im Gebiete der beiderseits des Timacus sesshaften Möser«; *A. Stein*, Legaten, 11: »durch ihr zu beiden Seiten des Timavus (Timok) gelegenes Land«; *Premerstein*, Anfänge, 147, smatra da su *civitates Moesiae et Triballiae*, posvedočene u ranocarsko doba, zauzimale teritoriju docnije provincije Dakije Ripensis, pri čemu su Tribali imali istočni deo uz reku Oescus, a Mezi zapadni oko Timoka, usp. i njegovu kartu na str. 146. *Zippel* 166, sumnja da je ime Mezije u vreme rimskog osvajanja obuhvatalo severni deo današnje Bugarske.

[139] Sasvim pravilno primećuje *Tomaschek*, I, 49: »das eroberte Land (wurde) als römische Provinz eingerichtet und erhielt den Namen Moesia, weil die Moesen darin den bedeutendsten und culturfähigsten Stamm ausmachten«. Uopšte, ono što on kaže o Mezima, u srazmerno kratkom odeljku koji im posvećuje u svojoj knjizi o Tračanima, predstavlja suštinu onoga što se zna o njima. Na njegove poglede na prostiranje Meza u vreme rimskog osvajanja vratićemo se niže.

[140] Dio. Cass. LI, 27, 2 (M 39). Skoro doslovce prepisao je ovaj pasus Zonara, X, 32 (M 40).

rečita je sama po sebi. Pojam Meza bio je u njegovo vreme drukčiji nego u vremenu o kome piše. Tada su Mezi zajedno s Getima zahvatali celu oblast između planine Balkana i Dunava. Docnije dolazi, s jedne strane, do sužavanja, s druge, do proširivanja pojma Mezije. Neka plemena — ona koja su, po Dionu, promenila imena — pojavljuju se pod sopstvenim imenom, a ime Meza zadržava, kako se vidi iz Ptolemeja, najzapadnija grupa mezijskog stanovništva. Istovremeno, međutim, obrazovanjem provincije Mezije ime Meza prenosi se i na oblasti gde nije bilo Meza: Mezija obuhvata i oblast u kojoj su nekada živeli Tribali i oblast Dardanaca.

Objašnjenje koje Dion Kasije daje u vezi s imenima ne smemo gubiti iz vida kada interpretiramo ostala mesta u njegovom tekstu na kojima se govori o Mezima i Meziji ako ne želimo da iskrivimo njegovu misao. Ovde imamo u vidu naročito ono mesto na kome se pominje pleme Artakija kao jedno od mezijskih plemena koja je Marko Kras pokorio na kraju druge godine ratovanja.[141] Ovo je mesto značajno jer dopunjuje i potvrđuje ono što je napred rečeno. Pleme Artakija lokalizovano je sa mnogo sigurnosti na obronke istočnog dela planine Balkana i ako prihvatimo kao tačno ono što nedvosmisleno sledi iz Dionova teksta, da su naime Artakiji bili mezijsko pleme, dobijamo jednu sigurnu tačku na mezijskoj teritoriji koja je mnogo bliža ušću Dunava nego Timoku.

Dion Kasije nije jedini antički pisac koji Meze lokalizuje na širokom prostoru između Balkana i Dunava. Iako manje jasno, to isto možemo naći i kod Strabona: »Iza zemlje Skordiska nalazi se duž Dunava zemlja Tribala i Meza, o kojima smo već govorili, i močvare takozvane Male Skitije s ove strane Istra; i o njima je bilo reči. Ovi narodi žive, isto kao i Krobizi i takozvani Troglodi ti, dalje u oblasti oko Kalatisa, Toma i Istrije. Zatim dolaze oni koji žive oko Hema i dalje od njega sve do Ponta, Korali, Besi, i neki delovi Meda i Denteleta.«[142] Kao što se vidi, Strabon nabraja plemena najpre sa zapada prema istoku duž Dunava, a zatim u suprotnom pravcu duž planine Hema. U ravnici između Hema i Dunava, sem Tribala i Meza, ne pominje nijedno pleme sve do takozvane Male Skitije, današnje Dobrudže. Razlikuje se dakle od Diona Kasija po tome što izostavlja Gete. Ali, on to čini samo na ovom mestu, jer, kao što smo videli na početku ovog odeljka, govoreći o Getima on kaže da su ih Grci smatrali Tračanima i da su oni »živeli s obeju strana Istra, i oni i Mezi, koji su isto tako Tračani«.[143]

Utvrđivanje teritorije Meza otežano je nejasnoćom koja postoji o njihovoj vezi s Getima. Odnos Meza i Geta zamračen je time što se u

---

[141] Dio. Cass. LI, 27, 1, (M 32): τῶν δὲ δὴ Μυσῶν τοὺς μὲν ἐκ τῶν κεχειρωμένων ἐπαναστάντας δι'ἑτέρων ἀνεκτήσατο, ἐπὶ δὲ Ἀρτακίους ἄλλους τέ τινας οὔθ'ἁλόντας ποτὲ οὔτ'αὖ προσχωρῆσαι οἱ ἐθέλοντας... αὐτὸς τ'ἐπεστράτευσε. Već sama rečenična konstrukcija sa μὲν i δὲ pokazuje da se Artakiji moraju shvatiti kao deo Meza. Stoga se teško može prihvatiti razlog koji je protiv toga naveo *Patsch*. Beiträge, 80, nap. 2, v. napred 323. *Tomaschek*, I 50, ubraja, naravno Artak'je u Meze i lokalizuje ih u planinskoj oblasti između gradova *Nicopolis ad Istrum* i *Cabyle*. Ne znam koga on citira kad kaže »... die Ἀρτάκιοι, »eine uralte Abteilung der moesischen Nation, mit deren Unterwerfung M. Crassus den Krieg beschloss...««

[142] Str. VII, 3, 12 (M 42).

[143] Str. VII, 3, 2 (M 2).

poznije vreme svi stanovnici provincije Mezije nazivaju Mezima i što se, s druge strane, i Dačani vrlo često zovu Getima. Tako Dion Kasije kaže da »Dačani žive na obema stranama Dunava i da oni koji stanuju s ove strane, prema zemlji Tribala, ulaze u sklop provincije Mezije i njih zovu svi Mezima, sem njihovih najbližih suseda, dok se oni preko Dunava nazivaju Dačanima, bilo da su Geti ili Tračani iz dačkog roda, koji je nekada naselio i oblast Rodopa.«[144] Na drugom mestu on objašnjava zašto Dačane zove Dačanima (zato što oni sebe tako zovu i što ih Rimljani tako nazivaju), »iako zna da ih neki Grci nazivaju Getima, s pravom ili ne. On sam zna Gete koji žive preko Hema, duž Istra.«[145] Prema Strabonu, »Dačani i Geti govorili su isti jezik (ὁμόγλωττοι δ'εἰσίν), a kod Grka su Geti bili poznati najviše po tome što su stalno prelazili s jedne obale Dunava na drugu i mešali se s Mezima«.[146] Kod nekih pisaca pojam Mezije je širi i obuhvata i Gete,[147] kod drugih ta se dva pojma izjednačuju. U Diona Hrisostoma, na primer, čitamo da je on putovao »duž Dunava i kroz zemlje Geta ili Miza, kako kaže Homer, prema današnjem nazivu plemena«.[148] Jasno je da uz ovako stanje stvari moramo, kad su u pitanju pozniji pisci, od slučaja do slučaja rešavati kakvo ćemo značenje dati imenu Meza i Geta. Kad Filostrat kaže da »Tračani, Mezi i Geti lako podnose ropstvo«,[149] nemamo razloga da mislimo da su Mezi i Geti narodi između Balkana i Dunava, već je verovatnije da reč »Geti« ima ovde značenje »Dačani«, a da se Mezima zovu stanovnici donjomezijske provincije.

Promene koje doživljavaju pojmovi »Mezi« i »Mezija« u carsko doba ne mogu nas ovde posebno interesirati. U svedočanstvima iz tog vremena mi tražimo u stvari odjeke ranijeg stanja. Njih smo našli, kao što smo videli, kod Diona Kasija, koji jasno razlikuje ono što je bilo u njegovo vreme od onoga što je našao zapisano u izvorima iz kojih je crpeo svoja obaveštenja o ratu Marka Krasa.

Lokalizovanje Meza u doba rimskih osvajanja u oblasti između planine Balkana i Dunava potvrđuje i Plinije, čiji se podaci uglavnom odnose na Avgustovo vreme. Plinije pominje Meze na tri mesta. Najstarije je, svakako, ono mesto koje, sudeći po orijentaciji iskrivljenoj za 90°, reprodukuje stanje prikazano na Agripinoj karti rimskog carstva. U njemu stoji da su se »s leve strane Dardanaca pružali Tribali i mezijska plemena *(Moesicae gentes)*, a sa severa su se na njih nadovezivali Medi i Denteleti, a na ove Tračani...«[150] Medi i Denteleti su istočni, a za Tribale i

[144] Dio. Cass. LI, 22, 7 (M 41) Na osnovi ovog podatka i imena edonskog kralja Γέτας *Pârvan*, Getica 231—233, pretpostavlja da su Geti migrirali u oblast Rodopa i makedonske Trakije.

[145] Dio. Cass. LXVII 6 2: Δακοὺς δὲ αὐτοὺς προσαγορεύω, ὥσπερ που καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι σφᾶς ὀνομάζουσιν, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι Ἑλλήνων τινες Γέτας αὐτοὺς λέγουσιν, εἴτ' ὀρθῶς εἴτε καὶ μὴ λέγοντες· ἐγὼ γὰρ οἶδα Γέτας τοὺς ὑπὲρ τοῦ Αἵμου παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντας.

[146] Str. VII, 3, 15 (M 43).

[147] Tako, komentator Vergilijeve Enejide Servije kaže da su »Geti narod Mezije, koja je tako prostrana da obuhvata mnoga plemena« (M 50).

[148] Dion. Chrys. *or.* XII, 16 (M 50).

[149] Philostr. *Apoll. Tyan.* VII, 31 (M 52). Isti je slučaj i kod Arijana, *Cyneg.* XXIII, 2 (M 54).

[150] Plin. IV, 3 (M 44).

Meze moglo bi se, istina s izvesnim natezanjem, reći da su severni susedi Dardanaca. Pada u oči da Plinije ne upotrebljava na ovom mestu obični etnikon *Moesi*, već govori o *Moesicae gentes*. Ovo otkriva značaj i veličinu naroda koji je obeležavan imenom Meza. To nije bilo jedno pleme, već čitava grupa plemena. Činjenica da podatak potiče iz vremena pre obrazovanja provincije Mezije isključuje drukčiju interpretaciju, prema kojoj bi *Moesicae gentes* bila raznorodna plemena na teritoriji ove provincije. Na vreme posle fomiranja provincije odnosi se drugi Plinijev podatak: »Provincija koja se zove Mezija; u njoj (žive) Dardanci, Celegeri, Tribali, Timahi, Mezi, Tračani i, uz Crno more, Skiti.«[151] Teško je reći šta ova imena upravo predstavljaju — plemena ili samoupravne jedinice *(civitates)*. Podatak se odnosi na prvo vreme postojanja provincije Mezije, kada na njenoj teritoriji još nije bilo nikakvih gradskih opština. Možda treba pretpostaviti, po uzoru na *civitates Moesiae et Treballiae*, koje su nam epigrafski posvedočene,[152] da su i oblasti drugih plemena bile organizovane kao samostalne jedinice pod upravom jednog rimskog prefekta. Tako bi se mogla objasniti i pojava Tračana na teritoriji poznije Donje Mezije: *Thraces*, to bi bilo, drukčije rečeno, *ripa Thraciae*. Odvojeni pomen Timaha pokazivao bi da je najzapadnija grupa mezijskih plemena, ona grupa koja je bila naseljena oko Timoka, organizovana od strane rimskih vlasti kao posebna jedinica. Redosled kojim su navedeni najpre Tribali pa onda Mezi isti je kao i kod Strabona, suprotan redosledu koji daje Ptolemej. O ovom neslaganju, koje je zadalo dosta muka naučnicima, bilo je reči u odeljku o Tribalima.

Najzad, Plinije pominje Meze i u poglavlju posvećenom Trakiji. Pošto je pomenuo planinu Haemus (Balkan), on nastavlja: »s one strane ove planine, prema Dunavu, (žive) Mezi, Geti, Aodi, Skaugdi, Klariji i, ispod ovih, Areji Sarmati, koje zovu i Areatima, Skiti i, oko crnomorske obale, Moriseni i Sitoni«. Skraćeno, to isto kaže, na osnovi Plinija, i Solin: »zatim dolazi Balkan, koji se diže na šest hiljada stopa, i iza njega stanuju Mezi, Geti, Sarmati, Skiti i mnoga još plemena«.[153] Utisak koji se na prvi pogled dobija kada se pročita ovaj Plinijev podatak da su Mezi i Geti bili ograničeni na zapadni deo prostrane oblasti između Balkana i Dunava, pokazuje se pri bližem razmatranju pogrešnim, jer su Aodi, Skaugdi i Klariji bili, po svoj prilici, isto kao i Areji, sarmatska plemena. Crpeći iz nekog drugog izvora, kome su predeli oko Ponta bili naročito dobro poznati, Plinije je podrobnije izložio etnografiju tih krajeva.

Možda bi u prilog mišljenju da su Mezi u vreme rimskog osvajanja živeli na širokom prostoru između Balkana i Dunava trebalo navesti i *Mysas gentes* koje pominje Ovidije u pesmi *ex Ponto*, IV, 9.[154] Pod komandom Lucija Pomponija Flaka, kaže pesnik. »divlja obala Histra bila je bezbedna«, jer je on »držao mezijska plemena u vernom miru, a Gete,

[151] Plin. III, 249 (M 45).

[152] CIL V 1838 = *Dessau*, 1349. Natpis je iz vremena cara Klaudija.

[153] Plin. IV, 41 (M 46); Iul. Sol. 10, 7 (M 47).

[154] Ovid. *ex Ponto* IV, 9, 77—78 (M 38). O mezijskom namesniku L. Pomponiju Flaku v. *Stein*, Legaten, 19.

koji se uzdaju u svoje lukove, mačem zastrašio«. I ovde, dakle, s jedne strane Mezi, s druge Geti. Istina, ova pesma napisana je 16. godine n.e., kada je već postojala provincija Mezija, ali činjenica da je provincija dobila ovo ime može se mnogo bolje razumeti ako se dopusti da su i pre njenog formiranja plemena u njenom centralnom delu nazivana mezijskim.[155]

---

[155] Misao da su Mezi morali biti veliko pleme čim je provincija nazvana po njima pojavljuje se kod više naučnika, ali skoro nikada se iz toga ne izvlače nužne konsekvencije, već se ostaje na tradicionalnom mišljenju da su borbe Rimljana bile ograničene na najzapadniji deo Meza, »oko Timoka«. Tomašek je u ovom pogledu, kao što smo već rekli, najjasniji. On kaže (I, 49) da je rimska provincija dobila ime Mezija, »jer su Mezi u njoj bili najznačajnije i najkulturnije pleme«. Geti su živeli samo na najdonjem delu Dunava; slabi ostaci keltskih Skordiska zauzimali su oblast oko donjeg toka Morave; između Cibrice i Utusa živeli su Tribali, koje su Skordisci skoro istrebili — sve ostalo zauzimali su Mezi (usp. i I, 47: *Moesen des Haemusgebiete«). Mommsen*, R. G. V, 11, takođe smatra da su s obe strane Dunava, sve do njegovog ušća, živeli Dačani ili »kako su se na desnoj obali Dunava zvali, sa starim imenom koje se zadržalo i kod njihovih azijskih saplemenika, Mysi ili Moesi« (identifikovanje Dačana s Getima dovelo je kod Momzena do nepravilnog termina »dakische Moeser«). Sasvim nekonsekventno piše *Златковская*, Мёзия, 7—8, s jedne strane, da su Rimljani zvali Mezima prvobitno pleme koje je živelo oko Cibrice i da je od kraja I veka n.e. termin Mezi počeo da obuhvata i druga plemena koja su živela u Meziji, a s druge strane, da je pleme Meza, bez sumnje, bilo jedno od najmoćnijih i najuticajnijih tračkih plemena, čije je ime postalo za Rimljane skupni pojam za oznaku tračkih plemena između Balkana i Dunava i da se samo tako može objasniti da su dali provinciji Meziji svoje ime. Nije mi nimalo jasno kako je Premerštajn zamišljao širenje imena Mezije, prvobitno ograničenog na oblast između Timoka i Cibrice, na celu provinciju. Ne verujem da su Tribali »kao susedi Meza i srodno pleme, već odranije, bili obuhvaćeni njihovim imenom« (Anfänge, 150); v. o tome napred str. 322. *Premerštajn*, n. d., 150, s pravom odbija *Müllenhoffovu* tvrdnju, III, 48 i d., da su Mezi morali imati neku vrstu hegemonije na donjem Dunavu.

POLITIČKO UREĐENJE, DRUŠTVENI I EKONOMSKI ODNOSI SREDNJOBALKANSKIH PLEMENA

O političkom uređenju, društvenoj strukturi i privredi srednjobalkanskih plemena možemo govoriti samo u opštim crtama, sa mnogo ograda i hipoteza, svesni toga da slika nestale stvarnosti koju ćemo pokušati da rekonstruišemo pomoću pregršti razbacanih, pojedinačnih, sitnih fragmenata može biti iskrivljena i nepotpuna. Dovoljno je samo setiti se beskrajnih sporova i diskusija oko tumačenja pojedinih stavova iz Cezarova opisa germanskih plemena i Tacitove Germanije[1] pa da se uvidi koliko toga ostaje nejasno i nesigurno i u slučajevima kada se raspolaže mnogo obimnijom, sadržajnijom i pouzdanijom dokumentacijom nego što je naša. Teško je definisati jedno društvo ako ne postoji nijedno neposredno svedočanstvo o osnovnim karakteristikama njegovog sistema. U antičkoj tradiciji uzalud ćemo tražiti odgovore na pitanja kao što su ova: da li je ovo ili ono srednjobalkansko pleme živelo životom polunomada ili je bilo stalno nastanjeno; koje se pleme bavilo stočarstvom, a koje zemljoradnjom; koje je od njih negovalo zanate, a koje ne; da li je trgovina bila razvijena i u kojoj meri; da li su plemena živela grupisana po rodovima ili po porodicama; kakvu vrstu političke organizacije je imalo svako od njih, itd. Ono što u ovom slučaju nazivamo pisanim izvorima, to su, kao što ćemo videti, izdvojeni podaci na osnovi kojih ćemo metodom kombiniranja i indirektnog zaključivanja doći do manje-više sigurnih postavki. Pa i takvih podataka nema mnogo. Naročito ih je malo o privrednom životu, za koji antički pisci pokazuju najmanje inte-

[1] Kamen spoticanja u ovim prepirkama činile su Cezarove reči da su Germani menjali svoja polja i sedišta svake godine. Pored čisto naučnih pokušaja da se shvati pravo značenje ovih reči, kod mnogih učesnika ove diskusije oseća se negodovanje na pomisao da se njihovi preci, stari Germani, mogu okarakterisati kao nomadi. Pregled obimne literature i stavova pojedinih autora o ovom i drugim pitanjima u vezi s uređenjem kod Germana može se naći u knjizi *A. Dopsch*, Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen, Wien, 1923, I², 58 sqq. Najtrezvenije raspravlja o tim pitanjima, koristeći se i uporednim etnološkim materijalom, *R. Hildebrand*, Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen, Jena, 1907² (pogl. III: Die Germanen des Caesar und Tacitus). Na njega ćemo se češće pozvati u daljem izlaganju. Dobar pregled starogermanskih institucija, s umerenim i razumnim stavom u pogledu verodostojnosti Cezarova i Tacitova svedočanstva, daje *L. Schmidt*, Die Ostgermanen, München, 1941², 45—80.

resovanja. Arheološka građa, koja upravo u ovom domenu ima prednost nad pisanim izvorima, takođe nije dovoljno bogata. I, što je još gore, ona je samo delimično obuhvaćena sistematskim studijama koje je čine pristupačnom istoričarima. Stoga, bez pretenzija da iscrpemo sve probleme koji se postavljaju u vezi sa privredom, društvenom strukturom i političkom nadgradnjom srednjobalkanskih naroda, ograničićemo se u daljem izlaganju na interpretaciju pisanih izvora, nastojeći da kombinacijom podataka koji se odnose na razne aspekte života i koristeći se rezultatima arheoloških istraživanja, dođemo do što je moguće tačnije opšte karakteristike srednjobalkanskih društava.

Svedočanstva antičkih pisaca i arheološki nalazi sa teritorije srednjobalkanskih plemena ne bi mogli da budu u potpunosti iskorišćeni kad ne bi bilo uporednog materijala. Takav materijal pružaju nam pre svega narodi iz najbližeg susedstva srednjobalkanskih plemena, Iliri i Tračani, koji su sa srednjobalkanskim plemenima bili vezani svojim poreklom i sličnim uslovima razvitka. Analogije se mogu naći takođe i u društvima za koje se pretpostavlja da su se nalazila na približno istom stupnju razvitka. Sa tog stanovišta naročito je dragoceno poznavanje života i uređenja germanskih plemena, koje nam omogućuju savremena Cezarova i Tacitova svedočanstva. Isto tako su korisni podaci o Kimbrima i Bastarnima, prvim germanskim plemenima koja su ušla u vidokrug antičkog sveta, jer su oni bili po vremenu bliži srednjobalkanskim narodima. Najzad, samo po sebi se razume, s obzirom na to da je jedno od naših pet srednjobalkanskih plemena bilo keltskog porekla, da nas mora zanimati sve što se tiče strukture keltskog društva u prvim vekovima posle raseljavanja Kelta.

U traženju analogija moraju se imati u vidu dve osnovne stvari: 1. Kao svi balkanski narodi u antici, tako su i srednjobalkanska plemena imala mnogovekovno nasleđe. Za razliku od keltskih i germanskih plemena, to su bili »stari«, »mešani« narodi,[2] čija je društvena struktura bila opredeljena mnogostrukim procesima nametanja i priznavanja vlasti, odnosima pobednika i pokorenih. 2. Slično keltskim i germanskim plemenima, iako u znatno slabijoj meri, srednjobalkanski narodi su se nalazili na periferiji klasičnog sveta i ostali po strani od velikog kulturnog procvata koji u ranoistorijsko doba zahvata zemlje koje su došle pod neposredni uticaj helenizma. U periodima koji prethode našoj eposi srednjobalkansko područje nije zaostajalo u kulturnom razvitku za južnoilirskim i peonskim oblastima. Štaviše, u to vreme ni Makedonija se nije mnogo razlikovala od svojih severnih suseda. Tek pod Filipom i Alek-

[2] O snažnim etničkim komešanjima kao jednom od osnovnih faktora u razvitku Balkana v. *A. Benac*, Neke karakteristične pojave na Zapadnom Balkanu pri proučavanju kulturnih i etničkih kretanja, VI kongres arheologa Jugoslavije, Beograd, 1964, 49. i d. Zanimljivo je u vezi s tim navesti šta Bušan, veliki poznavalac etnografije celoga sveta, kaže o balkanskim narodima u moderno doba (*G. Buschan*, Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart, Stuttgart, 1909, str. 1): »Ako se ostavi na stranu jugoistočna Azija, nema, verovatno, na celoj kugli zemaljskoj druge oblasti koja bi pokazivala takvo šarenilo naroda kao Balkansko poluostrvo. U Evropi barem nigde nije bilo tokom vekova toliko etničkih pokreta kao na tom području. Najrazličitiji rasni elementi složili su se jedni preko drugih a da se nisu izmešali u toj meri da stvore treći narod«. Ta karakteristika važi i za stari Balkan, iako su nam procesi i elementi mešanja manje poznati.

sandrom Velikim učinili su Makedonci onaj džinovski skok koji ih je uvrstio u red kulturnih naroda antike.[3] Tada su Peonci i Južni Iliri takođe krenuli napred, pretičući za čitavu etapu razvitka srednjobalkansko područje.[4] Raskorak je bio utoliko veći ukoliko su slabiji bili dodiri pojedinih plemena sa grčko-makedonskim svetom.

Podlogu za analizu i tumačenje konkretnih podataka o društvenoj strukturi i političkom uređenju srednjobalkanskih plemena pružaju sociološka i etnološka istraživanja antičkih i savremenih primitivnih društava. Ona su prisutna u ovom poglavlju i tamo gde se izričito ne pozivamo na njih. Predočavajući nam nepregledno bogatstvo i raznolikost oblika koje može poprimiti život na nižim stupnjevima razvitka, ova istraživanja nas sprečavaju da pojednostavljujemo i šematiziramo strukture nedovoljno poznatih nestalih društava. Istoričar koji posmatra izdaleka rana primitivna društva nije u mogućnosti da zapazi promene u njima i razlike koje ih razdvajaju. Dok svaka država ima za njega svoj lik i svoju individualnost, narodi koji žive u plemenskim zajednicama izgledaju mu nekako slični jedni drugima. To je posledica nedovoljne obaveštenosti o društvima koja su nestala ne ostavivši za sobom pisane tragove. Međutim, i najniži oblici društvenog života pokazuju takvu raznovrsnost da sociolozi često ne mogu naći zajedničke imenitelje za takve osnovne pojave kao što su, na primer, srodničke grupe, oblici ropstva ili oblici svojine. Kakva samo neslaganja postoje među stručnjacima o sadržaju pojmova »klan«, »gens«, »rod«, koji neupućenom izgledaju tako jednostavni! Naravno, bilo bi sasvim nesvrsishodno ulaziti ovde u zamršene diskusije o načelnim pitanjima za koja naš materijal ne pruža nove elemente. Sociološka dela poslužiće nam samo kao garancija da nismo zastranili i da smo tačno protumačili pojedine društvene pojave unutar srednjobalkanskih plemena.

Nedovoljna obaveštenost primorava nas da obuhvatimo zajedno podatke koji se odnose na vremenski razmak od nekoliko vekova, iako, prirodno, moramo računati s tim da je, uprkos sporijem tempu razvitka koji je karakterističan za rana društva, u periodu od V do kraja I veka pre n.e. došlo, bar u onih plemena koja su bila u bližem kontaktu sa grčko-makedonskim jugom, do manjeg ili većeg napretka u načinu proizvodnje i da je, sledstveno tome, bilo promena i u društvenim i političkim odnosima. Oskudnost izvora je takođe razlog što o raznim aspektima života govorimo zajedno. Podaci koji se odnose na vojsku ili karakter vrhovne vlasti mogu nam pomoći da tačnije sagledamo privredne odnose, i obrnuto. Počećemo od političkog uređenja, o kome raspolažemo srazmerno s najviše konkretnih podataka, pa ćemo, uporedo, kako

---

[3] Aleksandar Veliki je, prema Arr. *Anab.* VII, 9, 2 (T 7), Makedonce pre Filipova vremena okarakterisao kao »bedne nomade, većinom zaodenute u kože, koji pasu po planinama svoja mršava stada ovaca i bore se oko njih, bez mnogo uspeha, s Ilirima, Tribalima i susednim Tračanima«.

[4] U svome radu L'organisation politique des Illyriens (usp. zasada referat Politička organizacija, Simpozijum II, str. 14. i d.) izvršila sam podelu ilirskih zemalja u četiri područja. Dardance i Autarijate stavila sam u srednjoilirsko područje, koje je, kao i južnoilirsko (Peonija, Ilirija u užem smislu), okrenuto prema jugu, ali je za razliku od ovog tipično kontinentalna oblast i ne podleže helenizaciji. Srednjoilirsko područje ulazi u istoriju poznije i vidno zaostaje u svom razvitku iza južnoilirskog.

se gde pruži prilika, pokušati da osvetlimo i ostale strane života srednjobalkanskih plemena.

Istorija pojedinih srednjobalkanskih plemena, kako smo je prikazali u prethodnim poglavljima ove knjige, pokazuje da su od svih tih plemena Dardanci imali najstabilniju političku organizaciju. Dardanija se pojavljuje kao jaka zajednica u vreme velike keltske najezde. Tada je dardanski vladar nepoznatog imena, koga Justin obeležava kao *Dardanus rex*, ponudio makedonskom kralju Ptolemeju Keraunu vojnu pomoć za zaustavljanje keltske opasnosti. Pedesetak godina kasnije na čelu dardanske zajednice nalazi se Longar. On je vodio uspešne ratove protiv Makedonije i zadao mnogo nevolja Demetriju II. Kada su, dve-tri decenije docnije, 200. godine, rimske trupe prodrle preko Ilirije u Makedoniju, Longar, verovatno, nije više bio u životu. Njegov sin i naslednik Baton došao je u logor konzula Sulpicija i stavio mu na raspolaganje dardanske snage za rat protiv Filipa II. Pored pomenute trojice dardanskih vladara, posvedočen je na početku II veka Monunije: njegovom kćerkom Etutom oženio se ilirski kralj Gencije.[5]

Kakav je bio položaj ovih vladara? Titula *rex*, koju Justin daje prvom od njih, dovedena je u sumnju pa je osporena i autentičnost cele vesti o ponudi dardanske pomoći Keraunu.[6] Longar i Baton pominju se samo kod Livija: Longar samo po imenu, dok je Baton obuhvaćen oznakom *reguli ac principes accolae Macedoniae*, pod kojom su navedeni i drugi vladari u susedstvu Makedonije koji su prešli na stranu Rimljana. Za Monunija Livije upotrebljava izraz *princeps Dardanorum*; Polibije ga pominje bez ikakve titule. Livije je, bez sumnje, mnogo pouzdaniji izvor nego Justin, i u ovom slučaju, kako naglašavaju kritičari Justinova podatka, on zaslužuje puno poverenje jer se oslanja na Polibija. Opravdano je misliti da je Livije, pišući *regulus* ili *princeps* za dardanskog vladara, u stvari dao latinske ekvivalente za Polibijeve izraze δυνάστης, odnosno ἄρχων. Iz toga pak sledi da Polibije nije smatrao dardanskog vladara za kralja, jer da je kod njega stajalo βασιλεύς, Livije bi bio preveo, svakako, sa *rex*.

Ovo rezonovanje i zaključak koji se na osnovi njega izvodi su, neosporno, tačni. Ali to ne znači još uvek da je Justinov podatak o *Dardanus rex* pogrešan. Sasvim je moguće da Polibije svesno nije upotrebio izraz βασιλεὺς za obeležavanje dardanskog vladara. U helenističko vreme titula βασιλεὺς dobija vrlo određeno značenje neograničenog vladara, monarha, i Polibije, koji je tako precizan u terminologiji, mogao je s pravom da smatra da je ona suviše visoka za glavara jedne plemenske zajednice. Ilirske i peonske kraljeve, naprotiv, Polibije uvek zove βασιλεῖς.[7] To jasno pokazuje razliku koju je on video između ilirske i peonske kraljevine, koje su u to vreme imale izrazito državne odlike, i dardanske zajednice, koja nije nikad izgubila svoj plemenski karakter.[7] Međutim, to što važi za Polibija ne važi za ostale pisce, jer se i kod starijih pisaca, a i kod poznijih, reč βασιλεὺς upotrebljava za obeležavanje plemenskih

[5] Iust. XXIV, 4, 11 (D 9); Liv. XXXI, 29, 1—2 (D 28); Liv. XLIV, 30, 4 (D 51), Pol. XXIX, 13 (D 50). O ovim podacima v. napred str. 107, 119, 131, 169.

[6] *Mack*, 172. i d.

[7] Usp. *Papazoglou*, Etat illyrien, 170.

poglavica isto kao i latinsko *rex*. Tacit naziva *reges* poglavare nekih germanskih plemena. Oni su birani po poreklu i nisu imali neograničenu vlast. Više su ubeđivali svojim autoritetom nego što su imali pravo da zapovedaju *(audiuntur auctoritate suadendi magis quam iubendi potestate)*. Kod Markomana i Kvada vlast tih *reges* bila je nasledna u rodovima Marobodua i Tudra.[8] *Rex* i *princeps* razlikuju se ne samo po tome što je vlast prvoga bila nasledna već i po veličini i stabilnosti političke organizacije kojom upravljaju. Zanimljiva je ograda koju čini Tacit u pogledu upotrebe titule *rex* kod Germana. Govoreći, u Analima, o Frizima, on kaže da su njima vladali Verit i Malorig »ukoliko može biti reči o kraljevima kod Germana« *(... auctore Verrito et Malorige, qui nationem eam regebant in quantum Germani regnantur)*.[9] Kod Livija umesto *rex* pojavljuje se deminutiv *regulus*. Da nije u pitanju suštinska razlika, vidi se i iz navedenog mesta, u kome je pod opštom odredbom *reguli ac principes* obuhvaćen i *rex Athamanum Amynander*.[10] Polibije se nije libio da za atamanskog poglavicu upotrebi starinski naziv βασιλεύς i Livije ga je u tome verno sledio. A tamo gde Polibije nije hteo da napiše βασιλεύς, Livije je reč *reges* zamenio sa *reguli*. Bastarnski poglavica Klondik je *regulus Clondicus*, a kod D'ona Kasija, vođa Bastarna koga je svojom rukom ubio Marko Kras obeležen kao Δέλδων βασιλεύς.[11]

Kao što se vidi, upotreba izraza *rex* za dardanskog vladara nije nimalo nepravilna. Ništa ne smeta što je kod Livija na jednom mestu za njega rečeno *princeps*, jer se Livije, očigledno, poveo za Polibijem. Činjenica da su nam u razmaku od jednog veka poznata imena četiri dardanska vladara i da je u jednom slučaju posvedočena naslednost vlasti (Longar-Baton) navodi na zaključak da je položaj dardanskog poglavice bio nasledan. O njihovim ovlašćenjima, njihovom odnosu prema plemenskim starešinama i drugim pitanjima koja su s tim povezana ne nalazimo podataka u izvorima. Nešto se može zaključiti indirektnim putom. Sudeći po već pomenutoj Justinovoj belešci, dardanski kralj je raspolagao vojnim snagama svih Dardanaca. U njegovo ime dolaze poslanici makedonskom kralju Ptolemeju Keraunu; njemu oni saopštavaju Ptolemejev negativni odgovor. Kralj predstavlja Dardance pred spoljnim silama: Baton je lično došao u Sulpicijev logor da izrazi svoju spremnost da postane rimski saveznik. Najzad, značaj koji je ilirski kralj Gencije pripisivao svome braku s dardanskom princezom Etutom[12] daje nam pravo da dardansku vladarsku kuću obeležimo kao dinastiju.

---

[8] Tac. *Germ.* c. 7: *Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. Nec regibus infinita aut libera potestas...* Ibid., c. 11: *mox rex vel princeps prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis quam iubendi potestate.* Ibid., c. 42: *Marcomanis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus.* Usp. i c. 12: *pars multae regi vel civitati* (tamo gde nema kralja?) ... *exsolvitur.*

[9] Tac. *Ann.* XIII, 54, Usp. prevod H. Goelzer, ed. Budé, p. LIII: »... qui régnaient sur la nation, si l'on peut dire que les Germains aient des rois«, s upućivanjem na pomenuto mesto iz Germanije, gde se govori o ograničenju kraljevske vlasti.

[10] Cf. Liv. XXXI, 28, 1—2 (D 28).

[11] Liv. XLIV, 26, 11: *Clondicus, regulus eorum;* Cass. Dion. LI, 24, 4: τόν γε βασιλέα αὐτῶν Δέλδωνα αὐτὸς ὁ Κράσσος ἀπέκτεινε. Usp. i nap. 16 o Keltima.

[12] V. napred str. 131.

Pitanje je za sebe, međutim, da li je pravilno ili ne nazvati dardanskog vladara »kraljem« na našem jeziku. Pod uticajem srednjovekovne terminologije reči βασιλεύς i *rex* prevode se kod nas redovno sa »kralj« i onda kada se pojavljuju u svom prvobitnom značenju plemenskih poglavica. Tako se govori o kraljevima u Homerovo doba, o rimskim kraljevima, o kraljevima primitivnih plemena, iako je osnovno značenje reči »kralj« bilo drukčije. Adekvatniji bi, možda, bio u ovim slučajevima izraz »knez«, ali s obzirom na semantičku evoluciju reči βασιλεύς o kojoj smo govorili, nema, čini mi se, potrebe da se menja uobičajena terminologija, jer bi to samo stvorilo veću zabunu. Reč »knez« može se upotrebljavati za obeležavanje poglavica većih plemenskih zajednica koje još nisu ostvarile političko jedinstvo. Tako se može govoriti o knezovima kod Autarijata i u ranijim periodima dardanske istorije (usp., na primer, »kneževske« grobove u Atenici, Novom Pazaru, Glasincu), ali dardanskim vladarima istorijske epohe titula »kralj« odgovara više već i po tome što se zajednica kojom su upravljali razlikovala ne samo po veličini već i po karakteru od prostih plemenskih zajednica.

Pretpostavka, koja se sama po sebi nameće, da je dardanska kraljevina bila sastavljena od većeg broja plemena i plemenskih grupa, nalazi potvrdu u Strabonovom podatku o dardanskim Galabrijima i Thunatima.[13] Ovaj podatak utoliko je značajniji što su ta dva plemena, kako pokazuju njihova imena, pripadala različitim etničkim elementima, pa se na osnovi toga može zaključiti da je njihovo ujedinjavanje u jedan dardanski narod izvedeno nasilno, putem ratova i pokoravanja, iz čega opet sledi da je morala postojati izgrađena politička vlast. Štaviše, sudeći po onomastici, u kojoj, pored ilirskih i tračkih, ima mnogo lokalnih svojeobraznih imena, u Dardaniji je, verovatno, postojao i treći etnički elemenat, supstrat starosedelaca. Stanovništvo tako složenog sastava nije moglo da se održi tokom nekoliko vekova u zajednici bez čvrste vlasti. Stoga, iako u izvorima nema za to direktnih indicija, opravdano je misliti da dardanska kraljevina nije bila obićan plemenski savez, već natplemenska organizacija trajnog karaktera. Autonomija pojedinih plemena u okviru dardanske kraljevine zavisila je verovatno mnogo od toga kakva se ličnost nalazila na dardanskom prestolu. Dardanska kraljevina III i II veka može se usporediti s ilirskom kraljevinom u ranijoj etapi njenog razvitka, u vreme Bardilisa i njegovih naslednika.[14] Ona predstavlja najviši oblik političkog uređenja na srednjobalkanskom prostoru.

O poglavicama Skordiska postoji jedan jedini podatak. Prema Ateneju (odn. Posejdoniju, koji mu je, verovatno, poslužio kao izvor), Skordiske je doveo iz Grčke na ušće Save neki vođa Bathanat (Βαθάναττος δέ τις ἡγεμών), po kome su se i njegovi potomci nazivali Bathanatima.[15] Bathanat je, očigledno, bio vojskovoda koji je okupio razbijene čete raznih keltskih plemena i doveo ih u novu postojbinu. Keltska plemena u

[13] Str. VII, 5, 7 (D 81), napred str. 160.

[14] U pogledu društvenog i političkog uređenja postojale su bitne razlike među pojedinim grupama ilirskih plemena. Ovaj problem istražujem iscrpno u raspravi o kojoj sam referisala na Simpozijumu o Ilirima, v. *Papazoglu*, Politička organizacija Ilira u vrijeme njihove samostalnosti. Simpozijum II, 11 i d.

[15] Athen. VI, 25 (234 b) (S 3).

vreme seobe imala su svako svog starešinu koga antički izvori obeležavaju rečju *regulus*, odnosno βασιλεύς.[16] U pohodima oni su između sebe birali jednoga da im bude vođa — *dux*, ἡγεμών.[17] Bathanat je bio takav vođa. Njegovo ime moglo je postati neka vrsta titule, koju su nosili svi skordički vladari. Nije jasno šta se podrazumeva pod »Bathanatovim potomcima.« Ako su to bili njegovi naslednici, onda naziv »Bathanati«, za koji Posejdonije kaže da se održao do njegova vremena treba shvatiti kao sastavni deo imena, koje je postao titula, odn. epitet. Međutim, Atenejeva neodređena formulacija Βαθάνατος δέ τις ἡγεμὼν dopušta i drugo tumačenje: reč *bathanatos* mogla je na keltskom označavati vođu ili poglavicu.[18] Pada u oči da se u izvorima ne pominje nijedan skordički poglavica tokom tri veka njihove istorije. To bi govorilo možda u prilog tome — ukoliko takav *argumentum ex silentio* može nešto značiti u oskudnosti naših izvora — da je skordička zajednica bila manje centralizovana nego dardanska. Nedostatak centralizacije vlasti je, možda, razlog što nam zemlja Skordiska izgleda nekako neodređenih i rasplinutih granica. Podela na Male i Velike Skordiske podseća na plemensku organizaciju maloazijskih Galata[19] Skordički položaj bathanata bio je, po svoj prilici, nasledan, slično položaju galatskih tetrarha.[20]

Vrlo je verovatno da su Skordisci, kao i ostali raseljeni Gali, zadržali u osnovi neizmenjeno uređenje i da se kod njih sačuvao starinski običaj da se narod okuplja pod oružje kad god je zemlja u opasnosti ili treba organizovati neki pohod. Na tim zborovima donošene su suverene odluke.[21] U vreme Hanibalovog pohoda, severno-italski Boji imali su izdiferencirano društvo u kome je dolazilo do sukoba između narodnih masa i vladajućeg sloja.[22] Slične odnose možemo pretpostaviti i kod Skordiska. U takvim društvima rex, ili regulus, je *primus inter pares* u

[16] L i v. V, 38, 3: *Brennus regulus;* A p p. *Kelt.*, 3: ὁ τῶν Κελτῶν βασιλεὺς Βρέννος. L i v. XXXVIII, 16, 2: *cum Lonorio ac Lutario regulis;* XXXVIII, 19, 2: *trium populorum reguli Ortiago et Combolomarus et Gaulotus* (Tolostoboga, Tektosaga i Trokma). Zanimljivo je da i Polibije kada upotrebljava rimske izvore piše βασιλεύς (kao prevod lat. *rex)*, tamo gde to inače ne bi učinio. Usp., na primer, II, 21, 5: ἀνεῖλον μὲν (tj. Boji u severnoj Italiji krajem III veka pre n.e.) τοὺς ἰδίους βασιλεῖς Ἄτιν καὶ Γάλατον. Isto tako II, 28, 10; II, 31, 1.

[17] Usp., na primer, J u s t. XLIII, 5, 5 (za Gale iz okoline Masalije): *Dux consensu omnium Catumarandus regulus eligitur.* U pohodu protiv Delfa, Belgije, Bren, Akihorije bili su *duces*, ἡγεμόνες, ἄρχοντες (usp. Iust. XXIV, 5, 1; XXXII, 3, 6; P a u s. X, 19, 6—7), ali je svaki od njih, svakako, bio *regulus* svog plemena. V. i *Jullian*, II, 179, i I, 361, nap. 1.

[18] Usp. *Jullian*, II, 360, nap. 5, i *A. Reinach*, Delphes et les Bastarnes, 329.

[19] Tektosagi, Trokmi i Tolostobogi u maloazijskoj Galatiji zadržali su podelu svakog naroda (ἔθνος) na četiri plemena (τετραρχίαι), sa tetrarhom na čelu, kome su bili potčinjeni sudija, vojni komandant i dva niža vojna funkcionera. Celom zajednicom rukovodila su najpre tri, zatim dva i najzad jedan »hegemon« (S t r a b. XII, c. 566—567).

[20] Cf. S t r. XII, c. 541: τοὺς Γαλάτας (βασιλεύεσθαι παρέδωκεν Πομπήιος) τοῖς ἀπὸ γένους τετράρχαις. S t r. XIII, c. 625: . . . τοῦ τετραρχικοῦ τῶν Γαλατῶν γένους.

[21] Usp. L i v. XXI, 20, 1: *armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt* (tj. Gali u vreme Hanibalovog pohoda); C a e s. *b. g.* 56, 1: *armatum concilium indicit.*

[22] P o l. II, 21, 5 (τὰ πλήθη, οἱ ἡγούμενοι, προεστῶτες, βασιλεῖς).

krugu uticajnih i bogatih plemenskih starešina.[23] Koliko možemo videti, skordička zajednica je ostala na nešto nižem stupnju političkog razvitka nego dardanska. Stoga će biti, možda, pravilnije da govorimo o skordičkim »knezovima«, a ne o »kraljevima«.

Kod Tribala poznata su nam dva vladara: Hales, koji je rukovodio tribalskim pohodom na Abderu 376. godine, i Sirmo, savremenik Aleksandra Velikog.[24] Za Halesa stoji u izvoru samo da je »predvodio Tribale« (ὃν ἦρχε Χάλης), dok Sirma Strabon i Arijan obeležavaju kao ὁ τῶν Τριβαλλῶν βασιλεύς, očigledno crpeći podatke iz istog izvora, Ptolemeja Laga. Naziv βασιλεὺς ima, u ovom slučaju, svoje prvobitno značenje i na osnovi njega bismo mogli da zaključimo da su tribalska plemena u IV veku bila ujedinjena u savez sa naslednim kraljem na čelu.[25] Ostaje neizvesno da li se sva teritorija za koju se vezuje ime Tribala nalazila pod vlašću istog čoveka. S obzirom na njeno prostranstvo to ne izgleda mnogo verovatno. Pokretljivost tribalskih plemena i nizak stupanj društveno-ekonomskih odnosa kojim se ona može objasniti govore takođe protiv pretpostavke da su svi Tribali bili ujedinjeni u jednoj političkoj zajednici. Plemena koja je Hales doveo do pod Abderu i plemena kojima je tridesetak godina docnije vladao Sirmo nisu morala biti ista.[26]

Što se tiče organizacije vlasti kod Autarijata i Meza, izvori nas ostavljaju bez ijednog obaveštenja. Autarijate možemo zamisliti kao skup plemena koja povremeno ulaze u saveze. Takvi savezi morali su biti stvoreni u vreme seobe. Grupe iseljenika koji idu u potragu za novim zemljama moraju imati jedinstvenu komandu, i zato se udružuju i biraju najsposobnijeg i najiskusnijeg svog poglavicu za zajedničkog vođu.

Slika koju sebi stvaramo o mezijskom društvu opredeljena je dvema činjenicama: potpunim isčezavanjem Meza tokom više vekova s istorijske pozornice i okolnošću da su ih osvajači lako i brzo potčinili.[27] Ove činjenice mogu se mnogo bolje razumeti ako se pretpostavi da su Mezi bili na tako niskom stupnju razvitka da kod njih nije ni bilo organizo-

---

[23] Prema Turnvaldovoj klasifikaciji (*R. Thurnwald*, Die menschliche Gesellschaft IV, Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur im Lichte der Völkerforschung, Berlin, 1935, str. 137), položaj skordičkih poglavica odgovara 4. kategoriji vođstva (Häuptlingtum), kada je vođa, kao *primus inter pares* u aristokratskoj kasti, iznad ostalih zbog svojih moralnih i intelektualnih osobina. Njegov autoritet ima magijsko-sakralni karakter. Viša, peta vrsta vođstva nastaje u složenijim etničkim zajednicama. Nosiocu vlasti se pripisuju natčovečanske i natprirodne moći. I on se oslanja na rodovsku aristokratiju. Šesta, poslednja kategorija vođstva zasniva se na ropstvu i činovništvu. Ona pokazuje imperijalističke tendencije, kojih nemaju prethodne.

[24] Schol. *in Aristid. Panath.* 172, 7 (T 6); Arr. *anab.* I, 2, 2, i 4, 6 (T 23); Str. VII, 3, 8 (T 24).

[25] U vezi s Aleksandrovim pohodom na Tribale Plutarh kaže da je Makedoniji u to vreme pretila opasnost i sa severa zato što susedna varvarska plemena nisu podnosila porobljavanje pa su težila da obnove svoja stara kraljevstva (τὰς πατρίους βασιλείας), Plut. *Alex.* 11 (T 27). Iako se ove reči odnose i na tribalsko kraljevstvo, one su isuviše uopšteno rečene da bi im se pripisala posebna važnost.

[26] Kao što smo i ranije više puta istakli, naziv Tribala treba shvatiti kao skupno ime koje je davano stanovništvu jedne neodređene široke oblasti na severozapadnoj granici Trakije.

[27] Mezi se pominju kod Homera i zatim tek početkom I veka pre n.e., kada se Rimljani pojavljuju u Podunavlju.

vane centralne vlasti, već su živeli rastureni u malim autonomnim srodničkim grupama — klanovima, u kojima se političke funkcije još nisu razlikovale i odvojile od društvenih.[28] Te grupe samostalno rešavaju sporove među svojim članovima i istupaju suvereno u svojim odnosima prema drugim grupama. To je stanje koje je Apijan, govoreći o Panoncima, obeležio kao ἀναρχία.[29] Veoma primitivni, divljački običaji, koji su kod Meza zabeleženi, odgovaraju potpuno ovakvom načinu života. Indirektnu potvrdu naše pretpostavke pruža, možda, način na koji Horacije u nekoliko stihova opisuje agrarne odnose kod Geta, jer su Mezi, koje često teško možemo razlikovati od Geta, verovatno, bili na istom stupnju razvitka. Reč je o 24. odi iz III knjige, u kojoj se opevaju blagodeti društva koje bogatstvo još nije stiglo da iskvari. »Bolje žive«, kaže pesnik, »ravničari Skiti, čija kola vuku po starinskom običaju njihove nestalne domove, i surovi Geti, kojima nepremerena zemlja donosi slobodne plodove i žito i koji ne vole da ista polja obrađuju duže od godine dana« *(campestris melius Scythae, quorum plaustra vagas rite trahunt domos, vivunt et rigidi Getae, immetata quibus iugera liberos fruges et Cererem ferunt nec cultura placet longior annua)*[30] Reči *immetata iugera* i *liberos fruges* pokazuju da zemlja nije bila podeljena u privatne posede, a te zemlje bilo je u takvom izobilju da se isto polje nije dva puta obrađivalo. To je stanje kakvo Cezar opisuje kod Germana: »Kod njih nema privatnih i odvojenih polja, niti oni mogu duže od godinu dana da ostanu na istom mestu radi obrade zemlje.«[31] Dok su Skiti bili stočari-nomadi, Geti (i Mezi) bavili su se primitivnom zemljoradnjom, a to znači da su iscrpene njive napuštali zauvek ili za duže vreme jer im je bilo lakše da spaljivanjem iskrče novu zemlju nego da očiste već upotrebljene i ispošćene njive, koje ne daju plodova. Zemlje je bilo dosta i nije bilo zemljišne svo-

[28] »Klan je izraz kome svaki izveštač i svaki naučnik daje drugo značenje«, kaže *R. Thurnwald*, Die menschliche Gesellschaft IV (1933), 66; usp. i njegove članke u Ebertovom Reallexicon der Vorgeschichte, s. vv. Klan i Familienformen. Turnvald naziva klanom one srodničke grupe koje žive samostalno i u njima vidi najprimitivniji oblik političke zajednice ili, kako on kaže, »die ursprüngliche Form des »Staates««. Ako se izostavi ova politička komponenta, onda je vrlo teško razlikovati klan od roda i bratstva (fratrije). *R. Lowie*, Traité de sociologie primitive, Paris, 1935, 119, definiše ukratko klan kao »srodničku grupu po jednoj liniji« (po ocu ili majci). Postavlja se pitanje da li se na tom najnižem stupnju društvenog razvitka može uopšte govoriti o »političkom« životu i uređenju, usp. *L. Mair*, Primitive Government, London, 1964, str. 8. i d. — Pošto izvori o srednjobalkanskim plemenima ne pružaju apsolutno nikakvu građu za rešavanje problema karaktera srodničkih grupa, smatrala sam da bi bilo obično pretakanje iz pustog u prazno kada bih sa nekog teorijskog stanovišta govorila o tome da li se rodovsko uređenje održalo, u kom vidu i do kog vremena. U carsko doba, sudeći po epigrafskom materijalu, monogamna porodica je u Dardaniji bila osnovna društvena ćelija. O Skordiscima nema dovoljno materijala ni u rimsko doba, a ostala srednjobalkanska plemena ili su nestala u to vreme ili se ne mogu pomoću epigrafskih spomenika fiksirati.

[29] App. *Ill.* 22; usp. niže str. 364.

[30] Hor. *carm.* III, 24, vv. 9—14. — Cf. *Hildebrand*, Recht u. Sitte, 62.

[31] Caes, *b. g.* IV, 1: *privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet.*

jine.[32] Takvom stupnju razvitka odgovara više život po klanovima nego u većim političkim zajednicama.

Problemu agrarnih odnosa, koji smo dodirnuli podatkom iz Horacijeve ode, vratićemo se nešto kasnije. Sada ćemo se zadržati na jednom društveno-političkom fenomenu koji takođe baca svetlost na nivo materijalnog razvitka i karakter društvenih odnosa. To je vojska. Već sama činjenica da je istorija srednjobalkanskih naroda (s izuzetkom Meza) ispunjena vestima o pljačkaškim pohodima pokazuje da su se ti narodi nalazili na stupnju razvitka kada je rat normalna grana privređivanja. Vojske primitivnih naroda imaju mnogo zajedničkih crta kako u ustrojstvu, tako i u načinu ratovanja.[33] U bližem razmatranju, međutim, mogu se zapaziti znatne razlike među njima.

Na srednjobalkanskom području najbolje nam je poznata vojska Skordiska, jer je izgled keltskih ratnika koji su početkom III veka preplavili Balkansko poluostrvo ovekovečen u opisima istoričara i na likovnim predstavama. Sem toga, arheološki nalazi sa teritorije Skordiska dopunjuju ono što se inače zna o naoružanju Kelta.

Antička tradicija prikazuje nam Kelte kao besomučne i naprasite borce koji sa strašću hrle u boj (τὸ δὲ σῶμα̃ν φῦλον, ὃ νῦν Γαλλικόν τε καὶ Γαλατικὸν καλοῦσιν, ἀρειμάνιόν ἐστι θυμικόν τε καὶ ταχὺ πρὸς μάχην).[34] To su rođeni ratnici (μαχηταὶ πάντες τῇ φύσει)[35], pravi

[32] *Hildebrand*, n. d., 54, smatra Cezarove i Tacitove Germane kao klasičan primer naroda na stupnju primitivne zemljoradnje. On odbacuje kao neuspele pokušaje da se pomoću lingvističkih i arheoloških argumenata dokaže da su Germani bili kulturniji. O karakteristikama primitivne zemljoradnje v. ibid., 44.

Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, 43—45, pokušao je da Horacijeve stihove o nepostojanju zemljišne svojine kod Geta — a ne o kolektivnoj svojini, kako to Kacarov i mnogi drugi kažu — protumači kao *locus communis* u opisima zlatnog doba. Suprotno mišljenje zastupali su pre njega *Müllenhoff*, III, 158, i *Roesler*, Sitzungsberichte der Wiener Akad. XLV, 376. Podaci »*immetata iugera*« i »*nec cultura placet longius annua*« nisu takve prirode da bi se mogli pripisati svakom primitivnom narodu. Postoji uvek dublji razlog zašto se neki motiv iz etnografije primitivnih naroda pojavljuje kod jednog, a ne kod drugog naroda. *E. Norden*, Die germanische Urgeschichte, naročito gl. II: Quellenkritisches zur Etnographie europäischer Völker, 42—169, je pokazao kako se identične ili slične formulacije u opisima institucija, običaja i osobina primitvnih naroda prenose u delima antičke etnografije, ali on sam podvlači da to ne dovodi u sumnju tačnost pojedinih podataka; usp. ibid., str. str. 139: »Man könnte von ethnographischen Wandermotiven spechen... Dabei braucht die Wahrheit eines Motivs als solches nicht angezweifelt zu werden — es handelt sich oft um allgemeingültige Erscheinungs-formen ethnischen Lebens," itd. Cezar i Tacit nisu izmislili pojedine crte germanskog društva, već su se u obradi ličnih obaveštenja o tom društvu kojima su raspolagali koristili starijim etnografskim spisima. Ne bih rekla, kako to tvrdi Dopsch, Wirtschftliche Grundlage, 65 da su Nordenova istraživanja smanjila vrednost Tacitova etnografskog opisa Germanije.

[33] Usp., na primer, kako spartanski vojskovođa Brasida, hrabreći svoje vojnike, razotkriva slabost varvarske vojske Thuk. II, 126. Ta vojska — reč je o Ilirima koji su izneverili makedonskog kralja Perdiku i prešli na stranu njegovog neprijatelja linkestskog kneza Aridaja — svojim mnoštvom, nesnosnom vikom i vitlanjem oružjem stvara utisak strašne pretnje kod svakog ko je ne poznaje. Ali, ako se taj strah prebrodi, onda se vidi da ti ljudi nisu tako strašni, jer ne paze na bojni red i ne stide se da napuste svoje položaje.

[34] Str. IV, 4, 2. Usp. i Athen. IV, 25 (S 3), o Skordiscima: ὁπλομανοῦντες.

[35] Ibid.

tip agresora, koji uvek prvi napada i samom svojom pojavom izaziva užas. Navaljuju na neprijatelja divljački i sumanuto, kao zveri, ne znajući za red i taktiku (ἡ μὲν οὖν τῶν βαρβάρων μάχη πολὺ τὸ θηριῶδες καὶ μανικὸν ἔχουσα πλημμελής τις ἦν καὶ σοφίας τῆς ἐν ὅπλοις ἄμοιρος.[36] U boj kreću s pesmom i urlikanjem, uz pakleni pisak rogova i truba.[37] Samouvereni, uobraženi i razmetljivi (μέγα ἐπὶ σφίσι φρονοῦντες, ἀλάζονες),[38] oni često zbacuju sa sebe odeću i bore se goli. Ali te strastvene prirode ne trpe poraz. Ako se neprijatelj ne uplaši njihovog nastupa i izdrži prvi jezivi prizor, oni brzo gube moral i padaju u paniku.

Kelti su bili bolji konjanici nego pešaci (κρείττους δ' ἱππόται ἢ πεζοί).[39] Elitne trupe su im bile konjaničke. Svakog konjanika pratile su dve sluge na konjima, koji su bili spremni da mu zamene konja ili da zauzmu njegovo mesto ako bude potrebno.[40] Tako je konjica mogla da nastupa kao neki zid na kome nema nikad proboja i nijedna pešadija nije mogla da izdrži njenu navalu. Konjanički odredi postali su vremenom glavni rod keltske vojske. S takvim odredima su Skordisci preduzimali svoje pohode kroz ceo Balkan, brzo stizali do Makedonije i ponovo se povlačili u svoju zemlju. Ogromna galatska (skordička) konjica tukla se sa Rimljanima kod Arga u Makedoniji u bitkama o kojima nam govori letajski natpis iz 119. godine.[41] *Scordisci equites* pominju se kod Frontina u jednoj epizodi koja se ni po mestu ni po vremenu ne može identifikovati.[42] I jedna vrsta mekog kožnog sedla za jahanje zvala se u rimsko doba *scordiscus*.[43] Ali gro keltske vojske čine pešaci, mase neustrašivih

---

[36] Dion. Hal. XIV, 10. Usp. Paus. X, 21, 3 (o Keltima u vreme napada na Delfe): οἱ δὲ ἐν ὀργῇ ... καθάπερ τὰ θηρία. Liv. XXXVIII, 17, 8 (Kelti u Maloj Aziji 189. godine): *rabies Gallica*. O ovom i svemu što sledi u vezi s galskom vojskom usp. *Jullian*, I, 340—353, II, 192—198.

[37] Diod. V, 30: σάλπιγγας δ' ἔχουσιν ἰδιοφυεῖς καὶ βαρβαρικάς· ἐμφυσῶσι γὰρ ταύταις καὶ προβάλλουσιν ἦχον τραχὺν καὶ πολεμικῆς ταραχῆς οἰκεῖον. Pol. II, 29—30, daje vrlo živopisan opis bitke kod Telemona 225. godine između Rimljana i severnoitalskih Kelta, Gesata, Insubra, Boja i Lingona. On kaže da je Rimljane zastrašio sjaj ukrasa i divlja galama Kelta (ὁ κόσμος αὐτοὺς καὶ θόρυβος ἐξέπληττε τῆς τῶν Κελτῶν δυνάμεως), jer je broj njihovih trubača i duvača u rogove bio beskrajan (ἀναρίθμητον μὲν γὰρ ἦν τὸ τῶν βυκανητῶν καὶ σαλπιγκτῶν πλῆθος) pa pošto je, istovremeno s njima, cela vojska pevala svoje borbene pesme, izgledalo je, od silnog odjeka, kao da i okolna brda puštaju glasove. Najstrašniji je bio izgled i kretanje golih boraca u prvim redovima koji su se odlikovali mladošću i lepotom. Svi ljudi iz prvih odreda bili su ukrašeni zlatnim ogrlicama i narukvicama. Ali, keltska vojska izgledala je strašnija nego što je u stvari bila, jer je njeno naoružanje bilo slabo.

[38] Arr. anab. I, 4, 6—8 (o susretu Aleksandra Velikog s Keltima).

[39] Str. IV, 4, 2.

[40] Paus. X, 19, 9: δύο γὰρ οἰκέται περὶ ἕκαστον τῶν ἱππευόντων ἦσαν, ἀγαθοὶ καὶ αὐτοὶ τὰ ἱππικὰ καὶ ἵππους ὁμοίως ἔχοντες. Pauzanija dalje opisuje kako se vršila zamena boraca usred najžešće bitke i na kraju dodaje da se takva grupa od tri konjanika zvala trimarkisija, jer na keltskom marka znači konj.

[41] V. napred 224 i d. Ditt., Syll.[3], 700 (S 15), vv. 10—11; τοῦ τῶν Γαλατῶν ἔθνους συναχθέντος καὶ ἐπιστρατεύσαντος εἰς τοὺς κατὰ Ἄργος τόπους στρατοπέδωι μείζωνι, v. 18: ἐκυρίευσεν δὲ καὶ ἵππων καὶ ὅπλων πλειόνων, v. 21: ἐπισυναχθέντων τῶν Γαλατῶν ἱππέων ἔτι πλειόνων ...

[42] Frontin. III, 10, 7 (S 39), v. napred str. 251. Skordisk u službi u rimskoj konjici, CIL III, 3 400: *Terzo Precionis f. Scordiscus eq(ues) alae...*«

[43] Usp. *G. Lafaye*, s. v., Dict. d. ant. Daremberg-Saglio. Iako se reč javlja tek u III veku n.e., ona se ne može drukčije objasniti nego dovođenjem u vezu sa Skordiscima, koji su bili dobri jahači; tako *Blümner*, ad Edict.

boraca, koji su se kretali u zbijenim, ali neorganizovanim i nedisciplinovanim četama,[44] opremljeni za borbu izbliza, ali bespomoćni kad se nađu pod udarcima strela i kopalja.

Naoružanje Kelta je uopšte bilo slabo. To ističu svi savremeni pisci.[45] Pre svega oni su bili slabo zaštićeni. Konjanici nisu nosili nikakvo odbrambeno oružje, čak ni štitove. Oklope i šlemove imale su samo po-

Sl. 14.

Galski vojnik. Bronzana statuetica, vis. 0,135 m čuva se u berlinskom Antiquarium-u (Crtež prema fotografiji *P. Bienkowski*, Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains, Krakov 1928, str. 78, fig. 127 c). Izvanredan rad koji prikazuje golog galskog ratnika s pojasom, torkvesom i rogatim šlemom, verovatno iz vremena neposredno posle keltskog pohoda, prva polovina III v.

Diocl. X, 2. Izgleda da je to bio pre pokrivač koji štiti konja, — ἐφίππιον, nego pravo sedlo. — Ostaci konjskih žvala nađeni su u priličnom broju na teritoriji Skordiska; usp. *Todorović*, Kelti u Južnoj Panoniji, 28. i d.

[44] Usp., na primer, Liv. XXXV, 5, 7 (iz opisa bitke sa Bojima 193. godine): *sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus Gallorum corpora; densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus Romanorum.* Veget. *epit. r. mil.* II, 1, 2 (D 99): *Galli... catervis utebantur in proelio.*

[45] Paus. X, 21, 2: τοῖς μὲν Γαλάταις τὰ μὲν τῆς σκεύης ἀσθένεστερα ἦν — θυρεοὺς γὰρ τοὺς ἐπιχωρίους εἶχον, καὶ ἄλλο σφίσι οὐκ ἦν ὅπλον σκέπη σώματος — πλέον δὲ ἔτι ἐμπειρίᾳ τῇ ἐς τὰ πολεμικὰ ἀπέδεον. Liv. XXXVIII, 22,5: *levis armatura.*

glavice, i to više kao ukras i znak dostojanstva nego za zaštitu.[46] Obični ratnici nosili su samo štitove, koji su bili dugački, ali nedovoljno široki da bi zaštitili njihova krupna tela. Štitovi su bili od drveta, potpuno ravni ili malo konveksni, sa metalnim umbom i metalnim obodom.[47]

Glavno, moglo bi se reći jedino oružje za napad, bio je mač. Širok, pljosnat, sa dvostranim sečivom i zaobljenim vrhom, keltski mač bio je dobro ubojno oružje, ali ono se moglo upotrebiti samo za borbu izbliza. Strele i kamenje iz praćaka smatrali su Kelti za oružje nedostojno pravih boraca. Retko su upotrebljavali i koplja.[48]

Izvanredno zanimljiva predstava keltskih ratnika, trubača sa dugim keltskim karniksom, pešaka sa štitovima i konjanika s raznovrsno okićenim šlemovima, nalazimo na jednoj od unutrašnjih ukrasnih pločica velikog srebrnog kotla iz Gundestrupa, o kome će biti reči u sledećoj glavi.[49] Ova je predstava utoliko za nas važnija što se računa sa mogućnošću da je ovaj spomenik skordičkog porekla.

Po svemu što je rečeno vidi se da je glavna snaga keltske vojske ležala u agresivnosti njenih boraca. Ali hrabrost i prkos vojnika, čija su gola prsa izložena pogocima neprijateljskih projektila još pre nego što dođu u dodir s njima, nisu mogla da reše sukobe sa bolje naoružanim vojskama. Uprkos divljačke surovosti, koja je ulivala strah u kosti Grci-

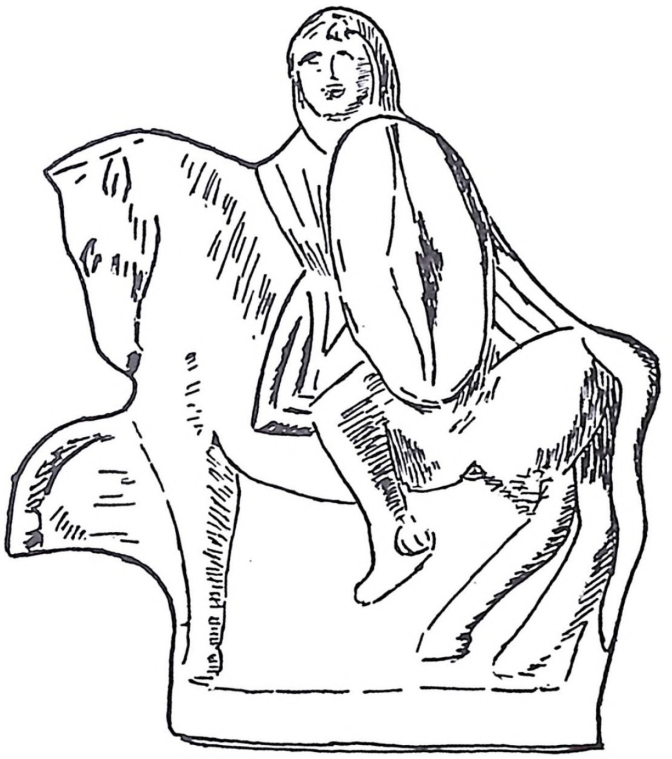
[46] Diod. V, 30, opisuje oklope od gvozdenih petlji i šlemove sa visokim ukrasima u vidu rogova ili reljefnih predstava ptica i četvoronožaca. O keltskom oružju uopšte v. *Déchelette*, Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine, III. 1106 sqq., pogl. V—VI (L'armement à l'époque La Tène); o oružju Skordiska posebno: *J. Todorović*, Kelti u Južnoj Panoniji i severnom Balkanu (disertacija u rukopisu), Beograd, 1965, 93—115.

[47] Pol. II, 30, 3: οὐ γὰρ δυναμένου τοῦ Γαλατικοῦ θυρεοῦ τὸν ἄνδρα περισκέπειν, ὅσῳ γυμνὰ καὶ μείζω τὰ σώματα ἦν τοσούτῳ συνέβαινε μᾶλλον τὰ βέλη πίπτειν ἔνδον. Ibid. 30,7: ... αὐτῷ τούτῳ καὶ καθόλου καὶ κατ'ἄνδρα λειπόμενοι, ταῖς τῶν ὅπλων κατασκευαῖς. Liv. XXXVIII, 21, 4: *scuta longa ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plane, male tegebant Gallos.* Usp. i napred nap. 37. O visokom rastu Kelta v. Paus. X, 20, 7: εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλως οἱ Κελτοὶ μακρῷ πάντας ὑπερηρκότες μήκει τοὺς ἀνθρώπους. Na teritoriji Skordiska nađeni su takođe metalni ostaci štitova, v. *Todorović*, n. d., 108. i d.

[48] Usp. Liv. XXXVIII, 21, 5—6: *nec tela iam alia habebant praeter gladios, quorum, cum manum hostis non consereret, nullius usus erat. Saxis nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, et ut insueti, nec arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur.* Mačevi raznih veličina, od 60 do preko 100 cm (veličina raste što se više približavamo rimskom vremenu) nađeni su na raznim lokalitetima skordičke teritorije, a isto tako kasnije, često ukrašeni graviranim floralnim motivima; usp. *Todorović*, n.m. Ti su mačevi bili namenjeni udaranju zamahom, a ne ubadanju vrhom: μάχαραι κοπίδες ὑπερμήκεις, Dion. Hal. XIV, 9. Pol. II, 33, 1—2, objašnjava kako su Rimljani, kada su upoznali prednosti svog naoružanja nad keltskim, naneli neprijatelju velike gubitke. Prema Polibiju, keltski mač se od prvog udarca savijao, tako da ga je ratnik morao da odupre o zemlju i ispravi nogom. Rimljani, znajući to, najpre su kopljima oštetili keltske mačeve a zatim su se tako približili neprijatelju da su mu oduzeli mogućnost da zamahuje velikim mačevima, a sami su ubodima vrhom mača ranjavali protivnike u prsa i lica. Usp. *Jullian*, I, 352, kome podatak o tome da su se mačevi savijali od udara izgleda malo verovatan. Kelti su nosili o pojasu, u kaniji od kože ili drveta, ubojne noževe sa zaobljenim jednostranim sečivom, koji su im služili i u svakodnevnom životu; cf. *Todorović*, n.d., 106. O običaju polaganja savijenih mačeva u grobove ratnika biće govora dalje, v. str. 390.

[49] V. dalje str. 387 i nap. 60—62.

ma i Rimljanima,[50] Kelti su skoro redovno bili poraženi u otvorenim bitkama i na kraju su podlegli nadmoćnijem neprijatelju. Sem slabog naoružanja, antički pisci smatraju da je velika slabost Kelta bio nedostatak svakog ratnog iskustva i veštine.[51] Potrebno je, međutim, napomenuti da su Kelti, iako su, očigledno, bili u nepovoljnijem položaju u odnosu prema grčkim i rimskim ratnicima, zahvaljujući upravo svojim du-

Sl. 15.

Terakota nađena u Palestini čuva se u Istorijskom Muzeju u Bernu (prema *P. Bienkowski*, Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains, Krakov 1928, str. 133, sl. 190). Vis. 0,167, šir. 0 142 m. Konjanik ogrnut hitonom, koji mu pada skoro do kolena i pokriva konjske sapi. Na nogama pantalone (?), uvučene u pl tku obuću. Na glavi kapuljača. U ruci drži ovalan štit. Prema Bienkovskom, mogao bi biti Gal u službi Seleukida. Ispod konjanika vidi se mekano, četvorugaono sedlo *(scordiscum?)*.

gačkim mačevima, kojima su mogli neprijatelja da stignu na određenom odstojanju ne dozvoljavajući mu da priđe sasvim blizu, imali prednost nad mnogim varvarskim narodima — među ostalim i nad Ilirima — koji su bili naoružani za borbu izbliza samo kratkim mačevima ili bodežima. Time se objašnjavaju mnogi njihovi uspesi.

[50] Str. IV, 4, 2, govori o nečovečnom običaju keltskih ratnika da odrubljuju glave svojih neprijatelja i vešaju ih na svom konju.

[51] Paus. X, 21, 2; Dion. Hal. XVI, 10 (v. tekst uz nap. 36).

Slika dardanske vojske je mnogo nepotpunija i nejasnija jer nedostaju ne samo literarni podaci već, što je isto tako važno u ovom slučaju, i arheološki nalazi. Teško je verovati da nije nađen nijedan štit, šlem ili koplje za koje bi se moglo reći da su pripadali nekome od dardanskih vojnika koji su u III, II i I veku pre n.e. vodili tolike ratove, ali je to ipak činjenica. Uprkos tome možemo izdvojiti neke crte dardanskog načina ratovanja. Za razliku od Skordiska Dardanci su imali teško naoružanu pešadiju. U opisu jednog dardansko-makedonskog sukoba Livije kaže da su Makedonci »s konjicom i lakom pešadijom napadali Dardance, koji nisu imali takav rod vojske i koji su bili natovareni nepokretnim oružjem«.[53] Od kakvih se delova sastojalo to naoružanje, možemo samo nagađati, jer se izričito nijedna vrsta oružja ne pominje u izvorima. Dardanci su se razlikovali od Skordiska i po tome što su ratovali u zbijenim bojnim redovima, organizovano, nastupajući i povlačeći se disciplinovano. U pomenutoj bici bilo ih je, prema Liviju, »malo ubijenih, mnogo ranjenih a niko nije bio zarobljen, jer oni ne napuštaju svoje redove kako se kome prohte, već zbijeno ratuju i isto tako se povlače«.[54]

Ono što je najupadljivije u vojnoj istoriji Dardanaca, to su visoke brojke kako vojnika-učesnika u nekom ratu, tako i žrtava. 20 000 vojnika ponudio je dardanski kralj Ptolemeju Keraunu 279. godine kao pomoć za zaustavljanje keltske invazije.[55] 20 000 zarobljenika odveli su Dardanci iz Makedonije 209. godine i primorali Filipa da ostavi rat s Rimljanima i pobrine se za odbranu svoje kraljevine.[56] Nekoliko godina docnije Filip je pobedio Dardance u frontalnoj bici i uništio ih preko 10 000.[57] Posle Kinoskefala, da bi popravio raspoloženje vojnika, Filip je sa 6 000 vojnika i 500 konjanika iznenada napao Dardance kod Stoba i mnoge poubijao u trenutku kada su, rastureni po selima, pljačkali.[58] 170/69. godine, Persej je upao u Dardaniju, ubio desetinu hiljada varvara i odneo veliki plen.[59] Najzad, poslednja vest takve vrste: sa četiri legije krenuo je Gaj Skribonije Kurion u osvajanje Dardanije.[60] Ovi podaci pokazuju pre svega vojnu moć dardanske zajednice. Brojke ne moraju biti tačne; važan je opšti utisak koji su ratovi Makedonaca sa Dardancima ostavili. Dardanci, istina, izbegavaju direktne sukobe s makedonskom vojskom. Na glas da se makedonski kralj vratio u Makedoniju oni se obično povlače. Ali kad dođe do tih sukoba, onda je njihov način ratovanja sličniji makedonskom nego skordičkom.

U vezi s tim zanimljiva je sledeća beleška iz Vegecijeva spisa o ratnoj veštini: »Makedonci, Grci i Dardanci imali su falange, tako da je svaka falanga brojila 8000 boraca. Gali, Kelti i mnoga varvarska plemena služili su se u bitkama neorganizovanim četama, u kojima je bilo

---

[52] Arheološki nalazi sa teritorije Dardanije potiču uglavnom iz ranijih preistorijskih perioda, uključujući halštat. Nalazi latenskog doba su minimalni, v. napred str. 204 i niže str. 367.

[53] Liv. XXXI, 43, 1 (D 34).

[54] Ibid.

[55] Iust. XXIV, 4, 9—11 (D 9), v. napred str. 107.

[56] Iust. XXIX. 4, 6 (D 23), v. napred str. 118.

[57] Diod. XXVIII, 2 (D 27), napred str. 119.

[58] Liv. XXXIII, 19, 1—5 (D 37), napred str. 122.

[59] Plut. *Aem Paul.* IX, 5 (D 44), napred str. 129.

[60] Frontin. IV, 1, 43 (D 69), napred str. 138.

6 000 ratnika.«[61] Osnovna stvar u ovom podatku je suprotstavljanje falangâ kao jedinica u kojima pojedinci imaju svoje određeno mesto i istupaju kao deo jedne složene celine i slobodnih, nevezanih četa *(catervae)* primitivnih plemena. Očigledno, dardanska vojska nije bila obična plemenska vojska, čije su čete formirane po porodicama i rodovima.

Za sastav dardanske vojske značajan je podatak Agatarhida Knidanina o »robovima« (δοῦλοι), koji su u vreme mira obrađivali zemlju uglednih Dardanaca, a u ratu su se uvrštavali u odrede pod komadnom svojih gospodara (ἐν πολέμῳ δὲ λοχίζεσθαι ἡγεμόνα νέμοντας τὸν ἴδιον δεσπότην).[62] O tome kojoj su društvenoj kategoriji pripadali ovi »robovi« biće govora dalje. Ovde je važno istaći klasni karakter ovih formacija, jer se time dopunjuje naša predstava o dardanskoj vojsci i dardanskom društvu uopšte. Dardanska vojska se bitno razlikovala od vojske Skordiska, a dardansko društvo je bilo duboko raslojeno, kako to, pored ostalog, pokazuju i vesti o dardanskim najamnicima u tuđim zemljama.[63]

O vojsci Autarijata ne postoje direktna svedočanstva. Kratka beleška Nikole iz Damaska o tome da Autarijati, »kada su u pokretu, nikad ne napuštaju žive svoje onemoćale vojnike» govori više o opštem stepenu razvitka autarijatskog društva i njegovom mentalitetu nego o karakteru vojske.[64] Možda bi se ipak reč ὁδοιπορίαι mogla uzeti u striktnom značenju »marširanja« i na osnovi nje zaključiti da su Autarijati bili pretežno pešaci. Isto to se može zaključiti indirektno i iz podataka o Autarijatima u Lizimahovoj službi.[65] Iako u izvorima nije rečeno kakva vrsta vojnika je u pitanju, njihov broj — u jednom slučaju 2 000, u drugom 5 000 — odgovara, očigledno, pre pešacima nego konjanicima.

Mnogo konkretnije se može govoriti o autarijatskoj vojsci ako se prihvati pretpostavka da su oni zauzimali oblast istočne Bosne i zapadne Srbije, jer se onda na njih može primeniti ono što se na osnovi glasinačkog materijala i njemu srodnog materijala iz tumula u Zapadnoj Srbiji zna o opremi ilirskog ratnika.[66] Treba odmah reći da su ratnici sahranjeni u glasinačkoj nekropoli bili, po svoj prilici, takođe pretežno pešaci.[67] U vremenu koje nas interesuje, a to je poslednja faza glasinačke kulture, Va-Vb (od 500. do 250. godine pre n.e.),[68] upotreba kopalja,

[61] Veget. *epit. r. mil.* II, 1, 2 (D 99).

[62] Agatarch. fr. 17 J (D 98).

[63] Liv. XXXVII, 48, 4 (D 38): Etolci su 190. godine poslali ljude u Makedoniju, Dardaniju i Trakiju *ad conducenda mercede auxilia.* Usp. i Caes. *b. civ.* III, 4, 6 (D 76): *Dardanos... mercenarios*, v. napred str. 142.

[64] Nicol. Damacs. *mor. mir.*, fr. 115 J (A 26), v. str. 391.

[65] Diod. XX, 113, 3 (A 21); Polyaen. IV, 12, 1 (A 22), v. str. 95.

[66] V. napred str. 84. Materijal sa Glasinca objavljen je u odličnoj publikaciji *A. Benac—B. Čović*, Glasinac II, Željezno doba, Sarajevo, 1957, koja omogućuje njegovo iskorišćavanje i od strane naučnika koji se ne bave specijalno arheologijom. Usp. i *B. Čović*, Pogrebni običaj preistorijskih stanovnika glasinačkog područja, GZM, NS 18, 1963, 50. i d.

[67] U kneževskim grobovima na Glasincu nađeni su delovi konjske opreme, što pokazuje da su glasinački ratnici imali jahaće konje. Kako je stavljanje raznih predmeta , pa i konjske opreme, u grob vezano za religiozna shvatanja, teško je reći koliko je upotreba jahaćih konja u vojsci bila rašir ena; usp. *Benac—Čović*, Glasinac II, str. 46. i d.

[68] U glasinačkoj kulturi zapažaju se nagle promene oko 350. godine, dakle upravo u vreme kada Autarijati ulaze u istoriju, koje dovode do skoro potpunog nestanka starih autohtonih oblika i pojave novih. Ako se ove pro-

dugih i kratkih, postaje sve češća. Dvosekli mač izlazi iz upotrebe i mesto njega se pojavljuje kratak povijen mač.[69] Štitovi su, očigledno, bili drveno-kožne konstrukcije, jer je dosada nađen na Glasincu samo jedan bronzani umbo.[70] Šlemovi i oklopi iz mladeg železnog doba nisu poznati, ali je verovatno da su ih, kao i u ranijim fazama, koje su mnogo bogatije predstavljene u glasinačkim nalazima, upotrebljavale samo poglavice.

Što se tiče Tribala, uprkos relativno opširnim izveštajima o njihovim ratovima i bitkama, ne raspolažemo sa dovoljno podataka da bismo mogli sa sigurnošću utvrditi koji su rodovi vojske kod njih postojali i kakvo naoružanje. U vojsci koju je Aleksandar poveo sa sobom u Aziju Tribali učestvuju zajedno s Odrizima i Ilirima u lakoj pešadiji.[71] Pošto se strelci i Agrijani praćkaši navode posebno, Tribali su, najverovatnije, bili naoružani kratkim kopljima za bacanje, (ἀκόντιον), kao Iliri i Tračani. Možda su nosili i kratak iskrivljen mač (μάχαιρα) o pojasu, a u levoj ruci mali, lagani štit od drveta presvučen kožom (πέλτη).[72]

Tribali su upotrebljavali i duga koplja. Vesti o rani koju je Filip zadobio u sukobu s Tribalima pominju sarisu i λόγχη: »bedro mu je probijeno kopljem (λόγχη)", stoji kod Plutarha; »neko od onih koje je gonio zabo mu je sarisu u bedro«, kaže Didim.[73] U bici na reci Liginu Tribali su zauzeli pozicije na ivici neke šume kraj reke. Da bi ih izazvao da izađu na čistinu, Aleksandar je naredio da se na njih udari strelama i lakim kopljima. Tribali su odgovorili bacanjem kopalja i dokle god je trajalo ovo gađanje izdaleka (ἀκροβολισμός), oni nisu bili gori od Makedonaca.[74] Međutim, kad je falanga krenula na njih, nisu mogli da izdrže napad. Pokolj je bio strašan. Spasili su se samo oni koji su uspeli da se sklone u šumu i pređu preko reke.

Nikola iz Damaska u *Zbirci čudnih običaja* kaže da je tribalska vojska bila postrojena u četiri bojna reda: napred su išli slabi vojnici, za

---

mene objasne iseljenjem Autarijata, izazvanim elementarnom katastrofom, postavlja se pitanje da li su Autarijati bili nosioci starih oblika faze Va, (u tom slučaju su ih oni morali poneti sa sobom u zemlje kroz koje su u svojoj seobi prošli) ili pak novih oblika koji karakterišu najsiromašnije zastupljenu fazu V b, koja obuhvata drugu polovinu IV i prvu polovinu III veka pre n.e. Prva mogućnost je, naravno, verovatnija, iako i ona izaziva čitav niz drugih problema. Možda će arheolozima poći za rukom da reše ovo složeno pitanje i da identifikuju nosioce glasinačke kulture gvozdenog doba.

[69] *Benac—Čović*, Glasinac II, str. 51.

[70] Ibid., str. 47, nap. 152.

[71] Diod. XVII, 17, 4 (T 36), v. napred str. 36. Potomak nekog od Tribala koji su pošli s Aleksandrom urezao je svoje ime u Abu-Simbelu, na južnoj granici Egipta (T 88). Ime Ἑρμόλαος Τριβάλλου Πλουτάρχο(υ) je nejasno u svojoj konstrukciji. Da li je Τριβαλλός lično ime oca (u kom slučaju Πλουτάρχου postaje suvišno, ili je Τριβαλλὸς etničko opredeljenje Hermolaovog oca Plutarha?

[72] Grci su zvali ovaj rod lako naoružanih vojnika ἀκοντισταί. *Beloch*, III-2, 341, nap. 1, smatra da su Agrijani bili takođe akontisti, a ne strelci. O naoružanju Ilira bilo je reči u vezi s Autarijatima. O naoružanju Tračana v. *G. Kazarow*, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916, 71. i d.

[73] Plut. *de fort. Alex.*, 1, 9 (T 21); Didymi *de Demosth. comm.* 13 (T 20). Iustin. IX, 3, 2 (T 17), kaže da je Filip tako ranjen u bedro da je kroz njegovo telo ubijen konj. I to potvrđuje da je rana zadata dugim kopljem.

[74] Arr. 1, 2, 1—7 (T 23).

njima najjači, treći bojni red činili su konjanici, a poslednji žene, koje su borce proklinjanjima zaustavljale kada bi se dali u bekstvo.[75] Iako se govori o »falangama«, jasno je da tu nisu u pitanju pravi bojni redovi. Najneobičniji je podatak o slabim vojnicima. Da li su oni svesno izlagani najvećoj opasnosti da ne bi živi pali u ruke neprijatelju?[76] O ženama koje bodre svoje muževe i sinove i sprečavaju ih da napuste borbu ima podataka kod raznih naroda, u raznim okolnostima. Prizor takvih žena je, svakako, bio čest u onih plemena koja su kretala u pohode πανδημεί. Idući sa decom i celokupnim imetkom za vojskom, žene su, prirodno, kad je dolazilo do sukoba, najviše strepele od poraza, jer je on značio smrt ili ropstvo za sve njih.[77] Vrlo je verovatno da beleška Nikole iz Damaska potiče od izveštaja o nekom takvom pohodu kao što je bio pohod na Abderu.

Tribalska konjica pominje se još samo na jednom mestu u izvorima, u retorskom Lukijanovom spisu *Pohvala Demostena*.[78] Međutim, daleke ekspedicije koje su Tribali preduzimali morale su se oslanjati prvenstveno na konjicu.

O vojsci Meza postoji jedan jedini podatak, i to podatak koji se ne odnosi na vreme njihovih ratova s Rimjanima, već se nalazi kod Homera. To je epitet ἀγχέμαχοι, koji nose Mezi u st. 5. XIII pevanja Ilijade.[79] Izraz ἀγχέμαχοι je vrlo redak, upravo zato što je način ratovanja koji obeležava pripadao dalekoj prošlosti. Time se može objasniti zašto je Posejdonije smatrao za potrebno da protumači ovu inače tako jasnu reč i zašto se njegovo tumačenje udaljava od jedinog pravog značenja. Prema Posejdoniju, Homer je nazvao Meze ἀγχέμαχοι, »zato što su, kao dobri borci, bili neosvojivi«.[80] U stvari, ἀγχέμαχοι se ne pojavljuju nigde više kod Homera i nikad ne postaje običan epitet. Njegovo prvobitno i jedino značenje je »borci izbliza«, kako se vidi iz sledećeg Plutarhovog obave-

---

[75] Nic. Damasc. fr. 116 J (T 84).

[76] Usp. običaj ubijanja slabih vojnika kod Autarijata, str. 391.

[77] Usp., na primer, šta Cezar kaže o tome kako su žene sprečile Gale da napuste grad Avarikum, koji je Cezar opsedao: »Već su se spremali da to učine noću (tj. da se udalje iz grada), kad iznenada majke izađoše na ulice i plačući baciše se na noge svojima i počeše ih preklinjati na sve načine da ih ne prepuste, njih i njihovu decu zajedničku, osveti neprijatelja, jer one zbog slabosti svoje ne mogu da beže. Kad videše da muškarci ostaju pri svojoj odluci — jer u velikoj opasnosti strah ne daje da dođe do sažaljenja — one počeše vikati i znacima Rimljane obaveštavati o (nameravanom) bekstvu. To je uplašilo Gale, jer su se bojali da će im rimska konjica preseći put, i oni odustaše od svoje namere.« (Caes. *b. g.*, VII, 26). Slično govori Tacit o germanskim ženama: kada se Germani b ju, u njihovoj blizini se čuje urlanje njihovih žena i plač dece; njihove majke i žene su svedoci njihove hrabrosti, one im vidaju rane, one donose borcima hranu i podstreke. Priča se da su se neke vojske koje su već popuštale i skoro bile razbijene ponovo postrojile pod molbama žena, koje su beguncima pokazivale svoje grudi i predočavale im ropstvo koje ih čeka, ropstvo koga se Germani više boje za svoje žene nego za sebe same.«

[78] Lucian. *Demosth. encomium*, 34 (T 22). Podatak je, na žalost, nepouzdan s obzirom na karakter spisa. I formulacija τὴν Ἰλλυριῶν ἵππον καὶ Τριβαλλῶν καὶ πᾶν τὸ μισθοφορικὸν ostavlja nas u nedoumici, jer καὶ πᾶν τὸ μισθοφορικὸν može da se protegne i na τὴν Ἰλλυριῶν ἵππον καὶ Τριβαλλῶν, ali ne mora. O najamničkoj službi u srednjobalkanskih plemena v. dalje.

[79] V. napred str. 300 i d.

[80] Poseid. fr. 104 J = Str. VII, c. 296 (M 2): ἀγχεμάχους δὲ τοὺς Μυσούς, ὅτι ἀπόρθητοι, καθὰ οἱ ἀγαθοὶ πολεμισταί.

štenja. Plutarh kaže za Abante na Eubeji da su bili ratoborni i ἀγχέμαχοι i da su više nego bilo koji drugi narod bili navikli da se s neprijateljem uhvate u koštac. Kao potvrdu navodi Arhilohove stihove prema kojima Eubejci nisu zatezali lukove, niti gađali iz praćaka, već su mačevima bili teški boj.[81] Plutarhov podatak je utoliko zanimljiviji što se u njemu Abanti dovode u vezu s Mezima. Plutarh priča, naime ,da je Tezej, po starinskom običaju, kad je dostigao mladićski uzrast, krenuo u Delfe da bogu prinese na žrtvu kosu. Odsekao je kosu samo spreda, »kako Homer kaže da su činili Abanti« ... »Abanti su«, dodaje Plutarh, »bili prvi ljudi koji su se šišali na taj način; nisu se tome naučili od Arabljana, kako neki misle, niti su se ugledali na Meze, već su to činili zato što su bili borci izbliza... da ne bi neprijatelju dali mogućnost da ih hvata za kosu...«[82] Abanti spadaju među najstarije balkanske narode. Posvedočeni su na raznim mestima u Grčkoj, na ostrvima, u Maloj Aziji, Iliriji.[83] Mezi, koji su se slično njima šišali, mogu biti maloazijski, ali i evropski Mezi. Njihovo povezivanje uz Abante pokazuje njihovu starinu. Narodi koji nisu znali za oružje za gađanje izdaleka, već su se borili prsa u prsa, naoružani samo noževima i kratkim mačevima, predstavljali su u očima Grka maltene mitsku prošlost.

Voleli bismo da znamo da li su Mezi ostali ἀγχέμαχοι do istorijskog vremena. O tome, naravno, možemo samo da nagađamo. Geti, njima po svemu najbliži narod, bili su strelci. Nije isključeno da su vremenom Mezi usavršili svoju ratnu tehniku. Ali njihovo isčezavanje kroz vekove i lakoća s kojom su ih savladali i asimilovali razni susedi s ove i one strane Dunava, a zatim Rimljani, mogu se bolje razumeti ako se pretpostavi da su oni bili i primitivniji i slabije naoružani od ostalih naroda koji su ih okružavali.

Veoma rečit ukazatelj privrednog i društvenog razvitka je novac. Živeći u blizini i u stalnom kontaktu sa grčko-makedonskim svetom, srednjobalkanska plemena su upoznala upotrebu i vrednost novca još pre nego što su kod njih sazreli uslovi za pojavu novčane privrede. Trgovina, pljačka i najamničke plate bili su izvori iz kojih su u zemlje srednjeg i severnog Balkana vremenom priticale sve veće i veće količine novca.

O trgovačkim vezama srednjobalkanskih plemena sa grčko-makedonskim svetom ne postoje direktne vesti, sem jedne: Emilije Paul je 167. godine dozvolio Dardancima da trguju solju i naredio Trećoj makedonskoj meridi da so dovozi u Stobe; odredio je i cenu soli (*... salis commercium dedit; tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveherent, pretiumque statuit*).[84] Na osnovi ovog podatka može se zaključiti da su Dardanci dovozili so iz Makedonije preko Peonije i da se razmena vršila za novac. Trgovački put koji je u rimsko doba povezivao

---

[81] Plut. *Thes.* 5. Usp. i Strab., c. 448: u lelantskom ratu zaraćene strane sporazumele su se o tome kakvim ratnim sredstvima se smeju koristiti. »O tome«, nastavlja Strabon, »svedoči stub u Amarintiju na kome stoji da je zabranjena upotreba oružja za borbu izdaleka« (μὴ χρῆσθαι τηλεβόλοις).

[82] Plut., l.c.

[83] Cf. *Toepffer*, s.v. Abantes, RE I (1894), 13 sq.

[84] Liv. XLV, 29, 13 (D 52), napred str. 132.

Tesaloniku sa Dunavom posvedočen je u drugoj polovini II veka pre n.e. On je vodio »preko Idomene, Stoba i Dardanaca«.[85]

Inače se o trgovačkom saobraćaju može govoriti samo na osnovi arheoloških nalaza. Na ilirskom području nalazi pokazuju da je već u drugoj polovini VI veka uvoz raznih predmeta iz Grćke bio tako razvijen da su pojedine radionice proizvodile specijalnu robu, prilagođenju ukusu i potražnji ilirskih potrošača (šlemovi grčko-ilirski, omega-ukosnice, fibule tipa Štrpci-Ćurug, srebrne i bronzane narukvice s ukrasom u vidu palmete ili zmijske glave, jantarske ogrlice, perle, keramika, i dr.). Srednjobalkansko područje pruža u tom pogledu mnogo manje materijala, sem njegovog zapadnog dela, koji ulazi u ilirski kompleks (Novi Pazar, Atenica, Široko kod Suve Reke, Mramorac, Ražana; istočnije se nalaze Batinci blizu Ćuprije i Umčari kod Smedereva, sa sličnim importom).[86] Nije nam poznato na koji je način vođena ova trgovina. Najverovatnije izgleda da su grčki trgovci donosili svoje proizvode i trampili ih za robu koja im je bila potrebna, — namirnice, sirovine i roblje. Oni su mogli mesto robe da ponude novac i vremenom se, verovatno, razmena vršila sve više ne roba za robu, već roba za novac. Možda je sve veća potražnja novca jedan od razloga neobičnog i dosada neobjašnjenog opadanja grčkog importa u klasičnom i helenističkom periodu. U početku novac nije imao za varvare drugu vrednost do vrednost dragog metala. Moguće je čak da su ga upotrebljavali kao sirovinu za izradu ukrasnih predmeta.[87] Ali postepeno novac postaje neophodno sredstvo za razmenu, kako u spoljnjem, tako i u unutrašnjem saobraćaju. Sve do početka III veka, sudeći po nalazima, novčani opticaj u severnim delovima Balkana bio je veoma ograničen. Tek velike količine zlatnog i srebrnog novca koje su Filip II i Aleksandar Veliki bacili na tržište izazvale su i u varvarskim zemljama vidljiv preokret. Potrebe za novcem zadovoljavale su uglavnom makedonske kovnice. Naročito su bile cenjene srebrne tetradrahme Filipa II i Aleksandrov zlatni stater. Makedonske kovnice su i posle Filipove smrti nastavile kovanje njegovih tetradrahmi,[87a] tako da je na varvarskom tržištu bilo dovoljno novca u opticaju. S padom Makedonije smanjuje se priliv makedonskog i grčkog novca i varvarska plemena počinju sama da kuju, verno kopirajući monete kojima su se ranije služila. Upotreba makedonskog i grčkog novca (Damastion, Filip II, Aleksandar Veliki, Filip III, Lizimah i drugi dijadosi, peonski kraljevi Patraos, Likej i Audoleont, i Tasos), a zatim kovanje sopstvenog novca po grčkim uzorima, podudara se sa razvitkom metalurgije i zanatstva u

[85] Str. VIII, c. 389 (D 80). Podatak potiče od Artemidora Efeškog.

[86] O svemu ovome v. vrlo temeljni i pregledni članak *Maje Parović-Pešikan*, Les Illyriens au contact des Grecs, Arch. Jug. V, 1964, 61—81.

[87] *C. Preda*, Studi şi cercetări de numismatică II, 1958, 239. i d., obrađujući jedno blago iz II—I veka pre n.e., u kome su pored rimskih denarija, tasoskih tetradrahma i njihovih imitacija nađene i dve srebrne šipke težine 312 g, konstatovao je da je srebro tih šipaka identično sa srebrom tasoskog novca i njihovih imitacija i na osnovi toga izložio pretpostavku da su te šipke dobijene preradom novca. Usp. prikaz tog rada koji daje *Bucur Mitrea* u Numismatische Literatur Osteuropas und des Balkans (ed. G. Probszt), II, Graz, 1963, str. 45.

[87a] V. dalje nap. 108a.

latensko doba i predstavlja opštu pojavu u svim zemljama zahvaćenim latenskom kulturom, kako u Podunavlju tako i na Zapadu.[88]

Nekoliko podataka iz pisanih izvora ilustrovaće drugi način na koji su srednjobalkanski narodi dolazili do novca i dragocenih metala. Kada su 80-ih godina I veka Dardanci, Skordisci, Medi i druga tračka plemena opljačkali grčka svetilišta, među njima i Delfijsko, oni su odneli otuda toliko zlata da su Dardanci i Medi mogli njima da potkupe rimskog konzula Lucija Kornelija Spiciona i da ga na taj način odvrate od namere da ih kazni za učinjeno svetogrđe i odneti plen. Scipion se obračunao samo sa Skordiscima, a Mede i Dardance nije dirao (Σκιπίωνα δὲ Σκορδίσκους μὲν διαφθεῖραι... Μαίδοις δὲ καὶ Δαρδανεῦσι συνθέσθαι δωροδοκήσαντα τοῦ ἱεροῦ χρυσίου).[89] Nešto slično dogodilo se tridesetak godina kasnije. Beskrupulozni makedonski namesnik Kalpurnije Pizon, umesto da oružjem odbrani svoju provinciju, prodao je mir Dardancima za velik novac *(pacem maxima pecunia vendidisse)*, a zatim, da bi oni smogli taj novac, prepustio im na volju Makedoniju da po njoj haraju i pljačkaju.[90] Pomenuta dva pljačkaška pohoda padaju u poslednju fazu nezavisnog života srednjobalkanskih plemena, kada se moć rimskog oružja osećala i do najudaljenijih krajeva na severu Poluostrva. Koliko je tek bilo takvih i sličnih pohoda u ranije doba! Kao što smo videli, sva istorija srednjobalkanskih naroda ispunjena je vestima o njihovim upadima u Makedoniju: ti pohodi bili su jedan od glavnih, ako ne i najvažniji, izvor njihovog bogaćenja.

Kao svi Kelti, Skordisci su bili veliki ljubitelji bleštavog nakita i dragocenih predmeta. Ali za razliku od ostalih Kelta, kojima je zlato bilo glavno bogatstvo — prizor teških zlatnih torkvesa i narukvica koje su se presijavale na golim krupnim telima keltskih ratnika zbunjivao je neprijatelje[91] — Skordisci, prema Posejdoniju, nisu uvozili zlato u svoju zemlju jer su verovali da je zlato zaplenjeno u grčkim svetilištima bilo uzrok teških stradanja koja su ih u prošlosti snašla.[92] Međutim, kako kaže Atenej komentarišući ovu Posejdonijevu vest, oni se nisu odrekli samog bogohulnog čina pljačkanja svetinja, već su prokletstvo bacili na vrstu opljačkanog blaga. Umesto zlata, upotrebljavali su srebro

---

[88] O novcu u keltskim zemljama v. *R. Forrer*, Keltische Numismatik der Rhein u. Donaulande, Strassburg, 1908; *K. Pink*, Die Münzprägung der Ostkelten u. ihrer Nachbarn, Diss. Pann., Budapest, 1939; *isti*, Einführung in die keltische Münzkunde, Arch. Austr., Heft 6, Wien, 1950, i najnoviji pregled: *P. La Baume*, Keltische Münzen. Ein Brevier, Braunschweig, 1960. Za Dakiju: *Bucur Mitrea*, Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, Eph. Dac. X, 1945, 1—154.

[89] App. *Ill.*, 5 (D 61 i S 36), napred str. 137.

[90] Cic. *pro Sest.* 43, 93 (D 75), napred str. 141. I Salustijev podatak. Sall. II, fr. 80 M (D 63), o tome da je Skribonije Kurion sakupio danak koji je Apije Klaudije bio nametnuo Dardancima *(pecunias Appio dictas coegit)*, v. napred str. 137, treba svakako shvatiti tako da je reč o novčanim dažbinama, a ne o stoci i drugom blagu.

[91] Usp. Pol. II, 29, 8: Πάντες δ'οἱ τὰς πρώτας κατέχοντες σπείρας χρυσοῖς μανιάκαις καὶ περιχείροις ἦσαν κατακεκοσμημένοι. Ibid., II, 17, 8, Polibije kaže da su Kelti u severnoj Italiji, na koje se odnosi prethodni podatak, živeli prostim životom, baveći se samo ratom i zemljoradnjom, a da im je jedino bogatstvo bila stoka i zlato — ὕπαρξίς γε μὴν ἑκάστοις ἦν θρέμματα καὶ χρυσός. Usp. takođe Liv. XXI, 20, 8: Hanibal je pridobio keltske poglavice *auro, cuius avidissima gens est.*

[92] Posceid. fr. 48 J = Athen. 234 b (S 3).

i počinili mnoga nedela da bi se njega dokopali. Kad god su harali neku zemlju, nisu propuštali da donesu sve što je od srebra.

Mnogo slabiji izvor novca predstavljale su najamničke plate. Sve dotle dok imovinsko raslojavanje ne potkopa plemensko društvo, pravog najamništva u njemu ne može biti, tj. takvog najamništva u kome pojedinci stupaju za svoj račun u vojnu službu tuđina. Ono što se u izvorima pominje kao najamnička služba u ta rana vremena, to su čitava plemena koja, sa svojim poglavicama na čelu, izvršavaju određene zadatke za novčanu nagradu. Tipičan primer takve najamničke vojske predstavljaju Bastarni, koji su se sa Persejem pogodili da mu za određenu svotu — po 10 zlatnika na konjanika, pet na pešaka i 1 000 na poglavicu — pomognu u ratu protiv Rimljana.[93] Između te pogodbe i Persejevog saveza s ilirskim kraljem Gencijem, koji je isto tako bio zasnovan na novcu, razlika nije velika.[94] Za srednjobalkanska plemena nisu nam posvedočeni takvi najamnički odnosi. Ukoliko su Skordisci sklopili savez s Filipom pred kraj njegova života, taj savez je morao imati takav karakter.[95]

Što se tiče tribalskih odreda koje je Aleksandar poveo u Aziju, verovatnije je da su oni dobijeni kao savezнички kontingenti nego da su bili sastavljeni od običnih najamnika. Naprotiv, Autarijati u Lizimahovoj vojsci bili su pravi najamnici.[96] Ali oni su zauvek raskinuli sa svojom postojbinom i, verovatno, svi završili život u tuđini, tako da njihove visoke plate nisu mogle da utiču na život njihovih saplemenika.

O upotrebi novca kod Tribala, Autarijata i Meza malo šta znamo. Tribali su mogli već krajem V i početkom IV veka doći do grčkog novca, kako putem egejske obale, tako i putem Makedonije, — trgovinom ili pljačkom. Nalazi damastionskog novca na području Skoplja i Kumanova i, naročito, veliko blago iz Kutine kod Leskovca pokazuju pravac prodiranja novca na tribalsku teritoriju.[97] Zasada, međutim, ne znamo da li

[93] Cf. Liv. XLIV, 26, 4: *hi pacti erant eques denos praesentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum.*

[94] Usp. Liv. XLIV, 27, napred str. 130.

[95] Iust. XXXII, 3, 5: *Nam et Gallos Scordiscos ad belli societatem perpulerat ...*; usp. napred str. 217.

[96] V. napred str. 36 i str. 95.

[97] Pomoravlje, a verovatno i skopska oblast, nisu u V i VI veku pripadali Dardaniji. Moguće je da su tamo živeli u to vreme Tribali; v. napred str. 45 i 49. O kutinskom nalazu usp. *B. Sarija*, Damastionske tetradrahme iz Kutine blizu Leskovca, Starinar III (1924—25), 97. i d. Ostava je sadržavala oko 100 primeraka, među kojima je bilo i nekoliko sasvim novih (»stempelfrisch«). Sarija ne veruje da bi ovaj novac mogao da bude kovan u rudnicima Novog Brda jer su oni jako udaljeni od Grčke, ali on dopušta da su tamo kovani neki tipovi varvarskih imitacija. O damastionskim rudnicima i damastionskoj kovnici v. *J. M. F. May*, The Coinage of Damastion, Oxford, 1939, i priloženu kartu. May je mišljenja da se Damastion nalazio severno od Makedonije, u blizini Peonije. *Mack*, 160. i d., traži Damastion u oblasti Kumanovo—Kratovo, ističući da su u Pomoravlju najbrojniji nalazi damastionskog novca. Arheolozi govore u poslednje vreme o »izuzetnoj koncentraciji grčkog, helenističkog, materijala u ostacima naselja pored rudarskih jama Novog Brda (*Čerškov*, Municipium D.D, str. 6—7) i o mogućnosti postojanja grčkog emporija. Materijal je uglavnom nestao (ibid., prim. 28). Ako je u pitanju isključivo helenistički, onda se on ne može upotrebiti u diskusiji o Damastionu. Treba podsetiti da prema fragmentu iz Strabonove VII knjige, koji je otkriven na jednom palimpsestu, usp. *W. Aly—F. Sbordone*, De Strabonis codice rescripto, Studi e Testi 188, 1956, 16, u ilirskom Damastionu je postojala naseobina Grka sa Halkidika, v. *Papazoglu*, Politička organiza-

je taj priliv bio takav da bi uticao na unutrašnji život Tribala.[98] Neizvesno ostaje takođe da li su Tribali doživeli ekonomski prosperitet koji se u III veku zapaža kod njihovih suseda Tračana, Dardanaca i Skordiska. Ima se utisak da je njih vreme pregazilo, da oni, pritešnjeni sa svih strana i poviačeći se pred moćnijim agresorima, nisu bili u stanju da se uključe u razvijenije društveno-ekonomske odnose toga doba. Ne izgleda nimalo verovatno da su kovali novac.

Ni kod Autarijata ne možemo očekivati postojanje novca, jer oni nestaju pre nego što se upotreba novca raširila na srednjem i severnom Balkanu. Mezi pak, obrnuto, ulaze u istoriju tek u vreme kada je rimski denarij počeo da potiskuje sve grčke i lokalne monete. Izgleda kao da je rimska vlast značila za njih prvi kontakt sa višom civilizacijom.

Drukčije stoji stvar sa Dardancima i Skordiscima. Ovim plemenima je ne samo bila poznata upotreba novca već su ona, vrlo verovatno, kovala i svoj novac.

U Dardaniji se mogu razlikovati tri etape u prodiranju novca sa juga. Početkom IV veka, još pre nego što se za nju saznalo u grčkim krugovima, Dardanija je postala jedna od oblasti u kojoj je srebrni novac ilirskog Damastiona najviše cirkulisao. Već odavna su u nauci bili poznati nalazi damastionskog novca na Kosovu i Metohiji. Nedavni nalaz 52 statera Damastiona i Pelagije i 8 damastionskih drahmi u Janjevu otklonili su sumnje koje su izricane u pogledu starijih nalaza.[99] U III veku pojavljuju se u dardanskim nalazištima novci Filipa II, Aleksandra, Filipa III i drugih makedonskih vladara i dijadoha; a isto tako novci peonskih kraljeva Patraosa, Likpeja i Audoleonta. U II veku, posle pada Makedonije pod rimsku vlast, tetradrahme Tasosa svedoče o monopolističkom položaju koji je ovaj grad dobio pod rimskim protektoratom u trgovini sa balkanskim zemljama.[100] U to vreme, pored kovova Prve makedonske meride, tržišta u unutrašnjosti Balkana, pa i u Dardaniji, osvajaju novci Apolonije i Dirahiona. Tada se, ako ne i ranije, pojavljuju i najstarije imitacije makedonskog novca.

Na žalost, ne postoje još uvek publikacije u kojima bi, pregledno i sistematski, bili izloženi svi nalazi grčkog i varvarskog novca u oblastima koje nas interesuju. Varvarske imitacije obrađene su u okviru keltskog novca i okarakterisane kao »keltske«, iako su tu i tamo izražene sumnje u opravdanost pripisivanja svih dosada pronađenih varvarskih

---

cija, str. 17. Pitanje je, međutim, da li bi se Grci upustili tako duboko u unutrašnjost ilirskih zemalja i da li bi se za Damastion reklo da je »ilirski« da je bio u Dardaniji.

[98] Zanimljivo je da ni Skiti na ušću Dunava, koji su bili pod mnogo neposrednijim uticajem grčkih crnomorskih gradova, nisu u vreme Filipa imali zlata i srebra. Plen koji je Filip dobio u skitskom ratu 339, zbog koga su ga Tribali napali, sastojao se, prema Justinu, IX, 3, 15—16, od robova (žena i dece) i stoke (posebno se pominje 20 000 rasnih kobila za priplod), ali zlata i srebra nije bilo *(XX milia puerorum ac feminarum capta, pecoris magna vis, auri argentique nihil).*

[99] Usp. *Evans*, 62. i 69. Nov nalaz notira *E. Pegan*, Najdba Damastionskih staterjev, Argo I, 1, 1962, 25.

[100] O putevima prodiranja tasoskog novca usp. *J. Pouilloux*, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, I, 1954, Paris, str. 216, i kartu na str. 8.

tipova Keltima.[101] Svi se slažu u tome da je prva faza neposrednog imitiranja makedonskog novca morala početi negde u blizini Makedonije, u oblastima koje su najviše morale osetiti nedostatak novca izazvan prestankom rada makedonskih kovnica.[102] Ali se na keltskom karakteru tog novca toliko insistira da se redovno kao njegovi tvorci uzimaju Skordisci. Pink je jednu grupu »keltskog« novca nazvao »južnosrbijanskom«, zbog toga što jedna serija te grupe potiče od 30 primeraka kupljenih u Janjevu.[103] Međutim on smatra da su, sredinom II veka, kada je, po njegovom mišljenju, počelo kovanje varvarskih imitacija, Skordisci gospodarili srednjim Balkanom i prvi počeli da kuju novac.[104] Tek pošto su ih Rimljani potisli preko Save (a to se, po Pinku, dogodilo oko 107. godine,[105] mogli su Dardanci da uvedu svoj novac. Skordisci su, po Pinkovom mišljenju, eksploatisali srebrne rudnike u Domaviji (Srebrnica), dok su Dardanci držali Novo Brdo i druge rudnike na Kosovu.[106]

Misao da su Dardanci mogli da kuju sopstveni novac ostala je nerazvijena u Pinkovom delu. Neosporna koncentracija nalaza varvarskih imitacija na teritoriji naseljenoj Skordiscima — Srem predstavlja na kartama numizmatičkih nalaza najgušće ispunjen prostor[107] — ne dopušta sumnju da su Skordisci dugo i intenzivno emitovali novac. Njima Pink pripisuje »sremsku« grupu keltskog novca, a isto tako i poseban tip novca koji se najčešće nalazi u timočkom kraju.[108] Kovačka veština Kelta je dobro poznata (lep primerak umetničke obrade metala predstavlja velik kotao iz Gundestrupa, koji bi mogao biti delo Skordiska), a keltski elementi na varvarskom novcu su nesumnjivi. Ipak mi se čini da je neopravdano, ako se već pretpostavlja da su prve imitacije nastale u zemljama koje su bile u neposrednom susedstvu Makedonije i Peonije i jače izložene njihovom uticaju, da se kovnice tog novca traže na skor-

[101] Tako je već *Sarija*, Starinar III (1924—25), 99, nap. 1, izrazio mišljenje da su izvesni tipovi varvarskog novca bili kovani u rudnicima Novog Brda. (Upravo u vreme kada je to pisao, jedna velika ostava varvarskog novca, ukupno 5 kg, od toga 50% imitacije Filipovih statera, nađena je u »Južnoj Srbiji«. Mesto nalaza nije bliže određeno; v. *Sarija*, Starinar IV, 1926—27, 81. i d.; *isti*, Num. Zeitschrift, 1927, 11.) Nedavno je i dr *Vl. Lišćić*, Numizmatičke vijesti IV, 1957, 8/9, str. 3, napisao da je »smiono tvrditi da autohtone države Ilira i Tračana nisu kovale imitacije »filipera« i da su svi do sada pronađeni »barbari« delo Kelta«.

[102] Rimljani su 168. godine zabranili eksploataciju zlatnih i srebrnih rudnika u Makedoniji; cf. Liv. XLV, 29, 11: *metalla quoque auri atque argenti non exerceri.*

[103] *Pink*, Die Münzprägung der Ostkelten, str. 50: »die südserbische Gruppe«.

[104] *Ibid.*, 128—129.

[105] *Ibid.*, 124. O ratovima Skordiska s Rimljanima v. napred str. 248 i d.

[106] *Pink*, n.d., 128: »Als Metallquelle kämen für diese Zeit am ehesten die Silbergruben um Domavia im Betracht; denn die südlicheren im Kosovopolje, also in Dardanien, werden vielleicht erst später, als die Dardaner selbständig wurden und prägten, geliefert haben.« Ibid., 129: »Da ein Teil der gefundenen Stücke angeblich aus Janjevo, einem alten Silberzentrum, stammt, könnte man hierher oder in die Umgebung (Priština oder Novo Brdo) oder ins Kopaonikgebirge, wo überall Silberschmelzen waren, die Herstellung verlegen. Es wäre denkbar, dass die jetzt wieder mächtig gewordenen Dardaner eine eigene Prägung begonnen haben.«

[107] Usp. kartu str. 297, sl. 13.

[108] *Pink*, n.d., 61. i d., 64. i d. Kao što smo napred rekli, i »južnosrbijanski« tipovi novca bili su, po Pinku, delo Skordiska.

dičkoj teritoriji. Pitanje je takođe da li je opravdano početak kovanja varvarskih imitacija srebrnih tetradrahmi Filipa II staviti u vreme posle propasti Makedonije. Ne vidim zašto se ne bi mogla uzeti u kombinaciju — s obzirom na izuzetno bogatstvo Dardanije u srebrnim rudnicima[109] i na veoma ranu i živu cirkulaciju grčkog (damastionskog) i makedonskog novca u njoj — mogućnost da su Dardanci pre Skordiska kovali svoj novac.

Dva nova nalaza daju osnove, čini mi se, da se preispita problem opticaja i kovanja novca u predrimskoj Dardaniji. Nedaleko od Bijeljine

Sl. 16.

Varvarska tetradrahma iz Ugljevika, nedaleko Bijeljine. Na aversu Zevsova bradata glava sa dvoredim lovorovim vencem. Kosa, brada i brk stilizirani. U visini uha useklina kojom je isproban kvalitet novca. Na reversu konjanik u galopu. Figura jahača šematizirana, bez nogu. Ramena, oči i nos označeni su kuglicama. Kaciga sa dugom perjanicom. Publikovao *I. Bojanovski*, Numizmatičke vijesti br. 25, 1967, str. 7. i d. Fotografija dobijena ljubaznošću prof. Bojanovskog.

[108a] Ovaj rad je već bio u štampi kad mi je došao do ruku članak Virđinije *Joyce Hunter*, A Third Century Hoard from Serbia and its Significance for Celtic History, Museum Notes, 13 (The American Numismatic Society), 1967, 17—40. Obrađujući jednu nedavnu akviziciju Američkog numizmatičkog društva, koja predstavlja deo ostave otkrivene u »Južnoj Srbiji«, autor dolazi do zaključka da je kovanje keltskog novca moralo početi već u prvoj polovini III veka. Iz toga članka saznala sam i za jednu stvar koja mi je ranije promakla. *Rostovcev* je, naime, u svojoj Social and Economic History of the Hellenistic World, III, str. 1510, nap. 30, istupio protiv Pinkova uverenja da su makedonski kraljevi do kraja dinastije kovali srebrne tetradrahme Filipa II. Pozivajući se na mišljenje poznatog stručnjaka za helenističku numizmatiku, *E. T. Newella*, Rostovcev kaže da su ove srebrne tetradrahme prestale da se kuju posle Kasandrove smrti i da je prirodno pretpostaviti da su varvarske imitacije ovog novca na Balkanskom poluostrvu počele uskoro posle toga.

[109] Dardanija je bila bogata i zlatom. Plin. XXXI, 39, pominje *aurum Dardanium;* »(zlato) nose na rukama čak i muškarci; ono dolazi iz Dardanije i zove se dardansko«.

pronađena je 1959. jedna izvanredno dobro očuvana i lepo izrađena, dosada nepoznata, varijanta varvarske tetradrahme.[110] Publikujući ovaj nalaz, I. Bojanovski kaže da je ova tetradrahma »tipološki najbliža tzv. srpskoj grupi »barbara«... i da se dosta približava nešto starijim kovovima južnosrbijanske grupe«. On pominje, sa mnogo rezerve, s obzirom na oskudnost nalaza iz tog kraja, mogućnost da su Skordisci eksploatisali rudnike srebra u Domaviji (Srebrnici) i da je tamo kovana nova imitacija tetradrahme.

Dr Vl. Liščić publikovao je pre desetak godina nalaz varvarskog novca iz sela Ribnjačka kod Bjelovara, u kome se naročito ističu tetradrahme sa tzv. »turnirskim jahačem« i natpisom na reversu.[111] Ovaj tip novca bio je odranije poznat. Pink ga je okarakterisao kao »najneobičniji i najzanimljiviji kov cele oblasti«.[112] Nov nalaz dao je povoda da se ponovo uzme u razmatranje poreklo tog kova. Pink ga je sada nazvao peonskom-makedonskom tetradrahmom s ilirskim natpisom«.[113] Natpis je, svakako, najznačajniji elemenat te tetradrahme. Na keltskim novcima natpisi nisu retki, ali oni redovno predstavljaju nevešto kopirana imena makedonskih i peonskih vladara sa deformisanim i ispuštenim slovima, često tako deformisanim da se ne mogu više raspoznati i pretvaraju se u obične šare i linije. Natpis na »turnirskom jahaču«, naprotiv, je originalan. To je ime nekog lokalnog dinaste ispisano slovima preuzetim iz grčkog alfabeta, koja se ne mogu sva identifikovati.[114] Prema Pinku, natpis treba da se čita: *Sastheni*, što bi odgovaralo imenu makedonskog prvaka Sostena (Σωσθένης), koji je posle pogibije Ptolemeja Kerauna 279. godine spasao Makedoniju od rasula i od keltske opasnosti. Pink je najpre smatrao da slova kojima je ispisano ovo ime na novcu imaju sličnosti s tračkim pismom, a zatim je ukazao na njihovu vezu sa severnoetrurskim (picenskim) alfabetom. Ova druga veza navela ga je na pomi-

[110] *I. Bojanovski*, Nepoznata varijanta barbarske tetradrahme, Num. vijesti, 1957, br. 25, str. 7. i d. To je nešto reducirani »filiper«, 12 g težine, 25,2 mm prečnika, od čistog srebra. Na aversu Zevsova glava sa stilizovanom bradom u vidu venca (»Bartkranzavers«) i stilizovanom kosom, sa dvoredim lovorovim vencem, brkom u vidu slova S. Nosi useklinu od sekire ili noža. Na reversu konjanik u galopu sa perjanicom u vidu repa na šlemu (»Helmschweifreiter«), konj težak, zdepast, s glavom u obliku pačijeg kljuna, s kuglicama umesto oka i nozdrva, griva stilizovana, uši kao rogovi. Figura jahača, šematizovana, liči na krojačku lutku. Između nogu konja rozeta od tačkica. Zahvaljujem i ovom prilikom prof. Bojanovskom na ljubaznosti s kojom mi je stavio na raspoloženje fotografije ovog dragocenog novca.

[111] *Vl. Liščić*, Nalaz barbarskog novca iz sela Ribnjačka (Bjelovar), Num. vijesti, 1957, br. 8/9, str. 3. i d.

[112] *Pink*, Die Prägung der Ostkelten, str. 54. Na aversu predstavljena je Zevsova glava sa lovorovim vencem na kome sedi neka čovekolika figura. Na nosu Zevsove glave šeta konj. Na reversu konjanik na prilično ukrućenom konju, u oklopu i šlemu s perjanicom, drži koplje uzdignuto pravo kao sveću, kao da kreće u turnir. Levom rukom šiba konja trokrakim bičem. Iznad konjanika natpis.

[113] *K. Pink*, Der Turnierreiter. Eine päonisch-makedonische Tetradrachme mit illyrischer Inschrift; Num.Z. 77, 1957, 7—17, tab. I.

[114] Usp. *V. Liščić*, Zagonetan natpis na barbarskom novcu, ŽA 11, 1962, 141—143. Postoje dve varijante natpisa, od 8 i 10 slova. Činjenica da su slova na desnoj strani krupnija i pravilnije urezana, a isto tako razlika dveju varijanti, koja može biti samo razlika u završetku reči, pokazuju da natpis treba čitati zdesna nalevo: ⋉6⋉⊕IE⊿I•}

sao da bi kovnica ovog novca mogla biti kasnija *Siscia*, čime bi se objasnila i dobra očuvanost nalaza iz sela Ribnjačka.[115]

Ima nečeg neubedljivog u Pinkovoj kombinaciji: pojava imena makedonskog junaka iz III veka na novcu nekog keltskog plemena na severozapadnoj teritoriji Ilira. Jer, kao što smo naglasili, to nije kopija sa nekog starijeg novca već originalan natpis. To je ono što ga čini izuzetno važnim: u njemu je u stvari sačuvan jedini epihorski natpis s ilirske ili,

Sl. 17.

Varvarska tetradrahma tipa tz. turnirskog jahača iz nalaza u selu Ribnjačka kod Bjelovara. Na aversu Zevsova glava ovenčana lovorovim vencem i s neobičnom kapom; ispred Zevsova nosa konjić. Na reversu konjanik s kacigom i dugim, uspravnim kopljem. Iznad konjanika, uz rub natp's: ‹δ⋉⊕IE⊿I•› Objavio *Vl. Liščić*, Numizmatičke vijesti br. 8/9, 1957. Fotografija Numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.

da zasada budemo oprezniji, s ilirsko-keltske teritorije iz predrimskog vremena. Elementi nedostaju da bi problem koji postavlja ovaj natpis mogao biti rešen.[116] Ali već sama njegova pojava ukazuje na to da mesto kovanja najstarijih tipova varvarskih imitacija treba tražiti mnogo bliže

[115] Usp. Num. Z. 77, 1957, 12: »zu all dem Sonderbarem kommt noch als das Sonderbarste die illyrische Schrift«. Poslednjih 5, odn. 7, znakova mogu se prilično lako identifikovati: 4. znak s desna može biti samo *theta*, 7. može biti *ny*, ali i *gamma*, a poslednji znak može biti *iota*, ali s obzirom na dve obične *iote* očigledno je *sigma* (Pink nije uzeo u obzir drugu, dužu varijantu imena koja ne dozvoljava da se ovaj znak, kojim se završava prva varijanta, pročita kao »i«). To znači da se ime završava na *-thienios* (odn. *-thenios)* ili na *-thegios*. Prva dva znaka (treći je identičan s prvim) nemaju svojih pravih analogija. *Liščić*, n. d., str. 143, kaže da je u delu D. Diringera, L'alfabeto nella storia della civiltà, Firenze, 1937 (meni nedostupnom) našao sva slova sa našeg natpisa, u etrursko-picenskom alfabetu. Prema tabeli tog pisma koju donosi *W. Brandenstein*, RE XX (1941), 1196, s.v. Picenum, i tabeli u Reallexikon der Vorgeschichte VIII, Tafel 51e, u staropicenskom pismu postoje slični, ali ne i identični znaci. Prema *Liščiću*, n.m., Diringer raspravlja o znaku koji liči na dvogubu sekiru, ali ne donosi definitivno dešifrovanje tog znaka. *Pink*, n.m., kaže da je prvi znak našao samo na dva natpisa iz Albanije, iz vremena velike seobe (WM XII, 237), gde se čita kao »s«. Što se tiče drugog znaka, Pink misli da ga treba čitati kao »a«, ukazujući opet na analogije iz severnoetrurskog alfabeta. Mene ono podseća na poslednje slovo sa jednog natpisa na damastionskom novcu ΧΑΜΑΛΛϘ, v. *May*, The Coinage of Damastion, str. 97.

[116] *Pink*, n.d., Num. Z., 1957, str. 17, govori o »ilirskom pismu«. Takvo pismo moglo je nastati samo u susedstvu Makedonije. Najznačajnija crta tog pisma je njegovo oslanjanje na neki arhajski grčki alfabet. Vredno je pomenuti da i natpis na strigilisu iz Gorenaca, *P. Lisičar*, Strigilis u našim zbirkama, ŽA 8, 1958, 331, sadrži isto tako arhajske oblike grčkih slova, koji su bliski tračkim; cf. *Jokl*, s. v. Thraker, Ebert's Reallex. d. Vorgeschichte XIII, 297.

grčko-makedonskim centrima nego što se to obično čini. Nije isključeno da je ta oblast bila upravo Dardanija.

Nije ovde mesto da se pozabavimo raznim kovovima varvarskog novca koji se pripisuju ili mogu pripisati Skordiscima.[117] Biće dovoljno da još jednom istaknemo da živa monetarna aktivnost ukazuje na to da je postojala potreba za novcem i da je novac bio postao pravo sredstvo za plaćanje. To isto možemo reći i za Dardaniju, iako numizmatički nalazi još uvek ne pružaju sigurne osnove za takvu tvrdnju.

Razlika između Dardanaca i Skordiska, s jedne strane, i ostala tri plemena (Tribala, Autarijata i Meza), s druge, koju smo konstatovali u političkoj organizaciji, vojnom sistemu i upotrebi novca, dolazi do izraza i u načinu njihova života i vrstama naselja.

Oblici stanovanja su tako zavisni od privrednog života da ih je teško proučiti odvojeno. Jasno je da ne mogu biti trajne naseobine ni kod nomada, ni kod primitivnih zemljoradnika koji svake godine obrađuju druga polja i zato često menjaju svoja staništa, ni kod stočara-polunomada, koji se, krećući se za stokom, periodično vraćaju na iste pašnjake. Naprotiv, zanatstvo, metalurgija i trgovina stvaraju uslove za obrazovanje stalnih centara oko kojih se razvijaju veća naselja.

Pisani izvori ne obaveštavaju nas o tome kakvim su životom živela srednjobalkanska plemena i čime su se bavila. Do izvesnih zapažanja o tome možemo doći posrednim putem.

Upadljiva crta nekih srednjobalkanskih plemena je njihova pokretljivost. Pokretljivost je, međutim, znak niskog kulturnog razvitka. Narodi koji su uložili određen trud u krčenje i obradu zemlje, koji su na toj zemlji izgradili naselja, koji u toj zemlji vide svoje najdragocenije bogatstvo lakše prebrode i najveće katastrofe nego što će napustiti svoju domovinu.[118] Drukčije je sa primitivnim plemenima, koja i u redovnim prilikama ne žive stalno na istom mestu. Nemajući rezerve niti mogućnosti za opstanak kad im presahnu obični izvori hrane, oni se lako odlučuju na seobu. Zato su seobe tako česte na niskim stupnjevima razvitka. Nedostatak velikih političkih organizacija doprinosi takođe pokretljivosti plemena. Malo, prosto pleme, koje čini jezgro primitivnih društava, ne trpi od promena koje nastupaju s iseljenjem, jer ono uvek istupa kao celina, a njegove veze sa drugim, srodnim plemenima su slabe. Na srednjobalkanskom prostoru pada u oči da se Dardanci, koji su imali najčvršću političku organizaciju, nisu selili. Pretrpeli su i keltsku invaziju, i najezdu žaba,[119] i navale Skordiska i Bastarna, i rimsko osvajanje, a

[117] Detaljan opis tog novca može se naći u već citiranoj Pinkovoj monografiji o kovanju novca kod istočnih Kelta. Usp. i najnoviji pregled *P. La Baume*, Keltische Münzen, Braunschweig, 1960.

[118] Već je *Tukidid* (I, 2) znao da su u starini seobe bile česta pojava u Grčkoj zato što ljudi nisu imali ni imovine ni utvrđenih mesta, živeli su u stalnoj neizvesnosti i privređivali koliko im je bilo neophodno da se održe u životu. Stalno nastanjeni narodi nikad ne kreću kao celina u seobu; usp. *Beloch*, Gr. G. I², 80, nap. 1: »Völker, die zur völligen Sesshaftigkeit gelangt sind, ziehen überhaupt nicht mehr in geschlossener Masse auf die Wanderung.«

[119] Usp. Heracl. Lemb. *hist.* XXI (= Athen. VIII, 6, c. 333 A). (D 101). Podatak o najezdi žaba περὶ τὴν Παιονίαν καὶ Δαρδανίαν podseća mnogo na Apijanov o sličnoj pojavi kod Autarijata (A 19). Nije isključeno da se

ipak su se održali na rodnoj grudi. To se ne može reći i za ostala srednjobalkanska plemena.

Tribali, koji su zbog nestašice u hrani (σιτοδεία) krenuli u masama kroz celu Trakiju i došli do Abdere[120] svakako, nisu mogli pripadati kategoriji stalno nastanjenih zemljoradnika. Ne znamo konkretno čime su se oni bavili, ali je najverovatnije da su bili pretežno stočari i da su zemlju obrađivali primitivnim sredstvima, tako da je sav njihov imetak lako mogao da stane u kola, i, odlazeći u daleke zemlje sa porodicama i stokom, oni nisu ostavljali za sobom ništa što bi imalo veliku vrednost. Za Autarijate, koji su zbog žaba napustili svoju zemlju, poznato nam je da su im stada (τὰ βοσκήματα) činila glavno bogatstvo. So koju su dobijali iz slanih izvora, oko kojih su se odvajkada borili s Ardijejcima, služila im je upravo za ishranu stoke.[121] Iseljeni Autarijati raskinuli su zauvek vezu s onima koji su ostajali. Van svoje zemlje oni nisu umeli da se održe, već su, naseljeni jedni oko Orbela u Peoniji, drugi na ušću Dunava, ubrzo nestali.

Izvesnu predstavu o tome kako su živela ova plemena možemo stvoriti na osnovi sledećeg podatka. U govoru koji mu Arijan stavlja u usta (govor pobunjenim vojnicima u Opisu), Aleksandar Veliki opisuje Makedonce, iz vremena pre nego što je njegov otac politički i kulturno uzdigao zemlju, kao »bedne nomade (πλανήτας καὶ ἀπόρους) koji, zaodenuti većinom u kože, pasu po planinama svoje malobrojne ovce i bore se oko njih, bez mnogo uspeha, s Ilirima, Tribalima i susednim Tračanima«.[122] Ako se za Makedonce moglo reći da su bili »bedni nomadi«, tim pre je to važilo za njihove severne susede, od kojih su mnogi, i posle Filipova vremena, nastavili da žive istim životom. Možemo ih zamisliti ponajpre kao stočare-polunomade, koji žive u kolibama s oskudnim pokućstvom, hrane se stočnim proizvodima i kreću se za stokom, leti u brda na pašnjake, a zimi u ravnice. Amijan Marcelin pominje u Trakiji, u vreme rimskog osvajanja, »lutalačka plemena koja ne znaju za sređen život i zakone« (*gentes vagantes sine cultu vel legibus*).[123] Pošto je pojam Trakije u vreme rimskog nadiranja ka Dunavu obuhvatao i dobar deo srednjobalkanskog prostora, ovaj podatak se može odnositi i na naša plemena. Strogo uzevši, definicija *gentes vagantes* odgovarala bi lovačko-skitačkim plemenima. Ne treba isključiti mogućnost postojanja i takvih zaostalih grupa (u svakom slučaju, one su predstavljale netipičnu, sporednu pojavu). Međutim, ukoliko nisu u pitanju skitačke bande stanovništva izbačenog iz normalnog koloseka ratnim prilikama, izgleda verovatnije da su to bili polunomadski stočari i primitivni zemljoradnici, koji su na Rimljane učinili utisak lutalačkih plemena. Društveno-ekonomski odnosi kod Germana pomoći će nam da bolje shvatimo život tih plemena.

---

oba podatka odnose na isti događaj, ali je moguće da je isto zlo zadesilo, u razna vremena naravno, i zemlju Autarijata, i Peoniju. Ako nisu u pitanju pokreti lokalnog značaja, onda je to ponavljanje onoga što je rečeno za Autarijate, jer o nekoj seobi Dardanaca ili Peonaca nije nam inače ništa poznato.

[120] Diod. XV, 36, 1 (T 4): σιτοδείᾳ πιεζόμενοι πανδημεὶ στρατείαν ἐποιήσαντο.

[121] Ps. Arist. *mir. ausc.*, 138 (A 1), v. napred str. 71.

[122] Arr. Anab. VII, 9, 2 (T 7).

[123] Amm. Marc. XXVII, 4, 10 (S 20); usp. i Flor. I, 39 (S 18): *vagos et libera populatione diffusos* (odnosi se na Skordiske ili na Tračane uopšte; v. napred str. 229 i d.

Strabon kaže za Germane da se lako sele jer žive jednostavnim životom, ne obrađuju zemlju niti gomilaju blaga, već žive u kolibama sa stvarima koje nemaju trajnu vrednost; hrana im se sastojala uglavnom od stočnih proizvoda kao kod nomada (καθάπερ τοῖς νομάσιν), tako da slično nomadima (ἐκείνους μιμούμενοι), natovaruju sve što imaju na kola i odlaze kuda god im je volja.[124] Ova plemena, dakle, nisu bila pravi nomadi, već je njihov život podsećao na nomadski. Strabonove reči »ne obrađuju zemlju« ne treba uzeti doslovce. Njihovo pravo značenje nalazimo u Cezarovom zapažanju da se »svi Germani veoma malo brinu za zemljoradnju«.[125] Prema Cezaru, hrana Germana sastojala se uglavnom od mleka, sira i mesa.[126] Zemlja nije bila podeljena niti je postojala zemljišna svojina. Svake godine menjane su njive i niko nije mogao da ostane duže od godinu dana na istom mestu.[127] Tacit takođe govori o periodičnoj raspodeli obradive zemlje i napuštanju polja, što je olakšano time što ima zemlje na pretek.[128]

Prema tome, Germani nisu bili samo stočari već su se bavili i zemljoradnjom, ali takvom zemljoradnjom koja čoveka manje vezuje za određenu oblast nego stočarstvo. Iako su se hranili uglavnom mlečnim proizvodima i mesom, oni su imali i žito, a značajno mesto u njihovoj privredi zauzimao je i lov.[129]

Na sličnom stupnju razvitka nalazila su se, verovatno, neka plemena u severnom delu srednjeg Balkana, plemena koja su po položaju

---

[124] Str. VII, c. 291 (odnosi se na plemena u centralnoj Germaniji).

[125] Caes. *b. G.* VI, 29. Cezar priča kako je, kada su se Suebi povukli u šume, odlučio da ne ide dalje, bojeći se nestašice žita, jer *»ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agri culturae student«*. Mesto na koje se pisac poziva je glava 22 (o kojoj je toliko diskutovano) iste, VI knjige, u kojoj se opisuje agrarni sistem Germana (v. sled. nap.). Povezivanje ova dva mesta ne dopušta da se citirana rečenica iz glave 29. prevede sa: »nisu nipošto Germani se brinuli za zemljoradnju; usp. *Hildebrand*, Recht u. Sitte, 55, nap. 1. Nema razloga da se posumnja u tačnost Cezarova obaveštenja, iako je ono navedeno kao opravdanje (pred senatom) za obustavu daljeg nadiranja u unutrašnjost Germanije; cf. *E. Norden*, Die germanische Urgeschichte, 86. i d. *Dopsch*, Wirtschaftliche u. soziale Grundlagen, 63. i d., smatra da su ratne prilike bile razlog što su Suebi menjali svoja sedišta i, tako reći, zanemarili zemljoradnju.

[126] Usp. nav. m., *b. G.* VI, 22: *maiorque pars eorum victus in lacte casco carne consistit.*

[127] Ibid.: *neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri adtribuunt atque anno post alio transire cogunt.* Ibid. IV, 1: *sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet.* (Ovo se mesto odnosi na Suebe, ali se potpuno slaže s onim što Cezar kaže o Germanima uopšte u glavi VI, 22. Od ovih Germana razlikovali su se oni koji su živeli na Rajni, zbog trgovine i veza sa Galima. Oni su bili *humaniores* i *Gallicis moribus adsuefacti*, ibid., IV, 3.)

[128] Tac. *Germ.* XXVI: *agri pro numero cultorum ab universis ingenuis occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur. Facilitatem partiendi camporum spatia praestant. Arva per annos mutant, et superest ager.* Usp. Caes. *b. G.* IV, 1, 9: *neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus.*

[129] Neki naučnici pokušavaju da uvećaju ulogu koju je zemljoradnja imala u privredi Germana na taj način što pomoću lingvističkih argumenata dokazuju njeno postojanje kod Preindoevropljana; usp. *Hoops*, s.v. Ackerbau, Reallexicon der germanischen Altertumskunde I (1911), 79 sq.

svome bila izolovana od uticaja kulturnih centara. Ta plemena su mogla da budu obeležena kao πλανῆται i *gentes vagantes*. Ovde imamo u vidu ne toliko Tribale, koji, možda, takođe nisu mnogo bili odmakli od ovakvog načina života, već Meze. Videli smo napred (str. 342) da i kod njima bliskih Geta zemlja nije bila podeljena u privatne posede i da se isto polje nije dva puta obradivalo. Zemlja u takvim društvima ne predstavlja sama po sebi vrednost. Plemena se bore oko njenih povremenih plodova i za slobodan prostor po kome će se premeštati kad god to bude potrebno, a ne za nju kao takvu.[130] Mezi su se, prema jednom Posejdonijevom podatku koji nam je sačuvao Strabon, hranili isključivo »medom, mlekom i sirom«, a uzdržavali su se od jedenja mesa, čak i stoke, »iz pobožnosti«. Na žalost, ovaj podatak ne može imati za opredeljenje osnovne privredne grane kod Meza onaj značaj koji bi mu inače pripadao, zato što se, sudeći po objašnjenju κατ' εὐσέβειαν i po tekstu koji sledi, odnosi pre na jedan uži sloj sveštenika nego na sve Meze.[131] Čitajući, međutim, taj podatak ne možemo a da se ne setimo da je Homer pomenuo Meze zajedno sa Hipomolzima, Galaktofazima i »najpravednijim među ljudima« Abijima.[132] Ko može odgonetnuti koliko ima u Posejdonijevoj vesti istorijske istine, koliko opet učenosti uzete iz etnografske literature, koja je komentarišući pesnika spajala izmišljeno i realno, prenoseći često na jedne narode ono što su posmatrači zapazili kod drugih? U svakom slučaju, možemo ponoviti ono što smo i ranije rekli: Mezi, koliko smo u stanju da ih izdvojimo između njihovih suseda, daju utisak nekog relikta iz prastare prošlosti. Taj utisak potkrepljuju divljački običaji koji su nam kod njih posvedočeni i koji, verovatno, nisu bili obični sirvivali. Naravno, ne treba smatrati da su Mezi ostali neizmenjeni kroz vekove od Homerova do rimskog vremena, ali je napretka kod njih bilo, očigledno, veoma malo.

Plemena na stupnju primitivne zemljoradnje i polunomadskog stočarstva nemaju trajna naselja. Na njih se može primeniti ono što je Apijan rekao za Panonce: da nisu živeli u gradovima, već po poljima i selima u rodovskim zajednicama (οὐ πόλεις ᾤκουν... ἀλλ'ἀγροὺς ἢ κώμας κατὰ συγγένειαν).[133] Naročitu pažnju zaslužuje izraz ἀγροὺς ᾤκουν, koji treba da nam predoči život u rasturenim grupama. Ovaj način stanovanja opisan je kod Germana. Tacit kaže da Germani nisu imali gradove i da čak nisu trpeli da im domovi budu jedan blizu drugog. Živeli su odvojeni i udaljeni jedni od drugih, već prema tome kako se kome dopalo mesto pored izvora, na otvorenom polju ili uz šumu. Oni nemaju sela sa zgradama koje su povezane i dodiruju se. Kao građevinski materijal služi im drvo i zemlja. Kopaju i podzemne jame, što ih pokrivaju đubretom, koje im služe kao skloništa od zime i od neprijatelja, i za smeštaj

[130] Cf. *Hildebrand*, Recht und Sitte, 57: »Es ist nicht der Grund und Boden, sondern das Gebiet, nicht das Land als Sache, sondern das Land als Raum, worauf das Interesse noch vorwiegend gerichtet ist.« U nomadskih plemena zemlja je res nullius, kao vazduh i voda. Postoji samo pravo iskorišćavanja i pravo uživanja plodova rada, da se požnje ono što je posejano, da se napase stoka na određenom pašnjaku. Diod. III, 33 3, kaže za Troglodite da se nisu borili međusobno kao Grci oko zemlje ili zbog nanete nepravde, već uvek oko neke određene paše; usp. *Hildebrand*, n.d. 44.

[131] Poseid. fr. 104 J (M 2), v. napred str. 300 i niže str. 381 i d.

[132] Cl. Aelian. περὶ ζώων II, 53 (M 53); Arr. *Cyneg*, 23, 2 (M 54).

[133] App. *Ill.* 23.

letine.[134] Takav način stanovanja moramo pretpostaviti kod Meza, Tribala, možda i kod Autarijata. Time bi se objasnio nedostatak kako pisanih tako i arheoloških tragova naseobina na teritoriji ovih plemena.

Jedan podatak iz rimsko-mezijskog rata pokazuje nam da su ova plemena imala neku vrstu utvrđenja. Marko Kras je, prema Dionu Kasiju, opseo i osvojio τεῖχός τι καρτερόν, u koje su se bili sklonili Mezi. Najbolju predstavu o tome kako su izgledala ova utvrđena mesta pruža nam Cezar u opisu svog rata u Britaniji. On kaže da je Kasivelaunov *oppidum* bio zaštićen šumama i baruštinama i da se u nj mogao skloniti priličan broj ljudi i stoke. Zatim dodaje: »Britanci to zovu *oppidum*, a to su u stvari teško prohodne šume, utvrđene zidom ili jarkom, gde nalaze pribežište od neprijateljskih najezda.«[135] Prema tome, ovaj najprimitivniji vid utvrđenja, koji Cezar zove *oppidum* (prevodeći, očigledno, epihorsku reč *dunum*), a Dion Kasije obeležava kao τεῖχος καρτερόν, je mesto kud se jedno pleme sklanja kada dođe do ratne opasnosti i ono nema veze sa naseljima.[137]

Skordisci su bili otprilike na istom kulturnom nivou kada su se naselili oko ušća Save. Polibije kaže za Gale u severnoj Italiji krajem III veka pre n.e. da su živeli u otvorenim selima — κατὰ κώμας ἀτειχίστους a kod Livija se pominju castella i vici severnoitalskih Boja.[138] Mogao bi se navesti u vezi s tim podatak prema kome se Bastarni nisu mnogo razlikovali od Skordiska po jeziku i po načinu života *(aut lingua aut moribus)*,[139] mada ne treba gubiti iz vida da Bastarni u to vreme (reč je o početku II veka) još nisu bili stalno nastanjeni pa su, verovatno, više ličili na Kelte iz vremena velike seobe nego na Skordiske, koji su već čitavo stoleće živeli u istoj oblasti.[140]

---

[134] Tac. *Germ.* XV: *Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est, ne pati quidem inter se iunctas sedes.* Ibid., XVI: *Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant non in nostrum morem conexis et cohaerentibus aedificiis... Solent et subterraneos specus apperire eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemis et receptaculum frugibus, quia frigorum rigorem eius modi loci molliunt, et si quando hostis advenit, aperta populantur, abdita et defossa aut ignorantur aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt.* Detalji pokazuju da ovo nije locus communis iz etnografije primitivnih naroda, već podatak koji potiče od neposrednog poznavanja prilika kod Germana. O zemunicama pokrivenim đubretom kao utočištem od zime v. niže.

[135] Cass. Dion. LI, 23, 5 (M 32).

[136] Caes. *b. G.* V, 21: ... *oppidum Cassivellauni..., silvis paludisque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt.*

[137] O značenju koje reč *oppidum* ima prvobitno v. *E. Kornemann*, s.v. oppidum, RE XVIII (1939), 708. i d.

[138] Pol. II, 17, 9; Liv. XXXIII, 36, 8.

[139] Liv. XL, 57, 7 (S 7): *Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos: nec enim aut lingua aut moribus [aequales] abhorrere.*

[140] Plut. *Aem. Paul.* XII, kaže za Bastarne da nisu znali ni za zemljoradnju ni za stočarstvo, već samo za rat. Izgledali su tako neobično i strašno da je Persej mnogo nade polagao u to da Rimljani neće izdržati navalu njihove uskovitlane mase. Prema Tacitu, Germ. XLVI, koji o Bastarnima govori dve stotine godina posle događaja koje pominje Plutarh, Bastarni su bili *cultu, sede et domiciliis* kao ostali Germani; usp. *L. Schmidt*, Gesch, d. deutschen Stämme, Die Ostgermanen, München, 1941², 95. i d.

Tokom II veka Skordisci postepeno prelaze na manje-više nastanjen život. Plodno tlo Podunavlja bilo je pogodno za obradu i, sudeći po gustini arheoloških nalazišta, zemljoradnja je u II i I veku pre n.e. morala biti njihova osnovna privredna grana.[141] Uporedo s tim se razvijaju i zanati, i sa proizvodnjom robe za tržište počinju se stvarati prvi privredni centri. Kelti su bili poznati kao odlični kovači i prerađivači metala. Oni su prvi uveli lončarsko vitlo u Podunavlju.[142] Nalazi sa teritorije Skordiska pokazuju da celokupna privreda — i metalurgija, i izrada nakita i dragocenih predmeta, u kojima se keltske tradicije mešaju s elementima i motivima uzetim od domorodaca, i proizvodnja keramike — doživljuje tokom II veka velik polet, koji dostiže kulminaciju na prelazu iz II u I vek pre n.e. To je, kako smo videli, vreme kada se osetila i potreba za kovanjem sopstvenog novca.

Skordisci su gradili i utvrđena naselja koja su bila istovremeno i sedišta poglavica i privredni centri. Strabon kaže da su oni imali gradove — πόλεις, i navodi poimence dva: *Heorta* i *Capedunum*.[143] Keltska opida, ili *dunumi*, kako su ih sami zvali, predstavljaju utvrđena mesta na prirodnim uzvišicama, opasana kamenim zidom i zemljanim bedemima sa palisadom, a ponekad i jarkom. U njima je moglo biti i mesta za stanovanje, a ponekad su imala i do tri bedema. Prvi keltski *oppidum* sistematski otkopan u našem Podunavlju je Židovar. U njemu su nađene pravougaone kuće od pletera obleplјene blatom (iz poznijeg perioda), jedini objekti te vrste na ovom području. Ostaci skordičkih dunuma otkopani su kod Slankamena i u Gomolavi. Pripadaju takođe I veku pre n.e. Skordisci su smeštali svoja sela i utvrđenja uz naselja domorodaca, a rimska naselja i kastrumi nadovezuju se na njih, zadržavajući keltska imena (*Acumincum*, *Burgenae*, *Rittium*, itd.). Ostaci skordičkih naselja konstatovani su na mnogim mestima uz Dunav i između Dunava i Save. Južno od Dunava, u unutrašnjosti, keltski tragovi su zasada minimalni.[144]

Skordisci su živeli u poluzemunicama. U Gomolavi nađeni su ostaci takvih poluukopanih kuća sa nabijenim podom, preseka 2—6 m sa bankovima za ležaj.[145] U njima ili van njih nađeni su ostaci ognjišta i peći, a u njihovoj blizini i jame koje su služile za čuvanje zrnaste hrane.[146]

Zemunice su posvedočene i literarnom tradicijom kod Dardanaca. Prema Strabonu, Dardanci su bili tako divlji da su kopali jame ispod đubreta i tamo živeli (... ὑπὸ ταῖς κοπρίαις ὀρύξαντες σπήλαια ἐνταῦθα διαίτας ποιεῖσθαι).[147] Strabonovo zgražavanje nad takvim načinom stano-

---

[141] Vredne keltske poljoprivrednike pominje Tit Livije u Makedoniji; Liv. XLV, 30, 5: *Gallos, impigros cultores*. To su, verovatno, galski najamnici koje je neki od Antigonida naselio u Makedoniji.

[142] Za privredu severoitalskih i podunavskih Kelta v. *Jullian*, I, str. 369—375. O zanatstvu kod Skordiska piše, na osnovi arheoloških nalaza, *J. Todorović*, Kelti u Južnoj Panoniji, 39—160.

[143] Str. VII, 5, 12 (S 5): ἦσαν δὲ καὶ πόλεις αὐτῶν Ἑόρτα καὶ Καπέδουνον.

[144] Usp. *Todorović*, n. d., 2—21. Najznačajnije keltsko nalazište uz Slankamen i Gomolavu predstavlja Karaburma, koja je dala veoma zanimljiv materijal, naročito za ispitivanje odnosa Skordiska i domorodaca.

[145] Pol. II, 17, 9, govoreći o tome kako su severoitalski Kelti živeli prostim životom, kaže da su spavali na slami: στιβαδοκοιτεῖν.

[146] *Todorović*, n.d., 23—25. U jami IX, u Gomolavi, nađeno je ugljenisano žito, proso i ječam.

[147] Str. VII, 5, 7 (D 81),

nja je razumljivo. Mediteran nema potrebe za pravljenjem zemunica. Na severu, međutim, gde su velike zime i mrazevi — Dardanija je u tom pogledu tipično kontinentalna zemlja i ne razlikuje se po hladnoćama od Podunavlja — zemunice su najbolje sklonište od zime i za ljude i za plodove — *suffugium hiemis et receptaculum frugum*, kako je rekao Tacit za germanske zemunice. Zanimljivo je u vezi s tim ukazati na podatak da su u Sremu u XVII veku zabeleženi »podzemni stanovi«, »čiji su se krovovi dizali tek nešto iznad zemlje.«[148]

Neosporno je, naravno, da su zemunice znak pritivnosti jednog društva. Ali Strabonov podatak ne treba shvatiti tako kao da su svi Dardanci živeli u zemunicama. Bez obzira na celishodnost pravljenja ukopanih kuća, ove su moguće, prirodno, samo kod seoskog stanovništva. Međutim, Dardanci su imali i gradove. Sam Strabon kaže da je u plemenu Galabrija postojao stari grad — πόλις ἀρχαία.[149] Na žalost, tekst je na tom mestu oštećen i ime ovog grada nam nije sačuvano. Ali već sama činjenica da je Strabon znao za taj grad i našao za potrebno da ga navede, i to još s epitetom ἀρχαία, pokazuje da ne može biti reči o nekom običnom utvrđenju. Livije takođe pominje dardanske gradove, u dva maha. 211. godine Filip V je iz Ilirije krenuo u Pelagoniju i odatle osvojio dardanski grad *(urbem)* koji je olakšavao prodor Dardanaca u Makedoniju.[150] A 175. logor Bastarna, koji su na Persejev poziv došli u Dardaniju, nalazio se u blizini nekog grada *(oppidum)*.[151] Taj isti grad (ili neki drugi?) naziva Livije malo dalje *urbs*. I to mogu biti pre utvrđena naselja nego samo utvrđenja.

Arheologija nije dosada mnogo učinila na proučavanju dardanske kulture u vremenu kada se Dardanci pojavljuju u pisanim izvorima kao značajan faktor u odnosima Makedonije i njenih severnih suseda. Teško je verovati da od Dardanaca u III—II veku nije, tako reći, ostalo ništa. Takvo je, međutim, stanje bilo doskora. Na lokalitetu Široko kod Suve Reke konstatovano je postojanje velikog ilirsko-keltskog (?) naselja halštatsko-latenskog perioda, ali istražen je, koliko mi je poznato, samo deo nekropole koja je pripadala tom naselju.[152] Tek ovogodišnja iskopavanja na skopskoj tvrđavi (Kale) dovela su do rezultata koji će, ako se budu potvrdile preliminarne ocene istraživača, biti od prvorazrednog značaja za poznavanje dardanske kulture.[153] Ona su pre svega pokazala da su Dardanci, kao što se to moglo očekivati s obzirom na pomenute literarne izvore, imali gradove, ili bar veća naselja gradskog tipa, sa kućama od

---

[148] Usp. *Drobnjaković*, Etnologija Jugoslavije, 47. Drobnjaković kaže da »u Makedoniji ima zgrada koje svojim oblikom ukazuju na daleku starinu. Takva je zemljarka (devojačka kućarica), mala suvota, ukopana u zemlju ili dubretu. Ako je ukopana u đubretu, zove se kukjarica, a ako je ukopana u zemlju, onda je zemljarka«.

[149] Str. VII, 5, 7 (D 81).

[150] Liv. XXVI, 25, 3 (D 20). U rukopisu stoji *urbem Sintiam*, ali je verovatnija emendacija *urbem finitimam*, v. napred str. 117.

[151] Liv. XLI, 19, 8—9 (D 42).

[152] *R. Galović*, GMKiM 1 (1956), 214; *Čerškov*, ibid., 361; *Lj. Dašić*, Preistorijsko naselje na Širokom, GMKiM 2 (1957), 249. i d.; *J. Todorović*, Široko—Suva Reka, praistorijski tumuli, Arheološki pregled 5 (1963), 47. i d.

[153] Prema novinskom izveštaju (Ekspres Politika od 3. avgusta 1962) i pismenom saopštenju dra *I. Mikulčića*, kustosa Arheološkog muzeja u Skoplju, koji je rukovodio radovima na Kaletu.

kamena i polupečene cigle. (Nije li se na skopskom Kaletu nalazila, možda, Strabonova ἀρχαία πόλις?). Od posebnog je značaja što je u istraženom sloju koji pripada predrimskoj eposi (I—II vek) nađena grčka keramika i lokalna »helenizirana« keramika. Kada ova građa bude obrađena i objavljena — a nadamo se da će se takvoj građi ući u trag i na drugim mestima u Dardaniji[154] — moraće se iznova pretresti pitanje da li su Dardanci doista bili tako otporni prema uticajima grčke civilizacije kako to izgleda po onome što smo dosada o njima znali.

Gradski život je, naravno, bio tek u začetku u predrimskoj Dardaniji. Ni u carsko doba Dardanija nije imala mnogo gradova. (Ptolemej zna samo za četiri, docnije moralo ih se razviti još nekoliko). U predrimsko doba može se očekivati postojanje gradskih naselja — sem pomenuta dva kod Skopja i kod Suve Reke — još i u oblasti poznije Ulpijane, a isto tako i u gornjem toku Južne Morave (gde se, po svoj prilici, odigravao sukob dardansko-bastarnski). Inače, na teritoriji Kosova i Metohije, a i da dalje na severozapadu, prema Novom Pazaru i na severu, prema Zapadnoj Moravi, zabeleženo je dosta gradina,[155] među kojima ima i takvih koje pored akropole imaju i prostor za stanovanje ograđen suhozidom ili zemljanim zidom koji je bio pojačan palisadom. Gradine su potpuno neispitane. Smatra se da su one kontinuirano postojale od kraja bronzanog doba pa kroz ceo halštat. Nigde nije pomenuto da su se njima koristili Dardanci u istorijsko, predrimsko doba, ali izgleda više nego verovatno da su, kao u halštatu, gradine ostale i docnije osnovni tip utvrđenja. Nedostaje elemenata za odgovor na pitanje da li su ta utvrđenja služila samo za odbranu od spoljnjeg neprijatelja ili i kao oslonac vlasti gospodarećeg sloja, tj. kao sedišta poglavica i njihovih družina. Gradine na planinama pripadale su stanovništvu koje se bavilo stočarstvom, a druge su, opet, u blizini rudarskih revira. Utvrđenja u dolinama reka dominirala su nad plodnim tlom, pogodnim za zemljoradnju.

Dardanija je, bez sumnje, imala mnogo složeniju privrednu i društvenu strukturu nego ostala srednjobalkanska plemena. U njoj je moralo biti i polunomadskih stočara,[156] kakvih je u toj zemlji bogatoj pašnjacima bilo kroz sve vekove, i stalno nastanjenih zemljoradnika, i mešanih zemljoradničko-stočarskih gazdinstava, i rudara, i zanatlija i trgovaca. O specifičnim agrarnim odnosima koji su vladali u Dardaniji raspolažemo jednim izvanredno zanimljivim svedočanstvom. Agatarhid sa Knida je zabeležio da je kod Dardanaca bilo ljudi koji su posedovali po hiljadu, pa i više, robova (Δαρδανεῖς φησι δούλους κεκτῆσθαι τὸν μὲν χίλιους, τὸν δὲ καὶ πλείους). Ti »robovi« su u ratu obrađivali zemlju, a u miru su obrazovali čete kojima je komandovao njihov gospodar (τούτων δ'ἕκαστον ἐν μὲν εἰρήνῃ γεωργεῖν, ἐν πολέμῳ δὲ λοχίζεσθαι ἡγεμόνα νέμοντες

[154] *Čerškov*, Municipium D. D., str. 6, govori o brojnom grčkom materijalu na kompleksu naselja i nekropole u Suvoj Reci i o nalazima takvog materijala u dolini Labe (selo Teneš dol) i na lokalitetu »Zlatno gumno« kod Novog Brda. Izgleda da je mnogo od te građe nestalo. Objavljivanje sačuvane od najvećeg je interesa.

[155] Usp. *Čerškov*, Municipium D. D., 3. i d., 17.

[156] U rimsko doba bila su nadaleko poznata dardanska goveda i dardanski sir. Cf. (D 100).

τὸν ἴδιον δεσπότην).[157] Reč δοῦλοι ne treba da nas buni. Više je nego sigurno da to nisu pravi robovi, već neka vrsta zavisnih seljaka. Posedovanje hiljade robova bilo je nešto sasvim izuzetno čak i u Atini klasičnog doba; ono je nemoguće u zemlji gde su robovlasnički odnosi morali biti tek u začetku. Ne samo broj »dula« već i njihovo bavljenje zemljoradnjom i služenje u vojsci ne dozvoljavaju da se u njima vide obični robovi.

Međutim, nije tako lako utvrditi kojoj su kategoriji zavisnog stanovništva pripadali Agatarhidovi δοῦλοι. Najbližu analogiju pruža nam Teopompova vest da su »Ardijejci imali tristotine hiljada »prospelata« koji su bili kao heloti« (Ἀρδιαίους... κεκτῆσθαι προσπελατῶν ὥσπερ εἱλώτων τριάκοντα μυριάδας).[158] Blizina Ardijejaca, čija se teritorija, prema nekim izvorima, dodirivala sa dardanskom, daje ovom podatku posebnu vrednost, jer je prirodno pretpostaviti da su slični uslovi doveli do pojave sličnih društveno-ekonomskih odnosa u dva susedna naroda i da se, prema tome, pod imenima »dula« i »prospelata« krije ista vrsta zavisnosti. Objašnjenje ὥσπερ εἱλώτων, bilo da potiče od samog Teopompa ili da je Atenejev dodatak, potkrepljuje pomenutu pretpostavku jer su i dardanski »duloi«, slično helotima«, obrađivali zemlju svojih gospodara, a to je, svakako, bilo i osnovno zanimanje ardijejskih prospelata. Još bliže »dulima« i »prospelatima« stoje tesalski penesti.[159] To su bili pokoreni starosedeoci Tesalije, koji su izgubili slobodu, ali zadržali zemlju uz obavezu da je obrađuju za svoje gospodare i njima daju određene dažbine. U rat su išli kao lakonaoružani pešaci i konjanici pod komandom svojih despota. Poznat nam je slučaj jednog Farsalca koji je pošao u rat sa svojih 300 penesta-konjanika (τριακοσίοις δ'ἱππεῦσιν πενέσταις ἰδίοις).[160]

Iako uzeti iz istorije klasičnih vremena, kada je organizacija vlasti imala državni karakter, primeri obespravljenog stanovništva u Sparti i Tesaliji mogu poslužiti kao analogija za društveno-ekonomsku strukturu Dardanije zato što odražavaju stanje koje je nastalo u vreme kada su plemenski odnosi još bili na snazi. To je bilo potrebno naglasiti, jer bi inače bilo nepravilno primeniti na dardansko društvo, koje je bilo zasnovano na plemenskom uređenju, zapažanja učinjena na nekom klasnom društvu.

Da plemensko uređenje nije nespojivo sa postojanjem sloja obespravljenog stanovništva, pokazuje, između ostalog, i organizacija nekih modernih primitivnih društava, u kojima je jedno pleme zagospodarilo masom tuđinaca i pretvorilo te podjarmljene starosedeoce u sluge, primoravajući ih da obrađuju imanja poglavica i ratuju sa njima, bez ikakvih prava na učešće u javnim poslovima.[161] Ako pretpostavimo da su slič-

---

[157] Athen. VI, p. 272 d = Agatarch. fr. 17 J (D 98). Agatarhid je živeo u drugoj polovini II veka pre n.e. U delu Europaika obradio je istoriju od Aleksandra Velikog do kraja makedonske države. Prema Mülleru, GGM I, p. LIX, fragmenat iz 38. knjige odnosi se na vreme Filipa V i njegovih ratova s Dardancima. Jacoby u Komentaru (p. 153) ukazuje u vezi s ovim fragmentom na česte Filipove ratove s Dardancima.

[158] Athen. VII, 271e = FHG I, 284.

[159] Usp. *F. Miltner*, s. v. Penesten, RE XIX, 1937, 494 sq.

[160] Demosth. *c. Arist.* (XXIII), 199, kaže da je Menon iz Farsala poveo 300 konjanika-penesta. Doslovce isto je rečeno i u Demost. XIII, 23, samo što, umesto 300, stoji 200. Usp. *Beloch*, Die Bevölkerung, 200, nap. 2.

[161] Tako, prema *I. Schapera*, Government and Politics in Tribal Societies, London, 1963, 133, 205, kod Hotentota postoje dve klase. Jedni, »građani«,

ni odnosi postojali u Dardaniji, to bi značilo da je tanak sloj punopravnih Dardanaca držao pod svojom vlašću masu tuđinaca pretvorenih u »dule«. Drugim rečima, to bi značilo da je odnos dula i njihovih despota bio ne samo društveno-ekonomski već i etnički. U složenoj etničkoj slici koju pruža Dardanija postojanje dva etnički antagonistička sloja nije isključeno. Postoji, međutim, i druga mogućnost.

Kod Varona je sačuvan podatak o zavisnim seljacima, koje Rimljani zovu *obaerati*, kojih je i u njegovo vreme bilo mnogo u Aziji, Egiptu i Iliriji — *iique quos obaeratos nostri vocitarunt et etiam nunc sunt in Asia atque Aegypto et Illyrico.*[162] Vrlo je verovatno da Varon obeležava terminom *obaerati* onaj društveni sloj u ilirskim zemljama koji se kod Teopompa pojavljuje pod imenom »prospelata«, a kod Agatarhida je izjednačen sa robovima — »dulima«. Razlike u terminologiji nije teško objasniti. Antički pisci uzimaju iz njima bliske stvarnosti izraze koji im se čine najadekvatnijm za obeležavanje društveno-ekonomskih odnosa koji im nisu mogli biti ni dovoljno poznati ni dovoljno jasni. Tako se dešava da su različiti nazivi upotrebljeni za iste ili slične pojave i, obrnuto, da se istim imenom obeleže dve ne sasvim identične kategorije. Izraz *obaeratus* znači »čoveka porobljenog za dug«, »čoveka koji je poveriocu predao svoju ličnost«, ali s ukidanjem ropstva za dug u Rimu on gubi svoje prvobitno značenje i upotrebljava se za obeležavanje zaduženog čoveka uopšte.[163] Govoreći o oberatima van Italije, Varon je imao u vidu odnose slične odnosima koji su postojali u starom Rimu. Reč *obaerati* najčešće se u poznijim izvorima javlja u vezi s rečju *clientes*, i to u opisima agrarnih odnosa kod varvarskih naroda, naročito kod Kelta.[164] Između oberata i klijenata, očigledno, postoji genetska veza. Klijentima su Rimljani nazivali slobodne ljude koji su se stavljali pod zaštitu bogatijih i uglednijih, primajući na sebe razne obaveze, između ostalog obavezu vernosti svome patronu. Klijenti su vremenom padali u ekonomsku zavisnost od svojih patrona i mogli su da budu pretvoreni u oberate. Upotrebljavajući ta dva izraza zajedno *(vulgus obaeratium aut clientium arma cepit; omnes clientes obaeratosque suos)*,[165] antički pisci pokazuju da je i njima samima bilo teško da odrede koji je od ova dva termina najbolje odgovarao položaju nepunopravnog stanovništva o kome su govorili. Kod Dionisija Halikarnašanina nalazimo mišljenje da su tesalski penesti bili neka vrsta klijenata (πελάται), kojima su njihovi patroni na-

---

su poreklom Hotentoti ;drugi, »sluge«, su pripadnici tuđih pokorenih plemena, Bergdama i Bušmana; vezani su za individualna gazdinstva poglavica ili rade na imanjima. Ponekad prate svoje gospodare u rat, ali su isključeni iz svih javnih poslova, nemaju ius conubii i strože se kažnjavaju nego Hotentoti.

[162] Varro, r. r. I, 17, 2.

[163] Cf. *Düll*, s. v., *obaerati*, RE XVII, 1937, 1692 sq.

[164] *Ibid.*, 1 693.

[165] Prvo mesto je iz Tacita: *Ann.* III, 42, 5, i odnosi se na Trevere; drugo iz Cezarovih *Galskih ratova:* I, 4. Ovo poslednje mesto je naročito značajno jer se tu, pored klijenata i oberata, pominju i sluge: »*Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit, et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit.*« »*Familia*« su ljudi koji su helvetskom poglavici bili neposredno potčinjeni i koji su se nalazili u njegovoj službi; to su mogli biti robovi ili slobodni ljudi koji su obrađivali njegove posede (neka vrsta kmetova). Drugo su klijenti i oberati.

metnuli obaveze koje ne dolikuju slobodnim ljudima, postupajući s njima kao sa robovima.[166]

Prema tome, ako uzmemo da je Varon, govoreći o oberatima u Iliriku, imao u vidu onaj društveni sloj koji Teopomp zove προσπελάται, a Agatarhid δοῦλοι, mogli bismo smatrati da u osnovi institucije zavisnog seljaštva u Dardaniji leže klijentelski odnosi, drugim rečima da je do te institucije došlo unutrašnjim, ekonomskim razvojem, a ne pokoravanjem. Takvim odnosima odgovarao bi u potpunosti naziv προσπελάται, ali ne i δοῦλοι, koji mnogo jače podvlači zavisnost. Međutim, kao što smo rekli, terminologija u ovakvim slučajevima ne može biti siguran vodič. Dodajmo samo da su tesalski penesti, iako su bili u suštini slobodni ljudi, obeležavani i kao Θεσσαλοικέται.[167]

Problem koji postavljaju dardanski δοῦλοι ne može se rešiti sa sigurnošću. Neka opšta zapažanja o dardanskom društvu mogu nam pomoći da se opredelimo za jednu od pomenute dve mogućnosti. Pre svega, kada bi Agatarhidovi »duli« bili heloti, tj. bliži robovima nego slobodnim, klasni karakter dardanske političke organizacije morao bi biti mnogo jasnije izražen u našim izvorima nego što je stvarno slučaj. U podacima o dardanskoj vojsci nismo mogli da vidimo ništa što bi ukazivalo na neku klasnu podvojenost. Naprotiv, izričito je rečeno kod Livija da Dardanci nisu imali rod lakonaoružanih vojnika, već da su svi bili teško naoružani. Ako bismo dardanske »dule« izjednačili sa helotima, onda bismo sloj pravih Dardanaca morali da suzimo na nekoliko stotina ili najviše nekoliko hiljada ljudi koji su te robove-kmetove držali u pokornosti. Međutim, Dardanci su, kao što smo videli, mogli da stave u pokret i do 20 000 vojnika, a to znači da je društveni sloj koji je davao ovu vojsku morao brojati oko 100 000 glava.

Brojni odnos gospodarećeg i vladajućeg sloja biće jasniji ako se razmotri pitanje stanovništva Dardanije uopšte. Iako možemo manipulisati samo veštački iskonstruisanim i potpuno aproksimativnim brojevima, ovakva razmatranja su veoma korisna radi opšte orijentacije. Koliko je Dardanija mogla imati stanovnika?

Konkretnih podataka nemamo, sem podataka o veličini vojnih kontingenata. Kao polazna tačka mogu nam poslužiti računanja stanovništva susednih oblasti. Beloh uzima kao prosečnu gustinu stanovništva u Gornjoj Makedoniji, koja je i po konfiguraciji i plodnosti terena, i po razvitku najbliža Dardaniji, 6 stanovnika na 1 km². Za Donju Makedoniju, koja je imala razvijeniji gradski život i bila gušće naseljena, on računa s oko 20 stanovnika na 1 km². U Trakiji, naprotiv, prosečna gustina kretala bi se između 5—6 po km². Beloh računa da je Makedonija u Aleksandrovo vreme mogla imati oko pola miliona stanovnika, od toga oko

[166] Dion. Hal. *ant. Rom.* II, 8: Romul je podelio Rimljane na patricije i plebejce. Ovi su obrađivali zemlju, gajili stoku i bavili se zanatima, dok su se prvi brinuli o javnim poslovima. Svaki plebejac mogao je da bira koga god je hteo patricija za svoga zaštitnika (patrona). To je stari običaj koji je postojao i kod Grka, na primer kod Tesalaca i Atinjana. Tesalci su, međutim, nadmeno postupali sa svojim klijentima (τοῖς πελάταις), namećući im poslove koji ne doliče slobodnom čoveku i zlostavljajući ih kao da su kupljeni robovi (ὥσπερ ἀργυρωνήτοις παραχρώμενοι).

[167] Kod Sude i Harpokrationa; cf. *Miltner*, RE XIX (1937), 495.

100 000 u Gornjoj Makedoniji. Stanovništvo Trakije računa se na oko 600 000 stanovnika.[168]

Dardanija je imala 25—30 000 km² površine.[169] Ako se rukovodimo Belohovim prosecima, njeno stanovništvo nije moglo da iznosi više od 150—180 000. Računajući, kako se to obično radi, da su jednu trećinu stanovništva činila deca i starci oba pola, a drugu trećinu žene, imali bismo ukupnu cifru od 50—60 000 odraslih Dardanaca. Koliko je od toga bilo punopravnog, a koliko zavisnog stanovništva? Agatarhid kaže da je Dardanac mogao imati po hiljadu i više »dula«. Čak ako dopustimo da je većina tih »gospodara« (δεσπόται) posedovala mnogo manje »dula«, ispada da je klasa zemljoposednika mogla da broji maksimalno koju stotinu—dve Dardanaca. Gornji sloj ostaje veoma ograničen i kada se ukupan broj stanovništva povisi na 200 000 ili 250 000. Iako zasnovana na približnim veličinama, ova računica pokazuje, čini mi se, dosta jasno da »duli« nisu mogli pripadati drugom etničkom elementu, već da su bili Dardanci kao i njihovi gospodari. Pošto su oni činili osnovnu masu dardanske vojske, morali su biti slobodni ljudi, s ograničenim političkim pravima ili bez ikakvih prava, i s određenim obavezama prema pripadnicima aristokratske klase, koja je zemlju, ili neke najplodnije delove zemlje, smatrala svojim vlasništvom. Drugim rečima, čini mi se da je položaj dardanskih »dula« bio najbliži položaju rimskih klijenata.[170]

Stanovništvo Dardanije nije bilo sastavljeno samo od »dula« i zemljoposedničke aristokratije. Postojali su, svakako, i sasvim nezavisni sitni seljaci i stočari, a isto tako zanatlije, koji su se koncentrisali u malobrojnim gradskim centrima.

Da zaključimo. Zapažanja koja smo mogli da izložimo o društveno-ekonomskoj strukturi dardanskog društva potpuno su u saglasnosti s onim što znamo o njihovom političkom uređenju. Od svih srednjobalkanskih plemena oni su imali najsloženije društveno-ekonomske odnose i najrazvijeniji privredni život. Zato je i njihova politička zajednica bila najkompaktnija i najtrajnija.

---

[168] *J. Beloch*, Die Bevölkerung, 202 sq. i naročito 212—213, za Makedoniju; 214 sq. za Trakiju. Usp. i *L. Schmidt*, Die Ostgermanen, 51, koji računa sa prosečnom gustinom 4—7 stanovnika na km² u Germaniji.

[169] To je samo približna cifra, uzeta odoka. Današnja republika Makedonija ima 32 000 km². Dardanija je, čini mi se, morala biti nešto manja.

[170] Tako shvata odnos seljaka i vladajućeg sloja u Dardaniji i *D. M. Pippidi*, In legătură cu sclavajul la daci, Contr buţii la istoria veche a Romîniei, Bukurešt, 1958, 270 sq. Pipidi je sasvim pravilno ukazao na ulogu zavisnog seljaštva u raznim zemljama na periferiji grčkog sveta i ustao protiv preuveličavanja robovlasničkih odnosa u tim zemljama. Na teritorijama grčkih gradova na Pontu zemlju su obrađivali domoroci-seljaci, koje izvori nazivaju πάροικοι ili οἰκέται (u Protogenovom natpisu pominje se οἰκετία). Njihov je položaj bio sličan položaju zavisnih seljaka u Maloj Aziji; usp. *Pippidi*, Relaţiile agrare din cetăţile pontice, ibid., 276—7 (francuski rezime). On se razlikovao od položaja dardanskih »dula« po tome što su kao zemljoposednici tamo istupali Grci, koji su u gradu imali izgrađene robovlasničke odnose. Zavisnost dardanskih seljaka morala je biti manja nego zavisnost getodačkih seljaka u zaleđu pontskih gradova. *Т. Д. Златковская*, Племенной союз Гетов в I в. до н. э., В. Д. И., 1955, 2, 85. i d. misli da se odnos dula prema gospodaru može shvatiti samo kao odnos podanika prema političkom vođi. Ili Agatarhid nije razumeo društveno-ekonomske odnose u Dardaniji, ili je, što je verovatnije, raspolagao podacima »o moći dardanske vlastele, koja je sebe okružavala hiljadama klijenata«.

OBIČAJI I VEROVANJA SREDNJOBALKANSKIH PLEMENA

Običaji i verovanja o kojima će biti reči u ovoj glavi mogli su pripadati veoma primitivnim, u nekim slučajevima čak divljačkim, plemenima. Posmatrani odvojeno, svaki za sebe, oni bi se mogli uzeti kao sirvivali nekog prevaziđenog društvenog stanja. Međutim, u bližem razmatranju dolazi se do uverenja da čudnovati običaji i naivna verovanja, koji bi u klasičnih naroda ulazili u oblast folklora,[1] u srednjobalkanskih plemena predstavljaju normalne manifestacije određenog kulturnog razvitka i određenog mentaliteta, te se moraju tretirati kao obična etnografska građa.

Pošto se nijedan antički pisac nije posebno interesovao za srednjobalkanske narode niti je o njima opširnije pisao, zavisilo je uglavnom o slučaju da li će ova ili ona crta njihova života biti zabeležena i sačuvana. Stoga su podaci etnografskog karaktera o ovim narodima veoma retki i nalaze se rastureni u raznim delima, često tamo gde bismo im se najmanje nadali.

Najviše podataka te vrste imamo o Tribalima. Na prvi pogled to se može učiniti čudnim, jer su Tribali i vremenski i prostorno bili udaljeniji od Makedonije nego, recimo, Dardanci ili Skordisci. Objašnjenje je ipak prosto. Tribali su bili poznati atičkim piscima V i IV veka i njihovim posredstvom došlo je do nas ponešto od onoga što se o njima znalo i pričalo u to vreme. Dardanci, međutim, iako su imali bliže i duže kontakte s Makedonijom, nalazili su se uglavnom u ratu s njom, pa su i podaci o njima pretežno vojno-političkog karaktera. Nenadoknadivu štetu za poznavanje njihova života predstavlja gubitak onog dela VII knjige Strabonove Geografije gde je o njima bilo posebno reči.[2]

Neobične karakterne odlike i čudni običaji pripisani su Tribalima. Ne mislim ovde na one nastranosti koje su, u atinskim krugovima V veka, postale stalan atribut tribalskog imena, verovatno u vezi s paretimološkim iskrivljavanjem njegovog značenja. O tome je bilo reči u po-

[1] O značenju reči »folklor« usp. Uvodnu reč u prvom broju časopisa Folk-Lore, London, 1890, 1 sq., i, naročito *G. Kossina*, Folklore, Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde 2 (1896), 188. i d.

[2] Usp. Str. VII, 5, 7 (D 81), gde je nagovešteno da će se o Dardancima govoriti i na drugom mestu (μνησθησόμεθα δ'αὐτῶν καὶ ὕστερον).

sebnoj glavi.[3] Podaci koje ćemo ovde obraditi osvetljavaju mentalitet i karakterne crte tribalskog naroda i otkrivaju nam neke njegove običaje. Ta su svedočanstva utoliko dragocenija što su savremena, tj. uzeta iz dela pisaca koji su živeli u vreme kada je tribalska zajednica još bila moćna.

Tako saznajemo od Isokrata da su se Tribali odlikovali slogom kakve nije bilo kod drugih naroda i da je to bio jedan od izvora njihove moći. O tome se govori u Panatenajskoj besedi, poslednjoj slavopojki Atini, koju je napisao tada već 90-godišnji, širom Grčke proslovljeni učitelj retorike. Sparta je, kao uvek, predmet napada Isokratovih. Njena toliko hvaljena sloga bila je, po njemu, uzrok velikih zala i nevolja, jer ista stvar može biti dobra ili rdava već prema tome kako se njome ljudi služe. Sloga Spartanaca liči na slogu gusara ili razbojnika koji, međusobno složni, drugima donose propast. »Ako se pak nekome učini«, nastavlja stari retor, »da je ovo poređenje nedostojno njihove (tj. spartanske) slave, pustiću to pa ću podsetiti na Tribale, za koje svi kažu da su složni kao nijedan drugi narod, a uništili su, kao što se zna, ne samo svoje bliže i dalje susede nego i sve one do kojih su samo mogli stići. Na njih ne treba da se ugledaju oni kojima je stalo do vrline, već naprotiv treba da se koriste snagom mudrosti, pravde i drugih vrlina.«[4]

Panatenajski govor napisan je između 342. i 339. godine. U to vreme Tribali, kao zajednica, morali su biti dobro poznati Atinjanima, kako po neposrednim dodirima s atinskim trupama na tračkoj obali, tako i iz Filipovih vojni. Svakako se mnogo govorilo o njihovoj ratobornosti i ekspanzivnosti, kako se to vidi i iz drugih izvora. Međutim, činjenica da ih je Isokrat uzeo kao ilustraciju svoje misli o tome kako sloga, koja je sama po sebi vrlina, može biti kobna po druge otkriva nam jednu karakternu crtu ovog naroda koju ne bismo, naravno, mogli predvideti bez ovog direktnog svedočanstva: Tribali su bili najsložniji narod za koji se u to vreme znalo i u tome je ležala tajna njihovih uspeha. Oni se nisu međusobno gložili, već su zajednički istupali protiv spoljnih neprijatelja i zato su uspeli da potčine mnoga susedna, pa i udaljenija plemena. U kojim se konkretnim slučajevima i kako manifestovala ova sloga, to nećemo nikada saznati. A o tome zašto su oni bili složniji nego drugi ne vredi ni govoriti. Sloga nije osobina koja nužno izrasta u određenom poretku; a da bismo mogli da utvrdimo uslove pod kojima se ona rodila i rascvala kod Tribala, morala bi naša znanja biti stostruko veća nego što stvarno jesu.

Tribali se pominju na još jednom mestu kod Isokrata, u govoru *O miru*, napisanom 356. godine. U njemu se oni navode kao otelovljenje primitivizma: »Mi se (Atinjani) ponosimo«, kaže Isokrat, »i uobražavamo da smo bolji od drugih; u stvari, lakše bismo ustupili komu drago taj naš plemeniti način života nego što bi se Tribali ili Lukanci odrekli svog divljaštva.«[5] Reč δυσγένεια, koju sam prevela sa »divljaštvo«, je antiteza izrazu εὐγένεια, koji znači »plemenitost«, »plemeniti način života«, pa bi se mogla isto tako dobro prevesti i sa »prostaštvo«, »primitivnost«, »grubost«. Oba izraza ciljaju ne toliko na ponašanje pojedinaca koliko na

[3] V. napred str. 64 i d.
[4] Isocrat. *Panathen.* 227—228 (T 78).
[5] Isocrat. *de pace* 8, 50 (T 79).

karakter same zajednice, na njeno uređenje. Ne znam da li bi se za sve primitivne narode moglo reći da su δυσγενεῖς, ali ne verujem da karakteristika Tribala koju na ovom mestu daje Isokrat može imati direktne veze sa predstavom o poslovičnoj grubosti Tribala, koja je došla do izraza u Aristofanovoj komediji i čije poreklo treba tražiti, s jedne strane, u efektu izazvanom samim imenom Tribala, a s druge, u iskustvima Atinjana sa njihovim tribalskim robovima.[6] U Isokratovom svedočanstvu odražava se, čini mi se, drugo iskustvo. Kao što su Lukanci, koje Isokrat pominje zajedno sa Tribalima kao tipične δυσγενεῖς, dozlogrdili grčkim gradovima u južnoj Italiji svojim stalnim napadima, tako su i Tribali, upravo početkom IV veka, u vreme svoje najveće ekspanzije, pogađali svojim pohodima interese atinskih saveznika na tračkom primorju, pa su i neposredno došli u sukob sa atinskim četama. Tim svojim akcijama, koje, svakako, nisu bile lišene surovosti divljaka, na koju Atinjani nisu bili navikli, oni su morali izazvati latentno negodovanje, koje je našlo svoj izraz u Isokratovoj karakteristici.

U sasvim drugu sferu uvodi nas jedan podatak iz Aristotelovih Topika. Govoreći o razlici između apsolutnih i relativnih pojmova, Aristotel, između ostalog, kaže: »Na isti način, ima krajeva gde će se reći da je dobro prineti na žrtvu oca, kao, na primer, kod Tribala; ali prosto rečeno (tj. u apsolutnom smislu), to nije dobro. Ovde u stvari i nije u pitanju mesto (gde se taj postupak smatra dobrim), već ljudi. Jer sasvim je svejedno gde će se ti ljudi nalaziti: svuda će taj postupak za njih biti dobar, zato što su oni Tribali.« Kao što je korisno davati lekove kad je neko bolestan, a prosto davati lekove nije korisno, »tako, neće se reći da je dobro prineti svog oca na žrtvu, već da je to samo za izvesne ljude dobro«. Prema tome, to nije dobro u apsolutnom smislu, jer je apsolutno ono što se može reći bez ikakvih dodavanja. Tako je prosto dobro poštovati bogove, jer se tome ne mora dodati ništa: ni gde je to dobro, ni po čemu, ni kada.[7]

U primeru koji je Aristotel naveo dve će stvari zadržati našu pažnju: 1. činjenica da je kod Tribala postojao običaj žrtvovanja oca i 2. činjenica da je Aristotel izabrao upravo Tribale, a ne neki drugi narod u koga je taj običaj isto tako postojao.

Ma kako izgledao surov i nečovečan i ma kako vređao osećanja kulturnog čoveka, običaj ubijanja roditelja bio je i jeste prilično rasprostranjen u divljih i varvarskih naroda. Mnogi ispitivači proučavali su ga u raznih naroda i objašnjavaju ga posebnim uslovima u kojima žive ti narodi i njihovim verovanjima.[8] Morgan je zabeležio da su kod severno-

---

[6] V. napred str. 67.

[7] Arist. *top.* 2, 11, (T 81).

[8] *E. Westermarck*, Chapt. XVII: The Killing of Parents, p. 383—391: *O. Schrader*, I, 43—45; *Thurnwald*, Ebert's Reallexicon der Vorgeschichte I, s. v. Alter, p. 113—115. — Ovaj običaj konstatovan je u primitivnih plemena na svim kontinentima: u severnoameričkih indijanskih plemena, u Brazilu, na Pacifiku, u Australiji, u Africi i Aziji. I u mnogih kulturnih naroda, azijskih i indoevropskih, postoje predanja koja pokazuju da je običaj ubijanja staraca postojao i kod njih u davna vremena. Za stare Germane prikupio je materijal *J. Grimm*, Deutsche Rechtsaltertümer, I, 1922[4]. Direktno svedočanstvo o ubijanju staraca kod Herula sačuvano je u Prokopijevom *Bell. Got.* II, 14. Kod Rimljana, poslovica *sexagenarii de ponte* objašnjavalo se prastarim običajem da se starci sa preko 60 godina bacaju sa mosta u Tibar, cf. *Schrader*, l. c. 43.

američkih Indijanaca, koji su kao skupljači lutali po divljini, stari i bespomoćni ljudi često napuštani ili, u nekim slučajevima, ubijani iz samilosti, dok je taj običaj bio nepoznat kod Irokeza, koji su bili stalno nastanjeni po selima.[9] Stari i bolesni ljudi ne mogu izdržati težak život nomada, nisu više sposobni da se kreću za stadima, izloženi su opasnosti da u slučaju neprijateljskog napada budu lako zarobljeni i podvrgnuti mučenjima i strašnoj laganoj smrti. Pošto ne mogu da privređuju, oni su samo na teretu mlađima i kad nema dovoljno hrane, u nekim plemenima se smatra da je normalnije da uginu oni koji su svoje proživeli nego mladi.[10] U ratničkih plemena nemoć izaziva prezir i starci koji nisu u stanju da se brane mogu doživeti svakojake uvrede. Događa se u takvih plemena da mlađa generacija brzo potisne starije iz rukovodstva jer su joj ovi smetnja i po tome što je odvraćaju od ratova. U takvim uslovima, iz takvog stanja neumitne borbe za samoodržanje nastala su u primitivnih naroda, svesno ili nesvesno, shvatanja o smrti koja su upravo suprotna shvatanjima civilizovanog čoveka. Hotentot, na primer, smatra da je nehumano da se slab i bolestan čovek ostavi da umre prirodnom smrću.[11] Pijetet i poštovanje nalaže sinovima i najbližim srodnicima dužnost da ubiju svoje prestarele roditelje. Istraživači ističu da i sami starci izgleda da u takvim uslovima žele smrt i nisu tako vezani za život kao u kulturnim sredinama. Ova shvatanja, naravno, pretpostavljaju veru u zagrobni život, a želja da se život okonča pre nego što snaga i zdravlje napuste čoveka objašnjava se takođe uverenjem da se u onaj svet ulazi sa istim sposobnostima, fizičkim i mentalnim, koje pokojnik ima u času smrti.[12] Kad je u pitanju otac porodice, svim ovim objašnjenjima pridružuje se još jedno: svaki starešina raspolaže izvesnim magijskim osobinama, od kojih uveliko zavisi blagostanje njegove zajednice. Stoga je neophodno da se ta njegova magijska snaga prenese, dok je još netaknuta, na

---

Prema Niderleu, stari Sloveni su takođe ubijali svoje nemoćne starce, *cf. Niederle*, Slovenske starine, Novi Sad, 1954. Zanimljivo je da su se u istočnoj Srbiji, u Makedoniji i nekim dinarskim krajevima do današnjih dana sačuvala narodna predanja o ubijanju starih ljudi. Sačuvano je sećanje na »Nemre«, »ljude skamenjene«, »ni žive ni mrtve«, koje su njihovi sinovi morali ubijati jer nisu umirali. Postoji čak i poseban izraz za obeležavanje ovog običaja: lapot, ili pustenovanje. Usp. *S. Trojanović*, Lapot i prokletije, Beograd, 1898; *V. Radovanović*, Narodna predanja o ubijanju starih ljudi, Glasnik s. n. d. VII—VIII, 1929—30, 309—346; v. *Čajkanović* Studije iz religije i folklora, Srpski etnografski zbornik, knj. XXXI, Beograd, 1924, str. 25—42: Magijski smej.

[9] Cf. *Westermarck*, l. c. 338.

[10] *Ibid.*, 389; *Thurnwald*, o. c., 115.

[11] *Westermarck*, o. c., 388.

[12] *Čajkanović*, n. d., 31: »Kako je primitivan čovek bio apsolutno uveren da zagrobni život postoji,... a kako, s druge strane, nije znao za onaj histeričan strah od smrti kakav oseća prosečan kulturan čovek,... mogla se javiti kod njega želja da sa životom likvidira ne onda kad mora, već onda kad je trenutak najpovoljniji, i mogao je biti stvoren običaj da se ubijaju starci i bolesnici... Jasno je da od takvog običaja mogu očekivati koristi i oni koji umiru i oni koji ostaju; oni koji ostaju imaće sada u svojim precima ne slabe i izlapele, već zadovoljne i moćne zaštitnike. Ni kod starih, ni kod modernih naroda kod kojih običaj ubijanja staraca postoji, nema ni traga o tome da su starci bili zbog toga nesrećni, ili da se ubijanje smatralo kao nečovečnost, nasilje.«

njegovog naslednika.[13] Magijski način mišljenja i sujeverje koje ono rađa objašnjavaju takođe običaj nekih plemena da jedu svoje roditelje. Bez obzira na svoje poreklo, običaj ubijanja staraca ima svuda karakter obreda, koji se vrši svečano i po propisima, te se mora posmatrati kao religijski fenomen.[14]

Sem kod Tribala, u antičko doba običaj ubijanja starih roditelja zabeležen je kod sledećih naroda.[15] Irci, koji su bili ljudožderi, jeli su svoje mrtve očeve »smatrajući da čine dobro«.[16] Stanovnici Sardinije su svoje roditelje, kad su mislili da su ostareli i da su već dosta poživeli, udarali cepanicom i obarali ih u grob; »starci su se radovali smrti i smatrali se srećnim i umirali u smehu i zadovoljstvu«.[17] Kod Troglodita u Africi stari ljudi su sami sebe vešali, a ukoliko su se dvoumili da to učine, drugi su ih ubijali, »jer su smatrali da je najveće zlo da drhti nad životom neko ko više nije kadar da išta učini zbog čega vredi živeti«.[18] Neka kaspijska plemena su starce preko 70 godina napuštala u pustinji da umru od gladi, a druga su ih ubijala i jela.[19] I kod Indusa je bilo plemena u kojih je postojao običaj klanja i proždiranja roditelja, a isto tako i bolesnih ljudi, »pod izgovorom« kako stoji kod Herodota, »da će im, ako umre neko od bolesti, pokvariti meso«, pa ga neće moći jesti.[20] A o Skitima-Masagetima Herodot priča ovo: »Nema kod njih određene granice života, ali kad neko jako ostari, sakupe se svi njegovi rođaci i prinesu ga na žrtvu, a s njim i druge domaće životinje, pa meso skuvaju i časte se. I to oni smatraju za najveću sreću. Ako je neko umro od bolesti, njega ne jedu, nego ga sahranjuju i žale samo zato što nije mogao da bude prinesen na žrtvu.«[21] Najedvratniji vid — i po našem i po antičkom osećanju — dobio je ovaj običaj kod Baktrijana. Oni su ljude iznemogle od starosti ili bolesti bacali žive psima da ih razderu (ti su se psi zvali »psi grobari«) i kada su Makedonci stigli u njihovu zemlju, njihov glavni

[13] Obredno ubijanje kraljeva zabeleženo je kod mnogih primitivnih naroda, koji veruju da se ne sme dozvoliti da im poglavica umre, već se dok još nije izgubio svoju snagu mora žrtvovati kako bi njegova snaga prešla na njegovog naslednika. Ubijanje kralja vrši njegov najbliži srodnik, obično sin. Frezer je u svojoj znamenitoj Zlatnoj grani objasnio verovanje u magijsku nužnost jedne takve žrtve.

[14] Neki naučnici posmatraju običaj ubijanja staraca sa čisto utilitarističkog stanovišta i smatraju da su ekonomski razlozi bili najvažniji u njegovom nastanku. Drugi ukazuju na egocentričnost zdravog i krepkog čoveka, kome su stari roditelji na smetnji. Šrader ističe, na primer, rđavo, bezobzirno i često brutalno ophođenje sa prestarelim roditeljima koje nije retko na nemačkom selu. Za druge naučnike, ovaj običaj je u prvom redu religijski fenomen, proistekao iz praznoverice i sujeverja.

[15] *Ed. Meyer*, Gesch. d. Alt. I, I² (1907), 12; *Schrader*, o. c. — Ni kod jednog ni kod drugog Tribali nisu navedeni.

[16] Str. IV, 5, 5.

[17] Timaios, fr. 64 J. (Schol. Platon. Resp. 337 A), cf. *Čajkanović*, n. d., 27.

[18] Diod. III, 32, 33.

[19] Str. XI, 11, 8; Aelian. *v. h.* IV, 1; Str. XVI, 1, 56 (kavkaski narodi).

[20] Herod. III, 38.

[21] Herod. I, 216:... θύουσί μιν καὶ ἄλλα πρόβατα ἅμα αὐτῷ. Usp. i Str. XI, 8, 6: oni koji umiru od bolesti su ἀσεβεῖς i stoga njih bacaju zverima.

grad bio je sav ispunjen ljudskim kostima. Aleksandar je zabranio ovaj običaj.[22]

Kao što se vidi, običaj ubijanja staraca poznat je u antici u plemena koja su živela na periferiji klasičnog sveta i za koje možemo pretpostaviti da su bila na vrlo niskom kulturnom stupnju, možda i skupljačka plemena. Sa podizanjem ekonomskog standarda i promenom načina života stari ljudi prestaju da budu na teret zajednici i porodici, njihova mudrost i bogato iskustvo postaju dragoceni, odnos prema njima se menja i surovi običaj njihovog uklanjanja postepeno izumire. Ako se negde i održao gde za to ne postoji nužda, ovaj običaj se može smatrati kao nasleđe davne starine, kao sirvival. Samo tako se može objasniti, na primer, zakon na grčkom ostrvu Keosu prema kome su ljudi stariji od 60 godina bili dužni da završe svoj život čašom otrova »radi toga da bi za ostale bilo dovoljno hrane«. Ako je taj zakon važio i u istorijsko doba (možda je postojalo samo sećanje na negdašnji običaj) to bi bio jedini poznati slučaj takvog običaja u jednoj civilizovanoj sredini.[23]

Vratimo se sada Tribalima. Običaj žrtvovanja očeva, o kome govori Aristotel, može se kod njih protumačiti kao sirvival koji se održao i kada su nestali motivi koji su ga izazvali, ali je isto tako moguće da je taj običaj odgovarao kulturnom nivou Tribala, njihovim uslovima života. Drugim rečima, možda na osnovi ovog običaja treba zaključiti da su Tribali bili na veoma niskom stupnju razvitka, koji je bio bliži divljaštvu nego varvarstvu. Pre nego što pokušamo da zauzmemo stav o ovom pitanju, treba da ukažemo na još jedan slučaj ubijanja staraca, koji je vremenski udaljen skoro jedan milenij od Aristotelova svedočanstva, ali je teritorijalno bliži Tribalima nego svi ranije pomenuti. Galsko-rimski pesnik Sidonije Apolinaris, u jednoj pesmi posvećenoj zapadnorimskom caru Antemiju (467—472), pominje Trakiju i opisuje surovi život njenih stanovnika: sneg i led očvršćuju nežne mišiće njene dece, ona se ne otkranjuju na majčinim grudima, već se napajaju konjskom krvlju, još nedorasla igraju se bojnim kopljima, kao dečaci provode vreme u lovu na divlje zveri, a kao miadići znaju samo za pravo mača. »Onemoćalom starcu«, stoji u toj pesmi »prekratiti život železom ne smatra se ni za kakav greh« *(consummatamque senectum non ferro finire pudet)*.[24]

Ne verujem da se na osnovi takvog jednog mesta može tvrditi da je običaj ubijanja staraca postojao u Trakiji u V veku naše ere. Sidonije

---

[22] Str. XI, 11, 3. — Zanimljivo je da se u jednoj priči iz okoline Pirota koju je zabeležio *S. Trojanović*, n. d, ukidanje lapota vezuje uz Aleksandrovo ime: car je uvideo da su stari ljudi pametni i naredio da se ne smeju ubijati. Početak ove priče sačuvao je jednu od najkarakterističnijih crta velikog osvajača ,njegovu čežnju za nepoznatim (»Kad je ovaj silan car Aleksandrija *(sic!)* došao na kraj zemlje, gde počinje potpuni mrak, uhvati ga čežnja da vidi šta ima iza pomrčine...«).

[23] Str. X, 5, 6 (c. 486). Ael. *v. h.*, 3, 37; Herael. *pol.* 9, 5. FHG II, p. 215; Val. Max. II, 6, 8. Strabon govori o ovom keoskom zakonu s ogradama ... δοκεῖ τεθῆναί ποτε νόμος... Προσέττατε γάρ, ὡς ἔοικε, ὁ νόμος... Motiv kojim se objašnjavaju samoubistva staraca ilustrovan je konkretnim slučajem: kada su jednom prilikom Atinjani opsedali Keos, najstariji njegovi građani izabrali su dragovoljnu smrt da bi za ostale bilo hrane, i Atinjani su digli opsadu. Možda bi to govorilo u prilog istoričnosti običaja. Pominje se i maksima Kejanâ: »Ko ne može da živi dobro, neka ne živi rđavo.«

[24] Sidon. Apoll. *carm, ad Anthem.* V, 34 sqq.; cf. *Kazarow*, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916, 105—106.

nije imao nikakvog ličnog iskustva o zemlji koju opisuje i kao učeni pesnik on je svoje podatke crpeo iz starih knjiga pre nego iz usmenih kazivanja. Napajanje dece konjskom krvlju podseća nas, s jedne strane, na priče o krvoločnosti nekih tračkih plemena koja su iz lobanja ubijenih neprijatelja pila njihovu krv, a s druge strane, na običaj Meza da pre početka boja prinesu na žrtvu konja. I uopštavanje, za celu Trakiju, jednog običaja koji je mogao postojati, u ono vreme ili mnogo ranije, u ovom ili onom tračkom plemenu, ali, svakako, nije bio opštetrački, ukazuje na to da na Sidonijev podatak ne treba gledati kao na neko istorijsko svedočanstvo. Ipak vrlo je verovatno da bismo običaj ubijanja staraca našli i u nekom drugom balkanskom plemenu, a ne samo kod Tribala, kad naša dokumentacija ne bi bila tako fragmentarna kao što jeste. Manje je verovatno, međutim, da se taj običaj održao do pozne antike u okviru jedne rimske provincije, pa makar se radilo i o najzabačenijim krajevima.

Bilo kako bilo, pošto nema drugih elemenata koji bi smetali takvom zaključku, mislim da se običaj ubijanja staraca kod Tribala može uzeti kao indicija o vrlo primitivnim privrednim i društvenim odnosima i o jednoj sredini sa mentalitetom divljaka.

Što se tiče pitanja zašto je Aristotel izabrao baš njih kad je hteo da pokaže kako je običaj žrtvovanja oca kod nekih naroda važio kao dobar, nije teško odgovoriti. Kao što smo videli, postojalo je mnogo takvih naroda u antici, i oni su bili poznati Grcima i pre Aristotelova vremena. Međutim, Tribali su bili za Atinjane oličenje nastranosti i takav običaj kod njih bio je u potpunom skladu s onim što se mislilo o njima. Sasvim je prirodno što je upravo njihov primer pao na pamet Aristotelu. Ubijanje roditelja, samo po sebi, ne može se smatrati dobrim činom, ali ako je neko Tribal, za njega će i to biti dobro — to je suština Aristotelove misli.

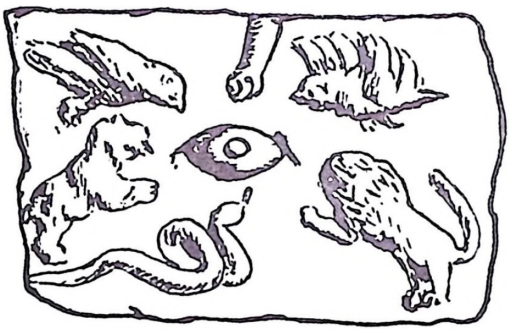
Do koje su mere Tribali impresionirali Atinjane svojim neobičnim načinom života, pokazuje i sledeći fragmenat iz jedne Aleksidove komedije:

»Čak ni u Tribala nije tako nešto dozvoljeno; tamo, kažu, domaćin kad prinese žrtvu, pokazavši zvanicama večeru, mora sutradan da (njima?) proda ono što im je izneo da vide, a da nisu ni večerali.«[25] Teško je zamisliti nastraniji običaj. Ovako kako ga je Aleksid opisao, on liči na obmanu gostiju, kojima se iznese jelo, ali ga oni ne okuse, već im se sutradan ono prodaje! Verovatno je karikiran, kako se to može očekivati u jednoj komediji, ili je, možda, nenamerno iskrivljen zbog nerazumevanja obreda koji je bio u neskladu sa grčkim verovanjima i shvatanjima. Učešće u žrtvenoj gozbi je verski obred magijskog opštenja božanstva i učesnika, bilo da se veruje da se u mesu zaklanih životinja jede sam bog ili da se, pošto se bogu odvoji ono što mu pripada, jede zajedno sa njim od iste životinje. Gozba je prvobitno kod Grka obavljana na licu mesta, u svetilištu, ali se dosta rano zaboravilo pravo značenje tog rituala pa se uobičajilo da svako odnese kući svoj deo žrtvenog mesa. Ipak, utroba se jela neposredno prilikom prinošenja žrtve i time je čin opštenja bio završen.[26] Kod Tribala, međutim, ako je verovati komedio-

[25] Alexid. fr. 241 (T 82).
[26] Cf. *L. Ziehe*r, RE XVIII (1939), 616 sqq.

grafu, ne samo da gosti nisu zajednički jeli meso žrtvene životinje već su ga sutradan kupovali. Nisam našla nikakvu paralelu koja bi pomogla da se objasni ovaj Aleksidov podatak. Međutim, prvi stih njegovog fragmenta — »čak ni u Tribala to nije zakonito« — koji zvuči kao izreka, je potpuno jasan. On odražava bolje nego išta drugo strašnu predstavu koju su Atinjanima imali o moralnim shvatanjima Tribala.

Tribali su, najzad, bili ozloglašeni i kao narod koji ima moć da urekne. Verovanje da postoje osobe zlih očiju koje mogu pogledom da naškode čoveku, životinji, pa i mrtvom predmetu, spada među najrasprostranjenije praznoverice u svetu.[27] I stari narodi verovali su, prirodno, u poraznu moć zlih očiju i vračanja rečima. Smatralo se da su se pojedina plemena u celini odlikovala takvom moći. Tako su, prema Isigonu i Nimfodoru, kako je zapisano kod Plinija, »u Africi postojali neki rodovi čiji su članovi imali moć da ureknu i od čijeg hvaljenja je

Sl. 18.

Pločica sa pretstavom »zlog oka« i apotropejskih životinja, nađena u Vimnaciju, Jahreshefte VI (1903), Beibl. 23, fig. 3.

ginula stoka, drveće se sušilo i deca umirala. Isigon dodaje da je takvih bilo i kod Tribala i Ilira; oni su čak pogledom mogli da ureknu i ubijali su one koje su duže gledali, najviše gnevnim očima, a naročito je omladina bila podložna njihovoj moći. Vredno je pomena da ti ljudi imaju po dve zenice u svakom oku.«[28] Vrednost ovog podatka za nas leži ne u tome što bismo na osnovi njega mogli zaključiti da je i kod Tribala postojalo verovanje u urokljive oči i urokljive reči — s obzirom na to da se ovo verovanje održalo do danas u narodnim slojevima ne samo zaostalih već i civilizovanih zemalja, takav zaključak ne bi imao nikakvog značaja — već u činjenici da su Grci ubrojili Tribale među narode u ko-

[27] *S. Seligman*, Der böse Blick u. Verwandtes, Berlin, I—II 1910 (Seligmanovo delo: Die Zauberkraft des Auges u. das Berufen. Hamburg, 1922, nije mi bilo dostupno); *Tih. Đorđević*, Zle oči u verovanju Južnih Slovena, Srpski etnografski zbornik, knj. 53, 1938.

[28] Plin. VII, 16 (T 85). Isto, prema Pliniju, kaže i Aul Gelije, ne pominjući izričito Tribale (Aul. Gell. IX, 4, 8): *Oculis quoque exitialem fascinationem fieri, in isdem libris* (sc. Plinii Secundi naturalis historiae) *scriptum est traditurque, esse homines in Illyriis, qui interimant videndo quos diutius irati viderint, eosque ipsos mares feminasque, qui visu ita nocenti sunt, pupillas in singulis oculis binas habere.*

jih su ne samo pojedinci već čitavi rodovi vladali natprirodnom moći da pogledom »gnevnih očiju« ili time što će pohvaliti »lepo drveće, bogatu letinu, ljupku decu, divne konje, stoku najbolje pasmine i odnegovanu« izazvati iznenadnu smrt i propast svega toga.[29] Mislim da bi se to, možda, moglo objasniti izgledom samih Tribala: ako ih zamislimo — a sve što smo dosada o njima rekli daje nam, čini mi se, pravo da to činimo — kao divljake obučene u kože, tetovirane, sa šarenim nakitom i drugim ukrasima, surove i pogleda oštrog, shvatićemo da su oni mogli da izazovu strah kod ljudi koji nisu navikli na takve pojave. »Dvostruke zenice«, koje se pripisuju ljudima zlih očiju, u stvarnosti ne postoje. Ali, prema jednom tumačenju, ima dužica čija je spoljna ivica tamna kao i zenica, a sredina vrlo bleda. Takve se oči pojavljuju kod ljudi svetle boje. Isto tako nešto izdužena i s jedne strane kao presečena dužica, koja nastaje kao posledica nekog oboljenja, mnogo je primetnija u plavih nego u crnih očiju. I to, možda, indicira da su Tribali bili svetlije rase i krupnijeg stasa nego Mediteranci i da su samom svojom pojavom mogli da izazovu utisak ljudi posebne vrste, kojima je svojstvena neka magijska moć.[30]

O načinu života, običajima i verovanjima najbližih suseda Tribala, Meza sačuvano je nekoliko zanimljivih podataka. Posejdonije je zapisao da su se »Mezi iz pobožnosti uzdržavali od jedenja živih stvorova (τὰ ἔμψυχα), pa stoga nisu jeli ni domaće životinje; hranili su se medom, mlekom i sirom i živeli spokojno (κατ'ἡσυχίαν). Zato su ih nazvali θεοσεβεῖς, καπνοβάται.[31] U nastavku Posejdonije govori o nekim Tračanima koji su živeli bez žena; uživali su glas svetih i provodili potpuno slobodan život. Zvali su ih κτίσται.[32] Obično se smatra da nazivi καπνοβάται i κτίσται obeležavaju iste ljude pa se i o njihovom značenju raspravlja ujedno, mada način na koji Strabon ispisuje Posejdonijev tekst govori, rekla bih, protiv toga.[33]

---

[29] Aul. Gell. l. c.: ... *esse quas in terra Africa hominum familias voce atque lingua effascinantium, qui si impensius forte laudaverint pulchras arbores, segetes laetiores, infantes amoeniores, egregios equos, pecudes pastu atque cultu opimas, emoriantur repente haec omnia, nulli aliae causae obnoxia.*

[30] Usp. *S. Seligman*, n. d., 69. Predstave zlih očiju na mozaiku, reljefu ili amuletima, nađene su u raznim delovima rimskog carstva, usp. *P. Bienkowski*, »Malocchio«, Eranos Vindobonensis, Wien, 1893, 285—303. U Viminaciju je otkrivena jedna pločica sa reljefnom predstavom »zlog oka«. Na oko koje se nalazi na sredini pločice kidišu sa svih strana apotropejske zveri: iz donjeg desnog ugla medved podignutih prednjih šapa, njemu nasuprot lav u istom stavu, između njih zmija s isplaženim jezikom; gore desno sova, levo gavran, a između njih *phallus;* usp. *Premerstein — Vulić*, Jahreshefte VI (1903), Bbl. 22. i d. Bienkovski dovodi slične predstave u vezu s kultom Majke Boginje, pa nije isključeno da je i reljef iz Viminacija pripadao nekom Orijentalcu.

[31] *Poseid.* fr. 104 J (M 2).

[32] Ibid.: εἶναι δέ τινας τῶν Θρᾳκῶν οἱ χωρὶς γυναικὸς ζῶσιν, οὓς κτίστας καλεῖσθαι, ἀνιερῶσθαι δὲ διὰ τιμὴν καὶ μετὰ ἀδείας ζῆν. Posejdonije kaže dalje da je Homer sve ove narode obeležio kao »hipomolge«, mlekopije, pravedne i »abije«. »Abijima (ἄβίους) pesnik naziva one koji žive bez žena jer smatra da je život neženje nepotpun... a za Meze kaže da su borci izbliza (ἀγχεμάχους), jer su bili dobri ratnici«. V. napred str. 300 i d.

[33] Usp. suprotstavljanje λέγει δὲ τοὺς Μυσοὺς ... i εἶναι δέ τινας τῶν Θρᾳκῶν. Isto tako, u rečenici citiranoj u prethodnoj napomeni ἄβιοι su oni koji žive bez žena, dok su Mezi »borci izbliza«. Međutim, izgleda da sam Strabon brka

Epitet θεοσεβεῖς (pobožni) ne zahteva posebno objašnjenje. Jedan Jordanisov podatak (prema Dionu Kasiju) pokazuje nam na koga se upravo odnosio: Kada je Filip II opsedao crnomorski grad Odesos, koji su tada držali Geti, »getski sveštenici, oni koji se zovu »pobožni« (*illi qui pii vocantur*), izašli su mu u susret, otvorivši gradske kapije, u beloj odeždi i sa kitarama u rukama, pevajući molitve bogovima da im budu blagonakloni i opozovu Makedonce.« Oni su tako samouvereno išli napred da su se naoružani Makedonci uplašili tih golurukih ljudi i povukli se ostavivši sve što su bili oteli.[34] Očigledno je da su Posejdonijevi θεοσεβεῖς i Dionovi *sacerdotes* koje zovu *pii* jedno te isto. Ne treba da nas buni što se u prvom slučaju govori o Mezima, a u drugom o Getima. Kao što smo u poglavlju posvećenom Mezima u više mahova istakli, ime Meza pojavljuje se u našim izvorima posle viševekovnog perioda tek u vezi s rimskim osvajanjima, jer Grcima nisu bila poznata mezijska plemena u unutrašnjosti poluostrva, već samo njima srodna plemena duž crnomorske obale koja su oni nazivali Getima.

Izraz καπνοβάται je ὅπαξ λεγόμενον. Doslovce znači »ljudi koji hodaju po dimu, ili po oblacima«, pa bi se u prenosnom smislu mogao uzeti u značenju »zanesenjaci«.[35] Možda su ga tako shvatili Posejdonije i Strabon, mada je teško pretpostaviti da bi nova grčka reč bila skovana specijalno za obeležavanje Meza. Predložene su emendacije καπνοβόται ili -πόται, tj. »ljudi koji jedu ili piju dim, koji žive od dima«, »asketi«, a nedavno je obelodanjeno novo tumačenje ove reči prema kome bi καπνοβάται bili sveštenici-vrači čija je funkcija bila da proriču budućnost po dimu.[36]

---

ove podatke. Polemizirajući sa Posejdonijem oko toga da li izraz ἄβιοι bolje pristaje onima koji žive bez žena ili pak onima koji, ne znajući za bogatstva, žive jednostavnim životom, Strabon (VII, c. 297) ukazuje na postojanje mnogoženstva kod Tračana, naročito kod Geta, i na njihovo shvatanje da je nesrećan ko god nije u mogućnosti da ima bar četiri ili pet žena. »Ne izgleda verovatno«, zaključuje Strabon, »da bi isti ljudi smatrali da je bedan život bez mnogo žena a ujedno cenili kao ozbiljnog i pravednog čoveka neženju. Uostalom, to da se ljudi koji žive bez žena smatraju θεοσεβεῖς i καπνοβάται protivi se jako uobičajenim shvatanjima.« Ova poslednja rečenica mogla je dati povoda za identifikovanje θεοσεβεῖς i κτίσται, iako je verovatnije da su u pitanju slične pojave kod dva bliska naroda, a ne jedna te ista kategorija ljudi. Izraz κτίσται tumači se obično kao koruptela od σκίσται, koji se izvodi od korena **skheid-*, σχίζω, σχιστός, litv. *skystas*, slov. *čist*, sa značenjem »odvojen«, »asket«; usp. *Tomaschek*, II, 15. Naziv πολισταί (Joseph. *Ant. Iud.*, 18, 1, 5), koji se ranije identifikovao sa κτίσται zbog sličnosti značenja, usp. na primer, *E. Rohde.* Psyche (Tübingen, 1925), II, 133, nap. 1, predstavlja u stvari *Scaligerovu* pogrešnu emendaciju reči πλειστοι, koja je na tom mestu doslovni prevod jednog hebrejskog izraza kojim su obeležavani »uzvišeni ljudi«, »vođe«; usp. Bodorov članak naveden dalje u nap. 36.

[34] Jord. *Get.* X, 53. Pravo značenje izlaženja getskih sveštenika u susret, neprijatelju s pesmom i kitarama otkriva nam jedan Teopompov fragment, Theop. fr. 216 J: Γέται κιθάρας ἔχοντες καὶ κιθαρίζοντες τὰς ἐπικηρυκείας ποιοῦνται. (Geti idu na pregovore uz svirku kitara). Usp. i Steph. Byz., s. v. Γετία: ὅταν ἐπικηρυκεύονται, κιθαρίζειν.

[35] *Lidell-Scott:* »one who walks the smoke«, or (as Berkel) »one who lives on smoke«. *Bailly:* »qui marche dans la fumée«, s napomenom: »mot comique«.

[36] *Tomaschek*, II, 15 (pozivajući se na Fickovu etimologiju). *A. Bodor*, Cu privire la καπνοβάται şi la πολισταί la daci, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj, 1965 (Historia), 1, 7—18. U ovoj raspravi može se naći i sva

Bez obzira na to da li ćemo smatrati da su kapnobati bili asketi slično ktistima ili ne, očigledno je, s obzirom na njihov epitet θεοσεβεῖς, *pii*, da se podatak o uzdržavanju od životinjske hrane, o kome se govori na početku Posejdonijeva fragmenta, odnosi na mezijske sveštenike, a ne na sve Meze. Apstinencija od pojedinih vrsta hrane poznata je u raznih naroda i zavisi od vrlo različitih uzroka. Kako kaže Frezer, morali bismo poznavati mnogo bolje istoriju i verovanja jednog plemena nego što je to obično moguće da bismo utvrdili krajnji uzrok koji je doveo do zabrane neke hrane u celom plemenu ili jednom njegovom delu. U slučaju Meza ne izgleda verovatno da se ceo narod hranio samo mlečnim proizvodima i medom (sem ako Meze ne ubrojimo u narode »mlekopije« Homerova vremena i ovom podatku oduzmemo vrednost istorijskog svedočanstva), već je to morao biti poseban sloj, ili stalež, koji se iz verskih razloga podvrgao takvom režimu ishrane.

Zanimljivo je u vezi s tim ukazati na grčko predanje o glavnom getskom božanstvu Zalmoksisu. Prema priči koju je zabeležio Herodot, Zalmoksis je bio rob i učenik Pitagorin.[37] On je propovedao Getima veru u besmrtnost, u produženje svesnog života kao što je život na zemlji. Geti su verovali da oni ne umiru, već svi prelaze Zalmoksisu, i oni su svake pete godine prinosili svome bogu na žrtvu jednog čoveka, uvereni da ga šalju Zalmoksisu kao glasnika svojih želja i molbi.[38] Između Pitagorinog učenja o metempsihozi i verovanja Geta u besmrtnost ima toliko sličnosti da se postavlja pitanje međusobnih uticaja. Za naše pitanje je, međutim, od interesa što su pitagorejci takođe važili kao vegetarijanci, iako se govorilo da jedu meso žrtvenih životinja. Predanje o Zalmoksisu čini vrlo verovatnom pretpostavku da se vegetarijanstvo getskog (odn. mezijskog) sveštenstva nadovezuje na neke starije zabrane da se jedu pojedini delovi životinje, u kojima se, po njihovom verovanju, nalazilo sedište života, da se ne bi sprečilo preseljenje duše.

I zapažanje Posejdonijevo da Mezi provode život κατ' ἡσυχίαν, u miru, više odgovara jednom staležu, nego celom narodu, mada se za Meze ne bi moglo reći da su bili ratoborni.[39] Niti su učestvovali u pljačkaškim pohodima drugih varvarskih plemena niti su njihovi ratovi s Rimljanima bili naročito dugi i uporni. A posle njihovog pokoravanja ne čuje se više ni o kakvim pobunama ili drugim akcijama. Ne znam da li se u miroljubivosti Meza može naći objašnjenje za Filostratov sud da su Mezi, kao i Tračani i Geti, »ljudi koji se daju lako porobiti, a koje je apsurdno oslobađati, jer se ne raduju slobodi, budući da robovanje

---

starija literatura o ovom pitanju. Primetićemo samo da Bodor govori o Dačanima, a da se Mezi mogu u izvesnom pogledu, kao što smo videli, identifikovati sa Getima, ali ne i sa Dačanima. Mnogo toga ostaje još nejasno u odnosima ovih naroda.

[37] Her. IV, 93—95. Usp. *Nilsson*, I, 704.

[38] Cf. Her. IV, 94. Γέται οἱ ἀθανατίζοντες. Julian. Caes. 327 d: οὐκ ἀποθνήσκειν ἀλλὰ μετοικίζεσθαι νομίζοντες. Usp. *Rohde*, Psyche, II, 28—31.

[39] Herodot, IV, 93, kaže za Gete da su bili najhrabriji i najpošteniji među Tračanima, a da su, iako su se prkosno i nepromišljeno oduprli Persijancima, bili odmah potčinjeni. Poštenje Geta se može uporediti sa bogobojažljivošću Meza, o kojoj govori Posejdonije, a prkosno suprotstavljanje neprijatelju i precenjivanje sopstvenih snaga nalazimo u anegdoti iz rimsko-mezijskog rata o kojoj ćemo govoriti dalje.

nije za njih sramota.«[40] Teško je oceniti, ne raspolažući sa više podataka, kako je mogla da nastane takva karakteristika jednog naroda i u kojoj meri je ona odgovarala realnom stanju.

Iako ratovi za pokoravanje Meza nisu bili ni dugotrajni ni naročito teški, Mezi su učinili na Rimljane utisak najdivljijeg među narodima: *Moesi quam feri*, stoji kod Flora, *quam truces fuerint quam ipsorum etiam barbari barbarorum horribile dictu est*. Sudeći po epizodi iz Krasova rata koju nam je zabeležio ovaj epitomator i o kojoj je ranije bilo reči (v. str. 325), ti »varvari nad varvarima« nisu bili čuli za Rimljane, a kad su im se ovi predstavili kao »gospodari sveta«, oni su im s ponosom primitivaca odgovorili da će to biti samo ako njih pobede. Bili su tako naivni, dodaje Flor, da su pali u pravu paniku kada je neki centurion, stavivši vatru na vrh kacige, jurnuo na njih kao s upaljenom glavom.[41]

U Florovoj priči zadržaće našu pažnju polaganje zakletve pred bitku. Mezi »zaklaše konja ispred bojnog reda i zavetovaše se da će utrobe ubijenih poglavica žtrvovati bogovima i sami od njih jesti«. Obred polaganja zakletve nad krvlju zaklane životinje i, naročito, žrtvovanje i jedenje droba pogubljenih neprijateljskih vođa uvode nas, daleko više nego utisci Rimljana i njihove anegdote, u jednu sredinu koja je još sva potčinjena magiji.

Polaganje zakletve nad životinjom koja je specijalno za tu svrhu zaklana veoma je rasprostranjeno kod naroda na niskom stupnju razvitka. Prolivena krv vezuje sve učesnike u jedan mistični krug i primitivci veruju da će sudbina ubijene životinje snaći svakoga ko pregazi zakletvu.[42] Florov podatak ne dopušta sumnju da u datom slučaju Mezi nisu zaklali konja kao žrtvu bogovima, već radi izvršenja rituala zaklinjanja.[43] Ako se ima u vidu njihov zavet da će bogovima žrtvovati utrobe ubijenih neprijateljskih vođa i da će sami od njih jesti, možemo pretpostaviti da su i zakletvu polagali nad utrobom zaklanog konja, uz magijske radnje koje su u takvim slučajevima uobičajene.[44]

Dok za obred zaklinjanja nad zaklanom životinjom možemo naći paralela i u naroda na višem stupnju varvarstva, a ostataka tog običaja ima i u civilizovanih, zavet Meza otkriva nam jednu pojavu koja se nalazi

---

[40] Philostr. VII, 1 (M 52).

[41] Flor. II, 26 (M 34), v. napred str. 325.

[42] O značenju zakletve i raznim vidovima njenog polaganja u primitivnih i antičkih naroda v. *Westermack*, II, 621 sqq. Grci su takođe upotrebljavali utrobu žrtvene životinje za polaganje zakletve. Usp., na primer, Eshilovu tragediju *Sedmorica protiv Tebe*, st. 42. i d.: »junaka sedam — smele besne vojvode /nad štitom crna kova bika zaklaše/ i ruke okvasiše krvlju bičjom /te Arijem i Enijeom se zakleše...« (prev. M. Đurića). Ili, iz klasične epohe, Eshinov govor *Protiv Timarha*, c. 114: »uzevši i ruke τὰ ἱερά (a to je isto što i τὰ σπλάγχνα = drob)... i pozivajući kao svedoke bogove koji bdiju nad zakletvom, prizivajući na sebe prokletstvo i propast...«. *Nilsson*, I, 139, kaže da uvlačenje bogova u ovaj ritual, normalno za Homerovo doba, u stvari nema u početku nikakve veze sa samim ritualom. Magijska priroda zakletve je ista kao i u slučaju bratimljenja krvlju, kada se pije krv ubijene životinje, ili primanja stranca u rod istim obredom; usp. *Westermarck*, II, 208.

[43] Skoro identičan slučaj poznat je iz grčke mitologije, Paus. III, 20, 9.

[44] O svemu ovome v. opširnije u mom članku: Ljudske žrtve i tragovi kanibalizma kod nekih srednjobalkanskih antičkih plemena, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, X, 1968, 47 i d.

samo u najzaostalijih plemena; to je prinošenje ljudskih žrtava i, možda, tragovi kanibalizma.

Kod Flora se govori samo o žrtvovanju i jedenju utrobe pobeđenih neprijateljskih poglavica. Ne raspolažemo drugim direktnim podacima o žrtvovanju ljudi kod Meza, ali se na njih mogu primeniti neke vesti o Getima, jer je opravdano misliti da se ime Geta protezalo u predrimsko doba i na Meze, kao što se docnije mezijsko ime raširilo na celo područje između Balkana i Dunava do Crnog mora. Prinošenje ljudskih žrtava kod Geta spominje Ovidije, a Herodot zna za getski običaj da se svake pete godine prinosi na žrtvu vrhovnom bogu Zalmoksisu jedan pripadnik plemena.[45] Sem toga, kod Geta je prema podatku zabeleženom kod Stefana Vizantijskog, postojao i običaj da se na muškarčevom grobu zakolje njegova najdraža žena.[46] Naravno, bilo bi prilično smelo na osnovi ovih podataka o žrtvovanju ljudi kod Geta zaključiti da je i kod Meza vršeno kultno ubijanje ljudi. Ali ti podaci dopunjuju ono što nam kaže Flor i čine verodostojnijom njegovu vest o žrtovanju i jedenju ljudske utrobe u Meza.

Običaj prinošenja ljudskih žrtava nije bio ograničen, na srednjobalkanskom prostoru, samo na Meze. On je zabeležen i kod Skordiska.[47] Slično Mezima, Skordisci su važili kao potpuno divlji i svirepi ljudi. Nema epiteta kojim rimska tradicija nije žigosala njihovu krvoločnost: *saevi et truces, crudeles et callidi, diri homines omniumque gentium ferocissimi, saevissimi omnium Thracum, cruentissimi atque immanissimi.*[48] R zume se, ono što je najviše moglo da izazove zgražanje i revolt Rimljana u njihovim dodirima s ovim plemenom, to je bilo prinošenje ratnih zarobljenika na žrtvu.

»Mnoge strašne i nečuvene stvari zapisane su o njihovoj svirepo sti«, kaže Livijev epitomator Rufije Fest. »Tako, na primer, priča se da su oni nekada svojim bogovima prinosili na žrtvu ratne zarobljenike i da su s uživanjem pili krv iz ljudskih lobanja.«[49] Prema Floru, »nema nijedne vrste svireposti kojom oni nisu iskaljivali svoj bes nad zarobljenicima: bogovima su žrtvovali ljudsku krv, pili su iz ljudskih lobanja...«[50] A Amijan Marcelin beleži, prema staroin predanju *(ut antiquitas docet)*, da su Skordisci »prinosili na žrtvu zarobljenike Beloni i Marsu i da su požudno pili ljudsku krv iz ispražnjenih ljudskih lobanja«.[51] Orozije ne

---

[45] Ovid. *ex Ponto* IV, 9, 84: *fiat an humanum victima dira caput.* Her. IV, 93—95.

[46] Steph. Byz., s. v. Γετία: νόμοι δὲ Γετῶν τὸ ἐπισφάζειν τὴν γυναῖκα τῷ ἀνδρί, καὶ ὅταν ἐπικηρυκεύονται, κιθαρίζειν. O ovom drugom običaju v. dalje.

[47] *W. Ridgeway*, The early age of Greece, Cambridge, I, 1904, 519. i d., ukazuje na slične crte u verovanju u besmrtnost kod Geta i Kelta i izvlači iz toga zaključak da su Geti bili keltska plemena koja su se pomešala sa Tračanima. *Reinach*, Cultes, mythes et religions, II, 64. i d., takođe konstatuje upadljivu sličnost u religiji pomenuta dva naroda. *Kacarov*, l. c., smatra da to nije dovoljno da bi se zaključilo o keltskom poreklu Geta.

[48] Usp. tekstove citirane u sledećim napomenama.

[49] Fest. brev. IX (S 19).

[50] Flor. I, 39 (S 18). Flor govori o Tračanima uopšte i njima pripisuje ove krvave običaje, a zatim ističe da su najsuroviji među njima bili Skordisci. I ostali epitomatori, koji, očigledno, imaju zajednički izvor, ubrajaju Skordiske među tračka plemena. O tome kako je moglo doći do ove pogrešne predstave v. napred str. 228 i d., 268.

[51] Amm. Marc. XXVII, 4, 4 (S 20).

pominje ljudske žrtve, ali i on zna da su Skordisci, »sem drugih grozota koje su vršili nad zarobljenicima, odrubljivali, kad god im je bila potrebna čaša, ljudske glave i takvim se, još krvavim, kosmatim i umrljanim lobanjama, iz čijih šupljina mozak nije bio sasvim izbačen, služili kao pravim čašama, pohlepno i bez gađenja«.[52]

Iskazi ove vrste mogu, prirodno, izazvati sumnju, jer se u njima oseća ozlojeđenost onih koji su mogli postati žrtve te svireposti. (cf. Jord. 219: *ob quorum immanitatem Romani multa et gravia pertulerunt, crebriisque certatibus exercitus caesus).* Ali svedočanstva o ritualnom ubijanju ratnih zarobljenika kod Skordiska nalaze potvrdu u sličnim vestima o drugim keltskim plemenima. Prema Cezarovom svedočanstvu Gali su se, pred odlazak u boj, zavetovali Marsu da će mu žrtvovati sve živo što pohvataju u ratu.[53] Ljudske žrtve prinošene su bogovima ne samo kao ratni trofej već i radi toga da se prolivenom krvlju ublaži njihova krvoločna srdžba. Iz utroba žrtava vrači su saznavali volju bogova. U Cezarovo vreme se još pamtio običaj da se na grobu uglednih pokojnika spaljuju njegovi robovi i klijenti. Na žrtvenik su prinošeni ne samo ratni zarobljenici već i pripadnici plemena, obično zločinci, ali ponekad i nevini ljudi.[54] Keltska plemena iz Britanije su takođe, prema Tacitovom svedočanstvu uzetom iz izveštaja o ratu Paulina Svetonija, »smatrala za pravedno da krvlju zarobljenika zalivaju žrtvenike i da iz utroba ljudi razaznaju volju bogova«.[55] Posebno treba pomenuti slučaj koji je zapisao Justin iz istorije keltskih ratova na Balkanu početkom III veka pre n.e. Jednom prilikom, pošto predskazivanja o ishodu bitke nisu ispala povoljna, Gali su tako pobesneli da su »verujući da će srdžbu svojih bogova ublažiti žrtvovanjem svojih, ubili svoje žene i decu i tako započeli rat pokoljem svojih najbližih«.[56]

Navedeni podaci, kao i druga svedočanstva sličnog karaktera koja se mogu naći kod raznih antičkih pisaca,[57] dopunjuju ono što nam Livijevi epitomatori i Amijan Marcelin govore o ritualnom ubijanju zarobljenika kod Skordiska. Ne može biti slučajno što se predanje o prinošenju ljudskih žrtava sačuvalo o svim Keltima, kako onim u matičnoj zemlji, tako i onim koji su se odselili na razne strane. Svedočanstva antičkih pisaca o tome odnose se delom na starije vreme, vreme keltske seobe, a delom su uzeta iz izveštaja o rimskim ratovima na severnom Balkanu krajem II i u I veku pre naše ere, ili pak iz opisa galskog života i galskih običaja u Cezarovo vreme. Tacitov podatak o Britanima pozniji je za čitav vek. Ova vremenska i teritorijalna rasprostranjenost govori protiv pretpostavke da su Kelti mogli da preuzmu taj običaj od nekog predindoevropskog starosedelačkog naroda.[58] Skordisci su, sva-

[52] Oros. V, 27 (S 21). Jordanis, 219 (S 22), govori mnogo kraće o divljaštvu Tračana i Skordiska, ne pominjući žrtvovanje ljudi.

[53] Caes. *b. Gall.* VI, 16—17; usp. i Diod. V 32, 6.

[54] Caes. *b. Gall.* VI, 19, 4.

[55] Tac. ann. XIII, 57, 3.

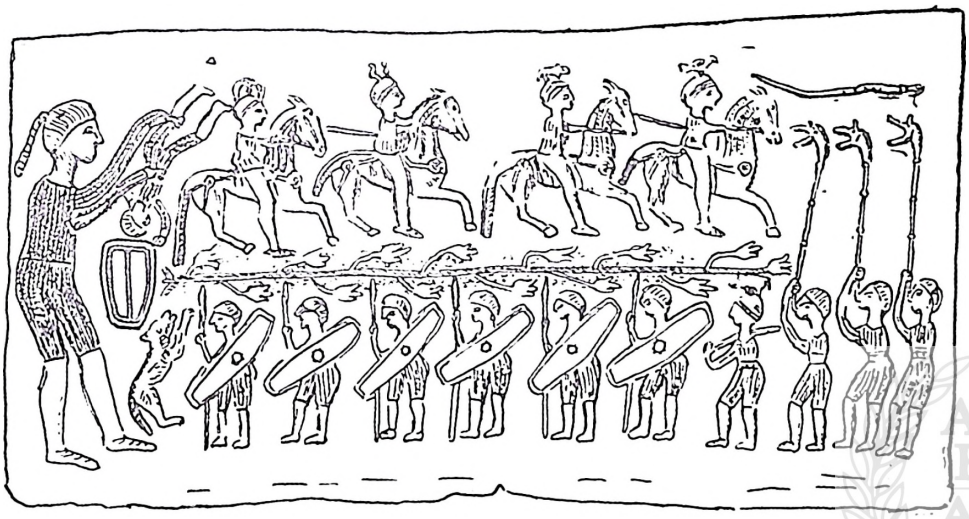
[57] Iust. XXVI, 2, 2: ... *non in timorem sed in furorem versi sperantesque deorum minas expiari caede suorum posse, coniuges et liberos suos trucidant, auspicia belli a parricidio incipientes.*

[57] V. moj članak naveden u napom. 44.

[58] *Schrader*, II, 59, smatra da nije isključeno da se žrtvovanje ljudi u indoevropskih naroda nadovezuje na predindoevropski kanibalizam.

kako, doneli sa sobom iz prvobitne postojbine svoja verovanja i obrede i sačuvali ih u novoj sredini sve do rimskog vremena.

Ritual žrtvovanja zarobljenika nije zabeležen kod antičkih pisaca. Jedino Lukanov sholijast, komentarišući stihove iz *Pharsalia* u kojima se pominju krvoželjni galski bogovi, kaže da je žrtva svirepog Teutatesa »bacana glavačke u pun kazan da se tamo udavi«: *in plenum semicupium homo in caput demittitur, ut ibi suffocetur.*[59] Izvanrednu ilustraciju

Sl. 19.

Scena prinošenja ljudske žrtve pred polazak vojske u boj (?). Reljefna pretstava na pločici od srebrnog lima, jednoj od dvanaest pločica koje ukrašavaju kotao iz Gundestrupa. Crtež izrađen prema fotografiji u REA LXVII, 1965, pl. IV.

ovog obreda nalazimo na velikom žrtvenom kotlu iz Gundestrupa.[60] Na jednoj od srebrnih pločica kojima je ukrašen ovaj jedinstveni spomenik predstavljena je vojska kako kreće u rat: na čelu povorke idu tri čoveka koji duvaju u *karnyx,* dugu keltsku trubu koja se završava u vidu zmajeve glave; iznad njih predstavljena je zmija kao totem. Vojnici su prikazani u dva reda: u gornjem konjanici sa šlemovima ukrašenim životinjama ili rogovima i s kopljem u ruci; dole pešaci s dugačkim štitovima na kojima je mali okrugli umbo pričvršćen ekserčićima. Iza povorke predstavljeno je prinošenje ljudske žrtve: jedna velika figura,

[59] Lucani Commenta Bernensia ,ed. Usener, p. 32, *ad Phars.* I, 445 sq. *(et quibus inmitis placatur sanguine diro Teutates...)*, citirano prema Drekselovom članku navedenom u nap. 62, str. 12.

[60] Veliki kotao od čistog srebra, delimično pozlaćen, težine oko 9 kg, prečnika 69 cm, visine 42 cm, ukrašen predstavama iz mitologije i svakodnevnog života nekog divljačkog plemena, nađen 1891. godine u Gundestrupu, u Jitlandu.

poglavica ili sveštenik, drži čoveka za noge i struk, s glavom naniže, iznad velikog suda širokog otvora.[61]

O poreklu gundestrupskog kotla ne postoji saglasnost. U jednoj iscrpnoj studiji Fr. Drexel je pokušao da dokaže da je ova posuda morala nastati kod Kelta na donjem Dunavu, odnosno, kako sam kaže, kod »Skordiska u najširem smislu te reči«.[62] Kad bi ova teza bila tačna, ovaj spomenik bi bio jedini umetnički predmet sa ljudskim predstavama ne samo kod Skordiska već na celom srednjobalkanskom području. Na žalost, ona je ostala bez odjeka i novija istraživanja naginju drukčijim rešenjima. Uprkos tome, gundestrupski kotao ima izvanredan značaj za proučavanje skordičkih kultova i mitologije jer je njegov keltski karakter isto tako siguran kao što je sigurna i keltska pripadnost Skordiska. Pomenuta scena prinošenja ljudske žrtve je još jedan dokaz o postojanju ovog običaja kod Kelta, pa se i vesti o svirepim običajima Skordiska moraju primiti kao tačne.

Prihvati li se teza o običaju žrtvovanja ljudi kod Skordiska i Meza, olakšaće se objašnjavanje podataka i prihvatanje teze o pijenju ljudske krvi i jedenju utrobe koji su s njim povezani. Vrlo je verovatno da koreni žrtvovanja ljudi leže u ljudožderstvu. Čovek ugošćava svoje bogove onim što sam jede, onim što smatra da je najbolje u njegovoj hrani. Divlje zveri se ne prinose bogovima na oltar. A to znači da su ljudski životi žrtvovani zato što se ljudsko meso upotrebljavalo, sa konzervativizmom svojstvenim religijskim fenomenima, i onda kada prestaju kanibalske navike: čovek se prinosi na žrtvu ne više kao hrana, već kao nešto što je najbolje i što može biti najdraže bogovima.[63]

Drugo je pitanje zašto je došlo do kanibalizma i koji su motivi uticali na održavanje nekih njegovih vidova, kao što je pijenje ljudske krvi

---

[61] Usp. Prilog uz str. 1. Drekselovog članka navedenog u nap. 62, i tab. IV, na str. 84, studije *J.-J. Hatt*, Essai sur l'évolution de la religion gauloise, REA 67, 1965, 80—125.

[62] *Fr. Drexel*, Über den Silberkessel von Gundestrup, Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts, 30, 1915, 1 sqq. Za ostale interpretacije predstava na gundestrupskom kotlu vidi literaturu navedenu u mom članku Ljudske žrtve i tragovi kanibalizma, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu X, 1968, 47 i d. Ovome treba dodati još dva tumačenja, za koja sam naknadno saznala iz knjige *J. Moreau*, Die Welt der Kelten, Strassburg 1958.

Prema *J. Gricourt*, scena na gundestrupskom kotlu predstavlja ilustraciju keltske legende o vaskrsenju: džin ima čudotvorni kotao u koji treba baciti ubijenog čoveka pa će on sutradan oživeti novim životom; pali ratnici postaju u kotlu besmrtni i putuju dalje ka zemlji večite mladosti. *J. Moreau* pomišlja, međutim, i na mogućnost da predstava na kotlu prikazuje obred primanja mladića u redove odraslih boraca. Za mene je bilo naročito značajno što sam videla da poznati keltolog smatra Drekselovu tezu o istočnokeltskom poreklu ovog spomenika kao verovatnu (str. 109: »Es scheint jedoch, dass der Kessel ein ostkeltisches Werk des 1. vorchr. Jh. ist, wie Drexel es 1915 als wahrscheinlich angenommen hat«), a isto tako da dopušta ne samo ljudske žrtve već i neku vrstu ritualne antropofagije kod Kelta (str. 110: »Es steht ausser Zweifel, dass Menschenopfer üblich waren... Es ist wahrscheinlich, dass die Kelten neben diesen Opfern auch eine Art rituelle Anthropophagie kennten«).

[63] Usp. *Westermarck*, I, 362; *Schrader*, II, 59. Stari pisci su zabeležili takvo gledanje na žrtvovanje ljudi u antičkih primitivnih plemena. Prema Pomponiju Meli (III, 2), Gali su bili tako praznoverni i nečovečni da su čoveka ubijali kao najbolju i bogovima najomiljeniju žrtvu *(hominum optimam et gratissimam diis victimam)*.

i jedenje utrobe. Divljaci veruju da se jedenjem mesa neke životinje ili nekog čoveka dobijaju ne samo fizičke već i druge osobine te životinje, odnosno moralne i intelektualne osobine čoveka. Meso i krv ubijenih ljudi obično se jede i pije da bi se dobila hrabrost, mudrost ili kakve druge vrline kojima su se ti ljudi za života odlikovali. Ponekad se veruje da te osobine imaju svoje specijalno sedište u nekom delu tela, u srcu, mozgu, jetri itd., pa se ti delovi jedu.[64] Prirodno je da najveću vrednost imaju sa tog stanovišta poglavice, zato što su oni najhrabriji i najmudriji i što u njima stanuje božanstvo. Divljak veruje da će postati utoliko moćniji ukoliko bude ubio i pojeo veći broj neprijateljskih poglavica.

Ovo verovanje, koje ulazi u sistem homeopatske magije, može da posluži kao objašnjenje zaveta Meza da će bogove počastiti utrobama ubijenih neprijateljskih vođa i da će sami od njih jesti. Oni su verovali da jedenjem utrobe preuzimaju snagu neprijatelja i otklanjaju opasnost koja im od njih preti. Istovremeno, prinošenje ljudskih utroba bogovima pretvara ovaj obred u obred opštenja s bogom putem jedenja iste hrane. Magijski motivi ovog običaja ne dopuštaju da se o njemu sudi sa stanovišta etičkih načela civilizovanog čoveka. Ostaje, međutim, činjenica da je jedenje ljudske utrobe kanibalski čin.

Pijenje ljudske krvi iz još sveže umrljanih lobanja ima u suštini isti karakter. Iako nam ovaj običaj nije posvedočen u drugih keltskih plemena, ne treba ga dovesti u sumnju, jer postoje drugi podaci koji pokazuju da kanibalizam nije bio sasvim tuđ Keltima.[65] Naročito je značajno i rečito Pauzanijino svedočanstvo o čudovišnim zločinima koje su počinile neke keltske čete u Etoliji u vreme velikog keltskog pohoda na Grčku: pobile su sve muškarce, starce i odojčad na majčinim grudima, »a od odojčadi koja je bila najbolje uhranjena Galati su pili krv i jeli njeno meso«.[66] Ovaj je podatak naročito dragocen zbog toga što je uzet iz istorije balkanskih Kelta. Iako je, kao što smo videli, prolivanje ljudske krvi na žrtvenicima bilo široko rasprostranjena pojava u keltskom svetu, pijenje krvi ne pominje se inače sem kod Skordiska i na ovom mestu kod Pauzanije. Sedelački život doveo je, svakako, do ublažavanja naravi pojedinih galskih plemena. Ali Skordisci su tokom dva-tri veka svoje istorije ostali isto tako agresivni kao što su bili prvi keltski došljaci na Balkan pa se time objašnjava okolnost da su sačuvali i svoje divljačke običaje. Zverstva Gala u Etoliji o kojima govori Pauzanija neobično podsećaju na Florove reči o tome da nije ostala nijedna vrsta svireposti kojom Skordisci nisu iskalili svoj bes nad zarobljenicima; o tome kako su svakojakim pogrdama, ognjem i mačem, obesvećivali smrt i iz utroba gravidnih žena ćupali njihove plodove. Ovo svedočanstvo potkrepljuje naše mišljenje da pijenje krvi iz lobanja poklanih neprijatelja, koje pominju rimski istoričari u vezi s ratovima krajem II i na početku I veka pre n.e., nije ni plod mašte revoltiranih rimskih okupatora ni obično retorsko preuveličavanje. Ono nam svedoči, zajedno s podatkom o jedenju ljudskih utroba kod Meza,

[64] Usp. *Frezer*, Zlatna grana, 603—608 (izd. »Kosmos«, Beograd, 1937).

[65] Ljudožderstvo Iraca pominju Diodor, V, 32, 3—4, i Strabon, IV, 5, 5.

[66] Paus. X, 22, 3—4: ... τούτων δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ γάλακτος πιότερα ἀποκτείνοντες ἔπινον τε οἱ Γαλάται τοῦ αἵματος καὶ ἥπτοντο τῶν σαρκῶν.

[67] Flor. I, 38 (S 18).

o održavanju nekih kanibalskih navika na srednjobalkanskom području sve do rimskog vremena.

Još jedan običaj, ovog puta nimalo krvav, pominje se na istom mestu kod Flora u vezi sa Skordiscima. Kao što smo već naglasili, epitomator govori u tom fragmentu najpre o Tračanima uopšte, a zatim navodi Skordiske kao najsvirepije medu njima. Podatak o kome će sada biti reči pokazuje da su i ostali podaci Florovi (o žrtvovanju ljudi i zlostavljanju zarobljenika) poticali, najverovatnije, iz izveštaja o ratovima sa Skordiscima. Flor kaže da Tračanima nije bilo dosta što su napadali najbliže provincije već su stigli i do Dalmacije i Jadranskog mora, a tada: »zaustavljani na toj granici tako reći od same prirode, oni su bacili u te vode savijena koplja«.[67] O istorijskoj strani ovog podatka govorili smo ranije u vezi sa političkom istorijom Skordiska. Ovde nas interesuju savijena koplja koja su Skordisci bacili u vodu *(contorta in ipsas aquas tela miserunt)*. Ne vidi se pravi smisao ove radnje. Biće pre da je to neki simboličan čin nego običan ispad gneva. Kod Elijana je zabeleženo da su Kelti bili tako smeoni, tako su rado hrlili u opasnost (φιλοκινδυνότατοι ἀνθρώπων), da nisu odmicali ni kada bi more besno zapljusnulo njihovu zemlju. »Bilo ih je i takvih koji su uzimali oružje u ruke i bacali se na talase i prkosili njihovim udarima, vitlajući mačevima i kopljima kao da mogu da ih zastraše ili da ih rane.«[68] Međutim, u našem slučaju Skordisci bacaju u vode savijena koplja, i to je, čini mi se, nešto sasvim drugo. Savijena koplja dobro su poznata u arheologiji Kelta. Ona se nalaze u grobovima njihovih ratnika i odgovaraju običaju rasprostranjenom kod raznih naroda da se oštećuju predmeti koji se polažu u grob (razbijanje keramike, bušenje dna metalnih posuda). Savijena koplja nalaze se vrlo često u keltskim grobovima, naročito u poslednjim fazama latena. Ima ih i na teritoriji Skordiska.[69] Može li bacanje savijenih kopalja u Jadransko more imati veze s ovim pogrebnim običajem? Ako se oštećivanje grobnih priloga objasni, kako se to redovno čini, željom da se sve što je pripadalo pokojniku učini neupotrebljivim jer je tabu i stoga opasno u magijskom smislu reči,[70] onda ne vidim nikakvu vezu s našim podatkom. Pa ipak, bacanje savijenih kopalja u vode kao da treba da simbolizuje kraj daljih osvajanja, sahranjivanje ideje daljih napredovanja. Podatak ostaje nejasan, da i ne govorimo o tome da je malo verovatno da su Skordisci uopšte došli do Jadranskog mora.

Nasuprot Skordiscima, kojima je rat bio omiljeno zanimanje, Autarijati su okarakterisani kao ἀπολεμώτατοι.[71] To ne znači, naravno, da oni nisu ratovali kad je trebalo da brane svoje interese (usp., na primer, borbe s Ardijejcima oko slanih izvora) ili kada su, bežeći iz svoje zem-

---

[68] Aelian., *v. h.* XII, 23:... εἰσὶ δὲ καὶ οἱ ὅπλα λαμβάνοντες ἐμπίπτουσι τοῖς κύμασι καὶ τὴν φορὰν αὐτῶν ἐσδέχονται, γυμνὰ τὰ ξίφη καὶ τὰ δόρατα προσείοντες, ὥσπερ οὖν ἢ φοβῆσαι δυνάμενοι ἢ τρῶσαι.

[69] *Déchelette*, Manuel d'archéologie II, 674 i III, 1131. Prema *Todoroviću*, Kelti u južnoj Panoniji, 28—35, savijeni ili delimično uništeni mačevi i koplja češći su u spaljenim nego u skeletnim grobovima. U kneževskim grobnicama na Glasincu mačevi su redovno polomljeni na više delova; u ostalim grobovima glasinačkog tipa nema tog običaja. U Bosni i Hercegovini savijanje mačeva dolazi nešto kasnije; usp. *Benac—Ćović*, Glasinac II, 38.

[70] Tako *Déchelette*, n. d., III, 141.

[71] Arr. I, 5, 3 (A 10).

lje, morali da osvajaju nova staništa. Njihova neratobornost ogleda se u tome što se oni nisu upuštali u daleke pljačkaške pohode, kao većina njihovih suseda, i što su za kratko vreme nestali s istorijske pozornice i potpuno se pretopili u druge narode. Kratkotrajna istorija Autarijata je, verovatno, razlog što nam je o njihovom načinu života sačuvan jedan jedini podatak!

U zbirci *Čudnovatih običaja* Nikole iz Damaska zabeleženo je da »Autarijati nikad ne napuštaju žive svoje nemoćne vojnike kad su u pokretu«.[72] Kao paralela bi se mogao navesti podatak iz Pauzanijina opisa keltske katastrofe kod Delfa 279. godine. Kada je Bren bio ranjen i kada su ga izneli sa bojnog polja, »varvari, opkoljeni sa svih strana Grcima, spasavali su se preko volje i ubijali su svakog svog čoveka koji zbog slabosti ili rana nije bio u stanju da ih sledi«.[73] U ovakvim okolnostima ubijanje iznemoglih vojnika može se objasniti razlozima koje bismo mogli nazvati »humanim«, tj. željom da se ne dopusti da drugovi padnu u ruke neprijatelju, da ih neprijatelji ne bi mučili i svetili im se. Možda se i postupak Autarijata može objasniti na isti način. Međutim, znajući za običaj ubijanja slabih i starih osoba iz magijskih razloga, ne možemo a da ne pomislimo da je, možda, i ubijanje onemoćalih vojnika kod Autarijata bilo motivisano sujevernim strahom da će neprijatelj, pijenjem krvi zarobljenika i jedenjem delova njihovih tela u kojima se nalazilo sedište njihovih vrlina, postati još moćniji i steći neku posebnu vlast nad celom autarijatskom zajednicom. Na taj način, ovaj običaj bi se mogao uklopiti u mentalitet jedne sredine koja je, živeći u stalnom strahu i uverenju da joj iz svakog živog ili mrtvog predmeta koji je okružuje prete nevidljive opasnosti, drukčije gledala na smrt.[74] Za nju nije postojao onaj bezdan između života i smrti koji zastrašuje civilizovanog čoveka.

Sa Dardancima ulazimo u jednu vedriju sferu etnografije. Neće biti više reči o ubijanju i prinošenju na žrtvu ljudi, već o nečistoći i svirci.

Ne verujem da se može pripisati slučaju — iako znam kakvim su putevima pojedini podaci o životu srednjobalkanskih plemena došli do nas — što jedino za Dardance ne postoje vesti o tako divljačkim običajima kao što su ljudske žrtve, pijenje ljudske krvi i slično. Kao što smo u pogledu društvene strukture i političkog uređenja mogli da konstatujemo razliku između Dardanaca i drugih srednjobalkanskih plemena, tako i sada, kada pristupamo njihovim običajima, njihov način života pokazuje nam se kao nešto kulturniji nego što je bio život ostalih srednjobalkanskih plemena. Ne treba da nas buni to što Strabon kaže da su Dardanci bili sasvim divlji narod — ἄγριοι τελέως.[75] Ova karakteristika može se lako objasniti a da se ništa ne izmeni u onome što smo malopre rekli. Ako se pogleda na kome mestu svog dela govori Strabon o Dardancima i kojim povodom, videće se da je njegova beleška u stvari kratak

---

[72] Nic. Damasc. *mor. mirab.* fr. 115 J (A 26).

[73] Paus. X, 23, 6:... καὶ ἑαυτῶν τοὺς ἀδυνάτους διὰ τραύματα ἐπέσθαι καὶ ἀρρωστίαν φονεύουσιν.

[74] Usp., na primer, Diod. V, 28: παρ'οὐδὲν τιθέμενοι τὴν τοῦ βίου τελευτήν. Ibid. 29:... τοῦ θανάτου καταφρονοῦσιν.

[75] Strab. VII, c. 316 (D 81).

umetak u opisu ilirskog primorja. Pošto je pomenuo reku Drilon i rekao da je ona plovna uzvodno do Dardanije, Strabon dodaje nekoliko najtipičnijih podataka o Dardancima, s napomenom da će o njima još biti reči u njegovom delu. Upoređeni sa stanovništvom ilirskog primorja, koje je poznavalo više oblike privrede i kulturniji način života, Dardanci su se Strabonu učinili sasvim divlji. Međutim, kad je hteo da ilustruje njihovo divljaštvo, on nije imao ništa drugo da navede do ranije pomenuti podatak o tome da oni žive u zemunicama pokrivenim đubretom. Setimo se vekovnog neprijateljstva između Dardanaca i Makedonaca, dardanskih upada u Makedoniju, koji su tako često paralisali aktivnost makedonskih kraljeva, teških ratova koje su Rimljani morali da vode protiv njih dok ih nisu savladali, pa se upitajmo: Zar ne bi bilo čudno da u relativno brojnim izveštajima o tim zbivanjima nije ostala ni jedna jedina beleška o njihovoj svireposti i divljačkim običajima kad bi takvi običaji kod njih postojali kao kod Meza ili Skordiska? Predanje o divljoj upornosti s kojom su Dardanci branili svoju nezavisnost trajalo je vekovima. Po rečima Amijana Marcelina, *ferocia* Dardanaca ličila je na lernejsku hidru, koja je po sto puta vaskrsavala.[76] Ovo poređenje otkriva žilavost dardanskog naroda i ogorčenje Rimljana što su morali da ulože toliko napora i žrtvuju toliko ljudi za njihovo pokoravanje, ali u njemu nema ni traga onog užasavanja i zgražavanja koje izbija iz svakog pomena svireposti Skordiska. A to, očigledno, znači da pojava i način ratovanja Dardanaca nisu bili za Makedonce i Rimljane nešto tako neviđeno i nečuveno kao njihovi doživljaji sa Mezima i Skordiscima.

Prema tome, mogli bismo reći da Dardanci zauzimaju srednji položaj između primorskih ilirskih plemena, koja su u dugom saobraćaju s Grcima prilično odmakla u svom razvitku i u vreme rimskog osvajanja se nalazila na samom pragu civilizacije, i ostalih srednjobalkanskih, u kojih smo konstatovali manje ili jače izražene tragove divljaštva. Iako se nisu pokazali naročito prijemčivi za helensku kulturu,[77] Dardanci ipak nisu mogli a da ne osete na sebi posledice stalnih dodira sa svojim južnim susedima.

Podataka o običajima Dardanaca sačuvano je veoma malo, upravo nesrazmerno malo ako se ima u vidu ukupan broj naših pisanih izvora o njima. To se može objasniti jedino karakterom tih izvora, koji većinom potiču iz izveštaja o ratovima dardansko-makedonskim i dardansko-rimskim. Nestanak onog dela 7. knjige Strabonove Geografije u kome se o njima specijalno govorilo (v. napred) predstavlja i u ovom pogledu veliku štetu, jer je u njemu, verovatno, bilo i podataka etnografskog karaktera.

U Vatikanskoj zbirci paradoksa sačuvana je jedna beleška o Dardancima, koja se u stvari sastoji od dva nezavisna podatka.[78] Prvi poda-

---

[76] Amm. Marc. XXIX, 5, 12 (D 70).

[77] Prema usmenom kazivanju dra *I. Mikulčića*, kustosa Arheološkog muzeja u Skoplju, ima mnogo više helenističkih tragova na teritoriji Dardanije nego što bi se moglo očekivati po onome što je dosada poznato. Nije isključeno da će nam nova istraživanja doneti iznenađenja i da će se i naše shvatanje o odnosu Dardanaca prema grčkoj civilizaciji izmeniti.

[78] Paradox. Vat. 48, p. 112 (D 103).

tak poznat je iz još nekoliko izvora.[79] On govori o tome da su se »Dardanci kupali svega tri puta za života, kad se rode, kad se žene i kad umiru«. Postojala je čak izreka: »tri puta se u životu kupa kao Dardanci«, koja se primenjivala ne na prljave ljude, kako bi se moglo očekivati, već na škrte (ἐπὶ τῶν φειδωλῶν)![80] Za Grke, očigledno, kupati se ili ne kupati bilo je samo pitanje izdataka i materijalnih mogućnosti. Međutim, sa stanovišta Dardanaca problem se postavlja kao problem čistoće, odnosno nečistoće. Nešto je moralo dati povoda da se baš o Dardancima, a ne o nekom drugom narodu, priča kako su se samo tri puta kupali, tako da mi se čini da se podatak mora primiti kao tačan, iako njegov smisao može biti sasvim drukčiji od smisla koji su mu Grci davali. Shvatanja o čistoći i higijenske navike kod pojedinih naroda posledica su vrlo različitih uticaja: klime, blizine mora i reke, vrste glavnog zanimanja stanovništva, ekonomskog blagostanja, verskih predrasuda, temperamenta.[81] Posmatranje modernih primitivnih naroda pokazalo je koliko je sam pojam čistoće različit. Ima naroda koji se umivaju svaki dan, ali nikad ne peru posuđe; drugih, koji strasno vole kupanje, a žive u prljavim stanovima; trećih, koji se trljaju uljem, ali nikako ne upotrebljavaju vodu jer su uvereni da im ona donosi bolest. Ima i takvih koji u prljavštini vide zaštitu od zlih očiju.[82] Ne znamo kakva su shvatanja i kakve navike imali Dardanci. Oni su mogli da se kupaju ili da se ne kupaju. Ali, ako su se kupali samo tri puta u životu, to su mogli činiti samo iz sujevernih razloga.

Drugi podatak iz Vatikanske zbirke stoji potpuno usamljen i teško je reći odakle ga je uzeo paradoksograf. Odnosi se na običaje iz oblasti međunarodnih, diplomatskih odnosa. »Kada odlaze na pregovore s neprijateljem«, kaže se u tekstu, »Dardanci donose jagnje i granu drveta, pa ako neprijatelj prihvati ugovor, oni ostavljaju predmete koje su doneli, a ako ne, ponovo ih odnose.«[83] Teško je shvatiti pravi smisao ove radnje. Moglo bi se pomisliti da je jagnje služilo kao žrtvena životinja, kao što je to bio slučaj kod mnogih naroda, pa i kod Grka, i da se nad njegovom krvlju i njegovim raskomadanim delovima polagala zakletva da će ugovor biti poštovan. Međutim, ne samo da se ne pominje klanje životinje, već se izričito kaže da se ona, u slučaju da su pregovori uspešno završeni, »ostavlja« drugoj strani. Stoga je verovatnije da su Dardanci donosili jagnje i granu kao darove i zalogu vernosti. Nošenje grane ima, svakako, verski značaj. Kult drveta bio je rasprostranjen kod svih naroda i grane su upotrebljavane u mnogim sakralnim činovi-

---

[79] Nic. Damasc. *mor. mirab. coll.*, fr. 107 J (D 102); Aelian. *var. hist.* IV 1 (D 104); Mantissa *Prov.* III, 27 (D 105). Na četiri mesta, računajući i vatikanskog paradoksografa, stoji da su Dardanci ilirsko pleme. Ovaj detalj pokazuje da im je izvor zajednički.

[80] Mantissa, *Prov.* III, 27 (D 105). Ostali izvori nemaju izreku.

[81] Usp. *Westermarck*, II, 349. i d. Stanovnici tropskih krajeva mogu biti isto tako prljavi kao stanovnici iz hladnih predela. Hotentoti važe kao najprljaviji narod na svetu i jedino objašnjenje te njihove osobine koju daju etnolozi je lenjost!

[82] Ibid. Prema Vestermarku, str. 355, stari Turci nikad nisu se umivali jer su verovali da njihovi bogovi kažnjavaju ispiranje gromovima i munjama. Isto verovanje zadržalo se kod nekih srodnih naroda u Centralnoj Aziji.

[83] Paradox. Vat. 48. p. 112 (D 103): ὅταν ἐπικηρυκεύωνται τοῖς πολεμίοις, ἄρνα κομίζουσι καὶ κλάδον δένδρου...

ma.[84] Kod Grka nije moglo biti nijedne kultne radnje bez grane: sveštenik se nije smeo približiti žrtveniku bez venca; svi darovi bogovima bili su takođe ovenčani granama. Progonjeni s granom (maslinovom ili lovorovom) u ruci pribegava pod zaštitu bogova; grana ima katartička svojstva i upotrebljava se u obredima čišćenja i okajanja. I palica glasnika, i žezlo kraljeva, u krajnjoj liniji, potiču od verovanja da u drvetu — ili njegovim delovima — živi duh koji može da pruži zaštitu i blagostanje. Do današnjih dana, kada većina ljudi i ne sluti da su postojala takva verovanja (i da još uvek postoje), održao se u mnogih civilizovanih evropskih naroda običaj kićenja kuća majskim granama, a maslinova grančica ostala je zauvek simbol mira. Sa kakvim su verovanjima Dardanci donosili na pregovore svoju granu, nismo u stanju da kažemo. Nisam mogla da nađem nijedan primer nošenja grane prilikom sklapanja ugovora.

Na kraju, ostaje da se kaže nekoliko reči o muzikalnosti Dardanaca. Na istom mestu gde govori o primitivnosti Dardanaca i o tome kako oni žive u podzemnim jamama pokrivenim dubretom, Strabon kaže da su oni uprkos tome oduvek negovali muziku i da su imali kako frule, tako i instrumente za žicu (μουσικῆς δ' ὅμως ἐπεμελήθησαν ἀεὶ χρώμενοι καὶ αὐλοῖς καὶ τοῖς ἐντατοῖς ὀργάνοις.)[85] Ne postoji, verovatno, narod na svetu koji ne zna za pesmu i svirku. Stoga, ako je ljubav Dardanaca prema muzici posebno istaknuta, moralo je biti razloga za to. Ništa konkretno ne možemo reći. Kod Hezihija postoji glosa δάρδα· μέλιττα, ali je ona nesigurna i zato ne vredi se ni pitati da li može imati kakvu vezu s imenom Dardanaca i njihovom muzikalnošću.[86] Na jednu stvar ipak treba skrenuti pažnju: da je maloazijska Dardanija bila poznata po svojim sviračicama na fruli (Δαρδανὶς αὐλητρὶς kod Aristofana bila je, svakako, iz Male Azije).[87] Ne verujem da je Strabon pogrešio i pripisao balkanskim Dardancima nešto što se odnosilo na maloazijske Dardance. Muzikalnost se nasleđuje a negovanje muzike prenosi s kolena na koleno. Zajedničkim poreklom može se objasniti ista osobina kod maloazijskih i balkanskih Dardanaca.

---

[84] Usp. *J. B. Jevons*, An Introduction to the History of Religion, London, 1896, chapt. XVI, Tree and Plant Worship, 206—225; *K. Boetticher*, Zur Kenntnis antiker Gottesverehrung: Die Verehrung heiliger Bäume be' den Alten. Aus Deutsche Revue, Februar, 1891, 61—85; *Kern*, s. v. Baumkultus RE III (1899), 155 sq.; *Frezer*, Zlatna grana, 596 i d.; *Manhardtovo* delo, Wald- und Feldkulte, Berlin, 1904², nije mi bilo dostupno.

[85] Str. VII, c. 316 (D 81).

[86] Igrom slučajnosti postoji kod Hezihija isto tako nesigurna glosa δαρδαίνω· μολύνω, koja bi se mogla dovesti u vezu s drugom osobinom Dardanaca o kojoj je bilo reči s nečistoćom. U ovom slučaju, međutim, srećom ne samo znamo da je δαρδαίνω sumnjivo, već možemo grešku i objasniti. Jer kod Hezihija nalazimo ἀρδαίνω· μολύνω i čitav niz drugih reči sa korenom ἀρδ- u istom značenju.

[87] Aristoph., *Vesp.* 1371 sq.; schol.: ἐπεὶ ἀπὸ Δαρδανίας φέρονται αἱ αὐλήτριδες. U Plautovoj komediji *Aulularia*, II, 5, 7, jedna tibicina se zove *Phryga*.

ZAKLJUČAK

Na kraju, želela bih još jednom da istaknem one rezultate svojih istraživanja koji utiču na opštu predstavu o srednjobalkanskim plemenima i njihovoj istoriji. Slika ovih plemena menjala se tokom mog rada sve dotle dok nije svaka pojedinost, koja je kao neki otrgnuti deo daleke stvarnosti došla do nas, našla svoje pravo mesto u tradiciji i dobila svoje pravo tumačenje.

Redosled kojim sam u ovoj knjizi izložila prošlost srednjobalkanskih naroda odgovara redu kojim su se oni pojavljivali u istoriji. Ali taj red ne pokazuje njihov odnos u pogledu stepena kulturnog razvitka. Mršave vesti iz političke istorije ne odražavaju dovoljno jasno razliku koja je postojala između srednjobalkanskih plemena. Tek temeljno istraživanje njihovih struktura, načina života, običaja i verovanja dovelo me do saznanja da su Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi predstavljali veoma nejednake društvene celine. Po svom kulturnom nivou oni se mogu podeliti u dve grupe: prvu čine Mezi, Tribali i Autarijati; drugu — Skordisci i Dardanci.

U oblasti između Morave i Balkana i dalje na severu prema Dunavu, u tom najizolovanijem delu Poluostrva, koji je bio podjednako udaljen od kulturnih žarišta na Egejskom, Crnom i Jadranskom moru, bilo je plemena koja su sve do rimskog vremena ostala na tako primitivnom stupnju razvitka da im više pristaje ime divljaka nego varvara. Mezi su se nalazili na dnu lestvice. Bili su kao odsečeni od ostalog sveta i kada su ih početkom I veka n.e. Rimljani otkrili, njihovi divljački običaji izazvali su zgražavanje i užas. Živeli su u malim, lako pokretljivim grupama, baveći se lovom, primitivnom zemljoradnjom i stočarstvom i nisu imali trajna naselja. Izgleda da se takvim stanjem može objasniti njihova tako pozna pojava na istorijskoj pozornici i njihovo brzo nestajanje.

Tribale treba takođe zamisliti kao polunomadske stočare i zemljoradnike koji se lako sele i pokazuju se neotpornim u sukobima sa bolje naoružanim i bolje organizovanim agresorima. Ni oni nisu gradili utvrđena naselja. O njima čujemo nekoliko vekova ranije nego o Mezima, ali u poslednjim vekovima pre n.e. oni se nalaze u stanju očiglednog političkog i kulturnog opadanja, tako da u vreme rimskog nadiranja

jedva da se mogu razlikovati od Meza. Ipak u doba procvata oni su bili organizovani u plemena koja su povremeno stvarala i veće plemenske saveze.

Autarijati, koji krajem IV i početkom III veka prolaze kroz srednjobalkanski prostor, bili su, verovatno, na približno istom stupnju razvitka. Ni oni nisu imali utvrđena naselja i mogli su lako da se sele, noseći sa sobom sav svoj imetak.

Plemena prve grupe ostala su, iz različitih razloga, izolovana od uticaja helenizma. Mezi — zbog svog položaja, Autarijati — zato što su rano nestali, a Tribali — zato što su već od kraja IV veka bili izloženi jakom pritisku od strane susednih plemena i primorani na stalno povlačenje. Drukčije je bilo s plemenima druge grupe. Ona su imala trajnije dodire sa grčko-makedonskim svetom. Istina, ti dodiri su bili uglavnom neprijateljski, ali i na taj način oni su otvarali puteve prodiranja kulturnih tekovina sa juga u varvarske zemlje.

Ne treba potcenjivati ulogu ovog spoljnjeg faktora. Duži samostalni život u neposrednom susedstvu Makedonije morao je dovesti do bržeg razvitka privrede i društvenih odnosa, pa se odraziti i na političkoj moći i organizaciji. Makedonska hegemonija u ranim vekovima, i rimska intervencija u poznijim menjali su prirodni tok razvitka srednjobalkanskih plemena i najzad su ga sasvim presekli.

Skordisci i Dardanci dostigli su viši kulturni nivo nego ostala srednjobalkanska plemena. Kada su se pojavili u Podunavlju, Skordisci možda i nisu bili kulturniji od Autarijata ili Tribala. Ali, bolje naoružani i agresivniji, oni su se učvrstili u novoj postojbini i pošto su se stalno nastanili, počeli su postepeno da prelaze na više oblike privređivanja, razvijajući pored zemljoradnje i stočarstva i razne grane zanatstva. Tokom II veka počinju da grade stalna i utvrđena naselja, a u drugoj polovini tog veka, pošto su se duže vremena pre toga služili makedonskim i grčkim novcima, počinju da kuju i sopstveni novac.

Dardanci pokazuju najveću stabilnost, grade utvrđenja i naselja gradskog tipa, kao privredne i administrativne centre, neguju zanate i metalurgiju, bave se trgovinom. Izgleda da su jedini od svih srednjobalkanskih plemena imali jedinstvenu političku organizaciju natplemenskog karaktera i moglo bi se reći da su oni jedini prerasli u narod. Ostala srednjobalkanska plemena ostaju nevezane grupe i, striktno uzevši, za njih ne bismo smeli da upotrebimo izraz »narod«. Kad to ne bi stvaralo jezičke teškoće, trebalo bi uvek govoriti: »tribalska plemena«, »mezijska plemena«, »autarijatska plemena«, u množini, a ne »tribalski narod« ili »pleme Tribala«, itd., kako se to obično čini iz navike i radi prostijeg izražavanja. U pogledu Skordiska stvar stoji malo drukčije. Oni su, čini mi se, bili na pola puta: plemensko uređenje zadržali su u čistijem vidu nego Dardanci, verovatno zato što su bili tudinci u novoj sredini — pitanje je da li su se ikad ujedinili u jednu zajednicu — a kada je njihovo mešanje sa starosedeocima uzelo većeg maha, nisu stigli da se razviju u pravi narod. To je, možda, razlog — jer ne verujem da to može biti slučajno — što samo za Dardaniju postoji u izvorima geograf-

sko-politički termin ἡ Δαρδανική,[1] dok se za obeležavanje teritorije ostalih plemena upotrebljavaju neodređeni, opisni izrazi ἡ τῶν Αὐταριατῶν χώρα, ἡ τῶν Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν, ἡ τῶν Σκορδίσκων χώρα, a za njihove zajednice u političkom smislu etnikoni οἱ Τριβαλλοί, οἱ Αὐταριεῖς, οἱ Σκορδίσκοι, koji često nisu ništa drugo do obična skupna imena.[2]

Od posebnog je interesa da se pomenute dve kulturne grupe mogu raspoznati i arheološkim sredstvima. Kao što smo rekli, prva grupa nije ostavila objekte za stanovanje trajnog karaktera; druga je imala dunume i gradine, a uz to i gradove. Na srednjobalkanskom prostoru gradine se pojavljuju samo na teritoriji Dardanaca. Nema ih na tribalskoj teritoriji, pa ni na autarijatskoj (ukoliko se ova može tačno ustanoviti). Ako na gradine budemo gledali ne kao na karakteristiku određene etničke skupine, već kao na manifestaciju određenog kulturnog nivoa, činjenica da ih ne nalazimo na teritoriji koja se pripisuje Tribalima navodi na zaključak da su Tribali i ostala srednjobalkanska plemena koja nisu gradila gradine bili na nižem stupnju razvitka od plemena u kojih se javljaju gradine ili utvrđenja takvog tipa (dunumi).

U vezi s materijalnim ostacima Tribala treba ukazati na još jednu zanimljivu činjenicu. Iz poslednje faze halštata nisu konstatovani, koliko je meni poznato, u oblasti gde su živeli istorijski Tribali, nikakvi arheološki tragovi, dok su, naprotiv, poznobronzane kulturne grupe, dubovačko-žutobrdska i paraćinska, na koje se nadovezuju i neki ostaci ranohalštatske epohe, prilično jasno fiksirane. Teško je verovati da je neispitanost terena jedini razlog tome. Stoga se postavlja pitanje da li se ova pojava ne bi mogla objasniti konzervativizmom jedne kulture koja, očigledno, stagnira krajem halštata i u latenu, za razliku od ilirskog i tračkog područja u užem smislu, koja napreduju i dostižu više oblike materijalne kulture.

Nova arheološka istraživanja pokazaće da li su ova moja zapažanja tačna i ako jesu, doprineće njihovom preciziranju. Još jedan momenat ne treba gubiti iz vida: gustinu naseljenosti. Plemena na niskom stupnju razvitka traže veći prostor oko sebe. Dok ima dovoljno zemlje (usp. Tacitovo: *arva per annos mutant, et superest ager*),[3] način života se ne menja. Ono što je Cezar rekao za Germane, da se svaka njihova plemenska zajednica najviše diči time da oko sebe stvori što je moguće veći opustošeni i nenaseljeni prostor *(quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere; quam latissime a suis finibus vacare agros)*, jer to znači da im se niko ne može suprostaviti, pa se tako osećaju i bezbednijim[4] — to važi za sva plemena na tom stupnju razvitka. S druge strane, Strabon kaže da su Skordisci tako opustošili zemlju da je bilo oblasti koje su bile pokrivene neprohodnim šumama na po nekoliko dana hoda (ἐρήμωσαν τὴν χώραν καὶ δρυμῶν ἀβάτων ἐφ' ἡμέρας πλείους ἐποίησαν με-

[1] Pol. V, 97, 1 (D 19); Str. VII, c. 313 (D 83), c. 316 (D 81). Naziv ἡ Δαρδανία nalazi se kod poznijih pisaca. Strabon ga upotrebljava samo za maloazijsku Dardaniju.

[2] Str. VII, c. 313 (A 6. D 83); c. 318 (T 50). Jedino se kod Diona Kasija- LI, 22, 7 (T 48), pojavljuje izraz πρὸς τῇ Τριβαλλικῇ, ali kontekst pokazuje da je to konstrukcija ovog poznog pisca. Arr. I, 1, 4 (T 23), i Str. VII, 3, 9 (T 24), pišu za Aleksandra da je krenuo ἐς Τριβαλλούς.

[3] Tac. *Germ.* XXVI.

[4] Caes. *b. G.* VI 23, 1; IV, 3, 1.

στήν).[5] Naseljenost srednjobalkanskog prostora nije mogla biti velika u ranoistorijsko doba, s izuzetkom nekih delova Dardanije i one oblasti u Podunavlju u kojoj su se skoncentrisali Skordisci. Ako arheološki nalazi ne pokažu suprotno, mali broj lokaliteta s materijalom iz IV—I veka pre n.e. govori takođe o niskom kulturnom nivou prve grupe srednjobalkanskih plemena.

Predviđam da će mi se prebaciti što sam isuviše nisko spustila na lestvicama kulture plemena prve grupe i što sam na našem dobrom starom Balkanu usred antike »otkrila« divljake. Prebaciće mi se da sam se dala zavesti pristrasnim i tendencioznim izjavama rimskih osvajača i da sam u »gorem« svetlu prikazala život tih naroda nego što je on u stvarnosti bio.

Kao svoje opravdanje navešću da sam krenula s opšte prihvaćenih pozicija i da su me same činjenice naterale da promenim mišljenje. I to ne odvojene vesti, koje se mogu ovako ili onako interpretirati, već saglasnost i podudaranje većeg broja podataka koji se odnose na razne aspekte života. Pojedini podatak može da se odbaci kao *locus communis*, drugi se može oceniti kao nepouzdan, treći se može interpretirati tako da baca manje »loše« svetlo na pleme na koje se odnosi. Ali, ako se ne gubi iz vida celina, ako se svaki podatak meri prema svima ostalima, onda je njihova dokazna moć prilično velika. Za one koji ne mogu verovati da su ti naši daleki preci jeli utrobe svojih neprijatelja i ubijali svoje starce navešću, na kraju, veoma rečit podatak iz Aristotelovih Problema: postojalo je u Trakiji neko pleme koje je umelo da broji samo do četiri![6]

U slučaju druge grupe plemena udaljila sam se od opšteg mišljenja, koje sam i sama delila ranije, u drugom pravcu. Možda zato što sam ih upoređivala s ostalim srednjobalkanskim plemenima, a ne s njihovim južnim susedima, Dardanci su mi se učinili kulturniji nego što se obično misli. Ne isključujem mogućnost da su i oni, kao i Skordisci, kovali novac, i da su možda, u veoma ograničenom obimu, upotrebljavali i pismo.

Svesna sam na kakvim krhkim nogama počivaju ovi moji zaključci. Ali, bez obzira na to da li će ih novi arheološki nalazi potvrditi ili oboriti, oni će, nadam se, poslužiti kao podstrek za dublje sagledavanje antičke prošlosti srednjeg Balkana.

---

[5] Str. VII, 5, 12 (S 5).

[6] Aristot. *Probl.* XV, 3: μόνοι δὲ ἀριθμοῦσι τῶν Θρᾳκῶν γένος τι εἰς τέτταρα. Διὰ τὸ ὥσπερ τὰ παιδία μὴ δύνασθαι μνημονεύειν ἐπὶ πολύ, μηδὲ χρῆσιν μηδενὸς εἶναι πολλοῦ αὐτοῖς.

LES TRIBUS INDIGENES DE L'INTERIEUR BALKANIQUE A L'EPOQUE PREROMAINE

RESUME

Il est bien malaisé de résumer en quelques pages les multiples sujets abordés dans un livre qui, tout en ayant pour but la mise au point de nos connaissances, tient, par la nature même de sa matière, plutôt de la recherche que de la synthèse. La documentation insuffisante, parfois même décourageante, sur laquelle repose l'histoire da la région centrale des Balkans à l'époque préromaine — des fragments de textes littéraires très échelonnés dans le temps, qui soulèvent nombre de problèmes, quelques inscriptions, des matériaux archéologiques toujours défectueux et peu exploités malgré l'évolution très active des recherches — exige des enquêtes minutieuses et des analyses de détails dont il est impossible d'exposer les résultats dans un bref résumé. Aussi, me bornerai-je à présenter sommairement le contenu et le plan du présent ouvrage, pour en donner une idée d'ensemble, et à indiquer certains principes qui m'ont guidée dans son élaboration.

L'histoire des peuples qui font l'objet de notre étude se répartit à peu près sur la seconde moitié du Ier millénaire avant notre ère. C'est l'époque où les Triballes, les Autariates, les Dardaniens, les Scordisques et les Mèses firent successivement leur apparition sur la scène historique, et connurent des périodes d'indépendance plus ou moins longues. Le territoire occupé par ces populations — le bassin des Moravas et les contrées adjacentes — se trouve à la limite des trois mondes grec, illyrien et thrace. Malgré sa position centrale, ce pays demeura tout au long de l'époque préromaine une région périphérique, également éloignée des foyers culturels de l'Egée, du Pont et de l'Adriatique, et ne fut que partiellement et superficiellement atteint par le rayonnement de l'hellénisme. D'autre part, traversé par la grande voie naturelle menant du Danube à Egée, ce pays servit de corridor aux grandes migrations qui, dès l'époque préhistorique, déferlèrent de l'Europe centrale vers le sud. Les fréquentes perturbations ethniques donnèrent un caractère composite au peuplement de cette région: les Triballes nous apparaissent comme un peuple à part, plus proche des Thraces que des Illyriens; les

Dardaniens, par contre, semblent avoir été de race illyrienne, mais ils embrassaient aussi des éléments thraces et même, peut-être, un substrat préindoeuropéen; les Autariates étaient des Illyriens, tandis que les Mèses appartenaient à la branche septentrionale des Thraces; les Scordisques, enfin, étaient de souche galate.

Malgré cette hétérogénéité d'origine et l'absence d'unité politique, les cinq peuples de l'arrière-pays balkanique, vivant sous les mêmes conditions naturelles, furent si étroitement liés dans leurs destinées qu'un traitement simultané de leur histoire semblait s'imposer. On ne saurait, par exemple, tracer l'histoire des Triballes sans une connaissance approfondie de celle des Autariates, ou bien des Mèses, et *vice versa*. Les rapports entre ces nations ne se limitaient point à de simples relations de voisinage. Des déplacements provoqués par une catastrophe naturelle, des migrations sous l'effet d'une pression extérieure, des invasions guerrières n'ont cessé de changer l'aspect ethnique de ce milieu mouvementé. Les tribus s'entremêlaient, les races se superposaient les unes aux autres, de sorte que leur répartition géographique pose aujourd'hui des problèmes souvent insolubles.

Nonobstant ce fait, j'ai estimé préférable, au risque de quelques répétitions inévitables, de traiter, le passé des cinq peuples séparément, afin d'y dégager, aussi nettement que possible, l'individualité de chacun d'eux. Cela m'a permis de discuter à fond les problèmes, en exploitant l'ensemble de la bibliographie, d'examiner point par point le bien-fondé des arguments de mes devanciers et de prendre position à l'égard de leurs conceptions, ce qui aurait été impossible dans un exposé uni. La première partie de l'ouvrage comporte, donc, cinq chapitres consacrés respectivement aux Triballes, aux Autariates, aux Dardaniens, aux Scordisques et aux Mèses, rangés suivant l'ordre de leur entrée dans l'histoire. Les chapitres suivants sont au contraire, d'une portée générale et concernent tous les peuples considérés. Les témoignages ayant trait à l'économie, la structure sociale et politique, la manière de vivre et les cultes de ces populations constituent une part minime de notre documentation, et on ne peut les utiliser avec profit qu'en les étudiant ensemble, en les rapprochant les uns des autres. Le matériel archéologique et numismatique complète incidemment notre information. Encore convient-il de signaler qu'au moins dans trois cas sur cinq il s'agit de sociétés à un degré de développement très primitif, qui n'ont laissé aucun monument en pierre, aucun objet d'art.

Le chapitre I s'occupe des Triballes, le premier des peuples de l'intérieur balkanique qui fit son apparition dans l'historiographie grecque. Les faits extérieurs de leur histoire — ce qu'on appellerait, abusivement peut-être, l'histoire politique — de la seconde moitié du Ve siecle à l'époque romaine, sont examinés dans la première section du chapitre sous les titres suivants: 1. Rapports des Triballes et du royaume des Odryses. L'attaque contre Abdère de l'an 376/5. — 2. Les Triballes à l'époque de Philippe II de Macédoine. — 3. La campagne danubienne d'Alexandre (événement central de l'histoire triballe qui introduit ce peuple dans l'histoire mondiale et marque en même temps le début de sa décadence; la position du territoire des Triballes — élément essentiel pour l'établissement de la route suivie par les troupes macédoniennes).

— 4. Les Triballes tributaires de la Macédoine. — 5. Sur la migration présumée des Triballes (réfutation détaillée et catégorique de la thèse selon laquelle les Triballes auraient émigré vers le delta du Danube; indication des sources relatives aux Triballes à l'époque hellénistique contredisant cette théorie). — 6. Affaiblissement progressif et effacement des Triballes à l'époque hellénistique (invasion des Autariates, retraite des Triballes vers le Danube; luttes avec les Scordisques et les Gètes; manque de tradition sur des guerres avec les Romains, indiquant l'anéantissement préalable et le haut degré d'assimilation des Triballes aux autres populations de la région).

La deuxième subdivision de ce chapitre considère le territoire des Triballes, autant d'après les témoignages se rapportant au temps de leur indépendance que d'après ceux de l'époque impériale. La troisième est consacrée au problème de l'origine ethnique des Triballes (à partir des premiers témoignages les Triballes sont d'ordinaire traités comme un peuple à part; attribution d'une origine illyrienne ou thrace par certains auteurs anciens et son explication; analyse du matériel linguistique p. 56 sqq. et de la théorie qui rattache les Triballes à la famille des Daco-Mèses, p. 61 sqq.) La dernière partie de ce chapitre examine l'emploi péjoratif du mot *Triballòs* dans le langage athénien.

Le chapitre II s'ouvre sur le problème de la localisation des Autariates et la discussion de la date et des causes de leur migration vers l'est (le pays des Autariates se trouvait plus à l'est que ne le veut l'opinion générale d'aujourd 'hui et touchait les confins des Dardaniens et des Triballes; la migration des Autariates est à placer après la campagne d'Alexandre de 335, probablement vers 310; elle n'a pas laissé de traces visibles). La période historique de cet ethnos illyrien, limitée au demi-siècle entre 335 et 279, fait l'objet de la deuxième section du chapitre. La troisième section s'occupe principalement de l'étymologie du nom des Autariates.

L'exposé sur les Dardaniens, p. 101 sqq., est de beaucoup le plus étendu. Les principales étapes de l'histoire politique de la Dardanie — les vicissitudes de ses relations avec la Macédoine en font la trame autant avant qu'après la conquête de celle-ci par les Romains — sont étudiées dans la première section de ce chapitre sous les titres suivants: 1. La Dardanie à l'ombre de la Macédoine (époque de Philippe II et d'Alexandre). — 2. La grande invasion celtique. — 3. Les rapports avec les Antigonides. *Dardania gens infestissima Macedoniae* (les récits de Polybe et de Tite-Live permettent de retracer presque d'année en année l'histoire des incursions dardaniennes qui empêchaient les rois macédoniens de déployer toutes leurs forces en Grèce; un nouveau fragment épigraphique vient s'ajouter à ces témoignages). — 4. Les Dardaniens alliés des Romains contre Philippe V. — 5. Les Bastarnes en Dardanie. — 6. Le rôle des Dardaniens dans le dernier conflit entre Rome et la Macédoine. — 7. Les Dardaniens voisins de la province romaine de Macédoine. — 8. Le *bellum Dardanicum* de Gaius Scribonius Curio. — 9. La corruption des gouverneurs de la province et les dernières convulsions de la Dardanie semi-dépendante.

Le territoire des Dardaniens, p. 143 sqq., dans sa partie méridionale surtout, qui confinait à la Macédoine, est établi avec plus de préci-

sion que ceux des autres peuples de l'intérieur balkanique. On a combiné les données fournies par les récits des guerres de l'époque préromaine et par les géographes avec les témoignages épigraphiques portant sur la province romaine de Dardanie (moitié sud de la Mésie Supérieure), estimant comme probable la coïncidence des deux frontières, provinciale et ethnique. Voir la carte p. 144 et le croquis p. 153.

Une documentation relativement ample est mise en oeuvre pour la discussion de l'origine ethnique des Dardaniens, une des question les plus passionnantes touchant à ce peuple, p. 161 sqq.: 1. tradition littéraire (selon laquelle les Dardaniens étaient des Illyriens). 2. Matériel linguistique: a) gloses (ne permettant aucune conclusion pertinente); b) onomastique (noms de personnages historiques de l'époque de l'indépendance dardanienne et noms indigènes sur les inscriptions de la province de Dardanie, cf. la liste pp. 172—182 et le tableau synoptique pp. 183 sq. qui induit à la conclusion que, malgré la prepondérance de l'élément thrace dans la partie Est de la Dardanie, les Dardaniens appartenaient plutôt à la famille illyrienne qu'à celle des Thraces); c) toponomastique, cf. p. 190 sq. et p. 195 sq. (toponymes cités dans Procope), montrant le même rapport entre les aires le dispersion de l'illyrien et du thrace; celui-ci était limité à la moitié orientale du pays, tandisque l'illyrien apparait sur tout le territoire. 3. Ethniques. 4. Données archéologiques (extrême rareté de matériaux datant des siècles IVe—Ier avant notre ère; le Halstatt ancien et l'époque de la transition de l'âge du bronze à celui du fer relativement bein connus; rapports étroits avec la civilisation illyrienne).

Les Scordisques font l'objet de recherche du chapitre IV. Contrairement aux autres populations considérées dont l'origine plonge dans la nuit des temps, c'est un peuple qui naquit en pleine lumière historique. Voici les titres des subdivisions de la première partie de ce chapitre concernant l'histoire politique des Scordisques: 1. La grande invasion celtique de 280/279 et l'installation des Scordisques dans la région du confluent de la Save et du Danube. — 2. Démêlés avec les autochtones (Triballes, Gètes, Autariates). Les Scordisques dans les plans de Philippe V contre Rome. — 3. Les premiers combats avec les Romains. — 4. Cimbres et Scordisques. — 5. L'inscription de Lété. — 6. La Macédoine saccagée par les incursions scordisques. Triomphe de Minucius Rufus — 7. Le temps d'accalmie (La *lex de piratis persequendis;* localisation des guerres de Titus Didius). — 8. La campagne de Cornelius Scipio Asiagenus (date de cette campagne); la retraite des Scordisques au-delà du Danube; l'inscription de Démètrias mentionnant l'expulsion des Galates). — 9. Relations des Scordisques et des Gètes au temps de Boirebista. — 10. Soumission des Scordisques par les Romains.

Le caractère celtique de l'ethnos scordisque ne peut être mis en question, malgré certains témoignages donnant matière à discussion. Quant au pays occupé par les Scordisques (voir la carte p. 282), il faut se garder de l'identifier aux vastes territoires sur lesquels s'exerçait le pouvoir de ce peuple guerrier au temps de son apogée. Les croquis géographiques reproduits aux pp. 273, 280, 283, 290 donnent une idée des différentes opinions émises au sujet du territoire scordisque. L'identi-

fication de la rivière Noaros, limite Nord-Ouest du pays des Scordisques, offre toujours matière à discussion. Mais l'aire de dispersion des vestiges archéologiques (*oppida*, sites, trouvailles isolées), v. le croquis p. 293, et des monnaies celtiques, p. 297, de même que la toponymie et des traces d'anthroponymie celtiques le long du Danube, entre l'embouchure de la Drava et les gorges de Đerdap, découvrent avec évidence la zone de concentration de l'élément scordisque.

Le chapitre V, consacré aux Mèses, pose des problèmes d'origine extrêmement difficiles. Sous le titre »Les *Moisoi* d'Europe et les *Mysoi* d'Asie« j'ai d'abord examiné la controverse soulevée dès l'Antiquité par la mention des Mysoi d'Europe dans un vers de l'Iliade, d'une part, et l'effacement complet des Mèses balkaniques jusqu'au debut du Ier siècle avant notre ère, de l'autre. L'emploi des variantes *Mysoi* et *Moisoi*, l'étymologie du nom et la parenté d'origine qui liait les Mèses aux Gètes et aux Daces sont traités dans la deuxième partie de ce chapitre. L'histoire des Mèses dura moins d'un demi-siècle. La campagne de Marcus Licinius Crassus de années 30 et 29 avant notre ère, qui s'acheva par la soummission des tribus mèses, en est l'événement central.

L'information sur laquelle se fonde l'histoire politique retracée dans les cinq premiers chapitres ne laisse deviner que très faiblement la différence du niveau de civilisation qui existait chez les divers peuples de l'arrière-pays balkanique. Les ethniques dont se servent nos sources pour désigner ceux-ci ne sont que des dénominations communes, dénuées dans la majorité des cas de contenu politique. On aurait tort à s'imaginer qu'elles s'appliquent toujours à des nations individualisées, à des communautés aux limites fixes. A l'époque préromaine les peuplades de la région centrale des Balkans ne constituaient guère des entités ethnopolitiques bien définies. Selon le degré de développement, il s'agissait tantôt d'un agglomérat de clans ou de tribus désunis, tantôt de confédérations tribales plus ou moins amples, qui n'embrassaient pas forcément l'ensemble des tribus apparentées, désignées par le même nom. Plus d'une fois une interprétation plausible des textes ne peut être donnée qu'à condition d'admettre un tel état de dispersion social et politique.

Cette position, suggérée par l'examen des faits historiques, trouve sa confirmation dans les deux chapitres suivants, consacrés à l'étude des institutions politiques et des systèmes économiques et sociaux des peuples envisagés (chap. VI) et à celle de leurs coutumes et de leurs pratiques religieuses (chap. VII). Effectué à la lumière des travaux archéologiques les plus récents et des matériaux fournis par la recherche des sociétés primitives de l'antiquité et d'aujourd'hui, l'examen comparé des phénomènes sociaux chez les diverses tribus de l'intérieur balkanique met en évidence la disparité de leurs civilisations.

Les Mèses se trouvaient au bas de l'échelle. Lorsque, au début du Ier siècle avant notre ère, les Romains en firent la découverte, leurs moeurs sauvages excitèrent la stupeur et l'horreur des conquérants. Les Mèses sacrifiaient les entrailles des chefs ennemis capturés et s'en régalaient eux-mêmes. On ne peut se les imaginer que comme des éleveurs en voie de fixation, dispersés en petits groupes autonomes sur un vaste territoire. Il y avait dans le pays des Mèses des coins isolés où la vie semblait

s'être arrêtée. Le silence qui couvrit cette nation durant des siècles et la rapidité avec laquelle les Romains l'ont soumise trouvent, peut-être, leur explication dans les conditions primitives de son existence.

Entre l'avènement des Triballes sur la scène historique et celui des Mèses il y a eu un décalage de plusieurs siècles. Au Ve siècle, la comédie attique traitait les Triballes de barbares bizarres, dont l'aspect et le comportement provoquaient le rire des spectateurs. Cependant, dès le IVe siècle les Triballes avaient joui d'une organisation politique supérieure à celle des Mèses. Ils s'occupaient aussi, probablement, d'élevage et de culture primitive, menant une vie de semi-nomades, incapables de résister aux attaques d'envahisseurs mieux armés. Mais leurs expéditions lointaines laissent présumer qu'ils étaient organisés, à l'apogée de leur fortune, en des confédérations tribales, avec un roi à la tête. A partir du IIIes. on les voit stagner et même regresser, si bien qu'à l'époque de la pénétration romaine il est difficile de les distinguer des Mèses, d'autant plus que la répartition géographique de ces deux groupements ethniques resta toujours flottante.

Les Autariates, qui envahirent dans les dernières années du IVe siècle le pays des Triballes, se trouvaient vraisemblabement à peu près au même degré de développement. Pas plus que les Triballes et les Mèses, ils ne construisaient point d'habitations durables ni d'enceintes fortifiées autour de leurs agglomérations. Pour des raisons diverses, toutes ces peuplades restèrent à l'écart des influences helléniques: les Mèses, à cause de leur isolement géographique, les Triballes et les Autariates, parce qu'ils furent anéantis avant le grand essor de l'hellénisation.

Il en va autrement des Scordisques et des Dardaniens, qui maintinrent des liens plus étroits et plus constants avec le monde gréco-macédonien. Quoique, pour la plupart, de nature hostile, ces contacts favorisèrent l'inflitration d'éléments culturels dans les pays barbares aux confins de la Macédoine. La Dardanie surtout subit l'effet de ce facteur extérieur qu'il ne faut pas minimiser. Ayant réussi à sauvegarder son indépendance, elle connut un développement économique (élevage, agriculture, métallurgie, commerce), qui l'éleva au-dessus des autres peuples de la région et qui prêta à son organisation politique une stabilité inconnue de ses voisins. Les Dardaniens sont le seul ethnos de la partie centrale des Balkans qui réussit à s'unir dans une communauté supra-tribale, au pouvoir central héréditaire, et qui se transforma en une nation. Ce n'est sans doute pas un hasard que nous connaissions pour la Dardanie le terme géographique et politique ἡ Δαρδανική, tandis que les autres tribus sont désignées dans nos sources par les ethniques οἱ Τριβαλλοί, οἱ Αὐταριᾶται, etc., et leurs pays par les expressions ἡ τῶν Αὐταριατῶν χώρα etc. Si nous employons pour ces tribus les mots »peuple«, ou »nation«, ce n'est que par abus et parce que cela est plus commode. On devrait strictement toujours parler »des tribus triballes«, des tribus ou des clans mèses«, etc.

Les Scordisques se sont arrêtés, à ce qu'il paraît, à mi-chemin. Lorsqu'ils vinrent s'installer sur les bords du Danube, au début du IIIe siècle, ils n'étaient peut-être pas plus avancés que les Triballes ou les Autariates. Mais, grâce à leur nature aggressive et à des armes plus effi-

caces, ils prirent possession des nouveaux territoires et passèrent lentement à la vie sédentaire. Au IIe siècle, ils construisaient des *oppida* et, après s'être servis assez longtemps de monnaies macédoniennes et grecques, ils se mirent à pratiquer eux-mêmes le monnayage. Il est bien probable que, tout comme les Scordisques, les Dardaniens battaient aussi monnaie. Des agglomérations fortifiées *(»gradine«)* ont été constatées en grand nombre dans leur pays (ces vestiges saillants de la culture illyrienne manquent totalement chez les Triballes et les Mèses; la situation n'est pas claire chez les Autariates). Il paraît même que la structure urbaine ne leur fut pas inconnue. A en juger par le nombre des localités archéologiques, la densité de population de la Dardanie et du pays des Scordisques, bien médiocre elle-même, fut sensiblement supérieure à celle des autres contrées de la région, indication apparente de la différence de développement.

Nous distinguons donc deux niveaux de civilisation dans la partie centrale des Balkans, l'un très bas, l'autre un peu plus élevé. Malgré le peu de sources dont nous disposons, la concordance de données concernant divers aspects de la vie des Mèses et des Triballes (nous connaissons moins bien les Autariates) nous révèle chez ces peuples un état de sauvagerie qu'il ne faudrait pas dissimuler sous la qualification par trop générale de »barbares«. La »découverte« de ces sauvages au coeur même de notre bonne vieille Péninsule (une tribu thrace ne savait compter que jusqu'à quatre!) fut pour moi-même un des résultats les moins attendus de mes recherches. D'autre part, au sujet des Dardaniens je me suis écartée de l'opinion courante, qui fut longtemps la mienne, dans la direction opposée. J'ai l'impression que ce peuple fut plus avancé qu'on ne le présume d'ordinaire et j'espère que les recherches archéologiques futures justifierons mes présomptions.

Dans le recueil des sources, qui fait suite au corps du livre (pp. 407 sqq.) j'ai rassemblé toute la documentation conservée — textes littéraires et inscriptions — relative aux cinq peuples. J'ai tenu à en faire un recueil complet et j'y ai inseré jusqu'aux notices les plus brèves et les plus futiles (exception faite de certains témoignages ayant trait à l'époque impériale sans intérêt pour l'objet de mon étude). J'ai jugé important, de même, de ranger cette matière selon un ordre logique, et non pas par ordre alphabétique d'auteur, comme on procède d'ordinaire dans de pareils recueils, afin que les témoignages relatifs au même sujet puissent être rapprochés et confrontés. Cela m'a paru d'autant plus nécessaire que, dans la majorité des cas, il ne s'agit point de sources contemporaines, mais de traditions ultérieures, et que, très souvent, on trouve chez le même auteur, l'un à côté de l'autre, des renseignements portant sur diverses époques et reflétant des situations différentes. La classification des sources par matière permet d'établir les rapports des données et met en lumière valeurs, De sorte que ce recueil, qui est le fondement même de nos recherches, ne figure point comme un simple appendice du livre. C'est une organique de l'ouvrage que le lecteur devrait avoir toujours présente et à laquelle nous renvoyons constamment dans notre exposé.

Les témoignages sont groupés en cinq sections, une pour chacun des cinq peuples. Ils sont désignés par les initiales des ethniques

(T=Triballes, A=Autariates, D=Dardaniens, S=Scordisques, M=Mèses) et un numérotage courant pour chaque section à part. C'est sous cette forme que sont fournies, dans les notes infrapaginales, les références au recueil des sources. La présentation des témoignages correspond *grosso modo* au plan de l'exposé. Chaque section commence par les sources concernant les faits historiques, datées toutes les fois que cela était possible et classées chronologiquement. Viennent ensuite les données relatives au territoire, puis celles concernant le nom et l'origine de l'ethnos et, en fin de section, les fragments, peu nombreux en général, se rapportant à l'organisation politique, à la structure sociale, aux coutumes etc. J'ai jugé superflu de joindre à ces textes des versions, étant donné qu'on en trouvera à la page signalée entre crochets au bas de chaque témoignage une traduction littérale ou, tout au moins, une paraphrase. Un index alphabétique des auteurs et des publications épigraphiques, dont proviennent les passages rassemblés dans le recueil, facilitera l'emploi de cette documentation sous un autre aspect.

La fin du volume est occupée par une bibliographie spécifiée par chapitre, un index général et une carte présentant l'espace sur lequel se déroula l'histoire des tribus indigènes de la région centrale des Balkans à l'époque préromaine.

ANU BiH АНУ БиХ

IZVORI

ANU BiH АНУ БиХ

ANU
ВіН
АНУ
БиХ

T 1 Her. IV, 49. (Nabrajaju se pritoke Dunava od istoka prema zapadu. Posle Skiosa-Iskera pominje se Morava.) Ἐξ Ἰλλυριῶν δὲ ῥέων πρὸς βορέην ἄνεμον Ἄγγρος ποταμὸς ἐσβάλλει ἐς πεδίον τὸ Τριβαλλικὸν καὶ ἐς ποταμὸν Βρόγγον, ὁ δὲ Βρόγγος ἐς τὸν Ἴστρον· οὕτω ἀμφοτέρους ἐόντας μεγάλους ὁ Ἴστρος δέκεται.

[str. 11, 47-48]

T 2 Thuk. II, 96. (Agrijani i Lajaji, koji žive oko Strimona, zauzimaju najzapadniji deo Odriske kraljevine prema nezavisnim Peoncima.) Τὰ δὲ πρὸς Τριβαλλούς, καὶ τούτους αὐτονόμους, Τρῆρες ὥριζον καὶ Τιλαταῖοι· οἰκοῦσι δ'οὗτοι πρὸς βορέαν τοῦ Σκόμβρου ὄρους καὶ παρήκουσι πρὸς ἡλίου δύσιν μέχρι τοῦ Ὀσκίου ποταμοῦ.

[str. 11, 47-48]

424. godina

T 3 Thuk. IV, 101,5. Ἀπέθανε δὲ καὶ Σιτάλκης Ὀδρυσῶν βασιλεὺς ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἡμέρας τοῖς ἐπὶ Δηλίῳ, στρατεύσας ἐπὶ Τριβαλλοὺς καὶ νικηθεὶς μάχῃ.

[str. 12]

376/5. godina

T 4 Diod. XV, 36, 1—4. Ἐπὶ δὲ τούτων ἐν τῇ Θράκῃ Τριβαλλοὶ σιτοδείᾳ πιεζόμενοι πανδημεὶ στρατείαν ἐποιήσαντο πρὸς τὴν ὑπερόριον χώραν, καὶ τὰς τροφὰς ἐκ τῆς ἀλλοτρίας γῆς ἐπορίζοντο. Ὄντες δὲ πλείους τῶν τρισμυρίων ἐπῆλθον τήν τε ὅμορον Θράκην καὶ τὴν τῶν Ἀβδηριτῶν χώραν ἐπόρθησαν ἀδεῶς· πολλῆς δὲ ὠφελείας κυριεύσαντες καταπεφρονηκότως καὶ ἀτάκτως τὴν ἐπάνοδον ἐποιοῦντο. Οἱ δὲ Ἀβδηρῖται πανδημεὶ στρατεύσαντες ἐπ'αὐτοὺς καὶ σποράδην καὶ ἀτάκτως τὴν ἐπάνοδον ποιουμένους πλείους τῶν δισχιλίων ἀνεῖλον. Οἱ δὲ βάρβαροι παροξυνθέντες ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι, καὶ βουλόμενοι τοὺς Ἀβδηρίτας τιμωρήσασθαι, πάλιν ἐνέβαλον αὐτῶν εἰς τὴν χώραν. Οἱ δὲ προνενικηκότες ἐπαρθέντες τῷ προτερήματι, καὶ τῶν πλησιοχώρων Θρᾳκῶν συμμαχίαν ἀποστειλάντων αὐτοῖς, παρετάξαντο τοῖς βαρβάροις. Γενομένης δὲ μάχης ἰσχυρᾶς, καὶ τῶν Θρᾳκῶν μεταβαλομένων ἄφνω, μωμωθέντες οἱ Ἀβδηρῖται καὶ κυκλωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν βαρβάρων, σχεδὸν ἅπαντες οἱ τῆς μάχης μετεσχηκότες κατεκόπησαν. Τηλικαύτῃ δὲ συμφορᾷ τῶν Ἀβδηριτῶν περιπεπτωκότων καὶ μελλόντων πολιορκεῖσθαι, Χαβρίας ὁ Ἀθηναῖος ἐπιφανεὶς μετὰ δυνάμεως ἐξείλατο τῶν κινδύνων τοὺς Ἀβδηρίτας, καὶ τοὺς μὲν βαρβάρους ἐξήλασεν ἐκ τῆς χώρας, ἐν δὲ τῇ πόλει φρουρὰν ἀξιόλογον καταλιπὼν αὐτὸς ὑπό τινων ἐδολοφονήθη.

[str. 13, 55, 362]

376/5. godina

T 5 Aen. Tact. XV, 9—10. Τριβαλλῶν ἐμβαλλόντων εἰς τὴν Ἀβδηριτῶν χώραν, ἐπεξελθόντες Ἀβδηρῖται καὶ παράταξιν ποιησάμενοι κάλλιστον ἔργον εἰργάσαντο· συμβαλόντες γὰρ κατέβαλον πολλοὺς καὶ ἐνίκων πλῆθος πολὺ καὶ μάχιμον. Οἱ δὲ Τριβαλλοί, ἀγανακτήσαντες τῷ συμβάντι, ἀπαλλαγέντες καὶ ἀναλαβόντες αὐτούς, πάλιν ἀφικόμενοι εἰς τὴν χώραν καὶ ἐνέδρας προκαθίσαντες ἔκειρον τὴν χώραν τὴν Ἀβδηριτῶν οὐ πόρρω τῆς πόλεως, οἱ δὲ Ἀβδηρῖται ὑπερφρονήσαντες αὐτῶν διὰ τὸ προειργασμένον ἔργον ἐπεβοήθουν πανσυδίᾳ πάσῃ ῥώμῃ καὶ προθυμίᾳ· οἱ δὲ ὑπῆγον αὐτοὺς εἰς τὰς ἐνέδρας. "Οπου δὴ λέγεται ἐκ μιᾶς πόλεως, τοσαύτης γε τὸ μέγεθος, πλείστους ἐν ἐλαχίστῳ χρόνῳ ἀπολέσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἀκούσαντες

τὸν ὄλεθρον τῶν πρώτων ἐπεξελθόντων οἱ ἄλλοι ἐπέσχον τῆς βοηθείας, ἀλλ'ἄλλος ἄλλον παρακαλῶν ἔσπευδεν βοηθεῖν τοῖς ἐπεξελθοῦσι, μέχρι ἠρημώθη ἡ πόλις ἀνδρῶν.

[str. 13]

T 6 Schol. in Aristid. Panath. 172, 7. Τοσοῦτον δ'αὐτοῖς περιῆν ὥστε καὶ τοὺς Θρᾳκῶν βασιλέας διήλλαξαν] Ἀβδηρίτας ἐβοήθησε Χαβρίας ἐν Θρᾴκῃ πολεμουμένοις ὑπὸ Μαρωνιτῶν καὶ Τριβαλῶν, ὧν ἦρχε Χάλης, καὶ διαλλάξας τοὺς αὐτῶν βασιλεῖς ἀλλήλοις, καὶ φίλους καὶ συμμάχους ἀμφοτέρους Ἀθηναίων ἐποίησε. [str. 14, 55, 58, 341]

T 7 Arr. Anab. VII, 9,2—3. Φίλιππος γὰρ παραλαβὼν ὑμᾶς πλανήτας καὶ ἀπόρους, ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα ὀλίγα καὶ ὑπὲρ τούτων κακῶς μαχομένους Ἰλλυριοῖς τε καὶ Τριβαλλοῖς καὶ τοῖς ὁμόροις Θρᾳξί, χλαμύδας μὲν ὑμῖν ἀντὶ τῶν διφθέρων φορεῖν ἔδωκε, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὀρῶν ἐς τὰ πεδία, ἀξιομάχους καταστήσας τοῖς προσχώροις τῶν βαρβάρων, ὡς μὴ χωρίων ἔτι ὀχυρότητι πιστεύοντας μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ σώζεσθαι· πόλεών τε οἰκήτορας ἀπέφηνε καὶ νόμοις καὶ ἤθεσι χρηστοῖς ἐκόσμησεν. Αὐτῶν δὲ ἐκείνων τῶν βαρβάρων, ὑφ'ὧν πρόσθεν ἤγεσθε καὶ ἐφέρεσθε αὐτοί τε καὶ τὰ ὑμέτερα, ἡγεμόνας κατέστησεν ἐκ δούλων καὶ ὑπηκόων, καὶ τῆς Θρᾴκης τὰ πολλὰ τῇ Μακεδονίᾳ προσέθηκε.

[str. 16, 47, 55, 336, 362]

T 8 Arr. Anab. V, 26,6. (Iz govora Aleksandra Velikog vojnicima na reci Hifasisu). Ἐπεὶ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς τί ἂν μέγα καὶ καλὸν κατεπέπρακτο, εἰ ἐν Μακεδονίᾳ καθήμενοι ἱκανὸν ἐποιούμεθα ἀπόνως τὴν οἰκείαν διασώζειν, Θρᾷκας τοὺς ὁμόρους ἢ Ἰλλυριοὺς ἢ Τριβαλλοὺς ἢ καὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι οὐκ ἐπιτήδειοι ἐς τὰ ἡμέτερα, ἀναστέλλοντες.

[str. 16, 42]

T 9 Dion. Chrys. or. II, 9. (Filip pita mladog Aleksandra da li mu se Heziodovo pesništvo, posvećeno pastirima, ratarima i zidarima, ne čini korisnim). Οὐχ ἡμῖν γε, εἶπεν, ὦ πάτερ, οὐδὲ Μακεδόσι τοῖς νῦν, ἀλλα τοῖς πρότερον, ἡνίκα νέμοντες καὶ γεωργοῦντες Ἰλλυριοῖς ἐδούλευον καὶ Τριβαλλοῖς.

[str. 16]

T 10 Ps.-Eurip. epist. V (Hercher, p. 277 sq.). (Ko god čuje razloge koji su Evripida naveli da preduzme put u Makedoniju, prestaće da ga optužuje za srebroljublje.) Οὐ γάρ που δὴ πορφύραν καὶ σκῆπτρον φορεῖν ἢ φρούρια λαβόντας ἐν Τριβαλλοῖς ἡγεῖσθαι ὑπάρχους καλουμένους ὀρεχθῆναί τις ἂν φήσειεν ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦτο δὴ στείλασθαι τὴν πρὸς Ἀρχέλαον ὁδόν, ἀλλὰ δῆλον ὅτι πλούτου ἕνεκα.

[str. 16, 42]

T 11 Demosth. XVIII, 44 (de cor.) ... ὅτε γὰρ περιιὼν Φίλιππος Ἰλλυριοὺς καὶ Τριβαλλούς, τινὰς δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεστρέφετο, καὶ δυνάμεις πολλὰς καὶ μεγάλας ἐποιεῖθ' ὑφ' ἑαυτῷ ...

[str. 17]

T 12 Porph. Tyr. reg. Mac., fr. 1. Οὗτος (sc. Φίλιππος) τοὺς περὶ τὴν χώραν ἅπαντας ἐδουλώσατο πολεμίους, βουληθεὶς καὶ αὐτοὺς Ἕλληνας ὑπὸ χεῖρα ποιήσασθαι, μεγάλην κτησάμενος δύναμιν, καὶ Τριβάλλους ὑποτάξας.

[str. 17]

T 13 Aphth. progymn. p. 29, 17—20, Rabe. Ὅθεν ἐπιὼν (sc. Φίλιππος) τοὺς προσχώρους διέφθειρε, καὶ Παίονας λαβὼν Ἰλλυριοὺς προσετίθετο καὶ Τριβαλλῶν ἥρει τὴν γῆν ἐπιών, τοσαῦτα λαμβάνων ὁπόσα τῶν γενῶν ἠτύχει προκείμενα. Καὶ τὰ μέν σώματα τῶν βαρβάρων ἥρει μαχόμενος, τὰς δὲ γνώμας μετὰ τῶν σωμάτων οὐκ ἥρει, ἀλλ'ὠνειροπόλουν ἀπόστασιν ἐν τοῖς ὅπλοις δουλεύοντες, καὶ τοῖς λογισμοῖς ὑπῆρχεν αὐτόνομα τὰ τοῖς ἔργοις δουλεύοντα. [str. 17]

T 14 Demosth. vita II, ed. C. Müller, II, p. 526. Ἄξιον δὲ καὶ περὶ τούτων εἰπεῖν πλείονα ἵνα καὶ βεβαιότερα τῆς Δημοσθένους ἀρετῆς τεκμήρια λάβωμεν. Φίλιππος Ἀμύντου μὲν ἦν παῖς καὶ Εὐρυδίκης, βασιλεὺς δὲ Μακεδονίας. Ἐν Ἑλλῃ δὲ γενόμενος, ἀδόξῳ καὶ ταπεινῷ χωρίῳ, δύναμιν δὲ πρῶτον ὀλίγην ἔχων, ὑπ'ἐκείνης βοηθούμενος Ἰλλυριοὺς κατεστρέψατο καὶ Τριβαλλοὺς καὶ Παιόνων ἐκράτησεν. [str. 17]

T 15 Liban. decl. XX, 16. Θράκην ὠδύρου καθάπερ <ἂν> τὴν Ἀττικὴν πολιορκουμένην ὑπὲρ πάντων σὺ κλαίεις, Δημόσθενες, ὑπὲρ Ἰλλυριῶν, ὑπὲρ Τριβαλλῶν, ὑπὲρ Ἀμφιπόλεως, ὑπὲρ Ποτιδαίας . . . [str. 17]

T 16 Liban. decl. XXIII, 78. Καὶ γὰρ Ἰλλυριοὶ καὶ Παίονες καὶ Τριβαλλοὶ συνέδραμον ἰδεῖν αἰχμάλωτον Δημοσθένην. [str. 17]

339. godina

T 17 Iust. IX, 3, 1—3. Sed revertenti a Scythia Triballi Philippo occurrunt; negant se transitum daturos, ni portionem praedae accipiant. Hinc iurgium et mox proelium; in quo ita in femore vulneratus est Philippus, ut per corpus eius equus interficeretur. Cum omnes occisum putarent, praeda amissa est. Ita Scythica velut devota spolia paene luctuosa Macedonibus fuere. [str. 18, 350]

T 18 Polyaen. VII, 44, 1. Σκύθαι Τριβαλλοῖς παρατάσσεσθαι μέλλοντες παρήγγειλαν τοῖς γεωργοῖς καὶ τοῖς ἱπποφορβοῖς, ἐπειδὰν αἴσθωνται συμβαλόντας αὐτοὺς τοῖς πολεμίοις, ἐπιφανῆναι πόρρωθεν τὰς ἀγέλας τῶν ἵππων ἐπελαύνοντας. Οἱ μὲν ἐπεφάνησαν, οἱ δὲ Τριβαλλοὶ πολὺ πλῆθος ἀνθρώπων καὶ ἵππων πόρρωθεν ἰδόντες κονιορτὸν ἐγειρόμενον, βοὴν αἰρομένην, νομίσαντες τοὺς ἄνω Σκύθας ἥκειν αὐτοῖς συμμάχους ἔφυγον φοβηθέντες. [str. 20]

T 19 Frontin. II, 4, 20. Atheas rex Scythorum, cum adversus ampliorem Triballorum exercitum confligeret, iussit a feminis puerisque et omni inbelli turba greges asinorum ac boum ad postremam hostium aciem admoveri et erectas hastas praeferri; famam deinde diffudit, tamquam auxilia sibi ab ulterioribus Scythis adventarent: qua adseveratione avertit hostem. [str. 20]

T 20 Didymi de Demosth. comm. 13, 3—7. Τ[ρ]ίτον τραῦμα λ[α]μβάνει κατὰ τὴν εἰς Τριβαλλοὺς ἐμβολὴν τὴν σάρισάν τινος τῶν διωκόντων εἰς τὸν δεξιὸν αὐτοῦ μηρὸν ὠσαμένου καὶ χωλώσαντος αὐτόν. [str. 22, 350]

T 21 Plut. de fort. Alex. I, 9 (331 B). Τοῦ δὲ πατρὸς Φιλίππου λόγχῃ τὸν μηρὸν ἐν Τριβαλλοῖς διαπαρέντος καὶ τὸν μὲν κίνδυνον διαφυγόντος ἀχθομένου δὲ τῇ χωλότητι, (Aleksandar je tešio oca i govorio mu da može vedro da korača jer će ga svaki korak podsećati na njegovu hrabrost).

[str. 22, 350]

T 22 Lucian. Demosth. encomium, 34. (U izmišljenom dijalogu između Parmeniona i Filipa Filip hvali patriotizam Demostenov. Atinjane koji su na njegovoj strani on daruje novcem, ali prezire, a onoga koji se za svoju otadžbinu bori protiv njega, on može samo da ceni i da njegovoj domovini zavidi na takvom građaninu. One prve bi, kad mu više nisu potrebni, najradije pogubio.) Τὸν δὲ βουλοίμην ἂν ἐνταυθοῖ παρ'ἡμῖν τυχεῖν γενόμενον μᾶλλον ἢ τὴν Ἰλλυριῶν ἵππον καὶ Τριβαλλῶν καὶ πᾶν τὸ μισθοφορικόν, τῆς ὅπλων βίας τὴν τοῦ λόγου πειθὼ καὶ τὸ τῆς γνώμης ἐμβριθὲς οὐδαμῇ τιθεὶς δεύτερον.

[str. 23, 351]

335. godina

T 23 Arr. Anab. I, 1,4—4,7. (1, 4—6) Ἅμα δὲ τῷ ἦρι ἐλαύνειν ἐπὶ Θρᾴκης, ἐς Τριβαλλοὺς καὶ Ἰλλυριούς, ὅτι τε νεωτερίζειν ἐπύθετο Ἰλλυριούς τε καὶ Τριβαλλούς, καὶ ἅμα ὁμόρους ὄντας οὐκ ἐδόκ.ι ὑπολείπεσθαι ὅτι μὴ πάντῃ ταπεινωθέντας οὕτω μακρὰν ἀπὸ τῆς οἰκείας στελλόμενον. Ὁρμηθέντα δὴ ἐξ Ἀμφιπόλεως ἐμβαλεῖν εἰς Θρᾴκην τὴν τῶν αὐτονόμων καλουμένων Θρᾳκῶν, Φιλίππους πόλιν ἐν ἀριστερᾷ ἔχοντα καὶ τὸν Ὄρβηλον τὸ ὄρος. Διαβὰς δὲ τὸν Νέστον ποταμὸν λέγουσιν ὅτι δεκαταῖος ἀφίκετο ἐπὶ τὸ ὄρος τὸν Αἷμον.

(1, 6—13) (U klancu koji vodi preko gore sačekali su ga mnogi naoružani vojnici iz emporija i autonomni Tračani, koji su hteli da mu prepreče put. Sakupili su kola i poredali ih kao branu s namerom da tamo gde je put najstrmiji izvrše juriš na makedonsku falangu i razbiju je. Aleksandar vidi da mora rizikovati jer nema drugog prolaza. Naređuje hoplitima da se kada na njih navale kola, ukoliko ima prostora, raziđu i propuste ih između sebe. A ako budu zahvaćeni njima neka odmah padnu na zemlju i pokriju se štitovima. Dogodilo se kako je predviđao; neka kola projure između vojnike, druga preko štitova, tek niko nije poginuo pod točkovima. Tada se Makedonci osmele i napadnu Tračane. Pobiju njih 1500, a živih malo pohvataju jer su bili brzi u bekstvu i poznavali teren. Žene i deca su zarobljeni i plen pokupljen.)

(2, 1—7) Ἀλέξανδρος δὲ τὴν μὲν λείαν ὀπίσω ἀπέπεμψεν ἐς τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ θαλάσσῃ, Λυσανίᾳ καὶ Φιλώτᾳ παραδοὺς διατίθεσθαι· αὐτὸς δὲ τὸ ἄκρον ὑπερβαλὼν προῄει διὰ τοῦ Αἵμου ἐς Τριβαλλούς, καὶ ἀφικνεῖται ἐπὶ τὸν Λύγινον ποταμόν· ἀπέχει δὲ οὗτος ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ὡς ἐπὶ τὸν Αἷμον ἰόντι σταθμοὺς τρεῖς. Σύρμος δὲ ὁ τῶν Τριβαλλῶν βασιλεύς, ἐκ πολλοῦ πυνθανόμενος τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸν στόλον, γυναῖκας μὲν καὶ παῖδας τῶν Τριβαλλῶν προὔπεμψεν ἐπὶ τὸν Ἴστρον, διαβαίνειν κελεύσας τὸν ποταμὸν ἐς νῆσόν τινα τῶν ἐν τῷ Ἴστρῳ· Πεύκη ὄνομα τῇ νήσῳ ἐστίν. Ἐς ταύτην δὲ τὴν νῆσον καὶ οἱ Θρᾴκες οἱ πρόσχωροι τοῖς Τριβαλλοῖς προσάγοντος Ἀλεξάνδρου συμπεφευγότες ἦσαν καὶ αὐτὸς ὁ Σύρμος ἐς

ταύτην ξυμπεφεύγει ξὺν τοῖς ἀμφ'αὐτόν· τὸ δὲ πολὺ πλῆθος τῶν Τριβαλλῶν ἔφυγεν ὀπίσω ἐπὶ τὸν ποταμόν, ἔνθενπερ τῇ προτεραίᾳ ὡρμήθη Ἀλέξανδρος.

Ὡς δὲ ἔμαθεν αὐτῶν τὴν ὁρμήν, καὶ αὐτὸς ὑποστρέψας τὸ ἔμπαλιν ἐπὶ τοὺς Τριβαλλοὺς ἦγε, καὶ καταλαμβάνει καταστρατοπεδεύοντας ἤδη. Καὶ οἱ μὲν καταληφθέντες πρὸς τῷ νάπει τῷ παρὰ τὸν ποταμὸν παρετάσσοντο· Ἀλέξανδρος δὲ καὶ αὐτὸς τὴν μὲν φάλαγγα ἐς βάθος ἐκτάξας ἐπῆγε, τοὺς τοξότας δὲ καὶ τοὺς σφενδονήτας προεκθέοντας ἐκέλευσεν ἐκτοξεύειν τε καὶ σφενδονᾶν ἐς τοὺς βαρβάρους, εἴ πως προκαλέσαιτο αὐτοὺς ἐς τὰ ψιλὰ ἐκ τοῦ νάπους. Οἱ δὲ ὡς ἐντὸς βέλους ἐγένοντο, παιόμενοι ἐξέθεον ἐπὶ τοὺς τοξότας, ὅπως ἐς χεῖρας ξυμμίξειαν γυμνοῖς οὖσι τοῖς τοξόταις. Ἀλέξανδρος δὲ ὡς προήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς νάπης ἔξω, Φιλώταν μὲν ἀναλαβόντα τοὺς ἐκ τῆς ἄνωθεν Μακεδονίας ἱππέας προσέταξεν ἐμβάλλειν κατὰ τὸ κέρας τὸ δεξιόν, ᾗπερ μάλιστα προὐκεχωρήκεσαν ἐν τῇ ἐκδρομῇ· Ἡρακλείδην δὲ καὶ Σώπολιν τοὺς ἐκ Βοττιαίας τε καὶ Ἀμφιπόλεως ἱππέας κατὰ τὸ εὐώνυμον κέρας ἐπάγειν ἔταξε. Τὴν δὲ φάλαγγα τῶν πεζῶν καὶ τὴν ἄλλην ἵππον πρὸ τῆς φάλαγγος παρατείνας κατὰ μέσους ἐπῆγε. Καὶ ἔστε μὲν ἀκροβολισμὸς παρ' ἑκατέρων ἦν οἱ Τριβαλλοὶ οὐ μεῖον εἶχον· ὡς δὲ ἥ τε φάλαγξ πυκνὴ ἐνέβαλλεν ἐς αὐτοὺς ἐρρωμένως καὶ οἱ ἱππεῖς οὐκ ἀκοντισμῷ ἔτι, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς ἵπποις ὠθοῦντες ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ προσέπιπτον, τότε δὴ ἐτράπησαν διὰ τοῦ νάπους ἐς τὸν ποταμόν. Καὶ ἀποθνήσκουσι μὲν τρισχίλιοι ἐν τῇ φυγῇ, ζῶντες δὲ ὀλίγοι καὶ τούτων ἐλήφθησαν, ὅτι ὕλη τε δασεῖα πρὸ τοῦ ποταμοῦ ἦν καὶ νὺξ ἐπιγενομένη τὴν ἀκρίβειαν τῆς διώξεως ἀφείλετο τοὺς Μακεδόνας. Αὐτῶν δὲ Μακεδόνων τελευτῆσαι λέγει Πτολεμαῖος ἱππέας μὲν ἕνδεκα, πεζοὺς δὲ ἀμφὶ τοὺς τεσσαράκοντα.

(3, 1—2) (Tri dana posle bitke Aleksandar dolazi do Istra. Istar je najveća reka Evrope. Na njenoj levoj obali žive Kelti, Kvadi, Markomani, Sauromati koji se zovu Jazigi, Geti, ostali Sauromati i, do samog ušća, Skiti.)

(3, 3—4) Ἐνταῦθα καταλαμβάνει αὐτῷ ἡκούσας ναῦς μακρὰς ἐκ Βυζαντίου διὰ τοῦ πόντου τοῦ Εὐξείνου κατὰ τὸν ποταμόν. Ταύτας ἐμπλήσας τοξοτῶν τε καὶ ὁπλιτῶν τῇ νήσῳ ἐπέπλει ἵνα οἱ Τριβαλλοί τε καὶ οἱ Θρᾷκες ξυμπεφευγότες ἦσαν, καὶ ἐπειρᾶτο βιάζεσθαι τὴν ἀπόβασιν. Οἱ δὲ βάρβαροι ἀπήντων ἐπὶ τὸν ποταμὸν ὅποι αἱ νῆες προσπίπτοιεν· αἱ δὲ ὀλίγαι ἦσαν καὶ ἡ στρατιὰ οὐ πολλὴ ἡ ἐπ' αὐτῶν, καὶ τῆς νήσου τὰ πολλὰ ἀπότομα ἐς προσβολήν, καὶ τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ τὸ παρ' αὐτήν, οἷα δὴ ἐς στενὸν συγκεκλεισμένον, ὀξὺ καὶ ἄπορον προσφέρεσθαι. (Aleksandar povlači odatle lade i odlučuje da pređe preko Dunava u zemlju Geta. Sledе (3, 5—4, 5) borbe s Getima. Povratak na Istar i žrtve zahvalnice na obali Heraklu, Jupiteru Soteru i Istru što su mu dali da pređe preko reke i da se srećno vrati.)

(4, 6—8) Ἐνταῦθα ἀφίκοντο πρέσβεις ὡς Ἀλέξανδρον παρά τε τῶν ἄλλων ὅσα αὐτόνομα ἔθνη προσοικεῖ τῷ Ἴστρῳ καὶ παρὰ Σύρμου τοῦ Τριβαλλῶν βασιλέως. Καὶ παρὰ Κελτῶν δὲ τῶν ἐπὶ τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ ᾠκισμένων ἦκον... πάντες δὲ φιλίας τῆς Ἀλεξάνδρου ἐφιέμενοι ἥκειν ἔφασαν. Καὶ πᾶσιν ἔδωκε πίστεις Ἀλέξανδρος καὶ ἔλαβε. (Kad je Kelte upitao čega se najviše boje, oni mu odgovore da se najviše plaše da nebo ne padne na njih. Aleksandar prihvati njihovo prijateljstvo i savezništvo, ali primeti da su Kelti razmetljivci.)

[str. 17, 23-25, 31, 34, 42, 55, 56, 58, 341, 350, 396]

335. godina

T 24 Str. VII, 3,8 (c. 301). Ἀλέξανδρος γὰρ ὁ Φιλίππου κατὰ τὴν ἐπὶ Θράκας τοὺς ὑπὲρ τοῦ Αἵμου στρατείαν ἐμβαλὼν εἰς Τριβαλλούς, ὁρῶν μέχρι τοῦ Ἴστρου καθήκοντας καὶ τῆς ἐν αὐτῷ νήσου Πεύκης, τὰ πέραν δὲ Γέτας ἔχοντας, ἀφῖχθαι λέγεται μέχρι δεῦρο, καὶ εἰς μὲν τὴν νῆσον ἀποβῆναι μὴ δύνασθαι σπάνει πλοίων (ἐκεῖσε γὰρ καταφυγόντα τὸν τῶν Τριβαλλῶν βασιλέα Σύρμον ἀντισχεῖν πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν), εἰς δὲ τοὺς Γέτας διαβάντα ἑλεῖν αὐτῶν πόλιν καὶ ἀναστρέψαι διὰ ταχέων εἰς τὴν οἰκείαν, λαβόντα δῶρα παρὰ τῶν ἐθνῶν καὶ παρὰ τοῦ Σύρμου. (Za vreme ovog pohoda primio je Al ksandar, prema Ptolemeju, sinu Lagovom, poslanstvo Kelta sa Jadrana, koji su mu, upitani, rekli da se boje samo jedne stvari na svetu, da se nebo ne sruši na njih.) (c. 302). Ταῦτα δὲ ἁπλότητος τῆς τῶν βαρβάρων ἐστὶ σημεῖα, τοῦ τε μὴ συγχωρήσαντος μὲν τὴν ἀπόβασιν τὴν εἰς τὴν νῆσον, δῶρα δὲ πέμψαντος καὶ συνθεμένου φιλίαν, (a tako isto i to što kažu da se ničega ne boje, a ipak iznad svega cene prijateljstvo moćnog čoveka.)

[str. 24, 28, 34, 58, 341, 396]

335. godina

T 25 Diod. XVII, 8, 1. Ἀλέξανδρος δὲ τὰς κατὰ τὴν Ἑλλάδα ταραχὰς καταπαύσας ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θρᾴκην καὶ πολλὰ μὲν ἔθνη Θρᾴκια ταραττόμενα καταπληξάμενος ὑποταγῆναι κατηνάγκασεν, ἐπῆλθεν δὲ καὶ τὴν Παιονίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίδα καὶ τὰς ὁμόρους ταύταις χώρας καὶ πολλοὺς τῶν κατοικούντων βαρβάρων ἀφεστηκότας χειρωσάμενος ὑπηκόους πάντας τοὺς πλησιοχώρους βαρβάρους ἐποιήσατο. [str. 23, 24, 31, 42, 56]

335. godina

T 26 Chron. Oxyrh. 12,6 . . . καὶ διεδέξατο αὐτὸν ὁ υἱὸς Ἀλέξανδρος. Ὃς παραλαβὼν τὴν ἀρχὴν πρῶτον μὲν Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας καὶ ἄλλα βάρβαρα ἔθνη ἀποστάντα ἐχειρώσατο, ἔπειτα Θήβας . . . κατέσκαψεν.

[str. 31]

335. godina

T 27 Plut. Alex. XI. (Kada je Aleksandar preuzeo vlast, Makedoniji je pretila opasnost sa svih strana.) Οὔτε γὰρ τὰ βάρβαρα καὶ πρόσοικα γένη τὴν δούλωσιν ἔφερε, ποθοῦντα τὰς πατρίους βασιλείας (niti je Filip imao vremena da umiri Grčku. Aleksandar je smelo i odlučno sredio prilike). Τὰ μὲν οὖν βαρβαρικὰ κινήματα καὶ τοὺς ἐκεῖ πολέμους κατέπαυσεν ὀξέως ἐπιδραμὼν στρατῷ μέχρι πρὸς τὸν Ἴστρον, ᾗ καὶ Σύρμον ἐνίκησε μάχῃ μεγάλῃ τὸν βασιλέα τῶν Τριβαλλῶν· (kada je čuo da su se pobunili Tebanci i da su na njihovu stranu stali i Atinjani, on se odmah uputi s vojskom na jug, govoreći da želi da se pokaže) Δημοσθένει παῖδα μὲν αὐτὸν, ἕως ἦν ἐν Ἰλλυριοῖς καὶ Τριβαλλοῖς, ἀποκαλοῦντι (kao zreo čovek pred zidinama Atine).

[str. 31, 33, 42, 58, 341]

335. godina

T 28 Plut. de fort. Alex. II, 11 (342 C). (Sreća odvraća Aleksandra od pohoda u Aziju i stvara mu razne smetnje.) Πρῶτον αὐτῷ τὰ βαρβαρικὰ τῶν προσοίκων διετάραξεν, Ἰλλυρικοὺς καὶ Τριβαλλικοὺς μηχανωμένη πολέμους· οἷς μέχρι Σκυθίας τῆς παρ' Ἴστρον ἀποσπαθεὶς ἀπὸ τῶν ἄνω πράξεων καὶ περιδραμὼν καὶ κατεργασάμενος πάντα κινδύνοις καὶ ἀγῶσι μεγάλοις . . .

[str. 29]

335. godina

T 29 Chron. Par. ad an. 335/4. Ἀφ'οὗ Ἀλέξανδρος εἰς Τριβαλλοὺς καὶ Ἰλλυριοὺς ἐστρά[τευσε] καὶ Θηβαίων ἐπαναστάντων καὶ τὴμ φρουρὰν πολιορκούντων ἐπανελθὼν κατὰ κράτος λαβὼν τὴν πόλιν κατέσκαψεν, ἔτη ἑβδομήκοντα ἕνα, ἄρχοντος Ἀθήνησι Εὐαινέτου.

[str. 31]

335. godina

T 30 Demad. § 17. Καί μοι τῶν πεπραγμένων ἀναμνήσθητε, ἡνίκα Δημοσθένης καὶ Λυκοῦργος τῷ μὲν λόγῳ παρατατόμενοι τοὺς Μακεδόνας ἐνίκων ἐν Τριβαλλοῖς, μόνον δ'οὐχ ὁρατὸν ἐπὶ τοῦ βήματος νεκρὸν τὸν Ἀλέξανδρον προέθηκαν, ...

[str. 33]

335. godina

T 31 Arr. I, 10,3. (Na vest o razaranju Teba, 335. godine, Atinjani pošalju, na Demadov predlog, poslanstvo Aleksandru) ὅτι τε σῶος ἐξ Ἰλλυριῶν καὶ Τριβαλλῶν ἐπανῆλθε χαίρειν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων οὐκ ἐν καιρῷ ἀπαγγελοῦντας, καὶ ὅτι Θηβαίους τοῦ νεωτερισμοῦ ἐτιμωρήσατο.

[str. 23, 34]

335. godina

T 32 Ps.-Kallisth. 1, 26. ... Ἰλλυριῶν τε καὶ Παιόνων καὶ Τριβαλλῶν τῆς ἀρχῆς ἀποστάντων, ...

[str. 23]

335. godina

T 33 Iust. XI, 2, 8. (Dok se Aleksandar spremao za rat protiv Persije, stigla mu je vest da su se Atinjani i Tebanci pobunili. Najviše je tome doprineo Demosten, potkupljen persijskim zlatom), *qui Macedonum deletas omnes cum rege copias a Triballis adfirmaverit, producto in contionem auctore, qui in eo proelio, in quo rex ceciderit, se quoque vulneratum diceret.*

[str. 33]

T 34 Curt. IX, 6,20. (Iz govora Aleksandra Velikog u Opisu.) *Orsus a Macedonia imperium Graeciae teneo, Thraciam et Illyrios subegi, Triballis Maedisque imperito, Asiam ... possideo.*

[str. 34]

T 35 Curt. VI, 3,2. (Iz govora Aleksandra Velikog vojnicima na obalama Hifasisa.) *Ut omittam Illyrios, Triballos, Boetiam, Thraciam Spartam, Achaeos, Peloponnesum, quorum alia ductu meo, alia imperio auspicioque perdomui ...*

[str. 34]

334. godina

T 36 Diod. XVII, 17,4. (Nabrajaju se snage s kojima je Aleksandar prešao u Aziju. U pešadiji je bilo: 12 000 Makedonaca, 7 000 saveznika i 5 000 najamnika, kojima je komandovao Parmenion.) Ὠδρύσαι δὲ καὶ Τριβαλλοὶ καὶ Ἰλλυριοὶ συνηκολούθησαν ἑπτακισχίλιοι, τοξοτῶν δὲ καὶ τῶν Ἀγριάνων καλουμένων χίλιοι, ὥστε τοὺς ἅπαντας εἶναι πεζοὺς τρισμυρίους <καὶ δισχιλίους>. [str. 36, 350]

323. godina

T 37 Arr. τὰ μετὰ Ἀλέξ., fr. 1 a, 7 R (= Phot. Bibl. cod. 92). Τῶν δὲ κατὰ τὴν Εὐρώπην, Θρᾴκης μὲν καὶ Χερρονήσου καὶ ὅσα Θρᾳξί σύνορα ἔθνη ἔστε ἐπὶ θάλασσαν τὴν ἐπὶ Σαλμυδησσὸν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καθήκοντα, Λυσιμάχῳ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη· τὰ δὲ ἐπέκεινα τῆς Θρᾴκης ὡς ἐπὶ Ἰλλυριοὺς καὶ Τριβαλλοὺς καὶ Ἀγριᾶνας καὶ αὐτὴ Μακεδονία καὶ ἡ Ἤπειρος . . . καὶ οἱ Ἕλληνες σύμπαντες Κρατερῷ καὶ Ἀντιπάτρῳ ἐνεμήθη.

[str. 38, 42, 55]

322. godina

T 38 Dexippi τὰ μετὰ Ἀλεξ., fr. 1 b, 3 R (= Phot. Bibl. cod. 82). Τῶν δ'Εὐρωπαίων Θρᾴκης μὲν καὶ Χερρονήσου Λυσίμαχος, Ἀντίπατρος δὲ ἐπὶ πᾶσι Μακεδόσι καὶ Ἕλλησι καὶ Ἰλλυριοῖς καὶ Τριβαλλοῖς καὶ Ἀγριᾶσι καὶ ὅσα τῆς Ἠπείρου ἐξέτι Ἀλεξάνδρου στρατηγὸς αὐτοκράτωρ ἐτέτακτο.

[str. 38, 42, 55]

T 39 Str. VII, 5, 11 (c. 318). Καταστρεψάμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριᾶται Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριάνων μέχρι τοῦ Ἴστρου καθήκοντας ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν ἐπῆρξαν καὶ τῶν ἄλλων Θρᾳκῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν. Κατελύθησαν δ' ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον, ὕστερον δ'ὑπὸ Ῥωμαίων, οἳ καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησαν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντας.

[str. 43, 50]

T 40 Str. VII, 5,6 (c. 315). Οἱ γὰρ πλεῖστον δυνάμενοι πρότερον τελέως ἐταπεινώθησαν καὶ ἐξέλιπον, Γαλατῶν μὲν Βοῖοι καὶ Σκορδίσται, Ἰλλυριῶν δὲ Αὐταριᾶται καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Δαρδάνιοι, Θρᾳκῶν δὲ Τριβαλλοί, ὑπ'ἀλλήλων μὲν ἐξ ἀρχῆς, ὕστερον δ'ὑπὸ Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων ἐκπολεμούμενοι.

[str. 51, 52, 54]

T 41 Paus. X, 19, 7. (Kelti se spremaju po drugi put za pohod u Grčku. Okupe veliku vojsku, pešadiju i konjicu i podele je u tri dela.) Ἐπὶ μὲν οὖν Θρᾷκας καὶ τὸ ἔθνος τὸ Τριβαλλῶν ἔμελλε Κερέθριος ἡγήσεσθαι· τοῖς δὲ ἐς Παιονίαν ἰοῦσι Βρέννος ἦσαν καὶ Ἀκιχώριος ἄρχοντες· Βόλγιος δὲ ἐπὶ Μακεδόνας τε καὶ Ἰλλυριοὺς ἦλασε . . .

[str. 43, 55]

T 42 Iust. XXV, 1,2—3. *Quippe Galli, qui a Brenno duce, cum in Graeciam proficisceretur, ad terminos gentis tuendos relicti fuerant, ne soli desides viderentur, peditum XV milia, equitum tria milia armaveran fugtatisque Getarum Triballorumque copiis Macedoniae inminentes legatos ad regem miserunt, qui pacem ei venalem offerent, simul et regis castra specularentur.*

[str. 44]

T 43 Str. VII, 3,13 (c. 305). (Kod Grka su Geti bili poznati po tome što su stalno prelazili s jedne strane Dunava na drugu i mešali se s Mezima.) Καὶ τὸ τῶν Τριβαλλῶν ἔθνος, Θρᾳκικὸν ὄν, τὸ αὐτὸ πέπονθε τοῦτο. Μεταναστάσεις γὰρ δέδεκται, τῶν πλησιοχώρων εἰς τοὺς ἀσθενεστέρους ἐξαναστάντων, τῶν μὲν ἐκ τῆς περαίας Σκυθῶν καὶ Βασταρνῶν καὶ Σαυροματῶν ἐπικρατούντων πολλάκις, ὥστε καὶ ἐπιδιαβαίνειν τοῖς ἐξελαθεῖσι καὶ καταμένειν τινὰς αὐτῶν ἢ ἐν ταῖς νήσοις ἢ ἐν τῇ Θρᾴκῃ· τῶν δ' ἐκ θατέρου μέρους ὑπ' Ἰλλυριῶν μάλιστα κατισχυομένων.

[str. 45, 54]

T 44 App. Ill. 3. Καὶ τάδε μὲν τοῖς ἀρχαιολογοῦσι μεθείσθω, γένη δ'ἔστιν Ἰλλυριῶν, ὡς ἐν τοσῇδε χώρᾳ, πολλὰ καὶ περιώνυμα ἔτι νῦν, χώραν νεμόμενοι πολλὴν Σκορδίσκων καὶ Τριβαλλῶν, οἳ ἐς τοσοῦτον ἀλλήλους πολέμῳ διέφθειραν, ὡς Τριβαλλῶν εἴ τι ὑπόλοιπον ἦν, ἐς Γέτας ὑπὲρ Ἴστρον φυγεῖν, καὶ γένος ἀκμάσαν μέχρι Φιλίππου τε καὶ Ἀλεξάνδρου νῦν ἔρημον καὶ ἀνώνυμον τοῖς τῇδε εἶναι, Σκορδίσκους δὲ . . . (cf. S 6).

[str. 44]

109/8. godina

T 45 Eutr. IV, 27. *A Marco Iunio Silano collega Quinti Metelli Cimbri in Gallia victi sunt et a Minucio Rufo in Macedonia Scordisci et Triballi.* Cf. S 17.

[str. 46]

T 46 Cass. Dio. LI, 23, 3—4. (Počinjući izlaganje o pohodu Marka Krasa na Dačane i Bastarne, Dion izlaže uzroke zbog kojih je došlo do rata s Bastarnima.) Βαστάρναι δὲ Σκύθαι τε ἀκριβῶς νενομίδαται, καὶ τότε τὸν Ἴστρον διαβάντες τήν τε Μυσίαν τὴν κατ' ἀντιπέρας σφῶν καὶ μετὰ τοῦτο καὶ Τριβαλλοὺς ὁμόρους αὐτῇ ὄντας τούς τε Δαρδάνους ἐν τῇ χώρᾳ τῇ ἐκείνων οἰκοῦντας ἐχειρώσαντο. Τέως μὲν οὖν ταῦτ' ἐποίουν, οὐδέν σφισι πρᾶγμα πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἦν· ἐπεὶ δὲ τόν τε Αἷμον ὑπερέβησαν καὶ τὴν Θρᾴκην τὴν Δενθελητῶν ἔνσπονδον αὐτοῖς οὖσαν κατέδραμον . . .

[str. 46]

T 47 Cass. Dio. LI, 27, 2—3. (Na kraju poglavlja o pohodu Marka Krasa, Dion se još jednom osvrće na imena plemena koja su nastanjivala oblast izmedu Istra i Hema.) Τὸ μὲν γὰρ πάλαι Μυσοί τε καὶ Γέται πᾶσαν τὴν μεταξὺ τοῦ τε Αἵμου καὶ τοῦ Ἴστρου οὖσαν ἐνέμοντο, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ ἐς ἄλλα τινὲς αὐτῶν ὀνόματα μετέβαλον, καὶ μετὰ ταῦτα ἐς τὸ τῆς Μυσίας ὄνομα πανθ' ὅσα ὁ Σάουος ἐς τὸν Ἴστρον ἐμβάλλων, ὑπέρ τε τῆς Δαλματίας καὶ ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας τῆς τε Θρᾴκης, ἀπὸ τῆς Παννονίας ἀφορίζει, συγκεχώρηκεν. Καὶ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἄλλα τε ἔθνη πολλὰ καὶ οἱ Τριβαλλοί ποτε προσαγορευθέντες, οἵ τε Δαρδάνιοι καὶ νῦν οὕτω καλούμενοι.

[str. 46, 52]

T 48 Cass. Dio. LI, 22, 7. (Dačani su u neku ruku Skiti i žive s obeju strana Istra. Dačane južno od Istra Dion obično zove Getima, cf. LXVII 6, 2.) Οἱ δὲ ἐπ' ἀμφότερα τοῦ Ἴστρου νέμονται, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ τάδε αὐτοῦ καὶ πρὸς τῇ Τριβαλλικῇ οἰκοῦντες ἔς τε τὸν τῆς Μυσίας νομὸν τελοῦσι καὶ Μυσοί, πλὴν παρὰ τοῖς πάνυ ἐπιχωρίοις, ὀνομάζονται, οἱ δὲ ἐπέκεινα Δακοὶ κέκληνται.

[str. 47, 396]

T 49 Str. VII, 5, 12 (c. 318). (Mali Skordisci žive istočno od Bronga — Velike Morave), συνάπτοντες Τριβαλλοῖς καὶ Μυσοῖς.

[str. 51]

T 50 Str. VII, 5, 12 (c. 318). Μετὰ δὲ τὴν τῶν Σκορδίσκων χώραν παρὰ μὲν τὸν Ἴστρον ἡ τῶν Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν ἔστιν, ὧν ἐμνήσθημεν πρότερον, καὶ τὰ ἕλη τὰ τῆς μικρᾶς καλουμένης Σκυθίας τῆς ἐντὸς Ἴστρου . . . Ὑπεροικοῦσι δ' οὗτοι τε καὶ Κρόβυζοι καὶ οἱ Τρωγλοδύται λεγόμενοι τῶν περὶ Κάλλατιν καὶ Τομέα καὶ Ἴστρον τόπων.

[str. 51, 53, 396]

T 51 Plin. III, 149. *Pannoniae iungitur provincia, quae Moesia appellatur, ad Pontum usque cum Danuvio decurrens. Incipit a confluente supra dicto. In eo Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces, Pontoque contermini Scythae. Flumina clara e Dardanis Margus, Pingus, Timachus, ex Rhodope Oescus . . .*

[str. 52]

T 52 Plin. IV, 3. *Epiros ipsa ad Magnesiam Macedoniamque tendens a tergo suo Dassaretas supra dictos, liberam gentem, mox feram Dardanos habet. Dardanis laevo Triballi praetenduntur latere et Moesicae gentes, a fronte inguntur Maedi ac Denseletae, quibus Threces ad Pontum usque pertinentes.*

[str. 52]

T 53 Plin. IV, 33. *Partem eius* (sc. *Macedoniae*) *septentrionalem Paeonia ac Pelagonia protegunt a Triballis.*

[str. 42, 51]

T 54 Solin. 9, 2 (p. 63, 5—7). (Cf. D 89): *qua septentrione tunditur* (sc. *Macedonia*) *Paeonia ac Pelagonia protegitur a Triballis.*

[str. 51]

T 55 Plin. VI, 218. *Septima divisio ab altera Caspii maris ora incipit, vadit super Callatim, Bosporum, Borysthenem, Tomos, Thraciae aversa, Triballos, Illyrici reliqua, Hadriaticum mare, Aquileiam,* etc. etc.

[str. 52]

T 56 Ptol. III, 10, 4. Κατέχουι δὲ τῆς κάτω Μυσίας τὰ μὲν δυσμικὰ Τριβαλλοί, τῶν δὲ ἀνατολικῶν τὰ μὲν ὑπὸ τὸ στόμα τὴν Πεύκην Τρωγλοδύται . . .

T 57 Ptol. III, 10, 5. Πόλεις δὲ εἰσὶ παρὰ μὲν τὸν Δανούβιον ποταμὸν αἵδε: . . . Οἶσκος Τριβαλλῶν . . .

[str. 53]

T 58 Tzetzes, Hist. 11, 935. Οἰκοῦσι τῆς κάτω δὲ δυσμὰς Μυσίας ἔθνη Τριβαλλῶν.

[str. 53]

T 59 Eust. Comm. 180 (p. 249). Εἰσὶ δὲ Τρωγλοδύται καὶ ἐν Εὐρώπῃ περί που τὴν Τριβαλλῶν γῆν καὶ περὶ Καύκασον δὲ τὸν βόρειον ὁμοίως.

[str. 53]

T 60 Eust. in Dionys. 323. Αὐτοί τε Θρῄκες, ἀπείρονα γαῖαν ἔχοντες] Ἄρχονται μὲν ἀπὸ Μακεδονίας ὁμοῦ καὶ Παιονίας, καὶ παρατείνουσιν ἄχρι Σκυθίας, οἰκοῦσι δὲ τὰ μὲν ἤμερα Μακεδόνες, τὰ δὲ τραχέα Σκύθαι. Ἐπιφανῆ δὲ ἔθνη εἰσὶ Σίθωνες, Τριβαλλοί, Βίστονες καὶ τὰ ὅμοια.

[str. 53, 56]

T 61 CIL V, 1838 (Iulium Carnicum). *C. Baebio P. f. Cla. Attico II vir(o) i.d. primo pil(o) leg. V. Macedonic(ae) praef(ecto) civitatum Moesiae et Treballiae . . .*

[str. 53]

T 62 Cod. Iust. VIII, 47, 5. *S(ub) prid(ie) non. Dec. Triballis Tiberiano et Dione coss.*

[str. 53]

T 63 Aur. Vict. Caes. 25, 1. *Gaius Iulius Maximinus, praesidens Trebellicae, primus e militaribus . . .*

[str. 53]

T 64 Steph. Byz., s. v. Τριβαλλοί, ἔθνος Ἰλλυρικόν. Ἀριστοφάνης Ὄρνισιν, Ὄνομα δὲ τούτοις τῶν θεῶν τῶν βαρβάρων τί ἐστι; μαραθωνοτριβαλλοί. Cf. T 77.

---

ed. Meinekii, p. 634: μανθάνω Τριβαλλοί R(ehdigeranus), μαραθωνοτριβαλλοί A(ldinus), μανθωνοτριβαλλοί V(ossianus).

[str. 54]

T 65 Steph. Byz. s. v. Τέμενος... ἔστι καὶ Τεμενίτης λόφος ἐν τῇ Θράκῃ πρὸς τῇ Τριβαλλῶν.

---

ed. Meinekii, p. 614: Τριβαλλῶν M(einecke), Τριβαλλῷ libri.

[str. 56]

T 66 App. Ill. 2. (Cf. S 47) Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Παννόνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι. (Nastavak T 44).

[str. 54]

T 67 Anton. Lib. Metam. 21. Τερείνης τῆς Στρυμόνος καὶ Ἄρεως ἐγένετο θυγάτηρ Θρᾴσσα. Ταύτην δ'ἔγημεν Ἱππόνους ὁ Τριβαλλοῦ παῖς καὶ αὐτοῖς ἐγένετο θυγάτηρ ὄνομα Πολυφόντη.

[str. 56]

T 68 Schol. Lucian. Alexandr., c. 4 (= Kratini fr. 14, Kock). Κέρκωπες] Οὗτοι ἐν Βοιωτίᾳ διέτριβον Οἰχαλιεῖς ὄντες γένος, Σίλλος καὶ Τριβαλλὸς ὀνομαζόμενοι, ἐπίορκοι καὶ ἀργοί, ὡς Κρατῖνος Ἀρχιλόχοις καὶ Διότιμος, Σύλλοι τε Τριβαλλοί τε δύο βαρυδαίμονες ἄνδρες.

[str. 64]

T 69 Eubul. fr. 75, Kock (= Athen. III, 108 b). Εὔβουλος Ὀρθάνῃ· πᾶσα δ'εὔμορφος γυνὴ ἐρῶσα φοιτᾷ τηγάνων τε σύντροφα τριβαλλοπανόθρεπτα μειρακύλλια.

τριβαλλοποπανόθρεπτα Casaubonus (πόπανον žrtveni kolač), τριβαλλοπανόθρεπτα rectissime Meineke, Kock.

[str. 65]

T 70 Dem. LIV, 39. Ἀκούω γὰρ... Βάκχιόν τέ τινα, ὃς παρ' ὑμῖν ἀπέθανε, καὶ Ἀριστοκράτην τὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς διεφθαρμένον καὶ τοιούτους ἑτέρους καὶ Κόνωνα τουτονί, ἑταίρους εἶναι μειράκι'ὄντας καὶ Τριβαλλοὺς ἐπωνυμίαν ἔχειν· τούτους τά θ'Ἑκαταῖα κατεσθίειν, καὶ τοὺς ὄρχεις τοὺς ἐκ τῶν χοίρων, οἷς καθαίρουσ' ὅταν εἰσιέναι μέλλωσι, συλλέγοντας ἑκάστοτε συνδειπνεῖν ἀλλήλοις, καὶ ῥᾴδιον ὀμνύναι κἀπιορκεῖν ἢ ὁτιοῦν.

[str. 65]

T 71 Ioann. Lyd. de magist. 1, 47. (Rimljani zovu) τίρωνας δὲ τοὺς ταπεινούς, ὁποίους εἶναι συμβαίνει καθ'ἡμᾶς τοὺς λεγομένους Τριβαλλούς· οὕτως δὲ τοὺς Βέσσους Ἀρριανὸς ἐν τοῖς περὶ Ἀλεξάνδρου προσηγόρευσε.

[str. 56, 65]

T 72 Schol. Aischin. 52. Ἀγρίους] Τοὺς μὴ ἐν τῷ ἄστει, ἀλλ' ἐν ἀγρῷ διατρίβοντας. Τοὺς σφόδρα ἐπτοημένους περὶ τὰ παιδικὰ καὶ χαλεποὺς παιδεραστάς. Ἐπονομάζονται δὲ καὶ Τριβαλλοὶ καὶ Κένταυροι.

[str. 65]

Ibid. Κηδωνίδην κτλ.] Οὗτοι παιδερασταί, ἐπωνυμίας ἔχοντες ἄγριοι καὶ Τριβαλλοὶ καὶ Κένταυροι. [str. 65]

T 73 Etym. M. s. v. Τρίβαλλοι, οἱ ἐν τοῖς βαλανείοις ἀναγώγως διατριβόμενοι· οἱ δὲ, τοὺς εἰκαίους καὶ τοὺς βίους κατατρίβοντας.

εἰκαίους καὶ] Fr. Sylburg daje u svom izdanju (Leipzig, 1816) drugu lekciju: εἰκαίως τοὺς. [str. 65]

T 74 Etym. M. Miller, p. 285. Ὁ δὲ ἄκρατος ὑπολαβὼν τοῖς ἀσελγεστάτοις τῶν Ἀθήνῃσι Τριβαλλῶν, ὧν ἕκαστος οὐδ' ἂν τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἀνάσχοιτο οἰνωμένος. [str. 65]

T 75 Hesych. s. v. Τριβαλλοί· συκοφάνται. Οἱ δὲ τοὺς θωπευτικούς, ἐν τοῖς βαλανείοις διατρίβοντας, καὶ ἐπὶ τὰ δεῖπνα ἑαυτοὺς καλοῦντας. [str. 65, 66]

T 76 Lex. rhet. Bekk. p. 307, 3. Τρίβαλλοι, ἔθνος Θρᾳκῶν· ἢ ἐπώνυμον τῶν συκοφαντούντων. [str. 54, 66]

T 77 Arist. Av. 1 520—1 531, 1 567—1 573, 1 615 sq., 1 627—1 629, 1 676—1 682. (Prometej priča Pistheteru kako bogovi gladuju otkako je stvorena ptičja država u vazduhu — Nefelokokigija — jer miris od žrtava ne dolazi više do njih.)

ΠΡ.: οἱ δὲ βάρβαροι θεοὶ
πεινῶντες ὥσπερ Ἰλλυριοὶ κεκριγότες
ἐπιστρατεύσειν φάσ' ἄνωθεν τῷ Διί,
εἰ μὴ παρέξει τἀμπόρι'ἀνεῳγμένα
ἵν' εἰσάγοιτο σπλάγχνα κατατετμημένα.

ΠΙ.: Εἰσὶν γὰρ ἕτεροι βάρβαροι θεοί τινες
ἄνωθεν ὑμῶν;

ΠΡ.: οὐ γάρ εἰσι βάρβαροι
ὅθεν ὁ πατρῷός ἐστιν Ἐξηκεστίδῃ;

ΠΙ.: Ὄνομα δὲ τούτοις τοῖς θεοῖς τοῖς βαρβάροις
τί ἐστίν;

ΠΡ.: Ὅ τι ἐστίν; Τριβαλλοί.

ΠΙ.: Μανθάνω.

Ἐντεῦθεν ἄρα τοὐπιτριβείης ἐγένετο.

ΠΡ.: Μάλιστα πάντων.

(U Nefelokokigiju dolaze Posejdon, Herakle i jedan bog Tribal. Posejdon se obraća Tribalu.)

ΠΟ.: Οὗτος, τί δρᾷς; Ἐπαρίστερ' οὕτως ἀμπέχει;
οὐ μεταβαλεῖς θοἰμάτιον ὧδ' ἐπιδέξια;
Τί, ὦ κακόδαιμον; Λαισποδίας εἶ τὴν φύσιν;
Ὦ δημοκρατία, ποῖ προβιβᾷς ἡμᾶς ποτε,
εἰ τουτονί κεχειροτονήκασ' οἱ θεοί;
Ἔξεις ἀτρέμας; Οἴμωζε· πολὺ γὰρ δὴ σ'ἐγὼ
ἑόρακα πάντων βαρβαρώτατον θεῶν.

(Pistheteros objašnjava Posejdonu i Heraklu kakve bi sve koristi bogovi imali ako bi pticama prepustili vladavinu na zemlji. Komičnost scene se pojačava time što svaki put pitaju za mišljenje Tribala).

1615 ΠΙ.: Τί δαὶ σὺ φῄς;
ΤΡ.: Να Βαισατρευ.
ΠΙ.: Ὁρᾷς, ἐπαινεῖ χοὔτος.
(Nešto docnije)
1627 ΠΟ.: Καὶ τὸν Τριβαλλόν νυν ἐροῦ.
ΗΡ.: Ὁ Τριβαλλός, οἰμώζειν δοκεῖ σοι;
ΤΡ.: Σαυνακα
βακταρι κρουσα.
ΗΡ.: Φησί μ' εὖ λέγειν πάνυ.
(Malo docnije opet)
1676 ΠΙ.: Τί δαὶ σὺ φῄς;
ΠΟ.: Τἀναντία ψηφίζομαι.
ΠΙ.: Ἐν τῷ Τριβαλλῷ πᾶν τὸ πρᾶγμα. Τί σὺ λέγεις;
ΤΡ.: Καλανι κορυνα καὶ μεγαλα βασιλιναυ
ὀρνιτο παραδίδωμι.
ΗΡ.: Παραδοῦναι λέγει.
1680 ΠΟ.: Μὰ τὸν Δί' οὐχ οὗτός γε· παραδοῦναι λέγει,
εἰ μὴ βαδίζει γ' ὥσπερ αἱ χελιδόνες.
ΠΙ.: Οὐκοῦν παραδοῦναι ταῖς χελιδόσιν λέγει. [str. 55 66, 67]

T 78 Isocrat. 12 (Panathen.) 227—228. Ὥστ'οὐδεὶς ἂν αὐτοὺς διά γε τὴν ὁμόνοιαν δικαίως ἐπαινέσειεν, οὐδὲν μᾶλλον ἢ τοὺς καταποντιστὰς καὶ λῃστὰς καὶ τοὺς περὶ τὰς ἄλλας ἀδικίας ὄντας· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι σφίσιν αὐτοῖς ὁμονοοῦντες τοὺς ἄλλους ἀπολλύουσιν. Εἰ δέ τισι δοκῶ τὴν παραβολὴν ἀπρεπῆ πεποιῆσθαι πρὸς τὴν ἐκείνων δόξαν, ταύτην μὲν ἐῶ, λέγω δὲ Τριβαλλούς, οὓς ἅπαντές φασιν ὁμονοεῖν μὲν ὡς οὐδένας ἄλλους ἀνθρώπους, ἀπολλύναι δ'οὐ μόνον τοὺς ὁμόρους καὶ τοὺς πλησίον οἰκοῦντας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους, ὅσων ἂν ἐφικέσθαι δυνηθῶσιν. Οὓς οὐ χρὴ μιμεῖσθαι τοὺς ἀρετῆς ἀντιποιουμένους ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὴν τῆς σοφίας καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν δύναμιν. [str. 13, 18, 67, 374]

T 79 Isocrat. 8, 50 (περὶ εἰρήνης). Καὶ σεμνυνόμεθα μὲν καὶ μέγα φρονοῦμεν ἐπὶ τῷ βέλτιον γεγονέναι τῶν ἄλλων, ῥᾷον δὲ μεταδίδομεν τοῖς βουλομένοις ταύτης τῆς εὐγενείας ἢ Τριβαλλοὶ καὶ Λευκανοὶ τῆς αὐτῶν δυσγενείας. [str. 374]

T 80 Dion. Hal. Dem. 17. = **T 79** (Dionisije citira odlomak iz Isokratova govora u kome se nalazi i prethodni podatak). [str. 374]

T 81 Arist. Top. 2, 11. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ποῦ μὲν καλὸν τὸν πατέρα θύειν, οἷον ἐν Τριβαλλοῖς, ἁπλῶς δ'οὐ καλόν. Ἢ τοῦτο μὲν οὐ ποῦ σημαίνει ἀλλὰ τισίν· οὐδὲν γὰρ διαφέρει ὅπου ἂν ὦσιν· πανταχοῦ γὰρ αὐτοῖς ἔσται καλὸν [τοῖς[1] Τριβαλλοῖς].

[1] Neki rukopisi imaju οὗσι. [str. 375]

T 82 Alexidis fr. 241 (=Athen. XV, 671 d)
Οὐδ'ἐν Τριβαλλοῖς ταῦτά γ'ἐστὶν ἔννομα·
οὗ φασι τὸν θύοντα τοῖς κεκλημένοις
δείξαντ' ἰδεῖν τὸ δεῖπνον εἰς τὴν αὔριον
πωλεῖν ἀδείπνοις ἃ παρέθηκ'αὐτοῖς ἰδεῖν. [str. 67, 379]

T 83 Ps. Heracl. Ephes. epist. IX (Hercher, p. 286 sq.). (Ono što čini dobre gradane, to nije njihovo poreklo, već njihova vrlina. Čovek upisan u spisak gradana zbog svojih zasluga spada medu najbolje.) Λακεδαιμόνιοι δὲ μετ'ἄλλων καὶ τοῦτο ἀγαθοί, οὐ γράμμασιν ἀποδεικνύντες Σπαρτιάταις ἀλλ' ἀγωγῇ· κἂν ἐλθών τις Σκύθης ἢ Τριβαλλὸς ἢ Παφλαγὼν ἢ μηδὲν ἔχων ὄνομα χώρας ὑποστῇ τὴν Λυκούργειον σκληραγωγίαν, Λάκων ἐστίν. [str. 68]

T 84 Nic. Damasc. morum mirab. coll., fr. 116 J. Τριβαλλοὶ τέτταρας φάλαγγας ἐν ταῖς μάχαις ποιοῦνται· τὴν πρώτην τῶν ἀσθενῶν, τὴν ἐχομένην τῶν κρατίστων, τὴν τρίτην τῶν ἱππέων, τελευταίαν τὴν τῶν γυναικῶν, αἳ αὐτοὺς εἰς φυγὴν τρεπομένους κωλύουσι βλασφημοῦσαι. [str. 32, 351]

T 85 Plin. VII, 2, 16. *In eadem Africa familias quasdam effascinantium Isigonus et Nymphodorus, quorum laudatione intercant probata, arescant arbores, emoriantur infantes. Esse eiusdem generis in Triballis et Illyris adicit Isigonus, qui visu quoque effascinent interimantque quos diutius intueantur, iratis praecipue oculis, quod eorum malum facilius sentire puberes. Notabilius esse quod pupillas binas in singulis habeant oculis.* [str. 380]

Kraj V ili početak IV veka

T 86 IG II, 2, Nr. 1951, b 23. (Spisak robova veslača na atinskoj floti): Τρίβαλλος Ἀριστα [. . .]. [str. 55, 66]

Druga polovina IV veka

T 87 IG II, 2, Nr. 12 822 (Mermerna stela): Τρίβαλλος χρηστός [str. 66]

Helenističko doba

T 88 REG 1957, p. 30. (Grčki natpisi iz Abu-Simbela u Egiptu): Ἑρμόλαος Τριβαλλοῦ Πλουτάρχο(υ)

Ἑρμόλαος Τριβαλλό(ς), Br. Keil, cf. Presigke, Sammelbuch griech. Urkunden aus Aegypten, Nr. 4 152; M. Launey, Recherches sur les armées hellénistiques I (1949), p. 388. [str. 350]

A 1 Ps. Arist. mirab. ausc. 138. Ἐν Ἰλλυριοῖς δὲ τοῖς Ἀρδιαίοις[1] καλουμένοις, παρὰ τὰ μεθόρια τῶν Αὐταριατῶν[2] κἀκείνων, φασὶν ὄρος εἶναι μέγα, τούτου δὲ πλησίον ἄγκος, ὅθεν ὕδωρ ἀναπηδᾶν, οὐ πᾶσαν ὥραν ἀλλὰ τοῦ ἦρος, πολὺ τῷ πλήθει, ὃ λαμβάνοντες τὰς μὲν ἡμέρας ἐν τῷ στεγνῷ φυλάττουσι τὰς δὲ νύκτας εἰς τὴν αἰθρίαν τιθέασι. Καὶ πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας τοῦτο ποιησάντων αὐτῶν πήγνυται τὸ ὕδωρ, καὶ γίγνεται κάλλιστον ἅλας, ὃ ἕνεκεν τῶν βοσκημάτων μάλιστα διατηροῦσιν· οὐ γὰρ εἰσάγονται πρὸς αὐτοὺς ἅλες διὰ τὸ κατοικεῖν πόρρω αὐτοὺς θαλάσσης καὶ εἶναι αὐτοὺς ἀμίκτους. Πρὸς οὖν τὰ βοσκήματα πλείστην αὐτοῦ χρείαν ἔχουσιν· ἁλίζουσι γὰρ αὐτὰ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐὰν δὲ μὴ ποιήσουσι τοῦτο, συμβαίνει αὐτοῖς ἀπόλλυσθαι τὰ πλείστα τῶν βοσκημάτων.

---

[1] var. lect.: ἀρδίοις, ταρδίοις, ἀρκαδίοις.
[2] var. lect.: αὐθαριάδων, αὐταριτῶν. [str. 71, 362]

A 2 Str. VII, 5,11 (c. 317—318). Αὐταριᾶται μὲν οὖν τὸ μέγιστον καὶ ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος ὑπῆρξεν, ὃ πρότερον μὲν πρὸς Ἀρδιαίους συνεχῶς ἐπολέμει περὶ ἁλῶν ἐν μεθορίοις πηγνυμένων ἐξ ὕδατος ῥέοντος ὑπὸ ἄγκει τινὶ τοῦ ἔαρος· ἀρυσαμένοις γὰρ καὶ ἀποθεῖσιν ἡμέρας πέντε ἐξεπήγνυντο οἱ ἅλες. Συνέκειτο δὲ παρὰ μέρος χρῆσθαι τῷ ἁλοπηγίῳ, παραβαίνοντες δὲ τὰ συγκείμενα ἐπολέμουν. Καταστρεψάμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριᾶται Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριάνων μέχρι τοῦ Ἴστρου καθήκοντας ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν ἐπῆρξαν καὶ τῶν ἄλλων Θρᾳκῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν· κατελύθησαν δ' ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον, ὕστερον δ'ὑπὸ Ῥωμαίων, οἳ καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησαν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντας.

[str. 71, 81, 84, 86, 97]

A 3 App. Ill. 3. Τῷ δ' αὐτῷ τρόπῳ καὶ Ἀρδιαῖοι τὰ θαλάσσια ὄντες [πρὸς αὐτὰ][1] ἄριστοι πρὸς Αὐταριέων ἀρίστων ὄντων τὰ κατὰ γῆν, πολλὰ βλάψαντες αὐτούς, ὅμως ἐφθάρησαν.

[1] πρὸς αὐτὰ del. Schw[eighäuser, ed. App., 1785].

[str. 72]

A 4 Ps. Scyl. 24. Ἀπὸ δὲ Νέστων ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὁ δὲ εἴσπλους εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός· εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης, καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'. Οὗτοι δέ εἰσιν Ἰλλυριοὶ ἔθνος Μανιοί. Λίμνη δ' ἐστὶ τὸ εἴσω τοῦ ἐμπορίου μεγάλη, καὶ ἀνήκει ἡ λίμνη εἰς Αὐταριάτας[1], ἔθνος Ἰλλυρικόν. Καὶ νῆσος ἐν τῇ λίμνῃ ἔνεστι σταδίων ρκ'· ἡ δὲ νῆσος αὕτη ἐστὶν εὐγέωργος σφόδρα. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς λίμνης ὁ Νάρων ποταμὸς ἀπορρεῖ. Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἄρίωνα ποταμὸν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἥμισυ· καὶ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς *** καὶ τὸ ἐμπόριον.[2]

[1] Rukopisi imaju αὐγαριάτας.

[2] Poslednja, očigledno iskvarena rečenica data je bez ispravki koje je Müller uneo u svoje izdanje, jer su one vrlo sporne.

[str. 74, 97]

A 5 Plin. III, 141. *Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona... Dein Tariotarum*[1] *antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alli, paeninsula Hyllis.*

[1] Wesseling-ova emendacija *Autariatarum* prihvaćena je u starom Sillig-ovom izdanju; cf. ed. Mayhoff ad h. l. Ni Mayhoff ni Detlefsen je ne prihvataju. Detlefsen je čak i ne notira.

[str. 76, 99]

A 6 Str. VII, 5,1 (c. 313). Πρὸς δὲ τῷ Ἀδρίᾳ πᾶσα ἡ Ἀρδία σχεδόν τι, μέση δ' ἡ Παιονία καὶ αὐτὴ πᾶσα ὑψηλή. Ἐφ' ἑκάτερα δ'αὐτῆς ἐπὶ μὲν τὰ Θρᾴκια ἡ Ῥοδόπη ὁμορεῖ, ὑψηλότατον ὄρος μετὰ τὸν Αἷμον, ἐπὶ δὲ θάτερα πρὸς ἄρκτον τὰ Ἰλλυρικὰ ἥ τε τῶν Αὐταριατῶν χώρα καὶ ἡ Δαρδανική. Cf. D 83.

[str. 76, 396]

A 7 Str. VII 5,7 (c. 316). (Posle obale Ardijejaca i Plerejaca dolazi Rizonski zaliv i grad Rizon) καὶ Δρίλων ποταμὸς ἀνάπλουν ἔχων πρὸς ἕω μέχρι τῆς Δαρδανικῆς, ἡ συνάπτει τοῖς Μακεδονικοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς

Παιονικοῖς πρὸς μεσημβρίαν, καθάπερ καὶ οἱ Αὐταριᾶται καὶ Δασαρήτιοι, ἄλλοι κατ' ἄλλα μέρη συνεχεῖς ἀλλήλοις ὄντες καὶ τοῖς Αὐταριάταις. Cf. D 81.

[str. 72]

A 8 Str. VII 5, 12 (c. 318). (Tračko pleme Besa zauzima najveći deo planine Hema) συνάπτοντες τῇ τε Ῥοδόπῃ καὶ τοῖς Παίοσι καὶ τῶν Ἰλλυριῶν τοῖς τε Αὐταριάταις καὶ τοῖς Δαρδανίοις. Cf. D 84.

[str. 78, 97]

A 9 Str. VII, fr. 4. Πρὸς ἄρκτον δ' ὑπέρκειται τοῖς Μακεδόσι (ἡ Παιονία) ...πρὸς νότον δὲ τοῖς Αὐταριάταις καὶ Δαρδανίοις καὶ Ἀρδιαίοις ὁμορεῖ. Cf. D 85.

[str. 78]

335. godina

A 10 Arr. An. I, 5. 1—4. Αὐτὸς δὲ ἐπ' Ἀγριάνων καὶ Παιόνων προὐχώρει. Ἔνθα δὴ ἄγγελοι ἀφίκοντο αὐτῷ Κλεῖτόν τε τὸν Βαρδύλεω ἀφεστάναι ἀγγέλοντες καὶ Γλαυκίαν προσκεχωρηκέναι αὐτῷ τὸν Ταυλαντίων βασιλέα· οἱ δὲ καὶ τοὺς Αὐταριάτας ἐπιθήσεσθαι αὐτῷ κατὰ τὴν πορείαν ἐξήγγελον· ὧν δὴ ἕνεκα κατὰ σπουδὴν ἐδόκει ἀναζευγνύναι. Λάγγαρος δὲ ὁ τῶν Ἀγριάνων βασιλεὺς ἔτι μὲν καὶ Φιλίππου ζῶντος ἀσπαζόμενος Ἀλέξανδρον δῆλος ἦν καὶ ἰδίᾳ ἐπρέσβευσε παρ' αὐτόν, τότε δὲ παρῆν αὐτῷ μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν, ὅσους τε καλλίστους καὶ εὐοπλοτάτους ἀμφ' αὑτὸν εἶχε. Καὶ ἐπειδὴ ἔμαθεν ὑπὲρ τῶν Αὐταριατῶν πυνθανόμενον Ἀλέξανδρον οἵτινές τε καὶ ὁπόσοι εἶεν, οὐκ ἔφη χρῆναι ἐν λόγῳ τίθεσθαι Αὐταριάτας· εἶναι γὰρ ἀπολεμωτάτους τῶν ταύτῃ· καὶ αὐτὸς ἐμβαλεῖν ἐς τὴν χώραν αὐτῶν, ὡς ἀμφὶ τὰ σφέτερα μᾶλλόν τι ἔχοιεν. Καὶ κελεύσαντος Ἀλεξάνδρου ἐμβάλλει ἐς αὐτούς· καὶ ἐμβαλὼν ἦγε καὶ ἔφερε τὴν χώραν αὐτῶν.

Αὐταριᾶται μὲν δὴ ἀμφὶ τὰ αὐτῶν εἶχον· Λάγγαρος δὲ τά τε ἄλλα ἐτιμήθη μεγάλως πρὸς Ἀλεξάνδρου καὶ δῶρα ἔλαβεν ὅσα μέγιστα παρὰ βασιλεῖ τῷ Μακεδόνων νομίζεται· καὶ τὴν ἀδελφὴν τὴν Ἀλεξάνδρου Κύναν καὶ ταύτην ὡμολόγησε δώσειν αὐτῷ Πέλλαν ἀφικομένῳ Ἀλέξανδρος.

Ἀλλὰ Λάγγαρος μὲν ἐπανελθὼν οἴκαδε νόσῳ ἐτελεύτησεν.

[str. 79, 390]

A 11 Polyaen. VII, 42. Κελτοὶ στρατεύουσιν ἐπὶ Αὐταριάτας καὶ ἦν πόλεμος μακρός. Οἱ μὲν Κελτοὶ τὰς τροφὰς καὶ τὸν οἶνον πόαις δηλητηρίοις καταφαρμακεύουσι καὶ καταλιπόντες ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτοὶ νύκτωρ ἔφευγον· οἱ δὲ Αὐταριᾶται πιστεύσαντες, ὡς φοβηθέντες ἀποδιδράσκοιεν, κατελάβοντο τὰς σκηνὰς καὶ τῷ οἴνῳ καὶ ταῖς τροφαῖς ἀνέδην ἐχρήσαντο καὶ παραυτίκα ὑπὸ διαρροίας ἀκρατοῦς λυθέντες [ἔκειντο]. Κελτοὶ δὲ ἐπελθόντες κειμένους φονεύουσιν.

[str. 82]

A 12 Agatharch. fr. 59. Καὶ βάτραχοι, ὃ γέγονε περὶ τοὺς Αὐταρίατας... καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνέλπιστα πάθη καταλαβόντα πολλὰς χώρας τῶν οἰκητόρων ἐξηρήμωσαν.

[str. 87]

A 13 Aelian. περὶ ζώων 17 c. 41. Βάτραχοι δε ἡμιτελεῖς πεσόντες ἐξ ἀέρος πολλοὶ Αὐταριάτας ἐκ τῶν ἰδίων[1] μετῴκισαν εἰς χῶρον ἕτερον.

[1] coni. Jacobs; codd. Ἰνδῶν; Ἰλλυρίων, Rein. Μαιδῶν, Bochart.

[str. 87]

A 14 Diod. III, 30, 3. ...τοὺς δὲ καλουμένους Αὐταριάτας βάτραχοι τὴν ἀρχέγονον σύστασιν ἐν τοῖς νέφεσι λαμβάνοντες καὶ πίπτοντες ἀντὶ τῆς

συνήθους ψεκάδος ἐβιάσαντο τὰς πατρίδας καταλιπεῖν καὶ καταφυγεῖν εἰς τοῦτον τὸν τόπον ἐν ᾧ νῦν καθίδρυνται.

[str. 87]

A 15 Heracl. Lemb. hist. XXI, fr. 3 (=Athen. VIII, c. 333 A) (O najezdi žaba negde u Peoniji i Dardaniji). V. D 101.

[str. 87]

310. godina

A 16 Diod. XX, 19, 1. Κατὰ δὲ τὴν Μακεδονίαν, Κάσανδρος μὲν βοηθήσας Αὐδολέοντι τῷ τῶν Παιόνων βασιλεῖ διαπολεμοῦντι πρὸς Αὐταριάτας, τοῦτον μὲν ἐκ τῶν κινδύνων ἐρρύσατο, τοὺς δὲ Αὐταριάτας σὺν τοῖς ἀκολουθοῦσι παισὶ καὶ γυναιξὶν ὄντας εἰς δισμυρίους κατῴκισεν παρὰ τὸ καλούμενον Ὀρβηλὸν ὄρος.

[str. 88]

Između 312. i 309.

A 17 Iustin. XV, 2, 1. (Pre toga se govori o pobedi Ptolemejevoj nad Demetrijem, Antigonovim sinom, kod Gaze 312. godine.) *Dum haec aguntur, Cassander ab Apollonia rediens incidit in Audariatas*[1], *qui propter ranarum murium*que *multitudinem relicto patrio solo sedes quaerebant; veritus ne Macedoniam occuparent, facta pactione in societatem eos recipit agrosque iis ultimos Macedoniae adsignat.*

[1] *Audariatas* je emendacija izdavača. Kodeksi imaju *auderiates, aureriatas, abderitas*; cf. Rühl, Praefatio, p. XXXII, ad l. c.

[str. 88]

A 18 Oros. III, 23, 36. *Cassander Ptolemaeo in victoria particeps factus cum Apolloniam rediret, incidit in Auienitas*[1]*; qui propter intolerandae multitudinis ranas et mures relicto patrio solo et antiquis habitaculis emigrantes, novas sedes praetenta interim pace requirebant. Sed Cassander et virtutem et multitudinem gentis adgnoscens, ne adacti necessitate Macedoniam bello quaterent atque invaderent, receptos in societatem in ultimis Macedoniae finibus conlocat.*

[1] Rukopisi imaju *auienitatas, auieniatos, auienitas.* [str. 88]

A 19 App. Ill. 4. Αὐταριέας δὲ[1] καὶ ἐκ θεοβλαβείας Ἀπόλλωνος ἐς ἔσχατον κακοῦ περιελθεῖν. Μολιστόμῳ γὰρ αὐτοὺς καὶ Κελτοῖς τοῖς Κίμβροις λεγομένοις ἐπὶ Δελφοὺς συστρατεῦσαι, καὶ φθαρῆναι μὲν αὐτίκα τοὺς πλέονας αὐτῶν πρὸ ἐπιχειρήσεως, ὑετῶν σφίσι καὶ θυέλλης καὶ πρηστήρων ἐμπεσόντων, ἐπιγενέσθαι δὲ τοῖς ὑποστρέψασιν[2] ἄπειρον βατράχων πλῆθος, οἳ διασαπέντες τὰ νάματα διέφθειραν. Καὶ ἐκ τῆς γῆς ἀτμῶν ἀτόπων γενομένων λοιμὸς ἦν Ἰλλυριῶν καὶ φθόρος Αὐταριέων μάλιστα, μέχρι φεύγοντες τὰ οἰκεῖα καὶ τὸν λοιμὸν σφίσι περιφέροντες[3], οὐδενὸς αὐτοὺς δεχομένου, διὰ τοῦτο τὸ δέος ὑπερῆλθον ὁδὸν ἡμερῶν εἴκοσι καὶ τριῶν, καὶ τὴν Γετῶν ἐλώδη καὶ ἀοίκητον, παρὰ τὸ Βαστερνῶν ἔθνος, ᾤκησαν.

[1] *fama est Autarios* C[andidi versio latina saec. XV], unde Αὐτ. δέ φασιν ἐκ ci. Schw[eighäuser, editio Appiani 1785].

[2] ὑποστρέφουσιν Nauck, cf. Berg, Diss., p. 35 [H. Berg, De participii temporum usu Appianeo, Diss. Bonn, 1884].

[3] <ἐν> σφίσι περιφ. vel σφίσι <συμ>περιφ. ci. Mend[elssohn, editio Appiani, 1879, 1881].

[str. 90-91, 97, 98, 361]

A 20 App. Ill. 5. Καί φασι τούς μέν περιχώρους οὐ συμμαχῆσαι τοῖς ἱεροσύλοις, ἀλλ'ἐκόντας ἐγκαταλιπεῖν τῷ Σκιπίωνι ἀβοηθήτους, μνήμῃ τῶν δι'Αὐταριέας ἐς πάντας Ἰλλυριούς συμπεσόντων. Cf. S 36.
[str. 96, 97]

302/1. godine

A 21 Diod. XX, 113, 3. (Zimi 302/1, uoči bitke kod Ipsa, Lizimahova i Kasandrova vojska okupljene su u Maloj Aziji.) Ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις οἱ τῶν παρὰ Λυσιμάχῳ στρατιωτῶν αὐτομολήσαντες ἦλθον ἐκ τῆς χειμασίας παρ' Ἀντίγονον, Αὐταριάται μὲν δισχίλιοι, Λύκιοι δὲ καὶ Παμφύλιοι περὶ ὀκτακοσίους. Τούτοις μὲν οὖν Ἀντίγονος φιλανθρώπως προσενεχθεὶς τούς τε μισθοὺς ἔδωκεν, οὓς ἔφασαν ὀφείλεσθαι παρὰ Λυσιμάχου, καὶ δωρεαῖς ἐτίμησε.
[str. 95, 349]

A 22 Polyaen. IV, 12,1. Λυσίμαχος, Αὐταριατῶν τὰς ἀποσκευὰς ἀπολεσάντων ἐν τῇ πρὸς Δημήτριον μάχῃ περὶ Λάμψακον, φοβηθεὶς μή τι νεωτερίσωσιν οἱ βάρβαροι πάντα ὅσα εἶχον ἀπολέσαντες, προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω τοῦ χάρακος ὡς ἐπὶ σιτομετρίαν, σύνθημα δοὺς ἀπέκτεινεν ἅπαντας. Ἦσαν ἄνδρες πεντακισχίλιοι.
[str. 95, 349]

A 23 Str. VII, 5,6 (c. 315). (Ardijejci, koji su nekada bili jedan od najmoćnijih ilirskih naroda, uništeni su). Τοῦτο δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι τοῖς ταύτῃ συνέβη· οἱ γὰρ πλεῖστον δυνάμενοι πρότερον τελέως ἐταπεινώθησαν καὶ ἐξέλιπον, Γαλατῶν μὲν Βοῖοι καὶ Σκορδίσται, Ἰλλυριῶν δὲ Αὐταριᾶται καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Δαρδάνιοι, Θρᾳκῶν δὲ Τριβαλλοί, ὑπ' ἀλλήλων μὲν ἐξ ἀρχῆς, ὕστερον δ'ὑπὸ Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων ἐκπολεμούμενοι.
[str. 96, 97]

A 24 App. Ill. 2. Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχέλεα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθὼ καὶ Δαορθὼ καὶ Δασσαρὼ καὶ ἑτέρας, ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοί τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγχέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι <καὶ Μαῖδοι> καὶ Παρθηνοὶ καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσοι. Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Πανν^όνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι. Cf. S 47, T 66, D 97.
[str. 97]

A 25 Steph. Byz., s. v. Αὐταριᾶται, ἔθνος Θεσπρωτικόν· Χάραξ ἐν ἑβδόμῃ χρονικῶν καὶ Φαβορῖνος ἐν παντοδαπαῖς καὶ Ἐρατοσθένης.
[str. 97]

A 26 Nicol. Damasc. morum mirab. fr. 115 J. Αὐταριᾶται τοὺς ἀδυνάτους τῶν στρατιωτῶν ἐν ταῖς ὁδοιπορίαις οὐδέποτε ζῶντας ἀπολείπουσι.
[str. 349, 391]

D 1 Diod. V, 48. Τὸν μὲν Δάρδανον μεγαλεπίβολον γενόμενον, καὶ πρῶτον εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπὶ σχεδίας διαπεραιωθέντα, τὸ μὲν πρῶτον κτίσαι Δάρδανον πόλιν καὶ τὸ βασίλειον τὸ περὶ τὴν ὕστερον κληθεῖσαν Τροίαν συστήσασθαι καὶ τοὺς λαοὺς ἀφ'ἑαυτοῦ ὀνομᾶσαι· ἐπάρξαι δ'αὐτόν φασι καὶ πολλῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν, καὶ τοὺς ὑπὲρ Θρᾴκης Δαρδάνους κατοικίσαι.
[str. 102]

D 2 Solin. 2, 51 (p. 43, 15—18). *Italicus excursus per Liburnos, quae gens Asiatica est, procedit in Dalmatiae pedem, Dalmatia in limitem Illyricum, in quo sinu Dardani sedes habent, homines ex Troiana prosapia in mores barbaros efferati.* [str. 102]

D 3 Script. hist. Aug. XXV, 11, 9. . . .*quod originem ex ea provincia* (sc. *Dalmatia*) *Claudius videbatur ostendere, quamvis alii Dardanum et ab Ilo Troianorum rege atque ab ipso Dardano sanguinem dicerent trahere.* Usp. i ibid. 14, 2: *Claudium, Illyricianae gentis virum . . .* [str. 105]

Posle 359. godine

D 4 Iust. VIII, 6, 2. *Compositis ordinatisque Macedoniae rebus Dardanos ceterosque finitimos fraude captos expugnat* (sc. *Philippus*). [str. 103]

336. godina

D 5 Iust. XI, 1, 6. (Posle Filipove smrti razna plemena koja su služila u njegovoj vojsci stanu se odmetati, neka da bi se oslobodila, druga zato što im je dojadila vojna služba. U naglo izmenjenoj situaciji Filipovi prijatelji bojali su se, između ostalog) *nunc Illyrios, Thracas et Dardanos ceterasque barbaras gentes fidei dubiae et mentis infidae; qui omnes populi si pariter deficiant, sisti nullo modo posse.* [str. 106, 165]

D 6 Anth. Pal. VI, 115 (Antipatros Sidon.)

Τὸν πάρος Ὀρβηλοῖο μεμυκότα δειράσι ταῦρον
τὸν πρὶν ἐρημωτὰν θῆρα Μακεδονίας
Δαρδανέων ὀλετὴρ ὁ κεραύνιος εἷλε Φίλιππος
πλήξας αἰγανέᾳ βρέγμα κυναγέτιδι. [str. 105, 106]

335. godina

D 7 Diod. XVII, 8, 1. (Pošto je ugušio nerede u Grčkoj, Aleksandar je prisilio na pokornost mnoga tračka plemena.) Ἐπῆλθεν δὲ καὶ τὴν Παιονίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίδα καὶ τὰς ὁμόρους ταύταις χώρας καὶ πολλοὺς τῶν κατοικούντων βαρβάρων ἀφεστηκότας χειρωσάμενος ὑπηκόους πάντας τοὺς πλησιοχώρους βαρβάρους ἐποιήσατο. [str. 106]

Oko 284. godine

D 8 Polyaen. IV, 12, 3. (Lizimah vraća u Peoniju na očev presto Aristona, sina Autoleontovog. Za vreme tradicionalne svečanosti krunisanja novog kralja Lizimah da znak za boj.) Ἀρίστων μὲν φυγὼν ἀφιππάσατο ἐς τὴν Δαρδανέων, Λυσίμαχος δὲ Παιονίαν κατέσχεν. [str. 107]

280. godina

D 9 Iust. XXIV, 4, 9—11. *Dardanorum quoque legationem XX milia armatorum in auxilium offerentem sprevit* (sc. *Ptolemaeus*), *addita insuper contumelia, actum de Macedonia dicens, si, cum totum Orientem soli domuerint, nunc in vindictam finium Dardanis egeant; milites se habere filios eorum, qui sub Alexandro rege stipendia toto orbe terrarum victores fecerint. Quae ubi Dardano regi nuntiata sunt, inclitum illud Macedoniae regnum brevi inmaturi iuvenis temeritate casurum dixit.* [str. 107, 337, 348]

279. godina

D 10 Liv. XXXVIII, 16, 1. *Galli, magna hominum vis, seu inopia agri seu praedae spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi seditio orta est; viginti milia hominum cum Lonorio ac Lutario regulis secessione facta a Brenno in Thraeciam iter avertunt.* (Dalje se govori o borbama Kelta u Trakiji i njihovom naseljavanju u Maloj Aziji).

[str. 110]

277. godina

D 11 Diod. XXII, 9, 3, ed. Loeb Class. Libr. (Posle poraza kod Delfa i samoubistva Brenova, Kelti krenu natrag istim putom, ostavljajući za sobom u Grčkoj na desetine hiljada žrtava). Διὰ δὲ τῶν Δαρδάνων διερχόμενοι, ἅπαντες διεφθάρησαν, καὶ οὐδεὶς ὑπελείφθη ἀπελθεῖν οἶκον.

[str. 110, 212]

Pre 229. godine

D 12 Pomp. Trog. prol. 28. *Ut rex Macedoniae Demetrius sit a Dardanis fusus: quo mortuo tutelam filii eius Philippi suscepit Antigonus . . . Dictum in excessu bellum Illyricum, quod Romani gessere cum Teuta.*

[str. 112]

D 13 Liv. XXXI, 28, 2. *Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio, Philippi patre, gesserat.* (V. D 28).

[str. 112]

230. godina

D 14 Pol. II, 6, 4. (Pošto su osvojili Foinike i razbili epirsku vojsku, Iliri su se spojili sa Skerdilaidom, koji je kopnenim putem doveo još 5 000 vojnika. Trebalo je upravo da se suprotstave snagama Etolaca i Ahajaca, koji su došli u pomoć Epircima, kada je Teuta opozvala ilirsku vojsku.) Δυσχρηστούμενοι δὲ διὰ τὰς δυσχωρίας τῶν τόπων, ἅμα δὲ καὶ προσπεσόντων παρὰ τῆς Τεύτας γραμμάτων, δι'ὧν ᾤετο δεῖν αὐτοὺς τὴν ταχίστην εἰς οἶκον ἀναχωρεῖν διὰ τὸ τινὰς τῶν Ἰλλυριῶν ἀφεστηκέναι πρὸς τοὺς Δαρδανεῖς, οὕτω λεηλατήσαντες τὴν Ἤπειρον ἀνοχὰς ἐποιήσαντο πρὸς τοὺς Ἠπειρώτας.

[str. 113, 148, 165]

Posle 229. godine

D 15 Iust. XXVIII, 3, 14. *Commemorat (sc. Antigonus) deinde beneficia sua: ut defectionem sociorum vindicaverit, ut Dardanos, Thessalosque exultantes morte Demetrii regis compescuerit.*

[str. 113]

D 16 Iust. XXIX, 1, 10. *Philippum Dardani ceterique omnes finitimi populi, quibus velut immortale odium cum Macedonum regibus erat, contemptu aetatis adsidue lacessebant. Contra ille summotis hostibus non contentus sua defendisse ultro etiam Aetolis bellum inferre gestiebat.*

[str. 115]

219/218. godina

D17 Pomp. Trog. prol. 29. *Undetricensimo volumine continentur haec. Res gestae Philippi regis adversus Dardanos et Aetolos, repetitaeque inde Creticae origines, post cuius insulae societatem Philippus cum Illyriis et Dardanis et rursus Aetolis bello congressus est adiuvantibus Aetolos Romanis.*

[str. 115, 165]

219. godina

D 18 Pol. IV, 66, 1. (Ratujući protiv Etolaca, Filip V je krenuo iz Makedonije i preko Tesalije i Epira došao u Ambrakiju, gde je osvojio više mesta. Tamo, u gradu Stratosu, primio je poslanstvo Ahajaca koji su tražili pomoć.) Ἔτι δὲ περὶ ταῦτα γινομένου τοῦ βασιλέως, παρῆν ἐκ Μακεδονίας ἄγγελος διασαφῶν ὅτι συμβαίνει τοὺς Δαρδανεῖς, ὑπονενοηκότας τὴν εἰς Πελοπόννησον αὐτοῦ στρατείαν, ἀθροίζειν δυνάμεις καὶ παρασκευὴν ποιεῖσθαι μεγάλην, κεκρικότας ἐμβαλεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἀκούσας δὲ ταῦτα καὶ νομίσας ἀναγκαῖον εἶναι βοηθεῖν κατὰ τάχος τῇ Μακεδονίᾳ, τοὺς μὲν παρὰ τῶν Ἀχαιῶν πρέσβεις ἀπέστειλε, δοὺς ἀπόκρισιν ὅτι τοῖς προσηγγελμένοις ἐπαρκέσας οὐδὲν προυργιαίτερον ποιήσεται μετὰ ταῦτα τοῦ βοηθεῖν σφίσι κατὰ δύναμιν, αὐτὸς δ'ἀναζεύξας μετὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο τὴν ἐπάνοδον, ἥπερ καὶ τὴν παρουσίαν ἐπεποίητο ...Παραγενομένου δ'αὐτοῦ τῆς Μακεδονίας εἰς Πέλλαν, ἀκούσαντες οἱ Δαρδάνιοι παρὰ Θρᾳκῶν τινων αὐτομόλων τὴν παρουσίαν τοῦ Φιλίππου, καταπλαγέντες παραχρῆμα διέλυσαν τὴν στρατείαν, καίπερ ἤδη σύνεγγυς ὄντες τῆς Μακεδονίας. Φίλιππος δὲ πυθόμενος τὴν τῶν Δαρδανέων μετάνοιαν, τοὺς μὲν Μακεδόνας διαφῆκε πάντας ἐπὶ τὴν τῆς ὀπώρας συγκομιδήν, αὐτὸς δὲ πορευθεὶς εἰς Θετταλίαν τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ θέρους ἐν Λαρίσῃ διῆγε.

[str. 115]

217. godina

D 19 Pol. V, 97. Κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς Φίλιππος ὁ βασιλεὺς κατελάβετο Βυλάζωρα, μεγίστην οὖσαν πόλιν τῆς Παιονίας καὶ λίαν εὐκαίρως κειμένην πρὸς τὰς εἰσβολὰς τὰς ἀπὸ τῆς Δαρδανικῆς εἰς Μακεδονίαν, ὥστε διὰ τῆς πράξεως ταύτης σχεδὸν ἀπολελύσθαι τοῦ φόβου τοῦ κατὰ Δαρδανίους· οὐ γὰρ ἔτι ῥᾴδιον ἦν αὐτοῖς ἐμβαλεῖν εἰς Μακεδονίαν κρατοῦντος Φιλίππου τῶν εἰσόδων διὰ τῆς προειρημένης πόλεως. Ἀσφαλισάμενος δὲ ταύτην Χρυσόγονον μὲν ἐξαπέστειλε κατὰ σπουδὴν ἐπισυνάξοντα τοὺς ἄνω Μακεδόνας, αὐτὸς δὲ παραλαβὼν τοὺς ἐκ Βοττίας καὶ τῆς Ἀμφαξίτιδος ἦκεν ἔχων εἰς Ἔδεσσαν.

[str. 116, 146, 396]

211. godina

D 20 Liv. XXVI, 25, 3. (Filip je saznao za poraz Etolaca u Peli, gde je zimovao. Pošto je nameravao da u proleće povede vojsku u Grčku, on preduzme iznenadni pohod u zemlju Oricina i Apolonijata kako bi, zastrašivši ih, naterao Ilire i njima susedne zemlje u zaledu Makedonije da ostanu na miru.) *Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit.* [str. 116-117, 147, 165, 367]

D 21 Lindos. Fouilles de l'Acropole II, 1941, n. 2 = F. Gr. H. III B, Nr. 532 (42): [Βα]σιλεὺ[ς] Φίλιππος πέλτας δέκα, σαρίσας δ[έκ]α, π[ε|ρικεφαλ]αίας [δέ]κα, ἐφ' ὧν ἐπιγέγραπται „Βα[σ]ιλεὺ[ς] | Μακεδ]ό[ν]ων] Φίλιππο[ς] βασιλέως Δη[μητρί]ου νι|κάσας Δα[ρ]δ[ανί]ου[ς καὶ Μαίδους Ἀθάναι Λ]ινδίαι" [μαρτυροῦντι τοὶ Λιν]δίων χρ[ημ]α[τι]σ[μ]οί.

π[ερικεφαλ]αίας, Holleaux; Δα[ρ]δ[ανί]ου[ς καὶ Μαίδους], Wilhelm, Blikenberg[3].

[str. 117]

209. godina

D 22 Liv. XXVII, 32,10—33,1. (Ratujući na Peloponezu sa snagama antimakedonskog saveza koji su organizovali Rimljani, Filip nije

mogao biti na miru u pogledu drugih frontova.) *Dividenti praedam captivosque ... nuntius ex Macedonia venit Eropum quendam corrupto arcis praesidiique praefecto, Lychnidum cepisse: „tenere et Dassaretiorum quosdam vicos et Dardanos etiam concire“.* (Napustivši ahajski i etolski rat, pošto je ostavio 2 500 vojnika kao podršku saveznicima, Filip je krenuo iz Dime i preko Ahaje, Beotije i Eubeje za deset dana stigao u Demetrijadu.)

Ibi, allii maiorem afferentes tumultum nuntii occurrunt: „Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestaeum campum famamque inter barbaros celebrem esse Philippum occisum.“

[str. 118]

D 23 Iust. XXIX, 4,6. *Interea et Dardani Macedoniae fines vastare coeperunt, abductisque XX milibus captivorum Philippum a Romano bello ad tuendum regnum revocaverunt.* (U isto vreme rimske snage pod Levinom i Atalova flota pustoše Grčku. Grci traže od Filipa pomoć, Iliri obećane pare. Filip deli obećanja da bi sačuvao saveznike.)

[str. 118, 348]

D 24 Iust. XXIX, 4,10. *Prima tamen illi expeditio adversus Dardanos fuit, qui absentiam eius aucupantes maiore belli mole Macedoniae imminebant.*

[str. 118, 119]

208. godina

D 25 Liv. XXVIII, 8,14. (Filip se iz Kasandreje vratio u kraljevinu) *ut Dardanis bellum inferret.*

[str. 118]

206/5. godina

D 26 Spomenik 98 (1948), br. 53, sa fotografijom (Vulić). — Stubac ugrađen kao levi dovratnik u paraklis Sv. Ane, zapadno od sela Oleveni kod Bitolja. Kopija koju mi je dr I. Mikulčić, kustos Arheološkog muzeja u Skoplju, ljubazno stavio na raspoloženje omogućuje delimično razumevanje ovog interesantnog spomenika.

Vulićeva kopija i transkripcija:

	ΤΑ . . . ΑΝ	
	. . .	
	ΑΥΤΑ	Αὐταριᾶται
4	ΤΑΝΡΣ . . . Α	τὰ χρείματα(?)
	ΑΝΤΕΣ . . . ΣΣ	part. aor.
	ΑΝΑΥΕΤΕΟΝΤ	ἀνανεύσοντ[ες]
	ΑΝΕΣΤΑΤΟΝΤ	ἀνεστάτουν τ . .
8	ΥΣ. ΠΑΝΩ	
	ΚΑΤΑΕΣΤΩ	Κατλεστῶ[νες πα]
	ΑΤΑΞΑΜΣΝΟΙ	ραταξάμενοι
	ΤΟΥΒΑΣΙΛΕΩΣΦΙΛΙΠΠ	τοῦ βασιλέως Φιλίπ-
12	ΠΟΥΠΡΟΣΔΑΡΔΑΝΕ	που πρὸς Δαρδανέων
	ΛΑΩΛΗΣΑΝΤΕΣ	λαῷ λήσαντες

Mikulčićeva kopija:

Moja transkripcija:

/ / / ΤΑ / / / / /

/ / ϹΤ∈ΝΑ / / / / / /

/ /ϕοΙΤΑΥΤΑΝ∈ΤοΥϹΑ /

Στενά

4 ///ΙϹΑΝΡΑ//ΝΑΝ	ἀν[α-
ΤΡ·ϕ ΑΝΤϵϵϵ ΙΖξοΥ	γράψαντες εἰς [στή-
Γ//ΥΑΝΑ ϵΤϵϵ ΝΤω	λην] ἀνάθετε ἐν τῶι
ΙΙΙϕΑΝ/ϹΤΑΤω ΙΤϹΙΙ	ἐπιφανεστάτωι τόπ[ωι
8 ϵ ΤοΥϹ ·ᵖΙΙΙΑΝΗΜοΥ	ἔτους Γι' Πανήμου [..]
ΟΙΚΑΤΑϵϹ ΤωΝ //	οἱ Κατλεστών[ων πα-]
/ΑΤΑΞΑΜϵΝοΙ //	ραταξάμενοι [ὑπὸ]
ΤοΥΒΑϹ ΙΑϵωϹϕ ΙΑΙΙΙ	τοῦ βασιλέως Φιλίπ-
12 ΙΙοΥΙΙΙΡοϹ ΔΑΡΔΑΝϵ· /	που πρὸς Δαρδανέ[ας?]
ΙΙΑ////ϹΑΝΤϵϹ	πα[.....]ήσαντες

[str. 118]

D 27 Diod. XXVIII, 2. (Filip, podbadan od rđavog prijatelja Heraklida, preduzimao je nepotrebne ratove i tako umalo nije izgubio svoju kraljevinu.) Ἐστράτευσε δὲ ἐπὶ Δαρδανοὺς οὐδὲν ἀδικοῦντας, καὶ τούτους παρατάξει νικήσας ἀνεῖλεν ὑπὲρ τοὺς μυρίους. [str. 119, 348]

200. godina

D 28 Liv. XXXI, 28, 1—3. *Hac satis felici expeditione* (Sulpicijev pohod u Iliriji) *bello commisso reguli ac principes accolae Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilaidi filius et Amynander Athamanum rex et ex Dardanis Bato Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio, Philippi patre, gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, cum exercitum se in Macedoniam induceret, se usurum.*

[str. 119-120, 169, 337, 338]

D 29 Liv. XXXI, 33, 3. (Filip se sprema za rat; flotu i rat na moru prepušta Heraklidu a sam priprema kopnenu vojsku.) *Ipse terrestris copias comparabat, magna se duo auxilia Romanis detraxisse credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos faucibus ad Pelagoniam a filio Persco interclusis.*

[str. 120, 147]

D 30 Liv. XXXI, 34, 6. (Posle prvih čarki sa rimskom vojskom, među makedonskim vojnicima, koji su bili navikli na bitke s Grcima i Ilirima, u kojima su mogli videti samo rane od kopalja i strela, zavlada užas na prizor telesa osakaćenih španskim mačevima. I sam kralj se uplašio da nije dorastao Rimljanima.) *Itaque revocato filio praesidioque quod in faucibus Pelagoniae erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefacit.*

[str. 121, 147]

D 31 Liv. XXXI, 38, 7—8. (Pošto je izvesno vreme izbegavao sukob s Rimljanima, Filip se odluči da sam napadne rimsku vojsku.) *Eo quoque minus est mirum temptasse eum fortunam, quod fama erat Pleuratum Dardanosque ingentibus copiis profectos domo iam in Macedoniam transcendisse; quibus si undique circumventus copiis foret sedentem Romanum debellaturum credi poterat.*

[str. 121]

D 32 Liv. XXXI, 40, 7—8. *Philippum averterant Aetoli et Athamanes et Dardani et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoran cum expe-*

ditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus et carpendo postremum agmen segniores eos ad movendos domo exercitus efficere.

[str. 121]

D 33 Liv. XXXI, 40, 9—10. (Voda Etolaca Damokrit prešao je na stranu Rimljana kad je saznao za bitku kod Otoloba i prelaz Dardanaca u Makedoniju) ... *post famam equestris ad Ottolobum pugnae Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam* ...

[str. 121]

D 34 Liv. XXXI, 43, 1. *Per eos dies et Athenagoras regius praefectus Dardanos recipientes se in finis adeptus postremum agmen turbavit; dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, aequa pugna iusto proelio erat. Ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii nullum tale auxilii genus habentes Dardanos oneratosque immobilibus armis vexabant; et loca ipsa adiuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant et cedunt.*

[str. 121-12?, 348]

Jesen 200/prol. 199. godine

D 35 Zon. IX, 15, 4. (Filip je bio u velikoj nedoumici jer nije znao kuda će pre. Galba je s flotom oslobodio Atinu od Makedonaca i osvojio Halkidu, a Apustije je upao u Makedoniju za vreme dok Filip nije bio tamo i osvojio gradove.) Ὡς δὲ ὁ Ἀπούστιος τῇ χώρᾳ αὐτοῦ ἰσχυρῶς ἐνέκειτο καὶ οἱ Δάρδανοι τὴν πρόσορον σφίσι Μακεδονίαν ἐκακούργουν (οἰκοῦσι δ' οὗτοι ὑπέρ τε Ἰλλυριῶν καὶ ὑπὲρ Μακεδόνων), Ἰλλυριοί τέ τινες καὶ Ἀμύνανδρος Ἀθαμανίας Θεσσαλικοῦ γένους βασιλεύς ὤν, σύμμαχοι πρότερον ὄντες αὐτοῦ, πρὸς τοὺς Ῥωμαίους μετέστησαν ... ἤδη γὰρ καὶ χειμὼν ἦν.

[str. 122, 164, 166]

197. godina

D 36 Iust. XXX, 4,12. (Flaminin hrabri vojsku govoreći joj da se neće sukobiti s Aleksandrom Makedonskim, koji je osvojio ceo Istok, već s Filipom, koji je još nezreo mladić i s mukom brani svoje granice) *et cum his Macedonibus, qui non ita pridem praedae eisdem Dardanis fuerint.*

[str. 122]

197. godina
(posle Kinoskefala)

D 37 Liv. XXXIII, 19, 1—5. *Philippus cum audisset Dardanos transgressos finis ab contemptu concussi tum regni superiora Macedoniae evastare, quamquam toto prope orbe terrarum, undique se suosque exigente fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus Macedoniae etiam possessione pelli, dilectu raptim per urbes Macedonum habito cum sex milibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in proelio, maior cupidine praedanti palata per agros caesa est. Quibus fuga in expedito fuit, ne temptato quidem casu pugnae in finis suis redierunt. Ea una expeditione, non pro reliquo statu fortunae facta, refectis suorum animis Thessalonicam sese recepit.*

[str. 122, 348]

190. godina

D 38 Liv. XXXVII, 48,4 (Val. Antias). (U Rimu se pronela vest da su rimski konzul i neki drugi Rimljani pozvani kod Antioha i uhapšeni i da je rimski logor napadnut i sve rimske snage razbijene.) *Ob haec Aetolos sustulisse animos et abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam et in Dardanos et in Thraeciam ad conducenda mercede auxilia profectos.*

[str. 123, 349]

179. godina

D 39 Liv. XL, 57, 5—9. (Filip, koji je odranije nastojao da pokrene ratoborno pleme Bastarna da upadne u Italiju i direktno zagrozi Rimu, sada namerava da pozvane Bastarne nastani najpre u Dardaniji.) *Dardanorum gentem delere propositum erat inque eorum agro sedes dare Bastarnis. Duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniae temporibus iniquis regum imminens, tolleretur, et Bastarnae relictis in Dardania coniugibus liberisque ad populandum Italiam possent mitti.* (Nastavak S 7). *Inde in omnem eventum consilia accommodabantur: sive caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamen sublatos praedamque ex reliquiis Bastarnarum et possessionem liberam Dardaniae solacio fore; sive prospere rem gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum recuperaturum se in Graecia, quae amisisset. Haec Philippi consilia fuerant.*

[str. 104, 124-125]

179/8. godine

D 40 Liv. XL, 58, 7—9. (Strahovita oluja razbila je vojsku Bastarna koja je opsedala Tračane oko visoke gore Dunaksa i naterala je u bekstvo.) *Dissipati procella cum tamquam ex naufragio plerique semermes in castra, unde profecti erant, redissent, consultari, quid agerent, coeptum. Inde orta dissensio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam censentibus: triginta ferme milia hominum Clondico duce, quo profecti erant, pervenerunt, cetera multitudo retro, qua venerat, Apolloniam Mesembriamque repetit.*

[str. 126]

177/6. godine

D 41 Pol. XXV, 6. (Fragmenat XXV knjige u kome se govori o događajima u Italiji. Rimski senat je saslušao delegaciju Rođana a zatim su istupili Dardanci). Ἡκόντων δὲ τῶν Δαρδανίων καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν Βασταρνῶν καὶ περὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἀνδρῶν (καὶ) τῆς ἐν τοῖς κινδύνοις τόλμης ἐξηγουμένων, καὶ διασαφούντων περὶ τῆς Περσέως κοινοπραγίας καὶ τῶν Γαλατῶν καὶ φασκόντων τοῦτον ἀγωνιᾶν μᾶλλον ἢ τοὺς Βαστάρνας καὶ διὰ ταῦτα δεομένων σφίσι βοηθεῖν, παρόντων δὲ καὶ Θετταλῶν καὶ συνεπιμαρτυρούντων τοῖς Δαρδανίοις καὶ παρακαλούντων καὶ τούτων ἐπὶ τὴν βοήθειαν, ἔδοξε τῇ συγκλήτῳ πέμψαι τινὰς τοὺς αὐτόπτας ἐσομένους τῶν προσαγγελομένων. Καὶ παραυτίκα καταστήσαντες Αὖλον Ποστόμιον ἐξαπέστειλαν καὶ σὺν τούτῳ τινὰς τῶν νέων (kraj fragmenta).

[str. 126]

D 42 Liv. XLI, 19, 4—11. *Belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina. Et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, iam reverterant Romam renuntiave-*

rantque bellum in Dardania esse. (Istovremeno stigli su u Rim Persejevi poslanici. Persej se pravda da nije on pozvao Bastarne). *Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnixos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent. Quod ubi ita factum et solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias, pars ut recto itinere ad laccessendum ex aperto iret, pars devio saltu circumducta ab tergo adgrederetur. Ceterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim milia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim secuti circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta* (nedostaje kraj)

[str. 126-127, 367]

D 43 Liv. XLI, 23, 12. (Voda Ahajaca Kalikrat žali se Senatu da je Persej pozvao Bastarne). *Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit; qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Graecia habuisset, quam Asia Gallos habebat.*

[str. 127]

170/169. godina

D 44 Plut. Aem. Paul. IX, 5. (Prve godine rata s Rimom bile su za Perseja ispunjene uspesima: pobedio je Publija Licinija kada je upao u Makedoniju, a isto tako odbio i Hostilija.) Πάρεργον δὲ τοῦ πολέμου στρατείαν ἐπὶ Δαρδανεῖς θέμενος, ὡς δὴ τοὺς Ῥωμαίους ὑπερορῶν καὶ σχολάζων, μυρίους τῶν βαρβάρων κατέκοψε καὶ λείαν ἠλάσατο πολλήν. (Pozvao je i Bastarne i nastojao da pridobije za rat i ilirskog kralja Gencija. Govorilo se da želi da pošalje Bastarne preko donje Galije na Italiju.) (v. S 10).

[str. 129, 348]

170/169. godina

D 45 Liv. XLIII, 18,3. (Koristeći se zimom, kada snegovi čine tesalske gore neprohodnim, Persej je odlučio da obezbedi zalede za novu ratnu sezonu. Pošto je sa Tračanima i Epircima imao dobre odnose i pošto) *Dardanos recens domuisset bellum,* (ostajali su samo Iliri na zapadu, koji su puštali Rimljane kroz svoju zemlju i pružali im pomoć).

[str. 129]

D 46 Liv. per. 43. *Res a Perse rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cuius rex erat Gentius.*

[str. 129]

170/69. godina

D 47 Pol. XXVIII, 8. Ὅτι Περσεὺς πρὸς Γένθιον τὸν βασιλέα ἀπέστειλε πρεσβευτὰς Ἱλευρᾶτόν τε τὸν Ἰλλυριόν, ὄντα φυγάδα παρ' αὐτῷ, καὶ τὸν Βεροιαῖον Ἀδαῖον, δοὺς ἐντολὰς διασαφεῖν τὰ πεπραγμένα κατὰ τὸν πόλεμον πρός τε Ῥωμαίους αὐτῷ καὶ πρὸς Δαρδανίους, ἔτι δὲ καὶ πρὸς

'Ηπειρώτας καὶ πρὸς 'Ιλλυριοὺς κατὰ τὸ παρὸν, καὶ παρακαλεῖν αὐτὸν πρὸς τὴν τούτου καὶ Μακεδόνων φιλίαν καὶ συμμαχίαν. Οἱ καὶ ποιησάμενοι τὴν πορείαν ὑπὲρ τὸ Σκάρδον ὄρος διὰ τῆς 'Ερήμου καλουμένης 'Ιλλυρίδος, ἣν οὐ πολλοῖς χρόνοις ἀνώτερον ἀνάστατον ἐποίησαν Μακεδόνες εἰς τὸ δυσέργους ποιῆσαι τοῖς Δαρδανεῦσι τὰς εἰς τὴν 'Ιλλυρίδα (καὶ Μακεδονίαν) εἰσβολάς. Πλὴν οἵ γε περὶ τὸν 'Αδαῖον διὰ τούτων τῶν τόπων μετὰ πολλῆς κακοπαθείας ἦλθον εἰς Σκόδραν καὶ πυθόμενοι τὸν Γένθιον ἐν Λίσσῳ διατρίβειν διεπέμψαντο πρὸς αὐτόν. (Gencije nije hteo da se prihvati rata s Rimljanima bez novaca i vrati poslanike. Ovi zateknu Perseja u Stuberi kako rasprodaje plen i odmara vojsku. Persej pošalje novo poslanstvo Genciju sa zadatkom da sazna šta ovaj upravo traži da bi pristao na savezništvo i zatim krene u napad na Hiskanu.)

[str. 129-130, 165]

D 48 Liv. XLIII, 19, 13. (Posle uspešnog ratovanja u penestinskoj zemlji, Persej se vraća u Stuberu.) *Stuberram inde victor revertens ad Gentium legatos Pleuratum Illyrium, exulantem apud se, et Adaeum Macedonem a Beroea mittit; iis mandat, ut exponerent aestatis eius hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque; adicerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera; hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus iungendam.*

[str. 129]

D 49 Liv. XLIII, 20, 1. *Hi* (Persejevi poslanici) *transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt.*

[str. 130, 165]

D 50 Pol. XXIX, 13, 5. 'Εν δὲ τῇ ἐνάτῃ καὶ εἰκοστῇ ὁ αὐτὸς Γένθιον φησι τὸν τῶν 'Ιλλυριῶν βασιλέα διὰ τὴν πολυποσίαν πολλὰ ποιεῖν ἀσελγῆ κατὰ τὸν βίον... ἀποκτείναντα δὲ καὶ Πλάτορα τὸν ἀδελφόν, γαμεῖν μέλλοντα τὴν Μονουνίου θυγατέρα, αὐτὸν γῆμαι τὴν παῖδα καὶ ὠμῶς χρῆσθαι τοῖς ἀρχομένοις.

[str. 131, 169, 337]

D 51 Liv. XLIV, 30, 4. (Ilirski kralj Gencije ubio je svog brata Platora i njegova dva najbolja prijatelja da bi obezbedio sebi vlast.) *Fama fuit Monuni, Dardanorum principis, filiam Etutam pacto fratri eius invidisse, tamquam his nuptiis adiugenti sibi Dardanorum gentem; et simillimum id vero fecit ducta ea virgo Platore interfecto.*

[str. 131, 169, 337]

167. godina

D 52 Liv. XLV, 29, 12—13. (Posle pobede nad Persejem kod Pidne, Rimljani su podelili Makedoniju u četiri oblasti, izmedu kojih je zabranjen svaki saobraćaj.) *Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset et continens esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronuntiavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Paeoniam salis commercium dedit; tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae devcherent, pretiumque statuit... Regionibus, quae adfines barbaris essent — excepta autem tertia omnes erant —, permisit, ut praesidia armata finibus extremis haberent.*

[str. 123, 132, 352]

148. godina

D 53 Zon. IX, 28, 8. (Pored Andriska, pojavio se te godine još jedan samozvanac): Καὶ Ἀλέξανδρος δέ τις Περσέως καὶ αὐτὸς λέγων εἶναι υἱὸς καὶ χεῖρα συναγαγὼν κατέλαβε τὴν περὶ τὸν Μέστον καλούμενον ποταμὸν χώραν· ὃν ὁ Μέτελλος ἐπεδίωξεν ὑποφυγόντα μέχρι τῆς Δαρδανίας.

[str. 133]

97. godina

D 54 Iul. Obs. p. 168,18. *Cn. Cornelio Lentulo P. Licinio coss.... Celtiberi, M<a>cedi, Dardani subacti.*

[str. 134]

D 55 App. Mithr. 55. Καὶ Σύλλας, τὴν ἐν τοσῷδε ἀργίαν διατεθέμενος, Ἐνετοὺς καὶ Δαρδανέας καὶ Σιντούς, περίοικα Μακεδόνων ἔθνη, συνεχῶς ἐς Μακεδονίαν ἐμβαλλόντα, ἐπιὼν ἐπόρθει καὶ τὸν στρατὸν ἐγύμναζε καὶ ἐχρηματίζετο ὁμοῦ.

[str. 135]

D 56 Grani Liciniani XXXV, p. 27. *Ac dum de condicionibus disceptatur, Maedos et Dardanos, qui socios vexabant, Hortensius legatus fugaverat. Ipse Sulla exercitum in Maedicam induxerat, priusquam in Asiam ad colloquium transiret. Quo Dardanos*[1] *et Denseletas caesis hostibus*[2] *qui Macedoniam vexabant, in deditionem recepit.*

[1] *Dardanos quoque* M(ommsen).
[2] *ceterosque* M, *Scordiscosque* H (grupa bonskih studenata filologije).

[str. 136]

D 57 Liv. per. 82, 83. *Incursiones Thracum in Macedoniam referuntur. Syllas compluribus proeliis Thracas cecidit.*

[str. 136]

D 58 Eutr. V, 7. *Interim eo tempore Sulla etiam Dardanos, Scordiscos, Dalmatas et Maedos partim vicit, alios in fidem accepit.*

Paiani versio. Ταῦτα τὸν Μιθριδάτην ἠνάγκασε περὶ σπονδῶν ποιήσασθαι πρὸς τὸν Σύλλαν λόγους ἑτέρους ἤδη κατορθοῦντα πολέμους. Σκορδίσκους γὰρ καὶ Δαλμάτας καὶ Δαρδάνους τοὺς μὲν χερσὶ τοὺς δὲ φόβῳ συνῆψε Ῥωμαίοις· ἔνθα δὴ καὶ οἱ τοῦ Μιθριδάτου παραγενόμενοι πρέσβεις τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀπήγγειλαν.

[str. 136]

D 59 Plut. Sull. 23. Ἐπὶ τούτοις ἐκπέμψας ἐκεῖνον (sc. τὸν Ἀρχέλαον) αὐτὸς εἰς τὴν Μαιδικὴν ἐνέβαλε, καὶ πολλὰ διαπορθήσας πάλιν ἀνέστρεψεν εἰς Μακεδονίαν.

[str. 136]

D 60 De vir. illustr. c. 75, 7. *Consul Asiam sortitus* (sc. *Cornelius Sylla*) *Mithridatem apud Orchomenum et Chaeroniam proelio fudit, Archelaum praefectum eius Athenis vicit, portum Piraeum recepit, Maedos*[1] *et Dardanos in itinere superavit.*

[1] *Enetos* Schott (1579), *Medos* Arutzen (1733).

[str. 136]

D 61 App. Ill. 5. Οὐ μὴν ἀπέσχοντο τῆς ἱεροσυλίας, ἀλλ' αὖθις, ἅμα τοῖς Κελτοῖς, Ἰλλυριῶν οἱ Σκορδίσκοι μάλιστα καὶ Μαῖδοι καὶ Δάρδανοι τὴν Μακεδονίαν ἐπέδραμον ὁμοῦ καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ πολλὰ τῶν ἱερῶν καὶ

τὸ Δελφικὸν ἐσύλησαν, πολλοὺς ἀποβαλόντες ὅμως καὶ τότε. Ῥωμαῖοι δὲ ... ἐπιστρατεύουσι τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐπὶ τῇδε τῇ ἱεροσυλίᾳ, ἡγουμένου Λευκίου Σκιπίωνος ... Καί φασι τοὺς μὲν περιχώρους οὐ συμμαχῆσαι τοῖς ἱεροσύλοις, ἀλλ' ἑκόντας ἐγκαταλιπεῖν τῷ Σκιπίωνι ἀβοηθήτους, μνήμῃ τῶν δι' Αὐταριέας ἐς πάντας Ἰλλυριοὺς συμπεσόντων· Σκιπίωνα δὲ Σκορδίσκους μὲν διαφθεῖραι, ... Μαίδοις δὲ καὶ Δαρδανεῦσι συνθέσθαι δωροδοκήσαντα τοῦ ἱεροῦ χρυσίου ... (Cf. S 36).

[str. 136-137, 164, 354]

84/3. godina

D 62 Hier. p. 151, (Helm), Olymp. 174,1. *Templum tertio apud Delfos a Thracibus incensum et Romae Capitolium.*

[str. 137]

D 63 Sall. II, fr. 80 M. *Eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum omni exercitu profectus in Dardaniam, a quibus potuit, pecunias Appio dictas coegit.*

[str. 137, 354]

D 64 Liv. per. 92. *Praeterea res ab Curione procos. in Thracia gestas adversus Dardanos ... continet.*

per. 95. *C. Curio procos. Dardanos in Thracia domuit.*

[str. 140]

D 65 Eutr. VI, 2. *Missus ei* (sc. *Appio Claudio*) *successor Gaius Scribonius Curio post consulatum. Is Dardanos vicit et usque ad Danuvium penetravit, triumphumque meruit et intra triennium bello finem dedit.*

Paiani versio. Ὑποκαταστὰς δὲ αὐτῷ Γαῖος Σκριβώνιος Κουρίων Δαρδάνους τε ἐνίκησε καὶ πρὸς τὰς ὄχθας ἐχώρησε τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἴστρου. Οὕτω τε ἐπανελθὼν ἐθριάμβευσεν.

Landolfi versio VI, 92. *Missus est ei successor Gaius Scribonius Curio post consulatum adtemptatarum superiore bello gentium vim declinans in Dardaniam arma convertit eamque superavit.*

[str. 138]

D 66 Ruf. Fest. VII, 5. *Dardanos et Moesiacos Curio proconsul subegit et primus Romanorum ducum ad Danuvium usque pervenit.*

[str. 140]

D 67 Oros. V, 23, 20. *Huius* (sc. *App. Claudii*) *successor Scribonius adtemptatarum superiore bello gentium vim declinans, in Dardaniam arma convertit eamque superavit.*

[str. 138]

D 68 Iord. Rom. 216. *Dardanos Mysosque Curion primum proconsul edomuit primusque Romanorum Danubium amnem usque profectus cuncta eius loca vastavit.*

[str. 140]

D 69 Frontin. IV, 1,43. *C. Curio consul bello Dardanico circa Dyrrachium, cum ex quinque legionibus una seditione facta militiam detractasset secuturamque se temeritatem ducis in expeditionem asperam et insidiosam negasset, quattuor legiones eduxit armatas* itd. (Konzul je razoružao i rasformirao pobunjenu legiju i vojnike rasporedio u ostale četiri legije.)

[str. 138, 348]

D 70 Amm. Marc. XXIX, 5, 22. (Car Valentijan surovo kažnjava vojnike za izdajstvo: one koji su služili pod Konstancijem predi vojnicima da ih ubiju po starom običaju.) *Saggitc riorum vero primoribus manus incidit, residuos supplicio capitali multavit, ad aemulationem Curionis accerimi illius ducis, qui Dardanorum ferociam in modum Lernaeae serpentis aliquotiens renascentem hoc genere poenarum extinxit. Sed obtrectatores malivoli vetus factum laudantes, hoc ut dirum vituperant et asperrimum, Dardanos hostes memorantes internecivos, et iuste, quae sustinuere, perpessos, hos vero subsignanos milites debuisse lenius corrigi, ad unum prolapsos errores.*

[str. 139, 392]

D 71 Flor. I, 39. *Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit, Lucullus ad terminum gentium Tanain lacumque Maeotim. Nec aliter cruentissimi hostium quam suis moribus domiti. Quippe in captivos igni ferroque saevitum est; sed nihil barbaris atrocius visum est quam quod abscisis manibus relicti vivere superstites poenae suae iubebantur.*

[str. 139]

D 72 Liv. per. 103. *C. Antonius procos. in Thracia parum prospere rem gessit.*

[str. 140]

D 73 Iul. Obs. p. 175, 22. (*D. Iunio L. Murena coss.*) *C. Antonius procos. cum in agro Pistoriensi Catilinam devicisset, laureatos fasces in provinciam tulit. Ibi a Dardanis oppressus amisso exercitu profugit. Apparuit eum hostibus portendisse victoriam, cum ad eos laurum victricem tulerit, quam in Capitolio debuerat deponere.*

[str. 141]

D 74 Cass. Dio. XXXVIII, 10, 1—2. Οὗτος γὰρ πολλὰ μὲν καὶ δεινὰ καὶ τὸ ὑπήκοον τὸ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, ἄρξας αὐτῆς, καὶ τὸ ἔνσπονδον εἰργάσατο, πολλὰ δὲ καὶ ἀντέπαθε. Τά τε γὰρ τῶν Δαρδάνων καὶ τὰ τῶν πλησιοχώρων σφίσι πορθήσας οὐκ ἐτόλμησεν ἐπιόντας αὐτοὺς ὑπομεῖναι, ἀλλ'ὡς καὶ ἐπ' ἄλλο τι μετὰ τῶν ἱππέων ὑποχωρήσας ἔφυγεν, καὶ οὕτω τοὺς πεζοὺς ἐκεῖνοι περισχόντες ἔκ τε τῆς χώρας βιαίως ἐξήλασαν καὶ τὴν λείαν προσαφείλοντο.

[str. 141]

D 75 Cic. pro Sest. 43, § 93. (O L. Kalpurniju Pizonu, namesniku Makedonije 57—55. godine): *Thracibus ac Dardanis primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam iis Macedoniam et spoliandam tradidisse.*

[str. 141, 165, 354]

D 76 Caes. de bell. civ. III, 4, 6. (Nabrajaju se legije i ostale vojne snage koje je Pompej digao za rat s Cezarom.) *Huc Dardanos, Bessos partim mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum adiecerat atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.*

[str. 142, 165, 349]

D 77 App. Emph. V, 75, 320. (M. Antonije, triumvir, da bi zaposlio vojsku koja je imala da prezimi s njim), τοὺς μὲν αὐτῶν ἐπὶ Παρθη-

νοὺς ἔπεμπεν, Ἰλλυρικὸν ἔθνος Ἐπιδάμνῳ πάροικον, προθυμοτάτους γενομένους Βρούτῳ, τοὺς δ' ἐπὶ Δαρδανέας, ἕτερον Ἰλλυριῶν γένος, αἰεὶ Μακεδονίαν ἐπιτρέχοντας.

[str. 142, 166]

D 78 Cass. Dio. LI, 23, 2 sq. (Marko Kras, poslat u Makedoniju, ratovao je s Dačanima i Bastarnima; v. M 32.) Βαστάρναι δὲ... τότε τὸν Ἴστρον διαβάντες τήν τε Μυσίαν τὴν κατ' ἀντιπέρας σφῶν καὶ μετὰ τοῦτο καὶ Τριβαλλοὺς ὁμόρους αὐτῇ ὄντας τούς τε Δαρδάνους ἐν τῇ χώρᾳ τῇ ἐκείνων οἰκοῦντας ἐχειρώσαντο. Τέως μὲν οὖν ταῦτ' ἐποίουν, οὐδέν σφισι πρᾶγμα πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἦν...

[str. 142-143, 160]

D 79 Cass. Dio. LI, 27, 2. (V. M 39. Ranije su Mezi i Geti zauzimali ceo prostor izmedu Hema i Istra; vremenom se ime Mezije počelo upotrebljavati za sve zemlje severno od Dalmacije, Makedonije i Trakije, koje Sava, ulivajući se u Dunav, odvaja od Panonije.) Καὶ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἄλλα τε ἔθνη πολλὰ καὶ οἱ Τριβαλλοί ποτε προσαγορευθέντες, οἵ τε Δαρδάνιοι καὶ νῦν οὕτω καλούμενοι.

[str. 143]

D 80 Str. VIII, 8, 5 (c. 389 = Artemidoros). (Polibije je pisao da odstojanje od Malejskog rta do Dunava iznosi oko deset hiljada stadija. Artemidor ga s pravom u tome ispravlja — εὐθύνει τοῦτο ὁ Ἀρτεμίδωρος οὐκ ἀτόπως — jer on ne meri u pravoj liniji, već puteve kojim se kretao ovaj ili onaj vojskovoda. Sva odstojanja zajedno iznose šest i po hiljada stadija.) Ἐντεῦ[θεν[1] ἐπ' Ἴστρον δι' Εἰδομ]ένης καὶ Στόβων καὶ Δαρδανίων τρισχι[λίους καὶ διακοσίο]υς.

[1] ἀπὸ Θεσσα ἰας [str. 353]

D 81 Str. VII, 5, 7 (c. 316). (Opisujući ilirsko primorje, Strabon kaže da posle plerejske i ardijejske obale dolazi Rizonski zaliv, grad Rizon i druga manja naselja). ...καὶ Δρίλων ποταμὸς ἀνάπλουν ἔχων πρὸς ἕω μέχρι τῆς Δαρδανικῆς, ἣ συνάπτει τοῖς Μακεδονικοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς Παιονικοῖς πρὸς μεσημβρίαν, καθάπερ καὶ οἱ Αὐταριᾶται καὶ Δασαρήτιοι, ἄλλοι κατ' ἄλλα μέρη συνεχεῖς ἀλλήλοις ὄντες καὶ τοῖς Αὐταριάταις. Τῶν δὲ Δαρδανιατῶν εἰσι καὶ οἱ Γαλάβριοι, πάρ' οἷς ... πόλις ἀρχαία, καὶ οἱ Θουνᾶται, [οἳ] Μαίδοις ἔθνει Θρᾳκίῳ πρὸς ἕω συνάπτουσιν. Ἄγριοι δ' ὄντες οἱ Δαρδάνιοι τελέως, ὥσθ' ὑπὸ ταῖς κοπρίαις ὀρύξαντες σπήλαια ἐνταῦθα διαίτας ποιεῖσθαι, μουσικῆς δ' ὅμως ἐπεμελήθησαν ἀεὶ χρώμενοι καὶ αὐλοῖς καὶ τοῖς ἐντατοῖς ὀργάνοις. Οὗτοι μὲν οὖν ἐν τῇ μεσογαίᾳ· μνησθησόμεθα δ' αὐτῶν καὶ ὕστερον. [str. 103, 145, 148, 160, 163, 339, 366, 373, 391, 396]

D 82 Str. VII, 5, 6 (c. 315). Ardijejci, potisnuti od Rimljana u unutrašnjost, skoro su sasvim istrebljeni. To se dogodilo i s drugim velikim plemenima u ovim krajevima. Cf. S 1, A 23, T 40). ... Ἰλλυριῶν δὲ Αὐταριᾶται καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Δαρδάνιοι, Θρᾳκῶν δὲ Τριβαλλοί, ὑπ' ἀλλήλων μὲν ἐξ ἀρχῆς, ὕστερον δ' ὑπὸ Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων ἐκπολεμούμενοι.

[str. 162]

D 83 Str. VII, 5, 1 (c. 313). (Daje se šematski pregled položaja ilirskih, peonskih i tračkih zemalja južno od Dunava. Peonija je u sre-

dini, s jedne njene strane su Rodopi i Trakija). Ἐπὶ δὲ θάτερα πρὸς ἄρκτον τὰ Ἰλλυρικὰ ἥ τε τῶν Αὐταριατῶν χώρα καὶ ἡ Δαρδανική. Cf. A 6.
[str. 145, 162, 396]

D 84 Str. VII, 5, 12 (c. 318). ... συνάπτοντες (sc. οἱ Βέσσοι) τῇ τε Ῥοδόπῃ καὶ τοῖς Παίοσι καὶ τῶν Ἰλλυριῶν τοῖς τε Αὐταριάταις καὶ τοῖς Δαρδανίοις. Cf. A 8.
[str. 145, 162]

D 85 Str. VII, fr. 4 (c. 329) (U fragmentu utvrđuje se položaj Peonije prema Makedoniji i Trakiji.) Πρὸς νότον δὲ τοῖς Αὐταριάταις καὶ Δαρδανίοις καὶ Ἀρδιαίοις ὁμορεῖ (ἡ Παιονία) Cf. A 9.
[str. 145, 162]

D 86 Plin. III, 149. *Pannoniae iungitur provincia quae Moesia appellatur ... Incipit a confluente supra dicto. In eo Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces, Pontoque contermini Scythae. Flumina clara e Dardanis Margus, Pingus, Timachus, ex Rhodope Oescus ...*
[str. 145]

D 87 Plin. IV, 3. *Epiros ipsa ad Magnesiam Macedoniamque tendens a tergo suo Dassaretas supra dictos, liberam gentem, mox feram Dardanos habet. Dardanis laevo Triballi praetenduntur latere et Moesicae gentes, a fronte iunguntur Maedi ac Denseletae, quibus Threces ad Pontum usque pertinentes.*
[str. 145]

D 88 Plin. IV, 33. *Macedonia postea CL populorum .... Emathia antea dicta. Haec ad Epiroticas gentes in solis occasum recedens post terga Magnesiae atque Thessaliae infestatur a Dardanis. Partem eius septentrionalem Paeonia ac Pelagonia protegunt a Triballis.*
[str. 145]

D 89 Solin. 9, 2 (p. 63, 5—7). *Igitur Macedoniam praecingit Thracius limes: meridiana Thessalia Epirotae tenent: a vesperali plaga Dardani sunt et Illyrii: qua septentrione tunditur Paeonia ac Pelegonia protegitur a Triballis.*
[str. 145]

D 90 Plin. IV, 34. *Intus* (tj. u unutrašnjosti Makedonije) *Aloritae, Vallaei, ... Pella colonia, oppidum Stobi civium Romanorum, mox Antigonea, Europus ad Axium amnem, ... Scydra, ... Gordyniae ... fluvius Axius. Ad hunc finem Dardani, Treres, Pieres Macedoniam accolunt.*
[str. 145]

D 91 Ptol. II, 16, 1. (Opisuje granice provincije Dalmacije): Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Μυσίᾳ τῇ ἄνω κατὰ γραμμὴν τὴν ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐκτροπῆς τοῦ Σαούου ποταμοῦ μέχρι τοῦ κατὰ τὸ Σκάρδον ὄρος πέρατος, οὗ θέσις
μζ′ (47°) μα′ γο′′ (41° 40′)
[str. 148]

D 92 Ptol. III, 9, 1. Ἡ ἄνω Μυσία περιορίζεται ἀπὸ μὲν δύσεως Δαλματίᾳ κατὰ τὴν εἰρημένην γραμμὴν ἀπὸ τῆς ἐκτροπῆς τοῦ Σαούου ποταμοῦ μέχρι τοῦ Σκάρδου ὄρους· ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει Μακεδονίας τῇ ἐντεῦθεν ἐπὶ τοῦ Ὀρβήλου ὄρους γραμμῇ ἕως πέρατος, οὗ ἡ θέσις
μ0′(49°) μβ′ γ′′ (42° 20′)
Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν μέρει Θρᾴκης τῷ ἀπὸ τοῦ εἰρημένου πέρατος ἕως Κιάβρου ποταμοῦ ...

D 93 Ptol. III, 9, 2. Κατέχουσι δὲ τῆς ἐπαρχίας τὰ μὲν πρὸς τῇ Δαλματίᾳ Τρικορνήνσιοι, τὰ δὲ πρὸς τῷ Κιάβρῳ ποταμῷ Μυσοί, τὰ δέ μεταξὺ Πικήνσιοι, τὰ δὲ πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ Δάρδανοι.

[str. 148, 149]

D 94 Ptol. III, 9, 4. Ἕτεραι δὲ πόλεις εἰσὶν ἄποθεν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ

Οὐενδενίς	μη′ (48°)	μβ′ L″γ″	(42° 50′)
Οὐελλανίς	μ0′ (49°)	μβ′ L″δ″	(42° 45′)

καὶ τῆς Δαρδανίας δ′ πόλεις

Ναϊσσός	μζ′γ″ (47° 20′)	μβ′L″	(42° 30′)
Ἀρριβάντιον	μζ′L″ (47° 30′)	μβ′	(42°)
Οὐλπιανόν	μη′L″ (48° 30′)	μβ′γο″	(42° 40′)
Σκοῦποι	μη′L″ (48° 30′)	μβ′L″	(42° 30′)

[str. 154]

D 95 Ptol. II, 16, 4. Ῥεῖ δὲ ὁ Δρίλων ποταμὸς ἀπό τε τοῦ Σκάρδου ὄρους καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου ὄρους τοῦ κειμένου παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν, οὗ θέσις

με′γο″ (45° 40′) μβ′γο″(42° 40′)

ἀφ' οὗ καὶ ἕτερος ποταμὸς Δρεῖνος ὄνομα ἐνεχθεὶς ἐμβάλλει εἰς τὸν Σάουον ποταμὸν ἀπὸ δυσμῶν Ταυρούνου πόλεως.

[str. 148]

D 96 Tzetz. ad Lycophr. Alex., 1128. Ἐγὼ δὲ τοὺς Δαρδανίους ἔθνος εὗρον οἰκοῦντας ὑπέρ τε Ἰλλυριῶν καὶ Μακεδόνων. Cf. Zon. IX, 15, 4, D 35.

[str. 166]

D 97 App. Ill. 2. Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχέλεα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, . . . ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοί τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγχέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι . . . Cf. S 47, A 24, T 66.

[str. 163]

D 98 Agatarch. fr. 17 J (= Athen. VI, p. 272 d). Ἀγαθαρχίδης δ'ὁ Κνίδιος ἐν τῇ ὀγδόῃ καὶ τριακοστῇ τῶν Εὐρωπιακῶν Δαρδανεῖς φησι δούλους κεκτῆσθαι τὸν μὲν χιλίους,[1] τὸν δὲ καὶ πλείους· τούτων δ'ἕκαστον ἐν μὲν εἰρήνῃ γεωργεῖν, ἐν πολέμῳ δὲ λοχίζεσθαι ἡγεμόνα νέμοντας τὸν ἴδιον δεσπότην.

[1] Prema Meineke-u, lakuna iza χιλίους. [str. 349, 369]

D 99 Fl. Veget. epit. r. mil. II, 2. *Denique Macedones Graeci Dardani phalangas habuerunt, ut in una phalange armatorum VIII milia censerentur. Galli atque Celtiberi pluresque barbarae nationes catervis utebantur in proelio, in quibus erant sena milia armatorum.*

[str. 349]

D 100 Varro, rer. rust. II, 1, 5. *Boves perferi etiam nunc sunt multi in Dardanica et Maedica et Thracia, asini feri in Phrygia et Lycaonia, equi feri in Hispania citeriore regionibus aliquot.*

[str. 368]

D 101 Heracl. Lemb. hist. XXI, fr. 3 (= Athen. VIII, 6, c. 333 a). Ἡρακλείδης γοῦν ὁ Λέμβος ἐν τῇ κα′ τῶν ἱστοριῶν 'περὶ τὴν Παιονίαν καὶ

Δαρδανίαν βατράχους, φησίν, ὅσεν ὁ θεὸς καὶ τοσοῦτο αὐτῶν ἐγένετο τῷ πλῆθος ὡς τὰς οἰκίας καὶ τὰς ὁδοὺς πλήρεις εἶναι. Τὰς μὲν οὖν πρώτας ἡμέρας κτείνοντες τούτους καὶ συγκλείοντες τὰς οἰκίας διεκαρτέρουν· ὡς δ' οὐδὲν ἤνυον, ἀλλὰ τά τε σκεύη ἐπληροῦτο καὶ μετὰ τῶν ἐδεσμάτων εὑρίσκοντο συνεψόμενοι καὶ συνοπτώμενοι οἱ βάτραχοι καὶ πρὸς τούτοις οὔτε τοῖς ὕδασιν ἦν χρῆσθαι οὔτε τοὺς πόδας ἐπὶ τὴν γῆν θεῖναι συσσεσωρευμένων αὐτῶν, ἐνοχλούμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς τῶν τετελευτηκότων ὀδμῆς ἔφυγον τὴν χώραν'. [str. 87, 361]

D 102 Nic. Damasc. mor. mirab. coll., fr. 107 J. Δαρδανεῖς, Ἰλλυρικὸν ἔθνος, τρὶς ἐν τῷ βίῳ λούονται μόνον, ὅταν γεννῶνται, καὶ ἐπὶ γάμοις, καὶ τελευτῶντες. [str. 393]

D 103 Paradox. Vat. 48, p. 112. Δαρδανεῖς Ἰλλυρικὸν ἔθνος τρὶς ἐν τῷ βίῳ λούονται μόνον, ὅταν γεννῶνται καὶ ὅταν γαμῶσι, καὶ ὅταν τελευτῶσιν. Ὅταν δὲ ἐπικηρυκεύωνται τοῖς πολεμίοις, ἄρνα κομίζουσι καὶ κλάδον δένδρου· καὶ ἐὰν μὲν δέχονται οἱ πολέμιοι τὰς σπονδὰς καταλείπουσιν ἃ ἐκόμισαν, εἰ δὲ μή, πάλιν αὐτὰ ἀποφέρουσιν. [str. 392, 393]

D 104 Aelian. var. hist. IV, 1. Ὅτι Δαρδανεῖς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἰλλυρίδος ἀκούω τρὶς μόνον λούεσθαι παρὰ πάντα τὸν ἑαυτῶν βίον, ἐξ ὠδίνων καὶ γαμοῦντας καὶ ἀποθανόντας. [str. 393]

D 105 Mantissa prov. III, 27. Τρὶς τοῦ βίου λέλουται ὥσπερ οἱ Δαρδανεῖς· ἐπὶ τῶν φειδωλῶν. Οἱ γὰρ Δαρδανεῖς Ἰλλυρικὸν ἔθνος ὄντες τρὶς ἐν τῷ βίῳ ἐλούοντο, ὅταν ἐγεννῶντο καὶ ἐν γάμοις καὶ τελευτῶντες. [str. 393]

D 106 Ped. Diosc. III, 3. γεντιανή ... Δάρδανοι ἀλοῖτις (biljka encijan).
— III, 4. ἀριστολοχία μακρά, κληματῖτις ... Δάρδανοι σωπῖτις (biljka apsint, pelin).
— IV, 21. κακαλία (neka planinska biljka). [str. 167]

D 107 Ps. Apul. de medicaminibus herbarum, 8: *Dardani cacaliam* (za biljku λεοντοπόδιον, koja se kod Dioskurida navodi pod III, 101). [str. 167]

140—100. godina pre n. e.

D 108 SGDI, Nr. 2194 (Delfi): σῶμα γυνακεῖον ἃι ὄνομα Δαρδάνα τὸ γένος Δαρδάναν. [str. 170]

S 1 Str. VII, 5, 6 (c. 315—316). (Ardijejci su uništeni od strane Rimljana i od ovog nekada moćnog plemena ostalo je vrlo malo. To se desilo i s drugim narodima u ovim krajevima.) Οἱ γὰρ πλεῖστον δυνάμενοι πρότερον τελέως ἐταπεινώθησαν καὶ ἐξέλιπον, Γαλατῶν μὲν Βοῖοι καὶ Σκορδίσται, Ἰλλυριῶν δὲ Αὐταριᾶται καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Δαρδάνιοι, Θρᾳκῶν δὲ Τριβαλλοί, ὑπ' ἀλλήλων μὲν ἐξ ἀρχῆς, ὕστερον δὲ ὑπὸ Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων ἐκπολεμούμενοι. [str. 209, 265, 270]

Posle 279. godine

S 2 Iust. XXXII, 3, 6—8. (Govoreći o ratnim pripremama Filipa V i o varvarskim plemenima koje je angažovao za rat protiv Rimljana, Justin pominje i Skordiske, v. S 8, i u vezi s tim dodaje sledeće obaveštenje o njihovom poreklu): *Namque Galli bello adversus Delphos infeliciter gesto, in quo maiorem vim numinis quam hostium senserant, amisso Brenno duce pars in Asiam, pars in Thraciam extorres fugerant. Inde per eadem vestigia, qua venerant, antiquam patriam repetivere. Ex his manus quaedam in confluente Danuvii et Savi consedit Scordiscosque se appellari voluit.*

[str. 209, 212-213, 265, 276]

Posle 279. godine

S 3 Poseidon. fr. 48 J (= Athen. VI, 25, p. 234 a-c). Τῶν δὲ Γαλατῶν οἱ Σκορδίσται[1] καλούμενοι χρυσὸν μὲν οὐκ εἰσάγουσιν εἰς τὴν αὑτῶν χώραν, ληζόμενοι δὲ τὴν ἀλλοτρίαν καὶ ἀδικοῦντες <τὸν ἄργυρον>[2] οὐ παραλείπουσι. Τὸ δ' ἔθνος αὐτῶν ἐστι μὲν λείψανον τῶν μετὰ Βρέννου στρατευσαμένων ἐπὶ τὸ Δελφικὸν μαντεῖον Γαλατῶν, Βαθάνατος[3] δέ τις ἡγεμὼν αὐτοὺς διῴκισεν ἐπὶ τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον τόπους...[4] ἀφ' ἧς καὶ τὴν ὁδὸν δι' ἧς ἐνόστησαν Βαθαναττίαν καλοῦσι καὶ τοὺς ἀπογόνους τοὺς ἐκείνου Βαθανάττους[5] ἔτι καὶ νῦν προσαγορεύουσιν. Ἀφωσιώκασι δὲ οὗτοι τὸν χρυσὸν καὶ οὐκ εἰσφέρουσιν εἰς τὰς πατρίδας, δι' ὃν πολλὰ καὶ δεινὰ ἔπαθον· ἀργύρῳ δὲ χρῶνται καὶ τούτου χάριν πολλὰ καὶ δεινὰ ποιοῦσιν. Καίτοι γε ἐχρῆν οὐχὶ τὸ γένος τοῦ συληθέντος, ἀλλὰ τὴν ἱεροσυλήσασαν ἀσέβειαν ἐξορίσαι. Εἰ δὲ μηδὲ τὸν ἄργυρον εἰσέφερον εἰς τὴν χώραν, ἢ περὶ τὸν χαλκὸν ἂν καὶ σίδηρον ἐπλημμέλουν· καὶ εἰ[6] μηδὲ ταῦτ' ἦν[7] παρ' αὐτοῖς, περὶ τῶν βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκαίων ὁπλομανοῦντες ἂν διετέλουν.

[1] Σκορδίσται Kaibel, κορδισταὶ A (= cod. Marcianus), C (= cod. Parisinus). [2] <τὸν ἄργυρον> Wilamowitz. [3] Βαθάνατος δὲ Kaibel, βαδηγαβα (om. C) ἀθανάτιος δὲ AC. [4] lacunam ind. Kaibel. [5] βαθανάτους AC. [6] καὶ εἰ A ἢ C ἢ εἰ Kaibel. [7] ταύτην A τουτ' ἦν C: corr. Schweighäuser.

[str. 94, 212-213, 265, 275, 339, 343, 354]

Posle 279. godine

S 4 Iustin. XXV, 1. *Quippe Galli qui a Brenno duce, cum in Graeciam profiscerentur, ad terminos gentis tuendos relicti fuerant, ne soli desides viderentur, peditum XV milia, equitum tria milia armaverant fugatisque Getarum Triballorumque copiis Macedoniae inminentes legatos ad regem miserunt, qui pacem ei venalem offerent, simul et regis castra specularentur.* (Makedonci, misleći da će zbuniti Gale, pokažu im ogromne riznice zlata i srebra, ali to samo poveća pohlepu varvara za plenom. Ni slonovi, koje je kralj naredio da im se pokažu, ni lađe natovarene namirnicama ne zastrašiše poslanike, jer se oni uveriše da su logori puni zlata i srebra, ali nisu dobro utvrđeni, i da je kralj, uzdajući se u svoje bogatstvo zapostavio vojno obezbeđenje svoje zemlje. Primer Belgija, koji je nedavno porazio makedonsku vojsku, u kom je pokolju pao i sam kralj (Ptolemej Keraun) podsticao ih je na akciju. Noću se približe logoru i nađu ga pustim. Naslute lukavstvo i posle dugog oklevanja više se prikradu nego što prodru u logor. Kad su počeli da pljačkaju lađe, Makedonci ih napadnu i poraz njihov bio je takav da je Antigonu obezbedio mir ne

samo od Gala već i od drugih suseda. Ipak u to vreme mlado pokoljenje Gala bilo je tako brojno da je kao roj ispunilo celu Aziju.)
[str. 214, 215]

S 5 Str. VII, 5, 11—12 (c. 318). (Autarijati su pokorili Tribale i zavladali i drugim tračkim i ilirskim plemenima). Κατελύθησαν δ'ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον, ὕστερον δ'ὑπὸ Ῥωμαίων, οἳ καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησαν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντες.

Ὠικησαν δ'οὗτοι παρὰ τὸν Ἴστρον διῃρημένοι δίχα, οἱ μὲν μεγάλοι Σκορδίσκοι καλούμενοι οἱ δὲ μικροί· οἱ μὲν μεταξὺ δυεῖν ποταμῶν ἐμβαλλόντων εἰς τὸν Ἴστρον, τοῦ τε Νοάρου τοῦ παρὰ τὴν Σεγεστικὴν ῥέοντος καὶ τοῦ Μάργου (τινὲς δὲ Βάργον φασίν), οἱ δὲ μικροὶ τούτου πέραν, συνάπτοντες Τριβαλλοῖς καὶ Μυσοῖς. Εἶχον δὲ καὶ τῶν νήσων τινὰς οἱ Σκορδίσκοι· ἐπὶ τοσοῦτον δ'ηὐξήθησαν ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυρικῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρᾳκίων προῆλθον ὀρῶν· κατέσχον οὖν καὶ τὰς νήσους τὰς ἐν τῷ Ἴστρῳ τὰς πλείους, ἦσαν δὲ καὶ πόλεις αὐτοῖς Ἑόρτα καὶ Καπέδουνον. Μετὰ δὲ τὴν τῶν Σκορδίσκων χώραν παρὰ μὲν τὸν Ἴστρον ἡ τῶν Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν ἔστιν . . . (Nabrajaju se dalje plemena oko ušća Istra i planine Hema, medu kojima se naročito ističu Besi. Oni graniče sa Peoncima i ilirskim plemenima Autarijata i Dardanaca.) Μεταξὺ δὲ τούτων τε καὶ τῶν Ἀρδιαίων οἱ Δασαρήτιοι εἰσὶ καὶ Ἀγριᾶνες καὶ ἄλλα ἄσημα ἔθνη, ἃ ἐπόρθουν οἱ Σκορδίσκοι μέχρι ἠρήμωσαν τὴν χώραν καὶ δρυμῶν ἀβάτων ἐφ'ἡμέρας πλείους ἐποίησαν μεστήν.
[str. 215, 221, 270, 272, 274, 275, 284, 297]

S 6 App. Ill. 3. Γένη δὲ ἔστιν Ἰλλυριῶν, ὡς ἐν τοσῇδε χώρᾳ, πολλὰ καὶ περιώνυμα ἔτι νῦν, χώραν νεμόμενα πολλὴν Σκορδίσκων καὶ Τριβαλλῶν, οἳ ἐς τοσοῦτον ἀλλήλους πολέμῳ διέφθειραν ὡς . . . (cf. T 44), Σκορδίσκους δὲ ἀσθενεστάτους ἀπὸ τοῦδε γενομένους ὑπὸ Ῥωμαίων ὕστερον ὁμοια παθεῖν καὶ ἐς τὰς νήσους τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ φυγεῖν, σὺν χρόνῳ δέ τινας ἐπανελθεῖν καὶ Παιόνων ἐσχατιαῖς παροικῆσαι· ὅθεν ἔστι καὶ νῦν Σκορδίσκων γένος ἐν Παίοσι.
[str. 215]

S 7 Liv. XL, 57, 7. (Pleme Bastarna, koje je Filip V pozvao sa ušća Dunava, trebalo je da se nastani u Dardaniji i da odatle krene u Italiju protiv Rimljana.) *Per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque; alia via traduci exercitum non posse. Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos: nec enim aut lingua aut moribus* [*aequales*] *abhorrere; et ipsos adiuncturos se, cum ad praedam opulentissimae gentis ire vidissent.*
[str. 216-217, 274, 365]

S 8 Iust. XXXII, 3, 5; 4, 1. (Filip je umro ostavivši veliku ratnu mašinu protiv Rimljana, kojom se posle koristio njegov sin Persej). *Nam et Gallos Scordiscos ad belli societatem perpulerat***, fecissetque Romanis grave bellum, nisi decessisset.* (Justin dalje izlaže poreklo ovih Gala; usp. S 2, gde govori o sudbini ostalih Gala poraženih kod Delfa i pominje borbe Bastarna sa Getima. Zatim nastavlja): *Igitur Perses, cum imperio Philippi patris successisset, omnes has gentes adversus Romanos in societatem belli sollicitabat.*
[str. 125, 217]

175. godina

S 9 Liv. XLI, 19, 7—8. (Bastarni su se zadržali u Dardaniji dve-tri godine; njima su pomagala u borbi protiv Dardanaca susedna plemena Tračana i Skordisci). *Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnixos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent.*

[str. 217]

S 10 Plut. Aem. Paul. IX. (Persej postiže uspehe u prvim sukobima s Rimljanima. Preduzima i pohod protiv Dardanaca, u kome ubija i zarobljuje na hiljade neprijatelja, v. D 44). Ὑπεκίνει δὲ καὶ Γαλάτας τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον ᾠκημένους, Βαστέρναι καλοῦνται, στρατὸν ἱππότην καὶ μάχιμον, Ἰλλυριούς τε διὰ Γενθίου τοῦ βασιλέως παρεκάλει συνεφάψασθαι τοῦ πολέμου. Καὶ λόγος κατέσχεν, ὡς τῶν βαρβάρων μισθῷ πεπεισμένων ὑπ'αὐτοῦ διὰ τῆς κάτω Γαλατίας παρὰ τὸν Ἀδρίαν ἐμβαλεῖν εἰς τὴν Ἰταλίαν.

[str. 217]

156. godina

S 11 Iul. Obsequ. p. 156, 3

L. Lentulo C. Marcio coss.
Dalmatae Scordis[ci] superati.

[str. 218]

141. godina

S 12 Liv. per. Oxyrh. 53—54.

1. 170 [*G*]*n. Caepione Q. Pompeio coss.*
Q. Fabius Maximus Lusitanis ca[esis]
Viriathum fugavit.
lib(er) LIIII
Pompeius cos. a[n] Nu[a]mantinis d[evictu]s. in
175 *Scordiscis cladis accepta.*

[str. 220]

135. godina

S 13 Liv. per. 56. *M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit.*

[str. 220]

Pre 113. godine

S 14 Str. VII, 2, 2 (c. 293). (Govoreći o velikoj seobi Kimbara Strabon kaže da su, prema Posejdoniju, oni došli do Meotskog zaliva i da je Kimerijski Bosfor dobio ime po njima.) Φησὶ δὲ (sc. Ποσειδώνιος) καὶ Βοίους τὸν Ἑρκύνιον δρυμὸν οἰκεῖν πρότερον, τοὺς δὲ Κίμβρους ὁρμήσαντας ἐπὶ τὸν τόπον τοῦτον, ἀποκρουσθέντας ὑπὸ τῶν Βοίων ἐπὶ τὸν Ἴστρον καὶ τοὺς Σκορδίσκους Γαλάτας καταβῆναι, εἶτ'ἐπὶ Τευρίστας καὶ Ταυρίσκους, καὶ τούτους Γαλάτας, εἶτ'ἐπὶ Ἑλουηττίους . . .

[str. 221, 265, 274, 277]

S 15 Ditt. Syll.[3] 700 (Duchesne, Revue Arch., 1875, 6. i d. M. Dimica, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σω-

ζομένοις, Atina, 1896, br. 675). — Velika stela nađena u selu Aivati, severno od Soluna, sadrži psefizmu grada Lete o dodeljivanju venca i drugih počasti kvestoru Marku Aniju za njegove brojne zasluge i, naročito, za pobedu nad varvarima :

''Ετους θ' καὶ κ' Πανήμου κ'[1]
Αηταίων οἱ πολιτάρχαι, προβουλευσαμέ-
νων τῶν βουλευτῶν εἶπαν· ἐπεὶ Μάαρκος ''Αννιος Πο-
πλίου υἱός, ἀνὴρ καλὸς καὶ ἀγαθός, ἀποσταλεὶς ταμίας ὑ-
πὸ τοῦ δήμου τοῦ 'Ρωμαίων ἐπὶ τὰ κατὰ Μακεδονίαν πράγμα-
τα . . .
. . . ἐν δὲ τῶι παρόντι καιρῶι καὶ τοῦ τῶν Γαλα-
τῶν ἔθνους συναχθέντος καὶ ἐπιστρατεύσαντος εἰς τοὺς κα-
τὰ ''Αργος τόπους στρατοπέδωι μείζονι, ἐφ' οὓς καὶ ἐκπορευθέ[ν-
τ]ος Σέξτου Πομπηίου τοῦ στρατηγοῦ καὶ παραταξαμένου μετὰ
τ]ῶν ἰδίων στρατιωτῶν, ὃν καὶ συνβάντος ἐν τῆι μάχηι τελευτῆσαι,
Θλιβομένων γε διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην τῶν στρατιωτῶν, ἐπεξελ-
θὼν Μάαρκος ὁ ταμίας ἔχων τοὺς ὑφ' ἑαυτὸν τεταγμένους, ἐτρέ-
ψ]ατο τοὺς ὑπεναντίους καὶ τοῦ τε πτώματος[2] ἐκράτησεν καὶ πο[λ-
λοὺς αὐτῶν ἀπέκτεινεν, ἐκυρίευσεν δὲ καὶ ἵππων καὶ ὅπλων πλε[ι
όνων, τῶν τε ἐν τοῖς προκειμένοις τόποις φρουρῶν προνοηθεὶς τῆς
σωτηρίας, μετεπέμψατο εἰς τὴν παρενβολήν, μετ' οὐ πολλὰς δὲ
ἡμέρας ἐπισυναχθέντων τῶν Γαλατῶν ἱππέων ἔτι πλειόνων κ[αὶ
συνεπελθόντος μετ' αὐτῶν Τίπα τοῦ τῶν Μαίδων δυνάστου μετ' ὄχλ[ου
π]λείονος, ἔστεξεν τὴν ἐπιφερομένην τῶν βαρβάρων ὁρμὴν καὶ ἑτέ-
ρ]ους μὲν στρατιώτας ἐπὶ συμμαχίαν παρὰ τῶν Μακεδόνων οὐ κέκρικε
μεταπέμψεσθαι διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι Θλίβειν τὰς πόλεις τοῖς ὀψωνίο[ις,
προελόμενος δὲ μένειν τοὺς ὄχλους ἐπὶ τῶν ἔργων, ἐκπορευθεὶς με-
θ' ὧν εἶχεν ἐν τῆι παρενβολῆι στρατιωτῶν καὶ οὐθένα κίνδυνον οὐδὲ κα[κο-
παθίαν ὑποστειλάμενος, παρετάξατο καὶ ἐνίκησεν τοὺς πολεμίους μά-
χηι μετὰ τῆς τῶν θεῶν προνοίας, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἐν χειρῶν νομαῖς[3]
ἀπέκτεινεν, οὓς δὲ ζωγρίαι συνέλαβεν, ἵππων τε καὶ ὅπλων πολλῶν ἐκυ[ρί-
ε]υσεν, καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου τρόπου διακατασχὼν τὰ πράγματα . . .

[1] 20. dan meseca Panema 29. godine (makedonske provincijske ere) odgovora mesecu julu 119. pre n. e.

[2] Singular πτῶμα upotrebljen je umesto plurala πτώματα. Dittenberger u krit. apar. navodi primer Polyaen. VI, 18, 1 : καὶ πτῶμα ἐγένοντο Θετταλικὸν ἄνδρες τετρακισχίλιοι.

[3] Pogrešno, umesto ἐν χειρῶν νόμῳ.

[str. 224, 344]

S 16 Liv. per. 63. *C. Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt : ab his Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit.*
per. 65. *M. Minucius pro cos. adversus Thracas prospere pugnavit.*

[str. 228, 231, 265]

S 17 Eutr. IV, 24. *Ab urbe condita anno sescentesimo tricesimo quinto Gaius Cato consul Scordiscis intulit bellum ignominioseque pugnavit.*
IV, 25. *Gaio Caecilio Metello et Gnaeo Carbone consulibus duo Metelli fratres eodem die, alterum ex Sardinia, alterum ex Thracia, triumphum egerunt.*

IV, 27. *A Marco Iunio Silano collega Quinti Metelli Cimbri in Gallia victi sunt et a Minucio Rufo in Macedonia Scordisci et Triballi.*

Paiani versio c. 24 Εἶτα [οὐ] πολλοῖς ὕστερον χρόνοις ὁ ὕπατος Κάτων κατὰ Σκορδίσκων κινήσας πόλεμον ἡττήθε τε αἰσχρῶς καὶ ἀπεχώρησε.

c. 25 Γαΐου δὲ Καικιλίου Μετέλλου καὶ Γναίου Κάρβωνος ὑπάτων γενομένων οἱ ἀδελφοὶ Μέτελλοι κατὰ τὴν Ῥώμην ἐθριάμβευσαν, ὁ μὲν κατὰ Σαρδῶν, κατὰ Θρᾳκῶν δὲ ἕτερος.

c. 27 Ἰούνιος γὰρ Σιλανὸς ὁ Μετέλλου συνύπατος Κίμβρους νικήσας καὶ Μινούκιος Ῥοῦφος τοὺς Σκορδίσκους καὶ Τριβαλλοὺς καὶ Σερβίλλιος Καιπίων τοὺς Λυσιτανοὺς ἐπανῆκον.

[str. 228, 231]

S 18 Flor. 39: *Bellum Thracicum. Post Macedonas, si dis placet, Thraces rebellant, illi quondam tributarii Macedonum; nec in proximas modo provincias contenti incurrere, Thessaliam atque Delmatiam, in Adriaticum mare usque venerunt; eoque fine retenti, quasi interveniente natura, contorta in ipsas aquas tela miserunt. Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos saevientibus: litare dis sanguine humano, bibere in ossibus capitum, cuiusque modi ludibriis fordare mortem tam igni quam fumo, partus quoque gravidarum mulierum extorquere tormentis. Saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere, sed callidiias quoque ad robur accesserat: silvarum et montium situs cum ingenio consentiebant. Itaque non fusus modo ab his aut fugatus, sed — simile prodigio — omnino totus interceptus exercitus quem duxerat Cato. Didius vagos et libera populatione diffusos intra suam reppulit Thraciam. Drusus ulterius egit et vetuit transire Danuvium. Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum perfidum glacie flumen equitatur.* (Slede drugi pohodi u Trakiju u užem smislu, kojima su komandovali Volson, Kurion, Apije, Lukul, v. D 71).

[str. 228-234, 265, 362, 385, 389]

S 19 Festi brev. IX. *In Thracias Macedonici belli occasione transcursum est. Saevissimi omnium gentium Thraces fuerunt. In Thraciae regionibus etiam Scordisci habitarunt, pariter crudeles et callidi. Multa de saevitia praedictorum fabulosa memorantur, quod hostiis captivorum diis suis aliquando litaverint, quod humanum sanguinem in ossibus capitum potare sint soliti. Saepe per eos Romanus est caesus exercitus. Marcus Didius vagantes Thracas repressit. Marcus Drusus intra fines proprios continuit, Minucius in Hebri fluminis glacie vastavit. Per Appium Claudium proconsulem hi, qui Rhodopam incolebant, victi sunt.*

[str. 228-234, 268, 385]

S 20 Amm. Marc. XXVII, 4, 4: *Et partem earum* (sc. *Thraeciarum*) *habitavere Scordisci, longe nunc ab isdem provinciis disparati, saevi quondam et truces, ut antiquitas docet, hostiis captivorum Bellonae litantes et Marti, humanumque sanguinem in ossibus capitum cavis bibentes avidius, quorum asperitate post multiplices pugnarum aerumnas saepe res Romana vexata postremo omnem amisit exercitum cum rectore.* (U odeljcima 5—9. Amijan daje opis tračkih zemalja, iz koga se vidi da on zove „Trakijama" (Thraciae) provincije koje su u IV veku postojale na teritoriji Trakije: Trakiju u užem smislu s Filipopoljem kao glavnim gradom, Hemimont s Hadrijanopoljem, Miziju, Europu

i Rodope. Ove oblasti nastanjivali su u davnim vremenima varvari koji su se razlikovali po običajima i jeziku. Medu njima se kao divlji naročito pominju Odrizi. Oni su toliko uživali u prolivanju ljudske krvi da su na gozbama sami sebe ubadali kopljem.)

XXVII, 4, 10. *Verum aucta re publica, dum consulare vigeret imperium, has gentes antehac semper indomitas vagantesque sine cultu vel legibus, Marcus Didius ingenti destinatione pressit, Drusus intra fines continuit proprios, Minucius prope amnem Hebrum a celsis Odrysarum montibus fluentem, superatos proelio stravit, post quos residui ab Appio Claudio pro consule sunt infesta concertatione deleti.*

[str. 228-234, 268, 362, 385]

S 21 Oros. V, 23, 17—19. *Interea Macedonicum bellum Claudius sortitus varias gentes, quae Rhodopaeis montibus circumfusae sunt ac tunc Macedoniam crudelissime populabantur — nam inter cetera dictu audituque horrida quae in captivos agebant, raptis, cum poculo opus esset, humanorum capitum ossibus cruentis capillatisque adhuc ac per interiores cavernas male effosso cerebro oblitis avide ac sine horrore tamquam veris poculis utebantur: quarum cruentissimi atque immanissimi Scordisci erant — has itaque, ut dixi, Claudius pellere Macedoniae finibus bello adtemptavit magnisque se malorum molibus obiecit.* (Cf. D 67.)

[str. 228-234, 239, 385, 386]

S 22 Iord. 219. *Thracias autem non aliter nisi occasio Macedonici belli fecit adgredere. Diri namque homines omniumque gentium ferocissimi sunt Thraces, quorum saevitiam pariter habent et Scordisci et Emimontii et Asticique, ob quorum immanitatem Romani multa et gravia pertulerunt, crebrisque certatibus exercitus caesus. Ad postremum a Marco Didio et ipsi subacti et loca eorum in provinciam redacta, iugum excepit Romanum. Nam Marcus Drusus intus eos in montibus eorum contrivit, Minucius in Ebro amne eorum multos extinxit et vicit. Rodopeni per Appium Claudium devicti sunt ...* [str. 222-234, 268, 385, 386]

111. godina

S 23 Fasti triumph.

a. 111 [*C. Caeci*]*lius Q. f. Q. n.* [*Metellus Caprar*(*ius*)] *a. ĐCXLII*
[*pro co*(*n*)*s*(*ule*) *ex Thraecia idi*]*b. Quint.* [str. 228]

110. godina

a. 110 [*M. Livius C. f. M. Aimiliani n.*] *Drusus a. ĐCXLIII.*
[*pro co*(*n*)*s*(*ule*) *de Scordist*]*eis Macedonibusq*(*ue*)
k. Mai. [str. 228]

106. godina

a. 106 [*M. Minucius Q. f. — n. Rufus pro*]*co*(*n*)*s*(*ule*) *a. ĐCXLVII.*
[*de Scordisteis et Thraecibus --*] *k. Sext.*

Degrassi, p. 561: „*De Scordisteis et Triballeis* proposuerunt Henzen et Schön Eutropium secuti; *de Scordisceis et Besseis* Pais ex titulo quem supra attuli (CIL I², 692). Ex eodem titulo ipse pro *Scordisceis* posui *Scordisteis* (cfr. ad triumphum M. Livii Drusi, a. 110) et *pro Besseis* malui *Traecibus.* [str. 231]

S 24 Ditt. Syll.[3] 710 (CIL III, 14 203[23]; Dessau, ILS, 8 887; Degrassi, ILLRP I, 337)

A [Μάαρκον Μι]νύκιον Κο[ΐντου υἱὸν Ῥο]ῦφον, στρατ[ηγ]-
[γὸν ἀνθύπα]τον Ῥωμαί[ων, νικήσ]αντα τὸν πρὸς
[Γαλάτας Σ]κορδίστας [καὶ τὸ]ν πρὸς Βέσσους
[καὶ τοὺς λ]οιποὺς Θρᾷκ[ας π]όλεμον, ἃ πόλις
5 [τῶν Δελφ]ῶν ἀρετᾶς ἕνε[κεν] καὶ εὐεργεσίας τᾶς
[εἰς αὐτὰ]ν Ἀπόλλωνι.
B Μενεκράτης καὶ Σώπατρος Θηβαῖοι ἐποίησαν.
C *M. Minucium · Q. f. Rufum*
imperatorem Galleis
Scordisteis · et · Besseis
[reliqueisque · Thraecibus]
5 *[devictei]s [?ob · me]rita [Apollinei]*
[dedic]avit · populus · Delphius [str. 230, 269]

S 25 Σ. Β. Κουγέας, Ἑλληνικά 5 (1932) 5.
[Μάρκον Μινύκιον] Κοΐντου υἱὸν [Ῥοῦφον στρατηγὸν ἀνθύ]-
[πατ]ον Ῥωμαίων νικήσαντα τὸ[ν] πρὸς Γαλάτας Σκορδί-
[στας] καὶ Βέσσους καὶ τοὺς λοιποὺς Θρᾷκας πόλεμον
[τὸν αὐτ]ῶν εὐεργέτην ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας
5 Εὐρωπαίων ἡ πόλις. [str. 230, 269]

S 26 Vel. Paterc. II, 8, 2. *Circa eadem tempora duo Metelli fratres uno die triumphaverunt.*
II, 8, 3. *Per eadem tempora clarus eius Minucii, qui porticus, quae hodieque celebres sunt, molitus est, ex Scordiscis triumphus fuit.* [str. 228, 233]

S 27 Dio. Cass. fr. 88. Ὅτι τῷ Μάρκῳ Δρούσῳ ἦν μέν που καθ'αὑτὰ ταῦτα δόξαν αὐτῷ φέροντα, πρὸς δὲ δὴ τὴν Κάτωνος συμφοράν, καὶ ὅτι ἐπιεικείᾳ πολλῇ πρὸς τοὺς στρατιώτας ἐχρήσατο, τήν τε κατόρθωσιν ἐπὶ πλεῖον τῆς ἀληθείας πεποιῆσθαι ἔδοξε, καὶ εὔκλειαν μείζω τῶν ἔργων ἐκτήσατο. [str. 228]

S 28 Frontin. strat. II, 4, 3. *Minucius Rufus imperator, cum a Scordiscis Dacisque premeretur, quibus impar erat numero, praemisit fratrem et paucos una equites cum aeneatoribus praecipitque, ut, cum vidisset contractum proelium, subitus ex diverso se ostenderet iuberetque concinere aeneatores: <re> sonantibus montium iugis species ingentis multitudinis offusa est hostibus, qua perterriti dedere terga.* [str. 230, 231, 233]

S 29 Cic. in Pis., 25. § 61. *Quin tu me vides, qui, ex qua provincia T. Flamininus, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii levitate et cupiditate commoti triumpharunt, ex ea sic redii, ut . . .* [str. 234]

99/100. godina

S 30 Hier. p. 133 f, Schöne (= p. 149, Helm), Olymp. 170, 1.
Thraces a Romanis victi.
Versio Armenia, p. 132 b
Thraces a Romanis subacti sunt. [str. 234]

S 31 Iul. Obsequ. c. 43 (103)
C. Mario C. Flavio coss.
In Macedonia Thraces subacti [str.235]

S 32 Lex de piratis persequendis, Fouilles de Delphes III, 4 (1930), 37.
col. B, 27—29. ... Στρ[ατηγὸς δ'ὡσαύτως ὕπατος ἢ ἀνθύ]πατος,[1] οἵτινες κατὰ τοῦτο[ν] τὸν νόμον, εἴτε δήμου γνώμη εἴη[[ι]] [εἴτε νόμος, τῶν ἐπιόντων ἐτῶν ἐν Μα]κεδονίαι ἐπαρχείαν ἔξει, εὐ[θύς, ... εἰς Θρά]ικην,[2] ἧς Τίτος Δείδιος ἡγούμενο[ς] ἐκράτησεν, πορευθήτω·

[1] Stuart Jones, JRS, 1926, 155 sq., predložio je dopunu Στρ[ατηγὸς ἢ ἀντιστράτηγος ἢ ἀνθύ]πατος. Tako i SEG III, 1927, Nr. 378; cf. Colin, Fouilles de Delphes III, 4 (1930) 44, pr. 2.
[2] Colin, n. d., 37, ostavlja lakunu neispunjenu. U prevodu, str. 44, dodaje „son installation faite". SEG III, Nr. 378, ima dopunu εὐ[θύς, ὅταν εἰς ἀρχὴν εἰσέλθῃ, εἰς Θρά]ικην...

[str. 236-237]

S 33 Grani Liciniani, XXXV, p. 27, ed. M. Flemisch. *Ac dum de condicionibus disceptatur, Maedos et Dardanos, qui socios vexabant, Hortensius legatus fugaverat. Ipse Sulla exercitum in Maedicam induxerat, priusquam in Asiam ad conloquium transiret. Quo Dardanos et Denseletas caesis hostibus*[1] *qui Macedoniam vexabant, in deditionem recepit.*
[1] Up. kritički aparat uz D 56.

[str. 241]

S 34 Eutr. V, 7. *Interim eo tempore Sulla etiam Dardanos, Scordiscos, Dalmatas et Maedos partim vicit, alios in fidem accepit.* Cf. D 58.

[str. 241]

S 35 Liv. per. 83. *Sylla compluribus proeliis Thracas cecidit.*

[str. 241]

S 36 App. Ill. 5. (U prethodnom poglavlju (v. A 19) Apijan govori o najezdi Kelta i Autarijata na Grčku i o njihovom pljačkanju Delfijskog svetilišta, kao i o kazni koja ih je snašla zbog toga. Mešajući Kelte sa Kimbrima, on govori i o pohodu Kimbara).
Τοιοῦτον μὲν δὴ τέλος τῆς ἀσεβείας ὁ θεὸς ἐπέθηκεν Ἰλλυριοῖς τε καὶ Κελτοῖς. Οὐ μὴν ἀπέσχοντο τῆς ἱεροσυλίας, ἀλλ' αὖθις, ἅμα τοῖς Κελτοῖς, Ἰλλυριῶν οἱ Σκορδίσκοι μάλιστα καὶ Μαῖδοι καὶ Δάρδανοι τὴν Μακεδονίαν ἐπέδραμον ὁμοῦ καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ πολλὰ τῶν ἱερῶν καὶ τὸ Δελφικὸν ἐσύλησαν, πολλοὺς ἀποβαλόντες ὅμως καὶ τότε. Ῥωμαῖοι δ' ἔχοντες ἤδη δεύτερον καὶ τριακοσ<ιοσ>τὸν[1] ἔτος ἀπο τῆς πρώτης ἐς Κελτοὺς πείρας, καὶ ἐξ ἐκείνου πολεμοῦντες αὐτοῖς ἐκ διαστημάτων, ἐπιστρατεύουσι τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐπὶ τῇδε τῇ ἱεροσυλίᾳ, ἡγουμένου Λευκίου Σκιπίωνος, ἤδη τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων προστατοῦντες. Καί φασι τοὺς μὲν περιχώρους οὐ συμμαχῆσαι τοῖς ἱεροσύλοις, ἀλλ' ἐκόντας ἐγκαταλιπεῖν τῷ Σκιπίωνι ἀβοηθήτους, μνήμῃ τῶν δι' Αὐταριέας ἐς πάντας Ἰλλυριοὺς συμπεσόντων· Σκιπίωνα δὲ Σκορδίσκους μὲν διαφθεῖραι, καὶ εἴ τι λοιπὸν αὐτῶν ἦν, ἐς τὸν Ἴστρον καὶ τὰς νήσους τοῦ ποταμοῦ μετοικῆσαι φυγόντας, Μαίδοις δὲ

[1] τριακοστὸν OC [jedini rukopisi koji imaju Ἰλλυρική, cf. ed. Viereck—Roos—Gabba, 1952, Praef., p. XII], corr. Duchesne, Archives des missions, 3e série, 3(1876), p. 289, sq. et Pomtow, Rhein. Mus. 51 (1896), p. 370, τριακοστὸν<καὶ διακοσιοστὸν>, Holzapfel, Röm. Chronologie, p. 45, perperam.

καὶ Δαρδανεῦσι συνθέσθαι δωροδοκήσαντα τοῦ ἱεροῦ χρυσίου. Καί τις ἔφη τῶν Ἰταλικῶν συγγραφέων, <ὡς> διὰ τοῦτο μάλιστα Ῥωμαίοις πλεόνως μετὰ Λεύκιον τὰ ἐμφύλια ἥκμασε μέχρι μοναρχίας.

[str. 242, 248, 354]

84/3. godina

S 37 Hier, p. 151, Helm (Olymp. 174, 1). *Templum tertio apud Delfos a Thracibus incensum et Romae Capitolium.*

[str. 245]

S 38 IG IX-2, 1135 (Lolling, Athen. Mitt., 1882, p. 234, n. 5), cf. C. Corbato, Un'iscrizione di Demetriade, Riv. di Fil., 31 (1952), 132 sq.; W. Peek, Ein unbekannter Besieger der Galater, Klio, 42 (1964), 319 sq. — Fragmenti počasnog epigrama uklesanog na mermernoj bazi nađenoj u tesalskoj Demetrijadi; nestali su.

1 ΡΑΤΟΝ ΣΣΕΔ ΑΝΤ ΛΕΡΩΝ
ΙΕΝΕΙ ΙΥΡΙΟΤΕΥΧΕΣΕΔΟΣ
ʼΕΣΥΔΕ ΞΔΟΡΚΟΤΑΤΕΡΜΟΝΑΣΙΣΤ Ο
4 ΓΟΝΠΑ ΕΒΑΛΕΣΓΑΛΑΤΑΝ
ΠΥΡΣ ΑΣΑΜΦΙΣΓΛΑΟΥΣ
ΙΕΖΩΝΚ ΨΑΣΑΠΑΡΓΜΑΔΙΙ
ΙΣΑΡΙΓΝΩ- ΞΤΩΡΚΑΥΤΟΣΕΡΓΑΦΙΛΟΠΛΑ
8 ΚΕΠΙΤΑΝΙΙ ΝΚΟΙΡΑΝΙΑΝΥΠΑΤΟΝ

Čitanje O. Kern-a (IG IX, 2, 1135):

1 [Π]ρᾶτον [μὲν ⏑⏑ – ⏑⏑ –]σσεδ . . . αντ . . . ερων ⏑
ΙΕΝΕΙ [– ⏑⏑ – μ]υριοτευχὲς ἔδος
. . . ε, σὺ δὲ [⏑⏑ – ⏑ δε]δορκότα τέρμονας ʼΙστ[ρ]ο[υ]
4 . . . γον πα[⏑⏑ – ἐξ]έβαλες Γαλάταν
. πυρσ[– ⏑⏑ – συναγείρ]ας ἀμφὶ σ[ε] λαοὺς
. ετων κ [– ⏑⏑ – πέμ]ψας ἄπαργμα Διί
[Κα]ίσαρι γνω[τὸς ἐὼν μήσ]τωρ κλυτός· ἔργα φίλοπλα
8 [Ἕ]κ' επὶ τὰν [μεγάλα]ν κοιρανίαν ὕπατον.

Čitanje prema C. Corbato, Riv. di Fil. 31, 1951, 132 sq.

1 [Π]ρᾶτον | – ⏑⏑ | – ⏑⏑ | – ⏑⏑ | – ⏑⏑ | Ῥώμ[η]
[ἕ]ρεν ἐ|π[ὶ κλει|νὸν]|| μυριο|τευχὲς ἔ|δος
– σὺ δὲ | – ⏑⏑ | – ⏑ δε|δορκότα | τέρμονας | ʼΙστρου
4 – ⏑⏑ | – ⏑⏑ | – ||ἐξέβα|λες Γαλά|ταν
πυρσ[οκο|μῶν] ⏑⏑ | – συνα |γείρ]ας | ἀμφὶ σὲ | λαοὺς
.] εζων | – ⏑⏑ – || πέμ]ψας ἀ|πάργμα Δι|ί
Θε[ὶς ἀρ|ίγνω[τον ἡγή] |τωρ κλυτὸς· | ἔργα φίλ|οπλα
8 [ἕ]κ' ἐπὶ | τὰν κ[λει|νὰ]ν || κοιρανί|αν ὕπα|τον. [str. 251-255]

S 39 Frontin. III, 10, 7. *Scordisci equites, cum Heracleae duarum partium praesidio praepositus esset Lucullus, pecora abigere simulantes provocaverunt cruptionem: fugam deinde mentiti sequentem Lucullum in insidias deduxerunt et octingentos cum eo milites occiderunt.*

[str. 251, 344]

S 40 Str. VII, 3,11 (c. 304). (Boirebista je za nekoliko godina stvorio moćnu kraljevinu i potčinio getskoj vlasti većinu susednih naroda.)

Ἤδη δὲ καὶ Ῥωμαίοις φοβερὸς ἦν, διαβαίνων ἀδεῶς τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Θράκην λεηλατῶν μεχρὶ Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίδος, τούς τε Κελτοὺς τοὺς ἀναμεμιγμένους τοῖς τε Θραξὶ καὶ τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐξεπόρθησε, Βοίους δὲ καὶ ἄρδην ἠφάνησε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ καὶ Ταυρίσκους.

[str. 255, 266]

S 41 Str. VII, 5, 2 (c. 313). Μέρος μὲν δή τι τῆς χώρας ταύτης ἠρήμωσαν οἱ Δακοὶ καταπολεμήσαντες Βοίους καὶ Ταυρίσκους, ἔθνη Κελτικὰ τὰ ὑπὸ Κριτασίρῳ, φάσκοντες εἶναι τὴν χώραν σφετέραν, καίπερ ποταμοῦ διείργοντος τοῦ Παρίσου, ῥέοντος ἀπὸ τῶν ὀρῶν ἐπὶ τὸν Ἴστρον κατὰ τοὺς Σκορδίσκους καλουμένους Γαλάτας· καὶ γὰρ οὗτοι τοῖς Ἰλλυρικοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς Θρᾳκίοις ἀναμὶξ ᾤκησαν· ἀλλ' ἐκείνους μὲν οἱ Δακοὶ κατέλυσαν, τούτοις δὲ καὶ συμμάχοις ἐχρήσαντο πολλάκις. Τὸ δὲ λοιπὸν ἔχουσι Παννόνιοι μέχρι Σεγεστικῆς καὶ Ἴστρου πρὸς ἄρκτον καὶ ἕω.

[str. 256, 265, 266, 277, 280]

35. godina

S 42 Dio. Cass. XLIX, 37, 5. (Grad Siscija, protiv koga je krenuo Oktavijan, prirodno je zaštićen rekama Savom i Kupom. S treće strane stanovnici su podigli nasipe i iskopali jarke da se zaštite od Rimljana.) Ὁ οὖν Καῖσαρ πλοῖα παρὰ τῶν ταύτῃ συμμάχων ποιηθέντα λαβών, καὶ διά τε τοῦ Ἴστρου ἐς τὸν Σάουον καὶ δι' ἐκείνου ἐς τὸν Κόλοπα αὐτὰ ἀγαγών, προσέβαλέ σφισι τῷ πεζῷ ἅμα καὶ ταῖς ναυσί, καί τινας καὶ ναυμαχίας ἐν αὐτῷ ἐποιήσαντο.

[str. 260]

16. godina pre n.e.

S 43 Cass. Dio. LIV, 20, 3. (U to vreme dogodiše se mnogi nemiri: neka alpska plemena se pobune, Panonci s Noricima upadnu u Istru, Dalmati i Iberci takođe budu umireni) καὶ ἡ Μακεδονία ὑπό τε τῶν Δενθελητῶν καὶ ὑπὸ τῶν Σκορδίσκων ἐπορθήθη.

[str. 261]

15. godina pre n.e.

S 44 Hier. p. 166, Helm. *Tiberius Vindelicos et eos, qui Thraciarum confines erant, Romanas provincias facit.*

Ibid. p. 393. (=Synkell. 593, 15). Τιβέριος Καῖσαρ Οὐινδ<ελ>ικοὺς καὶ τοὺς λοιποὺς παρακειμένους τῇ Θράκῃ ὑπέταξεν.

[str. 261]

12. godina pre n.e.

S 45 Cass. Dio. LIV, 31, 3. (Tiberije je pošao na Panonce, koji su se posle Agripine smrti pobunili. Pustošeći i ubijajući on ih je najzad pokorio) τοῖς Σκορδίσκοις, ὁμόροις τε αὐτῶν καὶ ὁμοσκεύοις οὖσι, συμμάχοις· ὅτι μάλιστα χρησάμενος.

[str. 262]

S 46 Vell. Pat. II, 39, 3. *At Ti. Caesar quam certam Hispanis parendi confessionem extorserat parens, Illyriis Delmatisque extorsit. Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias. Ut has armis, ita auctoritate Cappadociam populo Romano fecit stipendiariam.*

[str. 262]

S 47 App. Ill. 2. (Pošto je u cap. 1 izneo koje zemlje Grci obuhvataju pod pojmom Ilirije, Apijan prelazi na genealogiju ilirskih plemena.)

Φασὶ δὲ τὴν μὲν χώραν ἐπώνυμον Ἰλλυριοῦ τοῦ Πολυφήμου γενέσθαι· Πολυφήμῳ γὰρ τῷ Κύκλωπι καὶ Γαλατείᾳ Κελτὸν καὶ Ἰλλυριὸν καὶ Γάλαν παῖδας ὄντας ἐξορμῆσαι Σικελίας, καὶ ἄρξαι τῶν δι' αὐτοὺς Κελτῶν καὶ Ἰλλυριῶν καὶ Γαλατῶν λεγομένων. Καὶ τόδε μοι μάλιστα, πολλὰ μυθευόντων ἕτερα πολλῶν, ἀρέσκει. Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχελέα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθὼ καὶ Δαορθὼ καὶ Δασσαρὼ καὶ ἑτέρας, ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοί τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγχέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι < καὶ Μαῖδοι >[1] καὶ Παρθηνοὶ καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσοι[2]. Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Παννόνιον[3] ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι. Καὶ τάδε μὲν τοῖς ἀρχαιολογοῦσι μεθείσθω, γένη δὲ ἔστιν Ἰλλυριῶν, ὡς ἐν τοσῇδε χώρᾳ, πολλὰ καὶ περιώνυμα ἔτι νῦν, χώραν νεμόμενα πολλὴν Σκορδίσκων καὶ Τριβαλλῶν . . . (Nastavak T 44, S 6; cf. D 97, A 24).

[1] < καὶ Μαῖδοι > add. Roos.

[2] δαρσιοι Oi, Darsii C, Δάρσιοι Schw[eighäuser], non recte, cf. Krahe, l. c. [ON, p. 21].

[3] πανόνιον V, *Autario ipsi Pannonium vel Peonum potius et Scordiscum filios fuisse aiunt, Peoni Tribalum* C[andidi translatio latina saec. XV].

[str. 163, 265]

S 48 Str. VII, 3, 2 (c. 296). (Grci su smatrali Tračanima Gete i Meze koji žive s obe strane Dunava, v. M 2.) Καὶ γὰρ νῦν ἀναμέμικται ταῦτα τὰ ἔθνη τοῖς Θρᾳξὶ καὶ τὰ Βασταρνικά, μᾶλλον μὲν τοῖς ἐκτὸς Ἴστρου, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐντός. Τούτοις δὲ καὶ τὰ Κελτικά, οἵ τε Βόιοι καὶ Σκορδίσκοι καὶ Ταυρίσκοι. Τοὺς δὲ Σκορδίσκους ἔνιοι Σκορδίστας καλοῦσι· καὶ τοὺς Ταυρίσκους δὲ Τευρίσκους καὶ Ταυρίστας φασί.

[str. 223, 265, 270]

S 49 Str. VII, 5, 2 (c. 314). Οὗτος μὲν οὖν (sc. ὁ Κόρκορας) εἰς τὸν Σάβον ἐμβάλλει, ἐκεῖνος δ' εἰς τὸν Δράβον, ὁ δ' εἰς τὸν Νόαρον κατὰ τὴν Σεγεστικήν. Ἐντεῦθεν δ' ἤδη ὁ Νόαρος * πλήθει προσλαβὼν τὸν διὰ τῶν Ἰαπόδων ῥέοντα ἐκ τοῦ Ἀλβίου ὄρους Κόλαπιν συμβάλλει τῷ Δανουίῳ κατὰ τοὺς Σκορδίσκους.

[str. 276]

S 50 Str. VII, 5, 10 (c. 317). Ὀροπέδια δ' ἐστὶ ταῦτα ἃ κατέχουσιν οἱ Παννόνιοι, πρὸς νότον μὲν μέχρι Δαλματέων καὶ Ἀρδιαίων διατείνοντα, πρὸς ἄρκτον δὲ ἐπὶ τὸν Ἴστρον τελευτῶντα, πρὸς ἕω δὲ Σκορδίσκοις συνάπτοντα .... τῇ δὲ παρὰ τὰ ὄρη τῶν Μακεδόνων καὶ Θρᾳκῶν.

[str. 286]

S 51 Plin. III, 148. *Mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci.*

[str. 279]

S 52 Ptol. II, 15, 2. Κατέχουσι δὲ ταύτην τὴν ἐπαρχίαν (sc. τὴν κάτω Παννονίαν) ἐν μὲν τοῖς δυσμικοῖς μέρεσιν Ἀμαντινοὶ ἀρκτικώτεροι, ὑφ' οὓς Ἐρκουνιάτες, εἶτα Ἀνδίζητες, εἶτα Βρεῦκοι· ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικοῖς ἀρκτικώτατοι μὲν Ἀραυίσκοι, μεσημβρινώτεροι δὲ Σκορδίσκοι.

[str. 264]

S 53 Phlegon ap. Steph. Byzant. s. v. Σκορδίσκοι καὶ Σκίρτιοι, ἔθνη Παιονίας, ὡς Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάδων ιε'. [str. 265]

M 1 Il. XIII, 1—7:

Ζεὺς δ'ἐπεὶ οὖν Τρῶάς τε καὶ Ἕκτορα νηυσὶ πέλασσεν,
τοὺς μὲν ἔα παρὰ τῇσι πόνον τ'ἐχέμεν καὶ ὀιζύν
νωλεμέως, αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ,
νόσφιν ἐφ'ἱπποπόλων Θρῃκῶν καθορώμενος αἶαν
Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν
γλακτοφάγων, Ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων.
ἐς Τροίην δ'οὐ πάμπαν ἔτι τρέπεν ὄσσε φαεινώ·

[str. 299]

M 2 Str. VII, 3, 2—10 (c. 295—303). (3,2) Οἱ τοίνυν Ἕλληνες τοὺς Γέτας Θρᾷκας ὑπελάμβανον· ᾤκουν δ'ἐφ'ἑκάτερα τοῦ Ἴστρου καὶ οὗτοι καὶ οἱ Μυσοὶ Θρᾷκες ὄντες καὶ αὐτοὶ καὶ οὓς νῦν Μοισοὺς καλοῦσιν, ἀφ'ὧν ὡρμήθησαν καὶ οἱ νῦν μεταξὺ Λυδῶν καὶ Φρυγῶν καὶ Τρώων οἰκοῦντες Μυσοί. Καὶ αὐτοὶ δ'οἱ Φρύγες Βρίγες εἰσί, Θρᾴκιόν τι ἔθνος, καθάπερ καὶ Μυγδόνες καὶ Βέβρυκες καὶ Μαιδοβιθυνοὶ καὶ Βιθυνοὶ καὶ Θυνοί, δοκῶ δὲ καὶ τοὺς Μαριανδυνούς. Οὗτοι μὲν οὖν τελέως ἐκλελοίπασι πάντες τὴν Εὐρώπην, οἱ δὲ Μυσοὶ συνέμειναν. Καὶ Ὁμήρου δ'ὀρθῶς εἰκάζειν μοι δοκεῖ Ποσειδώνιος [Poseidon. fr. 104 J] τοὺς ἐν τῇ Εὐρώπῃ Μυσοὺς κατονομάζειν (λέγω δὲ τοὺς ἐν τῇ Θρᾴκῃ) ὅταν φῇ „αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ, νόσφιν ἐφ'ἱπποπόλων Θρῃκῶν καθορώμενος αἶαν Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων". Ἐπεὶ εἴ γε τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν Μυσοὺς δέχοιτό τις, ἀπηρτημένος ἂν εἴη ὁ λόγος. Τὸ γὰρ ἀπὸ τῶν Τρώων τρέψαντα τὴν ὄρασιν ἐπὶ τὴν Θρᾳκῶν γῆν συγκαταλέγειν ταύτῃ τὴν τῶν Μυσῶν, τῶν οὐ νόσφιν ὄντων ἀλλ'ὁμόρων τῇ Τρῳάδι καὶ ὄπισθεν αὐτῆς ἱδρυμένων καὶ ἑκατέρωθεν, διειργομένων δ'ἀπὸ τῆς Θρᾴκης πλατεῖ Ἑλλησπόντῳ, συγχέοντος ἂν εἴη τὰς ἠπείρους καὶ ἅμα τῆς φράσεως οὐκ ἀκούοντος. Τὸ γὰρ „πάλιν τρέπεν" μάλιστα μέν ἐστιν εἰς τοὐπίσω· ὁ δ'ἀπὸ τῶν Τρώων μεταφέρων τὴν ὄψιν ἐπὶ τοὺς μὴ ὄπισθεν αὐτῶν ἢ ἐκ πλαγίων ὄντας προσωτέρω μὲν μεταφέρει, εἰς τοὐπίσω δ'οὐ πάνυ. (c. 296) Καὶ τὸ ἐπιφερόμενον δ'αὐτοῦ τούτου μαρτύριον, ὅτι τοὺς ἱππημολγοὺς καὶ γαλακτοφάγους καὶ ἀβίους συνῆψεν αὐτοῖς, οἵπερ εἰσὶν οἱ ἀμάξοικοι Σκύθαι καὶ Σαρμάται. Καὶ γὰρ νῦν ἀναμέμικται ταῦτα τὰ ἔθνη τοῖς Θρᾳξὶ καὶ τὰ Βασταρνικά, μᾶλλον μὲν τοῖς ἐκτὸς Ἴστρου, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐντός. (Pasus se završava kratkim podatkom o Keltima. Cf. S 48.)

(3, 3) Λέγει δε τοὺς Μυσοὺς ὁ Ποσειδώνιος καὶ ἐμψύχων ἀπέχεσθαι κατ'εὐσέβειαν, διὰ δὲ τοῦτο καὶ θρεμμάτων· μέλιτι δὲ χρῆσθαι καὶ γάλακτι καὶ τυρῷ ζῶντας καθ'ἡσυχίαν, διὰ δε τοῦτο καλεῖσται θεοσεβεῖς τε καὶ καπνοβάτας· (ima i Tračana koji žive bez žena; sve njih zajedno Homer zove hipemolzima, galaktofagima, abijima, pravednim ljudima. Abiji su oni koji žive bez žena, jer je život neženje nepotpun, polovičan), ἀγχεμάχους δὲ τοὺς Μυσούς, ὅτι ἀπόρθητοι, καθὰ οἱ ἀγαθοὶ πολεμισταί· δεῖν δὲ ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ γράφειν ἀντὶ τοῦ „Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων" „Μοισῶν τ'ἀγχεμάχων".

(3, 4—5, c. 296—298). Τὸ μὲν οὖν τὴν γραφὴν κινεῖν ἐκ τοσούτων ἐτῶν εὐδοκιμήσασαν περιττὸν ἴσως· πολὺ γὰρ πιθανώτερον ὠνομάσθαι μὲν ἐξ ἀρχῆς Μυσούς, μετωνομάσθαι δὲ ὡς νῦν. (Strabon odbija tumačenje koje je Posejdonije dao za naziv „abiji"; on smatra da se tako zovu ljudi koji žive u nemaštini i zato su pravedni, jer bogatstvo rada nepravdu. Što se tiče neženstva, primećuje da se Geti i Tračani nisu odlikovali uzdržljivošću, već su, naprotiv, imali po nekoliko,

pa i više žena. Pobožnima se ne mogu smatrati oni koji žive bez žena, jer su žene te koje ljude najviše guraju u pobožnost. Sledi odeljak posvećen pobožnosti Geta i Zamolksisu.)

(3, 6, c. 298) Τοιαῦτα μὲν οὖν [οὐ] κακῶς ἄν τις διαποροίη περὶ τῶν κειμένων παρὰ τῷ ποιητῇ περί τε Μυσῶν καὶ ἀγαυῶν ἱππημολγῶν. Ἃ δ' Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ νεῶν προοιμιαζόμενος εἴρηκεν ἥκιστα λέγοιτ'ἄν. (Apolodor hvali Eratostena što tvrdi da su Homer i drugi stariji pisci malo znali o krajevima udaljenim od Grčke, da nisu imali iskustva dalekih puteva i dodira s dalekim zemljama. Od oko 40 reka koje se ulivaju u Crno more Homer ne pominje nijednu, čak ni one najznačajnije, kao što su Istros, Tanais i dr. Ne pominje ni Skite, već izmišlja nekakve hipemolge, galaktofage i abije. Strabon nabraja i druge primere, koje je Apolodor uzeo uglavnom od Eratostena, o geografskom neznanju Homera, Hesioda, Eshila i drugih starijih pisaca. Zatim nastavlja: Niko ne spori da mlađe generacije imaju veća iskustva u putovanjima po dalekim zemljama, ali ono što Apolodor kaže za Homera preterano je i otkriva upravo suprotno od onog što on hoće: neznanje njegovo i Eratostenovo.)

(3, 7, c. 300) Νυνὶ δὲ περὶ Θρᾳκῶν ἐλέγομεν „Μυσῶν τ'ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν ἱππημολγῶν, γλακτοφάγων ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων", βουλόμενοι συγκρῖναι τά τε ὑφ'ἡμῶν καὶ τὰ ὑπὸ Ποσειδωνίου λεχθέντα καὶ τὰ ὑπὸ τούτων. (Oni žele da dokažu da su stariji pisci slabo poznavali zemlje daleko od Grčke, a izlazi suprotno. Kažu da Homer ne pominje Skite jer ne zna za njih, da nije čuo za njihovo divljaštvo, zbog koga je Crno more nazvano negostoljubivim, a da izmišlja neke Himepolge, Galaktofage i Abije. Ali, primećuje Strabon, zašto bi se Pont zvao negostoljubivim morem ako nisu znali za njegove divlje stanovnike? A to su upravo bili Skiti.) Πότερον δ'οὐδ'ἱππημολγοὶ ἦσαν οἱ ἐπέκεινα τῶν Μυσῶν καὶ Θρᾳκῶν καὶ Γετῶν, οὐδὲ γαλακτοφάγοι καὶ ἄβιοι; ἀλλὰ καὶ νῦν εἰσιν ἀμάξοικοι καὶ νομάδες καλούμενοι, ζῶντες ἀπὸ θρεμμάτων καὶ γάλακτος καὶ τυροῦ καὶ μάλιστα ἱππείου, θησαυρισμὸν δ'οὐκ εἰδότες οὐδὲ καπηλείαν πλὴν εἰ φόρτον ἀντὶ φόρτου. Πῶς οὖν ἠγνόει τοὺς Σκύθας ὁ ποιητής, ἱππημολγοὺς καὶ γαλακτοφάγους τινὰς προσαγορεύων; (Slede, VII, 3, 7—9, dalji dokazi o neodrživosti Eratostenovog i Apolodorovog tvrđenja da su stariji pisci malo znali o dalekim krajevima.)

(3, 10, c. 303) Περί τε τῶν Μυσῶν δίκαιός ἐστιν ὑποσχεῖν λόγον τῶν ἐν τοῖς ἔπεσι λεγομένων Ἀπολλόδωρος, πότερ' ἡγεῖται καὶ τούτους εἶναι πλάσμα, ὅταν φῇ ὁ ποιητὴς „Μυσῶν τ' αγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν ἱππημολγῶν", ἢ τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ δέχεται. Τοὺς μὲν οὖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ δεχόμενος παρερμηνεύσει τὸν ποιητήν, ὡς προείρηται, πλάσμα [δὲ] λέγων, ὡς μὴ ὄντων ἐν τῇ Θρᾴκῃ Μυσῶν, παρὰ τὰ ὄντα [ἐρεῖ]. Ἔτι γὰρ ἐφ' ἡμῶν Αἴλιος Κάτος μετῴκισεν ἐκ τῆς περαίας τοῦ Ἴστρου πέντε μυριάδας σωμάτων παρὰ τῶν Γετῶν, ὁμογλώττου τοῖς Θρᾳξὶν ἔθνους, εἰς τὴν Θρᾴκην· καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτόθι Μοισοὶ καλούμενοι, ἤτοι καὶ τῶν πρότερον οὕτω καλουμένων, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ Μυσῶν μετονομασθέντων, ἢ ὅπερ οἰκειότερόν ἐστι τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἀποφάσει τοῦ ποιητοῦ, τῶν ἐν τῇ Θρᾴκῃ Μυσῶν καλουμένων πρότερον. Περὶ μὲν δὴ τούτων ἄλις· ἐπάνειμι δὲ ἐπὶ τὴν ἑξῆς περιήγησιν.

[str. 300-302, 308, 330, 351, 364, 381]

M 3 Str. I, 1, 10 (c. 6). Γνωρίζει δὲ (ὁ ποιητὴς) καὶ τὸν Ἴστρον, μεμνημένος γε Μυσῶν, ἔθνους Θρᾳκίου παροικοῦντος τὸν Ἴστρον. [str. 305]

M 4 Str. XII, 3, 3 (c. 542). (Strabon navodi dokaze da su Bithynoi i Thynoi poreklom Tračani. Isto tako i Bebrikoi.) Εἴρηται δ' ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Μυσοὶ Θρᾳκῶν ἄποικοί εἰσι τῶν νῦν λεγομένων Μοισῶν. [str. 303]

M 5 Str. XII, 8, 1 (c. 571), [=Artemidoros]. Μυσία τε ὁμοίως ἥ τε Ὀλυμπηνὴ συνεχὴς οὖσα τῇ Βιθυνίᾳ καὶ τῇ Ἐπικτήτῳ, ἣν ἔφη Ἀρτεμίδωρος ἀπὸ τῶν πέραν Ἴστρου Μυσῶν ἀπῳκίσθαι, . . . [str. 304, 306]

M 6 Str. XII, 8, 3 (c. 572). Πρὸς δὲ τούτους, ὅτι τοὺς Μυσοὺς οἱ μὲν Θρᾷκας οἱ δὲ Λυδοὺς εἰρήκασι, κατ' αἰτίαν παλαιὰν ἱστοροῦντες, ἣν Χάνθος ὁ Λυδὸς γράφει καὶ Μενεκράτης ὁ Ἐλαίτης, ἐτυμολογοῦντες καὶ τὸ ὄνομα τὸ τῶν Μυσῶν ὅτι τὴν ὀξύην οὕτως ὀνομάζουσιν οἱ Λυδοί· πολλὴ δ' ἡ ὀξύη κατὰ τὸν Ὄλυμπον, ὅπου ἐκτεθῆναί φασι τοὺς δεκατευθέντας, ἐκείνων δὲ ἀπογόνους εἶναι τοὺς ὕστερον Μυσούς, ἀπὸ τῆς ὀξύης οὕτω προσαγορευθέντας· μαρτυρεῖν δὲ καὶ τὴν διάλεκτον· μιξολύδιον γάρ πως εἶναι καὶ μιξοφρύγιον. [str. 304, 309]

M 7 Arrian. Bithyn. fr. 11R (=Eust. ad Dion. Per. 322). Ὅτι οὐ μόνον Εὐρωπαῖοι Μυσοί ἀλλὰ καὶ Ἀσιανοί. Ὁ δὲ Ἀρριανὸς τῶν Εὐρωπαίων Μυσῶν ἀποίκους λέγει τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ὀλυμπηνοὺς Μυσούς, οἵτινες Μυσοὶ ὀνομάζονται ἢ ἀπὸ Μυσοῦ τοῦ Διὸς ἢ ἀπὸ ἑτέρου Μυσοῦ υἱοῦ Ἀργανθώνης τῆς γενναίας, τῆς ὀρεσιβίου, ἢ ἀπὸ τοῦ φυτοῦ τῆς μυσῆς ἢ τοῦ μυσοῦ, ἀμφοτέρως γὰρ λέγεται, ὅπερ τὴν ὀξύην δηλοῖ κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν Λυδῶν, ὡς καὶ ὁ Γεωγράφος[1] φησίν.

[1] Str. XII, 8, 3 (M 6). [str. 303, 309]

M 8 Nic. Damasc. fr. 71 J (Const. Porph. de them. I, 3) . . . Θρᾳκήσιοι δὲ ἐπεκλήθησαν ἀπὸ τῆς τοιαύτης αἰτίας. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ἀλυάττου τοῦ τῶν Λυδῶν βασιλέως, ἀνήρ τις μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν αὐτοῦ τέκνων ἐκ Μυσίας τῆς τῶν Θρᾳκῶν χώρας ὁρμώμενος, ἧς καὶ Ὅμηρος μνημονεύει λέγων οὕτως „Μυσῶν τ' ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν", διεπέρασεν εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀσίας εἰς χώραν τὴν λεγομένην Λυδίαν, καὶ κατῴκησε πλησίον τῆς πόλεως Σάρδεων. (Sledi priča slična onoj koju Herodot (V, 12) priča o ženi Peonkinji. Lidijski kralj Alijates video je ovu Mižanku kako ide: na glavi nosi testiju, u ruci joj vreteno, a o pojasu vodi privezanog konja. Upita je ko je i odakle. Ona mu odgovori: Μυσὴ μὲν εἶναι τὸ γένος, Θρᾴκης δ' ἔστιν αὕτη τὸ πολίχνιον. Alijates pošalje tada tračkom kralju poslanike i zatraži od njega da dozvoli iseljenje jednom delu svojih podanika. Tako se u velikom broju nasele Mizi u Lidiji.) Ταύτην δὲ τὴν ἱστορίαν Νικόλαος ὁ Δαμασκηνὸς γράφει ἐν τῷ ιη' (l. η') βιβλίῳ, ὁ γεγονὼς ὑπογραφεὺς Ἡρώδου τοῦ βασιλέως.

U komentaru, Müller objašnjava zašto misli da ovaj fragmenat potiče iz 8. knjige Historija. [str. 304]

M 9 Plin. V, 145. *Sunt auctores transisse ex Europa Moesos et Brygos et Thynos, a quibus appellentur Mysi, Phryges, Bithyni.* [str. 303, 308]

M 10 Her. VII, 20. (Vojska s kojom je Kserks pošao na Grčku bila je daleko najveća od svih koje znamo, s njom se ne mogu meriti ni vojska koju je Darije poveo protiv Skita,... ni vojska Atrejevića pod Trojom) ... μήτε τὸν Μυσῶν τε καὶ Τευκρῶν τὸν πρὸ τῶν Τρωικῶν γενόμενον, οἳ διαβάντες ἐς τὴν Εὐρώπην κατὰ Βόσπορον τούς τε Θρήικας κατεστρέψαντο πάντας καὶ ἐπὶ τὸν Ἰόνιον πόντον κατέβησαν μέχρι τε Πηνειοῦ ποταμοῦ τὸ πρὸς μεσαμβρίης ἥλασαν.

[str. 304]

M 11 Her. VII, 75. (Tračani koji su prešli u Malu Aziju nazvani su tamo Bitini, a ranije su se zvali Strimonci, jer su živeli oko Strimona), ἐξαναστῆναι δέ φασι ἐξ ἠθέων ὑπὸ Τευκρῶν τε καὶ Μυσῶν.

[str. 304]

M 12 Dionys. Byz. Anapl., p. 23, 3—8. Κάμψαντι δὲ τὰς Ἑστίας εἰρηναῖος ἤδη καὶ βέβαιος ὁ πλοῦς πρός τε τῆς ἄκρας τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τοῦ ῥεύματος τὴν πέλαγιον καὶ μετέωρον ὁρμήν· ἔνθεν φασὶ περᾶσαι πρὸ μὲν τῶν Τρωϊκῶν Μυσοὺς ἅμα Τεύκροις καὶ μέχρι Θετταλίας ἀνῦσαι κρατοῦντας ἁπάσης ὅσης ἐπῆεσαν γῆς, ὑπὸ δὲ τὸ Ἰλιακὸν ἔργον Ἀστεροπαῖον βασιλέα τῶν ἐπ' Ἀξίῳ ποταμῷ Παιόνων.

[str. 304]

M 13 Iul. Sol. 40, 20 (p. 170, 1—2). *Mediterranea quae sunt supra Troadis partem Teuthrania tenet regio, quae prima Moesorum fuit patria.*

[str. 308]

M 14 Marc. Cap. 6, 686. *Supra Troadem in mediterraneo Teuthrania est, quae regio Moesorum fuit.*

[str. 308]

M 15 Hellan. fr. 74 J (= Steph. Byz., s. v.). Μακεδονία· ἡ χώρα, ἀπὸ Μακεδόνος τοῦ Διὸς καὶ Θυίας τῆς Δευκαλίωνος, ὥς φησιν Ἡσίοδος... Ἄλλοι δ' ἀπὸ Μακεδόνος τοῦ Αἰόλου, ὡς Ἑλλάνικος Ἱερειῶν πρώτῃ τῶν ἐν Ἄργει· „καὶ Μακεδόνος <τοῦ> Αἰόλου, <ἀφ'> οὗ νῦν Μακεδόνες καλοῦνται, μόνοι μετὰ Μυσῶν τότε οἰκοῦντες".

[str. 305]

M 16 App. Prooem. 3. ...καὶ ἑτέρων ἐθνῶν ἄρχουσιν (sc. οἱ Ῥωμαῖοι) ἀμφὶ τὸν Πόντον καὶ Μυσῶν τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Θρᾳκῶν ὅσοι περὶ τὸν Εὔξεινον.

[str. 308]

M 17 App. Ill. 6. Ῥωμαῖοι δὲ καὶ τούσδε καὶ Παίονας ἐπ' αὐτοῖς καὶ Ῥαιτοὺς καὶ Νωρικοὺς καὶ Μυσοὺς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ, καὶ ὅσα ἄλλα ὅμορα τούτοις ἐν δεξιᾷ τοῦ Ἴστρου καταπλέοντι ᾤκηται, διαιροῦσι μὲν ὁμοίως τοῖς Ἕλλησιν ἀπὸ Ἑλλήνων, καὶ καλοῦσι τοῖς ἰδίοις ἑκάστους ὀνόμασι, κοινῇ δε πάντας Ἰλλυρίδα ἡγοῦνται.

[str. 308]

M 18 App. Ill. 29. Λοιποὶ δ' εἰσὶ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων νομιζομένης Ἰλλυρίδος εἶναι πρὸ μὲν Παιόνων Ῥαιτοὶ καὶ Νωρικοί, μετὰ Παίονας δὲ Μυσοὶ ἕως ἐπὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον. Cf. M 27, M 37.

[str. 328]

M 19 Dionys. perieg. 320 sqq.

Ἴστρου μὲν τοσσοίδε βορειότεροι γεγάασιν·
πρὸς δὲ νότον Γέρραι καὶ Νωρίκι' ἄστε' ἐρυμνά,
Παννόνιοι, Μυσοί τε, βορειότεροι Θρηίκων,
αὐτοί τε Θρήικες, ἀπείρονα γαῖαν ἔχοντες...

[str. 309]

M 20 Aelian. nat. an. XIV, 25 (p. 356, Hercher). Μυσοὶ δέ, οὐχ οἱ τοῦ Τηλέφου τὸ Πέργαμον κατοικοῦντες, ἀλλὰ ἐκείνους τοὺς πρὸς τῷ Πόντῳ μοι νόει τοὺς κάτω, οἵπερ οὖν καὶ τῇ γῇ τῇ Σκυθίδι προσοικοῦσι τὰς ἐκείνων ἐπιδρομὰς ἀνείργοντες καὶ τῇ Ῥώμῃ τὸν χῶρον τὸν προειρημένον φρουροῦντες πάντα· τοὺς Ἡρακλείας πλησίον φημὶ καὶ τῶν Ἄξιου ρευμάτων [1].

[1] ρευμάτων τοῦ καλουμένου τομέως πλησίον (prema rukopisu).

[str. 308]

M 21 Prisci fr., p. 277, 1—2 (Dindorf) ...καὶ παραγίγνονται ἐς Μάργον. Ἡ δὲ πόλις τῶν ἐν Ἰλλυρίᾳ Μυσῶν πρὸς τῷ Ἴστρῳ κειμένη ποταμῷ...
p. 280, 22—23 ...ἐν οἷς καὶ τὸ Βιμινάκιον εἶλον· πόλις δὲ αὕτη τῶν ἐν Ἰλλυριοῖς Μυσῶν...

[str. 308]

75—73. godina

M 22 Ruf. Fest. 7, 5. *Dardanos et Moesiacos Curio proconsul subegit et primus Romanorum ducum ad Danuvium usque pervenit.*

[str. 312]

M 23 Iord. Rom. 216. *Dardanos Mysosque Curion primum proconsul adomuit primusque Romanorum Danubium amnem usque profectus cuncta eius loca vastavit.*

[str. 312]

M 24 Flor. I, 39. *Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit.* Cf. D 71.

[str. 312]

M 25 Eutr. VI, 2. *Is* (sc. *C. Scribonius Curio*) *Dardanos vicit et usque ad Danuvium penetravit.* Cf. D 65.

[str. 312]

73—72. godina

M 26 Sall. fr. 18 M (= Serv. ad Aen. VII, 604) : *Getarum fera gens etiam apud maiores fuit. Nam ipsi sunt Moesii* [1], *quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos.*

[1] *moesii* cod. Floriacensis, cet. codd. *mysi*, *myssi*, *misii*. [str. 308, 313]

73—72. godina

M 27 App. Ill. 30. Μυσοὺς δὲ Μᾶρκος μὲν Λεύκολλος, ὁ ἀδελφὸς Λικινίου Λευκόλλου, τοῦ Μιθριδάτῃ πολεμήσαντος, κατέδραμε, καὶ ἐς τὸν ποταμὸν ἐμβαλών, ἔνθα εἰσὶν Ἑλληνίδες ἓξ πόλεις Μυσοῖς πάροικοι, Ἴστρος τε <καὶ Καλλατὶς> καὶ Διονυσόπολις καὶ Ὀδησσὸς καὶ Μεσημβρία <καὶ Ἀπολλωνία>, ἐξ ἧς ἐν Ῥώμῃ [ἐκ Καλατίδος] μετήνεγκε τὸν μέγαν Ἀπόλλωνα, τὸν ἀνακείμενον ἐν τῷ Παλατίῳ.

[str. 313]

62—61. godina

M 28 Cass. Dio. XXXVIII, 10, 2. (Cf. D 74 : Gaj Antonije Hibrida učinio je za vreme svog namesništva u Makedoniji mnogo zala i provincijskom stanovništvu i okolnim saveznicima. Upao je u Dardaniju pljačkajući i nije izdržao napad neprijatelja, već je ostavio pešake i s konjicom pobegao.) Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ περὶ τοὺς συμμάχους τοὺς ἐν τῇ Μυσίᾳ ποιήσας ἡττήθη <πρὸς> τῇ τῶν Ἰστριανῶν πόλει πρὸς τῶν Σκυθῶν τῶν Βασταρνῶν, ἐπιβοηθησάντων αὐτοῖς, καὶ ἀπέδρα. [str. 315]

M 29 Liv. per. 103. *C. Antonius procos. in Thracia parum prospere rem gessit.* [str. 316]

29—28. godina

M 30 Liv. per. 134. *Bellum adversus Basternas et Moesos et alias gentes a M. Crasso** referuntur.*

Per. 135. *Bellum a M. Crasso adversus Thracas et a Caesare adversus Hispanos gestum refertur.* [str. 308, 318]

27. godina

M 31 Fasti triumph. a. 27. *M. Licinius M. f. M. n. Crassus pro cos. ex Thracia et Geteis IV non. Iul.* [str. 318, 324]

29. i 28. godina

M 32 Cass. Dio. LI, 23, 2—27, 1. Κατὰ δὲ δὴ τοὺς αὐτοὺς τούτους χρόνους ἐν οἷς ταῦτ' ἐγίγνετο, ὁ Κράσσος ὁ Μᾶρκος ἐς τε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐς τὴν Ἑλλάδα πεμφθεὶς τοῖς τε Δακοῖς καὶ <τοῖς> Βαστάρναις ἐπολέμησε. Καὶ περὶ μὲν ἐκείνων, οἵτινές τέ εἰσι καὶ διὰ τί ἐπολεμώθησαν, εἴρηται· Βαστάρναι δὲ Σκύθαι τε ἀκριβῶς νενομίδαται, καὶ τότε τὸν Ἴστρον διαβάντες τήν τε Μυσίαν τὴν κατ' ἀντιπέρας σφῶν καὶ μετὰ τοῦτο καὶ Τριβαλλοὺς ὁμόρους αὐτῇ ὄντας τούς τε Δαρδάνους ἐν τῇ χώρᾳ τῇ ἐκείνων οἰκοῦντας ἐχειρώσαντο. Τέως μὲν οὖν ταῦτ' ἐποίουν, οὐδέν σφισι πρᾶγμα πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἦν· ἐπεὶ δὲ τόν τε Αἶμον ὑπερέβησαν καὶ τὴν Θράκην τὴν Δενθελητῶν ἔνσπονδον αὐτοῖς οὖσαν κατέδραμον, ἐνταῦθα ὁ Κράσσος τὸ μέν τι τῷ Σίτᾳ τῷ τῶν Δενθελητῶν βασιλεῖ τυφλῷ ὄντι ἀμύνων, τὸ δὲ δὴ πλεῖστον περὶ τῇ Μακεδονίᾳ φοβηθεὶς ἀντεπῆλθε σφισι, καὶ αὐτοὺς ἐκ τῆς προσόδου μόνης καταπλήξας ἐξέωσεν ἀμαχεὶ ἐκ τῆς χώρας. Κἀκ τούτου οἴκαδε ἀναχωροῦντας ἐπιδιώκων τήν τε Σεγετικὴν καλουμένην προσεποιήσατο καὶ ἐς τὴν Μυσίδα ἐνέβαλε, καὶ τήν τε χώραν σφῶν ἐκάκωσε καὶ πρὸς τεῖχός τι καρτερὸν προσελάσας τοῖς μὲν προδρόμοις ἔπταισε (μόνους γὰρ αὐτοὺς οἱ Μυσοὶ οἰηθέντες εἶναι ἐπέξοδον ἐποιήσαντο), προσβοηθήσας δέ σφισι παντὶ τῷ λοιπῷ στρατεύματι καὶ ἀνέκοψεν αὐτοὺς καὶ προσεδρεύσας ἐξεῖλε. Πράσσοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα οἱ Βαστάρναι τῆς τε φυγῆς ἐπέσχον καὶ πρὸς τῷ Κέδρῳ ποταμῷ κατέμειναν, περιορώμενοι τὰ γενησόμενα. Ἐπειδὴ δὲ νικήσας τοὺς Μυσοὺς καὶ ἐπ' ἐκείνους ὥρμησε, πρέσβεις ἔπεμψαν ἀπαγορεύοντες αὐτῷ μὴ διώκειν σφᾶς, ὡς οὐδὲν τοὺς Ῥωμαίους ἠδικηκότες.

(24, 3—7) (Kras zadrži poslanike pod izgovorom da će im sutradan dati odgovor; on iskoristi slabost Skita prema vinu, ugosti ih i napoji da bi saznao njihove namere. Zatim noću odvede vojsku u neku šumu da se odmori i postavi straže. Bastarni, misleći da su ovi sami

napadnu ih. Rimljani ih sateraju u nekakve šiprage i unište u velikom broju, tim više što su ih kola sa ženama i decom koja su išla za njima ometala u bekstvu. U tom boju Kras ubije bastarnskog kralja Deldona svojom rukom, što bi mu, da mu je priznata imperatorska titula, donelo najvišu počast: pravo na žrtvovanje *spolia opima*. Bastarnska vojska je razbijena, neki se rasture po okolini, drugi pobegnu u šumu, mnogi se podaviše u Dunavu, najzad, preostali se okupe i zauzmu jedno utvrdenje. Kras je nekoliko dana uzalud nastojao da osvoji ovo utvrdenje. Uspeo je u tome tek kad mu je kralj nekih Geta, Roles, pritekao u pomoć. Roles je otada smatran saveznikom rimskim, a zarobljenike podeliše vojnicima.)

(25, 1—2) Πράξας δὲ ταῦτα ὁ Κράσσος ἐπὶ τοὺς Μυσοὺς ἐτράπετο, καὶ τὰ μὲν πείθων τινὰς τὰ δὲ ἐκφοβῶν τὰ δὲ καὶ βιαζόμενος, πάντας μὲν πλὴν πάνυ ὀλίγων, ἐπιπόνως δὲ δὴ καὶ ἐπικινδύνως κατεστρέψατο. Καὶ τότε μέν (χειμὼν γὰρ ἦν) ἐς τὴν φιλίαν ἀνεχώρησε, πολλὰ μὲν ὑπὸ τοῦ ψύχους πολλῷ δὲ ἔτι πλείω ὑπὸ τῶν Θρᾳκῶν, δι' ὧν ὡς φίλων ἐπανῄει, παθών· ὅθενπερ γνώμην ἔσχεν ἀρκεσθῆναι τοῖς κατειργασμένοις. Καὶ γὰρ καὶ θυσίαι καὶ νικητήρια οὐχ ὅτι τῷ Καίσαρι ἀλλὰ καὶ ἐκείνῳ ἐψηφίσθη· οὐ μέντοι καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὄνομα, ὥς γέ τινές φασιν, ἔλαβεν, ἀλλ' ὁ Καῖσαρ μόνος αὐτὸ προσέθετο. (Bastarni, medutim, smatrajući da su Denteleti krivi za sva zla koja su od Rimljana pretrpeli, ponovo upadnu u njihovu zemlju, tako da je Kras i protiv volje morao odmah da krene opet u rat. Iznenadivši Bastarne, on ih savlada i prisili da prihvate ugovor koji im je diktirao.)

(25, 4—5) Ὡς δ' ἅπαξ τῶν ὅπλων αὖθις ἥψατο, ἐπεθύμησεν ἀμύνασθαι τοὺς Θρᾳκας τοὺς ἐν τῇ ἀνακομιδῇ τῇ ἐκ τῆς Μυσίας λυπήσαντας αὐτόν· καὶ γὰρ τότε χωρία τε ἐντειχιζόμενοι καὶ πολεμησείοντες ἠγγέλλοντο. Καί σφων Μαίδους μὲν καὶ Σερδοὺς μάχαις τε κατακρατῶν, καὶ τὰς χεῖρας τῶν ἁλισκομένων ἀποτέμνων, οὐκ ἀπόνως μέν, ἐχειρώσατο δ' οὖν· τὰ δ' ἄλλα πλὴν τῆς τῶν Ὀδρυσῶν γῆς κατέδραμε.

(26, 1—6) (Dok je on ratovao s Bastarnima, pozove ga u pomoć Roles, koga je napao Dapig, kralj nekih drugih Geta. Izdajom Kras se domogne bastarnskog utvrdenja, Dapig pogine u borbi, a njegov brat padne u zarobljeništvo. Kras se onda uputi prema velikoj pećini Keiris, gde se stanovništvo bilo sklonilo zajedno sa svim svojim pokretnim blagom. Kras je naredio da se zazida ulaz u pećinu i tako svi izgiboše od gladi. Zatim krenu i na druge Gete, koji nisu bili Dapigovi, i uz mnogo napora uspe da osvoji utvrdenje Genuklu, gde su čuvani rimski bojni znaci koje su Bastarni oduzeli Antoniju Hibridi, kad je ovaj ratovao s gradom Istrijom. Getski kralj Zirakses nije bio prisutan jer je bio pošao da traži pomoć od Skita i nije se na vreme vratio.)

(27, 1) Ταῦτα μὲν ἐν Γέταις ἔπραξε, τῶν δὲ δὴ Μυσῶν τοὺς μὲν ἐκ τῶν κεχειρωμένων ἐπαναστάντας δι' ἑτέρων ἀνεκτήσατο, ἐπὶ δὲ Ἀρτακίους ἄλλους τέ τινας οὔθ' ἁλόντας ποτὲ οὔτ' αὖ προσχωρῆσαί οἱ ἐθέλοντας, καὶ αὐτούς τε μέγιστον ἐπὶ τούτῳ φρονοῦντας καὶ τοῖς ἄλλοις ὀργήν τε ἅμα καὶ νεωτερισμὸν ἐμποιοῦντας, αὐτός τ' ἐπεστράτευσε, καί σφας τὰ μὲν βίᾳ, δράσαντας οὐκ ὀλίγα, τὰ δὲ καὶ φόβῳ τῶν ἁλισκομένων προσηγάγετο. Cf. M 39.

[str. 308, 318, 319, 330, 365]

M 33 Zon. X, 32. Καὶ ὁ Κράσσος ὁ Μάρκος κατὰ τούτους τοὺς χρόνους εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα πεμφθεὶς πολλοῖς ἐπολέμησεν ἔθνεσι, καὶ τὰ μὲν ἐνίκησε τά δὲ προσηγάγετο. Τὰ δ' ἔθνη ταῦτα πάλαι μὲν Μυσοί τε καὶ Γέται ἐκέκληντο. Cf. M 40.

[str. 318]

M 34 Flor. II, 26. *Bellum Moesicum: Moesi quam feri, quam truces fuerint, quam ipsorum etiam barbari barbarorum horribile dictu est. Unus ducum ante aciem postulato silentio „qui vos estis?" inquit. Responsum invicem „Romani gentium domini". Et ille „ita" inquit „fiet, si nos viceritis". Accepit omen Marcus Crassus. Illi statim ante aciem immolato equo concepere votum, ut caesorum extis ducum et litarent et vescerentur. Deos audisse crediderim: nec tubas sustinere potuerunt. Non minimum terroris incussit barbaris Comidius centurio satis barbarae, efficacis tamen apud tales homines stoliditatis, qui foculum gerens super cassidem, agitatum motu corporis, flammam velut ardenti capite funditabat.*

[str. 318, 325, 384]

M 35 Iord. Rom. 245. *Moesi vero quam feri, quam truces erant? Ut unus ducum ante aciem postulato silentio „qui vos estis"? inquid. Responsum est: „Romani gentium domini". Et ille: „ita fiet", inquid, „si nos viceritis". Sed mox ad bellum ventum est, nec classicum audire valuerunt: sic a Marcio superati sunt.*

[str. 318, 325]

M 36 Cass. Dion. LIII, 7, 1. (Iz Oktavijanova govora u senatu 27. godine. Oktavijan nabraja velika osvajanja koja je izvrši njegov otac Cezar i on sam.) Τὴν Γαλατίας ἅλωσιν ἢ τὴν Παννονίας δούλωσιν ἢ τὴν Μυσίας χείρωσιν ἢ τὴν Αἰγύπτου καταστροφήν;

[str. 326]

M 37 App. Ill. 30. Καὶ πλεῖον οὐδὲν εὗρον ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων δημοκρατίας ἐς Μυσοὺς γενόμενον, οὐδ' ἐς φόρον ὑπαχθέντας οὐδ' ἐπὶ τοῦ Σεβαστοῦ· ὑπήχθησαν δὲ ὑπὸ Τιβερίου, τοῦ μετὰ τὸν Σεβαστὸν τοῖς Ῥωμαίοις αὐτοκράτορος γενομένου. (U ovoj knjizi Apijan govori samo o osvajanjima koja su izvršena pre pada Egipta, za vreme Republike. A o tome šta je osvojio svaki car posebno govoriće posle.) Ἔνθα καὶ περὶ Μυσῶν ἐρῶ πλέονα. Νῦν δ', ἐπεὶ τοὺς Μυσούς τε οἱ Ῥωμαῖοι τῆς Ἰλλυρίδος ἡγοῦνται καὶ τὸ σύγγραμμά μοι τοῦτο Ἰλλυρικόν ἐστιν, ὡς ἂν εἴη τὸ σύγγραμμα ἐντελές, ἐδόκει προειπεῖν, ὅτι καὶ Μυσοὺς Λεύκολλός τε, τῷ δήμῳ στρατηγῶν, ἐπέδραμε καὶ Τιβέριος εἶλε κατὰ τὴν μόναρχον ἐξουσίαν.

[str. 308, 327, 338]

M 38 Ovid. ex Ponto IV, 9, 77—78. *Hic*[1] *tenuit Mysas gentes in pace fideli, hic arcu fisos terruit ense Getas.*

[1] L. Pomponius Flaccus. [str. 308, 332]

M 39 Cass. Dio. LI, 27, 2 (Cf. M 32). Ταῦτα μὲν ἐν χρόνῳ ἐγένετο, γράφω δὲ τά τε ἄλλα ὥς που παραδέδοται, καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα. Τὸ μὲν γὰρ πάλαι Μυσοί τε καὶ Γέται πᾶσαν τὴν μεταξὺ τοῦ τε Αἵμου καὶ τοῦ Ἴστρου οὖσαν ἐνέμοντο, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ ἐς ἄλλα τινὲς αὐτῶν

ὀνόματα μετέβαλον, καὶ μετὰ ταῦτ' ἐς τὸ τῆς Μυσίας ὄνομα πανθ' ὅσα ὁ Σάουος ἐς τὸν Ἴστρον ἐμβάλλων, ὑπέρ τε τῆς Δαλματίας καὶ ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας τῆς τε Θρᾴκης, ἀπὸ τῆς Παννονίας ἀφορίζει, συγκεχώρηκεν. Καὶ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἄλλα τε ἔθνη πολλὰ καὶ οἱ Τριβαλλοί ποτε προσαγορευθέντες, οἵ τε Δαρδάνιοι καὶ νῦν οὕτω καλούμενοι.

[str. 308, 316, 329]

M 40 Zon. X, 32. (Cf. M 33) Τὰ δ' ἔθνη ταῦτα (tj. ona s kojima je ratovao Marko Kras) πάλαι μὲν Μυσοί τε καὶ Γέται ἐκέκληντο, πᾶσαν τὴν μεταξὺ τοῦ τε Αἵμου καὶ τοῦ Ἴστρου οὖσαν νεμόμενοι, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τινὲς αὐτῶν καὶ ἄλλοις ὀνόμασιν ἐπεκλήθησαν. Καὶ μετὰ ταῦτα πανθ' ὅσα ὁ ποταμὸς ὁ Σαῦος εἰς τὸν Ἴστρον ἐμβάλλων ὑπὲρ τῆς Δαλματίας καὶ τῆς Μακεδονίας τῆς τε Θρᾴκης ἀπὸ τῆς Παννονίας ἀφορίζει, εἰς τὸ τῆς Μυσίας προσκεχώρηκεν ὄνομα. Καὶ ἐν αὐτοῖς ἄλλα τε πολλὰ εἰσὶν ἔθνη καὶ οἱ Τριβαλλοὶ προσαγορευθέντες οἵ τε κεκλημένοι Δαρδάνιοι.

[str. 329]

M 41 Cass. Dion. LI, 22, 7. (Kad govori o Dačanima, Dion Kasije kaže da su oni u neku ruku Skiti i da žive s obe strane Istra.) Ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ τάδε αὐτοῦ καὶ πρὸς τῇ Τριβαλλικῇ οἰκοῦντες ἔς τε τὸν τῆς Μυσίας νομὸν τελοῦσι καὶ Μυσοί, πλὴν παρὰ τοῖς πάνυ ἐπιχωρίοις, ὀνομάζονται, οἱ δὲ ἐπέκεινα Δακοὶ κέκληνται, εἴτε δὴ Γέται τινὲς εἴτε καὶ Θρᾷκες τοῦ Δακικοῦ γένους τοῦ τὴν Ῥωδόπην ποτὲ ἐνοικήσαντος ὄντες.

[str. 308, 331]

M 42 Str. VII, 3, 12 (c. 318). (Skordisci žive pored Dunava, podeljeni u Velike i Male Skordiske. Veliki Skordisci nalaze se izmedu reka Noara i Marga – Morave), οἱ δὲ μικροὶ τούτου πέραν, συνάπτοντες Τριβαλλοῖς καὶ Μυσοῖς.

Μετὰ δὲ τὴν τῶν Σκορδίσκων χώραν παρὰ μὲν τὸν Ἴστρον ἡ τῶν Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν ἔστιν, ὧν ἐμνήσθημεν πρότερον, καὶ τὰ ἕλη τὰ τῆς μικρᾶς καλουμένης Σκυθίας τῆς ἐντὸς Ἴστρου· καὶ τούτων ἐμνήσθημεν. Ὑπεροικοῦσι δ' οὗτοί τε καὶ Κρόβυζοι καὶ οἱ Τρωγλοδύται λεγόμενοι τῶν περὶ Κάλλατιν καὶ Τομέα καὶ Ἴστρον τόπων. Εἶθ' οἱ περὶ τὸν Αἷμον καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτοῦ οἰκοῦντες μέχρι τοῦ Πόντου Κόραλλοι καὶ Βέσσοι καὶ Μαίδων τινὲς καὶ Δανθηλητῶν.

[str. 308, 330]

M 43 Str. VII, 3, 13 (c. 305). Ὁμόγλωττοι δ' εἰσὶν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις. Παρὰ μὲν οὖν τοῖς Ἕλλησιν οἱ Γέται γνωρίζονται μᾶλλον διὰ τὸ συνεχεῖς τὰς μεταναστάσεις ἐφ' ἑκατέρου τοῦ Ἴστρου ποιεῖσθαι καὶ τοῖς Μυσοῖς ἀναμεμῖχθαι.

[str. 331]

M 44 Plin. IV, 3. *Dardanis laevo Triballi praetenduntur latere et Moesicae gentes, a fronte iunguntur Medi ac Denseletae quibus Threces...*

[str. 331]

M 45 Plin. III, 149. ... *provincia quae Moesia appellatur ... In eo Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces Pontoque contermini Scythae.*

[str. 308, 332]

M 46 Plin. IV, 41. *Aversa eius* (sc. *Haemi*) *et in Histrum devexa Moesi, Getae, Aedi, Scaugdae Clariaeque et sub iis Arraei Sarmatae, quos*

Areatas vocant, Scythaeque et circa Ponti litora Moriseni Sithonique ... optinent.

[str. 308, 332]

M 47 Iul. Solin 10, 7 (p. 68, 5—6) *Deinde Haemus sex milibus passuum arduus, cuius aversa Moesi Getae Sarmatae Scythae et plurimae insidunt nationes.*

[str. 308, 332]

M 48 Ptol. III, 9, 2. Κατέχουσι δὲ τῆς ἐπαρχίας (sc. τῆς ἄνω Μυσίας) τὰ μὲν πρὸς τῇ Δαλματίᾳ Τρικορνήνσιοι, τὰ δὲ πρὸς τῷ Κιάβρῳ ποταμῷ Μυσοί, τὰ δὲ μεταξὺ Πικήνσιοι, τὰ δὲ πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ Δάρδανοι.

M 49 Ptol. III, 9, 3. Ῥαιτιαρία Μυσῶν, κολωνία.

[str. 308, 328, 329]

M 50 Dion. Chrysost. or. XII, 16. Καὶ γὰρ δὴ τυγχάνω μακράν τινα ὁδὸν τὰ νῦν πεπορευμένος, εὐθὺ τοῦ Ἴστρου καὶ τῆς Γετῶν χώρας ἢ Μυσῶν, ὡς φησι Ὅμηρος κατὰ τὴν νῦν ἐπίκλησιν τοῦ ἔθνους.

[str. 331]

M 51 Serv. ad Aen. III, 35. *Geticis ... arvis*] *Getae autem populi sunt Mysiae*[1], *quae, quia lata est, multas continet gentes.*

[1] *moaesiae* cod. Floriacensis.

[str. 331]

M 52 Philostr. v. Apoll. Tyan. VII, 31. ... Θρᾷκας γὰρ καὶ Μυσοὺς καὶ Γέτας δουλοῦσθαι μὲν ῥᾴδιον, ἐλευθεροῦν δὲ εὔηθες, οὐδὲ γὰρ τῇ ἐλευθερίᾳ χαίρουσιν, ἅτε, οἶμαι, οὐκ αἰσχρὸν ἡγούμενοι τὸ δουλεύειν.

[str. 384]

M 53 Cl. Aelian. περὶ ζώων II, 53. Μυσοῖς ἄγουσιν ἄχθη βόες, καὶ κεράτων ἄμοιροί εἰσιν. Λέγονται δὲ τὴν ἀγέλην ἀκέρων ὁρᾶν οὐκέτι διὰ κρύος, ἀλλὰ τῶν βοῶν τῶνδε ἰδίᾳ φύσει, καὶ τὸ μαρτύριον παρὰ πόδας· γίγνονται γὰρ καὶ ἐν Σκύθαις κεράτων οὐκ ἀγέραστοι βόες. Ἐγὼ δὲ ἀκούω λέγοντός τινος ἐν συγγραφῇ καὶ μελίττας Σκυθίδας εἶναι, ἐπαΐειν τε τοῦ κρύους οὐδέν· καὶ μέντοι καὶ πιπράσκειν εἰς Μυσοὺς κομίζοντας Σκύθας οὐκ ὀθνεῖόν σφισιν, ἀλλὰ αὐθιγενὲς μέλι καὶ κηρία ἐπιχώρια. Εἰ δὲ ἐναντία Ἡροδότῳ λέγω, μή μοι ἀχθέσθω ...

[str. 364]

M 54 Arrian. Cyneg. 23, 2—3. Ἀλλὰ τὰς ἐλάφους, ἔνθα τὰ πεδία εὐήλατα, ἐν μὲν Μυσοῖς καὶ ἐν Γέταις καὶ ἐν Σκυθίᾳ καὶ ἀνὰ τὴν Ἰλλυρίδα, ἀφ' ἵππων τῶν Σκυθικῶν καὶ Ἰλλυριῶν διώκουσιν· οὗτοι γὰρ ἐλαύνεσθαι μὲν τὰ πρῶτα οὐκ ἀγαθοί, ἀλλὰ κ'ἂν πάνυ καταφρονήσειας ἰδὼν παραβάλλοντας ἵππῳ Θετταλῷ ἢ Σικελῷ ἢ Πελοποννησίῳ, διαπονούμενοι δὲ ἐπίπαν ἀντέχουσιν. Καὶ τότε ἂν ἴδοις τὸν μὲν ὠκὺν ἐκεῖνον ἵππον καὶ μέγαν καὶ σοβαρὸν ἀπαγορεύοντα, τὸν δὲ λεπτὸν καὶ ψωραλέον πρῶτα μὲν παραμείβοντα, ἔπειτα ἀπολείποντα, ἔπειτα ἐπελαύνοντα τὸ θηρίον ...

[str. 364]

M 55 Dioscur. IV, 16 (cf. Tomaschek, II, 29). Λειμώνιον· οἱ δὲ νευροειδὲς, ... Δακοὶ δάκινα, ... Μυσοὶ μένδρουτα.

[str. 312]

SPISAK IZVORA

1. Antički pisci

Aelian. de nat. anim.
II, 53 ..... M 53
XIV, 25 ..... M 20
XVII, 41 ..... A 13
— var. hist.
IV, 1 ..... D 104

Aen. Tact. de obsid. tol.
XV, 9—10 ..... T 5

Agatarch. de mar. Erythr.
fr. 59 (GGM I, 151 sqq.) ..... A 12
— Europiaka
fr. 17 (F. Gr. H. II A, Nr. 86, p. 210) ..... D 98

Alexidis
fr. 241 K (Com. att. fr., ed. Kock, II, p. 385) ..... T 82

Ammian. Marcell.
XVIII, 5, 12 ..... D 70
XXVII, 4, 4—10 ..... S 20

Anthol. Pal. VI, 115 ..... D 6

Antias (Valerius)
cf. Liv. XXXVII, 48, 4 ..... D 38

Antonini Liberalis
metamorph. synag., 21 ..... T 67

Aphthonii progymnasmata
p. 29, 17—20 (Rhetores Graeci X, ed. H. Rabe) T 13

Appiani hist. Rom.
Illyr. 2 ..... T 66, A 24, D 97, S 47
Ill. 3 ..... T 44, A 3, S 6
Ill. 4 ..... A 19
Ill. 5 ..... A 20, D 61, S 36
Ill. 6 ..... M 17
Ill. 29 ..... M 18
Ill. 30 ..... M 27, M 37
Prooem. 3 ..... M 16
Emphyl. V, 75, 320 ..... D 77
Mithrid. 55 ..... D 55

Ps.-Apul. de med. herb., 8 ..... D 107

Aristoph. Aves
vv. 1520—31, 1567—73, 1615 sq., 1627—1630, 1676—1682 ..... T 77

Aristot. Topica
II, 11 ..... T 81
Ps.-Arist. de mirab. auscult.
CXXXVII (150), p. 50 (Scriptores rerum mirabilium Graeci, ed. Westermann) ..... A 1

Arriani anab. Alex.
I, 1,4—4,7 ..... T 23
I, 5, 1—4 ..... A 10
I, 10, 3 ..... T 31
V, 26, 6 ..... T 8
VII, 9, 2—3 ..... T 7
— τὰ μετὰ Ἀλέξ. fr. 1 a 7 R (Arr. scripta min. et fragm., ed. A.G.Roos) .... T 37
— Bithyn., fr. 11 R ..... M 7
— Kyneg., 23, 2—3 ..... M 54
Artemidoros Ephesios
cf. Str. VIII, 8, 5 (c. 389) ..... D 80
Str. XII, 8,1 (c. 571) ..... M 5
Athenaei dipnosophist.
III, 108 b (= Eubuli fr. 75) ..... T 69
VI, 234, a-c (= Posidon. fr. 48 J) ..... S 3
VI, 272 d (= Agatarch. fr. 17 J) ..... D 98
VIII, 333 a (= Heracl. Lemb. fr. 3 M) ..... A 15, D 101
XV, 671 d (= Alexidis fr. 241 K) ..... T 82
Aurel. Vict. de Caesar., 25,1 ..... T 63

Caes. de bell. civ. IV, 4,6 ..... D 76

Cassi Dionis hist. Rom.
XXXVIII 10, 1—2 ..... D 74, M 28
XLIX, 37, 5 ..... S 42
LI, 22, 7 ..... T 48, M 41
LI, 23, 2—27,1 ..... M 32, D 78
LI, 23, 3—4 ..... T 46
LI, 27 2 ..... D 79, M 39
LI, 27, 2—3 ..... T 47
LIII, 7, 1 ..... M 36
LIV, 20,3 ..... S 43
LIV, 31, 3 ..... S 45
fr. 88 ..... S 27
Chron. Oxyrh. 12, 6
(F. Gr. H. II B, Nr. 255) ..... T 26

Ciceron. pro Sestio, 43 (93) ..... D 75
— in Pison., 25 (61) ..... S 29

Cod. Iust. VIII, 47, 5 ..... T 62
Curti Rufi hist. Alex. Magni
VI, 3, 2 ..... T 35
IX, 6, 20 ..... T 34
Demadis ὑπὲρ τῆς δωδεκαετίας
c. 17 (Oratores Attici, II ed. H. Sauppe, p. 314) .. T 30

Demosth., XVIII, 44 ..... T 11
LIV, 39 ..... T 70
Demosthenis vita II (Oratores Attici, ed. C. Müllerus, II, p. 526) ..... T 14
Dexippi Athen. τὰ μετὰ Ἀλέξ.
fr. 8,3 (F. Gr. H. II A, Nr. 100, p. 462) ..... T 38
Didymi de Demosth. comm.
13, 3—7 ..... T 20

Diodor. III, 30, 3 ..... A 14
V, 48 ..... D 1

XV, 36, 1—4 ..... T 4
XVII, 8, 1 ..... T 25, D 7
XVII, 17, 4 ..... T 36
XX, 19, 1 ..... A 16
XX, 113, 3 ..... A 21
XXII, 9, 3 (ed. Loeb Class. Libr.) ..... D 11
XXVIII, 2 ..... D 27

Dionys. Byz. anaplus Bosp.
p. 23, 3—8 (ed. R. Güngerich, 1958²) ..... M 12

Dion. Chrysost. or.
II, 9 ..... T 9
XII, 16 ..... M 50

Dionys. Halicar.
Demosth., 17 (Dion. Hal. opuscula, edd. Usener-Radermacher, 1899) ..... T 80

Dionys. perieg.
v. 320 sqq. (GGM II, p. 121) ..... M 19

Dioscurid. Anazarb. de mat. med.
III, 3; III, 4; IV, 21 ..... D 106
IV, 16 ..... M 55

Eratosthenis
fr. III B, 111 (Die geogr. Fragm. des Eratosthenes, ed. H. Berger, Leipzig, 1880) ..... A 25

Etym. M. Sylb. s. v. Τριβαλλοί
(Etymologicum Magnum, rec. Th. Gaisford, Oxford, 1848) ..... T 73

Etym. M. Miller s. v. Τρίβαλλοι
(M. E. Miller, Notice sur l'Etymologicum Magnum de Florence, Mélanges de littérature grecque, Paris, 1868, p. 285) ..... T 74

Eubulos
fr. 75 (Com. att. fr., ed. Kock, II, p. 190 sq.) .... T 69

Ps.-Eurip. epist. V (Cephisophonti)
(Epistolographi Graeci, ed. R. Hercher, p. 277 sq.) T 10

Eustath. comment. 180 (GGM II, p. 249) ..... T 59
— in Dionys. 323 (GGM II, p. 444) ..... T 60

Eutropi brev. ab urbe cond.
IV, 24, 25, 27 ..... S 17
IV, 27 ..... T 45, S 17
V, 7 ..... D 58, S 34
VI, 2 ..... D 65, M 25

Festi brev. r. gest. pop. Rom.
VII, 5 ..... D 66, M 22
IX ..... S 19

Flori epitomae de Tito Livio
I, 39 ..... D 71, S 18, M 24
II, 26 ..... M 34

Frontini strategematon
II, 4, 3 ..... S 28
II, 4, 20 ..... T 19
III, 10, 7 ..... S 39
IV, 1, 43 ..... D 69

Grani Liciniani
XXXV, p. 27 (ed. M. Flemisch) ..... D 56, S 33

Hellan. Lesbii
fr. 74 (Fr. Gr. H. I, p. 126 sq.) ..... M 15

Heracl. Lemb. hist.
XXI, fr. 3 (FGH III, 168) ..... D 101, A 15

Ps.-Heracl. Ephes.
epist. IX (Hermodoro) (Epistolographi Graeci, ed. R. Hercher, p. 286 sq.) ..... T 83

Herod. hist.
IV, 49 ..... T 1
VII, 20 ..... M 10
VII, 75 ..... M 11

Hesych., s. v. Τριβαλλοί ..... T 75
Hieronym. chron.
ad an. 100 (p. 149, ed. Helm, 1956²) ..... S 30
„ 84/3 (p. 151) ..... D 62, S 37
„ 15 (p. 166) ..... S 44
Homeri Ilias
XIII, 1—7 ..... M 1
Ioannis Lydi de magist.
I, 47 ..... T 71
Iordanis Romana
c. 216 ..... D 68, M 23
219 ..... S 22
245 ..... M 35
Isocrat. orat.
12 (Panath.), 227—228 ..... T 78
8 (de pace), 50 ..... T 79
Iustini epit. hist. Phil.
VIII, 6, 2 ..... D 4
IX, 3, 1—3 ..... T 17
XI, 1, 6 ..... D 5
XI, 2, 8 ..... T 33
XV, 2, 1 ..... A 17
XXIV, 4,9—11 ..... D 9
XXV, 1, ... S 4
XXV, 1, 2—3 ..... T 42
XXVIII, 3, 14 ..... D 15
XXIX, 1, 10 ..... D 16
XXIX 4,6 ..... D 23
XXIX, 4, 10 ..... D 24
XXX, 4, 12 ..... D 36
XXXII, 3, 5; 4, 1 ..... S 8
XXXII, 3, 6—8 ..... S 2

Ps.-Kallisth., 1, 26 ..... T 32

Kratini fr. 14, Kock ..... T 68
Lex. rhet. Bekk., s. v. Τρίβαλλοι
p. 307, 3 (Lexica Bekkeriana, Anecdota Graeca I, 1814) ..... T 76
Libanii declam.
XX, 16 (Demosth. se incusantis or. ed. Foerster, VI, 1911, p. 304) ..... T 15
XXIII, 78 (Demosth. apologia, ed. Foerster, VI, p. 425) ..... T 16
Titi Livi ab urbe cond.
XXVI, 25, 3 ..... D 20
XXVII, 32, 10—33, 1 ..... D 22
XXVIII, 8, 14 ..... D 25
XXXI, 28, 1—3 ..... D 28
XXXI, 28, 2 ..... D 13
XXXI, 33, 3 ..... D 29
XXXI, 34, 6 ..... D 30
XXXI, 38, 7—8 ..... D 31
XXXI, 40, 7—8 ..... D 32
XXXI, 40, 9—10 ..... D 33
XXXI, 43, 1 ..... D 34
XXXIII, 19, 1—5 ..... D 37
XXXVII, 48,4 (= Val. Antias) ..... D 38
XXXVIII, 16,1 ..... D 10

ANU ВіН АНУ БиХ

XL, 57, 5—9 ..... D 39, S 7
XL, 58, 7—9 ..... D 40
XLI, 19, 4—11 ..... D 42, S 9
XLI, 23, 12 ..... D 43
XLIII, 18, 3 ..... D 45
XLIII, 19, 3 ..... D 48
XLIII, 20, 1 ..... D 49
XLIV, 30, 4 ..... D 51
XLV, 29, 12—13 ..... D 52
perioch. 43 ..... D 46
per. Oxyrh. 53—54 (ed. Rossbach, p. 141, 175) S 12
per. 56 ..... S 13
per. 63, 65 ..... S 16
per. 82, 83 ..... D 57, S 35
per. 92, 95 ..... D 64
per. 103 ..... D 72, M 29
per. 134, 135 ..... M 30

Luciani Samosat.
Demosth. encom., 34 ..... T 22

Nicolai Damasc.
morum mirab. coll.
fr. 107 J (F. Gr. H. II A, Nr. 90) ..... D 102
fr. 115 J ..... A 26
fr. 116 J ..... T 84
historiarum, fr. 71 J ..... M 8

Mantissa proverbiorum
III, 27 (Paroemiographi Graeci, ed. v. Leutsch, 1851) ..... D 105

Martiani Capellae
VI, 686 ..... M 14

Iul. Obsequentis prodigiorum
c. 16, p. 156, 3, ed. Rossbach ..... S 11
c. 43 ..... S 31
c. 48, p. 168, 18 ..... D 54
p. 175, 22 ..... D 73

Orosii hist. adv. pag.
III, 23, 36 ..... A 18
V, 23, 17—19 ..... S 21
V, 23, 19 ..... D 67

Ovid. ex Ponto
IV, 9, 77—78 ..... M 37

Paradox. Vat. 48
(Rerum naturalium scriptores Graeci, ed. O. Keller, I, 1877, p. 112) ..... D 103

Pausaniae Graec. descr.
X, 19, 7 ..... T 41

Philostrati de v. Apoll. Tyan.
VII, 31 ..... M 52

Phlegont. Olymp.
fr. 20 J (F.Gr.H. II B, Nr. 257, p. 1166) .... S 53

Plin. nat. hist.
III, 141 ..... A 5
III, 148 ..... S 51
III, 149 ..... T 51, D 86, M 45
IV, 3 ..... T 52, D 87, M 44
IV, 33 ..... T 53, D 88
IV, 34 ..... D 90
IV, 41 ..... M 46
V, 145 ..... M 9
VI, 218 ..... T 55
VII, 2, 16 ..... T 85

Plutarchi vitae parall.
Alex. XI ..... T 27
Aem. Paul. IX ..... D 44, S 10
Sull. XXIII ..... D 59
— de fort. Alex. I, 9 ..... T 21
II, 11 ..... T 28
Polyaen. strategematon
IV, 12, 1 ..... A 22
IV, 12, 3 ..... D 8
VII, 42 ..... A 11
VII, 44,1 ..... T 18
Polybii hist.
II, 6,4 ..... D 14
IV, 66, 1 ..... D 18
V, 97 ..... D 19
XXV, 6 ..... D 41
XXVIII, 8 ..... D 47
XXIX, 13, 5 ..... D 50
Porphyr. Tyr. reg. Maced.
fr. 1 (FHG III, 691) ..... T 12
Pompei Trogi hist. Phil. Prologi
prol. 28 ..... D 12
prol. 29 ..... D 17
Posidonii Apam.
fr. 48 J (= Athen. IV, p. 234 a—c) ..... S 3
fr. 104 J (F. Gr. H. II A, Nr. 87 = Str. VII, 3, 2-3) M 2
Prisci fragm.
p. 277, 1—2; 280, 22—23 (Historici Graeci minores I) ..... M 21
Cl. Ptolemaei geograph.
II, 15, 2 ..... S 52
II, 16, 1 ..... D 91
II, 16, 4 ..... D 95
III, 9, 1 ..... D 92
III, 9, 2 ..... D 93, M 48
III, 9, 3 ..... M 49
III, 9, 4 ..... D 94
III, 10, 4 ..... T 56
III, 10, 5 ..... T 57
C. Sallustii Crispi hist. rel.
II, fr. 80 M (ed. B. Maurenbrecher) ..... D 63
IV, fr. 18 M ..... M 26
Schol. Aischinis, 52
(Aischines, ed. F. Schultz, Lpz., 1865, p. 263, 52) T 72
Schol. in Aristid. Panath., 172, 7.
(Aristides, ex rec. D. Dindorfii III, Lpz., 1829, p. 275) ..... T 6
Schol. Lucian. Alex., c. 4
(= Kratini, fr. 14 K) ..... T 68
Script. hist. Aug.
XXV, 11, 9 (v. Claudii) ..... D 3
Ps.-Scylacis periplus .....
c. 24 (GGM I, 15 sqq.) ..... A 4
Servii ad Aen.
III, 35 (Thilo-Hagen, Servii grammatici qui feruntur in Vergilii Carmina commentarii, Hildesheim, 1961, I, 342—3) ..... M 51
VII, 604 (ib. II, p. 170 sq.) = Sallust. fr. 18 M) M 26
Julii Solini coll. r. mirab.
2, 51 (rec. Mommsen, 1895², 1958, p. 43, 15—18) D 2
9, 2 (p. 63, 5—7) ..... T 54, D 89

ANU BiH АНУ БиХ

10, 7 (p. 68, 5—6) ..... M 47
40, 20 (p. 170, 1—2) ..... M 13
Stephani Byzantii Ethnica
s. v. Αὐταριᾶται (ed. Meineke, p. 148 = Eratosth. fr. III B, 111) ..... A 25
s. v. Μακεδονία = Hellan. fr. 74 ..... M 15
s. v. Σκορδίσκοι = Phlegont. fr. 20 ..... S 53
s. v. Τέμενος (p. 614) ..... T 65
s. v. Τριβαλλοί (p. 634) ..... T 64
Strabonis geograph.
I, 1, 10 (c. 6) ..... M 3
VII, 2, 2 (c. 293) ..... S 14
VII, 3, 2 (c. 296) ..... S 48
VII, 3, 2—10 (c. 295—303) ..... M 2
VII, 3, 8 (c. 301) ..... T 24
VII, 3, 11 (c. 304) ..... S 40
VII, 3, 13 (c. 305) ..... T 43, M 43
VII, 5, 1 (c. 313) ..... A 6, D 83
VII, 5, 2 (c, 313) ..... S 41
VII, 5, 2 (c. 314) ..... S 49
VII, 5, 6 (c. 315) ..... T 40, A 23, D 82
VII, 5, 6 (c. 315—316) ..... S 1
VII, 5, 7 (c. 316) ..... A 7, D 81
VII, 5, 10 (317) ..... S 50
VII, 5, 11 (c. 318) ..... T 39,
VII, 5, 11 (317—318) ..... A 2
VII, 5, 11—12 (c. 318) ..... S 5
VII, 5, 12 (c. 318) ..... T 49, T 50, A 8, D 84, M 42
VII, fr. 4 ..... A 9, D 85
VIII, 8, 5 (c. 389) (=Artemid.) ..... D 80
XII, 3, 3 (c. 542) ..... M 4
XII, 8, 1 (c. 571) (= Artemid.) ..... M 5
XII, 8, 3 (c. 572) ..... M 6
Thucydidis hist.
II, 96 ..... T 2
IV, 101, 5 ..... T 3
Tzetzes Hist. 11, 935 ..... T 58
ad Lycophr. Alex., 1128 ..... D 96
Ter. Varronis rer. rust.
II, 1, 5 ..... D 100
Fl. Vegeti epit. r. mil.
II, 2 ..... D 99
Vellei Paterc. hist. Rom.
II, 8, 2; 8,3 ..... S 26
II, 39, 3 ..... S 46
De viris illustr.
c. 75, 7 ..... D 60
Zonarae epit. hist.
IX, 15, 4 ..... D 35
IX, 28, 8 ..... D 53
X, 32 ..... M 33, M 40

2. Natpisi

Chron. Par. ad an. 335/4
(Das Marmor Parium, ed. F. Jacoby, Berlin, 1904) T 29
CIL V, 1838 ..... T 61
Ditt. Syll. ³, Nr. 700 ..... S 15
Nr. 710 (= ILS 8887, Degrassi, ILLRP I, 337) S 24
Σ. Β. Κουγέας, Ἑλληνικά 5 (1932) 5 ..... S 25

Fasti triumph.
Fasti Capitolini, ed. A. Degrassi, Roma, 1954)
a. 111, 110, 106 ..... S 23
a. 27 ..... M 31
Fouilles de Delphes
III, 4, 1930, 37 (lex de piratis persequendis) .. S 32
IG II, 2
Nr. 1951, b 23 ..... T 86
Nr. 12822 ..... T 87
IG IX, 2
Nr. 1135 ..... S 38
Lindos. Fouilles de l'Acropole II, 1941, Nr. 2 (= F. Gr.
H. III B, Nr. 532 (42) ..... D 21
REG 1957, p. 30 ..... T 88
SGDI, Nr. 2194 ..... D 108
Spomenik 98 (1948), br. 53 ..... D 26

ANU
BiH
АНУ
БиХ

BIBLIOGRAFIJA

SKRAĆENICE

Acta antiqua = Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae.
AEM = Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich.
Arch. Jahrb. = Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
Arch. Jug. = Archaeologia Jugoslavica.
BCH = Bulletin de correspondance hellénique.
БЕ = Балканско езикознание, София (=LB).
Beloch, Gr. G. = Beloch, K. J., Griechische Geschichte, Berlin—Leipzig, I—IV, 1924—1927.
Broughton = Broughton, J. R. S., The Magistrates of the Roman Republic, New York, I, 1951; II, 1952.
CAH = Cambridge Ancient History.
CBI = Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH.
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum.
Class. Phil. = Classical Philology, Chicago.
Degrassi,ILLRP = Degrassi, A., Inscriptiones Latinae liberae rei publicae, I—II, Roma, 1957, 1963.
Detschew = Detschew, D., Die thrakischen Sprachreste, Wien, 1957.
Diss. pann. = Dissertationes pannonicae, Budapest.
Ditt. Syll. = Dittenberger, Sylloge inscriptionum Graecarum, Lipsiae, 1915—1924.
Dobiaš = Dobiáš, J., Studie k Appianově knize illyrské, Prag, 1929.
Droysen Hellenismus = Droysen, J. G., Geschichte des Hellenismus, I-III, Gotha, 1877/8.
Eph. Dac. = Ephemeris Dacoromana.
F.Gr.H. = Die Fragmente der griechischen Historiker, ed. F. Jacoby.
FHG = Fragmenta historicorum Graecorum, ed. C. Müllerus.
Геров, Проучвания = Геров, Б., Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, I, II. Годишник на Софийския Университет, Филол. фак., том 54, 1959/60,София, 1961, 155—406 (сепарат стр. 1—254); том 61, 1967, 3—101.
GGM = Geographi Graeci minores, I—II, ed. C. Müllerus.
Glas = Glas Srpske akademije nauka.
GMKiM = Glasnik Muzeja Kosova i Metohije.
GSND = Glasnik Skopskog naučnog društva.
GZM = Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu.
Holder = Holder, A., Alt-celtischer Sprachschatz, I—III, Leipzig, 1896—1914.
IG = Inscriptiones Graecae.
ILS = Dessau, Inscriptiones Latinae selectae.
Ist. glasn. = Istorijski glasnik.
Изв. БАИ = Известия на българския археологически институт.
Jahreshefte = Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts.
JAZiU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

JIČ = Jugoslovenski istorijski časopis.
JRS = Journal of Roman studies.
Kiepert, FOA = Kiepert, H., Formae Orbis Antiqui, XVII.
Krahe, BGN = Krahe, H., Die alten balkanillyrischen geographischen Namen, Heidelberg, 1925.
Krahe, PN = Die illyrischen Personennamen, Heidelberg, 1929.
LB = Linguistique balkanique (=BE)
Mack = Mack, R., Grenzmarken und Nachbarn Makedoniens im Norden und Westen, Diss. Göttingen, 1951 (u rukopisu).
Mayer, I, II = Mayer, A., Die Sprache der alten Illyrier, I, II, Wien, 1957, 1959.
Müllenhoff = Müllenhoff, K., Deutsche Altertumskunde, II—III, Berlin, 1908².
Niese = Niese, B., Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chäronea, Gotha, 1893—1903.
Patsch, Beiträge = Patsch, C., Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas, I. Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transilvanien, Wien, 1932.
RE = Pauly-Wissowas Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
REB = Revue des études balkaniques.
REG = Revue des études grecques
Rhein. Mus. = Rheinisches Museum für Philologie.
Schütt = Schütt, C., Untersuchungen zur Geschichte der alten Illyrier, Breslau, 1910.
SEG = Supplementum epigraphicum Graecum.
SGDI = Sammlung der griechischen Dialektinschriften, edd. H. Collitz — F. Bechtel, Göttingen, 1884—1915.
Simpozijum, I = Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, održan 1964. u Sarajevu. Posebna izdanja Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo, 1964.
Simpozijum, II = Simpozijum o Ilirima u antičko doba, održan 1966. u Sarajevu, Posebna izdanja Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo, 1967.
Spomenik = Spomenik Srpske akademije nauka.
Starinar = Starinar, Organ Arheološkog instituta SAN.
Tomaschek, = Tomaschek, W., Die alten Thraker, I, II, 1—2, Wien, 1893, 1894.
ВДИ = Вестник древней истории.
Vjesnik dalm. = Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku.
Vlahov, Nachträge = K. Vlahov, Nachträge und Berichtigungen zu den thrakischen Sprachresten und Rückwörterbuch, Годишник на Софийския университет, Ист. - фил. фак., 57, 2, 1963, 219—372.
WMBH = Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina.
Zippel = Zippel, G., Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig, 1877.
Zschr. f. Num. = Zeitschrift für Numismatik.
ŽA = Živa Antika.

TRIBALI

Adler, RE XI, 1921, 312, s. v. Kerkopen.
Beloch, Gr. Gesch. III, 1—2.
Bengtson, H., Griechische Geschichte, München, 1960².
— Die Strategie in der hellenistischen Zeit, I München, 1964².
Berve, H., Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, I—II München 1926, 1928.
Brandenstein, RE VI A (1936), 410 sq., s. v. Thrake (Sprache).
Collart, P., Philippes, ville de Macédoine, Paris, 1937.
Columba, G. M., Le sedi dei Triballi, Studi storici per l'antichità classica 3 (1910), 203 sq. (= Columba, Le sedi).
— I Triballi dell' età Romana, ibid., 4 (1911), 188 sqq. (= Columba, I Triballi).

De Bovis, R., Alexandre le Grand sur le Danube, Reims, 1908.
Detschew.
Droysen, Hellenismus.
— Hermes, 12 (1877), 226. i d.
Fluss, M., RE VI A (1936), 1034, s. v. Tilataioi.
Георгиев Вл., Тракийската дума para и походът на Александър Македонски към Истрос, Известия на Института за български език IX, 1962, 3 и д.
— Българска етимология и ономастика, София, 1960.
— Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch, LB 2 (1960), 1 i d.
— Sur l'ethnogénèse des peuples balkaniques: le dace, l' albanais et le roumain, Studii clasice 3 (1961), 23 sqq.
— Le problème de l'union linguistique balkanique, Ier Congrès international des études balkaniques, Sofija, 1966, 5. i d.
— Thrace et illyrien, LB 6 (1963), 72.
Геров, Б., Проучвания I, II.
Glotz, G.-Cohen, R., Alexandre et le démembrement de son Empire, Paris, 1945.
Griffith, G. T., The Mercenaries of the Hellenistic World, Cambridge, 1935.
Hohl, E., RE X (1917), 856, s. v. Iulius (Verus), Nr. 526.
Holder.
Jacobs, W. O., Militärisch-philologische Untersuchungen zum Feldzug Alexanders gegen die Triballer, Münster, 1920.
Jokl, N., Ebert's Reallex. XIII, 1929, 278 sqq., s. v. Thraker.; ibid., I, 1924, 91, s. v. Albaner.
Кацаров, Г., По въпроса за похода на Александра Велики към Дунава. Периодическо списание XXI, 1909, 469—472.
Keyssner, K., RE VI A (1937), 2401, sqq., s. v. Triballos.
Kerényi, A., Glotta XII (1933), 41.
Kornemann, E. Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I von Aegypten, Leipzig, 1935.
Lenk, B., RE VI A (1936), 421 sqq., s. v. Thrake.
Mayer, I, II.
Marić, R., Prilozi antičkoj istoriji Srbije, Starinar 3—4, 1955, 31. i d.
Meyer, Ed., Isokrates' zweiter Brief an Philipp und Demosthenes zweite Philippika, Sitzungsber. d. Preuss. Akad., Berlin, 1909.
Mócsy, A., Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter, Acta antiqua, 1966, 87 sqq.
Müllenhoff, I, III.
Neubert, W., Alexanders des Grossen Balkanzug, Petermanns Mitteilungen 80 (1934) 281 sqq.
Niebuhr, G., Kleine Schriften I (1828), 374 sq.
Nicorescu, P., La campagne de Philippe en 339, Dacia 2 (1924), 22 sqq.
Niese, I.
Oberhummer, E., RE III A (1927), 567, s. v. Skomios.
Papazoglu, F., Makedonski gradovi u rimsko doba, Skopje, 1957.
Pârvan, V., Getica, O protoistorie a Daciei, Bukurešt, 1926.
Polaschek, R., RE VI A (1937), 2392—2401, s. v. Triballi.
— RE XIX (1938), 1384. sq., s. v. Peuke.
Rösler, R., Romänische Studien, Leipzig 1871.
Russu, I. I., Limba traco-dacilor, Bukurešt, 1959.
Schäfer, A., Demosthenes und seine Zeit, I—III, Leipzig, 1856—1858.
Schütt.
Tarn, W. W., Alexander the Great, Oxford, 1948.
Thallóczy, L. v., Illyrisch-albanische Forschungen I, München, 1916.
Tomaschek, I, II.
Usener, H., Rhein. Mus. 58 (1903), 357.
Vallois, R., BCH 55 (1931), 312 sqq.
Vlahov, Nachträge.
Vulić, N., Alexandre le Grand sur le Danube, Xénia, Hommage international à l'Université nationale de Grèce, Athènes, 1912, 181—203.
— Le sedi dei Triballi, Studi Romani I, 1913, 234 sqq.
— Die Sitze der Triballer zur Römerzeit, Wiener Studien, 1902, 1 sqq.

— Alexanders Zug gegen die Triballer, Klio, 9 (1909), 490 sqq.
— Le sedi dei Triballi, REB 12 (1936), 118 sqq.
Weiss, RE VII (1910), 1333, s. v. Getae.
Wilcken, U., Alexander der Grosse, Leipzig 1931.
Wiesner, J., Die Thraker, Stuttgart, 1963.
Zippel.

AUTARIJATI

Beloch, Gr. G., III, 1—2.
Berve, H., Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, I, München, 1926.
Budimir, M., Ilirski problem i leksička grupa teutā, Vjesnik dalm. 55 (1953) 3 i d.
Columba, G., Le sedi dei Triballi, Studia storica per l'antichità classica 3 (1910), 203 sqq.
Čović, B., O izvorima za istoriju Autarijata, Godišnjak CBI 5, 1967, 103 i d.
— Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području, Simpozijum I, Sarajevo, 1964, 95. i d.
— Pogrebni običaji preistorijskih stanovnika glasinačkog područja, GZM, NS 16, 1963, 50. i d.
Dobiaš.
Droysen, Hellenismus.
Fluss, M., s. v. Illyrioi, RE Suppl. V (1931), 311. sqq.
Garašanin, M., Istočna granica Ilira prema arheološkim spomenicima, Simpozium I, Sarajevo, 1964, 135. i d.
— Nalaz prvog gvozdenog doba iz Mramorca i problem Ilira u Srbiji, Muzeji 2, 1949, 126. i d.
Garašanin, M. i D., Neue Hügelgräberforschung in Westserbien, Arch. Jug. 2 (1956), 11. i d.
Геров, Проучвания I, II.
Geyer, F., Lysimachos, RE XIV (1928), 1. i d.
Griffith, G. T., The Mercenaries of the Hellenistic World, Cambridge, 1936.
Hünerwadel, W., Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien, Zürich, 1900.
Krahe, BGN.
Krahe, H., Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung, 34. Der Stammesnaem Autariatae. Ind. Forsch. 65 (1960), 113. i d.
Kretschmer, P., Glotta 14 (1925), 88.
Launey, M., Recherches sur les armées hellénistiques, Paris, 1949, 1950.
Mayer, I, II.
Mócsy, A., Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter, Acta antiqua, 1966, 87 sqq.
Müllenhoff, II.
Niese I, II.
Papazoglu, F., O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja, Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd, VII, 1963, 71. i d.
Patsch, C., Die Herzegowina einst und jetzt, Wien, 1922.
Patsch, Beiträge.
Patsch, C., Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, WMBH 9 (1904), 241; 12 (1912), 79.
— Die Narentasee des Pseudo-Scylax, WMBH 12 (1912), 68 sqq.
Pač, K., Pseudo-Skilakovo jezero, Prinos povijesti donjeg poriječja Neretve, GZM, 1906, 365. i d.
Polaschek, E., Triballi, RE VI A (1937), 2 395.
Possenti, B., Il re Lisimaco di Tracia, Torino, 1901.
Radimsky, W., Der Narenta-See des Scylax, WMBH 4 (1896), 121 sqq.
Rücker, A., Salzquellen in Bosnien und Hercegovina, WMBH 1 (1893), 336 sqq.
Reinach, A., Delphes et les Bastarnes, BCH 34 (1910), 248—330.
Russu, I. I., Etudes illyriennes, Studia in honorem D. Dečev, Sofija, 1950, 107.
Saitta, G., Lisimaco di Tracia, Kokalos I (1955), 62. i d.
Schütt.
Schwyzer, Griechische Grammatik I (1939), 66.
Suić, M., Gdje se nalazilo jezero iz 24. pogl. Pseudo-Skilakova Peripla, GZM 8 (1953), 111. i d.

ANU BiH АНУ БиХ

— Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilakovu Periplu, Rad JAZiU, knj. 306 (1965), 121. i d.
Tallóczy, L., Über die Bedeutung des Namens Bosna, WMBH I (1893), 335.
Tarn, W. W., CAH VI (1927), 502.
Tomaschek, W., Ardiaioi, RE II (1896), 615.
— Autariatai, RE II (1896), 2593.
Vulić, N., Les Celtes dans le Nord de la Péninsule balkanique, Le Musée belge 30 (1926), 213 sqq.
— Kelti u našoj zemlji, Glas CXXI (1926), 74. i d.
Zippel.

DARDANCI

Alföldy, G., Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest, 1965.
Badian, E., Philip V and Illyria: A Reply, Class. Phil., 1960, 182 sqq.
Baldson, J. P. V. D., Rome and Macedone 205—200 B. C., JRS, 1954, 30 sqq.
Barišić, F., Vizantijski izvori I, Beograd, 1955.
— Dosadašnji pokušaji ubikacije grada Iustiniana Prima, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VII, 1, 1963, 127. i d.
Benac , A., Prediliri, Simpozijum II, Sarajevo, 1964, 59—73.
Benecke, P. V. M., The Fall of the Macedonian Monarchy, CAH VIII, 1930, chapt. VIII.
Beloch, Gr. G., III—IV.
Bengtson, H., Griechische Geschichte, München, 1960².
Bettingen, W., König Antigonos Doson von Makedonien, Diss. Jena, 1912.
Bittel, K. Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens, Tübingen, 1950.
Broughton, I, II.
Bürchner, Dardania, RE IV (1901), 2157 sqq.
Budimir, M., O etničkom odnosu Dardanaca prema Ilirima, JIČ 3 (1937), 1—29.
— Iliri i Prailiri, Vjesnik dalm. 53, 1950/51, 7 i d.
Copalle, De servorum Graecorum nominibus, Marburg, 1908.
Čerškov, E., Municipium D. D. kod Sočanice, Priština, 1965 (dokt. disertacija u rukopisu).
— Oko problema komunikacija i položaja naselja na Kosovu i Metohiji u rimskom periodu, G MKiM 2 (1957), 65. i d.
— Arheološke zbirke Muzeja Kosova i Metohije, GMKiM, 1 (1956), 371.
— Antička bista žene iz Klokota, GMKiM 3 (1958), 187 i d.
Čović, B., Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području, Simpozijum I, Sarajevo, 1964, 95, i d.
Dašić, Lj., Praistorijsko naselje na Širokom, GMKiM 2 (1957), 249. i d.
Detschew.
Dobiaš.
Domaszewski, A. von, Die Grenze von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll, AEM XIII, 1890, 129. i d.
Droysen, Hellenismus.
Droysen, J. G., Das dardanische Fürstentum, Kleine Schriften zur alten Geschichte I, 1893, 87 i d. (objavljeno prvi put u Zeitschrift für die Altertumswissenschaft III, 1836).
Duridanov, I., Illyrische Flussnamen in Serbien. LB 6, 1963, 110. i d.
Evans, A., Antiquarian Researches in Illyricum, III—IV, 1885.
Fine, J. V. A., Macedon, Illyria and Rome 220—219 B. C., JRS, 1936, 25 i d.
Fluss, M., Naissus, RE XVIII (1935), 1594.
Gaebler H., Makedonien als römische Provinz, Z. f. Num. 23 (1902) 141—188.
Galović, R., Praistorija Kosova i Metohije, GMKiM 1 (1956), 204. i d.
Garašanin, Draga, Studije iz metalnog doba Srbije I—V, Starinar 5/6, 1954/5 — 9/10, 1958/9.
Garašanin, M., Razmatranja o makedonskom halštatu, Starinar 5/6, 1954/5, 29. i d.
— Contributions à la chronologie de l'âge du fer en Macédoine, ŽA 10, 1960, 173. i d.
— Contributions à la connaissance de la civilisation des Dardaniens à l'époque de la Tène, ŽA 8, 1958, 121. i d.
— Chronologische und ethnische Probleme der Eisenzeit auf dem Balkan, Atti del VI Congresso Intenazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche I, Roma, 1962, 179. i d.

— Banat i srpsko Podunavlje, Rad vojvodanskih muzeja 2, 1953, 67. i d.
— Iz istorije Kelta u Srbiji, Ist. Glasnik 1953, 3—4, 3 i d.
— Istočna granica Ilira prema arheološkim spomenicima, Simpozijum I, Sarajevo, 1964, 135. i d.
— Ilirsko-grčki šlem iz Ražana, Vesnik Vojnog muzeja JNA 4, 1957, 46. i d.
Garašanin, M. i D., Arheološka nalazišta u Srbiji, Beograd, 1951.
Георгиев В., Българска етимология и ономастика, Софија, 1960.
Геров, Б. Проучвания I.
Geyer, F., Perseus, RE XIX (1937), 101. i d.
— Makedonia RE XIV (1923), 620 sqq.
Groag, E., Calpurnius Piso, Nr. 90, RE III (1893), 1388 sqq.
Holder.
Holleaux, M., Rome and Macedon, CAH VIII, 1930, chapter V and VI=Les Romains en Illyrie, Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques IV, Paris, 1952, 76 sqq.
Josifovska, B., Jedan neobjavljeni epigrafski spomenik iz Sopišta, Zbornik Filozofskog fakulteta u Skopju br. 16, 1964, 139. i d.
Katičić, R., Illyrische Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet, ŽA 12, 1962, 95—120.
— Das mitteldalmatische Namengebiet, ŽA 12, 1963, 255—293.
— Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, Simpozijum I, Sarajevo, 1964.
Klebs, E., Antonius Hybrida, RE I (1894), 2577 (Nr. 19).
Kornemann, E., Römische Geschichte, I, 1954³.
Krahe, BGN.
— PN.
— Scribonius Curio, Nr. 10, RE II A (1921), 862 sqq.
Kromayer, J., Antike Schlachtfelder, II, Berlin, 1907.
Lambertz, M, Die griechischen Sklavennamen I, Program Wien, 1907.
Lenk, B., Thrake, RE Zw. R. VI (1936), 421 sqq.
— Paiones, RE XVII (1942), 2 403 sqq.
Mack.
Maurenbrecher, C. Sallusti Crispi historiarum reliquiae. Prolegomena, fasc. I, Lipsiae, 1892.
May, J. M. F., The Coinage of Damastion, Oxford, 1939.
Mayer, I, II.
Mateescu, G., I Traci nelle epigrafi di Roma, Eph. Dac. I, 1923, 57—290, naročito 92—94.
— Granița de apus a Tracilor, Anuarul Inst. Ist. Nat., Cluj, 3 (1924—25), 377—492.
Meloni, P., Perseo e la fine della monarchia macedone, Roma, 1953.
Mikulčić, I., Pelagonija u svetlosti arheoloških spomenika od Egejske seobe do Avgusta, Skopje, 1966.
Mirković, M., Rimski put Naissus-Scupi i stanica ad Fines, ŽA 10, 1960, 249. i d.
Mócsy, A., Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter, Acta antiqua 14, 1966, 87. i d.
Mommsen, Th., Römische Geschichte I—III.
Müllenhoff, II.
Münzer, F., Appius Claudius, RE III (1897), 2 849.
Münzer, Caecilius Metellus, RE III (1897), 1 208, Nr. 84.
Niese.
Novak, G., La nazionalità dei Dardani, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 4 (1927), 72—89.
Oast, St. I., Philip V and Illyria 205—200 B. C., Class. Phil. 1959, 158. i d.
Oberhummer, E., Sintia, RE V A (1927), 258.
Ormerod, H. A., CAH IX (1932), 257.
Papazoglu, F., Herakleja i Pelagonija, ŽA 4 (1954), 308. i d.
— Le municipium Malvesatium et son territoire, ŽA 7 (1957), 114. i d.
— Dardanska onomastika, Zbornik Fil. fak. Univ. u Beogradu, knj. VIII, 1, 1964, 49. i d.
— Makedonski gradovi u rimsko doba, Skopje, 1957.
— Les origines et la destinée de l'Etat illyrien, Historia 14 (1965), 143. i d.
— O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. VII, 1963, 71. i d.

ANU BiH АНУ БиХ

— Politička organizacija Ilira u vrijeme njihove samostalnosti, Simpozijum II, str. 11. i d.
Patsch, C., Beiträge.
— Dardani, RE IV (1901), 2 155—57.
Parović-Pešikan, M., Les Illyriens au contact des Grecs, Arch. Jug. V (1964), 70. i d.
Petsas, Ph., Artemis Agrotera Gazoreitis et Bloureitis, BCH 1957, 387 sqq.
Premerstein, A. von — N. Vulić, Antike Denkmäler aus Serbien, Jahreshefte 3 (1900), Bbl. 139, 4 (1901) Bbl. 128.
Reinach, A., Delphes et les Bastarnes, BCH 34 (1910), 248 sqq.
Reinach, Th., Mithridates Eupator, Leipzig, 1895.
Robert, L., Noms indigènes dans l'Asie mineure gréco-romaine, Paris, 1963, 341 sqq.
— The Inscription of the Sepulchral Stele from Sardis, AJA 64 (1960), 53. i d.
Rostovzeff, M., The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford, 1941.
Russu, I. I., Etudes illyriennes, Studia in honorem D. Dečev, Sofija, 1950, 111 sqq.
— Studi illirice, Omagiu lui Constantin Daicoviciu, Bukurešt, 1960, 479 sqq.
— Limba traco-dacilor, Bukurešt, 1959.
— recenzija D. Dečeva, Die thrakischen Sprachreste, Dacia 2, NS (1958), 530—536.
Schütt.
Srejović, D., Nekropola u Donjoj Brnjici, GMKiM 4—5 (1959/60), 83. i d.
— Tri praistorijske ostave iz Istočne Srbije, Starinar 11 (1960), 47. i d.
Stähelin, F., Genthius, RE VII (1910), 1200.
Stričević, Đ., Ranovizantiska crkva kod Kuršumlije, Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN, Beograd, 2 (1953), 191, i d.
Suić, M., Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilakovom Periplu, Rad JAZiU, knj. 306, 1955, 121 sqq.
Tarn, W. W., Antigonos Gonatas, Oxford, 1913.
Thrämer, Dardanos, Nr. 3, RE IV (1901), 2177 sq.
Tomaschek, I, II.
— Wo lag Scupi, die Metropolis von Dardania (Zur Kunde des Hämushalbinsel I).
Treves, P., La tradizione politica degli Antigonidi e l'opera di Demetri II, Rendiconti della R. Acad. naz. dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche VIII, 1932, 166 sqq.
Truhelka, Ć., Arheološke beleške iz Južne Srbije. Grobnice iz Halštatskog doba u Vučjem Dolu. Dardanci. GSND V (1929), 63. i d.
Vlahov, Nachträge.
Vučković-Todorović, D., Helenistička keramika iz Jošaničke banje, Starinar 12 (1961), 123. i d.
Vulić, N., Bastarni u našoj zemlji, GSND 2, 1926, 15. i d.
— Ratovanje makedonskog kralja Perseja s Rimljanima u našoj zemlji 170. i 169. g. pre Hr. Glas CLX (1934), 28. i d.
— Severna granica Makedonije, Strena Buliciana, 1925, 237—247.
— Geografija Južne Srbije u antičko doba, GSND 19 (1938), 1—15.
— Dardanci, Glas CXIV (1925), 90.
— Dardanci, Glas CLV (1933), 63—76.
— La nationalité des Dardaniens. Akta Vizantološkog kongresa u Atini, 1929.
— Zapadna granica Gornje Mezije, Glas CLX (1934), 56. i d.
— Kelti u našoj zemlji, Glas CXXI (1926), 74. i d.
— Nardnost cara Justinijana, Glas CLX (1934), 77. i d (L'origine ethnique de l'empereur Justinien, Akta IV vizantološkog kongresa u Sofiji, 1934, 400. i d.).
Vulpe, R., Gli Illiri dell'Italia imperiale Romana, Eph. Dac. 3 (1925), 729 sqq.
Walbank, F. W., Philip V of Macedon, Cambridge, 1940.
Zippel.
Zumpt, A. W., De Macedoniae Romanorum provinciae praesidibus. Commentationum epigraphicorum vol. II, Berlin, 1854.

SKORDISCI

Alföldi, A., Zur Geschichte des Karpathenbeckens im I Jahrh. v. Chr., Budapest, 1942.
Alföldy, G., Des territoires occupés par les Scordisques, Acta antiqua XII, 1—2, 1964, 107 sqq. (Isto na madarskom: Ertesitö 2, 1962, 147 sqq.)
— Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest, 1965.

— Die Namengebung der Urbevölkerung in der römischen Provinz Dalmatien, Beiträge zur Namenforschung 15, 1964, 55—104.
Aly, W., Strabon von Amaseia, Bonn, 1957.
Bienkowski, P. Über eine Kaiserstatue in Pola, Wiener Studien 34, 1912, 272—281.
Brandis, RE IV (1901), 1959 sqq., s. v. Dacia.
Broughton, I, II.
Budimir, M., Ilirski problem i leksička grupa teutā, Vjesnik dalm. 55 (1953), 33.
— Taurunum — Zemun, Glasnik Ist. dr. u N. Sadu 4 (1931), 187 i d.
— Antički stanovnici Vojvodine, I. Amantini, Glasnik Ist. dr. u N. Sadu 2 (1929), 169. i d.
Carcopino, J., Sur la loi romaine du monument de Paul-Emile à Delphes, Mélanges Glotz I, 1932, 114—120.
Charlesworth, M. P., Crassus in the Balkan, CAH X, 1953, 117—119.
Colin, G., Fouilles de Delphes III, 4, 1930, 34 sqq.
Corbato, C., Un'iscrizione di Demetriade, Rivista di filologia 31 (1952), 132—142.
Čremošnik, I., Narodna simbolika na rimskim spomenicima u našim krajevima, GZM 12, 1957, 217. i d.
— Panonska nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i u drugim našim krajevima, GZM 13, 1958, 147. i d.
— Reljef Silvana i Nimfa iz Založja (Bihać), GZM 11 (1956), 111. i d.
Daicoviciu, C., Istoria Romîniei I, 1960.
Daux, G., Delphes aux IIe et au Ie siècles. Paris, 1936, str. 393—397.
Degrassi, ILLRP I, 337.
Detschew.
Dobiaš.
Droysen, J. G., Das dardanische Fürstentum, Kl. Schr. zur alten Geschichte I (1893), 87 sqq.
Drexel, F., Über den Silberkessel von Gundestrup, Arch. Jahrb. 30 (1915), 22 sqq.
Duchesne, L., Mémoire sur une mission au Mont Athos, Paris, 1876, 93.
Duridanov, I., Illyrische Flussnamen in Serbien, LB VI, 1963, 110. i d.
Fluss, M., Skordisci, RE Zw. R. II (1921), 831—835.
Gaebler, H., Beiträge zur Münzkunde Makedoniens, III. Makedonien als römische Provinz. Zschr. f. Num. 23 (1902), 141—188.
Gaertringen, H. v., RE IV (1901), 2 576.
Garašanin, D., Katalog Metala. Preistorija I, Beograd, 1954.
Garašanin, M., Ka problematici kasnog Latena u Donjem Podunavlju, Zbornik Matice srpske, sv. 18, 1957, 2—27.
— Iz istorije Kelta u Srbiji, Ist. gl., 1953, 3—4, 3. i d.
— Ka imenu Singidunuma, Zbornik Fil. fak. Beograd, VII, 1, 1963, 45, i d.
— Contributions à l'archéologie et à l'histoire des Scordisques, Mélanges Bosch-Gimpera, Mexico, 1963, 173. i d.
— Ka konfrontaciji pisanih i arheoloških izvora o Keltima u našoj zemlji, Materijali III (Simpozijum arheološkog društva Jugoslavije u Novom Sadu 1965), Beograd, 1966, 17. i d.
— Contributions à la connaissance de la civilisation des Dardaniens, ŽA 8 (1958), 121—128.
Gavela, B., Skordisci u našoj zemlji prema antičkim izvorima, ŽA 1, 1951, 275. i d.
— Keltski oppidum Židovar, Beograd, 1952 (pogl. V: Etnički problem, str. 43—57).
— Protoistoriski i antički Singidunum, Godišnjak Muzeja grada Beograda 2 (1955), 9. i d.
— Iliri i Kelti u Podunavlju i na Balkanu. Godišnjak Muzeja grada Beograda 7 (1960), 5. i d.
— Arh. pregl. 1964, 39—45.
Геров, Проучвания II.
Geyer, F., Makedonia, RE XIV (1928), 734 sqq.
Graf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, Diss. Pann. I, 5, Budapest 1936.
Grenfell, B. P.-Hunt, A. S., Epitome of Livy XXXVII—XL and XLVIII—LV. The Oxyrrhunchus Papyri, IV, London, 1904, Nr. 668.
Hiller v. Gaertringen, s. v. Delphoi, RE IV (1901), 2576—7.
Holder.
Hubert H., Les Celtes depuis l'époque la Tène et la civilisation celtique, Paris, 1932.
Josifović, S., Oktavijanovo ratovanje u Iliriku, ŽA 6 (1965), 138. i d.

ANU BiH АНУ БиХ

Κουγέας, Σ. Β., Νίκη 'Ρωμαίου στρατηγοῦ τιμωμένου ὑπὸ Μακεδονικῆς πόλεως, 'Ελληνικά 5 (1932), 5 sqq.
Jullian, C., Histoire de la Gaulle, Paris, 1920³.
Katičić, R., Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, Godišnjak CBI, III, knj. 1, 1966, 53. i d.
Kornemann, E., Röm. Gesch. I, Stuttgart, 1938.
— Weltgeschichte des Mittelmeerraumes von Philipp II. von Makedonien bis Muhammed, I, München, 1948.
Köstermann, E., Der pannonisch-dalmatinische Krieg 6—9. n. Ch., Hermes, 81 (1953), 345 sqq.
Krahe, BGN; PN.
Last Hugh, CAH IX (1932), 108.
Lenk, B., RE XIV (1928), 54. i d.; s. v. Maidoi.
Lolling, Mittheilungen aus Tessalien, Athen. Mitt., 1882, 234.
Макря, М., Буребиста и кельты на среднем Дунае, Dacia, 2 (1958) 143. i d.
Marić, R., Skordisci i antičko ime Rudnika i Kosmaja, Starinar III—IV (1952—3), 39. i d.
— Da li grčki pisci spominju Singidunum prerimskog doba? ibid., 35. i d.
Marić, Z., Keltski elementi u mladem željeznom dobu Bosne i Hercegovine, GZM 18 (1963), 63. i d.
Mayer, I, II.
— Serta Hoffilleriana, 1940, 190.
Meloni, P., Perseo e la fine della monarchia macedone, Roma, 1953.
Meyer, Ed., Geschichte des Altertums V (1902), 152.
Miltner, F., Porcius, Nr. 5, RE XII (1953), 105.
Mirković, M., Rimski Singidunum u svetlosti epigrafskih izvora, Zbornik Fil. fak. u Beogradu, knj. V—1, 1960, 341—344.
— Rimski gradovi na gornjomezijskom limesu, Beograd, 1968 (Arheološko društvo Jugoslavije, Dissertationes, t. VII).
Mirosavljević, V., Materijalna kultura Skordiska. Prilog njenom značaju i rasprostranjenosti u međurečju Dunava i Save. Zbornik Fil. fak. u Zagrebu, knj. I, 1951, 101—131.
Mócsy, A., Pannonia, RE Suppl. IX (1962), 515. i d.
— Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanenkriege, Budapest, 1959.
— Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien, Historia 6 (1957), 488—498.
— Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter, Acta antiqua 14, 1966, 87 sqq.
Mommsen, Th., Röm. Gesch. II.
Müllenhoff, K., II—III.
Münzer, F., Cornelius, Nr. 338, RE IV (1901), 1483 sqq.
— Caecilius, Nr. 84, RE III (1897), 1208 sq.
— Didius, Nr. 5, RE V (1903), 407 sqq.
— Fabius, Nr. 111, RE VI (1907), 1796—8.
— Livius, Nr. 17, RE XIII (1926), 856. sq.
— Minucius, Nr. 54., RE XV (1932), 1962 sq.
— Sentius, Nr. 3, RE II A (1923), 1509 sq.
Nicolaescu-Plopşor, C. S., Antiquités celtiques en Olténie, Dacia 11—12 (1945—47), 17. i d.
Niese, III.
Niese, B., Römische Geschichte, München, 1923.
Papazoglu, F., Prilozi istoriji Singidunuma i srednjeg Podunavlja u antičko doba, 2. O plemenu Singa i imenu Singidunuma, 3. O sedištu Tauriska i Skordiska, Ist. čas. VII, 1957, 307. i d.
— Le municipium Malvesatium et son territoire, ŽA 7 (1957), 114—122.
— Makedonski gradovi u rimsko doba, Skopje, 1957.
— Steph. Byz.: Σκορδίσκοι καὶ Σκίρτιοι, Zbornik Fil. fak. u Beogradu, knj. IX—1, 1967, 61—66.
Pârvan, V., Getica, Bucarest, 1926.
Patsch, C., Beiträge.
— Heorta, RE VIII (1912), 288.
— WMBH XI (1909), 156—158.
— Die Städte Mal... und Cap... in Ostdalmatien, Jahreshefte 5 (1902), Bbl. 41—42.

Paulsen, R., Die Münzprägung der Boier, 1933.
Pavan, M., La provinzia romana della Pannonia Superior, Roma, 1955.
Peek, W., Ein unbekannter Besieger der Galater, Klio 42 (1964), 319—327.
Perdrizet, P., Inscriptions de Delphes, V. Le proconsul M. Minucius Rufus, vainqueur des Gaulois Scordisques et des Thraces, BCH 20 (1896), 466—496.
Pink, K., Die Münzprägung des Ostkelten und ihrer Nachbarn, Diss. Pann. II, 15. Budapest, 1939.
Pippidi, D., Histria şi Callatis in secolele III/II. Contribuţii la istoria veche a Rominiei, Bukurešt, 1953.
Polaschek, E., Noaros, RE XVII (1936), 783. i d.
Pomtow, H., Die drei Brände des Tempels zu Delphi, Rhein. Mus. 51 (1896), 364 sq.
— Römertexte in Delphi, Klio 17 (1922) 170 sqq.
Premerstein, A. v., Die Anfänge der Provinz Moesien, Jahreshefte I (1898), Bbl. 153 sq.
Rašajski, R., Gomolava kod Hrtkovca, Rad Vojvodanskih muzeja 3, (1954), 187. i d.
Rau, R., Zur Geschichte des pannonisch-dalmatinischen Krieges der Jahre 6—9, Klio XIX, 1925, 313 sqq.
Reinach, A., Delphes et les Bastarnes, BCH 24 (1910), 248—330.
Reinach, Th., Mithridates Eupator, König von Pontos, Leipzig, 1895.
Robert, L. et J., Bull. épig. 1954, n. 152; 1959, n. 2; 1955, n. 136 a.
Segrè, M., La più antica tradizione sull'invasione Gallica in Macedonia e in Grecia (280/79 a. Cr.), Historia 1 (1927), 18 sqq.
Schober, F., RE Suppl. V (1931), 78 sq., s. v. Delphoi
Stein, A., Die Legaten von Moesien, Diss. Pann. I, 11, Budapest, 1940.
Syme, R., Lentulus and the Origine of Moesia, JRS, 24 (1934), 113 sqq.
— Bellum Pannonicum, JRS 23 (1933), 70 sqq.
Todorović, J., Kelti u srednjem Podunavlju i na severnom Balkanu, Beograd, 1965 (doktorska disertacija u rukopisu).
Tomaschek, I, II.
Vasić, M. M., Gradac, Glas LXXXVI, 1911, 97. i d.
Vasić, R., Figurina jahača iz Narodnog muzeja u Beogradu, ŽA 12 (1962), 165. i d.
Veith, G., Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien, Wien, 1914.
Vinski-Gasparini, K., Keltski ratnički grob iz Batine, Arh. rad. i rasprave I, 1959, 281—297, tab. I—VII, karta VI.
Vulić, N., Kelti u našoj zemlji, Glas CXXI, 1926, 74, i d. (Isto na francuskom: Les Celtes dans le Nord de la Péninsule balkanique, Le Musée belge 30 (1926), 231—243).
— Oktavijanov ilirski rat i izgnanje Skordiska iz Gornje Mezije, Glas LXXII, 1906 26—36.
— Ratovi rimski u današnjoj Srbiji do 29. g. pre Hr., Glas LXXXII, 1909, 78—100.
— Eorta, Glas CXII, 1925, 84.
Vulpe, R., Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains, Dacia 4 (1960), 309. i d.
— Argedava, Omagiu lui C. Daicoviciu, Bucarest, 1960, 557 sq.
Walbank, F. W., Philip V of Macedon, Cambridge, 1940.
Weber, W., Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian, Leipzig, 1903.
Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien, Leipzig, 1877.
Златковская, Т. Д., Племенной союз гетов под руководством Биребисты (I в. до н э.), ВДИ 1955, 2, 73 i d.
Zumpt, A. W., De Macedoniae Romanorum provinciae praesidibus, Commentationum epigraphicarum vol. II, Berlin, 1854.
Žganjer, B., Kelti u Iliriku, Vjesnik dalm. 54, 1950—51, 13—27.

MEZI

Brandis, RE IV (1901), 1 958. i d.; s. v. Dacia.
Budimir, M., Glasnik Ist. dr. u Novom Sadu, II, 1929, 168.
Charlesworth, M. P., Crassus in the Balkan, CAH X (1952), 117—119.
Dessau, H., Geschichte der römischen Kaiserzeit I, 1924, 57 sqq.
Detschew.
Dobiaš.
Filow, B., Die Legionen der Provinz Moesia, Klio, Beiheft, 1906, 2.
Fluss, M., Moesia, RE XIV (1928), 2350 sqq.
— Moesi, RE XIV (1928), 2348 sq.

Gardthausen, V., Augustus und seine Zeit, III, 1, 1050—55; III, 2, 662 sq.
Георгиев, Вл., Българска етимология и ономастика, София, 1960.
Геров, Б., Проучвания I.
Götze, A., Kleinasien, München, 1933, 187 sq.
Groag, E., Licinius (Crassus), Nr. 58, RE XIII (1926), 270. i d.
Jokl, N., Ebert's Reallex. der Vorgeschichte, s. v. Thraker.
Kazarow, G., Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916.
Kretschmer, P., Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 213.
Lenk, B., RE VI A (1936), 404. sqq., s. v. Thrake (Stämme).
Marquardt, J., Römische Staatsverwaltung I, Leipzig, 1881, 302.
Meyer, Ed., Geschichte des Altertums I, 2, 1926 , 692.
Mommsen, Th., Röm. Gesch. V, 1926 , 12—14; 193—194.
Müllenhoff, III.
Pârvan, V., Getica, O protoistorie a Daciei, Bukurešt, 1926.
Patsch, Beiträge.
Pick, B., Die antiken Münzen von Dacien und Mösien I, Berlin, 1898.
Premerstein, A. v., Die Anfänge der Provinz Moesien, Jahreshefte I, 1898, Bbl. 153 sqq.
Rau, R., Geschichte des pannonisch-dalmatischen Krieges der Jahre 6—9 n. Chr., Klio, 19, 1924, 316 sqq.
Ritterling, RE XII (1924), 1219—1221.
Schiller, H., Geschichte der römischen Kaiserzeit I, 1, 233—235.
Semsdorf, E., Die Germanen in den Balkanländer bis zum Auftreten der Goten, Leipzig, 1899.
Stein, A., Die Legaten von Moesien, Diss. Pann. I, 11, 1940, 9—17.
Swoboda, E., Forschungen am obermösischen Limes, Wien, 1939, 108—113.
Syme, R., Lentulus and the Origin of Moesia, JRS, 23 (1933), 70 sq.; 24 (1934), 113 sq.
Tomaschek, I, II.
Wiesner, J., Die Thraker, Stuttgart, 1963.
Zippel.
Златковская, Т. Д., Племенной союз Гетов в 1 в. до н. э., ВДИ, 1955, 2, 73. i d.
— Мёзия в I—II веках нашей эры, Москва, 1951.
Zumpt, A. W., De Macedoniae Romanorum provinciae praesidibus, Commentationum epigraphicarum vol. II, Berlin, 1854.

POLITIČKO UREDJENJE, DRUŠTVENI ŽIVOT I OBIČAJI

Beloch, K. J., Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, Leipzig, 1886.
Benac, A., Neke karakteristične pojave na Zapadnom Balkanu pri proučavanju kulturnih i etničkih kretanja, VI kongres arheologa Jugoslavije, Beograd, 1964, 49. i d.
Benac, A. — Čović, B., Glasinac II, Željezno doba, Sarajevo, 1957.
Bienkowski, P. „Malocchio", Eranos Vindobonensis, Wien, 1893, 285—303.
Bodor, A., Cu privire la καπνοβάται şi la πολισταί la daci, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj (Historia), 1965, 1, 7—18.
Boetticher, K., Zur Kenntnis antiker Gottesverhrung. Die Verehrung heiliger Bäume bei den Alten. Aus Deutsche Revue, Februar, 1891, 61—85.
Bojanovski, I., Nepoznata varijanta barbarske tetradrahme, Num. vijesti, 1957, br. 25 7. i d.
Brandenstein, W., Picenum, RE XX (1941), 1 196.
Čajkanović, V., Studije iz religije i folklora, Srpski etnografski zbornik, knj. XXXI, Beograd, 1924, 25—42 (Magijski smej).
Čerškov, E., Municipium D. D. kod Sočanice, Priština, 1965 (u rukopisu)
— GZMKiM 1 (1956), 361.
Čović, B., Pogrebni običaji preistorijskih stanovnika glasinačkog područja, GZM, NS, 18, 1963, 50. i d.
Dašić, Lj., Praistorijsko naselje na Širokom, GMKiM 2 (1957), 249. i d.
Déchelette, J., Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine, II—2, 3, Paris, 1913, 1914.
Dopsch, A., Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen, Wien, 1923.
Drexel, Fr. Über den Silberkessel von Gundestrup, Jahrbuch d. deutschen Arch. Instituts 30, 1915, 1 sqq.

Drobnjaković, B., Etnologija Jugoslavije, Beograd, 1960.
Düll, RE XVII (1937) 1692 sq., s. v. obaerati.
Đorđević, T., Zle oči u verovanju Južnih Slovena, Srpski etnografski zbornik, knj. 53, 1938.
Evans, A., Archaeological Researches in Illyricum, Westminster, 1883.
Forrer, R., Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande, Strassburg, 1908.
Frezer, Dž., Zlatna grana, Beograd, 1937 (prev. Ž. Simića).
Galović, R., GMKiM 1 (1956), 214.
Hatt, J. J.,Essai sur l'évolution de la religion gauloise, REA 67 (1965) 80—125.
Hildebrand, R., Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen, Jena, 1907².
Hoop's, Reallexicon der germanischen Altertumskunde I (1911), 79 sq., s. v. Ackerbau.
Jevons, J. B., An Introduction to the History of Religion, London, 1896.
Jokl, N., Ebert's Reallexicon der Vorgeschichte XIII, 1929; s. v. Thraker.
Joyce Hunter, V., A Third Century Hoard from Serbia and its Significance for Celtic History, Museum Notes, 13 (The American Numismatic Society), 1967, 17—40.
Jullian, C., Histoire de la Gaule, Paris, 1920³.
Kazarow, G., Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916.
— Zalmoxis, Klio, 12 (1912), 363 sqq.
Kornemann, E., RE XVIII (1939), 708 sqq., s. v. oppidum.
La Baume, P., Keltische Münzen, Ein Brevier, Braunschweig, 1960.
Lafaye, G., Dict. d. ant. Daremberg-Saglio; s. v. scordiscum.
Liščić, Vl., Nalaz barbarskog novca iz sela Ribnjačka (Bjelovar), Num. vijesti, 1957, br. 8/9, 3. i d.
— Zagonetan natpis na barbarskom novcu, ŽA, 11, 1962, 141. i d.
Lowie, R., Traité de sociologie primitive, Paris, 1935.
Mack, R. Grenzmarken und Nachbarn Makedoniens im Norden und Westen, Diss. Göttingen, 1951.
Mair, L., Primitive Government, London, 1964.
May, J. M. F., The Coinage of Damastion, Oxford, 1939.
Meyer, Ed., Geschichte des Altertums, I, I² (1907).
Miltner, F., RE XIX (1937) 494 sq.; s. v. Penesten.
Mitrea B., Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, Eph. Dac. X, 1945, 1—154.
Moreau, J., Die Welt der Kelten, Strassburg, 1958.
Nilsson, M. P., Geschichte der griechischen Religion, München, 1955², 1950.
Norden, E., Die germanische Urgeschichte und Tacitus' Germania, Berlin, 1923³.
Papazoglou, F., Les origines et la destinée de l'Etat illyrien, Historia 14 (1965), 143 sqq.
— Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti, Simpozijum II, 11 i d.
— Ljudske žrtve i tragovi kanibalizma kod nekih srednjobalkanskih antičkih plemena, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. X—1, 1968, 47 i d.
Parović-Pešikan, M., Les Illyriens au contact des Grecs, Arch. Jug. V, 1964, 61—81.
Pegan, E., Najdba damastionskih staterjev, Argo I, 1, 1962, 25.
Pink, K., Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, Diss. Pann. Budapest, 1939.
— Einführung in die keltische Münzkunde, Arch. Austr., Heft 6, Wien, 1950.
— Der Turnierreiter, Eine päonisch-makedonische Tetradrachme mit illyrischer Inschrift. Num. Zft. 77, 1957, 7—17, tab. 1.
Pippidi, D., In legătură cu sclavajul la daci, Contribuţii la istoria veche a Romîniei, Bucureşt, 1958, 267 sqq.
— Relaţiile agrare din cetătile pontice, ibid. 74 sqq. (rezime: 276 sq.).
Pouilloux, J., Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos I, 1954, Paris.
Premerstein, A. — Vulić, N., Antike Denkmäler in Serbien und Makedonien, Jahreshefte VI (1903), Bbl. 22 sq.
Radovanović, V., Narodna predanja o ubijanju starih ljudi, Glasnik SND 7—8, 1929—30, 309—346.
Reinach, A., Delphes et les Bastarnes, BCH 24 (1910), 248—330.
Ridgeway, W., The Early Age of Greece, Cambridge, 1904.
Rohde, E., Psyche, Seelenkult und Unsterblichkeitglaube der Griechen, I—II, Tübingen, 1925.
Sarija, B., Damastionske tetradrahme iz Kutine kod Leskovca, Starinar 3 (1924—25), 97. i d.

Schapera, I., Government and Politics in Tribal Societies, London, 1963.
Schmidt, L., Die Ostgermanen, München, 1941².
Schrader, O., Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde I—II.
Seligman, S., Der böse Blick und Verwandtes, I—II, Berlin, 1910.
Rostovtzeff, M., The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford, 1941.
Todorović, J., Kelti u južnoj Panoniji i severnom Balkanu, Beograd, 1965 (dokt. dis. u rukopisu).
— Široko-Suva Reka, praistorijski tumuli, Arh. pregl. 5 (1963), 47. i d.
Tomaschek, I—II.
Thurnwald, R., Die menschliche Gesellschaft IV; Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur im Lichte der Völkerforschung, Berlin, 1935.
— Ebert's Reall. d. Vorgeschichte; s. v. Klan.
— Ibid.; s. v. Familienformen.
— Ibid.; s. v. Alter.
Trojanović, S., Lapot i prokletija, Beograd, 1898.
Westermarck, E., The Origin and Development of the Moral Ideas, London, 1906.
Ziehen, L., RE XVIII (1939), 613 sqq., s. v. Opfer.

ANU BiH АНУ БиХ

REGISTAR

Abanti 352
Abdera 12—17, 21, 39, 50, 55, 67, 341, 351, 362
Abiji, *abioi* 299, 301, 302, 303, 364, 382
Acumincum 282, 283, 366
ad Fines 153, 155, 193
Ada Ciganlija 294
Agatarhid iz Knida 87, 97, 211, 368—370, 372
agrarni odnosi 343, 368
Agrijani 25, 30, 37, 38, 43, 48, 50, 55, 75, 79—81, 86, 169, 221, 266, 272, 274, 281, 350
Agripina karta rimskog carstva 52, 331
Agron, ilirski kralj, 113, 131
Ahajski savez 112, 127
Ajvati v. Lete
Akihorije, keltski poglavica, 43, 110, 340
Aksij, reka, 77, 116, 146, 304
Albanija 150
Aleksandar Epirski 108, 109, 111
Aleksandar Veliki 11, 16, 17, 21, 23, 24, 28—33, 37—43, 45, 50, 55, 70, 77, 79, 82, 106—108, 133, 282, 336, 350, 353, 355, 356, 362, 378
Aleksandrov pohod na Tribale 39, 54, 56, 70, 86, 210, 306, 341
Aleksinac 156, 160, 191, 295
ALFÖLDY, G. 149, 151, 152, 250, 277, 286, 287, 288, 289, 290
aloïtis 167, 168
ALY, W. 276, 277, 278
Amantini 263, 265, 292
Amfipolj 24, 26, 29, 31, 33, 50
Andizeti 223, 264, 265
Andrisk 133
Anije (M.), kvestor, 224, 225
Angros 47, 48, 167
Antigon Dozon 112—114, 116
Antigon Gonata 44, 95, 111, 112, 114—116
Antigoneia (na Vardaru) 114
Antigonidi 132
Antioh III 125
Antipatar 37, 38, 43, 50, 55
Antipatar iz Sidona 105
Antonije Hibrid (G.), makedonski namesnik, 140, 141, 257, 258, 315, 316, 320, 324
Antonije (Marko), triumvir 142
Apeninsko poluostrvo 103, 211
Apijan 41, 78, 88, 93, 94, 96, 241, 242, 243, 244, 245, 267, 308, 327, 328, 364
Apolodor 301, 302, 303, 305
Apolon, Apolonovo svetilište, v. Delfi
Apolonija 88, 89, 116, 126, 255, 313, 356
Apustije (Gaj), rimski oficir, 119, 122
Aračinovo (kod Skopja) 180
Aravisci 173
archon 337
Ardia 76, 77, 162
Ardijejci 53, 69—73, 75—78, 81—83, 133, 145, 146, 162, 166, 167, 211, 221, 272, 274, 286, 362, 369, 390
Argedava 63, 256—258
Argejska polja 118
Argos (u Povardarju) 224, 225, 230, 233, 344
arheologija (nalazišta, materijal) 160, 161, 202—207, 335, 343, 348, 353, 366, 394, 396, 398
Aristofan 375
Ariston, Peonac, 107
Aristotel 378, 379, 398
Artakiji 310, 320, 322—324, 326, 330
Artanes 61
Artemidor iz Efesa 305, 306, 312
Asamus 316
Ateja, skitski kralj, 18, 20, 21, 38, 39
Atenagora, makedonski prefekt, 121, 122
Atenica 339, 353
Athrys 61
Atika 170
Atina, Atinjani 11, 12, 65, 369, 374, 375, 378
Atinski pomorski savez 11, 15
Atlas 47, 61
Audata, Ilirkinja, 175
Audoleont, peonski kralj, 17, 33, 58, 60, 62, 65, 353, 356
Auras 47
Autarije 55, 97, 267
Autarijati — seoba 14, 41, 43, 45, 49, 50, 69, 78—84, 88—96, 215, 307, 350; etnička pripadnost 69, 85, 97; te-

ritorija 69—78, 81—86; sukobi s Ardijejcima 71, 72, 76—78, 83, 133; s Tribalima 43, 44, 50, 81, 86, 92, 215, 281, 307; sa Skordiscima 84, 86, 92, 94, 209, 215, 274, 275; Aleksandar i A. 25, 41, 43—45, 79—81, 84; Kasandar naseljava A. 88—90, 95; susedi Dardanaca 76, 77, 83, 145, 146, 162—164, 166, 167; pohod na Delfe(?) 90—94, 242, 244; karakter političke zajednice 50, 85—87, 339, 341, 349, 361, 395, 396; najamnici 95, 96, 355; neratoborni 79—81, 86, 390, 391; nestanak A. 96, 97, 101
autonomni Tračani 24, 26—28, 32
Avgust 259, 260, 264, 286, 326—328
Axeios, Axios 63

Babušnica 120, 295
Bačka 282, 295
Balkan planina 12, 14, 21, 25, 28, 29, 31, 39, 41, 255, 306, 322, 330, 332
Balkansko poluostrvo 11, 12, 14, 51, 101, 171, 209, 219, 223, 226, 240, 255, 261, 263, 299, 304—307, 311, 317, 318, 320
Banat 233, 250, 256, 257, 282, 295
Banoštor (u Sremu) 292
Bao 284
Baranja 282
Bardilis, ilirski kralj, 105, 339
Bargos 59, 275
BARIŠIĆ, F. 195, 196, 200
basileus 337, 338, 339, 340, 341
Bastarni 45, 46, 91, 92, 94, 112, 124—126, 128—131, 142, 143, 160, 216—218, 233, 240, 255, 274, 297, 300, 315—321, 324, 325, 335, 355, 361, 365, 367
Bathanatos, voda Skordiska, 94, 110, 212, 214, 239, 340; Bathanati 213, 214, 339, 340; Bathanatov put 212, 214
Batinci (kod Ćuprije) 353
Baton, dardanski poglavica, 120, 169, 337, 338
Bato 169, 188
Batrovci (u Sremu) 292
BECHTEL, F. 180
Bederiana 200
BEKKER, I. 65, 66
Bela Palanka 172, 204, 295
Belegiš (u Sremu) 292
Belgi 213
Beli Drim 77, 148—150
BELOCH, K. J. 30, 108, 371, 372
Belona 385
BENAC, A. 104, 335, 349
Beograd 158, 277, 294
BERVE, H. 37, 38
Besi 52, 56, 76, 78, 139, 142, 145, 162, 221, 230, 231, 233, 269, 272—274, 313—315, 330
besmrtnost 383, 385
Bessus 187, 188
BEŠEVLIEV, V. 198
BIENKOWSKI, P. 278
Bijeljina 358
Bilazora 114, 116, 117, 120, 130, 132, 146, 297
Boirebista 255—259, 266, 280, 281, 294, 316, 320
BOJANOVSKI, I. 359
Boji 214, 222, 223, 255, 256—259, 266, 270, 274, 279, 280, 283, 340, 365
Bolgije, vođ Kelta, 43, 110, 340
Bononia 282
»borci izbliza« 300, 351, 352, 381
Bosna 80, 84, 207, 290, 291, 295, 349
Bosporski moreuz 52, 303, 304
BOVIS, R. DE 48
bratstvo 342
Bregalnica 107, 161
Bren 43, 44, 94, 110, 209, 212, 214, 215, 233, 265, 269, 340, 391
Brestovik (kod Beograda) 294
Brod (kod Niša) 204, 295
Brongos, Brongo 47, 48, 57
bronzano doba 203, 205
BRUNŠMID, J. 292
Budalia 283
BUDIMIR, M. 104, 167—169, 270, 272, 283, 309
Bugarska 291, 315, 323
Burgenae 282, 366

cacalia 167, 283
Calabri 103, 202
Capedunum 196, 286, 366
Carnuntum 177
CASABONUS 65, 82
castella 365
castrum 366
Cavii 194
Cecilije Metel Macedonicus (Kv.) 133
Cecilije Metel Kaprarije (G.), konzul, 228, 235
Celegeri 52, 286, 289, 290, 332
Cepion (Gnej), konzul, 220
Cezar 93, 142, 259, 334, 335, 342, 343, 351, 363, 365, 386, 397
Cibrica 53, 60, 61, 321—324
civitas Scordiscorum 265, 289
civitates 264, 332
civitates Moesiae et Treballiae 322, 329, 332
cohors II Aurelia Dardanorum 156
COLIN, G. 236
COLUMBA, G. 39, 41, 44, 52, 53
CORBATO, G. 251—254
Cornacates 264
Cornacum 265, 282, 290
CREPAJAC, Lj. 160
Crna Gora 71, 84
Crna Reka 63, 79
Crni Drim, 77, 148
Crni Timok 59
crnomorske grčke kolonije 257, 258, 306, 314—316, 323, 356
Cuccium 282
Cusum 282

Ćuprija 284
Ćustendil 62

ČAJKANOVIĆ, V. 376
Čepigovo v. Stubera
ČERSKOV, E. 151, 152, 154, 155, 159, 172, 174, 182, 193, 204, 206, 368

ČOVIĆ, B. 84, 207, 349
ČREMOŠNIK, IRMA 213, 285, 286, 296, 297

Dacia 152
Dacia Ripensis 151, 183
Dacia Mediterrannea 151, 152, 155, 188
Dačani 46, 47, 55, 56, 62, 63, 188, 231, 233, 250, 256—260, 264, 279, 280, 295, 317, 318, 331, 333, 383
dački jezik 61, 62
Dakija 62, 177, 257, 312, 318; — Sredozemna 62, 63, 151, 195, 200
Dako-Geti 311
dako-getska kultura 204, 291—295
Dako-Mezijci 57, 62
dako-mezijski jezik 61, 62—64
Dalmacija 147, 149, 151, 154, 155, 173, 178, 181, 207, 223, 224, 286, 287, 328, 329
Dalmati 136, 163, 218, 219, 241, 263, 264, 286
dalmatsko-panonski ustanak 264, 326
Dalj 292
Damastion 146, 353, 355, 356, 358, 360
Daos, Davus 62, 257
Dapiks, getski kralj, 320, 322, 325, 358, 360
darda 61
Dardaneli 101
Dardanci — u tračko-frigijskoj seobi 101, 102; etnička pripadnost 62, 63, 85, 104, 161—208; teritorija 88, 85, 101, 110, 111, 143—161; odnosi s Tribalima 45, 49—53, 80, 111; s Autarijatima 75—78, 85, 90; sa Skordiscima 123, 134, 218, 220, 221, 260, 274; s Mezima 328—330, s Bastarnima 43, 46, 124—128, 216, 217, 323; s Keltima 15, 106—111, 211—215; s ilirskom državom 83, 113, 131; D. neprijatelji Makedonije 17, 104, 105, 112, 115, 116, 118, 120—122, 216, 218; saveznici Rimljana 119, 126, 128, 216, 250, 312, 315; ratovi s Rimljanima 105, 135—143, 234, 239, 241—244; D. se šire u Pomoravlju 132, 295, 296
Društveno-ekonomski razvitak D. 336, 338, 353, 354; robovi 369—371; zemunice 367; gradovi 128, 129, 368; novac 356—358; metalla Dardanica 151; karakter političke zajednice 109, 110, 114, 337—339, 348, 349, 372, 396—398; vojska 15, 107, 110, 121, 122, 127, 143, 348, 349, 371; najamnici 123; običaji 342, 362, 391—394
Dardani (maloazijski) 102, 103, 178, 201, 206, 207
Dardania (grad) 101
Dardanija (provincija) 143, 144, 151—155, 161, 169, 171—201
Dardanikè 396
Dardanka 170, 171, 186
Dardanos (grad) 101, 102, 136
Dardi 103, 202
dardô 394
Dasareti, Daseretija 77, 78, 119, 120, 145, 163, 221, 272, 274, 281
Dauni 103, 202
DAUX, G. 245, 247
-dava, deva 62, 63, 194
Debar 147, 148
Debrište (kod Prilepa) 121
Decebal 257
DEGRASSI, A. 231
Deldon, bastarnski kralj, 317, 319
Delfi 86, 90—93, 110, 137, 209, 211, 214, 230, 231, 233, 236, 241—246, 248, 254, 267, 271, 340
delfijsko svetilište 90, 91, 93, 94, 96, 136, 137, 212, 233, 242, 244, 245—247, 265
Delion (bitka kod) 12
Demetrijada 118, 251, 254, 255
Demetrije II 95, 113, 120, 337
Demetrije Hvarski 114, 115
Demir Kapija 181
Demosten 22, 23, 41, 65
Denteleti 46, 51, 79, 80, 124, 136, 140—142, 145, 161, 178, 188, 239, 241, 254, 261, 268, 319—321, 323, 330, 331
desetkovanje 139
Desudaba 62, 63, 130
DESSAU, H. 327
DETLEFSEN, D. 76
DETSCHEW, D. 58—60, 174—182, 189—199, 201—202, 283, 305, 307, 309, 312
Deuriop 77, 147
Dezitijati 86, 163
Didije (Tit), makedonski namesnik, 229, 230, 234—239
dijadosi 106, 356
dinastički brak 131
Dindari 86, 286, 289, 290
Diodor 17, 18, 89, 90, 97
Dionisopolj 257, 313
Dirahij, Drač 52, 108, 109, 138, 139, 247, 356
divljaštvo 373, 374, 378, 381, 386, 389, 391, 392, 395, 397
-diza 63
DOBIAŠ, J. 89, 90, 93, 164, 242, 243, 245, 267, 327
Dobri Dol (kod Skoplja) 177, 178, 182
Dobrinci (u Sremu) 292
Dobrudža 39, 40, 46, 62, 323, 326, 330
Dodona, svetilište, 135, 137, 239
DOMAŠEVSKI, A. von 149, 152, 153, 155, 193
Domavija 357, 359
Donja Bebrina (u Slavoniji) 292
Donja Brnjica (kod Prištine) 206
Donja Galatija 217
Donja Makedonija 371
Donja Mezija 53, 329, 332
Donji Nerezi (kod Skopja) 204
DOPSCH, A. 334, 363
douloi 371, 372
Dračevo (kod Skopja) 174, 181
Dragomanski klanac 48
Drava 250, 260, 264, 276—279, 298
DREXEL, F. 388
Drilon, Drim 74, 75, 77, 147, 148, 392
Drina 48, 83, 84,101, 149, 151, 152, 277, 278, 285, 286, 288, 290

Dropion, peonski kralj, 112
DROYSEN, J. G. 30, 89, 104, 108, 109
Drsnik (u Metohiji) 175
društveno-ekonomska struktura 334—336, 368, 370, 372, 391, 395; v. agrarni odnosi, lov, metalurgija, nomadi, polunomadi, novac, stočarstvo, trgovina, zemljoradnja
Druz (Marko), prokonzul Makedonije, 230, 235, 239
Držanovac (kod Niša) 295
dubovačko-žutobrdska kultura 205, 206, 317
Dunav (ušće) 25, 28—30, 32, 38—42, 45, 92, 94, 124, 251
dunavska ostrva 25, 28—30, 40, 247—251, 254, 275, 277, 282
Dunax (planina) 40, 126
dunum 365, 366, 396, 397
DURIDANOV, I. 168, 198, 199, 283
dux 340
dynastes 337

Đakovica 150, 156, 158, 172, 175, 179, 191, 296
Đerdap 279, 294, 298
ĐURIĆ, M. 383

Efez 15
Egeja 206, 207
Egejsko More 11, 12
egejska seoba 102, 311
Elije Kat, prokonzul, 302, 303
Emilije Paul (L.) konzul. 132, 133, 228, 352
Eneti, ilirsko pleme, 135, 166
Enhelejci 74, 163
enspondos hôra 139, 140
Epidamn 89, 142
epigrafski materijal 171, 172, 185, 188, 289
Epir, Epirci 102, 113, 115, 129, 135, 148
epitomatori 226, 235, 238, 268, 313, 325, 385, 386, 390
Eratosten 97, 301—303, 305
ethnica 201, 202
etnička pomeranja 143
etničko poreklo 189
etnografija primitivnih naroda 343
etno-politička skupina 56; v. mešani narodi, »narod«, skupna imena
Etolci, etolski savez 112, 113, 115, 116, 120, 121, 123, 129
etolsko-rimski savez 116
etrurski alfabet 359
Etuta, Monunijeva kći, 131, 169, 170, 188, 337, 338
Eumen II 123, 129
Europos 230, 231, 233, 254, 271
EVANS, A. 151

Fabije Maksim Eburno (Kv.), konzul, 227
falanga 32, 348—351
fauces Pelagoniae 121
Fest 226, 268
Filip II 16—20, 22—24, 27, 38, 39. 41—43, 81, 82. 104—106, 165, 335, 337, 353, 355, 356, 358, 374, 382
Filip III 356
Filip V 106, 113—116, 118, 119, 121, 123, 125, 126, 128, 146, 147, 165, 216, 217, 274, 275, 348, 367
Filipi 26
Filipopolj (parorbelijski) 27
Filipopolj (trački) v. Pulpudeva
Philippopolis 28, 62
Filokratov mir 105
FINE, J. V. A. 114
FILOW, B. 327
FLUSS, M. 152, 327
foedus iniquum 140
Foinike 113, 119
folklor 373
Fotije 87
fratrije 342
FREZER, Dž. 377, 383
Figija Frigijci 58, 102, 178, 300, 303, 304, 310, 311; frigijski jezik 61; frigijsko-mezijska grupa naroda 310, 311

Galabriji 103, 160, 201, 202
Galaktofagi 300—303, 364
Galat 126
Galati 91, 92, 213, 217, 251—254, 265, 340; Galati Skordisci 222, 231, 254, 266
Gali 44, 108, 109, 110, 127, 164, 212, 214, 217, 224, 225, 242, 243, 256, 265, 269, 297, 348, 351, 365, 386, 388; strah od Gala 107; galska najezda v. keltska najezda; galski napad na Rim 243. 248
GARAŠANIN, D. 205
GARAŠANIN, M. 80, 81, 84, 203—205, 207, 291, 294—296
GARDTHAUSEN, V. 325
GAVELA. B. 210, 214, 269, 291, 294
GAEBLER, H. 221
Gencija, ilirski kralj, 108, 129, 130, 164, 169, 191, 219, 337, 338, 355
gens 336
Genukla, utvrđenje, 320
GEORGIEV, V. 31, 57, 59, 61—64, 190, 192, 193, 195, 196, 198, 200, 202, 309
Germane 195
Germani 222, 225, 334, 335, 338, 342, 351, 362—364, 375, 397
GEROV, B. 49, 86, 134, 320
Geti 22, 25, 28, 29. 32, 41, 44—46, 55, 56, 62, 66, 87. 91, 93, 96, 214. 215, 248, 255—257, 300—303, 306, 307, 311, 313, 315, 316, 318, 320, 322—325, 329—333, 342, 343, 352, 364, 382, 383, 385.
getska pustinja 92, 94, 96
GEYER, F. 119
Glasinac 84, 205, 207, 339, 349, 350. 390
Glaukija, ilirski kralj, 79, 89
Glava Panega (kod Botevgrada) 31
Glinditioni 86
GLIŠIĆ, J. 206
glose 167, 311
GOETZE, A. 305
Golija (planina) 85, 150

Gomolava (u Sremu) 291, 292, 366
Gornja Makedonija v. Makedonija
Gornja Mezija (provincija) 51, 53, 55, 62, 143, 145, 146, 149, 150, 152, 154, 155, 172, 193, 249, 250, 255, 265, 278, 290, 328
Gornja Solnja (kod Skopja) 176, 178, 180
Gornja Trnava (kod Niša) 295
Gornji Grad (Beograd) 294
Gostivar 130, 191
Grab, ilirski kralj, 17, 105
Gračanica 176, 181, 182
Gradac (kod Zlokućana) 204, 295, 296
gradine 203, 368, 396, 397
gradovi v. naselja
GRAF, M. 214, 269, 272, 279, 280, 283
grana (u kultu) 393, 394
Grci, Grčka 11, 15, 58, 112, 115, 116, 118, 122, 125, 127, 137, 164, 177, 209, 211—214, 223, 233, 239, 241, 242, 244, 249, 267, 300, 302, 305, 307, 311, 331, 346, 353, 356, 379, 394; helenski uticaj 70, 109, 171, 336, 392, 395
GRENFELL, B. P. 220
GRICOURT, J. 388
GRIFFITH, G. T. 37
GROAG, E. 317, 325
grobovi 291
Grocka (kod Smedereva) 294
Guberevac (kod Beograda) 294
gustina naseljenosti v. stanovništvo
Gundestrup v. kotao
gvozdeno doba 203, 205

Habrija, atinski strateg, 13, 14, 55
Hadrijan 278
HAHN, J. G. von 57
Hales, tribalski poglavica, 14, 56, 58, 341
halštatska kultura 103, 203, 205—207, 292, 397
halštatsko-latenski period 367
Hebar 91, 218, 224, 230, 231, 233, 234, 238
hegemôn 340
hegemonija 39, 51
Helanik 305
Helespont 101, 300
heloti 371
Hem (planina) 14, 24, 27, 28, 30, 47, 58, 61, 90, 107, 134, 210, 253, 314, 319, 325, 329—331
Heorta 270, 275, 284, 366
Hera 310
Heraklid 90
Herodot 64, 306, 383, 385
Hercegovina 75
Hezihije 64, 65
Hijeronim iz Kardije 211
HILDEBRAND. R. 334, 343, 363, 364
Hileji 76
Hipemolzi 299—303, 364
Hiponus, Tribalov sin, 56
Hisar (kod Leskovca) 204, 295
Histriani 18—21
HOLDER, A. 59, 60, 173, 177, 180, 182, 195, 196, 282, 283, 287
Homer 101, 281, 299—308, 331, 339, 341, 351, 364, 381, 383
homeopatska magija 389
Horacije 342, 343
Horreum Margi 193
Hortenzije, Sulin legat, 135, 136, 241
Hrtkovci (u Sremu) 291, 292
HUBERT, H. 213
HUNT, A. S. 220
Hutovo blato 75

Ibar 48, 75, 85, 149, 150, 167
Iliri 16—18, 23, 33, 41, 43—45, 50, 52, 54, 55—58, 64, 66, 77—81, 85, 86, 90, 96, 103, 105, 106, 113, 114, 116, 120, 121, 129, 131, 145, 148, 161—168, 170, 187, 194, 202, 206—208, 216, 219, 242—244, 255, 256, 265—267, 280, 288, 292, 335, 343, 347, 350, 360, 362, 380.
Ilirija 24, 41, 42, 50, 58, 89, 106, 109, 110, 119, 132, 147, 161, 164—166, 211, 214, 255, 279, 326, 336, 367, 370
Ilirik v. provincije
Iliro-Tračani 103
ilirska država 113, 147, 148, 150, 166, 337, 339; ilirski kraljevi 108, 109, 118; — elementi 172; ilirska imena 185, 186, 189, 212; ilirski starosedeoci 298; — jezik 64; ilirsko pismo 360; ilirska plemena 163, 392; južnoilirska pl. 163, 164; severozapadna pl. 164; zapadnoilirska pl. 163; srednjoilirsko područje 336; ilirske gore 134, 272, 275; ilirska pustinja 165
Ilok (u Sremu) 292
Illyricum Superius 264
imitacije Filipovih tetradrahmi 233, 353, 358
imena (lična, porodična) 195; (tračka imena) 200
import 137, 353
Indijanci 376
Indusi 377
Ips (bitka kod) 95
Irci 377
Isa (bitka kod) 37
Isigon 380
Isker 11, 12, 14, 28, 29, 31, 38, 39, 41—43, 47, 49—53, 59, 61, 80, 86, 215, 307, 321, 323
Istar 24, 25, 28, 44, 48, 50, 51, 81, 86, 162, 166, 222, 248, 252—254, 256, 300, 302, 305, 306, 329, 330, 331
istrebljenje 249
Italija 124, 125, 177, 213, 216, 217, 223, 240, 261, 263
Iunius Silanus Manlianus (D.), makedonski namesnik, 220
Ivanjica 159, 290
izvori 227, 336

Jabukovac (u Timočkoj Krajini) 294
jadranski Kelti v. Kelti
Jadransko More 17, 52, 76, 82, 162, 211, 217, 275
Jakovo (u Sremu) 292
Jantra 61, 310
Janjevo 158, 205, 356, 357

Japodi 211, 266, 267, 276, 296
Jelasnica (kod Niša) 295
JOKL, N. 57, 59
JOSIFOVSKA, BORKA 172, 190, 225
Jošanička Banja 204
JOYCE HUNTER, VIRGINIA 358
Jovan Lidijski 56, 65
JULLIAN, C. 210, 213, 346
Justin 211, 217, 275
JUNG, I. 152
Justiniana Prima 200
Južna Ilirija 108, 129, 336
Južna Morava 11, 45, 48, 51, 78, 80, 87, 143, 156, 160, 166, 188, 194, 205, 207, 230, 368
»južnosrbijanski« novac 357, 359

KACAROV, G. 325, 343
Kačanik 173, 186, 187
Kale (skopsko) 367, 368
Kalpurnije Pizon (L.), makedonski namesnik 141, 142, 354
kanibalizam 385, 386, 388—390
Kapedunum 270, 275, 284, 286
kapnobatai 300, 381—383
Karaburma (Beograd) 294, 296
Karci 304
Karlovci 292
karnyx 387
Kasandar 78, 88, 89, 94, 107, 210, 358
KATIČIĆ, R. 169, 173, 175, 179, 181, 182, 188, 288
Katlestoni 118, 119
Katon Porcije (G.), makedonski namesnik, 227—229, 235, 239, 244, 245
Kavadarci 158, 179, 296
Kavgalija (kod Skoplja) 190
Kebrenioi 310
Kebros 57, 60, 310, 321
Kedros 319, 320
Keiris, pećina, 325
Kelti — 14, 25, 41, 43—46, 51, 76, 80, 81, 86, 90, 91, 93, 94, 107, 131, 164, 174, 182, 204, 210, 212—216, 223, 240, 242—245, 249, 255, 256, 266, 267, 269—271, 283, 288, 290—292, 296—298, 335—339, 344, 347, 348, 354, 357, 360, 365, 366, 370, 385, 386, 388, 390; keltski elemenat 185, 189, 272, 278, 279, 285, 296, 298, keltska nošnja 286; -onomastika 272, 287, 288, 290; — toponomastika 277, 281; — vojska 292, 343, 346, 354
Kelti sa obala Jadrana 25, 210, 211
ketlska najezda 11, 43, 50, 60, 82, 83, 92, 96, 107—111, 210, 211, 215, 267, 337, 348, 361, 365, 389, 391
keltsko poslanstvo Aleksandru 25, 33, 82, 211
KERÉNYI, A. 57, 58
Keretrije, keltski vođ, 43
Kerkopi 64
KERN, O. 252, 253
KEYSSNER, K. 58
Kiabros 57, 60, 328, 329; v. Cibrica
Kičevo 130, 147, 148
KIEPERT, H. 75, 285
Kimbri 90—94, 218, 221—225, 242—244, 274, 275, 277, 335
Kinoskefale (bitka kod) 122, 123, 216, 348
KIRCHNER, J. 170
Kjolmen (natpis iz) 63
Kladovo 291
klan 336, 342, 343
klasno društvo 369, 371
Klaudije (Ap.), makedonski namesnik 229, 230, 238, 239, 251
Klaudije Pulher (Ap.), makedonski namesnik, 137—139
klijenti 370, 372
Klit, ilirski kralj, 38, 79
Klokot (na Kosovu) 158, 159
Klondik, galski poglavica, 126, 128, 130
knez 339, 341
Knjaževac 156, 172
kočansko-kratovski kraj 161
Komidije, centurion 325
konjica 23, 31, 32, 75, 344, 345, 351, 369, 387
Konopljica (Vlasotinci) 205, 206
Kopaonik 151
Korab 148
Kornakati 265
Kornelije Scipion Azijagen (L.), namesnik Makedonije, 96, 241—251, 254, 259, 260, 277, 281, 282, 286, 294, 295, 298
KORNEMANN, E. 152, 233, 238
Kos'ngas, getski poglavica, 310
Kosjerić 84, 158
Koskonije (M.), pretor, 220
Kosmaj 272
Kosovo 48, 149, 205, 357, 368
Kosovska Mitrovica 149—154, 156, 158, 172, 174, 181, 188
kosovo-metohijska oblast 146, 203, 207
kotao iz Gundestrupa 346, 357, 387, 388
KRAHE, H. 169, 173—176, 178, 182, 190—199, 202, 271, 283
kralj 25, 339
Krasov mezijski pohod 46, 47, 142, 143, 314, 316—326; v. Licinije Kras
Kratovo 355
Krčedin (u Sremu) 292
KRETSCHMER, P. 57, 202
Kritasir, keltski poglavica 255, 256
Krčva Reka (kod Čajetine) 84
KROMAJER, J. 142, 147
Ksant, istoričar, 304, 309
ktistai 312, 381—383
kult drveta 393
Kumanovo 172, 173, 181, 205, 206, 355
Kuršumlija 149, 152, 154, 155, 172; Kuršumlijska banja 150, 152, 155
Kutina 146, 355

Lab (na Kosovu) 204
Labeati 147
Lajaji 48, 50
Lampsak (bitka kod) 95
Langar, kralj Agrijana 79—81, 169

lapot 376, 378
latenska kultura 203, 277, 288, 290—292, 294—296, 348, 354, 390, 397
Lederata 282
legija 138, 139; VII Claudia 149, 150; IV Flavia 149, 150; I Adiutrix 155
Leskovac 172, 295
Leta 137, 224—226, 230, 233; letajski natpis 230, 233, 244, 245
Licinije Kras (M.), prokonzul, 46, 47, 142, 143, 261, 299, 316—326, 328, 330, 331, 365, 384
Lidijci 300, 304; lidijski jezik 309
Ligin 24, 29—31, 40, 350
Lihnid 118, 123
Likaonija 178
Likpej, peonski kralj 17, 105, 353, 356
Likurg, besednik, 33
Lim 75, 83
Lindos (natpis iz) 117
lingvistika 104, 161
Linkesti 147; Linkestida 118, 120, 121
Lipljan 173, 174, 177, 179, 182
LIŠĆIĆ, V. 357, 359, 360
Livije Druz (M.), prokonzul, 228, 229
Livije (Tit) 226, 268, 269, 275, 308, 318, 325, 337, 365, 367
Lizimah 37, 42, 55, 95, 96, 107, 108, 306, 349
LOLLING 251
Lom 310
Longar, dardanski poglavica, 112, 120, 169, 337, 338
Longarus 169, 188
Longinopara 31, 63
lov 363, 395
lovačko-skitačka plemena 362
Lukul Marko, v. Terencije
Lukan 387
Lukanci 67, 374, 375
Lyginos 31, 33; *Lynginos* 31
Ljubenac (kod Skoplja) 187
Ljubenac (kod Skoplja) 182
Ljubovija 159
ljudske žrtve 385—388, 390, 391
ljudožderstvo 377; v. kanibalizam

MACK, R. 355
mač (keltski) 346, 347, 350
magija 376, 377, 379, 381, 384, 398
Makedonija, Makedonci 12, 15—18, 22, 23, 30—32, 42, 43, 46, 51—53, 56, 62, 70, 88, 89, 102, 104—112, 114, 115, 117, 120—123, 125, 127—133, 135, 138, 139, 142, 146—148, 158, 165, 178—181, 186, 203, 204, 206, 207, 209, 219, 211, 214, 216, 218, 221, 223—226, 228, 233—236, 241, 242, 244, 247, 249, 255, 261, 263, 269, 272—275, 287, 296, 297, 305, 312, 316, 318, 319, 326, 329, 335—337, 344, 348, 357—360, 362, 367, 373, 382, 392, 395
makedonska hegemonija 396
makedonsko-rimski ratovi: prvi 115, 119, 131; drugi 119, 120, 123, 125, 131; treći 129
Maksimin Tračanin 53
Mala Azija 146, 170, 171, 177, 179, 212, 214, 304
Malata 282
Mala Skitija 39, 330
Mali Isker 31
Mali Skordisci 51, 250, 275, 276, 281, 340
Maljen 48
Maniji 73, 74
Margum 329
Margus, *Margos* 48, 59, 156, 233, 274—277; v. Morava
MARIĆ, R. 271, 272, 276, 278
Markov Manastir (kod Skoplja) 178
Maroneja 14, 55
Mars 385, 386
MATEESCU, G. 168, 174, 181, 187, 188, 196, 199
MATTINGLY, H. 152
MAURENBRECHER, B. 137, 138
MAY, J. M. F. 355
MAYER, A. 58—60, 167, 168, 173—176, 178, 179, 181, 182, 189—199, 200, 202, 271, 282, 283
Medeon 113
Medi, Medika 51, 52, 62, 117, 124, 130, 134—139, 145, 160—164, 188, 224, 225, 230, 239, 241—245, 248, 261, 267, 268, 273, 320, 326, 330, 331, 354
Mediteran, Mediteranci 367, 381
MELONI, P. 128, 129, 147, 217
mendruta 311
mešani narodi 335
metalurgija 353, 357, 361, 366, 396
Metel, v. Cecilije
Metohija 85, 149, 150, 297, 268
Meyer, E. 18, 243
Mezi — etnička pripadnost 60—62, 310; ime 47, 304, 307—310, 331; jezik 309, 311, 312; toponomastika 310; etnogeografski odnos M. i Tribala 45—46, 52, 53, 275, 276, 281, 286, 324, 330; etnički odnos M. i Geta 307, 315, 316, 330—331, 324; maloazijski i evropski Mezi 299—307; teritorija 328—333; odnosi s Rimljanima 305, 306, 312—328; Kurionov pohod 140, 250, 312, 313, 320; Lukulov pohod 313—315, 320, 327; Hibridin pohod 141, 315, 316; pohod Marka Krasa 143, 314, 316—326; obrazovanje provincije 261, 323, 326—328, 333; društveno-ekonomski odnosi 341—343, 355, 356, 361, 364, 365; vojska 351, 352; običaji 379, 381—385, 388, 389, 392, 393; u rimsko doba 101
Mezija, v. provincija; Gornja Mezija; vojna komanda
mezijski narodi 145; v. Moesicae gentes
MIHAILOV, G. 198
Milet 15
MILLER, K. 191, 193
MIKULČIĆ, I. 367, 392

Miloševac (kod Smedereva) 294
Minucije Ruf (M.), prokonzul, 20, 43, 46, 47, 134, 218, 227, 229—231, 233—235, 239, 254, 256, 257, 269
MIRKOVIĆ, MIROSLAVA 154, 155, 182, 190, 193, 293
Mirkovci (kod Skoplja) 172
miroljubivost 383
MIROSAVLJEVIĆ, V. 291
Mitridat Eupator 125, 135, 238, 240, 241, 245, 253, 260
Mitylos, ilirski kralj, 103
Mizi 102, 300—308, 331; Mižani 299, 300
Mizija Olimpena 305
»mlekopije« 383
mnogoženstvo 382
MÓCSY, A. 51, 58, 173, 174, 177, 182, 216, 223, 260, 270, 274, 275
Moesi, Moesiaci, Moesicae gentes, Moisoi 302, 306—309, 312, 313, 331, 332
Moesia Superior Margensis 152
Mokra Gora 85, 149, 150
Molistom, vođa Kelta, 90, 94
MOMIGLIANO, A. 19
MOMMSEN, TH. 222, 241, 244, 327, 328, 333
Mongotiacum 194
monogamna porodica 342
mons Claudius 279—281, 287
Monunije, dardanski poglavica 108, 109, 111, 131, 337
Monunios, 108, 109, 169, 188
Morane (kod Skoplja) 181
Morava 14, 25, 30, 38, 42, 49, 56, 70, 73, 84, 111, 156, 214, 221, 230, 233, 249, 250, 274, 276, 277, 284, 286, 287, 295, 296, 313; Južna — 143, 156, 160, 166, 188, 194, 205, 207; Zapadna — 48, 75, 83, 53, 276, 285, 286, 368; Velika — 45, 48, 51, 83, 86, 276
Moravac (kod Surčina) 292
MOREAUX, J. 388
MORGAN, L. 375
Mramorac 84, 353
MÜLLENHOFF, K. 223
MÜLLER, C. 148, 152, 153, 156
MÜNZER, F. 138
municipium Malvesatium 196, 285
Mura 278, 279
Mursa 265, 277, 278, 282
mysè, mysós, 304, 309
Mysia, Mysis, 307, 308, 315, 316, 321, 323, 324
Muška (maloazijski narod) 305
muzikalnost, 391, 394
Mysi 305, 307, 308, 309, 313, 332

nadgrobni spomenici 156, 158, 160, 286, 298
Nais, Naissus, 60, 128, 151—156, 160, 164, 171, 176, 186, 187, 190—192, 195, 197, 199, 284
najamnici 23, 37, 38, 95, 96, 123, 142, 349, 352, 355
»narod« 396; v. etnopolitičke skupine
Narona 74, 75
naselja, »gradovi« 127, 128, 160, 270, 294, 295, 361, 364—368, 372, 395, 396; v. utvrđenja, otvorena sela, urbs
natplemenska organizacija 85, 339
Nauport 179, 260
Navissum 57, 60
nečistoća 391, 393, 394
nekropole 206, 294, 367
Neretva 69—78, 80, 83, 84
Nest 24, 26, 43, 50
Nesti 73
NEWELL, E. T. 358
NIEBUHR, G. 39, 48, 114
NIEDERLE, L. 200, 376
NIESE, B. 80, 89, 108, 119, 125, 129, 147
NILSSON, M. P. 384
Niš 111, 158, 160, 172—176, 178, 179, 182, 188, 200, 295, 296
Nišava 14, 30, 38, 39, 60, 61, 111, 143, 192, 284
nomadi 16, 342, 361—363, 376
NORDEN, E. 343, 363
Noreja 221, 224, 225
Norik 173, 211, 260—262
novac (varvarski, keltski) 280, 288, 292, 298, 352—359, 361, 366, 396, 398; v. imitacije
NOVAK, G. 164, 166, 207
novčani opticaj 353
Novi Banovci (u Sremu) 292
Novi Pazar 149, 150, 152, 155, 172, 177, 205, 205, 207, 339, 353, 368
Novo Brdo 204, 355, 357, 368

obaerati 370, 371
Obrenovac 294
obred čišćenja 394
Obrež (u Sremu) 292
Odrizi, odriska kraljevina 12, 34, 38, 238, 306, 320, 350
Oenaeum 147
Oescus, Oskios 25, 53, 57, 59, 329
Oiskos Triballôn 53
Olbija 91, 92, 217, 255
Oliveni (kod Bitolja) 118
Oktavijan 259, 260, 317, 322, Oktavijanov ilirski rat 219, 259
onomastika 147, 160, 161, 168, 169, 171, 185—187, 189, 194, 201, 207, 282, 288, 298, 339
oppidum 292, 294, 295, 365—367
opštenje s bogom 389
Oraovica 204
Orbel 24, 27, 49, 50, 78, 88, 90, 94, 95, 148, 362
Orehovac (Metohija) 150, 158, 172, 174, 176, 180, 185
Orestida 118
Orešac (kod Smedereva) 294
OPMEROD, H.A. 136
oružje 343, 345—348, 350, 352
Osijek 292
oslobođenici 171, 175, 177
Ostrvo (kod Požarevca) 294
Otolob (bitka kod) 121
otvorena sela 365
Ovidije 385
Ovsenica (kod Niša) 173, 174, 176

Ovsinjinac (kod Niša) 158

Paflagonac 68; Paflagonija 178
Paionia = Pannonia 265, 271
Pan (božanstvo) 57, 58, 65
pandemei 351
Panonci, Panonija 52, 55, 59, 97, 163, 173, 174, 177, 178, 181, 210, 215, 317, 319, 220, 223, 224, 248—250, 255, 258, 260, 265, 274, 275, 278, 280, 282, 286, 287, 309, 329, 342, 364
Panonije 267
Panonski ustanak 262, 263
-para 31, 62, 63
paraćinska kulturna grupa 397
Paripoljani (kod Niša) 295
Parmenion, makedonski general 105
Pârvan, V. 29, 316, 320, 321
Patisos, Tisa 256, 277
Patsch, C. 72, 75, 80, 81, 83, 126, 193, 260, 284, 286, 290, 314, 323, 326, 327
Patraos, peonski kralj 353, 356
PAVAN, M. 266
Pautalija 79, 128, 151, 152, 161
Pčinja 161
Peć 149, 150, 156, 158, 172, 173, 176, 179, 181, 188, 286, 296
PEEK, W. 252, 254
Pek (Pincus) 156, 259, 265, 282
Pelagija (kovnica) 356
Pelagonija 42, 51, 77, 117, 118, 120, 145, 147, 367
pelagonski klanac 121, 147
Pelasti 103
Peloponeski rat 12
Penesti 129, 130, 147
penesti 369—371
Peonci, Peonija 17, 25, 30, 38, 42, 43, 50—53, 63, 75—80, 87—90, 102, 104—107, 110—114, 122, 123, 132, 133, 145—147, 162, 186, 211, 215, 304, 336, 352, 355, 357, 362
peonske gore 134, 272, 275
Perdica (vicus) 186
Perseida 124
Persej, makedonski kralj 120, 121, 126—133, 165, 191, 217, 297, 348, 355, 365
pešadija 344, 348—350, 369, 387
Peuke (ostrvo) 24, 26, 28—30, 38, 41, 250, 282
Picenses (Pikenzi) 265, 328, 329
Pidna (bitka kod) 132
pii 382, 383
pijenje ljudske krvi 391
PINK, K. 213, 269, 280, 298, 357, 359—361
PIPPIDI, D. M. 372
Pirot 62, 204, 295
pismo 359—360, 398
Pirusti 179
Plator, Gencijev brat, 131
plemensko društvo 355, 361, 369, 396; v. bratstvo, fratrije, gens, klan
plemenski savez 85, 160, 339, 341, 395
Pleurat, ilirski kralj 119—121, 123
Plevlja 159, 181
Plutarh 24, 352
pljačka, pljačkaški pohodi 11, 12, 14—16, 17, 21, 110, 122, 124, 131, 132, 134, 137, 141, 209, 210, 214, 217, 222, 249, 275, 279, 283, 290, 295, 298, 305, 327, 352, 355, 367, 383, 391, 397
Podgrađe (kod Kosovske Mitrovice) 174
Podujevo 154, 193
Podunavlje 26, 44, 48, 107, 110, 207, 209, 210, 217, 222, 249, 275, 279, 283, 290, 295, 298, 305, 327 367, 397
Podrinje 287, 288, 290, 296—298
podzemne jame 364
POGHIRC, C. 190
poglavica plemenski 339, 346; v. *archon, basileus, hegemon,* knez, kralj, rex, regulus
pokoravanje (na primitivnom stupnju) stupnju) 216, 313, 326, 328
pokretljivost plemena 341, 361
POLASCHEK, E. 18, 48, 51, 80, 81, 276, 278
Polibije 114, 217, 275, 337, 340, 365
političko uređenje 334—336, 342, 361, 371, 372, 391, 396
Polifonta, Tribalova kći, 56
polunomadsko stočarstvo 361, 362, 364, 368, 395
Pomoravlje 48, 69—71, 79—83, 92, 132, 203, 206, 298, 299
Pompej Veliki 142
Pompej (Sekst), pretor 224, 225
Pompej Trog 211, 267
Pont 224, 257
Porcije Katon (G.), prokonzul Makedonije, 228
Posejdonije 211, 214, 270, 300—306, 308, 312, 351, 381, 382
Postumije, senator, 126
Požarevac 158, 294
praesidens Trebellicae 53
Praesidium Pompei 156
PREMERSTEIN, A. von 262, 322, 323, 327, 333
Prevalitana (provincija) 151
Priboj 296
Prijepolje 286, 296
Prilep 117, 120, 158, 179
primitivna zemljoradnja 342, 361, 362, 364, 395
primitivno društvo 336, 349, 395
princeps 338
princeps Dardanorum 337
princeps praefectus Scordiscorum 265
Priština 158, 172, 174, 178, 180, 181, 188
privatni posed 342, 364
privreda, privredna struktura 137, 368; v. agrarni odnosi, lov, metalurgija, nomadi,

novac, polunomadsko stočarstvo, rudarstvo, stočarstvo, trgovina, zemljoradnja
Prokletije 85
Prokopije 284
Prokuplje 155, 191, 172
prospelatai 82
Protogenov natpis 91—93, 217, 379, 370, 372
provincije: — Makedonija 133, 136, 140, 141, 143, 146, 147, 218, 220, 224, 238—240, 268; — Ilirik 52, 53, 219, 263, 328, 371; Mezija 315, 316, 325, 326, 330, 332, 333; — Panonija 264; v. Gornja Mezija
Ptolemej Keraun, makedonski kralj, 15, 107—109, 131, 337, 338, 348, 359
Ptolemej (Klaudije), geograf, 308, 323, 329, 368
Ptolemej Lag 23, 25—28, 32, 50, 52, 63, 70, 82
Ptolemej, Lizimahov sin, 108, 109
Pulpudeva 62, 63

Racijarija 282, 283, 329
ranohrišćanski natpisi 174, 176
RAU, R. 327
Ravna 156, 158, 160, 172, 174, 176
razbijanje keramike 390
Ražane 84, 353
Recija 262, 264, 287
regulus 338, 340
REINACH, A. 124, 129
Remezijana 168, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 186—188, 192, 195, 198, 199, 284
Remi 284
rex 337—340
rex Triballorum 19, 21
Ribnjačka (kod Bjelovara) 359, 360
Rilo 49
Rim 124—126, 128, 135, 140, 210, 219, 238, 242, 261, 274, 317, 370
Rimljani 44, 46, 49, 51, 52, 73, 96, 101, 102, 105, 115, 116, 118—126, 129, 131—134, 138, 209, 215, 216, 218—220, 222, 223, 226—230, 240, 242, 244, 245, 248, 249, 255—261, 263, 267—270, 275, 294, 295, 298, 299, 312, 316, 319, 320, 325, 326, 331, 344, 347, 348, 351, 357, 362, 370, 375, 383—385, 392
rimska politika prema varvarima 139—141, 236—239, 261—264, 315, 316, 326, 328
rimsko-damlamtinski rat 218
rimsko-panonski rat 219, 275
ripa Thraciae 332
Ristovac (Kumanovo) 173
Ritopek (kod Beograda) 265, 294
RITTERLING, E. 327
Rittium 283, 366
ritualna antropofagija 388; v. kanibalizam
Rizon, rizonski zaliv 77, 78
ROBERT, L. 170, 171, 178, 201; Robert, J. i L. 254
robovi 11, 55, 60, 66, 67, 170, 171, 175, 186, 349, 368—371
robovlasnički odnosi 369, 372
rod, rodovsko uređenje 195, 336, 364, 381; v. bratstvo, fratrija, gens, klan, mnogoženstvo, monogamna porodica
Rodopi 27, 30, 49, 134, 229, 230, 315, 331
romanizacija 171, 288
ropstvo za dug 370
Rospi-Ćuprija (kod Beograda) 291, 294
ROSTOVCEV, M. 358
Rubobostes, dački vođa, 257
rudarstvo 268
Rudnik, planina, 272
RUSSU, I. 57, 174, 180, 191—193, 195—199, 202
Rušćuk 25, 51

sacerdotes 382
Samos, pesnik, 106
Saraorci (Srem) 294
Sardaioi 91
SARIA, B. 355, 357
Sastheni (= Sosthenes?) 359
Saudarijati 91—93
Sauromati 45
Sava 249, 250, 274—279, 287; — ušće 52, 97, 209, 226, 269, 299
savijena koplja 390
Scaidava 310
scordiscus 344
Scupis, Scupo 174—178, 180, 181
Segetikė 319—321
Segestika (Siscia) 219, 220, 260, 274, 275, 278, 280
Selasija (bitka) 114
seoba 14, 21, 45, 71, 78, 102, 216, 222, 226, 341, 361
senat 124
Sencije Saturnin (G.), namesnik Makedonije, 135, 239, 240, 247
Seres 181
Serdika 79, 128, 151, 152, 177, 192, 320, 321, 326
Seuthes, odriski kralj, 12
Sidonije Apolinaris, pesnik, 378
Silistrija 25, 51
SILLIG 76
Simija Rođanin, pesnik, 106
Singidunum 214, 277, 282, 283
Sinti 117, 135, 192, 241
Sintia 117, 194
Sirmo, kralj Tribala, 24—26, 31, 40, 58, 341
sitodeia 14, 15, 362
Skadar, Scodra 147, 193
Skadarsko jezero 74, 76, 77, 83
Skerdilaida, ilirski kralj 114, 119
Skios 47, 57, 59
Skit 66, 68; Skiti 18, 21, 29, 32, 40, 41, 45, 52, 332, 342, 356
Skitija (Donja) 22, 38, 52, 56, 315, 323; skitski pohod Filipa II 17—19
Skirtioi 271
Skombros, Skomios 48
Skoplje, skopska oblast 111, 146, 172, 174, 176—179, 296, 355, 368
Skordisci — keltska najezda i doseljenje S. 50, 94, 110, 209—215, 291; ratovi s Getima 215; s Tribalima 41, 43—47, 51, 53, 72, 215, 281, 307; s Autarijati-

ma 72, 84—86, 91—94, 215, 275; s Dardancima 123—127, 216—218, 221; Kimbri i S. 221—224; saveznici Filipa V 216—218, 274, 355; napadaju Makedoniju 221, 224—234, 239—241; ratovi s Rimljanima 134, 218—265, 268, 275, 306; pohod Minucija Rufa 230—234, 269; Lucija Kornelija 96, 137, 241—255, 288; Boirebista 255—259; odnosi s Mezima 281, 330; 333; prevlast nad Panonijom 217, 274, 275. S. u genealogiji ilirskih plemena 163, 164, 267; etnička pripadnost 265; ime 270—272; toponimi 282—290; teritorija 272—298; problem Noaros 275—279; društveno-političko uređenje 340—341, 395—398; poglavica 339; vojska 343—347; najamnici 355; novac 354—361; naselja 270, 365—366; običaji 373, 385—390, 392; svirepost 269, 270
Skordisk (eponim) 265, 267
Skupi 151, 152, 156, 158, 160, 168, 171, 185—188, 190; v. Scupis
skupljačka plemena 376, 378; v. lovačko-skitačka plemena
skupna imena 45, 51, 85, 86, 95, 97, 216, 341
Skribonije Kurion (G.), prokonzul 134, 138—140, 143, 238, 250, 251, 254, 312, 313, 316, 320, 348
Slankamen (Srem) 292, 366
Slavonija 265, 277, 279, 287, 291, 295
sloga 374
Sočanica (Kosovo) 151, 150, 179—181
Sofija 14, 49, 62
Solun 179
sopitis 61, 167, 168
Sopište (kod Skoplja) 172, 176—178, 180, 185
Sopot (Kosmaj) 158, 265, 286, 294
Sosthenes, makedonski prvak, 359
Spaneta (Srem) 283
spolia opima 317
Srbi 11; Srbija 84, 150, 259, 282, 288, 290, 291, 294; Zapadna — 149, 277, 349; Istočna — 281, 315, 321
srebro 354, 356
srednjebalkansko područje 5—9, 36, 45, 67, 69, 70, 101, 111, 140—143, 161, 203, 207, 209, 239, 261, 298, 334—337, 352—355, 361—363, 372, 379, 388, 389, 394—398
Srednje Kojnare (kod Skoplja) 178, 179
SPEJOVIĆ, D. 206
Srem 249, 259, 263, 277—283, 289, 291, 357, 367
Sremska Mitrovica 292
Stalać 48
stanovništvo 371, 372; v. gustina naseljenosti
Stara Planina 14, 49
Stari Banovci (Srem) 292
Stari Vukovar (Slavonija) 292
starosedeoci 104, 161, 172, 189, 207, 298, 339
Stobi 79, 122, 123, 133, 137, 225, 348, 352, 353
stočarstvo 362, 362, 366, 372, 395, 396
Stojnik (Sopot) 294
Stol (kod Niša) 204, 295
Strabon 56, 58, 82, 303, 305, 308, 382, 392,
Strimon, Struma 12, 27, 28, 30, 31, 48, 50, 77, 79, 134, 146, 179, 239, 304, 320
Stubera 130, 147, 191
SUIĆ, M. 74—76
sujeverje 377
Sula (Kornelije L.) 135, 136, 240, 241, 245—248, 253, 258
Sulpicije Galba (P.), konzul, 119—122, 337, 338
Susek (Srem) 292
Suva Reka (Kosovo) 204, 367, 378
sveštenstvo 364, 383
svirepost 346, 375, 385, 386, 389, 390
SWOBODA, E. 317
SYME, R. 262, 327

SCHÄFER, A. 18
SCHAPERA, I. 369
Šar-planina 84, 147, 148, 271
ŠAŠEL, J. 175
Šipka 25
Široko (kod Prizrena) 203, 204, 207, 353, 367

SCHMIDT, K. 65
SCHMIDT, L. 365
Šotin (Slavonija) 265
SCHRADER, O. 377, 386
STEIN, A. 262, 327
STEIN, E. 151
SCHÜTT, C. 84, 89, 108

Tacit 328, 334, 335, 338, 343, 364, 367, 397
Taliata 282
Tallócsy, L. 57, 72
Tara 83, 89
Tarione 76
TARN, W. W. 95
Tasos (novac sa) 353, 356
Taulanti 108, 163, 166
Taurisci 200, 214, 222, 223, 249, 255—259, 266, 269, 270, 277, 279, 280, 283, 287
Taurisium 200
Taurunum 148, 200, 214, 279, 282, 283
Tektosagi 213, 340
Temenites (brdo) 56
Teopomp 82, 83, 369—371
Terencije Varon Lukul (M.) namesnik Makedonije, 134, 238, 251, 253, 313—316, 320, 324, 327
Tesalonika 122, 142, 247, 353
tetoviranje 381
tetovska oblast 172, 205
Teukri 304
Teuristi 222, 274
Teuta, ilirska kraljica, 113, 148
Teutates, keltsko božanstvo, 387
theosebeis 381—383
Theranda 194
Thermidava 194
Thunati 103, 160, 201, 202, 339
THURNWALD, R. 341, 342, 376

Tiberije 261, 262, 264, 279, 287, 294, 327, 328
Tibisis 47
Tilataji 12, 48, 49
Timachi 52, 332
Timachus, Timakon 57, 59, 61, 156
Timacum minus 156, 193
Timočka oblast 172
Timok 30, 31, 51, 59—61, 101, 156, 250, 261, 277, 281, 313—315, 322, 323, 329, 332, 333
Titius 76
Titov Veles 116; v. Veles
Titovo Užice 284, 286
TODOROVIĆ, J. 291, 295, 346, 366, 390
Tolostobogi 340
TOMASCHEK, W. 57, 59, 60, 75, 83, 117, 167, 169, 180, 190, 195—199, 202, 284, 304, 306, 309—312, 329, 333
TOMOVSKI, T. 147
Toponica (kod Niša) 295
toponomastika 161, 169, 190, 199, 277, 282, 283, 310
totem 387
Tračani, Trakija 13—17, 24—28, 31, 32, 37, 38, 41—44, 50, 52—58, 60, 62—64, 66, 81, 86, 95, 102, 105, 106—110, 123—127, 129, 134, 136, 140, 141, 145, 160, 161, 168, 170, 177, 182, 187, 188, 202, 210—212, 214, 216, 220, 221, 226—231, 234, 237, 238, 240, 242, 245, 249, 255, 256, 258, 259, 265—269, 287, 299, 300—304, 309, 311, 315—320, 324, 325, 329 332, 335, 356, 362, 372, 378, 381—383, 390, 398
tračka konjica 33; — vojska 15; — plemena 132, 134, 218, 253
tračke gore 134, 272, 275
trački jezik 61, 63, 64, 309; — imena 171, 179, 185, 189, 194; — pismo 359; — elemenat 172, 186, 200, 205, 208
tračko-frigijska seoba 101, 103, 146
Treballia, Trebellica, Triballis 53
Trepča 149
Treri 12, 48, 49, 145, 146
Tribal (eponim) 56
Tribal (bog) 60, 66, 67
Tribali — pohod na Aderu 12—15, 39, 40, 55, 67; odnosi s Filipom II 16—19, 22, 105, 106; rat sa Skitima 18—22, 38; Aleksandrov pohod 23—34, 40, 54, 79—81; položaj T. u Aleksandrovom carstvu 34—37; na vrhuncu moći 41, 81, 86; ugrožavaju Makedoniju 16, 17, 42, 49, 81; sukobi s Autarijatima 43, 50, 81, 84, 86, 92; — sa Skordiscima 41, 44, 49, 72, 91, 215, 248, 274: — s Dardancima 50, 51, 111, 160, 145, 146, 188; — s Keltima 41, 45, 53, 211, 214, 215; Boirebista 316; Bastarni 319, 321, 323; T. u rimsko doba 45—47, 51—54, 231, 233, 261, 329—332
Etnička pripadnost T. 54—64, 163, 265, 267, 311; teritorija 21—24, 28, 30, 34, 35, 39—41, 43—54, 56, 57, 62—64, 69, 81, 86, 87, 143, 275, 276, 281, 282, 306, 307, 321, 324, 329—332; seoba 14, 20, 21, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 50, 52—54, 69, 81, 248; društveno-ekonomski odnosi 355—356, 361—362, 364, 365, 395—397; političko uređenje 49—51, 54, 54, 55, 341, 374; vojska 15, 20, 21, 31, 32, 36—38; robovi 375; ljudske žrtve 375—380; zle oči 380, 381; složan i moćan narod 17, 18, 209, 210, 374
Tribalija 46, 61, 211, 320; Triballikè 396
tribalska ravnica 45, 47, 48
triphallos 58, 65
Troada 101, 102, 171, 206, 207, 300, 302
Troja 102, 299, 300, 303
TROJANOVIĆ, S. 378
Trokmi 340
Tukidid 15, 27, 50, 64, 361
tumuli 84, 349
Tundža 313, 322
Tylè (kraljevina) 92
ubijanje vojnika 391; — staraca 375—379, 398; — zarobljenika 386, 387
Ulpijana 151, 152, 154, 155, 171, 190, 368
Umčari (kod Smedereva) 353
urbs 367
USENER, H. 57, 65
Usje (kod Golupca) 294
Uskana 130, 147
Uskudama 313
Ustikolina 286, 296
Utus 61
utvrđenja, utvrđena naselja 360, 365, 367, 368, 396
uzdržavanje od životinjske hrane 381—383
Vardar 56, 101, 118, 120, 123, 225, 230
Varon 370, 371
varvarstvo 378, 384
VASIĆ, M. M. 295, 296
vegetarijanstvo 383
VEITH, G. 260
Veles 117, 120, 121, 146, 147, 179, 296
Velika humska čuka (Niš) 204
Veliki Skordisci 250, 274—277, 281, 295, 340
Veliki Suvodol (Niš) 174, 176, 177, 179—181
Veliko Gradište 294
Veliko Trnjane (Leskovac) 204
VENEDIKOV, I. 120
verovanja, v. besmrtnost Hera, homeopatska magija, kapnobatai, ktistai, kult drveta, lapot, ljudske žrtve, razbijanje keramike, ritualna antropofagija, savijena koplja, sujeverje, sveštenstvo, uzdržavanje od hrane, zle oči, žrtve
VETTERS, H. 151

via Egnatia 26, 120, 247
vici 365
Viciano 154
vico Perdica 177; *vico Titis* 177; *vico Zatidis* 179
Vidin 25
Viminacium 282, 283
Vinceia 282
Vinča 294
Vindelici 261, 262, 264, 287
Vindenis 154
VLAHOV, K. 175, 179, 190, 193, 194, 198
vojna komanda u Meziji 238, 254, 261, 328
vojska 15, 32, 343, 344, 348—351, 369, 387, 390; v. falanga, borci izbliza, konjica, mač, najamnici, oružje, zarobljenici
Vranje 146, 172
Vučedol 292
Vučitrn 150, 155, 156, 158, 172, 193
Vučji Dol (kod Skoplja) 206
VUČKOVIĆ-TODOROVIĆ, D. 204
VULIĆ, N. 21, 26, 29, 31, 39—41, 52, 107, 124, 129, 147, 149—155, 165—168, 172, 175, 186—188, 191, 193, 210, 244
VULPE, R. 168

WALBANK, F. W. 114—116, 119, 125, 217
WEBER, W. 278
WESTERMARCK, E. 376, 384, 393
WILLAMOWITZ, U. von 252
zakletva 384, 393
Zalmoksis 383, 385
zanatstvo 353, 361, 366, 368, 372, 398
zapadnopontijski gradovi 257, 258; v. crnomorske kolonije
zarobljenici 389
zavisni seljaci 369—372
Zbeltiurd 187
zemljoradnička aristokratija 372
zemljoradnja 363, 365, 366, 368, 369, 372, 396
zemljišna svojina 342, 343, 363
Zemun 292
zemunice 365—367, 392
Zippel, G. 21, 72, 73, 75, 80—82, 91—92, 134, 135, 147, 218, 219, 221, 222, 238, 244, 249, 250, 260, 267, 278, 314, 327
Ziraks, getski poglavica 322
ZLATKOVSKAJA, T. D. 316, 333, 372
zlato 354, 356, 358
zle oči 380, 393
Zlokućane (kod Skoplja) 178
zlostavljanje zarobljenika 390
ZUMPT, A. W. 227
Židovar 290, 291, 294—295, 366
žrtvovanje oca 375; — zarobljenika 387

ANU BiH АНУ БиХ

ANU
BiH
АНУ
БиХ

Štampa: »Savremena administracija« pogon »Branko Đonović« — Beograd, Gundulićev venac 25

GEOGRAFSKI PROSTOR NA KOME SE ODVIJALA ISTORIJA SREDNJOBALKANSKIH PLEMENA

